Kadir Mısıroğlu

OSMANLI TARİHİ

ÜÇÜNCÜ CİLD

THG
006967
GPV

Bu Bir Sebil Yayınıdır

-OSMANLI TÂRİHİ-
-III-

SEBİL YAYINLARI Nu: 301
DİZGİ: **Bilâl Akyol**
BASKI-CİLD: İhlas Gazetecilik A.Ş.
KAPAK: **Bilâl Erdem**
YAYINA HAZIRLAYAN: Ali İhsan BAHADIR

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**
ISBN 978-975-580-096-7
978-975-580-070-7 (Takım)

HER HAKKI MAHFUZDUR
(ALL RIGHTS RESERVED)

İSTANBUL
2017

KADİR MISIROĞLU

OSMANLI TÂRİHİ

CİLD III

- 1648 YILI'NDA IV. SULTAN MEHMED'İN CÜLÛSUNDAN 1839 YILI'NDA TANZİMAT'IN İLÂNINA KADAR-

BİRİNCİ BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-**İSTANBUL**
Tel: 0216 553 51 51
www.sebilyayinevi.com

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.d : adı geçen dergi
a.g.t. : adı geçen tefrika
a.y : aynı yerde
b. (bin) : oğlu
bkz. : bakınız
c. : cild
DİA : Diyânet İslâm Ansiklopedisi
h. : hicrî
İA : İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
ilh. : ilâ âhır
m. : milâdî
müt. : müteâkip
terc. : tercüme
r.a. : radıyallâhu anh
s. : sayı
s.a.v. : sallâllâhu aleyhi ve sellem
sh. : sahife
v. : vefâtı
vd. : ve devamı
vb. : ve bunun gibi
vs. : ve sâir
ö. : ölümü
T.D.E.M.: Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- OSMANLI TARİHİ C.III (2017)
- BENDEN TARİHE HABERLER (2016)
- ÖZLÜ SÖZLER (2015)
- F. GÜLEN'İN GÜNAH GALERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- CHP'NİN GÜNAH GALRERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- OSMANLI TÂRİHİ C.II (2014)
- OSMANLI TÂRİHİ C.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)
- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)

- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HILÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

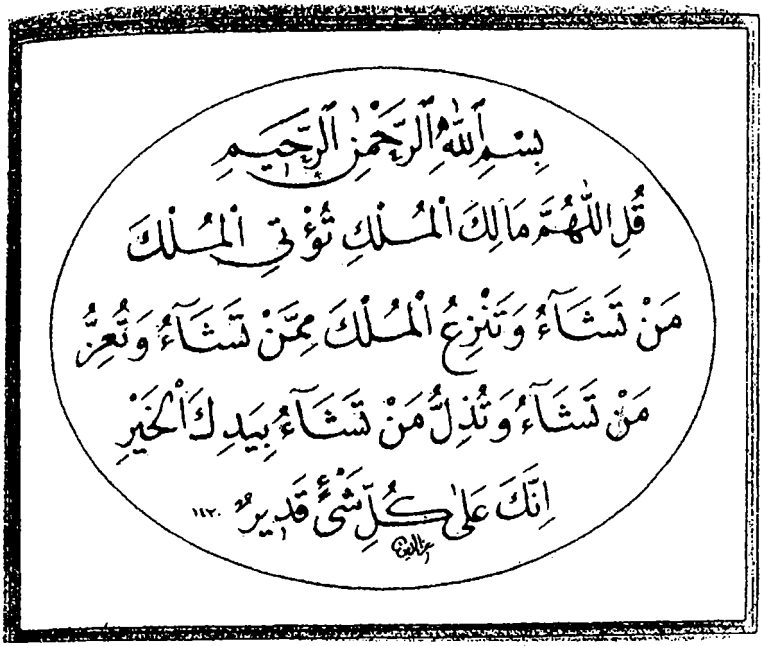
CÜNEYD EMİROĞLU MÜSTEAR ADI İLE

- YAHUDİ (İngilizce'den Terc.) (1974)
- PERİLİ KÖŞK (Masal) (1972)
- OF LALA (Masal) (2012)

ÇIKACAK OLANLAR

- DEVLET-İ EBED MÜDDET
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. IV
- TANIDIKLARIM (Hâtırât)
- BİR DEMET KARDELEN
- GÜNEŞ BATIDAN DOĞARKEN!..
- KANLI NEY (Târihî Roman)
- TİRYAKİ HASAN PAŞA (Târihî Roman)

v.s.

MEÂL-İ KERİMİ

"Ya Muhammed, de ki: Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım!.. Sen mülkü dilediğine verirsin; Sen dilediğini aziz edersin; Sen dilediğini zelil edersin, hayır yalnız Sen'in elindedir. Sen, hiç şüphe yoktur ki, her şeye kâdirsin."

(Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmran Sûresi, 26. âyet-i kerime)

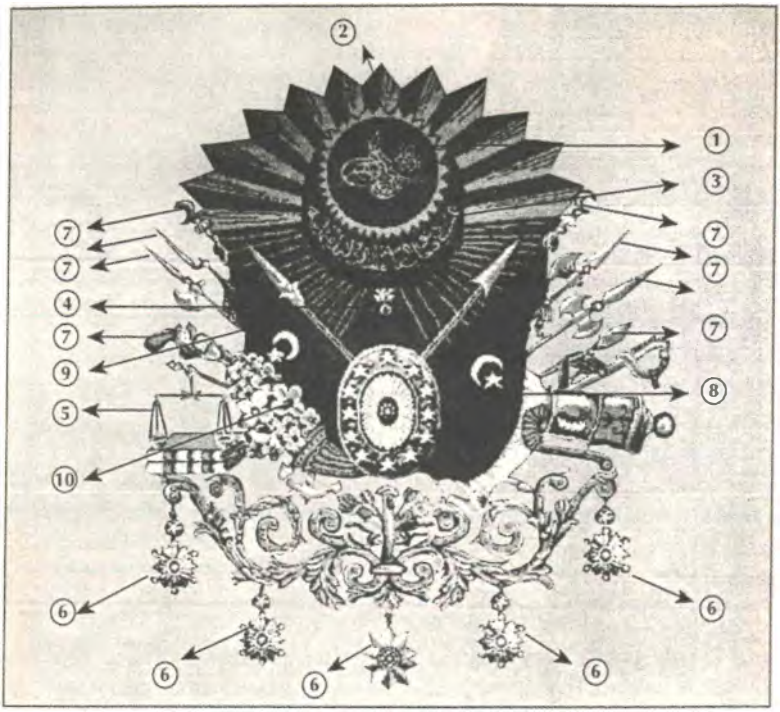
MÜELLİF -2017, İstanbul-

BİR İBRET VESÎKASI

Yukarıdaki yazı Yıldız Camii Şerîfi'ndedir. Muhyiddîn Arabî Hazretleri'ne isnâd edilen bu Arapça beyitte Osmanlı Devleti'nin "kıyamet alâmetleri zuhur etmedikçe yıkılmayacağı" ifâde edilmektedir, levha hâline getirilerek Sultan Abdülhamid merhuma takdîm edilmiş, O da bunu Yıldız Camii Şerîfi'ne astırtmıştır.

Mâlum olduğu üzere Muhyiddîn Arabî Hazretleri yaşarken Osmanlı Devleti mevcûd değildi!.

OSMANLI DEVLET ARMASINDAKİ ŞEKİL VE YAZILARIN MÂNÂLARI

1-Tuğra : Pâdişah imzâsı
2-Hilâlin dışı : Saltanat güneşi
3-Hilâlin içindeki yazı : El-müstenid bi-tevfîkaat-ı rabbâniyye Mülk-i Devlet-i Osmâniyye (Allah'ın yardımına dayanan Osmanlı Devleti idâresi)
4-Sarık : Hilâfet
5-Terâzi ve Kitap : Kur'ân'a dayalı adâlet
6-Madalyalar : Devletin verdiği liyâkatlar
7-Silâhlar : Kuvvet
8-Bayrak : Milliyet (Devletin bayrağı)
9-Sancak : Din (Devletin sancağı)
10-Çiçek : Sulh

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
DURAKLAMA DEVRİNİN DEVAMI

19- IV. SULTAN MEHMED (AVCI) (1648-1687).....23

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....23
a. Tahta Çıkışı.....23
b. Şahsiyeti.....26

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....30
a. Köprülüler Devrine Kadarki İstikrarsız Sekiz Senenin Vukûatı.....30
aa. Sultan Ahmed Câmii Vak'ası.....30
bb. Ocak Ağalarının Tegallübü (Zorbalığı) ve Sofu Mehmed Paşa'nın İdamı.....34
cc. Kara Murad Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı, İstifası ile O'nun Yerine Melek Ahmed Paşa'nın Geçirilmesi ve Azli.....36
çç. Padişah'a Sûikasd Teşebbüsü ve Kösem Sultan'ın Öldürülmesi.....40
dd. Ocak Ağalarının Tasfiyesi ve Siyavuş Paşa'nın Azli.....44
ee. Gürcü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı, Azli ve Yerine Tarhoncu Ahmed Paşa'nın Tâyini....50
ff. Derviş Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı, Azli ve Yerine İbşir Paşa'nın Tâyini.....54

gg. Süleyman Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı ve Çınar Vak'ası veya Vak'a-i Vakvakiyye.....57
ğğ. Siyavuş Paşa'nın İkinci Vezir-i A'zamlığı ve Sipahi Tegallübünün Sonu.....60
hh. Boynu Eğri (Yaralı) Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı.....61
ıı. 1648-1656 Yılları Arasında Taşra Ahvâli.....64
b. Osmanlı Târihi'nde Köprülüler Devri.....75
aa. Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı 75
bb. Kadızâdeler Mes'elesi.....78
cc. Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığının İlk Günlerindeki Diğer Hâdiseler.....82
çç. Bozca Ada ve Limni'nin Kurtarılması.....87
dd. Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferi.....90
ee. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı ve Erdel Seferi'nin Devamı.....97
ff. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit Serdarlığı.....106
gg. Lehistan ve Ukrayna Seferleri.....109
ğğ.1677 Osmanlı- Rus Savaşı.....114
hh. Fransızlar'ın Sakız Adası'na Tecâvüzleri.....118
ıı.Tökeli İmre Meselesi ve Avusturya İle Gerginlik....119
ii. II. Viyana Kuşatması.....124
c. Köprülüler Devri Sonrası Hâdiseleri.....134
aa. Avusturyalılar'a Karşı Mâruz Kalınan Mağlubiyetler ve Uğranılan Kayıplar.....134
bb. Lehistan Cephesi.....142
cc. Venedik Cephesi.....144
çç. Padişah'ın Hal'i.....147

20- II. SULTAN SÜLEYMAN (1687-1691).....151

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....151
a. Tahta Çıkışı.....151
b. Şahsiyeti 154

B- DEVRİNİ VAK'ALARI.....155
a. Askerin İstanbul'da Âsâyişsizlikleri.....155
b. Rumeli ve Anadolu'daki Kargaşalar.....160
c. Cephelerin Durumu.....164
aa. Venedik Cephesi.....164
bb. Lehsitan Cephesi.....166
cc. Avusturya Cephesi.....168
çç. Erdel Harekâtı 175

21- II. SULTAN AHMED (1691-1695).....177

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....177
a. Tahta Çıkışı.....177
b. Şahsiyeti.....178

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....180
a. Salankamen Muhârebesi ve Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Şehid Olması.....180
b. Halil Paşa'nın Serdarlığı.....184
c. İngiliz ve Felemenklerin Sulh Tavassutları.....185
ç. Belgrad'ın Avusturyalılar Tarafından Kuşatılması.187
d. Osmanlılar'ın Neticesiz Peter Varadin Kuşatması...189
e. Lehistan Cephesi.....189
f. Venedik Cephesi.....190

22- II. SULTAN MUSTAFA (1695-1703).....195

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....195
a. Tahta Çıkışı.....195
b. Şahsiyeti.....198

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....199
a. II. Sultan Mustafa'nın Avusturya Seferi.....199
b. II. Sultan Mustafa'nın İkinci Avusturya Seferi..202
c. Padişah'ın Üçüncü Seferi ve Osmanlı Ordusu'nun Zenta'daki Hazin Mağlubiyeti.....203
ç. Karlofça Muâhedesine Kadar Cephelerdeki Durum..207
aa. Venedik Cephesi.....207
bb. Lehsitan Cephesi.....208
cc. Rus Cephesi.....208
d. Karlofça Muâhedesi.....210
aa. Avustruyalılar ile Muâhede.....213
bb. Lehistan ile Muâhede.....215
cc. Venedik ile Muâhede.....215
çç. Rusya ile Muâhede.....216
e. II. Sultan Mustafa Devrinde İsyan ve Şekavetler...217
f. Edirne Vak'ası.....221

İKİNCİ BÖLÜM
GERİLEME DEVRİ

23- III. SULTAN AHMED (1703-1730).....231

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....231
a. Tahta Çıkışı.....231
b. Şahsiyeti.....232

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....235
a. Âsilerin Temizlenmesi.....235

b. İstikrarsızlığın Devamı.....240
c. Poltova Savaşı ve İsveç Kıralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlı'ya İlticası.....242
ç. Prut Savaşı.....246
d. Prut'tan Sonraki Hâdiseler.....252
e. Osmanlı-Venedik Anlaşamazlığı ve Mora'nın İstirdadı.....255
f. Osmanlı-Avusturya Savaşı.....258
g. Lâle Devri Vak'aları.....264
aa. Bu Devrin Husûsiyetleri.....264
bb. Osmanlı-İran Savaşları.....267
Irak Cephesi.....270
AzerbaycanCephesi.....270
Kafkas Cephesi.....271
cc. Osmanlı-İran Sulh Görüşmeleri.....272
çç. Patrona Halil İsyanı.....284

24- I. SULTAN MAHMUD (1730-1754).....295

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....295
a. Tahta Çıkışı.....295
b. Şahsiyeti.....297

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....300
a. Âsilerin Tenkili.....300
b. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı.....308
c. Osmanlı-Avusturya ve Rus Savaşları.....317
aa. Avusturya Cephesi'ndeki Savaşlar.....317
bb. Rus Cephesi'ndeki Savaşlar.....321
ç. Sulh Zamanı Vak'aları.....324
d. Yeni Bir İran Seferi.....325
e. I. Sultan Mahmud Devrinin Nihâyetindeki Hâdiseler...330

25- III. SULTAN OSMAN (1754-1757).....333

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....333
a. Tahta Çıkışı.....333
b. Şahsiyeti.....334

B. DEVRİNİN VAK'ALARI.....336
a. Tâyin ve Aziller.....336
b. Taşra Ahvali.....339
c. Şehzâde Mehmed'in Ölümü.....340
ç. Koca Râgıp Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı.341

26- III. SULTAN MUSTAFA (1757-1774).....343

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....343
a. Tahta Çıkışı.....343
b. Şahsiyeti.....346

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....349
a. Hac Yolunun Emniyeti Meselesi.....349
b. Koca Râgıp Paşa'nın 1763 Yılı'ndaki Vefâtına Kadar Devlet Ahvali.....350
aa. Dahilî Durum ve Islâhat Teşebbüsleri.....350
bb. Dış Siyâset Ahvali.....353
c. 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı.....357
aa. Hotin Vakası.....361
bb. Boğdan Voyvodasının İhâneti ve Erzak Sıkıntısı.363
cc. Turla Bozgunu.....365
çç. Kartal Bozgunu.....366
ç. Ruslarla Akdeniz Cephesi'ndeki Savaşlar.....368
aa. Mora İsyanı.....368
bb. Çeşme Fâciası.....374
cc. Kırım'ın Kaybedilmesi.....379
çç. Rumeli'deki Savaşların Sonu ve Bazı Sulh Teşebbüsleri.....382

27- I. SULTAN ABDÜLHAMİD (1774-1789).....391

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....391
a. Tahta Çıkışı.....391
b. Şahsiyeti.....394

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....396
a. Ruslar'la Sulh Görüşmelerinin Devamı.....396
b. Kozluca Bozgunu.....398
c. Küçük Kaynarca Muâhedesi.....400
ç. Küçük Kaynarca Muâhedesi'nden Sonraki Bazı Dâhilî ve Hâricî Mes'eleler.....402
aa. Osmanlı-Avustuya Münâsebetleri.....402
bb. Kırım Hâdiseleri ve Aynalıkavak Tenkihnâmesi.....404
d. Osmanlı-İran Savaşı.....411
e. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nden Sonraki Bazı Dâhilî ve Haricî Meseleler.....415
aa. Dâhilî Meseleler.....415
bb. Hârici Meseleler.....421
f. Kırım Hanlığının İnkırazı.....422
g. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşlarından Önceki Hâdiseler.....427
ğ. 1787-1792 Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşı...438
aa. Avusturya'nın Bu Savaşa Dâhil Olması.....443
bb. İlk Çarpışmalar.....447
cc. Diğer Gelişmeler ve Harp Safahatı.....450
h. Rus Cephesi'ndeki Hâdiseler 458
aa. İsveç'in Rusya'ya Harp İlânı.....458
bb. Rus Cephesi'nde Olup Bitenler.....461
cc. Özi'nin Sukutu.....463
çç. Padişah'ın Ölümü.....469

28- III. SULTAN SELİM (1789-1807).....471

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....471
a. Tahta Çıkışı.....471
b. Şahsiyeti.....474

B-DEVRİNİN VAK'ALARI.....477
a. İlk İcraatlar.....477
b. Rusya ve Avusturya ile Vâki Savaşların Devamı...481
aa. Kalas'ın Kaybı ve Koca Yusuf Paşa'nın Azli...481
bb. Osmanlı- İsveç İttifakı.....482
cc. Fokşani Bozgunu.....484
çç. Buzaov (Boza) Mağlubiyeti.....488
dd. Osmanlılar'ın İsmail Zaferi ve Ruslar'ın Akkerman ve Bender Kalelerini Almaları.....490
ee. Belgrad'ın Avusturyalılar Tarafından Zaptı..491
ff. Sırp İsyanı ve Avusturyalılar'ın İlerlemeleri....493
gg. Sulh Teşebbüsleri.....495
ğğ. Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşlarının Devamı.....498
hh. Bu Harplerde Deniz Savaşları.....514
ıı. Osmanlı-Rus Savaşlarının Son Senesi.....516
ii. Avusturyalılar'la Zistovi (Zistow) Barışının İmzalanması.....521
jj. Ruslar'la Kafkaslar'daki Savaşlar.....525
c. Taşra Ahvâli.....530
ç. Ruslar'la Sulh Görüşmeleri.....537
d. Ruslar'la Yaş Barış Andlaşması.....542
e. Sulh Sonrası ve Islâhat Hareketleri.....547

aa. Sulh Sonrası.....547
bb. Islahat Hareketleri ve Nizâm-ı Cedid.....550
cc. Diğer Islâhat Hareketleri.....561
f. III. Sultan Selim Devrinde Avrupa Siyâsi Ahvali...563
g. Rumeli ve Anadolu'daki Mütegelibe ve Celâli İsyanları...570
aa. Rumeli'deki İsyanlar.....570
bb. Anadolu'daki Şekavet Hâdiseleri.....576
ğ. Napolyon Bonapart'ın Mısır'a Saldırması ve Burada Cereyân Eden Savaşlar.....576
aa. Napolyon'un Mısır'a Saldırması.....576
bb. Kahire'nin Zabtı ve Bu Maksadla İcrâ Edilen Savaşlar.....585
cc. Ehramlar Savaşı.....589
çç. Ebukır (Ebuhur) Deniz Savaşı ve Fransızlar'ın Yenilmesi.....592
dd. Kahire İsyanı ve Neticeleri.....593
ee. Osmanlı Devlet Merkezi'ndeki Ahvâl.....596
ff. Napolyon'un Suriye Seferi.....600
gg. Osmanlı-Fransız Sulh Anlaşması.....607
h. Osmanlı-Fransız Anlaşması'ndan Sonra Dâhili Durum....610
aa. Hicaz'da Ortaya Çıkan Vehhabi Hareketi....610
bb. Mısır Ahvali 613
cc. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Rusya'nın Aralarının Açılması.....615
ı. İkinci Edirne Vak'ası.....620
i. Sırp İsyanı ve Ruslar'la Savaşın Yeniden Başlaması.....626
j. Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Sultan Selim'in Hâl'i..629
aa. Bu İsyanın Sebepleri ve Değerlendirilmesi....629
bb. İsyanın Gelişmesi ve III. Sultan Selim'in Hal'i....635

29- IV. SULTAN MUSTAFA (1787-1808).....643

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....643
a. Tahta Çıkışı.....643
b.Şahsiyeti.....64
B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....647
a. Hüccet-i Şer'iyye Tanzimi.....647
b.Rumeli Cephesi'ndeki Durum ve Ruslar'la Mütareke Akdi.....649
c. Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Sultan Selim'i Tekrar Tahta Çıkarmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Buradaki Faaliyetleri.....652
ç. III. Sultan Selim'in Şehâdeti ve II. Mahmud'un İclâsı..660
d. IV. Sultan Mustafa'nın Durumu.....667

30- II. SULTAN MAHMUD (1808-1839).....671

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ.....671
a. Tahta Çıkışı.....671
b. Şahsiyeti.....674

B- DEVRİNİN VAK'ALARI.....687
a. İsyancıların Tasfiyesi.....687
b.Sened-i İttifak İmzalanması.....691
c. Sekban-ı Cedid Adıyla Yeni Bir Ordunun Kurulması..697
ç. Alemdar Mustafa Paşa ve IV. Sultan Mustafa'nın Öldürülmeleri.....699
aa. Yeniçerilerin İsyanı.....699
bb. Alemdar Mustafa Paşa 'nın Öldürülmesi 709

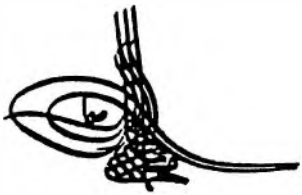
cc. IV. Mustafa'nın Öldürülmesi.....711
çç. Sekban-ı Cedid'in İlgâsı.....713
d. Osmanlı-İngiliz Sulh Muâhedesi'nin İmzalanması..715
e. Ruslar'la Savaşın Yeniden Başlaması.....720
f. Bükreş Anlaşması.....730
g. Napolyon'un Bertaraf Edilmesinden Sonra Toplanan Viyana Kongresi ve Osmanlı Devleti.....734
ğ. Sırp İsyanı.....739
h. Vehhabî İsyanı ve Bastırılması.....745
ı. Tepedelenli Ali Paşa'nın İsyanı.....749
i. Mora İsyanı 754
j. Son Osmanlı-İran Savaşı.....764
k. Yeniçeri Ordusunun Lâğvı 768
(Bir Vak'a-yı Hayriye Mi, Vak'a-yı Şerriyye Mi?!)
aa. Hazırlık Safhası.....768
bb. İlganın Gerçekleşmesi.....780
cc. Yeniçeri Ocağının İlgâsının Neticeleri.....793
l. Navarin Fâciası.....796
m. Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Anlaşmasıyla Yunan İstiklâli'nin Tanınması.....800
n. Cezâyir'in Fransızlar Tafarından İşgali.....809
o. Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı.....813

EK-14 (KÖSEM MAHPEYKER SULTAN).....46
EK-15 (İBRAHİM MÜTEFERRİKA).....278
EK-16 (BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ISLÂHAT TEŞEBBÜSLERİ).....410
EK-17 (ASÂKİR-İMANSÛRE-Yİ MUHAMMEDİYE)....824

BİRİNCİ BÖLÜM

DURAKLAMA DEVRİNİN DEVAMI

19-IV. SULTAN MEHMED (AVCI) (1648-1687)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Babası **Sultan İbrahim**'in dengesiz tavırlarının artması sebebiyle büyükannesi **Kösem Mahpeyker Sultan**'ın devlet ricali ve Yeniçeriler ile ittifak etmesi üzerine tahttan indirilmesiyle 8 Ağustos 1648 / (18 Recep 1058) târihinde 19. Osmanlı padişahı olarak kendisine Babüssaâde önünde biat edildi. Osmanlı Târihi'nde en küçük yaşta padişah olmuş bulunan **IV. Sultan Mehmed** bu sırada sünnet bile edilmemiş yedi yaşında bir çocuktu. Bu sebepledir ki; "***mâsum havf etmesin deyu***"[1] merâsim çok mahdud insanla icrâ edilip gâyet

1 **Nâimâ Mustafa Efendi**, Ravzat-ül-Hüseyn fi Hulâsat-ül Ahbâr-ül Hâfikeyn, C.IV sh. 332

kısa tutuldu. Kendisine önce Şeyhülislâm **Abdurrahim Efendi** sonra da vezir-i a'zam ve diğer vezirlerle ulemanın biatı ile iktifa olunarak diğerlerinin bu merâsime iştiraki men edildi. Bu sûretle kısa ve sade bir merâsimle tahta çıkmış oldu.

Tahta cülûsundan bir hafta sonra 16 Ağustos'da **Eyüp Sultan** Hazretleri'nin türbesinde mûtad **"kılıç kuşanma merâsimi"** icrâ edildi. Buradan dönüşünde ecdadının türbelerini ziyâret ederek fukaraya sadakalar dağıtıldı. Buraya gelirken ve dönüşünde yollara dökülen ahâli O'nu "Aleyke avnallah!" (Allah sana yardım etsin!) sayhaları ile alkışladı. Cülus bahşişinin 18 Ağustos'ta verilmesi kararlaştırılmıştı. Lâkin haizenede bunu karşılayacak para yoktu. Bu sebeple bazı kimselerden borç istendi. Bu arada kendisinden iki yüz kese[2] altın istenen **Cinci Hoca (Hüseyin Efendi)**[3] kayınpederi olan **Karaçele-**

2 **Kese**: Altın ve gümüş paraların muhâfazası için mahfaza makamında kullanılan torba demek olan bu tâbir aynı zamanda muayyen bir miktar parayı tazammun eden (bildiren) bir ıstılâhtır. **"Kise"** yazılır, **"kese"** denilirdi. Eski zamanlarda altın ve gümüşe göre kıymeti başka başka idi. Yine eski zamanlarda akça için **"kese"**, altın için de **"surre"** tâbiri kullanılırdı. Altın ve gümüşe göre kıymeti değişen kese zaman itibariyle de farklar göstermiştir. **Fâtih** ve **II. Bâyezid** zamanlarında kese denildi mi otuz bin akça veya on bin altın anlaşılırdı. Daha sonraları Trablus, Tunus ve Cezayir darphânelerinde basılan **"Sultanî altını"** keselerinin her biri bin adetlik olduğu gibi 944 (1537) târihlerinde yirmi bin, 1071 (1660-61) senelerinde kırk bin ve 1100 (1688) den sonraki senelerde elli bin akça bir kese itibar olunmuştur. Keseye "İstanbul kesesi", **"Kise-i Rûmi"**, **"Kise-i Divânî"** ve **"Kise-i Mısrî"** diye isimler de verilmiştir. Hâl ve zamana ve paranın râyicine göre değişen kese nihayet beş yüz kuruşta karar kılmıştır.

Osmanlılar'ın mâlî muâmeleleri yüz yıllarca hep **"akça"** ve **"yük"** üzerine cereyan etmiş ve ilk bütçelerdeki hesaplar da kese hesabıyla yürütülmüştür. Nitekim 1064 (1653) târihinde tanzim edilen ilk bütçe kese hesabıyla yapıldığı gibi bu usûl tâ 1293 (1876) senesinde birinci Meclis-i Meb'usan'a verilen bütçeye kadar böylece devam eylemiş ve 1294 (1877) târihinden sonra hesaplarla mâlî muâmelelerde ve bütçelerde kuruş vâhid-i kıyâsî ittihaz kılınmıştır. (Bkz. **Mehmed Zeki Pakalın**-Târih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, C.II, İstanbul 1993, sh.247 vd.)

3 **Cinci Hoca** adıyla mâruf olan bu şahsın asıl adı **Hüseyin**'dir. Safran-

bizâde Mahmud Efendi'ye güvenerek bu parayı vermekten istinkâf etti. Fakat rüşvetçi olarak iştihâr etmiş bulunan bu zatın bütün serveti müsâdere edildiği gibi önce Mısır'a sürgün edildi. Adamlarının patırdıları sebebiyle de 29 Ekim 1648'de idam edildi. O'ndan ve daha başkalarından temin edilen paralarla cülus bahşişleri verilebildi. Aynı gün babasının kapatıldığı odadaki feryadları sebebiyle bir takım saray mensupları tarafından yeniden tahta çıkarılmak istendiğine dâir dedikodular zuhûr etmesi sebebiyle ulemâ ve askerin ittifakıyla **Sultan İbrahim** bulunduğu odada boğdurulmuştur. O'nun feryâd u figânından cellâd **Kara Ali**'nin bile kaçmış olduğu rivâyeti vardır.[4] Bu hâdise çocuk Padişah'ın ruhunda derin bir teessür hâsıl etmiştir. **Sultan IV. Mehmed**'in bu hâdisede dahli olan yetmiş kişinin isimlerinini bir deftere yazdırıp sakladığı ve sonra da bunları birer bahâne ile ortadan kaldırdığı rivâyet edilmektedir.

Cülûs bahşişi esnasında gerek bu bahşişin gecikmesi ve gerekse de **Sultan İbrahim**'in katli sebebiyle bazı yeniçerilerin hâdise çıkarıp ağalarını taşladıkları görülmüşse de birkaç elebaşının azledilmesiyle bu bâdire çabucak atlatılmıştır.

---

bolulu mâruf bir şeyhin oğlu idi. **Sultan İbrahim**'e şehzâdeliğinde intisab etmiş O'nun hükümdarlığı sırasında büyük bir nüfuza kavuşmuştu. **Sultan İbrahim**'in rahatsızlığı tabipler tarafından iyileştirilemeyince **Cinci Hoca** yıllarca okuyup üfleyerek O'nu tedâviye kalkışmış ve bu sûretle elde ettiği nüfuzu devlet işlerine müdahale sûretinde kullanmaya başlamıştı. Bilhassa kadı ve müftü tâyinlerinde müessir olmuştu.

Bu sebeple pek çok rüşvet alarak bir hayli zenginleşmişti. **Sultan İbrahim**'in son senelerinde O'nun okuyup üflemesinden bir netice hâsıl olmadığı için gözden düşmüş bulunuyordu. Kendisinden istenen iki yüz kese altını vermekten imtina edince serveti müsâdere edilmiş ve bu müsâderede üç bin kese altın tutarındaki mâlî varlığı olduğu görülmüştür. Kendisi ve adamlarının şikâyet seslerini yükseltmesi üzerine önce Mısır'a sürülmüş yolda Mihalıçık'a vardığında hastalandığından orada kalmasına müsaade olunmuştur. Fakat daha sonra İstanbul'a gelen **Cinci Hoca** Yeniçeriler'in **Sultan Ahmed** Meydanı'nda çıkardıkları isyanda kendisinin de mağdur edildiğini ileri sürülmesi üzerine alınan bir fetva ile 29 Ekim 1648 târihinde idam edilmiştir.

4 **Nâimâ**-A.g.e. C.IV sh. 332

b. Şahsiyeti

12 Ocak 1642 Perşembe günü **Sultan İbrahim**'in oğlu olarak İstanbul'da doğan **IV. Sultan Mehmed**'in annesi **Hatice Turhan Sultan**'dır. O sırada Osmanlı Hanedanı mensubu erkek olarak hayatta sâdece **Sultan İbrahim** vardı. Bu sebeple hanedanın inkıtaa (kesintiye) uğramasından korkulduğu için **IV. Sultan Mehmed**'in doğumu sevinçle karşılanmış ve Padişah'ın emriyle bütün memlekette üç gün üç gece (bazılarına göre de yedi gün yedi gece) donanma şenlikleri yapılmıştır. Buna rağmen şehzâdenin doğduğu gece İstanbul'da bir zelzelenin vukûu ve doğumuna tekaddüm eden günlerde baruthânede bir patlama neticesinde yangın çıkmış olması sebebiyle O'nun uğursuzluğuna da inanalar olmuştur.[5] O'na önce **"Yusuf"** adı verilmiş olmasına rağmen bu isim kısa bir müddet sonra **"Mehmed"** olarak değiştirilmiştir. **Câvid Baysun, IV. Sultan Mehmed**'in çocukluğuna âid olmak üzere -ihtiyatlı bir ifâde ile- şu vak'ayı zikretmektedir.

" *İhtiyat ile karşılanması gereken rivâyet doğru ise, kızlar ağası* ***Sünbül Ağa*** *tarafından saraya takdim olunan ve şehzâdeye sütannelik ettirilen bir kadının çocuğuna (bu çocuk daha sonra, annesi ve* ***Sünbül Ağa*** *ile birlikte Mısır'a giderken, korsanların eline düşmüş ve dominiken keşişi olarak yetiştirilerek,* ***Padre Ottomano*** *adı ve* ***IV. Mehmed****'in kardeşi olmak iddiası ile, Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir propaganda âleti hâlinde istihdâm edilmiştir) kendi çocuğundan fazla muhabbet gösteren* ***Sultan İbrahim***, ***Turhan Sultan****'ın hırçın sözlerine kızarak, oğlunu sarayın bahçesindeki havuza fırlattı ve* ***IV. Mehmed*** *alnında izini bütün ömrünce taşıyacağı bir yara aldı."*[6]

İlk hocası İmam-ı Sultânî **Şâmî Yusuf Efendi**'dir. O'nun vefâtı üzerine bu vazife **Şâmî Hüseyin Efendi**'ye verilmiştir. O'nun da kısa bir müddet sonra azli üzerine şehzâde **Mehmed**'in yetiştirilmesi başka bir **Hüseyin Efendi**'ye havâle

5 **Câvid Baysun- Mehmed IV** maddesi, İ.A. sh. 547

6 A.y.

IV. MEHMED (AVCI)
(1648-1687)

edilmiştir. Bu yüzden **Uzunçarşılı** O'nun hakkında "*vesikalar arasında görüld*üğü üzere yazısı pek fena*dır. Oğullarına meşhur hattatlardan yazı meşk ettirmiştir.*"[7] demektedir.

Saltanatının başlangıcında çocukluğu sebebiyle devlet

7 **İ. Hakkı Uzunçarşılı,** Osmanlı Târihi, C. II, Kısım II, Ankara 2011 sh. 589

işlerinde müessir olamamış ve devlet önce büyük annnesi **Kösem Mahpeyker Sultan**'ın sonra da annesi **Turhan Sultan**'ın vesâyeti altında yürütülmüştür. Biraz büyüdükten sonra avcılığa iptilâ dercesinde düşkünlüğü sebebiyle devlet dizginlerini eline alabilmesi yine de mümkün olamamıştır. Bu sebepledir ki; târihlerde "**Avcı**" lâkabı ile anılagelmiştir. İleride görüleceği üzere "**Köprülüler**"in sâdareti zamanında nisbî başarılar elde edilebilmişse de O'nun saltanatı çeşitli iç ve dış gâileler sebebiyle gâyet çalkantılı bir devir olmuştur.

Bununla beraber birçok Osmanlı padişahı gibi gâyet dindar bir şahsiyet olan **IV. Sultan Mehmed** etrafına pek müteşerri olan "**Kadızâdeler**"e[8] mensup kimseleri toplamıştır. O'nun bu gibi kimselerin tesiri ile vâki olan bazı icraatını **Câvid Baysun** şöyle ifade etmektedir:

"***IV. Mehmed, Vânî Mehmed Efendi****'ye pek ziyâde itimâd eder, seferleri esnasında bile yanından ayırmadığı bu zâtın vaazlarını ve huzûr derslerini dinlemekten zevk duyar ve dinî hisleri kuvvetli olduğundan, beş vakit namazı cemaat ile edâ etmeği tercih ederdi. (**Nâimâ**, V, 212; **Mehmed Halife**, Tarih-i **Gılmâni**, s. 96) Kendisinin bazan taassuba, daha doğrusu te'sire kapılarak, kahvehâneleri kapatmak için emir verdiği (Topkapısarayı arşivi, dosya nr. 7012; hatt-ı hümâyûn), içkiyi yasak edip, hamr emânetini lağvettiği, bâzı bid'atleri kaldırarak, İstanbul 'un çalgıcı ve oyuncu kollarını küreğe koydurduğu da olmuştur.*"[9]

Aynı kaynakta ayrıca O'nun hakkında şu bilgiler de verilmektedir:

---

8 "**Kadızâdeler**" diye anılan zümre **IV. Sultan Murad** devri (1623-1640) ilmiye ricalinden **Kadızâde Mehmed Efendi** (ö. 1645) ile başlamıştır. XVII. asırda müteselsil bir sûrette devlet ricali üzerinde müessir bir "**vaizler zümresi**" olan **Kadızâdeler** vehhabiliğin kurucusu **İbn-i Teymiyye**'nin (1263-1328) bir nevi takipçisi durumundaydılar. Bunlar Kur'an ve sünnet dışındaki her şeyi bid'at kabul edip bunlara cephe almaları ve tasavvuf aleyhtarlığı yapmaları ile meşhurdurlar.

9 **Câvid Baysun**- a.g.m. sh. 556

*"**IV. Mehmed**, fazla bir zekâ sahibi olmamakla beraber, iyi kalpli, etraftakileri servete garkedecek kadar cömert, âilesine bağlı idi ve kan dökmekten hoşlanmazdı. Kendisi için en büyük endîşe bir gün yerine geçecek iki kardeşi (**II. Süleyman** ve **II. Ahmed**) olmuştur. Çekingen ve mahcûp bir hâli olduğu, sâde giyinmeği tercih ettiği, saray eğlencelerinden bile çabuk usandığı söylenir. (**Erenmiya Çelebî Kömürciyan**, Osmanlı Padişahlarının Muhtasar Târihi, Venedik Mehitarist Manastırı Kütüp. ermenice, yazma, nr. 910)*

*Sohbetinden en hoşlandığı kimse Musâhib **Kuloğlu Mustafa Paşa** (De la Croix, Mémoires, Parlsi 1684, Il, 76 ; Le miroir de l'Empire Ottoman, Paris, 1677, I, 192 v. d.; **Hezârfen Hüseyin Efendi**, Tankih el-Tavârih, husûsî nüsha. 169) ve bir dereceye kadar **Abdi Paşa** idi.*

*Me'hazlar seferlerine bütün harem halkını büyük bir tantana ile götürmek itiyadında (**Silâhdar Mehmed Ağa** , II, 437) bir zât olan **IV. Mehmed**'in şemâilinden bahsederken, O'nu orta boylu, tıknaz, beyaz, fakat Güneş'ten yanık çehreli, seyrek sakallı ve ata çok bindiği için, kameti bir az öne mütemâyil olarak târif ederler."*[10]

Osmanlı padişahlarını "**insan**" değil de "**melek**" zanneden ve onlarda bir kusur görmeye gönlü asla razı olmayan arkadışımız **Ziya Nur**:

"O'nu bazılarının yazdığı gibi avla meşgul ve devlet işleriyle alâkasız göstermek imkânsızdır. Hatta tamamen yanlıştır."[11] demektedir. Hâlbuki bütün kaynakların şehâdetiyle bu değerlendirmenin yanlış olduğunu söylemeliyiz.

Kırk seneye yakın saltanat sürmüş olan **IV. Sultan Mehmed**'in beş oğlu ve üç kızı Dünyâ'ya gelmiştir. Oğulları **Mustafa, Ahmed, Bâyezid, İbrahim** ve **Süleyman**'dır. Bunların ilk ikisi "**II. Mustafa**" ve "**II. Ahmed**" olarak bilâhare padişah olmuştur. Kızları ise **Hatice, Fatma** ve **Ümmü Gülsüm** sultanlardır.

---

10 A.y.

11 **Ziya Nur Aksun**- Osmanlı Târihi, İstanbul 1994, C.II, sh.251

Oğullarından Şehzâde **Mustafa** ile **Ahmed** doğduktan sonra kardeşleri **Süleyman** ile **Ahmed**'i artık hanedanın inkıtaa uğramasından korkulmayacağı için öldürmek istediyse de zâten kan dökmekten hazzetmeyen Padişah, annesi **Turhan Sultan**'ın ikazı ile bu tasavvurundan vazgeçmiştir.[12]

Son zamanlarında ava ve avcılığa tövbe etmişse de bu yüzden devlet işlerinin akim kalmasından rahatsız olan devlet ricali tarafından 8 Kasım 1687'de hal' olunarak yerine kardeşi **II. Süleyman** tahta çıkarılmıştır. Yeni padişahın emri ile mahlû (tahttan indirilmiş) padişah iki oğlu ile sarayın şimşirlik adı verilen dâiresine hapsedilmiştir.

Son senelerini Edirne'de geçiren **IV. Sultan Mehmed** 6 Ocak 1693 târihinde burada on beş günlük bir hastalıktan sonra vefât etmiştir. Cenâzesi İstanbul'a nakledilerek Yeni (Vâlide) Câmii yanındaki türbesine defnolunmuştur. Merhum bu sırada elli bir yaşındaydı.

Mûtedil mizaçlı, kadirşinas, hayırsever, vefakâr ve cömert bir kimse idi. Mûskiye düşkünlüğü sebebiyle devrin bestekârları **"Itrî"** ile **"Hâfız post"**a itibar etmiş ve pek çok ihsanlarda bulunmuştu. Târihte tahttan indirilen beşinci Osmanlı padişahıdır.

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Köprülüler Devrine Kadarki İstikrarsız Sekiz Senenin Vukûatı

aa. Sultan Ahmed Câmii Vak'ası

Sultan İbrahim'in rüşvet, adam kayırma ve israf gibi sebeplerle tahttan indirilmesiyle işlerin düzeleceği sanılmıştı. Hâlbuki O'nun yerine geçen çocuk yaşındaki Padişah'ın **"Köprülüler"**in iş başına geçtiği 1656 Yılı'na kadar geçen ilk sekiz sene zarfında bütün bu kötülükler daha da artarak devam etti. Ocak Ağalarına istinad eden **Kösem Mahpekeyker Sultan** ile

12 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh. 588

saray ağalarına istinad eden Padişah'ın annesi **Hatice Turhan Sultan**'ın müdahaleleriyle devlet idâresi dehşetli bir istikrarsızlık ve karışıklıklara sahne oldu. O derecede ki; bu sekiz sene zarfında on dört defa vezir-i a'zam değişikliği vukû buldu ve on iki şahıs bu makamı işgal etti. Öyle ki; bunlardan biri olan **Zurnazen Mustafa Paşa** bu makamda sadece dört saat kalabildi.

Sultan İbrahim zamanına dâir şikâyet ve sıkıntıların en başında gelen israf sebebiyle hazine tam takır bir hâle gelmişti. Bu sebeple **IV. Sultan Mehmed** devrinin ilk vezir-i a'zamı olan **Sofu Mehmed Paşa** en evvel hazinenin yükünü azaltmak maksadıyla tasarruf tedbirlerine başvurdu. **Sultan İbrahim**'in idamından iki gün sonra iç oğlanlarından seksen kişiyi vazifelerinden azletti. Bunun arkasından ise üç yüz elli iç oğlanını sipahi ocağına naklettirdi.

"*Gümrük, tuzla ve sâir mukataa*[13] *işlerinde vazifeli bulunanların beratlarını yoklatıp müstahak olmayanları işten çıkarıp yerlerine ehillerini koydu. Altı bölük halkının «**veledeş**»*[14]*lerini yâni oğullarını bizzat kendi önünde iki şâhid ile tespit ettikten sonra gulâmiyelerini*[15] *verdi. Ayrıca bin nefer kadar «**dirliği çalık**»*. yâni *ocaktan tardedilmiş sipahinin kaydını Girit'e gitmeleri şartiyle yeniletti. Sadrıâzamın sipahilere karşı bu cemilekâr hareketi, kendisinin de sipahi ocağından yetişmesinden ileri geliyordu.*[16] ***Sultan Murad*** *zamanından beri verilmeyen gulâmiyelerin ödenmesinden başka, gelecek seneden iti-*

13 **Mukataa**: Devlete âid bir gelirin muayyen bir bedel mukabilinde kiralanması yâni geçici olarak temliki demektir. Bunun yerine bazen de "ıkta" kullanılırdı.

14 **Veledeş**: Yeniçeri ileri gelenlerinin ocağa kaydettirdikleri evlâd veya akrabaları hakkında kullanılan bir tâbirdir.

15 **Gulâmiye**: Cizye ve diğer vergileri tahsil edenlerin topladıkları paraların hazine veznesine teslimi sırasında cizye veya vergi harç pusulalarının her biri için kendilerine verilen tahsil âidatı yerinde kullanılır bir tâbirdir. Bunlar mâiyetlerinde bu işi gördürmek için adam kullandıklarından bunların masraflarına karşılık olarak tahsilâttan tahsil işiyle meşgûl olanlara âidat ayrıldığı için bu adı almıştı. (Bkz. **Mehmed Zeki Pakalın**-A.g.e. C.I, sh.679)

16 **Nâimâ**- A.g.e. C.IV. sh. 350

baren tevliyet ve cizye tahsili gibi hizmetleri vereceği vaadinde de bulundu."[17]

Lâkin kendilerine böyle lütufkâr davranılması sipahiler tarafından takdirle karşılanmayıp nankörlük yoluna saptılar. Bu durumu **Nâimâ** şöyle anlatmaktadır:

" *Aslında kendisi sipahi zümresinden olmağla ocaklarına bu mertebe ihsan kasdetmiş idi. Lâkin sipah bir garip kavim olup içlerinde âkıl (akıllı) ve nâdân müsâvi, ne hüsn-i tedbir sâhibine tâbî olurlar ve ne de avâkıb-ı umûru (işlerin neticesini) endişe ve mülâhaza ederler. Ekseri* ***etrak-i bîidrak***[18] *ve hayvanât müşâbehesinde (benzerinde) şirret ve adâvete (düşmanlığa) mâil olup* "[19]

Bu nankör güruh Anadolu sipahilerini İstanbul'a celp ederek 25 Eylül 1648 târihinde Üsküdar'da isyan etmek üzere toplandılar. Bu durumu haber alan vezir-i a'zam **Sofu Mehmed Paşa** ulemâ ile yeniçeri ağalarını toplantıya çağırıp istişârelerde bulunduktan sonra maksadlarının ne olduğunu öğrenmek üzere kendilerine bir elçi gönderdi. Sipahiler veledeşlerinin iki şâhidle tesbit edilmiş olmasından dolayı güceniklilerini beyandan sonra **Sultan İbrahim**'in hal'ine bir diyecekleri olmadığını ancak öldürülmesini doğru bulmadıklarını üstelik Sivas vâlisi **İpşir Paşa**'nın kendilerini bu ölümden mes'ul tutarak intikam almak istediğini bildirdiler. Tabiatıyla kendilerini temize çıkarmak için isyanlarına bahâne olmak üzere **Sultan İbrahim**'in katlinde dahli olanların kellelerini de istediler.

Sofu Mehmed Paşa'nın sipahi ileri gelenlerinden **Muslihiddin Ağa**'yı huzuruna celp edip isyancıları O'nun vasıtasıyla yatıştırmak teşebbüsünden hiçbir netice hâsıl olmadı. Si-

17 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. IV, İstanbul 1960, sh. 2005 vd.

18 **Nâimâ** gibi bir müverrihin bu "**etrak-ı bîidrak**" yani "**anlayışsız Türkler**" tâbirini kullanması şâyân-ı hayrettir. Târihî gerçekler önünde hezeyandan başka bir şey olmayan bu tavsif içimizdeki bir kısım -İslâmiyeti lâyıkıyla hazmedememiş- gayr-i Türkler'in kıskançlıkları eseri olsa gerektir.

19 **Nâimâ**- A.g.e. sh. 350

pahiler daha da ileri giderek çocuk padişahın hayatı ve mematı hakkında hiç kimseye emniyetleri olmadığını, padişah veya veziri a'zam birlikte olmadığı takdirde sefere gitmeyeceklerini, mukataa hizmetine devamla gulâmiyelerinin verilmesini iddia ve talep ettiler. Selânik'ten İstanbul'a gelen eski sipahi **Bıyıklı Mehmed** isimli şâki ruhlu birinin acemi oğlanlarını tahrikle isyancılara katılmasının sağlanmasıyla âsiler güruhu bir hayli kalabalıklaştı. Ayırca Anadolu'dan da boyuna yeni yeni sipahiler gelerek bu güruha katılmaktaydı.

Bu sûretle kendilerine güvenleri artan isyancı sipahiler:

"- *Vezir-i a'zam ve şeyhülislâm ile şer'î davamız vardır.*" diyerek bir ayak dîvânı toplanmasını talep ettiler.

Durumun bu derecede nezâket kesbetmesi üzerine vezir-i a'zam ileri gelir âlimler ile yeniçeri ocağına giderek onların sadakâtlerini sağladı. Bunun üzerine dağılmadıkları takdirde âsilerin katillerinin câiz olduğuna dâir fetva verildi. Bu durumu haber alan sipahilerin gözleri korkarak dağılmaya başladılar. **Sofu Mehmed Paşa** Üsküdar'daki isyancılara elebaşılık yapan **Bıyıklı Mehmed**'in kendisine teslim edilmesini talep etti. Lâkin âsiler buna yaklaşmadılar.

Buna rağmen nisbi bir sükûnet hâsıl oldu. Ancak birkaç gün sonra vezir-i a'zamın kethüdası[20] Şehzâdebaşı'nda üç sipahiyi herkesin gözü önünde katledince isyan alevi yeniden parladı. 25 Ekim 1648 târihinde **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanan âsiler:

Vezir-a'zam ve müftüyü (yâni fetva veren şeyhülislâmı) öldürmedikçe bize huzur yoktur!" diye bağrıştılar. **Bıyıklı Mehmed** de Üsküdar'da saklandığı yerden çıkarak buraya gelip âsilerin başına geçti. Bu durumu haber alan **Sofu Mehmed Paşa** şehir kapılarını kapattırdı.

İsyancılar Harem-i Hümâyûn'a bir heyet göndererek Padi-

20 **Kethüda**: Büyük devlet adamlarıyla zenginlerin işlerini gören adam hakkında kullanılır bir tâbirdir. Halk arasında da "**kâhya**" denilirdi. (Bkz. **Mehmed Zeki Pakalın**-A.g.e. C.II, sh.251)

şah'a taleplerini bildirdiler. Bunun üzerine Harem'de tertip edilen bir hatt-ı hümâyûnla Padişah'ın irâdesi şöylece ifâde edildi:

"*Ben kullarımın nizâ etmelerine birbirlerine kılıç çekmelerine râzı değilim. Makbul ve münâsib kim ise vezir-i a'zam yapsınlar!..*"[21]

Buna râzı olmayan yeniçeriler saraya hucüm ederek alınan bu hatt-ı hümâyûnu geçersiz sayıp harekete geçtiler. Yeniçeriler ellerindeki fetvayı ileri sürerek isyancıların dağılmalarını aksi hâlde kendilerini öldüreceklerini bildirdilerse de âsilerin bu tehdide aldırış etmemesi üzerine de **Sultan Ahmed** Meydanı'na yürüdüler. Âsilerin bir kısmı öldürüldü. Bazıları kaçıp dağıldı. Buna fırsat bulamayanlar **Sultan Ahmed** Câmii'ne saldırdılarsa da orada da yakalanıp öldürüldüler. **Nâmiâ** bu husûsta:

"*Câmide kalan dermendler taşra haremde ve iç haremde, şadırvan tarafında, kapı ve pencere içinde, mimber ve mihrap önlerinde katl ile kılıçtan geçtiler. Câmi-i şerifin ol nâzenin musannâ (süslü) kapıları ve camları tüfenk fındıkları ile delik delik oldu.*"[22] demektedir.

Bu çarpışmalarda üç yüz sipahi ve "**celep**" denilen saray acemi oğlanı öldürüldü. **Bıyıklı Mehmed** ise kaçıp kurtulduysa da bilâhare Bursa'nın Yenişehir Kasabası'nda yakalanarak idam edildi.

bb. Ocak Ağalarının Tegallübü (Zorbalığı) ve Sofu Mehmed Paşa'nın İdamı

Vezir-i azam **Sofu Mehmed Paşa** Yeniçeriler sâyesinde hayatını kurtarmış ve makamını muhâfaza etmiş olmakla birlikte bu defa da ocak ağalarının tahakkümlerine mâruz kaldı. Bu durumu **Nâimâ** şöyle ifâde etmektedir:

"*Vezir-i a'zamın yüzü gülüp mesrûren sarayına avdet etti. Lâkin ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olup bundan sonra tegallüb-ü tâm ile zimâm-ı hâl (iş görecek kimseleri) ve*

21 **Nâimâ**- A.g.e. sh. 366

22 **Nâimâ**-A.g.e. sh. 370

akdi kabza-i tasarruflarına (avuçlarına) aldılar."[23]

Ocak ağlarının üç yıl süren bu tahakkümleri esnasında bazı yeniçerilerin sokakta kadınlara tasallutları ve Gelibolu'da hamam basmaları gibi bir kısım çirkin hareketlere şâhid olunduğu hâlde âmirleri bunlara karşı hiçbir harekette bulunmadı.[24]

Arnavut asıllı **Kara Mehmed** ile **Koca Çavuş**, boşnak **Koca Muslihiddin** ve **Bektaş Ağa**'lardan müteşekkil olan bu tahakküm çetesine karşı vezir-i a'zam **Sofu Mehmed Paşa** istiklâlini korumak ve onlardan kurtulmak için fırsat kollamaya başladı. Bunların en nüfuzluları ise sipahi isyanının bastırılmasındaki hizmeti dolayısıyla ocak ağalığı elde eden **Kara Murad Ağa** idi. **Sofu Mehmed Paşa**'nın **Kösem Sultan**'ı dinlememesi ve hatta bir bahâne ile O'nu öldürmeyi düşünmekte olduğu öğrenilince **Kara Murad** o âna kadar kendisine boyun eğen vezir-i a'zamdan yüz çevirdi ve hele O'nun himâyesi altındaki bir kimseyi idam ettirmesi sebebiyle muhâlefeti had safhaya yükseldi.

Kara Murad Ağa'nın **Kösem Sultan**'la işbirliği hâlinde bulunduğunu bilen vezir-i a'zam onların baskılarından uzak kalarak iş görebilmek ve bir nevi "**veliahd**" veya "**nâib**" gibi devleti idâre edebilmek için dîvân-ı hümâyûna uğramayıp devlet işelerini kendi konağından idâreye başlamıştı. O'nun yeniçeri ağası zorbalarını birer bahâne ile merkezden uzaklaştırmak istediği bu sırada Anadolu'da gürcü asıllı **Abdünnebi**'nin isyanı öğrenilmekle vezir-i a'zam bu âsiyi ancak **Kara Murad Ağa**'nın tenkil edip yakalayabileceğini söyleyerek **Murad Ağa** 'yı bu işe memur edip merkezden uzaklaştırmak istedi. **Kara Murad Ağa** bu emre itaat edeceği yerde **Kara Çavuş**'la kendisinin vezir-i a'zam olması, yerine de **Kara Çavuş**'un yeniçeri ağalığına geçmesi üzerine anlaştı.

Bu sırada **Voynuk Ahmed Paşa** kumandasındaki Osmanlı Donanması'nın Girit'e yardım götürmek üzere Boğaz'daki

23 **Nâimâ**-A.g.e. sh. 372

24 **Nâimâ**-A.g.e. sh. 386

ablukayı yarıp Ege'ye açıldıktan sonra foça önlerinde Venedik Donanması'na mağlup olması üzerine **Sofu Mehmed Paşa**'nın muârızları harekete geçti. **Kara Murad Ağa , Kösem Sultan**'la anlaşarak çocuk Padişah'ın vezir-i a'zamı istintak (soruşturma) maksadıyla huzura çağırmasını sağladı.

Bu istintak esnasında **Kösem Sultan, Kara Murad Ağa** ve bunların taraftarları arz odasında hazır bulunuyordu. **Sofu Mehmed Paşa**'nın Donanma'nın mağlubiyetine sebep olacak bir kusuru olmadığı yolundaki müdafaasına itibar olunmayarak mühr-ü hümâyûn kendisinden alındıktan sonra dışrıya çıkarıldı.

Mühr-ü hümâyûnu bir müddet kendisine öğretildiği şekilde elinde tutan çocuk Padişah karşısındaki şahıslar üzerinde bir müddet göz gedirdikten sonra **Kara Murad Ağa**'ya hitaben:

Gel Ağa!.. Al mührü!.. Seni vezir yaptım, göreyim seni, nice hizmet idersin*" deyü **Murad Ağa**'ya teslim ettikte Ağa destpûs edip (el öpüp) mührü alıp makam-ı sadâret-i uzmâda karar eyledi.*"[25]

Bu sûretle **Kara Murad** Ağa 21 Mayıs 1648 târihinde vezir-i a'zam oldu. Dokuz ay on beş gün vezir-i a'zamlık makamında kalmış olan **Sofu Mehmed Paşa** ise önce hapsedildi ve malları müsadere edildi. Sonra Malkara'ya sürüldü. 28 Haziran 1649 târihinde orada idam edildi.

cc. Kara Murad Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı, İstifası ile O'nun Yerine Melek Ahmed Paşa'nın Geçirilmesi ve Azli

"*Fenn-i mekr u hilede bînazir*" (benzersiz) olduğu söylenen[26] **Kara Murad Ağa , "Kara Murad Paşa"** ünvanıyla vezir-i a'zam olur olmaz anlaşmış bulundukları üzere **Kara Çavuş Mustafa Ağa**'yı yeniçeri ağası tâyin etti. Sonra da **Sofu Mehmed Paşa**'yı hapsettirip mallarını müsâdere ettirdi. O'na yakın olan kimseleri azletti. Bunların çoğunu hapse attırdı. **Sofu Mehmed Paşa**'yı bilâhare Malkara'ya naklettirerek 28 Haziran

25 **Nâima**-A.g.e. sh. 401

26 **İ. Hâmi Danişmend-** A.g.e. sh. 414

1649'da buraya gönderdiği adamları vasıtasıyla boğdurdu.

Fakat O'nun da nâil olduğu bu ilk saltanatı fazla sürmedi. Zira ortalık yatışmış değildi. Gürcü **Abdünnebi**'nin İstanbul üzerine yürümesi, devam eden Girit Savaşı sebebiyle hazinenin tam takır bir hâle gelmesi ve ocak ağalarının zorbalık ve serkeşliklerinin devam etmekte olması gibi sebeplerle zaten dirâyetsiz olan vezir-i a'zamı çok çabuk bezdirmişti. Bütün bu sıkıntılara ilâveten çocuk Padişah'ın babaannesi **Kösem Sultan** ile öz annesi **Hatice Turhan Sultan**'ın ayrı ayrı birer hizip rolü oynamaları ocak ağalarından **Kethüda Bey**'i kendisine ciddi bir rakip hâline getirmişti. Bu sıkıntılı zamanda **Kara Murad Paşa** devlet dizginlerine hâkim olacak yerde yalılarda sazlı sözlü içki âlemlerine daldı.[27] Bu durumda O'nun rakibi **Kethüda Bey**'in **Muslihiddin Ağa** ile anlaşarak kendisini öldürmek istediğine dâir bir haberin duyulması üzerine canını kurtarmak için istifa etmeye karar verdi. Padişah'ın huzuruna çıkarak:

"- *Şevketlü hünkârım, bir memlekette dört vezir-i a'zam olmaz. İşte mührün, bir kuluna daha ver! Ben kuluna da bir ekmek parası ihsan eyle, hayır duanla meşgul olayım. Ama zinhar mührü yeniçeri ocağından kimseye verme. Zeval-i devletimize sebep olur.*"[28] dedi ve mühr-ü hümâyûnu iâde edip çekildi.

Bu "*dört vezir-i a'zam*" sözüyle iki vâlide sultanla kendisini ve **Kethüda Bey**'i kasdetmişti.

O'nun zamanında yapılmış olan yegâne müspet iş, İstanbul yakınındaki Bulgurlu'ya kadar gelmiş olan Gürcü **Abdünnebi**'nin mağlup edilip kaçırılmış olmasından ibârettir.

Padişah iki vâlidesinin tavsiyesi üzerine bu mührü **Melek Ahmed Paşa**'ya teklif ettiyse de O, ocak ağalarının tegallübü sebebiyle vezir-i a'zamlığı kabulden imtina etti. Fakat vâki ısrar üzerine ocak ağalarından devlet işlerine karışmayacaklarına dâir bir söz alındıktan sonra mührü kabul edip vezir-i a'zam oldu. Lâkin devlette zorbalığı ortadan kaldırmak için **IV.**

27 **Nâimâ**- A.g.e. C. IV sh. 12

28 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. IV, sh. 2010

Sultan Murad'ın dökmüş olduğu bunca kan unutulmuş bulunduğundan yeniçeri ağaları verdikleri söze rağmen sırtlarını iki saray kadınına dayayarak tavırlarını değiştirmeyip rüşvetle tâyinler yapmaya ve adam kayırmaya devam ettiler.

Melek Ahmed Paşa vezir-i a'zam olduktan iki üç ay sonra yeniçeri ocağı kethüdasının adamı olan Defterdar **Zurnazen Mustafa Paşa**'nın O'nun yenire geçmek üzere Saray'a yazmış olduğu bir mektubu ele geçirdi. Bunun üzerine O'nu azlederek yerine dirâyetsiz birini başdeftardar tâyin etti. Bu durum kethüda ve taraftarlarınca bir güceniklik ve muhâlefete sebep olmuşsa da güç belâ bu muhâlefet bertaraf edilebildi.

Fakat asıl mesele devletin sürüklendiği korkunç derecedeki bir mâlî müzayakaydı. Bunun için üst kademedeki devlet adamlarıyla yaptığı toplantıda sadra şifa bir netice elde edemeyen **Melek Ahmed Paşa** yeniçeri ağalarına söz dinletemiyordu. Onlar mansıp tevcihlerine aracılık ederek bu işten rüşvet alarak külliyetli paralar kazanmakla iktifa etmeyerek halkın temel ihtiyaç maddelerine âid ticârî işlere de el attılar. Et fiyatlarına müdâhale ettikten sonra kendi adamları vasıtasıyla Eflâk ve Boğdan taraflarından koyun getirterek esnafa yüksek fiyatlarla satmaya başladılar. Aynı işi kumaş ve ipek ticâretinde de yaptılar. Hatta daha da ileri giderek devlete âid bir iş olan paranın basılması ve ayarı ile oynanması gibi işlere giriştiler. Arnavutluk'ta hazırlattıkları düşük ayarlı parayı İstanbul'a getirterek esnafa dayatmaya kalkıştılar. Esnafın kendilerin korkarak ses çıkarmayacağını sanıyorlardı. Fakat öyle olmadı. Kendilerinden bîzar olan esnaf toplanıp vezir-i a'zama şikâyette bulunduysa da ocak ağalarından çekinen **Melek Ahmed Paşa** onlara gâyet kötü bir sûrette davrandı. Hatta esnafı:

"- *Dışarı çıkın bre kâfirler!*" diyerek huzurundan kovdu. Bu sözden ağır bir sûrette incinen esnaf bu defa Şeyhülislâm'a müracatta bulunrak O'nun işe müdâhalesini talep ettiler. Lâkin şikâyetin asıl hedefi yeniçeri zorbaları olması sebebiyle Şeyhülislâm **Karaçelebizâde**'den de bir netice elde edemiyince bu

defa durumu Padişah'a arz etmek üzere Saray'a yürüdüler ve O'ndan bir "**ayak dîvânı**" talebinde bulundular.

Toplanan ayak dîvânında esnafın şikâyetlerini dinleyen çocuk padişah kendilerine anlatıldığı tarzdaki zulümlere rızası olmadığını beyandan sonra durumun tahkiki için vezir-i a'zamı huzuruna çağırttı. **Melek Ahmed Paşa** korkusundan bu dâvete icâbet etmedi. Esnaf ortalıktaki rüşvet ve zulümleri bir bir sayıp döktükten sonra bütün bunlardan mes'ul gördükleri vezir-i a'zamın azli ile ileri gelir ocak ağalarının katlini talep etti.

Bu durumu haber alan ocak ağaları **Kösem Sultan**'la anlaşarak yeniçeri ağası **Karaçavuş Mustafa Ağa**'nın vezir-i a'zam yapılmasının kararlaştırdılar. **Kösem Sultan** vasıtasıyla bu talebin Padişah'a kabul ettirilmesi üzerine **Karaçavuş** Saray'a dâvet ettirildi. Fakat o kendisini güvende hissetmediği için mührü eline almadıkça Saray'a gitmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine O'ndan vazgeçilerek **Kösem Sultan**'ın tensibi Padişah'ın lalası **Süleyman Ağa**'nın tavsiyesi ile **Melek Ahmed Paşa**'dan geri alınan mühür **Siyavuş Paşa**'ya verilerek vezir-i a'zam yapıldı. Lâkin bu değişikik de yeniçeri zorbalarının yatışmalarını sağlayamadı.

Ertesi gün şikâyetlerine devam etmek isteyen esnafın dağıtılmasına teşebbüs eden yeniçeriler şiddete başvurarak birkaç kimsenin ölümüne sebep oldular. Sırtlarını **Kösem Sultan**'a dayayarak zorbalığa devam eden yeniçeri ağalarının bu sırada küstahlıkta ne derecede ileri gittiklerini gösteren ibretli bir vak'a şudur:

"*Ocak ağalarının pek nüfuzlularından biri olan* ***Bektaş Ağa*** *sadrâzama:*

«*-Bak a paşa karındaş, sen bir iş ettin amma, hiç de iyi etmedin!» demiş.* ***Siyavüş Paşa****'nın ne yaptığını sorması üzerine de:*

«*-Bizim müşâveremiz olmadan niçin mührü aldın, sana vezâreti kim verdi?» diye gâyet küstahâne bir sual tevcih etmiştir.* ***Siyavüş Paşa*** *buna:*

«*-Bana vezâreti saadetlû padişah verdi, ben tâlip ve râgıb*

olmadım; hattâ bir iki defa imtinâ ettim. Ama ferman edince emrine muhâlefet olmayacağı için kabul ettim.»

Bektaş Ağa

«-Böyle ise ne güzel! Âllâh mübârek etsin. Ama bizim meşveretimiz olmadan bir iş edeyim dersen vezirlik edemezsin.»

***Bektaş Ağa**'nın bu tehditkâr sözlerine karşı sadrâzam **Siyâvüş Paşa**, O'na mukabele olacak şekilde yüksekten konuştuktan başka kendilerinin üstündeki kudreti de hatırlatarak:*

«-Padişah hazretleri ne buyurursa onu yapar, fermanına göre hareket ederim. Ferman padişahındır. Bizim ve sizin boynumuz kıldan incedir.» demiştir."[29]

çç. Padişah'a Sûikasd Teşebbüsü ve Kösem Sultan'ın Öldürülmesi

IV. Sultan Mehmed'in saltanatının ilk iki yılında **Kösem Sultan** devlete rakipsiz bir sûrette hâkim olmuştu. Fakat çocuk padişahın vâlidesi **Hatice Turhan Sultan**'ın yavaş yavaş tecrübe sâhibi olmasıyla bu durum değişmiş ve kendisine ciddi bir rakip ortaya çıkmış oldu. **Kösem Sultan**'ın ocak ağaları ile işbirliği etmesine mukabil o da saray ağalarını etrafına toplamaya başladı. Böylece iki kadın arasında başlayan rekabet kısa bir zamanda ocak ağaları ile saray ağları arasındaki bir münâferet ve rekabete inkılâb etmiş oldu. Saray Ağalarından **Süleyman Ağa** ve **Musâhip İsmail Ağa**'lar temâyüz ederek **Kösem Sultan**'a karşı ciddi bir cephe oluşturdular.

Vezir-i a'zam seçilişinde kendi tensipleri rol oynamamış olan ocak ağalarının **Siyavuş Paşa** ile araları iyi değildi. Bunun bir sebebi de ocak ağalarının ocağa yeniden on bin nefer alınmasına muhâlefet etmiş olmasıydı. Ağaların bu talebi, onların zorbalıklarından rahatsız olan **Abaza Hasan**'ın ocak ağalarını tenkil maksadıyla İstanbul üzerine yürümesi ve **İbşir Mustafa Paşa**'nın da bu harekete katılmış olması sebebiyleydi. Bu gelişme üzerine ocak ağaları hatta **Kösem Sultan** öldürülmekten

29 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. IV, sh. 2014

korkarak[30] ellerini çabuk tutup Padişah'a karşı bir sûikasdle O'nun vâlidesi **Turhan Sultan**'ı ekibiyle birlikte bertaraf etmeye karar verdiler. **Nâimâ**:

"*Ağalar, yeniçeriyi tahrik ve **Sultan Mehmed Han**'ı aradan kaldırıp **Turhan Sultan**'ı eski saraya sürüp, adamlarını katledip **Sultan Mehmed**'in birâderi **Sultan Süleyman**'a cülûs ettire. **Sultan Süleyman**'ın vâlidesi **Dilâşub Sultan** bir safdil meczub meşrep bir hatundur. Vâlidelik makamının hükmünü vermek sevdasında olmaz.*"[31] demektedir.

Kösem Sultan bu plânın tatbiki zımnında ocak ağalarına bir mektup göndererek Padişah'tan **Turhan Sultan**'ın adamlarından dört kişinin idam edilmelerini talep etmelerini bildirdi. Diğer taraftan O'nun saray dâhilinde elde etmiş olduğu bazı adamları vardı. Bunlardan Bostancıbaşı **Ali Ağa** ile başkapı oğlanı ve kilercibaşı gibi adamlar vasıtasıyla şöyle bir plân yaptı:

Gece sarayın Demirkapı ile bazı uğrun kapıları (gizli kapıları) açık bırakılacak, buradan girecek yeniçeri ve ağalar Şehzâde **Süleyman**'ı iclâs ettikten sonra **Turhan Sultan** ve taraftarlarını götüreceklerdi. "***Sultan Mehmed Han**'ı zehirlemekle, iş suhûletle bitip kıtâl ve cidale hâcet kalmaz diye Helvacıbaşı **Üveys Ağa**'ya iki kavanoz zehirli şerbet verilip, Padişah'a içirmek için tenbih olunup, uhdesinden gelebilirse mansıb ve nice ihsan vadetmişler.*"di.[32]

Lâkin bu plândan her nasılsa haberdar olan **Meleki** adındaki bir câriyenin **Turhan Sultan**'ı haberdar etmesi üzerine durum tersine döndü. Zirâ **Turhan Sultan** derhal Padişah ile **Süleyman** ve **Reyhan Ağa**'ları bundan haberdâr etti. Ertesi gün ocak ağalarından Padişah'a **Turhan Sultan**'ın dört adamının idamını talep eden bir tezkereye gelince bu ihbarın doğruluğu sâbit oldu. Bunun üzerine **Turhan Sultan** başta **Süleyman Ağa**, **Hoca Reyhan Ağa**, **Lala İbrahim** ve **Musâhip İsmail**

30 **Nâimâ**-A.g.e. C.V, sh. 108

31 **Nâimâ**-a.y.

32 **Nâimâ**- A.g.e. C.V, sh. 109

Ağa olmak üzere kendisine bağlı on dört kişi ile istişareden sonra **Kösem Sultan**'ın öldürülmesine karar verildi.

O gün akşam olduğunda **Kösem Sultan**'ın muhâfızlarının normalden fazla silâh tedârik ettikleri görüldü. Fakat O'na karşı olanlar da gerekli hazırlıkları yapmış bulunuyorlardı. Zülüflü baltacıları ve Hasoda mensuplarını kimseye sezdirmeden silâhlandırdılar. O gün Ramazan Ayı'nın on altısıydı. (2 Eylül 1651) Terâvih namazından iki saat sonra herkes yerli yerine çekilince **Süleyman Ağa**'nın tensibi ile saray ağaları Hasoda önünde toplanıp:

"- *Padişahımız elden gitti!..*"[33] feryadı ile ortalığı velveleye verdiler.

Bu sırada **Kösem Sultan** üç yüzden fazla muhâfız ile koruma altındaydı. Bağırışmaları duyan kapıağası bunlara:

"- *Ne oluyor, ne istiyorsunuz?!*" diye sorunca:

"- *Büyük vâlideyi isteriz!*" cevabını aldı.

Kapıağası durumu Padişah'a arz etmek üzere oradan ayrıldı ve az sonra geriye gelerek Padişah'ın herkesin dağılıp yerlerine dönmelerini irâde ettiğini bildirdiyse de **Turhan Sultan**'ın adamları:

"- *Büyük vâlideyi isteriz veyâhud da hepiniz* kırılırsınız." karşılığını verdiler.[34] O bunlara nasihata kalkışınca da derhal öldürüldü. Sonra da **Süleyman Ağa**'nın idâresi altında **Kösem Sultan**'ın dâiresi üzerine yürüdüler. Kendilerine mâni olmaya çalışan muhâfızların bir kısmını öldürdüler. Bir kısmını ise kaçmaya mecbur bıraktılar.

Bu sırada dışarıdaki olup bitenlerin mâhiyetinden haberdar olmayan **Kösem Sultan** kapısı önündeki gürültüleri işitince tertiplediği plân mucibince yeniçerilerin geldiğini sanarak nöbetçilere:

"- *Geldiler mi?!*" diye seslendi.

Bu hitabı duyan **Süleyman Ağa**

33 **Nâimâ**- A.g.e. sh.111

34 **Nâimâ**-A.g.e. sh. 115

"- *Belî (evet) geldiler!.. Taşraya (dışarıya) buyrun!*" karşılığını verince duruma vâkıf olan **Kösem Sultan** kaçıp bir dolaba gizlendi. İçeriye dalan **Süleyman Ağa** ve adamları O'nu saklandığı yerden yaka paça çıkardılar. Eski zülüflü baltacılarından **Küçük Mehmed** adında birisi **Kösem Sultan**'ı döve döve sersemlettikten sonra bir perde ipiyle boğdu. **Kösem Sultan**'ın bu sırada ağzından burnundan boşalan kanlarla cellâdın elleri ve üstü başı kana boyandı. Bu cinâyeti irtikâb edenler O'nun dâiresini yağmaladılar.

Osmalı Târihi'nde ilk olarak bir vâlide sultan bu sûretle öldürülmüş oldu. İhtimal **Kösem Sultan**'ın hayır ve hasenâtı çok olduğu için **Nâimâ** bu vak'ayı naklederken şöyle demektedir:

"*Vâlide-i muhtereme gibi bir sâhibet-ül hayr devletlû ol bîinsaf mutasallıtların uğruna şehid oldu.*"[35]

Kösem Sultan'ın öldürüldüğü gece vezir-i a'zam **Siyavuş Paşa** kazaskerleri iftara dâvet etmiş bulunuyordu. Yemekten sonra kahveler içilirken oraya gelen **Samsoncu**[36] **Ömer Ağa** vezir-i a'zama bir tezkire sundu ve ocak ağalarının bir kısım yeniçerilerle Ağa Kapısı'nda kendisini beklediklerini bildirdi. Bu dâvet **Kösem Sultan**'ın akim kalmış olan plânı icabıydı. **Siyavuş Paşa** derhal Saray'a giderek kendisine gelen tezkire mûcibince idâmı istenen saray ağaları hakkında bir telhis yazıp Padişaha'a gönderdi. Fakat beklediği cevap gelmeden **Kösem Sultan**'a karşı harekete geçmiş olan eli kılıçlı adamları görünce oradan kaçıp konağına avdet etti. O'nunla birlikte olan **Samsoncu Ömer Ağa** da yeniçeri ocağının merkezi olan Ağa Kapısı'nda (bugünkü İstanbul Müftülüğü binâsı) toplanmış olan ocak ağalarına gördükleri-

35 **Nâimâ**-A.g.e. sh.115

36 **Samsoncu**: Yeniçeri ocağını teşkil eden yüz doksan altı ortadan (bölükten) yetmiş birinci ortanın adıydı. Reislerine "**samsoncubaşı**" deniliridi. Bu kelime "**sekson**" kelimesinin galatıydı. **Sekson** ise asıl vatanı "**Saksonya**" olan büyük cins bir köpeğin adıydı. Bu orta önceleri Padişah'ın av köpeklerini yetiştirmekle meşgul oldukları için bu nâm ile anılmaktaydılar.

ni anlatınca onlar da plânlarının haber alınmış olduğunu ve rakiplerinin daha çabuk davranarak **Kösem Sultan**'ı ortadan kaldırdıklarını anladılar. Bu sırada vezir-i a'zam, Padişah tarafından huzûra celbedildi. **Siyavuş Paşa**, Padişah'ın yanında **Süleyman Ağa**'yı görünce ve hele O'nun olup bitenleri Padişah'a nakledişini dinleyince durumu tamamen kavramış oldu. Bu mülâkatta Padişah, vezir-i a'zama:

"- *Lala, ahvâl mâlum olmuştur. Sadakat ile hizmetinde* dâim *ol! Devletime ihânet üzre olanlara cezalar verilsin!*" tâlimatını verdi. Vezir-i a'zam Padişah'ın huzurundan ayrıldıktan sonra etrafı dolaştı ve kapalı olması lâzım gelen kapıların açık bırakılmış olduğunu görerek bunun sebebini sordu. Bu durumun **Kösem Sultan**'ın emriyle olduğu cevabını alınca da buna sebep olanlar ve icra edenleri derhal idam ettirdi.

dd. Ocak Ağalarının Tasfiyesi ve Siyavuş Paşa'nın Azli

Kösem Sultan'ın öldürüldüğü gecenin ertesi günü 3 Eylül 1651'de Padişah, **Süleyman Ağa**'nın telkini ile bütün ileri gelir devlet erkânını huzuruna çağırdı. Onlar dâvete icâbet ettiklerinde sancak-ı şerif çıkarılarak halkın da icabet etmesini tellâllar vasıtasıyla bildirildi. Gelmeyenlerin cezalandırılacağı ilân edildi. Buna rağmen dâvete icâbet etmeyen şeyhülislâm ve kazasker derhal azledilerek yerlerine tâyinler yapıldı. Halkın fevc fevc saraya yönelmesine mukabil ocak ağaları Aksaray'daki Orta Câmii'de toplandılar ve **Kösem Sultan**'ın kanını dava etmeye kalkıştılar. Vâki dâvete aldırış etmedikleri gibi tehdidler savurmaya başladılar. Fakat bu defa aralarında bir birlik sağlayamadılar. Yeniçeri efradının çoğu ağalarını dinlemeyerek dâvete icabet edince artık sırtlarını dayadıkları **Kösem Sultan**'ın da ortadan kaldırılmış olması sebebiyle bu defa ciddî bir sûrette yalnız kalmış olduklarını görerek Padişah'tan af talebinde bulundular. Bunun üzerine önce ocakla alâkalarının kesilmesi şartıyla afvedildiler. Sonra da birer memuriyet tevcihiyle taşraya tâyin edildiler. Onların merkezden uzaklaşmaları beklenmeden

yerlerine yeni tâyinler yapıldı.

Zorbaların başı olan Karaçavuş **Mustafa Ağa** Temeşvar'a Kethüda **Çelebi Mustafa** Bosna'ya **Bektaş Ağa** Bursa'ya memur edilmiş odluğu hâlde bunlar tâyin edildikleri yerlere gitmek istemeyince de birer birer yakalanıp idam edildiler. Hepsinin gayr-i meşru yollardan biriktirmiş oldukları muazzam servetleri de müsâdere edildi. Bu arada sâbık şeyhülislâm **Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi** de Sakız Adası'na sürüldü.

Bu sûretle zorba ocak ağaları tasfiye edilmiş oldu. Fakat bu defa da onların yerlerini saray ağalarının alması gecikmedi. Bunların başı olan **Süleyman Ağa** artık Dârüssaade Ağası olmuştu. Fakat nüfûzu bu makamın selâhiyetinden çok fazla olduğu gibi üstelik vezir-i a'zamla da arası iyi değildi. O'nun muhâlefetine bir müddet sonra kızlar ağasının muhâlefeti de eklenince vezir-i a'zam istifa etmeye mecbur bırakıldı. Ancak vezir-i a'zamın azli sırasındaki şu hâdise bu defa saray ağalarının da küstahlıkta ocak ağalarından geri kalmadıklarını göstermekteydi:

*"**Siyavuş Paşa** Saray'a dâvet edilince kızlar ağası O'nun Padişah'la buluşmasını önledikten başka:*

*"-Ver mührü!"diye gazapla hitap etmiş ve **Siyavuş Paşa**'nın:*

"-Padişah'ın huzuruna varalım. Bakalım azlimin sebebi ne imiş?!" sözüne karşı yumruğunu sıkıp üzerine yürüyerek küfür dolu kelimelerle:

*Mührü ver, yoksa ağzını kırarım!" deyince **Siyavuş Paşa** çıkarıp mührü verdi."*[37]

Süleyman Ağa , O'nun azlini müteakiben öldürülmesini de istedi. Fakat Vâlide Sultan buna mâni oldu. O'nun yerine 27 Ekim 1651 târihinde 90 yaşında bir ihtiyar olan **Gürcü Mehmed Paşa** vezir-i a'zam yapıldı.

37 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV. sh. 2020

EK-14

KÖSEM MAHPEYKER SULTAN

Asıl adı "**Mahpeyker**" olup "**kösem**" lâkabıyla anılagelmiştir. Bu lâkap hakkında çeşitli rivâyetler vardır. Kimisi bunun saraylılar arasında "**efendim**" mânâsında kullanılan "**gûşem**"den muharref olduğunu[1] diğer bazıları da "***koyun sürüsü önünde giden koç***" mânâsına geldiği ve bu bakımdan O'nun liderlik vasfına işaret ettiğini iddia etmişlerdi.[2] Rum asıllı olup[3] saraya intisap târihi belli değildir.

Sultan I. Ahmed'in zevcesi olup **Murad (IV. Sultan Murad)**, **Kasım (IV. Sultan Murad** tarafından Bağdad seferine çıkmadan önce öldürülmüştür.) ve İbrahim (**Sultan**) adındaki erkek evlâdları Dünyâ'ya getirmiştir. **Kösem Sultan** kocasının vefâtı üzerine eski saraya nakledilmiş ve burada **I. Sultan Mustafa**'nın iki salatanatı ve **II. Sultan Osman**'ın hükümdarlıkları müddetince tam altı yıl kalmıştır. Oğlu **IV. Sultan Murad**'ın (1623-1640) tahta geçmesiyle tekrar Topkapı Sarayı'na taşınmış

---

1 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. C.IV, sh. 92

2 **Müçteba İlgirel**- DİA C. XXVI, sh. 273

3 **Hâmid-Muhsin**-Türkiye Târihi, İstanbul 1930, sh. 183

ve Padişah'ın çocuk yaşta bulunmasından istifâde ile kısa zamanda "**Vâlide Sultan**" sıfatıyla büyük bir nüfûz elde etmiştir. O dercede ki; **IV. Sultan Murad**'ın nihâyet büyüyüp de devlet dizginlerini bir dirâyet ve liyâkatle eline aldığı zamanda bile bu ölçüsüz nüfûzunu muhâfaza edebilmiştir. Bununla beraber gâyet şiddetli bir Padişah olan **IV. Sultan Murad**'ın ayrı anadan olan kardeşleri Şehzâde **Bâyezid** ve **Süleyman** gibi O'nun oğlu olan **Şehzâde Kasım**'ı da siyâseten katletmesini önleyememiştir. Ancak diğer oğlu **İbrahim**'i böyle bir âkibete dûçar olmaktan koruyabilmiştir. **IV. Sultan Murad**'dan sonra tahta geçen **Sultan İbrahim** (1640-1648) zamanında tekrar eski nüfûzunu elde eden **Kösem Sultan**'ın tahakkümünden bîzar olan Padişah O'nu Saray'dan çıkararak **İskender Çelebi** bahçesinde ikamete memur etmiştir. Hatta bu sırada Rodos Adası'na sürülmek istendiğine dâir bir rivâyet de vardır. Yine de sarayla alâkasını el altından devam ettiren **Kösem Sultan** devlette ayyuka çıkan israf ve anarşiden rahatsız olan rical ile anlaşarak oğlu **Sultan İbrahim**'in hal'i ile torunu **Mehmed**'in "**IV. Sultan Mehmed**" ünvanıyla tahta çıkmasını sağlamıştır. Hatta on bir gün sonra mahlû padişah **Sultan İbrahim**'in kapatıldığı hücrede boğdurulmasında O'nun dahli olduğu bilinmektedir.

Yeni Padişah'ın da çocuk yaşta olmasından istifâde ile zorba yeniçeri ağaları ile işbirliği ederek nâfiz bir duruma gelen **Kösem Sultan** bir müddet sonra **IV. Sultan Mehmed**'in anası **Hatice Turhan Sultan**'ın rekabeti ile karşı karşıya gelmiştir. Bu rekabetten kurtulmak için **IV. Sultan Mehmed**'i zehirleme plânı yapan **Kösem Sultan** -evvelce anlatılmış olduğu üzere- bu plânın öğrenilmesi üzerine âni bir baskınla **Hatice Turhan Sultan**'ın adamları olan saray ağaları tarafından boğularak ortadan kaldırıl-

mıştır. (2-3 Eylül 1651)

Osmanlı Târihi'nde devlet işlerine karışarak müessir bir rol oynayan kadınlar arasında en nâfiz bir kimse olan **Kösem Sultan** aynı zamanda cömert, hayır ve hasenatı seven bir kadındı.

"**IV. Murad** ile **Sultan İbrahim** döneminde ve **IV. Mehmed** devri başlarında saray hayatında ön plâna çıkmış, kaynaklarda birçok hâdisenin müsebbibi olarak itham edilmiştir. Bununla beraber saltanat makamının karşı karşıya kaldığı türlü bâdirelerin iyi veya kötü atlatılmasında pay sâhibi olarak bir devre damgasını vurmuştur.

Çağdaş târihçi **Şârihulmenârzâde**'den naklen **Nâimâ** (Târih, V, 112) **Kösem Sultan**'ın gelirinin çok olduğuna temas ederek Menemen, Zile, Gazze, Kilis ve İzdin'de haslarının bulunduğunu, bunlardan yılda 250.000 riyal[4] gelir toplandığını belirtir. **Karaçelebizâde** ise, bu miktarı 300.000 kuruş göstererek O'nun zenginliğini ifade etmiştir. Livadya ve köylerinden, ayrıca İstanbul, Galata ve Üsküdar'da sonradan gelip yerleşen halktan toplanan vergilerden gelirleri de vardı. (BA, Muhâsebe Evkaf Defteri, nr. 5493). Terekesinden 2.700 adet kıymetli şal çıkmıştır.

Vakfettiği Büyük Vâlide Hanı'nda sakladığı yirmi sandık filorini ve mücevheratı devlet hâzinesine aktarılmıştır. **Kösem Sultan**'ın bu gelirleri cömertçe dağıttığı bilinmektedir. Hatta bizzat hapishânelere gider, borçluların borçlarını ödeyerek onları kurtarırdı. O'nun "**sâdât ulûfesi**" adıyla tesis ettiği hayır işinden 200 fakir yararlanıyordu. Hizmetindeki kızları bir müddet çalıştırdıktan

4 **Bir riyal** o devirde **seksen akçe** demekti.

sonra çeyizini düzüp uygun kimselerle evlendirirdi. İnşa ettirdiği hayır eserlerinin başında 1640'ta tamamlanan Üsküdar'daki Çinili Câmi gelir. Bu câmie ilâve olarak mektep, çeşme, dârülhadis, çifte hamam, 1623'te tamamlanan Anadolukavağı Mescidi, Çinili Câmi civarında çeşme, Şehremini'nde çeşme, Yenikapı'da çeşme, 1645'te tamamlanan Beşiktaş'ta çeşme, sûfiye ricalinden **Abdülmecid Şeyhî Efendi**'nin Eyüp'teki türbesi O'nun hayrâtı arasında bulunmaktadır. **Kösem Sultan** hac yolundaki hacıların su ihtiyacının mümkün mertebe giderilmesi, Haremeyn'de fakirlere yardım edilmesi ve burada Kur'an okutulması için de bir vakıf tesis etmiştir. Bu vakıf 6.000 sikke-i haseneye bâliğ olup nâzırı Dârüssaâde ağası idi. **Kösem**, İstanbul'da Çakmakçılar Yokuşu'nda yüksek bir kulesi bulunan Büyük Vâlide Hanı'nı da inşa ettirmiştir. **Vâlide Sultan**'ın Eğriboz, Midilli ve Kıbrıs dâhil bazı yerlerde daha başka vakıfları da vardı."[5]

Bir târihçimiz O'nu:

"*Kuvvetli bir irâde, devlet işlerinde uzun tecrübelerin artırdığı bir meleke ve kabiliyyet ile temâyüz etmiş, hayatının hakiki bir fâcia neticesinde sona ermesinden dolayı dâima alâka ve merak uyandırmış bir simâ*" olarak tavsif etmektedir.[6]

5 **Mücteba İlgirel**-A.g.m

6 Prof. Dr. **Câvid Baysun**- İ.A. **Kösem Sultan** maddesi cüz 66, sh. 922

ee. Gürcü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı, Azli ve Yerine Tarhoncu Ahmed Paşa'nın Tâyini

Gürcü Mehmed Paşa irâdesiz, âciz, ve câhil biri idi. Hatta rivâyete nazaran okur yazar bile değildi. O'nun dirâyetsizliği saray ağalarının ve bu arada vezir-i a'zam olmasında rol sâhibi olmuş bulunan kızlar ağasının işine yaradı. O'nun aczinden istifâde ile birlikte saltanat sürmeye ve servet sâhibi olmaya başladılar.

Bu durumdan rahatsız olan Anadolu kazaskeri **Hocazâde Mes'ud Efendi**, O'nun azli ile yerine eski Mısır vâlisi **Tarhoncu Ahmed Paşa**'yı geçirmek üzere faaliyete geçti. Bu durumu fark eden **Gürcü Mehmed Paşa, Tarhoncu Ahmed Paşa**'yı önce Yedikule'de hapsettirip mallarını müsâdere ettirdi. Sonra da O'nu merkezden uzaklaştırmak için Yanya'ya tâyin ettirdi. Fakat O, **Hocazâde Mes'ud Efendi**'nin uğraşması neticesinde buraya gönderilmeyerek sadâret kaymakamı yapılmak üzere yoldan geriye çevrildi. O sırada Girit'teki donanmaya yardım götürmek üzere hazırlanan gemilerin inşasında yolsuzluk yapıldığı iddiası ile mühr-i hümâyûn **Gürcü Mehmed Paşa**'dan alındı. Padişah Girit'teki donanmasının kaptanı **Hüseyin Paşa**'yı vezir-i a'zam yapmak istediyse de sonra bundan vazgeçilerek mühr-i hümâyûn **Tarhoncu Ahmed Paş**a'ya verildi. (20 Haziran 1652)

Bu sırada Padişah, O'na **Nâimâ**'nın naklettiğine nazaran:

"-Paşa ne dersin? Bu üç husus ki; biri Girit, biri donanma biri de mevâcib[38] *ve mesarife mal yetiştirmeyi taahhüd eder misin?" dedi.*

***Tarhoncu** da tereddüde kapılmadan:*

"-Ferman padişahımındır, taahhüd ederim." cevabını vermiştir.[39]

Padişah kendisine mühr-i hümâyûnu verdikten sonra da

38 **Mevâcib**: Yeniçerilere verilen maaşa denirdi. Bunun yerine "**ulûfe**" de kullanılırdı.

39 **Nâimâ**-A.g.e. C. V sh. 223

KÜTÜPHANESİ

şu tehdidde bulundu:

"-Bak a! Her vezir mâzul olmaz, sakın. Eğer taksirin zuhûr ederse başını keserim.

Bunun üzerine ***Ahmed Paşa****:*

"-Padişahım, benim de iki ricam vardır. Evvelâ mirî malını kimde bulursam tahsil edeyim, kimse mâni olmasın ve tedbirime kimse karışıp muârızlık etmesin. İkincisi ***Gürcü Mehmed Paşa*** *gelişi güzel ve ifrat üzere maaş verip muzır ihdaslarda bulunmuştur, bunlar ilga edilsin." dedi. Padişah'tan bunların ikisine dâir birer hatt-ı hümâyûn aldı. Ayrıca her işte müstakilen hareket edeceğine dâir eline bir hatt-ı hümâyûn da verildi. (20 Haziran 1652) Bundan sonra* ***Tarhoncu Ahmed Paşa*** *orada bulunan erkâna hitaben:*

"-Ben bu makama lâyık değilken Allâh u Tealâ lâyık görüp ihsan eyledi, imdi, ya her ne dilersem ederim, tâ ki Devlet-i Aliyye'ye bir nizam veririm, yâhud da kelleyi veririm. Sâirleri gibi ölüm korkusu ve el hatırı gözlemem; rüşvet ve şefaat ile bir mansıp veremem. dedi."[40]

Tarhoncu Ahmed Paşa rüşvet, iltimas ve israf gibi sebeplerle içine düşülen mâlî müzayakadan kurtulmanın yapılacak ilk iş olduğunu biliyordu. Önce bir "***Hazineye İmdad***" kampanyası ile ileri gelir zengin devlet adamlarından iki yüz kese altın para toplattı. Sonra da bu kampanyayı halk içindeki zengin adamlara teşmil maksadıyla gâyet yanlış bir tedbire başvurdu. Halkın gözünü korkutmak için o sırada hapiste olup da kürek mahkûmu olan birkaç fakir insana zenginlere mahsus zinetli elbiseler giydirdikten sonra onları güya yardım kampanyasına katılmadıkları töhmetiyle idam ettirerek cesedlerini herkesin kolaylıkla görebileceği kalabalık meydanlarda teşhir ettirdi.[41]

Fakat ahâli bunların aslında fakir mahkûmlar olduğunu öğrenmede gecikmedi. Bunun için bu tedbirden müsbet bir netice hasıl olmadı. Maaşa bağlı askerlerin defterlerini inceletip masraflarda kısıntıya gitmesi, yeni vergiler koyması ve rüşvetle zengin olmuş

40 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV. sh. 2022

41 **Nâimâ**- A.g.e. c. V sh. 226

bulunan devlet adamlarından hazine nâmına bir nevi haraç alması devlet bütçesindeki açığı kapatmaya yetmediği gibi bu durumdan mutazarrır olan pek çok kimsenin kendisine düşman hâline gelmesine sebep oldu. Zirâ müstakil hareket etmek şartıyla vezir-i a'zamlığı kabul etmişti. Bundan dolayı hatır gönül dinlemeksizin mâlî durumu düzeltmeye çalışıyordu. O'nun hazırlattığı iki bütçe lâhiyahısı târihte **"Tarhoncu lâyihları"**[42] adıyla meşhurdur.

Bu lâyihalarda açıkça görüldüğü üzere o sırada bütçe açığı 1.200 yük[43] akçaydı. Demek oluyordu ki; O'nun gayret ve şiddetiyle rüşvet önlenmişse de hazine açığını kapatmak yine de mümkün olamamıştı. Bu sebeple duruma bir çâre bulmak maksadıyla Padişah huzurunda bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda taşradaki vâlilerin kendilerine tahsis edilen maaşla iktifa ederek gelir fazlasını merkeze göndermeleri kararlaştırıldı. Aynı zamanda değirmenlerden de vergi alınması plânlaştırılmışsa da değirmenler sipahilerin emrinde olduğu için bu vergi onların muhâlefeti sebebiyle tahsil edilememiştir.

Tarhoncu Ahmed Paşa'nın mâlî durumu düzeltmek istikametindeki icraatı pek çok kimsenin menfaatine dokunduğu için O'na karşı muhâlefet günden güne şiddetlenmekteydi. Nihâyet O'nun donanmanın masrafları meselesinden dolayı kaptan-ı derya **Derviş Mehmed Paşa** ile arasında cereyan eden sert bir münakaşadan istifade düşüncesi ile harekete geçen muhâlifler O'nu Padişah'ın gözünden düşürmek için bir tezvirata başvurdular. **Nâimâ** bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Bu vezir bütün umurda (işlerde) Padişah'ın tarafına faydalı olmak üzere hareket edip, cümlemizin hatırını bu dava ile selbeyledi. Devletin irat ve masrafı ahvâli malûmdur. Bunun ye-

42 Birçok târihçi tarafından bu lâyihalar Osmanlı Devleti'nde yapılmış ilk bütçe lâyihaları olarak gösterilirse de bu doğru değildir. Zirâ **Tarhoncu** lâyihalarında da sarih bir sûrette ifâde edilmiş olduğu üzere daha önce de böyle bütçe lâyihaları yapılmış olduğu kaydıyla bunlara atıf mevcuddur.

43 **"Yük"** tâbiri **yüz bin akçe** karşılığında kullanıldığına nazaran bu açık yüz yirmi milyon akçe demekti. Milyon ve milyar kelimeleri o târihlerde kullanılmıyordu.

rine gelecek vezir-i a'zam cümlemizin hatırına riâyet ederse yine bir iş görmeyip bunun sadakatla hizmeti o zaman belli olur. Şimdi bu sağ kurtulursa ol vakit evveliyet tariki ile vezir olup bizden intikam alır. Münasip budur ki, cülûs töhmeti ile itham edip, Padişah'a katlettirip şerri havfinden (kötülüğü korkusundan) emin olalım."[44] *dediler.* ***Tarhoncu*** *hasımları, yeniçeri ağalığından çıkma* ***Süleyman Paşa****'ya vezir-i a'zamlık vaad ederek oyunlarına vasıta kıldılar. Ve* ***Tarhoncu****'nun, kendisini tahttan indirerek yerine kardeşi* ***Süleyman****'ı iclâs edeceğine çocuk padişahı inandırdılar. Neticede* ***Tarhoncu*** *tersanede donanma işlerini görüştüğü sırada saraya çağrıldı ve katlolundu. (20 Mart 1653 - 20 Rebiülâhir 1063)*

Tarhoncu Ahmed Paşa*, katlinden bir hafta önce öldürüleceğini anlamıştı. Buna rağmen tuttuğu yoldan dönmedi. Tersaneden ayrılırken bu gidişin ölüme olduğunu kuvvetle tahmin ederek herkesle helâllaşmıştı. Saray'a yaklaştığı sırada yanında bulunan tezkerecesine:*

"-Beni katletseler acır mısın?" diye sorduktan sonra, sözüne devamla:

"-Beni katletseler asla muztarib olmam; şehâdet canıma minnettir. Ben bir belâya giriftarım ki; ölümden gayrı kurtuluş yoktur. Sadâkat ve doğruluğumdan bana düşman olan hâinlerin sözleri makbul olup beni haksız yere gayza hedef kıldılar. İyi ve doğru için sây-ü gayret ve hizmetim bilinmedi." demişti.

Padişah'a da:

"-Padişahım, sen beni şer' ile öldürmüyorsun. Benim mûcib-i katil suçum yoktur; zulm ile öldürüyorsun. Rûz-u mahşerde iki elim yakandadır." sözlerini sarfetmişti.[45]

Böylesine bozuk bir devirde bu derecede cesur, nâmuslu ve dürüst bir adamın bulunması hâlâ millette sağlam damarların mevcud olduğunu göstermekteydi. Yerine **Derviş Mehmed Paşa** tâyin edildi. (21 Mart 1653)

---

44 **Nâimâ**-A.g.e. C. V. sh.296

45 **Nâimâ**- A.g.e. C. V, sh. 442

ff. Derviş Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı, Azli ve Yerine İbşir Paşa'nın Tâyini

Derviş Paşa'nın vezir-i a'zamlığı esnasında mevcud duruma bir de devam eden "**Girit Harbi**"nin masrafları eklenmesiyle mâlî müzayaka had bir safhaya ulaştı. İhtiyar vezir-i a'zam bu durumu müsaderelerle düzeltmeye çalıştı. Talep ettiği meblâğı vermekten imtina eden veya daha azını vermeye kalkışanları hapsetti. Ayrıca saray mensupları ve bilhassa Vâlide Sultan tarafından desteklenmekten istifade ile devlet ricali arasında pek çok tâyin ve nakiller yaptığından kendisine muhâlif bir zümrenin teşekkülü gecikmedi. Bununla beraber o mevki sâhiplerini hoş tutmaya çalışarak:

"*-Sizlerden bir töhmet zuhûr etmez ve Padişah tarafından bana bir itab (ayıplama) vukû bulacak ve dile düşecek bir kabahitiniz görülmezse hiç birinizi azletmem.*"[46] diyerek yaptığı tâyinlerden doğan şikâyetler için bunları Padişah'a atfederek muhâlefeti bertaraf etmek istiyrodu.

Gâyet tecrübeli bir şahsiyet olan **Derviş Paşa** böyle ferâsetli bir usûlle hareket ettiği için makamında gözü olanların aleyhteki faaliyetlerine rağmen bir buçuk yıl vezir-i azamlık yaptıktan sonra felç isabetiyle yatağa düşünce mühr-i hümâyûn kendisinden alınarak o sırada Halep vâlisi olan eski celâli **İbşir Paşa**'ya gönderilmiştir. (28 Ekim 1654)

Budin, Şam, Sivas ve nihâyet Halep vâliliğinde bulunmuş olan **İbşir Paşa**, 1651'de isyan hâlinde bulunan **Abaza Hasan Paşa**'yı tenkile memur edilmişken O'nunla anlaşma yoluna gittiğinden Celâlî sayılmasına rağmen Halep vâlisi yapılmıştı. Çünkü devlete karşı açıkça bir âsî tavrı takınmamıştı.

Bununla beraber tenkile mâruz kalmak endişesiyle emrinde ciddi bir kuvvet bulundurmayı ihmal etmemiş halkın sevgisini celbederek Halep'de "***fukara babası***" olarak nâm yapmıştı. Hatta kendisini müstakbel bir vezir-i a'zam olarak gören **İbşir Paşa** daha Halep'te iken devlet merkezinde yapılması gereken işlerden bazılarını icraya başlamış yeniçeriler ile sipahileri barıştırmıştı.

---

46 A.y.

KUTUPHANESİ

*"Sonra Diyarbekir, Bağdad, Erzurum, Sivas ve Karaman vâlilerine mektuplar gönderip (1652) Maraş Çayırı'na toplanmalarını bildirdi. Tehdidvârî bir ifade taşıyan mektuplara, emirlere riâyet etmeyenlerin hakkından gelineceği de kayıtlı idi. **İbşir**'in bu tedbileri, diğer vâliler tarafından benimsenmediği için gerçekleşemedi. Buna rağmen hükümet tarafından düşünülüp tatbik edilmesi gereken tedbirlerin bir âsi tavırlı vâli tarafından düşünülmesi Osmanlı Devleti'nin acz içinde bulunduğunu ifade etmektedir. **İbşir**'in taraftar bulamamasının sebebi ise niyetinin diğer vâliler tarafından iyice bilinmesidir. O'na, iltihâk etmek, sadâretini desteklemekten başka bir şey değildi."*[47]

Geçmişi böyle olan **İbşir Paşa** İstanbul'da kendisini celâlî kabul edenlerden çekindiğinden bu dâvetin idamı için bir bahâne olduğu düşüncesiyle mevsimin kış olması ve Anadolu'da daha yapılacak pek çok işin bulunması gibi sebepler beyanı ile ayak sürttü ve ancak dört ay sonra bu dâvete icâbet etti. Üstelik güzergâhtaki Halep, Şam ve Bağdad vâliliklerine güvenli adamlarını tâyin ettiği gibi 20.000 kişilik kalabalık bir sipâhi ordusunu da beraberinde İstanbul'a getirdi.

Gerçekten de İstanbul'daki hava aleyhinde idi. Bu sebeple O'nun geçikmesinden istifâde ile Defterdar **Moralı Mustafa Paşa** harekete geçerek Padişah'ı iğfâle kalkıştı. **İbşir Paşa**'nın dâvete icabette gecikmesinin Anadolu'da isyan çıkarmak maksadına bağlı olduğunu söyleyerek kendisi vezir-i a'zam yapıldığı takdirde O'nu tenkil edebileceğini bildirdi. Hâlbuki böyle bir durum azli hâlinde daha muhtemeldi. Bunu düşünen eski vezir-i a'zam **Kara Murad Paşa**, bu tehlikleli oyunu bozdu. Bu sebepledir ki, **İbşir Paşa** İstanbul'a geldikten sonra bu durumdan haberdar olmalıdır ki, O'nu huzuruna celb edip vezir-i a'zam olabilmek için Padişah'a beş yüz kese teklif ettiğini hatırlatarak Yedikule'de hapse attırdı. **Moralı**'nın altın ve gümüşle dolu yirmi sandığı Mora'ya gönderdiği öğrenilince bunlar

47 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi (Hey'et) İstanbul 1993, C. XI, sh. 30

geriye getirildiği gibi sâir malları da müsâdere edildi. Vâlide Sultan O'nun öldürülmesini istediğinden Kıbrıs'a sürgün edilmişken yolda Dil İskelesi civarında derdest ile idam edildi.

İbşir Paşa bununla da iktifa etmeyerek arkasından O'nun adamlarından **Mevkûfi Mehmed Efendi** ile **Gadde Mehmed Efendi**'yi idam ettirdi. **Gadde Mehmed Efendi**'nin vezir-i a'zam yapmaya çalıştığı **Melek Ahmed Paşa**'yı ise Van vâlisi tâyin ederek Merkez'den uzaklaştırdı. Bu sûretle makamında rakipsiz bir hâle gelmiş olmasına rağmen evvelce azline mâni olarak vezir-i a'zamlığını sağlayan **Kara Murad Paşa** ile arası açıldı. O'nun yeniçeriler ve saray üzerindeki nüfûzundan çekinerek kendisini donanma kumandanı tâyin ederek merkezden uzaklaştırmaya kalkıştı. Bu durumdan münfail olan **Kara Murad Paşa** derhal **İbşir Paşa**'nın aleyhine olarak faaliyete geçti.

Vezir-i a'zam Anadolu'dan getirdiği sekbanları Üsküdar'da alıkoymuş, İstanbul'a geçmelerine müsaade etmemişti.Bu sırada **İbşir Paşa**'nın İstanbul'a gelirken yol boyunca tâyin ettiği vâlilerin zulüm ve şekavetlerine dâir merkeze haber gelmekteydi. Sipahiler geriye dönüp bu vâlilere iltihâk etmek istemiş, kendilerine bu müsaade verilmemişti. Bundan dolayı vezir-i a'zama güceniktiler. **Kara Murad Paşa** bunlarla temasa geçti. Diğer taraftan saray ağaları ile de anlaştı. Sonra da **İbşir Paşa**'nın sipahileri İstanbul'a geçirerek yeniçerileri kırdıracağı, bunda başarılı olamazsa da Anadolu'ya kaçıp isyan çıkaracağı yolunda bir yalan haberin şuyûunu sağladı.

8 Mayıs 1655 târihinde harekete geçirilen sipahiler "**Kürt Mehmed**" adında şâki ruhlu birinin idâresi altında Üsküdar'dan İstanbul yakasına geçerek isyana başladılar. Bugünkü **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanan âsiler:

"*-Devlet nizamına ve mezâlimin def'ine dâir davamız vardır!*" diyerek yeniçerileri de beraber hareket etmeye dâvet ettiler. İki gün süren bu isyanda sipahiler Padişah'tan **İbşir Paşa** ile Şeyhülislâm **Ebu Said Efendi**'nin azillerini istiyorlardı. Padişah kimseyi öldürmemeleri şartıyla âsilerin bu iste-

ğini yerine getirdi. Her ikisinin de evini basıp eşyalarını yağmalayan âsiler bu defa onların idam edilmelerini ısrarla talep edince Padişah'ın emri ile **İbşir Paşa** boğduruldu. (11 Mayıs 1655) Mühr-i hümâyûn bu isyanın tertipçisi olan **Kara Murad Paşa**'ya tevdi edildi. Bu sûretle O, ikinci defa olarak vezir-i a'zamlığı elde etmiş oldu.

Kara Murad Paşa hazine tam takır olduğundan mevcud askerin maaşları bile ödenmediği hâlde O, herkesi memnun etmek için sayıyı çoğaltma yolunu tuttu. Evvelce tenzilât yapılmak üzere kayıtları silinen sipahi ve yeniçerileri yeniden kadroya aldı. Bu sebeple 25.000 kişiye indirilmiş olan yeniçeri sayısını 50.000'e, 50.000'e indirilmiş olan sipahi sayısını tekrar 80.000'e çıkardı. Bu durum mâlî müzayakayı birkaç kat daha artırınca memnuniyetsizlik başgöstermesiyle herkes O'nun aleyhine döndü.

İltizam işlerinde de buna benzer yanlışlıklar yapan **Kara Murad Paşa** halktan mükerrer vergiler almaya kalkışınca kendisine tahammül edilemez bir durum ortaya çıktı. O da şikâyetlerden bîzar olunca bu işin içinden kolayca çıkmak için çâreler aramaya başladı. Nihâyet hacca gitmek bahânesiyle Padişah'tan izin isteyerek 19 Ağustos 1655'te mühr-i hümâyûnu iâde edip çekildi. Vezir-i a'zamlığın iki aydan biraz fazla (iki ay dokuz gün) sürmüş oldu.

gg. Süleyman Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı ve Çınar Vak'ası veya Vak'a-i Vakvakiyye

Kara Murad Paşa'nın iâde ettiği mühr-i hümâyûn O'nun tavsiye ettiği **Süleyman Paşa**'ya verildi. Muhtedî bir ermeni olan **Süleyman Paşa** dirâyetsiz bir kimseydi. Hâlbuki askerin maaşını verebilmek için para tedârikinde sıkıntı çekildiği gibi tedâvüldeki paraların da ayarı bozuktu.[48] Üstelik bir de devam eden Girit Harbi dolayısıyla donanmaya para yetiştirmek gerekmekteydi. Vezir-i a'zamsa bunca müşkilâtın altından kalkabilecek bir kimse

48 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI. sh. 138

geriye getirildiği gibi sâir malları da müsâdere edildi. Vâlide Sultan O'nun öldürülmesini istediğinden Kıbrıs'a sürgün edilmişken yolda Dil İskelesi civarında derdest ile idam edildi.

İbşir Paşa bununla da iktifa etmeyerek arkasından O'nun adamlarından **Mevkûfi Mehmed Efendi** ile **Gadde Mehmed Efendi**'yi idam ettirdi. **Gadde Mehmed Efendi**'nin vezir-i a'zam yapmaya çalıştığı **Melek Ahmed Paşa**'yı ise Van vâlisi tâyin ederek Merkez'den uzaklaştırdı. Bu sûretle makamında rakipsiz bir hâle gelmiş olmasına rağmen evvelce azline mâni olarak vezir-i a'zamlığını sağlayan **Kara Murad Paşa** ile arası açıldı. O'nun yeniçeriler ve saray üzerindeki nüfûzundan çekinerek kendisini donanma kumandanı tâyin ederek merkezden uzaklaştırmaya kalkıştı. Bu durumdan münfail olan **Kara Murad Paşa** derhal **İbşir Paşa**'nın aleyhine olarak faaliyete geçti.

Vezir-i a'zam Anadolu'dan getirdiği sekbanları Üsküdar'da alıkoymuş, İstanbul'a geçmelerine müsaade etmemişti.Bu sırada **İbşir Paşa**'nın İstanbul'a gelirken yol boyunca tâyin ettiği vâlilerin zulüm ve şekavetlerine dâir merkeze haber gelmekteydi. Sipahiler geriye dönüp bu vâlilere iltihâk etmek istemiş, kendilerine bu müsaade verilmemişti. Bundan dolayı vezir-i a'zama güceniktiler. **Kara Murad Paşa** bunlarla temasa geçti. Diğer taraftan saray ağaları ile de anlaştı. Sonra da **İbşir Paşa**'nın sipahileri İstanbul'a geçirerek yeniçerileri kırdıracağı, bunda başarılı olamazsa da Anadolu'ya kaçıp isyan çıkaracağı yolunda bir yalan haberin şuyûunu sağladı.

8 Mayıs 1655 târihinde harekete geçirilen sipahiler "**Kürt Mehmed**" adında şâki ruhlu birinin idâresi altında Üsküdar'dan İstanbul yakasına geçerek isyana başladılar. Bugünkü **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanan âsiler:

"*-Devlet nizamına ve mezâlimin def'ine dâir davamız vardır!*" diyerek yeniçerileri de beraber hareket etmeye dâvet ettiler. İki gün süren bu isyanda sipahiler Padişah'tan **İbşir Paşa** ile Şeyhülislâm **Ebu Said Efendi**'nin azillerini istiyorlardı. Padişah kimseyi öldürmemeleri şartıyla âsilerin bu iste-

ğini yerine getirdi. Her ikisinin de evini basıp eşyalarını yağmalayan âsiler bu defa onların idam edilmelerini ısrarla talep edince Padişah'ın emri ile **İbşir Paşa** boğduruldu. (11 Mayıs 1655) Mühr-i hümâyûn bu isyanın tertipçisi olan **Kara Murad Paşa**'ya tevdi edildi. Bu sûretle O, ikinci defa olarak vezir-i a'zamlığı elde etmiş oldu.

Kara Murad Paşa hazine tam takır olduğundan mevcud askerin maaşları bile ödenmediği hâlde O, herkesi memnun etmek için sayıyı çoğaltma yolunu tuttu. Evvelce tenzilât yapılmak üzere kayıtları silinen sipahi ve yeniçerileri yeniden kadroya aldı. Bu sebeple 25.000 kişiye indirilmiş olan yeniçeri sayısını 50.000'e, 50.000'e indirilmiş olan sipahi sayısını tekrar 80.000'e çıkardı. Bu durum mâlî müzayakayı birkaç kat daha artırınca memnuniyetsizlik başgöstermesiyle herkes O'nun aleyhine döndü.

İltizam işlerinde de buna benzer yanlışlıklar yapan **Kara Murad Paşa** halktan mükerrer vergiler almaya kalkışınca kendisine tahammül edilemez bir durum ortaya çıktı. O da şikâyetlerden bîzar olunca bu işin içinden kolayca çıkmak için çâreler aramaya başladı. Nihâyet hacca gitmek bahânesiyle Padişah'tan izin isteyerek 19 Ağustos 1655'te mühr-i hümâyûnu iâde edip çekildi. Vezir-i a'zamlığın iki aydan biraz fazla (iki ay dokuz gün) sürmüş oldu.

gg. Süleyman Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı ve Çınar Vak'ası veya Vak'a-i Vakvakiyye

Kara Murad Paşa'nın iâde ettiği mühr-i hümâyûn O'nun tavsiye ettiği **Süleyman Paşa**'ya verildi. Muhtedî bir ermeni olan **Süleyman Paşa** dirâyetsiz bir kimseydi. Hâlbuki askerin maaşını verebilmek için para tedârikinde sıkıntı çekildiği gibi tedâvüldeki paraların da ayarı bozuktu.[48] Üstelik bir de devam eden Girit Harbi dolayısıyla donanmaya para yetiştirmek gerekmekteydi. Vezir-i a'zamsa bunca müşkilâtın altından kalkabilecek bir kimse

48 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI. sh. 138

değildi.

Defterdar **Halıcızâde Mehmed Paşa** can yakıcı müsâdereler ve mansıp tevcihi yoluyla temin ettiği bir kısım altın parayı sarraflarda ayarı bozuk para ile değiştirip miktarını çoğaltmak sûretiyle askerlerin maaşını verebildi. Lâkin sâbık vezir-i a'zam **Kara Murad Paşa** -daha önce ifade edilmiş olduğu üzere- askerin sayısını çoğaltmış bulunduğundan dolayı yine de herkese maaş verilemedi. Böyle bir kısım asker maaşlarını verilememesi ise her an bir isyana sebep olabilirdi. Maaşların bu sûretle verilebilmiş olmasına rağmen paranın düşük değeri de bir şikâyet sebebi idi. Bu yüzden askerin isyan etmesinden korkan **Süleyman Paşa** ihtiyarlığı bahânesiyle istifa edip mühr-i hümâyûnu iâde etti. (27 Şubat 1656) O'nun yerine önce Girit serdarı **Deli Hüseyin Paşa** getirilmek istendiyse de Zurnazen **Mustafa Paşa** vezir-i a'zam yapıldı.

Fakat bu sırada **Sultan Ahmed** Meydanı'nda târihe **"Vak'a-i Vakvakiye"** diye geçmiş olan **"Çınar Vak'ası"** zuhûr ettiğinden O'nun vezir-i a'zamlığı ancak dört saat devam edebildi. Zirâ maaşlarını mağşuş yâni tağşiş edilip değeri düşürülen akçelerle alan askerler çarşı-pazarda bunlarla alışveriş yapmakta müşkilât karşılaştıklarından bu paraları kabul etmeyen esnafla aralarında kavgalar zuhûr etti. Bu sebeple **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanıp isyan çıkardılar. Tabiatıyla mağşuş akçe ile dahî maaş alamayanlar bu isyanda baş rollerdeydiler. Sadece onlar değil Harem Ağalarının tegallübünden rahatsız olanlar müsâdereye mâruz kalarak mağdur edilmiş bulunan ve Girit'ten dönerek dokuz aydan beri maaş alamamış olduklarından nihâyet şikâyet etmeleri üzerine fena bir muâmeleye mâruz kalmış olan birkaç yüz donanma askeri gibi pek çok kimsenin katıldığı bu isyan hareketi tam bir hafta sürmüştür. İsyancılar otuz kişilik bir liste hazırlayarak bunların idamını temin etmek üzere Padişah'tan bir ayak dîvânı talebinde bulundular. Kendilerine nasihatta bulunmak üzere oraya gönderilen **Kara Abdullah**'ı parçaladılar. 4 Mart 1656 târihinde yeniçeriağası **Mehmed Ağa** ve Kul Kethüdası **Osman**'ın azli ile âsiler yatıştırılmak istendiyse de onlar tatmin olup dağılmadılar.

Üstelik âsilerin ayak dîvânı talebinde ısrar etmeleri üzerine **IV. Sultan Mehmed** bu talebi kabul ile "**Alay Köşkü**"ne gitti. Burada âsi elebaşılarından sipahi **Hasan Ağa** , Şamlı **Mehmed** ve **Karabaş Mehmed** nâmındaki şahıslar cür'etkârâne bir sûrette şikâyetlerini arz ederek ellerindeki listeyi sundular ve otuz kişinin idam edilmesi hususunda ısrar ettiler. Bunların sözcü seçtikleri **Hasan Ağa** sözlerini Padişah'a bir dua ile bitirdikten sonra **IV. Sultan Mehmed**:

"- *Bu defterde isimleri yazılı kimselerin malları alınıp kendileri sürgün edilsin, katillerinden vazgeçilsin!*" dedi.

Lâkin âsi elebaşıları bunu kabul etmeyerek otuz kişinin idamını musırran talep etmeleri üzerine "*vaziyetin hayli ciddi olduğunu gören **Sultan Mehmed** bir miktar sükût edip düşündükten sonra kalem kâğıt isteyip bostancıbaşıya hitaben bir hatt-ı hümâyûn yazdı. Ayaklanan askerin isteklerinin kabulünü tazammun eden bu hatt-ı hümâyûnun yazılmasından sonra Dârüssaade Ağası **Behram**, Kapıağası Bosnalı **Ahmed** ve **Raco İbrahim Ağa**'lar derhal idam olunarak cesedleri saray duvarından dışarı bırakıldı. O arada Hasodabaşı **Hasan**, Padişah'ın hocası **Bilâl** ve hazinedar **İbrahim Ağa**'lar sarayın deniz tarafındaki duvarından ipler sarkıtıp aşağı inerek Üsküdar'a geçip saklanmışlardı. **Sultan Mehmed**, **Hoca Bilâl Ağa**'yı kurtarmak istediyse de ısrarlı davranan âsilere söz geçiremedi. Birkaç saat sonra **Hasan Ağa** ile hazinedar **Yusuf Ağa** bulunarak öldürüldüler. Her ikisinin cesedi de diğerleri gibi saray duvarı dışına bırakıldı. Bu arada, «Firar edenler yakalandıkça idam edilecektir.» dendiysede askerler dağılmadılar. O'nun içindir ki, defterde ismi yazılanların idamları tamamlanıncaya kadar Atmeydanı'ndaki topluluk isyana günlerce devam etti.*

*İdam olunanların cesedleri sürünerek götürülüp Atmeydanı'ndaki çınar ağacına asılmış olduğundan bu vak'aya «**Çınar Vak'ası**» veya şark mitolojisinde meyvası insan olan «**vakvak**» adındaki ağaca telmihen «**Vak'a-i Vakvâkiye**» dendi.*

*İlk idamların yapılışının ferdası günü Vâlide Sultan'ın musâhibesi **Melekî** (veya **Mülkî**) **Usta** ile bunun kocası **Şaban***

Halife de ele geçirilip idam olundu, üçüncü gün ***Hoca Bilâl Ağa*** *bulunduğundan O'nun cesedi de çınar ağacında diğerlerinin arasında yer aldı. İdamı istenenlerden gümrük emini* ***Hasan Ağa****, tersane emini* ***Mehmed Efendi****, Deli birader* ***Ahmed Ağa****, Topkapılı* ***Mustafa Ağa*** *ve* ***Mimar Mustafa*** *gibi şahıslar kaçıp saklanmış olduklarından evleri mühürlenip aranmalarına devam edildi. İdamı istenen şahısların ekserisinin ortadan kalkmasından, saklanan kimselerin de bulundukça idam edileceklerinin tekidinden sonra Atmeydanı'ndaki asker topluluğu 12 Cemâziyülevvel akşamı (8 Mart) dağıldı.*

Hâdisenin birinci günü Yedikule'ye hapsedilmiş olan eski defterdar ***Halıcızâde Mehmed Paşa*** *dördüncü gün orada boğuldu."*[49]

ğğ. Siyavuş Paşa'nın İkinci Vezir-i A'zamlığı ve Sipahi Tegallübünün Sonu

Zurnazen Mustafa Paşa'nın âsilerin talebi üzerine dört saat sonra azli üzerine yerine o sırada Silistre vâlisi bulunan **Siyavuş Paşa** ikinci defa olarak vezir-i a'zam tâyin edildi. Bu tâyin üzerine bir hafta sonra İstanbul'a gelebilmiş olan **Siyavuş Paşa**'nın bu defaki vezir-i a'zamlığı iki ay bile sürmedi. Zira 5 Mart'ta geçtiği bu makamda kısa bir müddet sonra hastalanarak 26 Nisan'da vefât etti. Ancak vefâtından bir gün önce kendisine rakip gördüğü Defterzâde **Mehmed Paşa**'yı kıskançlık sâikiyle idâm ettirmiş ve her ikisinin cenâze namazlarının **Sultan Ahmed** Câmii'nde aynı anda kılınmış olması pek ibretli bir hâdisedir.

IV. Sultan Mehmed devrinin başından beri ortaya çıkan isyan ve kargaşaların neticesi devlet işlerinin düzelmesi değil zorbalık eden zümrelerin değişmesinden ibaret olmaktaydı. Bu defa da öyle oldu. Son isyanda elebaşılık eden sipahi ağa ları ocak ağalarının yerini aldı. **"Eski tas, eski hamam, sâdadece tellâllar değişti."** darb-ı meselini hatırlatan bir durum hâsıl

49 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV. sh.2035

oldu. Padişah'a karşı dayatmaları ile birçok kişinin idam edilmesini sağlayan âsi güruhun elebeşıları idam ettirdikleri kimselerin servetlerine el koyarak zenginleştiler ve birer konak sâhibi olup buralarda etraflarına topladıkları adamlarla sefihâne bir hayat yaşamaya başladılar. Halk bunlardan **"sokak ağaları"** diye bahsetmeye başladı.

Bunların aynı zamanda devlet işlerine müdahalelelerinden bîzar olan Defterdar **Sarı Ali**, Reis-ül Küttab Şâ**mizâde**, sadâret kaymakamı **Yusuf Paşa** ile Şeyhülislâm **Mes'ud Efendi** kafa kafaya vererek bu duruma bir çâre aramaya başladılar. Bu sırada **İbşir Paşa**'nın idamından sonra bazı sekban ve levendler Anadolu'daki **Seydi Ahmed Paşa** ile **Abaza Hasan Paşa**'nın etrafına toplanıp **İbşir Paşa**'nın idamına sebep olmak töhmetiyle buldukları sipahileri öldürmekteydiler. Bu husûstaki haberlerin İstanbul'a ulaşması üzerine kendileri de sipahi olan meydan ağaları infiâle kapılıp Padişah'ın **Seydi Ahmed Paşa**'nın tenkili için sefere çıkmasını talep ettiler. Onların aleyhindeki mezkûr şahsiyetler bu durumdan istifade için Yeniçeriler'le anlaşarak bu husûsa dâir bir karar vermek üzere onları bir toplantıya dâvet ettiler. Aleyhlerindeki tertibattan haberi olmayan meydan ağalarından **Hasan Ağa**, Şamlı **Mehmed** ve **Yamak Ali** ve **Kara Osman** kapı önünde hazır bekletilen yeniçerilerce öldürüldü. Ardından onların adamı olan yirmi kişi daha yakalanıp idam edilmekle bu zorba güruhu tasfiye edilmiş oldu. Bu sırada vezir-i a'zam nasbolunan **Boynuyaralı Mehmed Paşa** Şam vâlisi bulunduğundan henüz İstanbul'a ulaşmış değildi.

hh. Boynu Eğri (Yaralı) Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı

Muhtelif muhârebelerde aldığı kırk yaradan biri boynundan olduğu için **"Boynu eğri"** lâkabıyla anılan **Mehmed Paşa** vâlisi bulunduğu Şam'da mühr-i hümâyûnu teslim aldığı hâlde İstanbul'a gelmek için acele etmedi. Buralarda bazı tâyinler

yaptı. Bir celâlî durumundaki Türkmen Ağası **Abaza Hasan Paşa**'yı Diyarbekir vâliliğine, O'nun yerine de O'nun kethüdasını tâyin etti. Kendisinden boşalan Şam vâliliğine de **Haseki Mehmed Paşa**'yı yerleştirdi ve ancak 3 Temmuz 1556'da İstanbul'a gelebildi.

O böyle taşrada vakit geçirirken **Sarı Kenan Paşa** kumandasındaki Osmanlı Donanması Venedikliler'e karşı Çanakkale Boğazı önlerinde müdhiş bir mağlubiyete mâruz kaldı. (26 Haziran 1656) Pek çok gemi mühimmat ve esirin Venediklilere eline geçmesinden sonra Venedikliler yeni vezir-i a'zam vusûlünden on gün sonra Bozca Ada ve ondan bir müddet sonra Limni Adası'nı da zaptettiler.

Vak'a-i vakvakiye sırasında âsilerin talebi ile şeyhülislâm yapılan **Mes'ud Efendi** muhteris bir adamdı. **Siyavuş Paşa**'nın vefâtı üzerine vezir-i a'zam yapılan **Boynueğri Mehmed Paşa**'yı O'nun ihtiyarlığı sebebiyle kendisi hâkim bir duruma geleceği düşüncesiyle O teklif etmişti.[50] Fakat **Boynueğri Mehmed Paşa** İstanbul'a gelip işleri eline alınca O'nun bu emeli gerçekleşmedi. Bu sebeple iki ay sonra kendi tavsiye ettiği vezir-i a'zamın azli için faaliyete girişti. Bunu başaramayınca ne kadar ileri gitmeye çalıştığını **Nâimâ** şöyle anlatmaktadır:

"***Mesud Efendi*** *bu mağlûbiyete tahammül edemeyip cibilliyeti muktezasınca fâsit fikirlerle harekete koyulup, sadâret kaymakamlığından mazûl* ***Haydar Ağazâde*** *ile meşveret ve sözbirliği etti ve bu adamı zaruret icabı biz tavsiye ettik, şimdi ise ayağımıza çelme takmıya uğraşıyor. Cânib-i saltanata nasihat haberi gönderdik, dinlemedi. Düşman Bozcaada'yı aldı; bu gidişle neredeyse İstanbul'a gelecek. Zamanın icabı budur ki; ocağı tahrik ile* ***Sultan Süleyman****'ı iclâs eyliyelim. Sen veziriâzam ol. Âlemin nizamına beraberce gayret sarfeyliyelim.*"[51]

Böyle bir şeyi vaktiyle **Kösem Sultan** da düşünmüş fakat O bile başarı elde edememişti.

---

50 **Nâimâ**-A.g.e. sh.189

51 **Nâimâ**-A.g.e. C. VI. sh. 190

Gerçekten O'nun bu niyet ve tasavvuru daha vukû bulmadan vezir-i a'zam tarafından öğrenildi ve Vâlide Sultan'a ihbar edildi. Bu sebeple önce Şeyhülislâmlık makamından azli ile Diyarbekir'e sürgün edilmesine dâir bir ferman-ı hümâyûn çıkarıldı. Sonra da 17 Temmuz 1656 târihinde "**Sinan Paşa** Köşkü"nde bir meşverete dâvet edilen **Mes'ud Efendi** buraya gelir gelmez daha kapıda tevkif edildi. Bostancıbaşı kendisini bir kayığa koyup Anadolu sâhiline geçirdi. Buradan mahfûzen sürgün olarak gönderildiği Diyarbekir'e gönderilmek üzere Bursa'ya yollanıldı. O'nun yerine eski kazasker **Halil Efendi** şeyhülislâm tâyin olundu.

Mesud Efendi o sırada isyan hâlindeki **Abaza Hasan**'ın adamları tarafından gideceği yollar kesilmiş bulunduğu bahânesiyle Bursa'da bir kısım insanları levend olarak kaydedip etrafına toplamaya başladı. Bu durum Bursa kadısı tarafından İstanbul'a bildirilince vezir-i a'zam **Boynueğri Mehmed Paşa**, Padişah'a O'nun bu hareketinin fesad çıkarmak için olduğunu söyleyerek idamına dâir bir ferman elde etti. İstanbul'dan bu emri infaz için gönderilenler O'nu Bursa'da misafir kaldığı bir evde 2 Eylül 1656 târihinde öldürdüler. İlmiye sınıfından olduğı hâlde kılıçsız dolaşmayan ve aynı zamanda güçlü kuvvetli bir kimse olan **Mes'ud Efendi** infaz memurlarına karşı kılıcını çekerek vuruştuğu ve onlardan birkaçını yaralamış olduğu hâlde öldürülmekten kurtulamadı.

Bu sırada -daha önce ifâde edilmiş olduğu üzere- donanmamızı mağlub eden Venediklililer Bozcaada ve Limni Adası'nı işgal ederek Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış bulunuyorlardı. İstanbul halkında büyük bir korku ve endişeye sebep olan bu gelişme karşısında **Boynueğri Mehmed Paşa** Venediklilier Boğazı geçip Marmara'ya girerlerse yeni zannederek muhasara ile şehri alamayacaklarını düşünsünler zehâbıyla surların denize bakan yüzünü beyaz badana ile boyatmak ve Eğrikapı ile Yenikapı arasındaki surlara bitişik evleri yıktırmak

gibi gülünç bir tedbire başvurdu.[52]

Ahâliden bazıları Venedikliler'in İstanbul'u muhâsara teşebbüsleri ihtimal dâhilinde olmasaydı vezir-i a'zam böyle tedbirlere başvurmazdı diyerek malını mülkünü satıp Üsküdar'a geçmeye başlamıştı. Bu telâşla her taraftan saraya yağmur gibi şikâyetler gelmesi üzerine Padişah 4 Eylül 1656 târihinde ileri gelir devlet adamları ile **"Yalı Köşkü"**nde bir toplantı tertip etti. Fakat ne yazık ki; burada alınan kararlar da vezir-i a'zamın dirâyetsizliği sebebiyle tatbik edilemedi. Üstelik bu derecede sıkıntılı bir zamanda bile vezir-i a'zam **Nâimâ**'nın ifadesine göre:

"*Vezir-i azam tedârik ve tedbirden âciz ve tamah ve hırsı gâlip bir pîr (ihtiyar) olmağın (olmasıyla) idhâr-ı mal (mal depolamak) sevdasından ve mâni-i mezâhimleri (sıkıntıları) def etmek gâilesinden, bir nâfi (faydalı) işe eli değmeyip..*" [53] bahsi geçen gülünç tedbirlerle iktifa ediyordu. O'ndan artık yüz çeviren Padişah bu toplantıdan on gün sonra mühr-i hümâyûnu **Köprülü Mehmed Paşa**'ya vermiştir ki; bu sûretle târihte **"Köprülüler Devri"** diye anılan yeni ve başarılı bir devir başlamıştır. Fakat O'nun vezir-i a'zamlık zamanı vak'alarını anlatmazdan önce **IV. Sultan Mehmed**'in saltanatının ilk yıllarına âid nakledilmiş olan merkez ahvaline ilâveten bir de taşrada olup bitenlere temas etmek istiyoruz:

II. 1648-1656 Yılları Arasında Taşra Ahvâli

IV. Sultan Mehmed'in saltanatının ilk sekiz senesine âid olmak üzere anlatılmış olan merkezdeki istikrarsızlık ve çeşitli yolsuzluklar dikkate alındığında bu durumun taşrada da kolayca ve daha şiddetli olarak mâkes bulacağını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Zirâ mevki ve mansıbını rüşvetle elde etmiş olan taşradaki vazifeliler elbette verdikleri paranın halktan daha fazlasını çıkarmak yoluna sapacaklardı. Bunlara

52 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI, sh.204

53 A.y.

bir de fırsattan istifadeye kalkışan âsî ruhlu kimselerin katılmasıyla Anadolu bir cadı kazanı hâline gelmiş bulunmaktaydı. Ağır vergiler altında çiftini çubuğunu bozarak küçük yerleşim bölgelerinden şehirlere kaçanlar çoğalmakta ve "**çift bozan reâyâ**" diye anılan bu mağdur insanların da geçimlerinin temini için hiç olmazsa bazılarının şakîlere iltihakıyla Anadolu'daki zulümler daha şiddetli bir duruma geliyordu.

Köprülü Mehmed Paşa'nın icraatında, "**istiklâl**" şartı ile vezir-i a'zam oluşuna kadar devam eden bu zulümlerin, **Kuyucu Murad Paşa** tarafından eski tenkil hareketinden sonra bu defaki kahramanları (!..) **Haydaroğlu**, **Katırcıoğlu**, **Gürcü Abdünnebi**, **Abaza Hasan** ve **Seydi Ahmed Paşa** gibi şahsiyetlerdi. Bunlardan **Haydaroğlu Mehmed**, **Sultan İbrahim** (1640-1648) zamanında Isparta civarında giriştiği eşkıyâlık sebebiyle öldürülmüş (1647) olan **Kara Haydar** adında birinin oğlu idi. O da babasının intikamını almak bahânesiyle eşkıyâlığa başlayınca önce üzerine **İbşir Paşa** gönderildi. **İbşir Paşa** O'na karşı nisbî bir başarı elde ettiysede kensidisini yakalayamadı.

Haydaroğlu Mehmed bu bâdireden kurtulduktan sonra adamlarını daha çoğaltmış ve eşkıyâlığa devam etmiş olmasından dolayı bu defa üzerine **Çavuşoğlu Ahmed Paşa** gönderildi. O bu şakiye karşı Afyonkarahisar civarında başarısızlığa uğrayarak öldürüldü. O'nun mağlubiyeti üzerine emrindeki askerlerin pek çoğu **Haydaroğlu**'na iltihâk edince durum daha da vahimleşti. Bu sebeple idi ki; O'nun belâsını def etmek için kendisine vâlilik verilmek gibi çirkin bir teklif her nasılsa kabul görmedi. Bu defa O'nun tenkiline **Sinanzâde Mehmed Paşa** Isparta Sancakbeyi tâyin edilerek memur edildi. Bu sırada Kütahya'yı kuşatan **Haydaroğlu**'na halk şehre girip yağma yapmaması şartıyla istediği haracı vereceğine dâir beyanda bulunduğundan o da bu haracı almak için civarda beklemekteydi. Isparta Sancakbeyi, mültezimlerinden **Abaza Hasan**'ı **Haydaroğlu**'nun beklemekte olduğu yerde ânî bir baskına memur

etti. **Abaza Hasan** bu baskını muvaffakiyetle gerçekleşetirerek O'nu ele geçirdi. Sonra O'nu bazı adamlarıyla birlikte alıp İstanbul'a geldi.

Bu başarısından dolayı **Abaza Hasan**'a **"Türkmen Ağalığı"** tevcih edildi. **Haydaroğlu** ise, Parmakkapı'da asılarak idam olundu. (12 Kasım 1649) **Abaza Hasan Ağa** (Paşa) da bu sûretle ileride anlatılacağı üzere tertip edeceği isyanın zemini olacak bir mevki ve nüfûz imkânına kavuşmuş oldu.

Bu belâdan kurtulduktan sonra ortaya bir başka şakî çıktı: **Katırcıoğlu**. Bu da vâkî isyanda beraber olduğu **Haydaroğlu**'nun adamlarını etrafına toplayarak aynı bölgede eşkıyâlığa başladı. Isparta Sancakbeyi **Topal Mehmed Paşa** O'na karşı harekete geçerek pek çok adamını öldürdüyse de kendisini yakalamayı başaramadı. Aslen bir Türkmen olan **Katırcıoğlu** araya koyduğu bazı kimseler vasıtasıyla af talebinde bulundu. Çünkü adamlarından pek çoğunu kaybederek zayıf düşmüştü. Talebinin müsbet karşılanması üzerine İstanbul'a gelerek Padişah ile görüşme imkânını elde etti. Devletin otoritesizliği sebebiyle kendisine ceza verilmek yoluna gidilmeyip, Beyşehir ihsan edildi. Bundan sonra daha başka vâliliklerde de bulunmuş olan **Katırcıoğlu** 1668 senesinde Girit'te Kandiye muhâsarasına katılmış ve burada şehid düşmüştür.

Bu sırada ortaya çıkan isyan ve şekavet hâdiselerinden biri de eski sipahi zorbalarından **Gürcü Abdünnebi**'nin sebep olduğu gâiledir. **IV. Sultan Murad** zamanındaki sipahi isyancılarından biri olan **Abdünnebi** afvedildikten sonra bazı devlet memuriyetlerinde bulunmuş ve bir hayli servet edinmişti. Nihâyet Niğde ve Bor taraflarında iltizam ve adamlarına voyvodalıklar temin ederek Niğde ve Bor taraflarına yerleşmiş ve burada serveti sâyesinde pek yüksek ve hatırı sayılır bir kimse hâline gelmişti. Buna rağmen isyan etmesi de mâruz kaldığı bir haksızlık sebebiyle olmuştur. Şöyle ki:

Sultan İbrahim devrinde Suriye'deki Safet Sancağı'nın mültezemliğini yüz doksan bin kuruşa satın almıştı. Bu paranın

yüz bin kuruşunu peşin ödemiş, bakıyyenin otuz bin kuruşunu da vezir-i a'zam **Hezarpâre Ahmed Paşa**'ya göndermişti. Fakat o sırada **Sultan İbrahim** tahttan indirilmiş vezir-i a'zam **Hezarpâre Ahmed Paşa** da bu parayı deftere geçirmeden idam edilmiş olduğundan halefleri bu otuz bin kuruşluk ödemeyi tanımamışlardır. Üstelik kendisini taahhüd ettiği meblâğı ödemekte mütemerrit addederek Safet Sancağı'nı O'ndan geriye almışlardır. Bu sûretle O'nun burası için ödediği yüz otuz bin kuruş heba olmuştu. Bundan doğan güçenikliğe ilâveten bir de o sırada sipahi isyanı dolayısıyla pek çok sipahinin öldürülmesi **Gürcü Abdünnebi**'yi tahrik eden bir diğer sebep olarak ortaya çımış bulunuyordu. Zira kendisi de aslen sipahi olduğu için öldürülenlerin kanını dava etmek gibi bir sebep ileri sürerek isyana başladı. Öldürülmekten kurtularak Anadolu'ya kaçan sipahilerin O'nun etrafına toplanmasıyla büyük bir güce sahip olan **Gürcü Abdünnebi** bu sipahilerle Konya üzerine yürüdü.

O sırada vezir-i a'zam olan **Kara Murad Paşa**'nın geri dönmesi için gönderdiği emri dinlemeyerek ileri harekâta devam etti. Yolda **Katırcıoğlu** da dört yüz kişi ile O'na iltihak edince tehlike büyüdüğünden katline fetva verildi. O sırada İzmit'e kadar gelmiş bulunan bu âsi adam buna aldırış etmeyerek Üsküdar civarındaki Bulgurlu'ya geldi.

Üzerine sevk edilen yeniçeriler ciddi bir sûrette savaşmadıkları gibi emir almadan merkeze döndüler. Bu defa O'nun üzerine bostancılar gönderildi. Burada âsiler tarafından malları yağmalanan ahâlinin desteği , bostancıların gayreti ve **Katırcıoğlu**'nun ayrılması gibi sebeplerle **Gürcü Abdünnebi** çekilmeye mecbur kaldı. O'nun Üsküdar'a gelinceye kadarki icraatı dolayısıyla celâlî kabul edilmesi mümkün değilse de buradan çekildikten sonra Mudurnu civarında mal ve can telef etmek gibi tam bir eşkıyâ hüviyetiyle ortaya çıkmış olduğu târihî bir gerçektir. Başlangıçta mâruz kaldığı haksızlığa karşı bir infialle hareket ettiği söylenirse de nihâyetindeki tavrının tam bir eşkıyalık olduğu münakaşasızdır. O'nun bu faaliyetleri İstanbul'a

aksedince "**huruç ales-sulta**" yâni meşrû otoriteye gayr-i meşrû olarak karşı çıkmış olması töhmetiyle her görüldüğü yerde yakalanması için hakkında bir ferman çıkarıldı. Bu ferman üzerine harekete geçen Kırşehir Sancakbeyi **İshak Bey** ânî bir baskınla O'nu yakalayıp kesikbaşını İstanbul'a gönderdi.

Bu devrin en çok sıkıntı yaratan celâlî isyanı **Abaza Hasan Ağa**'nın çıkardığı isyandır. Evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere âsi **Haydaroğlu**'nun yakalanmasındaki hizmeti dolayısıyla türkmen ağası yapılarak kendisine böyle bir isyan için fiilî ve psikolojik bir imkân bahşedilmişti. Şimdi biraz da bu müthiş isyanın safahatını görelim:

Etrafına otuz bin kişiden fazla insan toplayarak devletin başına uzun süren bir gâile açabilen **Abaza Hasan** silâhtar bölüğüne mensup kapıkulu süvârilerinden biriydi. 1648 Yılı'nda **Haydaroğlu** adındaki isyancının bertaraf edilmiş olmasını sağlamış olmasından dolayı fevkalâde bir iltifat ile "**Paşa**" yapılmış ve kendisine hil'atler giydirilerek Yeni İl Türkmen Voyvodası yapılmıştı. Yeni İl Türkmen Voyvodalığı Sivas'ın güney kısmını içine alan idârî bir bölgeydi. O'nun bu âni yükselişini kıskanan ocak ağaları bu tâyine muhalefet etmişlerse de vezir-i a'zam **Sofu Mehmed Paşa**'nın ısrarı üzerine ses çıkaramamışlardı. Fakat **Sofu Mehmed Paşa**'nın azli üzerine (1649) tekrar harekete geçerek **Abaza Hasan Paşa**'nın azlini sağladılar. Hâlbuki O, burası için altmış bin kuruş ödemişti.

Bu sebeple yeni vezir-i a'zam **Melek Ahmed Paşa** nezdindeki şikâyetinden hiçbir netice elde edemeyen üstelik yeniçeri ağalarının kendisini öldürmek üzere anlaşmış bulunduklarını öğrenen **Abaza Hasan Paşa** isyan niyetiyle Üsküdar'a geçti. Burada devlet idâresinden memnun olmayan bir kısım sipahileri etrafına toplayarak hazineye ödemiş olduğu altmış bin kuruşu talep eti. **Melek Ahmed Paşa** kendisine otuz bin kuruş ödeyerek mes'eleyi halletmek istedi ve O'nun çekilip vilâye-

tine gitmesini emretti. O ise artık bir celâlî tavrı aldığından azline sebep olan **Sarı Kâtip**, **Deli Birâder**, **Gadde Mehmed** ve **Defterdar**'ın idamlarını talep etti. Bu talep kabul görmediği gibi tekraren vazifesi başına dönmesi emredildi.

*"Bu vaziyet karşısında **Hasan Ağa***

«-Bizi mahzun ve mağdur göndermekle o vilâyetlere acımıyor musunuz?» deyince verilen cevap o kadar acayip, o derece hükümet adamına yakışmayan şekilde idi. Devletin idâre işlerinin bozukluğunu ve hükümet adamlarının zihniyetini bunun kadar sarihçe ifade edecek itirafa pek az rastlanır.

***Abaza Hasan**'a verilen bu cevap:*

«-Buradan kalkıp gitsinler, isterlerse Anadolu'yu ateşe versinler.» cümlesinden ibaretti.

*Serkeşliğe niyetli olmayan bir kimse dahî, o sırada, böyle bir cevap karşısında baştan çıkabilirdi. Tabiaten âsi ruhlu olduğu anlaşılan **Abaza Hasan**:*

«-Öyle ise vebali boynunuza!..» deyip *derhal faâliyete koyuldu. Ulûfe almak için İstanbul'a gelmekte olan sipahileri geriye çevirerek cemiyetine kattı. Ayrıca etrafa adamlar salarak sâir sipâhileri kendisine iltihaka dâvet etti. Gönlü ile katılmayanları da zor kullanarak, hattâ mallarını zaptettirmek sûretiyle iltihaka mecbur bıraktı. İzmit'e vardığı zaman bir miktar da sekban yazdı. Böylece cemiyeti kalabalık hâle geldiğinden, artık sahraya çıkıp çadırlar kurarak geçtiği yerlerde soygun hareketlerine girişti."*[54]

Devletteki asayişsizliğin tabiî bir neticesi olarak Anadolu'da faaliyette bulunan küçük küçük bir kısım âsî grupların da iltihakıyla gittikçe güçlenen **Abaza Hüseyin Paşa** üzerine serdar tâyin edilerek gönderilen Sivas vâlisi **İbşir Paşa** hem O'nunla eski bir hukuku bulunduğu ve hem de emrindeki askerlerin karşı tarafa geçmesinden korktuğu için müteredddit davrandı. Bunun üzerine O azledilerek **Abaza Hasan**'ı tenkile Karaman Beylerbeyi **Katırcıoğlu Mehmed Paşa** memur edil-

54 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C.IV, sh. 2056 vd.

di. Bu duruma gücenen **İbşir Paşa** tenkiline memur edildiği **Abaza Hasan**'a iltihak edince daha fazla güçlenen âsiler **Katırcıoğlu Mehmed Paşa**'yı Aksaray civarında mağlup ettiler.

Bu gelişme karşısında çâresiz kalan devlet bu âsiler gürühu ile bir anlaşma zemini bulmak üzere **Boynueğri Mehmed Paşa** başkanlığında bir heyeti Anadolu'ya gönderdi. O heyet Eskişehir civarında âsilerle görüşerek bir takım kararlar aldı. Evvelâ yeniçerilerle sipahiler arasındaki düşmanlığı giderecek bir hüccet hazırlandı. Buna iki yüzden fazla sipahi ileri geleni imza attılar. Sonradan **Köprülü Mehmed Paşa**'nın eline geçen bu vesikada imzası bulunan sipahilerin devletle böyle pazarlığa girişmiş olmalarından dolayı her biri birer bahâne ile ortadan kaldırılacaktır.

Burada alınan kararlar gereğince **İbşir Paşa**'ya Halep vâliliği verilmiş, **Abaza Hasan Paşa**'ya da Türkmen Ağalığı iâde edilmiştir. **Topal Mehmed Paşa** Karaman beylerbeyi tâyin edilmiş diğer elebaşıların her birine de birer mansıp ihsan edilmiştir. (1651)

Hepsinden kötüsü O'nun evvelce idamını talep ettiği şahısların idam edileceği de **Abaza Hasan Paşa**'ya temin ve taahhüd edilmiştir. Böylece bu isyan şimdilik önlenmişse de icra edilmiş olan bunca zulüm ve gaddarlık cezasız kalmış oldu.

İbşir Paşa bir müddet Halep vâliliğinde halkın gönlünü hoş tutacak tarzda hareket etmişse de bilâhare yeniden etrafına asker toplamaya ve aşırı vergilerle halka zulmetmeye başlaması üzerine merkeze alınarak isyan etmesi önlenmek istendi. 1655 târihinde kendisine vezir-i a'zamlık mührü gönderilip merkeze çağrıldı.

O'nun, İstanbul'a çağrılışını öldürülmek maksadına hamlederek dört ay gecikme ile İstanbul'a gelmiş olduğu sonra da yeniçeri ağası **Kara Murad**'ın muhalefeti sebebiyle bu makamda ancak altı ay kadar kalabildikten sonra 11 Mayıs 1656'da idam edilmiş olduğu evvelce anlatılmıştı.

IV. Sultan Mehmed'in saltanatının ilk sekiz yılı içinde

zuhûr eden isyancılardan bir diğeri de **Seydi Ahmed Paşa**'dır. O, 1654 Yılı'nda tâyin edildiği Maraş vâliliğine giderken güzergâhta vezir-i a'zamlık makamına geçmek için İstanbul'a gelmekte olan **İbşir Paşa** ile karşılaşmış ve O'nun tarafından taltifle Anadolu vâlisi yapılmıştı. **İbşir Paşa** cesur ve zâlim bir kimse olduğunu bildiği **Seydi Ahmed Paşa**'yı bu sûretle ileride kullanabilmek düşüncesiyle mâiyetindeki sipahilerden bir kısmını da O'nun emrine vermişti. **İbşir Paşa**'nın kendisine:

"-Bunları hoş tut! Vakti gelince lâzım olurlar!" diye tembihatta bulunması bu sebeple idi. O da yeni vezir-i a'zamın bu iltifatına güvenerek Anadolu'da zulüm ve şekavete başlamıştı.

Diğer taraftan **İbşir Paşa**'nın katlinden sonra Türkmen Ağalığı **Abaza Hasan**'dan alınıp bu defa **Kürt Mehmed** adında birine verildiğinden O da tam mânâsıyla bir celâlî tavrı takınarak etrafı kasıp kavurmaya başladı. O sırada Konya vâliliği makamında bulunan **Seydi Ahmed Paşa** ile ittifak ederek **İbşir Paşa**'nın kanını dava etmek bahânesiyle birlikte ortalığı kasıp kavurmaya başladılar. Etrafına topladıkları on bin kişilik bir âsî güruhu ile Halep civarını yağmaladılar. O sırada vezir-i a'zam olan **Süleyman Paşa** bunlara birer mansıp vererek tehlikeyi bertaraf etmek istedi. **Seydi Ahmed Paşa**'ya vezâret rütbesi ile Çanakkale muhâfızlığı verildi. **Abaza Hasan Paşa**'ya da **Kürt Mehmed**'in sahiplenemediği türkmen voyvodalığını verildi.[55] Fakat bu tedbirler ortalığı yatıştırmaya yetmedi.

Zulüm ve şekavetin devam etmesi üzerine **Seydi Ahmed Paşa** İstanbul'a celbedilerek Silistre vâliliğine gönderildi.

Bu sırada vezir-i a'zamlık sık sık el değiştiriyordu. İleride anlatılacağı üzere 15 Eylül 1657 târihinde **Boynueğri Mehmed Paşa** azledilip yerine **Köprülü Mehmed Paşa** tâyin edilince o pek çok sert tedbire başvurarak vâlilerin bazılarını azledip bazılarının da yerlerini değiştirmiştir. Bu cümleden olarak **Abaza Hasan Paşa**'yı da Halep vâliliğine tâyinle O'nu Anadolu'dan bir miktar uzaklaştırmak istemiştir. (1657) Fakat O bu emri din-

55 **Nâimâ**-A.g.e. C. VI,. sh.130

lemedi. Halep vâliliğine gitmediği gibi **Köprülü**'nün sert icraatına mutazarrır olanları da etrafına toplayarak bir hayli güçlendi.

Bu sırada **Köprülü Memed Paşa "Erdel Seferi"** için hazırlık yapmaktaydı. Gelmeyeceklerini bile bile âsileri bu sefere iştirake dâvet etti. Onlar bu emri dinlemedikten başka bir de Padişah'a müracaatla **Köprülü**'nün azledilip Şam vâlisi **Tayyarzâde Ahmed Paşa**'nın vezir-i a'zam yapılmasını talep ettiler. Bekledikleri cevabı alamayınca hükümet üzerinde bir baskı oluşturmak üzere Bursa üzerine yürüyüşe geçtiler. (Eylül 1658)

Bursa halkı onların zulmünden çekindiği için hükümet nezdinde bir arabuluculuk teklifinde bulundu. Başlarında Bursa kadısı olmak üzere halkın ileri gelenlerinden bir heyet teşkil edilerek âsilerin talepleri rica yollu bir uslûpla Padişah'a arz edildi. O sırada on altı yaşlarında bir delikanlı olan Padişah bu heyeti huzurundan kovdu. Zirâ O, vezir-i a'zamlığı kabul ettirirken **Köprülü Mehmed Paşa**'ya bu husûsta verdiği söze sadık kalmakta kararlıydı. Bunun üzerine Bursa'ya gelinceye kadar muslihâne bir tavır takınmış olan **Abaza Hasan Paşa** başvurduğu bu taktikle başarı elde edemeyince eski celâlîğe avdetle:

"- *Çünkü sözümüz geçmedi. Bundan sonra bizi dahi şâh-ı acem gibi bir kavî düşman bilsünler. Fî mâ bad (bundan sonra) Rumeli anların, Anadolu bizim olsun! Bildiklerinden geri kalmasınlar!*"[56] diyerek Osmanlı Târihi'ndeki en büyük[57] celâlî isyanını başlatttı.

Bu defa eski zulümleri aratacak bir şiddetle harekete geçerek Bursa havâlisindeki şehir ve kasabaları birer birer ele geçirmeye başladı. Buralara kendi adamlarını tâyin etti. Bunun üzerine devlet "**nefir-i âm**"[58] ilân etti. Bursa vâlisi **Topal Kenan Paşa**'nın da âsîlere katılması üzerine Padişah Erdel Seferi'ne çıkmış olan **Köprülü Mehmed Paşa**'yı geriye çağırdı. O da İs-

56 **Nâimâ**-A.g.e. C. VI, sh. 336

57 Doğuştan Günümüze İslâm Târihi, (Hey'et) C. XI, sh. 50

58 "**Nefir-i âmm**" umûmi seferberlik mânâsına kullanılmış bir tâbirdir.

tanbul'a gelerek **Abaza Hasan Paşa** üzerine yapılacak bir seferin hazırlıklarına başladı. Fakat sonra bundan vazgeçildi. Çünkü:

*"**Köprülü**'ye karşı bütün efkâr-ı umûmiyenin "**müeyyed min indallah**" (Allah tarafından teyid olunmuş) sayılan **Abaza Hasan Paşa**'ya taraftar olduğundan bahsedilir, hatta Üsküdar karargâhındaki askerler bile vezir-i a'zam için kan dökmek istemediklerinden ve zorla harbe götürüldükleri takdirde **Köprülü**'yü **Hasan Paşa**'ya teslim edeceklerinden bahsettikleri için seferden vazgeçilmiş, İstanbul'dan gönderilen kuvvetlere serdar **Murtaza Paşa**'nın harekete geçmesi kararlaştırılmış ve **Köprülü Mehmed Paşa** kendi yüzünden kan dökülüp memleketin harap olmasına meydan vermememek için hemen istifa etmek lüzumunu hayalinden bile geçirememiştir! **Murteza Paşa**'nın Konya'ya doğru ilerlediğini Bursa önlerinde haber alan **Hasan Paşa** da o tarafa doğru hareket edip Ilgın civarında pusular kurmuş ve işte bu pusulara düşen hükümet kuvvetleri bir hamlede mağlup olunca **Serdar Murteza Paşa** kılıç artıkları ile Afyonkarahisar'a çekilmiştir."*[59]

Gariptir ki; şahsiyetleri değerlendirmekte yegâne miyarı ırkçılık olan **İsmail Hâmi Danişmend** yukarıdaki ifadesiyle âsilerin talebine uyarak istifa etmemiş olmasından dolayı **Köprülü**'yü kınamaktadır. Daha fecî olarak iktibas ettiğimiz cümlelerin devamında *"bu muhârebede **Köprülü**'nün sadâret hırsı uğrunda iki tarfatan sekiz bin insan telef olduğu rivayet edilir."*[60] Beyanıyla sık sık arnavut asıllı olduğunu tekrarladığı **Köprülü**'yü töhmet altında bırakmaktadır.

Gerçekten 11 Aralık 1658 târihinde gerçekleşen bu baskın neticesinde ordunun ağırlıkları âsilerin eline geçmiş olduğu gibi bu kardeş kavgasında iki taraftan sekiz bin kişi hayatını kaybetmiştir.[61]

---

59 **İ. Hâmi Danişmend**- A.g.e. C. IV. sh. 425

60 A.y.

61 **Nâimâ**- A.g.e. c. VI. sh. 367

Bu durum sebebiyle şiddetli bir sûrette mütessir olan Padişah baharda ordunun başına geçerek **Abaza Hasan**'ı tenkile bizzat teşebbüs etmek istedi. Bunun için Anadolu'ya emirler göndererek herkesin bu sefer için hazırlanmasını emretti.[62]

Abaza Hasan Paşa Ilgın'daki bu galibiyetin sarhoşluğu ile zulüm ve şekavetini artırdı. Antep'de kışlamak üzereyken civar sancaktaki beyler İstanbul'dan aldıkları emir gereğince O'na karşı âni baskınlarla kendisine bir hayli zayiat verdirdiler. Bu sûretle ağır kış şartları dolayısıyla da zaafa uğarayan âsilere karşı halkın kendilerinden talep edilen zahireyi vermekten imtina etmeleri üzerine isyancılarda yiyecek kıtlığı başladı. Bu sebeple hayvanlarının bir kısmı telef olduğu gibi bir kısmı da firar edip **Abaza Hasan Paşa**'dan ayrıldı.

Köprülü Mehmed Paşa İstanbul'da baharda tasarlanan sefer için hazırlıklar yapmaktayken önden bir kısım kuvvetler göndererek **Murteza Paşa**'yı takviye eylemişti. Bu sırada **Murteza Paşa** da âsilerin hareketini dikkatle takip etmekte ve onlar arasındaki çözülmeyi görmekte olduğundan aralarında beşinci kol faaliyeti ile bir propagandaya girişip bu çözülmeyi hızlandırmaya çalışıyordu. Âsilere şöyle telkinde bulunuluyordu:

"*Âl-i Osman padişahına muhâlefet ve galebe mümkin müdür? Selefte zuhûr ve isyan eden celâlîlerin kangısı selâmete erişti? Alel gafle (gafletle)* ***Murteza Paşa****'ya galebe etmeye mağrur olmanız evvel baharda (ilk baharda) umum üzere asker-i İslâm ve cümle memâlik-i mahsûrede olan vüzera (vezirler) ve ümera (emriler) eyâletleri askerleri ile üzrinize gelüp ve cevanip (taraflar) nefîr-i âmm emrileri ile mesdûd (kapalı) olıcak hâl neye varacağı mâlum. Arabistan'a giderseniz çölde urban (Araplar) tâifesine tu'me- i şikâr (av lokması) olursuz. Aceme giderseniz selefte aceme gidenler hâib (suçlu) ve hâsir (hasret çeken) İran virânelerinde helâk oldukları meşhurdur.*"[63]

62 **M. Çağatay Uluçay**- XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul 1944, vesika 168

63 **Nâimâ**- A.g.e. C. VI, sh. 370

Bu propaganda kısa zamanda zamanda tesirini gösterdi ve **Abaza Hasan Paşa**'nın emrindeki âsiler güruhu arasındaki çözülme hızlandı. Ondan ayrılanların eline birer emannâme verilmesi bu çözülmeyi kolaylaştırmış oldu. Bu durumu gören **Hasan Paşa** bir çıkış yolu olarak hileye başvurdu. Güya anlaşmak için müzakere maksadıyla **Murteza Paşa**'ya haber gönderdi. Bu neticeyi beklemekte olan **Murteza Paşa** ise tedbirli davranarak O'nun otuz adamı ile birlikte müzakere maksadıyla Halep'e duhûllerinde aldığı tertibatla hepsini katletti. (17 Şubat 1656) Onların kesik başlarını İstanbul'a gönderdi.

Bu başlar kalabalık meydanlarda halka günlerce teşhir edildi. Bu sûretle bu en kanlı Celâlî isyanı da nihâyetlendirilmiş oldu.

b. Osmanlı Târihi'nde Köprülüler Devri

aa. Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı

Osmanlı Târihi'nde takriben otuz sene müddetle inhitatı (gerilemeyi) durduran ciddi bir ıslâhat ve hatta yeni fetihlere muvaffak olan "**Köprülü Âilesi**"nin işbaşında olduğu zamana tarihte "**Köprülüler Devri**" denilegelmiştir. Bu hanedanın icraatı 14 Eylül 1657 târihinde **Köprülü Mehmed Paşa**'nın vezir-i a'zam yapılmasıyla başlamıştır. O'nun "**Köprülü**" nâmı ile mâruf olması hanımının memleketi olan Amasya'nın "**Köprü**" Kasabası'nda yerleşmiş olmasındandır. Burası sonradan Taş-Köprü'den tefrik edilmek için "**Vezir Köprü**" olarak anılmaya başlanmıştır.[64]

Daha önce çeşitli memuriyetlerde bulunmuş olan **Mehmed Paşa** Halep vâlisi iken vezir-i a'zam tâyin edilen **Boynueğri Mehmed Paşa** İstanbul'a gelirken O'nunla Eskişehir'de karşılaşmış ve faydalı bir görüşmede bulunmuş olmasından dolayı[65] O'nun tarafından belli bir tahsisatla Bâyezid'de bir konağa yerleştirilmişti. O burada yeni bir memuriyete tâyin

64 **Tayyip Gökbilgin**-İ.A. Cüz 66 sh. 893 **Köprülüler** mad.

65 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI sh.217

beklerken eski dostu **Mimar Kasım Ağa** tarafından yürütülen bir faaliyet neticesinde vezir-i a'zam olarak tâyini konuşulmaya başlandı. Bu durumu öğrenen **Boynueğri Mehmed Paşa**, **Mimar Kasım Ağa**'yı sürgün etmişse de O, Vâlide Sultan'ın tavssutu sâyesinde menfaya (sürgün yerine) gitmekten kurtulmuştu. Böyle bir sebeple tecziye edilmek istenmesine rağmen O, **Köprülü Mehmed Paşa**'nın vezir-i a'zam yapılması için vâki çalışmalarına devam etti.

Bu durumu öğrenen **Boynueğri Mehmed Paşa**, **Köprülü Mehmed Paşa**'yı Trabluşşam vâliliği ile merkezden uzaklaştırmaya kalkıştı.

Köprülü Mehmed Paşa kendisine harcırah verilmediği için para teminine uğraşırken O'nun tâyin edildiği yere gitmekteki tekâsülünü (ağırdan almasını) bir fesat çıkarmaya hamleden vezir-i a'zam kendisini bilâsebep idam etmeye kalkıştı. Lâkin **Köprülü Mehmed Paşa**'ya taraftar olanlar vezir-i a'zamı **Köprülü**'nün bu tekâsülünün para temin maksadına bağlı olduğu husûsunda ikna ettiler. O da kendisine harcırâh olarak kullanması için beş kese para gönderdi.[66] Fakat bu hareket **Köprülü Mehmed Paşa**'nın vezir-i a'zam olmak husûsunda başlatılmış olan faaliyeti durdurmak yerine aksine hızlandırdı.

Bu sırada Venedikliler'le devam etmekte olan Girit Harbi dolayısıyla uğranılan başarısızlık İstanbul'u tehlikeye düşürmüş Venedikliler Limni ve Bozca Ada'yı işgal ederek Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almışlardı. İstanbul'da büyük bir korku yaratan bu gelişme karşısında vezir-i azam **Boynueğri Mehmed Paşa**'nın İstanbul surlarının Marmara'ya bakan kısmını badana ile boyatmak gibi gülünç tedbirlere tevessül etmesi aleyhindeki cereyanı kuvvetlendirmiş ve bu durumda Vâlide Sultan O'nun yerine dirâyetli bir vezir tâyini için araştırmalara başlamıştır. İşte bu hengâmda kendisine **Köprülü Mehmed Paşa**'nın tezkiye edilmesiyle O'nu huzuruna çağırıp vezir-i a'zamlık teklifinde bulundu. O da "**istiklâliyet**" şartıyla bu makamı kabul

66 **Nâimâ**-A.g.e. C.IV, sh. 211

edebileceğini beyana ilâveten birçok şart ileri sürdü. Bu şartlara bakıldığında o âdeta devlette bir hükümdar vaziyetine geliyordu. Bununla beraber devletin içine düştüğü buhran sebebiyle O'nun şartları gerek Vâlide Sultan gerekse Padişah tarafından aynen kabul edildi. Kabulle de kalınmayıp Vâlide Sultan'dan **"vallâhül azim"** kelimesi ile başlayan kat'î bir yeminin üç kere tekrarıyla teyid olundu.[67] O Şartlar şunlardı:

"1. Huzur-u hümâyuna her ne telhis edersem infaz olunup hilâfında emir buyurulmaya.

2. En küçüğünden en büyüğüne kadar memuriyet, rütbe ve sâir tevcihat husûsunda kat'iyyen bir taraftan sevk ve şefaatla bu kullarına müdahale duyurulmaya ki, devlet-i padişahiye faydalı olan ricali istihdam kabil ola.

3. Vezirler ve devlet erkânından birisi, ya malına rağbeten veyâhud hüsn-ü itikadına binaen şerik makamına konarak bu kullarının istiklâline halel verilmeye.

4. Bu kulları hakkında garaz sahibi olan münafıklara söz hakkı verilmeye. Zirâ herkes devletten hissemend olmak ister. Âlemi tamamen razı etmek kabil değildir. Onun için, bu makam sâhibine hased edip hasım kesilenler çoktur. Şahısların hücumunu kesmek ve fesadı defetmek için vesvese kapısını kapamaktan başka çare yoktur.

Bu dört şarta riayet ile müsaade buyurulursa Allah'ın inayeti ve duanız bereketiyle hizmet-i vezaretin uhdesinden, gelmek mümkündür."[68]

Bu şartların kabul edildiğinin ertesi günü **Köprülü Mehmed Paşa**, Padişah tarafından kabul edildi. Padişah O'nun şartlarını tekrarladıktan sonra:

"*-Bu şartlara riâyet olunmak üzere seni müstakillen vezir tâyin eyledim! Göreyim seni nice hizmet eylersin.*" diyerek **Boynueğri Mehmed Paşa**'dan geriye aldığı mühr-i hümâyûnu kendisine teslim etti. (14 Eylül 1656)

---

67 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI, sh. 213 vd.

68 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C.IV, sh.2066 vd.

bb. Kadızâdeler Mes'elesi

Osmanlı Târihi'nde tâ kuruluştan itibaren uzun bir müddet mutasavvıflarla müteşerri din âlimleri arasında hiçbir ciddi ihtilâfa şâhid olunmamıştı. Zirâ her müslüman için mecbûrî olan şer'î hükümler -rahmet-i ilâhiye iktizasınca- en zayıf fertler dikkate alınarak vaz edilmiş olduğu cihetle tasavvuf daha fazlasına istidat ve iktidarı olanlara bu fazladan ibadetlerin usûl ve erkânını -meşrebler dikkate alınarak- öğreten bir faaliyetti. Bu bakımdan Şeriat'in emirlerini **"fetva"** ile tatbik gerekirken tarikatler buna munzam davranışlarla **"takva"** yolundan yürümeyi terviç etmekteydiler. Gerçek tasavvuf ve tarikatlerin esası bu olduğu ve bu noktadaki sâfiyet muhâfaza edilebildiği cihetle şer'î hükümlerle tasavvufî davranış ve düşünceler arasında en küçük bir mâhiyet farkı yoktu. Hatta **"tehzib-i ahlâk"**tan ibâret bir faaliyetin gönüllü tatbikat sahası olan tarikatler Anadolu ve Rumeli'nin islâmlaşmasında kılıçtan ziyâde rol oynamış olan bir mânevî cihad vasıtası olagelmişlerdi.[69]

Hâl böyleyken ilk defa **IV. Sultan Murad** (1623-1640) zamanında ortaya çıkan ve târihte **"Kadızâdeler"** veya **"Fakihler"** adıyla anılan bir zümre tarafından tasavvuf erbabına karşı gereksiz ve yakışıksız bir sûrette çok şiddetli bir husûmet sergilenmişti. Bunların çıkardıkları huzursuzluk Köprülüler Devri'ne kadar devam ederek ancak **Köprülü Mehmed Paşa** tarafından bertaraf edilebilmiştir. Gerçekten bu dirâyetli vezirin ilk ve en ehemmiyetli icraatı Kadızâdeler'in çıkarmak üzere bulundukları büyük ve muhtemelen kanlı bir kargaşayı önlemek olmuştur.

Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1635) tarafından başlatılan bu hareket **Üstüvânî Mehmed Efendi, Çelebi Şeyh, Şeyh**

69 Bu mühim mes'elenin tafsilâtı için söylenecek söz ve zikredilecek kaynaklar pek çoktur. Biz burada bunlardan sâdece değerli bir âlimin şu müdellel ve geniş makalesini zikredelim: **Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan**-İstilâ Devirlerinin Kolanizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, Vakıflar Dergisi s.2, Ankara 1942, sh. 279 vd.

Osman, Köse Mehmed ve **Çavuşzâde Hüseyin Efendi** gibi bir vâiz grupu tarafından yürütülmüştür. Bunlar **Birgivî Mehmed Efendi**[70]'nin (1522-1573) "**Tarikat-ı Muhammediye**"ve "**Vasiyetnâme**" isimli eserlerinden mülhem olarak her nevi bid'atı reddediyor ve tasavvuf erbabını küfürle itham ediyorlardı ki; buna dâir kendisi de **İmam-ı Birgivî** gibi Balıkesirli olan **Kadızâde Mehmed Efendi** ile ehl-i tarik Sivasîler arasında **IV. Sultan Murad**'ın huzurunda cereyan etmiş olan târihî bir münakaşa pek meşhurdur.[71]

Hâlbuki İslâm terakkiyi âmir ve onu âmildir. Peygamber (a.s.) "*Kimin iki günü birbirine eşitse o ziyandadad*ır."[72] buyurmuşlardır. Evet sünnette olmayan her şey bir bid'attır. Fakat bid'atler "**hasene**" ve "**seyyie**" yâni iyi ve kötü bid'atler olarak ikiye taksim edilir. Bid'at-ı haseneler sünnetin mazmununda münderiç kabul edilir. Meselâ mescidlerin Peygamber (a.s.) zamanında minaresi mevcud değildi. Fakat Peygamber (a.s.) müezzini **Bilâl-ı Habeşî**'ye ezan okurken Kâbe'nin duvarına çıkarak okumasını emretmiştir. Ezanın lâyıkıyla duyulabilmesi için vâkî olan bu emir minare ihdasıyla geliştirilmiş oldu. Tesbih kullanılması da bunun gibidir. Buna dâir misaller çok-

70 **Birigivî Mehmed Efendi, Kanûnî Sultan Süleyman** ve **Yavuz Sultan Selim** devirlerinde yaşamış olan gerçekten âlim bir zattı. Anadolu'da yetişen âlimler içinde "**imam**" lâkabıyla anılan tek şahsiyet olmak husûsiyetine rağmen O da şedid bir sûrette müteşerri idi. Bu sebeple birçok bid'atın aleyhinde bulunmuş ve kendisinden sonra gelenler üzerinde Kadızâdeler mes'elesinde görüldüğü üzere oldukça müessir rol oynamıştır. O'nun para ile Kur'an okutmanın haram olduğuna dâir iddiaları üzerine **Ebussuud Efendi** gibi "**müftiyüs sakaleyn**" yâni sâdece insanlara değil cinlere de fetva veren bir âlim O'nun aleyhine bir fetva vermek mecburiyetinde kalmıştır.

71 Tafsilât için Bkz. **Kadir Mısıroğlu**-Târihten Günümüze Tahrif Hareketleri, C.III, İstanbul 2012, sh. 63

72 "***Menistevâ yevmen fehuve mağbûnun.***" (El-Aclûnî, Keşf-ul Hafâ, C.II, sh. 323)

tur. Bu duruma göre açıkça âyet ve hadislerle men edilmemiş hususlardaki bid'atlerin mubâhattan olduğu anlaşılmaktadır. Kabiha yani çirkin bid'at ise sünnete muhâlif olanlardır. Hâl böyleyken her türlü bid'ati Kadızâdeler'in anlayışında olduğu gibi küfür telâkki etmek İslâmiyet'i O'nun hasımlarının iddia edegeldiği gibi gerilik âmili hâline getirmekten başka bir netice doğurmaz.

Bu gerçeklerden gâfil olan Kadızâdeler'in münakaşa ederek fâillerini itham edegeldikleri mes'eler şu 16 maddeden ibaretti:

1. Müsbet ilimlerin ve bu arada matematiğin tahsilinin meşrû olup olmadığı.
2. Hızır peygamberin sağ olup olmadığı.
3. Ezan, mevlud ve sâir şeylerin makam ve güzel sesle okunmasının câiz olup olmadığı.
4. Tarikat erbabının raks ve devranının haram olup olmadığı.
5. Tesliye ve tarziyenin yâni Hazret-i Peygamber'e tâzim makamında sallallâhü aleyhi ve sellem ve ashaba radiyallâhü anh demenin icap edip etmediği.
6. Kahve, tütün ve sâir muhaddesatın haram olup olmadığı.
7. Hazret-i Peygamber'in anne ve babasının mü'min addolunup olunmayacağı.
8. **Firavun**'un imanla ölüp ölmediği.
9. **Muhyiddin-i Arabî**'nin durumu ve şeyh-i ekber addedilip edilmiyeceği.
10. Halife **Yezid**'e lânetin icap edip etmediği.
11. Peygamberden sonra ortaya çıkan bid'atler.
12. Kabirleri ziyâret bahsi.
13. Regâib, berat ve kadir namazlarının cemaatla kılınması bahsi.
14. Kibarın elini, eteğini, ayağını öpmek ve selâmlaşmada eğilme bahsi.

15. Emr-i bil-mâ'ruf ve nehy-i a-ni'l-münker (malûm ve marûf olan ile emr ve inkâr ve red edilmişten men olunmak) bahsi.
16. Rüşvet bahsi.[73]

Bu iddialarda bulunanlar başlangıçta gâyet idealistçe bir tavır sergiledikleri hâlde zamanla saray dâhilinde elde ettikleri adamlar vasıtasıyla başta rüşvet olmak üzere her türlü yolsuzluğa bulaştılar.[74] Tecâvüzlerini **"itâle-i kelâm"**dan (sözlü sataşmadan) fiilî tecâvüzlere kadar vardırdılar. Sirkeci'deki Salkımsöğüt ile Demirkapı'daki Halvetî Tekkesi'ni basarak dervişleri zikirden men edip dağıttılar. **Şeyhülislâm Bahâî Efendi**'yi sıkıştırarak O'ndan devran ve semâın haram olduğuna dâir fetva bile aldılar. Bu taşkınlıklar **Köprülü Mehmed Paşa**'nın vezir-i a'zamlığının ilk günlerinde had bir safhaya ulaşmış bulunmkataydı. Câmilerde tarikat erbabı ile söz düellosunu aşan fiilî kavgalara başladılar. Neredeyse kan dökülecek raddelere varan bu kavgaların ardından taraftarlarına silâhlanarak emr-i mâruf ve nehy-i anil münker hizmeti (!..) için hazırlanmalarını bildirdiler. Bu defa kararlaştırdıkları kargaşa çok daha büyüktü. Gâyeleri İstanbul'da bütün tekkeleri yıkmak, tarikat mensuplarını tecdid-i imana davet etmek, kabul etmeyenleri öldürmek, selâtin câmilerde bir tek minare bırakarak diğer minareleri yıkmaktı. Bütün bunları yaptıktan sonra Padişah'ı tazyik ederek bid'at sayılan her şeyin yasak edilmesini isteyeceklerdi.

Bu gâyelerle Fâtih Câmii'nde toplanarak harekete geçmek üzere oldukları duyulunca **Köprülü Mehmed Paşa** kendilerine nasihatçılar göndererek onları bu çirkin davranışlardan vaz geçirtmeye çalıştıysa da bu teşebbüsten hiçbir netice hâsıl olmaması üzerine O alelacele ileri gelir din âlimlerini bir meşveret için topladı. Burada Kadızâdeler'in takbih ve tenkiline dâir bir ittifak hâsıl olduktan sonra Padişah huzuruna çıkan vezir-i a'zam artık âsî vaziyete geçmiş olan bu gürûhun elebaşı-

73 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2047

74 **Nâimâ**- A.g.e. C. VI, sh. 234

larının idam edilmesine dâir ondan bir ferman aldı. Bu ferman üzerine asiler üzerine asker sevk ederek elebeşıları derdest etti. Lâkin onların ikna etmiş olduğu kitlelerin taşkınlığından çekindiği için elindeki fermana rağmen bunları idam etmeyerek sâdece Kıbrıs'a sürgün etmekle iktifâ etti. Elebaşıları bu sûretle merkez-i hükümetten uzaklaştırılınca onların topladıkları kalabalık da dağıldı. Bu sûretle Kadızâdeler'in hiç şüphesiz büyük bir kargaşaya sebep olacak bu plânları akim kaldığı gibi daha sonra vezir-i a'zamın giriştiği sert icraat sebebiyle tâbileri de bir daha ortaya çıkmak cesâretini gösteremediğinden bu gâile bertaraf edilmiş oldu.

cc. Köprülü Mehmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığının İlk Günlerindeki Diğer Hâdiseler

Köprülü Mehmed Paşa'nın Kadızâdeler'i idam ettirmesi mümkün iken onları Kıbrıs'a sürmekle iktifa etmiş olmasından dolayı O'nu da selefleri gibi idâre-i maslahatçı sanan Hasodabaşı **Halil Ağa** devlet işlerine müdahaleye kalkışınca kendisini derhal tekaüde sevketti. (1 Kasım 1656) Bundan on gün sonra Bozca Ada'nın Venedikliler eline geçmesinde kusurlu gördüğü **Abaza Ahmed Paşa**'yı İstanbul'a getirterek sorgusuz sualsiz bir sûrette idam ettirdi. O güne kadar pek tanınmamış bir kimse olan **Köprülü Mehmed Paşa**'nın Vâlide Sultan'la arası çok iyi olduğu bilinen böyle birini idam ettirmesi etrafta şaşkınlık uyandırdı. Bundan az bir müddet sonra da Mısır Vâlisi **Haseki Mehmed Paşa**'yı azlederek merkeze çağırdı. O'nun kendi yerine vezir-i a'zam yapılacağı husûsundaki dedikodular üzerine de yarıyolda kendisine ulaştırdığı bir emirle O'nu Bağdad vâliliği ile vazifelendirerek merkeze intikalini önledi. Bu husûstaki dedikodulara karıştığı mülâhazasıyla Şeyhülislâm **Hanefi Efendi**'yi de azlederek yerine **Bâlizâde Mustafa Efendi**'yi geçirdi.

Bu sırada kaptan-ı derya olan **Seydi Ahmed Paşa**'nın vezir-i a'zam olabilmek için Saray'da entrikalara başladığı-

nı öğrenmekle O'nu da Basra vâliliğine tâyin ederek hükümet merkezinden uzaklaştırdı. Fakat devletin nizamı iyice bozulmuş olduğundan böyle birkaç tâyin ve azille işlerin düzelmesi mümkün değildi. Bu sebepledir ki; O vezir-i a'zamlığının dördüncü ayında yeni bir sipahi isyanı ile karşı karşıya kaldı. Eski alışkanlıklarına devam etmek isteyen sipahiler maaş istemek bahânesiyle önce Defterdar **Divrikli Mehmed Paşa**'nın Süleymaniye'deki konağını taşa tutup camlarını kırdılar. **Köprülü Mehmed Paşa** bu hareketin yeni bir isyanın işareti olduğunu kavramakta gecikmedi. Hâdiseyi yatıştırabilmesi için defterdarı azlederek yerine **Ahmed Ağa** adındaki bir başkasını tâyin etti.

Köprülü Mehmed Paşa patlak vermek üzere olan sipahi isyanını önlemek için sadece bu tedbirle iktifa etmedi. Bir de Şeyhülislâm **Bâli Efendi**'yi ziyaret ederek giriştiği icraatta şeriata aykırı hiçbir nokta bulunmadığına dâir ondan yazılı bir vesika aldı. Bu vesika ile yeniçeri ocağına giderek yeniçeri ağası **Karahasanoğlu Hüseyin Ağa** ile görüştü. O'na da şeyhülislâm nezdinde yaptığı gibi devleti içine düştüğü anarşi ve istikrarsızlıktan kurtarmak için yaptıklarını anlatarak kendisi ile mutabakat sağladı. Sipahilerin **Seydi Ahmed Paşa**'nın Bosna'ya gönderilmesini bahâne ederek yeni bir fitne çıkarmak üzere olduklarını izah ile onlara karşı girişeceği tenkil hareketinde birlikte hareket etmek hususunda kendisinden söz aldı. **Seydi Ahmed Paşa**'nın gayet zâlim ve muhteris bir adam olduğunu O'nun vezir-i a'zam olmak emeli peşinde koştuğunu böyle bir şey olursa ahvalin **İbşir Paşa** zamanındakinden daha beter olacağını anlatarak kendisiyle mutabakat sağladı. O'nunla konuşmasını şu cümlelerle bitirdi:

"Bu âhır ömrümde şehid olmaktan asla korkmam. Bu husûsta cenabınız bize taraftar olup yeniçeri ocağını nasihatla zapteder ve böylece devletin nâmus ve şerefini korursanız, o müfsitlerin cemiyetini perişan etmek mümkün olur; yok eğer ocak halkını zaptetmeyi taahhüd etmezseniz ve bizden hoşnud

değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim."[75]

O'nunla bu sûretle anlaşıp birlikte hareket etmek üzere ahidleştikten sonra **Kul Kethüdası** da oraya çağrılarak O'nunla da sipahilere karşı girişilecek tenkil hareketi hususunda ittifak sağlandı.

4 Ocak 1657 târihinde aleyhlerindeki bu hazırlıktan haberleri olmayan sipahiler **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanarak **Seydi Ahmed Paşa**'nın tekrar kaptan-ı deryalık makamına getirilmemesi hâlinde sefere gitmeyeceklerini ilân ettiler. **Köprülü** bir telhisle bu durumu Padişah'a bildirdi. O da yeniçeri ağası ile **Kul Kethüdası**'nı huzuruna celbedip onlardan bu fitneye karşı vezir-i a'zamın yanında olmalarını istedi ve kendileri ile bu husûsta mutabakat sağladı. Bu sebeple sipahilerin yeniçeri ocağına adam gönderip onların da kendileriyle birlikte hareket etmeleri talebine ittifakla red cevabı verildi. Bu hususta ısrarları netice vermeyince bir kısım sipahi korkup dağılmaya başladıysa da isyan tam mânâsıyla yatışmış sayılmazdı.

"Bu yüzden ertesi gün Padişah huzurunda gâyet kalabalık bir toplantı yapıldı. Sipahilerin te'dip ve tenkillerine dâir bir hatt-ı hümâyûn kıraat olunarak asker-sivil burada toplanmış olan herkesin müttefikan hareket etmesi kararlaştırıldı. Ardından âsilerin yakalanıp idam edilmeleri için bir ferman-ı hümâyûn çıkarıldığından derhal faaliyete geçildi.

Hemen o gün silâhdar ağalığından mazûl ***Ahmed Ağa*** *(Silâhdar tarihine göre Çalık* ***Hüseyin Ağa****) yakalanıp Alay Köşkü önünde katledildi; arkasından Cebeciler Kethüdası* ***Halil Ağa*** *da aynı âkıbete uğratıldı. Neticede bir iki gün zarfında çoğu sipah zümresinden birkaç kişi de onlara katılan halkın ayak takımından 90 kişi katledilip cesedleri denize atıldı. Müteâkiben İstanbul ve Üsküdar tarafında sipahilerin barındığı hanlar basılarak zorba takımından olanlar ele geçirildi. Böylece sipahilerden başka yeniçeri, cebeci, topçu, mehter ve sair*

75 **Nâimâ**-A.g.e. C. VI, sh. 264

sınıflar öldürülerek nizâm ve sükûn temin edildi."[76]

Bu sırada "**Çınar Vak'ası**" sırasında sâdece dört saat vezir-i a'zamlık etmiş olan **Zurnazen Mustafa Paşa**'nın Rumeli vâliliğinde vefat ettiği haberi geldi. O'nun yerine **Gürcü Mustafa Paşa** tâyin edildi. Diyarbekir vâlisi **Abaza Hasan Paşa** Halep vâliliğine, Halep vâlisi **Murteza Paşa** da Şam vâliliğine naklen tâyin edildi. Fakat gayet normal olan bu tâyinlerden de bir gâile ortaya çıktı. Şam vâlisi **Siyavuş Paşa** o vakte kadar adı sanı duyulmamış olan **Köprülü Mehmed Paşa**'nın da selefleri gibi makamını fazla koruyamayacağı düşüncesi ile kendisinin yerine **Murteza Paşa**'nın tâyinini kabullenmeyerek bu emri dinlemek istemedi. Sâdece O değil **Nâimâ**'ya göre hemen herkes **Köprülü** hakkında böyle düşünmekteydi.

"*Garabet budur ki; yalnız mezbur **Siyavüş Mustafa Paşa** değil, harem-i hümâyûndan çıkan ve sâir namdâr vüzeranın cümlesi, belki ümera ve ağalara varıncaya kadar herkes bu mülâhazada olup şan ve şöhreti bulunmayan böyle bir adam ne maslahata kaadir olabilir? Kaht-ı rical (devlet adamı kıtlığı) dolayısiyle sadarete getirdiler diye iktidarının devamına kimse ihtimal vermeyip azli haberine muntazır idiler.*"[77]

Köprülü Mehmed Paşa halkın desteğini arkasına alarak kendisini dinlemeyen **Sivayuş Mustafa Paşa**'yı cezalandırmayı ileriye tâlik ederek şimdilik Maraş vâliliğine tayin etti. Fakat O bunu da dinlemeyerek direnmeye devam etti. Üstelik silâhtarlıktan gelme olduğu için Saray'da pek çok taraftarı vardı. Bunlara güvenerek ve **Köprülü**'nün yakında azledileceğini düşünerek itaatsizlikte bulunması sebebiyle O'nun hakkında idam fermanı çıkarıldı. Bu durumda Saray'daki taraftarları O'nu kurtarmak için faaliyete geçtiler. Onların bu faaliyetinden rahatsız olan **Köprülü Mehmed Paşa** Padişah huzuruna çıkıp

76 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2072

77 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI, 259

hizmete devam edemeyeceğini söyleyerek mühr-ü hümâyûnu iâde etti. Padişah O'nu haklı bularak istifasını kabul etmediği gibi icraatına müdahale edenleri bizzat cezalandırılmasına da müsaade etti.

Padişah'tan bu izni koparan **Köprülü Mehmed Paşa** teenni ile hareket ederek bir-iki ay sonra **Siyavuş Mustafa Paşa**'ya tarftarlık eden Saray ağalarını vazifeden uzaklaştırdı. **Siyavuş Mustafa Paşa** için de uygun bir zaman kolladı. O'nu da İstanbul'a celp ederek 15 Haziran 1658'da Erdel Seferi'ne çıkmadan önce idam ettirdi.

Köprülü Mehmed Paşa iki harici gâile ile karşı karşıyaydı. Bunlardan biri Erdel'de diğeri ise, Çanakkle Boğazı önlerindeydi. Sefere çıkıp bu gâileleri halletmeden önce merkezde sükûneti temin etmek ve kendisine rakip olabilecek insan bırakmamak üzere birçok idam gerçekleştirdi. Ayrıca sefer masrafları için hazineyi takviye ihtiyacındaydı. Bunun için bir takım tedbirlere başvurdu. Nâhak yere Gümrük'ten maaş alanlar vardı. Bunları iptal ettirdi. Ayrıca iki yerden birden maaşlı olanlar da vardı. Böylelerinin bir maaaşını iptal ettirdiği gibi bazı maaşlarda da tensikat yaptırdı. O sırada Arap asıllı **Sâlim** adında bir sahte şeyh bir hayli itibar kazanmış, Saray'da nüfuz tesis etmiş, gâibden haber vermek numaralarıyla da bir hayli zenginleşmişti. İki ayrı yerden aldığı maaş ise yevmî (günlük) bin kuruştu. **Köprülü** bunun maaşlarından birini iptal ettiği için karşısına çıkıp Saray'daki itibarına güvenerek küstahlık etmeye kalkışan bu sahte şeyhi idam ettirdi. Buna ilâveten devletin içinde bulunduğu buhranlı durumu Eflâk voyvodasına gammazlamak için yazdığı bir mektup ele geçen ayrıca bazı rum delikanlılarına yeniçeri kıyafetine büründürerek sergerdelik yaptırmış olduğu öğrenilen rum patriği **III. Partenios** da idam edildi. (24 Mart 1657)

Köprülü Mehmed Paşa sefere çıkmadan önce daha başka idamlar da yaparak otoritesini iyice pekiştirdi. Fakat bunlar

arasında çeşitli sebeplerle idam edilen yeniçeriler de bulunduğundan yeniçeri ağası **Karahasanoğlu Hüseyin Ağa** ile arası açıldı. Sipahi isyanının bastırılmasında hizmeti sebkat etmiş olan **Hüseyin Ağa** bu sebeple vezir-i azama denk sayılacak derecede bir itibar ve nüfuz sahibi idi. **Köprülü Mehmed Paşa**'nın azli için O'nun faaliyete geçmiş olması bu sebeple pek tehlikeli idi. Bu maksadla Şeyhülislâm'ı kendi tarafına çekmeye çalıştıysa da Şeyhülislâm Efendi sefere çıkmak üzere olan bir vezir-i a'zama karşı bu hareketi doğru bulmayarak işi savsaklamak için mes'elenin sefer sonrasına bırakılmasına O'nu ikna etmeye çalıştı. O ise bu seferlerde başarı kazanıldığı takdirde **Köprülü**'nün bertaraf edilmesinin daha zor olacağı yolunda itirazlar serdetmiş ve faaliyetine fetvasız da devam edebilceğini söylemiş olmasına rağmen **Köprülü** şans eseri bu belâdan kurtuldu. Zirâ **Karahasanoğlu Hüseyin Ağa , Köprülü**'yü devirmek için uğraşırken ânî bir sûrette vefât etti.

Bu gâile de atlatıldıktan sonra **Köprülü Mehmed Paşa** artık sefere çıkabileceği düşüncesiyle hazırlıklara başladı. İlk yapması gereken Venedik Donanması'nın Çanakkale Boğazı'ndaki ablukasını bertaraf etmek ve onların işgal ettikleri Limni ile Bozca Ada'yı kurtarmaktı. Zirâ İstanbul, Çanakkale Boğazı'ndan Venedik tehdidi altındaydı.

çç. Bozca Ada ve Limni'nin Kurtarılması

Venedikliler ile uzun bir süre devam edecek olan harp 1645 Yılı'nda **Sultan İbrahim** zamanında başlamış olup ağırlık merkezi Girit Adası idi. Venedikliler bu adayı fethe çalışan Osmanlı Donanması'nı müşkil bir vaziyete sokmak maksadıyla Çanakkale Boğazı'nda bir atakla Bozca Ada ve Limni'yi ele geçirip Boğaz'da bir abluka tatbikine başlamışlardı.

IV. Sultan Mehmed zamanında Girit'te Kandiye civarındaki mevzii çatışmalar devam etmekle beraber bu harbin ağırlık merkezi Çanakkale Boğazı önlerine kaymış bulunuyordu. Arka arkaya birçok kereler kaptan-ı derya değişiklikleri ya-

pılmış olduğu hâlde bir başarı elde edilemeyerek bu muhataralı durum **Köprülü Mehmed Paşa**'nın vezir-i a'zamlığı zamanına kadar kâh ileri kâh geri bir surette sürencemede kalmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa hükümet merkezindeki işleri nispeten yerine koyduktan sonra Venediklilerle kat'î bir hesaplaşma için hazırlıklara başladı. Önce donanmayı takviye etti. Sonra da kaptan-ı derya **Topal Mehmed Paşa**'yı yeniden inşa ettiği on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çektiri ile önden yola çıkardı. Haziran 1657 târihinde de kendisi de serdar sıfatıyla karadan harekete geçti. Bu sırada venedikliler Boğaz Hisarı önüne sekiz bin askerle bir çıkarma yapmış, buranın muhâfızı **Çavuşzâde Mehmed Paşa** tarafından geriye püskürtülmüşlerdi. **Köprülü Mehmed Paşa** Gelibolu'ya ulaşınca Anadolu yakasına geçerek Kale-i Sultaniye mevkiinde karargâh kurdu. (30 Haziran 1657)

Boğaz'ın her iki yakasına da toplar mevzilendirerek düşman donanmasını top ateşine tâbi tuttu. Venedikliler geriye çekildiler. 17 Temmuz'da Osmanlı Donanması Venedikliler'e karşı kat'î bir taarruza giriştiyse de başarılı olamadı. Bir Osmanlı mavnası battı. Düşman diğer bir mavnayı da çekip götürürken Alâiye sancakbeyi olan **Küçük Mehmed Bey** arkalarından seğirtip onlarla çarpışarak bu mavnayı kurtardı. Çarpışmanın ikinci günü düşman kumandanı amiral gemisini bayraklarla donatarak bir zafer sarhoşluğu içinde Osmanlı Donanması'nı imhaya teşebbüs etmişken karadan atılan bir top güllesi bu geminin barut mahzenine isabetle müdhiş bir infilâkle batmasına sebep oldu. Bu yüzden düşman donanması paniğe kapılarak gemiler sağa sola kaçıştı.

Köprülü Mehmed Paşa hükümet merkezindeki sert icraatını burada da tatbike başladı. İdam dâhil olmak üzere başarısızlık gösterenleri çeşitli sûrette cezalandırdığı gibi muvaffakiyet elde edenleri de taltif etti. Üç gün süren bu çatışma nihayetinde Venedik Donanması kendilerine yardıma gelen Malta ve Floransa gemileriyle birlikte Bozca Ada'ya çekildi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın bu seferden maksadı Bozca Ada ve Limni'yi kurtarmak olduğu için 14 Ağustos'ta burasını istirdad için harekete geçti.

Bu sırada Osmanlı Donanması Midilli Adası önlerindeydi. Kaptan-ı derya **Topal Mehmed Paşa**, **Köprülü**'nün gayet sert bir sûrette bazı şahısları cezalandırmış olmasından dolayı kendisi de böyle bir âkibete mâruz kalmaktan korktuğu için Tunus ve Cezayir taraflarına kaçmayı tasarlamaktaydı. O'nun durumunu öğrenen **Köprülü** kendisine teminat verdi. Bu sebeple O da Bozca Ada'nın istirdadına katıldı. **Köprülü** bu harekâta başlamadan önce Tunus, Cezayir ve Trablus deniz kuvvetlerini de bu harekete katılmaya davet etmiş ve bu sûretle Osmanlı Donanması 86 gemilik hatırı sayılır bir güç hâline gelmişti.

Amiral gemileri batan Venedik donanması Çanakkale Boğazı önünde burayı elde tutmak için altı çektiri bırakmışlardı. Diğer gemiler kâmilen Bozca Ada önüne çekilmişti. **Kurt Paşa** emrindeki Osmanlı kuvvetleri Bozca Ada'ya çıkarma yaptığı sırada Venedikliler hem karadan ve hem de denizden bu harekete mâni olmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Beş günlük şiddetli bir muhasaradan sonra Bozca Ada 31 Aralık 1657 târihinde Venedikliler'den geriye alındı.

Bu haber İstanbul'da büyük bir sevinç uyandırdı. Padişah **Köprülü**'ye aynı şekilde Limni Adası'nı da kurtarması için emri gönderdiği gibi Donanmayı da asker ve gemi itibariyle takviye etti. **Köprülü Mehmed Paşa**, **Topal Mehmed Paşa**'yı Limni'nin kurtarılmasına memur etti. Lâkin Bozca Ada'daki Venedik gemileri burayı koruyamayarak kaybedince Limni'ye çekilmiş oldukları gibi Limni Ada'nın kalesi de gayet haşin kayalıklar üzerine kurulu olduğundan buranın fethi Bozca Ada kadar kolay olmadı. Tam altmış beş günlük (bazılarına göre altmış) bir muhâsaradan sonra 15 Kasım 1657 tarihinde güç belâ istirdad olunabildi. Buradaki mücadele devam ederken ileride anlatılacağı üzere Erdel üzerine bir sefer gerektiği için bu sırada Edirne'de bulunan Padişah **Köprülü Mehmed Paşa**'yı

Erdel meselesini görüşmek üzere geriye çağırdı. O daha henüz Edirne'ye ulaşmadan yarı yolda bu muvaffakiyetin haberini alarak mesrur oldu.

dd. Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferi

Köprülü'nün Erdel Seferi'ne çıkmasının gereği anlaşılması için burada bu seferden önce vuku bulan bazı hadiseleri hatırlatmak gerektir. Evvelce anlatılmış olduğu üzere Erdel Osmanlı Devleti'ne bağlı bir kırallıktı. Kırallar Osmanlı Padişahı tarafından tâyin veya tasdik edilmekteydi. Osmanlılar'a sadakatten ayrılmayan Erdel kıralı **Berthlen Gabor**'un 1630 Yılı'nda vefatı üzerine tahta O'nun oğlu **Rakoçi** geçmiş ve bu değşiklik Osmanlılar tarafından tasdik edilmişti. O oğlunu kendisine ortak ve veliahd tâyin etmiş bu tâyin de Osmanlılar tarafından kabullenilmişti. O'nun da 1648 Yılı'nda ölümü üzerine yerine oğlu geçmiş ve bu şahıs **II. Rakoçi** adıyla anılır olmuştu.

Selefleri Osmanlılar'a danışıp izin almadan hiçbir harekete girişmedikleri hâlde **II. Rakoçi** Erdel'deki bu kadim siyâseti değiştirerek devletini büyütmek sevdasıyla İsveç ile ittifak yaparak Lehistan kırallığını ele geçirmeye kalkıştı. O'nun bu davranışının sâiki o sırada Osmanlı devlet merkezindeki istikrarsızlıktı. Osmanlılar'ın içinde bulundukları anarşi sebebiyle kendisine müdahale edemiyeceğini düşünen **II. Rakoçi** 1657 Yılı'nda İsveç'lilerin de desteğini sağlayarak altmış bin kişilik bir ordu ile Lehistan'a saldırdı. Hatta hareket esnasında Kırım Hanlığı'nı da yanına çekmeye çalıştı. Osmanlılar devletlerinin kuzeyinde O'nun böyle bir işi başardığı takdirde güçleneceğini ve binnetice Osmanlı himâyesinden çıkmaya teşebbüs edeceğini fark ettikleri için **II. Rakoçi**'nin kendilerinden izin almadan yaptığı bu hareketi tasvip etmeyerek Kırım Hanı'nı O'nun üzerine harekete memur ettiler. Bu sırada İsveç kuvvetlerinin Danimarka Kırallığı ile çarpışmak mecburiyetinde kalarak çekilmesi üzerine **II. Rakoçi** müşkil bir vaziyete düştü. Giriş-

tiği harekâtı tek başına tamamlayamayacağı anlaşılmıştı. Bu sırada Kırım Hanı **Mehmed Giray** aldığı emir üzerine gayet kalabalık bir orduyla (**Nâimâ**'ya göre 200.000 kişi) **II. Rakoçi** üzerine harekete geçti. Bir kısım askerini de önden Erdel'i yağmalaya sevketti.

Bu gelişme üzerine **II. Rakoçi**'nin kumandanı **Kemeny Janoş** evveliyetle kendi memleketini Kırım Tatarları'nın yağmasından kurtarmak üzere Lehistan'dan geriye çekilmeye çalıştıysa da iki ateş arasında kalarak Vistüll Nehri kenarında Kırımlılar'la çarpışmaya mecbur kaldı. Burada **II. Rakoçi**'nin ordusu kâmilen imha edildi.[78] O derecede ki; târihler O'nun ordusundan ancak üç yüz kişinin kaçıp canını kuratabildiğini bildirmektedirler.

II. Rakoçi'nin mâruz kaldığı bu müdhiş hezimetin haberi İstanbul'a ulaştığında **Köprülü Mehmed Paşa** Limni ile Bozca Ada'nın kurtarılmasıyla meşgul bulunmaktaydı. Padişah'a bir tezkere göndererek O'nun alâyişli bir surette Edirne'ye hareket etmesini temin etmişti. Bundan maksadı düşmana bir gözdağı vermekti. Bu talep uygun görülerek **IV. Sultan Mehmed** tantanalı bir merâsimle 4 Ekim 1657 târihinde yola çıkıp Edirne'ye vasıl oldu. Gâyet sert geçen o senenin kış mevsimini Edirne'de geçiren Padişah burada birçok av partileri yapmak fırsatını buldu.

II. Rakoçi'ye iltihak ederek O'nunla birlikte Lehistan'ı ele geçirme hareketine katılmış olan Eflâk Voyvodası **İstvan** ile Boğdan Voyvodası **Kostantin** bu sırada katılmayacakları biline biline Venedikliler'le devam eden savaşa yardım husûsunda dâvet olundular. Vâki olan dâvete icabet etmeyerek resmen âsi bir tavır almışlardı. Bu sebeple değiştirilmelerine lüzum görüldü. Eflâk'a **Miknen,** Boğdan'a ise **II. Goerges** tâyin edildi.

Bütün kaynakların ittifakıyla "**Köprülüler Devri**" devletin içine düştüğü istikrarsızlığı bertaraf etmekle birlikte haklı veya haksız pek çok canın da telef olmasına sahne olmuştur ki;

78 **Nâimâ**-A.g.e. C.VI, sh. 303

bu durum **Köprülü Mehmed Paşa** ile başlamıştır. Gerçekten O'nun "**Venedik Harbi**"ni kazanarak Limni ve Bozca Adaları'nı kurtarmasından sonra yâni Erdel Seferi arifesinde âdeta bir "**cana kıyma faslı**" başlamıştır ki, târihçi **Nâimâ** bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"*Sadrıâzam Boğaz'dan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne'de her gece yeniçeri ve sipah zümresinden müstaid-i fesad olan meşâhirden kırk elli adamı gizlice katlederdi. Şöyle ki, Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cesedlerinin hadd-ü hesabı yoğ idi.*" [79]

"***Köprülü**'nün giriştiği idamlar gerek halk gerekse asker arasında korku ve dehşet uyandırmıştı. İşte İstanbul İhtisap Ağalığı'ndan azledilen ve azlini müteâkip bir vazife almak için Edirne'ye geldiği hâlde kendisine yeni bir vazife verilmeyen **Nakkaş Hasan Ağa**, bu dehşet havasından faydalanmaya çalıştı. Kapı yoldaşları olan bazı sipahilerle görüşerek bir isyan hazırlamak ve o sırada Erdel Seferi'ne çıkmak üzere bulunan **Köprülü**'nün çadırına âni bir hücum yaparak kendisini öldürmek istedi. Hattâ bu niyetini en nihayet açıkça ilândan bile çekinmedi. 17 haziran 1658 günü birkaç arkadaşı ile Edirne dışında ordunun bulunduğu mevkiin karşısında bir yere çıkarak:*

*«-Bu veziriazam, Padişah kullarını katlederek mahvetmektedir. Böyle kan dökücü vezir bize lâzım değildir; onun kılıcının kahrından kurtulmak isteyen gelsin !» diye yüksek sesle, bağırmaya başlayınca etrafında birkaç yüz kişi toplandı. **Köprülü**, vaziyetten haberdar olunca yeniçeri ağası ile kul kethüdasını bu toplantıyı derhal dağıtmaya memur etti. Kul kethüdası Bodur **Süleyman Ağa** birkaç yüz yeniçeri ile bunların üzerine yürüyüp dağıttığı gibi **Nakkaş Hasan**'ı da beş arkadaşı ile birlikte yakalayıp sadrıâzama getirince boyunları vuruldu. Bu arada **Nakkaş Hasan**'ı kul kethüdasının elinden kurtarmak*

79 **Nâimâ**–A.g.e.C. VI sh. 328

*isteyen silâhdar ağası **Mustafa Ağa**'nın da onlarla müttefik olduğu anlaşılarak öldürüldü."*[80]

O'nun en haksız bir sûrette idam ettirdiği kimselerden biri de Girit serdarı **Deli Hüseyin Paşa**'dır. (29 Aralık 1658) Bununla görülmüştür ki, **Köprülü Mehmed Paşa** sâdece suçluları değil kendi makamı için rakip gördüğü kimseleri de birer bahane ile idam ettirmekten geri kalmamıştır. **İsmail Hâmi Danişmend**'e göre bu idamın sebebi **Deli Hüseyin Paşa**'nın "*şöhretiyle **Köprülü**'yü gölgede bırakan bir şahsiyet*"[81] olmasıydı. **Nâimâ** ise bunu **Köprülü**'nün hased ve kıskançlığı ile izah etmektedir.[82]

Erdel kıralı **II. Rakoçi** Kırım kuvvetleri tarafından mâruz kaldığı hezimete rağmen ülkesini genişletmek hususundaki emelinden vezgeçmediği ve kendisine karşı yapılan nasihatleri dinlemediği cihetle O'nun üzerine bir sefer tertip edilerek itaat altına alınması gerekli görüldü. Edirne'de Padişah'a mülâki olan **Köprülü Mehmed Paşa** Venedikliler'e karşı kazanılmış olan zaferin moral yüksekliği ile 23 Haziran 1658 târihinde Edirne'den Erdel Seferi'ne çıkarak Belgrad'a geldi. Kendisine Kırım Hanı, Budin Beylerbeyi **Kenan Paşa** ile Silistre vâlisi **Kadri Paşa** emrindeki kuvvetlerle katılmış olduğu gibi Lehistan da bu seferin hasmına karşı vaki olması sebebiyle on iki bin kişlik bir kuvvetle **Köprülü Mehmed Paşa**'ya iltihâk etmiş bulunuyordu. Bütün bu kuvvetlerle harekete geçen **Köprülü Mehmed Paşa** Erdel'e girdi. Burada en evvel **Kanûnî** devrinde fethedilmiş olduğu halde sonradan elden çıkmış olan "Yanova"yı ele geçirdi. (31 Ağustos 1658) Bu sırada Osmanlılar'ın tavsiyesi üzerine Erdel Beylerbeyi **II. Rakoçi**'yi taht-tan indirerek yerine **Frene**'yi kıral seçmişlerse de **II. Rakoçi** bunu kabul etmeyerek giriştiği mücadele ile O'nu bertaraf edip kendi yerini koruyabilmişti. Yanova'yı zapteden **Köprülü** Erdel

80 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2079 vd.

81 **İsmail Hâmi Danişmend**- A.g.e. C.III, sh. 425

82 **Nâimâ**-A.g.e. C.IV, sh. 398

Ülkesi'nde Kırım tatarlarına dehşetli bir yağma yaptırmasıyla **II. Rakoçi** Avusturya hududunda bir kaleye kaçtı. **Köprülü** O'nu tâkip edip yakalamak istiyordu. Fakat bu sırada Anadolu'da ortaya çıkan ve evvelce izah edilmiş olan **Abaza Hasan Paşa** isyanı sebebiyle Padişah tarafından merkeze dâvet edildi. Bu durumda harekâtı devam ettirmek imkânı kalmayan **Mehmed Paşa** Erdel Beylerinden **Lugos**'u buraya kıral yapıp **Kenan Paşa**'yı da Erdel'in muhâfazasına memur ettikten sonra Edirne'ye döndü.

Daha önce anlatılmış olduğu üzere çok daha önceden başlamış olan **Abaza Hasan Paşa**'nın Anadolu'daki isyanı bu sırada vahâmet kesbetmetmişti. Bu sebeple O'nu ancak **Köprülü Mehmed Paşa** gibi şiddetli hareket eden birinin tenkil edebileceğini düşünen Padişah bu sebeple kendisini Erdel'den geriye çağırdı ise de asker O'nun emrinde böyle bir sefere iştirak etmek istemedi.[83] Çünkü O, haklı haksız pek çok yeniçeri ve sipahiyi idam ettirmişti. **IV. Sultan Murad** zamanındakine benzer bir sertlikle hareket eden **Köprülü**'nün tatbik ettiği idamlarda haklı olanlar kadar haksız olanlar da vardı.

Ayrıca **Abaza Hasan Paşa** aleyhindeki bu hazırlığı öğrenince Eskişehir havâlisine gelerek emrindeki sipahilerden beş binini ulûfe almak bahânesiyle Üsküdar'a göndererek **Köprülü**'ye sûikasde memur etmiş olduğu öğrenildi. Bu sebeplerle **Köprülü Mehmed Paşa** bu isyanı bastırmak üzere sefere çıkmaktan vazgeçti. Bu işe **Murteza Paşa** memur edildi ki, O'nun da **Abaza Hasan Paşa**'yı ne sûretle ortadan kaldırarak bu isyanı bertaraf ettiği daha önce anlatılmıştı.

"***Abaza Haşan Paşa*** *isyanının bastırılmasını müteâkip,* ***Köprülü Mehmed Paşa****, Şam'da bir müddettir nizamsız hareketlerde bulunan yerli kulu neferâtının kulluk defterinden ihrac ile yerlerine İstanbul'dan 5 oda nöbetçi yeniçeri tâyin ve irsali, Mısır'da istiklâlini ilân eylemek isteyerek, vâli* ***Şah Gâzî***

83 **Nâimâ**- A.g.e. C.VI sh. 344

Paşa'yı Kahire'yi terke dâvet eden Circe Beyi Çerkes ***Mehmed Bey*** *gâilesi, Antalya'da* ***Kör Bey*** *lâkabını taşıyan* ***Mustafa Paşa*** *İsyanı gibi iç meselelerin halli ile uğraştı. Pâdişâh ile birlikte Bursa'ya gelen (19 Temmûz 1659) sadrâzam İstanbul'da kaymakam olarak bırakılan* ***İsmail Paşa****'yı nezdine celp ile O'na, Üsküdar'dan Arabistan'a varıncaya kadar, Anadolu, Karaman, Maraş ve diğer vilâyetleri teftiş vazifesini vererek, Celâli isyanlarında medhaldar olan gerek yeniçeri, sipâh, zâim, çavuş ve müteferrika gibi askerî şahıslardan, gerek müderris, kadı sâdât ve mevâlî gibi, ilmiye mensuplarından ve ümerâdan bulduklarını yakalayıp, fetvâ mucibince te'diplerini emretti ve böylece Osmanlı Ülkesi'nin büyük bir kısmında geniş bir temizleme bereketine girişti. Ancak bu arada bâzı haksızlıklar da yaptı. Ezcümle meşhur* ***Deli Hüseyin Paşa****'yı, müfti* ***Bolevî Mustafa Efendi****'nin muhâlefetine rağmen, sahte şikâyetler tertibi ile idam ettirmesi buna bir misâl olabilir."*[84]

Erdel Seferi yarım bırakıldığı için oradaki itaatsizlik tam mânâsıyla giderilebilmiş değildi. Önce Osmanlı Ordusu'nun daha sonra da Kırım Tatarları'nın buradan çekilmeleri üzerine ortaya çıkan **II. Rakoçi** kendi yerine oturtulmuş bulunan **Lukoş (Ekoş) Barçkay**'la mücadeleye girişti. O'nunla baş edemeyeceğini anlayan yeni kıral Osmanlı'dan yardım talep etti. Bu iş o sırada Budin vâlisi olan **Seydi Ahmed Paşa**'ya havâle edildi. O da derhal harekete geçerek **II. Rakoçi**'nin yirmi bin kişilik ordusunu 1659 Yılı son günlerinde **"Demirkapı"** mevkiinde mağlup edip O'nun on bin askerini kılıçtan geçirdi. Üç bin kadarını da esir aldı.

Buna rağmen Avusturyalılar tarafından desteklenen ve yerli ahâliden pek çoğunun taraftarı olması sebebiyle **II. Rakoçi** mücadeleden vazgeçmedi. Ertesi yılın baharında bu defa kırk bin kişi gibi daha kalabalık bir ordu ile mevkiini elde et-

84 **M. Tayyip Gökbilgin**- İ.A. **Köprülüler** mad. Cüz 66, sh. 896

mek için harekete geçti. Üzerine sevk edilen Osmanlı Ordusu'ndan kat be kat fazla olan bu ordu da **Seydi Ahmed Paşa** tarafından tekraren 22 Mayıs 1660 târihinde mağlup edildi. **II. Rakoçi**'nin yaralı olarak kaçtığı bu muhârebede O'nun ordusundan dört bin yedi yüz kişi öldürülüp pek çok esir ve otuz top ele geçirdi. **II. Rakoçi** ise, aldığı yaralar sebebiyle 5 Haziran'da vefât etti.

II. Rakoçi'nin ordusunun kılıç artıkları Avusturya topraklarına sığınmıştı. **Seydi Ahmed Paşa** Avusturya hükümetinden bunların cezalandırılmak üzere kendisine teslimini talep etti. Ancak talebine verilecek cevabı beklemeden Avusturya arâzisine girerek bunları kılıçtan geçiridi. Avusturya'nın bu usûlsüzlüğü Osmanlılar nezdinde protesto etmesi üzerine O, Budin vâliliğinden azledilerek buraya serdar tâyin edilen **Köse Ali Paşa**'nın emrine verildi. Birçok Anadolu ve Rumeli eyâlet askeri ile de takviye edilen **Köse Ali Paşa** Avusturyalılar tarafından korunan Varad Kalesi'ni kırk beş günlük bir muhâsaradan sonra 27 Ağustos 1660 târihinde fethe muvaffak oldu.

Bu sırada Avusturya'nın desteği ile Erdel kıralı olmaya çalışan **Kemeny Janos** Osmanlılar'ın tâyin ettiği **Ekoş**'un üzerine saldırdı. **Ekoş** sığındığı kaleden kendisine eman verilmiş olması sebebiyle çıkıp teslim olduğu hâlde **Kemeny** sözünde durmayarak O'nu öldürdü. Bu sebeple **Köse Ali Paşa** O'nun üzerine harekete geçerek Temeşvar'a geldiğinde **Seydi Ahmed Paşa** da o civarda kışlamaktaydı. O'nu kendisiyle görüşmek bahânesiyle nezdine çağıran **Köse Ali Paşa** burada aldığı tertibat ile idam ettirdi. (Nisan 1661)

*"**Seydi Ahmed Paşa**'nın evvelce Anadolu tarafında âsice bazı mâceraları görülmüş, Bosna Vâliliği'ne tâyininden önce de sadrıâzam olma arzusuna şâhid olunmuşsa da, öldürüldüğü sırada böyle bir neticeyi gerektiren suçu mevcut değildi. Bu şecaat sâhibi ve cesur vezir Bosna ve Budin vâliliklerinde mühim hizmetler ifa etmiş, bilhassa Erdel serdarlığında kıymetli bir kumandan olduğunu isbat etmişti. Eski mâceraları bir ta-*

*rafa bırakıldığı takdirde, **Seydi Ahmed Paşa**'nın, **Köprülü**'nün mühim şahsiyetleri ortadan kaldırma plânının kurbanı olduğu anlaşılmaktadır."*[85]

Köse Ali Paşa'nın bu seferdeki icraatı sonunda **Apafi Mihal** Erdel kıralı ilân edildi.

*"**Apafi Mihal**'in kırallığa getirilmesi merâsimine bizzat şâhid olan **Evliya Çelebi**, o sırada genç bir adam olan **Apafi**'nin bir iskemle üzerine oturtulup **Melek Ahmed Paşa** tarafından başına taç konduğunu, sonra bunun ayağa kalkıp serdarın elini* öptüğünü, serdardan sonra da *sâir vezir ve beylerbeylerine karşı ayni muâmeleyi tekrarladığını, bu hareketin arkasından da Erdel kumandanlarının **Apafi**'nin elini öperek kendisine biat ettiklerini bildirmektedir."*[86]

Bu duruma rıza göstermeyerek harekete geçen **Kemeny Yanoş**'un (**Janos**) Ocak 1662'de **Köse Ali Paşa** tarafından mağlup edilip ortadan kaldırılmasıyla Erdel'de sükûnet şimdilik sağlanmış oldu.

ee. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Vezir-i A'zamlığı ve Erdel Seferi'nin Devamı

Köprülü Mehmed Paşa yaşı bir hayli ilerlemiş olduğu hâlde vezir-i a'zam olmuştu. Bazılarına göre bu sırada seksen bazılarına göre ise yetmiş yaşındaydı. Vezir-i a'zamlığının beşinci senesinde rahatsızlanınca Temmuz 1661'de Padişah'a vefatı hâlinde o sırada Halep vâlisi bulunan oğlu **Fâzıl Ahmed Paşa**'nın kendi yerine halef olarak tâyin edilmesini tavsiye etmişti. **IV. Sultan Mehmed** bu tavsiyeye uyarak **Fâzıl Ahmed Paşa**'yı sadâret kaymakamı yapmış daha sonra 30-31 Ekim 1661'de de babasının vefatı üzerine kendisini vezir-i a'zam nasbetmiştir. Esasen **Köprülü Mehmed Paşa** sert bir icraat ile devlette kendisine rakip olabilecek şöhretli bir başka adam bırakmayarak bütün rakip gördüğü kimseleri idam ettirmişti. Bu

85 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2088 vd.

86 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2089

sebeple ileri gelir bir başka adam olmadığından bu tâyine karşı muhâlefet eden olmadı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın vefâtının Anadolu'da duyulması üzerine eski âsilerden bir kısmı ümide kapılarak Aydın ve Manisa taraflarında yeni bir isyan başlatmışlarsa da **Fâzıl Ahmed Paşa** buraya **Kaplan Mustafa Paşa**'yı göndererek bu isyanı sür'atle bertaraf etti.

Yeni vezir-i a'zamın önünde halli gereken en ehemmiyetli mesele tâ 1645 Yılı'ndan beri sürüp giden Venedikliler'le Girit'teki savaşın bitirilmesiydi. Evvelce anlatılmış olduğu üzere birçok safhalardan geçmiş olan bu savaşta Venedikliler Limni ve Bozca Ada'yı işgal ederek Çanakkale Boğazı'nda bir abluka başlatmış ve İstanbul'u tehdid altına almışlardı. Harbin bu veçhesi **Köprülü Mehmed Paşa** tarafından halledilerek zikri geçen adalar istirdad edilmişse de Girit'te Kandiye çevresinde mevziî bir sûrette devam edip gitmekteydi. Defaatle kaptan-ı derya değiştirmek sûretiyle netice alınmaya çalışılmışsa da arada bazı başarılar elde edilebilmiş olmasına rağmen Kandiye civarında mevzileşen bu savaş kâh ileri kâh geri bir sûrette devam etmekteydi. Burada **Deli** veya **Gâzi Hüseyin Paşa**'nın serdarlığı sırasında netice alınmak ihtimal dâhilindeyken O'nun başarıları merkezde kıskançlık uyandırılarak kendisine birçok gâile çıkarılmıştı. Önce vezir-i a'zam **Kara Murad Paşa** kendisini rakip telâkki ederek burada savaşan askerleri O'nun aleyhine tahrik ile sıkıntılar çıkarmış sonra da aynı mülâhazalar ile **Köprülü Mehmed Paşa** tarafından bu dirâyetli kumandan önce serdarlıktan azledilmiş ve İstanbul'a getirilip Yedikule'de zindanlara atılmış iki gün sonra da boğdurulmuş[87] olması sebebiyle başarı imkânları heder edilmişti. Arada bazı sulh teşebbüsleri yapılmışsa da bunlardan bir netice elde edilemediğinden savaş müzmin bir sûrette devam ediyordu.

Fâzıl Ahmed Paşa yıllardır sürüncemede olan bu meselenin evveliyetle halli gerektiği husûsunda Padişah'a iza-

87 **Nâimâ**- C.VI, sh. 398

hatta bulundu. O da kendisini serdar sıfatıyla bu işi hall ü fasl etmeye memur etti. O sırada on iki seneden beri Edirne'de hapiste bulunan Venedik elçisi sulh imkânlarını aramışsa da başarılı olamadığından **Fâzıl Ahmed Paşa** hazırlıklarını ikmal ederek Padişah'la birlikte Edirne'ye hareket etti. Zirâ kendisi karadan Mora Yarımadası'na giderek oradaki donanmaya mülâki olmak istiyordu. Lâkin O, Padişah ile birlikte Edirne'de iken Avusturyalılar tarafından Erdel içlerine vâki müdâhaleler sebebiyle Girit Seferi tehir olunarak evveliyetle Erdel meselesinin halline karar verildi.

Yeni vezir-i a'zam Girit Seferi için Edirne'de bulunduğu sırada Avusturyalılar'ın yatışmış görünen Erdel hududlarında bazı karışıklıklar çıkardıkları haberi alınması üzerine Venedikliler üzerine sefer tehir olunarak evveliyetle bu mes'elenin halledilmesine karar verildi.

13 Nisan 1663 târihinde Edirne'den hareketle Belgrad'a gelen **Fâzıl Ahmed Paşa** burada Avusturya elçilerinin sulh görüşmesi taleplerini kabul etti. Avusturyalılar **Fâzıl Ahmed Paşa**'yı bu seferden vazgeçirtebilmek için bazı tâvizler verdilerse de Erdel üzerindeki taleplerinden vezgeçmediklerinden anlaşmaya varılamadı. İleri harekâta devam eden Osmanlı Ordusu Essek (Özsek)'e vâsıl olduğunda Avusturya elçileri yeniden bir sulh görüşmesi talebinde bulundular. Lâkin yine anlaşma sağlanamadı. Zirâ Avusturya'yı cezalandırmak isteyen vezir-i a'zam **Fâzıl Ahmed Paşa** bu kadar yol kat ettikten sonra geriye dönmeyi asla kabul etmeyerek eski taleplerine ilâveten bir de **Kanûnî** zamanında kararlaştırılmış olan 1606 târihli Zitvatorok Anlaşması ile kaldırılmış olan otuz bin altınlık verginin de –artık şartlar değişmiş olduğu cihetle- ödenmesini talep etti. Zira bu müteaddid sulh görüşmeleri ile Avusturyalılar'ın sadece hazırlıklarını ikmal için zaman kazanmaya çalıştıklarını fark etmişti.

16 Temmuz 1663 târihinde Budin'e vâsıl olan **Fâzıl Ahmed Paşa** burada bir harp Meclis'i topladı. Avusturyalılar'a âid

Uyvar, Kameron ve Yanıkkale gibi yerlerin durumunu ve fetih imkânlarını müzakere ettikten sonra öncelikle Uyvar üzerine gidilmesine karar verildi. Vezir-i a'zam ve serdar **Fâzıl Ahmed Paşa**'nın emrindeki ordu yüz bin kişi civarındaydı. 30 Temmuz'da Budin'den Uyvar üzerine hareket eden bu orduya karşı Avusturya İmparatoru **Leopold** İsveç'le ittifak etmeye çalıştıysa da hiçbir netice elde edemedi. 17 Ağustos'ta Uyvar önüne gelindiğinde kale kumandanı **Forgacs**'a kaleyi vire usulüyle teslim etmesi teklif edildi. Bu teklifin reddi üzerine muhâsara başlatıldı. Daha önce Osmanlı ordusuna iltihakı emredilmiş bulunan Kırım tatarlarından yüz bin kişilik bir kuvvetin Kırım Hanı'nın kardeşi riyâsetinde iltihâkıyla bu ordu bir hayli kalabalıklaştı. Eflâk ve Buğdan'dan gelenlerle Osmanlı Ordusu'nun mevcudu iki yüz binden fazla bir mikdara bâliğ oldu.

Uyvar Kalesi'nin muhâsaraya başlandığını öğrenen Avusturyalılar buraya yardımda bulunmak üzere otuz bin kişilik bir orduyu yola çıkardılar. Bu durumu öğrenen **Fâzıl Ahmed Paşa** bunlar üzerine **Kaplan Mustafa Paşa** kumandasında seksen bin kişilik bir kuvvet gönderdi. **Kaplan Mustafa Paşa** bu Avusturya Ordusu'nu Uyvar'a ulaşmadan yarı yolda karşılayıp mağlup etti. Dağılan bu ordunun sağlayacağı destekten mahrum kalan kale kumandanı Osmanlı kuşatmasına sadece otuz sekiz gün dayanabildi. Kale burçlarına beyaz bayraklar çekerek aşağıdaki şartlarla teslim olabileceğini bildirdi:

1. Mal ve canlarına zarar verilmeyecek,
2. Ordunun içinden geçmeyecek ve Tatarların yüzünü görmeyecekler.
3. Mallarını nakletmeleri için bin araba tahsis olunacak.
4. Uyvar müdâfîlerinin harpte gayret gösterdiklerine dâir İmparator'a ibraz edilmek üzere ellerine mektup verilecek.
5. Avusturya askeri kaleden çıkmadan Osmanlı askeri içeri girmiyecek.

6. Müdâfilere yeteri kadar zahire verilecek.
7. Yaralılar iyileşinceye kadar Uyvar'da kalacak.
8. Kaleden çıkıldığında bayraklar açıp trampetler çalınarak gidilecek.

*"Avusturya heyetini dinliyen **Fâzıl Ahmed Paşa**, son maddeyi söyledikleri zaman:*

«- Utanmazsanız böyle yapmaya, yapın, tablhanenizi döğün, borularınızı çalın, bayraklarınızı açın.» dedi. Ve bir günlük zahire ile mallarını nakil için dört yüz araba verileceğini ve Komaron Adası'na kadar nakledileceklerini bildirdi. Böylece o gün akşam üzeri Uyvar işgal olunup kale burçlarında Türk bayrakları dalgalanmaya başladı. (24 Eylül 1663)"[88]

Bu fetih Osmanlı'da başlamış olan inhitad devri şartlarına rağmen büyük bir başarı idi. Zirâ Uyvar Kalesi'nin fethi ile Osmanlı Târihi'ndeki istilâ devrinin hududlarından daha ileride bir yer fethedilmiş oluyordu. Bu ehemmiyeti dikkate alan batılı târihçi **Hammer:**

*"Uyvar Kalesi'ne o kadar üstün kuvvetlerle hücum olunmuş, muhâsara o kadar şiddetle idâre edilmiş ve o kadar çok sürmüştür ki; bugün bile Avusturya-Macaristan'da ziyâde ibrâz-ı mesâi olunduğundan ve nâkaabil-i tezelzül (karşı konulmaz bir aşağılık) bir mukavemet gösterildiğinden bahsolunmak istenirse **"Neuhausel (Uyvar) önünde bir Türk gibi"** derler."*[89]

Bundan sonra bölgedeki fütûhata devam olunarak Neudra Kalesi **Hüseyin Paşa**, Neograd Kalesi de **Kaplan Mustafa Paşa** emrindeki kuvvetlerce fehedildi. Ayrıca Kırım Tatarları da Silezya'daki akınlarıyla yirmi bin esir ele geçirdiler.

Bütün bu başarılara rağmen Avusturya Ordusu tamamen imha edilememiş olduğu cihetle Osmanlı Ordusu geri dönmeyerek orada kışlamaya karar verdi ve Belgrad'a çekildi.

Avusturyalılar Osmanlı Ordusu'nun bu çekilişinden istifade ederek ağır kış şartlarını bile dikkate almaksızın Uyvar'ın

88 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C.IV, sh. 2115

89 **Hammer**- A.g.e. C.XI'den naklen A.y.

intikamı almak maksadıyla harekete geçtiler. General **Zirinyi** (bizim kaynaklarda **Zirinoğlu**) kumandasında otuz bin kişilik bir kuvvetle Osmanlılar'a âid Berzence ve Babofça'ya saldırıp buraları ele geçirdikten sonra Zigetvarı kuşatmaya başladılar. (24 Ocak 1664) Osmanlı vezir-i a'zamı bu durumu haber alınca önce oralara yakın bir yerde kışlamakta olan Kırım Tatarları'nı bu tecâvüzlere mâni olmak üzere Avusturyalılar üzerine gönderdi. Sonra da kendisi harekete geçti. (2 Şubat) Ağır kış şartlarına rağmen vâki olan bu gelişme üzerine Avusturyalılar Zigetvar muhâsarasından vazgeçerek bu defa Peçüy'ü kuşatmaya başladılar. Osmanlılar'ın buraya yaklaştığını haber alınca da on günlük bir kuşatmadan sonra da başarısız bir sûrette buradan da çekildiler. Lâkin gerek ağır kış şartları ve gerekse de **Kaplan Mustafa Paşa**'nın taarruzları sebebiyle pek çok zâyiat verdiler.

"*Uyvar'ın Türkler tarafından zaptı Avrupa'da bir hayli heyecan yaratıp derin akisler uyandırdığı cihetle Avusturya'ya etraftan yardım elleri uzandı. Bu cümleden olarak; İspanyollar, Saksonya ve Brandenburg para ve asker yardımında bulundu; Fransa Kıralı* ***XVI. Louis*** *de beş bin Fransız gönüllüsü gönderdi. Buna mukabil sadrıâzamın ordusu da Anadolu tarafından gönderilen kuvvetlerle geçen seneye nisbetle elli bin kişi fazlalaştı.*"[90]

Baharla birlikte harekete geçen Avusturyalılar on beş bin kişilik bir kuvvetle Nytra (Neutra) Kalesi'ni, altmış bin kişilik bir kuvvetle de Kanije'yi kuşattılar. Bunu öğrenen **Fâzıl Ahmed Paşa** bu kalelerin her ikisine de imdad kuvveti gönderdi. Bu kuvvetlerin hareketini haber alan Avusturyalılar her ikisini de tahliye edip kaçtılar. Osmanlı Ordusu bundan sonra başta Kanije Kalesi olmak üzere civardaki birçok kale ve şehri ele geçirip bu arada Berzence ve Babofça'yı da istirdad etti. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı'ya karşı daha falza mukavemet edemeyeceklerini anlayan Avusturyalılar bu defa ciddi bir sulh teşebbüsünde

90 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2117

bulundular. **Simon Reninger** adında birini **Fâzıl Ahmed Paşa** nezdine göndererek sulhü temin için **Fâzıl Ahmed Paşa** ile görüşme sağladılar. 29 Temmuz 1664 târihinde gece yarısına kadar sulh şartları müzâkere edilerek bir metin ortaya çıkarıldı. Bundaki şartlar her iki devletin hükümdarı tarafından tasdik edilinceye kadar Osmanlı Ordusu'nun harekâtında serbest olacağı kayıt altına alınmıştı. Zira **Fâzıl Ahmed Paşa** bunun da bir oyalama taktiği olabileceğini düşünmüştü. Bu sebepleydi ki; Osmanlı vezir-i a'zamı bu muâhedenin tasdikini beklemeden Sengotar'ın zaptına teşebbüs etti.

*"Avusturyanın İtalyan asıllı meşhur kumandanı **Montecuculi** (**Montecuccoli**) Alman, Fransız, İspanyol, Çek vesâireden mürekkep Avusturya kuvvetlerinin başındaydı. Sen Gotar'da iki taraf kuvvetlerini Raab Suyu ayırıyordu. Osmanlı ordusu 6 Muharrem (30 Temmuz)'da Sen Gotar'a gelince nehre müvâzi sırtların gerisine çadır kurdu. O arada Osmanlı topçusu karşıya ateş açtığından, **Montecuculi** kuvvetlerini ormanın içine çekti.*

***Fâzıl Ahmed Paşa** Raab Suyu'nu karşıya geçerek Raab Kalesi'ne doğru ilerlemek istediğinden, burada Avrupa târihlerinin pek fazla süsleyip şişirerek anlattıkları bir muharebe cereyan etti.*

***Fâzıl Ahmed Paşa** 1 Ağustos 1664 günü 3 bin piyade 3 bin süvârilik bir kuvvet geçirdi. Bunlar düşman üzerinde bir panik yarattıkları sırada sadrıâzam 5 bin kişi daha gönderdi. İkindiye kadar yağmur altında devam eden ilk safhada Türk askeri üstünlük gösterdi. Lâkin gerek bu üstünlüğün verdiği nefse güven, gerekse yağmur yüzünden Türk askerinde bir gevşeme vukû bulunca bundan faydalanan **Montecuculi** askerini taarruza kaldırdı. Şiddetli topçu ateşinden sarsılan Osmanlı askeri bir de piyade ve süvarinin taarruzu ile karşılaşınca bunlara dayanamadı. Neticede 4 bin kişi vuruşarak şehid düştü, geri*

kalanların büyük kısmı da kabarmış olan Raab Suyu'nda boğuldular. Bu arada 15 top düşman eline geçti"[91]

O sırada Sen Gotar harekâtından önce tanzim edilip iki tarafça tasdiki beklenen anlaşma tasdiklenip gelmesi ile harbe son verildi. Bu anlaşma imza edildiği yere nispetle târihte **"Vasvar Anlaşması"** adıyla mâruftur. Bu seferi nihâyetlendiren bu muâhedenin belli başlı maddeleri şunlardı:

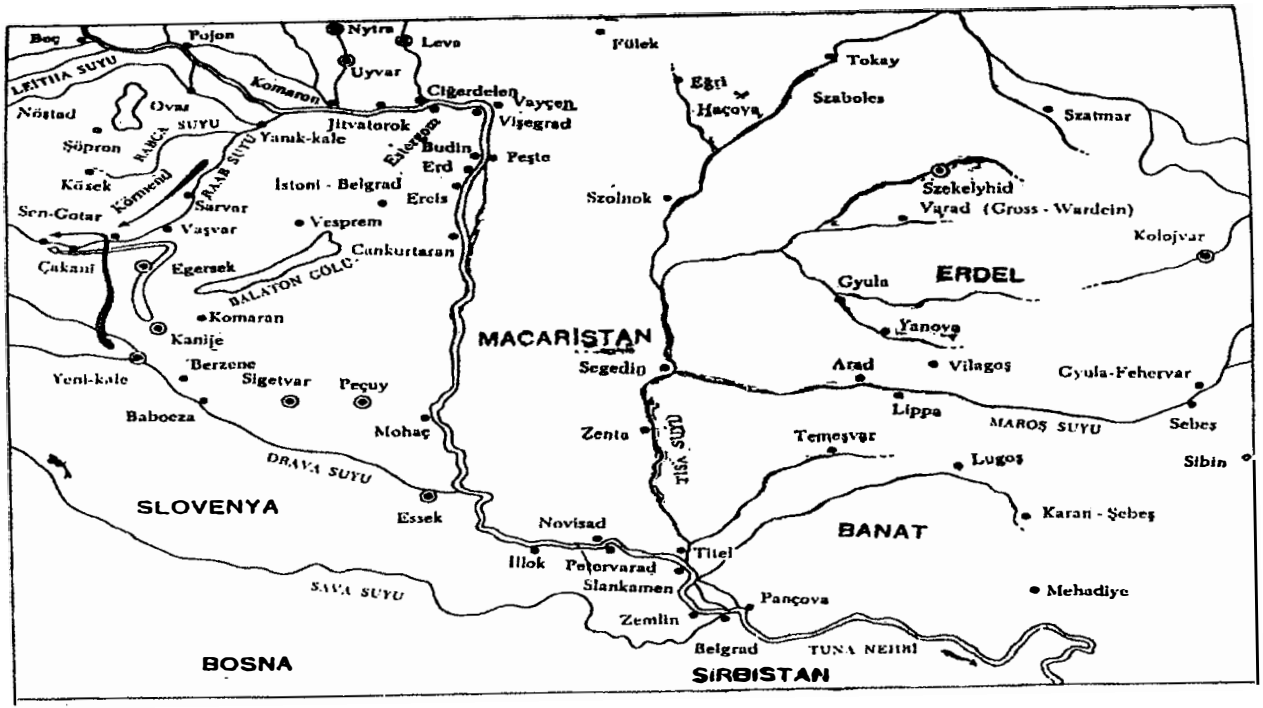
1. Avusturyalılar Erdel'de işgal etmiş oldukları yerlerden çıkacaklar ve bu memleketten Türk ve Avusturya askerleri aynı zamanda çekilecektir.
2. Türkler'in zaptetmiş olduğu Uyvar, Neograd kaleleriyle bunlara bağlı karye ve palankalar Türkler'de kalacak.
3. **Rakoçzi** ve **Kemeny Janos**'un soyundan ve Orta Macar beylerinden herhangi bir kimse Erdel'e sokulmayacak.
4. Zerinvar Kalesi tekrar inşa edilmeyecek.
5. İki taraf da akınlara son verecek, çeteleri korumayacak.
6. Muâhede ile teessüs edecek sulh ve dostluk hâli yirmi sene devam eyleyecek.
7. Muâhede ile kurulan dostluğa nişâne teşkil etmek üzere İmparator, Padişah'a iki yüz bin kuruşluk hediye ve pişkeş yollayacak Padişah da buna uygun hediye gönderecek.[92]

Fâzıl Ahmed Paşa anlaşmanın tasdikli metni teâti edildikten sonra dönüşe geçip 15 Temmuz 1665 târihinde Edirne'ye vâsıl oldu.

Bu vesileyle şunu söyleyelim ki; inhitad devrinde elde edilen böyle parlak bir başarının bize ifâde ettiği büyük bir târihî gerçek vardır. O da milletimizin dirâyetli idâreciler elinde

91 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2119 vd.

92 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2121

Osmanlı ordusu ile Avusturya ve müttefiklerinin 1663-64 yılları arasında cereyan eden hareketlerini ve karşılıklı olarak muhasara ve zaptettikleri yerleri, nihayet Sen Gotar'a gelişlerini gösterir harita

kalanların büyük kısmı da kabarmış olan Raab Suyu'nda boğuldular. Bu arada 15 top düşman eline geçti"[91]

O sırada Sen Gotar harekâtından önce tanzim edilip iki tarafça tasdiki beklenen anlaşma tasdiklenip gelmesi ile harbe son verildi. Bu anlaşma imza edildiği yere nispetle târihte **"Vasvar Anlaşması"** adıyla mâruftur. Bu seferi nihâyetlendiren bu muâhedenin belli başlı maddeleri şunlardı:

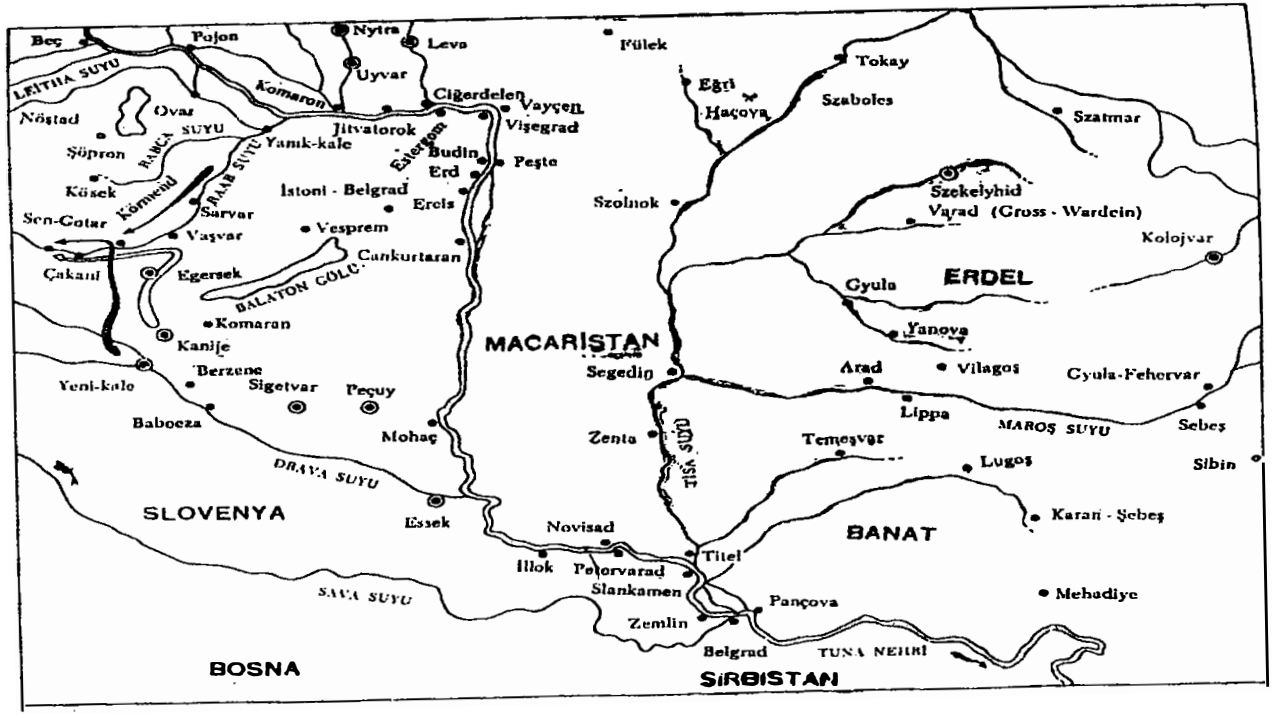
1. Avusturyalılar Erdel'de işgal etmiş oldukları yerlerden çıkacaklar ve bu memleketten Türk ve Avusturya askerleri aynı zamanda çekilecektir.
2. Türkler'in zaptetmiş olduğu Uyvar, Neograd kaleleriyle bunlara bağlı karye ve palankalar Türkler'de kalacak.
3. **Rakoçzi** ve **Kemeny Janos**'un soyundan ve Orta Macar beylerinden herhangi bir kimse Erdel'e sokulmayacak.
4. Zerinvar Kalesi tekrar inşa edilmeyecek.
5. İki taraf da akınlara son verecek, çeteleri korumayacak.
6. Muâhede ile teessüs edecek sulh ve dostluk hâli yirmi sene devam eyleyecek.
7. Muâhede ile kurulan dostluğa nişâne teşkil etmek üzere İmparator, Padişah'a iki yüz bin kuruşluk hediye ve pişkeş yollayacak Padişah da buna uygun hediye gönderecek.[92]

Fâzıl Ahmed Paşa anlaşmanın tasdikli metni teâti edildikten sonra dönüşe geçip 15 Temmuz 1665 târihinde Edirne'ye vâsıl oldu.

Bu vesileyle şunu söyleyelim ki; inhitad devrinde elde edilen böyle parlak bir başarının bize ifâde ettiği büyük bir târihî gerçek vardır. O da milletimizin dirâyetli idâreciler elinde

91 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2119 vd.

92 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh. 2121

Osmanlı ordusu ile Avusturya ve müttefiklerinin 1663-64 yılları arasında cereyan eden hareketlerini ve karşılıklı olarak muhasara ve zaptettikleri yerleri, nihayet Sen Gotar'a gelişlerini gösterir harita

olduğunda harikalar vücuda geritebildiği hâlde idarecilerin zayıflığı zamanında her türlü inkıraz şartlarının ayyuka çıkmakta olması gerçeğidir. Kısacası biz **"başa bağlı"** bir milletiz. Baş düzgün olduğunda millet böyle harikalar gösterdiği hâlde aksine zayıf idâreciler zamanında âdeta tanınmayacak bir duruma gelebilmektedir. Bu gerçek Peygamber aleyhisselâtüvesseâmın şu veciz hadis-i şerifinde ne güzel ifade edilmektedir:

"En nâsü âlâ din-il mülûkihim." yâni ***"Halk, insanlar idârecilerinin meşrebi, tavrı, dirâyeti üzeredirler."***

ff. Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girit Serdarlığı

Vezir-i azam **Fâzıl Ahmed Paşa** Erdel Seferi'nden başarıyla döndükten sonra Girit meselesini ele aldı. Karadan Mora üzerine harekete geçerek buradaki donanma ile birleşerek Kandiye civarındaki Osmanlı kıvvetlerinin başına geçti. Kendisi ile birlikte gelenlerle buradaki Osmanlı gücü yetmiş bin kişiye bâliğ olmuştu. Yıllardan beri kuşatılmış olduğu hâlde bir türlü fethedilemeyen Kandiye'nin muhasarasına bu defa daha büyük bir azimle başlandı. Bu gelişme olurken Venedikliler de Papalık ve Malta şövalyelerinden takviye alarak buradaki kuvvetlerini artırmışlardı.[93]

Kandiye Kalesi'nin hemen yakınındaki İncirli Adası'na mevzilendirilen toplarla kale ateş altına alındı. **Fâzıl Ahmed Paşa** bir taraftan Kandiye Kalesi'nin surlarını gece gündüz top ateşine tâbi tutmaktayken bir taraftan da Venedik doçu (reis-i cumhuru) ile kalenin teslimi için muhâberatta bulunuyordu. Ne bu muhâberattan ve ne de muhâsaradan bir netice alınamayarak savaş uzayıp duruyor ve fetih bir türlü gerçekleşemiyordu.

1668 yazında **Fâzıl Ahmed Paşa** Venedikliler'in ateş gücünün fazlalığını fark ederek kendisi de onların topları ayarında büyük toplar döktürerek muhârebeyi bunlarla şiddetlendirdi.

---

93 **Hammer**-A.g.e. C.VI. sh. 207

*"1667/1668 kışını İstanbul'da geçirmiş olan kaptan-ı derya **Kaplan Mustafa Paşa** Girit sularına avdet ettiği sırada, Papa **IX. Clément** da Venedikliler'e bir yardım filosu göndermişti. Bu filoda sözde **Sultan Mehmed**'in kardeşi olduğu ilân edilen Dominiken rahibi **Padre Ottomano** da vardı. Papa ve Venedikliler'in mânevi bir silâh şeklinde kullanmayı düşündükleri bu adam harbin sonuna kadar Kandiye'de kalmakla beraber hiç bir işe yaramadı.*

*1668 Haziranı'nda asker tekrar metrislere girip muhâsaraya şiddet verilmekle beraber Kandiye mukavemete devam ediyordu. Kandiye'yi zaptetmeden sadrıâzamın Girit'ten ayrılmayacağını anlayan Venedikliler, türlü hile ve tedbirlere başvurarak muhâsaranın gevşetilmesi çarelerini araştırıyorlardı. Bu sebepledir ki; Yenişehir'de[94] bulunan Padişah'a bir elçi gönderdikleri görüldü. **Sultan Mehmed** elçi ile görüşmeden önce sadrıâzama bir hatt-ı humâyûn göndererek; kalenin zaptı mümkünse bunu elçiden isteyeceğini, şayet muhâsara bir sene daha devam edecekse buna asker ve malzeme yetiştirilemeyeceğini bildirdi. Bundan müteessir olup endişe duyan sadrıâzam, kalenin zaptı ihtimali yaklaşmışken muhâsaradan vazgeçilmenin doğru olmayacağı hususunda padişahı ikna etti. Bir taraftan da kaptan paşanın kışı Ağriboz'da geçirmesi hususunda gereken tedbirleri aldı."*[95]

Bu gelişme karşısında Venedikliler miktarında anlaşacakları bir vergi mukabilinde muhâsaranın kaldırılmasını talep ettilerse de bu talep **Fâzıl Ahmed Paşa** tarafından reddedildi.

*"Mücâdeleye Fransızlar'ın yolladığı yardımcı kuvvetler de katılmaktaydı. 1669 yazı gelince mücâdele kışa nisbetle tekrar şiddetlendi. Venedikliler Malta, Papa ve Fransızlar'dan yardım gördükleri cihetle bu derece uzun muhâsaraya mukavemet edebiliyorlardı. 1669 A*ğustos*'u sonlarında başkumandan*

94 Bu **Yenişehir,** Tesalya'dadır.

95 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et), C. IV, sh.2109

Morosini ile Fransız kuvvetleri kumandanı ***Duc de Noailles*** *arasında ihtilâf çıkması ve nihayet müttefik donanmasının geri çağrılması Venedikliler'in sulhe yanaşmalarına yol açtı."*[96]

Neticede **Şişman İbrahim Paşa** riyâsetinde bir Osmanlı heyeti Venedikliler'le sulh şartlarını görüşerek 5 Eylül 1669 târihinde on sekiz maddelik bir muâhede imza edildi. Bu muâhedenin belli başlı maddeleri şunlardır:

1. Kandiye Kalesi bütün top ve cephânesi ile teslim edilecek.
2. Kandiye'deki asker şehri terk edecek, ahâli de gidip gitmemekte serbest olacaktır.
3. Suda, Esper Longa (Spima Longa), Granbusa (Grabiye) Palankaları Venedikliler'de kalacak. (Buralar muâhedenin imzasından 21 sene sonra Girit'e ilhâk edilecektir.
4. Bosna tarafındaki Kilis Kalesi Venedikliler'de kalacaktır.
5. İstanbul'da Galata'da Venedik balyosu[97] oturup muayyen bir yeri olacak Venedikliler sâir iskelelerde de balyos bulundurabilecek.
6. Akdenizde Osmanlı idâresindeki adalara Venedikliler tecâvüzde bulunmayacak.[98]

Bu muâhedeye istinaden 27 Eylül'de kalenin anahtarları Osmanlılar tarafından teslim alındı.

Kışı orada geçiren **Fâzıl Ahmed Paşa** müteâkip senenin baharında Mora'nın güneyinde sâkin olup yirmi yıldan beri itaatsizlik gösteren Manyotlar'ın üzerine gidip onları itaat altına aldıktan sonra 1670 Haziranı'nda muzaffer bir surette Edirne'ye döndü.

---

96 A.g.e. sh.2110

97 **Balyos:** Venedikliler'in Osmanlılar nezdindeki elçileri hakkında kullanılan bir tâbirdir.

98 A.y.

gg. Lehistan ve Ukrayna Seferleri

1669 Yılı'nda Ukrayna'daki **"Sarıkamış Kazakları"**[99] İstanbul'a bir elçi göndererek ihtilâf hâlinde oldukları Lehistan'a karşı korunmak maksadıyla Osmanlı himâyesine geçmek talebinde bulundular. Bu talep kabul olunarak **"hatman"**[100] ünvanıyla anılan reisleri **Doroşenko**'ya sancakbeyliği pâyesi verilerek **"tuğ"**, **"sancak"** ve **"mehterhâne"** gönderilmişti. Bu duruma ilk itiraz eden kırım hanı **Âdil Giray** oldu. O, Padişah'ın bu tensibini tanımayarak Ukrayna kazaklarının diğer bir kolu olan **"Potkalı"** zümresinden **Hanenko**'yu hatman tâyin ettiğinden hanlıktan azledilerek yerine **Selim Giray** tâyin edildi.

Osmanlı Devleti'nde **Köprülüler**'in başlattığı zindeleşmeyi farkında olmayan Lehliler, Osmanlı himâyesi altına girmiş olan **Doroşenko**'ya âid bazı **"palanka"**ları[101] işgal ettiler. Bu durum Osmanlılar ile Lehistan arasındaki sulh şartlarına aykırı olduğu cihetle yarı nasihat ve yarı da tehdid yollu protesto edilmişse de Leh kıralı buna aldırış etmeyerek tecâvüzlerine devam ettiğinden sefer kararı alındı. Bu sefere Padişah da iştirak ederek 5 Haziran 1672 târihinde ihtişamlı bir merâsimle

---

99 Ukrayna kazakları **"Sarıkamış"**, **"Barabaş"** ve **"Potkalı"** olmak üzere üç gruptular.

"Lehliler'e tâbi olan Ukrayna Kazakları bir müddetten beri gerek Rus entrikaları gerek Lehistan Hükümeti'nin idâresizliği yüzünden Kırım Hanları'na istinad etmeye başlamışlar ve tedricen Osmanlı himâyesine girmişlerdir. Hatta son Osmanlı Avusturya seferine bir Kırım prensinin kumandasında on beş-yirmi bin kadar kazak atlısı da iştirak emiştir." (**İ. Hâmi Danişmend**-A.g.e. C.III, sh. 440)

100 **Hatman:** Bizdeki **"reis"** veya **"başkan"** mânâsında olmak üzere Kazaklar'ın başı hakkında kullanılan bir tâbirdir.

101 **Palanka**: *Etrafı hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan hendekle çevrilmiş istihkâma verilen addır.* ***Hüseyin Kâzım Bey****'in* ***"Türk Lügati"****nde "Macarca'dan: ağaç ve toprakla yapılan istihkâm ve siper, ki etrafı hendek olur; bu tarzda bir istihkâm ile muhat olan kasaba" sûretinde izah olunmuştur. Vesikaların bazılarında palanga sûretinde geçer.* (**M. Zeki Pakalın**-A.g.e. C.II, sh.752)

Edirne'den harekete geçildi.

Boğdan Voyvodalığı'nın merkezi Yaş Şehri'ne varıldığında harp hazırlıkları gözden geçirildi. Kapıkulu askerlerine sefer bahşişi dağıtıldı. Buradan hareketle Dniestr (Turla) Nehri üzerine kurulan bir köprüden Lehistan arâzisine geçildi. Bu sırada Kırım Hanı da kalabalık bir süvâri topluluğu ile orduya iltihâk etti. İlk olarak Zivanic Kalesi fetholundu. Buranın muhâfızları kaçtıklarından kale kolayca ele geçirildi. İleri harekâta devam olunarak Lehistan'ın Podolya Eyâleti'nin merkezi Kamaniçe muhâsara edildi. (18-19 Ağustos 1672) gâyet müstahkem olan bu kalede Lehliler'den başka Alman ve Rus kuvvetleri de vardı. Buna rağmen **Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa**'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunun 9 günlük şiddetli top ateşine dayanamayan muhâfızlar teslim olmaya mecbur kaldılar. Kendileriyle beş maddelik bir anlaşma imzalandı. (27 Ağustos 1672) Bunu göre müdâfîlerin emniyetle buradan çıkıp gitmeleri halkın ise dilerlerse kalede kalabilecekleri kabul edildi.

Bu sırada rahatsızlanan Lehistan kıralının kendi yerine başkumandan tâyin etiği **Jean Sobieski** Osmanlılar'a karşı bazı küçük tecâvüz hareketlerinde bulunmuşsa da bir meydan muhârebesine kalkışmak cesâretini gösteremedi. Kamaniçe muhâfızlığına Özi Beylerbeyi **Halil Paşa** tâyin edilerek Lehistan'daki fetihlere devam olundu.

Kamaniçe gibi müstahkem bir kalenin Osmanlılar tarafından bu kadar kısa bir zaman zarfında ele geçirilmiş olması Lehistan'da müdhiş bir panik havası yarattı. Aksine mâneviyatı yükselen Osmanlı Ordusu ise Podolya'nın birçok şehir ve palankasını birbiri ardına fethetmeye devam etti.

Nihâtyet Vezir **Kaplan Mustafa Paşa Kırım Hanı**, Eflâk Voyvodası ve Hatman **Doreşenko** tarafından Lehistan'ın hükümet merkezi olan Lemberg muhâsaraya başlandı. Kuşatmanın daha üçüncü günü Lemberg düşmek üzereydi ki, Lehliler sulh talebinde bulunmaya mecbur kaldılar. 12 Ekim 1672 târihinde imzalanan "**Buçaş Anlaşması**" sâyesinde Lemberg Osmanlı-

lar'ın eline düşmekten kurtulabildi. Bu anlaşmaya göre:

1. Leh Kıralı her sene Osmanlı hâzinesine yirmi iki bin altun pişkeş verecek.
2. Podolya toprakları eski hududlarıyla tamamen Osmanlılar'a terkedilecek. Leh kuvvetleri Podolya'yı tahliye ederken kalelerdeki mühimmatı olduğu gibi bırakacak.
3. Ukrayna toprakları eski hududları ile Kazak hatmanına (Osmanlı himâyesindeki kazaklar mevzuu bahistir) verilecek. Ukrayna'da bulunan Lehler de Kazak hatmanına tâbi olacak.
4. Osmanlı hudud vâlileri, Kırım Tatarları. Eflâk ve Boğdan voyvodaları Leh arâzisine tecâvüzde bulunmayacak.
5. Leh kıralları, **İslâm Giray** zamanından beri Kırım hâzinesine ödemekte oldukları yıllık vergiyi yine ödeyecekler.
6. Lehliler bir tecâvüze mâruz kalırsa Kırım Hanı Tatar askeri ile imdat edecektir.
7. Osmanlılar bir Avrupa devleti ile harb ederse Lehler o devlete herhangi bir şekilde yardımda bulunmayacak.
8. İlbay (Lemberg) şehrinin muhâsarasının kaldırılmasından ötürü Leh Kırallığı bir defaya mahsus olmak üzere Osmanlılar'a 80 bin kuruş pişkeş verecek.
9. Podolya'ya tâbi zaptedilen veya zaptedilmeyen kırk sekiz palanka Osmanlılar'a teslim olunacak. Ele geçirilmiş Rus palankaları ise Lehliler'e verilecek.
10. Evvelce Lehler'e tâbi iken Ordu-yu Hümâyûn'a dâhil olan Lipka Tatarları'na ve âileleri efradına bir zarar verilmiyecek"ti.[102]

102 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh. 2126

Bu anlaşma ile Osmanlılar'ın Avrupa'daki kuzey sınırı târihlerindeki en ileri bir noktaya varmış oluyordu. Bu başarı üzerine Padişah **IV. Sultan Mehmed** 9 Aralık 1672 târihinde Edirne'ye döndü. Lâkin bu muâhede tatbik mevkiine geçemedi. Zirâ Lehliler hesabına haysiyet kırıcı olan bu anlaşma gerek Leh kıralı ve gerekse de Lehistan "**Diyet Meclisi**"nce kabule şâyân görülmeyerek tasdik edilmedi. Bu itibarla buradaki mükellefiyetlerin hiç birini ifaya yanaşmadılar. Bunun sebebi Lehliler'in Köprülüler ile başlayan Osmanlı Devleti'ndeki zindeleşmeyi fark edememiş olmalarıydı. Devrin târihçisi **Fındıklılı Mehmed Ağa**[103] **"Silâhtar Târihi"** olarak bilinen eserinde:

"*Lehliler'in ekser cenkleri Tatar tâifesi ile olmağın kâh memleketlerin korutmak kâh bir miktar mal verip emin olmak şeklinde henüz kavî Osmanlı tabancası yemediklerinden bu cânibi saymazlardı.*"[104] demektedir.

Kendilerine yapılan ihtara küstahça cevap vermeleri üzerine 7 Ağustos 1673 târihinde yeni bir sefer için Edirne'den harekete geçildi. Padişah bu seferde de ordu ile birlikte bulunmaktaydı.

Diyet Meclisi'nin Buçaş Anlaşması'nı tasdik etmeyerek reddetmesiyle yeni bir harbi göze almış oldukları anlaşılan Lehliler bu sırada Avrupa'dan yardım talep ederek bir hayli kuvvetlenmişlerdi. Alman ve Macarlar ile takviye edilmiş seksen bin kişilik bir ordu ile harekete geçerek Hotin Kalesi üzerine yürüdüler. Bu durumun haber alınmasıyla Özi vâlisi **Sarı Hüseyin Paşa** Hotin'e yardım için gönderildi. Fakat

---

103 1658 senesinde İstanbul'da doğmuş olan **Fındıklılı Mehmed Ağa** devlet hizmetinde "**silâhtarlık**" makamında bulunduğundan O'nun vakanüvis olarak tanzim ettiği târih "**Silâhtar Târihi**" adıyla anılagelmiştir.

IV. Sultan Mehmed'in Lehistan Seferi'nde ve müteâkiben de Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'nın mâruf "**Viyana Kuşatması**"nda bizzat bulunduğu cihetle O'nun eseri bu devre için en ehemmiyetli bir kaynaktır. Bu eser 1928 Yılı'nda İstanbul'da iki cilt hâlinde neşrolunmuştur.

104 **Silâhtar** Târihi, İstanbul 1928, C. I, sh. 618

O, Leh ordusunun kalabalıklığını görünce durumu acele bir sûrette Padişah'a bildirdi. Bu talep üzerine **Kaplan Mustafa Paşa**'nın emrine on iki bin kişilik bir kuvvet verilerek harekete geçirildiyse de kendisine Hotin üzerine değil de Yaş tarafına gitmesi emrolunduğundan Hotin kurtarılamayarak Lehliler'in eline geçti. Böyle yapmakla Lehliler'in Hotin kuşatmasından vazgeçerek Yaş'ı korumaya yönelecekleri sanılmıştı. Bu yanlış hesap yüzünden Hotin kaybedildi. Üstelik **Jean Sobieski** Hotin'i kuşattığında Boğdan Voyvodası **Stefen**, Osmanlı'ya ihânetle O'na iltihâk ettiği gibi Eflâk Voyvodası **Livroşko** da kaçıp O'nun saflarına katılmış ve Osmanlı ordusunun harekâtı hakkında O'na bildiklerini anlatmıştı.

Bu kadar kalabalık bir düşmana mukavemet edemeyen **Sarı Hüseyin Paşa** Kamaniçe'ye sığınmak üzere Turla Köprüsü'nden geçerken köprünün izdihamdan çökmesi üzerine askerlerinin çoğu nehirde boğuldu. Bu sebeple O, ancak iki yüz kişi ile Kamaniçe'ye ulaşabildi. Hotin'in düşmesinden az önce Padişah'tan bir kere daha yardım talebinde bulunmuştu. Padişah, Vezir-i azam **Fâzıl Ahmed Paşa**'yı oraya sevk etmek istemişse de **Fâzıl Ahmed Paşa** harekâta geçmeden önce Hotin'in düşmesi haberi gelmesi üzerine buranın istirdadının bahara bırakılması düşüncesiyle ordu kışlağa çekildi.

Hotin'i zapteden **Jean Sobieski** bu sırada vefat eden Leh Kıralının yerine Diyet Meclisince kıral seçildi.

Hakikaten baharla birlikte harekete geçen ordunun başarılı bir kuşatması sonunda Lehliler vire usulüyle Hotin'i Osmanlılar'a teslim ettiler. Fakat bu sırada Hatman **Doreşenko** kendisine âid bazı palankaların Ruslar tarafından zaptedilerek elinden alındığını bildirdi ve yardım talebinde bulundu. Bu sebeple ordunun hareket istikameti değiştirilerek Ukrayna üzerine yürüdü. Böylece hem cephe ve hem de düşman değişmiş oluyordu

8 Ağustos 1674 târihinde **IV. Sultan Mehmed** ordusuyla Ukrayna arâzsine girdi. Ruslar'ın eline geçmiş olan İstene, Kança, Ladjin palankalarıyla Human Kalesi istirdad edildi.

Lehliler Podolya ve Ukrayna'da ele geçen yerlerin iâdesi şartıyla bir sulh talebinde bulunmuşlarsa da bu talep kabul görmedi. **IV. Sultan Mehmed**, Vezir **Şişman İbrahim Paşa**'yı serdarlıkla Babadağ'ın muhâzafasına memur ettikten sonra orduyu Dobruca'da kışlağa çekti. Harekât bitirilmemiş olduğu cihetle ordu baharda harekete geçmek üzere burada bekletildi. Kendisi ise, 21 Kasım 1674'te Edirne'ye avdet etti.

1675 baharında **Şişman İbrahim Paşa** Podolya'daki harekâta devamla birçok palankayı ele geçirdi. Bu esnada Lehistan kıralı **Jean Sobieski** Osmanlı ordusunun karşısına çıkmak cesâretini gösteremedi.

Şişman İbrahim Paşa 1676 Temmuzu'nda vefât ettiğinden yerine Şam vâlisi **Şeytan İbrahim Paşa** serdar tâyin edildi. Yeni serdar Kırım Hanı ile birlikte fütühata devam edince âciz kalan Lehliler Buçaş Anlaşması'ndaki vergiden vazgeçilmesi şartıyla bu anlaşmanın diğer şartlarını kabule âmâde olduklarını bildirdiler. Yapılan görüşme sonunda 21 Mart 1677 târihinde sulh kesinleşerek Podolya ve Ukrayna'nın Osmanlı himâyesi altına girmesi gerçekleşmiş oldu.

Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa rahatsızlığı sebebiyle **IV. Sultan Mehmed**'in bu ikinci Lehsitan Seferi'ne katılamamıştı. Padişah'ın arkasından hareket etmişse de Edirne'ye ulaşamadan 3 Kasım 1676 târihinde yolda vefât etti. O'nun yerine **Köprülü Mehmed Paşa**'nın damadı Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** vezir- i azam tâyin olundu. Bu tayinde hiç şüphesiz **Köprülü**ler'in icaraatından memnuniyet müessir olmuştu. Zira **Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa**'nın çocuklarıyla büyümüş sonra da O'na damad olduğu cihetle aynı âileden sayılırdı.

ğğ. 1677 Osmanlı- Rus Savaşı

Osmanlılar'ın Ruslarla ilk ciddi çatışması olan bu savaş 1669'dan beri Osmanlı himâyesi altında yaşayan Sarıkamış

Kazakları'nın hatmanı **Doreşenko**'nun saf değiştirerek Rus himâyesine geçmesi ve fazladan olarak merkezi olan Çehrin Kalesi'ni onlara teslim etmesi sebebiyle çıkmıştır.

Evvelce anlatılmış olduğu üzere ahmak ve bencil bir müslüman olan **Timur** ciddi hiçbir sebep yokken Altınordu Devleti'ni yıkarak o güne kadar Moskova Knezliği adıyla küçücük bir beylik olan Ruslar'ın târih sahnesinde bir devlet olarak zuhûrunu temin etmişti. Bu devlet gelişmesini temin edinceye kadar Osmanlılar'la çatışmamaya azamî derecede dikkat etmişti. İlk olarak büyük Osmanlı vezir-i azamı **Sokollu Mehmed Paşa**'nın büyük bir uzak görüşlülükle Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirip İran'ın kuzeyinden **Türkistan**'a ulaşmak istemesi üzerine Ruslar ufak tefek tâciz hareketleriyle buna mâni olmak istemişlerdi. Böyle hareketler daha sonra Azak Kalesi civarında da vâki olmuş fakat Ruslar, Osmalılar'la ciddî bir sûrette karşı karşıya gelmeyi asla göze alamamış oldukları cihetle Sarıkamış Kazakları'nın ihânetiyle vâki olan bu savaş Osmanlılar'la Ruslar'ın ilk olarak ciddi bir sûrette karşı karşıya gelmiş olmaları demekti ki, bu durum Osmanlılar'daki inhitad ve Ruslar'daki yükseliş sebebiyle ileride daha pek çok kere tekrarlanacaktır.

Kendi arzusuyla Osmanlı himâyesi altına girmiş olan Sarıkamış Kazakları Hatmanı **Doroşenko** Ruslar'a iltihâk edince azledilerek yerine **Yorgi Himilnitski** tâyin edildi. Daha önce de hatmanlık yapmış olan bu şahıs o sırada Yedikule zindanlarında yatmaktaydı. O eline hatmanlık beratı verilerek serdar Şeytan **İbrahim Paşa** nezdine gönderildi. **İbrahim Paşa**'dan Çehrin'in Ruslar'dan istirdad olunarak bu şahsın hatman sıfatıyla oraya yerleştirilmesi istendi. İstanbul'dan gemilerle toplar ve mühimmat gönderilerek serdarın emrindeki ordu takviye edildi. Kırım Hanı **Selim Giray**'ın da kendisine iltihâkıyla bir hayli güçlenen bu ordu Ukrayna arâzisinde harekâta geçerek Çehrin Kalesi'ni muhâsaraya başladı. Burasının üç tarafı bataklık olduğundan sâdece tek bir cihetten sıkıştırılabiliyordu. Üstelik **Romodano-**

vski kumandasında kalabalık bir ordunun Çehrin'e doğru iler-lemekte olduğu öğrenilince **Şeytan İbrahim Paşa** başarı elde edemeyeceği mülâhazasıyla yirmi üç günlük bir muhâsaradan sonra kuşatmadan vazgeçerek sür'atle Bender'e çekildi.

Bu durumun İstanbul'da öğrenilmesi üzerine yeni vezir-i azam Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** devlet ricaliyle bir top-lantı yaptı. Burada baharda Padişah'ın da iştirakiyle ciddi bir sefer tertibine karar verildi. Başarısız olan **Şeytan İbrahim Paşa** serdarlıktan azledilerek yerine **Kör Hüseyin Paşa** tâyin edildi. Ayrıca Kırım Hanlığı'na **Murad Giray** tâyin edilerek **Selim Giray** da Çehrin'deki başarısızlıktan mes'ul tutularak Rodos Adası'na sürgün edildi.

30 Nisan 1678 târihinde İstanbul'dan hareket eden ordu Silistre'ye vardığında evvelce alınan karar üzere Padişah orada kaldı. **Kara Mustafa Paşa** ileri harekâta devam etti. Çehrin'e yaklaştığında Kırım Hanı **Murad Giray** da kendisine mülâki oldu. Birlikte Çehrin önüne geldiklerinde gâyet kalabalık olan muhâfızlar bir güç gösterisi yaparak kaleden çıkıp Osmanlı or-dusuna saldırdılarsa da kolayca püskürtüldüler.

Muhâsaranın üçüncü günü **Romodanovski** kumanda-sında kalabalık bir ordunun (**Silâhtar** Târihi'ne göre yüz bin kişi[105]) Çehrin'e yaklaştığı öğrenildi. Kırım Hanı ile Halep Bey-lerbeyi **Kara Mehmed Paşa** on iki bin kişlik bir kuvvetle bu ordunun durdurulmasına memur edildi. Bunlar Rus ordusuna bir hayli zâyiat verdirdilerse de kalabalık Ruslar'ı mağlup edip kaçıramadılar. Vezir-i azamdan takviye bir kuvvet istediler. Ruslar Çehrin yakınında daha önce kazılmış olan siperlere mevzilendiklerinden dolayı geriye püskürtülemiyorlardı. Ay-rıca ordu bu sûretle ikiye bölünmüş olduğundan muhasara da zaafa uğramış oldu. Buna rağmen vezir-i azam Ruslar'a karşı **Kaplan Mustafa Paşa** emrinde bir miktar kuvvet daha sevket-mişti ki, Çehrin'e ulaşmaya kararlı olan Rus ordusu taarruza geçti. **Kaplan Mustafa Paşa** düşmana on bin zâyiat verdirdiği

105 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 678

hâlde ricate mecbur kaldı. Osmanlı ordusu burada resmen bir mağlubiyete mâruz kalmış olduğu hâlde Rus askerleri de gâyet bitkin ve perişan bir duruma girdiğinden zaferlerinin meyvesini devşiremediler. Çehrin muhâsarası bu sûretle tehlikeye girdiğinden Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** Ruslar'ın Çehrin'e ulaşmalarını önlemek üzere alelacele Tasmin Suyu üzerindeki köprüleri yıktırdı.

Kalede otuz bin müdâfi vardı. Ruslar buraya on sekiz bin kişi daha sokmayı başardılarsa da kuşatmanın otuz üçüncü günü patlatılan lâğımlar sonunda surlarda gedikler açıldığından Türk askeri kaleye girdi. Kale dâhilinde boğaz boğaza kanlı bir çarpışma cereyan etti. Müdâfiler çâreyi kaçmakta buldularsa da kaçmaları kolay olmadı. Bir kısmı kılıçtan geçirildi. Bir kısmı da bataklıklarda veya köprüleri yıkılmış olan Tasmin Suyu'nda boğuldu. Bu sûretle 21 Ağustos 1678 târihinde Çehrin Kalesi Osmanlı tarafından ele geçirilmiş oldu.

Bu gelişme üzerine **Romodanovski** kumandasındaki Rus ordusu harbe devama cesâret edemeyerek çekilmeye başladı. Onları takip eden Osmanlılar yedi gün yedi gece süren bir çarpışmayla düşmana otuz bin zâyiat verdirdiler.[106] Rus ordusu ile bir meydan muhârebesi yapılıp tamamen imha edilememiş olmasına rağmen bir hayli hırpalanmış olduğu ve kolay kolay yeni bir harekete girişemeyeceği düşüncesiyle dönüş kararı alınarak 20 Kasım 1678 târihinde Edirne'ye dönüldü.

Sulh akdedilememiş olduğu cihetle harp hâli devam ediyor demekti. Kırım Hanı'ndan gelen bir mektupla Ruslar'ın yeni bir harekât için hazırlık yaptıkları öğrenilince 8 Ekim 1679 târihinde yeniden sefer kararı alındı. Bu karar mucibince önce Padişah arkasından da vezir-i azam Edirne'ye hareket etti. Bu durumun bir sefer tertibi için olduğunu öğrenen Ruslar Kırım Hanı **Murad Giray** vasıtasıyla sulh talebinde bulundular. Bu sebeple bu ikinci sefer kararının tatbikinden vazgeçilerek Ruslar'la 11 Şubat 1680 târihinde Kırım'ın Bahçesarayı'nda

106 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 714

hazırlandığı için "**Bahçesaray Anlaşması**" denilen bir sulh anlaşması imza edildi. Buna göre:

1. "3 Ocak 1681'den başlamak üzere iki devlet arasında sulh devam edecektir.İki devlet arasında Özü (Dniepr) Nehri sınır teşkil edecek; Kırım Hanı'na geçen üç yılın vergisi birden ödenecek ve bundan sonra mutad yıllık vergi gönderilecek.
2. Kiyef şehri ile buna bağlı beş palanka Ruslar'da kalacak; Özü ile Aksu (Buğ) arasındaki sahaya kale yapılmayacak.
3. Tatarlar, Dniepr'in her iki tarafında sürülerini otlatabilecek, Kazaklar da Dniepr boyunca balık avlamak ve tuz almak için Karadeniz'e inebilecek.
4. Mülteciler kabul edilmiyecek.
5. Zaporog kazakları Ruslar'a tâbi olacak.
6. Çar'ın ünvanları tam olarak yazılacak.
7. Sultan ve Han (Kırım Hanı), Çar'ın düşmanlarına yardım etmiyecek."[107]

Ruslar'la yapılan bu ilk anlaşma Osmanlılar'ca beşinci madde hâriç olmak üzere tasdik edilmiştir.

hh. Fransızlar'ın Sakız Adası'na Tecâvüzleri

Osmanlı idâresi altındaki Kuzey Afrika ülkelerinde üstlenen bazı kontrol dışı korsanlar dostumuz olan Fransa'nın gemilerine ve sahillerine de zaman zaman saldırmakta olduklarından **XIV. Louis,** Kaptan **Duguesne**'ye bunların tedibini emretmişti. Bu kaptan "***Domuzdan post, gâvurdan dost olmaz!.***" şeklindeki atasözümüzü hatırlatacak bir sûrette 24 Temmuz 1681 tarihinde emrindeki on sekiz gemilik Fransız filosuyla Sakız Adası'na tecâvüzde bulunup top ateşiyle buradaki birçok ev, câmi ve mescidi tahrip etmiş ve yüze yakın müslümanın ölmesine sekiz yüzden fazla kimsenin de yaralanamsına sebep olmuştur.

---

107 **Akdes Nimet Kurat**-Rusya Tarihi, Ankara 1948, sh.234

"İstanbul hükümeti derhal donanma sevkedip meselenin siyâseten halline kadar Fransız filosunun oradan ayrılmasına mâni olmuş ve Fransa sefiri Kont ***Joseph de Guilleragues*** *Sadâret Kethudâsı tarafından tekdir edildikten sonra Vezir-i-a'zamın huzûruna celbedilip* ***XIV. Louis****'nin derhal tarziye ve tazminat vermesi istemiş, sefir kaçamaklı cevaplar verdiği için hapsedilmiş ve nihâyet kralın tarziye ve tazminat vereceği hakkında bir «Temessük=senet» imzalamak sûretiyle serbest bırakılmıştır. Bir müddet sonra* ***XIV. Louis****'den Padişah'a kendisinin bu vak'adan haberi olmadığı hakkında bir tarziyenâme ile 90 keselik cevâhir ve 30 keselik muhtelif hediyelerden mürekkep cem'an "****60 bin kuruşluk eşyây-ı nefise****" geldikten başka, donanmayla Sakız'da bulunan Kapdan-ı-deryâ* ***Bozuklu-Mustafa Paşa*** *da bombardıman tahribatının «****keşfine göre»*** ***Duquesne****'den tazminat aldığı gibi ölenlerin «****diyet»*** *lerini de tahsil etmiştir."*[108]

II. Tökeli İmre Meselesi ve Avusturya İle Gerginlik

Macaristan Osmanlı ülkesine katıldığında ahâlisi kaahir ekseriyetle Macar olan ve bizim kaynaklarımızda **"Orta Macar arâzisi"** olarak tanınan bir bölge Avusturya hududları içinde kalmıştı. Burada yaşayan Macarlar asıl Macar kütlesinin katolik olmasına mukabil ortodokstular. Kendilerini idâre eden Avusturyalılar ise katolikliği mutaassıbâne benimsemiş bulunduklarından bunlara akla hayale gelmez zulümler icrâ ediyorlardı. Katolikliğe geçmek istemeyenlerin bazıları ateşe atılıp yakılıyor, bazıları ise atların ayakları altında ezilip öldürülüyorlardı. Bu halka mal, can ve ırz emniyeti nâmına yapılmadık şenâat kalmaması üzerine isyan eden ortodoks macarların başarılı olmalarına imkân yoktu. Bu sebeple din ve vicdan hürriyetine riâyetkâr olduğunu bildikleri Osmanlılar'dan Avusturyalılar'a karşı korunma ve himâye talebinde bulundular. İlk olarak 1672 Yılı'nda Yanova Beylerbeyi **Cerrah Kasım Paşa**'ya müraca-

108 **İ. Hâmi Danişmend**-A.g.e. C.III, sh.449

at ettiler.[109] Bu müracaat kabul görmedi. Çünkü Avusturya ile aramızda yirmi sene müddetli bir sulh anlaşması vardı. Fakat daha sonra Avusturyalılar'ın zulümlerine karşı mecburen isyan durumuna geçen bu halkın reisi **Tökeli İmre**[110] 1675 Yılı'nda İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı himâyesini talep etti. Bu sırada sadrâzam **Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa** aradaki sulh anlaşmasını nazar-ı itibare alarak bu talebi reddetti. Fakat bir yıl sonra O vefât edip yerine **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa** geçince Macarlar taleplerini tekrarladılar. **Kara Mustafa Paşa** Osmanlı Devleti'ndeki bu yeni zindeleşmeden istifade ile devletin hududlarını **Kanûnî** zamanındakinden daha ilerilere taşımak arzusuyla aradaki sulh anlaşmasına rağmen bu talebi kabul ile Orta Macar halkını himâye altına almayı kabul etti.[111] O üstelik Padişah'ı da ikna ederek **Tökeli İmre**'ye bir ahidnâme ile kırallık beratı gönderdi.

Bu ahidnâme ile **Tökeli İmre** Orta Macaristan veya **"Kurs Kıralı"**[112] olarak tanınıyor ve ölümü hâlinde Ortodoks

---

109 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 742

110 **Tökeli İmre** (1657-1705) bir mâlikâne sâhibi olan babası Avusturyalılar tarafından öldürülmesinden sonra (1670) on üç yaşında bir genç olduğu halde mücadeleye atılarak kısa zamanda Ortodoks Macarlar'ın lideri hâline gelmişti. II. Viyana Kuşatması'nda Osmanlı safında yer alan **Tökeli İmre**'nin müracaatı **Merzifonlu Kara Mustafa** tarafından kabul edilerek kendisi Orta Macar kıralı olarak tanındı. Bu sebeple kazdırdığı mühre şöyle yazdırmıştı:

"***Muhibb-i âl-i Osman'ım itaat üzreyim emre***
Kıral-ı Orta Macar ki, nâmım Tökeli İmre"

Tökeli İmre uzun ve mâcarelı bir mücâdeleden sonra başarılı olamayarak 1697'deki **"Zenta Hezimeti"**nden sonra Türkiye'ye ilticâ etti. Önce Haliç kenarında bir konakta misafir edilen bu şahıs bilâhare İzmit'te ikamete memur edildi ve 13 Eylül 1705 târihinde burada vefât etti. Halen İzmit'te bir sokak onun adını taşımaktadır.

111 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh.743

112 **Tökeli İmre**'ye bağlı olanlar Macarca **"âsi"** mânâsında **"krucz"** kelimesi ile anılmaktaydı. Osmanlılar bu kelimeden muharref olarak bun-

Macarlar'ın kimi isterlerse kıral seçebileceklerini fakat bu hususta Osmanlı Devleti'ne danışmalarını şartı koşuluyordu. Her türlü hak ve hürriyetleri hâiz olacak olan bu Macarlar bir tecâvüze uğrarlarsa Osmanlılar'ın onları düşmanlarına karşı koruması da taahhüd ediliyordu.[113]

Böylece sırtını Osmanlılar'a dayayan **Tökeli İmre** Orta Macaristan'da Avusturyalılar ile çarpışmaya başladı. Avusturyalılar ile aramızdaki Vaşvar Anlaşması'nın bitmesine daha iki sene varken vezir-i azam bu sulhü ihlâl mâhiyetinden olmak üzere Padişah'ı da ikna ederek ondan **Tökeli İmre**'ye yardım müsaâdesini kopardı. Belki de bu hareketin fecî neticelerini gördüğü için **Kara Mustafa Paşa** hakkında çok ağır ifadeler kullanan **Fındıklılı Mehmed Ağa**, **Tökeli İmre**'nin şu neticeyi rüşvetle istihsal ettiğini söylemekte ve O'nu "***mütekebbir, tamahkâr devletin haraplığını ister; anûd-u kenud*** (inatçı ve nankör) ***ve mağrur***" sûretinde vasfetmektedir.[114]

Padişah'tan **Tökeli İmre**'ye askerî destek müsaâdesini alan **Kara Mustafa Paşa**, Budin Beylerbeyi **İbrahim Paşa**'yı serdar tâyin ederek O'na yardıma gönderdi. O da 1682 Temmuzu'nda Orta Macaristan'a girerek burada fetihlere başladı. 28 adet kale ve palankayı zaptederek[115] bunları **Tökeli İmre**'ye teslim ettikten sonra Budin'e çekildi.

Bu durum açıkça Avusturyalılar ile aramızdaki sulh anlaşmasına aykırıydı. Bu sebeple Avusturyalılar İstanbul'a bir elçi göndererek hem şikâyetlerini bildirdiler ve hem de mevcud sul-

---

lara "**kurs**" dediklerinden **Tökeli İmre**'yi de çok kere "**Kurs Kıralı**" olarak anmaktaydılar.

113 Türk adâlet ve müsâmahakârlığı ile zayıfları korumak husûsundaki âlicenaplığımızın eşsiz bir vesikası olan bu ahidnâmenin tam metni için bkz. **Ahmed Refik**- Türk Hizmetinde Kıral Tökeli İmre, İstanbul 1932, sh. 8 ve müt.

114 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 757

115 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 755

at ettiler.[109] Bu müracaat kabul görmedi. Çünkü Avusturya ile aramızda yirmi sene müddetli bir sulh anlaşması vardı. Fakat daha sonra Avusturyalılar'ın zulümlerine karşı mecburen isyan durumuna geçen bu halkın reisi **Tökeli İmre**[110] 1675 Yılı'nda İstanbul'a bir elçi göndererek Osmanlı himâyesini talep etti. Bu sırada sadrâzam **Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa** aradaki sulh anlaşmasını nazar-ı itibare alarak bu talebi reddetti. Fakat bir yıl sonra O vefât edip yerine **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa** geçince Macarlar taleplerini tekrarladılar. **Kara Mustafa Paşa** Osmanlı Devleti'ndeki bu yeni zindeleşmeden istifade ile devletin hududlarını **Kanûnî** zamanındakinden daha ilerilere taşımak arzusuyla aradaki sulh anlaşmasına rağmen bu talebi kabul ile Orta Macar halkını himâye altına almayı kabul etti.[111] O üstelik Padişah'ı da ikna ederek **Tökeli İmre**'ye bir ahidnâme ile kırallık beratı gönderdi.

Bu ahidnâme ile **Tökeli İmre** Orta Macaristan veya "**Kurs Kıralı**"[112] olarak tanınıyor ve ölümü hâlinde Ortodoks

---

109 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 742

110 **Tökeli İmre** (1657-1705) bir mâlikâne sâhibi olan babası Avusturyalılar tarafından öldürülmesinden sonra (1670) on üç yaşında bir genç olduğu halde mücadeleye atılarak kısa zamanda Ortodoks Macarlar'ın lideri hâline gelmişti. II. Viyana Kuşatması'nda Osmanlı safında yer alan **Tökeli İmre**'nin müracaatı **Merzifonlu Kara Mustafa** tarafından kabul edilerek kendisi Orta Macar kıralı olarak tanındı. Bu sebeple kazdırdığı mühre şöyle yazdırmıştı:

"***Muhibb-i âl-i Osman'ım itaat üzreyim emre***
Kıral-ı Orta Macar ki, nâmım Tökeli İmre"

Tökeli İmre uzun ve mâcarelı bir mücâdeleden sonra başarılı olamayarak 1697'deki "**Zenta Hezimeti**"nden sonra Türkiye'ye ilticâ etti. Önce Haliç kenarında bir konakta misafir edilen bu şahıs bilâhare İzmit'te ikamete memur edildi ve 13 Eylül 1705 târihinde burada vefât etti. Halen İzmit'te bir sokak onun adını taşımaktadır.

111 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh.743

112 **Tökeli İmre**'ye bağlı olanlar Macarca "**âsi**" mânâsında "**krucz**" kelimesi ile anılmaktaydı. Osmanlılar bu kelimeden muharref olarak bun-

Macarlar'ın kimi isterlerse kıral seçebileceklerini fakat bu hususta Osmanlı Devleti'ne danışmalarını şartı koşuluyordu. Her türlü hak ve hürriyetleri hâiz olacak olan bu Macarlar bir tecâvüze uğrarlarsa Osmanlılar'ın onları düşmanlarına karşı koruması da taahhüd ediliyordu.[113]

Böylece sırtını Osmanlılar'a dayayan **Tökeli İmre** Orta Macaristan'da Avusturyalılar ile çarpışmaya başladı. Avusturyalılar ile aramızdaki Vaşvar Anlaşması'nın bitmesine daha iki sene varken vezir-i azam bu sulhü ihlâl mâhiyetinden olmak üzere Padişah'ı da ikna ederek ondan **Tökeli İmre**'ye yardım müsaâdesini kopardı. Belki de bu hareketin fecî neticelerini gördüğü için **Kara Mustafa Paşa** hakkında çok ağır ifadeler kullanan **Fındıklılı Mehmed Ağa**, **Tökeli İmre**'nin şu neticeyi rüşvetle istihsal ettiğini söylemekte ve O'nu "***mütekebbir, tamahkâr devletin haraplığını ister; anûd-u kenud*** (inatçı ve nankör) ***ve mağrur***" sûretinde vasfetmektedir.[114]

Padişah'tan **Tökeli İmre**'ye askerî destek müsaâdesini alan **Kara Mustafa Paşa**, Budin Beylerbeyi **İbrahim Paşa**'yı serdar tâyin ederek O'na yardıma gönderdi. O da 1682 Temmuzu'nda Orta Macaristan'a girerek burada fetihlere başladı. 28 adet kale ve palankayı zaptederek[115] bunları **Tökeli İmre**'ye teslim ettikten sonra Budin'e çekildi.

Bu durum açıkça Avusturyalılar ile aramızdaki sulh anlaşmasına aykırıydı. Bu sebeple Avusturyalılar İstanbul'a bir elçi göndererek hem şikâyetlerini bildirdiler ve hem de mevcud sul-

---

lara "**kurs**" dediklerinden **Tökeli İmre**'yi de çok kere "**Kurs Kıralı**" olarak anmaktaydılar.

113 Türk adâlet ve müsâmahakârlığı ile zayıfları korumak husûsundaki âlicenaplığımızın eşsiz bir vesikası olan bu ahidnâmenin tam metni için bkz. **Ahmed Refik**- Türk Hizmetinde Kıral Tökeli İmre, İstanbul 1932, sh. 8 ve müt.

114 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 757

115 **Silâhtar** Târihi, C.I, sh. 755

hu yeniden yirmi sene daha temdid etmek istediler. Fakat Avusturya ile harb etmeyi kafasına koymuş olan Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** buna yanaşmadığı gibi aradaki sulhu bozmak istemeyen Padişah'ı da hudud boylarından Avusturyalılar'ın tecâvüzlerine âid sahte şikâyetnâmeler göndertirerek harbe râzı etti.

Avusturyalılar o sırada Osmanlılar'la ciddi bir muhârebeyi göze alacak bir durumda değildiler. Zirâ târihte **"Otuz Sene Harbi"** (1618-1648) denilen büyük bir savaştan yorgun, bitkin ve parçalanmış olarak çıkmış bulunmaktaydılar. Bu harp bir mezhep harbi olarak başlamış olmakla birlikte bilâhare bütün Avrupa Devletleri'ni şümulüne alan siyâsî ve umûmî bir şekle bürünmüştü. Aslında Roma-Cermen İmparatorluğu otuz sene harpleri sonunda Almanya ve Avusturya olarak parçalandığı gibi her birinin dâhili de feodal bir mâhiyete inkılâb etmişti. Meselâ Avusturya bu parçalanma sonunda her biri kendi başına buyruk üç yüz altmış prenslik hâline gelmişti. Ayrıca Roma- Cermen İmparatorluğu'na karşı Fransa kıralı **XIV. Lui** de gayet güçlü bir rakip olarak fırsat kollamaktaydı. Bu sebeple Avusturya elçisi Osmanlılar'la bir harbin zuhûrunu engellemek için bir hayli uğraştıysa da başarılı olamadı. Lâkin Avusturyalılar sulhün devamını sağlamak husûsundaki gayretlerinden vazgeçmeyerek 1682 sonlarında İstanbul'a bir elçi daha gönderdiler. O da vezir-i azamla görüşmesinden bir netice alamayınca devrin şeyhülislâmı **Ali Efendi**'ye müracaatla O'ndan aman dileyene kılıç çekilmeyeceğine dâir bir fetva aldı. Fakat Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'nın bu fetvayı dinleyeceği yoktu.

Bütün bu gayretlere rağmen harbin önlenemeyeceğini anlayan Avusturyalılar başta Papalık olmak üzere bütün batılı hıristiyan devletlerden yardım talep ettiler.

*"Papa **XI. İnosan** büyük gayretler sarf ederek Türkler karşısında hıristiyan devletleri birleştirmeye çalıştı. Papa'nın gayretleri ile Avusturya İmparatoru'nun müracaatları neticesinde, peşinen geniş çapta bir müttefikler cephesi kurulama-*

dıysa da, harcanan emekler boşa da gitmedi. Avusturyalılar'ın kendisinden pek fazla çekindiği Fransa ittifaka girmedi; fakat hasmâne vaziyet almayacağını da belirtmek suretiyle mühim bir iş görmüş oldu. Venedik hükümeti pek kurnaz davranarak, ittifaka girdiği halde bu durumunu peşinen açıklamadığı gibi, harbin ilk günlerinden itibaren fiilen hasmâne tavır da takınmadı. Leh hükümeti Avusturya ile 31 Mart 1683'te Osmanlılar'a karşı tedâfüî ve tecâvüzî bir muâhede imzaladı. 60 bin kişilik ordu toplayıp bunun 40 bin kişisi ile harbe iştiraki kabul eden Leh Kıralı ***Jean Sobieski*** *ordusuna bizzat kendisi kumanda edecekti.*

Bu iki devletten başka Bavyera Prensliği 11.000, Saksonya 11.400 asker vermeyi kabul ettiler. Frankonya ve Suab prenslikleri ise yardım vaadinde bulundular. ***Papa İnosan****'ın çalışmaları hayli tesir icra ettiği cihetle asker yardımı alınmayan bazı yerlerden para yardımı geldi. Bizzat Papalık makamı, İmparator'a 1.5 milyon gulden gönderdi. İspanya ve İtalya'dan pek çok para geldi. Hollanda Tuna'da kullanılacak bir donanmanın teçhiz masrafını üzerine aldı, İsviçre kendi topraklarında asker toplanmasına müsâade etti. Bazı yerlerden de İmparator ordusunda Türkler'e karşı vuruşmak üzere gönüllüler geldi."*[116]

Diğer taraftan Osmanlılar da 1683 Yılı Mayıs başında Belgrad'da toplanılmak üzere vilâyetlere emir göndererek hazırlıklara başladılar. Belgrad'a kadar Padişah'ın da beraber olması kararlaştırıldı. 3 Mayıs'ta Belgrad'a ulaşan Padişah serdar sıfatıyla vezir-i azamı ileri harekâta memur etti.

Ordu Ösek'e vâsıl olduğunda Rumeli eyâlet askerleri ve Kırım Tatarları ile **Tökeli İmre** emrindeki askerlerle Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'ya iltihâk ettiler. **Kara Mustafa Paşa**'nın hedefi Avusturya'nın baş şehri olan Viyana idi. Burası evvelce bu eserin ikinci cildinde anlatılmış olduğu üzere 1529 târihinde **Kanûnî Sultan Süleyman** tarafından kuşatılmış fakat fetih müyesser olmamıştı. **Kanûnî** devrini geçmek arzusunda olan **Kara Mustafa Paşa** bu sebeple ilk olarak burasını fethetmek maksadıyla Viyana üzerine yürüdü.

116 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh. 2145

ii. II. Viyana Kuşatması

Nisan başında Edirne'den harekete geçen ordu Belgrad'a vâsıl olduğunda Padişah burada kalarak vezir-i a'zamı serdar sıfatıyla Yanıkkale ile Komorn'un fethine memur edip yola çıkardı. Vezir-i a'zam İstoni-i Belgrad'a vâsıl olduğunda bir harb meclisi topladı. O, bu iki küçük kalenin fethini küçümsüyor ve Avusturya İmparatorluğu'nun başşehri olan Viyana'yı kuşatmak istiyordu. Viyana fethedildiği takdirde böyle küçük yerlerin birçoğunun kendiliğinden teslim olacağını düşünüyordu. Bu fikir çok yanlış sayılmazdı. Fakat Viyana gibi ehemmiyetli bir imparatorluk merkezinin kuşatılması yeni bir "**haçlı ittifakı**"na sebep olabilir ve bu durum da felâketli bir netice doğurabilirdi. Böyle düşünen Budin Beylerbeyi **İbrahim Paşa** bu bahar Yanıkkale ve Komorn'un fethi ile iktifâ edilip Kırım kuvvetlerinin Avusturya dâhilinde tahrip hareketlerinde bulunularak düşmanı zayıflatmasından sonra ertesi yıl Viyana üzerine yürünmesi fikrinde bulundu. Aynı şekilde Kırım Hanı **Murad Giray** da bu tarzda bir fikir beyan edince serdar bunlara karşı çok şiddetli târizlerde bulunup ikisinin de gönlünü kırdı. O, ileri gelir ricalden birçoğunu daha önce kendi fikrine imâle ettirmişti. Bunların Serdar-ı Ekrem'i teyiden söyledikleri sözler sonunda evveliyetle Viyana'nın kuşatılmasına karar verildi.

Sulh teşebbüslerinden bir netice alamayan Avusturyalılar Osmanlılar'ın muhtemel harekâtını dikkate alarak Avrupa devletleri ile bir ittifak arayışına girişmişlerdi. Bundan haberdar olan Serdar-ı Ekrem'in evveliyetle Viyana'ya saldırarak böyle bir ittifak gerçekleşmeden Avusturyalılar'ı hazırlıksız yakalamak istediği anlaşılmaktaydı. Nitekim Serdar-ı Ekrem'in kararını böyle değerlendiren târihçiler de vardır.[117]

Alınan karar mucibince Osmanlı ordusu harekete geçin-

117 **İ. Hâmi Danişmend**-A.g.e. C.IV. sh.453

ce Avusturyalılar düşmanlarını Macar topraklarında karşılamak düşüncesiyle Uyvar'a hücum ettilerse de büyük bir zâyiatla geriye püskürtüldüler. Avusturya İmparatoru **Leopold** çocukluk arkadaşı ve eniştesi olan Batı Âlemi'nin namlı kumandanlarından **Charles de Lorraine** (**Loren**)i başkumandan tâyin etmişti. **Loren** Osmanlı ordusunun Raab Suyu'nu geçmesine mâni olmak istediyse de başarılı olamadı. 1 Temmuz'da Raab Suyu'nu geçen Osmanlı ordusu Yanıkkale'yi kuşatmayıp ileri harekâta devam ederken Avusturyalılar kendilerini zayıf hissettiklerinden[118] Tuna boyunca geriye çekildiler.

Lâkin Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** muhtemelen kendisine muhâlefet edenlere güvenemediği için sıkı bir takiple Avusturya ordusuna karşı bir imha hareketi yapmadı. Bu O'nun giriştiği bu seferde işlediği ilk hata oldu. Aksine emrindeki orduyu parçalara ayırarak civardaki kale ve palankaları fethe memur etti. Böylece takriben on beş günlük bir müddeti zâyi etmiş oldu. Netice olarak Tuna Nehri'nin sağ ve solundaki birçok kale ve palankayı ele geçirdiyse de kendisinin Viyana üzerine yürümek niyetini sezen düşmana Viyana Kalesi'ni tahkim için zaman kazandırmış oldu. Bu da O'nun ikinci hatasıydı.

Gerçekten Viyana'da o zaman on iki top vardı. Bu müddet zarfında Viyanalılar kaleye uzun menzilli iki yüz elli top daha soktukları gibi siperler kazmak, kale surlarını tahkim etmek erzak ve mühimmat depolamak gibi tedbirler aldılar. Esasen **Kanûnî**'nin 1529'daki kuşatmasından ders alan Avusturyalılar ondan sonra burasını oldukça tahkim etmişlerdi.

---

118 Bu sefere katılan Osmanlı ordusunun miktarı hakkında çok çeşitli rivâyetler vardır. Bunu altmış binden başlayarak **Uzunçarşılı** gibi beş yüz bine kadar çıkararak zikreden târihçiler vardır.(**Uzunçarşılı**-a.g.e. C.III, Kısım I, sh. 440) Gerçekçi olanı bu ordunun muhârip ve gayr-i muharip unsurlarla birlikte iki yüz elli bin kişi civarında olduğudur. (Mufassal Osmanlı Târihi –C.IV, sh. 2151) Bunlardan Viyana Kuşatması'na katılanların yekûnu ise ancak yüz yirmi beş bin kadardı. Zirâ bir kısım asker Avusturya'ya gelecek yardımları önlemek maksadıyla çeşitli yerlerde bırakılmıştı.

*"Belgrad'dan Yanıkkale'yi zaptetmek üzere ayrılmış olan Veziriazam **Kara Mustafa Paşa**, bilâhare Viyana'ya yürümek için karar aldığı hâlde, bunu derhal Padişah'a bildirmedi. Ancak Raab Suyu'nu geçip Yanıkkale'yi geride bırakmaya başladığı sırada vaziyeti bir telhis ile hükümdara arz etti. Silâhtar **Fındıklılı Mehmed Ağa**'nın kaydına (C: 2, S: 39) göre: **Dördüncü Mehmed** telhisi okuyunca:*

«- Maksadımız Yanıkkale ve Komaron idi, Beç Kalesi dilde yoktu. Paşa âcayip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Taâlâ âsân getüre; lâkin mukaddem bildirseydi rıza vermezdim.» demiştir.

Bu sûretle Padişah'tan Viyana Kuşatması'nın iznini koparan Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** 14 Temmuz'da Viyana önüne geldi ve şehri kuşatmaya başladı. Ertesi gün kale kumandanı **Starhemberg**'e bir mektup göndererek Viyana'nın kan dökülmeden teslimi talebinde bulundu. Bu talebin cevapsız bırakılması üzerine şiddetli top ateşiyle muhâsara başlatıldı.

Avusturyalılar daha önce hâriçteki binaları tahrip ederek kaleye çekilmişler ve **Merzifonlu**'nun kaybettiği on beş gün müddet zarfında çeşitli tedbirler ittihaz etmiş olmalarına rağmen mâneviyatları bir hayli bozuktu. Zirâ kıralları **Leopold** 7 Temmuz'da şehrin müdafaasını **Starhemberg**'e bırakarak kaçmış ve yüz elli km batıdaki Linz Şehri'ne gitmişti. Kaçarken de hakaretlere mâruz kalmış üstelik O'nun bu hareketini gören ahâliden pek çoğunun da şehri terk etmesine sebep olmuştu. **Starhemberg** müdâfaa için kale halkını da vazifelendirmek istediğinden kaçmalara mâni olmak için pek çok adamı idam ettirmiş buna rağmen kalede kalanlar altmış bin kişiye inmişti. **Merzifonlu**'nun civarda on beş gün oyalanmasından istifâde ile **Loren** kumandasında Osmanlı'ya karşı çıkarılan Avusturya askerleri de kuşatmadan bir gün önce gelip kaleye dâhil oldular.

Osmanlı serdarı ordusunu üçe ayırdı. Sağ kola Diyarbekir vâlisi **Kara Mehmed Paşa**'yı sol kola ise Yanova vâlisi **Vezir Mehmed Paşa**'yı kumandan tâyin etti.

Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**

Kendisi de merkezde yer almış bulunuyordu. **Merzifonlu, Kanûnî**'nin Viyana Seferi'nde olduğu gibi yine büyük bir hata yaparak uzun menzilli topları beraberine almamıştı.[119] Bu da büyük bir hataydı. Üstelik müdâfîlerin elindeki uzun menzilli iki yüz altmış iki topa karşı Osmanlı ordusundaki top sayısı bunun ancak bunun yarısı kadardı. Ayrıca şehrin kuzey ve doğusu bataklık olduğundan düşmanın bu cihetlerden sıkıştırılması mümkün değildi. Muhâsara şiddetli bir top ateşiyle başlamış olmasına rağmen surlara bir zarar verilemiyordu. Bunun için lâğım patlatmaya ihtiyaç vardı. Bu da düşmanın kesif ateşi karşısında mümkün olamıyordu. Bu sebeple ilk lâğım patlatma ancak 23 Temmuz'da mümkün olabildi. Yıkılan surlar önünde boğaz boğaza bir çarpışmadan netice alınamadı.

Ağustos ortalarında surlarda açılan gediklerden bir kısmı Osmanlı askeri kaleye dâhil olmuşsa da kesif düşman ateşi sebebiyle kale düşürülemedi. Müdâfîler geceleri canhıraş bir sûrette çalışarak açılan gedikleri kapatıyorlar buralarda gündüz vâkî olan kanlı çarpışmalardan netice alınamıyordu. Muhâsara uzadıkça orduda erzak ve mühimmat tükenmeye başlamıştı. Üstelik başlayan yağmurlar sebebiyle kuşatma da bir hayli güçleşmekteydi. Bu sebeple askerler arasında çatlak sesler çıkmaya başlamıştı. Fakat düşmanın durumu da çok iç açıcı değildi. Onlar da kalede kırk günlük erzak ve mühimmat stoklamış bulunduklarından durumları çok kritikti. Üstelik kale dâhilinde baş gösteren dizanteri hastalığı pek çoğunun ölümüne sebep olmaktaydı. Bu durumda Osmanlı askerleri zenginliğinden ha-

119 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 47

berdar oldukları Viyana'ya harben girerek burada mal yağmalamakta serbest olmak hususundaki bir düşünceyle kumandanı kat'î bir taarruz için sıkıştırıyorlardı. Fakat **Merzifonlu** şehrin yağmalanmasını arzu etmediğinden sabır ve metanetle netice almak istiyordu. Bu da Viyana Kuşatması'nda O'nun yaptığı diğer bir hata oldu. Ancak **Merzifonlu**'nun şehrin mutlaka düşeceğini düşünmekten dolayı vâkî olan bu tutumunu aleyhe çeviren fecî bir gelişme oldu:

Viyana Kuşatması'ndan önce vezir-i a'zam Eğri Beylerbeyi **Kör Hüseyin Paşa** ile **Tökeli İmre**'yi Presburg Kalesi'nin fethine memur etmişti. Onlar hem burayı fethedecekler hem de Viyana'ya kuzey ve doğudan gelebilecek yardımları önleyeceklerdi. Bunlar Presburg'a yaklaştıklarında Alman ve Macarlar'dan müteşekkil otuz bin kişilik bir ordunun Lehistan'a gelip burada kıralın topladığı otuz beş bin kişilik diğer bir orduyla birlikte harekete geçmiş olduklarını öğrenerek durumu serdara haber verdiler ve kendisinden yirmi bin kişilik bir yardım talep ettiler. Serdar hem **Kör Hüseyin Paşa**'nın mübalâğa ettiğini düşündüğünden ve hem de böyle bir kuvveti oraya göndererek muhâsarayı zayıflatmak istemediğinden bu talebe cevap vermedi. **Kör Hüseyin Paşa** ile **Tökeli İmre**'ye kendi imkânlarıyla bu yardım kuvvetini karşılamalarını emretti. **Kör Hüseyin Paşa**'nın emrinde sadece altı bin kişi vardı. Beraberindeki **Tökeli İmre**'nin ordusu ise on bin kişi idi. Lâkin **Tökeli İmre** bu harp kendisinin Avusturya'ya karşı korunması için başlamış olmasına rağmen **Kör Hüseyin Paşa** ile birlikte hareket etmeyi kabul etmeyerek ondan ayrıldı. Bunun bahânesi güyâ emrindeki askerlerin Avusturya'ya mütemâyil olduklarından karşı tarafa iltihâkından korkmasıydı.

Tökeli İmre'nin bu ihâneti sebebiyle **Kör Hüseyin Paşa** 24 Ağustos'ta bu düşman ordusuna karşı müdhiş bir sûrette mağlup oldu. Askerlerinden ancak ve sâdece on kişi kurtulabildi. Kendisi de Morova Suyu'nda boğularak şehid oldu. Bu durumda Viyana'ya yardım için teşekkül ettirilmiş olan bu or-

dunun ileri harekâtını önlemek imkânsız bir hâle geldi. Serdar bu işi Kırım Hanı **Murad Giray**'a havâle etti. Zirâ O daha önceden İskender Köprüsü civarında mevzilendirilmiş bulunması dolayısıyla bu ordunun Viyana'ya ulaşmasını engelleyebilirdi. Lâkin O'nun serdara karşı yazdığı bir mektuba aldığı sert bir cevap kendisini gücendirmiş bulunuyordu. Esasen daha başlangıçta serdara muhâlefet ettiğinden aralarındaki bu güceniklik bu mektupla had safhaya ulaşmış olması sebebiyle **Murad Giray Han** inanılması güç bir ihânetle kendisine verilen bu vazifeyi yapmadı. Silâhtar **Mehmed Ağa** bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"O gün kendisi köprüye nâzır yüksek bir mahalde, bir elinde kamışı, diğer elini böğrüne koymuş at üzerinde durup düşmanın geçişini seyrediyordu, imamı yanına varıp:

"-Han'ım, şu bölük bölük geçen düşmanı kırdırsanız artık gerisi kesilmez miydi?" deyince Han:

"-Behey efendi, sen bu Osmanlılar'ın bize ettiği cevri bilmezsin; ancak bizi bir hâle koydular ki, yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defa yazıp bildirdim. Düşman çok, mukavemet mümkün değil; askeri ve topları metristen çıkar; iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selâmetle gidelim dedim; inadından dönmeyip söz geçiremedim. Yazdığı tekdir yollu cevaplar ile gönderdiği mektuplarında kokmuş beygir eti yediğimize kadar yazmış. İnşallâhü Teâlâ bu düşmanın defi yanımda işten değildi ve bilirim ki, dinimize de düşmez ihânettir. Lâkin gayret beni komadı, onlar da görsünler kendileri kaç akçelik adam imiş, Tatar kadrin bilsinler." deyip atını tepti ve Tatar askerini alıp kâfirin önüne, düşüp ve kollarını salıp, gülüp oynayarak Beç altında orduyu hümâyuna gelip doğru serdar-ı âzâmın otağına indi. Düşmanın vâki hâlini söyledi. Köpek gibi ardıma düşmüş geliyor." dedi.[120]

Yardım kuvvetinin önü kesilmeyerek Viyana'ya doğru

120 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 82

ilerlediğini gören Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** Yanıkkale civarındaki köprülerin muhâfazası için yirmi bin askerle geride bırakılmış olan Budin vâlisi **Uzun Mehmed Paşa**'nın oraların muhâfazasını Silistre vâlisine bırakarak acele Viyana'ya yetişmesini istedi. **Uzun İbrahim Paşa** sekiz bin kişi ile 8 Eylül'de Viyana'ya geldi. O'nun kendisine yaklaşan düşmana karşı Düzova'da bir meydan savaşı yapılmasını tavsiye etmesine de itibar etmeyen **Uzun İbrahim Paşa** otuz bin yeniçeriyi Viyana önünde siperlere sokarak yerlerinden ayrılmamalarını emrettikten sonra ordunun diğer kısmı ile düşmanı karşılamaya karar verdi.[121]

"*Viyana Meydan Muhârebesi 12 Eylül 1683 (20 Ramazan 1094) pazar günü cereyan etti. 120 bin asker ve 200 den fazla topu bulunan düşman karşısında merkezde kendisi bulunup sağ cenahın kumandasını Budin Vâlisi* ***Uzun İbrahim Paşa****'ya verdi. Sol tarafta da vezir* ***Sarı Hüseyin Paşa*** *ile Kırım Hanı bulunuyordu. Eflâk ve Boğdan voyvodaları sağ kolun en sağ ucunu teşkil etmekteydi.*

Muharebe de düşmanın Kahlenberg tepesinden aşağı doğru ilerlemesiyle başladı.

Türk mukabelesi şiddetli olmakla beraber düşmanın ordusunun ateş üstünlüğü sarsılmamıza sebep oldu. İlk bozulma sağ kolda vuku buldu. Sol kol kumandanı ***Sarı Hüseyin Paşa*** *dayanmaya çalıştıysa da Kırım askerlerinin muhârebeden yüz çevirmeleri ve* ***Murad Giray****'ın askerini alarak harp sahasından çekilmeye bakması bu kolun da dayanmasını imkânsızlaştırdı. Cenahlar sarsılınca düşman hücumunu merkeze tevcih etti. Bilhassa Leh Kıralı* ***Sobieski*** *askerlerini merkeze doğru sevketli.*

Sadrıâzam ***Kara Mustafa Paşa*** *metanetle yerini muhâfaza sûretiyle beş altı saat mücadeleye devam etti. Ne çâre ki cenahların çökmesi ordu merkezinin muhârebenin mukadderatını değiştirmesini imkânsızlaştırdı. Cenahlardaki perişanlık*

121 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 75 vd.

merkezdeki askere de sirayet ettiğinden askerin çoğu can kaygısına düştü. Düşman askerlerinden merkeze doğru ilerleyip hazine sandıkları üzerine bayrak dikenler görüldüğü sırada Sadrıâzam hücumlarını tazeleyerek inatla vuruştu. İş bu dereceye gelmeden biraz önce siperlerdeki askerlerin çıkmalarını emretmişti. Müttefiklerin galebesini gören Viyana müdâfileri çıkışa teşebbüs ettiklerinden iki ateş arasında da kalan bu askerler fazla zâyiat verdiler. Bozguna şâhid olan sadrıâzam:

"Bugünleri görmekten ise ölmek evlâdır." diyerek çarpışa çarpışa şehid olmak istedi. Lâkin sipahiler ağası ***Osman Ağa****, kendisi ölürse askerin mahvolacağını, bu bakımdan vücudunun asker için lüzumunu hatırlatarak fikrinden vazgeçirdi. Bunun üzerine sancağı şerifi alarak muhârebe sahasını terketti.*

Böylece ordu hâzinesi, on beş bin çadır, üç yüz top, cephâne, mühimmat velhâsıl sadrıâzamın otağı da dâhil olmak üzere bütün ordu eşyası düşmanın eline geçti. İki koldan ilerleyen düşman askerinin bir kolu Viyana'ya girip metrisleri işgal ederken diğer kolu karargâhı ele geçirmiş bulunuyordu. Metrislerde yakaladıkları subay ve askerlerle hasta, yaralı ve zayıf oldukları için gidemeyen on bin kişiyi insafsızca bir anda kılıçtan geçirdiler. Müttefik ordusu, Osmanlı ordugâhını yağmaya daldığı, bundan sonra da yağma malı hissesi ve Viyana'ya ilk girme şerefi yüzünden aralarına soğukluk ârız olduğundan Türk ordusunu takip etmediler."[122]

Jean Sobieski ile **Loren** arasında Viyana Kalesi'ne ilk giren olmak hususunda ihtilâf çıktığından anlaşıp Osmanlı ordusunu tâkib edemediler. Yirmi dört saat sonra Osmanlı ordusu Raab civarında toplanmaya başladı. Buraya ilk gelen **Uzun İbrahim Paşa** olduğu öğrenilince[123] uğranılan hezimetin mesuliyetini başkasına yıkmak için bahâne arayan **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa** bu hareketi ihânet sayarak haksız yere O'nu idam etti. Hâlbuki o düşmanla mertçe çarpışmış ve Kırım

122 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh.2159 vd.

123 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 88

Hanı'nın ihâneti sebebiyle muvaffakiyetsizliğe uğramıştı. Serdarın bunu bilmemesine imkân yoktu. Lâkin daha başlangıçta Viyana Kuşatması'na muhâlefet ettiği için olmalı ki, O'nu gâyet haksız olarak idam etti.

Bu âşikâr haksızlığa rağmen **İbrahim Paşa** idam edilirken:

Bu adam benim düşmanımdır. Lâkin şu ana kadar devletin ekmeğiyle yetiştiğim içim Padişahımdan rica ederim ki, başarısızlık kabahatiyle vezir-i azamı öldürmeyerek bu işin hüsn-ü sûret bulmasını O'na bıraksın. Bundan gayrısı bu işin üstesinden gelemez." demek âlicenaplığını göstermiştir.

Bu bozgun haberini alan Padişah **IV. Mehmed** Belgrad'dan Edirne'ye geldi. Ordu ise, Budin'de kışlağa çekildi. Düşman Estergon ve Kamaron kalelerine saldırınca Budin vâlisi **Kara Mehmed Paşa** oraya yardıma gönderildi. Burayı muhasra eden öncü kuvvetler bozguna uğratıldığı halde arkadan gelen kalabalık düşmana karşı başarılı olunamadığından **Kara Mustafa Paşa** geriye çekildi.

Budin'e çekilmiş olan Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** düşmanın muhtemel harekâtını hesap ederek hudud kalelerini korumak için buralara askerler gönderdi. Ancak kale kumandanlarının bazılarının düşman korkusuyla Budin'e geldiklerini görünce şiddetli mizacı sebebiyle bunları idam ettirdi. Durumu bir telhisle Padişah'a arz etmiş olmasından dolayı ihâneti sâbit olan **Murad Giray** azledilerek yerine **Hacı Giray** tâyin edildi. Bunun için **30 Eylül 1683** târihinde Budin'de askerin mâneviyatını yükseltmek için muhteşem bir merâsim tertip olundu.

Bu sırada bazı düşman kuvvetlerinin Ciğerdelen ve Estergon istikametinde ilerledikleri duyuldu. **Merzifonlu** bunları karşılamak üzere Budin vâlisi **Kara Mehmed Paşa**'nın emrine otuz bin asker vererek yardıma gönderdi. **Kara Mehmed Paşa** Ciğerdelen'de **Jean Sobieski** kumandasındaki yirmi dört kişilik kuvveti müdhiş bir bozguna uğrattı. O'nun askerlerini büyük ölçüde kılıçtan geçirdi. Kendisi de az kalsın esir edilecekti. Lâkin bu zafer pek bir işe yaramadı. Zirâ arkadan gelen

altmış bin kişilik bir ordu ile Ciğerdelen Ovası'nda vuruşan **Kara Mehmed Paşa** 9 Ekim 1683 târihinde mağlup oldu. Ciğerdelen Kalesi muhâfızları vire usulüyle teslim oldularsa da düşman vire şartlarına riâyet etmeyerek kaleyi ateşe verdi ve burada yaşayan çoluk çocuk binlerce insanı evleriyle birlikte yakarak imha etti.

Bundan sonra düşman Osmanlılar'ın Estergon Kalesi'ni kuşattı. Kale kumandanı vire ile teslim teklifini reddetmişse de buradaki askerler kale kumandanını öldürmeye teşebbüs ettiler. Bu yüzden bu kale de kuşatılmasının dördüncü günü vire ile teslim oldu. Oradan Budin'e gelen ocak ağaları da bu ihânetleri sebebiyle **Merzifonlu** tarafından idam edildiler.

Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa** Belgrad'a gelerek ordusunu müteâkip baharda yeniden sefere çıkarmak üzere hazırlıklara girişti. Padişah ise O'nu taltifen hil'at ve kılıç göndererek teselli etti. Lâkin sert mizaçlı ve inatçı olan Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'nın hükümet merkezinde birçok muhalifi vardı. O'nu Padişah'ın annesi **Turhan Sultan** destekliyordu. Bu sırada **Vâlide Sultan**'ın ölümü O'nun düşmanlarının harekete geçmesine sebep oldu. Bunlar çeşitli propagandalarla serdarı Padişah'ın gözünden düşürdüler. Bu husûsta O'nun Padişah'ı hal' etmek istediğine kadar çeşitli yalanlar uydurdular. Buna dâir uydurma mektuplar ortaya attılar. Darüssaâde Ağası **Yusuf Ağa** ile Boşnak **Sarı Süleyman Ağa** devamlı bir sûrete Padişah'ı O'nun aleyhine tahrik ettiler. Bu sırada Sadâret Kaymakamı **Kara İbrahim Paşa**'yı da sadrazamlık vaadiyle kendi saflarına çektiler.

Padişah bu telkinlere bir müddet mukavemet ettiyse de nihâyet bu dedikoduların tesirinde kalarak 15 Aralık 1683 târihinde O'nun idamına dâir bir fermanı imzaladı. Kapıcılar Kethüdası **Kazaz Ahmed** ve Çavuşbaşı **Mehmed Ağa**'lar bu fermanı hâizen Belgrad'a gëldiler. Bu sırada **Kara İbrahim Paşa, Merzifonlu**'nun yerine vezir yapıldı.

Bu idam hükmü 25 Aralık 1683 günü Belgrad'a ulaştı-

rıldı. Merzifonlu bu emri gâyet tevvekkülle karşıladı. Askerin kendisini çok sevdiği cihetle bir taşkınlık yapmasını önlemek için mescidde kimsenin görmediği bir şekilde idam edilmesi teklifinde bulundu. O derecede mütevekkildi ki; iki rekat namaz kıldıktan sonra büyük bir soğukkanlılıkla halıların kanıyla kirlenmemesi için kaldırılmasını istedi ve boynunu cellâda teslim etti. Cellâd O'nun başının derisini yüzdükten[124] sonra cesedi bu câminin avlusuna defnolundu.[125] Bu sûretle Osmanlı Târihi'nde mühim bir dönüm noktası teşkil eden **"II. Viyana Kuşatması"** nihâyete ermiş oldu.

Bu savaş Osmanlı'nın eski gücünü kaybettiğine dâir Avrupalılar'da kat'î bir kanaat hâsıl ettiğinden bundan sonra Osmanlılar'a karşı daha cesur hareket edecekleri muhakkaktı. Bu sebeple bazı târihçiler Osmanlı Târihi'nde **"Gerileme Devri"**nin 1683'te, diğer bazıları ise ileride anlatılacak olan 1699 **târihli "Karlofça Muâhedesi"** ile başladığını kabul ederler.

Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'yı da Köprülü Âilesi'ne mensup kabul edersek O'nun idamı Osmanlı Tarihi'nde **"Köprülüler Devri"**nin kapanmış olduğunu kabul edebiliriz.

c. Köprülüler Devri Sonrası Hâdiseleri

aa. Avusturyalılar'a Karşı Mâruz Kalınan Mağlubiyetler ve Uğranılan Kayıplar

Avusturya ve Lehistan'ın Papa **XI. İnosan**'ın gayretleri ile Osmanlılar'a karşı kurulmuş olan **"Hıristiyan İttifakı"**na Viyana Bozgunu sonrasında önce Venedik'in (1684) daha sonra da Rusya'nın (1686) dâhil olmasıyla bu ittifaka **"Mukaddes İttifak"** adı verildi. Bu sebeple biraz ileride anlatılacağı üzere Osmanlılar Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya'dan ibâret dört devlete karşı yıllarca çarpışmak mecburiyetinde kaldı.

Osmanlılar'ı Macaristan'dan büsbütün söküp atmak ar-

124 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 124

125 **Silahtâr** Târihi, C.II, sh. 97 vd.

LEHİSTAN
Ukrayna
Podolya
Kamaniçe
Buğ
Dnestr
AVUSTURYA
Kaşov
Uyvar
Viyana
1529
Eğri
Tisa
ERDEL KRALLIĞI
Beserebya
Yedisan
Peşte
Budin
Vasvar
Varat
Boğdan
Prensliği
Prut
Bucak
Akkerman
Segedin
1444
Mohaç
1526
Karniyol
Temeşvar
Sibin
Banat
Eflak Prensliği
Dobruca
Silistre
Tuna Irm.
Belgrat
1521
Bosna
1479
Sırbistan
1459
Niş
Kosova
1389
1396
Nigbolu
Varna
1444
Bulgaristan
ADRİYE DENİZİ
Ragusa
Karadağ
Potgoriçe 1448
Sofya
Usküp
Filibe
Edirne
1453
İstanbul
Dıraç
Arnavutluk
1479
Makedonya
Trakya
İTALYA
Selânik
Yunanistan
Taşoz
Otranto
1480
Yanya
Limni
Yenişehir
Parga
Midilli
Preveze
İnebahtı
Eğriboz
İşkiroz
1538
EGE DENİZİ
ANADOLU
Sakız
Zanta
Anabolu
Atina
Egin
Paros
Bodrum
İnebahtı
1571
Çuha
1669
Kandiye
Rodos
1522
Girit
OSMANLI AVRUPASI
1354-1682
1359'a Kadar
1359 - 1453
1453 - 1481
1481 - 1520
1520 - 1579
1579 - 1682
Henüz Görmüş Yerler
Macaristan Hudutları
ÖLÇEK ÇİZGİSİ
0 120 240 480 Km

zusuna kapılan Avusturyalılar -daha önce izah edilmiş olduğu üzere- Ciğerdelen ve Estergon Kaleleri'ni kolayca ele geçirmiş bulunmalarından cesâretle harekete geçtiler ve 18 Haziran 1684'te Budin yakınlarındaki Vişegrad ile 21 Haziran'da Vayçen'i zaptettiler. Bundan sonra **Loren** kumandasındaki Avusturyalılar Peşte'ye yöneldiler. Bunun üzerine Osmanlılar burasını boşaltıp Budin'e çekildiler. Bu iki şehri birbirine bağlayan köprüyü tahrip ettiler. Düşmanın Budin'e yaklaştığı sırada Akkilise mevkiinde Serdar **Bekri Mustafa Paşa** karşılarına çıktıysa da mağlup olup Ösek taraflarına çekildi.[126] Bu **sûretle** serbest kalan Avusturyalılar 14 Temmuz 1684 târihinde Budin'i kuşattılar.

Budin vâlisi **Kara Mustafa Paşa** şehri dirâyetle müdâfaa etti. Hatta 19 Temmuz'da yaptığı bir huruç hareketiyle **Loren**'in ordusuna çok büyük bir zâyiat verdi. Lâkin 19 Ağustos'ta üzerine düşen bir gülle ile şehid oldu. Yerine **Şeytan İbrahim Paşa** geçti.

Bu sırada Ösek (Ezsek)'de bulunan serdar **Bekri Mustafa Paşa** burada bir kısım Avusturya kuvvetlerinin hücumuna mâruz kalarak bir daha mağlup oldu. Merkez'den yardım talebinde bulunması üzerine kendisine Budin kurtarılamadığı takdirde idam edileceği bildirildi.[127]

Aldığı yardım kuvvetiyle Ösek'ten 6 Eylül 1684'te harekete geçen **Bekri Mustafa Paşa** Budin'e yaklaştığında kaleye bir kısım yardım kuvvetini sokmaya karar verdi.[128] Bu maksadla "*Diyarbekir Beylerbeyi **Siyavüş Paşa** ve Rumeli Beylerbeyi Kadıköylü **Mehmed Paşa**'yı ileri sevketti. Bu beylerbeyiler 19 Eylül'de iki ayrı koldan muhâsara kuvvetleri üzerine hücum ederek ağır zâyiat verdirdiler. Diyarbekir ve Rumeli beyler-*

126 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 134

127 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh. 157

128 A.g.e. sh. 149

beylerinin hücumundan iki gün önce Eğri Beylerbeyi Boşnak ***Sarhoş Ahmed Paşa*** *da Peşte tarafından hücum etmişti. Muhâsara kuvvetlerine böyle hücumlar yapıldığını gören müdâfiler sevindiği gibi mâneviyatları da yükseldi.*

Avusturyalılar Budin'i yüz bin kişi ile muhâsara ettiklerinden iki üç beylerbeyinin taarruzu ile muhâsarayı kaldırtmak mümkün değildi. 24 Eylül'de yapılan müzakere neticesinde, ***Serdar Mustafa Paşa*** *emrinde toplanmış beş beylerbeyinin hepsinin de hücuma geçmeleri kararlaştırıldı. Ertesi gün muhârebeye girişilince, Yanova Vâlisi* ***Osman Paşazâde Ahmed Paşa*** *ile* ***Köprülü****'nün damadı Diyarbekir Valisi* ***Siyavüş Paşa*** *hâriç diğerleri, şiddetli yağmuru bahâne ederek, hücumlarını siperlere kadar ilerletmediler. Lâkin bu iki paşa üç bin kişilik kuvvetleriyle koca muhâsara ordusunun içine dalıp düşmanı yararak ilerlediler. O sırada kaledekiler de bir çıkış yaptığından, düşmanı yaran paşalar kaleye bin kişilik kuvvet soktuktan sonra yine döğüşe döğüşe geriye döndüler.* ***Siyavüş*** *ve* ***Osman Paşazâde Ahmed*** *paşaların kahramanlığı müdâfilere o derece tesir edip cesâret verdi ki, bu sâyede kaleden çıkışlar yapıp düşman mevzilerini basıp zâyiat verdirir oldular."*[129]

Kuşatmanın altmışıncı günü düşmana otuz bin kişilik yeni bir yardım kuvveti gelip iltihâk etti. Böylece kuvvetlenen Avusturyalılar kale dâhiline bir elçi göndererek Budin'in teslimini talep ettiler. Buna karşı Budin vâlisi **Şeytan İbrahim Paşa** şöyle dedi:

"- *Cephânemiz tükense, dışarıdan da gelmesi mümkün olmasa yıkılan kale taşlarıyla cenk ederiz. Allah'ın inâyetiyle bu asker sağ oldukça size kale yok. Efendine söyle elinden geleni geriye koymasın!*"[130]

Bu teklifin reddi üzerine 4 Ekim 1684 târihinde şiddetli

129 Mufassal Osmanlı Târihi- C.IV, sh. 2168

130 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh.166

ve umûmî bir hücum başlatan düşman kuvvetlerine büyük kayıplar verdirildi. Ayrıca Osmanlılar kale dâhiline ilâve bir kuvvetle birlikte zahire de sokmayı başardılar.

Bu sırada Budin'e yardım için on bin kırım tatarının buraya gelmekte olduğunu haber alan düşman büyük bir paniğe kapıldı. Ayrıca aralarında salgın hastalıkların da baş göstermesi üzerine Avusturyalılar 2 Kasım 1684 târihinde kuşatmadan vazgeçerek çekilmeye başladılar. Toplarını ve pek çok harb malzemesini geride bırakarak sür'atle çekilmekte olan düşman takip edilerek yirmi bin kadarı katledildi. Ayrıca pek çok esir de alındı.

Yüz on üç gün süren bu muhâsarada gösterdiği dirâyet sebebiyle **Şeytan İbrahim Paşa**'nın lâkabı Padişah **IV. Sultan Mehmed** tarafından "**melek**" olarak değiştirildi. **Bekri Mustafa Paşa** serdarlıktan azlonularak yerine **İbrahim Paşa** tâyin edildi.

Avusturyalılar Budin muhâsarasında mâruz kaldıkları bu başarısızlıklara rağmen Osmanlılar'ı Macaristan'dan söküp atmak husûsundaki emellerinden vazgeçmeyerek ertesi yıl Uyvar'ı kuşattılar. Kışı Belgrad'da geçiren serdar **Melek İbrahim Paşa** bu gelişme üzerine Uyvar'ı kurtarmak maksadıyla harekete geçti. Fakat yolda daha önce Avusturyalılar'a kaptırılmış olan Estergon kuşatılırsa düşmanın Uyvar Muhâsarası'ndan vazgeçeceği düşünüldüğünden buraya yönelindi. Avusturya kumandanı **Loren** Uyvar önündeki kuvvetlerden on beş bin kişiyi alıp Osmanlı serdarı **Melek İbrahim Paşa**'ya karşı çıktı. Ustaca bir manevra ile bataklığa çekmeye başardığı seksen beş bin kişilik Osmanlı ordusunu burada arâzi şartlarından istifade ile mağlup etti.[131] Bunun üzerine kırk dört günlük bir kuşatmadan sonra 19 Ağustos 1685 târihinde Uyvar Kalesi düştü. Buradaki müdâfî Osmanlı askerlerinin tamamı şehid oldular.

Bu felâket sebebiyle **Melek İbrahim Paşa** 3 Aralık 1685

131 A.g.e. sh. 213

târihinde idam edildi. O'nun yerine **Sarhoş Ahmed Paşa** serdar tâyin olundu. Ayrıca sefere bizzat gitmeyerek bu mağlubiyete sebep olmuş bulunması dolayısıyla vezir-i azam **Kara İbrahim Paşa** da azledildi. Yerine **Sarı Süleyman Paşa** tâyin olundu. Bu sırada Avusturyalılar Ösek taraflarına hücumla bazı kaleleri zaptetmiş bulunduklarından yeni vezir-i azam **Sarı Süleyman Paşa** bizzat sefere çıkmaya karar vererek Belgrad'a geldi. O burada iken 18 Haziran 1686 târihinde yine **Loren** kumandasında olarak doksan bin kişilik bir Avusturya ordusu tekrar Budin'i kuşatmaya başladı. Bu durumun haber alınmasına rağmen yeni vezir-i azam gayet gevşek davrandı. Zirâ önceki kuşatmadan sonra Budin tahkim edilmiş bulunduğundan buranın kolay kolay düşürülemeyeceğini düşünmekteydi. Ancak Fındıklılı **Mehmed Ağa**'nın ifâdesine nazaran tamahkâr bir adam olan Budin vâlisi **Abdi Paşa** timar erbabından para alıp bunların birçoğunu salıverdiği için[132] kalede ancak altı bin muhârip asker mevcuddu.[133]

Hâlâ ağır davranan vezir-i azam kaledekilerin ısrarlı yardım talepleri üzerine iki bin serdengeçtiyi oraya sevkettiyse de onlar kalabalık düşman ordusunu yarıp geçemeyerek hemen hemen kâmilen imha edildiler. Bunu haber alan vezir-i azamın bu defa **Sarhoş Ahmed Paşa** kumandasında gönderdiği üç bini piyade olmak üzere on bin kişilik kuvvet de düşman tarafından bozguna uğratıldı.

Yardım alamayan müdâfîler kalabalık müttefik haçlı ordusunun şiddetli top ateşi altında zor bir duruma düştüler. Üstelik bir top güllesi isabetiyle kale dâhilindeki otuz altı kantarlık barut ve cephâne infilâk edip yok oldu. Bu infilâk sebebiyle

---

132 A.g.e. sh. 250

133 Bu sayıyı altı bin olarak gösteren târihçiler de vardır. (Bkz. **Dr. Vâhid Çabuk**- Büyük Osmanlı Târihi,İstanbul 1999, C.VI, sh.129- **İ. Hâmi Danişmend**-A.g.e. C.VI, sh. 461)

ayrıca dört bin muhâfız da şehid düştü.

Bu gelişme üzerine düşman teslim olma teklifinde bulunduysa da vâli **Abdi Paşa** tarafından bu teklif şiddetle reddolundu. Bu sırada ağırdan alan vezir-i azam Budin önlerine geldi ve düşmana arkadan hücum ederek bir miktar zâyiât verdirdiyse de kaleye beş yüz asker sokabilmekten başka bir şey yapamadı. Bu sebeple düşman 2 Eylül'de Budin'e dâhil oldu. Müdâfîler boğaz boğaza düşmanla çarpışmaktayken **Abdi Paşa**'nın şehid düşmesi onların mukavemet şanslarını ortadan kaldırdı. Böylece 1541 Yılı'ndan beri yüz kırk beş yıl müddetle bizim olan Budin düşman eline geçmiş oldu. Haçlılar burada akıllara ziyan bir katliâm ve mezâlim irtikâp ettiler. Bu sebeple vatanın her köşesinde:

"**Aldı nemçe bizim nazlı Budin'i**" şeklinde bir nakarat yankılandı.

Budin'in elden çıkması üzerine **Serdar Süleyman Paşa** Ösek'e çekildi. Düşman ilerleyişi önünde ilk kale olan Hatvan'ı boşalttırıp istihkâmları tahrip ettirdi. Segedin muhâfızı yardım talep ettiğinden oraya öncü bir kuvvet gönderdiyse de bunlar Segedin'e varmadan düşman tarafından mağlup edildiler. Bunun üzerine oraya bizzat yardımda bulunmaya karar veren serdar **Osmanzâde Ahmed Paşa**'yı öncü olarak gönderdi. Bunlar yolda karşılaştıkları düşman tarafından mağlup edildiler. İki bin şehid verilerek mâruz kalınan bu mağlubiyetin gâlibi sâdece dört bin kişilik bir düşman kuvvetiydi. Geri kalan kısmı panik hâlinde arkadan gelen **Süleyman Paşa**'nın kuvvetlerine katılınca burada da bir paniğe sebep oldular. Bu öncü kuvveti mağlup eden düşman **Süleyman Paşa**'nın gelmekte olduğunu duyunca kaçmaya başladı. Lâkin O'nun ordusundaki bu paniği görünce **Süleyman Paşa** geri dönüp kaçanların bıraktığı top ve mühimmatı zaptettiği gibi pek çok da esir almaya muvaffak oldu.

Bu yüz kızartıcı hâdisenin dört bin kişilik bir düşman

karşısında gerçekleşmiş olması Osmanlı ordusunun mâneviyat itibariyle ne fecî bir durumda olduğunu göstermekteydi. Bu durumda muhâsara edilen Segedin eman ile teslim oldu. Bunu civardaki birçok kalenin teslimi takip etti. Bütün bu kaleler vire usûlüyle teslim edildiği halde düşman vire şartlarına riâyet etmeyerek insanları hunharca katletti.

Kış mevsimini Belgard'da geçiren vezir-i azam **Sarı Süleyman Paşa** 1687 baharında Avusturyalılar'ın Ösek'i kuşattıklarını öğrenmesi üzerine oraya yetişti. Neyse ki burada mağlup edilen Avusturyalılar Mohaç istikametine çekildiler. **Süleyman Paşa** kaçan düşmanı takip etmek istedi. Fakat bu sırada düşmanın Şikloş Kalesi'ni kuşattığı haberi gelmesi üzerine oraya teveccüh eden Osmanlı ordusu Şikloş'a yakın Çatalköy mevkiinde düşmanla karşılaştı. **Kanûnî**'nin vaktiyle zafer kazandığı "**Mohaç Ovası**"ndaki bu yerde 12 Ağustos 1687 günü düşmanla yapılan savaşta müdhiş bir bozgun daha yaşandı.(12 Ağustos 1687) Ordunun topları ve hazinesi düşman eline geçti. Geriye kaçanların pek çoğunun Ösek Köprüsü başında birbirlerini çiğnemesiyle iki bin kişinin ölmesi gibi bir fâcîâ yaşandı. Ayrıca zafer kazanan Avusturyalılar hasta ve yaralı olup da kaçamayan üç bin kişiyi şehid ettiler.

Bu bozgun sebebiyle asker arasında isyan ve itaatsizlik baş gösterdi. Bir buçuk senelik maaşlarının verilmediğini ileri sürerek defterdar ve vezir-i azamın otağına hücum ettiler. Defterdar ve **Bekri Mustafa Paşa** Belgrad'a kaçtığı gibi Serdar **Süleyman Paşa** da hiçbir şey olmamış gibi İstanbul'a avdet etti. Fakat başsız kalan ordu isyan ederek zorla **Siyavuş Paşa**'yı vezir-i azam yaptıklarını ilân ederek Padişah'ı tahttan indirmek üzere yola girip Belgrad'da geldiler. Bu sırada İstanbul'a gelmiş olan **Süleyman Paşa** nezdindeki vezir-i azamlık mührünü Padişah'a iâde ederek olup bitenleri anlattı. Padişah, askerin vezir-i azam tâyini emr-i vakisini kabul ile mühr-i hümâyûnu **Siyavuş Paşa**'ya gönderdi ve O'na Belgrad'da kışlamasını emretti. İs-

yan eden askerlerle birlik olan **Siyavuş Paşa** Padişah'ın hal' edilmesi gereğini ileri sürerek bu emri dinlemedi ve 26 Eylül 1687'de İstanbul'a gelmek üzere Belgrad'dan harekete geçti.

Cephe bu suretle boşaltılınca bunu fırsat bilen Avusturyalılar Belgrad yakınındaki Zemlin Ovası ve Sirem arâzisi denilen bölgedeki bütün kale ve palankaları kolayca ele geçirdiler.[134]

bb. Lehistan Cephesi

Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'nın Viyana Kuşatması'nda Avusturya ile birlikte hareket etmiş olan Lehistan kıralı **Jean Sobieski** daha sonra 1672 târihli Buçaş anlaşmasıyla kaybettiği toprakları geri almak maksadıyla kendi sınırlarında Osmanlı'ya karşı harekete geçmesiyle 1684 Yılı'nda bir de **"Lehistan Cephesi"** ortaya çıkmış oldu. İleride anlatılacağı üzere aynı sene Venedikliler'le de savaşmak mecburiyeti ortaya çıktığından Osmanlılar için savaş cephesi ve düşman sayısı üçe çıkmış oldu.

Osmanlı kaynaklarında **"Kız Hatman"** diye anılan Lehistan kıralı **Jean Sobieski**'nin tahrik ettiği **"Karabaş Kazakları"**otuz bin kişilik bir kuvvetle ilk önce Bender sonra da İsmail Kalesi'ni zapta teşebbüs etmişlerse de başarılı olamadılar. Fakat bu suretle bir Leh Cephesi'nin açılmakta olduğunu gören Osmanlı Devleti **Sarı Süleyman Paşa**'yı buraya serdar tâyin etti. 1684 **Ağustosu**'nda Osmanlılar'a karşı bizzat harekete geçen **Jean Sobieski** İzvançe'ye gelerek burada bir köprü kurmaya başladı. Ordusundaki sekiz bin karabaş kazağını nehrin karşı yakasını korumaya memur etmişti. Fakat bunlar Osmanlı ordusuna iltihâk için yolda bulunan Kırım süvarilerinin öncüleri tarafından kâmilen kılıçtan geçirildiler.

Yüz bin kişilik bir süvâri kuvvetiyle Osmanlı'ya iltihâk eden Kırım Hânı **Selim Giray** Viyana Bozgunu'na sebep olan

134 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh. 293

Murad Giray'ın aksine gayret-i diniyye sâhibi ve devlete sâdık bir kimseydi. Askerine tam bir müslüman gibi kendisi ve Osmanlılar için değil sırf Allah'ın dinini korumak maksadıyla savaşmaları gerektiğini telkin etmiş olduğu Tatar süvâriler de şehid oluncaya kadar mücâdele edeceklerine dâir yemin etmişlerdi.

Kalabalık Kırım ordusu ile **Süleyman Paşa** kuvvetlerinin yaklaşmakta olduklarını gören **Jean Sobieski** burada bir muhârebeyi göze alamayarak yavaş yavaş geri çekilmeye başladı. Kendi topraklarına kadar takip edilen Leh ordusuna yirmi bin zâyiat verdirildi. Bu sûretle Leh tehliklesi bertaraf edilmiş olduğundan Kırımlılar memleketlerine döndüler. **Süleyman Paşa** da kışlamak üzere Babadağ mevkiine çekildi.

Viyana bozgunu ile Osmanlılar'ın kendileri için artık ciddi bir tehlike oluşturmadığı kanaatinde olan **Jean Sobieski** yeni müttefikler bularak ertesi yıl harekete geçti. Yirmi bin litvanyalı, üç bin buğdan, on bin alman, on bin isveç ve sâireden müteşekkil seksen üç bin kişilik bir orduyla tekrar harekete geçti. O'nun bu hareketini haber alan serdar **Süleyman Paşa** altmış beş bin kişilik bir tatar askeriyle birlikte bu orduyu Frut Nehri kenarında karşıladı.

Baş hatman **Ziboytorski** kumandasındaki bu Lehistan ordusunun mevzilendiği yerin bir tarafı bataklık diğer tarafı ise ormanlıktı. Bu sebeple sâdece bir tek cihette düşmana hücum edilebildiği için ona bir hayli zâyiat verdirilebildiği hâlde tam bir imha hareketi gerçekleştirilemedi. Mâruz kaldığı zâyiat sebebiyle ormanlık kısma çekilen Lehistan ordusu ile burada da çarpışılmış ve bir hayli zâyiat verdirilmiş olduğundan bunlar geceleyin buradan kaçmaya mecbur kaldılar. **Süleyman Paşa**, Kırım askerlerini hem onları tâkibe ve hem de Lehistan arâzisinde çapul ve yağmalamaya memur ettikten sonra kendisi de tekrar Babadağ'a çekildi.

Bu gelişme üzerine **Süleyman Paşa** geriye çağrılarak

Edirne'de sadâret kaymakamı tâyin edildi. İkinci defa olarak Kırım Hanlığı'na geçmiş bulunan **Selim Giray**'a da bir hil'at ve murassa sorguç gönderilerek taltif edildi.

Lehliler bir yıl hareketsiz kaldıktan sonra 1687'de şanslarını bir daha denemek üzere altmış bin kişilik bir ordu ile Kamaniçe'yi kuşattılarsa da Kırım Hânı tarafından gönderilen imdat kuvvetinin buraya yaklaşmakta olduğunu öğrenince 4 Eylül 1687 târihinde muhasaradan vazgeçip memleketlerine döndüler.

cc. Venedik Cephesi

Girit Adası'nı Osmanlılar'a kaptırmış olan Venedikliler Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa**'nın Viyana'yı kuşatmaya kalkışması üzerine Papa **XI. İnosan**'ın teşviki ile gerçekleşmiş olan "**Haçlı İttifakı**"na dâhil olmuşlardı. Fakat neticeyi kestiremediklerinden ihtiyatlı davranarak fiilî bir harekette bulunmamışlardı. Osmanlılar'ın 1683 Yılı'nda burada bir bozguna uğramaları üzerine cesâretlenerek 15 Temmuz 1684 târihinde ilân-ı harb ederek harekete geçtiler.

Papalık Ceneviz, Malta, İspanya ve Floransa'dan aldıkları destekle yüz gemilik bir donanma teşkil edip önce Girit önlerine geldiler. Fakat burayı istirdada güç yetiremeyecekleri düşüncesiyle Ayamavra Adası'nı on beş günlük bir kuşatmadan sonra zaptettiler. Bu gelişme üzerine Osmanlılar için bir de "**Venedik Cephesi**" açılmış olduğundan buraya **Şahin Paşa** serdar tâyin edildi. O Mora'ya gitmek üzere yolda iken azledilerek yerine **Ispanakçı İsmail Paşa** tâyin edildi. Bu şahıs da Mora'ya varmadan memuriyeti Sakız Adası muhafızlığına tebdil olunarak yerine bu adanın muhâfızı **Halil Paşa** tâyin edildi.[135] Devletteki istikrarsızlığın bir tezâhürü olan bu tâyin kargaşası sebebiyle bu cephede ciddi bir başarı elde edilemeyeceği muhakkaktı.

Venedikliler o sırada cepheyi genişletmek için Adriyatik sâhiline tecâvüze başladılar. İlk olarak Sin Kalesi, Venedik ve

135 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh. 192

Hırvat askerlerinden müteşekkil yirmi bin kişilik bir ordu ile kuşatıldı. Bosna Beylerbeyi **Fındık Mustafa Paşa** yedi bin kişilik bir kuvvet ile buraya gelerek bu düşman kuvvetini mağlup etti. Bunun üzerine çekilip gittiler.

*"Aynı senenin haziranında Venedikliler Dalmaçya kıyısındaki Kataro (Cattaro)'yu zaptetmek için karaya yüz bin kişilik kuvvet çıkardılarsa da, İşkodra Sancakbeyi **Arnavut Süleyman Bey**[136] emrindeki on bin kişilik kuvvetle üzerlerine yürüyüp mağlûp etti. Bozulan ve sekiz bin kişilik zâyiat veren düşman askerlerinin sağ kalanları gemilere, pek az bir kısmı da sarp dağlara kaçtı. **Süleyman Bey** bu hizmetine mukabil paşalığa terfi ettirildi. Bu adamın diğer mühim bir hizmeti de âsi Arnavutları[137] devlete itaat ettirmesi oldu. Ayrıca Hove, Ülgün (Dulcino). Bar (Antivarî) kalelerini Venedik taarruzundan koruduğu gibi İstavigrod Kalesi'ni de zaptetti. Hizmetleri birbirini tâkip edince rütbesi vezârete yükseltildi.*

***Dördüncü Mehmed**'in saltanatının son senesine kadar Bosna tarafında muhârebelerin neticeleri Türkler'in lehine bir seyir takip ettiyse de son yıl içinde vaziyet bozuldu. Nitekim 1687 Nisan'ında Venedikliler Kataro ve Sin Kaleleri'ni, Eylül sonlarında da Kastelnuovo'yu zaptettiler."* [138]

Müttefiklerinden yeni takviyeler alarak donanmalarındaki gemi sayısını iki yüz yirmiye yükselten Venedikliler tahrik edip devlete isyan ettirdikleri Arnavut, Hırvat ve Karadağlılar'dan mürekkep elli bin kişilik bir ordu meydana getirdiler. Bu kuvvetlerle 3 Haziran 1685 târihinde Koron'u karadan ve denizden kuşattılar. Burayı korumaya çalışan Serdar **Halil Paşa**'nın emrinde **sâ**dece yedi bin kişi vardı. O bu kifayetsiz kuvvetlerle Koron'u müdafaa etmekteyken şehid oldu. Yerine **Siyavuş Paşa** tâyin oldu. Fakat o

136 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh. 199

137 A.g.e. sh. 233 vd

138 Mufassal Osmanlı Târihi- C.IV, sh. 2181

da kısa bir müddet sonra şehid düşünce bu defa **Musâhip Mustafa Paşa** serdar tâyin olundu. Bu sırada **Şahin Paşa**'nın gönderdiği beş bin kişilik bir yardım kuvveti de Koron'u kurtarmaya yetmediğinden üç aylık bir kuşatma sonunda burası maâlesef Venedikliler'in eline geçti. (3 Haziran 1686) Düşman buradaki müslümanları çoluk çocuk yediden yetmişe katliâm etti.139

Müteâkiben Modon, Navarin (15 Haziran) ve daha başka yerlerin de Venediklilerce zaptı üzerine **Musâhip Mustafa Paşa** azledilerek yerine **Ispanakçı İsmâil Paşa** tâyin edildi. Lâkin üst üste serdar değiştirmek bir işe yaramıyor, Mora'daki şehir ve kasabaların birer birer Venedikliler'in eline geçmesi önlenemiyordu. Zirâ bu sırada bir de Avusturyalılar'la savaşılmakta, evvelce anlatılmış olduğu üzere bu cephede de birçok kayıplara mâruz kalınmaktaydı.

Netice olarak Venedik Cephesi'ndeki son serdar **Divrikli Mehmed Paşa**'nın 8 Ağustos 1687 târihinde yanındaki üç bin askerle Korintos Berzahı'ndan kaçarak Atina'ya gitmesiyle Mora yarımadası kâmilen Venedikliler'in eline geçmiş oldu. Bu acı haber İstanbul'a ulaştığında Padişah, **IV. Sultan Mehmed**'in ağlayarak:

"- *Öleydim de bugünleri görmeyeydim.*" dediği rivâyet olunmaktadır.[140]

Aldıkları ile yetinmek istemeyen Avusturyalılar müteâkiben İnebahtı ve hatta Atina'yı da ele geçirdiler. (25 Eylül 1687)

Tabiatıyla aynı zamanda üç cephede birden savaşılması ve pek çok mağlubiyetle insan ve arâzi kaybına mâruz kalınmasının devletin bütün müesseselerinde tahribat vücuda getirmesi kaçınılmazdı. Bütün bu hâdiselerin neticesinde mâlî durum bozulmuş, devlet askere maaş ödeyemeyecek bir hâle gelmişti. Asâyiş bozukluğu ve sefâlet ise târihte ender rastlanacak bir derecede kötüleşmişti. Ülkenin her tarafında eşkıya çeteleri türemiş ve bunlar halka zulmetmeye başlamışlardı. Ortalıkta bu durumu düzeltecek

139 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 218

140 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 273

ciddi bir devlet adamı da yoktu. Târihlerde "**kaht-ı rical**" denilen muktedir devlet adamlığı yokluğu had bir safhadaydı.

Bu sûretle umûmîleşmiş olan memnuniyetsizliğin nihâyet Padişah'ın değiştirilmesini icap ettireceği şüphesizdi. Nitekim öyle de oldu.

çç. Padişah'ın Hal'i

Devrin târihçisi umûmîleşen memnûniyetsizlik ve şikâyetlerin nihâyet Padişah'a müteveccih bir şekil aldığını şu şekilde nakletmektedir:

Memleketler elden gitti. Avdan neden ferâgat etmez, halktan utanmaz veya Allah'tan da mı korkmaz?! Bu daha ne kadar sürecek, kırk yıldır avlandı. Reâyâya zulmetmeden gayrı ne fayda gördü?! Bu çekilen belâlar hep şikâr (av) fezâhati değil midir?!" diye her tarafta açıkça şikâyetler yükseliyordu."[141]

Bu sözler göstermekteydi ki, târih boyunca padişahların da "**yedi evliya**" kudreti olduğunu kabul eden millet nezdinde **IV. Sultan Mehmed**'in itibarı sıfıra müncer olmuş bulunuyordu. Bu durumu açıkça gösteren bir vak'a şudur:

Hacıehvat Tekkesi şeyhi **Hüseyin Efendi**'nin vâz u nasihat için Padişah tarafından dâvet edilmesi üzerine o şeyh:

"- *Nasihat kabul etmeyen Padişah'ın ayağına gitmek câiz değildir.*" diye haber göndererek dâveti reddetmiştir. Daha sonra bu maksadla çağrılan Şeyh **Himmetzâde Abdullah Efendi** de Padişah'a karşı çok ağır sözler söylemekten çekinmemiştir. Gariptir ki; gâyet dindar ve kan dökmekten hazzetmeyen biri olan Padişah bu hareketleri sineye çekmiş bu şeyhlerden herhangi birine ceza vermeyi düşünmemiş olmakla beraber bu kadar tenkide rağmen av merakından da vazgeçmemiştir. Hatta **Himmetzâde**'nin bu ağır sözlerinden sonra câmiden çıktığında bir av partisine gitmesi halkın galeyânına sebep olmuştu. Bu hâdisenin vukuû Budin'in

141 **Silâhtar** Târihi, CII, sh. 245

elden çıktığı haberinin alındığı sıradaydı.

Daha sonra Padişah asker, ulemâ ve halkın hoşnutsuzluğunu teskin maksadıyla avdan vazgeçtiğini bildirmişse de ne kendisi bu sözde durabilmiş ne muhâlefet teskin edilebilmişti.

Evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere Osmanlı ordusunun 12 Ağustos 1687 târihinde Mohaç Ovası'nda mâruz kaldığı yüz kızartıcı hezimet üzerine asker ayaklanarak **Sarı Süleyman Paşa**'nın çadırına saldırmış, O da kaçıp Edirne'ye gelmişti. Bu sûretle isyan hâline giren asker, **Köprülüler**'in damadı **Siyavuş Paşa**'yı sadrazam ilân ederek Padişah'ı hal' etmekten bahseder olmuşlardı. Bu haberler üzerine **IV. Sultan Mehmed** ordunun Belgrad'da kalmasını emrettiği hâlde ordu bunu dinlemeyerek hareketine devam edip İstanbul üzerine yürümüştü. **Süleyman Paşa**'nın mührü teslim etmesi üzerine Padişah askerin emr-i vâkisini kabul ederek **Siyavuş Paşa**'yı vezir-i azam tâyin etmişse de artık itaatsizlik had safhaya ulaştığından ortalığın teskini mümkün olmamıştır. Bu sebeple Padişah, **Süleyman Paşa**'nın boynunu vurdurup başını İstanbul'a doğru ilerlemekte olan orduya göndermişse de bu tedbir de bir fayda sağlamamıştır. Ordu Silivri'ye geldiğinde askerler ve onlarla birlikte olan yeni vezir-i azam **Siyavuş Paşa** Padişah'ın hal' olunarak yerine kardeşi **Süleyman**'ın tahta geçirilmesine dâir hazırlanan bir ültimatom şeklindeki mazharı İstanbul'a gönderdi.

Bu sırada sadâret kaymakamı olan Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın 8 Kasım 1687 târihinde başta şeyhülislâm olmak üzere ordu ileri gelenleriyle Ayasofya'da kılınan bir sabah namazından sonra yaptığı toplantıda Padişah'ın durumunu anlatarak böyle bir Padişah'ın şer'an katlinin câiz olup olmadığını sorması üzerine herkes sükût etti. Bu derecede ileri bir aksülâmele bile muhâlefet edilmediği görülünce kapı ağası **İbrahim Ağa** saraya gönderilerek Şehzâde **Süleyman**'ın cülûsu için hazırlıklar yaptırıldı. Aynı gün sıkı tedbirler alınarak Şehzâde **Süleyman** Bâbüs Saâde önünde tahta çıkarılarak kendisine biat edildi. Yeni

Padişah ağabeyini şehzâdelerin mahpus tutulduğu şimşirlikte hapsetmekle iktifa etti.

IV. Sultan Mehmed iki yıl kadar burada yaşadı. **II. Süleyman** Macaristan seferine giderken mahlû Padişah iki oğluyla birlikte Edirne'ye götürüldü. Padişah O'nun burada kalıp serbestçe yaşamasına müsâade etti. Ölümüne kadar burada yaşayan mahlû Padişah 6 Ocak 1693 târihinde burada vefât etti. Naaşı İstanbul'a nakledilerek Yeni Câmii haziresindeki türbesine nakledildi.

Bu Yeni Câmi Osmanlı Tarihi'nde inşaatı en uzun sürmüş olan bir câmidir. İlk bânisi **III. Sultan Murad**'ın (1574-1595) zevcesi ve **III. Sultan Mehmed**'in (1595-1603) annesi **Safiye Sultan** olup inşasına 1597'de başlanmıştı. Mimarı **Davud Ağa** inşaat daha zemin katta iken vefât etmiş devamı yerine geçen Mimar **Dalgıç Mehmed Ağa** tarafından devam ettirilirken 1603 tarihinde **III. Sultan Mehmed**'in vefâtı üzerine olduğu gibi bırakılmış ve böyle âtıl bir sûrette tam elli sene bekletildikten sonra **IV. Sultan Mehmed**'in annesi **Turhan Vâlide Sultan** tarafından Mimar **Mustafa Ağa**'ya tamamlattıralarak 1663 tarihinde açılmıştır. Bu sebeple O'na aynı zamanda **"Vâlide Câmii"** de denir. Câmi, Hünkâr Kasrı, Dârülhadis, mektep ve çarşıdan (Mısır Çarşısı) ibâret bir külliyedir. O'nun zamanında mimârî alanda pek çok faaliyet gerçekleşmiştir. Rumeli ve Anadolu Hisarları tâmir edilmiş, Köprülü Külliyesi, Safranbolu'da **Köprülü Mehmed Paşa Câmii**, Vezirköprü'de **Fâzıl Ahmed Paşa Külliyesi,** İncesu'da Merzifonlu **Kara Mustafa Paşa Câmii** ve Kervansarayı da O'nun zamanından kalan mimarî eserlerdir.

IV. Sultan Mehmed zamanında Osmanlı hududları tarihteki en geniş şekline ulaşmıştı. Orta Macaristan, Podolya ve Ukrayna'nın hududlarımız dâhiline alınmasıyla gerçekleşen bu en büyük genişlik maâlesef pek fazla uzun sürmemiş daha O'nun devrinde vâkî olan birçok kayıpla Osmanlı'da **"Duraklama Devri"** başlamıştır. Gerçekten O'nun zamanındaki 1683 tarihli **"Vi-**

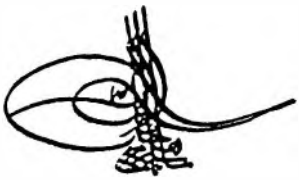
yana Bozgunu"nu birçok tarihçi duraklama devrinin başlangıcı olarak kabul etmektedir.

IV. Sultan Mehmed, **Kanûnî**'den sonra tahtta en uzun bir müddet kalmış olan padişahtır. Saltanatı otuz dokuz yıl üç ay ve bir gün devam etmiştir. Hal' edildiğinde kırk altı yaşında, 6 Ocak 1693 tarihinde vefât ettiğinde ise elli bir yaşındaydı.

Vefâtında **Süleyman (II. Sultan Süleyman)**, **Mehmed**, **Alaâddin** ve **Ahmed** adında erkek, **Hatice**, **Fatma**, **Ümmü Gülsüm** ve **Safiye Sultan** adında kızları vardı.

Rahmetullahi Aleyh!

20- II. SULTAN Süleyman (1687-1691)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

8 Kasım 1687 târihinde Ayasofya Câmi-i Şerifi'nde sabah namazını tâkiben asker ve sivil devlet ileri gelenlerinin yaptıkları toplantıda **IV. Sultan Mehmed** hal' olunarak yerine kardeşi **Süleyman**'ın geçirilmesine karar verilmesi üzerine gerekli hazırlıkları yapmak üzere kapı ağası **Hacı İbrahim Ağa** saraya gönderildi. O, bu işi bir muhâlefetle karşılaşmadan halledebilmek için Enderun efradına Padişah'ın emri olarak hiç kimsenin odasından dışarı çıkmayıp feth-i şerif okumalarını bildirdi. Sonra da hazine kethüdası **Ahmed Ağa**'ya:

"- *Ayak divanı var. Tahtı hazırla!..*" tâlimatını verdi.

Dâarüs Saâde Ağası Moralı Silâhtar **Hasan Ağa**'ya işin gerçeğini anlatarak şimşirlikte mahpus hayatı yaşayan **Şehzâde Süleyman**'ı alıp getirmesini emretti.[142] O da yanına kızlar ağası **Ali Ağa**'yı alarak şimşirliğe gitti. Fakat bunları **Şehzâde Süleyman**'ın tahta çıkarılacağı hususunda ikna ederek alıp getirmeleri kolay olmadı.

*"Şehzâde, öldüreceklerini zannederek çıkmadı; çünkü **Sultan Mehmed**, erkek çocuğu olduktan sonra saltanatı ona temin için kardeşlerini öldürmek istemişse de vâlidesi **Turhan Sultan** oğlunun bu hareketini şiddetle önlemiş olduğundan **Şehzâde Süleyman** bu defa bir felâkete uğrayacağını zannetmişti; bunun üzerine kızlar ağası (Dar-üs-saâde ağası):*

"-Benim şevketlû pâdişâhım, korkmayın, vallâh ve billâh zarar maksadına gelmedim, cümle vezirler ve ulemâ ve ocaklı kulların sizi pâdişâh edip teşrifinizi bekliyorlar." dedi ise de yine emin olmayıp:

"-İzâlemiz emrolundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, andan sonra emri yerine getir, çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim, her gün ölmekten ise bir gün evvel ölmek yeğdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku" diye ağlamağa başlamıştı. Ağa tekrar ayağını öpüp:

*"-Estağfurullah hâşâ ki; size bir kasd ola, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar." deyince yanında bulunan küçük biraderi **Şehzâde Ahmed (İkinci Sultan Ahmed)** de kendisine cesâret vererek:*

"-Buyurun, korkman; Ağa yalan söylemez. demesi üzerine dışarı çıktı, fakat perişan bir hâlde olup üzerinde bir şey yoktu; kızlar ağası kendi kürklerinden bir samur erkân kürk getirip arkasındaki kırmızı atlas entari üzerine giydirdi ve arz odasında başına amâme ve sorguç takıldıktan sonra kanun üzere akağalar (Bab-üs-Saâde) haricine konan tahta cülûs edip kendisine biy'at olundu (3 Muharrem 1099 / 9 Kasım 1687); kırk yedi yaşında idi.

142 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 296

II. SULTAN SÜLEYMAN
(1687-1691)

*Alınan sıkı tertibat üzerine **IV. Mehmed**'in Dâr-üs-Saâde Ağası vasıtasiyle yeni pâdişâhın hatt-ı hümâyûnunu alıncaya kadar hiç bir şeyden haberi olmamıştı. Dar-üs-saâde Ağası **Ali Ağa** kendisine **Sultan Süleyman**'ın hatt-ı hümâyûnunu verip:*

*"-Muradullah bu imiş buyurun hapishaneye. deyince **IV. Mehmed**:*

"-Bize katil var mı?" diye sormuş, Ağa da:

"-Hapis emrolundunuz." cevabını vermiştir; bunun üzerine sâbık hükümdar iki oğlu ***Mustafa*** *ve* ***Ahmed****'le beraber kardeşi* ***Sultan Süleyman****'ın kırk senedir oturduğu şimşirlik dâiresine götürülmüşlerdir."*[143]

II. Süleyman'ın bu sûretle tahta çıkışının ertesi günü vâlidesi **Sâliha Dilâşub Sultan** eski saraydan Topkapı'ya nakledildi. Bütün eyâletlere ve ecnebî devletlere mektuplar gönderilerek saltanat değişikliği bildirildi. Devam eden harbler ve mâruz kalınan mağlubiyetler sebebiyle hazine tam takır olduğundan askere mûtad olan cülûs bahşişi tam olarak verilemedi. Bu sebeple çıkan karışıklıklar sebebiyle **Ebâ Eyyüb El Ensârî** Türbesi'nde yapılması mûtad olan **"kılıç kuşanma merâsimi"** ancak 27 Kasım'da gerçekleştirilebildi.

b. Şahsiyeti

15 Nisan 1642 târihinde doğmuş bulunan **II. Sultan Süleyman** tahta çıktığında kırk altı yaşındaydı. Babası **Sultan İbrahim** anası ise **Sâliha Dilâşub Sultan**'dır. Ağabeyi **IV. Sultan Mehmed** ile aralarında bir yıldan daha az bir yaş farkı vardı. Hayatının takriben kırık yılını Topkapı Sarayı'ndaki şimşirlikte hapsedilmiş olarak geçirmiş buradan nâdiren çıkarılarak **IV. Sultan Mehmed**'le birlikte Edirne'ye kadar gidebilmişti.

Şehzâdelerin III. Sultan Mehmed (1595-1603)'den itibaren taşraya gönderilmeyerek sarayın şimşirlik denilen kısmında hapsedilmesi benimsenmiş bulunduğundan artık devlet idâresinde tecrübe sâhibi olamıyorlardı. Buralarda sâdece din ve târih bilgilerini artırarak hayattan kopuk bir şekilde yaşıyorlardı. **II. Sultan Süleyman** da bu durumdaydı. Bu sebepledir ki, O kısa süren saltanatı esnasında çoktan şirazesinden çıkmış olan devlette ciddi bir düzeltme gerçekleştirememiştir. Fevkalâde iyi niyetli, hayırhâh, cesur, takva ölçüleri dâiresinde yaşayan asla namaz kazası olmayan bir kimse bulunmasına

143 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- Osmanlı Târihi, C.III, Kısım 1, sh. 494 vd.

rağmen O'nun devri kaht-ı rical sebebiyle çeşitli iç ve dış gâilelerle geçmiştir.

Âsi askerlerin elinde oyuncak olan **Köprülüler**'in enişte**si Siyavuş Paşa**'yı vezir-i azamlıkta ibkâ etmiş ondan İstanbul'a gelmiş olan askerin şehir dışına çıkarılmasını talep etmişse de bu emri yerine getirilmemiştir. Bu sebeple ileride anlatılacağı üzere İstanbul'da müdhiş bir kargaşa yaşanmıştır.

22 Haziran 1696 târihinde vefâtından iki yıl önce "**istiska**" adı verilen bir hastalığa yakalanmıştı. Bu hastalık sebebiyle vücudu anormal derecede şişmiş ve hareket edemeyecek derecede yatağa bağlı bulunmaktayken vezir-i azam **Fâzıl Mustafa Paşa** kaybedilmiş bulunan Belgrad'ı istirdad için sefere çıkmak üzereyken askere moral vermek maksadıyla hasta Padişah'ı zorla ikna edip tahterevanla Edirne'ye kadar götürmüştür.

II. Sultan Süleyman burada vezir-i azamı hayır duâlar ve gözyaşlarıyla sefere uğurladıktan sonra Edirne'ye gelişinin on dördüncü günü 22 Nisan 1691 târihinde vefât etti. Naaşı İstanbul'a getirilerek Süleymaniye Haziresi'nde defnedildi.

Tahtta dört seneden az bir müddet kaldığı için kendisinden kayda değer bir hayır eseri kalmamıştır.

B- DEVRİNİ VAK'ALARI

a. Askerin İstanbul'da Âsâyişsizlikleri

Rumeli'deki askerî harekât tamamlanmamışken Belgrad'da **Siyavuş Paşa**'yı re'sen vezir-i azam tâyin ederek İstanbul üzerine yürüyen âsi ordu Silivri'ye gelip burada Padişah'ı hal' husûsundaki maksadlarını gerçekleştirdikten sonra İstanbul yakınındaki Çırpıcı Çayırı'na yerleşmişti. Yeni Padişah onların emr-i vâkisini kabul ile **Siyavuş Paşa**'ya mühr-i hümâyûnu teslim ettikten sonra:

"*-Seni kendime vezir-i azam ve vekil-i mutlak ettim. Şer-i şerif üzere hareket edip hilâfından sakın! Allah'ın rızâsında ola-*

lım. Kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan me'yus iken yeniden Dünyâ'ya gelip gözümü açtım ve âlemi herc ü merc buldum. İki eteğimizi belimize çalıp ve din ve dünyamıza hayırlı işlerde bulunup gereği gibi ibâdullâha (Allah'ın kullarına) hizmet edelim." dedikten sonra O'ndan askeri dağıtarak İstanbul'a girmemelerini, devam eden savaş sebebiyle yeniden cepheye gönderilmelerini istedi. Lâkin isyan hâlindeki ordu mensupları **bu** hususta vezir-i azamı da Padişah'ı da dinlemeyerek İstanbul'a doluştular. Onlardan sâdece **Yeğen Osman Paşa** İstanbul'a girmeyip adamları ile birlikte Çırpıcı Çayırı'nda kaldı.

İstanbul'a giren âsilerin yeniçeri kısmı kendi odalarına yerleştiği hâlde sipâhiler **Sultan Ahmed** Meydanı'ndaki **İbrahim Paşa** Sarayı'nı işgal ile orada ve civardaki konaklarda barınmaya başladılar.

Ocaklılar önce eski sadâret kaymakamı **Recep Paşa**'nın kendilerine teslimini talep ettiler. Güyâ devlet otoritesini korumak maksadıyla **Recep Paşa** onlara canlı değil de boğdurulduktan sonra verildi. Bundan sonra **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanan âsiler mevâcip yâni maaşlarıyla beraber cülûs bahşişi, **terakki**[144] **gulâmiye**[145] ve **veledeş**[146] parası istediler. Vezir-i azam **Siyavuş Paşa** âsilerin elebaşlarıyla görüşerek devletin içinde bulunduğu mâlî müzayakayı kendilerine izah etti. Bu sebeple büyük bir yekûn tutan cülûs bahşişini vermeye imkân olmadığını bunun dışındaki taleplerin kabul edilebileceğini, cülûs bahşişi yerine de bir akçe zam yapılabileceğini söyleyerek onları ikna etti. Lâkin elebaşıların kabul ettiği bu neticeye karşı direnenler oldu. Onlardan bazıları Canikli **Fetvacı Hüseyin**

144 **Terakki**: Askerin maaşına yapılan zam demek olup ekseriya savaşlardaki başarılar üzerine verilirdi. Tımarlı askere verilen terakkiye ise "**hisse**" denilirdi.

145 **Gulâmiye**: Vergi tahsilinde bulunanlara verilen âidat demekti.

146 **Veledeş**: Yeniçeri ihtiyarları herhangi bir kimseyi veya akrabalarından birini evlâd edinir ve onları "**çırak**" olarak istihdam ederlerdi. Bunlar o yeniçerinin vefâtı hâlinde ocağa yeniçeri olarak kaydolunurdu.

Çavuş ile Burgazlı **Hacı Ali Ağa**'nın bu duruma râzı etmek için dövdükleri ve hatta **Yusuf Ağa**'nın böyle kimseleri öldürdüğüne dâir bir dedikodu üzerine tekrar isyana geçen âsiler:

"- *Kanun üzere üçer bin akçe cülûs bahşişi ve birer akçe terakkiden vazgeçmeyiz.*" diyerek yeniden isyan ettiler. Bu şâyiada adı geçen ağaları öldürmek istediler. Yeniçerilerin bu infialine diğer asker sınıfları da karışınca şehirde büyük bir karışıklık husûle geldi.

Cülûs bahşişi bahânesiyle ayaklanan âsiler bu durumdan mes'ul tuttukları II. Vezir Köprülü **Fâzıl Mustafa Paşa**, kızlar ağası **Ali Ağa**, yeniçeri ağası, kul kethüdası vs. gibi şahısların azlini talep ettiler. Bunlardan **Fâzıl Mustafa Paşa** ile Dâr-üs Saaâde Ağası, Padişah'ın şefaati sâyesinde kurtulabildiyse de diğerleri âsileri yatıştırmak üzere azledildi. Taleplerin karşılanabilmesine maddeten imkân olmadığından saraydaki altın eşya darphâneye gönderilerek bunlardan para basıldı ve askere dağıtıldı. Ayrıca Mısır'dan gelen para da dağıtılmış olmasına rağmen talebi karşılamadığından son bir çâre olarak halkın zenginlerinden "**imdadiye**" adıyla bir vergi toplanmaya başlandı. Sipâhilerin mevâciblerini tahsil edebilmeleri için ellerine birer dîvan defteri verilerek burada isimleri yazılı olanlardan talepte bulunmaları istendi. Lâkin bunlar bu parayı tahsil için çok can yaktılar.

Bununla beraber bütün bu tedbirlerle âsiler belli ölçüde tatmin edilip isyandan vazgeçirildiler. Ancak talepleri karşılanamayanlar veya eksik karşılananlar biri 29 Kasım'da diğeri de 4 Aralık'ta olmak üzere iki kere daha isyan ettiler. Güç belâ onların da talepleri karşılanmakla beraber sükûnet temin olunamadı. Zirâ her isteği yerine gelmiş olan âsiler şehirde çeşitli şımarıklıklar yapmaya başladılar. Dükkân soymak, kadınlara sarkıntılık etmek, cadde ve sokaklarda şarap içip rezâlet yapmak, kendilerine mâni olmaya çalışan âmirlerine tecâvüzde bulunarak onları öldürmeye kadar varan taşkınlıklar sebebiyle **Siyavuş Paşa** kendilerine nasihatta bulunup vilâyetlerine git-

melerini istediyse de bu emri dinlemediler.

Bu gelişme üzerine Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa** eniştesi olan **Siyavuş Paşa**'ya zorbaların teker teker İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını direnenlerin ise mûtî olanlar tarafından öldürülmelerini tavsiye etti. Âsilerin elebaşılarından olan **Fetvacı Hüseyin Çavuş** ile **Hacı Ali Ağa** , **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın bu teklifinden haberdar olarak yeni bir isyan başlattılar. Bu defa **Fâzıl Mustafa Paşa**'yı korumak isteyen Padişah O'nu Çanakkale'ye sürerek merkezden uzaklaştırdıysa da âsiler bundan tatmin olmayarak Şeyhülislâm'dan O'nun öldürülmesi için fetva istediler. **Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi** bu talebe merdâne bir sûrette karşı çıktığından âsilerin O'na zarar vermesinden korkan Padişah kendisini azlederek yerine Erzurumlu **Feyzullah Efendi**'yi şeyhülislâm tâyin etti. Lâkin on yedi gün sonra **Debbağzâde** için bir tehlike görmediğinden O'nu tekrar aynı makama getirdi.

Zorbalık had bir safhaya vardığı sırada bu işin sonunda kendileri için pahalıya mâl olacağından korkan **Fetvacı Hüseyin Ağa** vezir-i azama başvurarak askerin yeniden sefere çıkarılmasını talep etti. Lâkin böyle bir hareket için hazinede gerekli olan mâlî imkân yoktu. Bu sebeple ocaklılardan birer altın alınmak[147] ve civar vilâyetlere salma yapılmak sûretiyle on bin kese temin edilmekle sefer kararı alındı. **Siyavuş Paşa** bu sefere serdar tâyin edildi. Bu vesileyle Padişah **II. Süleyman**'ın hatt-ı hümâyûnunda kapıkulu askerlerine şiddetli bir târiz olmak üzere şöyle söyleniyordu:

"*Sen ki vezir-i âzam **Siyavüş Paşa**'sın,*

Cümle ocak ağaları ve ihtiyar kullarıma selâm ve dua ederim; üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasını kışla tâyin ettim; muradınız her ne yüzden ise gerek ulûfe ve gerek gönderdiğiniz defterde mastûr-ül-esâmi (isimleri yazılı olan) olan devlet hâinlerini tutup irsalini va'd eyledim; asla mültefit olmayıp hatt-ı şerifime itaat ve inkıyat etmediğinizden

147 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh. 324

*fikriniz belli oldu; muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum **Mustafa** size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız ve Küçük **Ahmed**'i (Üçüncü **Ahmed**) dahî size Allah emaneti eyledim; Hak celle ve âlâ hazretlerinin bir ismi de kahhardır; dilerim Allah'tan ki cümleniz kahr olasız.*"[148]

Bu sefer kararına uymak istemeyen askerlerin elebaşılarından **Fetvacı Hüseyin** ile **Hacı Ali**'nin öldürülmesi yeniçeri ağası **Harputlu Ali Ağa**'dan talep edildi. Bunu öğrenen yeniçeriler tekrar isyana geçip **Harputlu Ali Ağa**'yı katlettiler. O'nu öldürmeleri üzerine kargaşa büyüdü. Yeniçeriler bu defaki ayaklanmada **Harputlu Ali Ağa**'nın yerine **Cerrah Mustafa Ağa** 'yı zorla yeniçeri ağası yaptılar.

İsyancı elebaşları bu arada güvendikleri bazı kimseleri de çeşitli mevkilere tâyin ettiler. Kendisinden yüz çevirdikleri **Siyavuş Paşa**'nın konağını kuşatan âsiler O'ndan mühr-i hümâyûnu teslim etmesini istediler. Direnmesi üzerine de saraya girerek kendisini katlettiler. Bu cinâyetle de yetinmeyen âsiler ayrıca **Siyavuş Paşa**'nın konağında ne buldularsa yağmaladıkları gibi câriyerelere ve hatta Köprülü Âilesi'nden olan hanımına karşı da çok çirkin muâmelelerde bulundular.

Bu sûretle kendi tâyin ettikleri vezir-i azamı katleden âsilerin zorbalıkları had safhaya vardı. Zorbaların çeşitli mevkilere tâyin ettikleri adamların bu tâyinini ne yazık ki Padişah da tasdik etmek mecburiyetinde kaldı. Bununla ortalık biraz yatışmış gibi görünmekle esnaf dükkânlarını açmaya başladı. Lâkin bunu fırsat bilen âsiler çarşı ve pazarlarda yeniden yağmagirliğe başladılar. Dükkânları yağmalananlardan **Yağlıkçı Emir** ismindeki şahıs bir sopanın tepesine beyaz bir mendil bağlayarak havaya kaldırdı ve:

"- *Âsilerden intikam almak isteyen ümmet-i Muhammed'den her kim varsa bu sancağın altına gelsin!*" diye bağırmaya başladı. Pek çok insan bu bez parçasını sancak zannederek altına toplandı. Böylece teşekkül eden kalabalık bir esnaf

148 A.y.

topluluğu saraya yürüdü. Kapıcılar kethüdası **İbrahim Paşa** esnafın bu hareketini önlemeye çalıştığından öldürüldü. Esnaf, Padişah'ın sancak-ı şerifi çıkarmasını ve âsilere karşı herkesin bu sancağın altında toplanmasını irade etmesini istedi. Onlar o derecede kararlıydılar ki, ölünceye veya öldürülünceye kadar burada kalıp mücâdele edeceklerini bildirdiler. Âsiler bu durumu haber alınca sancağın çıkarılmasını önlemeye çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Sancak-ı şerif çıkarıldıktan sonra Padişah'ın etrafında bir toplantı yapılarak âsilerin öldürülmesine dâir fetva çıkartıldı. Zorbabaşılar sancağın altında toplanan kalabalığı dağıtmaya uğraştılarsa da başarılı olamadılar. Bunun üzerine bu defa Padişah'ı hedeflerine alarak O'nu hal' edip kardeşi **Sultan Ahmed**'i tahta çıkarmak istediler. Lâkin bu hususta anlaşamadılar.

Padişah esnafın isteğine uyarak **İsmail Paşa**'yı vezir-i azam **Debbağzâde Mehmed Efendi**'yi yeniden şeyhülislâmlığa tâyin etti. İsyancıların başı **Hacı Ali Ağa** Bosna vâliliğine, **Deli Pîrî** Bursa muhâfızlığına **Tekeli Ahmed Ağa** da Karesi sancakbeyliğine tâyin edildiyse de onlar vazifelerine gitmediler. Hâdiselere karışan diğer bazı şahsiyetler de İstanbul'dan sürgün edildi. Buna rağmen isyancılar sayıları azalmakla beraber 2 Mart günü **Sultan Ahmed** Meydanı'nda toplanarak isyana devam ettiklerinden haklarındaki fetva icâbı olarak itaat üzere olan yeniçerilerce öldürülmelerine teşebbüs edildi. İsyancıbaşı **Hacı Ali Ağa**'nın idam edilmesi üzerine âsiler dağılmaya mecbur kaldılar. Böylece İstanbul'da dört ay sürmüş olan isyan ve bundan doğmuş olan kargaşa bertaraf edilmiş oldu.

b. Rumeli ve Anadolu'daki Kargaşalar

İstanbul'da bir isyan ve kargaşa zuhûr ettiğinde bunun Anadolu ve hatta Rumeli'de de zuhurunun tabiîliği sebebiyle bu defa da öyle olmuştur. Belgrad'dan İstanbul'a yürüyen âsi topluluk içinde bulunan **Yeğen Osman Paşa**, Çırpıcı Çayırı'nda

kalarak şehre girmemişti. O'nun mâiyetinde on bin kişilik[149] bir sekban[150] ile sarıca[151]dan ibâret bir topluluk vardı. İstanbul'daki isyanın bastırılması üzerine buradan kaçıp ona iltihâk edenlerle bu sayı daha da artmıştı.

Âsi ruhlu bir şahsiyet olan **Osman Paşa** kendi başına buyruk bir şekilde hareket ederek Kosova'ya gitmişti. Burada devleti kaale almayarak halka zulmetmeye ve bazı tâyinler yapmaya kalkıştı. Buna rağmen de **Siyavuş Paşa**'nın vezir-i azamlığı zamanında kendisine Halep vâliliği tevcih olunarak serdar tâyin olunmuştu. Zirâ Rumeli cephesindeki savaşlar bitmiş değildi. Bilhassa Avusturyalılar Osmanlı şehir ve kalelerini birer birer ele geçirerek Belgrad'a doğru ilerlemekteydiler.

O ise Avusturyalılar'a karşı harekete geçeceği yerde dayısı **Deli Veli**'yi Rumeli Beylerbeyi kethüdası **Kara Mustafa Paşa**'yı da Karaman vâlisi tâyin etti. Bir mazarrat çıkarmasından korkulan **Osman Paşa**'nın her isteği yerine getirildiğinden O, şımardıkça şımardı ve askerlerin azlığını bahâne ederek Sofya'ya gelip cepheden uzaklaştı. **Kara Mustafa Paşa**'yı Anadolu levendlerini toplayıp getirmesi için İstanbul'a gönderdi. O'nun vasıtasıyla mühr-i hümâyûnun kendisine verilmesini talep etti. O'nun böyle despotluğa kalkışması üzerine kendisine

149 **Silâhtar** Târihi C.II, sh. 354

150 **Sekban**: "Muhtelif zümrelere ünvan olarak kullanılmış bir tâbirdir. Halk arasında buna "**seymen**" denilirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın ayrılmış bulunduğu üç kısımdan birine "**sekban**" denilirdi. Diğer iki kısmına "**Ağa bölükleri**" "**cemaat**" adı verilirdi. Yeniçeri Ocağı'nı en son olarak teşkil eden yüz doksan altı ortanın otuz dört ortasını sekbanlar teşkil ediyor ve bunlara "**sekban bölükleri**" deniliyordu." (Bkz. **M. Zeki Pakalın**-A.g.e. C.III, sh.145)

151 **Sarıca:** "Anadolu'da türeyen itaatsiz askerler hakkında kullanılır bir tâbirdir. **Sarıca Paşa**'ya nispetle meydana gelmiştir. **Fâtih** zamanında aldığı isyankâr vaziyet nikbetini (bir köşeye çekilmesini) mucip olmuştur. **Sarıca Paşa** isyanı adıyla târihe geçen bu hadise sebebiyle bundan sonra isyan hareketi gösterenlere bu ad verilmiştir." (Bkz. **M. Zeki Pakalın**-A.g.e. C.III, sh. 128 vd.)

talep ettiği vezir-i azamlık verilmediği gibi üstelik serdarlıktan da azledildi. Yerine **Hazinedar Hasan Paşa** serdar tâyin edildi. Yine de O'ndan çekinildiğinden kendisi Bosna, dayısı **Deli Veli** ise Hersek vâlisi yapıldı. **Osman Paşa**'ya bu yeni vazifeyi kabulden imtina etmesi hâlinde öldürüleceği bildirildi. Hakkındaki bu karar Rumeli'deki bütün vâlilere tebliğ edildi. İtaatsizliği hâlinde bu emrin icabını yapması yeni serdar **Hasan Paşa**'ya kat'î bir sûrette emredildi. Ayrıca Anadolu'da O'na taraftar olan levendlerin üzerine nefir-i âm yâni halktan kuvvet toplanıp sevkedilmesi kararlaştırıldı.

Ancak âsi ruhlu **Yeğen Osman Paşa**'yı kat'î bir sûrette izâle etmek isteyen vezir-i azam **İsmail Paşa** o sırada Şeyhülislâm ile Dâr-üs Sâade Ağasının bir tertibi üzere azledilip yerine Boğaz muhâfızı **Bekri Mustafa Paşa** tâyin olundu.

*"**İsmail Paşa**'nın azli üzerine Anadolu'da **Yeğen Osman Paşa** taraftarı sarıca ve sekbanlar üzerine sevketmek istediği nefir-i âm denilen halk kuvvetlerinin dağıldığını haber alınca Bosna'ya gitmeyip:*

*"-Benim istediğim mansıbı almak elimdedir." diyerek başındaki on iki bin kişi ile Belgrad'da bulunan serdar, Hazinedar **Hasan Paşa**'ya gelen serdarlık beratını da kendi adına okutarak serdarlığı zorla aldı. Bir isyan hareketini önlemek isteyen hükümet de bu emr-i vakii kabul etti.(9 Temmuz 1688)"*[152]

Süleyman Paşa azledilmeden önce **Yeğen Osman Paşa**'nın adamı olup bir müddet Ankara'yı kuşattıktan sonra Eskişehir'e çekilmiş olan **Gedik Mehmed**'i tepelemek için O'nun ve adamlarının katline ferman çıkartmıştı. Fakat O azledilince yerine gelen **Bekri Mustafa Paşa** bu emri yok farz ederek hem **Gedik Ahmed**'i Sivas vâlisi tâyin etmiş ve hem de **Yeğen Osman Paşa**'nın afvına dâir bir ferman çıkarttırmıştır.

"Öte yandan, nefîr-i âm ilân edilerek sarıca sekbanların temizlenmesi kararlaştırılmış iken, bundan vazgeçilmesi, Anadolu'da eşkıyanın yeniden zulüm ve baskılara başlamasına yol

152 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh.511

açmış, köy ve kasaba halkları büyük şehirlere sığınır olmuşlardı. Vilâyetlerden, sarıca sekbanların ortadan kalkmadıkça, cepheye asker gönderilmesinin mümkün olmadığının bildirilmesi üzerine, sarıca sekban müessesesinin ilgası kararlaştırılmış ve yeniden nefîr-i âm ilân edilmiştir. Bu emirler üzerine, sarıca sekban ve leventlerin tâkibine girişildi. Elebaşıların önde gelen ve ***Yeğen Osman Paşa****'nın küçük dayısı* ***Kara Hasan Bey****, hâkim olduğu Konya'da* ***Ahmed Bey*** *ile birlikte, Anadolu müfettişi* ***Hüseyin Paşa*** *tarafından ortadan kaldırıldılar.*

Bundan sonra da, kendisini Engürüs serdarı ilân eden ve Sofya'dan Filibe üzerine gelen ***Yeğen Osman Paşa****'nın ortadan kaldırılması kararlaştırıldı.* ***Kara Yazıcı*** *adındaki kethüdasını Sofya'da halkın üzerine salan topladığı salmalarla halkı perişan eden* ***Yeğen Osman Paşa****, şehrin bağlık kesiminde, Yeğenâbâd adını verdiği binalarda adamları ile birlikte oturmaya başlamış, gönderilen hatt-ı hümâyûnlara kulak asmamış idi. Edirne'de sefer için yapılan bir toplantıda,* ***Osman Paşa****'nın katline karar verildi ve nefîr-i âm için, Rumeli'deki vilâyet ve sancaklara hükümler gönderilirken, vezir* ***Receb Paşa*** *da, Engürüs serdarlığına tâyin olundu. Hazırlanan ordu, hızla üzerine gelirken,* ***Yeğen Osman Paşa****, acele ile Şehirköyü üzerinden Niş'e çekildi.* ***Osman Paşa****, kendisine taraftar olan* ***Prizrenli Mahmud Paşa****'ya sığındı.* ***Receb Paşa****, Priştine'ye varıp,* ***Mahmud Paşa****'dan,* ***Yeğen Osman Paşa*** *ile adamlarının teslimini istedi. Arnavutların vaad ettiği 20.000 kişilik kuvvetin gelmemesi üzerine, yardımsız kalan* ***Yeğen Osman Paşa*** *ve adamları yakalanarak idam olundu. Kesik başları, Edirne'de bulunan Padişah'ın huzuruna gönderildi.(3 Mart 1688)*"[153]

Osman Paşa'nın bu sûretle izâlesi üzerine O'nun Anadolu'daki adamı **Gedik Mehmed** Bursa üzerine yürüyerek Anadolu müfettişi **Hüseyin Paşa**'yı öldürdü. Fakat **Boşnak Ahmed Paşa** tarafından Nallıhan yakınlarında ele geçirilerek o da öldürüldü. (25 Temmuz 1688)

153 **Dr. Vâhid Çabuk**- A.g.e. sh. 150 vd.

c. Cephelerin Durumu

aa. Venedik Cephesi

İstanbul ve taşrada isyan hareketleri devam etmekteyken **IV. Mehmed** zamanında başlamış olan savaşlar her üç cephede de devam etmekte ve devlet büyük ölçüde arazî kayıplarına mâruz kalmaktaydı. Bunlardan ilk olarak Venedik cephesiyle ilgilenilerek 3 Aralık 1687 târihinde buraya **Koca Halil Paşa** serdar tâyin edildi.

Mora yarımadası ve hatta Atina'yı ele geçirmiş olan Venedikliler 1688 Temmuz'unda iki yüz gemilik bir donanma ile Ağriboz Adası önüne geldiler. Bu sırada Kandiye'deki Osmanlı kumandanı **Zülfikar Paşa** kendi askerleri tarafından öldürülmüştü. Bunu haber alan Venedik donanması kumandanı **Marosini** Girit Osmanlılar'ın eline geçerken Kandiye'deki Venedik kumandanıydı. Bu sebeple fırsattan istifade ile eski mağlubiyetin acısını çıkarmak üzere donamasından yirmi gemilik bir filoyu Girit'e gönderdi. Fakat bunlar hiçbir şey yapamayarak geri dönüp Ağriboz'a geldiler.

Ağriboz muhâfızı Çelebi **İbrahim Paşa** çok dirâyetli bir kumandandı. Lâkin emrindeki kuvvet düşmanla kıyaslanamayacak derecede kifayetsizdi. Bu sebeple **Serdar Halil Paşa**'dan yardım talep etti. **Halil Paşa** buraya **Arnavut Mustafa Paşa** kumandasında üç bin Arnavut askeri gönderdi.

"*Bunlar birkaç gün sonra kalenin Hayırlı Kapı tarafına bayrak dikerek:*

«-Biz cenk etmeyiz, kalenin kapısını açın, dışarı çıkalım; yoksa geri döner sizinle döğüşürüz.» dediler. ***Çelebi İbrahim Paşa*** *bunlara kâh Türkçe, kâh Arnavutça nasihatler ettiyse de tesir hâsıl olmadı. Nihâyet gece karanlığından istifade ile çıkıp gitmelerine ruhsat verdi.*[154] *Fakat bunların çıkıp gitmelerine imkân hâsıl olmadan düşman vaziyetten haberdar olduğundan fırsattan istifade niyetiyle kaleye yaklaştı. Venedikliler'in bu*

154 **Silâhtar** Târihi- C.II sh. 386

hareketi kaleden çıkış yapan üç yüz serdengeçtinin fevkalâde gayreti sayesinde bir tehlike mevzuu haline gelmeden atlatıldı.

Bundan bir müddet sonra ***İbrahim Paşa*** *yeniden yardım isteyince Serdar* ***Koca Halil Paşa oğlu Tırhala*** *Sancak Beyi* ***Mehmed Paşa*** *ile üç bin arnavut askeri yolladı. Bu ikinci parti arnavudun hıyâneti birincisinden baskın çıktı. Kumandanları* ***Mehmed Paşa****'yı öldüren Arnavutlar düşman tarafına geçtiler. Bu hıyânet üzerine kalenin varoşu düştü ve muhârebe esas kale kısmına teveccüh etti."*[155]

Çelebi İbrahim Paşa ve mâiyetindeki askerler kahramanca burasını müdâfaa ettiler. Venedikliler şiddetli bombardımana rağmen başarı elde edemiyorlardı. Buna rağmen kuvvetlerinin fazlalığına güvenerek Ağriboz'un teslimini talep ettilerse de **Çelebi İbrahim Paşa** bu talebi şiddetle reddetti. Bunun üzerine karadan ve denizden umûmî bir hücuma geçen Venedikliler bir ara kalenin **Mahmud Paşa** kulesini ele geçirip buraya bayrak çektiler. Fakat çok iyi bir kumandan olan **İbrahim Paşa** derhal yetişerek kendilerine beş bin kişilik zâyiat verdirdi ve onları geriye püskürttü.

Çelebi İbrahim Paşa bir casus faaliyeti ile düşmanın plânlarından günü gününe haber alıyor ve gerekli tertibat ile Venedikliler'in taarruzlarını emrindeki kifayetsiz güçlerle dahî püskürterek onlara her seferinde pek çok zâyiat verdiriyordu. Bu sebepleydi ki, Venedikliler kuşatmanın yüz onuncu günü olan 30 Ekim 1688 târihinde burayı ele geçiremeyeceklerine kanaat getirerek çekilmeye mecbur kaldılar. Çekilirken de Venedik donanma kumandanı **Morosini**, **İbrahim Paşa**'ya bir elçi göndererek O'na şu takdirkâr sözleri söyletmiştir:

"-Hizmet ancak böyle olur. Padişah ekmeği helâl olsun; dini ve efendisi uğruna böyle çalışmak gerek. Devlet-i Osmaniye'de ***Köprülüoğlu Ahmed Paşa****'dan sonra müdebbir adam gelmez derdik. Siz onlardan daha çok hizmet ettiniz. Efendine haber gönder ki, Ağriboz Kalesi'ni kırmızı çuhadan dikilmiş kı-*

155 Mufassal Osmanlı Târihi- C.VI, sh. 2212

lıf içine koysun. Artık bir düşman daha zafer bulamaz. Sana hediye gönderirdim, ancak aramızda düşmanlık var. Lâkin ahdim olsun ki resmini yaptırıp cümle kırallara göndereyim."[156]

Bundan sonra Dalmaçya sahillerine yönelen Venedikliler buradaki Kanin Kalesi'ni ele geçirdilerse de kuşattıkları diğer sahil şehir ve kasabalarının hiç birinde başarılı olamadılar. Önce Bosna sonra da Hersek üzerine yürüdüler fakat buralarda da başarılı olamayarak büyük ölçüde zâyiat verip geriye çekilmek zorunda kaldılar.

Daha sonra Mora Yarımadası'nda Osmanlılar'ın elinde kalmış son bir kale olan Benef Kalesi'ni kuşattılar. Buraya vakitlice yardım gönderilemediğinden Benef düşman eline geçti. Daha sonra Avlonya muhâfızı olan **Câfer Paşa** buradaki gençlerle Avusturya cephesine gönderildiği için müdâfaasız kalan Avlonya da Venedikliler'in eline geçti. Fakat buraya gönderilen Osmanlı kuvvetleri bir aylık bir kuşatmadan sonra Avlonya'yı istirdad ettiler.[157]

bb. Lehsitan Cephesi

II. Sultan Süleyman tahta çıktığında Lehliler'in Podolya arâzisindeki tecâvüzleri devam etmekteydi. Bundan dolayı Kırım Hânı **Selim Giray** yeni Padişah'ın harp tâlihini denemek maksadıyla oğlu **Azamet Giray**'ın kumandasında otuz bin kişilik bir tatar ordusunu Lehistan üzerine sevk etmiş bu ordu Leh şehir ve palankalarını tahrip ederek birçok esir ve ganimetle geriye dönmüştü. (Nisan 1688)

Aynı senenin yazında Lehistan kıralı **Jean Sobieski** kalabalık bir ordu ile Podolya'nın merkezi olan Kamaniçe'yi kuşattı. Bunun üzerine Özi Kalesi muhâfızı **Bozoklu Mustafa Paşa** ile **Azamet Giray** buranın yardımına koştular. Kamaniçe'ye ilk varan **Azamet Giray** düşmanı bir hayli zâyiat verdirerek uzaklaştırdı. Bu sırada Lehliler'e yardıma gelen Litvanyalılar

156 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 355

157 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**- A.g.e. sh. 544

da O'nun tarafından mağlup edilip geriye püskürtüldüler.

Özi muhâfızı Kamaniçe'ye vardığında Lehistan tehlikesi atlatılmış bulunuyordu. Bu sebeple O, kışlamak üzere Babadağı'na çekildi. **Azamet Giray** da ülkesine döndü.

Altı yıldan beri Osmanlılar'la savaşmakta olan Lehliler bu defa da başarısızlığa uğrayınca Kırım Hânı **Selim Giray** nezdine bir elçi göndererek O'nun vasıtasıyla sulh talebinde bulundular. Lâkin az bir zaman zarfında bu teşebbüsün Kamaniçe'ye tekrar saldırmak için bir oyalama taktiği olduğu gerçeği ortaya çıktı. Zirâ o sırada Lehliler eskiden beri düşmanları olan Ruslar'la yeniden anlaşarak Osmanlılar'a karşı teşekkül etmiş bulunan ittifaka dâhil olmuşlardı. O vakte kadar Osmanlılar'la çarpışmaya cüret edemeyen Ruslar 1683 Viyana Bozgunu'ndan sonra cesâretlenmişlerdi. Mayıs 1689'da iki yüz bin kişilik bir ordu ile Kırım'a saldırdılar.

O sırada **Selim Giray** memleketinden uzak olarak Tuna deltasındaki Kili'de bulunuyordu. Lehliler'in sulh taleplerinin bir aldatmaca olduğunu anlayarak Leh elçisini hapsettikten sonra süratle harekete geçip Kırım'a geldi. Ruslarla savaşan **Selim Giray** bazı başarılar elde etmişse de Rus ordusunun çokluğu karşısında 10 Haziran 1689 târihinde Ur-Kapı berzahına çekildi. Ruslar bu çekilme üzerine ileri harekâta giriştilerse de ilerledikleri sahada hayvanlarına ve kendilerine yetecek derecede su ve erzak bulamadıklarından açlık tehlikesiyle çekilmeye mecbur kaldılar. Çekilirken de ordularının bir kısmı ile Kefe istikametine yürüdüler. **Selim Giray** Ruslar'ın çekilmekte olan ana orduları ile birlikte Kefe üzerine yürüyen koluna da çok ağır zâyiatlar verdirdi.

Ruslar'ın bu başarısız harekâtı esnasında bu durumdan istifade etmek isteyen Lehliler de Ağustos 1689 târihinde tekrar Kamaniçe'ye saldırdılar. Buradaki Osmanlı muhâfızı **Kahraman Paşa** tarafından bir kere daha mağlup edilip çekilmeye mecbur bırakıldılar.

cc. Avusturya Cephesi

IV. Sultan Mehmed zamanında başlamış ve büyük kayıplara uğranılmış olan Avusturya cephesindeki harekâta karşı **II. Sultan Süleyman** zamanında devam eden askerî isyan ve kargaşa sebebiyle ciddi bir düzeltme gerçekleştirilemedi. Kendi imkânlarıyla direnen bu cephedeki kaleler birer birer Avusturyalılar'ın eline geçmekteydi. Askerin isyan hâlinde olması sebebiyle yardım edilemeyen bu kalelerdeki müdâfiler cephânesizlik ve hele mâruz kalınan açlık sebebiyle at eti ve ağaç kabuklarını yemeye mecbur kalıyorlar ve sonunda birer birer düşmana teslim oluyorlardı. Bu sûretle Szolnok, Eğri, Lipve ve Estoni Belgrad kaleleri düşmanın eline geçti. Evvelce anlatıldığı üzere **Yeğen Osman Paşa** bu gelişmeler üzerine Avusturya cephesine serdar tâyin edilmiş fakat O, askerinin azlığını bahâne ederek cepheden uzaklaşmıştı. Bunun üzerine azledilmişse de daha sonra zorla serdarlığı yeniden elde etmiş ve kendi başına buyruk davranması sebebiyle de âsi ilân edilmiştir. O sırada Sikloş Kalesi'ni kolaylıkla elde eden Avusturyalılar Belgrad'ı ele geçirmeye teşebbüs etmişlerse de **Yeğen Osman Paşa** kılını kıpırdatmayıp hareketsiz kaldı.

Belgrad muhâfızılığına tâyin edilen serdar **İbrahim Paşa**'ya ve hatta İstoni Belgrad muhâsarasından kurtulup gelmiş olan **Zağarcı Osman Ağa**'nın kuvvetlerine **Yeğen Osman Paşa**'nın yardım etmemesi sebebiyle bunlar pek çok zâyiâta mâruz kalmışlardı. Üstelik Belgard'ın hıristiyan halkı düşmanla gizliden gizliye anlaşmış bulunduğundan buradaki ahâlî çok müşkil bir vaziyette kaldı. Çoluk çocuk on binlerce insan buradan kaçarak Fethulislâm palankasına ulaştığı sırada bu silâhsız halk önlerini kesen on bin kişilik düşman kuvveti tarafından kılıçtan geçirilmekten **Tökeli İmre**'nin buraya gelen askerleri sayesinde güçlükle kurtulabildiler.

Belgrad yirmi dokuz günlük bir kuşatmadan sonra maâlesef kendilerine hiçbir yardım gelmediğinden Avusturyalılar tarafından ele geçirildi. Buradaki muhâfızlar ve ahâlinin çoğu

kılıçtan geçirildi. Bu durumda civar vilâyetlerden Belgrad'a yardım edilmesi talep edildiyse de bu yardım kuvvetlerinin oraya yetişip bir iş yapmasına imkân kalmadan Belgrad düşmüştü. Bu durumda Osmanlılar mecburen bir sulh teklifinde bulunmak üzere dîvan kâtiplerinden **Zülfikar Efendi**'yi Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle sulh şartlarını görüşmek üzere Avusturyalılar nezdine gönderdiler. Ayrıca sulh teşebbüsleri başarılı olamadığı takdirde Padişah'ın sefere çıkması da kararlaştırıldı.

Osmanlı elçisi Belgrad'da üç ay bekletildikten sonra ancak 8 Şubat 1689 târihinde Viyana'da Avusturya kıralı **Leopold** tarafından kabul edildi. Yapılan görüşmelerde Osmanlı elçisi istiskâl edilmiş (küçümsenmiş) olduğu gibi henüz ele geçmemiş olan bazı yerlerin talep edilmesi sebebiyle bir anlaşma olmadı. Üstelik teâmül hârici olarak bu elçi burada dört sene hapiste tutuldu. Bundan dolayı harp bu müddet zarfında devam etmiş ve bu esnada **Tökeli İmre**'yi ortadan kaldırmaya çalışan Avusturyalılar'ın O'nun üzerine gönderdikleri sekiz bin kişilik kuvvet Vidin'de bulunan **Bâyezid Bey** kuvvetleriyle **Tökeli İmre** kuvvetleri tarafından mağlup edildi. Bu sûretle Avusturyalılar'ın Tuna kıyılarından daha fazla ilerlemeleri önlenmiş oldu.

Bu küçük başarı Osmanlılar'ın mâneviyatını düzelttiğinden halktan eli silâh tutanların hizmete alınması yâni bir nefir-i âm yazılması kararlaştırıldı. Buna mâni olmak isteyen Anadolu'daki eşkıyâ ile mücadele edilerek birçokları öldürüldü ve bu sûretle onların adamları olan sarıca ve sekbanların cepheye sevki mümkün oldu.

Bu sırada Kırım Hânı **Selim Giray**'ın fırsattan istifade ederek istiklâl ilân edeceğine dâir bir dedikodu çıktı. Devlete gerçekten sâdık olan **Selim Giray** bu durumdan müteessir olarak 31 Aralık'ta Edirne'ye geldi ve burada bir ay kadar kaldı. Yapılan toplantıda O, serdar **Yeğen Osman Paşa**'nın Budin'i müdâfaa etmeyerek kaçışının bir ihânet olduğunu anlattı ve şakî ruhlu bu adamın ortadan kaldırılmasını ısrarla talep etti. O'nun bu gayreti sebebiyledir ki, **Yeğen Osman Paşa**'nın katline fet-

va çıkarıldı ve evvelce izah edildiği şekilde ortadan kaldırıldı.

İşte bu sırada Avusturya'ya gönderilen elçiden düşmanın sulha yanaşmadığına dâir haber gelmesi üzerine Padişah'ın sefere çıkması kararlaştırıldı. 7 Haziran 1689 tarihinde Edirne'den hareket eden Padişah, ağabeyi **IV. Sultan Mehmed** gibi cepheye kadar gitmeyerek Sofya'da kaldı. Yeni serdar **Recep Paşa**'yı buradan cepheye uğurladı.

Bu sırada Bosna Vâlisi **Topal Hüseyin Paşa** Visegrad önüne kadar gelmiş olan on beş bin kişilik bir Avusturya ordusuna karşı yeni bir zafer kazandı. Bir ay sonra da İzvornik Kalesi'ni Avusturyalılar'dan geri almayı başardı.

Elli bin kişilik bir kuvvetle Niş'e gelmiş olan serdar **Recep Paşa** Alacahisar üzerinden Belgard'a gitmekte iken bir Avusturya ordusu tarafından baskına uğradıysa da bu tehlikeyi kolayca atlattı. O, Belgrad'a doğru giderken Avusturya kuvvetleri Pasarofça istikametinde çekilmekteydi. Ne yazık ki bunların üzerlerine gönderilen **Ömer Paşa** Semendire civarında hazin bir mağlubiyete dûçar oldu. Oraya yetişen **Recep Paşa** da askerin pek çoğunun bu mağlubiyet haberi üzerine kaçması yüzünden bu mağlubiyetin intikamını alamadı. O'nun emrindeki top, çadır ve askerî malzemenin çoğu düşman eline geçti. Bu haberi bulunduğu Sofya'da haber alan Padişah **II. Süleyman** teessüründen ağlamış ve:

"- *Bir sâdık kulum yok ki; ortalığın ahvâlini doğru söyleye!*" diye ağlamış ve üzüntülerini belirtmiştir.

Uğranılan bu hezimetin asıl sebebi askerin disiplinsizliğiydi. Düşman kazandığı bu zaferden istifâde ile Niş üzerine yürüdü. **Recep Paşa** burada da Avusturyalılar'a mağlup oldu. Böylece Niş de Avusturyalılar'ın eline geçmiş oldu. Kaçan Osmanlı askerlerinin üzerine ateş açılarak panik önlenmeye çalışıldıysa da kaçanların çoğu Niş suyunda boğuldu veya köprüleri tutan düşman tarafından katledildi.

Bu durumda vezir-i azam **Bekri Mustafa Paşa**'nın **Recep Paşa** yerine serdar tâyin edilmesine ve Padişah'ın da Sof-

ya'dan Filibe'ye dönmesine karar verildi. Padişahın bu sûretle geriye çekilmesi ve 15 Ekim 1689 târihinde Edirne'ye gelmesi askerin mâneviyatı üzerinde çok menfi bir tesir bıraktı. Orduda yeniden bir disiplin tesis etmek isteyen **Bekri Mustafa Paşa** Padişah'tan izinsiz olarak **Recep Paşa**'yı idam ettirdi. Aynı şekilde **Tökeli İmre**'yi de katlederse Avusturyalılar'la sulh yapabileceğini zannederek bunu da plânladı. Fakat başarılı olamadı. O'nun yerine Avusturya cephesi serdarlığına Mora muhâfızı **Arnavut Koca Halil Paşa**'yı tâyin etti.

Bundan sonra ileri harekâta devam eden Avusturyalılar yirmi bin kişilik bir ordu ile Osmanlı askerini bir daha mağlup ederek Vidin'i ele geçirdiler. Buradan ilerleyip Üsküp şehrine girdiler. Burada fazla kalmadılarsa da civardaki işgallerine devam ettiler. Bu durumda ordudaki disiplinsizliği ancak **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa**'nın düzeltebileceği neticesine varılarak **Bekri Mustafa Paşa** azledilerek O vezir-i azam yapıldı. Kendisinden mühr-i hümâyûn alınan **Bekrî Mustafa Paşa** Malkara'da ikamete memur edildi. Bu sırada Sakız Adası'ndan merkeze çağrılan **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa** 8 Kasım 1689 târihinde vezir-i azam olarak vazifeye başladı.

Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa vezir-i azam olur olmaz devlette nizam ve intizam sağlamak üzere ciddi tedbirler almaya başladı. Kanunsuz hareketlerin önlenmesi için her tarafa kararlılık ifâde eden emirnâmeler gönderdi. Halka ağır gelen ve memnuniyetsizlik sebebi olan bazı vergileri kaldırdı. Haksız mal iktisab edenlerden müsâderelerle ciddî bir mâlî ıslâhat ve düzeltme gerçekleştirdi. Bazı kanunları tâdil etti. Orduda sayım yaptırarak tufeylî durumdaki otuz bin kişiyi kadro hâricine çıkarttı.[158] Bunların yerine Anadolu ve Rumeli'den ince eleyip sık dokuyarak ciddi asker olacak kimseleri seçip yerleştirdi. Yüksek kademede ve vilâyetlerde mühim miktarda tâyin ve aziller yaptı.

158 **Silâhtar** Târihi, C.II sh. 489

va çıkarıldı ve evvelce izah edildiği şekilde ortadan kaldırıldı.

İşte bu sırada Avusturya'ya gönderilen elçiden düşmanın sulha yanaşmadığına dâir haber gelmesi üzerine Padişah'ın sefere çıkması kararlaştırıldı. 7 Haziran 1689 tarihinde Edirne'den hareket eden Padişah, ağabeyi **IV. Sultan Mehmed** gibi cepheye kadar gitmeyerek Sofya'da kaldı. Yeni serdar **Recep Paşa**'yı buradan cepheye uğurladı.

Bu sırada Bosna Vâlisi **Topal Hüseyin Paşa** Visegrad önüne kadar gelmiş olan on beş bin kişilik bir Avusturya ordusuna karşı yeni bir zafer kazandı. Bir ay sonra da İzvornik Kalesi'ni Avusturyalılar'dan geri almayı başardı.

Elli bin kişilik bir kuvvetle Niş'e gelmiş olan serdar **Recep Paşa** Alacahisar üzerinden Belgard'a gitmekte iken bir Avusturya ordusu tarafından baskına uğradıysa da bu tehlikeyi kolayca atlattı. O, Belgrad'a doğru giderken Avusturya kuvvetleri Pasarofça istikametinde çekilmekteydi. Ne yazık ki bunların üzerlerine gönderilen **Ömer Paşa** Semendire civarında hazin bir mağlubiyete dûçar oldu. Oraya yetişen **Recep Paşa** da askerin pek çoğunun bu mağlubiyet haberi üzerine kaçması yüzünden bu mağlubiyetin intikamını alamadı. O'nun emrindeki top, çadır ve askerî malzemenin çoğu düşman eline geçti. Bu haberi bulunduğu Sofya'da haber alan Padişah **II. Süleyman** teessüründen ağlamış ve:

"- *Bir sâdık kulum yok ki; ortalığın ahvâlini doğru söyleye!*" diye ağlamış ve üzüntülerini belirtmiştir.

Uğranılan bu hezimetin asıl sebebi askerin disiplinsizliğiydi. Düşman kazandığı bu zaferden istifâde ile Niş üzerine yürüdü. **Recep Paşa** burada da Avusturyalılar'a mağlup oldu. Böylece Niş de Avusturyalılar'ın eline geçmiş oldu. Kaçan Osmanlı askerlerinin üzerine ateş açılarak panik önlenmeye çalışıldıysa da kaçanların çoğu Niş suyunda boğuldu veya köprüleri tutan düşman tarafından katledildi.

Bu durumda vezir-i azam **Bekri Mustafa Paşa**'nın **Recep Paşa** yerine serdar tâyin edilmesine ve Padişah'ın da Sof-

ya'dan Filibe'ye dönmesine karar verildi. Padişahın bu sûretle geriye çekilmesi ve 15 Ekim 1689 târihinde Edirne'ye gelmesi askerin mâneviyatı üzerinde çok menfi bir tesir bıraktı. Orduda yeniden bir disiplin tesis etmek isteyen **Bekri Mustafa Paşa** Padişah'tan izinsiz olarak **Recep Paşa**'yı idam ettirdi. Aynı şekilde **Tökeli İmre**'yi de katlederse Avusturyalılar'la sulh yapabileceğini zannederek bunu da plânladı. Fakat başarılı olamadı. O'nun yerine Avusturya cephesi serdarlığına Mora muhâfızı **Arnavut Koca Halil Paşa**'yı tâyin etti.

Bundan sonra ileri harekâta devam eden Avusturyalılar yirmi bin kişilik bir ordu ile Osmanlı askerini bir daha mağlup ederek Vidin'i ele geçirdiler. Buradan ilerleyip Üsküp şehrine girdiler. Burada fazla kalmadılarsa da civardaki işgallerine devam ettiler. Bu durumda ordudaki disiplinsizliği ancak **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa**'nın düzeltebileceği neticesine varılarak **Bekri Mustafa Paşa** azledilerek O vezir-i azam yapıldı. Kendisinden mühr-i hümâyûn alınan **Bekrî Mustafa Paşa** Malkara'da ikamete memur edildi. Bu sırada Sakız Adası'ndan merkeze çağrılan **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa** 8 Kasım 1689 târihinde vezir-i azam olarak vazifeye başladı.

Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa vezir-i azam olur olmaz devlette nizam ve intizam sağlamak üzere ciddi tedbirler almaya başladı. Kanunsuz hareketlerin önlenmesi için her tarafa kararlılık ifâde eden emirnâmeler gönderdi. Halka ağır gelen ve memnuniyetsizlik sebebi olan bazı vergileri kaldırdı. Haksız mal iktisab edenlerden müsâderelerle ciddî bir mâlî ıslâhat ve düzeltme gerçekleştirdi. Bazı kanunları tâdil etti. Orduda sayım yaptırarak tufeylî durumdaki otuz bin kişiyi kadro hâricine çıkarttı.[158] Bunların yerine Anadolu ve Rumeli'den ince eleyip sık dokuyarak ciddi asker olacak kimseleri seçip yerleştirdi. Yüksek kademede ve vilâyetlerde mühim miktarda tâyin ve aziller yaptı.

158 **Silâhtar** Târihi, C.II sh. 489

İlk askerî icraat olarak da Avusturya cephesiyle ilgilenmek üzere Kırım Hânı **Selim Giray**'ı duruma müdâhale etmesi için çağırdı.12 Kasım'da Sofya'ya gelen **Selim Giray**, bu sırada Avusturyalılar'ın desteği ile kendisini Komanova'da kıral ilân eden Sırp asıllı **Karpos**'un tenkiline memur edildi. Eğridere civarında mağlup edilen bu sergerde takip edilerek Üsküp civarında yakalanıp öldürüldü. Bundan sonra Kırım kuvvetleri yeni serdar **Koca Halil Paşa** ile birleşerek Avusturyalılar'ın elindeki Kaçanik Kalesi'ni kuşattılar. Bu sırada Avusturyalılar'ın Kosova'da toplanmakta oldukları haber alınmakla onların üzerine gidilerek bir zafer kazanılmasıyla ordunun mâneviyatı bir hayli düzeldi.

Bu sebeple Avusturyalılar'ın eline geçmiş olan Prizen ve Novoberda da kolayca istirdad edilebildi. Artık kış yaklaşmakta olduğundan serdar **Koca Halil Paşa** kışlamak üzere Manastır'a **Selim Giray** da Edirne'ye çekildi. Fakat Avusturyalılar'ın sarkabildikleri güneydeki yerlerin yüzlerce kilometre kuzeyinde olan Kanije dört seneden beri kuşatma altındaydı. Buraya yardım ulaştırılması imkânsız olduğundan **Fındık Mustafa Paşa** idâresindeki müdâfiler kedi köpek yemek mecburiyetinde kaldıkları ve cephâneleri de tükendiğinden vire usulüyle Kanije Kalesi Avusturyalılar'a teslim olmak mecburiyetinde kaldı.

Birkaç aylık çalışma ile merkezdeki işleri yoluna koyan Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa** 1690 baharında kendi serdarlığı ile bu cephedeki işleri ele almak üzere harekete geçti. **Tökeli İmre**'yi Erdel kıralı ilân ettikten sonra 8 Ağustos'ta Şehirköy (Pirot)'ü üç günlük bir kuşatmadan sonra Avusturyalılar'dan geriye aldı. Buradan Niş üzerine yürüdü. Güzergâhtaki **Musa Paşa** Palankası'nda Avusturyalı muhâfızlar korkup kaçtıklarından burası da istirdat edildikten sonra Niş kuşatıldı. Kırımlılar'la beraber hareket eden **Fâzıl Mustafa Paşa** 23 günlük bir muhâsaradan sonra Niş'i de kurtardı. Bu sırada ordunun bir koluna kumanda eden **Dursun Mehmed Paşa**'nın da Vidin'i istirdat etmesiyle Avusturyalılar'a kaptırılmış olan yerlerin birçoğu kurtarılmış oldu. Böylece sıra Belgrad'a gelmiş bulunuyordu. Fakat oraya ulaşmak için arada Avusturyalılar'ın elinde

bulunan yerler vardı. Önce bunlardan biri olan Semendire kuşatıldı ve birkaç günlük muhârebeden sonra ele geçirildi.

*"Evvelce Niş'in imdadına gelmiş olan Avusturya kuvvetlerini takibe memur edilen Diyarbekir Beylerbeyi **Kemankeş Ahmed Paşa**, yanında bir mikdar tatar askeri de olduğu hâlde ilerleyerek bunları kaçırttıktan sonra, Morava'nın Tuna'ya karıştığı yerde **Sultan İkinci Bâyezid**'in vaktiyle inşa ettirmiş olduğu on iki burçlu kaleyi, ondan sonra da Pasarofça, Tahtalık ve Güvercinlik'i, ayrıca da bazı palankaları zaptetmişti. **Ahmed Paşa** bu işleri başardıktan sonra sadrazamın 1 Ekim'de Belgrad önüne gelişinden bir kaç gün önce orduya iltihâk etmiş bulunuyordu.*

***Fâzıl Mustafa Paşa** emrindeki orduyu üç kısma ayırarak Belgrad'ın etrafını çevirdi ve Belgrad Kalesi 14 balyemez ve 55 şâhî topla dövülmeye başlandı. **Silâhtar** Târihi'ne göre; muhâsaranın sekizinci gününe rastlayan 9 Ekim'de, Târih-i **Raşid**'e göre de muhâsaranın on ikinci gününe rastlayan 13 Ekim'de, Sava Nehri tarafına rastlayan iç kaledeki barut mahzenine bir kumbara isâbetiyle müthiş bir infilâk husûle geldi. Bu infilâkta oradakilerden dört bin kişi öldüğü gibi kale duvarında da bir miktar gedik meydana geldi. **Mustafa Paşa** bu fırsattan istifâde ile derhal askeri hücuma kaldırdı. Avusturyalılar birdenbire şaşırmış vaziyetteyken Türk ordusu hücumunu şiddetlendirdi ve yarım saatte beş bin kişi öldürüldü. Türkler şehre girerken Avusturyalılar'ın perişanlığı büsbütün arttı. Nehir yoluyla kaçmak isteyen on iki gemi dolusu Avusturyalı esir edildi. Belgrad'da bulunan 16 bin kişiden ancak iki üç kişi kaçıp kurtulabilmiş ve Belgrad'ın zaptı ile irili ufaklı üç yüz top elde edilmiştir.*[159]

*Belgrad'ın kurtarılmasını müteâkip istirdat sahasını daha fazla genişletmek istiyen **Fâzıl Mustafa Paşa** biraz daha ilerilere kuvvetler sevk etti. Sava'dan karşıya geçirilip Sirem arâzisine sevkedilen tatar kuvvetleri Varadin **(Peter Wardein)**'e kadar iler-*

159 **Silâhtar** Târihi, C.IV sh. 536

leyerek önüne çıkan Avusturyalılar'dan iki bin kadar esir aldı. Daha sonra kalgay ***Devlet Giray*** *idâresinde tekmil tatar kuvvetleri Sava'dan karşıya geçerek Ösek'e kadar uzanan akın hareketlerinde bulundu. Bu arada Yeni palanka, ayrıca Sava kıyısındaki Böğürdelen (Sabac) alındı. Meşhur Böğürdelen Kalesi'ni Sivas vâlisi* ***Salahor Süleyman Paşa*** *zaptetti. Bosna Beylerbeyi* ***Topal Hüseyin Paşa*** *Drava kıyısındaki Ösek (Esseg)'i kuşatarak toplarla dört gün dövdüyse de şiddetli yağmurların başlaması neticesinde metrislerin sularla dolması ve malzeme naklinin pek ziyâde güçleşmesi sebebiyle muhâsarayı kaldırdı."*[160]

Vezir-i azam Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa** sekiz günlük bir kuşatmadan sonra istirdad ettiği Belgrad Kalesi'ni tâmir ettirip içine gerekli miktarda asker ve mühimmat yerleştirdikten sonra Padişah'ın emrine uyarak dönüşe geçip 23 Aralık 1690'da İstanbul'a vâsıl oldu. Hastalandığından son savaşlara katılmayan **Selim Giray**'ı daha önce İstanbul'a göndermiş, Tatar süvârilerinin başına O'nun oğlu **Devlet Giray**'ı bırakmıştı. Avusturya cephesi serdarlığını da **Kemankeş Ahmed Paşa**'ya hâvale etmişti.

İstanbul'a gelir gelmez huzura kabul edilen **Fâzıl Mustafa Paşa**'ya Padişah:

"-Berhüdar ol; yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğim sana helâl olsun! Arzum üzere hizmet eyledin, seleflerinden birine böyle bir ulu gazâ müyesser olmadı. dedi. Sonra da "gülgûli çuha kaplı samur erkân kürkünü çıkarıp sadrâzama giydirdi, belinden çıkardığı mücevherli hançeri beline takıp, başından çıkardığı bir kıt'a murassa pençe sorgucu başına taktı, sonra:

«- Ben mükâfat etmeğe kadir değilim, Allah iki cihanda yüzün ak etsin!» diye dua etti. Tekrar üst üste iki hil'at giydirerek sarayına döndü. Onu müteâkip veziriâzâm da alayla İstanbul'a girerek usul icabı doğru saraya gidip Sancağ-ı Şerifi bizzat Padişah'ın eline teslim etti."[161]

160 Mufassal Osmanlı Târihi,C.IV, sh. 2227 vd.

161 **Silâhtar** Târihi, C.II sh. 548

çç. Erdel Harekâtı

Erdel kıralı **Apafi Mihal** 1683 târihindeki Viyana Kuşatması'na muhâlefet ederek katılmamıştı. Bu sebeple Viyana bozgunundan sonra iyice Avusturyalılar'a meyletmişti. Bu esnada Osmanlılar'ın Avusturya Cephesi'nde ard arda kayıplara mâruz kalmaları sebebiyle Erdel'le ilgilenemediklerinden burası 1687'de Avusturyalılar tarafından tamamen işgal edilmişti.

Erdel'le ilgilenilmesi ancak Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın vezir-i azamlığı zamanında mümkün olabildi. Avusturya işgalinden rahatsız olan bir kısım Erdel'linin başlarına **Tökeli İmre**'yi geçirmek istemeleri üzerine Osmanlılar hareket geçti. Evvelce zikredilmiş olduğu üzere **Fâzıl Mustafa Paşa** önce **Tökeli İmre**'yi buraya kıral tâyin etti. Sonra da bu tâyini gerçekleştirmek üzere oraya Silistre vâlisi **Çerkes Ahmed Paşa** kumandasında kırk bin kişilik bir ordu sevk etti.[162]

Bu ordunun yirmi bini **Gâzi Giray** kumandasındaki Kırım askerleriydi. **Tökeli İmre** ile Eflâk Beyi **Konstantin** de kendi taraftarları ile birlikte bu orduya katılmışlardı.

Erdel'e giren bu ordu Erdel ve Avusturya askerlerinden müteşekkil kuvvetleri mağlup ederek bu kuvvetlere kumanda eden **Teleki** esir alındı. Avusturyalılar'ın Erdel Beyi **Teleki**'nin mağlup edilip esir alınmasına rağmen Osmanlı kumandanı Çerkes Ahmed Paşa şehid düştü.[163] O'nun yerine Kanije'yi yıllarca müdâfaa etmiş olan **Fındık Mustafa Paşa** tâyin edildi.

Avusturyalılar'ın buraya yeni kuvvetler sevk etmesi üzerine Osmanlı askeri ve **Tökeli İmre** geriye çekildi. (Eylül 1690) Bu sırada **Fâzıl Mustafa Paşa** Belgrad'ı istirdad etmiş ve İstanbul'a dönmekteydi.

Sivas Beylerbeyi **Süleyman Paşa**'yı bir kısım kuvvetlerle Erdel'e gidip **Tökeli İmre**'yi Erdel tahtına oturtmaya memur etti. O güzergâhtaki Lipve Kalesi'ni istirdad ettikten sonra Erdel

162 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh.504

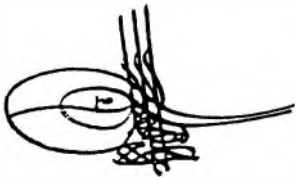
163 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh.525

istikametinde ilerlerken hastalanarak vefât etti. Yerine Temeşvar vâlisi **Câfer Paşa** tâyin edildi. **Câfer Paşa** Erdel civarına gelince buradaki **Tökeli İmre** taraftarlarının Avusturyalılar'ın yeni Erdel Beyi tâyin ettikleri **II. Apafi Mihal** tarafından tamamen ortadan kaldırılmış olduğunu ve ayrıca Avusturyalılar'ın buraya yeni kuvvetler sevk etmiş bulunduklarını öğrendi. Bu işin güçleştiğini ve mevsimin de kışa yaklaştığını gören **Câfer Paşa** civarda bazı yerleri vurduktan sonra Temeşvar'a çekildi. (Ocak 1691)

Bu sırada İstanbul'da bulunan **Selim Giray**'a Kırım'dan gelen bir mektup üzerine O, hanlıktan istifâ etti. Bu mektupta Rus çarı ile Lehistan kıralının bir ittifak yaparak Kırım üzerine yürümekte olduğundan bahisle kendisinin asıl vatanını sâhipsiz ve müdâfaasız bırakarak İstanbul'da vakit geçirmesine târizde bulunuluyordu. Kırım'a döndüğü takdirde öldürüleceğini düşünerek istifâ eden bu sadakatiyle meşhur Kırım Hânı'nın yerine **Saâdet Giray** İstanbul'a çağrılarak Kırım Hânı ilân edildi. (6 Mart 1691)

Bu sırada İstanbul'da kalarak birçok mâlî ve idârî ıslâhat yapan **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa** baharın gelmesiyle Avusturya ve Erdel mes'elelerini daha ciddi bir sûrette ele almak istedi. Bu maksadla geniş bir toplantı yaptı. Hemen herkes bu sefere bizzat çıkması ve hatta Padişah'ı da götürmesi husûsunda ısrar edince sefer hazırlıkları yapıldı. Lâkin o sırada Padişah evvelce izah edilmiş olduğu üzere ağır hasta idi. Vezir-i azamın ısrarı üzerine Edirne'ye kadar tahterevanla götürülen Padişah burada **Fâzıl Mustafa Paşa**'yı hayır dualarla sefere uğurladıktan sonra Edirne'ye gelişinin on dördüncü günü Hakk'ın rahmetine kavuşmakla O'nun devri nihâyete ermiş oldu. (23 Haziran 1961)

Naaşı Süleymaniye Haziresi'nde dedesi **Kanûnî Sultan Süleyman Han**'ın yanına defnedildi. Rahmetullâhi aleyh!

21- II. SULTAN AHMED (1691-1695)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Vezir-i azam **Fâzıl Mustafa Paşa** yeni bir Avusturya seferi için **Dâvud Paşa** Sahrası'na çıktığında O'nun İstanbul'dan uzaklaşmasını fırsat bilen ve O'nun tarafından mağdur edildiğine inanan bazı kimseler bu durumu fırsat bilerek hasta Padişah'ı tahttan indirip yerine tekrar **IV. Sultan Mehmed** veya oğullarından birini iclâs maksadıyla harekete geçtiler. Bu durumu haber alan vezir-i azam bu maksadla toplananları yakalatıp Kıbrıs'a kalebend olarak gönderdi ve Padişah'ı güç belâ ikna ederek tahterevanla beraberine alıp Edirne'ye

geldi.

Hekimler burada ağırlaşan **II. Sultan Süleyman**'ın hayatından ümid kesince O'nun ölümü hâlinde yerine kimin geçeceği husûsu devlet erkânınca müzâkere edildi. **IV. Sultan Mehmed** ile birlikte O'nun oğulları Şehzâde **Mustafa** ve **Ahmed** de hayatta olup o sırada Edirne'de bulunmaktaydılar. Başta vezir-i azam olmak üzere devlet ricali avcılıkla vakit geçirerek devlet işlerini ihmal etmiş olan **IV. Sultan Mehmed**'e ve hatta O'nun oğullarına muhâliftiler. Bu sebeple Padişah'ın ölümü hâlinde kardeşi Şehzâde **Ahmed**'in tahta çıkarılmasına karar verdiler.

Geride kalanlara alınan bu karar gereğince sıkı sıkıya tembihatta bulunarak Edirne'den yola çıkan **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa**'nın hareketinden sekiz gün sonra 23 Haziran 1691 târihinde **II. Sultan Süleyman** vefât etti. O sırada Edirne sarayında bulunan kardeşi Şehzâde **Ahmed** durumdan haberdar edilerek has odaya götürüldü. Burada **II. Sultan Ahmed** ünvanıyla tahta oturtuldu. Kendisine önce has oda mensupları sonra da devlet ricali biat etti. Âdet olduğu üzere her yeni Padişah'a tahta geçtikten sonra **Ebâ Eyyüb El Ensârî** Hazretleri'nin türbesinde kılıç kuşandırılırdı. Fakat O dedeleri **II. Sultan Murad** ve **Fâtih** gibi Edirne'de tahta çıkmış bulunuyordu. Kılıç kuşanma merâsimi için İstanbul'a gitmek istediyse de devlet ricâli **IV. Sultan Mehmed** veya oğullarına taraftar olanların burada yeni bir iclâs gerçekleştirebilecekleri gibi bir tehlikenin vârid olduğunu söyleyerek O'nu fikrinden vaz geçirdiler. Kendisine aynen dedeleri **II. Sultan Murad** ve **Fâtih** gibi Edirne'deki Eski Câmi'de kılıç kuşandırıldı. Bu sırada kırk dokuz yaşındaydı. Mâlî sıkıntı sebebiyle kapı kulu askerlerine cülus bahşişi verilmemiştir.

b. Şahsiyeti

Sultan İbrahim'in **IV. Sultan Mehmed** ve **II. Sultan**

II. SULTAN AHMED
(1691-1695)

Süleyman'dan sonra üçüncü oğlu olarak 25 Şubat 1643 târihinde Topkapı Sarayı'nda doğmuştur. Annesi **Hatice Muazzez Sultan**'dır. Babası **Sultan İbrahim** boğdurulduğunda henüz beş yaşındaydı.

Bütün şehzâdeliği boyunca Topkapı Sarayı'nın şimşirlik adı verilen bölümünde kafes arkasında bir nevi hapis hayatı ya-

şamış olduğu cihetle ciddi bir öğretim ve eğitim görememişti. Bununla beraber fevkalâde zeki ve dindar bir şahsiyet olan **II. Sultan Ahmed** burada kendi gayretiyle mükemmel bir sûrette Arapça ve Farsça'yı öğrenebilmiştir. Fevkalâde hassas olup şiir ve mûsikiye de düşkünlüğüyle bilinen **II. Sultan Ahmed** hat sanatına merak salarak bu vâdide ilerlemiş ve birçok Kur'an-ı Kerim yazmıştır.

Ağabeylerine nazaran devlet işleriyle daha fazla ilgilenmiş olmasına rağmen hiçbir sefere bizzat katılmamıştır.

Devrinde bir taraftan askerî harekât ile diğer taraftan da Lübnan, Irak ve Hicaz'da çıkan isyanlarla uğraşılmak mecburiyetinde kalınmıştır. O da ağabeyi **II. Sultan Süleyman** kadar tahtta kaldıktan sonra O'nun gibi istiska hastalığına yakalanarak 6 Şubat 1695 târihinde Edirne'de vefat etmiştir. Bu vefâtı o sırada Sakız Adası'nın elden çıkmış olmasına aşırı derecede üzülmesiyle izah edenler de vardır. Cenâzesi İstanbul'a nakledilerek **Kanûnî Sultan Süleyman** Türbesi civarına defnedilmiştir. Öldüğünde elli iki yaşındaydı. **İbrahim** ve **Selim** adında iki şehzâdesiyle **Asiye** ve **Atîka** adlarında kızları vardı.

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Salankamen Muhârebesi ve Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Şehid Olması

Yeni bir Avusturya seferi için Edirne'den yola giren vezir-i azam Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa** 29 Haziran'da Sofya'ya ulaştı. Burada **II. Sultan Süleyman**'ın vefât edip yerine kendisinin tembihlediği gibi kardeşi **Şehzâde Ahmed**'in **II. Sultan Ahmed** ünvanıyla tahta çıkarıldığına dâir haberi aldı. Yeni Padişah'ın kendisini makamında ibka eylediğine dâir ferman gelmesi üzerine yoluna devamla Belgrad'a geldi. Tuna

kaptanı **Ali Paşa**'yı bir ilk hareket olarak Tuna kıyısındaki Tikel'i zapt etmeye memur etti. Üç günlük bir kuşatmadan sonra burayı vire usulüyle ele geçiren **Ali Paşa** vire şartlarına riâyet etmediği için idam ettirildi. Bu durum Osmanlılar'ın gerileme devrinde bile dürüst hareket edilmemesinin ne şedid bir sûrette cezalandırıldığını göstermektedir.

Buradan hareketle Zemun (Zemlin) arâzisine geçmek üzere Sava Nehri üzerinde köprü kurulup ordunun bir kısmı Macar arâzisine geçirildi. Temeşvar'ın muhâfazasına memur edilmiş olan **Tökeli İmre** üç yüz kişilik mâiyetiyle gelerek orduya katıldı. Yağan şiddetli yağmurlar sebebiyle taşan Sava Nehri'nden henüz ordunun tamamı karşı tarafa geçirilmemişken düşmanın elli bini piyade, elli bini süvâri olmak üzere yüz bin kişilik bir ordu ile Peter Varadin'de bulunduğu öğrenildi. Henüz Kırım Tatarları ve eyâlet askerleri gelip orduya katılmış değillerdi. Buna rağmen **Fâzıl Mustafa Paşa** ordunun karşı tarafa geçmiş olan kısmının düşman hücumuna mâruz kalarak telef olmasından korktuğu için nehrin taşkınlığına aldırmayarak ordunun diğer kısmını da Zemlin'e geçirdi.

Bu sırada düşman kuvvetlerinin de Peter Varadin'den hareketle Osmanlı ordusuna üç saat mesafedeki Değirmencik mevkiine gelip konduğu öğrenildi. Bunlar üzerine Anadolu Beylerbeyi **Kemankeş Ahmed Paşa** kumandasında on bin kişilik bir öncü kuvvet sevk edildi. Bir nevi keşif hareketine memur olan bu kuvvet ufak tefek çarpışmalardan sonra geriye döndü. Müteâkip günlerde **Prens Ludvig (Lui)** kumandasındaki düşman askerinin Peter Varadin'e doğru çekilmeye başladığı görüldü. Bu sırada bir kısım eyâlet askeri gelip orduya katılmışsa da henüz Kırım Tatarları ve diğer eyâlet askerlerinden bir haber yoktu.

Bu sebeple **Fâzıl Mustafa Paşa** düşmanla karşı karşıya gelmeyi Kırımlılar'ın buraya vâsıl olmasından sonra

gerçekleştirmeyi düşünmekteydi. Fakat kethüdası **Kör Mustafa Efendi**:

"- *Oklanmış şikârı (avı) kaçırmayalım!*" diyerek serdarın fikrini çeldi. Yapılan toplantıda Kırımlılar beklenmeden taarruza geçilme kararı alındığından **Fâzıl Mustafa Paşa** da bu kararara uymak mecburiyetinde kaldı.[164] **Fâzıl Mustafa Paşa** Peter Varadin'e çekilmekte olan düşman ordusunun güzergâhındaki Karlofça Boğazı ele geçirilirse onların sahra yolunu tercih mecburiyetinde kalacaklarını, bunun da kendilerine birkaç gün kaybettireceğini, bu zaman zarfında Kırımlılar'ın gelmiş olacağını düşünerek bu yolda harekete geçti. Cebrî bir yürüyüşle Salankamen palankasına geldi. Bu durumda Kırımlılar'ın henüz gelmediğini, geldikleri takdirde iki ateş arasında kalacaklarını hesap eden Avusturyalılar çekilmekten vaz geçerek buraya yöneldiler. 20 Ağustos 1691 târihinde karşı karşıya gelen Osmanlı ve Avusturya orduları arasında burada kanlı bir çarpışma vukû buldu.

"*Avusturya ordusu kumandanı* ***Prens Ludvig*** *yaya askerini Osmanlı metrislerine doğru yaklaştırırken süvârisini Osmanlı atlıları üzerine sevk etti. Böylece ikindi vakti muhârebe başlamış oldu. Avusturyalılar hücuma geçtiği zaman Türk topları ateşe başladıysa da düşman zâyiata aldırmadan taarruzunu devam ettirdiğinden Osmanlı askeri metrislerden çıkıp şiddetle karşı koydu. Kanlı bir boğuşma hüküm sürerken yeniçeri ağası ve bir hayli yeniçeri bölük kumandanı şehid düştü. Buna rağmen Türk piyadesi aynı şiddetle muhârebeye devam ettiği cihetle düşman biraz geri çekildi.* ***Prens Ludvig*** *ise geriden tâze kuvvetler ileri sürerek piyade ve süvârisinin taarruzunu yeniletti. İşte bu sırada Anadolu Beylerbeyi* ***Kemankeş Ahmed Paşa*** *kumandasında bulunan Osmanlı sağ cenahındaki Türkmen süvârilerinin düşmanın top ve kurşun yağmuruna dayana-*

164 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 583 vd.

mayarak geri çekilmesi Avusturyalılar'ın cesâretini arttırarak taarruzu bu tarafa doğru daha fazla inkişaf ettirmelerine sebep oldu. Bu koldaki kapıkulu süvarilerinin de üzerlerine düşen yardım vazifelerini yerine getirmeyerek kaçmaları yüzünden, Osmanlı sağ cenahı bozulur hâle geldi ve düşman bu taraftan merkeze doğru girmeye başladı.

Bu vaziyet karşısında Sadrıâzam ***Fâzıl Mustafa Paşa*** *bizzat kılıcını çekerek sağ cenaha yüklenen düşmana saldırınca asker gayrete geldi. Herkes canla başla vuruşmaktayken Karaman Beylerbeyi* ***Çelebi İbrahim Paşa*** *eyâleti askeriyle sağ cenahın imdadına koştu. Osmanlı askerinin fevkalâde mücâdelesi karşısında nihâyet düşman bozulmaya yüz tuttu. Fakat bu arada Sadrıâzam* ***Fâzıl Mustafa Paşa****'nın alnına bir kurşun isâbetiyle şehid düşmesi muhârebenin mukadderatının birdenbire Avusturya lehine dönmesine sebep oldu. Sadrıâzam'ın etrafındaki adamların:*

«-Serdar düştü!» diye bağırmaları her şeyi altüst etti. Mâneviyatı sarsılan asker gevşeyip mücâdeleden kalırken sağ koldan giren düşman gerideki ordugâhı işgal eyledi. Askerde dövüşecek mecal ve mâneviyat kalmadığını ve herkesin başının kaydına bakmaya başladığını gören Haleb vâlisi ***Koca Halil Paşa*** *ile Rumeli vâlisi* ***Küçük Câfer Paşa*** *at üzerinde konuşup askeri selâmete çıkarmaya karar verdiler ve sancak-ı şerifi alıp Belgrad'a doğru çekilmeye başladılar. Böylece kazanılmak üzereyken kaybedilen bu harp sonunda terkedilen ordu hâzinesi, top ve mühimmat düşmanın eline geçti.*

Harbin kaybedildiği gün Tuna kaptanı ***Mustafa Kaptan*** *Tuna Nehri'nde düşmanın zahire ve cephâne yüklü sekiz yüz adet kayık ve gemisinin bir kısmını yakıp batırmış büyük bir kısmını da zapt etmişti."*[165]

Kazanılmak üzere iken serdarın şehâdeti sebebiyle mâruz

165 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV. sh. 2237 vd.

kalınan bu mağlubiyet ordunun Belgrad'a dönüşü üzere merkeze rapor edilip tâlimat istendi. Burada kumandanların ittifakıyla orduyu selâmetle Belgrad'a ulaştırmış olan **Koca Halil Paşa** serdar ilân edildi. Buna dâir tanzim edilen bir mazhar Padişah'a gönderildi. **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın şehâdetini ketmetmeyip askere duyuran sipahiler ağası idam edildi. Ayrıca muhârebe sahasına yedi saatlik bir mesâfede bulunduğu hâlde vaktinde yetişip savaşa dâhil olmayan **Saâdet Giray** da Padişah tarafından tekdir edildi.[166]

Bu savaşta düşman ordusu da bîtap düşmüş olduğundan Osmanlılar'ı tâkip edememiş sâdece Lipve'yi kuşatıp vire ile teslim almış oldukları **Silâhtar** Târihi'nde bildirilmekte ise de diğer bir târihçi olan **Râşid** buranın **Topal Hüseyin Paşa** tarafından kuşatma yarılarak kurtarılmış olduğunu söylemektedir.

b. Halil Paşa'nın Serdarlığı

Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın şehâdet haberi İstanbul'a gelince şeyhülislâm ve kazasker efendilerin tavsiyesi üzerine **Kadı Ali Paşa** derhal cepheye yetişmesi şartıyla Padişah tarafından vezir-i azam ve serdar tâyin olundu. Lâkin O, verdiği söze rağmen ordunun ihtiyaçlarını temin bahânesiyle merkezde kalması gerektiğini ileri sürünce tâyininden iki gün sonra serdarlık **Koca Halil Paşa**'ya verildi.

Bu sırada Körös Nehri kıyısındaki Varad Kalesi'nin Avusturyalılar tarafından kuşatıldığı haberi gelmesi üzerine Belgrad'da bulunan **Halil Paşa** bir harp meclisi topladı. Burada Varad ve civarındaki kalelerin bataklık kenarında olmalarından dolayı kuşatmaya uzun müddet dayanabilecekleri, oraya yardıma koşmaktansa tehdid altında bulunan Temeşvar Kalesi'ni erzak ve mühimmatça takviye edilmesinin daha elzem olduğu fikri ileri sürülüp kabul gördü ve böyle de yapıldı.

166 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 615

Hakikaten Avusturyalılar Varad'ı otuz günlük bir kuşatmadan sonra kışın yaklaşması sebebiyle burada bir Palanka kurup çekildiler. Ancak ertesi yıl baharda burayı tekrar kuşatarak müdâfîlerin kahramanca direnişlerine rağmen ortaya çıkan açlık ve cephânesizlik sebebiyle 12 Haziran 1692 târihinde ele geçirdiler.

Rüşvetçi bir şahsiyet olan[167] vezir-i azam **Kadı Ali Paşa** Salankamen Savaşı'ndaki hareketinden dolayı kendisine kızılmakta olan Kırım Hânı **Saâdet Giray**'ı azlettirip Rodos'a sürgün ettirdi. İkinci defa Kırım Hânı seçilmiş bulunan **Selim Giray**'ın yerine kendisinden otuz bin kuruş rüşvet aldığı **Sefa Giray**'ı tâyin ettirdi. Bunun arkasından da vezir-i azamlıkta kendisine rakip olarak gördüğü **Koca Halil Paşa**'ya cephe aldı. O'nu önce öldürtmeyi plânlamışsa da[168] bunda muvaffak olamayınca tekaüde sevk ettirip Ohri'de ikamete memur ettirmiştir. O'nun yerine Avusturya cephesi kumandanlığı **Topal Hüseyin Paşa**'ya tevdi edildi. **Kadı Ali Paşa** makamını muhâfaza için her türlü entrikaya başvurmasına rağmen nihâyet azledilmekten kurtulamadı. O'nun başarısızlığını afvetmeyen **Sultan II. Ahmed** yerine Diyarbekir vâlisi **Hacı Ali Paşa**'yı tâyin etti. (27 Mart 1692)

c. İngiliz ve Felemenklerin Sulh Tavassutları

Bu sırada Avusturya aynı zamanda müttefikleri ile birlikte 1688 Yılı'ndan beri Fransa ile de savaşmaktaydı. Avusturya'nın daha güçlü bir sûrette Fransa'ya yüklenmesini kendi menfaatine uygun gören İngilizler yanlarına Felemenkliler'i (Hollandalıları) da alarak Osmanlılar nezdinde bir sulh teşebbüsünde bulunmak ihtiyacını hissettiler. Bu maksadla İngiliz elçisi **Paget** ile Felemenk elçisi **Henskerke** İstanbul'a gelerek 21 Haziran 1692

167 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh. 2240

168 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 618

târihinde **II. Sultan Ahmed** tarafından kabul edildiler.

Bu elçiler Osmanlı-Avusturya hududunun Esseg'ten geçmesini ileri sürünce Padişah selâhiyetli bir Avuturya elçisinin de kendileriyle birlikte gelip gelmediğini sordu. Cevap menfi olunca bunların Avusturya nâmına sulh şartlarını kararlaştırmaya selâhiyetli kılınmış olup olmadıklarını sordu. Cevap yine menfi oldu. Bunun üzerine Padişah yıllardan beri Avusturyalılar'a karşı toprak kaybetmekte olan Osmanlılar değilmiş gibi yüksek perdeden Macaristan arâzisinin harpten önceki gibi Osmanlılar'a iâdesi ve hatta öteden beri ödenmekte olan verginin ödenmesi şartlarıyla sulh yapılabileceğini bildirmesi üzerine bu görüşmeden hiçbir netice hâsıl olmadı.

Fakat İngilizler ve Felemenkliler başladıkları bu işten mutlaka bir netice elde etmek istiyorlardı. Yeni vezir-i azam **Hacı Ali Paşa** cepheye hareket edip Belgrad'a geldiğinde Avusturya tehdidi altında bulunan Belgrad Kalesi'nin tâmire muhtaç olduğunu görüp önce bu işe teşebbüs etti. Avusturyalılar da yeni bir meydan muhârebesini göze alamayarak Varad, Yanova, Gyula (Göle) ve Temeşvar gibi kaleleri zapt etmeye çalıştılarsa da evvelce ifade edilmiş olduğu üzere Varad Kalesi'nden başka hiçbir yeri ele geçiremediler. Osmanlı serdarı ise Belgrad Kalesi'ni tâmir ve tahkim ettikten sonra kış soğukları bastırmış olduğundan Edirne'ye döndü. O'nun Edirne'ye döndüğü sırada aynı İngiliz ve Felemenk elçilerinin sulh görüşmeleri için bir kere daha buraya gelmiş olduklarını gördü. Bu defa elçiler Avusturyalılarla görüşerek onların tekliflerini hâvi metinler hazırlamışlardı. Avusturyalılar'ın tasvibiyle hazırlanmış olan bu teklif vesikaları okununca Osmanlılar'ın Macaristan'dan mâdâ Erdel'den de tamamen vazgeçmeleri, Tuna Nehri huduḍ teşkil etmek üzere Podolya arâzisi Ukrayna'ya Eflâk ve Buğdan'ın Lehsitan'a Mora Yarımadası'nın ise Venedikliler'e verilmesi

Yanova, Gyula ve Temeşvar gibi zaptına muktedir olamadıkları kalelerin bile Avusturya'ya bırakılması gibi kabulü imkânsız talepler ileri sürülmekte olduğu görüldü.[169] Tabiatıyla bu teklifler de hiçbir sûrette kabul görmediğinden bir anlaşma hâsıl olmadı.

ç. Belgrad'ın Avusturyalılar Tarafından Kuşatılması

Bu sırada Padişah'ın dürüst bir devlet adamı olan Defterdar **Cânip Ahmed Efendi**'yi azletmesine sinirlenen **Hacı Ali Paşa** mühr-ü hümâyûnu Padişah'a iâde ederek vezir-i azamlıktan istifa etti. Padişah O'nun yerine **Bozoklu Mustafa Paşa**'yı tâyin etmek istediyse de O, **Hacı Ali Paşa** gibi dirâyetli biri varken kendisinin vezir-i azamlığı kabul edemeyeceğini bildirmesi üzerine Padişah:

İkinizi de asarım!" tehdidinde bulununca **Bozoklu Mustafa Paşa** bu vazifeyi mecburen kabul etti ve sefer hazırlıklarına başladı.

Bu sırada üçüncü defa olarak Kırım Hânı tâyin edilmiş bulunan **Selim Giray**'dan İstanbul'a bir mektup geldi. Bunda Avusturyalılar'ın Erdel'e yürüyüp Eflâk ve Buğdan'ı zapt ettikten sonra Edirne ve hatta İstanbul üzerinden harekete geçmek üzere hazırlıklarda bulunduklarının haber alındığı bildirilmekteydi. Bu haber üzerine yapılan toplantıda Avusturyalılar'ın muhtemel bir tecâvüzde bulunacakları Belgrad'ın yapılan tahkimat sebebiyle altı ay dayanabileceği ifade edilince **Selim Giray**'ın teklifi veçhile Rusçuk istikametine gidilmesine karar verildi.

5 Temmuz 1693 târihinde Edirne'den **Bozoklu Mustafa Paşa** kumandasında harekete geçen ordu on üç gün sonra Rusçuk'a vâsıl oldu. Burada **Selim Giray** da yüz bin kişilik bir

169 **Silâhtar** Târihi- C.II, sh. 693

Kırım kuvvetiyle gelip bu orduya katıldı. Buradan Erdel üzerine harekete geçildiğinde Belgrad muhâfızı **Câfer Paşa**'dan Avusturyalılar'ın Belgrad yakınlarında bazı askerî hareketlerde bulundukları haberi geldi. Bu durumu Osmanlılar'ın Erdel üzerine yürümelerini engellemek için Avusturyalılar'ın bir taktiği zanneden Osmanlı ordusu Vidin karşısına geldiğinde Avusturyalılar'ın Belgrad etrafına hendekler kazıp toplar yerleştirdikleri haber alınmasıyla işin ciddi olduğu anlaşıldı.

Bunun üzerine hareket plânı değiştirilerek Belgrad'ın yardımına koşulmasına karar verildi. Fakat arada büyük bir mesafe vardı. Osmanlı ordusu yetişinceye kadar Avusturyalılar'ın gece gündüz şiddetli bir bombardımana tâbi tuttukları Belgrad Kalesi'nde bazı gedikler açılmıştı. 8 Eylül sabahı bu gediklerden şiddetli bir sûrette hücuma geçen Avusturya kuvvetlerini müdâfiler beş buçuk saat süren bir çarpışma sonunda geriye püskürtmeyi başardılar. Düşmana sekiz bin zâyiat verdirilmişti.[170]

Avusturyalılar ertesi gün bu hücumu tekrarlamaya teşebbüs etmişlerse de Kırım ordusunun Semendire civarına **Mustafa Paşa**'nın da Morova kıyısına gelerek kendilerine bir hayli yaklaştığını görmekle iki ateş arasında kalıp mahvolmaktan korkarak çekilmeye başladılar. Avusturyalılar 12 Eylül gecesi başlayan çekilmede büyük bir panik yaşadılar. Şiddetli top ateşiyle Belgrad Kalesi'nde büyük bir tahribat husûle getirmişlerse de muhâfızlar sâdece beş yüz şehid vererek tehlikeyi atlatabilmişlerdi.

Bozoklu Mustafa Paşa kaçan düşmana karşı bir gösteri hareketi yapmışsa da ciddi bir imha hareketini göze alamadı. Kaleyi tâmir edip tahkimatını arttırdıktan sonra Edirne'ye döndü. Kırım askerlerinin de memleketlerine gitmelerine müsaâde etti. (4 Ocak 1694)

---

170 **Silâhtar** Târihi-C.II, sh.720

d. Osmanlılar'ın Neticesiz Peter Varadin Kuşatması

Bozoklu Mustafa Paşa devlet işlerini ihmal ederek avcılıkla meşgul olması sebebiyle[171] 14 Mart 1694 târihinde vezir-i azamlıktan azlolunarak yerine **Sürmeli Ali Paşa** tâyin edildi. **Ali Paşa** bu sırada Trablusşam vâlisi bulnuyordu. Bu sebeple O'nun merkeze gelmesine kadar aradan bir ay kadar zaman geçti.

Bu sırada Belgrad muhâfızı **Câfer Paşa**'dan gelen bir mektupla Avusturyalılar'ın **Peter Varadin** taraflarında toplanmakta oldukları öğrenildi. Bu yüzden gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 28 Haziran 1694 târihinde Edirne'den sefere çıkıldı. Hedef Avusturyalılar'ın kuşatması altındaki Peter Varadin'di.

Belgrad'a varıldığında bu sefer için çağrılan Kırım kuvvetleriyle birleşildikten sonra 4 Eylül 1694'te Peter Varadin önüne gelindi. Fakat Osmanlılar'ın buraya gelişinden önce Avusturyalılar Peter Varadin'i asker ve mühimmat itibariyle bir hayli takviye etmiş bulunuyorlardı.

Peter Varadin etrafına hendekler kazıp metrisler meydana getiren Osmanlılar şiddetli top ateşiyle kale burçlarını dövmeye başladılar. Fakat mevsim ilerlemiş ve şiddetli yağmurlar başlamış olduğundan nehirler taşmıştı. Kazılan siperler ise su doluyordu. Bu sebeple kuşatmanın yirmi üçüncü günü yâni 2 Ekim 1694 târihinde kuşatmadan vazgeçilip geriye dönüldü. **Selim Giray** Kırım askerleriyle memleketine gitti. **Sürmeli Ali Paşa** da dönüşe geçip 15 Aralık 1694 târihinde Edirne'ye vasıl oldu.

e. Lehistan Cephesi

II. Sultan Ahmed zamanında Lehistan cephesinde de bazı askerî hareketler olmuşsa da bunlar ehemmiyeti hâiz değildir. 1692 Yılı'nda altmış bin kişilik bir Leh ordusu Kama-

171 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 740

niçe üzerine yürüyerek burayı zapt etmeye kalkıştı. Kamaniçe muhâfızı **Kahraman Paşa** başarılı bir huruç hareketiyle düşmana bir hayli zâyiat verdirerek onları buradan kaçmaya mecbur bırakmıştır.

Lehliler 1694 Yılı'nda Kamaniçe'yi ele geçirmek için ikinci bir teşebbüste daha bulundular. **Kahraman Paşa** Lehliler'in bu defa da pek çok zâyiatla buradan çekilip gitmelerini sağlamıştır.

Lehliler'in bu cephede **II. Sultan Ahmed** zamanında elde edebildikleri yegâne başarı Kırım Hanedanı'ndan Şahbaz Giray tarafından Kamaniçe'ye erzak götürülmekteyken âni bir baskınla bu erzaka el koyabilmelerine münhasır kalmıştır.

f. Venedik Cephesi

II. Sultan Ahmed zamanında Avusturya cephesinden sonra devleti en çok meşgul eden bu Venedik cephesindeki savaşlar olmuştur. **II. Sultan Süleyman** zamanında Benefçe Limanı'nında Venedikliler'in eline geçmesiyle Osmanlılar Mora Yarımadası'nı tamamen kaybetmiş bulunuyorlardı. Bu başarıdan şımaran Venedikliler **II. Sultan Ahmed** zamanında cepheyi genişleterek Girit, Bosna ve Sakız Adası'nı da Osmanlılar'la bir çarpışma sahası hâline getirdiler.

1692 senesi baharında Ağriboz muhâfızı Çelebi İbrahim **Paşa**'dan gelen bir haberle Venedikliler'in Ağriboz ve Selânik sahillerine tecâvüz hazırlıklarında oldukları öğrenildiği cihetle **Kadı Ali Paşa**'nın Ohri'de ikamete mecbur ettiği **Koca Halil Paşa** geriye çağrılarak Mora serdarı tâyin edildi. Mora tamamen kaybedilmiş olmasına rağmen Osmanlılar bu kaybı muvakkat addettikleri için Mora serdarlığı makamını muhâfaza etmişlerdi. Bu makamı daha evvel de işgal etmiş olan **Koca Halil Paşa** ikinci defa Mora serdarı tâyin edilerek buraya gönderildi. Fakat Venedikliler'in ilk hareketi Ağriboz yerine Girit'te başlattıkları

görüldü. Onlar Girit'te ellerinde kalmış olan yegâne şehir Suda Limanı'na üç yıl müddetle devamlı sûretle silâh ve mühimmat depoladıktan sonra 15 Temmuz 1692 târihinde harekete geçtiler. Kalabalık bir donanma ile Hanya Limanı'na gelip Galata Köyü civarında karaya asker çıkardılar. Bu donanmada başta Papalık olmak üzere Malta ve Floransa gemileri de vardı.[172]

Venedik amirali **Mocenigo** kumandasındaki bu donanma karaya on altı bin kişilik bir kuvvet çıkardı. Hâlbuki Hanya muhâfızı **Ispanakçı İsmail Paşa**'nın mâiyetinde sâdece bin beş yüz kişilik bir kuvvet mevcuttu. Bunlarla bir huruç hareketi yaptıysa da başarılı olamayarak kaleye çekilip burayı müdâfaya başladı. Askerin azlığı sebebiyle Kandiye muhâfızı **Fındık Mehmed Paşa** ile kaptan-ı derya **Yusuf Paşa**'yı durumdan haberdar ederek yardım talep etti. **Mehmed Paşa** emrindeki askerlerden bin beş yüz kişiyi Hanya'ya sevk etti. Bunlar büyük bir dirâyet ve cesâretle beş günlük bir çarpışmadan sonra düşman saflarını geçerek kaleye girmeyi başardılar. Bu durum muhâfızların mâneviyatını yükselttiğinden Venedikliler'in şiddetli top ateşine rağmen düşman bir başarı elde edemiyordu.

Venedikliler'in Hanya çıkarması haberi İstanbul'a ulaşınca Padişah önce **Fındık Mehmed Paşa**'yı oraya serdar tâyin etti. Donamanın belli bir kısmının Girit'e gitmesine ilâveten İstanbul'dan üç bin beş yüz kişilik bir yardım kuvveti hazırlandı. Ayrıca Mora serdarı tâyin edilmiş olan **Koca Halil Paşa**'ya Venedikliler'in alâkasını Girit'ten Mora'ya çevirebilmek için mahallen sağlanacak yirmi bin kişilik bir kuvvetle akın hareketlerinde bulunulması emredildi.

Halil Paşa bu emri alır almaz gereğine teşebbüsle Korent Boğazı'na ilerlerdi. Miş Kalesi'ni zapt edip tahkimatını yıktı. Bir kısım kuvvetle Yanya Sancakbeyi **Ali Paşa**'yı İnebahtı üzerine sevk etti. O'nun bu başarılı ilerleyişi karşısında Mora'daki

172 **Silâhtar** Târihi, C.II, sh. 673

Venedikliler acele yardım talep ettiler. Lâkin Venedik donanma kumandanı bu taleplere kulak asmayarak Yanya Kalesi kuşatmaya devam etti. Zirâ zaman zaman kale burçların gedikler açıldığı cihetle burayı zapt etmekten ümidini kesmiş bulunuyordu. Hâlbuki bu sırada İstanbul'dan gönderil yardımcı kuvvetler Kandiye'de karaya çıkmış Hanya'ya doğ ilerlemekteydi. Üstelik Mora'dan da kendisine yardım dileyi feryatnâmeler geliyordu. Kandiye muhâfızı ise sekiz bin ki lik bir orduyla Hanya'ya ulaşmak üzereydi. Bu sebeple büy bir sıkışıklığa mâruz kalan Venedik amirali 28 Ağustos 16 târihinde muhâsaradan ümid keserek buradan ayrıldı.

Venedikliler bu defa Dalmaçya sâhilindeki hıristiy ahâliyi tahrik ederek isyana teşvike başladılar. Bu tahrikler n ticesinde 1694 Yılı yazında Hersek'in sahil kıyılarında bir yan patlak verdi. İsyancılar Venedik desteğiyle birçok şehir kasabaları basarak müslümanları katletmeye başladılar. Ha buradaki Pojin Kalesi'ni ele geçirip buraya yerleşmeyi baş dılar.

Bu gelişmeler üzerine İşkodra muhâfızı Arnav **Süleyman Paşa** buraya serdar tâyin edildi. Hersek mutas rıfı **Selim Paşa**'nın da O'nunla birlikte hareketi emredildi. I durumda kendilerini tehlikede gören âsilerin Venedik'ten y dım istemeleri üzerine buradaki savaşlar da bir Osmanlı-Ven dik savaşı hâline gelmiş oldu. Âsilerin bu dâvetini fırsat bil Venedikliler, 22 Haziran 1694 târihinde Gabella Kalesi muhâsara ve zapt ettiler. Bosna Beylerbeyi **Mehmed Paşa**'n emrine yardımcı kuvvetler gönderilerek buranın istirdadı e redildi. Fakat bu kuvvetler yanlarında kâfi derecede top me cud olmamasından dolayı başarı elde edemediler. On günl bir kuşatmadan sonra 2 Ağustos 1694 târihinde Gabella'c geriye çekildiler.

Bu durumdan cesâretlenen Venedikliler daha sonra Bos

ve Hersek arâzisindeki diğer bazı kaleleri kuşattılarsa da zapta muvaffak olamadılar. Ancak Bosna vâlisi **Mehmed Paşa**'nın 1697 Yılı'ndaki ölümü üzerine Bosna'yı işgal edebildiler.

Bundan sonra Venedikliler'in Sakız Adası'na tecâvüz ettikleri görüldü. Zirâ Ege Adaları'nın bir kısmı daha önce Venedik ve Cenevizliler'in hâkimiyeti altında bulunmuş olduğundan buralarda yaşayan halkın ekseriyeti Lâtin asıllı katoliklerdi. Onlarla Ortodoks Hıristiyanlar arasında kavga ve geçimsizlik eksik olmazdı. Bununla beraber bütün bu hıristiyan unsurlar kendileri için hâmi vasfında gördükleri hırsitiyan devletlere Osmanlı donanması ve O'nun harekâtı hakkında bilgi aktarıp casusluk yaparlardı. Osmanlılar ise bu adaların bilhassa sahile yakın olanlarının muhâfazasını yazın kalyon levendlerine bırakırlardı. Ancak bunlar kışın oradan ayrılırlardı.

1694 Yılı'nda Sakız Adası'nda yaşayan Hristiyanlar'ın ödemekte oldukları cizyenin biraz erken tahsil edilmesi burada bir huzursuzluk doğurmuştu. Bu sebeple levendlerin oradan ayrılmasıyla bu huzursuzluktan istifade etmek isteyen Venedikliler yine Papalık, Malta ve Floransa gemilerini de ihtiva eden yüz on beş parça bir donanmayla gelip Sakız Adası'nı ablukaya aldılar. Buranın muhâfazasına memur olan **Hasan Paşa** düşmana karşı koymaya çalıştıysa da yerli Hıristiyanlar'ın isyan edip düşmanla iş birliği yapmaları sebebiyle başarılı olamadı. Sekiz günlük bir mukavemetten sonra ada vire usulüyle Venedikliler'e teslim olmaya mecbur kaldı. (12 Ekim 1694)

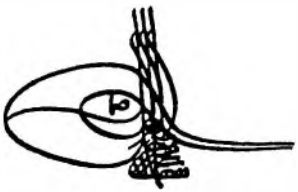
Bu hâdise hassas Padişah'ı fevkalâde üzmüş olacak ki; o sırada Macaristan seferinde olan **Sürmeli Ali Paşa**'ya:

"- *Mademki Sakız düşman elindedir, bütün Macaristan memleketini fethetsen makbulüm değildir!*" diye haber göndermiştir.

Bu durumda İstanbul'dan bir donanma harekete geçirildiyse de Sakız düşman eline geçmeden oraya yetişemedi. Üs-

telik bu donanmadaki kumandanlar arasında çıkan ihtilâf sebebiyle daha sonra da bir müdahale yapılamadı. Sakız'ın kaybına fevkalâde üzülen Padişah oranın kurtarılması için devlet adamlarına şiddetli emirler verdi. **Amcazâde Hüseyin Paşa**'yı kaptan-ı derya tâyin ederek buranın kurtarılmasına memur etti. Lâkin Padişah Sakız'ın geriye alındığını göremeden 6 Şubat 1695 târihinde vefat etti. Buna rağmen O'nun emri istikametinde hareket edilerek Venedik Donanması koyun adaları civarında mağlup edildi. Donanma desteğinden mahrum kalan Sakız Adası'na **Mısırlıoğlu Osman Paşa** kumandasında Sakız'a çıkarılan Osmanlı kuvvetleri burasını 21 Şubat 1695 târihinde Venedikliler'den geriye aldı. **Amcazâde Hüseyin Paşa** Sakız mutasarrıfı tâyin olundu. Yerine bu istirdadla hizmeti sebkat etmiş olan **Hüseyin Paşa** kaptan-ı derya tâyin edildi. **Hüseyin Paşa** 1697 Yılı'nda Venedikliler'i Bozcaada önlerinde bir kere daha mağlup etti.

22- II. SULTAN MUSTAFA (1695-1703)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Babası **IV. Sultan Mehmed**'in tahttan indirildiği 1687 Yılı'nda bir kısım devlet ricali tarafından tahta çıkarılmak istenmişse de bu teşebbüs vezir-i azam **Siyavuş Paşa** ve **Fâzıl Mustafa Paşa**ların muhâlefeti sebebiyle akim kalmış ve tahta **II. Sultan Süleyman** çıkarılmıştı. O da babasıyla birlikte şimşirliğe hapsedilmişti. Bu teşebbüs **II. Sultan Süleyman**'ı 22 Haziran 1691 târihinde hal' etmek üzere bir kere daha tekrarlanmışsa da amcası **II. Sultan Ahmed**'in **Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa**'nın tensibiyle tahta çıkarıl-

ması üzerine yine akim kalmıştı. Lâkin O hapis hayatı yaşadığı şimşirlikte memleketin içine sürüklendiği vahim durumu elemle müşâhede etmekte ve padişah olarak bu durumu düzeltmek arzusuyla yanıp kavrulmaktaydı.

Nihâyet **II. Sultan Ahmed**'in 6 Şubat 1695 târihinde vefât etmesi üzerine bu emelini gerçekleştirebileceği ümidiyle kimseye sormadan şimşirlikten çıkıp taht için hazırlıklara başlamıştır. O sırada vezir-i azam olan **Sürmeli Ali Paşa** vefât eden Padişah'ın oğlu **Şehzâde İbrahim**'i tahta çıkarmak düşüncesindeydi. Lâkin bu durumdan haberdar olan **Şehzâde Mustafa** vezir-i azam ve Şeyhülislâm'a haberciler göndererek onların derhal Edirne sarayına gelmelerini talep etti. Onların gelmesini beklemeden de saraydaki ricalle alelacele bir ittifak sağlayarak tahtı çıkarttırıp cülûs hazırlıklarına başladı. Böylece aynı gün Edirne sarayında kendisine biat edilen **Şehzâde Mustafa**, "**II. Sultan Mustafa**" ünvanıyla yirmi ikinci Osmanlı padişahı oldu. Ekberiyet sistemine riâyet olunarak gerçekleşen bu cülûs esnasında O, otuz bir yaşında bulunuyordu.

Mâlî müzayaka sebebiyle **II. Sultan Ahmed**'in tahta çıkışında kapıkulu askerlerine cülûs bahşişi verilmemişti. Devam eden harpler sebebiyle hazine yine tamtakırdı. Fakat bu defa askerler seferde değil cülûsun vâki olduğu Edirne'deydiler. İsyan etmelerinden korkulduğu için orta bir yol bulunarak "**cülûs in'âmı**" adı altına yeniçeri ocağına iki yüz elli, cebecilere on beş, topçulara beş, sipahi ve silâhtar ocaklarına da on beşer kese akçe verildi.

Tahta çıkan yeni padişah bir ilk iş olarak annesi **Râbia Emetullah Gülnûş** Sultan'ı Edirne'ye getirdi.

Bunun arkasından bazı aziller ve tâyinler yaptı. Şeyhülislâm tâyin etmek üzere hocası **Feyzullah Efendi**'yi sürgünde bulunduğu Erzurum'dan Edirne'ye çağırdı. O'nunla vezir-i azam **Ali Paşa**'nın arası iyi değildi. Bu sebeple vezir-i azam bu çağırmanın sebebini kavrayarak Padişah'a tesirle Şeyhülislâm **Sâdık Efendi**'yi azlettirip yerine Rumeli kazaskeri **Mustafa**

II. SULTAN MUSTAFA
(1695-1703)

Efendi'yi tâyin ettirmeyi başardı. İleride görüleceği üzere bu durumu öğrenen **Feyzullah Efendi** şeyhülislâm olacak ve **Ali Paşa**'nın önce azlini sonra da katlini sağlayacaktır. Böylece O'nun kendisi de fecî bir sûrette öldürülünceye kadar devlet işlerine garezkârâne bir sûrette müdahalesi başlamış ve öldürülünceye kadar devam etmiş olacaktır.

b. Şahsiyeti

5 Haziran 1664 tarihinde Edirne'de doğmuş olan **II. Sultan Mustafa, IV. Sultan Mehmed**'in yaşça en büyük oğluydu. Annesi rum asıllı **Râbia Emetullah Gülnûş Sultan**'dır. Devrinin en değerli âlimleri tarafından yetiştirilmiş olması dolayısıyla tahsilli bir insandı. Şiir, hat sanatı ve mûsikide üstad sayılacak derecede eserleri vardır. Dinî sahada ise gerçek bir âlim sayılacak seviyede idi. İlk hocası Erzurumlu **Feyzullah Efendi**'dir. Devrinde âlimlere büyük bir kıymet veren **II. Sultan Mustafa, Fındıklılı Mehmed Ağa**'yı devrin vak'alarını yazmaya memur etmiş ve böylece O'nun "**Âsafnâme**" isimli değerli eseri ortaya çıkmıştır.

Yeni padişah devletin yıllardır mâruz kaldığı mağlubiyetlerin birinci sebebi olarak padişahların sefere çıkmayıp zevk u sefâ ile vakit geçirmeleri olduğunu görüyor ve bu sebeple kendisi bu menfî gidişi düzeltmek için büyük bir ihtiras duyuyordu. Bunun için her türlü meşakkati göğüslemeye âmâde olduğunu tahta çıkar çıkmaz ortaya koyacaktır. Bu sebeple devrindeki üç büyük sefere başkumandan sıfatıyla katılmıştır. Dedesi **Kânûnî Sultan Süleyman** gibi harpçi bir padişahtı. Gâyet iyi silâh kullanırdı. Bilhassa okçulukta pek mâhirdi. Tahta çıkışı halkta eski ihtişamlı günlerin tekrar yaşanacağı husûsunda büyük bir ümid uyandırmıştı. Lâkin bu ümid 1697'deki "**Zenta Mağlubiyeti**" ile zâil olmuştur.

Orta boylu kızılca ve seyrek sakallı bir kimse olan **II. Sultan Mustafa** tâyinlerine bakıldığında adam seçmekte dirâyetli olduğu görünürse de ilk hocası **Feyzullah Efendi**'ye aşırı itibar etmesi ve O'nun emri vâkilerine katlanması yegâne kusuru olarak gözükmektedir. Üstelik bu kusur hem **Feyzullah Efendi**'nin hem de kendisinin felâketini mucib olmuştur.

Gerçekten ileride anlatılacağı üzere **Feyzullah Efendi**'ye karşı vezir-i azam **Râmî Mehmed Paşa**'nın 1703 yılında başlattığı hareket kısa zamanda ciddi bir isyan hâlini alarak târihe "**Edirne Vak'ası**" olarak geçmiştir. Bu isyan neticesinde **Fey-**

zullah **Efendi** öldürülmüş **II. Sultan Mustafa** da tahttan indirilmiştir. O bu hareketten duyduğu teessür sebebiyle tahttan indirilişinden dört ay sonra 29 Aralık 1703 târihinde vefât etmiştir. Cenâzesi Yeni Câmi haziresindeki türbesine defnolunmuştur. Vefâtından sonra padişah olan **III. Sultan Ahmed**'i müteâkiben oğulları **Mahmud** ve **Osman** padişah olacaklardır.

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. II. Sultan Mustafa'nın Avusturya Seferi

II. Sultan Mustafa devleti yeniden selâmete çıkarmak husûsundaki azim ve kararlılığını göstermek üzere tahta çıkışının üçüncü günü vezir-i azama gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnda:

*"-Pâdişahların herhangisi zevk u safa ve rahata düşmüşse teb'asının rahat yüzü görmediğini ve babası zamanından kendi hükümdarlığına kadar gelen pâdişahların zevk ve safa ile işteki ihmalleri sebebiyle düşmanların dört taraftan hücuma geçtiklerini ve bundan dolayı zevk ve safa ve rahatı kendisine haram edip büyük ceddi **Kanûnî Sultan Süleyman** gibi bizzat ordusunun başında sefere gitmeğe azmettiğini, fakat bizzat sefere gitmesi mi, yoksa Edirne'de kalması mı muvafık olacağının iyice görüşülerek Allah rızası için doğrusunun bildirilmesini"*[173] söylemekteydi.

Bu hatt-ı hümâyûnu üç gün müddetle müzâkere ettikten sonra Padişah'ın sefere katılmasının büyük ölçüde masrafı mucib olduğu gerekçesiyle yeni padişaha Edirne'de oturup vezir-i azamı serdar tâyin etmesi yolunda telkinde bulunulmuşsa da Padişah sefere bizzat katılmak husûsundaki ısrar ve irâdesini göstermek üzere:

"Bana ağırlık ve hazine lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücûdumu din uğruna bezl ederim; her ne denlü me-

173 Zübdet-ül Vekâyi, Nusretnâme ve **Râşid** Târihi'nden naklen **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh. 556

şak arzolunursa sabr ü tahammül ederim; hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim." diye kat'î cevap vermesi üzerine sefer hazırlığına başlandı. Askerin vaktiyle yetişmesi ve Kapıkulu süvârilerinin mutlak sûrette ocaklarda bulunmaları için her tarafa fermanlar ve memurlar gönderildi. Bundan başka bir müddet sonra vezir-i âzama gönderilen diğer bir hatt-ı hümâyunda da Kapıkulu ocaklarının ve bilhassa yeniçeri, cebeci ve topçuların muntazam ve işe yarar bir halde yola çıkmaları kaydedilmekte idi."[174]

Bunun üzerine vezir-i azam **Ali Paşa** Padişah'ın da katılmasıyla yapılacak seferin hazırlıklarına başladı. Lâkin bu maksadla yola girilmeden evvel Erzurum'dan çağrılarak Edirne'ye gelmiş bulunan **Feyzullah Efendi** Padişah üzerindeki ilk müessiriyetini göstermek üzere **Ali Paşa**'yı azlettirip yerine **Elmas Mehmed Paşa**'nın tâyinini temin etti.

Bu sûretle yeni vezir-i azamla birlikte 30 Haziran 1695 tarihinde Edirne'den hareket eden Padişah kırk gün sonra Belgrad'a vardı. Burada kurulan harp divanında Avusturyalılar'ın eline geçmiş bulunan kalelerden hangisinin istirdadına öncelik tanınması husûsu müzakere edildi. Neticede Lipve (Lippa) Kalesi üzerine gidilmesine karar verildi. Burası Osmanlılar'dayken Temeşvar eyâletine bağlı bir sancak merkeziydi.

Tahta çıktığı günlerde evvelce nakledilmiş olduğu cihetle Sakız Adası kurtarılmış olmakla askerin mâneviyatı yüksekti. Ordu Lipve üzerine harekete geçerken Avusturyalılar'ın Belgrad'ı kuşatma tehlikelerine karşı emrine bir kısım asker bırakılarak **Câfer Paşa** buranın muhâfazasına memur edildi.

29 Ağustos 1696 târihinde Lipve'ye yaklaşıldığında önden gönderilen bir kısım kuvvetle Tise Nehri üzerindeki Ohça palankası alındıktan sonra Temeşvar önüne gelindi. Tecrübeli kumandan olan Temeşvar muhâfızı **Topal Hüseyin Paşa** ile birlikte Lipve üzerine gidildi.

Lipve'deki Avusturya kumandanı kendisine elli altmış

174 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh. 556 vd.

bin kişilik bir yardım kuvveti gönderilmek vaadinde bulunulduğu için teslim teklifini reddetmiş fakat beklediği bu yardım gelmeden burası kolayca istirdad olunmuştur. Kale kumandanı dâhil olmak üzere pek çok esir ve ganimet ele geçirildi. Burânın muhâfazası müşkil görüldüğünden kale tamamen yıktırıldı.

Bu sırada Kırım Hânı **Selim Giray** da emrindeki askerlerle gelip Osmanlı ordusuna katıldı. Rumeli Beylerbeyi **Mahmud Paşa** Lügoş Kalesi'nin istirdadına memur edildi. Bu sırada kalabalık bir Avusturya ordusunun Lipve'yi kurtarmak için Çanad mevkiine geldiği öğrenilmesi üzerine bu ordu üzerine harekete geçildi. Osmanlı ordusu seri bir hareketle Avusturyalılar'ı bir çember içine alıp müdhiş bir sûrette imha etti. Düşman kumandanının maktul düşmesi neticesinde burada külliyetli miktarda ganimet malı ve harp malzemesi ele geçirildi. Bu zafer üzerine önünde bir engel bulunmayan Osmanlı ordusu Lügoş Kalesi üzerine varıp burası da istirdad edildi. Lâkin Rumeli beylerbeyi **Mahmud Paşa** ile Diyarbekir vâlisi Şahin **Mehmed Paşa** gibi iki değerli kumandanın burada şehid düşmesi bu zaferi gölgelemiş oldu. Bu kumandanların şehid düşmesi üzerine Osmanlı ordusu bozulur gibi olduysa da Padişah'ın dirâyetli idâresi ve Kırım Hânı'nın desteği sayesinde Lügoş zapt edilmiş oldu.

Bundan sonra Şebeş Kalesi üzerine gidildi. Buradaki Avusturyalı muhâfızlar korkup kaçtıkları için Şebeş kolayca ele geçirildi. Fakat ne yazık ki, Osmanlı ordusunun avdetini müteâkiben burası tekrar düşmanın eline geçmiştir.

Askerin mâneviyetnı yükselten bu zaferler üzerine Avusturyalılar'a kat'î bir darbe vurulmak isteniyordu. Lâkin Avusturya ordusunun Erdel'e kaçtığı haber alındığından bundan vazgeçilip 1 Kasım 1696 târihinde Edirne'ye dönüldü. Bu sırada Padişah'a **"gâzi"** ünvanı verilmiştir. Daha yolda mehter çalınırken duâ eden çavuşun irticalen Padişah'a **"Gâzi Sultan Mustafa"** tarzında dua etmesi sebebiyle bu durumdan memnun kalan Padişah hem ağlamış ve hem de duacı çavuşa bir kese altın ihsanda bulunmuştur.

b. II. Sultan Mustafa'nın İkinci Avusturya Seferi

II. Sultan Mustafa'nın Birinci Avusturya Seferi başarılı geçmiş olmasına rağmen Avusturyalılar'ın ele geçirmiş oldukları yerlerin tamamı istirdad edilememiş bulunduğu cihetle yeni bir seferin daha icrasına lüzum görüldü. Fakat mâli imkânsızlıklarla birlikte insan kaynaklarının da kifâyetsizliği sebebiyle ileri gelir zengin kimselerden masraflarını kendileri karşılamaları şartıyla asker tedârik etmeleri istendi. Ayrıca bostancılardan da bin beş yüz kişi seçilerek orduya alındı. İleride anlatılacağı üzere bu sırada Ruslar Azak Kalesi'ni kuşatmış bulunduklarından Kırım Hânı **Selim Giray** bu sefere iştirakten muaf tutulmakla beraber O'nun da oğullarından birini belli bir kuvvetle cepheye göndermesi talep edildi.

Bu sûretle hazırlıklar ikmal edildikten sonra 20 Nisan 1696 târihinde harekete geçilerek dokuz gün sonra Edirne'ye gelindi. Buradan 18 Haziran'da ayrılan ordu kırk gün sonra Belgrad'a vâsıl oldu. (2 Ağustos 1696) Bu sırada Saksonya prensi **Frederik** kumandasındaki kırk bini yaya yirmi bini de süvâri olmak üzere seksen bin kişilik bir Avusturya ordusunun Temeşvar'ı kuşatmış olduğu öğrenildi. Avusturya ordusunda yüzden fazla da top vardı.

Osmanlı ordusu harekete geçerek daha önce kurulmuş olan köprüden Pançova mıntıkasına intikal ettiğinde Avusturyalılar'ın Titel Kalesi civarındaki Osmanlı nehir donanmasına zarar vermeye çalıştıkları öğrenilince önce oraya teveccüh edildi. Öncü gönderilen **Câfer Paşa** düşman donanmasını mağlup ederek nehir boyunu emniyet altına aldı. Bu sebeple Titel'in muhâsarasıyla vakit geçirmektense dokuz günden beri kuşatma altındaki Temeşvar'ın yardımına koşmak uygun görüldü. O istikamette gidilirken altı bin kırım süvârisi gelip orduya katıldı.

Temeşvar'a ulaşmak için bataklık hâlinde bulunan dar bir boğazdan geçilmesi gerekiyordu. Avusturyalılar Osmanlılar'ın burayı aşmasına mâni olmaya çalıştılarsa da geriye püskürtüldüler. Bu gelişme üzerine Avusturyalılar Temeş-

var'ın muhâfazasından vazgeçip Beza Suyu kenarındaki Ulaş (Olaş)'a çekildiler.

Burada 27 Ağustos 1696 târihinde Avusturyalılar'ın taarruzuyla başlayan kanlı bir savaş gerçekleşti. Osmanlı ordusu burada büyük bir zafer kazanmasına rağmen yeniçeri ağası **Baltazâde Mahmud Paşa** ile vezir-i azam **Elmas Mehmed Paşa**'nın kardeşi **Mustafa Paşa** gibi iki değerli kumandan şehid oldu. Bununla beraber kumandanları da dâhil olmak üzere on beş bin maktul vererek ricate başlayan Avusturya ordusu takip edilerek külliyetli miktarda cephâne, askerî mühimmat ve esir ele geçirildi.

Bu başarı üzerine Temeşvar'a gelen Padişah buranın muhafızlığına Belgrad muhâfızı **Câfer Paşa**'yı tâyin etti. Rumeli vâlisi **Arnavut Süleyman Paşa** da kendi askerleriyle O'nun yanında bırakıldı. Temeşvar tahkim edildikten sonra dönüşe geçen ordu Belgrad'a geldi. Padişah buradan ayrılmadan **Amcazâde Hüseyin Paşa**'yı Belgrad muhâfızı tâyin etti. **Amcazâde Hüseyin Paşa**, **Köprülü Mehmed Paşa**'nın kardeşi **Hasan Ağa**'nın oğlu idi. **Köprülüzâde Fâzıl Ahmed** ve **Mustafa Paşa**lar zamanında bu akrabalıktan dolayı "**Amcazâde**" olarak anılıyordu.

Bu defa da Avusturyalılar'a karşı zafer kazanmış olan Padişah 25 Eylül'de Belgrad'dan ayrılarak 25 Ekim'de Edirne'ye gelmekle O'nun bu ikinci seferi de tamamlanmış oldu.

c. Padişah'ın Üçüncü Seferi ve Osmanlı Ordusu'nun Zenta'daki Hazin Mağlubiyeti

Padişah'ın iştiraki ile yapılmış ve başarılar elde edilmiş olan bu iki sefer neticesinde ordu ve halkın mâneviyatı yükselmiş ve artık yıllardır devam eden mağlubiyetlerin sona erdiği kanaati umûmîleşmişti. Bu sebeple 1697 Nisan'ında yeni bir seferin hazırlıklarına başlanıldı.

17 Haziran 1697'de Edirne'den hareket eden ordu 10 Ağustos'ta Belgrad'a geldi. Buraya ulaşılmadan henüz yolda

bulunulmakta iken Bosna Beylerbeyi **Mehmed Paşa** tarafından Bihke (Bihaç) Kalesi'nin Temeşvar muhâfızı **Câfer Paşa** tarafından da Şebeş palankasının isitrdad edilmiş olduğu haber alınmış oldu. Belgrad'da biri vezir-i azam **Elmas Mehmed Paşa** diğeri de Padişah'ın huzurunda olmak üzere iki harp meclisi toplanarak harekâtın istikameti müzakere edildi. Bilgisinden istifade edilmek için artık İstanbul'da oturmakta bulunan **Tökeli İmre** de buraya çağrılmış oldu.[175]

Alınan bu karar gereğince harekete geçen ordu Tuna üzerinde kurulan köprüden geçerek Pançova'ya intikal etti. Tuna'nın kolları olan Temeş ve Bega da geçilerek Tisa Nehri kenarına gelindi. **Elmas Mehmed Paşa** burada karşılaştığı Avusturyalılar'ı mağlup ederek Titel Kalesi'ni yeniden istirdad etti. Bu kale kiliseden bozma olduğu için yıktırıldı.

Bu sırada Avusturya ordusunun mâneviyatı gayet bozuktu. Fakat bu orduya kumanda eden **Eugene de Savoie** her tarafa saldığı câsuslar vasıtasıyla Osmanlı ordusunda kumandanlar arasındaki fikir ayrılığını öğrenmişti.

Titel'in istirdadından sonra Kopile Adası civarında bulunulmaktayken düşmanın pek uzakta olmadığı öğrenilmiş bulunmasına rağmen kumandanların vezir-i azama muhâlefeti sebebiyle burada düşmana karşı harekete geçilmeyerek büyük bir fırsat kaçırıldı. Fulvar Köprüsü'nden geçilerek Zenta Nehri yakınında Tisa kenarına gelindiği hâlde ittifakla bir istikamet tâyini mümkün olmuyordu. Önce Segedin üzerine gidilmesi kararlaştırılmışken biraz sonra bu karardan vaz geçilerek Temeşvar yoluyla Erdel üzerine yürünmeye karar verildi. Dirâyetli bir kumandan olan **Eugene de Savoie** bu durumdan haberdar olunca Osmanlı ordusunu Tisa Nehri geçilmeden karşılamak üzere harekete geçti.

Tisa üzerinde kurulan bir köprüden bir kısım Osmanlı askeri karşıya geçer geçmez Avusturya ordusunun bir kısmıyla karşılaşınca heyecana kapıldı. Bu durum köprüden geçişi ak-

175 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-a.g.e. sh. Sh. 564 vd.

sattı. Vezir-i azam Boşnak **Câfer Paşa**'yı askerin intizamını sağlamak üzere ileriye sevk ettiyse de karşıya geçenlerin azlığı sebebiyle düşmana mukavemet mümkün olmadığından **Câfer Paşa** esir düştü. Düşman kumandanı O'na işkence tatbik ederek Osmanlı ordusu hakkında gerekli olan bütün bilgileri elde etti.

Prens **Eugene** (Öjeni) için müstesna bir fırsat olan bu durum sebebiyle buraya gelen yirmi bin kişilik süvâri bir o kadar da piyade ile harekete geçti. Eğer karşıya geçenler henüz düşman ordusunun kısm-i küllîsi buraya gelmeden paniğe kapılmış olmasalardı durum çok farklı olacaktı. Ordunun pek az bir kısmı karşıya geçmişken vâkî olan bu panik henüz köprüden geçmemiş olanlara da sirayet etti. Târihe "**Zenta Fâciası**" olarak geçen 11 Eylül 1697 târihindeki bu savaş Osmanlılar'a pek pahalıya mâl oldu. Vezir-i azam köprüyü yıktırıp düşmana mukavemet etmek istediyse de bu kadar geniş bir arâzîde harbi kabul etmenin doğru olmadığını söyleyen yeniçeri ağası **Mahmud Paşa**'nın fikrine uyularak cepheyi daraltmak üzere asker köprübaşında sipere sokulmaya çalışıldı. Bu maksadla alelacele siperler kazılması askerler tarafından yanlış anlaşılarak yeni bir paniğe sebep oldu. Vezir-i azam ve bir kısım kumandan köprünün başına koşup askeri siperlere sokmaya zorladıysa da düşmanın kurşun yağdırmasına dayanamayan asker köprüye doğru çekilip kaçmaya başladı. Elinde kılıç olduğu hâlde askerin önüne çıkarak onlara ağır sözler söyleyen ve bazılarını da yaralayan **Mehmed Paşa**'ya karşı nizamı bozulan askerler:

"- *Biz bu hâle senin tedbirsizliğin yüzünden düştük!*" diyerek kendisini parçaladılar. Bu esnada köprü izdihama dayanamayarak çöktü. Bunun üzerine bir çember içinde kalan Osmanlı askerleri vuruşarak birer birer şehid oldular. Suya atlayanların çoğu da boğuldu.

Zenta önünde bu fâciâ devam ederken nehrin diğer yakasında bulunan asıl ordu seyirci kalmaktan başta bir şey yapamadı. Bu sebeple Tisa Nehri'ni yüzerek geçenlerden başka

hiç kimse kurtulamadı. Vezir-i azamdan başka Anadolu vâlisi **Mısırlıoğlu İbrahim Paşa**, Temeşvar muhâfızı **Câfer Paşa**, Adana vâlisi **Fâzıl Paşa**, yeniçeri ağası **Baltaoğlu Mahmud Paşa**, Diyabekir vâlisi **Kavukçu İbrahim Paşa**, Maraş vâlisi **Yunus Paşa** ilh. birçok Osmanlı kumandanı ile yeniçeri ve sipahilerden pek çoğu şehid oldular. Bu öyle bir keşmekeşti ki, Osmanlı kaynaklarında buradaki zâyiatın mikdarına dâir hiçbir rakam zikredilememekte sâdece batılı târihçiler yirmi bin kişinin vuruşarak on bin kişinin de sularda boğularak öldüğünü kaydetmekedirler.

Düşmanın yıkılan köprüyü tâmir ederek Osmanlı ordusunun kısm-ı küllîsinin bulunduğu tarafa geçmesi zaman alacağından burada toparlanıp vuruşmaya hazırlanılması mümkün görüldüğü hâlde mâneviyatı bozulan ordu buna teşebbüs edemeyerek geceleyin bütün ağırlıklarını orada bırakarak Temeşvar'a çekildi. Bununla beraber Avusturyalılar da bir hayli telefat vermiş oldukları cihetle bir iki gün zarfında köprüyü tâmir edip karşıya geçerek Osmanlı ordusunu tâkip etmeye cesâret edemediler. Avusturyalılar'ın birçok top ve harp malzemesinden başka dokuz bin araba, altı bin deve, on beş bin öküz, yedi bin at, altı bin gülle, beş yüzden fazla bomba, kırk bin altınlık hükümdar hazinesi, üç milyondan fazla altın ihtiva eden ordu hazinesi ile Padişah'a mensup bazı kadınları ele geçirmiş olması176 mâruz kalınan hezimetin büyüklüğünü göstermektedir. **Elmas Mehmed Paşa**'nın ölümü dolayısıyla vezir-i azamlık mührü de düşmanın eline geçmiş oldu.

Temeşvar'da on gün eğlenen ordu buradan hareketle önce Belgrad'a daha sonra da Edirne'ye geldi.

Bu hezimetin değerlendirilmesinde **Amcazâde Hüseyin Paşa**'nın vaktiyle serdettiği görüşlerin doğruluğunu anlayan **II. Sultan Mustafa** O'nu vezir-i azam tâyin etti. Boşalan Belgrad muhafızlığına ise, Karaman vâlisi **Bıyıklı Mehmed Paşa** getirildi.

176 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh.582

ç. Karlofça Muâhedesine Kadar Cephelerdeki Durum

aa. Venedik Cephesi

Daha önce anlatılmış olduğu üzere Sakız Adası Venedikliler tarafından 1694 senesinde işgal edilmişti. Buranın kaybına çok şiddetli bir sûrette üzülen **II. Sultan Ahmed**'in Sakız'ın kurtarılması için gerekli tertibat ve tâlimatlarına rağmen bir netice alınmadan O vefât etmiş, buranın kurtarılışını görememişti. Kendisinin Sakız Adası'nı istirdada memur ettiği **Amcazâde Hüseyin Paşa** meslek itibariyle denizci olmadığından bu işi Cezayir Beylerbeyilerinden meşhur denizci **Mezomorte Hüseyin Paşa**'ya havâle etmişti.

Bu tecrübeli denizci Osmanlı Donanması ile Foça'dan Sakız Adası üzerine harekete geçince bu durumu haber alan Venedik donanması O'nu karşılamaya çıktı. Koyun Adaları civarında düşmanla karşılaşan **Mezomorte Hüseyin Paşa** burada Venedik donanmasını müdhiş bir sûrette mağlup ederek gemilerin çoğunu batırdı. Kalan gemileriyle Sakız Adası'nın Tirfil Limanı'na çekilen Venedikliler, **Hüseyin Paşa** tarafından burada bir kere daha mağlup edilerek 22 Şubat 1695 târihinde Sakız Adası istirdad olundu. **II. Sultan Mustafa**'nın tahta çıktığı ilk günlere rastlayan bu zafer üzerine **Mezomorte Hüseyin Paşa** kaptan-ı deryalığa terfi ettirildi. O, 1697 Yılı'nda Venediklililer'i bir kere de Bozcaada civarında mağlup edip sindirmeyi başarmıştır.

Evvelce nakledilmiş olduğu üzere Venedikliler daha önce Dalmaçya sahillerindeki Osmanlı şehir ve kalelerine saldırmış ve hatta tecâvüzlerini Bosna'ya kadar genişletmişlerdi. Kendilerine karşı kahramanca direnen Bosna vâlisi **Mehmed Paşa** karşısında hiçbir başarı elde edemeyen Venedikliler bu değerli kumandanın 1697 Yılındaki vefâtı üzerine tekrar harekete geçerek Bosna'yı işgale muvaffak olmuşlardır.

bb. Lehsitan Cephesi

Bu cephede **II. Sultan Mustafa** devrinde ehemmiyetli bir savaş vâki olmuş değildir. Lehliler Kamaniçe'yi zapt etmek için birkaç kere buraya ordu sevk etmişlerse de hiçbir taraftan yardım alamayan Kamaniçe muhâfızı **Kahraman Paşa** tarafından her seferinde mağlubiyete uğratılıp kaçırılmışlardır. Onların yegâne başarısı Kırım'dan Kamaniçe'ye gönderilen erzakı bir baskınla ele geçirmeye münhasır kalmıştır.

Buna mukabil 1697 Yılı'nda Kırım süvarileri Lehistan içlerine dalarak karşılaştıkları on iki bin kişilik Leh ordusunu mağlup ve perişan ederek pek çok esir ve ganimetle geriye dönmüşlerdir. Buna göre bu cephede henüz bir kayıp vâki olmamakla beraber bir sulh akdi gerçekleşmemiş bulunduğu cihetle harp hâli devam etmekteydi.

cc. Rus Cephesi

II. Sultan Mustafa zamanında Avusturya cephesinden sonra en ciddi hâdiselerin cereyan ettiği saha bu Rus cephesi olmuştur. Avusturyalılar'ın Osmanlı'ya karşı kurdukları ittihada dâhil olan Ruslar Lehistan'a karşı hasımâne bir tavır içindeydiler. Fakat Osmanlı Devleti'nin 1683 târihli Viyana Bozgunu'ndan itibaren birçok mağlubiyete mâruz kalıp arâzi kaybettiğini gördüklerinden Lehlilerle anlaşarak öteden beri göz koydukları Azak Kalesi'ne karşı harekete geçtiler. Onların bu plânları Azak Sancağı muhâfızı **Mustafa Bey** tarafından câsuslar vasıtasıyla öğrenilince kalabalık Rus ordusuna karşı dayanmasının güç olduğunu anlayarak kale dışında siperler kazdırarak müdafaa tertibatı aldı. Ruslar **II. Sultan Mustafa**'nın ikinci Avusturya seferine çıktığı 1695 baharında denizden on beş bin karadan ise Çar'ın kumandasında altmış bin kişilik bir öncü kuvvetle gelip Azak'ı muhasaraya başladılar. Arkadan gelen kuvvetlerle Rus ordusu iki yüz bin kişiden fazlaydı. Bunların beraberinde üç yüzden fazla da top vardı.

Mustafa Paşa bir taraftan Azak Kalesi'nin müdâfa-

asına koyulmuş diğer taraftan da durumu Kırım Hânı vasıtasıyla İstanbul'a bildirip yardım talep etmişti. Bu esnada Rus generallerinden **Şeremetof** kumandasında Kazak Hatmanının da iştirakiyle diğer bir Rus ordusu Özi tarafından Osmanlı topraklarına tecâvüze başlamıştı. Avusturyalılar'la savaşılmakta olduğundan buraya yardım imkânı bulunamadığı hâlde Kefe Beylerbeyi **Mustafa Paşa** ile Kırım Hânı **Selim Giray**'ın oğullarından **Kaplan Giray** kale dışında Ruslar'a taarruzla onları bir miktar gerilettiler.

Bu sırada durumdan haberdar olan Trabzon Beylerbeyi **Ali Paşa** bir miktar kuvvetle buraya yardıma gelince mâneviyatları yükselen müdâfiler düşmana ağır zâyiât verdirerek onları geri çekilmeye mecbur bıraktılar. Ruslar doksan altı gün süren bu kuşatmadan netice alamamanın sebebi olarak deniz tarafından kaleyi kâfi bir kuvvetle sıkıştıramamış olmalarını görerek ikinci defa donanma takviyesiyle Azak'ı muhâsaraya başladılar.

Özi istikametinde harekete geçmiş bulunan Rus ordusu ise, Nusret Kerman ve Şehin Kerman Kalelerini zapta muvaffak olarak Özi Nehri'ni hâkimiyetleri altına almış bulunuyordu.

3 Haziran 1696 târihinde Azak Kalesi'ni ikinci defa muhâsaraya başlayan Ruslar'a karşı bu defa kalede cephâne ve erzak kifâyetsizliği sebebiyle birinci seferde gösterilen mukavemet gösterilemedi. Üstelik Ruslar'ın birinci kuşatmasında kale bedenlerinde açılan yıkıntılar da henüz tâmir edilememişti. Bu ikinci muhâsara esnasında Erzurum'dan **Bâki Paşa**, **Ali Paşa** ve **Hasan Paşa** emrinde gelen yardım kuvveti de Ruslar'ın birinci kuşatmadan aldığı dersle ittihaz ettikleri tertibat üzerine kaleye girmeye muvaffak olamadı. Bu sebeple 26 Temmuz 1697 târihinde kale Ruslar'a teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır.

İşte, Avusturya cephesi ile birlikte Rus cephesinde de vâki olan bu kayıp sebebiyle Osmanlılar aşağıda görüleceği

üzere târihte ciddi bir dönüm noktası teşkil eden "**Karlofça Muâhedenâmesi**"ni imzalamaya mecbur kalmışlardır.

d. Karlofça Muâhedesi

Yukarıda izah edilmiş olduğu üzere Zenta mağlubiyetine mâruz kalındığı sırada Osmanlılar'ın yıllardır meşgul bulundukları Venedik, Lehistan ve Rus cephelerinde de eski hızını kaybetmekle beraber sulh teessüs etmiş bulunmuyordu. Üstelik -ileride anlatılacağı üzere- Rus cephesinde Azak Kalesi'nin kaybına müncer olmuş bulunan ihtilâf oldukça ehemmiyetliydi.

1683 Viyana Kuşatması'ndan beri mâruz kalınan mağlubiyetler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin mâlî ve insanî kaynakları tükenmek noktasına varmışı. Birçok kereler tatbik mevkiine konulan "**nefir-i âm**" yâni eli silâh tutanların askere alınması sebebiyle zirâî istihsâl binnetice vergi gelirleri de büyük bir sıkıntıya sebep olacak derecede azalmış bulunuyordu. Bu sebeple Osmanlı devlet ricalinde bir sulh arzusu mevcuddu.

Aynı şekilde Avusturyalılar da devam eden harplerde zaman zaman başarılı olamamış ve pek çok zâyiâta mâruz kalmış bulunduklarından onlar da sulhü arzu etmekteydiler. Gerçi müttefikleriyle birlikte yıllarca savaşmakta oldukları Fransa ile 1697 Yılı'nda "**Risvik Muâhedesi**"ni imzalayarak sırf Osmanlılar'la harp eder bir duruma gelmişlerdi. Fakat bu defa da kendilerini bir hayli meşgul eden "**İspanya verâseti**" mes'elesi zuhûr emişti. Bu sebeple Osmanlılar'la sulh yapmak arzusunda oldukları gibi o sırada kendisiyle savaşılmakta bulunulan Venedikliler de aynı durumdaydı.

Zenta mağlubiyetinden sonra Osmanlılar'daki sulh arzusunu fark eden İngilizler vaktiyle **II. Sultan Süleyman** zamanında yaptıkları gibi bir sulh tavassutu teşebbüsünde bulundular. İstanbul'daki elçileri **Raged**'i Felemek elçisi **Colliers** ile birlikte bu maksadla vezir-i azam **Amcazâde Hüseyin Paşa** nezdine gönderdiler. Bu tavassutun Avusturyalılar'ın bilgisi

AVUSTURYA
LEHİSTAN
PODOLYA
RUSYA
Budin
MACARİSTAN
BOĞDAN
BUĞDAN
Azak
KIRIM HANLIĞI
Özi
Azak Denizi
Akkerman
Kerleş
Hatvan
Belgrad
Bosna
EFLÂK
Vidin
KUBAN
KARADENİZ
RUMELİ
Varna
Adriyatik Denizi
Hanaşlır
Selânik
Ofaşor
Bursa
Ankara
Sivas
Erzurum
Korfu
Yenişehir
Kefalonya ad.
Zante ad.
EGE DENİZİ
Midilli
İzmir
ANADOLU
Konya
Antalya
Halep
Rodos
Girit adası
Kıbrıs adası
A K D E N İ Z
Osmanlı hudutları.
Venedik'e âit yerler
Karlofça muahedesiyle tesbit edilen Osmanlı hudutları

dâhilinde olduğu anlaşılınca Kırım Hânı'nın da hazır olduğu bir toplantı yapıldı. Osmanlılar o sıradaki fiilî durumun kabulü esasına ilâveten Erdel üzerindeki haklarının korunması şartıyla sulhe taraftar olduklarını ancak Avusturyalılar tarafından zapt edilmiş olan bazı arâzinin geriye verilmesi ve bazı kalelerin de yıktırılması şartlarını ileri sürdüler.

Bu şartlar Avusturyalılar tarafından Erdel üzerindeki iddia hâriç olmak üzere kabul gördü. Onlar ayrıca sulh muâhedesini sâdece Osmanlılar ve Avusturyalılar arasında değil aynı zamanda Avusturyalılar'ın müttefiki olan Venedik, Lehistan ve Rusya'nın da iştirakiyle yürütülmesini, varılacak neticenin onlar tarafından da kabul edilmesi teklifinde bulundular. **Amcazâde Hüseyin Paşa** bu teklifi kabul ile 27 Ocak 1698 târihinde Edirne'de bir sulh taslağı hazırlayarak elçilere verdi.

Bununla beraber Avusturyalılar'a güvenilmediği için askerî bakımdan tedbirli olmak gereği düşünüldüğünden sanki yeni bir sefer yapılacakmış gibi hazırlıklara başlandı. Teşkil edilen orduya serdar tâyin edilen **Amcazâde Hüseyin Paşa** 30 Mayıs 1698 târihinde Edirne'den harekete geçerek Sofya'ya geldi. O buradayken Avusturyalılar'ın sulh arzusunda ciddi oldukları anlaşıldı. Zirâ Avusturya İmparatoru'nun görüşmeler için murahhaslar tâyin etiği öğrenildi. Padişah'ın tensibiyle Reis-ül Küttap **Râmi Efendi** Osmanlı başmurahhası tâyin edildi. Yanına dîvân-ı hümâyûn tercümanlarından **Aleksandr Mavrokordato** ikinci murahhas olarak tâyin edildi. Bunlar İngiliz ve Felemenk elçileriyle birlikte sulh görüşmesi için yola girdiğinde ordu da buradan Belgrad'a hareket etti.

Sulh müzakerelerinin cereyan edeceği yer hakkında ihtilâfa düşülmüşse de sonunda Tuna Nehri'nin sağ kenarındaki Karlofça üzerinde anlaşıldı. Burada 13 Kasım 1698 târihinde başlayan müzakereler pek uzun ve çetin geçti. Avusturya'dan başka Lehistan, Venedik ve Rus elçilerin de katılımıyla yürütülen müzakereler iki buçuk ay kadar sürdü. Osmanlılar'ı dirâyetle temsil eden **Râmî Mehmed Efendi**'nin yerinde ve

mâkul cevapları ile inkıtaa uğramadan yürütülen bu müzakereler 26 Ocak 1699 târihinde nihayetlenerek târihte "**Karlofça Muâhedenâmesi**" adıyla bilinen anlaşma imzalandı. Burada Avusturya, Lehistan ve Venedik ile Rusya arasında ayrı ayrı muâhedeler imzalandı. Bunlardan Ruslar bu sırada Azak'ı zapt etmiş olduklarından **Râmî Mehmed Efendi**, Togan, Kirman ve Kılburun kalelerinin Ruslar tarafından tahliyesi şartıyla Azak'tan vazgeçilebileceğini söylemesi üzerine Rus murahhası buna selâhiyeti olmadığını söyledi. Bu sebeple onlarla 24 Ocak 1699 târihinde asıl muâhedenin iki yıl sonra gerçekleştirilmesi şartıyla beş maddelik bir ön anlaşma imzalandı. Bu ön anlaşma daha sonra 15 Temmuz 1700 târihinde yapılan bir sulh anlaşması ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk defa çok büyük ölçüde arâzi kaybıyla imzaladığı **Karlofça Anlaşması** târihte bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Avusturyalılar ve müttefikleriyle on altı yıldır devam etmekte olan savaşa bir son veren bu anlaşma ile Osmanlılar'da "**Duraklama Devri**" başlamış oluyordu. Zirâ ileride görüleceği üzere Osmanlılar bundan sonra Avrupa Kıtası'nda yeni bir yer fethedemeyecek ve mevcudu muhâfaza maksadıyla cereyan eden harplerde de pek çok arâzi kaybedecektir.

Karlofça'da 26 Ocak 1699 târihinde imzalanan Karlofça Muâhede'sinin dört devlete aid olmak üzere tanzim edilen muahedelerin maddeleri şunlardan ibaretti:

aa. Avustruyalılar ile Muâhede

"Karlofça Muâhedesi'nin Avusturyalılar ile aktedilen kısmı yirmi maddeden mürekkeptir. Temeşvar Eyâleti istisna edilmek sûretiyle Erdel ve Macaristan'ın Avusturya'ya terkedilişini tespit eden bu muâhedenin ihtivâ ettiği şartlar şöyle hulâsa olunabilir:

1. Erdel Avusturyalılar'da kalmak üzere sınırı, Eflâk sınırının nihâyetinden Maroş Nehri'ne çekilecek bir hat ile hu-

dudlandırılacaktır.

2. Temeşvar Eyâleti (Banat) bütün mülhakatiyle Türkler'de kalacak, bu bölümde sınırı kuzeyde Maroş, batıda Tisa Nehri teşkil edecektir. Maroş ve Tisa Nehirleri'nden nakliyat, balık avı ve sâir hususlarda iki taraf da serbest olarak faydalanacaktır.

3. Tisa'nın batısındaki Başka arâzisi Avusturya idâresinde bulunacaktır.

4. Sınırın geri kalan kısmı Titel Kalesi önünde başlayacak, Tisa'nın Tuna'ya karıştığı yerden Boszut (Güneyden gelen Drina'nın biraz doğusunda ve karşı taraftan gelir) suyunun Sava'ya karıştığı yere çekilecek bir hattan sonra Boszut Suyu'nun mecrası tâkip olunacak, sonra Brod Kalesi'nden itibaren Una Suyu'nun Sava'ya karıştığı yere kadar sınırı Sava çizecek. Bosna Eyâleti'nin batı sınırı da Una Nehri'nin mecrası ile çizilecek.

5. İki devlet arasındaki hudud hattında yeni kale yapılmayacak.

6. İki taraf da çete faâliyetine müsaâde etmeyecek ve yakalananlar cezalandırılacak.

7. Harp esnasında memleketlerinden kaçan ve Avusturya idâresine girmek istemeyen Macar ve Erdelliler hududlardan uzak yerlere iskân edilecek.

8. Muâhedenin tatbikatına dâir anlaşmazlıklar zuhûr ederse, komisyonlar kurularak sulh yoluyla halledilecek.

9. İki tarafın almış olduğu esirler mûtedil fidye bedelleri ödenmek sûretiyle serbest bırakılacak.

10. Padişah, Katolikler'in âyinlerini serbestçe icra ve kiliselerini tamirlerine mâni olmayacak.

11. İki tarafın tüccarları evvelce verilen ahidnâmeler gereğince korunacak.

12. İki devlet yekdiğerine büyükelçiler gönderecek ve bu elçiler merâsimle karşılanacak, elçiler devletlerinin şanına lâyık hediyeler getirecek.

13. Bu sulh muâhedesi yirmi beş sene için aktedilmiş olup icabında iki tarafın arzusu ile uzatılabilecektir.

bb. Lehistan ile Muâhede

Karlofça Muâhedesi'nin Lehistan ile aktedilen kısmı on bir maddeden ibâret olup, şöyle hulûsa edilebilir:

1. Osmanlı Devleti Podolya ve Ukrayna'yı tahliye ve Ukrayna hatmanlığını lâğvedecektir. Türkler'in Kamaniçe'yi tahliyesi en geç bu yılın mayısının on beşinde bitirilecektir.

2. Boğdan'ın eski sınırı iki devlet arasındaki sınırı meydana getirecektir.

3. Kırım Hânı, kalgay ve nureddini[177], Boğdan Beyi, Osmanlı hudud vâlisi Lehistan arâzisine akın ve tecâvüzde bulunmayacak, muâhede hilâfına tecâvüz edenler şiddetle cezalandırılacak.

4. Harp esnasında Boğdan'a girmiş olan Bucak ve sâir yerler Tatarları eski yurtlarına gönderilecek.

5. Her iki devlet karşılıklı olarak tüccarları koruyacak, emniyet içinde ticaret yapmalarına müsaâde edecektir.

6. Esirler bedelleri ödenmek sûretiyle serbest bırakılacak.

Leh muâhedesinin mühim taraflarından biri, Lehliler'in her sene Kırım Hanlığı'na verdikleri verginin kaldırılmasıdır. Bu nokta, muâhedenin beşinci maddesinde şöyle ifadelendirilmiştir:

«*Lehistan eskiden beri müstakil devlet olmakla, Devlet-i Âliyye ve tâbi'i olan taifeleri tarafından herhangi bir talepte bulunularak her hangi bir şekilde rencide edilmeye.*»

cc. Venedik ile Muâhede

Venediklilerle yapılan Karlofça Muâhedesi on altı maddeden ibarettir. Şartları şöyle hulâsa olunabilir:

1. Mora Yarımadası kale, liman, palanka, şehir, göl,

177 **Nureddin**: Kırım Hanlığı'nda ikinci veliahta verilen ünvan. Birinci veliahta "**kalgay**" denirdi.

dağ ve arâzisi ile tamamen Venedik Cumhuriyeti'ne terkedilmiştir.

2. Venedikliler işgal etmiş oldukları İnebahtı'yı tahliye edecek, Türkler de Preveze Kalesi'ni yıkacaktır.

3. Ayamavra Adası ile yanındaki küçük ada Venediklilerin olacaktır.

4. Korent Körfezi'nden her iki devlet de müştereken faydalanacak.

5. Egine Adası Venedikliler'de kalacak, Venediklilerin Zanta Adası için veregeldikleri vergi de kalkacaktır.

6. Dalmaçya'da Knin, Sin, Gabela, Çeklut (Cyelut), Vergoriçe (Vergarac), Verlice (Verlico), Delovar, Zadvar kaleleri Venedikliler'de kalacaktır.

7. Dubravenedik (Ragüza) beylerinin arâzisi Osmanlı toprağı ile çevrilmiş olacak Venedikliler'e terkedilen yerlerin burası ile ittisali bulunmayacak.

8. Hududlarda âsâyişi bozanlar korunup saklanmayacak cezalandırılmak üzere iâde olunacak.

9. Hududlarda yeni kale yapılmayacak.

10. Venedik tüccarları harpten önce imzalanmış bulunan ticarî ahidnâmelerden yine istifade edecek.

çç. Rusya ile Muâhede

Rus Çarı **Deli Petro**'nun gâyesi Karadeniz'e açılmaktı. Azak Kalesi'nin işgali ile çok büyük bir adım atılmıştı. Fakat henüz Kerç Yarımadası Türkler'in elindeydi. Karlofça'da Rus murahhası ile yapılan konuşmada **Râmi Mehmed Efendi** Dniepr (Özi) ağzındaki Tagan (Dağan) Kale, Nusret Kirman, Gazi Kirman ve Kılburun'un tahliye şartıyla Azak ve etrafının Ruslar'a bırakılabileceğini bildirmiş, netice sulh muâhedesi yerine iki yıllık bir mütareke imzalanması şeklinde tecelli etmişti. Öteki devletlerle muâhedeler imzalanıp da Rusya yalnız kalın-

ca, Çar **Petro** bu haliyle emellerini tahakkuk ettiremeyeceğini anladığından elçi yollayarak müzakere kapısını açtı. 1700 senesinde kendisine muâhede imzalamak üzere selâhiyet verilen Rus elçisi Azak'tan bir kalyon ile İstanbul'a geldi. Yine **Râmi Mehmed Efendi** ve **İskerletzâde Aleksandr Mavrokordato**'dan mürekkep Türk heyeti ile Ayasofya civarındaki sarayda yapılan müzakereler sonunda 15 Temmuz 1700 târihinde Ruslar'la da muâhede imzalandı. On dört maddeden ibâret bu muâhede hülâsaten şu şartları ihtiva ediyordu:

1. Özi Suyu mıntıkasındaki Doğan, Gazi Kirman, Şahin Kirman, Nusret Kirman kaleleri Ruslar tarafından tahliye olunacak ve bunların hisarları yıkılmak şartıyla Türkler'de kalacak.

2. Azak Kalesi ve ona tâbi yerler Ruslar'da kalacak.

3. Hudud mıntıkalarında yeni kaleler inşa edilmeyecek.

4. Çar'a tâbi Rus ve Kazaklar gerek Kırım gerekse sâir Osmanlı arâzisine tecavüzde bulunmayacak, Kazak şaykaları da Karadeniz'e çıkmayacak. Kırım Tatarları da hiçbir sûretle Rus arâzisine tecâvüzde bulunmayacak, Osmanlı Hükümeti tecâvüz ve akınların men'i hakkında Kırım Hânı'na, kalgay, nureddin ve bütün Kırım beylerine sıkı emirler verecek.

5. Esirler mütekabilen salıverilecek, Tatarlar'da bulunan esirler de fidye bedelleri ödenerek tedricen serbest bırakılacak.

6. Rus Hükümeti İstanbul'da kapı kethüdası ünvanı ile bir küçük elçi bulunduracak, bu elçi diğer dâimî elçilerin hakkını hâiz olacaktır."[178]

e. II. Sultan Mustafa Devrinde İsyan ve Şekavetler

Karlofça Muâhedesinin imzalanmasından itibaren artık üstünlüğün hıristiyan devletlere geçmiş olduğu ortaya çıkmış bulunduğundan Osmanlı Devleti kendini korunma gâyeli hareketlere ağırlık verme mecburiyetinde hissetti. Bu sebeple hudud boylarındaki kalelerin tahkimiyle bazı yeni kaleler inşası ve buralara asker yerleştirmek yoluna gitti.

178 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh. 2270 vd.

Yıllardır devam eden harpler sebebiyle taşradaki eyâletlerle kâfi derecede alâkadar olunamaması yüzünden buralarda âsâyişin zaafa uğraması tâbiî idi. Eyâlet vâlileri ve emirlerindeki bir kısım askerlerin de cephede bulunması bu âsâyişsizliğe ciddi bir zemin hazırlamış oluyordu. Üstelik âsî ruhlu insanları tahrik edici olan ve onların istismarına açık bulunan ortada pek çok sebep de vardı. Bunların başında vergilerin artırılması geliyordu ki, bu ciddi bir huzursuzluk âmili idi. Birçok kereler nefir-i âm yapılarak eli silâh tutanların cepheye gönderilmesi neticesinde köyler tenhalaşmış, bir takım çiftlikler metrûk bir duruma gelmiş bulunuyordu. Harbin sebep olduğu mâlî ve insanî kayıplar da şikâyetlerin umûmîleşmesi neticesini doğurmaktaydı. Bu durum sarıca ve bir nevi zabıta demek olan sekban teşkilâtlarına katılanların sayısını artırmasına ve bu da Anadolu ve Rumeli'de şâkilerin türemesine yol açmaktaydı.

1696 Yılı'nda **II. Sultan Mustafa** sarıca ve sekban teşkilâtlarını lağvederek sancakbeylerinin bunları istihdam etmelerini men etti. Karlofça Muâhedenâmesi'nin imzalanmasından sonra ise vergilerde ciddi bir azaltma gerçekleştirildi. Bütün bu tedbirlerin bilhassa merkezden uzak eyâletlerde fazla bir tesiri görülmediğinden buralarda çıkan isyanlar devleti bir hayli uğraştırmıştır. Bilhassa garp ocakları denilen Kuzey Afrika'daki eyâletler âdeta kendi başlarına buyruk hareket edere bir hâle gelmişlerdi.

II. Sultan Mustafa'nın saltanatının ilk yılı olan 1695'te Basra'da bir kısım Arap aşiretleri isyan emiş ve bu durumu önlemeye çalışan vâli onlar tarafından hunharca katledilmiş olduğundan Rakka ve Bağdat vâlileri bu isyanı bastırmaya memur edilmişlerdi. Bağdad vâlisi **Ali Paşa** bazı başarılar elde emişmişse de isyanı bastırmaya muktedir olmadığından buraya Mısır vâlisi **İsmail Paşa** gönderildi. Lâkin bu sırada İran'a tâbi olan Huveyza'nın hâkimi **Faracullah Mani**'nin Basra'yı ele geçirmesiyle bu eyâlet Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış oldu. Lâkin bu sırada devlet Batı'da dört devletle savaşmakta oldu-

ğundan Basra'nın İran'a intikali emr-i vâkisine ses çıkarılamadı.

Diğer taraftan **Bebe Süleyman** adında bir şâki Şehr-i Zor taraflarında bir isyan başlattı. Karlofça Muâhednâmesi imzalanıp da devlet Batı Cephesi'nde rahat bir nefes alınca Bağdad vâlisi **Hasan Paşa** O'nun üzerine harekete memur edildi. **Hasan Paşa** âsileri kısa zamanda bertaraf etti. **Bebe Süleyman** kaçıp kurtulduysa da adamlarının çoğu yakalanıp idam edildi.

Daha sonra Bağdad vâlisi olan **Daltaban Mustafa Paşa** civar vilâyetlerin askerini de emrine alarak Basra'yı kurtarmaya memur edildi. Buradaki İran muhâfızının kaçması üzerine 1701 târihinde burası da kurtarıldı. İsyana katılan Arap aşiretlerinden bazıları cezalandırılıp bir kısmı da afvedilerek isyan bastırılmış ve Basra kurtarılmış oldu.

Karlofça Muâhedesi ile Lehistan ve Rusya'nın Kırım hanlarına vermekte oldukları vergi kaldırılmıştı. Ayrıca onların âdeta yegâne geçim kaynağı olan akınlar ve çapulculuk da yasaklanmıştı. Bu durumun Kırım'da bir huzursuzluğa sebep olmaması imkânsızdı. Nitekim öyle de oldu.

Kahraman ve devlete sâdık bir kimse olan **Selim Giray** 1699 Yılı başında üçüncü defa olarak hanlıktan istifa etti. Yerine O'nun arzusuna uyularak büyük oğlu **Devlet Giray** tâyin olundu. Fakat **Selim Giray**'ın geride Şahbaz, **Gâzi**, **Saâdet** ve **Kaplan Giray** adlarında yetişkin dört oğlu daha vardı. Bunlar arasında ihtilâf ve geçimsizlik zuhûr etti. **Devlet Giray**, önce kendisine rakip gördüğü **Şahbaz Giray**'ı zehirletip öldürttü. Diğer kardeşi ve kendisinin nureddini yâni ikinci veliahdı olan **Gâzi Giray** Karlofça Muâhedenâmesi'ndeki memnûiyete rağmen Lehistan'a bir akın tertip ederek pek çok esir ve ganimet elde etti. Bu işi güya **Devlet Giray**'ın izni dışında yapmıştı. Başına yeni bir gâile açmak istemediği için bu hareketi tasvip etmeyen Osmanlı Devleti, **Gâzi Giray**'ı pek arzu ettiği hanlık vaadiyle Edirne'ye dâvet etti. Muâhede şartlarını ihlâl eden **Gâzi Giray** tasvip edilmeyen bu hareketi sebebiyle burada önce hapis sonra da Rodos'a sürgün edildi. Bu sırada

diğer kardeşleri olan **Kaplan Giray** da ağabeyi tarafından tepelenmekten korktuğu için Kırım'dan kaçıp İstanbul'a geldi. Bu durumda **Devlet Giray** Osmanlılar'ın imzaladıkları muâhedenin rağmına olarak yapılacak akın ve çapulculuğa müsâmaha etmeyeceğini anlayarak bu durumdan rahatsızlık duyduğu hâlde mecbûrî bir itaatle hareket etmeye başladı.

Fakat çok kısa bir müddet sonra akın ve çapulculuk Kırım halkının belli başlı gelir kaynağı olduğu için bundan rahatsızlık duyan halkın hissiyatına bir cevap teşkil etmek üzere akın ve çapulculuk için bahâneler aramaya başladı. Bu hususta artık vezir-i azam olmuş bulunan **Daltaban Musafa Paşa** ile de gizlice anlaştı. Bu anlaşamaya güvenerek kalgayı yâni veliahdi olan **Saâdet Giray**'ı mühim miktarda askerle Bucak taraflarına sevk etti. Bunun için Ruslar'ın Kırım'a taarruz maksadıyla yakın bir yerde yeni bir kale inşa etmekte oldukları ve Kırım'a saldırmak için hazırlıklarda bulunduklarına dâir uydurma bir haberle Osmanlı Devleti'ni tasarladığı akın için râzı etmeye çalıştı. Lakin Osmanlılar Rus elçisiyle yapılan görüşmede yapılan kalenin Kırım'a uzaklığını ve Ruslar'ın buraya saldırmak husûsundaki iddianın asılsızlığını anladılar.

Bu sebeple Kırım Hânı'nın tasarladığı akından vazgeçerek **Saâdet Giray**'ı geriye çağırması emredildi. O'nun bu emri dinlemeyerek başladığı faâliyete devam etmekte olduğu öğrenilince de **Selim Giray** Edirne'ye çağrılıp dördüncü defa Kırım Hânı tâyin edildi. Yapılan tahkikatla **Devlet Giray**'ın azlini kabul etmeyerek **Saâdet Giray**'a iltihâk ile Ruslar'a saldıracağı ve hatta bu durumun tasvip edilmemesi hâlinde Balkanlar'ı aşarak İstanbul üzerine yürüyeceği haber alınması üzerine Özi vâlisi **Yusuf Paşa**'ya O'nun tedibi emredildi. Bu maksadla yeni bir nefir-i âm yapıldı ve civar vilâyetlerin askerleriyle **Yusuf Paşa** emrinde kuvvetli bir ordunun teşekkülüne teşebbüs edildi. Diğer taraftan dördüncü defa olarak Kırım Hânı tâyin edilmiş olan **Selim Giray, Gâzi Giray**'ı kalgay, **Kaplan Giray**'ı

da nureddin tâyin ederek Kırım'a varmak üzere yola çıkarıldı.

Babalarından önce Kırım'a varan **Gâzi** ve **Kaplan Giray**'lardan babasının han tâyiniyle kendisinin idamına ferman çıkarılmış ve hele güvendiği **Dalataban Mustafa Paşa**'nın da idam edilmiş bulunduğunu öğrenen **Devlet Giray** kaçıp Çerkezistan'a sığınmaya mecbur kaldı. Bucak taraflarındaki **Saâdet Giray** da O'nun gibi yaptı.

Bu sûretle kan dökülmeden Kırım'daki bu ihitilâf halledilmiş ve sulh şartlarının bozulmaması sağlanmış oldu.

f. Edirne Vak'ası

II. Sultan Mustafa tahta çıkışından kısa bir müddet sonra ikamete memur edilmiş olduğu Erzurum'dan getirtilen **Seyyid Feyzullah Efendi**'yi şeyhülislâm tâyin etmişti. O'nun ilk hocası olan bu zâta büyük bir muhabbeti vardı. Bu muhabbeti olabildiğince sûistimâl edecek olan **Feyzullah Efendi**'nin önceleri dirâyetli iki devlet adamı olan vezir-i azam **Amcazâde Hüseyin Paşa** ile kaptan-ı derya **Mezomorte Hüseyin Paşa** tarafından devlet işlerine müdâhalesi nispeten önlenebilmişti.

*"**Seyyid Feyzullah Efendi**, **Amcazâde**'nin sadâretinin sonlarına doğru, bilhassa kendi yakınlarına yüksek mevkiler temininde çok ileri gitmişti. Bu cümleden olarak, daha önce nakîbüleşraflık tevcih ettirmiş olduğu büyük oğlu **Fethullah Efendi**'ye şeyhülislâmlık pâyesi verdirmiş, ikinci ve üçüncü oğulları **Seyyid Mustafa Efendi** ile **Ahmed Efendi**'yi Rumeli kazaskerliği pâyelerine kadar yükseltmiş, dördüncü oğlu **Seyyid Ahmed Efendi**'yi şehzâde hocalığı ile birlikte kazaskerliğe çıkartmış, damadı **Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi**'yi Rumeli kazaskerliğine namzed kılmış, amcazâdesi **Seyyid Dede Efendi**'yi de İstanbul kadısı ve Rumeli kazaskerliğine yükseltmişti. **Feyzullah Efendi**'nin oğulları ve akrabalarını böyle sür'atle, yükselterek ilmiyenin en büyük makamlarına oturtması ter-*

fi bekleyen hak sahiplerinin sadece müteessir olmalarını değil infiallerini mucip olmuştu. Hele ***Fethullah Efendi*** *için, kendisinden sonra şeyhülislâmlığa geçirilmesine dâir sunduğu telhis üzerine 23 Şubat 1702 târihinde istihsal ettiği hatt-ı hümâyûn Osmanlı Târihi'nde emsali görülmemiş bir hâdise idi."*[179]

O'nun bu sûistimâlleri **Mezomorte Hüseyin Paşa**'nın 21 Temmuz 1701 târihinde vefâtından sonra daha da artmıştı. Öyle ki, O'nun en basit devlet işlerine kadar bitip tükenmek bilmeyen müdâhalelerinden usanan vezir-i azam **Amcazâde**, Padişah'tan birkaç kere azlini talep etmişse de uzun zaman devam eden harbin neticesi olan sıkıntıları bertaraf etmiş olmasına rağmen O'nun bu talepleri kabul edilmemişti. Fakat bir müddet sonra bu değerli vezir-i azamın yeğeni olan birinci mirahur[180] **Kıblelizâde Ali Bey**'in idamına üzülerek rahatsızlandı. Bu sebeple 4 Eylül 1702 târihinde istifası kabul edilerek Silivri'deki çiftliğinde ikamete memur edildi. Bundan bir ay kadar sonra da vefât etti. Yerine yine **Seyyid Feyzullah Efendi**'nin tensibiyle **Daltaban Mustafa Paşa** tâyin olundu.

Daltaban Mustafa Paşa, Şeyhülislâm **Seyyid Feyzullah Efendi**'nin nüfûzunu bildiği ve O'nun tensibi ile bu makama tâyin edilmiş bulunduğu için âdeta bir gölge vezir-i azamlık rolünü kabullenerek O'nun devlet işlerine hududsuz bir sûrette müdâhalesine ses çıkarmamaktaydı. Buna rağmen nihâyet O da Şeyhülislâm'ın tegallübünden bıkıp usandığı için Kırım Hânı **Devlet Giray**'ın daha önce anlatılmış olan isyanından meded umup bu isyana karşı müzâhir bir rol oynaması sebebiyle azil ve katl olunmasıyla (24 Ocak 1703) yerine **Râmî Mehmed Paşa** tâyin olundu. Karlofça Muâhedesi müzakerelerini dirâyetle yürütmüş olan **Râmi Mehmed Paşa** bu sırada vezir rütbesini bile

179 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV sh. 2282

180 **Mirahur**: Saray atlarına bakan memur hakkında kullanılan bir tâbirdir.

hâiz değildi. Selefinden çok daha bilgili ve dirâyetli olan **Râmî Mehmed Paşa** uzun süren harplerin neticesi olan sıkıntıları bertaraf edebilmek için devlette ciddi bir ıslâhat yaptı. Bir taraftan da Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin tegallübünü önlemeye çalışmaktayken ortaya çıkan bir isyan hem kendisi hem de **Feyzullah Efendi**'nin hayatına mâl olduğu gibi **II. Sultan Mustafa**'nın da tahttan indirilmesine sebep oldu. Târihte **"Edirne Vak'ası"** olarak anılan ve Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin devlet üzerindeki tahakkümünün bir aksülâmeli sûretinde başlamış olan bu isyan o sırada bir kargaşa yaşanmakta olan Gürcistan üzerine asker sevki kararı üzerine patlak verdi.

Gerçekten bu sırada Osmanlı'ya tâbi olan Gürcistan beylikleri arasında niza çıkmış bunlardan biri olan Dadyan Beyi **Munya**, devletin Açıkbaş Beyliği'ne tâyin ettiği **Simon**'u öldürmüş ayrıca beyliğinin taahhüdü olan vergiyi ödemekten imtina etmiş ve Osmanlı arâzisine tecâvüzlerde bulunup buradaki devlet memurlarını katletmek derecesinde ileri gitmişti. Bu gelişme üzerine Doğu'daki on dört sancağın askerleri emrine verilen Erzurum vâlisi **Köse Halil Paşa**, **Munya** üzerine sefere memur edilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki yeniçeri, topçu ve cebeci ocaklarından da bir kısım insan **Halil Paşa**'ya yardımcı bir kuvvet olarak cepheye gönderilmek istenmiştir.

Bu sırada gerek Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin devlet işlerine müdâhalesi gerekse de **II. Sultan Mustafa**'nın daha ziyâde Edirne'de ikamet ederek vaktiyle tenkid ettiği selefleri gibi avlanama ile vakit geçirmesi sebebiyle İstanbul halkındaki kırgınlık ve kızgınlık had bir safhaya ulaşmıştı. Bu sebeple isyana tekaddüm eden günlerde Ayasofya Câmi-i Şerifinde bir cuma namazını tâkiben minbere fırlayarak cemaati bir gösteri yapmaya dâvet eden sıradan bir şahıs yakalanarak istintak edilmiş ve ifadesinde Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin devlet işlerine müdâhalesinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle böyle bir

tahkikâtta bulunduğunu açıkça ifade etmiştir ki; bu hareket isyan için bir ilk kıvılcım mesabesindeydi.

Hakkındaki bu infiâli öğrenen **Feyzullah Efendi** bir ilk tedbir olarak İstanbul kaymakamı Çelebi **Yusuf Paşa**'yı azlettirerek O'nun yerine damadı **Köprülüzâde Abdullah Paşa**'yı tâyin ettirdi. Bunun arkasından da daha önce Bursa'ya sürgün ettirdiği İmam **Mehmed Efendi** ile kethüda **Çalık Ahmed Ağa**'yı İstanbul'a getirterek aleyhindeki havayı yumuşatmak istedi. Fakat bu adamlar Şeyhülislâm'a muhâlefetten vazgeçmedikleri gibi O'na duyulan infiâlde müttefik gördükleri kimselerle teşrik-i mesai ederek bu muhâlefetin şiddetlenmesini sağladılar. **Silâhtar** Târihi'ne göre vezir-i azam **Râmi Mehmed Paşa** da henüz başlangıç safhasında olan bu muhâlefetin daha sonra ciddi bir isyana dönüşebileceğini hesap etmediğinden Şeyhülislâm Efendi'den kurtulmak için bu muhâlefetten istifade etmek istemiştir. Zirâ Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin müdâhaleleri yetmiyormuş gibi O'nun oğulları ve akrabaları bile "*vezir-i azamın kendi çırakları*" olduğunu söyleyerek **Râmi Mehmed Paşa**'nın gururunu incitmiş bulunmaktaydılar.

İstanbul'da böyle bir muhâlefet filizlenmekteyken Gürcistan'a gönderilmek istenen Cebeciler, birikmiş ve verilememiş olan ulûfelerini talep etmek üzere 18 Temmuz 1703 târihinde cephânelikte toplandılar ve:

"- *Mâdem ki bizi sefere memur ettiniz, birikmiş maaşlarımızı isteriz. Nice zamanıdır ulûfe yüzü görmedik. Padişah hazretleri Edirne'de kime feryad edelim!*" diyerek gülbank çekip isyanı başlattılar.

Birikmiş maaşlarının bir kısmı verildiyse de bununla tatmin olmayarak At Meydanı'nda toplandılar. Zirâ on kıst[181] alacaklarının tamamının verilmesini istiyorlardı. Bu durumu gören

181 **Kıst**; parça, hisse veya taksit demektir. Yeniçerilere üç ayda bir verilen ulûfe bu adla anılırdı. On kıst on kere üç aylık maaş demekti.

halk içindeki gayr-i memnunların da onlara iltihâkıyla buradaki müştekiler bir hayli kalabalıklaştılar. İstanbul kaymakamı **Abdullah Paşa** bu durumu Edirne'deki vezir-i azama bildirdi. Vezir-i azam ise daha önce sürgün gibi göstererek **Boşnak İbrahim Ağa**'yı gizlice İstanbul'a göndermiş ve O'nun vasıtasıyla isyancıları teşci (cesâretlendirme)de bulunmuştu. Bu sebeple isteklerine cevap alamayan cebeciler bu defa Et Meydanı'nda[182] toplandılar. İstanbul kadısı olan **Seyyid Mehmed Efendi** de **Abdullah Paşa** gibi Şeyhülislâm **Feyzullah Efendi**'nin damadıydı. Fakat bir müddetten beri **Abdullah Paşa** ile dargın bulunmaktaydı. Ayrıca **Feyzullah Efendi**'nin tegallübünden birinci derece şikâyetçi olanlar ulemâ sınıfı olduğundan O, isyana karşı hareketsiz kaldı. Bu durum da âsilerin işine yaradı.

Abdullah Efendi devlet ricalini toplayarak bir durum müzakeresinde bulunduğu hâlde **Kadı Mahmud Efendi** bu toplantıya iştirak etmedi. Lâkin diğer iştirakçiler tarafından yeniçeri ve bostancılar silâhlandırarak sancak-ı şerif çıkarılması ve bu sûretle isyanın bastırılması kararlaştırılmışsa da hem **Abdullah Paşa**'nın gevşek davranması ve hem de O'nun bacanağı **Kadı Mahmud Efendi**'nin âsilere iltihâkı isyanın büyümesine sebep oldu.

Âsiler önce yeniçeri ağalığına karşı hücuma geçip burayı yağmaladılar. Mahkûmları kendilerine katılmak şartıyla serbest bıraktılar. Bundan sonra **Abdullah Paşa**'nın konağını basıp burayı da yağmaladıktan sonra Topkapı Sarayı'na geldiler. Saray kapılarının kendilerine açılmamasına kızan âsiler Sekbanbaşı'yı sancak çıkarmaya zorladılar. O'nun bu teklifi kabul etmemesine kızarak kendisini fecî bir sûrette öldürdüler. (21 Temmuz 1703)

İstanbul'da bu hâdiselerin çıkmasındaki asıl sebep **Seyyid Feyzullah Efendi**'nin hareketleri olduğundan asıl gayr-i mem-

182 **Et Meydanı**, civarında yeniçeri kışlalarının bulunduğu Aksaray'daki bir meydana verilen isimdi.

nun kitle olan ulemâ sınıfından pek çok kimse de âsilere katıldı. Hatta **Abdullah Paşa**'nın âsilere karşı yegâne ümid bağlamış olduğu bostancıbaşı da âsilere katılınca isyan büyüdü. Bundan cesâret alan isyancılar devlet yerine kaim olarak bazı tâyinler yapmaya başladılar. Sekbanbaşının öldürülmesinde rol almış bulunan **Çalık Ahmed Ağa**'yı sekbanbaşı yaptılar. **Paşmakçızâde Ali Efendi**'yi şeyhülislâm tâyin ettiler.

Bu sûretle İstanbul'a hâkim bir duruma gelen âsiler birçok imzalı bir mahzar[183] hazırlayarak Edirne'ye gönderdiler. Bu mahzarda hulâsatan:

"*Müftü Esseyd* ***Feyzullah Efendi****, Nakîbüleşraf Esseyd* ***Fethullah Efendi****, sadr-ı Rum Esseyd* ***Mehmed Dede Efendi*** *ve sadr-ı Anadolu Esseyd* ***Mustafa Efendi*** *mansıplarından azl olunup, kendileri ile bazı dâvâlarımız olmağla cümlesinin İstanbul'a yollanması; şevketlü Padişahımızın dahî âcilen tahtgâh-ı İstanbul'a hareket ve intikal buyurmaları rica ve niyaz olunur. Bu dileklerimizin kabulüne müsaade-i aliyyeleri erzani (bolca) buyrulur ise ne güzel, yoksa Edirne'ye doğru ittifaken yürüyeceğimizden asla şüphe buyrulmaya.*"[184] denilmekteydi.

Durumdan haberdar olan **Râmi Mehmed Paşa** Padişah'ın bu mahzardan haberdar olmasını istemediğinden Bostancıbaşı **Ali Ağa**'yı dört yüz neferle yola çıkardı. Bunlar Hafsa'da mahzarı getiren heyetle karşılaştılar. Ellerindeki mahzarı alıp yaktıktan sonra kendilerini Eğridere palankasına sürgün ettiler.[185] Fakat daha sonra bu durumu öğrenen Padişah elçilik heyetini Eğridere'den getirterek gönüllerini aldı. Onların istekleri veçhile

183 **Mahzar**: "Müteaddit imzayı hâvi olarak bir madde hakkında yazılıp resmi makamlardan birine verilen kâğıt, arzuhâl hakkında kullanılır bir tâbiridir. Arapça huzur yeri mânâsına gelen mahzar mahkeme sicili veya defter yerinde de kullanılmıştır." (**M. Zeki Pakalın**- A.g.e. C.II, sh. 391)

184 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh. 2287

185 **Nâimâ** Târihi'nin altıncı cildine ilâve edilmiş bulunan "**Feyzullah Efendi** Vak'ası" adlı kısım sh. 21

Feyzullah Efendi ve çocuklarını azledip memleketleri olan Erzurum'a sürülmeleri emrini verdi. Ayrıca kısa bir zaman sonra İstanbul'a döneceğini de bildirdi.

Bu son durumdan haberdar olamayan âsiler mahzarı götüren heyetin hapsedilmesine kızarak Edirne üzerine harekete geçtiler. Bu arada yeniden birçok tâyinler daha yapmış olan âsiler temsilcilerinin mâruz bırakıldıkları muâmeleden dolayı **Râmi Mehmed Paşa**'nın da aleyhine döndüler.

Bu durumun Edirne'de haber alınması üzerine Padişah ile istişareden sonra âsilere karşı kullanmak üzere eyâletlere fermanlar göndererek asker toplanmasına başlandı. Bu faaliyet Rumeli'de beklenen neticeyi vermişse de Anadolu cihetinden âsilerin engellemeleri sebebiyle dâvete icâbet eden olmadı. Bu sûretle Edirne'den toplanan askerlere Kur'an-ı Kerim, ekmek, tuz ve kılıç üzerine yemin ettirilerek Padişah'a sadakatleri sağlama alındıktan sonra "***evlâd-ı fatihân***" denilen Rumeli yörüklerinin kumandanı **Hasan Paşa** sekiz bin süvari ile âsilere karşı bir öncü kuvvet olarak harekete geçirildi. 17 Ağustos'ta Çorlu'ya vâsıl olan **Hasan Paşa** burada âsilerle karşılaştı. Fakat İstanbul'dan Edirne'ye gelmekte olan ordunun kalabalıklığını görünce geriye çekilip vezir-i azam **Râmi Mehmed Paşa**'dan ilâve kuvvet istedi. Bir taraftan da İstanbul'dan gelenler nezdine bir heyet göndererek istekleri yerine getirilerek **Feyzullah Efendi** ve evlâdlarının sürgün edilmiş bulunduğu cihetle artık isyandan vazgeçmeleri teklifinde bulundu. Bu teklif reddedildi. Çünkü onlar daha önce Padişah'ın tahttan indirilmesine karar vermişlerdi. Bunların bir kısmı **II. Sultan Ahmed**'in oğlu **Şehzâde İbrahim**'e taraftarlık etmişlerse de bilâhare **IV. Sultan Mehmed**'in oğlu **Şehzâde Ahmed** üzerinde ittifak etmiş bulunmaktaydılar. Bunun için İstanbul'da kendilerinin tâyin ettiği şeyhülislâmdan bir fetva almış bulundukları gibi bu fetvayı ulemâdan pek çok kişiye de imzalatmışlardı. Bu durumda **Ha-**

san Paşa vezir-i azamla istişârede bulunmak üzere âsilerden bir mehil talep ettiyse de bu teklif de bir oyalama addedilerek reddedildi.

Bu durum üzerine kendisini İstanbul üzerine gelen ordu karşısında güçsüz hisseden **Hasan Paşa** daha gerilerdeki Karıştıran mevkiine çekildi. Fakat âsiler harekâta devam ettiklerinden burada da duramayarak vezir-i azamın bulunduğu Hafsa'ya varıp **Râmi Mehmed Paşa**'ya olup bitenleri anlattı. Durumun vahâmetini kavrayan vezir-i azam askerin mâneviyatını takviye edeceği düşüncesiyle Padişah'ı da buraya celp etti. 21 Ağustos'ta Padişah Hafsa'ya geldiğinde âsiler de Babaeski'ye intikal etmiş olduklarından karşı karşıya gelmişçesine birbirlerine yaklaşmışlar demekti.

Burada Padişah'ın emriyle siperler kazılarak savaşa hazırlanılmasına başlandı. Lâkin Padişah'a sadakat yemini yapmış olan Rumeli askerleri çoktan İstanbul'dan gelen âsiler tarafından iğfal edilmiş bulunuyorlardı. Bu sebeple Padişah tarafındaki askerler o gün siper kazmakla meşgul olmak sûretiyle oyalandıktan sonra sancaklarıyla karşı tarafa iltihâk ettiler. Bu durumu gören **II. Sultan Mustafa** ve **Râmi Mehemed Paşa** davayı kaybetmiş olduklarını kabullenerek birkaç sâdık adamıyla Edirne'ye avdet ettiler.

"***Sultan Mustafa*** *Edirne sarayına dâhil olurken kendisini karşılayan annesinin elini öptükten sonra:*

"- Kul beni tahttan indirmiş, yerime karındaşım ***Sultan Ahmed****'i padişah eylemiş. Allah mübârek eyliye, evlâdlarım ve hassaten câriyelerim kendisine Allah emâneti olsun!" demiştir.*

Kuvvetler birleştikten sonra 22 Ağustos 1703 (9 Rebiülahir 1115) çarşamba günü evvelâ Hafsa karargâhını ele geçirdiler ve oradan da doğruca Edirne'ye geldiler. Böylece ***II. Mustafa****'nın tahtan indirilip* ***III. Ahmed****'in hükümdarlık makamına oturması kesinleşmiş oldu.* ***Nâimâ****'nın kaydına nazaran,*

*hâdiseler nezaket kesbedince sûikasde uğramaktan çekinen **Şehzâde Ahmed**, adamları vasıtasıyla zırh temin edip giymiş ve yanına bazı silâhlar da almıştı. **Feyzullah Efendi** hâdisesi bir aydan fazla devam etmekle beraber **II. Mustafa** kardeşini ortadan kaldırma niyetiyle en ufak bir teşebbüste dahî bulunmamıştır. Esasen, **Silâhdar**'ın kaydına göre, Hafsa'dan Edirne'ye dönünce kardeşi **Ahmed**'in bulunduğu uzletgâha kendiliğinden çekilmiştir."*[186]

Bütün bu hâdiselere sebep olan **Feyzullah Efendi, II. Sultan Mustafa** tarafından Erzurum'da ikamete memur edilerek oğullarıyla birlikte vapurla Trabzon'a oradan da memleketine götürülmek üzere Varna'ya gönderilmiştir. Burada iken kendisine muhabbeti hâlâ bâki olan Padişah O'na teselli edici bir ferman göndermiş ve elli kişilik bir koruma kadrosu tahsis etmişti. Bu sebeple âsiler O'nun azlinin bir muvazaa olduğunu düşünerek O'nu yakalamak için faaliyete geçmiştiler. Bu faaliyetin haber alınması üzerine Padişah, **Feyzullah Efendi**'nin **Ağriboz**'a naklini ferman etmiş bu sebeple O, yola çıkıp Pravadi'ye ulaştığı sırada buraya gelen 300 kişilik bir grup şehrin kadısından **III. Ahmed**'in padişah olduğunu söyleyerek O'nun kendilerine teslimini talep etmiştir. Bu talebin reddi ile yoluna gizlice devam eden **Feyzullah Efendi,** Cisr-i **Mustafa Paşa** mevkiinde âsi elebaşılarından **Karakaş Mustafa** ile **Durcan Ahmed** adındaki şahıslar karşısına çıkarak ağıza alınmayacak küfürlerle kendisi ve oğullarını çırılçıplak denecek derecede soyup Edirne'ye getirip hapsettiler. Burada mallarını sakladığı yeri öğrenmek için kendisine günlerce işkence yapılmıştır. O'ndan bir şey öğrenemeyecekleri anlaşılınca da Şeyhülislâm İmam **Mehmed Efendi**'den idamına dâir bir fetva alıp bunu başka âlimlere de imzalattıktan sonra kendisini zindandan çıkarıp hamal beygiri ile türlü tahriklerle bit pazarına götürdüler. (3 Eylül 1703)

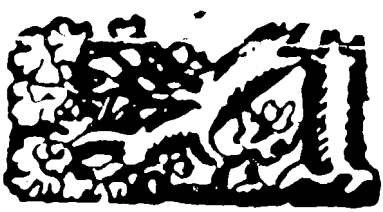
"«-Din ve devlete hıyânet eden müftünün hâli budur!..»

186 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh.2304

sözleri ile beygirden yuvarladıktan sonra öldürdüler. Sonra ayaklarına bir ip geçirip başını sakalından ayağına bağladılar. Üç yüz kadar hıristiyana bu ipi zorla tutturup, önlerinde ellerinde kandiller taşıyan ve günlük yakan papaslar olduğu hâlde cesedi bir buçuk saatlik yerden sürükleterek yeniçeri ordugâhına getirttiler. Şahsına ve cesedine bu derece hakaret yetişmiyormuş gibi cesedin başını gövdesinden ayırıp gövdeyi Tunca'ya attılar. Başı bir mızrak ucuna takıp bütün ordugâhı dolaştırdılar; sonra bu başı da Tunca'ya fırlattılar. Böylece ***II. Mustafa****'nın çok sevip hürmet ettiği hocasının sonu bu derece fecî ve çirkin bir muâmeleye mâruz kaldı.*

Feyzullah Efendi*, katledilen şeyhülislâmların üçüncüsü ve sonuncusudur.* ***Feyzullah Efendi****'nin öldürülmesinden sonra oğulları ve yakınları bostancı hasekilerinin nezareti altında zincire vurulmuş olarak İstanbul'a getirip Yedikule zindanına atılmıştır. İçlerinden yalnız* ***Fethullah Efendi*** *idam edilip diğerleri Kıbrıs'a sürülmüştür.*

Feyzullah Efendi *şeyhülislâmlığı sırasında «****Cami'-ür-Riyâseteyn****» ünvanı ile de anılır. O'na bu ünvanın verilmesi padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı nefsinde cem etmesinden ileri gelir."*[187]

187 Mufassal Osmanlı Târihi, C.IV, sh.2307

İKİNCİ BÖLÜM

GERİLEME DEVRİ

23- III. SULTAN AHMED (1703-1730)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

II. Sultan Mustafa devrinde anlatılmış olduğu üzere Şeyhülislâm **Seyyid Feyzullah Efendi**'nin tahakkümüne karşı İstanbul'da başlayıp Edirne'de nihâyetlendiği için târihte "**Edirne Vak'ası**" olarak adlandırılan isyan neticesinde 23 Ağustos 1703 târihinde aleleacele tahta çıkarılmış olan **III. Sultan Ahmed**'in biat merâsimi ertesi gün tekrarlanmıştır. Bu sırada O, otuz yaşındaydı.

Ortalık henüz yatışmış değildi. Bu sebeple O, âsilerin yapmış oldukları tâyinleri tasdikle işe başladı. Boyu kısa olduğu için "**kavanoz**" lâkabıyla anılan **Ahmed Paşa**'nın vezir-i azamlığı ve

İmam Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı kat'îleştirildi. Müteâkiben yine isyancıların talebi veçhile İstanbul'a gitmeye karar veren Padişah'ın otağ-ı hümâyûnu Edirne dışında kuruldu. Fakat istedikleri her şeyi gerçekleştirmiş olan âsiler gürûhu:

"- *Cülûs bahşişimiz verilmeden alaya varmayız*!" diyerek ayak direttiler. Tahta çıkışının daha beşinci gününde bu itaatsizlikle karşı karşıya kalan Padişah tavır değiştirerek bu taleple yanına gelen subaylara:

"- *Bu edepsizlik nedir?! Şimdi hepinizin kellesi kesilir!..*" tehdidince bulununca âsiler bu defa yaptıklarından dolayı cezâlandırılmak korkusuna kapıldılar. Tâbiatiyle gerçekleştirdikleri isyan yâni **"huruç ales sulta"** idealistçe kabul edilse bile bazılarının kanun ve nizamlara aykırı davranışları da olmuştu. Bu sebeple bir aydan fazla sürmüş olan bu isyana katılmış olanların umûmi bir sûrette afvı ile kimseye sorgu sual sorulmaması talebinde bulundular. **III. Sultan Ahmed** bundan böyle hiç kimsenin kanun ve nizamlara aykırı hareket etmemesi şartıyla bu isteği kabul edip bu husûsu bir fermanla teyid etti.

Bundan sonra Edirne'den ayrılarak İstanbul'a gelen Padişah ilk iş olarak **Eyüp Sultan** Türbesi'ne giderek burada kılıç kuşanma merâsimi icra edildikten sonra Topkapı Sarayı'na geldi. Burada büyük bir merâsimle karşılandı. **II. Sultan Mustafa**'nın şehzâdeleri **Mahmud**, **Osman** ve **II. Sultan Ahmed**'in oğlu **Şehzâde İbrahim** şimşirliğe kapatıldılar.

b. Şahsiyeti

IV. Sultan Mehmed'in (1648-1687) yaşça ikinci şehzâdesi olan **III. Sultan Ahmed**, 30 Aralık 1673 târihinde Hacıoğlu Pazarı'nda doğmuştur. O sırada Lehistan Seferi'ne çıkmış olan **IV. Sultan Mehmed** zevcesi **Gülnûş Emetullah Sultan**'ı da beraberine almış olduğundan doğum sefer esnasında burada gerçekleşmiş ve bu münâsebetle orduda üç gün şenlik yapıl-

III. SULTAN AHMED
(1703-1730)

mıştı. Gençlik yıllarını şimşirlikte geçirmiş olan **III. Sultan Ahmed** oldukça yakışıklı halim-selim ve hassas bir şahsiyetti. Bu sebeple güzel sanatlara ve zevk u safâya düşkündü. İyi bir şâir ve hattat olarak temâyüz etmiştir. Şiirlerinde "**Necip**" mahlasını kullanmıştır. Bâb-ı hümâyûnun önünde yaptırdığı sanat harikası çeşmenin kuşak yazıları O'nun esridir. Ayrıca üç adet

de Kur'an-ı Kerim yazmıştır.

İlme ve ulemâya itibarı sebebiyle biri Topkapı Sarayı'nda diğeri de Yeni Câmi'de olmak üzere çok kıymetli yazmaları muhtevî iki kütüphane tesis etmiştir. Avrupa'daki terakkiyi fark eden ve Osmanlı Devleti'nin üstünlüğünü kaybetmiş bulunduğunu kavrayan **III. Sultan Ahmed** yenilik taraftarı bir padişahtı. Devlete yeni bir nizam vermek lâzım geldiğine kâniydi. Lâkin ne kendisinde ve ne de devrinin ricalinde bu husûsta ciddi bir başarı elde edecek vasıflar vardı. Bununla beraber ilk matbaa tesisi de O'nun zamanında gerçekleştirilmiştir.

Fevkalâde hassas ve bedîî duyguları yüksek olması sebebiyle rahatına, zevk u safa ve eğlenceye meyyaldi. Vaktinin çoğunu haremde câriyelerle geçirmiştir. 1718 târihli Pasarofça sulhünden sonra mizacına uygun bir şahsiyet olan Nevşehirli **Damad İbrahim Paşa**'nın vezir-i azamlığında başlayan "**Lale Devri**" O'nun şahsiyetinin âdeta lâzım-ı gayr-i mürâfıkı yâni ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Devrindeki İngiliz elçisinin karısı **Lady Montequ**'nin Türkiye'den gönderdiği ve pek meşhur olan mektuplarında O, "**hasis**", "**zâlim**" olarak gösterilmekteyse de bu tavsifler asla doğru değildir. Hasislik iddiası olsa olsa O'nun tasarrufa azamî bir sûrette riâyet etmiş olmasından kaynaklanmıştır. Zirâ O, tahta geçtiğinde tam takır bulduğu hazineyi dolu olarak bırakmıştır. Zâlimliği de **Şehzâde İbrahim**'i öldürtmüş olduğu yolundaki bir iddianın eseri gibi görülmektedir. Hâlbuki bu durum bugüne kadar hiçbir kaynağa dayandırılamamış olan bir şâyiadan başka bir şey değildir.

1730 Yılı'nda ortaya çıkan "**Patrona Halil İsyanı**" neticesinde 1 Ekim 1730'da tahttan indirilmiş bundan altı yıl sonra da vefât ederek (1 Temmuz 1736) Yeni Câmi haziresinde defnedilmiştir.

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Âsilerin Temizlenmesi

Âsiler, Padişah tarafından bir daha kanun ve nizamlara aykırı harekette bulunulmaması şartıyla afvedilmiş olmalarına rağmen tedirgindiler. Bazıları Edirne'den gelirken İstanbul'a dâhil olmaları hâlinde cezalandırılmak endişesiyle Çırpıcı Çayırı'nda toplandılar. Bunlar devlet kademelerinde güvenemedikleri kimselerin peşinen azlini talep etmek istiyorlardı. Fakat elebaşılarının çoğu böyle bir hareketin yeni bir isyan sayılarak haklarındaki af hükmünün bertarafına sebep olacağı düşüncesiyle bu fikre karşı çıktılar. Arkadaşlarını ikna ederek hep birlikte şehre dâhil oldular. Bununla beraber aynı endişeyle geleceklerinden emin olmak için daha Edirne'deyken paşalık rütbesi verilerek yeniçeri ağası yapılmış olan **Çalık Ahmed**'in vezir-i azam yapılması için faâliyette bulundular.

Çalık Ahmed Paşa da onlar gibi düşünmekte olduğundan Padişah nezdinde böyle bir talepte bulunmuş ve bu talebi defaatle tekrarlamak ihtiyacını hissetmişti. Padişah ise onlardan hâlâ emin bulunmadığı için hiç olmazsa elebaşılarının tasfiyesi arzusundaydı. Ancak bu husûsta kendisini teenni ile hareket etmek mecburiyetinde hissediyordu. Bu sebeple **Çalık Ahmed Paşa**'nın musırrâne talebini çeşitli bahânelerle savsaklıyordu.

Nihâyet vezir-i azam olmak için yanıp tutuşan **Çalık Ahmed Paşa**'dan kurtulmak için bir fırsat ele geçirdi. Padişah'ı korumakla mükellef olan bostancılar ulûfelerini alamadıkları için bir isyan hareketine kalkışınca bunları tenkil etmeyi **Çalık Ahmed**'e havâle etti. O da bu işi göze girmek için fırsat bilerek iki bin yeniçeriyle bu isyanı bastırdı. Sekiz yüze yakın bostancı bu sûretle saraydan çıkarıldıktan sonra nüfûzu daha artmış olan **Çalık Ahmed Paşa** önce devlet ricalini çeşitli tehditlerle bu emelini gerçekleştirmeye vasıta olmaya zorladı.

O sırada vezir-i azam **Kavanoz Ahmed Paşa** âsilerin teklifiyle vezir-i azam yapılmış olmasına rağmen makamını

Çalık Ahmed Paşa'ya kaptırmakla karşı karşıya kaldığını görerek O'nun aleyhine döndü. Vezir-i azamlık makamını daha ziyâde kendi hayat ve geleceğini garantiye almak için şiddetle arzu eden **Çalık Ahmed Paşa** hâlâ talebinin kabul edilmemesi sebebiyle mühr-i hümâyûnu zorla ele geçirmek teşebbüsüne kalkıştı. Bu maksadla el altından yeniçerileri tahrik ederek onlar **Çalık Ahmed Paşa**'ya vezir-i azamlık verilmedikçe dağılmayacakları iddiasıyla kendilerine ikram edilen çorbayı içmekten imtina ettiler. Bu durumdan haberdar olan Padişah **Kavanoz Ahmed Paşa** ile **Çalık Ahmed**'i tasfiye için birlikte bir plân yaptı. Bu plân gereğince her cumartesi sarayda yapılması mûtad olan tefsir dersine ulemâ ile birlikte **Kavonoz Ahmed Paşa**'nın da dâvetiyle dersten sonra memleket ahvalinin ve bilhassa Ruslar'a karşı bir sefer durumunun görüşüleceği bildirildi. O sırada hazır edilen bir kalyonla **Çalık Ahmed Paşa'**nın derdest edilip Kıbrıs'a sürgün edilmesi sağlanacaktı.

Kararlaştırıldığı üzere Padişah'ın huzurunda toplanıldı.

*"Evvelâ tertip edildiği gibi Rusya meselesi görüşüldü. Başta Padişah olmak üzere, herkes sefer lehinde konuştu. Sıra **Çalık Ahmed Paşa**'ya gelince O da:*

"-Ferman efendimizden ve kulluk bizden. diye itaat gösterdi.

*Hâlbuki bir mesele hakkında evvelâ kendi fikri sorulmazsa, muhâlefet etmek âdetiydi. Bu sefer, başının üzerinde dolaştığını sandığı sadaret kuşu, O'nu gevşetmişti. Görüşmeler sona erince vezirler dinlenmek için Revan Köşkü'ne buyur edildiler. Bu arada **III. Ahmed** Kaptanpaşa'ya gizlice bir emir gönderip bir çektiri yollanmasını bildirmişti. Çektiri, Sarayburnu'na vardığı sırada veziriâzamı dâvetle, **Çalık Ahmed Paşa**'ya Kıbrıs eyâletini ihsan ettiğinden derhal yola çıkartılması emrini verdi.*

Kavanoz Ahmed Paşa**, yanında yeni memuriyet hil'atini taşıyan **Mehmed Halife** bulunduğu halde Revan Köşkü'ne gitti. O'nun işareti ile **Mehmed Halife** hil'ati **Çalık Ahmed

***Paşa**'nın arkasına koyunca:*

*"-Paşa karındaş, Şevketli padişahımız size Kıbrıs eyâletini ihsan buyurdular!" dedi. **Çalık Ahmed Paşa** birden neye uğradığını anlayamadı. Hil'ati sırtından atarak:*

"-İyiliğe bundan iyi kemlik olmaz... cürmümüz nedir?" diye bağırdı.

Veziriazam, sükûnetle karşılık verdi:

"-Padişah mansıbı cürüm karşılığında olmaz, ikram için olur...

***Çalık Ahmed Paşa**:*

"-Ferman kendilerinindir!" diye fırladı. Sür'atle Has bahçe kapısına yollandı. Bir taraftan da:

*"-Atımı getirin!. diye sesleniyordu. Hâlbuki, atı ve adamları daha evvel saray dış kapısına gönderilmişlerdi. Zorbabaşı orta yerde yalnız kaldığını görünce yumuşadı ve koltuğuna girip kendisini çektiriye bindirmek üzere Balıkhâne'ye doğru yönelten **Mehmed Halife**'ye:*

"-Oğlum, Hünkârımızdan izin iste. Evime varup hazırlığımı göreyim. Biraz akçe alayım. dedi.

***Mehmed Halife**, bunun imkânsızlığını kendisine izah etti ve:*

*"- Efendimizin emri, buradan doğru Balıkhâne'ye inmenizdir. Çektiri hazırlanmıştır. Binip doğru mansıbınıza gidersiniz." karşılığında bulundu. Sonra, kendisini Bostancıbaşı'ya teslim etti. **Çalık Ahmed Paşa**, Balıkhâne'den bir sandalla gemiye gönderildi. Çektiri hemen hareket etti. (10 Kasım 1703)*

***III. Ahmed**, O'nun arkasından evvelâ Rodos Kalesi'ne hapsolunmasına, biraz sonra da idam edilmesine dâir fermanlar gönderdi. İdam fermanı, Kapıcıbaşı **Küçük Hasan Ağa** vasıtasıyla Çanakkale'de iken çektiriye yetiştirildi. Vaziyet O'ndan gizli tutuldu. Rodos'a varıldığı zaman **Küçük Hasan Ağa** , **Ahmed Paşa**'yı bir evde hapsedip hâzineye bin kese borçlu bulunduğundan bunun hemen ödenmesini isledi. **Ahmed Paşa**:*

"- Ne akçem var, ne de olsa veririm!" dedi. Bunun üzerine

boğdurulduktan sonra kesilen kellesi İstanbul'a gönderildi."[188]

Târihçi **Nâimâ**'ya göre **Çalık Ahmed Paşa**'nın emeli orduya dayanarak saltanat rejimini yıkıp Kuzey Afrika'daki gibi devlet başkanlığının seçimle tâyinini sağlamak yâni bugünkü tâbiriyle **"cumhûrî bir idâre"** kurmaktı. Bu durum Osmanlı Târihi'nde ilk defa olarak ortaya çıkmış bulunuyordu. Hâlbuki devletin devamlılığını temin eden en esaslı hususlardan biri de hanedanın rakipsiz olmasıydı. Osmanlı Târihi'nde hanedanlar arasında bir kavganın zuhûruna imkân vermemek üzere Selçuklular'dan sonra Anadolu'da teşekkül eden beyliklerden herhangi birinin hanedanının devlette istihdamına asla cevaz verilmemişti. **Fâtih**'in **Çandarlı Halil Paşa**'yı idamının asıl sebebi de vezir-i azamlığın bir nevi verâset usulüyle Çandarlı Âilesi'ne tahsis edilmiş gibi olmasıyla bu âilenin hanedana rakip olabileceği düşüncesiydi. Hatta devlet büyüyüp imparatorluk hâline geldikten sonra padişahların soyu sopu belli yerli âilelerinin kızlarıyla evlenmemeleri de bu düşüncenin eseriydi.

Hanedanın iskatı gibi tehlikeli ve hâinâne bir düşüncenin **Çalık Ahmed Paşa**'ya izafeten ortaya atılması Târihçi **Nâimâ** gibi dürüst ve yaşadığı devrin vukûatına ledünniyatıyla vâkıf olan bir kimse tarafından beyan edilmemiş olsaydı buna da kolay kolay inanmak mümkün olamazdı.

*"Müverrih **Mustafa Nâimâ Efendi**, Edirne vak'asına dâir yazmış olup târihinin sonuna ilâve edilen fezlekede **Çalık Ahmed Paşa**'dan bahsederken, şöyle bir ifade kullanır:*

"Akl-ı nâkısı muktezasınca hal ve akd-ı umur (işler) cümle kendi reyiyle görülüp giderek tarikat-ı Bektaşiye'ye -yâni Yeniçeri ocağına- kuvvet-i tamme geldikten sonra dörtyüz seneden berü neslen ba'de neslin (nesilden nesile) istiklâl-i mülûk ile mazbut ve muntazam olan Devlet-i Osmaniye'yi Cezâyir ve Tunus ocakları gibi cumhur cemaatı ve tecemmü devleti kıyafetine koyup zu'm-ı fâsid-i üzere (bozuk fikri icâbı olarak) ortalığı böyle bâtıl tertibe komak sa'yinde idi. Lâkin

188 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 2375

Hak Teâlâ hazretleri bu Devlet-i Âliye'nin hâfız ve nâsırı (yardımcısı) olup hilâfet-i uzmanın mağlup olmasına rızay-ı şerife olmamayla her bâr ki saltanat-ı âliye canibine galebe ve müşareket (ortaklık) dâiyesine (iddiasına) düşenler zuhur ede elbette tığ-i bîdirîğ-i kahr-ü intikam (intikam kılıcı ile) ile idam oluna gelmiştir."[189]

M. Kemal Paşa'nın mübeşşiri gibi görünen **Çalık Ahmed Paşa**'nın bu emeli hakkında Mufassal Osmanlı Târihi'nde şu değerlendirmeye yer verilmiştir.

*"Şimdiye kadar üzerinde durulmamış olan bu mesele. Osmanlı Devleti'nde belki de ilk cumhuriyet ihtilâli meselesidir. Nitekim, **II. Mustafa**'nın hal'inden sonra kimin padişah olacağına dâir müzakereler cereyan ederken **Çalık Ahmed Paşa**'nın bir devletin meşveret esasiyle icabında padişahsız da idâre edilebileceğine dâir fikirler ileri sürmüş olduğu rivâyet olunmuştur. Âsi kuvvetler, henüz Silivri'de bulundukları sıraca, Osmanlı hanedanı aleyhine atıp tutmaya başlamışlar, bu soydan kimseyi artık tahta getirmenin faydasız bulunduğu ileri sürülerek Kırım Hanzâdesini veyahud **Sokullu Mehmed Paşa**'nın, **II. Selim**'in kızı **Esmihan Sultan**'dan doğan oğlu **İbrahim** hanın torunlarından birisini padişah yapmayı teklif etmişlerdi. Nitekim **Baltacı Mehmed Paşa** da Prut Seferi'nden dönüşünde kendisini müdafaa için **III. Ahmed**'in annesine göndermiş olduğu 3 Receb 1123 târihli meşhur mektubunda bu hâdiselerden bahseder."*[190]

İsyancıların başı olan **Çalık Ahmed Paşa** bertaraf edildikten sonra sıra O'nun yeniçeri ocağında yuvalanmış arkadaşlarına geldi. Bunlardan bir kısmı sürgün bir kısmı ise idam edildi. Bu sûretle isyancıların kolu kanadı kırılınca sıra onların vezir-i azam yaptıkları **Kavanoz Ahmed Paşa**'ya geldi. Zirâ

189 Târihçi **Nâimâ**'nın eserinin altıncı cildinin sonuna ilâve olarak neşredilen **"Feyzullah Efendi Vak'ası"** sh. 131

190 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 2376

O da isyancıların tasfiyesinde mühim bir rol oynamış olmasına rağmen zorbaların vezir-i azam yaptıkları bir kimse olması itibariyle Padişah'a itimat telkin etmiyordu. 16 Kasım 1703 târihinde azlolunarak önce hapsedildi birkaç gün sonra da Sakız muhâfızlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Yerine **Damad Moralı Hasan Paşa** vezir-i azam tâyin edildi.

b. İstikrarsızlığın Devamı

Bütün bu değişiklikler yapılırken zorbaların bakiyyesi elli kadar askeri kışkırtarak isyan ettirmek istedilerse de olup bitenlerden ders çıkarmış olan sâir askerlerin telkiniyle yâhud muhâlefetiyle bu teşebbüsten vazgeçildi. Padişah da askere sükûnet ve sadakât telkin eden bir hatt-ı hümâyûn neşretti.

Zorbaların şeyhülislâm tâyin ettikleri **İmam Mehmed** esasında bu makama lâyık bir kimseydi. Lâkin O da hem zorbalar tarafından tâyin edilmiş ve hem de zorbalarla birlikte hareket etmiş olmasından dolayı azlolunarak Bursa'ya sürüldü.

Bu sırada şimşirlikte mahpus bulunan sâbık padişah **II. Mustafa** 28 Ocak 1704 târihinde vefât etti. Cenâzesi Yeni Câmi haziresinde babasının yanına defnolundu. O'nun ölümü hakkında **Lady Montequ** bir zehirlenme iddiası ortaya atmışsa da bu doğru değildir.

Kavanoz Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i azam yapılan **Moralı Hasan Paşa**'nın vezir-i azamlığı uzun sürmedi. Padişah çok güvendiği bu adamdan kısa zamanda yüz çevirdi. Son derecede hırslı olan **Hasan Paşa** bu hırsı icabı olarak devlette bir takım tâyin ve aziller yapması üzerine azledilerek mühr-ü hümâyûn **Galaylıkoz Ahmed Paşa**'ya verildi. Eski vezir-i azamın kayırdığı bazı insanlar azledilip bazıları da katledildi.

Yeni tâyin edilen vezir-i azam **Galaylıkoz Ahmed Paşa** dirâyetsiz bir adamdı. Bu durum çabucak anlaşılarak O da azledildi. Yerine **Baltacı Mehmed Paşa** tâyin edildi. (25 Aralık 1704)

Kısa zamanda devlette yapılan bu değişiklikler de istikrarsızlığın devam ettiğinin bir tezâhürüydü. Zirâ 3 Mayıs 1706 târihinde O da azledilerek mühr-ü hümâyûn Çorlulu **Ali Paşa**'ya verildi.

"*Çorlulu **Ali Paşa** sulh devam ettiği müddetçe memleketi istediği gibi idare edebilecekti. Lâkin, savaş çıkarsa vaziyet değişirdi. Kendisi harp sanatının tamamen cahili bulunduğundan, ordunun başına getirmeğe mecbur kalacağı kimseler sivrilip kedisine rakip olabileceği gibi, bir mağlûbiyet vukûunda mesuliyeti onların değil, sadrıâzam sıfatı ile kendisinin yüklenmesi mukadderdi. O sırada Fransa'nın İstanbul'daki elçisi olan **Ferriol**, Çorlulu **Ali Paşa**'nın kendi rahat ve ikbalini devletin menfaatine her zaman değişmeğe hazır bulunduğunu yazmıştır.*

Bunlardan ma'da, Poltava Savaşı'ndan sonra Rus ordusunun kuvveti hakkında çok mübalâğalı kanaatlar hâsıl olmuştu. Muhtemel bir savaşın neticesinden büyük ümidler beklenmiyordu. Bu yüzden, Ruslar'a karşı şiddetli tedbirler almadan evvel çok düşünmek icabedeceği fikri devlet ricaline hâkim olmuştu. Hâlbuki, Karadeniz'in kuzeyinden gelen bu yeni tehlike imparatorluk için çok mühimdi. Onu başlangıçta bertaraf etmek, Osmanlı Devleti'nin kat'i ve değişmez siyâseti olmalıydı.

***III. Ahmed**'in cülûsunun ilk yıllarında âsî veya şüpheli görülen pek çok kişinin azli, nef'i (sürgün) ve idamı, ordu ile sivil idarenin bir çok değerli şeflerden mahrum kalması sonucunu doğurmuştu. Ordu disiplinden oldukça mahrumdu. Buğdan sınırında düşmanı durduracak müstahkem yerler mevcut değildi İşte bütün bunlar **III. Ahmed**'i sulhü yenilemeye sevk etmişti. Lâkin, Çorlulu **Ali Paşa**'nın bir çok hakikatları kendinden gizlediğini, Ruslar'a kuvvetlenmek imkânı verdiğini, Çar'ın Osmanlı Devleti hududları boyunca bir çok hazırlıklarda bulunduğunu, vaktiyle Lehistan'a âid bulunan Özi Nehri sağ sahilini Ruslar'ın tamamen işgal ettiklerini, Ponyatovski vasıtası ile haber alınca veziri âzamı azletmekte de tereddüt*

etmemişti.

*Çorlulu **Ali Paşa**'nın azlinden sonra sadâret makamına getirilmesi en uygun kimse, muhakkak ki Babadağ'ı muhâfızlığı ile Bender'de bulunan **Yusuf Paşa** idi. Lâkin, böyle olmadı, sadâret yukarıda söylediğimiz gibi Köprülüzâde **Numan Paşa**'ya verildi."*[191]

Lâkin O da kısa bir müddet sonra azledilerek (18 Ağustos 1710) yerine o sırada Halep Beylerbeyi bulunan **Baltacı Mehmed Paşa** ikinci defa olarak tâyin edildi.

c. Poltova Savaşı ve İsveç Kıralı Demirbaş Şarl'ın Osmanlı'ya İlticası

1699 târihli Karlofça Muâhedesi ile Batı Cephesi'nde 16 yıl sürmüş olan harplerden yorgun çıkmış olan Osmanlı Devleti Avrupalılarla dostâne münâsebetlerde bulunmaya dikkat ediyordu. Çünkü kendisini toparlamaya ihtiyacı vardı. Fakat bu sırada Batılı Devletler de iyi bir durumda değildi. Fransa, İngiltere ve Almanya 1701'de başlamış olan "**İspanya Verâset Savaşları**" ile meşguldüler. Avusturya ise, bu harplerden kazançlı çıkmış olmasına rağmen en az Osmalı Devleti kadar yorgun ve bitkindi. Diğer muhasım bir devlet olan Venedik ise Amerika'nın keşfi ile deniz ticareti yollarının değişmiş olması sebebiyle iktisaden bir çöküntü yaşıyordu. Bu sırada güçlenmekte olan tek devlet Rusya'ydı.

Azak Kalesi'ni ele geçirmiş, Kırım Tatarları'na vergi vermekten kurtulmuş olan Rusya'nın başında bu sırada târihte "**Deli**" lâkabıyla anılan **Petro** (1682-1725) çar olarak bulunuyordu. O, kara cahil fakat askerliğe bilhassa da denizciliğe merakı olan bir kimseydi. Rusya'yı zahire ambarına hapsolunmuş bir fare gibi görüyor ve bu sebeple devletinin milletlerarası bir itibar sâhibi olması için denizlere bir mahreç (çıkış) sâhibi

191 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V sh. 2388

olması gerektiğini büyük bir ihtirasla benimsemiş bulunuyordu. Hatta ortalıkta O'na izafesi şüpheli[192] de olsa buna dâir bir **"vasiyetnâme"** de mevcuddur. Bunun O'na âid olup olmamasının da pek bir ehemmiyeti yoktur. Zirâ bu vasiyetnâme yalnız **Deli Petro**'nun değil bütün Ruslar'ın müşterek şuur, vicdan ve emelllerini terennüm etmektedir. Gerçekten **Deli Petro**'dan sonraki Rus Târihi bunun şahsî bir arzu değil aynen Osmanlılar'daki **"kızıl elma"**[193] idealine benzer millî bir dava olduğunu gösterecek tezâhürlerle doludur.

Bu emeli sebebiyle daha sonra Saint Simont Meclisi'nin 1721 târihinde aldığı bir kararla aynen bizdeki **M. Kemal Paşa** gibi **"Rusların Atası"** ilân edilecek olan Çar **Deli Petro** önce Karadeniz sâhillerinde bir mahreç bulmak istedi. Azak Kalesi'ni elde etmişse de 14 Aralık 1700 târihli İstanbul Anlaşması'na rağmen Karadeniz'de donanma bulundurmak hakkını elde edemedi. Esasen devletini avrupalılaştırmaya çalışan Çar, Azak Kalesi'ni bile ancak Batılılar'ın yardımıyla elde edebilmişti. Gerçekten Rusya, Azak Kalesi'ni Avusyurya topçusunun, Prusyalı mühendislerin ve Venedikliler'in bir amirali sayesinde ele geçirebilmişti.[194]

Mezkûr İstanbul Anlaşması'yla Karadeniz'de donanma bulunudurması husûsundaki teklifi:

"Padişah'ın Karadeniz'i kendi haremi telâkki ettiği, oraya nasıl yabancı birinin girmesi katiyyen müsaâde edilmiyor-

192 **Galip Kemali Söylemezoğlu** –Rusya Târihi, İstanbul 1939 sh. 242'de: *"O'na isnad olunan vaisyetnâmeler sahtedir."* denilmektedir.

193 Osmanlı Târihi'nde fetihleri tahrik eden belli başlı unsurlardan biri de bu **"kızıl elma"** efsânedir. Zirâ hiçbir kaynakta bu isimle nerenin kastedildiğinin tâyini mümkün olmamaktadır. Bazı rivâyetlere göre o önce İstanbul'du, sonra Viyana oldu. Hakikatte ise, bu muayyen bir hedef değildi. Kendisine kızıl elmanın neresi olduğuna dâir sorulan bir sorulan bir suale bir yeniçeri erinin verdiği şu cevap gâyet mânidardır. O:

"-Kızıl elma bize padişahımızın hedef gösterdiği yerdir." demiştir.

194 **Ferdinand Grenard**-Asyanın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü, (ter. **Hamdi Varoğlu**), İstanbul 1941, sh. 222

sa Karaniz'de de bir yabancı geminin bulunmasını o katiyetle muvafakat edilemeyeceği" esbab-ı mucibesiyle reddelince[195] Rusya bu istikametteki güçlüğü kavrayarak bu defa dikkatini Baltık sahillerine tevcih etti.

Baltık sahilleri o sırada ekseriyetle İsveç'in elinde bulunuyordu. Bu devletin başında ise sonradan "**Demirbaş**" lâkabıyla anılacak olan **XII. Şarl** bulunuyordu. Rusya O'nun çocuk yaşta olmasından oyun ve eğlenceyle meşgul bulunmasından istifade edebileceğini düşündü. Bu maksatla Lehistan ve Danimarka ile birleşerek İsveç'in elindeki Baltık sahillerini ele geçirmeye teşebbüs etti. **XII. Şarl** gençliğine rağmen gâyet dirâyetli bir kumandan olduğunu göstererek önce Rusya'nın tahrikiyle harekete geçmiş bulunan Danimarka daha sonra da Lehistan'ın üzerine yürüyerek bunları mağlup etti. Lâkin karşısına kırk bin kişilik ordusuyla Rusya çıktı. **Demirbaş Şarl** Rusya'yı bütün komşuları için tehlikesiz bir hâle getirmek istiyordu. **Demirbaş Şarl** Ruslar'ı mağlup etmişse de harp nihâyete ermedi. Ruslar yeniden asker toplayarak tekrar harekete geçtiler. Altı yıl süren Rus- İsveç savaşları sonunda **Demirbaş Şarl** mağlup oldu. O'nun 1708 târihinde "**Poltava Savaşı**" nda yenilmesinin neticesi olarak Ruslar Baltık sahillerinde denize ulaştılar ve burada Petersburg şehrini inşa ederek Doğu Avrupa'da rakipsiz bir hâle geldiler. Zirâ Lehistan baştanbaşa Ruslar'ın eline geçmiş oldu.

Ruslar'a yenilen **Demirbaş Şarl** yegâne yardım göreceği devlet olarak gördüğü Osmanlılar'a sığındı. Osmanlılar'a yükseliş hâlindeki Rusya'nın ileride doğurabileceği sıkıntıları anlatmak için hududsuz bir gayret sarf etti. Çünkü hasmı olan Ruslar karşısında yegâne güç olarak bu devleti görüyordu. Diğer taraftan Ruslar 1700 târihli İstanbul Anlaşması'nın kendilerine yüklediği külfetleri ifa etmekten imtina ettikleri için Osmanlılar'ın da Rusya'ya bir ders vermesi gerekiyordu. Fakat

195 **R. Lacoste**- la Posseé Sovetique, Paris 1946 sh. 26'dan naklen **Haluk F. Gürsel**- Türk-Rus İlişkileri, İstanbul 1968, sh. 51

ufukta görünmekte olan bir Türk-Rus çatışmasının yegâne sebebi bu muâhedenin ihlâli değildi:

Rusya'yı Dünyâ'da hatırı sayılır bir devlet haline getirmek hatta bir imparatorluk seviyesine yükseltmek isteyen Çar **Deli Petro** Eflâk, Buğdan ve Sırbistan'daki hıristiyan Osmanlı tebasını el altından isyan ettirmek için çalışıyordu. Buralara gönderilen papaz kıyafetli ajanlar harıl harıl Osmanlı aleyhine yerli hıristiyanları tahrik diyorlardı. Hatta bunlar Mora Yarımadası'na kadar sarkarak burada kendine bend edebildikleri Rumlar'a bir taltif mâhiyetinde olmak üzere üzerinde "***Petro: Ruslar'ın ve Grekler'in İmparatoru***" yazılı madalyalar dağıtıyorlardı.

Bu tahrikler neticesinde isyan eden bir kısım Arnavut ve Rumlar'ın bu isyanını bastıran Osmanlılar'a karşı Rusya'dan yardım talep ettikleri görüldü. Daha sonra 1710 Yılı'nda on beş yirmi bin sırplı **Deli Petro**'ya müracaat ederek emrine âmâde olduklarını bildirdiler.

Bu hazırlık safhasından sonra Osmanlılar'a karşı cesâretlenen **Petro**, önce Eflâk Beyi ile anlaşarak istiklâl elde edebilmesi için kendisine yardım edeceğini bildirdi. Eflâk Beyi de Ruslar'ın Osmanlılar ile harp etmesi hâlinde kendilerine otuz bin askerle iltihâk vaadinde bulundu. Tabiî böyle bir hareket hâlinde Sırplar ve Karadağlılar da Ruslar'ın yanında yer alacaklarını tahhüd etmiş bulunuyorlardı.

Bu sırada Avrupa Devletleri'nin İspanya Verâset Savaşları ile meşgul bulunması da Ruslar'ı cesâretlendiriyordu. Bu sebeple Osmanlı'ya saldırmak için bahâne arayan Çar **Deli Petro** Osmanlı'ya iltica eden **Demirbaş Şarl**'ın iâdesini talep etti. Bu yapılmadığı takdirde hap edeceği tehdidinde bulundu. Hristiyan Osmanlı teb'asını da Osmanlılar'ı bir koyun sürüsü karşısında vahşi bir kurt olarak tasvir eden ve onları bu kurdun tecâvüzünden kurtarmak zamanı geldiğini bildiren beyannâmelerle tahrik ediyordu. Bütün bunlar yirmi yıl müddetle imzalanmış olan 1700 târihli İstanbul Anlaşması'na mugayir-

di. Rus tahrik ve tehdidlerine **Demirbaş Şarl**'ın teşvikleri de eklenince bir Rus Osmanlı çatışmasının çok yakın olduğu fark edilerek hazırlıklara başlanıldı. Lâkin ilk tecâvüz yine de Rusya'dan geldi. Osmanlı'nın kuzey hududlarındaki Rus tecâvüzlerine aynı zamanda Kırım'a karşı tecâvüzleri de eklenince Osmanlı artık daha fazla hareketsiz kalamayacağını anlayrak 1711 târihinde Rusya'ya ilân-ı harp etti. Hiç şüphesiz bu geç kalmış bir hareketti. Eğer Poltava Savaşı sırasında yapılsaydı elbette başarı daha büyük olurdu. Lâkin Osmanlı Devleti'nin Karlofça ile nihâyetlenen uzun savaşlardan sonra belli bir müddet dinlenmeye ve toparlanmaya ihtiyacı vardı. Bu sebepledir ki, Ruslar'la bir savaşa müncer olabileceği düşüncesiyle **Demirbaş Şarl**'ın ilticası tereddütlerle kabul olunmuştu. Bununla beraber Osmanlı ahlâk ve hamiyet anlayışının bir numûnesi olarak bu ilticâ kabul edildikten sonra kendisine her türlü iyi muâmeleye ilâveten Rus tehdidleri göğüslenerek iâdesi asla düşünülmemiştir.

ç. Prut Savaşı

Bu sırada ikinci defa vezir-i azamlığa tâyin edilmiş olan **Baltacı Mehmed Paşa** Ruslar'a karşı yapılcak savaşta serdar tâyin edildi.

Harekete geçen Osmanlı ordusu ilerlerken **Petro** da Buğdan'a girdi. Burada kendisine vaad edilen otuz bin Buğdan askerinden hiçbir eser yoktu. Diğer Osmanlı teb'ası hıristiyanlar da metbû devletlerine karşı ayaklanmamışlardı. Ruslar umduklarını bulamayınca müşkül bir duruma düştüler. Muhtelif kaynakların verdiği rakamlar birbirini tutmamakla beraber Türk Ordusu'nun yüz bin kişi civarında olduğu kabul edilebilir.[197] Rus Ordusu ise ancak altmış bin kadardı. Harb

196 **Ahmed Refik**-Memâlik-i Osmaniye'de **Demirbaş Şarl**, İstanbul 1332 sh.33

197 **Akdes Nimet Kurat**-Prut Seferi ve Barışı, C.I, sh.423-428

sahnesi Buğdan'da Prut Nehri'nin Falçı Geçidi'nin bulunduğu yerdi. Muhârebe 19 Temmuz'dan itibaren üç gün sürdü. **Baltacı Mehmed Paşa** ordusunun başında yiğitçe vuruşarak nehrin karşı yakasına geçmiş ve Ruslar'ı cepheden zorlamaya başlamıştı. Kırım Hanı **II. Devlet Giray** da arkadan hücum edince Ruslar, Prut Nehri'yle bataklık arasında sıkışıp kaldılar. Gâyet ümitsiz bir vaziyete düşen Rus ordusu, harbin üçüncü günü aman dilemeye mecbur kaldı. **Deli Petro**, çadırına çekilerek kara kara düşünmeye ve ecel terleri dökmeye başladı. Artık kendisi için can hasmı olan Türkler'in merhametine iltica etmekten başka çâre kalmamıştı. Etrafındakilerin teşvikiyle sulh teklifinde bulundu.

Ruslar'ın bu teklifini biraz tereddüdden sonra kabul eden **Baltacı Mehmed Paşa** ile Rus murahhas heyeti arasında 21 Temmuz 1711'de ***Prut Muâhedesi*** imza edildi. Bu muâhedenin başlıca maddeleri şunlardır:

1. Karlofça Muâhedesiyle Ruslar'a terkedilmiş olan Azak Kalesi bütün top ve mühimmatıyla birlikte Osmanlılar'a iâde edilecektir.
2. Ruslar'ın bu civarda yeniden inşa ettikleri bütün kaleler yıkılacaktır.
3. Kırım Hanı'na ve Kazaklar'a Ruslar tarafından asla müdâhale edilmiyecektir.
4. İsveç Kralı **Demirbaş Şarl** memleketine serbest bir sûrette dönebilecektir.
5. İstanbul'da Rus elçisi bulundurulmayacaktır.

Prut Muâhedesi'nin bütün maddeleri, **Demirbaş Şarl** ile Kırım Hanı hâriç olmak üzere[198] **Baltacı Mehmed Paşa** ve berâberinde bulunan diğer paşaların muvafakatiyle tanzim ve imza edilmiştir.

Fakat **Deli Petro** imha edilmekten kurtulur kurtulmaz bu

198 **Ahmed Refik**-A.g.e. sh.35

muâhedenin bütün maddelerini tatbik etmemek için mümkün olan zikzakları çizmekten geri kalmamıştır.

Prut Muâhedesi İstanbul'da gâyet münâsip karşılanmış ve haklı bir sevinç uyandırmıştı. Fakat **Demirbaş Şarl** ile Kırım Hanı'nın muhâlefeti ve buna eklenen **Baltacı**'nın İstanbul'daki muârızlarının tahrikleri, O'nun önce azledilip Limni Adası'na sürülmesini sonra da idam fermânının çıkartılmasını neticelendirdi. Ancak bu fermanın icâbı yerine getirilmeden **Baltacı Mehmed Paşa**, Limni Adası'nda normal eceli ile hayata gözlerini kapadı. **Baltacı**'nın idâmına ferman çıkarılmasına âmil olan devlet ricali arasında O'nu çekemiyen **Damad Ali Paşa**'nın rolüne bilhassa işâret etmek gerekir.[199]

Baltacı Mehmed Paşa, Rus ordusunu imha etmeyerek onların sulh tekliflerini kabul etmiş olması sebebiyle çeşitli şekillerde itham edilmişti. Fakat bunların hiç birinin aslı yoktur. Bu iddialar şöylece hülâsa edilebilir.

1. Baltacı Mehmed Paşa, Ruslar'ın sulh teklifini kabul etmek için rüşvet almıştır.[200]

Bu iddianın gerçekle hiçbir alâkası olmadığı bu gün tamamen anlaşılmış bulunmaktadır. Ruslar'dan iki yüz bin rubleden fazla tahmin olunan bir hediye kabul edilmiştir. Fakat bu meblâğın rüşvet telâkki edilmesine imkân yoktur. Bu bir nevi fidye-i necât olarak verilmiştir ki; böyle muhârebelerde zaten

---

199 Netâyiz-ül Vukûat, C.III. sh.21

200 Bkz. **A.N. KURAT** - Prut Seferi ve Barışı C. II, Ankara 1953, sh. 519-520 - Aynı müellifin **"Rusya Târihi"** isimli eseri, sh. 261 - **A.N. KURAT - Baltacı**'nın rüşvet aldığı yolundaki iddiasını **"Diplomasi Tarihi" (Tom Pervyi,** pot Rod reka- de. V.P. Potemkina - Moskova 1941) adlı eserin tahlili dolayısıyla da tekrarlamaktadır. Bkz. Ankara Üniversitesi D.T.C.F. dergisi C. II, sayı 5 Ankara 1944, sh. 801 (1711 de Barış akdedilirken yalnız vezire değil, müftüye ve İngiliz ve hem de Hollanda elçilerine rüşvet vermek lâzım geldiği" kaydediliyor (sh. 276) ki tamamiyle yanlıştır. Prut Barışı akdedilirken yalnız **Baltacı Mehmet Paşa**'ya ve yanındakilere rüşvet verilmiş..." denilmektedir.

mûtaddı. Hakikatte ise **Baltacı Mehmed Paşa**, büyük askerî masrafları gerektiren bu sefer dolayısıyla zenginleşecek yerde üstelik fakirleşmişti. Zirâ şahsen de ordunun masraflarına imkânları nispetinde iştirak etmişti.[201]

2. Rus Ordusu'nun imha edilmemesi, o zaman **Deli Petro**'nun metresi sonra da halefi olan **Katerina**'nın, **Baltacı Mehmed Paşa**'nın çadırına gelerek kendisini en şuh ve aşûfde tavırlarla O'na teslim etmesi ile de izah edilmiştir. Hakikatte ise bu iddianın târihî bir gerçekten ziyâde ancak sinema senaryolarında rastlanabilecek saçmalıklardan olduğu muhakkaktır. Çünkü **Katerina**, **Baltacı**'nın çadırına gelen Rus heyetine asla dâhil olmamıştır. Gelen heyet hepsi de erkek olmak üzere beş kişiden ibâretti. Bu iddia, olsa olsa **Katerina**'nın fıdye-i necat olarak gönderilen meblâğa dâhil edilmek üzere üzerindeki bütün mücevherleri vermek gibi bir fedakârlıkta bulunmasından galat olsa gerektir. Ancak bu vesileyle belirtmek gerektir ki, **Katerina**'ya âid olup gönderilen hediyeler meyanında bulunan kıymetli bir yüzük de bu muharebeye iştirak eden sadâret muhtesibinin terekesinde çıkmıştır.[202]

Baltacı Mehmed Paşa'nın bu tarzda ithamı muhakkak ki çok sonradır. Önce sâdece mevcud bir imkânı kaçırarak Rus Ordusu'nu imha etmemiş olması ileri sürülmüştü. Bu nokta-i nazarın dahi -üzerinde ciddî bir sûrette durulursa- pek de haklı olmadığı görülür. **Baltacı**, ve kendisiyle birlikte Moskof sulh teklifini kabul etmeye taraftar olanların nokta-i nazarlarını

201 **İsmail Hâmi DANİŞMEND**, **Baltacı**'nın Prut Zaferi (İstanbul 1955) isimli eserinin 9. sahifesinde, **Baltacı** tarafından Vâlide Sultan'a yazılan mektubdan şu satırları naklediyor: "*Bu fakirin kabahatim, etbâım ve kendi mâlik olduğunu bu uğurda sarf-u bezl idüp beş yüz keseden mütecâviz dünyûna dahi giriftar olup top ve humbara yağmur gibi yağarken re'y-el-ayn mevtimi müşâhede ederek yalınkılıç meterise yürüyüp biavn-illâhî Teâlâ taburların bozup...*"

202 **İ. Hâmi Danişmend**- A.g.e. sh.9

ve kendilerini bu sulh akdine icbar eden sebepleri iki şıkta mütâlâa etmek mümkündür:

1- Muhârebenin üçüncü günü Yeniçeriler ağır zâyiat vermiş olduklarından dolayı yüz geri etmişler, fakat ortalık kararmakda olduğundan Rus Ordusu bunu fark etmemişti.[203] Binâenaleyh Osmanlı Ordusu'nun harbi devam ettirmek husûsunda azmi kırılmıştı. Bu sebeple askerine daha fazla güvenemeyen Vezir-i azam **Baltacı Mehmed Paşa**, Ruslar'ın sulh tekliflerini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Yeniçeriler isyan hâlindeydi. Harb istemiyorlardı. Şâyet muhârebeye devam edilecek olursa harbin fena bir sûrette neticeleneceğini söyleyenler vardır. Bunlara göre **Baltacı**'nın ordudaki çözülme tehlikesini gizliyebilmesi elbet Paşa için bir başarı idi. Bunlar sonraki Kartal Muhârebesi'ni örnek tutuyorlar ve diyorlar ki: 1770 târihinde Kırım Hânı ile sadrazam ordusundan mürekkep yüz seksen bin kişilik Osmanlı Ordusu, otuz bin kişilik Rus Ordusu'nu Kartal sahasında çevirmişti. Ruslar için **Petro**'nun Prut'daki mağlûbiyetine benzeyen bir felâket hazırlanmıştı. Fakat Yeniçeriler muhârebeye sekiz saat dayanamayarak bozuldukları için Kartal Fâciası baş göstermişti.[204]

Yeniçeriler'in muhâlefeti mes'elesi olmasaydı tarih nazarında Sadrazam **Baltacı Mehmed Paşa** da, ordu erkânı da kurtulamazlardı.[205]

Böyle bir neticeyi gördükten sonra **Baltacı Mehmed Paşa**'nın daha ileriye gitmiyerek **Deli Petro** ve ordusunun imhâsıyla neticelenmesi melhûz bir harekete girişememesini kına-

203 **İ. Hami Danişmend**-A.g.e. sh. Yeni Mecmua s.42 "Devlet-i Aliye-Rusya Münâsebeti"

204 **Ahmed Hâmid - Mustafa Muhsin**, Türkiye Tarihi, sh. 266

205 Yeni Mecmua - Devlet-i Âliye - Rus Münâsebeti, s. 42

mak gerçekten yersizdir.[206]

Altmış bin kişilik Rus ordusunu imha etmekle Rusya muhakkak ki, ortadan kalkmazdı.[207] Belki biraz gerilerdi. Fakat yeniden hazırlanıp gelebilecek olan Rus kuvvetleri ile harbe devam mecbûriyeti hâsıl olacağı muhakkaktı. Bu durumda Yeniçeri ordusunun harbin üçüncü günü takındığı tavır dikkate alınınca bunun ehemmiyeti daha ziyâde anlaşılır.

Bütün bu iddiaların Rusya'ya karşı tam ve daha büyük bir zafer arzu eden **Demirbaş Şarl** ile Kırım Hanı **Mengli Giray**'ın muhâlefeti ve **Baltacı**'nın İstanbul'daki muhâlifleri yüzünden ortaya çıkmış olduğu muhakkaktır.

Gerçi bazı târihçiler **Baltacı Mehmed Paşa'yı *"âciz, korkak ve beceriksiz"*** gibi sıfatlarla itham etmektedirler.[208] Fakat hakikat şu ki, **Baltacı Mehmed Paşa,** nâmuslu, dirâyetli, müstağni ve muktedir bir vezirdi. Muvaffakiyeti de bunu isbat etmektedir. Esâsen İstanbul'da da bu dirâyet ve liyâkatı müsellem olduğundan Çar'ı elinden kaçırmış olmakla değil de dönüşte Edirne'de fazla kalmasının Padişah'ı hall'e çalışması tarzında te'vil edilmesinden dolayı azledilmiştir. Hatta vezir-i azamlıktan ilk azline sebep olarak da ***"nâz-u istiğna"*** sı gösterilir.

---

206 **Abdurrahman Şeref** - Târih-i Devlet-i Osmaniye, C. II. sh. 139

207 **Ali Kemal** - Bir Safha-i Târih, S. 55 - **Râşid** Tarihi C. 3. sh. 361 "*Bunları katl-i âm etsek bile yine kâfir tükenmez...*"

208 Bkz. **A.N. KURAT** - Rusya Târihi sh. 261 - Korkak ve beceriksiz gibi ithamları birçok kere tekrarladıktan başka Prut C. I. Sh. 463-464'de daha da ileri giderek **Baltacı Mehmed Paşa** hakkında "**puşt**" kelimesini dahî kullanmaktadır. Fakat bir nakle istinad ettirilen bu haksız hakaretin esas kaynakta mevcud olmadığı gösterilen sahifenin fotokopisi ile **İ. H. Danişmend**'in adı geçen eserinde (Bkz. a.g.e. sh. 12'deki klişe) ispat edilmektedir. Böyle ithamlar maalesef eski kaynaklarda da mevcuttur.

Meselâ **"Nusradnâme"** sh. 76'da ***"Mehmed Paşa"*** *anlaşılmaz bir eşek (Har) olduğundan...*" diye geçmektedir.

Tabiatıyla bu vesile ile Rus Çar'ın gözdesi **Katerina**[209]nın geceleyin **Baltacı Mehmed Paşa**'nın çadırına gelmiş olduğu yolundaki iddia da pespâye bir yalandır.

d. Prut'tan Sonraki Hâdiseler

Prut Anlaşması sonrasında Rus Çarı kabul ettiği şartlara riâyet etmeyerek Azak Kalesi'ni teslime yanaşmadığı gibi diğer mükellefiyetlerini de yerine getirmek istemeyip bir oya-

---

209 Rusya'nın bir imparatorluk hâline gelebilmesi için gece gündüz çalışan **Petro,** aynı zamanda son derece içkiye ve kadına düşkün sefih bir kimse idi. İlk gençlik yıllarından beri hayatına birçok kadın girmişti. Bunlardan biri de O'nun hayatında ve Rus târihinde çok müessir bir rol oynamış olan **Katerina'**dır.

1702 Rus - İsveç Harbi esnasında Liyonya şehrinden kaçan bir âile, Rus barakalarına sığınmıştı. Bu âile bir Protestan papazı ile onun karısı ve bir genç kızdan ibâretti. Papaz, bu genç kızın bir nevi hâmisi durumunda idi. **Marta** adındaki bu kızı karargâhta alıkoydular. Önce bir astsubaya metres oldu. Sonra ordu kumandanının metresliğine yükseldi (!..). Ordu kumandanı bu fâhişeyi bir müddet sonra Çar **Deli Petro**'nun yakın arkadaşlarından **Mençikof'**a hediye etti. **Marta, Mençikof**'un metresliğinden Çar'ın gözdeliğine intikal edebilmek için oldukça keskin olan zekâsını yerinde ve zamanında kullanarak çıkan fırsatları değerlendirebildi. Rus târihinin çok güzel ve gâyet zeki, aynı zamanda delişmen tabiatlı bu metreslikten gelme kadına pek çok şey borçlu olduğu muhakkaktır. **Marta**'nın tabiatı **Petro**'ya çok uyuyordu. Fakat O, **Petro**'ya da hiçbir zaman sâdık kalmamıştır.

Prut Muhârebesi'nde zekâsı sâyesinde bulduğu kurtuluş çâresi ve bütün zinetlerini bu uğurda fedâ etmesi sebebi ile Çar'ın gözüne adamakıllı girdi. **Katerina** takma adı ile şöhret bulan bu fâhişeyi, **Deli Petro,** Prut dönüşü şükran borcunu ödeyebilmek için zevceliğe kabul etti. 1712 Yılı'nda taç giydirilerek Çariçeliği ilân olundu. Nesebi şüpheli olan **Anna** ve **Elizabet** adındaki kızları da bu vesile ile **Petro** tarafından evlâd olarak tanındı. Fakat **Katerina, Petro**'ya yine de sâdık kalmadı. **Mons** adlı bir subayla gizli münâsebet kurdu. **Petro** bu subayı itiraf ettirdikten sonra astırdı.

Katerina bu vartayı da kolayca atlatmasını becerebildi. Fakat ne de olsa gözden düştü. Bu sebeple **Petro,** eski karısından olan oğlu **Aleksi** ile meşgul olmaya ve O'nu kendisine halef olarak yetiştirmeye çalıştı. Fakat tam mânâsı ile bir sefih olan **Aleksi**'nin müstakbel bir Çar olabilmesi için gerekli disipline girmesini sağlayamadı.

lama taktiğine başvurduğu için Osmanlı Devleti yeniden savaş hazırlığına başladı. Baharda yapılacak bir sefer için hazır olmaları husûsunda vâlilere emirler gönderildi. Padişah bu sefer için pek arzuluydu. Zirâ O, Prut'ta büyük bir fırsat kaçırılmış olduğu ve artık Ruslar'ı kat'î bir şekilde yenebileceğimiz hususunda devlet ricalince ikna edilmişti.

O sırada İstanbul'a gelmiş olan Rus elçisi Yedikule Zindanları'na tıkıldı. Padişah gerekli harp hazırlıklarını bizzat kontrol etmek için Edirne'ye gitti. Bu durumda sulh şartlarını temin maksadıyla İstanbul'da rehine olarak bırakılmış bulunan Rus başkumandanının oğlu **Mihâil** ile Dışişleri Bakanı **Şafirov** kendileri için yaklaşan tehlikeyi görerek harekete geçtiler. Önce İngiltere ve Felemenk (Hollanda) elçilerine müracaatla onlardan ara buluculuk yapmalarını rica ettiler. Zira biliyorlardı ki o sırada devletleri Osmanlı'ya karşı yeni bir harbe hazır değildi. Bir taraftan da çarlarına bir mektup göndererek Osmanlılar'daki hazırlığı haber verip O'ndan gerekli adımı atmasını talep ettiler.

Gerçekten onların bu faaliyetleri kendileri hesabına iyi bir netice hâsıl etti. Rus Çarı yedi maddelik yirmi sene müddetli yeni bir sulh anlaşması imzalayarak İstanbul'a gönderdi. Bununla da kalmayarak Azak Kalesi'ni Osmanlılar'a iâde etti. Ayrıca Ruslar evvelce taahhüd etmiş oldukları üzere bazı müstahkem kaleleri de yıktılar. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti kararlaştırdığı seferden vazgeçti. (17 Nisan 1712)

Bununla beraber Padişah evvelce bu savaşı arzu etmekte olduğundan buna taraftar olmayan **Yusuf Paşa**'yı vezir-i azamlıktan azlederek yerine **Nişancı Süleyman Paşa**'yı tâyin etti. **Yusuf Paşa** birkaç seneden beri devletin başına gelen gâilelerin sebebi olarak **Türkiye'**ye sığınmış bulunan İsveç Kıralı **Demirbaş Şarl**'ı görüyor ve O memleketine dönmedikçe Ruslar'la vâkî ihtilâfların bitmeyeceğini düşünüyordu. Bu sebeple devrin şeyhülislâmı **Ebezâde Abdullah Efendi** ile de istişare ederek O'nun desteğini sağladıktan sonra Bender muhâfızı

İsmail Paşa ile Kırım Hânı'nın oğlu **Kalgay Mehmed Giray**'ı bu iş için vazifelendirdi. **Demirbaş Şarl**'a yol harçlığı olarak sekiz yüz kese ihsanda bulunuldu. Ayrıca borç olarak da iki yüz kese para verildi. Lâkin İsveç Kıralı Lehistan'da bulunan Rus askerleri sebebiyle kendisini emniyette hissetmeyerek güzergâhta tekrar Ruslar'a esir düşmekten korktuğu için bu husûsta isteksizlik gösterdi. **İsmail Paşa** O'nun bu tavrını Rus korkusundan ziyâde kendisinin Türkiye'de kalmak istemesiyle izah yolunda vezir-i azama mâlûmat ulaştırdı. Aslında **Demirbaş Şarl**'ın endişesi yerindeydi. Ruslar Lehistan'da askerleri bulunmadığını söylüyorladı ama bu doğru değildi.

Bu meseleyi görüşmek üzere Padişah **III. Ahmed**'in riyaseti altında bir meclis toplandı. Paşalar **Demirbaş Şarl**'ı kusurlu gösterdiklerinden Padişah O'nun cebren gönderilmesini, bunu kabul etmediği takdirde yakalanıp hapsedilmesini sonra da Dimetoka'da (Gümülcine) mecbûrî ikamete tâbî tutulmasını irade etti. Bu irade devrin şeyhülislâmının fetvasıyla da teyid edildi. Bu karar bender muhâfızı **İsmail Paşa**'ya bildirilerek gereği icra edildi. Lâkin bu durum asker ve ahâlide umûmî bir hoşnutsuzluğa sebep oldu. Zirâ Yeniçeriler "**Demirbaş**" lâkabıyla andıkları İsveç Kıralı'nı Ruslar'a karşı kazandığı başarılardan dolayı kahraman kabul ediyor kendisini pek ziyade takdir ediyorlardı. Halka gelince onlar da bir misafire yapılan bu muâmeleyi millî terbiye ve inanışlarına aykırı görerek şiddetle kınıyorlardı.

Bu duruma muttali olan Padişah hata ettiğini anladı. Böyle bir yanlış karar vermesine sebep olan Kırım Hanı **Devlet Giray**'ı azlederek Rodos'a sürdü. Sonra da vezir-i azam **Süleyman Paşa**'yı azlederek O'nun yerine **İbrahim Paşa**'yı tâyin etti. Lâkin **İbrahim Paşa**'nın vezir-i azamlığı çok uzun sürmedi. Gözü pek, harp taraftarı olmasına rağmen devlet işlerinde kifâyetsizliği görülen **İbrahim Paşa** bu makamda ancak yirmi bir gün kalabildi. Lâkin O'nun önce azledilip mütreâkiben de katledilmesinin sebebi bu dirâyetsizliği değildi. Padişah'ın

damadı olan **Silâhtar Ali Paşa** o sırada Padişah'ın gölgesi gibiydi. **İbrahim Paşa** O'nu kendisine rakip görerek bir ziyafette öldürmeye teşebbüs edince kabak kendi başına patladı. Önce azledildi sonra da idam edildi. **Silâhtar Ali Paşa** gerçekten o sırada fiilî bir hükümdar gibiydi. Fakat işlerin karışıklığı sebebiyle başarısızlıklardan mes'ul tutularak idam edilmekten korktuğu için perde arkasından işleri idare etmeyi tercih ediyordu.

İbrahim Paşa O'nun bu durumuna vâkıf olmakla kendisiyle mücadeleye kalkışınca ortadan kaldırılmasıyla **Silâhtar Ali Paşa** güya bin naz ve istiğna ile vezir-i azamlığı kabul etti.

Ali Paşa, Padişah'ı Ruslar'la harp etmek yerine sulh yapmanın daha menfaatli olduğuna ikna etti. Esasen bu sırada tekrar İngiltere ve Felemenk elçileri de tavassut için harekete geçmiş bulunuyorlardı. Bu sebeple Ruslar'la "**Edirne Anlaşması**" diye bilinen on bir maddelik bir anlaşma yapılarak 24 Haziran 1713'te imza edilerek Prut Muâhedesi'ne kat'i bir şekil verilmiş oldu.

Bu anlaşma üzerine **Demirbaş Şarl** beş seneden ziyâde misafir olarak kaldığı Osmanlı ülkesinden ayrılarak selâmetle memleketine dönebildi.

e. Osmanlı-Venedik Anlaşamazlığı ve Mora'nın İstirdadı

1699 târihli "**Karlofça Muâhedesi**" ile büyük ölçüde arâzi kaybeden ve -umûmî kabule nazaran- bir "**Gerileme Devri**"ne girmiş olan Osmanlı Devleti Prut zaferi ve binnetice "**Edirne Anlaşması**"ile kendinde yeni bir güçlenme hissettiğinden kayıplarını telâfi arzularıyla harekete geçti. Bu kayıpların başında Venedikliler'e kaptırılmış olan Mora Yarımadası gelmekteydi.

Bu sırada Venedik Devleti yeni keşiflerle deniz ticâret yollarının değişmiş olması sebebiyle güçsüzleşip inkıraza yüz tutmuş bulunuyordu. Bunu fark eden vezir-i âzam **Silâhtar Ali Paşa** bu sebeple kayıpların telâfisine Mora'dan başlamak iste-

di. Üstelik bunu gerektiren başka sebepler de vardı:

Bir müddet önce Ruslar'ın tahrikiyle isyan eden Karadağlılar **Numan Paşa** tarafından tenkil edilmişler fakat âsilerin bir kısmı kaçıp Venedik'e sığınmışlardı. Venedikliler bu isyancıların Osmanlı'ya teslim edilmesi teklifini reddettikleri gibi üstelik Dalmaçya sahillerinde Karadağlılar üzerinde tahrikâta ve isyan edenlere destek sağlamaya devam ediyorlardı. Buna ilâveten Venedikliler'in Akdeniz'deki Türk gemilerine tecâvüzleri de sürüp gitmekteydi. Venedikli korsanlar böyle tecavüzlerle Osmanlı ticâret mallarını yağmalıyor, gemide buldukları insanları da katliâma mâruz bırakıyorlardı. Bu husûstaki şikâyetlere de aldırmıyorlardı. **Numan Paşa**'nın bütün bu olup bitenleri mufassal bir sûrette İstanbul'a bildirmesi üzerine Venedik'e karşı harp hazırlıklarına başlanıldı.

Venedikle yapılacak savaş aynı zamanda bir deniz savaşı olacağından donanma takviye edildi. O sırada kaptan-ı derya olan eski vezir-i azam **Süleyman Paşa** ihtiyarlığı sebebiyle azledilerek yerine **Cânım Mehmed Paşa** tâyin edildi. Venedik balyosu (elçisi) celbolunarak devletinin Karlofça Muâhedesi'ne aykırı olmak üzere Osmanlı aleyhine vâkî icraatları birer birer sayılıp dökülerek bunların sebepleri soruldu. **Balyos** her şeyi inkâr etti. Bununla da iktifa edilmeyerek bütün bu şikâyetler bir mektup hâline konularak Venedik hükümetine kaptan-ı derya vasıtasıyla tebliğ edildi. Bu mektupta Venedik'in Karlofça Muâhedesi'ni imza eden devletlerden biri olduğu hâlde bu muâhedeye riâyet etmeyerek icra ettiği fiiller nakledildikten sonra imza ettikleri muâhedeye riâyet edip etmeyecekleri husûsundaki niyet ve kararlılıklarının ne olduğu soruldu. Venedikliler buna bir cevap bile vermediler. Bunun üzerine Padişah sulh şartlarını kendileri bozmuş olduğu sebeple devletinin bir harp kararı almış olduğunu kendilerine tebliğ etti. 8 Aralık 1714 târihinde Venedik'e karşı alınan savaş kararıyla harekete geçildi.

Önce Bosna, İşkodra, İnebahtı ve Eğriboz'daki kumandanlara nezdlerindeki Venedik konsoloslarının Türk

tüccarlar memleketlerine dönünceye kadar -bir tedbir olarak- hapsedilmeleri emredildi. Ayrıca gemileriyle gelip donanmaya katılmaları için "**Garp Ocakları**" denilen Afrika sahilindeki vilâyetlerin vâlilerine fermanlar gönderildi. 1 Nisan 1715'te İstanbul'dan yola çıkan ordu Edirne'ye geldi. Bu sırada **Cânım Mehmed Paşa** da donanma ile Selânik'e varmış bulunuyordu. Mora'nın kale be kale fethi gerektiğinden bu işin de zamana mütevakkıf bulunduğundan burada fazla eğlenilmeyerek Mora üzerine harekete geçildi.

Mora halkı mezhep farklılığı dolayısıyla Venedikliler'den nefret ediyor ve Karlofça'ya kadar iki yüz elli sene müddetle idâresi altında yaşadıkları Osmanlı'nın adâletini mumla arıyorlardı. Bu sebeple yerli halkın mukavemet etmeyeceği tahmin edilmeteydi ki bunun doğruluğu çabukça görüldü. Edirne'den büyük bir âlâyişle harekete geçen serdar-ı ekrem **Silâhtar Ali Paşa** ilk hedef olarak Korent Berzahı'nı seçti. Buradaki stratejik ve müstahkem bir mevki olan Gördes Kalesi'ni kolayca ele geçirdi. Bunun hemen arkasından Anapoli Kalesi'ni fethetti. (12 Temmuz 1715) müteâkiben gayet müstahkem olan Modom, Koron ve Navarin kaleleriyle civardaki birçok kale ve şehri fethetti. (Ağustos 1715)

Vezir-i azam bu başarıları elde ederken Diyarbekir Beylerbeyi **Kara Mustafa Paşa** da Kasteli Kalesi'ni kolayca istirdad etti. Kaptan-ı Derya **Cânım Mehmed Paşa** ise daha önce Osmanlılar tarafından fethedilmemiş olan İstendil Adası'nı on iki saatlik bir kuşatmadan sonra fehetti. (6 Haziran 1715) Müteâkiben Egine Adası üzerine yürüdü. Buradaki düşman donanmasını kaçmaya mecbur bırakarak burayı da kısa bir müddet zarfında Venedikliler'den geriye aldı.

*"Serdar-ı ekrem **Silâhdar Ali Paşa**, bu muvaffakiyetinden sonra Anadolu beylerbeyi Türk **Ahmed Paşa**'yı Mora'nın doğu sahilindeki Menekşe (Benefşe) ve Rumeli Beylerbeyi **Ahmed Paşa**'yı Ayamavra kalelerinin fethine gönderdi. Menekşe Kalesi, savaşsız olarak Osmanlı deniz kuvvetlerine teslim oldu. (4*

*Eylül 1715). **Silâhdar Ali Paşa** bunun üzerine İstef'e (Teb)'deki genel karargâhına döndü. Aynı zamanda, Ayamavra'nın da işgal edilerek Mora fethinin tamamlanmış olduğu haberi geldi. Kiklad Adaları'ndan İğneada (Niyo), Osmanlı donanması tarafından daha Modon'a gelinirken alınmıştı. Mora'nın güneyindeki Malya burnuna yakın Çuka (Serigo) Adaları'nı da yine Kaptan Paşa Modon'un zabtından sonra Menekşe Kalesi'ni teslim almaya gelirken fethetti.*

*Böylece, Gördes muhâsarasından itibaren Mora yüz bir günde tamamen ele geçirilmişti. Vâliliğine, büyük yetkilerle Diyarbekir vâlisi **Kara Mustafa Paşa**, Alay beyliğine Aydınlı **Mehmed Ağa** tâyin edildiler. Aynı zamanda genel af ilân edilip halka yerlerine ve köylerine dönerek huzur içinde günlük hayatlarına devam etmeleri bildirildi.*

*Girit Adası'nın merkezi Kandiye'nin teslimi karşılığında vaktiyle yine Girit'te bulunan Sperlonga ve Suda kaleleri ve Bosna hududunda bazı yerler Venedikliler'e terk olunmuştu. Venedikliler'in her yerde yenilişi üzerine bu fırsattan faydalanılarak Suda Kalesi derya kaptanı **Cânım Hoca Mehmed Paşa** ve Sperlonga Kalesi Kandiye muhâfızı İzmirli **Ali Paşa** tarafından alınarak Girit Adası'nın Venediklilerle tamamen alâkası kesilmiş oldu (Eylül 1715)."*[210]

Vezir-i azam **Ali Paşa** bundan sonra Yunan (İyon) Denizi'ndeki Korfu adasını fethetmek istiyordu. Zirâ burası Venedik gemileri ve korsanların barındıkları en mühim bir müstahkem mevki idi. Fakat ileride görüleceği üzere bu sırada ortaya çıkan Osmanlı- Avusturya savaşında **Ali Paşa**'nın şehid olması sebebiyle buna fırsat bulunamadı.

f. Osmanlı-Avusturya Savaşı

Osmanlı Devleti Venedikliler'e karşı sefer başlattığı sırada onlarla birlikte Karlofça Muâhedesini imzalamış bulunan Avusturya'yı bu durumdan haberdar etmiş ve aradaki gergin-

210 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V sh. 2419

liğin sebeplerini bildirmişti. Fakat Avusturyalılar buna cevap vermeyerek Venedik savaşlarındaki gelişmeleri görmek istemiş ve elçimizi üç ay kadar Viyana'da oyalamaya koyulmuşlardı.

Bu sırada Avusturyalılar Avrupa'daki "**Otuz Sene Harpleri**"ni Rastedt Anlaşmasıyla nihâyetlendirmiş bulunduğu için rahatlamışlar fakat bir hayli de yorgun ve bitkin düşmüşlerdü. Venedik savaşı Osmanlılar'ın Mora'yı geri almlarıyla neticelenince Avusturyalılar sıranın kendilerine gelceği ve onlar da Venedik gibi Karlofça Muâhedesi ile elde ettiklerini kaybedecekleri endişesine kapıldılar.

Venedik Seferi'nden sonra Viyana'da tuttukları Türk elçisini geriye göndererek 8 Mart 1715 târihli bir mektupla Venedik seferi dolayısıyla Karlofça'nın iptal edildiğini bunun kendilerinin de iştirakiyle yenilenmesini talep ettiler. Fakat taleplerinin cevabını beklemeden Osmanlılar'ın kaptan-ı derya **Cânım Mehmed Paşa**'yı Korfa Adası'nın istirdadına memur etmesinden münfail olarak 15 Nisan 1716 târihinde Venedik'te bir ittifak anlaşması imzaladılar. Bunun arkasından da İstanbul'a yeni bir mektup göndererek Karlofça Anlaşması'nın ancak Venedikliler'e verilmiş olan zararların tazmin edilmesi şartıyla yenilenebileceğini bildirdiler. Zira o sırada Venedik savaşı bir sulh muâhedesiyle nihâyetlendirilmiş değildi.

Vezir-i azam **Silâhtar Ali Paşa** Korfa Adası'nı da fethetmek üzere hazırlıklar yapmaktaydı. Ufukta yeni bir Osmanlı Avusturya Savaşı'nın belirdiğini gören ecnebi elçiler ara bulmak istedilerse de Osmanlı hükümeti buna yanaşmadı. Zira vezir-i azam **Ali Paşa** Mora'yı istirdad etmekle gurura kapılmıştı. O Korfa Adası'nı da ele geçirip Venedik'e kat'î bir darbe vurmak istiyordu. Ricalin çoğu İstendil ve Serigo (Çuka) Adaları'nın alınması ile iktifa olunarak Venedikliler'le sulh akdetmek istiyordu. Aksi takdirde hem Venedik ve hem de Avusturya ile aynı zamanda savaşma mecburiyetinde kalınacaktı. Bu ise hiç şüphesiz bir hata idi. Hazırlıklar ise Korfu için yapılmış olduğundan bir kara savaşı yapmak hususunda pek çok eksiklikler

mevcuddu.

Vezir-i azam **Ali Paşa** devrin şeyhülislâmı **Abdurrahman Efendi**'den Avusturya'ya savaş ilânının meşruluğuna dair bir fetva aldı. Yapılan toplantıda Avusturya sefiri geriye adım atmadığı hâlde ricalin çoğu da böyle bir harbe taraftarlık göstermediler. Fakat onlar **Ali Paşa**'nın şiddeti ve kararlığı karşısında seslerini çıkaramadılar. Anadolu kazaskeri **Mehmed Efendi**'nin yerinde itirazları da dinlenmedi.[211]

"*Müneccimbaşı Lâlizâde **Abdülbaki Efendi**'nin yıldız falı sonunda Avusturya'nın bu savaşta yenileceğini tebşir etmesinin sadrazamın kararlarına tesir etmiş olması da devrin zihniyetini anlatan garip bir olaydır.*"[212]

Mora vâlisi **Kara Mustafa Paşa** karadan, **Cânım Mehmed Paşa** da denizden Korfu üzerine sevk edildikten sonra vezir-i âzam **Ali Paşa** yüz elli bin kişilik bir ordu ile harekete geçip 22 Temmuz 1717 târihinde Belgrad'a geldi. Edirne'ye kadar Padişah tarafından teşyi edilmiş olan vezir-i âzam buradan hareket etmeden önce Avusturya sefirinin eline ağır ifadeli bir mektup vererek geriye göndermiştir. (23 Mayıs 1716)

Diğer taraftan harekete geçmeden önce gerekli asker temini için eyâletlere ve hassaten Kırım hanına emirler gönderilmişti. Zira o vakte kadarki hazırlık Venedik'e karşı olduğu için bir kara harbi için gerekli tedârikât yoktu. Lâkin ordu Filibe'ye vardığında Lehistan'da bir takım karışıklıklar vâkî olduğu haber alındığından Ruslar'ın oraya tecâvüzlerine karşı bir tedbir olmak üzere Kırım süvarilerinden on beş bin kişinin orada kalmasına karar verildi. Bu da işlenen azîm hatalardan biriydi. Zira üst üste emirler yazılmış olmasına rağmen Anadolu'dan kâfî bir miktarda asker gelmemiş bulunuyordu.

Belgrad'da bir harp meclisi toplayan vezir-i âzam **Silâhtar Ali Paşa** elde edilen esirlerden Avusturyalılar'ın yetmişseksen bin kişiyle Petro Varadin'de toplanmış oldukları haber

211 **Râşid** Târihi, C. IV, sh. 195

212 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2421

alındığından o istikamette harekete karar verildi. (30 Temmuz 1716) Avusturya ordusunda Fransız ve İspanyol gönüllüleri de vardı.

Düşmanın öncü kuvvetleriyle Karlofça mevkiinde karşılaşıldı. Burada sekiz bin kişilik öncü düşman kevvetleri imha edildi. Vezir-i âzam Mora'da yapıtığı gibi her düşman kellesi getirene bol bahşişler veriyordu. Ancak Kethüda **İbrahim Ağa**'nın buna engel olması asker arasında hoşnutsuzluk yarattı. Buna rağmen düşman öncü kuvvetlerinden üç bin kişi imha edildikten sonra geri kalan kısmı da Petervaradin Kalesi dibine kadar kovalandı.

Bu başarıdan sonra Osmanlı ordusu ileri harekâta devam ederek Petervaradin'in önüne gelerek 3 Ağustos 1716 târihinde burayı kuşattı.

Osmanlı topları henüz mevzilendirilmeden Avusturyalılar 5 Ağustos'ta hücuma geçtiler. Vezir-i âzam **Ali Paşa** bu hücuma gereği gibi karşı koyamadı. Anadolu Beylerlebeyi **Kurt Mehmed Paşa**'nın idâre ettiği sağ kanatta O'nun şehid olmasıyla bir panik zuhûr etti. Rumeli askerleri ve yeniçerileri bulunduğu diğer kanatta kısmî bir başarı elde edilmişse de ricat önlenemediğinden vezir-i âzam **Ali Paşa** askeleri şecaatlendirmek için ön safta düşmana saldırdı. Ancak O'nun bir tâlihsizlik eseri olarak alnından yediği bir kurşunla şehid olmasıyla harp tâlihi büsbütün Osmanlılar'ın aleyhine döndü. Ordunun bütün ağırlıkları kısa zamanda düşmanın eline geçti.

Avusturya cephesinde bu muhârebe devam ederken kaptan-ı derya **Cânım Mehmed Paşa** denizden **Kara Mustafa Paşa** da karadan Korfu Adası'na karşı harekete geçmiş bulunuyorlardı. Bu sırada Venedikliler korkup geri çekildikleri hâlde 5 Ağustos'ta Osmanlı Ordusu'nun Petervaradin'de yenildiği haberi alınınca Korfu Adası'nın kuşatılmasından vazgeçildi.

Avusturya Ordusu'na kumanda eden **Prens Öjeni** elde ettiği başarı üzere Belgrad'a doğru harekete geçti. Civar vilâyetlerden Belgrad'a koşanlar oldu. Belgrad muhâfızı **Mustafa**

mevcuddu.

Vezir-i azam **Ali Paşa** devrin şeyhülislâmı **Abdurrahman Efendi**'den Avusturya'ya savaş ilânının meşruluğuna dair bir fetva aldı. Yapılan toplantıda Avusturya sefiri geriye adım atmadığı hâlde ricalin çoğu da böyle bir harbe taraftarlık göstermediler. Fakat onlar **Ali Paşa**'nın şiddeti ve kararlığı karşısında seslerini çıkaramadılar. Anadolu kazaskeri **Mehmed Efendi**'nin yerinde itirazları da dinlenmedi.[211]

"*Müneccimbaşı Lâlizâde **Abdülbaki Efendi**'nin yıldız falı sonunda Avusturya'nın bu savaşta yenileceğini tebşir etmesinin sadrazamın kararlarına tesir etmiş olması da devrin zihniyetini anlatan garip bir olaydır.*"[212]

Mora vâlisi **Kara Mustafa Paşa** karadan, **Cânım Mehmed Paşa** da denizden Korfu üzerine sevk edildikten sonra vezir-i âzam **Ali Paşa** yüz elli bin kişilik bir ordu ile harekete geçip 22 Temmuz 1717 târihinde Belgrad'a geldi. Edirne'ye kadar Padişah tarafından teşyi edilmiş olan vezir-i âzam buradan hareket etmeden önce Avusturya sefirinin eline ağır ifadeli bir mektup vererek geriye göndermiştir. (23 Mayıs 1716)

Diğer taraftan harekete geçmeden önce gerekli asker temini için eyâletlere ve hassaten Kırım hanına emirler gönderilmişti. Zira o vakte kadarki hazırlık Venedik'e karşı olduğu için bir kara harbi için gerekli tedârikât yoktu. Lâkin ordu Filibe'ye vardığında Lehistan'da bir takım karışıklıklar vâkî olduğu haber alındığından Ruslar'ın oraya tecâvüzlerine karşı bir tedbir olmak üzere Kırım süvarilerinden on beş bin kişinin orada kalmasına karar verildi. Bu da işlenen azîm hatalardan biriydi. Zira üst üste emirler yazılmış olmasına rağmen Anadolu'dan kâfî bir miktarda asker gelmemiş bulunuyordu.

Belgrad'da bir harp meclisi toplayan vezir-i âzam **Silâhtar Ali Paşa** elde edilen esirlerden Avusturyalılar'ın yetmişseksen bin kişiyle Petro Varadin'de toplanmış oldukları haber

211 **Râşid** Târihi, C. IV, sh. 195

212 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2421

alındığından o istikamette harekete karar verildi. (30 Temmuz 1716) Avusturya ordusunda Fransız ve İspanyol gönüllüleri de vardı.

Düşmanın öncü kuvvetleriyle Karlofça mevkiinde karşılaşıldı. Burada sekiz bin kişilik öncü düşman kevvetleri imha edildi. Vezir-i âzam Mora'da yapıtığı gibi her düşman kellesi getirene bol bahşişler veriyordu. Ancak Kethüda **İbrahim Ağa**'nın buna engel olması asker arasında hoşnutsuzluk yarattı. Buna rağmen düşman öncü kuvvetlerinden üç bin kişi imha edildikten sonra geri kalan kısmı da Petervaradin Kalesi dibine kadar kovalandı.

Bu başarıdan sonra Osmanlı ordusu ileri harekâta devam ederek Petervaradin'in önüne gelerek 3 Ağustos 1716 târihinde burayı kuşattı.

Osmanlı topları henüz mevzilendirilmeden Avusturyalılar 5 Ağustos'ta hücuma geçtiler. Vezir-i âzam **Ali Paşa** bu hücuma gereği gibi karşı koyamadı. Anadolu Beylerlebeyi **Kurt Mehmed Paşa**'nın idâre ettiği sağ kanatta O'nun şehid olmasıyla bir panik zuhûr etti. Rumeli askerleri ve yeniçerileri bulunduğu diğer kanatta kısmî bir başarı elde edilmişse de ricat önlenemediğinden vezir-i âzam **Ali Paşa** askeleri şecaatlendirmek için ön safta düşmana saldırdı. Ancak O'nun bir tâlihsizlik eseri olarak alnından yediği bir kurşunla şehid olmasıyla harp tâlihi büsbütün Osmanlılar'ın aleyhine döndü. Ordunun bütün ağırlıkları kısa zamanda düşmanın eline geçti.

Avusturya cephesinde bu muhârebe devam ederken kaptan-ı derya **Cânım Mehmed Paşa** denizden **Kara Mustafa Paşa** da karadan Korfu Adası'na karşı harekete geçmiş bulunuyorlardı. Bu sırada Venedikliler korkup geri çekildikleri hâlde 5 Ağustos'ta Osmanlı Ordusu'nun Petervaradin'de yenildiği haberi alınınca Korfu Adası'nın kuşatılmasından vazgeçildi.

Avusturya Ordusu'na kumanda eden **Prens Öjeni** elde ettiği başarı üzere Belgrad'a doğru harekete geçti. Civar vilâyetlerden Belgrad'a koşanlar oldu. Belgrad muhâfızı **Mustafa**

Paşa kaleden müteaddid hüruç hareketi yaparak düşmana ağır zâyiat verdi. Avusturyalılar bu sebeple Belgrad Kalesi'nden uzaklaşarak Sava Nehri'nin öbür yakasında birçok tabyalar tesis ettikten sonra Belgrad'ı yeniden kuşatmaya başladılar.

Bu sırada Petervardin'de şehid olan **Damad Ali Paşa**'nın yerine vezir-i âzam yapılmış olan **Halil Paşa** Belgrad'a yardıma geldi. O buraya gelir gelmez Avusturyalılar'ın Sava Nehri'nin öbür yakasında tesis ettikleri tabyalara karşı harekete geçti. Ancak ne yazık ki, O da düşmana karşı bu ilk taarruzda şehid düştü. Bunun üzerine Belgrad kalesi muhâfızları huruç hareketinden vazgeçerek kaleye çekildi ve müdâfaaya başladılar. Fakat düşmanın kuşatması uzun sürdüğü ve kaleye yeniden yardım edilmediği için surlarda büyük hasarlar oluştu. Nihâyet **Prens Öjeni** 17 Ağustos 1717 günü şiddetli bir hücumla kaleyi ele geçiridi. Lâkin kale dâhilinde sokak muhârebeleri devam ettiğinden **Prens Öjeni** ancak buraya 22 Ağustos 1717 târihinde girebildi. Böylece bu Osmanlı – Avusturya savaşı da düşmanın galibiyetiyle nihâyetlenmiş oldu.

Bu sırada vezir-i azam **Halil Paşa**'nın şehid olması üzerine O'nun yerine tâyin edilen Nevşehirli **Damad İbrahim Paşa**[213] aşırı bir sulh taraftarı idi. Onun telkini İngiliz ve

213 Vezir-i âzam **Silâhtar Ali Paşa**, **III. Sultan Ahmed**'in henüz beş yaşındaki kızı **Fatma Sultan**'la ile evlenmiş ve Padişah'a damad olmuştu. Bu kadın **Ali Paşa**'nın şehid olmasıyla on iki yaşında dul kalmıştır. Ertesi yıl bu defa Nevşehirli **İbrahim Paşa** ile evlendirilmiş, bu sûretle O da **III. Ahmed**'e damad olmuştur. Gariptir ki, bu sırada **Damad İbrahim Paşa** o zaman kırk dört yaşında olan kayınpederi **III. Sultan Ahmed**'den daha yaşlı olarak elli beşinde bir adamdı.

Padişahların kızları böyle küçük yaşta olsa bile devlet ricaliyle evlendirilmeleri onları sıhriyet vasıtasıyla hanedana bağlamaya ve sadakâtlerini temin etmeye dâir bir maksadın eseriydi. Ayrıca paşalar da bu sıhriyeti kendi ikballeri için gerekli görüyorlardı. Bunun yakın târihimizde bir örneği de şudur:

Enver Paşa, Şehzâde **Süleyman Efendi**'nin kızı **Nâciye Sultan**'la evlenmiş ve damad olmuştur. **M. Kemal Paşa** da -belki de O'na rekabet hissiyle- **Sultan Vahideddin**'in kızı **Sabiha Sultan**'la evlenmek istemiştir.

Felemenk elçilerinin teşebbüsü ile **III. Sultan Ahmed** sulhe râzı oldu. Bu maksadla Avusturya'ya bir mektup göndermekle beraber olumsuz bir cevap alınması ihtimaline karşı da savaş tedâriki başladı. Sulh görüşmeleri başlamadan yeni bir Osmanlı Ordusu Niş'e doğru yola çıkarıldı. Nitekim kısa bir müddet sonra Avusturyalılar'ın ağır şartlar ileri sürmeleri sebebiyle sulh görüşmeleri inkıtaaya uğradı. Lâkin Avrupa'daki "**Otuz Yıl Savaşları**"ndan yorgun ve bitkin çıkmış olan Avusturya'nın Petervaradin'de zafer kazanmış ve Belgrad'ı ele geçirmiş olmasına rağmen savaşın devamı hâlinde yenilebileceğinden korkan İngiltere ve Hollanda elçileri araya girerek iki tarafı da sulhe râzı etmeyi başardılar. Bu sûretle 21 Temmuz 1718 târihinde Pasorofça şehrinde Osmanlı-Avusturya barış anlaşlaması imzalandı. 26 maddeden ibâret olan bu anlaşamnın ilk maddeleri Osmanlı-Avusturya hududunu tesbit etmekteydi. Buna göre Küçük Eflâk, Temeşvar, Belgrad ve Sırbistan'ın kuzeyi tamamen Avusturya'ya bırakılmış oluyor, Mora yarımadası ise Türkler'de kalıyordu. Bunun arkasından yirmi maddelik bir de Osmanlı Avusturya ticaret anlaşması imza edilmiştir.

1699 Yılı'nda imzalanan Karlofça Barışı ile Macaristan o güne kadar tam yüz yetmiş üç yıl Osmanlı idâresi altında bulunmuşken Avusturya'ya terk edilmişti. Avusturyalılar burada zâlimâne bir idâre tatbik ettiklerinden zaman zaman Macar beylerinin isyanları vâki olmaktaydı. Bunlardan biri de **Rakoçi Ferenç**'ti. O 1703 Yılı'nda Macarlar'a karşı sekiz yıl süren bir mücâdeleyi kaybettikten sonra Fransa'ya sığınmıştı. Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında kendisinden istifade edilmek için Paris'ten getirilmeye çalışılmış fakat O'nun hareketi Belgrad'ın sukutundan sonraya rastladığı için kendisinden istifade edilememişti. Bu sırada Pasorofça'da görüşmeler başlamış

Sultan Vahideddin de bir sıhriyet ile O'nu hanedana bağlanmak istediğinden buna taraftardı. Fakat hanedan mensuplarıyla evlenmek isteyenler hakkında saraya bir rapor verilmek âdeti vardı. Bu hususta saraya gelen rapor O'nun şeceresi hakkında müsbet olmadığı için bu talep reddedilmiştir.

bulunduğundan **Rakoçi** bu sulh anlaşmasının gerçekleşmesine mâni olarak savaşın devam ettirilmesine çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Avusturyalılar'ın O'nun kendilerine teslimini istemeleri üzerine bir ara sulh görüşmeleri kesintiye bile uğramıştır.

Bundan sonra **Rakoçi** bir müddet Boğaziçi'nde ikamete memur edilmiş ise de O imzalanan sulh anlaşamsına rağmen Avusturyalılar'a karşı bazı tahriklerde bulunduğu için Nisan 1720'de Tekirdağ'da ikamete memur edilmiş, burada kendisine müreffeh bir hayat temin edilmiştir. 8 Nisan 1735 târihinde vefât eden bu samimi Türk dostu macar İstanbul'da Saint Benovit kilisesi haziresine defnedilmiştir.

Pasorofça'da Avusturyalılar imzalanan bu anşalmanın bir benzeri de aynı günde Venedikle imza edilmiştir. 24 sene müddetli olarak imza edilen bu anlaşmaya göre Mora Yarımadası Osmanlılar'a kalıyor, buna mukabil Dalmaçya ve Hersek tarafı Venedikliler'e bırakılıyordu.

g. Lâle Devri Vak'aları

aa. Bu Devrin Husûsiyetleri

1718 târihinde başlayıp 1730 Yılı'ndaki "**Patrona Halil**" ayaklanması ile nihâyetlenen bu on iki senelik sulh, sükûn, zevk ve eğlence devrinin "**Lâle Devri**" olarak anılması çok yenidir. İlk olarak **Yahya Kemal Beyatlı** "**Bir Sâkî**" isimli gazelindeki

"O muğbeçeyle tanıştımdı Lâle Devri'nde"
"Futâdegânına son bir piyâle devrinde"

ve "**Mükerrer Gazel**" isimli şiirindeki:

"Gönül o âfete mefundu Lâle Devrin'de"
"Ki verdi şân u şeref yâl ü bâle devrinde"[214] beyitleriyle bu isimlendirilişi ortaya koymuştur.

---

214 **muğbeçe**: meyhaneci çırağı, **fütâdegan**:düşkünler, tutkunlar, **piyâle**: içki kadehi, **âfet**: aşırı güzel, **yâl ü bâl**: boybos düzgünlüğü, kol kanat

Bunun ardından hayatı boyunca bir nevi "**rüzgâr gülü**" veya "**bukelemun**"u andıracak şekilde kalem oynatmış olan **Ahmed Refik Altınay** (1881-1937) "**Lâle Devri**" isimli bir eser kaleme almıştır. (İstanbul, 1331-1915) O'nun **Tevfik Fikret**'e ithaf ettiği bu eserden sonra bu devrin "**Lâle Devri**" olarak yaygınlaşıp kullanılması benimsenmiştir.

Bunun sebebi o devirde "**lâle çiçeği**"ne gösterelien aşırı alâkadır. Bir Asya süs bitkisi olan lâle İstanbul'a ilk defa 1577 Yılı'nda Kırım'dan getirilmiştir. O târihte İstanbul'a getirilen üç yüz bin lâle soğanı **Sultan IV. Murad Han** (1623-1640) devrinde yaygınlaştırılmıştır. Bu durum **Sultan III. Ahmed**'in saltanatında Pasarofça Anlaşması'ndan sonra başlatılan eğlence devrinin sembolü addedilecek derecede bir alâkaya mazhar olmuştur. Bu alâka sebebiyle bir lâle soğanının bin altına satılması gibi ifratlar görülmüş ve bu sebeple devlet bunun alım ve satımını narh koymak mecburiyetinde kalmıştır.

Nevşehirli **İbrahim Paşa** Avusturya'ya mağlubiyetinin neticesinde devletin artık eski azametini kaybetmiş olduğunu görerek esasen taraftar olduğu sulh hâlinde bulunmayı tercih ederek bu hususta Padişah'ı da ikna ederek Osmanlı târihinde yeni bir devir başlatmıştır. 1683 târihindeki Viyana Bozgunundan beri uğranılan kayıplarla devletin yorgun düştüğünü ve devlet hâzinesinin iflâs hâlinde olduğunu görerek bir takım ıslâhat hareketlerine girişmiştir. O'nun giriştiği bu faaliyetin en mühim neticesi hâzinenin yeniden dolmaya başlamasıydı. Fakat O bu parayı daha çok üst kademeye mahsus bir refah sebebi hâline getirdi. Başta Kâğıthane olmak üzere İstanbul'un muhtelif semtleri köşkler ve yalılarla donatıldı. İstanbul'un çehresini değiştiren bu imar faaliyetinin tabandaki halk tabakalarına in'ikâsı görülmedi. Şatafatlı isimlerle tesis edilen muhteşem konakların en azametlileri Kâğıhâne'de yapıldı. Burada Padişah için yaptırılan Sadâbâd Kasrı'nın ihtişamı dillere destandı.

Bu sırada Paris sefirliğinden dönen **Çelebizâde Yirmisekiz Mehmed Efendi**'nin seyehatnâmesinden istifâde

edilerek Kâğıthane'de Fransız park ve bahçelerini takliden mesire yerleri yapıldı. Buralarda Padişah'ın da iştirakiyle eğlenceler tertip edildi. O derecede ki, geceleyin kaplumbağaların sırtına mumlar dikilerek âlemler yapılmış olması bu sefâhat, zevk ve safa düşkünlüğünün derecesini göstermekteydi. Bunun yanında yapılan köşk ve yalılar çinilerle süslendiğinden bu san'at dalında büyük bir gelişme kaydedildi. O derecede ki; Kütahya'daki atölyelere ilâveten İstanbul'da da bir çini fabrikası kuruldu. Diğer taraftan zenginleşen üst kademenin ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'da bir çuha ve kumaş fabrikası da açıldı.

Bunun yanında halkın eğitim faaliyetleri için bir takım yeni medreseler tesis edildiği gibi ilk matbaa da ülkemizde bu devirde açılmıştır.

Bununla beraber Nevşehirli **İbrahim Paşa**'nın on iki sene gibi uzun süren vezir-i âzamlığı geniş halk tabakalarında yavaş yavaş bir hoşnutsuzluk uyandırmaya başladı. Ayrıca O, Padişah'ın pasifliğini keşfederek O'nu zevk ve safâ âlemlerine daldırıp devletin bütün gücünü kendi elinde topladı. Bu durum da hoşnutsuzluğun bir diğer sebebi idi. Hârici meselelerle gerektiği gibi ilgilenmiyordu. O Avrupa'daki terakkiyi fark etmiş, bunun Osmanlı'ya intikalini arzu ediyordu. Fakat daldığı zevk ve safa âleminden başını kaldırarak bu hususta matbaanın tesisi dışında pek ciddi bir adım atamamıştı. Esasen ortada bunu yapabilecek dirâyetli devlet ricâli de yoktu. Devrin **Nedim** gibi şairleri de O'nun bu zevk u safâ âemlerine ayak uydurmuştu. Bu sebeple artık birçoğu eskimiş olan Osmanlı müesseselerini yenileyerek ciddi bir gelişmeye âmil olamadı. Nihâyet ileride anlatılacağı üzere 1730 Yılı'nda ortaya çıkan "**Patrona Halil İsyanı**"yla bu devir kapanacak ve 1703 Yılı'nda gerçekleşen Edirne Vak'ası ile tahta çıkan **III. Ahmed**'in benzer bir kargaşa ile tahttan indirilmesiyle bu devir nihayetlendirilecektir.

bb. Osmanlı-İran Savaşları

Osmanlı'da bu sulh ve rehavet devri yaşanırken aynı zamanda Avrupa'daki gelişmeler tâkip edilerek bir takım ıslâhat hareketleri de gerçekleştiriliyordu. Orduda tensikat (azaltma) yapılarak ve boşalan memuriyetlere yeni tâyinler yapılmayarak tasarruf sağlanıyordu. Bir taraftan da daha önce nakledilmiş olduğu üzere ilk defa Türkçe eser basacak bir matbaanın kurulması gibi yenilikler de gerçekleştiriliyordu. Fakat bu gibi yeniliklerin bazılarına karşı muhâlefette bulunanlar da eksik değildi bunun en tipik misali şudur:

Nevşehirli **İbrahim Paşa**'nın emriyle **İbrahim Müteferrika**'nın hazırladığı bir lâyihaya istinaden orduda Avrupa'daki tâlim usullerine göre yetiştirilecek olan subay ve erlerle ordunun geliştirilmesi arzu edildi. Bunun için 1727 Yılı'nda üç yüz kadar genç seçilerek bunlar Haydarpaşa semtinde yeni usullerle tâlim ve terbiye için faaliyete geçirildiler. Yeniçeriler bu hareketten **II. Sultan Osman** zamanındaki gibi kendilerinin ilga edilmesi korkusuna kapılarak ayaklandılar ve bu talebeleri kâmilen kılıçtan geçirdiler. Diğer taraftan **Nevşehirli İbrahim Paşa** "*âkıbetini hazırlayan pek hatalı hareketlerde bulundu. Bunlar arasında bütün gözde memuriyetleri kendi hısım ve akrabasına dağıtarak bir zümre hâkimiyeti yaratmış olması da vardır. Bu hali, kendi ihsanını görmüş olanları bile O'ndan soğutmuş ve ikbalinin sona ermesini temenni etmelerine sebep olmuştur. Hem kendisi, hem oğlu genç* ***Mehmed Paşa*** *ile yeğenleri* ***Ali*** *ve* ***Mustafa Paşa****'lar Padişah'ın damadları, kendisinin büyük damadı olan* ***Kaymak Mustafa Paşa*** *deryakaptanı, küçük damadı* ***Mehmed Paşa*** *da Rumeli beylerbeyliği pâyesiyle sadaret kethüdası idiler. Diğer devlet erkânı da âdeta kendi dâiresi halkı hükmünde bulunuyorlardı. Bu kadar ikbalin ve her türlü menfaatlerin bir kişiye ve ona tâbi olanlara inhisar etmesinin devamına şüphesiz ki imkân yoktu. Nitekim, daha evvel Edirne vak'asının zuhuriyle* ***İkinci Mustafa****'nın saltana-*

*tını kaybetmesinin en büyük sebebi, bütün ikbal kademelerinin şeyhülislâm **Feyzullah Efendi** ile O'nun akrabasına ve adamlarına âid hale gelişiydi. İşte bütün bunlar ve bu arada aşağıda göreceğimiz İran harblerinin başarısızlığı, bu devrin kanlı bir ihtilâlle sona ermesine yol açmıştır."*[215]

Fakat bu sırada İran'ın durumu da pek iç açıcı değildi. Tahtta bulunan Safevi Hanedanı'ndan **Şah Hüseyin** sefih ve iradesiz bir kimseydi. Otuz seneye yakın bir müddetle İran'ı zevk ve safa âlemlerinde vakit geçirerek idâre etmiş olmasından dolayı burada huzursuzluk ve karışıklar baş göstermişti ki; bunlar İran'ın Osmanlı'ya yakın olan doğu bölgesinde had safhaya ulaşmıştı. Ahâlisi ekseriyetle Türk aşiretlerinden mürekkep olan bu bölgede kılcılar oymaklarının lideri olan **Mahmud Han** İran idâresine isyan bayrağını kaldırdı. Esasen O'nun babası 1712 Yılı'nda Kandehar'da kumandan bulunuyorken buradaki İran vâlisini öldürerek istiklâlini ilân etmişti. O burada yedi sene müstakil olarak yaşadıktan sonra vefât edince yerine kardeşi geçmiş fakat İran taraftarlığı yapmasından dolayı O da yeğeni **Mahmud Han** tarafından gerçekleştirilen bir isyanla öldürülmüştü.

Bu hâdise üzerine **Mahmud Han**'ın üzerine gelen İran ordusu mağlup edildi. **Mahmud Han** bundan sonra Kirman ve Meşhed'i zaptedip İran'ın o zamanki baş şehri İsfehan'ı muhâsara altına aldı. Bu muhâsara neticesinde şehri ele geçirip **Şah Hüseyin**'i kendisi lehine tahttan feragate mecbur bıraktı. İranlılar baş şehirlerinin **Mahmud Han** tarafından ele geçirildiği sırada Safevî hanedanından **Tahmasp** adındaki bir şehzâdeyi buradan kaçırarak Tebriz'de "**İkinci Tahmasp**" adıyla şah ilân ettiler. Bu gelişmelere ilâveten Tiflis'te hâkim olan **Vahtan Han** da istiklâlini ilân edip İran'dan ayrıldı. Arkasından O'nun kurduğu bu devleti tanımak istemeyen müslüman Lezgiler'e

215 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C.V, sh. 2436

saldırdı. Bu gelişmeler üzerine Şirvan bölgesinde yaşayan sünnî Müslümanlar daha önce şiî İranlılar'dan gördükleri zulme ilâveten bu defa da İran'dan ayrılarak yeni bir devlet kurmuş olan **Vahtan Han**'ın tecâvüzleri karşısında Osmanlılar'a müracaatla mâruz kaldıkları zulümlerden kurtarılmaları talebinde bulundular. Bu taleple öteden beri Şirvan Han'ı olarak yarı müstakil durumundaki **Davud Han'ın** Osmanlılar tarafından İran devletinin başına geçirilmesini istediler. Zira O eskiden beri İranlılar'la savaşmakta ve sünnî Müslümanlar'ın lehinde bir idâre tâkip etmekteydi. Kendilerinin **Davud Han**'la birlikte Şamahi'yi zaptedip Gence üzerine yürümekte bulunduklarını beyanla Osmanlı'dan himaye talep ettiler. Osmanlılar bu talep üzerine **Davud Han**'a hanlık beratı gönderdiler.[216] Bu sûretle **Davud Han** İran'da Osmanlı himayesini kabul etmiş oluyordu.

Bağdad vâlisi **Hasan Paşa** ile Erzurum vâlisi **İbrahim Paşa** devlete müracaatta bulunarak İran'da yaşanmakta olan bu kargaşadan istifade ile şiîlerin tedibi ve vaktiyle Osmanlı idâresi altında bulunduğu hâlde bilâhare İran'a intikal etmiş olan yerlerin kurtarılmasını teklif ettiler. Lâkin **III. Sultan Ahmed** bir askerî harekâta taraftar değildi. Lâkin bu sırada Şah ilân edilmiş olan **II. Tahmasp** Osmanlı nezdine bir elçi göndererek yardım talebinde bulunmuş bu talep kabul edilmeyince de Ruslar'a yanaşarak onlara kendisini Afganlılar'ın ve **Mir Mahmud Han**'ın tasallutundan kurtardıkları takdirde Gilan, Mazenderan ve Esterabad gibi şehirlerini onlara terk etmeyi kabul etti.[217] Bu durum Ruslar'ın güneye sarkmasıyla Osmanlılar'ın Doğu'daki topraklarının tehlikeye girmesi neticesini doğurduğundan başta Padişah olmak üzere devlet ricali İran'a karşı yeni bir sefere taraftar oldular ve 1723 Nisanı'nda İran'a karşı harekete geçtiler. Lâle devrinini sonunu getirecek olan bu savaş Irak, Kafkasya

216 BOA Nâme defterleri C.VII, sh. 65

217 **Âsım** Târihi, sh. 72 vd.

ve Azerbaycan'da olmak üzere üç cephede cereyan etmiştir.

Irak Cephesi

Bu cephenin kumandanı olan Bağdad vâlisi **Hasan Paşa** Kirmenşah Şehrini 15 Ekim 1723 tarihinde kolaylıkla ele geçirdi. **II. Tahmasp Şah**'ın adamlarından Luristan Hanı **Ali Merdan** buraya yardıma koşmuşsa da Şehrizur Beylerbeyi **Abdurrahman Paşa** tarafından önü kesilerek mağlup edilmesiyle[218] Luristan Şehri de Osmanlılar'a intikal etti. Ayrıca Erdelan Bölgesi'nin halkı ekseriyetle sünnî olduklarından burası da gönüllü bir sûrette Osmanlılar'a katıldı. Aynı şekilde Merage hâkimi **Feridun Han** da kendiliğinden Osmanlılar'a iltihâk ettiğinden kendisine Beylerbeylik beratı gönderildi. Böylece Irak cephesindeki askerî harekâtın bu birinci safhası başarı ile nihâyetlenmiş oldu.

Lâkin **Hasan Paşa** 1724 tarihinde vefât edince Irak cephesinde yeni bir hareketlenme başladı. İranlı **Mahmud Han**'ın Hemedan'ı istirdad için hazırlıklar yaptığı öğrenildi. **Hasan Paşa**'nın yerine oğlu Basra vâlisi **Ahmed Paşa** geçmiş bulunuyordu. O **Mahmud Han**'dan daha çabuk davranarak 31 Ağustos 1724 tarihinde Hemedan'ı zaptetti. Ayrıca Nihâvend ve Hurremâbâd şehirler de kolayca ele geçirildi.

Azerbaycan Cephesi

Bu cephenin kumandanı olan **Köprülüler**'den **Abdullah Paşa** 1724 Mayısı'na kadar Hoy, Merent ve Tasuç şehir ve kasabalarını fethettikten sonra Tebriz'i muhâsaraya başladı. Buranın hâkimi olan İranlılar'ın mukavemeti sebebiyle uzun süren bu muhâsara bir müddet sonra kaldırılmışsa da Temmuz Ayı'nda tekrarlandı ve 28 Temmuz'da şehre girildi. Tebriz'den sonra Safeviler'in ilk zuhûr mekânları olduğu için onlarca mu-

218 **Âsım** Tarihi, sh. 79

kaddes sayılan Erdebil'e ilâveten Rumiye şehirleri de kolayca ele geçirildi.

Kafkas Cephesi

Bu cephenin kumandanı Erzurum vâlisi bulunan **İbrahim Paşa**'ydı. İlk olarak Tiflis üzerine yürüyüp burasını kolaylıkla ele geçirdi. Bu gelişmeden rahatsız olan Ruslar Hazar Denizi istikametinde ilerleyerek Şirvan'ın kuzey kesimlerine saldırdılar. Zira daha önce ifade edilmiş olduğu üzere Ruslar, Şah **II. Tahmasp**'la bazı tâviz taahhüdleri karşısında anlaşmış bulunuyordu. Burada istiklâlini ilân etmiş olan Lezgiler'in reisi **Davud Han** bu Rus taarruzuna karşı Osmanlılar'dan yardım talep etti. Zira Şirvan daha önce Osmanlı himâyesi altına girmişti. Bu sebeple Ruslar'ın tecâvüzleri Osmanlılar'a karşı bir meydan okuma demekti ve bu sebeple mutlaka bir karşı harekette bulunmak icab ediyordu. Fakat **İbrahim Paşa** işi ağırdan aldı. Bu sebeple Ruslar Bakü'yü ele geçirdiler.

Bu gelişme üzerine **İbrahim Paşa** azledilerek yerine **Ârifî Paşa** tâyin edildi. **Ârifî Paşa** Osmanlı'ya iltihâk etmiş olan Revan (Erivan) hâkimi **Mehmed Kulu Han**'ın teşvikiyle önce Nahçivan'ı ele geçirdi. Sonra da İran tehdidi altında bulunan Revan üzerine yürüyerek 28 Eylül 1724 tarihinde burayı ele geçiridi. Kafkas cephesinde bir yıl daha devam eden bu savaşlar sonunda **Ârifî Paşa**'nın yerine tâyin edilmiş olan **Mustafa Paşa** da Lori ve Gence'yi ele geçirdi.

Bu sırada İran'da bazı gelişmeler oldu. **Hüseyin Şah** hâriç olmak üzere Safevi Hanedanı'nın bütün mensuplarının çoluk çocuk ve ihtiyar demeden katletmiş ve hatta onlara taraftarlık iddiasıyla binlerce mâsum insanı da öldürmüş olan **Mir Mahmud Han** aklî muvâzenesini kaybetti. Amcazâdesi **Eşref Han** Afganlılar'ın teşvikiyle 1725 Mayıs ayından O'nu öldürüp yerine geçti. **II. Tahmasp** bu karışıklıktan istifade ile eski

başkenti İsfehan'ı geriye almak üzere harekete geçmişse de **Eşref Han** tarafından mağlup edilerek Mazenderan'a kaçmaya mecbur bırakıldı.

cc. Osmanlı-İran Sulh Görüşmeleri

Bu sulh görüşmeleri önce Ruslar'la başlamıştır. Zira Ruslar'ın Şah **II. Tahmasp**'la yaptıkları anlaşmaya istinaden güya İran'a itaatsizlik eden Lezgiler'i tedip etmek maksadıyla Şirvan üzerine harekete geçtikleri sırada yeni bir Osmanlı- Rus Savaşı'na ramak kalmışken Fransız elçisinin araya girmesiyle 1722 tarihinde Ruslar askerî harekâtı durdurup sulh görüşmelerine başlamayı kabul etmişlerdir.

Ruslar'la bu görüşmeler iki safhada cereyan etmiştir. Bunların birincisi Ruslar'ın bir ön şartı olarak Osmanlılar'ın zaptettikleri yerlerden çekilmelerini istemeleri yüzünden neticesiz kaldı. Bunun üzerine Rus elçisi **Nepluyef**'in teklifiyle üç aylık bir mütâreke akdolundu. (Ağustos 1723) Aynı senenin Eylül ayında -evvelce temas edildiği üzere- Şah **II. Tahmasp**'la Rus Çarı **Deli Petro** arasında bir anlaşma gerçekleşmiş bulunduğundan sulh görüşmelerinin bu ikinci safhasında Ruslar'ın eli güçlenmiş durumdaydı. Bu sebeple Şah **II. Tahmasp**'ın İran'da meşru hükümdar tanınmasını Kur Suyu'nun Rusya ile İran arasında sınır kabul edilmesini ileri sürüler. Osmanlılar, **Hüseyin Şah** henüz hayatta olduğu cihetle Şah **II. Tahmasp**'ın hükümdarlığının gayri meşru olduğunu ve Rulsar'ın işgal ettikleri kadim Türk beldeleri olan Bakü ve Derbent'ten çekilmeleirni ileri sürdüler. Bu şartlar muvâcehesinde pek tabiî olarak sulh görüşmeleri tıkanmış oldu. Fakat yine Fransız elçisinin araya girmesiyle tekrar başladı. Fransızlar'ın bu meselede musırren arabulcuuk yapmalarının sebebi Osmanlılar'la birlikte Avusturya'ya karşı savaşılmasını arzu etmekte olmalarıydı.[219]

219 **İ. Hâmi Danişmend**- A.g.e. sh.14

İki taraf da taleplerini yumuşatmak ihtiyacını istediler. Osmanlılar Bakü ile Derbent'i geriye istemekten Ruslar ise Şah **II. Tahmasp**'ın Osmanlılarca meşrûiyetinin tanınması şartından vaz geçtiler. Bu sebeple bu defa anlaşma hâsıl olarak Rusya ile Osmanlılar İran'ın mukadderatı husûsunda bir mutâbakat sağladılar. Buna göre Osmanlılar'ın İran'da zaptettikleri yerler iâde edilmeyecek **II. Tahmasp**'ın hükümdarlığı ise ancak O'nun bu anlaşmayı kabullendiği takdirde tanınacaktı. 24 Haziran 1724 tarihinde varılan bu anlaşmaya göre Ruslar Şah **II. Tahmasp** tarafından kendilerine vaad edilmiş olan Geylan, Mazenderan ve Esterâbâd'ı ellerinde bulunduracaklardı. **Tahmasp** bu şartları kabul etmezse Osmanlılar da Ruslar da İranlılar'la sulh akdemeyeceklerdi.

"Bu anlaşma evvelâ Şirvan Hanı'nı memnun etmedi. Kuzey Şirvan'la Dağıstan'ın Ruslar'a terki bu bölge sünnî müslümanlarını incitmişti. ***Davud Han*** *anlaşma hükümlerini tatbik etmeyerek halkı mukavemete teşvik etti. Bunun üzerine hanlıktan uzaklaştırılıp yerine Dağıstan ümerâsından ve O'nun rakiplerinden* ***Sürhay Han*** *tâyin edildi.* ***Davud Han*** *âilesi erkânıyla evvelâ Gence'de sonra Rodos Adası'nda ikamete memur edildi. Ruslar'la Osmanlılar arasındaki hudud tesbiti Ocak 1727'de sona ermiştir."*[220]

Bu anlaşma tabiatıyla Osmanlı-İran Savaşları'nı nihâyetlendirmiş olmuyordu. İran'a Şah **II. Tahmasp**'dan ziyâde hâkim olan **Eşref Han** 1726 Yılı başlarında İstanbul'a elçiler göndererek kendisinin İran'ın meşrû hükümdarı olduğunun kabülüyle birlikte Osmanlılar'ın zaptettikleri yerlerden çekilerek hududun bu savaş başladan önceki hâle ircaını talep etti. Tabitıyla bu talep kabul görmedi. **Eşref Han** sünnî olduğundan O'nun hükümdarlığının kabulü için Osmanlılar'la arasında Hind Okyanusu cesâmetinde bir mesafe olması gerek-

220 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet), C.V, sh. 2449

tiği Sünnî Âlem için iki "**Emir-ül Mü'minîn**"lik makamının mevcudiyetinin şer'an câiz olmadığı bu elçilere bildirildi.

Bunun arkasında **Ahmed Paşa**'ya **Eşref Han**'ın "**bâgî**" yani isyan etmiş olduğu cihetle üstüne varılıp tedip edilmesi bildirildi. (12 Mart 1726) Bu emri alan **Ahmed Paşa** elli bin kişilik kuvvetle **Eşref Han**'ın üzerine yürüdü. İki taraf Hamedean yakınlarında Andican mevkiinde karşı karşıya geldiler. Savaşın birinci günü Osmanlılar'ın galebesiyle geçti. Kat'î bir mağlubiyete uğrayacağını anlayan **Eşref Han** bir hileye başvurdu. Geceleyin câsusuları vasıtasıyla Osmanlı ordusununda doğu sınırı aşiretlerine mensup olan askerlere haber göndererek kendisi gâlip geldiği takdirde onlara müstakil hanlık vereceği yolundaki bir vaad ile bu aşirtleri iğfal etti. Ertesi gün savaş başladığında bu aşiretlerin toptan **Eşref Han** tarafına geçmesiyle Osmanlı orudusu müdhiş bir sûrette mağlup oldu. **Ahmed Paşa** bütün ağır toplarını düşmana bırakarak Hemedan'a çekilmek mecburiyetinde kaldı.221 Bu durumdan cesâret alan **Eşref Han** Tebriz istikametinde ilerlediyse de **Hekimoğlu Ali Paşa** tarafından karşılanarak müdhiş bir sûrette mağlup edildi.

Eşref Han'ı kat'î bir sûrette tenkil etmek isyeyen Osmanlı Hükümeti **Ahmed Paşa**'ya teselli edici bir mektup göndererek kendisine yakında takviye kuvvetler gönderileceği ifade edildi ve bu maksadla hazılıklara başlandı. Bu durumu öğrenen **Eşref Han** o sırada Avşarlılar'ın reisi olan **Nâdir Han**'ın çıkardığı gâile ile meşguldü. İki ateş arasında kalmamak için **Ahmed Paşa** nezdine bir elçi göndererek sünnî müslümanların birbirleriyle savaşmasının doğru olmadığını bildirerek sulh teklifinde bulundu.

Hemedan'da başlayan sulh görüşmesi neticesinde 4 Ekim 1727 tarihinde on iki maddelik bir anlaşma imzalandı. Buna göre Osmanlılar zaptettikleri yerleri muhâfaza edecek, **Eşref Han** An-

221 **Âsım** Tarihi, sh. 434

dican muhârebesinde zaptettiği topları iâde edecekti. Bununla kendisinin elde ettiği netice Osmanlılar tarafından muhatap alınmasından ibaret kalıyordu. Zira bu anlaşmadan sonra iki tarafça elçiler teâti edilmekle Osmanlılar **Eşref Han**'ın başlangıçta reddettikleri hükümdarlığını resmen ve hukuken tanımış oluyorlardı. Lâkin bu gelişme dahi Osmanlı-İran savaşlarını bitirmeye yetmedi. Zira İran'da hâlâ siyâsî istikrar yoktu. Horasan'a iltica etmiş olan Şah **II. Tahmasp**, **Eşref Han**'dan önce İstanbul'a elçiler göndererek benzer bir anlaşma yapmak istemişse de O'nunla müzakereler devam ederken **Eşref Han**'la Hemedan'daki anlaşmanın imzalanmasıyla bu teşebbüs akim kalmıştı.

Bununla beraber İran'da hâlâ şahlık iddia eden iki şahıs arasındaki rekabet devam etmekteydi. Horasan'a yerleşmiş olan **II. Şah Tahmasp** buranın hâkimi olup eşkıyâlıktan gelme bir zât olan **Nâdir Han**'ın mutlak desteğini elde etmiş bulunuyordu. Daha sonra İran tahtını ele geçirerek burada Afşar Hanedanı'nı kuracak olan **Nâdir Han** metbuunu **Eşref Han**'la savaşmaya teşvik edip duruyordu. Bu maksadla yaptığı hazırlıklar sonunda O, **Eşref Han** üzerine yürüyerek O'nu üç defa arka arkaya mağlup etti. **Eşref Han** kaçmak mecburiyetinde kaldı. Afganistan'a doğru kaçarken Belucistan'da yaşayan aşiretler tarafından yakalanarak kafası kesildi. Bu sûretle İran'da Afganlılar'ın yedi senelik hâkimiyetleri son bulmuş oldu. Safevi Hanedanı'ndan **Şah Hüseyin**'in oğlu **II. Tahmasp** İran tahtına rakipsiz olarak hâkim oldu.

Bu sûretle **Eşref Han**'ı bertaraf ederek İran'a tek başına hâkim olan **Şah II. Tahmasp** İstanbul'a Haziran 1730 tarihinde **Tahmaspkulu Rıza Han** adında bir elçi göndererek eski anlaşmaların iptaliyle yeni bir sulh muâhedesi teklifinde bulundu. Bir taraftan da Osmanlı'ya intikal etmiş olup da halkı ekseriyetle şiî olan yerlerde Osmanlılar aleyhine isyanlar çıkarttı. Elçi ayrıca Osmanlılar'ın İran'da zaptettiği yerlerin iâdesini talep ediyor, bu yapılma-

dığı takdirde Şah **II. Tahmasp**'ın askerî harekâta girişeceği tehdidinde bulunuyordu. Bu sırada büyük bir rehavet içinde bulunan Damad **İbrahim Paşa** da Padişah gibi rahatını bozacak yeni bir savaş istemiyordu. Üstelik Ruslar'la İran hakkında yapılmış olan anlaşma ile bazı sünnî yerlerin Ruslar'a verilmiş olmasından dolayı ülke dâhilinde ciddi bir muhâlefet başgöstermiş bulunuyordu. Bu sebeple yeni bir gâile çıkarmak istemeyen Osmanlılar İran elçisine Tebriz, Kirmenşah ve Hemedan'ın İran'a iâde edilebileceği diğer yerlerin Osmanlılar'da kalması şartıyla anlaşma sağlanabileceği bildirildi. İran elçisi Osmanlılar'ın yeni bir harp arzu etmeyerek böyle bir fedakârlığa kolayca razı olmasının biraz da ülke dâhilinde filizlenmekte olduğunu gördüğü muhâlefetten ileri gelen bir zaaf olduğunu görünce bundan cesâret alarak isteklerini artırdı.

Yapılan müzâkereler sonunda Osmanlılar Tebriz, Kirmenşah, Erdelan, Luristan ve Huvayze'nin İran'a iâdesi mukabilinde Tiflis, Revan ve Şirvan'ın bizde kalması şartlarıyla bir sulh muâhedesi imzasına râzı oldular. İran elçisi Osmanlılar'ın savaşı arzu etmeyerek bu ölçüde bir fedakârlığa razı olduklarını görünce bu durumu **Şah II. Tahmasp**'a bildirerek O'nu Osmanlılar'a karşı harekete geçmeye teşvik etti.

Bu teşvik neticesinde Şah **II. Tahmasp** müzâkerelerin uzamasıyla sulhün geciktirilmiş olduğunu bahâne ederek Osmanlı hududlarına tecâvüze kalkıştı. İlk hamlede Ferehan ve Yezdiced şehirleri **Nâdir Han** vasıtasıyla ele geçirildi. Ardından Köprülüzâde **Abdullah Paşa** mağlup edilerek Tebriz ve Hemedan istirdad edildi. 2 Temmuz 1730 tarihinde ise Nihavend'e saldırılıp buranın muhâfızı **Osman Paşa**'nın emrindeki iki bin Osmanlı askeri kılıçtan geçirildi.

"*Anlaşma henüz tasdik için İran'a gönderilmişken bu haberler İstanbul'a ulaşınca ortalığı büyük bir telâş kapladı. Üçüncü* ***Ahmed*** *derhal Revan, Tiflis, Gence (Muhâfızı* ***İbrahim Paşa****) ile Kars ve Van muhâfızlarda emirler yağdırarak muh-*

temel İran taarruzuna karşı kaleleri şiddetle müdafaa etmelerini, hangi kale düşerse muhâfızının mutlaka idam edileceğini bildirdi.[222] *Aynı zamanda İran'a sefer ilân edip kendisi bizzat ordunun başında bu sefere iştirâka karar verdi. İstanbul'daki İran elçisi önce olayları inkâr ve sonra tevil yoluna sapınca tevkif edilip bir kayda göre Limni'ye sürgün edildi (8 Muharrem 1143 - 24 Temmuz 1730).*

Bu sûretle halkta başlayan galeyanın dineceği ve ortalığın yatışacağı umuluyordu. Bu tedbiri ***İbrahim Paşa*** *düşünmüş, Padişah ise, istemeye istemeye razı olmuştu. Nihaâyet 31 Temmuz 1730 tarihinde hükümdarın otağı Üsküdar'da kuruldu. Yeniçeri, topçu, cebeci ve sipahi ocakları da karşıya geçip ordugâh kurmuşlar, yol hazırlığına başlamışlardı. Tam bu sırada alıştığı rahatı bir türlü terk etmek istemeyen* ***Üçüncü Ahmed*** *sefere gitmekten vazgeçti.*

O'nun bu kararı, ***Damad İbrahim Paşa****'ya şok tesiri yaptıysa da, elinden bir şey gelmezdi. Lâkin bunun bir ayaklanmaya ve hepsinin felâketine sebeb olacağını hissedince hükümdara yeniçeri ocağınızı kendisini Üsküdar'da beklediğini, seferden vaz geçtiğini haber alırlarsa bir fitne koparacaklarını bir haberci vasıtasile bildirdi.* ***Üçüncü Ahmed****, bundan korkarak istemeye istemeye sancağ-ı şerifle karşıya geçti. (18 Muharrem 1143-3 Ağustos 1730) Lâkin kendisinin bizzat sefere katılacağı ve orduya kumanda edeceği vilâyetlere fermanlarla bildirildiği hâlde, Üsküdar'dan ileriye gitmek arzu ve niyetinde değildi.* ***Damad İbrahim Paşa*** *da nihâyet ısrarından vazgeçti. Esasen kendisi de sefere gitmeye karar verdiğine pişman olmuş, yerine bir serasker göndermeyi kurmağa başlamıştı. Bazen de Padişah'ın Bursa'da oturacağını, kendisinin ise kışı Tokat, Amasya veya Haleb'de geçireceğini söylüyordu. Velhâsıl, büyük bir kararsızlık içinde bulunuyordu."*[223]

222 BOA, Mühimme Defteri, C.136 sh. 126

223 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet), C.V, sh. 2460

EK-15

İBRAHİM MÜTEFERRİKA[1]

Ülkemizde ilk olarak bir matbaa kurup Türkçe eser tab eden[2] bir şahsiyet olan **İbrahim Müteferrika** 1670-1674 tarihleri arasında Erdel (Romanya)'in Koloszvar şehrinde Dünyâ'ya gelmiştir. Asıl adı, âilesi, müslümanlığı kabul etmeden önceki hayatı hakkında pek fazla bir şey bilinmemektedir.[3] O'nun hayatına dâir ilk makaleyi yazan Katolik papası **İmre Karacson** ihtida etmesinden önceki hayatı için **Czezarnak**'ın mektuplarını kullanmış ancak kaynağındaki bilgileri katoliklik taassubuyla tahrif etmiştir. O'na göre **İbrahim Müteferrika** fakir bir âilenin çocuğu olup katolik papası iken Türkler'e esir düşmüş, fidyesi ödenemediğinden esir pazarında satılmış, kendisini satın alan efendisinin zulmünden kurtulmak için müslümanlı-

---

1 Hükümdarla vezirlerin ve diğer hizmet sâhiplerinin mâiyetinde hademe nevinden olan bir kısım hizmet erbabı hakkında kullanılan bir tâbirdir.

2 Osmanlı ülkesinde yaşayan gayri müslimlerin çok daha önceleri Türkiye'de matbaa tesis ederek kendi dillerinde eserler bastıkları tarihî bir gerçektir. Bu matbaalarda Rumca, Ermenice, İspanyolca ve hatta Arapça kitaplar basılmıştır. Türkiye'deki matbuat tarihine âid eserlerin hemen hepsinde bu gerçek ifade edilmiştir.

3 **Kâmuran Solmaz**, O'nun hakkında yarısı Macarca yarısı Osmanlıca bir defter bulmuş ve bu defterdeki mâlumata istinaden O'nun hayatını "***Macar İbrahim Müteferrika***" adıyla romanlaştırmıştır. (İstanbul 2010, İnkılâb Kitabevi)

ğı kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Müteâkip kaynakların hemen hemen hepsinde tekrar edilegelmiş olan bu yanlışlar **Niyazi Berkes** tarafından çürütülmüştür. O Belleten'de yazdığı bir makale[4]de **İbrahim Müteferrika**'nın müslüman olmadan önce teslisi reddeden "**Unitarius Mezhebi**"nden olduğu ve Osmanlılar'a esir düşmemiş bulunduğu isbat etmiştir. **Niyazi Berkes** bu makalesinde aynen şöyle demektedir:

*"O'nun Türkler'e esir düşeceğini sonra kimse fidye-i necât vermedi diye İstanbul'a getirilip esir pazarında satılacağını sanmak için insanın rahip **Caracson** gibi dinî hislerinin baskısı altında işleyen bir muhayyileye sahip olmak lâzımdır."*[5] Kaldı ki;

*"**M. Esad Coşan** O'nun hem hayatı, fikrî dinî şahsiyeti hem de dinler ihtida ve tebşirat tarihi açısından önemli eseri "**Risâle-i İslâmiyye**"yi en doğru şekilde değerlendirip geniş kitlelerin dikkatine sunaken Osmanlı kimliğini ve kimlik inşa sürecini ortaya koymuştur.*[6] ***Erhan Afyoncu** tarafından neşredilen arşiv vesikaları ise*[7] ***İbrahim Müteferrika**'nın Osmanlı hizmetindeki bazı resmî görevlerinin ve vefât tarihinin kesinlik kazanmasını sağlamıştır."*[8]

İhtidâ etmeden önce ana dili olan Macarca'ya ilâveten Yunanca ve Lâtince'yi de bilen **İbrahim Müteferrika** daha sonra Türkçe, Arapça ve Farsça'yı da mükemmel bir sûrette öğrenmiş ve İslâmiyet'i inceleyerek gönüllü bir sûret-

4 Bkz. **Niyazi Berkes**-İlk Türk Matbaacısının Dinî ve Fikrî Kimliği isimli makale, Belleten XXVI, 104, Ankara 1962 sh. 715 vd.

5 Bkz. **Niyazi Berkes**-a.g.m.

6 Merhum **M. Esad Coşan** bu eseri **Halil Necatioğlu** müstear adıyla yayınlamıştır. Bkz. **Halil Necatioğlu**- Matbaacı **İbrahim Müteferrika** ve Risâle-i İslâmiyye, Ankara 1982.

7 Bkz. **Erhan Afyoncu**-İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler, Belleten. s. 243 sh. 259 vd

8 Tarih ve Düşünce Dergisi s.2003/6'da yayınlanan **Coşkun Yılmaz**'ın "**İbrahim Müteferrika**" isimli makalesi

te ihtida edip Osmanlı'ya iltihâk eden **Tökeli İmre** ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. O'nun kaleme aldığı bahsi geçen **"Risâle-i İslâmiyye"** isimli eseri Türkçe ve İslâm kültürünü en üst seviyede öğrenmiş olduğunu göstermekte bulunduğu gibi yayınladığı eserlere yaptığı ilâvelerle Dünyâ ahvaline vâkıf âlim bir şahsiyet bulunduğunu göstermektedir. O'nun matbaacılıkla alâkasını **Erhan Afyoncu** Diyânet İslâm Ansiklopedisine yazdığı makalede şöyle anlatmaktadır:

*"XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak Macaristan'da Katolik kilisesinin taassubuna karşı çıkan ve mücâdelelerine güç katabilmek için çeşitli yenilikler geliştirip özellikle matbaacılık alanında çalışanların tamamının Unitarian olduğu bilinmektedir. Devrin tanınmış hurufat dökümcüsü **Mihail Kiss**, 1689'da Koloszvar'da zamanın en önemli Unitarius matbaasını kurmuştur. **Tibor Halasi Kun**'un da işaret ettiği gibi **İbrâhim**'in aynı şehirde ilâhiyat tahsili yapması ve mezhebi dikkate alındığında o yıllarda **Kiss**'le tanışmış olabileceği akla gelmektedir; dolayısıyla O'nun matbaacılık konusunu öğrenciliğinden beri az çok bildiği ileri sürülebilir. Yine bazı yeni araştırmalarla, o sırada Erdel'deki Unitarianlar'ın Katolik Avusturyalılar'ın baskısı karşısında toplu bir şekilde Müslümanlığı kabul ettikleri ortaya konulmuştur. (Fekete, XIII/52 [1949], s. 740). Bu durum ise genç **İbrâhim**'in, **Thököly** ayaklanması sırasında bölgedeki Unitarianlar tarafından gerçek bir hâmi durumunda görülen Türk ordusuna sığınmış olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan Yunanca, Lâtince ve Macarca'yı çok iyi bilen, ilâhiyat tahsili görmüş bu gencin henüz kendi ülkesinde iken bir süre Osmanlı Devleti hizmetinde tercümanlık ve muhaberat işlerinde çalışmış, Türkler arasında güven kazanıp belli bir yere geldikten sonra **Thököly** ile birlikte İstanbul'a gitmiş olabileceği ihtimali de öne sürülmüştür."*[9]

9 DİA C. 21 sh. 234

Avrupa'da matbaanın icadı 1440 Yılı'nda gerçekleşmiştir. Osmanlılar'da hat yani yazı sanatı çok gelişmiş ve yaygınlaşmış bir sanattı. Eserler hattatlar tarafından yazılıp çoğaltılmaktaydı. Fakat bu faaliyet matbaa ile kıyaslanamayacağı gibi beşeriyet iktizası istinsahlarda hatalar da oluyordu. Hatta böyle yanlışların **Muhyiddin-i Arabî**'nin bazı eserlerinde görüldüğü gibi garezkârlıkla kasten icra edilmiş olduğu da tarihî bir gerçektir.

Bununla beraber matbaanın Osmanlılar'da Avrupa'ya nazaran iki yüz seksen sene sonra ortaya çıkmış olması bazı İslâm düşmanlarınca dînî taassuba hamledilmişse de bu asla doğru değildir. Bu iddiaya karşı çıkan **İ. Hâmi Danişmend** şöyle demektedir:

*"Osmanlı askerî teşkilâtını Avrupa'ya ilk tanıtan büyük eserin müellifi **Kont de Marsigli** kendisinin İstanbul'da bulunduğu zaman şehirde doksan bin hattat mevcud olduğundan ve işte bundan dolayı hükümetin o kadar insanı işsiz bırakıp iktisadî bir buhrâna sebeb olmaktan çekindiği için matbaacılığı kabulde tereddüd ettiğinden bahsetmektedir. Zâten Avrupa'da basılmış Arapça, Türkçe ve Acemce eserlerin daha **Üçüncü Murad** devrinden itibaren pâdişâhın fermanıyla Türk piyasasında satış serbestisine mazhar olması da meselenin taassupla alâkadar olmadığını gösteren bir delil demektir. Bununla beraber **Nevşehirli İbrahim Paşa** artık her şeye rağmen bu en büyük teceddüd ve terakki vasıtasının kabulüne karar vermiş ve babasıyla beraber Paris'e gidip matbaacılık terakkiyyâtını orada tedkik etmiş olan Yirmisekiz Çelebi **Mehmed Efendizâde Said Ağa** Efendi ile "**Basmacı İbrahim**" denilen Macar mühtedilerinden **İbrahim Müteferrika**'nın müştereken bir matbaa açmalarına müsâade etmiştir: **Üçüncü Ahmed**'in bu tarihte çıkan Hatt-ı-Hümâyûmuyla Şeyh-ül-İslâm **Abdullah Efendi**'nin verdiği fetvâda dinî eserler müstenâ olmak şartiyle bütün ilimlere âid neşriyata izin verilmesi, o zaman çok revaçta bulunan dinî eserlerin istinsâhını hattatlar zümresine has-*

retmek ve bu sûretle iktisâdî bir buhrâna meydan vermemek içindir."[10]

Üstelik 1727 Yılı Temmuz Ayı'nda alınan fetva ile basılacak eserler için başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dinî kitapların istisna kılınması sırf hattatları korumak için değil aynı zamanda tab'ı esnasında bir hürmetsizliği önlemek içindi. Bu hassasiyetin **Sultan II. Abdülhamid** devrindeki bir tezâhürünü de burada ifade etmek icab eder.

Gâyet dindar olan **Sultan II. Abdülhamid Han** Matbaa-i Âmire'de çalışanları huzuruna çağırarak onlara Kur'an-ı Kerim basılırken gusüllü ve abdestli olacakları, bozuk nüshaları yerlerde süründürmeyecekleri bunları itina ile kaldırıp matbaanın bahçesinde yakarak küllerinin çiğnenmeyecek bir yere gömülmesi hususunda yemin ettirirdi. Bu hâdise bile gösteriyor ki; başlangıçta dinî kitapların basılmasının istisna edilmesi bir taassubun eseri olmayıp sırf islâmî hassasiyet icabıydı.

III. Sultan Ahmed'den alınan bu fetva ile **İbrahim Müteferrika** ve **Yirmisekiz Çelebizâde Said Efendi** arasında kurulmuş olan şirket **Müteferrika**'nın **Yavuz Sultan Selim** semtindeki konağında faaliyete geçti ve 1729 Yılı'nda "**Van Kulu Lügati**" isimli eserle ilk meyvasını verdi. Bu eser "**Sıhâh-ül Cevherî**" isimli arapça eserin bir tercümesiydi. Eserin mütercimi "**Van Kulu**" **ünvanıyla** meşhur bulunduğundan eser de bu nâm ile anılagelmiştir. **Said Çelebi** babasıyla birlikte büyükelçilik nezdinde memuren Paris'e gitmiş olduğu için matbaayı burada görüp tanımıştı. **İbrahim Müteferrika** ise bu işi muhtemelen daha önce yaşadığı şehirde öğrenmiş bulunuyordu.

"*Matbaanın tesisinde büyük rolü olan **Mehmed Said Efendi**'nin bir süre sonra matbaacılıktan ayrılması ile birlikte iş tamamen **İbrâhim Müteferrika**'ya kalmıştır. **Müteferrika**'nın ölümüne kadar idâresi altında kalan mat-*

10 **İ. Hâmi Danişmend**-a.g.e. sh. 16

baada on yedi kitap (23 cilt) basılmış, matbaanın faaliyetleri yalnızca ***Patrona Halil*** *İsyanı sırasında bir yıl kadar kesintiye uğramıştır.* ***Müteferrika****'nın özellikle dış görevlerinin de matbaanın çalışmalarını aksattığı muhakkaktır.*

İbrâhim Müteferrika*'nın bastığı kitapların tarih, coğrafya, dil gibi konularla askerlik sahasında olduğu dikkat çekmektedir. Matbaanın ilk kitapları 1000-1200 adet basılırken sonrakilerde bu sayı 500'e inmiştir. Bunda basılan kitapların satılamamasının rolü vardır.* ***İbrâhim Müteferrika*** *bastığı kitapların büyük bir kısmına ilâveler ve açıklamalar yapmış, bazılarına ise notlar ve haritalar ekleyerek zenginleştirmiştir. Bilhassa* ***Kâtib Çelebi****'nin Cihannümâ'sına yaptığı ilâveler, O'nun Rönesans sonrası Avrupa'daki ilmî gelişmeleri nasıl tâkip ettiğini açıkça göstermektedir. Bu ilâvelerde yer alan, Batı'da gelişen yeni astronomi ve kâinat sistemleri hakkındaki bilgiler, eserin yayımını takip eden bir asır boyunca Türkçe literatürde bu konudaki en önemli metin olmuştur.* ***İbrâhim Müteferrika****'nın ölümünden sonra matbaanın işletme izni, Rumeli kadılarından* ***İbrâhim Efendi*** *ile Anadolu kadılarından* ***Ahmed Efendi****'ye verilmiştir."*[11]

Osmanlı Devleti'nde muhtelif hizmelerde bulunmuş âlim bir zat olan **İbrahim Müteferrika** 1747 Yılı'nda vefât edip Aynalıkavak kabristanında defnedilmiştir. Horasanî mezar taşı 1942 Yılı'nda **Reşid Saffet Atabinen** tarafından Galata mevlihânesi haziresine naklolunmuştur. **Ahmed Cevdet Paşa**'nın ifadesiyle "*Matematik fennini çok iyi bilen engürisi (Macaristanlı)* ***İbrahim Efendi Ağa*** *denilen Macarlı* ***İbrahim Efendi hünerli*** *hezarfen (bin hünerli) zeki ve üstün değerde bir zat idi.*"

Mevlâ rahmet eyleye!

---

11 DİA a.g.m.

çç. Patrona Halil İsyanı[224]

Damad İbrahim Paşa'nın akrabalarını en ehemmiyetli mevkilere getirerek oligarşik bir idâre kurmasına karşı ortaya çıkan muhâlefete ilâveten bir de üst tabakanın israf ve sefâheti

224 Lâtince asıllı olan "**patrona**" bahriye feriki yani amiral demektir. Bu rütbede bir subayın bindiği gemiye "**patrona-i hümâyûn**" denilirdi. **Patrona Halil** hiçbir zaman böyle bir rütbeyi hâiz bulunmamıştır. Muhtemelen böyle bir gemide daha önce leventlik etmiş olmasından dolayı bugün bile bizim birine iltifat için "**Paşam!..**" dediğimiz gibi bir takdirkârlık eseri olarak kendisine bu sıfatı izafe edilegelmiştir.

Münir Aktepe O'nun hakkında:

"*Ruhen kötü bir adam olduğu anlaşılan **Halil** bahis mevzuu gemide levendliği esnasında arkadaşlarını ifsad ederek isyana teşvik etmiş; lâkin plânlarında o zaman muvaffak olamamıştı. Daha sonra da levendlikten ayrılarak Rumeli'ye gitmek mecburiyetinde kalmıştır. O'nu bu suçundan dolayı mahkûm olduğu ölüm cezasından kurtaran ise o zamanlar kaptan olan ve bilâhare yani 1730 İsyanı sırasında Damad-ı şehriyârî bulunan **Abdi Paşa** idi.*" (Bkz. Dr. **M. Münir Aktepe**- Patrona İsyanı, İstanbul 1958, sh.152) dedikten sonra hayat hikâyesini devlet katındaki bazı mühim kimselerle münasebet tesis etmiş olduğunu izahla sözlerini şu hüküm cümlersi ile tamamlamaktadır:

"*Hâsılı **Patrona** hayatı karışık ve karanlık bir insandı diyebiliriz.*"(Bkz. A.g.e. sh.133)

Yeniçeri ortalarından (bölüklerinden) on yedinci ortada neferlik yaptıktan sonra askerlik mesleğinden ayrılarak çarşıda seyyar satıcılık ve tellâllık yapmaya başlayan **Patrona Halil** ve arkadaşlarını bir "**baldırı çıplak**" âsi güruh göstermek ve bunların hareketlerini yeniliklere karşı bir irtica sûretinde değerlendirerek islâmî taassupla (!..) ifâde etmeye çalışmak cumhuriyet modası Osmanlı ve islâm düşmanlığının tezâhüründen başka bir şey değildir. Bu hususta ciddi araştırmalar yapmış olan **Selim Karahasanaoğlu**'na göre vâki isyanı "**Patrona Halil**" adıyla anmak doğru olmayıp bu isyan "**1730 İsyanı**" adıyla ele alınmalıdır. O'na göre **Damad İbrahim Paşa**'nın bu sıralarda yıpranmasıyla yeni bir iktidar tarafından el değiştirme olarak kabullenmek ve devrin sefâhat ve eğlencelerinden hareketle bunların abartılmasıyla izah etmek yanlıştır. (Bkz. **Selim Karahasanoğlu**- Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dâir Yeni Bulgular, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.24, Ankara 2009, sh, 100)

O diğer bir eserinde de bu isyanın şahıs plânında bir isyan olarak değil devrin çatışanlar ile uzlaşanlar yani kazananlar ile kaybedenlerin bir hesaplaşması olarak değerlendirmektedir ki işin doğrusu da budur. (Osmanlı Tarih Yazımında Lâle Devri, sh. 144) (Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyomu Bildirileri, İstanbul 2011)

geniş halk kitlelerinde derin bir memnuniyetsizlik husûle getirmiş bulunuyordu. Diğer taraftan yangın ve zelzelelerle harap olan İstanbul'un imarı için halkın arttırılmış olan vergilerinin lüks tüketim mallarıyla eğlence masraflarını karşılamak sûretiyle heba edilmekte olması da bu umûmî hoşnudsuzluğu artırıyordu. Ayrıca kapitülasyonlardan istifade eden bir takım yabancıların Avrupa'dan lüks tüketim maddelerini ucuz fiyatlarla ithal etmeleri de başta dokuma sanayii olmak üzere ülke dâhilindeki bazı imalatçılarla esnafı tedirgin etmiş bulunuyordu.

Bu sırada Tebriz muhâfızı vezir **Kara Mustafa Paşa**'nın emrinde yetmiş seksen bin kişilik bir askerî kuvvet olduğu hâlde İran tecâvüzüne karşı durmayıp kaçmasıyla Tebriz İranlılar'ın eline geçmişti. Tebriz'in bu sûretle sukutunun sebebi olarak bazıları sadrazamın **Kara Mustafa Paşa**'ya bu tarzda emir vermesi bazılarınca ise bu durumun Padişah'ın gizli bir hatt-ı hümâyûnu sebebiyle gerçekleştiğini iddia ediyorlardı.[225] Bu ûmûmi teessür ve mâtem havasında Limni Adası'na sürgün edilmiş bulunan İran elçisinin başta sadrazam olmak üzere çoğu O'nun akrabası olan üst kademe devlet ricalini rüşvetle kendi tarafına çekmiş olduğu yolunda bir dedikodu da halk tabalarında şüyu bulmuştu. Bütün bu sebeplerle ortaya çıkan huzursuzluğu istismar etmek üzere 28 Eylül 1730 tarihinde **Patrona Halil** ve arkadaşlarının[226] öncülüğünde ordu ve başta Padişah olmak üzere devlet ricalinin Üsküdar'a geçmiş olmasından istifade ile isyan bayrağını kaldırdılar. O gün Perşembe olduğundan dâireler tatilde idi. Bu sebeple kendilerine müdahale edecek bir memur da işinin başında değildi. Hiç şüphe-

225 **İ. Hâmi Danişmend**-A.g.e. C.IV, sh.18

226 Başlangıçta bir azınlık olan isyancılar başta Arnavut asıllı **Patrona Halil** olmak üzere **Muslu Beşe, Emir Ali, Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahmed, Oduncu Ahmed, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, Cambaz Emir Musa, Sâlih Ağa , Turşucu İsmail, Karagöz İbrahim. Gazi Beşe, Bayram, Çelo, Veli, Mustafa, Dereköylü Ali** ve **Cebeciler Kethüdası Recep** gibi ihtilâlcilerdi. (Bkz. Dr. **M. Münir Aktepe**- Patrona İsyanı, İstanbul 1958, sh. 134)

siz bir sergerde güruhu olarak isyan eden bu adamların devlet kademelerinde taraftarları da vardı. Bu sebeple içeriden verilen bir tâlimatla bilhassa böyle bir günün seçilmiş olduğunu söyleyenler de vardır.[227] Bu ihtilâlci kadro Bâyezid Câmii'nin Kaşıkçılar Kapısı'nda toplanarak esnafı dükkânını kapatıp kaldırdıkları isyan bayrağının altında toplanmaya dâvet ettiler.

"- *Şer' (şeriat) ile davamız vardır. Ümmet-i **Muhammed**'den olanlar bayrağımızın altına gelsin!*" feryadıyla çarşıya daldılar. Kendilerine katılan esnafla birlikte Et Meydanı'na doğru gittiler. Yolda rastladıkları ocaklıların da kendilerine katılmasıyla kalabalıklaşan isyancılar yeniçeri odalarına girip birinci Ağa bölüğü kazanını meydana çıkardılar. Burada:

"-*Davamız şeriat ile görülsün!*" tarzında sloganlarla bir hayli kalabalıklaştıktan sonra elebaşı olan **Patrona Halil** yanına birkaç sâdık adam alarak Süleymaniye'deki Ağa Kapısı'na geldi. Bunların isyanından haberdar olan Yeniçeri ağası **Hasan Ağa** bu durumu tahmin ettiğinden üç yüz kadar yeniçeriyi onlara karşı koymak üzere hazırlamıştı. Lâkin Et Meydanı'na intikallerinde bazı yeniçeriler de onlara katılmış olduğundan **Hasan Ağa**'nın hazırladığı bu kuvvet isyancılar arasında kendi yoldaşalarından bazılarını görünce onlara karşı harekete geçmediler. Bu yeniçeriler de âsilere katıldığından **Hasan Ağa** çâreyi kaçmakta buldu. Burada bir hapishâne vardı. Âsiler kendisine iltihak eden Yeniçerilerle birlikte bu hapishânenin kapısını açarak mahkûmları kendilerine katılmak üzere serbest bıraktılar. Müteâkiben Tersâne, Galata ve Rumelihisarı gibi yerlerdeki zindanları da açıp buralardaki mahkûmların da kendilerine iltihâkını sağladılar.

Bu isyan hareketinden ilk haberdar olan **Kaymak Mustafa Paşa**'ydı. Zira O, Padişah ve sadrazamla birlikte Üsküdar'a geçmeyip İstanbul'da kalmıştı. Derhal çarşı ve pazara çıkıp herkesin dükkânlarını açarak işiyle gücüyle meşgul olmasını emrettiyse de bu emri dinleyen olmadı. Bunun üzerine Üsküdar'a

227 Dr. **M. Münir Aktepe**- A.g.e. sh. 135

geçerek İstanbul'daki ahvali Padişah ve sadrazama nakletti. Durumu öğrenen Padişah süratle Topkapı Sarayı'na geldi.

Yapılan toplantıda **Damad İbrahim Paşa** sancak-ı şerif çıkarılarak halkın âsiler de dâhil olmak üzere bu sancak altında toplanmaya dâvet edilmesi teklifinde bulundu. Hâlbuki o esnada Üsküdar'da bulunan yeniçeri ordusunun bu isyanla bir alâkası bulunmadığı cihetle âsiler azınlık bir güruhtan ibâret-tiler. Üsküdar'dan getirtilecek bir bölük askerle bile dağıtılabilirlerdi. Böyle yapılmayıp bir tam gün münakaşalarla boşa geçirildikten sonra ertesi sabah bostancılar hasekisi âsiler nezdine gönderilerek arzularının ne olduğu soruldu. Âsiler:

"- *Saadetlü Padişahımız efendimizden cümlemiz râzı ve hoşnuduz. Ancak devlete zarar ve ve ihânetleri zâhir olanları bize teslim esin!*" diyerek dört kişinin kendilerine teslimini talep ettiler. Bunlar başta **Damad İbrahim Paşa** olmak üzere O'nun damadı **Kaymak Mustafa Paşa**, kethüdası **Mehmed Paşa** ve Şeyhülislâm **Abdullah Efendi**'den ibâretti.

Bu haber saraya ulaşınca sancak-ı şerif çıkarılarak münâdilerle herkesi bunun altından toplanmaya dâvet edildiyse de âsilerden hiç kimse bu dâvete icâbet etmediği gibi yolları kapatarak halkın da dâvete icâbeti önlendi. Esasen Ayasofya civarındaki yollar kapatılmış bulunduğundan bu dâvetin orada toplanmış olan âsiler güruhuna bile lâyıkıyla duyurulması mümkün olamadı. Diğer taraftan daha önce **Damad İbrahim Paşa**'nın icraatını tenkid ettiği için Florya'daki çiftliğinde ikamete memur edilmiş olan eski İstanbul kadısı **Zülâlî Hasan Efendi**'nin bu isyanla bir alâkası olabileceği düşüncesiyle göz önünde bulundurulmak üzere saraya getirildi. Gerçekten biraz ileride görüleceği üzere **Zülâlî Hasan Paşa** el altından âsilerle münâsebetteydi.

Bostancılar hasekisi vasıtasıyla talep ettikleri dört şahsın kendilerine teslim edilmemesi üzerine bu defa isteklerini daha da artırarak saraya kendilerine teslim edilmek üzere otuz yedi kişilik bir liste daha gönderdiler. Bu listede isimleri yazılı

olanların hemen hemen hepsi **Damad İbrahim Paşa** ile O'nun akraba ve kayırdığı kimselerden ibâretti. Ancak bu defaki listede **Kaymak Mustafa Paşa** yoktu. Bu sebeple âsilerle anlaştığını düşenen Padişah O'nu kaptan-ı deryalık makamından azlederek yerine **Abdi Paşa**'yı katan-ı derya tâyin edildi. Bu zat vaktiyle **Patrona Halil**'in levendliği sırasında çıkarmaya çalıştığı bir isyandan dolayı mâruz kaldığı idamdan O'nu kurtarmış olan kimseydi. Bu sebeple O da ikna edilerek veya tehdid olunarak âsilerle beraber olmak mecburiyetinde kalmıştır.[228] Bu sûretle sancak-ı şerif çıkarılmış olmasının bir faydası görülmemekle O, Hırka-i Şerif Odası'ndaki yerine kondu. Kaybedilen bu zaman zarfında yeniçerilerden bazılarının ve hatta ilmiyeden insanların da âsilere iltihâk ettiği görülmekle bostancılar silâhlandırılarak onlarla âsilere karşı konulmak istendiyse de onların da korkup sağa sola sıvıştıkları görüldü. Âsilerle saray arasında gidip gelen müteaddid elçilerin de isyanı yatıştırmaya kifâyet etmediği görülmekle âdeta ciddi bir çâresizlik her tarafa hâkim oldu.

Bu sırada âsilerce talep edilen şahıslar arasında kendisi de bulunduğu için can kaygusuna düşen Şeyhülislâm **Abdullah Efendi** başta **Zülâlî Hasan Efendi** olmak üzere pek çok âlimi toplayarak onlara şöyle dedi:

" *«-Bu kadar zamandan beri fetva memuriyetinde bulunarak ulemanın nâmusunu koruyup uzun müddet cümleye hizmet etmiş iken bu yaşımda ak sakalımın kana bulanması lâyık değildir. Bu hususta hepinizden yardım isterim. Bu cemiyet erbabının maksatları vaktiyle de bize mektuplarla ima olunduğu gibi şehzâdenin culüsu iken niçin boş yere zahmet çekiyor ve çaresi ortada olan mesele için ıztıraba düşüyoruz. Hemen sabah namazını kıldıktan sonra hep beraber varup padişahı hal ederek hepimiz kurtulalım. Ben de ma'zûlen bir yerde oturup kalan ömrümü ibâdetle geçiririm.»*

Bunun üzerine namazdan sonra Hasbahçe'den geçerek

228 **Münir Aktepe**- A.g.e. sh. 146

Revan Köşkü'nün önüne geldiler. Bir kısmının bu işe aklı yatmış olmakla beraber, bir kısmı padişah hal'i gibi mühim bir meseleye karışmakta müteredddid bulunuyorlardı. Üstelik, âsilerin şimdiye kadar böyle bir isteği de olmamıştı. Bu arada ***Damad İbrahim Paşa*** *bulundukları yere gelerek ayakta olduğu halde:*

"-Ben ölüm eri olmuşumdur. Ancak hepinize velinimetinizin -yani padişahın- kurtarılmasına bir çâre bulmak düşer.» dedi.

Bu sözlere kimse karşılık vermedi. Ortalığı yeni bir tereddüd kaplamıştı. ***Damad İbrahim Paşa****, kendilerine padişahı müdafaayı tavsiye ediyordu. Hâlbuki onların niyeti* ***Üçüncü Ahmed****'i hal'etmekti. Sadrıâzamın, buna sonuna kadar mukavemet edeceğini anlayan şeyhülislâm, bir oldu-bitti yapmaya karar vererek yüksek sesle:*

"- Padişahımız seni, kaptanı ve kethüdayı azil ve nefiylerinizi ferman buyurdular!» dedi. Aynı zamanda orada hazır bulunan hasekilere bu saydıklarının bostancılar odasında tevkifini emretti. (Subhi Tarihi, C. 1, V. 7)

Hey'et, bundan sonra doğruca padişahın huzuruna yöneldiler. ***Üçüncü Ahmed*** *büyük bir korkuya kapılmış, iradesini kaybetmiş gibi idi. Kim ne derse onu yapacak hâle gelmiş bulunuyordu. Hey'etin arzusu üzerine şeyhülislâmlık* ***Mirzazâde Mehmed Efendi****'ye tevcih edildi. Bu sırada dışarıda Medine kadısı* ***Mustafa Efendi****'ye âsiler tarafından şeyhülislâmlık verildiği duyulduğu için* ***Mirzazâde*** *onların hiddetini çekmemek maksadıyla bu vazifeyi kabul etmek istemedi ise de, Rumeli kazaskeri Seyyid* ***Abdullah Efendi****'nin ısrarıyla râzı oldu. Aynı zamanda yeniçeri- ağalığı* ***Sekbanbaşı Hasan Ağa'****ya verilmek istendi. Lâkin* ***Hasan Ağa****:*

«- Ben yeniçeri ağası olarak Ağa Kapısı'na varır varmaz âsiler gelip cemiyetlerine dâvet edeceklerdir. Kabul etmezsem beni o anda paralayacakları da muhakkaktır. Boş yere ölümümden bir fayda hâsıl olmaz!» diye bunu reddetti."[229]

Bundan sonra âsiler nezdine gönderilecek yeni bir heye-

229 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet), C.V, sh. 2462

tin âlimlerden müteşekkil olması düşünüldü. Bu iş için Selânik kadılığından mâzul İmadzâde **Seyyid Mehmed Efendi** ile Yeni Câmi vâizi **Seyyid Emir Efendi**'ler seçildiler. Bunlar âsilerle sıkı bir pazarlığa girip katletmek istedikleri insanlardan bazılarını kurtarabilmek üzere âsiler nezdine gönderildiler. Padişah bunlara mecbur kalırlarsa damadı **İbrahim Paşa**'yı dahi feda ederek isyanı her hâlükârda nihâyetlendirilmesi üzere tâlimatını verdi.

Bu sırada Üsküdar'dan İstanbul'a geçip kendilerine katılan bazı yeniçerilerle bir hayli kalabalıklaşmış bulunan isyancılar henüz saraya yürümek cesâretini kendilerinde göremiyorladı. Fakat buna rağmen de bazı tâyin ve aziller yapmaktan da geri durmuyorlardı. Meselâ müderrislerden olup âsilere katılmış olan **Deli İbrahim** adındada birini İstanbul kadısı, **Zülâlîzâde Hasan Efnedi**'yi ise Anadolu kazaskeri tâyin ettiler.

Diğer taraftan **Damad İbrahim Paşa** daha önce tensikat yaparak ordudan kaydı silinmiş olan bazı kimselerin âsilere katılmalarını önlemek için bunların yeniden orduya kayıtlarını yaptırdı. Fakat bütün bunlar geç kalmış tedbirler olduğu cihetle âsilerin sayısını azaltmaya veya onları yatıştırmaya yetmedi. Kendilerine gönderilen bu son heyet Padişah'ın ulemadan hiç kimsenin idamına râzı olmadığını kendilerine teslimini istediklerini şahıslar içindeki diğer kimselerin ise sürgüne gönderileceği bildirdiler. Padişah'ın bu teklifi veçhile tatmin olup isyandan vaz geçmeleri talep edilmesine rağmen âsiler güruhu davalarından vaz geçmediler. Yaptıkları tâyinlerin Padişah tarafından kabulüyle başta **Damad İbrahim Paşa** olmak üzere en az üç kişinin kendilerine diri diri teslimi hususunda ısrar ettiler. Uzun münakaşalar neticesinde bu isteklerinden vazgeçmedikleri görülünce heyet âsilerin elebaşlarından **Süleyman Efendi**'yi de yanlarına alarak saraya döndü.

Anlatılanlardan durumun vahâmetini öğrenen Padişah damadı **İbrahim Paşa**'yı âsilerin elinden kurtaramayacağını anlamıştı. Lâkin buna gönlü bir türlü râzı olmuyordu. Kızlar Ağası **Beşir Ağa**'yı göndererek **İbrahim Paşa**'dan mühr-ü

hümâyunu aldırdı. Sonra da âsilerin en son talep ettiği üç kişi olan **İbrahim Paşa** ile O'nun kethüdası ve damadı **Kaymak Mustafa Paşa**'nın kapı arasına gönderilmelerini emeretti. Âsiler namına saraya gelmiş olan **Süleyman Efendi** ise istedikleri üç şahsın kendilerine diri diri teslim edilmesi hususunda ısrar ediyordu.

Ertesi sabah Padişah ulemayı tekrar huzurunda toplayarak onlara âsilerin saraya hücum etmek üzere Alay Köşkü önünde toplantı hâlinde bulunduklarına dâir bir haber aldığını söyleyerek istenilen üç şahsın boğrulmasını emretti. Âlimler bu haberin yanlış olabileceğinden bahisle durumun tahkikini istirham ettiler. Bunun üzerine Alay Köşkü civarına gönderilen birisinin getirdiği haberle bu durumun doğru olmadığı anlaşıldı. Fakat bu sırada **Damad İbrahim Paşa** ile kethüdası ve damadı **Kaymak Mustafa Paşa** kapı arasında çoktan boğdurulmuş bulunuyordu. (30 Eylül 1730) Bu cesetler birer kağnı arabasıyla âsilerin toplandığı Et Meydanı'na gönderildi. Şeyhülislâm **Abdullah Efendi** ise Bozcaada'ya sürgün edildi. Âsilerin talep ettikleri diğer şahsiyetler ise sağa sola sürgün edilerek onların tatmini yoluna gidildi. Böyle isyanlarda âsilerin en korktuğu şey hâdise yatıştıktan sonra cezalandırılmak olduğundan Padişah bu hususu da garantiye almak istedi. Âsilere o vakte kadar yaptıkları işlerden dolayı mes'ul tutulmayacaklarına dâir yazılı bir teminat verdi.

Ne yazık ki; bu yapılanlar âsileri tatmin etmediğinden onların dağılmalarını sağlamaya yetmedi. Kendilerine yaptıklarından dolayı bir ceza verilmeyeceği hususundaki teminata rağmen geleceklerinden endişe etmekte olduklarından dağılmadılar. Bu korku sebebiyle isyanın başladığı günden bugüne kadar ilk defa olarak Padişah'ın hal'ini düşünmeye başladılar. Lâkin isyana devam için de bir bahâneye ihtiyaçları vardı. Bunu da icad etmekte güçlük çekmediler. Kendilerine teslim edilen üç cesed üzerinde tahribat yaptıklarından onlar tanınmaz bir hâle gelmişlerdi. Bu sebeple **İbrahim Paşa**'nın öldürülmeyip O'nun yerine kendilerine bir zımnînin cesedi teslim edilmiş

olduğu yolunda bir iddia ile isyana devam ettiler. Bu durumu **Münir Aktepe** şöyle ifade etmektedir:

*"Hülâsa, 30 Eylül 1730 Cumartesi akşamını, 1 Ekim 1730 Pazar sabahına bağlayan gecede, bu üç vezirin hayatına, böylece son verilmiş oldu ve ertesi gün erken saatlerde Saray-ı Hümâyûn'un kapıları açılarak, her biri bir vezirin naaşını hâvi bulunan üç öküz arabası, Bâb-ı hümâyûn'dan, **Sultan Ahmed** Meydanı'na doğru yavaş yavaş yol almava başladı. Zamanında durumdan haberdar edilen zorbalar ise, buraya iki bölük hâlinde gelmiş, Bâb-ı Hümâyûn karşısında bekliyorlardı. Nihayet Bostancıbaşı nâaşları bunlara teslim etti. Zorbalar, her üç vezirin nâaşını da, türlü rezâletler içinde, evvelâ sürüye sürüye Et Meydanı'na götürdüler. Burada dahî akla gelmedik şekilde hakarette bulundular. Bilâhare bunlardan Kapdan-ı derya **Mustafa Paşa**'nın cesedini getirip Horhor çeşmesi önüne; Kethüda **Mehmed Paşa**'nın cesedini de Et Meydanı kapısı yanına asdılar. Halk bunlara kin ve nefret dolu nazarlarla bakıyor, âdeta intikam alıyordu. İşte tam bu esnadadır ki, vezîr-i âzam **İbrahim Paşa**'yı, **III. Ahmed**'in katlettirmediği, **İbrahim Paşa** yerine, **Kürkçübaşı Manol**'un öldürülüp âsilere teslim edildiği şâyiaları ortaya çıktı. Cesed tanınmaz bir hâle geldiğinden, kimse kâfi şekilde bir şey söyleyemiyor ve bu sebeble, meselâ sünnetsiz olduğu gibi, halk arasında türlü rivâyetler dolaşıyordu. Nihâyet bu üçüncü cesedin **İbrahim Paşa**'ya âid olmadığı iddiasiyle nâaş, tekrar bir hamal beygirine yükletilip, **Turşucu İsmail** namiyle mâruf bir zorba vasıtasıyla Saray-ı Hümâyun'a gönderildi."*[230]

Bir aralık Padişah da **İbrahim Paşa**'nın katlinde bir yanlışlık olabileceğini düşünmesi üzerine tahkikat yapıldı ve böylece âsilerin bu iddialarının aslı olmayıp sırf bir bahâne olmak üzere ileri sürüldüğü tebeyyün etti. Nihâyet âsileri tatmin için yeniden üç kişilik bir heyet bol miktarda para ile Et Meydanı'na gönderildi. (1 Ekim 1730) Bu heyette baştan beri gizlice âsilerle

230 Dr. **M. Münir Aktepe**- A.g.e. sh. 152

temasta olan **Zülâlîzâde Hasan Efendi** ile **İspirizâde Ahmed Efendi**'nin yer almış olması sebebiyle âsiler yatıştırılacakları yerde Padişah'ın hal'i hususunda daha da tahrik edildiler.

*"Görülüyor ki, devrin şark ve garb müellifleri, **İspirîzâde** ile O'na arkadaş olarak giden **Zülâli Hasan Efendi**'nin, bu meselede yâni padişahın hal'i hususunda zorbaları teşvik ve tahrik ettiklerinde müttefiktirler. Nitekim bunların **III. Ahmed**'in hal'i ve **I. Mahmud**'un cülusu işinde âsilere büyük yardımda bulundukları kaçınılmaz bir hakikattir. **İspirîzâde** ile **Zülâli Hasan Efendi**, **Patrona Halil** ve sâir emsâli zorba reisleriyle bir mütabakata vardıktan sonra, Pazartesi gecesi saat üç sıralarında saraya döndüler ve doğruca ulemanın hazır bulunduğu meclise geldiler. Burada, âsilerin, **III. Ahmed**'i istemediğini ve **I. Mahmud**'u iclâsını düşündüklerini söylediler. Bu münâfik adamlar, sarayda padişaha mütemâil görünüyor, âsilerin aleyhinde bulunuyor; lâkin dışarı çıktıklarında, zorbalar ile birlik olduklarını söylemekten çekinmeyerek, sarayın iç yüzünü ifşa ediyorlardı. Bu def'a dahî, bir taraftan zorbaları hal'işine teşvik etmekle beraber, diğer taraftan sarayda, zorbaların bu hususdaki ısrarları karşısında yapılacak başka bir şey kalmadığını, hâdisenin teskini için, **III. Ahmed**'in hal'i lâzım geldiğini şöylemişlerdi. İki efendinin bu şekilde ifâdeleri, birçok kimselerin hayretini mucib oldu ve durumu padişaha bildirmek cesâretini kimse kendinde göremedi. Maamafih **İspirîzâde Ahmed Efendi** bu vazifeyi dahi üstüne almış ve sabaha karşı saat dörtte padişahın huzuruna çıkmıştı. **III. Ahmed**, âsilerin istedikleri şeyler yapıldığı hâlde neden dağılmadıklarını bu efendiden sordu. **İspirîzâde** ise, gayet soğukkanlı:*

"- Şevketlü efendim hükümdarlığınız hitam bulmuştur, kullarınız sizi padişah olarak görmek istemiyorlar." meâlinde bir cevab verdi.

***III. Ahmed** bu vaziyet karşısında büyük bir sukut-ı hayâle uğramış ve yapacağı işi şaşırmıştı; derhâl yerinden kalktı ve doğru Harem dairesine, yeğeni **Şehzâde Mahmud**'un bu-*

*lunduğu mahâlle gitti. Bilâhire, **Şehzâde Mahmud** ortada ve kendi şehzâdelerinden **Süleyman** sağda, **Mehmed** solda olmak üzere, hep birlikte Hırka-i Saadet Dâiresi'ne geldiler. Enderun-ı hümâyun mensublarına, biat için hazırlanmaları emrolundu. Bu esnada, **III. Ahmed**'in yeni padişaha uzun bir nasihat verdiği ve umûmiyetle bu meyanda şunları söylediği rivâyet olunur:*

«-Vezirine teslim olma ve daima ahvalini tecessüs eyle; beş on sene birini vezaretle müstakil istihdam etme ve sözlerine îtimad eyleme; merhametli ve sahavetli ol, lâkin tasarrufu elden bırakma; ele îtimat eyleme, işte pederinizin ahvali ve işte benim ahvalim. Bunlar size iyi bir pend ü nasihat olsun, işlerini bizzat kendin gör ve ihtiyar, umur görmüş, dindar insanlara tevdi eyle; sırrını asla her adama ve hatta evlâdına dahi zinhar ifşa etme; ben ve evlâdlarım sana emanet bulunuyoruz, hoşça gözet.

*Bu sözler, yüde yüz **Sultan Ahmed**'e âid olmasa dahi, O'nun saltanatı kaybetmesinde âmil olan birçok hususları aydınlatması bakımından mühimdir; daha doğrusu, bu hâle düşmesinin sebebleri, kendi veya o devir müverrihleri için bu şekilde mütalea edilmiş demektir. Hülâsa 27 sene gibi uzun bir müddet Osmanlı tahtını işgal eden **III. Ahmed**, böylece yerini **I. Mahmud**'a terk etmiş bulunuyordu. Kendi mahlu'padişahlara mahsus mahâlle çekilmiş, etrafındakiler de **I. Mahmud**'a biata başlamışlardı. Vakit gece yarısını geçmiş olduğu için, biat merâsimi evvelâ saray mensubları arasında oldu. 2 Ekim 1730 (19 Rebiül-evvel 1143) Pazartesi sabahından itibaren de, saray kapıları açılmış, herkes serbestçe gelip padişaha biat merâsimini icra etmişti. Bilhassa zorbalar, guruplar hâlinde ve büyük bir neşe içinde, yalnız ihtiyatı elden bırakmamak şartıyle, saraya dolup dolup boşalıyorlardı. Artık istenilen netice elde edilmiş, zorbalar gayelerine vâsıl olmuştu. Fakat isyan görünüşte hitama ermiş olmakla beraber âsiler el'an dağılmıyordu."*[231]

Onların yeni padişah **I. Sultan Mahmud** devrindeki faaliyetleri ve tenkillerini biraz ileride nakledeceğiz.

---

231 Dr. **M. Münir Aktepe**- A.g.e. sh. 155

24- I. SULTAN MAHMUD (1730-1754)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Âsilerin kendisinin hal'i hususunda ısrarlarını öğrenen **III. Sultan Ahmed**:

"-Ben esasen bu işten yani padişahlıktan fütûr (bezginlik) getirmiştim. Hatta daha Üsküdar'da iken iki kere Şehzâde **Mahmud**'u yerime geçirmeyi düşünmüştüm. Şimdi bunu yapmak sûretiyle bu fitne ve fesadı izâle etmek zamanıdır." diyerek **II. Mustafa**'nın oğlu **Şehzâde Mahmud**'u kendi şehzâdeleriyle birlikte huzuruna getirtti. O'nu ayakta karşılayarak alnından öptü. Şehzâde de amcasının elinin öptü. **III. Sultan Ahmed** yeğenine önce kendisi biat etti. Sonra da şehzâdelerini biat ettirdi. Böylece

I. Sultan Mahmud'un biat merâsimi başlamış oldu. (2 Ekim 1730) Fakat bu sırada vakit gece yarısını çoktan geçmiş bulunuyordu. Asıl biat merâsimi ertesi sabah yapılmak üzere herkes kendi dâiresine çekildi. Ertesi sabah devlet erkânına tezkereler yazılarak sabah namazı Aysofya Câmi-i Şerifi'nde eda edildikten sonra yeni Padişah'ın biat merâsimi icra edileceği herkese duyuruldu. Gün ağarırken de top atışlarıyla cülûs şenlikleri başladı. Yapılan dâvete âsilerden hiç kimsenin icâbet etmediği görülünce ulemadan **Alizâde Mustafa Efendi** onlar nezdine gönderilerek dâvete icabet etmemelerinin sebebi soruldu. Âsiler iki sebep ileri sürdüler. Bunlardan biri güya onların saraya intikalleri esnasında tuzaklanmış bir lâğımın patlatılacağını duymuş olmalarıydı. Diğeri de ocağın eski ağalarının kendilerine teslim edilmesi hususundaki isteklerinin kabul görmemiş olmasıydı. Birinci sebebin asla vârid olmadığı hususunda güçlükle ikna edildiler. Ocak ağaları hakkındaki isteklerinin ise o gün değil daha sonra yerine getirileceği vaadiyle gelip yeni padişaha biat etmeye râzı edildiler. Bu sûretle onlar da bayrakları altında büyük bir şamata ile sraya gelip yeni padişaha biat ettler. Böylece biat merâsimi tamamlanmış oldu.

Yeni Padişah'ın kılıç kuşanma merâsimi 23 Ekim 1730 tarihinde yani cülûsundan 21 gün sonra icra edildi. Bunun için büyük bir merâsimle Edirnekapı'dan Eyüp'e gelindi. Burada Padişah'a Hz. Peygamber'in kılıcı kuşandırıldı. O gün askere mûtad olan cülûs bahşişi dağıltıldı. Taklid-i seyf yani kılıç kuşanma merâsimi yapıldığında günlerden cumaydı. Yeni padişah dönüşünde **Fâtih** Câmi-i Şerifi'nde cuma namazını eda etti. Ceddi **Fâtih** Türbesi'ni ziyâretten sonra yine aynı merâsimle saray-ı hümûyûna avdet etti. Bu sırada otuz beş yaşında bulunan yeni Padişah'ın ilk yapması gereken iş isyan ateşini söndürmekti. O da ileride görüleceği üzere bu işi büyük bir dirâyet ve ferâsetle başarmıştır.

I. SULTAN MAHMUD
(1730-1754)

b. Şahsiyeti

I. Sultan Mahmud 2 Ağustos 1696 tarihinde Edirne Sarayı'nda doğmuştır. Babası **II. Sultan Mustafa** (1695-1704) annesi ise câriye asıllı **Sâliha Sultan**'dır. **I. Sultan Mahmud** şair ve bestekârdı. Şiirlerinde annesinin asıl adı olan "**Sebkatî**" mahlasını kullanmıştır.

Babası **II. Sultan Mustafa** 1703 tarihindeki "**Edirne Vak'ası**" üzerine tahttan indirildiğinde o yedi yaşında bir çocuktu. Babasıyla birlikte hapse atıldı. Dört ay sonra babası vefât edince amcası **III. Sultan Ahmed** tarafından İstanbul'a getirtilerek bu defa saraydaki "**Kafes Kasrı**"na konuldu. Buraya hapsedilen şehzâdeler ihtilâttan men sûretinde bir nevi hapis hayatı yaşadıklarından devlet tecrübesi edinemiyor ve iyi bir tahsil göremiyorlardı. Böyle olduğu hâlde O babaannesi **Gülnûş Emetullah Sultan** sâyesinde oldukça iyi bir sûrette tahsil ve terbiye görmeye mazhar oldu. Gâyet zeki bir insan olan **I. Sultan Mahmud** burada geçen yirmi yedi yıllık hapis hayatı boyunca din, tarih ve edebiyat kültürü edinerek oldukça iyi yetişti. Şâir ve bestekâr olarak devrinin en seçkin sanatkârları seviyesinde bir dirâyet kazandı.

"*Temiz yürekli, milletini ve memleketini çok seven, hayırsever bir şehzâde olarak yetişen **I. Mahmud**, boş zamanlarında satranç oynardı. Şehzâdelik yıllarında aldığı bu eğitim sayesinde, 24 yıllık padişahlığı sırasında, hem devlet işleriyle ciddi bir şekilde meşgul olmasını bildi, hem de kendi zevk ve sefasından hiçbir şey eksik etmedi. Ancak kafeste kalan diğer şehzâdelerin uğradığı bazı durumlara mâruz kalan **Sultan I. Mahmud** da 40 yıl kafeste kalan **II. Süleyman** ve yaklaşık 51 yıl kafes hayatı yaşayan **III. Osman** gibi kısırlaştırılmış olup, tahta geçtikten sonra çocuğu olmadı.*"[232]

Devlet işlerinde fikr-i tâkip sahibi olan **I. Sultan Mahmud** soğukkanlı, yenilikten hoşlanan bir padişahtı. Yirmi dört sene süren saltanatı boyunca İstanbul'dan hiç çıkmamış devrindeki savaşları dirâyetli vezir ve kumandanlar vasıtasıyla idâre etmiştir. İstişareden hoşlanır, hizmet erbabını mükâfatlandırır, tebdil-i kıyafet dolaşarak halkın dert ve sıkıntılarını bizzat öğrenmeye çalışırdı. Bir yangında evleri yananlara devlet deste-

232 **Uğur Kurtaran-Sultan I. Mahmud** ve Dönemi, Ankara 2014, sh.11

ğine ilâveten şahsi parasından da yardım etmiştir. Gençeliğinde hakkâklik sanatını öğrenmiştir. Kan taşı üzerine mühürler hakkader ve bunları el altından sattırarak elde ettiği parayı fakirlere dağıttırırdı.

"Bu husus, Osmanlı hükümdarlarının, mânevî ve çok derin bir özelliği olarak görülmektedir. Padişahın bizzat kendi dilinden ifadelerle anlatılan bir kaynakta kuyumculuk yapması ile ilgili yaşanan bir durum şöyle rivâyet edilmektedir:

"Vezirlerinden biri bunu yadırgamış olmalı ki, bir gün:

"- Padişahım, devletin hâzinesi sizin demektir. Neden böyle çalışıp kendinize eziyet edersiniz?!" dedi.

O'na şöyle cevap verdim:

"- Devletin hazînesi benim değil, tebamındır. Hazine, tebamın ihtiyaçları için saklanır ve yeri gelince harcanır. Hazineye uzanan eller yanar. İnsanın alın teri dökerek çalışıp kazandığı paranın zevki başkadır. Herkes alın teriyle kazansa hem paranın değerini bilir hem de teba zengin olur."[233]

Fevkalâde hamiyetperver ve halkın dertleriyle üzülüp sevinçleriyle mes'ud olan **I. Sultan Mahmud** 13 Aralık 1754 tarihinde hiç aksatmadığı cuma namazından dönerken geçirdiği beyin kanaması sebebiyle at sırtında vefât etmiştir. Naaşı Yeni Câmi haziresindeki türbesine defnedilmiştir. Yirmi dört senelik saltanatı boyunca iktisada riâyet ederek hazineyi dolu bırakmış, buna rağmen de kendisinden İstanbul'da ve bazı taşra vilâyetlerinde pek çok imar ve ümran eserleri bırakmıştır. İstanbul'daki **Hekimoğlu Ali Paşa** Câmi ve Külliyesi, Tophâne'deki meşhur çeşme, Halep'deki **Osman Paşa** Külliyesi, Kahire'deki **I. Mahmud** Tekkesi ve sebili, Erzurum'daki Vezir **İbrahim Paşa** Câmii, Cağaloğlu'ndaki **Hacı Beşir Ağa** Küliyesi, **Sâliha Sultan** çeşme ve sebili O'nun devrinden kalan dğerli mimarî eserlerdir.

233 A.g.e. sh. 28

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Âsilerin Tenkili

Âsilerin gelip yeni padişaha biat etmeleriyle isyan ateşi sönmedi. Bilâkis her isteklerinin yerine getirilmiş olması sebebiyle daha da çok şımardılar. Onlar vasıtasıyla mansıp elde edenler de kendilerini bu yolda teşvik ediyorlardı ki; bunların biri de İstanbul kadısı tâyin edilmiş olan **Divâne İbrahim Efendi**'ydi. O'nun teşvikiyle âsiler sadrazam **Damad İbrahim Paşa** zamanında Sadâbâd'da yapılmış olan köşklerin yıkılması talebinde bulundular. Bunu doğru bulmayan **I. Sultan Mahmud** bir orta yol ile âsileri tatmin etmek istedi ve bu köşklerin üç gün içinde sâhipleri tarafından boşaltılıp yıkılmalarını emretti. Bu emrin O'nun **Eyüp Sultan**'da kılıç kuşandığı gün halka duyurulması üzerine sanki İstanbul'daki bütün köşklerin yıkılması emredilmiş gibi âsiler yüz yirmiden fazla köşkü yağmaladıktan sonra yakarak şehri harabeye çevirdiler. Aynı şekilde birçok dükkânı da yağmalayarak esnafı perişan ettiler. Diğer taraftan ortalıkta ne kadar işsiz güçsüz ayak takımı varsa hepsini kendilerine müzâhir kılmak üzere yeniçeri, sipâhi, cebeci ve levend kaydettirerek bunlara da cülûs bahşişi verilmesini talep ettiler. Böylece devlet hizmetine alınan haşerat **Abdi** Târihi'ne göre yüz binden ziyâdeydi. Bu durumdan doğan malî külfeti hatırlatarak tasarruf tavsiyesinde bulunan **Mustafa Ağa**, **Patrona Halil** tarafından derhal idam olunmuştur. Hâlbuki O **Patrona**'nın talebi ile kul kethüdalığı makamına getirilmişti.

I. Sultan Mahmud âsilerin tâyin, azil vs. hususlarda her taleplerini yerine getirmiş olduğu hâlde hâlâ neden yatışmadıklarını anlamak için **Patrona Halil**'i huzuruna çağırıp O'na kendisinden ne istediğini sordurdu. **Patrona**, şahsî bir talebi olmadığını söyleyerek eski vezirler tarafından konulmuş olup halka ağır gelen vergilerin ilgâ edilmesini talep etti. Böylece idealist ve müstağni olduğunu göstermek istiyordu.

"***Patrona Halil**, bu hâli ile ancak ve ancak millet ve mem-*

leket için çalıştığını isbat etmek istiyordu. Burada şunu da kaydedelim ki, derhâl arzusu yerine getirilmiş ve ***Sultan Mahmud, İbrahim Paşa*** *zamanında konulan bir kısım vergilerin lâğvını hemen ilân etmiştir."*[234]

I. Sultan Mahmud, Patrona*'nın tahakkümünden kurtulmak için ilk defa O'na büyük bir memuriyet vererek merkezden uzak aştırmayı düşündü ve bu maksadla kendisine arzu ettiği vazifeyi sordu. Fakat bu zeki ve kurnaz adam, meseleyi derhal kavramış ve ne rütbede, ne de mansıbda gözü olmadığını, ancak memleket için çalıştığını bir defa daha tekrarlamıştı.* ***Patrona****, bu esnada, Padişah'ın kendisine yüz bin altın vereceğini ve bunu alıp istediği yere gitmesini tavsiye eden yeniçeri ağasına ise, gayet sert muâmele ederek, İstanbul'un bütün parasının kendinin olduğunu, paraya ihtiyacı bulunmadığını da söylemişti."*[235]

Patrona Halil'in böyle idealist ve müstağni bir tavır sergilemiş olmasına rağmen ileride anlatılacağı üzere ortadan kaldırıldığında hiç şüphesiz rüşvetle elde edilmiş olan üç bin torba parası olduğu görülmüştür.[236]

Zorbaların her gün yeni bir istekle ortaya çıkıp bir türlü dağılmadıklarını gören Padişah 10 -11 Kasım 1930 tarihinde ulema ile bir toplantı yapıp burada âsilerin silâhlarını bırakarak dağılmaları gerektiğine dâir bir karar aldı. Bu karardan önce yeniçeri sipahi, cebeci gibi askerî birliklerin âsilerden ayrılmaları için gizli bir çalışma yapılmıştı. Üstelik âsilerin tayin ettirdikleri Şeyhülislâm **Mirizâde**'den de bu husûsta bir fetva alındı. Bu defa işin ciddiyetini kavrayan âsiler hâlâ cezalanmaktan korktukları için bu talebi iki şartla kabul edeceklerini bildirdiler. Bunlar:

1. İsyan enasındaki hareketlerinden dolayı kendilerine

234 Dr. **M. Münir Aktepe** a.g.e sh. 159

235 A.g.e. sh. 160

236 A.g.e. sh.162

mensup hiçbir kimsenin cezalandırılmayacağı hususunda bir teminat verilmesi

2. Âsilerin ele başılarına karşı herhangi bir sûrette silâhla karşı konulması ihtimalini hesap ederek bir miktar kuvveti muhâfaza etmelerine müsâade edilmesi

Bu şartlar altında isyancı kitlenin büyük kısmının silâhlarını terk ederek dağılmasına râzı oldular. Bu şartlar devlet için çok ağır olmakla birlikte mecburen kabul edildi. Şeyhülislâm ile İstanbul Efendisi **Abdullah Efendi** âsilere yeni bir taşkınlık ve talepte bulunmamaları bu hususta Padişah adına garanti verdiler.

Bu anlaşmaya rağmen âsilerin dağılmayıp kanunsuz hareketlere devam ettikleri görüldü. Bunun üzerine kendilerine Padişah nezdinde kefil olmuş bulunan Şeyhülislâm ciddi bir sûrette nasihatte bulunarak verdikleri sözde durmadıkları takdirde cezâlandırılmaktna kurtulamaycaklarını târihten misallerle onlara iyice anlattı. Âsi elebaşıları bu ikaza hak verdikleri halde yine de mensuplarının bazılarının taşkınlıklarını önleyemediler veya önlemek istemediler. Zira şimdiye kadar her isteklerinin kabul edilmiş olmasından dolayı şımarmış ve büyük bir gurura kapılmışlardı.

"*Onların bu hâli ise, devlet mekanizmasının muntazam çalışmasına mâni teşkil etmekte idi. Bu sebeble bir aralık zorbaların izâle olunacakları şâyiası ortaya çıkmış, lâkin vaziyetten derhâl haberdar olan* ***Patrona*** *ile bilhassa* ***Muslu,*** *hemen faaliyete geçerek, iş başındaki vezirleri ve diğer bir kısım memurları vazifelerinden uzaklaştırmak sûretiyle, yerlerine yenilerinin tâyinine muvaffak olmuş ve böylece kendileri için bahis mevzuu olan tehlikeyi güya bertaraf etmişlerdi. Hattâ bunlar, Bursa da menfi bulunan* ***Kaplan Giray****'ı, Kırım'a Han nasbettirip İstanbul'a celb ile Kethüda* ***Mehmed Paşa****'nın evine yerleştirmişler; Boğaziçi'nde mâzulen ikamet etmekte olan Buğdan Prensi* ***Mihal****'e, Eflâk voyvodalığını tevcih etmişler; Buğdan prensliğini de,* ***Patrona Hali****l'e vak'a esnasında yardım eden*

Yanâki adlı bir rum kasaba vermişlerdi."[237]

Padişah **Patrona Halil**'in bu emrivâkisini de kabul etmekle beraber bitip tükenmek bilemeyen isteklerden dolayı usanmış bulunduğu cihetle 21 Kasım 1730 tarihinde âsilerin tenkili hususunda gizli bir karar aldı. Fakat kendilerini emniyette hissetmeyip de cezalandırılmaktan korkan âsiler sarayda olup bitenleri tâkip etmekte olduklarından bu kararı öğrenmekte gecikmediler. Bu sebeple güçlerini göstermek için Padişah'tan yeni bir takım tâyin ve azil talebinde bulundular. Çâresiz bu talepler de yerine getirildi.

*"Âsiler bu defa İstanbul'da bulunan Boşnak **Rüstem Paşa**'yı sadârete getirmek üzere teşebbüse geçtiler ve O'nu evinden alarak zorla Et Meydanı'na getirdiler. **Rüstem Paşa** vezîr-i azamlık istemiyordu. Bu vazifeyi şiddetle reddetti; ancak taşrada bir beylerbeyilik verilirse O'nu kabul edeceğini bildirdi. Bunun üzerine, **Rüstem Paşa** ile birlikte zorbaların şefleri kapıya giderek, vezir-i âzamdan, paşaya bir mansıb verilmesini, İran hudud kumandanlığına tâyin olunmasını istediler. Vezîr-i âzam da **Rüstem Paşa**'nın Karaman vâliliği ile Revan'a serdar olması hususunu Padişah'a arz etti. **Sultan Mahmud** ise, icâbı hâlinde zorbaların dahi sefere iştirâk etmeleri şartiyle bu teklifi müsâid karşıladı. **Patrona Halil** ve arkadaşı **Muslu**, müteâkiben, padişahtan, yeniçeri ağasının sadaret mevkiine getirilmesi talebinde bulundular. **Muslu** yençeri ağası olacak, **Patrona Halil** de kapdan-ı derya veya kaymakam tâyin edilecek idi. Önceleri hiçbir vazife kabûl etmeyen zorba şeflerinin, şimdi böyle en yüksek mevkileri kendi aralarında taksime teşebbüsleri, saray erkânı arasında hayret uyandırmıştı. Birçok kimseler, bu fitnenin yine ulemanın ve bilhassa **Zülâlî Hasan Efendi**'nin başı altından çıktığına kani bulunuyorlardı. O'nun isyan günlerinde çevirmiş olduğu entirikalar henüz unutulma-*

237 A.g.e.sh. 167

mıştı; fakat ne çâre, hâkimiyet henüz zorbalar tarafında olduğundan bunlara da bir şey yapılamıyordu."[238]

İsyanın başlangıcında Yeniçeriler de âsilerle berabe olduğu hâlde sarayca yürütülen bir faaliyet sonunda kasım ayı başlarından itibaren bu durum değişmeye başladı. Bu durum âsi ele başılarının Orta Câmii'nde yeniçeriler ile yaptıkları şiddetli bir münakaşa ile su yüzüne çıktı. Lâkin yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi âsilerin bu defaki tâyin ve azilleri arasında kendileriyle münakaşa eden yeniçeri ağalarının Rodos Adası'na sürülmesini temin ettiler. Fakat sâde yeniçeriler değil ulemâ arasında da âsilere karşı çıkanların gittikçe çoğalması üzerine kendilerine karşı doğan bu muhâlefete karşı koyamayacaklarını anlayarak devletin en yüce makamlarını kendilerine alarak emniyetlerini sağlamak istediler. Sadrazamlık ve kaptan-ı deryâlığı talep ettiler. Bu derecede ileri taleplerin aksülâmelle karşılaşması üzerine sadâret makamının kendilerinden olan yeniçeri ağası **Kul Mehmed Ağa**'ya verilmesini **Patrona Halil**'in de sadaret kaymakamı yapılmasını istediler. Böylece **Zülâlî Hasan Efendi** gibi devlette söz sahibi yaptıkları bazı makam sahiplerinin de yardımlarıyla Padişah'ı bir gölge hâline getirip bütün otoriteyi ellerinde toplamak istediler. Bu sûretle cezalandırılmaktan kurulacaklarını umuyorlardı. Diğer taraftan başta padişah olmak üzere devlet erkânı da artık taleplerinde had hudud tanımayan âsileri tenkil için gizli gizli bir plân hazırlamaktaydılar. Âsiler bu taleplerini kabul ettiremeyince bu defa komşu devletlerin birine ilân-ı harp edilmesini kendileri de bu sefere iştirak ederek İstanbul'dan uzaklaşıp cezalandırılmaktan kurtulacaklarını düşünmeye başladılar. Bu defa böyle bir talepte bulundular. Lâkin bu talep kendilerini tenkil etmek isteyen devletin işine yaradı. O sırada aramızda gerginlik olan İran ve Rusya'ya karşı ilân-ı harp edilecekmiş gibi gösterilerek 23 Kasım 1730 tarihinde bir dîvân toplantısı tertip olundu. Buraya âsiler de dâvet olundular. Dîvân toplantısına gâyet müsellâh ve

238 A.g.e. sh. 168

kalabalık bir kadro ile katılan zorbaların başı **Patrona Halil** burada şiddetli bir sûrette Rusya'ya ilân-ı harp edilmesi fikrini müdafaa etti. Fakat bu hususta bir karara varılamadı. Çünkü her kafadan ayrı bir ses çıkmasıyla müzâkere curcunaya dönmüştü. Bu duruma **Patrona Halil** karşı çıkarak:

"- Bu derecede kalabalık bir toplantıdan bir karar çıkmaz. Daha tenha bir toplantı yapılarak karar alınması lâzımdır." diyerek toplantıyı terk etti. Bu durum da âsileri tenkil etmek isteyen sarayın işine yaradı. Zira az bir kimse ile yapılacak toplantıya âsiler de şüphesiz daha az sayıda katılacaklardı.

25 Kasım 1730 tarihinde ikinci bir dîvân toplantısı tertiplendi. **Patrona**'nın talebi doğrultusunda buraya daha az sayıda adam dâvet edildi. Toplantıya katılmadan evvel **Kaplan Giray Patrona Halil**'le görüşerek onlara mahsus istedikleri makamların toplantı sonunda verileceği ve bu sûretle kendilerine hil'at giydireleceği hususunda garanti verdi. **Kaplan Giray**'la arası iyi olan **Patrona Halil** bu vaade inandı. Bu sebeple kendisini emniyette hissederek dîvân toplantısında daha az sayıda adamıyla katıldı. Üstelik padişah huzurunda kendisine hil'at giydirileceği ve padişahların huzuruna silâhla çıkılamadığını bildiği cihetle toplantıya silâhsız bir sûrette katılma zaafını gösterdi.

"*Âsileri tenkile memur, **Canım Hoca Mehmed Paşa** ve **Kaplan Giray** ile **Pehlivan Halil Ağa** , **İbrahim Paşa** gibi zevat ise, bu işlere muvâzi olarak, 25 Kasım 1730'da toplanacak dîvândan önce, Saray-ı Hümâyun'da, Revan Kasrı ve Sünnet Odası'nda lâzım gelen hazırlıkları yapmış bulunuyorlardı. Zorbaları katli üzere silâhlandırılmış 30 kadar adam, dolap ve ocak içi gibi muhtelif mahâllere, geceden yerleşdirilmişti. Bunlara lüzumlu emirlerle birlikte nasıl hareket edecekleri de izah olundu. Nihâyet bahis mevzuu günün sabahı, birinci toplantıyı her hangi bir tertibe kurban gitmemek korkusu içinde, mücehhez ve endişe ile tâkib etmiş olan zorbalar, burada hayatlarına karşı hiç bir teşebbüsün vâki olmadığını görünce, şübhelerinin yersiz bulunduğu zehabına kapılmış ve bu toplantıya daha lâ-*

kayd ve az bir muhâfız kuvvetle gelmeye başlamışlardı. ***Patrona Halil***, ***Muslu Beşe***, *yeniçeri ağası* ***Kel Mehmed Ağa***, *sekbanbaşı* ***Urlu Murteza Ağa*** *ve daha bir kısım ağalar ile* ***Zülâlî Hasan Efendi***, *İstanbul kadısı* ***İbrahim Efendi***, ***Abdullah Efendi*** *gibi zevat, yanlarında yirmi beş otuz kişi kadar muhâfız bulunduğu hâlde, sarayda toplandılar. Bunların muhâfız kuvvetleri, Saray-ı Hümâyun'un birinci avlusunda misafir edilerek içeri alınmadı. On kişilik bir serdengeçti gurubu ise, ikinci avluda tutuldu ve Bâbüssaâde'den içeri, ancak zorbaların ileri gelen beş altı şahsı geçirildi. Bunlar da doğruca Revan Kasrı ve Sünnet Odası'nın bulunduğu mahâlle götürüldüler. Her geçtikleri dâirenin kapısı, meselenin ehemmiyetine ve gizliliğine binaen gayet muhkem bir şekilde kapatılıyordu. Saray-ı Hümâyun'un hemen hemen merkezi bir mahâllinde ve taşra ile irtibatın en uzak olduğu bir yerde bulunan Sünnet Odası'nda, nihâyet hazır olan devlet erkânı ve zorbalar yerlerini almış, böylece meclis de açılmış oldu. İlk defa İran seferine âid husûsî lüzumu veçhile görüşülüp bir karara bağlandı; müteakiben sıra* ***Patrona Halil*** *ile* ***Muslu Beşe****'ye memuriyet tevcihine geldi. Vezîr-i âzam, Padişah'ın,* ***Patrona Halil****'e Rumeli beylerbeyliğini,* ***Muslu****'ya Anadolu beylerbeyliğini ve yeniçeri ağasına da üç tuğlu bir vezirlik ihsan ederek, kendilerini İran seferine memur ettiğini bildirdi. Bu esnada,* ***Zülâli Hasan Efendi*** *ile İstanbul efendisi* ***Abdullah Efendi****'ye dahi birer tuğlu vezâret ihsan olunmuştu. Bu işlerin hitamında, vezirlere hil'at giydirileckti. Lâkin* ***Patrona Halil****, muârız bulunduğu vezîr-i âzam* ***Silâhdar Mehmed Paşa****'nın elinden hil'at almak istemedi. Daha doğrusu bunu bir mes'ele yaparak, Kırım Hanı ile mutabık kaldıkları veçhile, padişahın huzuruna çıkıp, yukarıda bahs olunan tâyin hususlarını görüşmek isteyordu. İki taraf arasında cereyan eden müzâkereler sonunda ise, nihayet bu hil'atların* ***Sultan Mahmud****'un huzurunda tevcihine karar verildi. Bu sebeble Sünnet Odası'nda bir hareket, bir kaynaşma vuku buldu. Bir taraf padişah önünde hil'at giymeye hazırlanmakta; diğer taraf hazırlanan*

plânın tatbik safhasına geçmek için heyecan içinde idi. İşte tam bu telâşlı ve heyecanlı anda, ***Pehlivan Halil Ağa*** *birden ortaya fırlamış ve verdiği emir gereğince, etrafda gizli bulunan bütün adamlar, pürsilâh zorbalar üzerine atılmıştı.* ***Patrona Halil***, ***Muslu Beşe*** *ve diğer kimseler tamamen gâfil avlanmış bulunuyordu.* ***Patrona*** *ve emsâli zorba şefleri, birinci toplantının kendilerine verdiği itimat içinde, saraya fazla adam getirmedikleri gibi, buraya da muhâfız ile gelmemişlerdi. Bundan maada, padişah huzurunda hil'at giyeceklerinden, üzerlerinde fazla silâhları da yoktu.* ***Patrona Halil****, elbisesinin altında, ancak küçük bir hançer taşıyordu. Derhâl buna sarılarak, nefsini müdafaa gayesiyle* ***Pehlivan Halil Ağa****'nın üzerine hücum etti. Fakat bir kılıç darbesiyle ilk hamlede kolu uçurulmuştu. Daha sonra kafası gövdesinden ayrıldı. Arkadaşının, gözleri önünde ve feci bir şekilde öldürüldüğünü gören* ***Muslu Beşe*** *ise, hiç mukavemete teşebbüst etmemiş ve kürküne sarılıp, başına gelecek felâketi beklemişti. Bu esnada,* ***Canım Hoca Mehmed Paşa*** *da bizzat yeniçeri ağası* ***Mehmed Ağa*** *ile boğuşuyor ve O'nun hisabını görüyordu. Hülâsa odanın içi bir harb sahasına dönmüş ortalığı kan kokusu istilâ etmişti. Böylece zorbalardan üçünün katli, diğerlerinin kolayca teslimine sebeb oldu. Sersekban Urlu* ***Murtaza Ağa*** ***Çavuşbaşı Derviş Mehmed Ağa*** *ve ulemadan* ***Zülâlî Hasan Efendi*** *ile İstanbul kadısı* ***İbrahim Efendi*** *gibi daha bâzı zevat mukavemetsiz yakalanmış ve doğruca bu meclisten mahbusa götürülmüştü."* [239]

Nihayet sıra âsi ele başılarının beraberinde sarayda bulunan adamlara geldi. Fakat onlar **Patrona Halil** ve **Muslu Beşe** gibi silâhsız olmadıkları için tenkilleri kolay olmadı. Bununla beraber gerekli tedbirler alınmış bulunduğundan hepsi katlolundular.

Âsilerin geride kalanları saraya gidenlerin geri dönmemeleri sebebiyle büyük bir endişeye kapıldılar. Bu sebeple sarayın kapısı önünde toplanarak ne olup bittiği anlamaya

239 A.g.e. sh.175 vd.

çalışıyorlardı. Bir süre sonra Nevşehirli **İbrahim Paşa** ve damadlarının cesedleri gibi âsi elebaşılarının cesedlerini birer araba ile Bâb-ı Hümâyûndan çıktığını görünce çil yavrusu gibi dağıldılar. Öyle ki; ortada liderlerinin naaşlarını defnecek olan hiç kimse kalmadı. Böylece İstanbul üzerinedeki bu ciddi âsâyişsizlik kâbusu izâle edilmiş oldu. Hazırlanan fermanlarla isyanın bertaraf edilmiş olduğu bütün eyâletlere bildirildi. Müteâkiben de saltanat tebeddülüne âid fermanlar dâhil ve hârice ulaştırıldı.

Bu sûretle gerçek mânâsıyla padişah olabilmiş bulunan **I. Sultan Mahmud** ilk iş olarak zorbaların baskısıyla tevcih etmiş bulunduğu tımar ve zeâmetleri iptal etmeye ilâveten onların zoruyla yapılmış olan tâyin ve azilleri de ortadan kaldırdı.

Patrona Halil isyanın her bastırılma teşebbüsünde:

"- *Beni ve adamlarımı ölüdürenler karşılarında on bin arnavudu bulacaklardır. İstanbul'u yakıp kül edeceğiz!*" tehdidinde bulunmuştu. Lâkin kısa zamanda bunun bir blöf olduğu anlaşıldı. Bununla beraber daha sonra biri 25 Mart 1731 diğeri ise 2 Eylül 1731 tarihlerinde iki yeni kıpırdanış ortaya çıkmışsa da bunlar da kolayca bertaraf edilmişlerdir.

Bütün bu anlatılanlar göstermektedir ki, **Patrona Halil** İsyanı'nın kemalist kalemşörlerce iddia edilegeldiği gibi bir ilerici-gerici kavgası olmakla hiçbir alâkası yoktur. Hele matbaa aleyhine hiçbir söz ortada dolaşmış değildir.

b. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı

Hatırlanacağı üzere İran şahı **Hüseyin**'in Afganistan'da giriştiği bu savaşlarda öldürülmesi üzerine İran devleti parçalanmış İsfehan, Afganlar'ın eline diğer bazı şehirler de Osmanlılar'a geçmişti. **Hüseyin Şah**'ın yerine geçen oğlu **Tahmasp** intikam arzusuyla harekete geçerek Osmanlı şehir ve kasabalarına saldırmış olmasından dolayı **III. Sultan Ahmed**'in saltanatının son günlerinde O'na karşı sefer için hazırlık yapılmış ve padişah bu maksadla Üsküdar'a geçmiş olduğu hâlde

İstanbul'da **Patrona İsyanı**'nın patlak vermesi üzerine geriye dönülmüştü. Bu sırada İstanbul'da bulunan İran elçisi **Rızakulu Han** adındaki kimseyle ihtilâflı meseleler görüşülmekteyken İran'dan **Veli Mehmed Han** adında bir yeni elçi daha gelerek müzâkerelere katılmıştı. Bu yeni elçinin talepleri **Rızakulu Han**'ın taleplerinden daha ağır olduğu için bir anlaşmaya varılamadı.

Nisan 1731'de bu iki İran elçisi Bağdad vâlisi **Ahmed Paşa** nezdine gönderilerek müzâkerelerin O'nun tarafından yürütülmesi istendi. Zira O İran işlerinde mütehassıs bir kimse olduğu gibi aynı zamanda Irak cephesi seraskeriydi. Lâkin bu elçiler Bağdad'a varmadan **Şah Tahmasp**'ın Revan üzerine hareket ettiği haber alınmakla bu elçilerin Osmanlılar'ı oyalamak maksadıyla gönderilmiş oldukları ortaya çıktı. Bu sebeple elçiler Mardin Kalesi'nde hapsedildiler.

Bu sırada Şirvan hâkimi **Sürhay Han** Şemahi'deki İran elçisini çıkardığı huzursuzluk sebebiyle öldürüp kesik başını Gence muhâfızı **İbrahim Paşa**'ya gönderdi. Buna ilâveten Karabağ taraflarındaki İran taraftarı bazı kabileleri tenkil etmesi üzerine Osmanlılar Şirvan Hanlığı'nı ölümünden sonra evlâdlarına da intikal etmek üzere O'na yurtluk olarak verdiler.

Mart 1731'de **Şah Tahmasp**, Revan'ı muhâsara etmişse de buranın muhâfızı **Hekimoğlu Ali Paşa** tarafından geriye püskürtülüp kaçmaya mecbur bırakılmıştı. İnatçı ve intikam duygularıyla hareket eden **Şah Tahmasp** mâruz kaldığı bu mağlubiyete rağmen tekrar Revan'a saldırdı. Bu tecâvüz tekrarlandı ve **Şah Tahmasp** bir kere daha mağlup edildi. **Hekimoğlu Ali Paşa** O'nun ordusunun bütün ağırlıklarını ele geçirdiği gibi Revan'a emir tâyin etmek istediği **Hüseyin Han**'ı esir edip İstanbul'a gönderdi. **Hüseyin Han** İstanbul'da sorguya çekildikten sonra idam edildi.

Şah Tahmasp'ı mağlup eden **Hekimoğlu Ali Paşa** ileri harekâta devam ederek 15 Kasım 1731'de Rumiye Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Tebriz üzerine yürüdü. Buradaki Safevî

kumandanı şehri bırıkıp kaçtığı için Tebriz 4 Aralık 1731'de zaptedildi. Bu gelişmeler üzerine **I. Sultan Mahmud "Gâzi"** ünvanıyla anılmaya başlandı.

Kuzey cephesinde bunlar olurken güney cephesinde de başarılar elde ediliyordu. Bağdad vâlisi **Ahmed Paşa,** 30 Temmuz 1731'de Kirmenşah'ı ele geçirip İran topraklarında ilerlemeye başladı. Eylül başlarında Hemedan önlerine geldi. Şah yine elçiler göndererek sulh teklifinde bulundu. O'na güvenenilemediği için bu teklif reddedildi. Bunun üzerine Şah kırk bin kişilik bir ordu ile Hemedan üzerine yürüdü. İki ordu Kuracan mevkiinde karşılaştı. Şah bu defa da ağır bir mağlubiyete mâruz kaldı. Ordusunun dörtte üçü maktul düştüğünden bu defa ciddi bir sûrette sulh teklifinde bulundu.

Sulh anlaşması için selâhiyetli kılanan **Ahmed Paşa** ile İran elçisi **Rızakulu Han** arasında 10 Ocak 1732 tarihinde bir anlaşma imza edilerek harp hâline son verildi. Buna göre Revan, Gence, Tiflis, Nehcivan Dağıstan ve Şirvan Hanlığı Osmanlılar'da kalıyor buna mukabil Tebriz, Kirmenşah, Hemedan ve Luristan İran'a iâde olunuyordu. Hâlbuki bu sulh müzâkereleri devam ettiği sırada Kuzey cephesinde vâki harekât neticesinde Tebriz Osmanlılar'a geçmiş bulunuyordu. Lâkin o sırada bu durumdan haberdar olmayan **Ahmed Paşa,** Tebriz'in İranlılar'a verilmesi yolundaki hükmü kabul etmişti. Padişah bu duruma razı olmayarak Tebriz'in muhâfazasını arzu ediyordu. Böyle olduğu hâlde sulh muâhedesinin **Ahmed Paşa**'nın imzaladığı şekilde kabul ile bu muâhede İstanbul'ca da tasdik olundu.

Bu anlaşma iki tarafı da tatmin etmekten çok uzaktı. Bilhassa Osmanlılar İran'la yapılmış olan bütün harpleri kazandıkları hâlde başta Tebriz olmak üzere birçok yerin İran'a bırakılmış olmasından dolayı ciddi bir huzursuzluk duymaya başladılar. Bu sebeple Padişah bir ilk hareket olarak vezir-i azam **Topal Osman Paşa**'yı azledip yerine **Hekimoğlu Ali Paşa**'yı tâyin etti.

Şah Tahmasp'ın Osmanlılar'a arka arkaya birçok defa yenilmiş olması O'nun İran'da itibarsızlaşmasına sebep oldu. Üstelik O, şaraba düşkün ve sefih birisiydi. Devlet işlerini daha çok kumandanlarına bırakmıştı. Bu durumdan istifade etmek isteyen onun kumandanlarından **Nâdir Han** bu sırada savaşmakta olduğu Afganistan'dan emrindeki orduyla İsfehan'a gelip **Şah Tahmasp**'ı tahttan indirdi. Yerine O'nun henüz bir yaşına bile gelmemiş olan oğlu **Abbas**'ı geçirdi. Kendisini de bu çocuğun nâibi ilân ederek fiilen devlet reisi gibi hareket etmeye başladı. (17 Temmuz 1732) **Şah Tahmasp**'ı Horasan'daki Kelad Kalesi'nde hapse tıktı.

Bundan sonra ilk iş olarak devlet kademelerine kendi sâdık adamlarını yerleştirdiken sonra **Ahmed Paşa**'ya yapılmış olan sulh anlaşmasını tanımadığını ve harbe devam edeceğini bildirdi. Kendisine "**Şah kulu**" ünvanını vermiş olmasına rağmen müstakil bir hükümdar gibi hareket ederek önce güvendiği kumandanlarla bir kısım askerî harekete geçirerek Kerkük ve Erdebil'i zaptetti. Bununla yetinmeyerek 12 Ocak 1733'te Bağdad'ı kuşattı. **Ahmed Paşa** durumu İstanbul'a bildirerek yardım talep etti. Bunun üzerine Erzurum vâliliğine tâyin edilmiş olan eski vezir-i azam **Osman Paşa**'ya Bağdad'ın imdadına koşması emredildi. Bağdad'ı muhâsara etmiş olan İran ordusunun mevcudu yüz bin kişiden fazla olduğu için buradaki mahallî askerlerle bu orduya karşı konulamayacağını düşünen **Ahmed Paşa** yardım gelinceye kadar **Nâdir Han**'ın teslim tekliflerine oyalayıcı cevaplar vererek zaman kazanmaya çalıştı. Nihâyet Erzurum vâlisi **Topal Osman Paşa** emrindeki yüz bin kişilik bir ordu ile ilerleyip Samarra'ya vâsıl olduğunda durumdan haberdar olan **Nâdir Han** emrindeki ordudan on iki bin kişiyi muhâsarayı devam ettirmek üzere Bağdad'da bırakarak ordusunun büyük çoğunluğu ile **Topal Osman Paşa**'ya karşı harekete geçti. Bu iki ordu Duçum mevkiinde karşı karşıya geldi. Burada yapılan savaşta İranlılar büyük bir hezimete uğradılar. Kırk bin zâyiat veren İran ordusunun bütün savaş mal-

zemeleri Osmanlılar'ın eline geçti. **Nâdir Han** yaralı olarak kaçıp canını güçlükle kurtarabildi.

Bu başarı haberi İstanbul'a ulaştığında zafer şenlikleri yapıldı. Bu cephenim serdarlığı **Topal Osman Paşa**'ya tevcih olundu. **Nâdir Han** ise mâruz kaldığı bu ağır hezimete rağmen kısa zamanda toparlanarak ekim ayı sonlarında bu defa Musul'a saldırdı. Fakat buranın vâlisi **Mehmed Paşa** tarafından geriye püskürtülüp kaçmaya mecbur bırakıldı.

Bu başarılar üzerine artık İran'da mukavemet mecalini kalmadığını düşünen Osmanlılar ordularının bir kısmını terhis eyledikleri gibi kalanını da yaklaşan kış şartları sebebiyle kışlaklara çektiler. Bunu fırsat bilen **Nâdir Han** bu defa Kerkük üzerine harekete geçti. Burada Leylan mevkiinde vukûa gelen savaşta Osmanlılar yenildiler. Hasta olan **Osman Paşa** şehid oldu. (30 Kasım 1733) Bu sebeple **Nâdir Han** Kerkük, Derne ve Şehrizur'u ele geçirdi. Bu kadarcık bir başarı elde eden **Nâdir Han** Osmanlılar'ın sulh isteyeceğini sanıyordu. Hâlbuki Osmanlılar O'nun bunca mağlubiyete rağmen yüz geri etmeyeceğini anlamışlardı. Bu sebeple şehid olan **Osman Paşa**'nın yerine **Hekimoğlu Ali Paşa**'yı serdar tâyin ettiler. Köprülüzâde **Abdullah Paşa**'yı da tam bir selâhiyetle İran cephesi seraskeri yaptılar. (12 Mart 1734)

Kırım Hanı **Kaplan Giray**'ı da ihtiyaten kuzey Kafkasya üzerine gönderdiler. Bu sırada **Nâdir Şah** tekrar Bağdad'ı muhâsara etti. Daha önce yedi ay müddetle O'nun kuşatması altında kalmış bulunan Bağdad'da zahire ve mühimmat fıkdanı vardı. Bu sebeple **Ahmed Paşa, Nâdir Han**'ın Bağdad'ı teslim etme teklifine karşı O'nu oyalamak maksadıyla buna selâhiyeti olmadığını durumu İstanbul'a bildirerek gelecek cevaba göre hareket edileceğini bunun için seksen güne ihtiyaç olduğunu bildirdi. Buna kanan **Nâdir Han** İstanbul'dan gelecek cevabı beklemek üzere Bağdad'dan çekildi. Tabiatıyla gelen cevap red mâhiyetindeydi.

"*Ardından **Nâdir Han** tarafından sulh için padişaha ve*

Vezir-i azam ***Hekimoğlu Ali Paşa****'ya ve şeyhülislâma Farsça mektuplar gönderildi. Bu mektuplarda kendisinin de Osmanlı hanedanı gibi Türk olduğunu ve iki taraf arasında akrabalığın bulunduğunu belirten* ***Nâdir Han****, Kerkük muhârebesi sırasında esir ettiği ordu kadısı* ***Erzincanlı Abdülkerim Efendi****'nin murahhaslığıyla sulh teklifinde bulundu* ***Nâdir Han*** *tarafından yapılan bu teklif sadrazam tarafından uygun bulundu. Ardından sadrazam ve şeyhülislâm tarafından cevâbî mektuplar yazıldı. Ancak bu mektup İran seraskeri Köprülüzâde* ***Abdullah Paşa****'nın eline geçince İran'ın antlaşmada Aras Nehri'nin sağ sahilindeki bütün memleketlerin kendine terk edilmesini istediğini bilen* ***Abdullah Paşa*** *tarafından kabul edilmedi. Bu durum üzerine sadrazamın sulh isteğine karşı İran seraskerinin itiraz etmesi üzerine Sadrazam* ***Hekimoğlu Ali Paşa*** *sadaretten azledildi (30 Haziran 1735)"*[240]

Nâdir Han bu red cevabı üzerine bu defa tekrar kuzeye yönelerek 24 Ağustos 1734'te Şirvan Hanlığının merkezi olan Semâhi'yi kuşatıp burayı ele geçirdi. O sırada Dağıstan taraflarında bulunan **Surhay Han** Gence vâlisi **Ali Paşa** ve Kırım Hanı'nın gönderdiği yardım kuvvetleriyle İranlılar'ı mağlup edip geriye püskürttü. (7 Eylül 1734) Lâkin daha sonra O İranlılar'a yenilerek Kumuklar'a sığınmak mecburiyetinde kaldı.

Böylece Şirvan hanlığını ele geçiren **Nâdir Han** bu defa Gence'yi muhâsara etti. Bu muhâsaranın ikinci ayı sonunda on bin askerle Tiflis'i de kuşattı. Ardından Küri Kalesi ve Ordubad ile Yezd şehirlerini zaptetti. **Abdullah Paşa** yetişip Gence'yi kurtardı. (Ekim 1734)

Osmanlılar'a karşı ciddi bir başarı elde edemeyip üst üste mağlubiyetlere mâruz kalan **Nâdir Han** birlikte hareket etmek üzere Osmanlı'nın canhıraş düşmanı Ruslar'a yanaştı. Onlarla Mart 1735'te bir ittifak imzaladı. Bu anlaşma neticesinde Ruslar'ın kendisine yardım edeceklerine güvenerek Kars'ta bulunan **Abdullah Paşa** üzerine hücum etti. Beş saat süren bir

240 **Uğur Kurtaran**-A.g.e. sh.156 vd.

zemeleri Osmanlılar'ın eline geçti. **Nâdir Han** yaralı olarak kaçıp canını güçlükle kurtarabildi.

Bu başarı haberi İstanbul'a ulaştığında zafer şenlikleri yapıldı. Bu cephenim serdarlığı **Topal Osman Paşa**'ya tevcih olundu. **Nâdir Han** ise mâruz kaldığı bu ağır hezimete rağmen kısa zamanda toparlanarak ekim ayı sonlarında bu defa Musul'a saldırdı. Fakat buranın vâlisi **Mehmed Paşa** tarafından geriye püskürtülüp kaçmaya mecbur bırakıldı.

Bu başarılar üzerine artık İran'da mukavemet mecalini kalmadığını düşünen Osmanlılar ordularının bir kısmını terhis eyledikleri gibi kalanını da yaklaşan kış şartları sebebiyle kışlaklara çektiler. Bunu fırsat bilen **Nâdir Han** bu defa Kerkük üzerine harekete geçti. Burada Leylan mevkiinde vukûa gelen savaşta Osmanlılar yenildiler. Hasta olan **Osman Paşa** şehid oldu. (30 Kasım 1733) Bu sebeple **Nâdir Han** Kerkük, Derne ve Şehrizur'u ele geçirdi. Bu kadarcık bir başarı elde eden **Nâdir Han** Osmanlılar'ın sulh isteyeceğini sanıyordu. Hâlbuki Osmanlılar O'nun bunca mağlubiyete rağmen yüz geri etmeyeceğini anlamışlardı. Bu sebeple şehid olan **Osman Paşa**'nın yerine **Hekimoğlu Ali Paşa**'yı serdar tâyin ettiler. Köprülüzâde **Abdullah Paşa**'yı da tam bir selâhiyetle İran cephesi seraskeri yaptılar. (12 Mart 1734)

Kırım Hanı **Kaplan Giray**'ı da ihtiyaten kuzey Kafkasya üzerine gönderdiler. Bu sırada **Nâdir Şah** tekrar Bağdad'ı muhâsara etti. Daha önce yedi ay müddetle O'nun kuşatması altında kalmış bulunan Bağdad'da zahire ve mühimmat fıkdanı vardı. Bu sebeple **Ahmed Paşa, Nâdir Han**'ın Bağdad'ı teslim etme teklifine karşı O'nu oyalamak maksadıyla buna selâhiyeti olmadığını durumu İstanbul'a bildirerek gelecek cevaba göre hareket edileceğini bunun için seksen güne ihtiyaç olduğunu bildirdi. Buna kanan **Nâdir Han** İstanbul'dan gelecek cevabı beklemek üzere Bağdad'dan çekildi. Tabiatıyla gelen cevap red mâhiyetindeydi.

"*Ardından **Nâdir Han** tarafından sulh için padişaha ve*

*Vezir-i azam **Hekimoğlu Ali Paşa**'ya ve şeyhülislâma Farsça mektuplar gönderildi. Bu mektuplarda kendisinin de Osmanlı hanedanı gibi Türk olduğunu ve iki taraf arasında akrabalığın bulunduğunu belirten **Nâdir Han**, Kerkük muhârebesi sırasında esir ettiği ordu kadısı **Erzincanlı Abdülkerim Efendi**'nin murahhaslığıyla sulh teklifinde bulundu **Nâdir Han** tarafından yapılan bu teklif sadrazam tarafından uygun bulundu. Ardından sadrazam ve şeyhülislâm tarafından cevâbî mektuplar yazıldı. Ancak bu mektup İran seraskeri Köprülüzâde **Abdullah Paşa**'nın eline geçince İran'ın antlaşmada Aras Nehri'nin sağ sahilindeki bütün memleketlerin kendine terk edilmesini istediğini bilen **Abdullah Paşa** tarafından kabul edilmedi. Bu durum üzerine sadrazamın sulh isteğine karşı İran seraskerinin itiraz etmesi üzerine Sadrazam **Hekimoğlu Ali Paşa** sadaretten azledildi (30 Haziran 1735)"*[240]

Nâdir Han bu red cevabı üzerine bu defa tekrar kuzeye yönelerek 24 Ağustos 1734'te Şirvan Hanlığının merkezi olan Semâhi'yi kuşatıp burayı ele geçirdi. O sırada Dağıstan taraflarında bulunan **Surhay Han** Gence vâlisi **Ali Paşa** ve Kırım Hanı'nın gönderdiği yardım kuvvetleriyle İranlılar'ı mağlup edip geriye püskürttü. (7 Eylül 1734) Lâkin daha sonra O İranlılar'a yenilerek Kumuklar'a sığınmak mecburiyetinde kaldı.

Böylece Şirvan hanlığını ele geçiren **Nâdir Han** bu defa Gence'yi muhâsara etti. Bu muhâsaranın ikinci ayı sonunda on bin askerle Tiflis'i de kuşattı. Ardından Küri Kalesi ve Ordubad ile Yezd şehirlerini zaptetti. **Abdullah Paşa** yetişip Gence'yi kurtardı. (Ekim 1734)

Osmanlılar'a karşı ciddi bir başarı elde edemeyip üst üste mağlubiyetlere mâruz kalan **Nâdir Han** birlikte hareket etmek üzere Osmanlı'nın canhıraş düşmanı Ruslar'a yanaştı. Onlarla Mart 1735'te bir ittifak imzaladı. Bu anlaşma neticesinde Ruslar'ın kendisine yardım edeceklerine güvenerek Kars'ta bulunan **Abdullah Paşa** üzerine hücum etti. Beş saat süren bir

240 **Uğur Kurtaran**-A.g.e. sh.156 vd.

çarpışma sonunda yeni bir mağlubiyete mâruz kalarak Arpaçayı'na çekildi. (25 Mayıs 1735) Devlet **Abdullah Paşa**'ya **Nâdir Han**'ı tâkip edip imha eylemesi hususunda şiddetli emriler gönderdi. Lâkin **Abdullah Paşa** her seferinde düşmanın saldırmasını beklemekte ve bir müdâfaa harbiyle mâruz kaldığı taarruzu def etmeyi tercih etmekteydi. Bu defa gelen emrin katiyeti karşısında **Nâdir Şah**'ı tâkibe mecbur kaldı. Lâkin O'nun asker üzerindeki otoritesinin zayıflığı sebebiyle Osmanlı ordusunda ciddi bir disiplinsizlik hâkimdi. Bu şartlarda 14 Haziran 1735 tarihinde **Nâdir Şah**'ın yetmiş bin kişilik ordusuyla Bogaverd mevkiinde karşı karşıya geldi. Kendisinin emrinde seksen bin asker vardı. Burada yapılan savaş tarihe **"Arpaçay Savaşı"** olarak geçmiş ve Osmanlı ordusu kumanlarının dirâyetsizliği sebebiyle maâlesef yenilmiştir. Bu savaşta **Abdullah Paşa**'nın şehid olmasıyla zafer imkânını kaçıran Osmanlı ordusu pek çok zâyiat verdikten sonra Kars'a çekildi. Bu haber İstanbul'a ulaşınca İran cephesi serdarlığına Rakka vâlisi **Ahmed Paşa** tâyin olundu.

*"**Nâdir Han** aldığı Revan ve Arpaçayı galibiyetleri üzerine daha önce kuşatıp alamadığı Gence ile Tiflis ve Revan (Erivan)'ı işgal etti, Serdar-ı ekremin şehid olduğunu ve Osmanlı ordusunun mağlubiyetini öğrenen Gence vâlisi **Genç Ali Paşa** yaklaşık 8 aydır kuşatma altında bulunan Gence kalesini **Nâdir**'e teslim ederek Kars'a çekildi. Tiflis muhâfızı **İshak Paşa** da Tiflis'i boşaltırken, Revan valisi **Vezir Ali Paşa** önce direndi ise de anlaşma şartlarına binaen Revan'ı **Nâdir Şah**'a teslim etmek zorunda kaldı. Ardından **Nâdir Han** Gence muhâfızı **Ali Paşa** aracılığıyla sulh yapmak istediğini Osmanlı hükümetine bildirirken, hazinedârı **Mirza Mehmed**'i de serasker **Ahmed Paşa**'ya gönderdi."*[241]

Osmanlı Devleti İran'la süregelen savaşın devamını artık faydasız olduğu düşüncesiyle bu teklifi kabule meyletti. Zira bu sırada Rusya ile aradaki gerginlik de had bir safhaya ulaşmış-

241 **Uğur Kurtaran**- a.g.e. sh.158

tı. Bu sebeple **Genç Ali Paşa** sulh müzâkerelerini yürütmeye memur edilerek Tiflis'e gönderildi. **Nâdir Han** o sırada Lezgi kabilelerini tediple meşgul bulunduğundan Osmanlı elçisi belli bir müddet O'nun dönmesini bekledi. Daha sonra Mogan'daki İran ordugâhına gitti. Kendisine verilen tâlimata nazaran İran'da **Sultan IV. Murad** zamanındaki anlaşma aynen kabul edilecekti. Buna ilâveten İran'ın sünnî müslümanlarla meskûn olan Dağıstan'dan çekilmesi ve Ruslar'la yaptığı anlaşmanın feshedilmesi istenecekti.

Bu sırada İran'da câlib-i dikkat bir hâdise cereyan etti. Şöyle ki; **Nâdir Han** "*böylece İran'ı Osmanlı ve Rus baskısından kurtarmış oldu. Bu seferlerin ardından Mugan sahrâsında ordu kumandanları, devlet adamları, ulemâ ve eşrafın katıldığı bir kurultay tertip ederek artık İran'ın istikrara kavuştuğu gerekçesiyle Horasan'a dönmek arzusunu belirtti. Sayıları 20.000'i bulan katılımcılar kendisinden İran'ı bırakmamasını istediler. Bunun üzerine Safevîler'le Osmanlılar arasında savaşlara ve dolayısıyla kan dökülmesine sebep olan aşırı Şiî anlayışının terkedilip mutedil* ***Caferî*** *mezhebinin benimsenmesi şartıyla bu isteği kabul etti ve* ***Nâdir Şah*** *unvanıyla hükümdarlık makamına getirildi (24 Şevval 1148 / 8 Mart 1736). Böylece Safevîler hânedanı son bulmuş oluyordu.* ***Nâdir Şah****'ın müslümanlar arasında mezhep farklılığından doğan düşmanlığa nihayet vermek ve İran'ı İslâm ülkeleri arasında yalnızlıktan kurtarmak için başlattığı bu hareket İran'da onun Sünnîlik'le itham edilmesine yol açtı.*"[242]

Mogan'da başlayan sulh görüşmelerinde Osmanlılar'ın **IV. Sultan Murad** zamanında imzalanmış olan Kasr-ı Şirin Anlaşması'ndaki hududlar kabul edilmekle baraber İranlılar Câferî Mezhebi'nin beşinci hak mezhep olarak kabulü ve bu mezhep için Kâbe'de bir rükün tesisi talebinde bulundular. Osmanlı murahhası **Ali Paşa** bunun kendi selâhiyeti haricinde olduğunu bildirdi. O artık Safevi Hanedanı'nı yıkarak Avşar

242 DİA, C.32 sh. 276 (**Azmi Özcan**'ın **Nâdir Şah** maddesi)

Türkleri'nden olduğu için İran'da Avşar Hanedanlığı'nı tesis ederek "**Nâdir Şah**" olmuştu. Bu durumun Osmanlılar tarafından da resmen kabülünü arzu ettiğinden bu hususun Osmanlı hükümetince karara bağlanması için bir heyet teşkil ederek bunu Osmanlı murahhası ile birlikte İstanbul'a gönderdi.

Bu heyetle 1736 Temmuz ayı başlarında İstanbul'da başlayan müzâkerelerde Câferî mezhebinin beşinci hak mezhep olarak tanınması hususunda iki taraf arasında ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Yapılan sekiz toplantıdan sonra 24 Eylül 1736 tarihinde aşağıdaki maddeler dâhilinde bir anlaşma imzalandı.

"1. İran hac emiri, İran'lı hacıları Necef ve Lahsa yoluyla götürecektir. Eğer, eskisi gibi Şam yoluyla götürecek olursa, hacc emiri ünvanını kullanamayacaktır.

2. İranlıların Caferi mezhebinde bulunmasının Osmanlı devletile bir ilgisi ve bunun bir zararı olmadığı gibi, Osmanlı devletini bunu beşinci mezhep olarak tanımaya ve Kâbe'de bu mezhep için bir rükün tesisine zorlamaya da lüzum yoktur. Mamafih bu mes'eleyi iki Osmanlı âlimi İran'a giderek İran ûlemasile bir daha görüşüp konuşacaktır.

3. İki devlet başkentlerinde birer şehbender bulunacak ve bunlar üç yılda bir değiştirilecektir.

4. İki taraflı esirler serbest bırakılacak ve bundan sonra Osmanlı memleketlerinde İran'lı esirlerin alınıp satılması yasak edilecektir."[243]

*İranlılar'ın Câferî Mezhebi'nin tanınmasına dâir taleplerinin müz*âkeresi için oraya gönderilecek heyete sonradan Şeyhülislâm olacak olan **Abdullah Vassaf** ile fetva emini **Hacı Halil Efendi**'ler tâyin olundular.

*"Ayrıca Trabzon vâlisi **Mehmed Paşa**'ya da Rumeli pâyesi ile hem **Nâdir**'in şahlığını onay ve tebrik hem de İranla yapılacak barış için sâdır olan nâme-i hümâyûnu götürmesi*

243 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. V, sh.2484

için İran'a gönderilmesine karar verildi."[244]

Bu sûretle **Nâdir Şah**'ın hükümdarlığı **I. Sultan Mahmud** tarafından kabul edilmiş ve bu sûretle İran'la on üç yıldan beri devam eden savaş hâli son bulmuş oldu. Câferî Mezhebi'nin Osmanlılar'ca beşinci hak mezhep olarak kabulü gerçekleşmedi.

Bu sırada beş sene dokuz aydan beri Topkapı Sarayı'nda mahpus bulunan **III. Sultan Ahmed** vefât etti. (1 Temmuz 1736)

c. Osmanlı-Avusturya ve Rus Savaşları

aa. Avusturya Cephesi'ndeki Savaşlar

On üç sene müddetle İran gâilesiyle uğraşan Osmanlı Devleti Batı Cephesi'nde bir çatışmaya meydan vermemek hususuna itina ettiği hâlde tam da İran'la sulh muahedesinin imzalanmasından sonra Avusturya ve Rusya ile harbetmek mecburiyetinde kaldı.

Osmanlılar daha İran gâilesi ile meşgulken Rus çariçesi **Anna**, Avusturya kıraliçesi **VI. Şarl** ile bir ittifak anlaşması imzaladı.[245] Buna göre Avustuya Bosna Hersek'i zaptedecek arkasından Ruslar'ın taarruzuyla Osmanlılar aynı zamanda iki cephede birden savaşmak mecburiyetinde bırakılacaktı. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Ruslar, Prut ve Edirne anlaşmalarına aykırı olarak Lehistan'a müdahele ile burada kendi adamları olan **Ogüst**'ü kıral seçtirdiler. **Deli Petro**'dan beri sıcak denizlere çıkmayı yani Akdeniz'e ulaşmayı millî bir emel hâlinde benimsemiş olan Ruslar Kırım, Eflâk ve Buğdan'ı hâkimiyetleri altına almak istiyorlardı. Bu emeli gerekleştirmek üzere Or-kapuyu işgal ettikten sonra Kırım'a saldırıp Bahçesaray'ı yaktılar ve Azak Kalesi'ni ele geçirdiler. Daha sonra da Kılburun Kalesi'ni işgal ettiler. Bu gelişme üzerine Osmanlı

244 **Uğur Kurtaran**-A.g.e. sh. 162

245 **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. C.V sh. 252

Devleti Haziran 1736 tarihinde Ruslar'a ilân-ı harp etti. **Silâhtar Mehmed Paşa** serdar tâyin olunarak 16 Haziran'da yola çıkarıldı ve ordu 27 Haziran'da Edirne'ye ulaştı. Bu sırada Kırım Hanı **Kaplan Giray** azledilerek yerine **Fetih Giray** tâyin edilmiştir. Yeni han 12 Kasım 1732 tarihinde Ruslar'ı mağlup edip Ukrayna üzerine bir intikam seferi tertip etti. Bu başarılı sefer sonunda yüz bin esrile geriye dönüldü. Ayrıca **Canım Mehmed Paşa** kumandasında bir donanma da Karadeniz'e sevk edildi. **Silâhtar Mehmed Paşa**, Edirne'ye vardığında batılı devletlere arabuluculuk yaparak savaşı önlemeleri talebinde bulunduysa da bu talep kabul görmedi.

Bu sırada Avusturyalılar Ruslar'la yapmış oldukları ittifak dolayısıyla harekete geçip Eflâk'e saldırdılar. Bazı şehir ve kasabaları ele geçirdiler. Ruslar ise onlarla birlikte hareket sözü verdiklerinden Özi Kalesi'ne saldırdılar. Buranın muhâfızı **Yahya Paşa** kahraman bir kumandandı. Rus muhâsarasına şiddetle karşı koydu. Lâkin buradaki askerin azlığı sebebiyle başarılı olmasına imkân yoktu. Bunun için devletten yardım talebinde bulundu. Lâkin gönderilen yardım kuvvetleri kaleye ulaşamadan yolda Ruslar tarafından mağlup edildiğinden Özi kurtarılamayarak Ruslar'ın eline geçti. (25 Temmuz 1738) Bunun üzerine **Silâhtar Mehmed Paşa** azledilerek yerine Bender muhâfızı **Abdullah Paşa** tâyin edildi. Fakat o da dört ay gibi kısa bir müddet sonra azledilerek yerine **Yeğen Mehmed Paşa** tâyin edildi. Bu sırada Avusturya kuvvetleri 12 Temmuz 1732 tarihinde Niş'e saldırarak burayı ele geçirdiler. Lâkin yardıma koşan **Köprülüzâde Ahmed Paşa** taafından Niş geriye alındı. O sırada **Ivaz Mehmed Paşa** Vidin civarında **Hekimoğlu Ali Paşa** ise diğer bir Avusturya ordusunu yenerek onları Bosna'dan çıkardılar.

Bu gelişmeler üzerine Fransızlar bir arabulucukta bulunarak üç maddelik bir sulh teklifiyle Osmanlıya müracaat ettiler. Lâkin vezir-i azam **Yeğen Mehmed Paşa** teklif edilen şartları beğenmeyerek reddettiğinden savaşa devam olundu. Vezir-i

azam Sebeş ve Lugaş kalelerini zaptetti. Ayrıca **Toz Mehmed Paşa** da Kornika'da Avusturyalılar'la savaşarak onları müdhiş bir sûrette mağlup etti.

*"Özellikle Avusturya cephesindeki büyük başarılardan sonra Osmanlılar, 1738 ve 1739 yıllarında Tuna boyunca ilerleyerek Belgrad, Semendire, Orsova ve diğer şehir, kasaba ve kaleleri aldılar. Böylece 20 yıl önce kaybettiği yerleri geri alan Osmanlılar Tuna savunma hattını yeniden oluşturdular. Bu arada Avusturya cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Rusya cephesinde ise Bender seraskeri **Numan Paşa**, Kırım kuvvetleri ile birleşti, Aksu (Bug) ve Turla (Dinyester) boylarında çarpışarak Ruslar'ın ilerlemesini engelledi. Karadaki başarının yanı sıra Rus donanmasının da Kaptan-ı derya **Süleyman Paşa** tarafında saf dışı bırakılması sonucunda, Özi ve Kılburun kaleleri geri alındı. Bu arada Fransa'nın sulh teşebbüsleri yenik durumdaki Rusya ve Avusturya tarafından kabul edilmezken, Vidin'deki başarılarından sonra seraskerlikten sadaret makamlığına getirilen **İvaz Mehmed Paşa** komutasındaki Osmanlı kuvvetlerine Vâli **Hekimoğlu Ali Paşa** komutasındaki Bosna kuvvetleri de katıldı. Bunun sonucunda güçlenen Osmanlı ordusu Avusturya'ya doğru harekete geçti. Osmanlı ordularının Niş'e gelmesiyle burada yapılan müzakereler sonucunda Belgrad üzerine gidilmesine karar verildi. Osmanlı ordusuna mukavemet için Hisarcık önlerine gelen Avusturya ordusu ile Hisarcık'ta yapılan savaşta Avusturya orduları mağlup edildi (22 Temmuz 1739). Bu zaferin ardından Osmanlı orduları 25 Temmuz Pazar günü Belgrad'ı kuşattı ve uzun süren bir muhâsaradan sonra Belgrad kale komutanı **Vallis** İmparatora mukavemet edemeyeceğini bildirdi. Böylece 1737'de Avusturya askerî operasyonlarının neticesinde Avusturya'nın eline geçen Niş Kalesi'nin geri alınması Belgrad'ın kuşatılması ve ardından Çasar ordusunun Groçka'da (Hisarcık) aldığı*

ağır yenilgiden sonra taraflar arasında barış müzakereleri yeniden başladı."[246]

Avusturya murahhası **Kont Nayberg** ile Osmanlı reis-i küttabı **Mustafa Efendi**, ordu kadısı **Esad Efendi** ve bosna vâlisi **Hekimoğlu Ali Paşa** arasında barış görüşmeleri başladı. Fransız elçisinin gayretleriyle aradaki ihtilâflı meseleler halledilerek 18 Eylül 1739 tarihinde vezir-i azam **Ivaz Mehmed Paşa** ile Avusturya murahhası **Neipperk (Nayberk)** arasında uzaltılması kabil olmak üzere yimi yedi sene müddetli Belgrad Anlaşması imzalandı. Böylece 22 sene müddetle Avusturya elinde kalan Belgrad tekrar Osmanlılar'a geçmiş oldu.

"Yirmi üç madde ve bir bitişten ibâret bulunan bu muâhedenin esaslarına göre Belgrad ve Böğürdelen (Sabacz) kaleleri eski tahkimatı ile Osmanlılar'a iâde olunacak tabya, cephanelik, kışla gibi yeni tesisattan yıkılmalarında eskilerine bir zararı olmayanlar tahrip edilecek, yıkılamıyanlara mukabil de kaledeki toplarla cephâne ve zahire Avusturyalılar'a verilecekti. Ada-i Kebir, ve İrşova kaleleri de Osmanlı devletine terkolunacaktı. Küçük-Eflâk keza Osmanlılar'a verilecekti. Banat Avusturya'ya kalıyor, Tuna ve Sava nehirleri iki devletin hududunu teşkil ediyor, bu sûretle Sırbistan tamamen Osmanlı devletine geçiyordu. Bosna eyâletinin hududu ise, Karlofça Antlaşması'ndaki gibi olacaktı. Temeşvar eyâleti Avusturya'ya kalacak, esirler iâde edilecek, yirmi yedi yıl süreli olan bu andlaşma müddeti yarısına vardığı zaman taraflarca arzu edilirse uzatılabilecekti. Bir de, Fransa elçisinin ricası üzerine Belgrad'da kapusen rahiplerinin inşa ettikleri kilise yıkılmayarak gelip geçen Avusturya tüccarlarına bırakılacaktı. Gidiş geliş, ticâret vesair hususlarda, Pasarofça barışının esasları kabul edilmişti.

Bu andlaşmanm bir hususiyeti, Avusturya'yı müttefiki olan Ruslar'dan ayırması idi. Osmanlı Devleti, böylece Avusturya ile ayrı bir barış yaptığı gibi, herhangi bir oyuna gel-

246 **Uğur Kurtaran**-A.g.e. sh. 195 vd.

memek için bu andlaşmayı Fransa devletinin zimanı (kefaleti) altına koyuyordu.

Nitekim imparator bunu tasdik etmeden evvel Ruslar'ın bazı muvaffakiyetler elde ederek evvelâ Hotin'i ele geçirdikleri ve sonra Boğdan'ı işgal ve Yaş şehrini zaptettikleri haber alındı. O zaman Altıncı Şarl, barış için acele ettiğine pişman oldu. Lâkin, Fransa'nın kefâleti yüzünden andlaşmayı tasdike mecbur kaldı. Aksi halde, Fransa'ya karşı da cephe alması gerekecekti. Lâkin, kendi talimatına uymayarak Belgrad'ı Osmanlılar'a veren ***Nayberg****'i tevkif ve hapsettirdi."*[247]

bb. Rus Cephesi'ndeki Savaşlar

Ruslar Avusturya ile yaptıkları anlaşma gereğince Osmanlılar'a ayrı ayrı saldırarak bu devleti iki cephede birden savaşmak mecburiyetinde bırakmak üzere harekete geçmiş olmakla beraber 1739 Yılı'nda müttefikleri olan Avusturya'nın Osmanlılarla sulh akdetmek üzere olduklarını görünce kendikerine yeni bir müttefik arayışına koyuldular ve bu maksadla Lehista'la anlaştılar. Mareşal **Münih** kumandasındaki seksen bin kişilik bir Rus ordusu bu anlaşmaya istinaden Lehistan'dan gelerek Hotin ve Bender üzerine yürüdü. (Mayıs 1739)

Bender seraskeri **Veli Paşa** cephe kumandanı olduğu cihetle Gence muhâfızı **Ali Paşa**'dan kendisine iltihâk etmesini istediyse de bu talep yerine getirilmedi. Üstelik **Ali Paşa** Akkerman'dan kendi mâiyetindeki mahdud sayıdaki askerle düşman ordusu üzerine yürüdü ve tabiatıyla bu kabalık Rus ordusu tarafından mağlup edilip çekilmeye mecbur bırakıldı. Müteâkiben **Veli Paşa** emrindeki kuvvetlere saldıran Ruslar onları da dağıtıp kaçmaya mecbur bıraktı. Rus ordusu ileri harekâta devamla 19 Ağustos'ta Hotin Kalesi'ni kuşattı. Kalede gayet az muhâfız bulunduğu ve uğranılan hezimetler sebebiyle onların da mâneviyatları sarsılmış bulunduğu cihetle ciddi bir mukavemet göstermediler. Kale muhâfızı **Kolçak İlyas Paşa** çâresiz

247 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. V sh. 2514

kalarak vire usûlüyle Hotin'i Ruslar'a teslim etmeye mecbur kaldı. Fakat Ruslar târihte birçok kereler yapmış olduları gibi vire şartlarına riâyet etmeyerek çoluk çocuklarıyla birlikte bütün kale halkını esir edip mallarını yağmaladılar. (Eylül 1739)

Bu felâketin haberi İstanbul'a ulaşınca buna sebep olan **Ali Paşa** idam edildi. Bu sırada Avusturya ile evvelce zikri geçen Belgrad Anlaşması imza edilmiş bulunduğundan yalnız kalan Ruslar'ın da anlaşma talebinde bulunacakları umuluyordu. Fakat böyle olmadı. Ruslar süratle Buğdan'a saldırarak buranın merkezi durumundaki Yaş Şehri'ni ele geçirdiler. Ruslar'ın daha fazla ilerlemelerini engellemek maksadıyla Boğdan'da bulunan **Sarı Ahmed Paşa**'ya yardımcı kuvvetler gönderildi. İbrail muhâfızı **Mehmed Paşa** bu yardımcı kuvvetlerle yaşı kurtarmaya memur edildi.

Rus mareşali **Münih** önce Buğdan'da bir kurtarıcı gibi karşılanmıştı. Fakat çok geçmeden bu durum tersine döndü. Zira Ruslar ve onların mağrur kumandanı Mareşal **Münih** Buğdan halkına çok kötü davrandılar. Askerler ise halkın malına ve canına zarar verdiler. Bu sebeple halk kısa bir zaman sonra Ruslar'dan nefret etmeye başladı. Üstelik bu nefret çok kısa bir zaman sonra ciddi bir mukavemete dönüştü.

"*Ruslar, Hotin ve Yaş kalelerini ele geçirmiş olmakla beraber, kâfi bir netice alamayacaklarını anlamışlardı. Başlaması her ân beklenen İsveç savaşı ihtimaline bir de Boğdan ve Eflâk mukavemetinin katılması Rusları düşündürmeye başladığı bir sırada, Avusturya imparatoru Altıncı Şarl'ın Belgrad andlaşmasını yapmış olduğu haberi geldi. Ruslar, çaresiz kalarak esasen barış hususundaki ısrarlarını tehdid derecesine yaklaştırmış olan Fransa'nın arabuluculuğuna Avusturya'nın da tazyiki katılınca sulhe razı oldu. Bunun üzerine Fransız elçisi* ***Vilnöv*** *sadrıâzam ve serdar-ı ekrem İvaz Mehmed Paşa'ya başvurup Rusya namına barış istedi. Buna sadrıâzam da muvafakat edince,* ***Vilnöv*** *yanında bulunan Rus*

murahhası ***Kaynını (Cagnoni)*** *ile görüşüp anlaştı. Sonunda iki devlet arasında onbeş madde ve bir bitiş kısmından mürekkep olan barış andlaşması imzalandı.*

Bu andlaşmarın esas hükümleri şunlardı:

1. Azak kalesi tamamen yıkılarak 1700 Yılı'nda tâyin edilen sınırıyle her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp arada boş ve fasıla olarak kalacak.

2. Osmanlılar, eski Rus hududu olan Don Nehri üzerindeki Çerkaski Adası'nda ve Azak Denizi yanında yeni bir kale yaptırabileceklerdi.

3. Ruslar Azak Denizi'yle Karadeniz'de ne savaş ve ne de ticaret gemisi bulundurmayacaklardı.

4. Kırım, Tatarlar ile Ruslar'a tâbi kazak ve Kalmaklar'ın mücâdelelerine son verileceği gibi, Kırımlılar Rus topraklarına akın yapıp şehir ve kasabaları varamayacaklardı.

5. Kafkasya'nın kuzeyindeki büyük ve küçük Kabartay'lar hiç bir tarafa tâbi olmayıp müstakil kalacaklar ve iki devlet arasında fâsıla teşkil edeceklerdi. Ne Osmanlılar, ne Ruslar, ne de Tatarlar bunların işlerine karışmayacaklardı.

6. Rus papazları Kudüs ile diğer ziyâret yerlerine serbestçe varabileceklerdi. Kendilerine vergi ve cizye teklif olunmayacaktı.

7. İki devlet arasındaki ticâret, diğer devletlerle olan anlaşmalar esası dâhilinde cereyan edecekti. Ruslar'ın Karadeniz ticareti, Osmanh teb'asına âid gemilerle yapılacaktı.

8. Ruslar, Hotin ve Boğdan'ı terkedip eski hududlarına çekileceklerdi.

9. Rus hükümdarına imparator diye hitap edilmesi hususunda iki devlet dostâne anlaşmaya çalışacaklardı.

10. Andlaşma imzalandıktan sonra en geç üç ay içinde taraflarca tasdik edilip Fransa elçisi vasıtasile mübâdele olunacaktı.

Rusya ile yapılan andlaşmanın taraflarca tasdik ve mübâdelesi daha sonra yine Fransa elçisi vasıtasıyla 12 Aralık'ta olmuştur."[248]

ç. Sulh Zamanı Vak'aları

Sulh muâhedesinin imzalanmasından sonra ordu İstanbul'a döndü. Bu sırada Kırım Hanı **Mengli Giray**'ın vefâtı üzerine O'nun yerine kalgay yani veliahd olan **Selim Giray** tâyin edildi.

İsveç kırallığının da aynen Osmanlılar gibi dâimi bir Rus tehdidi altında bulunması bu iki devleti siyâseten birbirine yaklaştırmış bulunuyordu. İstanbul'da bulunan İsveç elçisi **Sinkler** adındaki subay dönüş yolunda Ruslar tarafından öldürülünce 4 Ocak 1740 tarihinde İsveç'le bir müdafaa anlaşması imzalandı. Bu sıradaki diğer bir hâdise de gerek Ruslar ve gerekse Avusturyalılar ile yapılan anlaşmalarda arabulucukta bulunmuş olmaları sebebiyle Fransızlar'a **Kanûnî** zamanında verilmiş olan kapitülasyonla tanınan imtiyazlar genişletilmiş olmasıydı. (28 Mayıs 1740)

Önce İran sonra da Avusturya ve Ruslar'la devam eden harpler esnasında Anadolu ile fazlaca ilgilenilemediğinden buralarda çeşitli mütegallibe zümreleri türemişti. Bunun için **I. Sultan Mahmud** bir **"adâlet fermanı"** yayınlayarak bu mütegallibe guruplarının tenkili emredildi. Böylece sulhü müteâkiben bunlarla meşgul olmak imkânı hâsıl olduğundan gerekli tedbirler alınarak ülkede sükûnet temin olundu.

Benzer bir hâdise de İstanbul'da başgösterdi. Uzun süren harpler dolayısıyla İstanbul'da yiyecek sıkıntısı başgöstermişti. Bu durumu istismar etmek isteyen bir kısım başı bozuk haşerat bir isyan çıkarmaya teşebbüs etmişlerse de askerin bu harekete katılmaması sebebiyle çabuk bastırılmıştı. Bu yiyecek sıkıntı-

248 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. V, sh. 2517

sının bir sebebi de uzun savaş yıllar boyunca Anadolu'daki bir çok insanın vergiden kurtulmak için ziraaatı terk ederek İstanbul'a doluşmuş ve şehrin nüfusunun böylece bir hayli artmış bulunmuş olmasıydı. Padişahın bir fermanıyla İstanbul'da ikametleri on seneden az olanların memleketlerine gönderilmeleri emredildi. Lâkin bu emrin tatbikinde çarşı ve pazarlarda bir takım karşıklıklar ortaya çıktı. Bu karışıklıklar vezir-i azam **Ivaz Mehmed Paşa**'nın dirâyetsizliğine hamledilerek o azledildi ve yerine **Nişancı Ahmed Paşa tâ**yin oldun.

d. Yeni Bir İran Seferi

Nâdir Şah bütün uğraşmalarına rağmen Câferî Mezhebi'nin Osmanlılar'ca beşinci hak mezhep olarak tanınmasını sağlayamadı. Bu maksadla İran'a gönderilen sünnî âlimler Şah'ın huzurunda şiî âlimlerle uzun uzun müzâkere ve münâkaşalarda bulundular. Bu münâkaşaların hepsi de Câferî Mezhebi'nin Kur'an ve sünnet karşısında çürüklüğünü ortaya koymuş bulunduğundan yapılan ilmî münâkaşa ve müzâkerelerden hiçbir netice hâsıl olmadı.[249]

Nâdir Şah bu sırada Osmanlılar'la yapılmış olan sulh anlaşmasını tasdik etmiş değildi. Bu sebeple Osmanlılar'la savaşmaya devam etmek istediği anlaşılıyordu. Fakat bu emelini tehir ederek Hindistan seferine çıktı. Dört yıl süren ve ülkesini Delhi'ye kadar genişleten Hindistan seferinden döndükten sonra Nisan 1741'de tekrar Şamahi üzerine yürüdü. Burada çetin bir mukavemetle karşılaştı. Ordusu Hindistan ve Afganistan'daki muhârebelerden yorgun düşmüş bulunduğu için geri

249 Bu münakaşalara katılan ehl-i sünnet âlimlerinden **Ebul Berekât Es Süveydî "Sünnî-Şiî İttifakına Doğru"** ünvanlı bir risâle yazmıştır. Bu risâlede Câferî itikadındaki çürüklüklerin Şah'ın'önünde ne ölçüde isbat edilmiş olduğunu anlamak için zikri geçen eserin tam bir tercümesi bizim **"Tarihten Günümüze Tahrif Hareketleri C.I"**(İstanbul 2010) isimli eserimizin sonunda ek olarak sunulmuştur.

çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Bu defa Hind seferinden kazandığı başarılarla gururu bir daha artmış ve itibarı İran'da yükselmiş bulunduğundan Osmanlılar'a bir gözdağı vermek hevesine kapıldı. Bu sebeple İstanbul'a kalabalık bir elçilik heyeti göndererek ihtişam gösterisinde bulundu. Bu elçinin mâiyetinde üç bin kişi ve on fil vardı. Bu durum Osmanlılar'ca iyi karşılanmamakla beraber bir ihtilâf da çıkarılmadı. İran elçilik heyeti İstanbul Hükümeti'nden dört talepte bulundu. Bunlar:

1. Câferi Mezhebi'nin Osmanlılar'ca beşinci hak mezhep olarak tanınması hususundaki talebin tekrarı

2. Kâbe'de Câferîler'e âid bir rükün tesisi

3. Kâbe örtüsünün birer yıl münâvebeyle Osmanlılar ve İran tarafından yaptırılıp gönderilmesi

4. İran tebası olan şahıslara Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret hakkı tanınmasından ibâretti.

Bu durum Câferi Mezhebi'nin beşinci hak mezhep olarak tanınması hususunda İran'ın ısrarını göstermekteyse de bunun kabülüne imkân yoktu. Zira ulemâ buna şiddetle karşı çıkıyordu.

Padişah **I. Sultan Mahmud** tahta geçerken **III. Ahmed** kendisine, sadrazamlara fazla güvenmemeyi ve onlara aşırı bir selâhiyet tanımamayı öğütlemiş bulunduğundan O da böyle yapmaktaydı. Fakat bu defa Padişah üzerinde kızlar ağası olan zat müessir olmaya başlamıştı. Zamanın kızlar ağası **Beşir Ağa** kendi otoritesine karşı çıkmış olan **Ahmed Paşa**'yı gözden düşürtüp 21 Nisan 1742 tarihinde azlettirdi. O'nun yerine Anadolu'da bulunan **Hekim Ali Paşa** dâvet olunarak vezir-i azam yapıldı. Bu sırada İran elçisinin talepleri kabul görmediğinden 30 Nisan 1742 tarihinde Şiiler aleyhine bir fetva alınarak İran'a ilân-ı harp edildi.[250] Tabiatıyla **Nâdir Şah**'a isteklerinin kabul

250 BOA, Mühimme Defterleri C. 148 sh. 226 vd.

edilmediği de ilân-ı harple birlikte bildirildi. Doğu Cephesi'nin güney kısmına Bağdad vâlisi **Ahmed Paşa** kuzeydeki Kars havâlisine ise Diyarbekir vâlisi **Köse Ali Paşa** tâyin edildi. Bu ilân-ı harbin asıl sebebi **Nâdir Şah**'ın Kafkasya'da giriştiği istilâ hareketi ve Bağdad'ı yeniden tehdide kalkışmış olmasıydı.

Nâdir Şah'a taleplerinin kabul edilmediği yolundaki haberi götüren heyet O'nun İstanbul'a gönderdiği heyet gibi ihtişamlı değildi. Üstelik bu heyette yer alanlar rütbece de yüksek kimseler değildi. **Nâdir Şah** bu duruma gücendi. Çok geçmeden Bağdad Vâlisi **Ahmed Paşa**'dan İstanbul'a bir mektup geldi. Bu mektupta **Nâdir Şah**'ın altmış bin kişilik bir kuvveti Erzurum istikametinde harekete geçtiği ve Kerkük üzerinden Bağdad'ı yeniden muhâsara etmek üzere bulunduğu bu haberleri getiren İran elçilerinin **Ahmed Paşa**'ya müracaatla Bağdad'ın teslimine dâir bir talepde bulunduğu bildirilmekteydi. Bağdad halkının çoğu şiî olduğundan böyle bir hareketin gerçekleşmesi hâlinde onların İran tarafına geçeceklerinden korkan **Ahmed Paşa** bu haberleri getiren elçileri oyalamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. İranlılar on bin kişilik bir kuvvetle Bağdad'a saldırıp kale dışında ekinleri tahrip edip her tarafı yağma ve talan ettiler. İşte bu sebepleydi ki; İran'a ilân-ı harp edildi. Bu sırada Osmanlılar nezdinde menkûb bulunan eski Safevî hükümdarı **Hüseyin Şah**'ın şehzâdesi **Sâfî** adındaki bir zat İran şahı ilân edildi. Tabiatıyla **Nâdir Şah**'ın otoritesi Hindistan seferiyle bir hayli yükselmiş bulunduğundan bu hareket bir gösteriden ibâret kalmaya mahkûmdu.

Bağdad'ı muhâsaraya gelmiş olan on bin kişilik İran ordusu kaleyi zaptetmeyi başaramamışsa da etrafı tahrip ve yağmaladıktan sonra Kerkük üzerine yürüdü. Burada Osmanlı muhâfızı pek azdı. Bu yüzden fazla dayanamayarak üç dört günlük bir mukavemetten sonra vire usulüyle kale İranlılar'a teslim edildi. Fakat İranlılar vire şartlarına uymayarak halkı

esir etmeye ve mallarını yağmlamaya kalkıştıklarından çıkan kargaşa sonunda pek çok adam vefât etti.

Diğer taraftan Bağdad civarındaki ekin tarlaları tahrip edilmiş olduğundan burada zahire kıtlığı baş gösterdi. Bu sırada yine kızlar ağası **Beşir Ağa**'nın tesiriyle Sadrazam **Hekimoğlu Ali Paşa** azledildi. Yerine yeniçeri ağası **Hasan Paşa** 23 Eylül 1743 tarihinde vezir-i azam yapıldı. Eski vezir-i azam ise Midilli Adası'na sürüldü. İran şahı ilân edilen **Sâfî** de belki İran ordusuna karşı bir faydası olur düşüncesiyle Erzurum'a gönderildi.

İstanbul'da bu tâyin ve aziller yapılırken **Nâdir Şah** Kerkük'ten hareketle 13 Eylül 1743 tarihinde Musul'u muhâsaraya kalkıştı. Buranın kumandanı **Hüseyin Paşa** İran muhasârasına şiddetle mukâvemet etmekteyken **Nâdir Şah** kaleye giden su yollarını tahrip ederek müdafileri teslim olmaya mecbur bırakmaya çalıştı. Arkasından lâğımlar açtırarak bu lâğımlarda cehennemî ateşler yaktırdı. Askerlerinin kurulan merdivenlerle kaleye tırmandığı sırada rüzgârın yön değiştirmesiyle askerlerinin çoğu yanarak can verdi. Bu sûretle büyük kayıp verdiğinden İran ordusu geriye çekildi. Bu ummadık zafer İstanbul'da sevinçle karşılandığı gibi Padişah tarafından yeni vezir-i azam **Hasan Paşa**'nın uğuruna hamledilerek o çeşitli sûretlerde taltif edildi.

Bu sıradaydı ki, bir Rus elçisi gelerek Kırım Hanı'nın Ruslar'la yapılmış olan anlaşmaya riâyet etmeyerek elindeki esirleri iâde etmediği yolunda şikâyette bulundu. İran'la uğrşırken bir de Ruslar'la takışmak istemeyen Osmanlı Devleti, Kırım Hanı **Selâmet Giray**'ı azlederek yerine kalgay yâni veliahd bulunan **Selim Giray**'ı han tâyin etti.

Bağdad'ın sıkışıklığını gidermek üzere İranlılar'ı kuzey cephesinde meşgul etmek isteyen devlet Çıldır vâlisi **Yusuf Paşa**'ya Gürcistan üzerinde yürümesini emretti. Fakat **Yusuf**

Paşa başarılı olamadı. **Nâdir Şah** bu durumdan cesâret alarak 1744 Yılı Temmuzu'nda gelip Kars Kalesi'ni muhâsara etti. Bu muhâsara seksen gün devam etmişse de İranlılar kaleyi zaptemedikleri gibi büyük zâyiatla geriye çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bu çekilme esnasında **Abdullah Paşa** kumandasında on sekiz bin kişilik Osmanlı ordusu İran'a müdhiş bir akında bulundu. Bu sırada Erzurum'da bulunan İran şehzâdesi **Sâfi**'nin de İran'ın meşhur şahı olduğu yolunda bölgede propaganda yapılıyordu. Ayrıca Hindistan'dan gelen bir heyet de Osmanlılar'ı **Nâdir Şah**'a karşı savaşmak hususunda tahrik ediyordu.

Yeğen Mehmed Paşa seraskerliğine tâyin edildikten sonra İran'a karşı 26 Haziran 1745 tarihinde harekete geçildi. 11 Temmuz'da Revan'ın biraz kuzayinde olan Yagorvad mevkiine gelindi. Burası **Nâdir Şah**'ın karargâhıydı. Burada iki ordu karşılaştığında **Yeğen Mehmed Paşa** hastalandı. O'nun kısa bir müddet sonra vefât etmesi ise Osmanlı kuvvetlerinin kuvve-i mâneviyatını bozdu. Esasen bu ordudaki askerler ekseriyetle ücretli levendlerdi. Bunlar ileriye dönük altı aylık maaşlarını almış bulundukları hâlde dövüşmek istemediler. Bu sebeple Osmanlı ordusu burada büyük bir bozguna uğradı. **I. Mahmud** bu Revan yenilgisi sebebiyle levendlerin canlarının heder mallarının helâl olduğuna dâir fetvalar alarak Osmanlı ordusundaki bu sınıfı tasfiye etti. (Kasım 1745)

Nâdir Şah levendlerin ihâneti olmasaydı Revan'da büyük bir felâkete uğrayacaktı. Şans eseri bunu anlattıktan sonra sulh arzusuyla Osmanlı'ya yaklaştı. Bu defa Câferî Mezhebi'nin beşinci hak mezhep olarak tanınması ve Kâbe'de bu mezhebe âid bir rüknün tesisi gibi taleplerden vaz geçmiş bulunuyordu. İstanbul'a gelen elçisi **Fethi Ali Han** 9 Ocak 1746 tarihinde İstanbul'a intikal ettikten sonra O'nun talepleri dinlenince gerçekten **Nâdir Şah**'ın geriye adım attığı ve **IV. Murad** zamanında yapılmış olan Kasr-ı Şirin Anlaşması dâhilinde

bir anlaşma hâsıl olacağı anlaşıldı. Hakikaten bu defa 4 Eylül 1746 tarihinde Kasr-ı Şirin anlaşmasını yenileyen bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayı Osmanlılar adına imza eden **Mustafa Nazif Efendi**, **Nâdir Şah**'ın tasdikini hâmil olarak geriye döndüğü esnada **Nâdir Şah**'ın öteden beri korktuğu bir sûikasde kurban giderek öldürüldüğü haberi geldi.

Bundan sonra İran'da taht kavgaları başladı. Bu kargaşalardan istifade edilerek İran'la yapılmış olan sulh anlaşmasının bozulmasını isteyen devlet ricaline karşı **I. Sultan Mahmud** ahde vefa şartını ileri sürerek bu telkinlere itibar etmedi. Hatta bu sırada Hindli ve Afganlılar'ın İran'a karşı birlikte hareket etmek hususunda Osmanlı'ya yapılmış olan teklifler de ne O'nun ve ne de halefi tarafından kabul görmedi.

e. I. Sultan Mahmud Devrinin Nihâyetindeki Hâdiseler

Siyâseten İran şahı ilân edilmiş olan **Sâfi** İran'la yapılan anlaşmada hakları korunmamış olması gerekçesiyle bir huzursuzluk çıkardığından önce Karahisar daha sonra da Sinop'ta hapsedildi.

Avusturya imparatoru **VI. Şarl**'ın ölümü üzerine yerine geçen kızı **Mari-Trez**'i kabul etmeyerek bu devlette gözü olanlar arasında tarihte "**Avusturya Verâset Harpleri**" adıyla anılan savaşlar başladı. 1740'tan 1748'e kadar 8 sene süren bu harpler sebebiyle Osmanlı ülkesinde Avusturya'dan gelen malların kıtlığı başgösterdi. Ayrıca Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmalarının savaşları dolayısıyla da ticâri faaliyette bir durgunluk baş gösterdi. Osmanlılar Fransızlar tarafından bu savaşa dâhil edilmek istendiyse de uzun süren savaşlardan yeni çıkmış olan devlet bu teşviklere kapılmadı. Üstelik **I. Sultan Mahmud** Avusturya tahtı için savaşan bütün batılı devletlere birer mektup göndererek onlara aralarında sulh yapmaya dâvet etti. Ayrıca Avustuya ile yapılmış olan Belgrad Anlaşması'nı da

temdid etti. Zirâ devletin kendini toparlamaya ihtiyacı vardı.

24 Ağustos 1747 tarihinde rüşvetçiliği ayyuka çıkmış bulunan vezir-i azam **Tiryaki Mehmed Paşa** azledilerek yerine **Seyyid Abdullah Paşa** tâyin olundu. Fakat O da 3 Ocak 1750 tarihinde azledildi. Yerine Dividdar **Mehmed Emin Paşa** getirildi. Bütün bu değişikliklerde Padişah üzerinde büyük bir nüfuzu olan kızlar ağası **Hâfız Beşir Ağa** müessir olmuştur. Dividdar **Mehmed Emin Paşa** da O'nun adamı olmasına rağmen gâyet sert ve nâmuslu bir kimse olduğundan kısa bir zaman sonra **Hâfız Beşir Ağa** ile arası açıldı. Bu sebeple O'nu da Padişah nezdinde kötülemeye başladı. Bu emeline muvaffak olamayınca yeniçeri ağası ile birlik olup şehirde yangınlar çıkarttı. Bu yangınlar vezir-i azamın uğursuzluk ve dirâyetsizliğine hamledilerek Padişah'ı O'nun 1 Temmuz 1752 tarihinde azli hususunda ikna edebildi. Yerine de yine kendi adamlarından biri olan **Bâhir Mustafa Paşa**'nın tâyin edilmesini sağladı.

*"**Bâhir Mustafa Paşa**, bu makama gelir gelmez kızlar ağasına cephe aldı. O'nun birçok fenalıklarını biliyor ve:*

"-Ben gerçi ağanın çırağıyım. Ama vezâret şanı selefleriimden ziyâde tevâzu ve zillete mânidir. Seleflerim gibi olsam azil ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var. Padişah'ın ağaya muhabbeti var diye yaptığı halleri kimse Padişah'a arzedemez. Fitne zuhur ederse Padişah'a ve devlete mazarrat olur. Fitne olmasa dahi bu derece rüşvet ile devlet nizamı bozulur." diyordu.

*Bütün azil ve tâyinler **Beşir Ağa**'nın arzusuna göre olduğundan bunu bilen devlet ricali kendisinden gâyet çekinirler ve elini, eteğini öperlerdi. Çarşamba günleri aslında Haremeyn evkafı işleri için toplanan Ağa Dîvanı, zamanla sadrıâzamların divanından daha kalabalık ve daha ihtişamlı bir hale gelmişti. **Hâfız Beşir Ağa** rüşvetler yolu ile elde ettiği paralarla **I. Mahmud**'a hediyeler takdim eder. Padişah'ın O'na olan itimad ve teveccühü dolayısıyla de kimse kendisinin ve adamları-*

bir anlaşma hâsıl olacağı anlaşıldı. Hakikaten bu defa 4 Eylül 1746 tarihinde Kasr-ı Şirin anlaşmasını yenileyen bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayı Osmanlılar adına imza eden **Mustafa Nazif Efendi**, **Nâdir Şah**'ın tasdikini hâmil olarak geriye döndüğü esnada **Nâdir Şah**'ın öteden beri korktuğu bir sûikasde kurban giderek öldürüldüğü haberi geldi.

Bundan sonra İran'da taht kavgaları başladı. Bu kargaşalardan istifade edilerek İran'la yapılmış olan sulh anlaşmasının bozulmasını isteyen devlet ricaline karşı **I. Sultan Mahmud** ahde vefa şartını ileri sürerek bu telkinlere itibar etmedi. Hatta bu sırada Hindli ve Afganlılar'ın İran'a karşı birlikte hareket etmek hususunda Osmanlı'ya yapılmış olan teklifler de ne O'nun ve ne de halefi tarafından kabul görmedi.

e. I. Sultan Mahmud Devrinin Nihâyetindeki Hâdiseler

Siyâseten İran şahı ilân edilmiş olan **Sâfi** İran'la yapılan anlaşmada hakları korunmamış olması gerekçesiyle bir huzursuzluk çıkardığından önce Karahisar daha sonra da Sinop'ta hapsedildi.

Avusturya imparatoru **VI. Şarl**'ın ölümü üzerine yerine geçen kızı **Mari-Trez**'i kabul etmeyerek bu devlette gözü olanlar arasında tarihte "**Avusturya Verâset Harpleri**" adıyla anılan savaşlar başladı. 1740'tan 1748'e kadar 8 sene süren bu harpler sebebiyle Osmanlı ülkesinde Avusturya'dan gelen malların kıtlığı başgösterdi. Ayrıca Akdeniz'de İngiliz ve Fransız donanmalarının savaşları dolayısıyla da ticâri faaliyette bir durgunluk baş gösterdi. Osmanlılar Fransızlar tarafından bu savaşa dâhil edilmek istendiyse de uzun süren savaşlardan yeni çıkmış olan devlet bu teşviklere kapılmadı. Üstelik **I. Sultan Mahmud** Avusturya tahtı için savaşan bütün batılı devletlere birer mektup göndererek onlara aralarında sulh yapmaya dâvet etti. Ayrıca Avustuya ile yapılmış olan Belgrad Anlaşması'nı da

temdid etti. Zirâ devletin kendini toparlamaya ihtiyacı vardı.

24 Ağustos 1747 tarihinde rüşvetçiliği ayyuka çıkmış bulunan vezir-i azam **Tiryaki Mehmed Paşa** azledilerek yerine **Seyyid Abdullah Paşa** tâyin olundu. Fakat O da 3 Ocak 1750 tarihinde azledildi. Yerine Dividdar **Mehmed Emin Paşa** getirildi. Bütün bu değişikliklerde Padişah üzerinde büyük bir nüfuzu olan kızlar ağası **Hâfız Beşir Ağa** müessir olmuştur. Dividdar **Mehmed Emin Paşa** da O'nun adamı olmasına rağmen gâyet sert ve nâmuslu bir kimse olduğundan kısa bir zaman sonra **Hâfız Beşir Ağa** ile arası açıldı. Bu sebeple O'nu da Padişah nezdinde kötülemeye başladı. Bu emeline muvaffak olamayınca yeniçeri ağası ile birlik olup şehirde yangınlar çıkarttı. Bu yangınlar vezir-i azamın uğursuzluk ve dirâyetsizliğine hamledilerek Padişah'ı O'nun 1 Temmuz 1752 tarihinde azli hususunda ikna edebildi. Yerine de yine kendi adamlarından biri olan **Bâhir Mustafa Paşa**'nın tâyin edilmesini sağladı.

*"**Bâhir Mustafa Paşa**, bu makama gelir gelmez kızlar ağasına cephe aldı. O'nun birçok fenalıklarını biliyor ve:*

"-Ben gerçi ağanın çırağıyım. Ama vezâret şanı seleflerimden ziyâde tevâzu ve zillete mânidir. Seleflerim gibi olsam azil ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var. Padişah'ın ağaya muhabbeti var diye yaptığı halleri kimse Padişah'a arzedemez. Fitne zuhur ederse Padişah'a ve devlete mazarrat olur. Fitne olmasa dahi bu derece rüşvet ile devlet nizamı bozulur." diyordu.

*Bütün azil ve tâyinler **Beşir Ağa**'nın arzusuna göre olduğundan bunu bilen devlet ricali kendisinden gâyet çekinirler ve elini, eteğini öperlerdi. Çarşamba günleri aslında Haremeyn evkafı işleri için toplanan Ağa Dîvanı, zamanla sadrıâzamların divanından daha kalabalık ve daha ihtişamlı bir hale gelmişti. **Hâfız Beşir Ağa** rüşvetler yolu ile elde ettiği paralarla **I. Mahmud**'a hediyeler takdim eder. Padişah'ın O'na olan itimad ve teveccühü dolayısıyla de kimse kendisinin ve adamları-*

nın ortalığı soyduğunu hükümdara söylemeye cesâret edemezdi. Kendisi şahsen sofu ve perhizkâr olmakla beraber, rüşvet vasıtası olan adamları vakitlerini sefahatle geçirirlerdi.

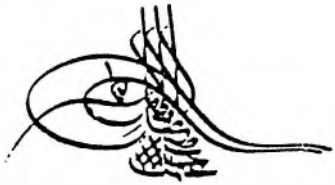
***Hâfız Beşir Ağa**, kendisine baş eğmeyen ve devlet işlerinde müstakil olmak hevesini güden sadrıâzamları derhal azlettirir, muvaffak olamazsa şehirde üst üste yangınlar çıkartıp uğursuzluğunu ileri sürerek Padişah'ı ürkütür ve yine azlettirirdi. Fakat O'nun yangın çıkarmakta yeniçeri ağasını vasıta etmesi ve adamlarının türlü kepazeliklerinin devamına bu sûretle kendilerinin âlet edilmesi nihâyet ocağa ağır gelmiş ve fitneye kadar varacak dedikodular Padişah'ın da kulağına gelmiş olduğundan **I. Mahmud**'un açtırdığı tahkikat sonunda her şey meydana çıktığı için **Beşir Ağa** azledilip sürgün için gemi hazırlanmış ve adamları derhal katlolunmuştu. Sadrıâzam bulunan **Bâhir Mustafa Paşa**, Padişah'ın hiddeti geçince Ağa'yı afvedeceğini, O'nun da bu sefer kendinden intikam almaya kalkışacağını bildiğinden ağa idam olunmazsa ocağın ayaklanacağını **I. Mahmud**'a arzetti. Bunun üzerine verilen bir emirle bostancıbaşı, **Hâfız Beşir Ağa**'yı saraydan alarak Kız Kulesi'ne götürüp orada boğdurdu (11 Temmuz 1752)."*[251]

Bu hâdiseden sonra **I. Sultan Mahmud** iki yıl kadar yaşadı.13 Aralık 1754 tarihinde gâyet ağır bir sûrette hasta olduğu halde Cuma selâmlığına çıkmak istedi. Hekimbaşının mâni olmasına aldırış etmeyerek **Hâfız Beşir Ağa**'nın Demirkapı'da yaptırmış olduğu câmi-i şerife giderek Cuma namazını eda etti. Lâkin güçlükle atına binebilen Padişah dönüşte saraya avdet edemeden at sırtında vefât etti.

Rahmetullâhi aleyh!

---

251 Mufassal Osmanlı Târihi (Hey'et) C. V, sh. 2537 vd.

25- III. SULTAN OSMAN (1754-1757)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

I. Sultan Mahmud'un 13 Aralık 1754 tarihinde Cuma namazından dönerken at sırtında vefât etmesi üzerine hemen o gün Saray'da mahpus bulunan kardeşi Şehzâde **Osman** buradan çıkarılarak kendisine biat olundu. Bu sûretle **III. Sultan Osman** sıfatıyla Osmanlı tahtına oturan yeni padişah bu sırada altmış dört yaşındaydı. Biat merâsiminin tamamlanmasından sonra **I. Sultan Mahmud**'un defin işleriyle meşgul olundu.

III. Sultan Osman tahta cülûsunun üçüncü günü vezir-i azam **Bâhir Mustafa Paşa**'yı huzuruna kabul ederek kendisini ve sâir devlet ricalini makamlarında ibkâ ettiğini bildirdi. Bu sûretle

yeni Padişah'ın devlette ciddi bir değişiklik yapmayıp statükocu bir siyâset tâkip edeceği anlaşılmıştı. Eski saraydaki annesi **Şehsuvar Sultan**'ın buradadan resmî bir merâsimle Topkapı Sarayı'na aldırdı. Zira o artık "**vâlide sultan**" olmuş bulunuyordu.

Yeni Padişah'ın "**taklid-i seyf**" yani kılıç kuşanma merâsimi mûtad şekilde **Eyüp Sultan**'la 22 Ocak 1755 tarihinde icra edildi. Ne yazık ki; o günün akşamında Sultanhamam'da çıkan bir yangının esen şiddetli rüzgârın tesiriyle **Mahmud Paşa** Semti ve civarındaki büyük binâları yakıp kül etmesi halk arasında O'nun şeâmetine (uğursuzluğuna) hamlolunarak halk arasında bir dedikodu başladı. Bu sebeple aslında çok cömert biri olmayan **III. Sultan Osman** emekliler de dâhil olmak üzere bütün devlet ricaliyle askere cülûs bahşişi dağıtılmasını emretti. Hâlbuki mutad olan bu bahşişin sadece askere verilmesiydi. Ayrıca her padişah değişikliğinde tımar ve zeâmet beratları yenilenir ve bu sebeple sahiplerinden bir "**cülûsiye vergisi**" alınırdı. Yeni padişah bunu da afvetti. Böylece kendisi hakkında yangın sebebiyle halk arasında husûle gelen menfî havanın zâil olmasını temin etmek istedi.

b. Şahsiyeti

2 Ocak 1690 Yılı'nda **II. Sultan Mustafa**'nın **Şehsuvar Sultan**'dan doğma oğlu olan **III. Osman** bütün şehzâdeliği boyunca sarayda hapis hayatı yaşadığı cihetle ciddi bir tahsil görmek imkânını elde edememişti. Yine bu sebeple olmalıdır ki; oldukça sinirli bir kimseydi. Çok aceleci ve kararsızdı. Etrafındaki devlet ricalinden hiç kimseye itimad etmez herkese şüphe ile bakardı. Bu yüzden saltanatı boyunca daima kararsız, müterediddid ve aceleci davranmıştır. Üstelik buna rağmen de gâyet mütecessizdi. Her şeyi öğrenmek için etrafındakilere sualler sorardı. Lâkin aldığı cevaplara inanmazdı.

Gerek simaca ve gerek vücudça çirkin sayılabilecek bir bünyeye sahipti. Bu sebeple olmalıdır ki; kadınlardan nefret ederdi. Zaman zaman şehirde dolaşmaya çıktığında kadınların

III. SULTAN OSMAN
(1754-1757)

çarşı, pazarda gözükmeleri men edilirdi. Hatta rivâyet edilir ki, sarayda bile câriyeleri görmek istemediğinden giydiği paçuçların altına gümüşten çiviler yaptırmıştı. O, Harem dâhilinde hareket ettiğinde çıkardığı gürültüden câriyelerin kaçışmasını temin etmek isterdi. Hiç çocuğu olmamıştır.

O'nun devri ülke için uğursuz bir devir olmuştur. Üst

üste çıkan yangınlar dolayısıyla İstanbul'un dörtte üçü yanmıştır. Zamanında Haliç'in donmasına sebep olacak derecede şiddetli bir kış idrak edilmiştir.(1755) Ayrıca bu şehirde çıkan bir veba salgınında pek çok insanın telef olmasına sebep olmuştur. Kısa süren saltanatı müdetince hiçbir zafer kazanmış olmaması da O'nun devri için câlib-i dikkat bir hususiyettir. Tahta gâyet yaşlı bir sûrette çıkmış olan **III. Sultan Osman** şirpençe (deri şarbonu, kan çıbanı) hastalığından 30 Ekim 1757 tarihinde vefât ederek Yeni Câmii haziresinde ağabeyi **I. Sultan Mahmud**'un yanına defnedilmiştir.

O'nun zamanından fazla bir mimârî eser de yoktur. **I. Sultan Mahmud** tarafından yapımına başlanan câmi O'nun tarafında tamamlanmış olması cihetiyle bu câmi "**Nûr-i Osmaniye Câmii**" adıyla anılagelmiştir. Ahırkapı'daki deniz feneri de O'nun eseridir. Yangınlarda harap olan İstanbul'u da yeniden imar etmiştir.

B. DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Tâyin ve Aziller

III. Sultan Osman'ın saltanatının ilk yılındaki kış (1754-1755) erken başladı ve şiddetli bir sûrette seyretti. O derecede ki; Haliç donduğundan karşıdan karşıya yaya olarak geçilir oldu. Bu ağır kış şartları dolayısıyla halk arasında bir uğursuzluk dedikodusu başladı. Alınan tedbirler kâfi görülmeyerek "***bir müdebbir vezir olsa***" tarzındaki temenniler sarayca da duyulunca **III. Sultan Osman**, **Bâhir Mustafa Paşa**'yı azlederek yerine o sırada Trabzon vâlisi bulunan **Hekimoğlu Ali Paşa**'yı tâyin etti. Eski vezir-i azamı da Midilli'ye sürdü.

Lâkin Padişah yeni vezir-i azam **Hekimoğlu Ali Paşa**'dan çok çabuk rahatsızlık duymaya başladı. Zira o önceki vezir-i azamlığında müstakil hareket edebilmişti. Bu defa böyle bir imkânı bulamadığından Padişahla arasında geçimsizlik başladı. Esasen **III. Sultan Osman**'nın hiç kimseye bu arada O'na da itimadı yoktu. İleride görüleceği üzere devlet memuriyetlerini

dama taşı gibi boyuna değiştirecek olmasının asıl sebebi buydu. Padişah'a yakınlığından istifade eden **Bıyıklı Ali Paşa**'nın devlet işlerine müdahalesine Padişah ses çıkarmadığı gibi kendisi de her vesileyle böyle müdahalelerde bulunmaktan vazgeçmiyordu. Üstelik tahta geçtiği andan itibaren hall olunmaktan korktuğu için saraydaki şehzâdeleri öldürmeyi bile düşünüyordu.

Hekimoğlu Ali Paşa'nın hükümet işlerine müdahale edilmesinden doğan şikâyetleri çoğalınca **III. Sultan Osman** O'nu huzuruna çağırıp şiddetli bir sûrette azarladı. **Ali Paşa**'nın cesûrâne bir sûrette ifade-i meram etmesi üzerine de O'nu ve makamını küçümsemek için:

"- Ben şimdi seni azleder ve yerine hamallar kethüdası **Ali Usta**'yı tâyin ederim!" dedi.

Ali Paşa bu istihzaya şu vakur cevabı verdi:

"- Evet yaparsınız. Lâkin O **Hamal Ali Paşa** olur. **Hekimoğlu Ali Paşa** olamaz!"

III. Sultan Osman O'nu şehzâdelerin katlinde kullanmak istediği için bu dik duruşa rağmen azletmedi. Bu sırada Ayvansaray'da bir yangın çıkarak pek çok mâmureyi yok etti. Halk arasında yine bir uğursuzluk dedikodusu başladı. Bu dedikoduların kendisine hamlonularak hall olunmaktan korktuğu için vezir-i azamı nezdine celp ile O'na **III. Sultan Ahmed**'in büyük şehzâdesi **Mehmed**'i öldürmesini teklif etti. **Hekimoğlu Ali Paşa** bu teklife red cevabı verince Padişah O'na:

"- Hâin!" diye bağırdı.

Buna karşı da o dürüst ve mert adam:

"- Hâinliği katilliğe tercih ederim." mukabelesinde bulununca derhal azledildi. (18 Mayıs 1755)

Padişah kız kulesine hapsettirdiği **Hekimoğlu Ali Paşa**'yı siyâseten katlettirmek istiyordu. Bu durumu öğrenen annesi **Şehsuvar Sultan**'ın tavassutuyla bu kararından vazgeçti. O'nun yerine başdefterdar **Nâilî Mustafa (Abdullah) Paşa** tâyin edildi. Lâkin tâlihi korkunç yangınlarla devam edecek

olan **III. Sultan Osman** tam üç ay sonra kadırgada ortaya çıkıp şiddetle etrafa yayılan müdhiş bir yangın sebebiyle O'nu da azledip Sakız Adası'na sürdü. O vezir-i azamlığının uzun sürmeyeceğini bildiği için daha tâyin edildiği anda:

"- **Hulle**[252] oldu!" demişti. Gerçekten öyle oldu ve yerine **Bıyıklı Ali Paşa** geçti.

Ne gariptir ki; **Bıyıklı Ali Paşa**'nın vezir-i azamlığının otuz beşinci gününde bu defa da Hoca Paşa semtinde şiddetli bir yangın zuhur etti. Kısa zamanda etrafa yayılarak **Mahmud Paşa**'dan Ayasofya'ya kadar pek çok binanın yanıp kül olmasına sebep oldu. Otuz altı saat süren bu feci yangın sonunda pek çok insan evsiz barksız kaldı. Bu durum **Bıyıklı Ali Paşa**'nın uğursuzluğuna hamledilerek yine bir dedikodu şuyû buldu. Esasen O muhteris ve mürtekip bir adamdı. Bu durum da padişah tarafından çabucak öğrenilmişti. Rüşvet veya yangına karşı aldığı tedbirlerin kifâyetsizliği sebebiyle 25 Ekim 1755 tarihinde azil ve idam edildi. Yerine "**Paris Seyehatnâmesi**" isimli eseriyle meşhur olan **Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi**'nin oğlu **Mehmed Said Efendi** tâyin edildi. Ne yazık ki; Türkiye'de ilk matbaanın kuruluşuna öncülük etmiş olan bu zatın vezir-i azamlığı da ancak beş ay devam edebildi. 1 Nisan 1956 tarihinde azledilerek İstanköy Adası'na sürüldü. Yerine eski vezir-i azamlardan **Bâhir Mustafa Paşa** ikinci defa olarak tâyin edildi.

Sanki her yeni vezir-i azam tâyininden sonra İstanbul'da ortalığı kasıp kavuran bir yangın çıkması şartmış gibi bu defa da Cibali Semti'nde çıkan bir yangın kısa zamanda etrafa yayılarak Unkapanı ve Süleymaniye semtlerindeki evler tamamen kül oldu. Birkaç kol hâlinde İstanbul'a yayılan bu en müdhiş yangın sebebiyle Fâtih, Langa ve Yenikapı'ya kadar şumullenen bu en müdhiş yangın İstanbul'u harabeye çevirdi. **III. Sultan Osman** zamanında İstanbul'da ortaya çıkmış bulunan yangınların en

252 "**Hulle**: Bir kadının talâk-ı selâse (üç talâk) ile zevcinden (kocasından) iftirakından (ayrılmasından) sonra yine eski kocasına varması şer'an mümkün ve helâl olmak için kadının başka bir erkekle evlenerek tekrar boşanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. (**A.Zeki Pakalın**-A.g.e. C. 1 sh. 853)

korkuncu olan bu yangın tam yirmi beş saat sürdü.

b. Taşra Ahvali

Evvelce ifade edilmiş olduğu üzere uzun süren Osmanlı İran savaşları sonunda devlette ciddi bir otorite boşluğu hâsıl olduğundan bu durumdan istifadeye kalkan levendler Anadolu'da şekavete başlamış ve kontrol edilemez bir gürûh hâline gelmişlerdi. Bu sebeple ülkede yeniden bir "**çiftbozan reâyâ**" yani ekip biçmeyi terk eden bir zümre ortaya çıktı. Bunlar önce "**mîrilî levend**" (maaşlı asker) hâline getirilmişlerse de bundan bir fayda hâsıl olmadı. Nihayet Maraş vâlisi tâyin edilen **Abdurrahman Paşa** onları tenkil edip ortadan kaldırdı.[253]

Mısır çerkes asıllı kölemenlerden alınmış fakat burada onların bakiyyesi daima mevcud ve -belli ölçüde hâkim- olagelmişlerdi. Birçok ehemmiyetli mevkii ellerlerinde bulunduran çerkesler iki fırka idiler. Bunlardan biri Osmanlı taraftarı olup "**zülfikarlı**" diğeri ise "**kasımlı**" adıyla anılıp Osmanlı aleyhtarı idi. Bu iki fırka birbiriyle kavgalıydı. Bunlar arasındaki rekabet ve çekişme **III. Sultan Osman** devrinde devlet otoitesini yok eden silâhlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Buraya gönderilen vâliler bunlarla baş edemiyorlardı.

Aynı şekilde Bağdad'da da uzun müddet vâlilik yapmış olan **Ahmed Paşa**'dan sonra devlet otoritesi sarsılmış ve bölgede ta Musul'a kadar uzanan Gürcü asıllı kölemenlerin fiilî hâkimiyeti ortaya çıkmıştı. Bunlar babadan oğula geçen bir teselsül ile burada hâkim-i mutlak bir duruma gelmişlerdi. Merkezde huzur ve istikrar sağlanamadığı için buralarda gerekli tedbirler alınamıyordu.

Mısır ve Bağdad'da yaşanan dâhilî kargaşanın bir benzeri de Osmanlılar'ın "**Garp Ocakları**" dedikleri Kuzey Afrika'daki Trablusgarp, Cezayir ve Tunus'ta da ortaya çıkmış bulunuyordu. Buralardaki yerli ve nüfuzlu âilelerin reisleri "**dayı**" lâkabıyla fiilî bir hâkimiyet tesis etmiş ve merkezden gönderilen

253 Fazla bilgi için bkz. **Mustafa Cezar**-Osmanlı Tarihi'nde Levendler, İstanbul 1965

olan **III. Sultan Osman** tam üç ay sonra kadırgada ortaya çıkıp şiddetle etrafa yayılan müdhiş bir yangın sebebiyle O'nu da azledip Sakız Adası'na sürdü. O vezir-i azamlığının uzun sürmeyeceğini bildiği için daha tâyin edildiği anda:

"- **Hulle**[252] oldu!" demişti. Gerçekten öyle oldu ve yerine **Bıyıklı Ali Paşa** geçti.

Ne gariptir ki; **Bıyıklı Ali Paşa**'nın vezir-i azamlığının otuz beşinci gününde bu defa da Hoca Paşa semtinde şiddetli bir yangın zuhur etti. Kısa zamanda etrafa yayılarak **Mahmud Paşa**'dan Ayasofya'ya kadar pek çok binanın yanıp kül olmasına sebep oldu. Otuz altı saat süren bu feci yangın sonunda pek çok insan evsiz barksız kaldı. Bu durum **Bıyıklı Ali Paşa**'nın uğursuzluğuna hamledilerek yine bir dedikodu şuyû buldu. Esasen O muhteris ve mürtekip bir adamdı. Bu durum da padişah tarafından çabucak öğrenilmişti. Rüşvet veya yangına karşı aldığı tedbirlerin kifâyetsizliği sebebiyle 25 Ekim 1755 tarihinde azil ve idam edildi. Yerine "**Paris Seyehatnâmesi**" isimli eseriyle meşhur olan **Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi**'nin oğlu **Mehmed Said Efendi** tâyin edildi. Ne yazık ki; Türkiye'de ilk matbaanın kuruluşuna öncülük etmiş olan bu zatın vezir-i azamlığı da ancak beş ay devam edebildi. 1 Nisan 1956 tarihinde azledilerek İstanköy Adası'na sürüldü. Yerine eski vezir-i azamlardan **Bâhir Mustafa Paşa** ikinci defa olarak tâyin edildi.

Sanki her yeni vezir-i azam tâyininden sonra İstanbul'da ortalığı kasıp kavuran bir yangın çıkması şartmış gibi bu defa da Cibali Semti'nde çıkan bir yangın kısa zamanda etrafa yayılarak Unkapanı ve Süleymaniye semtlerindeki evler tamamen kül oldu. Birkaç kol hâlinde İstanbul'a yayılan bu en müdhiş yangın sebebiyle Fâtih, Langa ve Yenikapı'ya kadar şumullenen bu en müdhiş yangın İstanbul'u harabeye çevirdi. **III. Sultan Osman** zamanında İstanbul'da ortaya çıkmış bulunan yangınların en

252 "**Hulle**: Bir kadının talâk-ı selâse (üç talâk) ile zevcinden (kocasından) iftirakından (ayrılmasından) sonra yine eski kocasına varması şer'an mümkün ve helâl olmak için kadının başka bir erkekle evlenerek tekrar boşanması yerinde kullanılır bir tâbirdir. (**A.Zeki Pakalın**-A.g.e. C. 1 sh. 853)

korkuncu olan bu yangın tam yirmi beş saat sürdü.

b. Taşra Ahvali

Evvelce ifade edilmiş olduğu üzere uzun süren Osmanlı İran savaşları sonunda devlette ciddi bir otorite boşluğu hâsıl olduğundan bu durumdan istifadeye kalkan levendler Anadolu'da şekavete başlamış ve kontrol edilemez bir gürûh hâline gelmişlerdi. Bu sebeple ülkede yeniden bir **"çiftbozan reâyâ"** yani ekip biçmeyi terk eden bir zümre ortaya çıktı. Bunlar önce **"mîrilî levend"** (maaşlı asker) hâline getirilmişlerse de bundan bir fayda hâsıl olmadı. Nihayet Maraş vâlisi tâyin edilen **Abdurrahman Paşa** onları tenkil edip ortadan kaldırdı.[253]

Mısır çerkes asıllı kölemenlerden alınmış fakat burada onların bakiyyesi daima mevcud ve -belli ölçüde hâkim- olagelmişlerdi. Birçok ehemmiyetli mevkii ellerlerinde bulunduran çerkesler iki fırka idiler. Bunlardan biri Osmanlı taraftarı olup **"zülfikarlı"** diğeri ise **"kasımlı"** adıyla anılıp Osmanlı aleyhtarı idi. Bu iki fırka birbiriyle kavgalıydı. Bunlar arasındaki rekabet ve çekişme **III. Sultan Osman** devrinde devlet otoitesini yok eden silâhlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Buraya gönderilen vâliler bunlarla baş edemiyorlardı.

Aynı şekilde Bağdad'da da uzun müddet vâlilik yapmış olan **Ahmed Paşa**'dan sonra devlet otoritesi sarsılmış ve bölgede ta Musul'a kadar uzanan Gürcü asıllı kölemenlerin fiilî hâkimiyeti ortaya çıkmıştı. Bunlar babadan oğula geçen bir teselsül ile burada hâkim-i mutlak bir duruma gelmişlerdi. Merkezde huzur ve istikrar sağlanamadığı için buralarda gerekli tedbirler alınamıyordu.

Mısır ve Bağdad'da yaşanan dâhilî kargaşanın bir benzeri de Osmanlılar'ın **"Garp Ocakları"** dedikleri Kuzey Afrika'daki Trablusgarp, Cezayir ve Tunus'ta da ortaya çıkmış bulunuyordu. Buralardaki yerli ve nüfuzlu âilelerin reisleri **"dayı"** lâkabıyla fiilî bir hâkimiyet tesis etmiş ve merkezden gönderilen

253 Fazla bilgi için bkz. **Mustafa Cezar**-Osmanlı Tarihi'nde Levendler, İstanbul 1965

vâlilleri dinlemez olmuşlardı. 1711 tarihinde bu ikiliğe son vermek için vâlilik ve dayılık birleştirilmişti. Fakat bu tedbirden bir fayda hâsıl olmadı. Zaman zaman birleşme ve yarışmalar olup durum **III. Sultan Osman** devrinde devam edip gitmekteydi. Bu sebeple buralarda devlet nüfuzu âdeta yok olmuştu. O derecede ki; 1711 tarihinde Trablusgarp'da dayılık makamına geçirilen Karamanlı **Ahmed Bey** oradaki Osmanlı vâlisini öldürdüğü gibi bu hâdiseyi tahkike gelen **Cânım Mehmed Paşa**'nın da karaya çıkmasını engelleyerek O'nu geriye dönmeye mecbur bırakmıştı. Burada kendi hanedanını tesis eden **Karamanlı Mehmed Bey** kendisini "**emir-ül müminîn**" ilân edip hutbeleri adına okutturmaya bile başlamıştır. Kendisinden sonra bu makama evlâdları geçmiş, bunlar Avrupalı devletlerle müstakil bir hükümdar gibi anlaşmalar yapmaya bile başlamışlardı. **III. Sultan Mehmed** zamanında bu durum devam etmekte olduğu hâlde devletçe buralarda merkezin otoritesini yeniden tesis etmek için hiçbir şey yapılamadı.

Eflâk ve Buğdan'da durum bundan farklı değildi. Buralarda da voyvodalar kendi başlarına buyruk bir tarzda hareket ediyorlardı. Buna mâni olmak için oraya tâyin edilen Fener Rum beyleri başarılı olamadılar ve buralar Rusya ve Avusturya'nın nüfuz çatışmasının belli başlı bir sahnesi olmakta devam etti.

c. Şehzâde Mehmed'in Ölümü

Devri müteselsil yangınlarla dolu olan ve uğursuzluk dedikoduları ile çalkalanan **III. Sultan Osman** dâimî bir sûrette hall olunmak korkusu ile yaşıyordu. Bu sebeple tahtına rakip olarak gördüğü **III. Sultan Ahmed**'in büyük şehzâdesi **Mehmed**'i siyâseten katlettirip ortadan kaldırmak istiyordu. Uysal, yakışıklı ve dirayetli bir şahsiyet olan bu şehzâdeyi bizzat katlettirmek sûretiyle aleyhindeki dedikoduları çoğaltmak istemediği için bu işi vezir-i azama yaptırarak töhmet altında kalmaktan kurtulmayı düşünüyordu. Bunu önce **Hekimoğlu Ali Paşa**'ya teklif etmiş ummadığı bir direnişle karşılaşmıştı. Fakat o bu

emelinden vazgeçmemişti. **Bâhir Mustafa Paşa** ikinci defa vezir-i azam olunca bu defa meseleyi O'na havale etti. O da bu emre inkıyad etmezse selefi **Hekimoğlu Ali Paşa**'nın âkıbetine uğrayacağını düşündüğünden **Şehzâde Mehmed**'i boğdurttu.[254] Bu tâlihsiz şehzâde o sırada kırk iki yaşındaydı. Babasının türbesine defnolunan **Şehzâde Mehmed**'in ölümünün vebadan olduğu ilân edilmişse de buna inanan olmadı. Gerçekten o sırada İstanbul'da veba salgını baş göstermiş olduğundan bu yakıştırma mantıkî görülebilirdi. Ama olmadı. Herkes O'nun Padişah'ın emriyle öldürülmüş olduğu hususunda bir iddiada bulunuyordu. Halk arasındaki bu dedikodu da önlenemedi.

ç. Koca Râgıp Mehmed Paşa'nın Vezir-i Azamlığı

Bâhir Mustafa Paşa, Halep vâlisi **Râgıp Mehmed Paşa**'yı kendisine ciddi bir rakip olarak görüyordu. O sırada Şam vâliliği boşalmıştı. Padişah oraya kimin tâyininin münâsip olacağı yolunda vezir-i azamla istişare edince O, **Râgıp Paşa**'yı taşrada tutmak istediğinden Padişah'a O'nu tavsiye etti. Fikrini kabul ettirebilmek için de gerçekten değerli bir adam olan **Koca Râgıp Paşa**'yı olduğundan fazla methetti. Bu sebeple kazdığı kuyuya düşerek mevkiini O'na kaptırdı. Şöyle ki:

III. Sultan Osman, Bâhir Mustafa Paşa'ya Şam vâliliği için tavsiye ettiği **Râgıp Paşa**'nın böyle ciddi bir vilâyetin işlerinin hakkından gelmeye muktedir olup olmadığını sorunca O:

"-Baştan, beri bugüne kadar gelen vezirlerin hiç biri O'nun derecesinde kemal sahibi olamamıştır. Akılda, olgunlukta, zekâ ve tedbirde zamanın biriciğidir.» cevabını verdi. Padişah bunun üzerine:

"- O hâlde var, Şam eyâletini tevcih et." dediyse de, sadrıâzam gittikten sonra O'nun söyledikleri kendisini yeni bir karara sevketti ve:

"- Mademki, bu kadar akıllı ve değerli bir zatmış, niçin

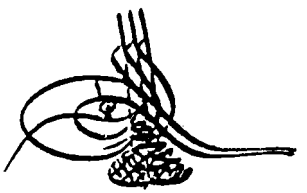
254 **Vâsıf** Tarihi, C.I sh. 87. **İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. C.IV, Kısım I sh.339

sadarette kullanmayayım?» düşüncesile hareket ederek hemen bostancı hasekilerinden birisini sadâret müjdesile gizlice ***Râgıp Mehmed Paşa****'nın vâli olarak bulunduğu Haleb'e gönderdi. 12 Ocak 1757 salı günü Sadrıâzam* ***Bâhir Mustafa Paşa*** *henüz divandan dönmüşken Padişah'ın dâveti tebliğ edilerek saraya geldi. Enderunda, kızlar ağasının odasında emir beklerken sadaret mührü alınarak kendisi Balıkhâneye indirildi. Bir gece orada kaldıktan sonra, selefi gibi o da müsâdere belâsına uğramadan Rodos Adası'na sürgün edildi. Adı tarihimize* ***Koca Râgıp Paşa*** *olarak geçmiş bulunan yeni sadrıâzam* ***Râgıp Mehmed Paşa*** *İstanbul'a gelinceye kadar da sadâret kaymakamlığına kapıcılar kethüdası* ***Ali Ağa****, vezâret rütbesile tâyin olundu."*[255]

Koca Râgıp Mehmed Paşa 20 Ocak 1757 tarihinde İstanbul'a geldi. Derhal işe başlayarak birçok tâyin ve azillerle devlet otoritesini yeniden tesise başladı. Bu durum kızlar ağası **Ebu Kuf Ahmed Ağa**'yı rahatsız etti. Öteden beri devlet işlerine karışmaya alışmış olan bu adam yeni vezir-i azamın işlerine müdahil olmayacağını anlayınca O'nu padişah nezdinde kötüleyerek azlettiremeye çalıştı. Fakat başarılı olamadı.

O sırada padişah rahatsızlandı. Kızlar Ağası bu durumdan istifade ile Baltacılar kethüdasını vezir-i azama göndererek O'nu Saray'a dâvet etmek teşebbüsünde bulundu. Maksadı vezir-i azam gelir gelmez "*Padişah'ın emridir.*" diyerek vezir-i azamlık mührünü O'ndan almaktı. Fakat bu durumdan haberdar olan bir saraylı **Koca Râgıp Paşa**'ya haber göndererek O'nu tertiplenen plândan haberdar etti. Üstelik Padişah'ın ölmek üzere bulunduğunu bildirerek kısa bir müddet saklanarak gözden kaybolmasını bir mektupla bildirmesi üzerine O da böyle yaptı. Baltacılar kethüdası, **Koca Râgıp Paşa**'ya ulaşamayarak saraya eli boş döndü. **Çok** değil bir gün sonra **III. Sultan Osman** vefât etmekle **Koca Râgıp Paşa** ortaya çıktığından kızlar ağasının bu teşebbüsü akim kaldı.

255 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2550

26- III. SULTAN MUSTAFA (1757-1774)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

30 Ekim 1757 tarihinde **III. Sultan Osman**'ın gece sabaha karşı vefâtı üzerine durumdan haberdar olan **Koca Râgıp Paşa** saklandığı yerden çıkarak saraya geldi. Şeyhülislâm, ocak ağaları, kaptan-ı derya ve yetişen diğer devlet ricaliyle sünnet odasında toplandılar. Bu sırada **III. Sultan Ahmed**'in büyük şehzâdesi **Mustafa** Kızlar ağası **Kuf Ahmed Ağa** ve **Silâhtar İbrahim**

Bey tarafından şimşirlikten çıkarılarak oraya getirildi. Hazır bulunanlar kendisini tebrik ile biat ettiler. Böylece artık **"III. Sultan Mustafa"** olarak tahta cülûs etmiş olan yeni padişah müteâkiben Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne geçip burada dua ettikten sonra gelip Bâbüssaâde önüne yerleştirilmiş olan saltanat tahtına oturdu. Bu sırada gün ışımıştı. Durumdan haberdar olup gelen diğer devlet ricalinin biatlarıyla merâsim tamam oldu.

Bundan sonra cülûs topları atılmaya başlandığı gibi münâdiler de halka saltanat değişikliğini duyurmaya başladılar. Bir taraftan da **III. Sultan Osman**'ın teçhiz ve tekfiniyle meşgul olunup cenâze namazı şeyhülislâm tarafından kıldırıldıktan sonra cenâzesi Yeni Câmi haziresinde ağabeyi **I. Sultan Mahmud**'un yanına defnedildiler. Defni müteâkip devlet ricaline hil'atler giydirilerek taltif edildi. Yeni hakkedilen vezir-i azamlık mührü padişah tarafından **Koca Râgıp Paşa**'ya verilerek O, makamında ibka edildi.

8 Kasım 1757 tarihinde yeni padişahın Eyüp Sultan'da kılıç kuşanma merâsimi icra edildi. Dönüş yolunda yeniçeri kışlalarına uğrayan padişah burada yeniçeri ağasının ikram ettiği şerbeti içtikten sonra kesedar boş kâseyi altınla doldurdu. Bu hareket yeniçerilerin biatı mâhiyetinde olduğu gibi aynı zamanda yeni Padişah'ın onlara güvenmekte olduğunu da ifade ediyordu. Zira padişahlar zehirlenme korkusuyla hariçteki bir ikramı kabul etmezlerdi. Dönüş yolunda **III. Sultan Mustafa, Fâtih**'in türbesini ziyâretle burada dua etti.

Saraya dönüşünde kızlar ağası **Ebu Kuf Ahmed Ağa**'nın **Râgıp Paşa**'ya karşı akim kalmış olan teşebbüsünü öğrendiğinden O'nu azledip yerine **Beşir Ağa**'yı tâyin etti. O'nun tertibinde methaldar olan **Silâhtar Mehmed Bey** de emekliye sevk edildi. Aynı şekilde bu işte dahli olan Kaptan-ı Derya **Ali Paşa** da azledilip İstanköy Adası'na sürüldü. Ayrıca her padişah de-

III. SULTAN MUSTAFA
(1757-1774)

ğişikliğinde yenilenen tımar ve zeâmet beratlarından alınması mutad olan cülûsiye vergisinin yarısı afvedildi.[256] Kılıç kuşanma merâsiminin ertesi günü askere ve emeklilere cülûs bahşişleri dağıtıldı ki; bu Osmanlı Tarihi'nde son defa icra edilmiş oldu. Saltanat değişikliği yabancı devletlere bildirildi.

256 **Vâsıf** Tarihi, C.I, sh. 97

Bey tarafından şimşirlikten çıkarılarak oraya getirildi. Hazır bulunanlar kendisini tebrik ile biat ettiler. Böylece artık **"III. Sultan Mustafa"** olarak tahta cülûs etmiş olan yeni padişah müteâkiben Hırka-i Saâdet Dâiresi'ne geçip burada dua ettikten sonra gelip Bâbüssaâde önüne yerleştirilmiş olan saltanat tahtına oturdu. Bu sırada gün ışımıştı. Durumdan haberdar olup gelen diğer devlet ricalinin biatlarıyla merâsim tamam oldu.

Bundan sonra cülûs topları atılmaya başlandığı gibi münâdiler de halka saltanat değişikliğini duyurmaya başladılar. Bir taraftan da **III. Sultan Osman**'ın teçhiz ve tekfiniyle meşgul olunup cenâze namazı şeyhülislâm tarafından kıldırıldıktan sonra cenâzesi Yeni Câmi haziresinde ağabeyi **I. Sultan Mahmud**'un yanına defnedildiler. Defni müteâkip devlet ricaline hil'atler giydirilerek taltif edildi. Yeni hakkedilen vezir-i azamlık mührü padişah tarafından **Koca Râgıp Paşa**'ya verilerek O, makamında ibka edildi.

8 Kasım 1757 tarihinde yeni padişahın Eyüp Sultan'da kılıç kuşanma merâsimi icra edildi. Dönüş yolunda yeniçeri kışlalarına uğrayan padişah burada yeniçeri ağasının ikram ettiği şerbeti içtikten sonra kesedar boş kâseyi altınla doldurdu. Bu hareket yeniçerilerin biatı mâhiyetinde olduğu gibi aynı zamanda yeni Padişah'ın onlara güvenmekte olduğunu da ifade ediyordu. Zira padişahlar zehirlenme korkusuyla hariçteki bir ikramı kabul etmezlerdi. Dönüş yolunda **III. Sultan Mustafa**, **Fâtih**'in türbesini ziyâretle burada dua etti.

Saraya dönüşünde kızlar ağası **Ebu Kuf Ahmed Ağa**'nın **Râgıp Paşa**'ya karşı akim kalmış olan teşebbüsünü öğrendiğinden O'nu azledip yerine **Beşir Ağa**'yı tâyin etti. O'nun tertibinde methaldar olan **Silâhtar Mehmed Bey** de emekliye sevk edildi. Aynı şekilde bu işte dahli olan Kaptan-ı Derya **Ali Paşa** da azledilip İstanköy Adası'na sürüldü. Ayrıca her padişah de-

III. SULTAN MUSTAFA
(1757-1774)

ğişikliğinde yenilenen tımar ve zeâmet beratlarından alınması mutad olan cülûsiye vergisinin yarısı afvedildi.[256] Kılıç kuşanma merâsiminin ertesi günü askere ve emeklilere cülûs bahşişleri dağıtıldı ki; bu Osmanlı Tarihi'nde son defa icra edilmiş oldu. Saltanat değişikliği yabancı devletlere bildirildi.

256 **Vâsıf** Tarihi, C.I, sh. 97

b. Şahsiyeti

28 Ocak 1717 tarihinde **III. Sultan Ahmed**'in **Emine Mihrişah Sultan**'dan doğma **III. Sultan Mustafa** tahta çıktığında kırk yaşındaydı. Saray'da yirmi sekiz sene kapalı bir hayat yaşamış olmasına rağmen çocukluğunda oldukça iyi bir tahsil görmüştü.

Birçok Osmanlı padişahı gibi kuvvetli bir şâirdi. Şiirlerinde "**cihangir**" mahlasını kullanmıştır. **Koca Râgıp Paşa**'dan sonraki "**kaht-ı rical**" ve mâruz kalınan başarısızlıklardan mülhem olarak yazdığı ve pek çok kişi tarafından tanzir edilmiş olan şu kıt'ası çok meşhurdur:

"***Yıkılıpdur bu cihan sanma ki bizde düzele***
Devleti çarh-ı denî verdi kamu müptezele
Şimdi ebvâb-ı saadette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i Lem-yezele!"

Zeki, çalışkan, iyi niyetli, teceddüt yani yenilik taraftarı bir padişah olan **III. Sultan Mustafa** her nedense astroloji[257]ye

257 **Astroloji** (İlm-i nücum) yani yıldızlar ilmi demek olmakla beraber zamanla ecrâm-ı semâviyenin insan kader ve karakterine tesirlerini mübalâğa ile falcılığa vardırılmıştır. Gerçekten ecrâm-ı semâviyenin arzımıza bazı tesirleri inkâr olunmazsa da bunların mübalâğası gâyet tehlikelidir. Meselâ arzdaki "**med-cezir**" (gel-git) yani deniz sularının yükseliş veya alçalışı ayla alâkalıdır. Bol güneş alan memleketlerde yaşayanlar diğergâm ve şâir meşrep olurlar. Gökyüzü kapalı olan iklimlerde doğup büyüyenlerin de belli ölçüde egosit ve bedbin oldukları bilinir. İnsanların karakterine coğrafî şartlarla birlikte iklimin de tesiri inkâr olunamaz.

Şah Veliyullah Dihlevî, "**Hüccetullâhi'l-Bâliğa**" (İslâm Düşünce Rehberi) isimli meşhur eserinde Güneş ve diğer bazı yıldızların Yerküre üzerindeki bilinen tesirlerinden bahsettikten sonra:

"*Ancak fakirlik ve zenginlik, kuraklık ve bolluk ve insanların başına gelen diğer olayların yıldızların hareketlerine bağlı olması, şeriatta sâbit bulunmayan şeylerdendir. Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, bu gibi şeylere dalınmasını yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "Kim ilm-i nücumdan (astrolojiden) bir pay edinirse, o kişi büyücülükten (sihir) bir pay edinmiş olur."* (**Ebû Dâvud**, Tıbb, 2; **İbn Mâce**, Edeb, 28; **Ahmed bin Hanbel**, I, 227) O, "Falanca yıldızın doğması/batması sebebiyle bize yağmur yağdırıldı." gibi sözlere karşı şiddetli tepki gösterirdi. (Bkz: **Buhârî**, Megâzî, 35;

pek meraklıydı.

*"Yıldızlara bakarak ve bazı hesaplar yaparak istikbalin anlaşılabileceğine çok inanmıştı. Hayatta muvaffak olanların bu sayede yükseldiğine kani bulunduğu için o sırada Avrupa'da yıldızı parlamağa başlayan birinci derecede devletler arasına giren Prusya'ya elçilikle gönderdiği **Resmî Ahmed Efendi**'ye, kıraldan üç kuvvetli müneccim (astrolog) istemesini tenbih etmişti. Büyük **Frederik**'den şu cevabı almıştı:*

"- Benim kullandığım üç müneccimi tavsiye edeceğim. Bunlardan birincisi tarihten ve geçen tecrübelerden istifade. İkincisi iyi tâlim görmüş ve yetiştirilmiş kuvvetli bir ordu ve üçüncüsü de dolu bir devlet hâzinesidir."

*Lâkin **III. Mustafa** bu cevaba rağmen itiyadından vazgeçmemiştir. Sarayı bu yüzden hindli, magripli kâhin, remilci, sihirbaz gibi sahtekârlarla dolmuştu. Padişah büyük memurların tâyini, donanmanın çıkması, savaş veya barış kararı nev'inden mühim işlerin daima astroloji ilmine göre uygun saatlerde yapılmasını ister, buna çok dikkat ederdi. Lâkin bu ilme göre hesaplayıp açtırdığı Rus savaşı aleyhimize neticelenerek devlet büyük kayıplara uğradığı gibi dolu olan hazine, hattâ iç hazine bile saltanatının sonlarında sefer masrafları uğruna tamamen boşalıp tam-takır kalmıştı."*[258]

Tirmîzî, Tefsir, 56/4; **Ahmed bin Hanbel**, I/108) Ben, Allah Teâlâ, yıldızlara, insanları kuşatan havanın (atmosferin) değişmesi vâsıtasıyla kendilerinden bazı olayların kaynaklandığı birtakım özellikler vermemiştir demiyorum. Zira şeriat bunu gerektiren bir şey söylememiştir. Bilindiği üzere Rasûlullâh -sallâllâhu aleyhi ve sellem- kehânette bulunmayı yasaklamıştır. Kehânet, cinlerden haber vermektir. O -sallâllâhu aleyhi ve sellem-, aynı zamanda kâhine gelip onu tasdik edenlerden uzak olduğunu ilân etmiştir. Sonra kâhinlerin durumlarından kendisine sorulduğu zaman onlar hakkında şu bilgiyi vermiştir:

"*Melekler bulutlara inerler ve semâda kararlaştırılan emirleri söyleşirler. Şeytanlar kulak hırsızlığı yapar ve duydukları yarım yamalak bilgilerin yanına yüz yalan katarak kâhinlerin kalplerine atarlar.*" (**Buhârî**, Bed'ü'l-Halk, 6)" demektedir. (Bkz: a.g.e., C.I, İstanbul, 2003, İstanbul, sh: 115.)

258 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2602

Devri uğursuzluk dedikodularıyla geçen **III. Sultan Osman**'dan sonra tahta geçtiği için **III. Mustafa**'nın tahta geçişi halk tarafından memnunlukla karşılanmıştı. Fakat bu durum **Koca Râgıp Paşa**'nın vefâtından sonra O'nun yerine dirâyetli bir vezir-i azam bulunamadığı için değişmiştir. Kendisi şehzâdeliğinde **III. Sultan Osman'ın** şehzâdeler hakkındaki niyetini bildiği için zehirlenme korkusuyla mütemâdiyen panzehir alarak vücuduna muâfiyet sağlamayı temin etmek istediği için rengi pek soluktu.

1768-1774 yılları arasındaki Rus savaşının kötüye gitmesi üzerine üzüntüden rahatsızlanan Padişah da önce kalp yetmezliğine bağlı olarak bir nefes darlığı görüldü. Az sonra kendisine nüzul isabetiyle yatağa düştü. Biraz iyileşir gibi olunca cepheye bizzat gitmek istediyse de hekimler buna müsaâde etmediler. Bu sırada idi ki; vefâtı hâlinde devlet ricaline şehzâde **Abdülhamid**'i değil de kendi oğlu **Selim**'in (**III. Sultan Selim**) iclâsını tavsiye etti. Çünkü inandığı astroloji ilmine göre "**eşref saat**"te doğmuş olan oğlunun "**cihangir-i bînâzir**" olacağına inanmaktaydı.

21 Ocak 1774 tarihinde vefât etti. Kendi yaptırdığı Lâleli Câmii'nin yanındaki türbeye defnolunmuştur.

İlim ve sanat erbabını seven ve himâye eden **III. Sultan Mustafa** tasarrufa riâyet eden bir padişahtı. Devrindeki askerî harekâtın doğurduğu büyük mâlî harcamalara rağmen İstanbul'da birçok mimârî eser meydana getirmiştir. Devrinin ricali de bu hususta da kendisine ayak uydurmaya çalışmış olduğu cihletle o devirden İstanbul'da pek çok mimârî eser vücuda gelmiştir. Lâleli Câmi-i Şerifiyle Üsküdar'daki Ayazma Câmii ve Kadıköy'deki İskele Câmii O'nun eseridir. Gariptir ki; bunların hiç biri bugün O'nun adıyla anılmamaktadır. 1766 tarihinde vuku bulan zelzelede büyük ölçüde harap olan İstanbul'u imar ederek âdeta yeniden inşa etmiştir. Rahmetullâhi aleyh!

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Hac Yolunun Emniyeti Meselesi

Her sene hac mevsiminde Surre Alayı gönderildikten belli bir müddet sonra **Sultan Ahmed** Câmi-i Şerifi'nde mevlid-i şerif okunur ve padişahlar da bu merâsimde hazır bulunurlardı. Bu sırada Padişah'a hac kafilesi ve Surre Alayı'nın sâlimen Mekke'ye vâsıl olduğu haber verilir ve müjde bahşişi alınırdı. **III. Sultan Mustafa**'nın tahta çıktığı 1757 Yılı'nda da bu mevlid merâsimi icra edildi. Fakat ortalıkta müjdeciler yoktu. Bunun sebebi hacıların çölde tepeden tırnağa soyulmuş olmalarıydı. Hiç kimse bu durumu yeni padişaha söyleyemiyordu. Fakat O, durumu merak edip bir tahkikat yapılınca ortaya şu gerçekler çıktı:

Bu durumun sebebi yeni padişahın azledip sürgüne gönderdiği **Ebu Kuf Ahmed Ağa**'nın mevkiinden ayrılmadan önce icra ettiği bir denâetti.

O, para düşkünü ve rüşvetçi biriydi. **III. Sultan Osman** zamanında devlet ricalini âdeta haraca bağlamıştı. Fakat O'nun gözünü para hırsı bürümüş olduğundan bir türlü tatmin edilemiyordu. Bu adamı tatmin edemeyenlerden biri de Şam vâlisi olup her yıl hac kafilesinin Mekke'ye selâmetle vâsıl olmasını temin etmekle mükellef olan **Esad Paşa**'ydı. Bu zat kızlar ağasının taleplerinden bıkıp usanarak nihayet O'na para göndermekten vazgeçmişti. Bu duruma içerleyen kızlar ağası Padişah'a tesir ederek O'nu azlettirmiş ve yerine **Mekkizâde Hüseyin Ağa**'yı vezâret rütbesiyle tâyin ettirmişti.

Esad Paşa yeni Şam vâlisinin daha ilk anda başarısızlığa uğramsıyla kızlar ağasının itibarına zarar vermek isteyerek öteden beri tanışıklık peyda ettiği çöl eşkıyasıyla anlaşıp bunların hacıları tepeden tırnağa soymasını sağlamıştı.

Bu durum ortaya çıkınca **III. Sultan Mustafa** sürgündeki **Ebu Kuf Ahmed Ağa**'nın idam olunarak kesik başının İstanbul'a gönderilmesini emretti. Bu emir derhal yerine getirildi.

Ayrıca bu soygunu teşvik etmiş olan **Esad Paşa**'nın da vezir rütbesi iptal edildi ve Resmo'ya sürgün edilmesi emredildi. Fakat az sonra fikir değiştiren Padişah O'nu da sürgün yerine gitmek üzere bulunduğu Ankara'da idam ettirdi.

Bu sırada kızlar ağasının nezareti altında bulunan Haremeyn (Mekke- Medine) vakıflarının mukataalarını[259] da incelemek ihtiyacı doğdu. Buralarda da pek çok sûiistimal olduğu görülmekle bunlar da yeniden tanzim olundu. Bu mukataalarında diğer devlete âid mukataalar gibi defterdar tarafından tanzimi ve peşin para ile ihale edilerek gelirlerinin devletçe sarf edilmesi usulü tesis edildi. Ayrıca kızlar ağası ve silâhtar ağalarına verilen "**haslar**"[260] da ilgâ edilerek bunların da defterdar tarafından iltizama verilmesi kararlaştırıldı. Bütün bunlar devletin maliyesinde ciddi bir ıslâhat demekti.

Bu düzenlemelerden sonra **III. Sultan Mustafa** parlak bir merâsimle **Koca Râgıp Paşa**'yı dul kız kardeşi **Sâliha Sultan**'la evlendirerek kendisine damad yaptı. (Mart 1758)

b. Koca Râgıp Paşa'nın 1763 Yılı'ndaki Vefâtına Kadar Devlet Ahvali

aa. Dahilî Durum ve Islâhat Teşebbüsleri

Koca Râgıp Paşa vezir-i azam oluncaya kadar birçok devlet kademesinde hizmet ifa ederek engin bir tecrübe kazanmıştı. Devletin bütün müesseselerini tanımış ve ciddi bir ıslâhat ve yeniliğin gerekliliğini kavramıştı. Bunun için devletin harpsiz darpsız bir sükûnet devri geçirmeye ihtiyacı vardı. Bu hususta Padişah **III. Sultan Mustafa** ile de görüş beraberliği olduğundan müstakil bir sûrette hareket etme imkânını bulmuştu. Devletin dâhilî idâresinde ciddi düzeltmeler yapabilmek için harpden kaçınan sulhçü bir siyâset tâkip etti.

---

259 **Mukataa**: Devlete aid bir gelirin belli bir bedel mukabilinde kiralanması yani muvakkaten temliki demektir.

260 **Hass**: Yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan tımarlara verilen bir addır.

Önce girişeceği icraata engel olmak ihtimali olan şahısları taşraya tâyin ederek birer birer merkezden uzaklaştırdı. Sonra da Padişah tarafından bir "**adâletnâme**" tanzim ve tamim olundu. Bununla bütün ülkedeki adâletsizliklere bir son verilmek istendi. Arkasından mâlî ıslâhata girişildi. Züyuf akçe denilen gramajı düşük sikkeler ıslâh edildi. Vergi tahsilleri şiddetle takip olunarak kaçaklar ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bir kısım gayr-i müslimlerin öteden beri ihracat ve ithalattaki sûistimalleri sıkı bir şekilde tâkiple önlendi.

Bir taraftan da askerî ıslâhata teşebbüs edildi. Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurabilmek için Tophâne yeniden tensik edildi. Bu iş için macar asıllı bir asilzâde olup Fransızlar'ın hizmetinde bulunan **Baron de Tott**'tan istifâde edildi. Hasköy'de bir top dökümhânesi kurularak burada ağır toplar yerine beygirle çekilebilen hafif toplar imal edildi. Ayrıca bir mühendis mektebi tesis edilerek Kâğıthâne'de birçok gencin mühendislik tahsiline başlaması sağlandı.

Taşra'da ise kapısız levendlerin eşkıyalık faaliyetleri devam etmekte olduğundan ve bunlarla ilgili olarak evvelce yapılmış olan düzeltmelerin fayda sağlamadığı görüldüğünden bunların katledilmelerine dâir şeyhülislâmdan bir fetva alındı. Bunun icabını icra etmek Sivas vâlisi **Feyzullah Paşa**'ya havâle edildi. O da bunların çoğunu tenkil ve katlederek nisbî bir sükûnet sağladı. **III. Sultan Mustafa** zamanında levendlerin şekaveti dolayısıyla ortaya çıkan "**çiftbozan reaya**"nın İstanbul'da toplanmaları engellenmeye çalışıldığı gibi bir de gıda depoları tesis edildi. Bununla iktifa edilmeyerek Batı'dan yapılmakta olan mensucat ithaline tahdidler konularak yerli sanâyi teşvik edildi.

Taşra'da öteden beri mevcud olan bir takım nüfuzlu âileler "**âyân**" adıyla anılmaktaydılar ki; bunlar da devlet otoritesinin sarsılmış bulunmasından istifade ile birer mütegallibe kesilmişlerdi. Âyân denilen bu nüfuzlu insanlar vaktiyle devlete itaat üzre bulunduklarından zaman zaman eyâletlerdeki

bazı âsâyişsizliklere karşı vazifelendirilmişlerdi. Böyle hallerde takdir ve hatta taltif edilirlerdi. Mesela Yozgat civarındaki Çapanoğulları'ndan **Ahmed Ağa** böyle bir hizmet ifa etmiş olmasından dolayı taltif olunarak Bozok voyvodalığı kendisine mâlikâne olarak verilmişti.[261] (1764)

Fakat O, zamanla başına buyruk bir derebeyi hâline geldiğinden daha sonra ortadan kaldırılmıştır.[262]

*"**III. Mustafa** devrinde bazı eyâletlerde müstakil hareket etme arzusu müşâhede edilmişti. Ancak bu hareketler ciddî bir neticeye ulaşmaktan uzaktı. Şimalî Afrika'da vâlilerin nüfûzları azaldığı gibi, Trablus ve Tunus ocakları irsî beylikler hâline gelmişti. Mısır'da ise merkezî idâreye karşı kıpırdanmalar başlamış; bir müddettir "irsâliye hazinesi" ve "gılâl-ı Haremeyn" (Haremeyn vergileri) gönderilmez olmuştu. Devlet, müteâkip yıl Mısır işini bir «nizamnâme» neşrederek hal yoluna gitti. Bu arada, hac yolunu tehlikeye sokan Urban eşkıyâsından Benî Harb kabilesi tedib edildi.*

*Bundan başka, reâyâya zulmeden Çorum beyi **Feyzullah** tedib; aynı suçla itham edilen Eflâk voyvodası hapsedildi. Ayrıca Çıldır, Kars, Karaman, Aydın, Kıbrıs, Bosna ve Karadağ'da meydana gelen bazı disiplinsizliklere karşı tedbirler alınmakta idi.*

*Tersâne-i âmirenin kereste ve İstanbul'un odun ihtiyacının daha çabuk ve kolay temini için, Sakarya Nehri'nin Sapanca gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlanması teşebbüsü burada zikredilmelidir. **III Mustafa**, açılacak kanalın güzergâhını tesbit ve keşfinin yapılması için mübâşir ve suyolu ustalarını görevlendirmişti.*[263] *Bir müddet sonra, kanal kazılmağa*

---

261 **Özcan Mert**-XVIII. ve XIX Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, sh. 25 vd.

262 **Özcan Mert**-A.g.e. sh. 31

263 **İ. Hakkı Uzunçarşılı** –Sakarya Nehri'nin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin Birleştirilmesi Hakkında, Belleten C.IV s. 14-15

başlanmış ise de kışın gelmesiyle iş bırakılmış ve tekrar iş başı yapılmamıştır."[264]

bb. Dış Siyâset Ahvali

Bu sırada Avrupa devletleri arasında yaşanmakta olan yedi sene savaşaları sebebiyle hüküm süren kargaşa ve istikrarsızlığın zaman zaman Osmanlı Devleti'ne de sirâyeti tehlikesi belirmiş olmasına rağmen **Koca Râgıp Paşa** dirâyetle bu tehlikleri büyük bir diplomatik tavırla atlatabilmiştir. Bu savaşların bir kısmı İngilizler ile Fransızlar arasında denizlerde müstemleke rekabeti sebebiyle vâkî olmuş ve neticede İngiltere 1763 tarihli Paris Anlaşmasıyla Kanada ve Hindistan üzerindeki Fransız taleplerini izâle ederek buralarda hâkimiyet sağlamıştır. Prusya kıralı **II. Frederik**'in Saksonya'ya saldırması sonucu başlayan ve yedi sene süren bu savaşlar sadece İngiltere ve Fransa arasında cereyan etmiş olmayıp Avusturya, Prusya ve Rusya'nın da dâhil olamsıyla şumüllü bir kargaşa ve istikrarsızlığa sebep olmuştur. Avusturya kaybettiği Silezya'yı geriye alabilmek için Fransa'yla anlaştı. Rusya ise başlangıçta İngiltere ile anlaşmış olduğu hâlde müttefikinin Prusya ile ittifak akdetmesiyle ondan ayrılarak Avusturya–Fransa ittifakına dâhil oldu. Prusya kıralı **II. Frederik** FransaAvusturya ittifakına ilâveten Rusya'nın Lehistan ve İsveç'le de kendisine karşı ittifak yaptığını öğrenince düşmanlarının hep birlikte saldırması ihtimaline karşı erken davranarak Saksonya'ya saldırdı. Önce başarılı olmuşsa da bilâhere yenilmiştir. O derecede ki; altmış bin kişilik ordusundan on bin kişiyi maktul vererek ricate mecbur kaldı. Bilâhere ehemmiyetsiz bir iki başarı elde ettiyse de neticeten büyük bir hezimete uğramış oldu.

Prusya bu sûrette Avusturya'ya karşı mağlubiyete mâruz kalınca Osmanlı Devleti'ni yanına çekmek ihtiyacını hissetti ve bu devlete ittifak teklifinde bulundu. Zira O Avusturya–Fransa

264 Prof. Dr. **Haluk Dursun Yıldız**-Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. XI (İstanbul 1993) sh. 154

ittifakına karşı savaşırken Ruslar da harekete geçerek ilerlemeye başladıklarından iki ateş arasında kalmış oluyordu. Fakat bu sırada Osmanlılar'ın Avusturya ile imzalamış bulundukları Belgrad Anlaşmasının müddeti bitmiş değildi. **Koca Râgıp Paşa** bu durumu ileri sürerek Prusya'ya batıdan bir müttefik bulmasını tavsiye ederek bu teklifi savsakladı. Prusya'nın ısrarı karşısında da onların gönüllerini almak üzere 1761 Yılı'nda bu devletle bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı. Prusya bununla ileride Osmanlı Devleti'ni yanına çekebileceğini düşünüyordu. Zira Rus taarruzları karşısında büyük bir tehlikeye mâruz bulunuyordu.

Fakat bu devleti Rus işgalinden kurtaran umulmadık bir hadise oldu. Harekâtı başlatan Rus çariçesi **Elizabeth**'in ölümü ile yerine **III. Petro** geçti. **III. Petro** Alman terbiyesiyle yetişmiş, sonradan ortodoksluğa geçmiş ve **II. Frederik**'e hayran olan bir kimse idi. Bu sebeple harekâtı durdurdu. Fakat O'nun saltanatı uzun sürmedi. 1763 Yılı'nda hall edilmesiyle yerine geçen karısı **II. Katherina** O'nun Prusya ile yaptığı anlaşmayı yenileyerek harekâta devam etti. Prusya tekrar Osmanlılar'dan medet umarak Rusya'ya karşı birlikte hareket etmek için İstanbul'a elçiler gönderdi. **Koca Râgıp Paşa** bu teklifi de bulduğu bazı bahânelerle savsaklamaya başladı. Zira o da Rusya'nın ilerlemesinden rahatsız olmakla beraber Osmanlı Devleti'ni toparlanması için zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyor ve bir mâceraya atılmak istemiyordu. Prusyalılar'a Padişah'ın yakın bir zamanda Edirne'ye hareket edeceği yolunda beyanlarda bulunarak onları bir ümid üzerinde bulundurmak tarzında hareket etti. Prusya elçisini bu sûretle oyalamaktayken 7 Nisan 1763 tarihinde vefât etti.

O'nun yerine geçen **Nişancı Hamza Paşa** selefi gibi ihtiyatlı davranmayarak Prusya elçine red cevabı verdi.

Aynı sene Lehistan kıralı **III. Ogüst**'ün vefâtı üzerine Rusya buradaki kıral seçimine müdâhil oldu. Lehistan'da Ruslar'ın istediği bir adamın kıral seçilmesi bu ülkenin Rus nüfuzu

altına düşmesi demek olduğundan bu gelişmeden rahatsız olan Fransa ve Avusturya Osmanlı'ya müracaat ederek Lehistan'a müdahelede bulunulmasını talep ettiler. Gerçekten Ruslar Lehistan üzerinde hâkimiyet tesis ederlerse bu durum Osmanlılar için de endişe veirciydi. Ruslar'ın kendi namzedlerinin seçimi için Lehistandaki "**Diyet Meclisi**"ne baskı yapmaları burada silâhlı bir mukavemet hareketinin başlamasına sebep oldu. Bu durum Ruslar'ın oraya saldırmak için beklediği bir bahâne oldu.

Bu sebeple Prusya'ya saldırıp Varşova istikametinde ilerlemeye başladı. Bu defa Prusyalılar da Osmanlılar'a müracaat ile Ruslar'a karşı yardım talebinde bulundular. Osmanlı Devleti bu Rus ilerleyişinden rahatsız olmakla beraber fiilen harbe girmek istemiyordu. Ruslarsa süratle ilerleyerek Varşova'yı zaptettiler ve cebir kullanarak burada kendi namzedlerini kıral seçtirdiler. Bu gelişme karşısında **III. Sultan Mustafa** Ruslar'a karşı iyice harp taraftarı oldu. Esasen O bu savaşın başlamasından önce de Rus emellerine karşı askerî harekâta geçmek düşüncesindeydi. Fakat ihtiyatlı vezir **Koca Râgıp Paşa** O'nu frenliyordu. O bir keresinde **Koca Râgıp Paşa**'ya:

"-Eğer para bahis konusu ise, Edirnekapısı'ndan Rusçuk'a kadar iki tarafa altın dizerim." diyordu.

***Râgıp Paşa**'nın O'na verdiği cevap ise şu idi:*

"- Osmanlı Devleti, eskiden beri yaptığı savaşlarla düşmanlarına bir savaş arslanı olduğunu göstermiştir. Lâkin şimdi tırnakları aşınmış bulunuyor. Bir savaş sırasında bu hali meydana çıkarsa durum güç olur. Bu bir tarafa, sınır kaleleri ihmal edilmiş, gerektiği şekilde tahkim olunmamıştır.

Hâlbuki Rusya'nın Kırım'da da gözü bulunduğu, sınırlarımızda dâimî bir faaliyet halinde olduğu biliniyordu. Diğer taraftan, devlet otuz yıldır savaşmamış bulunduğundan eski seferlerde tecrübe sahibi olmuş, savaş meydanlarından yetişmiş kumandanlar da mevcut değildi. Eskileri ölüp gitmiş, yerleri boş kalmıştı."[265]

265 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2561

ittifakına karşı savaşırken Ruslar da harekete geçerek ilerlemeye başladıklarından iki ateş arasında kalmış oluyordu. Fakat bu sırada Osmanlılar'ın Avusturya ile imzalamış bulundukları Belgrad Anlaşmasının müddeti bitmiş değildi. **Koca Râgıp Paşa** bu durumu ileri sürerek Prusya'ya batıdan bir müttefik bulmasını tavsiye ederek bu teklifi savsakladı. Prusya'nın ısrarı karşısında da onların gönüllerini almak üzere 1761 Yılı'nda bu devletle bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı. Prusya bununla ileride Osmanlı Devleti'ni yanına çekebileceğini düşünüyordu. Zira Rus taarruzları karşısında büyük bir tehlikeye mâruz bulunuyordu.

Fakat bu devleti Rus işgalinden kurtaran umulmadık bir hadise oldu. Harekâtı başlatan Rus çariçesi **Elizabeth**'in ölümü ile yerine **III. Petro** geçti. **III. Petro** Alman terbiyesiyle yetişmiş, sonradan ortodoksluğa geçmiş ve **II. Frederik**'e hayran olan bir kimse idi. Bu sebeple harekâtı durdurdu. Fakat O'nun saltanatı uzun sürmedi. 1763 Yılı'nda hall edilmesiyle yerine geçen karısı **II. Katherina** O'nun Prusya ile yaptığı anlaşmayı yenileyerek harekâta devam etti. Prusya tekrar Osmanlılar'dan medet umarak Rusya'ya karşı birlikte hareket etmek için İstanbul'a elçiler gönderdi. **Koca Râgıp Paşa** bu teklifi de bulduğu bazı bahânelerle savsaklamaya başladı. Zira o da Rusya'nın ilerlemesinden rahatsız olmakla beraber Osmanlı Devleti'ni toparlanması için zamana ihtiyacı olduğunu düşünüyor ve bir mâceraya atılmak istemiyordu. Prusyalılar'a Padişah'ın yakın bir zamanda Edirne'ye hareket edeceği yolunda beyanlarda bulunarak onları bir ümid üzerinde bulundurmak tarzında hareket etti. Prusya elçisini bu sûretle oyalamaktayken 7 Nisan 1763 tarihinde vefât etti.

O'nun yerine geçen **Nişancı Hamza Paşa** selefi gibi ihtiyatlı davranmayarak Prusya elçine red cevabı verdi.

Aynı sene Lehistan kıralı **III. Ogüst**'ün vefâtı üzerine Rusya buradaki kıral seçimine müdâhil oldu. Lehistan'da Ruslar'ın istediği bir adamın kıral seçilmesi bu ülkenin Rus nüfuzu

altına düşmesi demek olduğundan bu gelişmeden rahatsız olan Fransa ve Avusturya Osmanlı'ya müracaat ederek Lehistan'a müdahelede bulunulmasını talep ettiler. Gerçekten Ruslar Lehistan üzerinde hâkimiyet tesis ederlerse bu durum Osmanlılar için de endişe veirciydi. Ruslar'ın kendi namzedlerinin seçimi için Lehistandaki **"Diyet Meclisi"**ne baskı yapmaları burada silâhlı bir mukavemet hareketinin başlamasına sebep oldu. Bu durum Ruslar'ın oraya saldırmak için beklediği bir bahâne oldu.

Bu sebeple Prusya'ya saldırıp Varşova istikametinde ilerlemeye başladı. Bu defa Prusyalılar da Osmanlılar'a müracaat ile Ruslar'a karşı yardım talebinde bulundular. Osmanlı Devleti bu Rus ilerleyişinden rahatsız olmakla beraber fiilen harbe girmek istemiyordu. Ruslarsa süratle ilerleyerek Varşova'yı zaptettiler ve cebir kullanarak burada kendi namzedlerini kıral seçtirdiler. Bu gelişme karşısında **III. Sultan Mustafa** Ruslar'a karşı iyice harp taraftarı oldu. Esasen O bu savaşın başlamasından önce de Rus emellerine karşı askerî harekâta geçmek düşüncesindeydi. Fakat ihtiyatlı vezir **Koca Râgıp Paşa** O'nu frenliyordu. O bir keresinde **Koca Râgıp Paşa**'ya:

"-Eğer para bahis konusu ise, Edirnekapısı'ndan Rusçuk'a kadar iki tarafa altın dizerim." diyordu.

***Râgıp Paşa**'nın O'na verdiği cevap ise şu idi:*

"- Osmanlı Devleti, eskiden beri yaptığı savaşlarla düşmanlarına bir savaş arslanı olduğunu göstermiştir. Lâkin şimdi tırnakları aşınmış bulunuyor. Bir savaş sırasında bu hali meydana çıkarsa durum güç olur. Bu bir tarafa, sınır kaleleri ihmal edilmiş, gerektiği şekilde tahkim olunmamıştır.

Hâlbuki Rusya'nın Kırım'da da gözü bulunduğu, sınırlarımızda dâimî bir faaliyet halinde olduğu biliniyordu. Diğer taraftan, devlet otuz yıldır savaşmamış bulunduğundan eski seferlerde tecrübe sahibi olmuş, savaş meydanlarından yetişmiş kumandanlar da mevcut değildi. Eskileri ölüp gitmiş, yerleri boş kalmıştı."[265]

265 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2561

Fakat Padişah **Koca Râgıp Paşa**'nın vefâtından sonra daha serbest bir sûrette hareket etme imkânını buldu. **Ahmed Resmi Efendi**'yi tantanalı bir sûrette Prusya'ya elçi olarak gönderdi. Maksadı Prusya'nın hâlâ Osmanlılar'la bir ittifakı arzu edip etmediğini öğrenmekti. Fakat yeni vezir-i azam **Hamza Paşa** da **Koca Râgıp Paşa** gibi ihtiyatkâr bir siyâsete taraftardı. Bu sebeple 1 Kasım 1963 tarihinde azledilerek sürgüne gönderildi. Yerine **Bâhir Mustafa Paşa** üçüncü defa olarak vezir-i azam yapıldı. O da **Râgıp Paşa**'nın siyâsetini tâkip ettiğinden 3 Nisan 1765 tarihinde azil ve idam olundu. Yerine **Muhsinzâde Mehmed Paşa tâ**yin olundu.

Bu sırada Polonya'ya kendi adamlarını kıral seçtirmeyi başarmış olan Ruslar bununla iktifa etmeyerek oradaki nüfuzlarını artırmak için Lehliler'e şu üç teklifi kabul etmeleri hususunda baskı yapmaya başladılar.

1. Rus hududlarının düzetilmesi için bir kısım Lehistan topraklarının Ruslar'a bırakılması

2. Lehistan'ın kendileriyle tecâvüzî ve tedâfüî bir ittifak akdetmeleri

3. Lehistan'da yaşayan Ortodokslar'ın Katolikler'le eşit hak ve imtiyazlara sahip olması

Lehliler'in bu teklifleri kabul etmeleri düşünülemezdi. Tabiatıyla bunların her üçünü de reddettiler.

"*O zamanlar bu memlekette iki parti vardı: Vatanperverler ve Reformcular. Vatanperverler, az çok muhafazakârdı, mevcud kanunların ve bilhassa Diyet Meclisi kanununun değişmesine aleyhtardılar. Reformcular ise, ıslâhat taraftarıydılar. Bunlar, Diyet Meclisi'nde kıral seçimi usulünün ve bilhassa her üyeye tanınmış bulunan veto hakkının memlekette daima karışıklıklar çıkmasına ve yabancı müdahalesine sebeb olduğunu ileri sürerek bir değişiklik istiyorlar ve kıralın belli bir çoğunlukta seçilebilmesinin teminine çalışıyorlardı. Her iki parti, katoliklerin imtiyazı, Rusya ve Rus nüfuzu düşmanlığı ve çariçenin adamı olan ve memleketin başına birçok dertler aç-*

mak istidadında bulunan yeni kırala aleyhtarlık konularında ise birleşiyorlardı.

Rusya, teklif ettiği üç isteğinin reddi üzerine, bunları kabul edecek yeni bir Diyet Meclisi seçtirmek için Lehistan'a asker sevk etti. Neticede Rusya elçisinin de faaliyeti sonunda istenen şekilde yeni bir Diyet Meclisi seçildi. Bu meclis, Rusya ile Prusya'nın tekliflerini kabul etti. Böylece Lehistan'da katoliklerle ortodoks ve protestanlar aynı haklara sahip oldular.

Lâkin bu kararları Leh Milleti tanımadı, yer yer birlikler kurup mukavemete başladı. Bunların en mühimi ***Pranski****'nin başkanlığında olarak Macaristan sınırları yakınında kurulmuş olan Bar Konfederasyonu idi Bunların gayesi, Rusları vatanlarından çıkarmak ve hâin saydıklar; kralı kovmaktı. Buna karşı Ruslar'ın teşvikile çoğu köylü olaıı ortodokslar da birlikler kurarak öbürlerile çarpışmaya başladılar. Böylece, Lehistan'da bir mezhep kavgası başlamış oldu.* ***Haydamak*** *diye anılan ortodoks birlikleri çeteler kurup katolik halka taarruzda bulunuyorlar, birçok bölgelerde katliâmlar yapıyorlardı. Rusya, bu fırsatı kaçırmıyarak kralı, Diyet Meclisi'ni ve kanunları korumak bahanesiyle Lehistan'a yeniden kuvvet sevketti. Bu kuvvet, ilk olarak Bar Konfederasyonu'nu dağıttı. Ruslar kaçanları şiddetle takip edip Osmanlılar'a sığınanları Osmanlı Devleti'nin sınırlarını ihlâl ederek yakaladılar ve öldürdüler. Bu arada, tecâvüzde bulundukları Kırım'ın Balta Şehri'nde müslüman halktan da bazılarını öldürmekten çekinmediler. İşte, bütün bu hâdiseler yeni bir Osrnanlı-Rus Savaşı'nın sebeplerini hazırladı."*[266]

c. 1768-1774 Osmanlı- Rus Savaşı

Osmanlı Devleti 1739 tarihinde imzaladığı "**Belgrad Anlaşması**" ile Batı Cephesi'nde elde ettiklerini kaybetmek korkusuyla bu tarihten itibaren sulhçü bir siyâset tâkip etmekteydi. Bu sebeple gerek "**Avusturya Verâseti Savaşları**" ve gerek-

266 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2562 vd.

se de "**Yedi Sene Savaşları**" boyunca bazı zorlamalara rağmen bu siyâseti devam ettirmişti. Fakat Ruslar'ın Gürcistan'a müdahele ederek yerli halkı isyana teşvik etmesi[267] sınır boylarında anlaşmalar hilâfına olarak yeni kaleler inşa ettirmesi, Lehistan'a zorla kendi adamı **Panyotoski**'yi kıral seçtirdikten sonra burada mahallî mukavemet hareketi olan "**Bar Konfederasyonu**" mensuplarını tenkile kalkışması onları tâkip ederken Osmanlı sınırlarını ihlâl etmesi ve Kırım'a tecâvüz ederek burada katliâma kalıkışması gibi hareketleri Osmanlı Devleti'nde harp taraftarlarının çoğalmasına sebep oldu. Ancak Mart 1765 tarihinde Rumeli ahvâline vukûfiyetinden dolayı vezir-i azam yapılmış olan **Muhsinzâde Mehmed Paşa** ihtiyatkâr siyâsete taraftardı. Bu sebeple savaş taraftarlarının başında gelen Padişah tarafından O, 7 Ağustos 1768 tarihinde azledilerek yerine Silâhtar **Mâhir Hamza Paşa** tâyin edildi.

4 Ekim 1768 tarihinde Padişah'ın riyâseti altında toplanan Dîvan'da bir durum muhasebesi yapılarak Ruslar'ın anlaşmalara aykırı bir sûrette giriştiği faaliyetler tâdâd ve tesbit olundu. Yeni vezir-i azam İstanbul'daki Rus sefirini çağırarak kendisine Rus tecâvüzleri anlatılıp cevap istendi. O devletine zaman kazandırmk için savsaklayıcı cevaplar verdiğinden yeniden bir Dîvan toplantısı yapılarak Rusya'ya savaş açılmasına karar verildi. (8 Ekim 1768)

Fakat bu sırada vezir-i azamın şuurunda bir bozukluk müşâhede olunmakla O, 20 Ekim 1768 tarihinde azledilip Hanya muhâfızlığına gönderildi. Yerine Yağlıkçızâde **Mehmed Emin Paşa** tâyin edildi.

Devletin savaşmak için ciddi bir hazırlığı olmamasına rağmen herkesin nasıl bir harp çığırtkanı kesilmiş bulunduğunu bir görgü şâhidi olan **Resmî Ahmed Efendi** şöyle anlatıyor:

"*Düşmanın burnunu her zaman yere sürtüp haddini bildirmek müslümanlara vâcibdir diye itikad eden yadigârlar, hareket olmayınca bereket olmaz, bu memleketler kılıçla alınmış-*

267 **Vâsıf** Târihi, C.I, sh. 266

tır. İslâm padişahının bahtı ulu, ricali pişkin, kılıcı keskindir. Dünya'da dindar, bahadır, ***Aristo*** *gibi tedbirli bir vezir ve boş vakit namazını cemaatle kılan onikibin seçkin asker tedârik ettikten sonra Kızıl elmaya kadar gitmeye ne minnet var diye tumturaklı sözlerle cehâletlerini ortaya koyan ve sandalya üzerinde Hamzanâme anlatan, pehlivanlar gibi boş lâflar edip Kızıl elma semtini Boğdan'dan gelen al yanak elma gibi yenir bir şey sanan safdiller, otuz yıldan beri sulh ve mütâreke süregeldiği için eski harpleri görmüş söz bilir adam kalmadıktan ma'da, mevcud olanlar da sakalı değirmende ağartmış, tecrübeden nasipsiz, işin sonunu düşünmekten behresi olmayıp gün bugündür demeye alışmış kurnazlar seferi gezmeye gitmek gibi zannederek:*

«-Ne güçlük var? Meydanda düşman yok, muhasara edilecek kale yok. Üç ayda gider, üç ayda geliriz, memuriyet alır, ilerleriz. Allah'a hamdolsun, asker çok, hazine çok, bir mahzur yok.» diye yelkenlenip padişahı da kışkırttılar. ***Muhsinzâde Mehmed Paşa*** *asker ve zahire işlerini tecrübe etmiş, moskofların asker kullanma usullerine vâkif olmuş bir vezir olduğu için bu hareketi uygun görmediğinden azledilip yerine Aydın vâlisi* ***Hamza Paşa*** *gibi rabıtasız bir adamın gelmesi, sonra* ***Emin Paşa*** *gibi yeni zuhûr etmiş bir kimsenin serdar olması bu seferin kötü başlangıç alâmetlerindendir. Nitekim, aslında hasta olduğu için* ***Emin Paşa****'nın Edirne'ye vardığı gün ayağı şişmeye başlamış, zahire işine gereken nizam verilmeden yüz bin asker yola çıkarılmış, yeri göğü fark etmez* ***Tâhir Ağa*** *adlı bir mecnun bu işe memur edilmiş, düşman meydanda yokken, kale muhâsarası vehmi ile mutaddan fazla kırk elli kadar balyemez götürülüp topları çeken mandaların açlıktan ölmesine ve topların da boş yere ötede beride kaybolmasına sebeb olunmuştur."*[268]

12 Kasım 1768 tarihinde İngiltere bir arabuluculuk teklifinde bulunmuşsa da bu teklife artık harbe karar verilmiş olduğu cihetle itibar olunmadı.

---

268 **Resmî Ahmed Efendi**'nin "**Hulâsat-ül İtibar**" isimli eserinin sh. 3-9'dan naklen Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2565 vd.

Ruslar'ın belli başlı emellerinden biri de öteden beri akınlarından mutazarrır olduları Kırım'ı ele geçirmekti. Fakat bunun kolay olmadığını bildiklerinden burasını bir ilk safha olarak önce Osmanlılar'dan ayırmayı ve sonra da ele geçirmeyi plânladılar. Bunun için sinsi bir sûrette Kırımlılar'ı Osmanlılar aleyhine kışkırtarak zadegân takımının bazılarında istiklâl hevesleri uyandırmaya başladılar.

Osmanlı Devleti Ruslar'a savaş ilân ettiği sırada Kırım Hanı bulunan **Giray Han**, 31 Ocak 1769 tarihinde Ruslar'ın Balta Şehri'ne tecâvüzlerine bir mukabele olmak üzere yüz bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Karşısına çıkan Rus ordusunu yenerek Rusya'nın güneyinde pek çok şehir ve kasabayı yağmaladı. Bu hareket Ruslar'ın Kırımlılar'ı Osmanlılar'a karşı kışkırtıcı propagandalarına kapılanlara ciddi bir cevaptı. Bu sırada Rus çariçesi olan **II. Katerina** kahraman **Giray Han**'a karşı başarılı olunamadığını görünce O'ndan kurtulmak üzere bol bol rüşvet vererek bir rum hekimi **Giray Han'ı** zehirlemeye memur etti ve netice olarak O'nu bu sûrette öldürtüp ortadan kaldırmayı başardı.

Bu sırada harekete geçmiş olan Osmanlı Ordusu Silivri'ye vâsıl olmuş bulunmaktaydı. Burada **Giray Han'ın vefât** haberi alındığından O'nun yerine **Devlet Giray tâ**yin edildi. Ordu Edirne'ye vâsıl olduğunda müslüman kılığına bürünmüş olan bazı düşman hekimlerinin aynen **Giray Han**'a yapılmış olduğu gibi ordu ileri gelir subaylarına da zehirleme teşebbüsünde bulunduğunun ortaya çıkması üzerine bunlar yakalanıp idam edildiler. Hatta bu sırada serdar-ı ekrem **Mehmed Emin Paşa**'nın ayakları anormal bir sûrette şiştiğinden bu durum da zehrilenmeye hamledildi. Neyse ki; birkaç gün zarfında tedâvisi yapılarak yola çıkılabildi.

Savaş ilânının üzerinden altı ay geçmiş bulunduğundan Ruslar Osmanlılar'ın bu tekâsülünden istifade ederek iyice hazırlandılar. Prens **Alexandre Galçin** kumandasında altmış bin kişilik bir orduyu Podolyo'da diğer bir altmış bin kişilik ordu-

yu da Özi ve Azak arasında, on bin kişilik diğer bir orduyu ise Lehistan'da hazır hâle getirdiler. Ayrıca General **Totleben** kumandasında kalabalık bir orduyu da Kafkaslar'dan Gürcistan ve Doğu Anadolu üzerine sevk etmek üzere hazır ettiler.

aa. Hotin Vakası

Takriben otuz senelik bir fasıladan sonra Osmanlı ordusunun Rumeli'de harekete geçmesi çevrede büyük bir heyecan uyandırdı. Böyle heyecana kapılanlardan birileri de Hotin Kalesi muhâfızlarıydı. Burada altı bin muhâfız vardı. Bunlar Osmanlı ordusu henüz Tuna'ya bile vâsıl olmadan kale kumandanı **Hüseyin Paşa**'ya müracaatla Lehistan'da akınlarda bulunmak için müsaade istediler. **Hüseyin Paşa** onlara vazifelerinin Hotin Kalesi'ni korumak olduğunu söyleyerek mâni olmak istedi. Lâkin sözünü dinletemedi. Muhâfızlarla **Hüseyin Paşa** arasında çıkan münakaşalar sonunda onlar kumandanlarını şehid ettiler. Bu haber orduya ulaşınca Ahıskalı **Hasan Paşa** derhal Hotin Kalesi kumandanı tâyin olunarak oraya sevk edildi.

Lâkin kale muhâfızlarının kumandanlarını öldürmüş oldukları haberi bölgeye yakın olan Rus kumandanı **Prens Galçin**'e ulaşınca O bu durumu fırsat bilerek emrindeki askerlerden otuz binini yanına alarak Hotin Kalesi üzerine yürüdü. Kale varoşlarındaki askerler bu Rus kuvvetlerine karşı üç gün üç gece canhıraş bir sûrette savaştılarsa da başarılı olamadılar. Ruslar gayet mamur olan Hotin Kalesi varoşlarını yakıp yıktıktan sonra kaleyi muhâsaraya başladılar. Muhâfızlar kaleyi şiddetle müdafaa ederek Rus taarruzlarını akim bıraktılar. Bu sırada durumun haber alınması üzerine oraya gelen **Abaza Mehmed Paşa** surlar dışında Ruslar'la boğaz boğaza çarpışarak onları müdhiş bir sûrette mağlup etti. (1 Mayıs 1769) **Prens Galçin**, geriye çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Bu sırada Osmanlı ordusu İsakçı'ya vâsıl olmuş bulunuyordu. Burada istikamet tâyini için bir toplantı yapan serdar-ı ekrem:

"«-Benim seferle ülfetim yoktur. Özi ve Hotin'den hangi

tarafa hareket olunmak münâsip ise tereddütsüz söyleyin!» dedi.

O'nun bu hâli, büyük hayal kırıklığı yarattı. Böylece serdar-ı ekrem, yani başkumandan seçilmiş olan zâtın savaş işlerinden habersiz bir kimse olduğu meydana çıkıyordu. Bunu alenen söylemesi ise, umûmî bir hayret doğurdu. Kendisi esasen Edirne'den beri mütemâdiyen rahatsız bulunduğu için günlük işlerle de meşgul olmuyordu. Bu arada bilhassa zahire işleri ihmal edilmişti. Ordunun göçeceği ve konacağı yerlerde gerekli zahireyi hazır bulundurmakla vazifeli olan ***Târhir Ağa****, bu işin kat'iyen ehli olmadığı için pek kalabalık olan ordunun yakında yiyecek darlığı da çekeceği anlaşılıyor, lâkin askerin şevkini kırmamak düşüncesile bol bol zahire dağıtmaya devam ediyordu.*

Danışma Meclisi'nde geçen tereddütlü müzakerelerden sonra Özi ile Hotin arasında bulunduğu ve buradan her iki tarafa yardım etmek mümkün olacağı için Bender'e doğru gidilmeye karar verildi ve böylece ordu tekrar hareket etti.

Ordu henüz Isakçı'da bulunurken Bar Konfederasyonu'nun başkanı olup Osmanlı ülkesine sığınmış olan ve bu sırada Bender'de oturan ***Potoski*** *orduya gelip sadrâzamın huzuruna çıkmış ve andlaşmalara aykırı şekilde olarak Rus tecâvüzüne ve askerî işgaline uğrayan Lehistan'ın kurtarılması ve hürriyetinin iâdesi için Osmanlı Devleti'nin fiilen harekete geçmiş olmasından dolayı milleti namına teşekkürlerini sunmuştu, Serdar-ı ekrem* ***Mehmed Emin Paşa*** *ise, Hotin üzerine gelmiş olan ve yenilerek çekilen düşman ordusunda pek çok da Lehli bulunduğunun haber alındığım söyleyerek Osmanlı Devleti'nin sadece Lehistan'ın hürriyet ve istiklâli için giriştiği bu mücadelede Hür Lehlilerin mümessili olan kendisini de bazı fedakârlıkların beklediğini, bunların başlıcalarının akına çıkacak Osmanlı birliklerine yardım ve zahire tedariki olduğunu, ayrıca Rusların tarafını tutmuş olan bir kısım Lehliler'i kendisine çevirmeye çalışması gerektiğini bildirdi."*[269]

269 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2568 vd

bb. Boğdan Voyvodasının İhâneti ve Erzak Sıkıntısı

Boğdan Voyvodası **Kalimaki Ligor**'a Osmanlı ordusu için erzak tedârik etmesi emredildiği ve bunun için gerekli paralar verilmiş bulunduğu hâlde O, bir Rus taraftarı olduğundan tâbi olduğu devletin emrini yerine getirmediğinden azil ve hapsedildi. Sonra da İstanbul'a gönderilerek burada idam olundu.

Osmanlı Ordusu ciddi bir erzak sıkıntısıyla karşı karşıya bulunuyordu. Bu durum Bender havâlisinden erzak tedârikiyle düzeltilmek istendiyse de bunda muvaffak olunamadı. Zira Bender defterdarı kendisine bu hususta gerekli para tahsis edilmiş olduğu hâlde O talep karşısında zahire fiyatlarının ucuzlamasını dikkate alarak devlet hazinesi korumak maksadıyla bu ucuzlamanın daha fazla artmasını beklediğinden ordunun ihtiyacı yine de karşılanamadı. İnsanların ve hayvanların yiyeceği tamamen tükenmişti. Bu sebeple serdar-ı ekrem Bender defterdarı **Ahmed Efendi**'yi nekesliği yüzünden bu duruma sebep olduğu cihetle azil ve hapsetti. O sırada askerlikle alâkası olmayan bir kısım çapulcu kimseler de orduya katılmıştı ki; bunlar da fırsattan istifade halkın mallarını yağmalamaya başladılar. Bu sebeple ordunun disiplini de bir hayli bozuldu.

Bu sırada serdar-ı ekrem **Mehmed Emin Paşa**, **Kırım Hanı Devlet Giray**'ı yanına çağırarak O'nunla tâkip edeceği hatt-ı hareketi müzakere etti. O'nun tavsiyesiyle Boğdanlılar'ın bir kısmının Ruslar'a taraftar olması dikkate alınarak buranın merkezi olan Yaş'a muktedir bir kumandan tâyini kararlaştırıldı. Bu karar üzerine Bender seraskeri **Ali Paşa** oraya kumandan tâyin edildi. Bu sırada Ruslar'ın o civarda hazırlıklarda bulundukları öğrenildiğinden **Ali Paşa**, Aksu seraskerliği vazifesiyle o tarafa sevk edildi. Fakat orduda zahiresizlik ve disiplinsizlik had bir safhaya varmış bulunduğundan ciddi bir netice elde edilemedi. Bu yüzden Rus kumandanı **Prens Galçin** tekrar Hotin üzerine yürüdü. Yiğit bir asker olan buranın muhâfızı **Hasan Paşa** ile Abaza **Mehmed Paşa** kaleyi müdafaaya başladılar.

Bunlardan **Abaza Mehmed Paşa** kale dışına çıkarak düşmanın ilerleyişini durdurmak için Rus ordusunu karşıladıysa da başarılı olamadı. Ruslar'a birçok top ve esir veren Osmanlı ordusu güçlükle Hotin Kalesi'ne dönebildi. Ruslar bu sûretle serbest kalarak ikinci defa gelip Hotin Kalesi'ni kuşattılar.

Yaş muhâfızı **Ali Paşa Kırım** hanı ile birlikte Hotin'i muhâsaradan kurtarmaya memur edildi. Bu defa kalede on bin kadar muhâfız vardı. Muhâfızlar şiddetle mukavemet ediyorlardı. Lâkin **Abaza Mehmed Paşa** daha önce emrindeki topların büyük bir kısmını Ruslar'a kaptırmış olduğu cihetle müdafaada zayıf kalınıyordu.

Bu sırada oraya yardıma gönderilmiş olan **Ali Paşa** karşısına çıkan düşman kuvvetleirni püskürterek ilerledi. Bu sûretle iki ateş arasında kalan Rus ordusu büyük bir zayiata mâruz kalarak 17 Temmuz 1769 tarihinde çekilmeye mecbur kaldı. Ancak bu çarpışmalarda kale muhâfızı **Hasan Paşa** şehid düşmüştü. O'nun yerine **Abaza Mehmed Paşa** tâyin edildi.

Bu sırada ordudaki zahire kıtlığı ve dolayısıyla açlık tahammül edilmez bir noktaya vardığından her gün iki üç bin kişi firar etmekteydi. Bu sebeple ordu mevcudu gittikçe azalıyordu. Bu sebeple zahire bulmak ümidiyle ordu Hantepe mevkiine çekildi.

Serdar-ı ekrem **Mehmed Emin Paşa** askerlikten habersiz bir insandı. Bunun için seferin başlangıcından itibaren menzil teşkilâtı ve zahire işlerini iyi plânlayamamış ve orduda disiplini sağlayamamıştı. Üstelik Edirne'den itibaren hastalıklarla uğraşıyordu. Sefere çıktığından beri ciddi bir başarı elde edemediğinden çekilmeyi düşünüyordu. **Ali Paşa**'nın Hotin Kalesi önünde Ruslar'a karşı kazandığı zafer İstanbul'da duyulunca Padişah O'nu azlederek yerine **Ali Paşa**'yı vezir-i azam tâyin etti. (16 Ağustos 1769) **Mehmed Emin Paşa** ise önce Demetoka'ya sürgün edildi ve sonra da Edirne'ye vâsıl olduğunda gelen ikinci bir emirle idam edildi.

cc. Turla Bozgunu

Prens Galçin'i Hotin'de mağlup etmiş olmasından dolayı vezir-i azam tâyin edilmiş olan **Ali Paşa**, Turla (Dinyester) Nehri'nin karşı yakası Podolya'da bulunan Rus Ordusu'nu bir meydan muhârebesiyle kat'î bir sûrette mağlup etmek üzere harekete geçti. Fakat bu sırada sonbahar mevsimi olduğundan havalar soğumuş ve şiddetli yağmurlar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden ordunun tamamı karşı tarafa geçirilmeden şiddetli bir yağmurla kabaran yağmur suları köprüleri yıkmıştı. Karşı tarafa geçenler Ruslar'la savaştılarsa da başarılı olamayarak birer birer şehid oldular. (17 Eylül 1769) Ordu Bender'e çekildi. Fakat bu çekilme esnasında Ruslar'ın top ateşine mâruz kalarak harap olmuş bulunan Hotin Kalesi'nin bir kısım muhâfızla korunması gerekiyordu. Ne yazık ki; açlık, sefâlet ve yılgınlıkla hiç kimse artık müdafaa edilemez bir hâlde bulunan Hotin'de kalmak istemiyordu. Bunu kabul etmiş görünenler de kalenin bir kapısından girip diğerinden çıkarak savuşuyorlardı. Bu duruma çok üzülen serdar-ı ekrem **Ali Paşa**:

"- Eğer benden sonra gelecekler için âdet olmayacağını bilsem bizzat kendim mâiyetimle kalenin muhâfazasına gayret ve Allah'ın takdir ettiği ne ise görüp canımı Padişah uğruna feda ederdim." diyerek ağlamış ve çâresiz kale kapılarını açık bırakarak Han Tepesi'ne gelmiş. (28 Eylül) Oradan ordu ile İsakçı'ya gitmiş ve sonra kışlamak üzere Babadağı'na hareket etmiştir."[270]

Osmanlı Ordusu'nun çekilmesi üzerine Ruslar 21 Eylül 1769 tarihinde müdâfaasız kalan Hotin Kalesi'ni ele geçirdiler. İleri harekâta devamla Eflâk ve Boğdan'ı istilâ edip Tuna'ya doğru ilerlediler. Nihâyet Bender ve Özi kaleleri kumandanı **Kel Ahmed Paşazâde Ali Paşa** Bender civarında Kırım süvârileri ile birlikte yirmi bin kişilik bir Rus ordusunu mağlup ederek[271]

270 Mufassal Osmanlı Tarihi (Heyet) C.V, sh. 2573

271 **Vâsıf** Tarihi, C. 2, sh. 39

düşmanın ilerleyişini durdurabildi. Fakat bu sırada O'nun ve vezir-i azam **Ali Paşa**'nın vefâtıyla cephede dirâyetli bir kumandan kalmadı.

Bundan sonra Boğdan'ı kurtarmak için bazı teşebbüslerde bulunulmuşsa da başarılı olunamadı. Sadece İbrail muhâfızı **Abdi Paşa**, İşkodralı **Mustafa Bey** ve Dağıstanlı **Ali Bey** ile birlikte Kalas Kalesi'ni kurtarabildi. Bu başarısı sebebiyle kendisi Boğdan seraskeri tâyin edildi.

Hotin Kalesi'ni müdâfaasız bırakıp geri çekilen **Ali Paşa**'nın azli ile yerine 12 Aralık 1769 tarihinde vezir-i azam yapılmış olan **Halil Paşa** orduyu baharda harekete geçirmek üzere hazırlıklara başladı. Lâkin Ruslar Boğdan'daki ilerleyişlerine devam etmek isyorlardı. Şubat 1770'de Yergöğü'ne hücum ettilerse de **Abdi Paşa** tarafından taarruzları önlendiğinden Bükreş'e çekilmek mecburiyetinde kaldılar.

Turla Savaş'nda ihmali görülen Kırım Hanı **Devlet Giray** azledilerek yerine **Kaplan Giray** tâyin edildi ve kendisine Boğdan'ı istirdad vazifesi verildi. Karargâha çağrılarak bu husus kendisine anlatıldığından top ve asker itibariyle takviye edilmesi şartıyla bu işi yapmayı kabul etti.

çç. Kartal Bozgunu

Kırım Hanı kendisine verilen istirdad vazifesini ifa maksadıyla Prut Nehri'ni aşıp Boğdan'a girmek istediyse de Ruslar bu nehrin geçilebilecek yerlerini kesif bir topçu ateşi altında bulundurduklarından başarılı olamadı. Bunun üzerine serdar-ı ekrem **Halil Paşa**'dan yardım talep etti. Kendisine Boğdan seraskeri tâyin edilmiş olan **Abdi Paşa** takviye kuvvetlerle gönderildi.

Rus kumandanı **Romanzov** bu durumu tehlikeli görerek yardıma gelen **Abdi Paşa** kuvvetleri ve Kırımlılar'a karşı ânî bir gece baskını plânladı. Falçı Geçidini aşarak evvelâ Kırım

Ordusu'na sonra da **Abdi Paşa** kuvvetlerine saldırdı. Böyle âni bir gece baskınına ihtimal vermeyen Kırım askerleri ve **Abdi Paşa** kuvvetleri bozguna uğradılar ve serdar-ı ekrem **Halil Paşa**'yı buraya dâvet ettiler. **Halil Paşa** baskından önce onlara yeniçeri ağası **Mehmed Ağa**'yı bir kısım kuvvetlerle göndermişti. Fakat O daha cepheye ulaşmadan Ruslar'ın baskınından haberdar olmuş ve güzergâhta bozulan Osmanlı ordusunun döküntüleri ile karşılaşmıştı.

Bunun üzerine harekete geçen **Halil Paşa** Larga (Kartal)'da bulunan ordunun yeniçeri ağası emrindeki kısmıyla birleşti. Ruslar ise bu sırada bozguna uğrattıkları Kırım ordusu ve **Abdi Paşa** kuvvetlerini tâkipteydi. Bu tâkipte Kartal mevkiine ulaştıklarında burada serdar-ı ekremin de iltihâkıyla yüz bin kişiye çıkmış olan bir Osmanlı ordusuyla karşılaşarak şaşkına döndüler. Ruslar **Romanzov** kumandasında sadece sekiz bin kişiydiler. Üstelik Kırım kuvvetleri de bu sırada toparlanarak onların ricat yolunu kapatmıştı. **Halil Paşa** taarruza geçse Ruslar aynen 1711'deki Prut Savaşı'nda olduğu gibi mahvolmak tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. Fakat O, hem Ruslar'ın çok daha fazla sayıda olduklarını sandığı ve hem de emrindeki ordunun disiplin zaafını bildiği için böyle yapmayıp üç kat menziller kazdırarak savaşa başladı. Bu hataya rağmen Ruslar bir ilk hareket olarak mağlup edildilerse de ricat yolları kapatılmış bulunduğundan mecburen derlenip toparlanarak savaşmaya mecbur kaldılar. Ümitsiz gibi görünen bu savaşı Ruslar'ın kazanması beklenmezdi. Çünkü sayıca çok azdılar. Fakat Rus ordusu Osmanlılar'a nazaran çok daha iyi tâlim görmüş ve yeni usul harbeli tüfenklerle donatılmıştı. Üstelik disiplin itibariyle de Osmanlı ordusuyla mukayese edilmeyecek bir durumdaydı. İşte bu gibi meziyetlerle kendisini iki ateş arasında hissederek bir ölüm kalım taarruzuna kalkan Ruslar disiplinsiz Osmanlı ordusunu kısa zamanda bozup siperlere avdet etmeye mecbur bıraktılar. Fakat mâneviyatı bozulan

asker buralarda da durmayarak yoğun Rus topçu ateşi karşısında ricate başladı ki; bu ricat çok kısa bir müddet zarfında müdhiş bir hezimet hâlini aldı. Otuz binden ziyâde asker şehid oldu. Yüz kırk üç top ve güçlükle tedârik edilmiş olan yedi bin araba dolusu erzak düşmanın eline geçti. Ne yazık ki; emrinde kırk bin süvari bulunan Kırım Hanı **Kaplan Giray**[272] ile **Abdi Paşa** düşmana arkadan saldırmak yerine firarı tercih ederek Özi'ye kaçmışlardır. (1 Ağustos 1970) **Halil Paşa** bile canını güçlükle kurtarak Babadağı'na çekilebilmiştir.

Bundan sonra cesâretleri artan Ruslar tecâvüzlerine devamla kısa zamanda Bender, Akkerman, Kili, İsmail, İbrail ve Bükreş şehir ve kasabalarını birer birer ele geçirdiler. Buralarda akla durgunluk verecek derecede zulüm ve işkencelerle müslümanları katlettiler.

Bu gelişmeler üzerine **Halil Paşa** azledilerek yerine Bosna vâlisi **Silâhtar Mehmed Paşa** tâyin edildi. (25 Ekim 1770) Kırım Hanı **Kaplan Giray** da azledilerek yerine **Selim Giray** Han yapıldı.

ç. Ruslarla Akdeniz Cephesi'ndeki Savaşlar

aa. Mora İsyanı

Ruslar "**İkinci Roma**" diye anılan İstanbul'un Osmanlılarca fethinden sonra Moskova'yı "**Üçüncü Roma**" ilân ederek Ortodoks hıristiyanlığın başı ve hâmisi olmak iddiasını benimsemeye başlamışlardı. Bu sâikle Osmanlı tebası olan ortodoks-

272 **İ. Hâmi Danişmend** Kırım Hanı'nın bu hareketini bir ihânet olarak değerlendirmek üzere şöyle demektedir:

"*Fakat artık bu ordu elli dokuz sene evvelki Prut Ordusu'ndan bile bin kat intizamsız bir kalabalıktan ibâret olduktan başka Ruslar da istiklâl vaadleriyle Tatarları elde etmiş ve hatta gizli bir muahede bile akdetmiş oldukları için Kırım kuvvetlerinden hemen hiç istifade edilememiştir.*"(**İ. Hâmi Dânişmend**- A.g.e. C.IV, sh. 50)

ları tahrik edip isyan ettirmek Rus harici siyâsetinin aynen sıcak denizlere inmek gibi vaz geçilmez bir emeli hâline gelmiştir. Bu işe 1765 Yılı'ndan itibaren ilk olarak Mora Yarımadası'nda başladılar. Önce buraya "**Hacı Murad**" takma adıyla faaliyet gösteren bir câsus göndererek Koron Körfezi'nin Doğu kısmında yaşayan manyotları devlet aleyhine tahrike başladılar.

Bu Rus casusu Türkçe, Farsça ve hatta Arapça dahi bilen biriydi. Kısa zamanda Manyotlar'ı devlet aleyhine çevirmeyi başardı. Ruslar'ın Ortadoks Osmanlı teb'asını tahrike Manyotlar'dan başlaması sebepsiz değildi. Zira onlar daha önce Girit savaşları esnasında da Venedikliler'e güvenerek Osmanlı gemilerine taarruz etmişlerdi. Savaş sonrasında ise af dilemiş ve **II. Sultan Bâyezid** zamanından beri kendilerine tanınmış olan cizye muafiyetinden vazgeçmek şartıyla afvedilmişlerdi.

Bu defa da Ruslar'a güvenerek isyan hazırlığına başladılar. Bu hazırlıklar devam ederken Ruslar oraya **Papasoğlu Mavro Mihali** adındaki Makedon asıllı bir rus subayını gönderdiler. Bu adam işe bölgedeki hıristiyan din adamlarından başladı. Onları Rus donanmasının yakında buraya gelerek Ortodokslar'ı Osmanlı'nın zulmünden (!..) kurtaracağı vaadiyle ikna ettikten sonra bunlar vasıtasıyla isyan ve ihtilâl fikrinin köylere kadar yayılmasını sağladı.

Bu sûretle Mora'da bir isyan zemini oluştuktan sonra 1769 Yılı'nda bir Rus savaş filosu Baltık Denizi'nden yola çıkarıldı. Bu donanma güzergâhta İngiliz limanlarına uğradı ve buralarda halkın coşkun bir tezâhüratıyla karşılandığı gibi eksikleri de ikmal edildi. Zira Ruslar, "**yedi sene savaşları**"ndan sonra İngilizler'le dost olmuş ve onların tüccarlarına birçok imtiyazlar bahşetmişlerdi. Bu sebeple birçok İngiliz subayı da bu filoda vazife aldı. Gemiciler arasında pekçok da rum asıllı asker vardı. Müteâkiben İngiliz amirali **Elfinston** kumandasında ikinci bir Rus filosu daha aynı maksadla yola çıkarıldı.

Bu durumu haber alan Fransızlar, İstanbul'daki sefirleri vasıtasıyla Osmanlı devlet ricâlini ikaz etmişlerse de onları inandıramadılar. Zira Osmanlı devlet ricâli Mora'daki isyan hazırlığından bîhaber olduğu gibi Rus donanmasının Akdeniz'e geldiği takdirde ikmal imkânlarından mahrum kalacağı cihetle müessir bir iş yapamayacakları düşüncesiyle bu Fransız ihbarını asılsız bir şâyia olarak telâkki ettiler. Gariptir ki, kaynaklar o günkü devlet ricalinin Baltık Denizi'yle Akdeniz arasında bir ittisal olduğunu bilemeyecek derecede câhil olduklarını bildirmektedir.[273] Onlar Ruslar'ın Akdeniz'e inmek için Boğazlar'dan geçmesi gerektiğini sanıyorlardı. Bu câhilliğin bir delili de şudur:

Osmanlı devlet ricâli gerçekle yüzleşince Ruslar'ın Adriyatik yoluyla Akdeniz'e gelebildiklerini sanarak buna müzâhir olduğunu sandıkları Venedikliler'in sefirini çağırarak azarlamışlardı. Ancak kısa bir müddet sonra yirmi yedi parça gemiden mürekkep bir Rus donanmasının Minorka Adası önüne geldiğini öğrenmekle bu ihbarın asılsız olmadığını çok geç kalmış olarak anladılar.

Bu iki Rus donanması Amiral **Aleksi Orlof** kumandası altında Adalar Denizi'ne (Ege) doğru ilerlerken kopan bir fırtına sebebiyle beş parça Rus gemisi Mavro Mihali Limanı'na iltica zorunda kaldı. Manyotlar bunu kendilerine verilmiş bir işaret sayarak derhal umûmî bir sûrette isyana kalkıştılar. Ruslar bu isyanı desteklemek için karaya asker çıkardılar. Diğer taraftan da gemilerle Koron'u muhasaraya başladılar. İşte o zaman müthiş bir kaht-ı rical yani iyi yetişmiş devlet adamı yokluğu sıkıntısı içinde yaşayan Osmanlı'nın o günkü idârecileri gaflet uykusundan uyanabildiler. Lâkin pek çok geç kalmış olarak!

"*Mora'da **Barkof** adlı bir Rus'un ve Rus subaylarının kumandasındaki Rumlar'dan mürekkep birlikler Mizistre*

273 **Vâsıf** Tarihi, C.II, sh.42

(Isparta) kalesine hücum ettiler. Şehir yağma ile bütün ahali katledildi. Küçük çocuklar insanlığa yakışmıyan bir vahşet ruhile minarelerden atılıp öldürüldüler. Megarid'de Romaras, Akarnani'de ***Hıristos****, Misolonki'de* ***Palamas****, Parma'da* ***Trahas****, Beosyada* ***Kalpozas*** *asîlerin sergerdeleriydi. Rumlar'a âid gemilerde Rus bayrakları dalgalanıyordu. Zanta'dan iki bin, Kefalonya'dan üç bin rum Mora'ya geçmişler, âsîlere katılmışlardı. Türk ve müslüman ahali, her yerde canavarca katl-i âm ediliyor, köyler yakılıyor, kasabalar tahrip ediliyordu. Kaçabilen türk ve müslüman halk ise, Mora'nın merkezi* ***Tripoliçe'****ye sığınmaktaydılar. Rus ve Manyot'lar, kendilerine katılan âsîlerle birlikte buraya yürüdülerse de, Mora seraskeri eski sadrıazam* ***Muhsinzâde Mehmed Paşa*** *süratle ilerleyip* ***Tripoliçe'****ye daha evvel girdi. Etrafta hemen müdafaa tertibatı aldırdı. Selânik. Ülgün, Bar taraflarından gelecek yardımları beklemeye vakit bulunmadığından bu hususta yerli ayana başvurdu.*

Bunların hepsi hemen bütün kuvvetlerile seraskerin emrine girdiler. Böylece on bin kişilik bir kuvvet toplandı. Gelen düşman kuvvetleri ise, iki misli kalabalıktı. İlk çarpışmada ruslar ve âsîler üç bin maktul verip çekilmek zorunda kaldılar. Dört yüz rusdan hiç biri kurtulamadığı gibi, birlikte getirdikleri toplar da Osmanlılar'ın eline geçti (19 Nisan 1770). Mağlûbiyet üzerine bu kuvvetler dağıldıysa da, âsîler başka yerlerde faaliyetlerine devam ediyorlardı. Türk ve müslüman katl-i âmı her yerde devam etmekte idi. Arkadya'da şeref sözü üzerine teslim olan Türkler, evlere doldurulup diri diri yakılmışlardı. Patras kalesi ise bütün hücumlara dayanmış, susuzluktan düşmek üzere iken İnebahtı'dan gelen yardımcı kuvvetler vasıtasile kurtarılmıştı. Bundan sonra beş bin kişilik bir Osmanlı kuvveti aralarında Gaston (Gastuni)'un da bulunduğu bir kısım kasabaları geri aldı. Bunun üzerine asîler yavaş yavaş âkıbetlerini düşünmeye, bir kısmı dağılıp gizlenmeye başladılar.

Koron muhasarası netice vermediğinden prens ***Dolgoruçki*** *adlı Rus kumandanının emrindeki çoğu Manyot'lardan mürekkep kuvvetler burasını bırakıp Navarin'e hücum etmişlerdi. Burası alındıktan sonradır ki aynı kuvvetler Leontari üzerine yürüdüler. Bu mevkideki Osmanlı kuvvetleri pek azdı. Bir müddet dayandıktan sonra yardım alamamak yüzünden hayatları bağışlanmak şartile teslime razı oldular. Prens bunu kabul ettiği ve Fransa konsolosu da kefil olduğu halde Manyot'lar bütün Osmanlılar'ı öldürüp şehri de yaktılar. Sonra, Ruslar ve âsîler tarafından Modon muhasara edildi. Kalede ancak sekizyüz muhâfız vardı. Düşman kuvveti ise otuz bini buluyordu. Lâkin Modon bütün hücumlara kahramanca dayandı. Mora seraskeri* ***Muhsinzâde Mehmed Paşa*** *buraya acele yedi bin kişilik yardımcı kuvvet gönderdi. Kaleden çıkan üç yüz fedaî ile birlikte bu kuvvetler, otuz bin kişilik düşman kuvvetini ağır bir hezimete uğrattı. Rusların çoğu katledildi. Âsîler de büyük kayba uğradılar. Sağ kalanlar selâmeti topları bırakıp kaçmakta buldular."*[274]

Akılları başlarına gelen Osmanlı devlet ricali 6 Mayıs 1770 tarihinde kaptan-ı Derya **Hüsameddin Paşa** kumandasında bir donanmayı İstanbul'dan yola çıkadılar. Bu donanma Menekşe önlerine geldiğinde İngiliz amirali **Elfinston** kumandasındaki Rus II. Baltık filosu ile karşılaştı. Buradaki çarpışmalarda Ruslar ağır basınca **Hüsameddin Paşa**, Anapoli'ye çekildi. İngiliz amiral O'nu takip ettiğinden burada bir kere daha çarpışıldı. Bu sefer Rus donanması yenildi (28 Mayıs 1770)

Mora'daki Rumlar'ın çoğu sebatsız ve çapulcu idiler. Ruslar'sa bunlara güvenmişti. Burada istifade edecekleri yüz bin rum bulacaklarını ümid etmişlerdi. **Muhsinzâde Mehmed Paşa** bu sergederlere karşı dehşetli bir tenkil hareketine girişti. Elebaşılarını birer birer yakalayarak idam ettirdi. Böylece on-

274 Mufassal Osmanlı Tarihi CV, sh. 2577 vd.

lardan yıllardan beri adâletle muâmele gördükleri Osmanlı halkına karşı icrâ ettikleri mezâlimin intikamını aldı. Bu durumu gören Ruslar, artık yerli Rum halkından bir fayda göremeyeceklerini anlayarak sırf kendi askerleriyle Mora'yı ele geçiremeyeceklerini görünce Mora'dan çekilmeye karar verdiler (7 Haziran 1770). Onların bu kararını Rus çariçesi **Katerina**'da tasvip ve kabul etti. Böylece Ruslar'a güvenerek isyan edip binlerce müslümanı katletmiş olan yerli Rumlar, yalnız kalmış oldular. Ruslar'ın çekilmesiyle eli serbest kalan **Muhsinzâde Mehmed Paşa**, tenkil hareketini tamamlayarak bu tecâvüzü bertaraf etmesinden dolayı kendisine "**Mora Fâtihi**" ünvanı verildi.

Ruslar Mora İsyanı'ndan umdukları neticeyi elde edemeyince hiç olmazsa Osmanlı donanmasına karşı bir zafer kazanarak moral bulmak istediler. **Aleksi Orlof**, Osmanlı donanmasının Midilli Adası civarında olduğunu öğrenmekle oraya yöneldi. 6 Temmuz 1770 tarihinde Koyun Adaları civarında Osmanlı donanmasıyla karşı karşıya gelip savaşa başladı.

"*Savaşın idaresi kendisine bırakılmış olan Rus amirali* ***Spiridof****, en büyük kalyonunu Osmanlı donanmasının sağ kanadına doğru sürdü. Onu, Cezayirli* ***Hasan Bey****, kapudane (yelkenli gemiler filo kumandanlığı) kalyonu ile karşıladı. Sert ve isâbetli top ateşile bütün armalarını indirdi, dümenini parçaladı. Düşman kalyonu, kumandadan çıkınca suların akıntısına kapılıp* ***Hasan Bey****'in gemisi üzerine düştü. O da rampa ederek yanındaki gazilerle Rus kalyonuna atladı. Çarpışmada otuzüç Osmanlı, bir gemi dolusu Rus'u sindirdi. Cezayirli* ***Hasan Bey*** *yaralanıp kendi kalyonuna döndüğü sırada düşman gemisinin cephaneliği tutuşarak yanmaya başladı. Yangın, Osmanlı kalyonuna da sirâyet ettiği için* ***Gazi Hasan Bey*** *yaralı hâlile denize atladı. Bir tahta parçasına tutunup yüzerek sahili buldu ve kurtarıldı. Yanan düşman kalyonunda bulunan* ***Aleksi Orlof*** *ile kardeşi* ***Teodor****, kalyon kaptanı bir kaç subay ve on*

kadar askerden başka kimse kurtulamadı. Kalyonlar birbirine bağlı olarak yanmakta bulunduklarından gerek Osmanlı ve gerekse Rus gemileri, kendileri de tutuşup yanmamak için açıldılar. Böylece, iki kalyonun çarpışmasından ibaret kalan bu savaş, sadece iki saat kadar sürmüş oldu."[275]

bb. Çeşme Fâciası

Bir gövde gösterisi mahiyetindeki Koyun Adaları savaşından sonra önce Rodos Sancakbeyi **Câfer Bey**, kendi yedi gemisiyle, sonra da donanmanın diğer kısmı Çeşme Limanı'na çekildi. Halbuki gayet dar olan bu limanda gemilerin bordo bordoya bulunması tehlikeli bir durumdu. Bir taarruz halinde manevra kabiliyetleri yoktu. Durumu Cezayirli **Hasan Bey**, Kaptan-ı Derya **Hüsameddin Paşa**'ya anlattıysa da fikrini kabul ettiremedi. **Hüsameddin Paşa**, limanın girişini kontrol altında tutacak toplar mevzilendirmekle iktifâ etti. Ayrıca donanmasındaki askerlere de pek güvenemediği için düşmanla çarpışmaktan çekinmekteydi. Bu sebeple mahfuz bir limanda gecelemeyi tercih etti.

Gerçekten donanma personeli sağdan soldam alelacele toplanmış, çoğu askerlikten habersiz ücretli insanlardı. O gece Rus donanmasında yapılan bir toplantıda İngiliz amirali **Elfinston**, Çeşme Limanı'nda geceleyen Osmanlı donanmasına karşı bir baskın yapılması teklifinde bulundu. Bu teklifin kabul görmesi üzerine diğer bir İngiliz amirali olan **Greig**, bu baskının yapılmasını üzerine aldı. Dört kalyon ve iki fırkateyn ile bir humbara gemisinden ibaret Rus filosu akşam karanlığı başlamak üzereyken Çeşme Limanı girişine gelerek top ateşine başladı. Limanın girişine mevzilendirilmiş olan dört Osmanlı gemisi de top ateşine başlayınca ortalık toz-dumandan kapkaranlık oldu. Düşman, bunu tahmin etmiş olmalıydı ki, dört Rus

275 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2579 vd.

ateş gemisini arka plânda hazır bulundurmaktaydı. Bunlar gece karanlığına ilâveten bu toz ve duman içinden süratle hareket ederek Çeşme Limanı'na girmeyi başardılar ve tutuşturulmuş yağlı paçavraları birer ateş topu halinde Osmanlı donanmasının üzerine yağdırmaya başladılar. Ateş gemilerinden birinin kumandanı olan bir İngiliz subayı, gemisini bizzat bir Osmanlı kalyonuna bağlamayı başardı. Bunu yaparken de yüzü ve saçları yanmışsa da denize atlayıp yüzerek Rus gemilerine ulaşabildi.

Bu sûretle tutuşan Osmanlı kalyonundaki yangının kısa bir sürede öteki gemilere de sıkışıklık sebebiyle sirâyeti önlenemedi ve durum tam bir fâcia hâlini aldı. Elli dört gemiden mürekkep olan Osmanlı donanması tamamen yanıp kül oldu. Sadece Kaptan-ı Derya **Hüsameddin Paşa**, kumanda gemisiyle güçlükle kurtulup Sakız Adası'na ulaşabildi. İnsanca kaybımız ise dokuz bin kişi civarındaydı (7 Temmuz 1770).

Bu haber Çariçe Katerina'ya ulaşınca Petersburg civarında bu zaferini hatırlatacak bir anıt inşâ etti. **Aleksi Orlof**'u ise "**Çeşme Gâlibi**" ünvanıyla taltif etti. Ayrıca bu savaşa katılan askerlere dağıtılmak üzere üstünde "**Ben de oradaydım**" yazılı madalyalar bastırdı.

Osmanlı hükümetine gelince, bu habere fevkalâde üzülen **III. Sultan Mustafa**, **Hüsameddin Paşa**'yı derhal azletti. O'nun yerine Rodos Beylerbeyi **Câfer Bey**'i tâyin etti. Cezayirli **Hasan Bey** de Beylerbeyi rütbesi verilerek Çanakkale Muhâfızlığı'na getirildi. Zira düşman donanmasının Çanakkale'den geçerek İstanbul'u tehdid etmesi tehlikesi belirmişti. Buna karşı Venedikliler'den birkaç gemi satın alınmak istendiyse de bu mümkün olmadı. Bunun üzerine tersânedeki bazı eski gemiler alelacele tâmir olunarak birkaç Cezayir gemisiyle Çanakkale'ye sevkedildiler.

İngiliz amiral **Elfinston**, Osmanlılar'ın tahmin ettiği gibi Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul'u bombadıman etmek

istediyse de Rus kumandanı **Aleksi Orlof** bunu göze alamadı. Bunun üzerine Adalar Denizi'nde serbest kaldığından buradaki adaları ele geçirmeyi daha doğru bularak bu işe Limni Adası'ndan başladı. Fakat çok geçmeden bu işin pek öyle kolay bir iş olmadığını anladı. Ada halkı üç ay kahramanca direndi. Ruslar, halkın açlık ve susuzluktan teslim olmalarını beklerken Cezayirli **Hasan Paşa**, adayı muhâsara eden Rus gemilerine rağmen bir gece karanlığında çılgınlık sayılabilecek bir hareketle bin yüz kişilik bir kuvvetle adaya çıktı. Kaleyi muhasara eden Rus askerlerini şaşırtacak bir sûrette oniki bin kişilik bir kuvveti olduğu yolundaki bir yalanın şüyuu ile düşmanın buna inanmasını sağladı.

Bu durumda O'nunla baş edemeyeceğini sanan Ruslar, çekilmeye başladılar. Onların mâruz kaldıkları bu panikten istifâde eden **Hasan Paşa**, pek çoğunu kılıçtan geçirdi. Padişah bu başarısından dolayı O'nu "**gâzi**"likle taltif etti. Sonra da kendisini Kaptan-ı Derya yaptı.

Bu sırada Rus ve İngiliz kumandanları arasında Çeşme zaferinin paylaşılmasından dolayı ihtilâf çıktı. Bu sebeple İngiliz kumandanlar Rus donanmasından ayrıldılar.

Çeşme zaferinden sonra Paros Adası'na çekilmiş olan Rus donanması baharda Ağriboz, Midilli ve Rodos adalarını ele geçirmeye teşebbüs etti (1771). Bütün bunlarda başarılı olamayınca Osmanlı sahillerinin abluka altında olduğunu ilân etti. Tabiatiyle böyle bir kararın tatbiki kabil değildi. Fakat bu sırada Mısır ve Suriye'de bir takım istiklâl heveslilerinin çıkardıkları gâile sebebiyle bunların Ruslar'dan yardım istemesi Rus amirali **Aleksi Orlof**'a bir altın fırsat gibi göründü. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda batı cephesinde ve Ege Denizi'nde Ruslar'la uzun süren mücadelesinden istifâde ederek Mısır'ı ele geçirmek üzere **Cin Ali Bey** isimli bir şaki isyan çıkarmıştı. O'nun talebi üzerine buraya koşan Rus donanması Bey-

rut'u bombardıman etmişse de yerli halkın mukavemeti karşısında ciddi bi netice alamamış ve isyancılara da sağladığı destekten sadra şifa bir netice elde edememiştir. **İsmâil Hâmi Dânişmend, Cin Ali Bey**'in Mısır'da ve Şeyh **Ömer-üz-Zâhir**'in Suriye'de çıkardıkları gâileyi ve âkıbeterini şöyle anlatmaktadır:

*"Bu **Ali Bey**, '**David**' isminde bir Gürcü papasının 13 yaşında esir edilip kölelikle Mısır'a getirildiği zaman ihtidâ ettirilmiş oğludur: Efendisi olan **İbrahim** Kethüdâ'nın himmetiyle tahsil ve terbiye gördükten sonra şecaatinden dolayı '**Cin**' lâkabını almış ve çabuk parlayıp sancakbeyliğine kadar yükseldikten sonra Şeyh-ül-beled = Belediye reisi olmuştur. Bu vazifede iken serveti sâyesinde birçok köleler alıp kuvvetlenmiş ve rakipleri olan Kölemen beyleriyle uğraştığı için 1179=1765-1766'da Suriye'ye sürülerek Akkâ muhâfızı Şeyh **Ömer-üz-Zâhir**'le dost olmuştur.*

*Bir müddet sonra tekrar Mısır'a gelip etrafına kuvvet toplayarak bu tarihten altı sene evvel(ki gibi) tekrar Şeyh-ül-Beled olup mevkiini tahkime başlamıştır. Vak'anüvis **Vâsıf**'a göre **Ali Bey**'in serveti ve nüfuziyle meşhur Şam vâlisi Emir-ül-Hacc **Osman Paşa** ile rekabeti işte bu ikinci memuriyeti esnasındadır: Birkaç defa Gazze ve Remle taraflarını yağma ve tahrip ettiğinden bahsedilir.*

*Nihayet 1768=1182'de Osmanlı-Rus seferi açılınca İstanbul hükümetinin istediği Mısır askerini toplamaya başlayan **Cin Ali Bey**'in bu faaliyeti Mısır Vâlisi **Gürcü Mehmed Paşa** tarafından düşmana yardım maksadıyla izah edilmiş, bunun üzerine hükümet **Ali Bey**'in kellesini istemiş ve O da kendi adamları olan Kölemen beylerinden başka Akkâ'daki dostu Şeyh **Ömer-üz-Zâhir**'le de ittifak ederek vâliyi tardedip isyana başlamıştır.*

*Bu meşhur isyan harekâtında **Ali Bey**'in ordu serdarlığında kendi kölesi ve damadı olan **Hazinedar Muhammed Ebu-Zeheb** isminde bir Kölemen beyi vardır: bu muktedir kumandan ilk önce 1770=1184'te Hicaz'ı istilâ edip Mekke emirli-*

*ğine **Şerif Abdullah**'ı tâyin etmiş ve O da **Ali Bey**'i '**Sultan-ül-Mısr ve-l Bahreyn**' ilân etmiştir! Tabii '**Bahreyn**'den maksad Ak ve Kızıl denizlerdir! Gene o sene **Ali Bey** Osmanlılar'a karşı Akdeniz'deki Rus amirali **Alexis Orloff**'la da ittifak ettiği için Rus seferi esnasında devletin başına muazzam bir ihânet gâilesi açmış demektir. Şam vâlisi **Osman Paşa**, Mısır ordusunun Suriye'ye tasallutunu önlemek istemişse de, **Şeyh Ömer-üz-Zâhir**'in mümânaatından dolayı muvaffak olamamış ve nihayet ertesi sene **Ali Bey**'in **Ebu Zeheb** kumandasındaki ordusu Şam'a kadar bütün Filistin ve Suriye'yi işgale muvaffak olmuştur.*

O sırada Rus donanmasının da âsî müttefikine yardım ederek Beyrut ve Sayda gibi bazı sâhil şehirlerini topa tuttuğundan bahsedilir.

***Cin Ali Bey**'in bu büyük muvaffakiyeti felâketinin de mukaddimesidir. Çünkü Suriye'yi zapteden damadı ve kölesi **Ebu-Zeheb** Mısır ve Suriye sultanlığına kaynatasından ziyâde kendisini lâyık gördüğü için ordusunu alıp Suriye'den Mısır'a dönmüş ve **Cin Ali** kendisini te'dibe karar verdiği için Mısr-ı-Ulyâ'ya kaçıp yeni bir ordu toplayarak İstanbul Hükumeti'ne karşı da nedâmet göstererek kaynatasını iki defa mağlup ve Suriye'ye firar etmeye mecbur etmiştir.*

*Bir sene kadar Suriye'de kalan **Ali Bey**, Şeyh Ömer-üz-Zâhir'le Rus donanmasının yardımları sâyesinde Sayda vesâireyi zaptettikten sonra **Ebu Zeheb**'in askerlerine yazdırdığı dâvetnâmelere aldanarak 400'ü Rus olmak üzere 6700 kişilik bir kuvvetle Mısır'a gelmiş ve Mısır'dan Suriye taraflarında en mühim mevkii sayılan Sâlihiyye'de bu gün (21 Ocak 1774) giriştiği muharebeyi kaybedip yaralar içinde esir olarak Kahire'ye sevkedilmişse de 15 Safer=8 Mayıs cumartesi günü yaralarının tesiriyle yahut zehirle öldüğü için kesik başı İstanbul'a yollanmıştır.*"[276]

Bu sırada Rus donanmasının Bodrum Kalesi'ni bombalayıp karaya asker ihraçları ve İstanköy, Sisim gibi adaları ele

276 **İ. Hâmi Dânişmend** – A.g.e., C. IV, sh.53 vd.

geçirmeye çalışmaları da başarısız oldu. Rus gemi personelinin bir kısmı hastalandığı gibi gemilerin çoğu da tamire muhtaç bir durumdaydı. Buna rağmen Rus donanmasına kat'î bir arbe vuracak bir Osmanlı donanması da hâlâ mevcud değildi. Bu sebeple Ruslar, Osmanlılar'la karadaki muhârebeler bitip de sulh görüşmeleri başlayıncaya kadar yuvalandıkları Taşöz Adası'nda âtıl bir sûrette bekledikten sonra memleketlerine döndüler.

cc. Kırım'ın Kaybedilmesi

Ruslar'ın bu savaşlarda asıl hedefi Kırım'dı. Onlar bu harbin başladığı 1768 Yılı'ndan beri bu maksadla Kırım halkına karşı müthiş bir propaganda faaliyetiyle güya istiklâl kazandıracakları afyonuyla işgâle zemin hazırlamaktaydılar. Kırım halkına diyorlardı ki:

"- *Siz **Cengizhan** sülâlesinden gelen bir hanedanlık iken neden Osmanlılar'ın hükmü altına gidiniz?! Osmanlılar size zaman zaman hakaret ettikleri gibi başınızdaki hanları da sıradan bir memur gibi azledebilmektedir. Bundan böyle Osmanlı ile muhârebelerimizde tarafsız kalırsanız zaferden sonra biz size istiklâl veririz. Kendi başınıza buyruk bir devlet olursunuz. Çarlarımız size çeşitli ihsan ve in'amlarda bulunduğu gibi bundan sonra da aynı yolda hareket edecekir.*"

Bu propagandalar Kırım Hanlığı'nın bir kısmıyla bilhassa bu halkın ileri gelenleri olan mirzaları tamamen zehirlemiş bulunuyordu. Ruslar böyle bir zemin tesis ettikten sonra 1777 Yılı'nda **Prens Dolgariki** kumandasında doksan bin kişilik bir orduyu Kırım'a sokup Urkapı'ya hücum ettiler. Burası Kırım Yarımadası'na girişin âdeta kapısı olduğundan bu adla anılmaktaydı. Serasker Silâhtar **İbrahim Paşa** emrindeki kırk bin kişilik orduyla bu Rus taarruzunu püskürttü. Fakat Ruslar'ın hücumlarına devam etmek niyetinde olduklarını kavradığından yerli halktan at, araba gibi bazı eksiklerini telâfi için yardım ta-

lebinde bulunduysa da zihinleri istiklâl sevdasıyla zehirlenmiş bulunan yerli halk aksine:

"- *Bize Osmanlı askerinin lüzumu yoktur!*" tarzında küstahça mukabelede bulundular.

İbrahim Paşa İstanbul'dan talep ettiği yardımdan da bir netice alamadı. Gözünü bu Rumeli'ndeki muharebelere dikmiş olan Osmanlı devlet ricâli, Kırım'da başgösteren tehlikeden habersizdi.

Devlet bu sırada Babadağı'nda kışlamakta bulunan **Selim Giray**'a Kırım'a dönmesini emretmekle iktifâ etti. Halkın ve devletin bu lâkaydisi karşısında müşkil bir durumda kalan **İbrahim Paşa**, bu vatan toprağını düşmana karşı koruyabilmek için parmağındaki elmas yüzüğe varıncaya kadar nesi var, nesi yoksa satıp askerin maaşını vermeye çalışmaktayken Kırım'a yaklaşmakta olan **Selim Giray**'ı birtakım mirzalar güzergâhta karşılayarak O'na yanıltıcı sözler söylediler:

"- *Ruslar otuz bin askerle geliyorlar. İki yıldır biz Ruslar'la canhıraş bir şekilde savaşıyoruz. Fakat nâm Osmanlılar'ın oluyor. Bu defa biz tek başımıza hareket ederek kâfiri tepeleyelim!*" dediler.

Bu âşikâr bir yalandı. **Selim Giray** buna inandığı için arkadan gelen Osmanlı ordusunu beklemeden ilerleyerek Ruslar'a karşı savaşa başladı. Ne yazık ki, O'nun emrindeki askerlerden bazıları da Rus propagandalarıyla zehirlenmiş bulunduğundan sebatsızlık gösterip **Selim Giray**'ın mağlubiyetine sebep oldular. O pek az sâdık adamıyla Urla'ya çekilebildi. Bu sırada **İbrahim Paşa**, Urkapısı Kalesi'ni şiddetle müdafaa etmekte olduğundan Ruslar bir başarı elde edemiyorlardı. Lâkin Rus propagandasıyla zehirlenmiş olan mirzalar, müthiş bir ihânetle kalenin kapısını açarak Ruslar'ın Kırım Yarımadası'na dâhil olmalarını sağladılar. Bu haberi öğrenen **Selim Giray**, vatanının Ruslar tarafından işgal edilmekte olduğunu

ve kendisinin de aldatıldığını anlayarak yanında kalan birkaç sâdık adamıyla çekilip İstanbul'a geldi ve Osmanlı devlet ricâline Kırım'ın kaybedilmekte olduğunu bildirdi.

Ruslar karadan ilerlerken denizden sevkettikleri kuvvetlerle Kefe'ye dört saat mesafedeki Taman Kalesi'ni zaptetmiştir. Ortalıkta tam manasıyla bir kargaşa yaşanıyordu. Han kaçmış, Osmanlı seraskerinden de bir haber yoktu. Aldatıldığını anlayan halk, güneye kitleler halinde kaçıyor, bulabildikleri vasıtalarla Karadeniz sâhiline canlarını atıyorlar. Zira Kırım'a giren Rus ordusu vaadlerini unutarak halkı katliam ediyor, mallarını yağmalıyorlardı.

Bu sırada Azak Denizi ağzındaki Yeni Kale'nin muhafızı **Abaza Mehmed Paşa**, burada kalabalık Rus ordusuna karşı mukavemetin imkânsızlığını görerek bir kısım askeriyle birlikte Sinop'a gelmiş, bu kadar askeri katliamdan kurtardığı için takdir olunması gerekirken Ruslar'a karşı koymadığı töhmetiyle nahak yere idam olundu. Bu durum İstanbul'daki ricâlin Kırım'da yaşanmakta olan fâciayı hâlâ görememiş bulunduğunu gösteriyordu.

Ruslar Kırım'ın işgâlini gerçekleştirince kendisiyle daha önce anlaşmış bulundukları **Sâhip Giray**'ı Kırım Han'ı ilân ettiler. O da Urkapı Kalesi'ni Ruslar'a açmış olan kardeşi **Şâhin Giray**'ı kendisine kalgay yaptı. **İbrahim Paşa** ise bu Rus ilerleyişi karşısında Kefe'ye çekilerek burada müdafaa tertibatı aldı. Ne yazık ki kendisini ziyaret eden Rus güdümlü **Şâhin Giray**, **İbrahim Paşa**'ya Ruslar'la anlaşmış olduklarını, onların desteğiyle artık müstakil bir devlet olacaklarını söyleyerek emrindeki askerlerle birlikte Kefe'yi terk etmesini, aksi takdirde Kırım süvârilerinin buradaki Osmanlı askerine saldıracağını hayâsızca ifade etti. **İbrahim Paşa** bu takdirde dahi müdafaada bulunmak düşüncesindeydi. Lâkin bu tehdid O'nu yıldırmamışsa da emrindeki askerler üzerine çok menfi bir tesir hâsıl

etti. Askerlerin çoğu bulabildikleri kayıklarla Karadeniz'e açıldılar. **İbrahim Paşa** buna rağmen Ruslar'a ve onlarla birlikte hareket eden Kırım süvârilerine karşı kaleyi müdafaa etmeye başladı. Nihâyet Temmuz 1771'de esir düşerek Petersburg'a götürüldü.

Bu sûretle rahat bir nefes alan Ruslar, Kırım'ın ışgâlini tamamladıktan sonra Kalkay **Şâhin Giray**'ı bir kısım mirzalarla birlikte Petersburg'a götürdüler. Burada kendilerine Kırım'ın sadece iç işlerinde serbest olacaklarını, bunun dışında Rusya'ya tâbî olacaklarını ifade eden bir anlaşma metnini imzalattılar. Hâin **Şâhin Giray**, Kırım'ın Osmanlı himâyesinden çıkıp Rus himâyesine girmesini sağlayan bu anlaşmayı tereddüsüzce imzaladı. Sade beraberindeki hanzâde ve mirzalar bunu doğru bulmayarak muhâlif kalmışlarsa da artık yapacak bir şey yoktu.

Onlar Ruslar'ın kendilerini müstakil bir devlet yapacağı hususundaki vaadlerine aldanmış olmanın hayal kırıklığı içinde Kırım'a döndüler. Bu hayal kırıklığı ile Kırım halkına aldatılmış oldukları hususundaki itirafları sebebiyle halk, Rus idaresinden kurtulmak için silâhlanıp dağlara çıkmaya başladı. Tabiatiyle böyle mevzi mukavemetlerden bir netice alınması imkânsızdı. **Şâhin Giray**, durumu öğrenen halkın kendisini öldürmelerinden korkarak kaçtı. Bu suretle Kırım, aldatılan bir kısım halk ve Mirzalar'ın ihâneti neticesinde elden çıkmış oldu.

çç. Rumeli'deki Savaşların Sonu ve Bazı Sulh Teşebbüsleri

Halil Paşa "Kartal Bozgunu" sebebiyle 25 Ekim 1771 tarihinde vezir-i azamlıktan azledilerek yerine tâyin edilen Silâhtar **Mehmed Paşa**'ya Babadağı'nda kışlayıp daha geriye çekilmemesi **III. Sultan Mustafa** tarafından sıkı sıkıya emredilmişti. Ruslar ise, Yergöğü'nü zapt etmiş İshakçı civarını tehdid etmekteydi. İstanbul serdar-ı ekrem **Silâhtar Mehmed**

Paşa'ya Bahar'da Tuna'yı geçerek Ruslar'ın eline düşen yerleri istirdad etmesi için emir üstüne emir yağdırılıyordu. Hâlbuki bu sırada orduda öyle bir disiplinsizlik hâkimdi ki; değil savaşmak eldeki askerleri muhâfaza etmek bile mümkün değildi. Zira fırsat bulanlar firar edip kaçıyordu. Hükümet merkezinin ise bu durumdan haberi yoktu.

Silâhtar Mehmed Paşa kendine verilen emri ifa maksadıyla Babadağı'ndaki ordugâhın emniyeti için Tolcu kenarında bir tabya yaptırarak içine kırk civarında topla bir kısım muhâfızları koydurdu. Ne yazık ki; bunu haber alan Ruslar az sonra buraya hücum ederek yanlarında sadece üç dört top bulunduğu hâlde burasını işgale muvaffak oldular. Askerin sebatsızlığı ve savaş isteksizliği sebebiyle kaybedilen bu yer Babadağı'ndan gönderilen bir kısım kuvvetlerle geri alınmışsa da ordunun Tuna'yı geçmesi için gönderilen ince donanmaya âid gemilerin de düşman tarafından bir kısmı yakılmış bir kısmı da zaptedilmiştir.

Bu sırada Mora İsyanı'nı bastırmış olan eski sadrazam **Muhsinzâde Mehmed Paşa** Vidin serdarlığına tâyin edilerek cephe takviye edilmek istendi. **Muhsinzâde Mehmed Paşa** Vidin'den karşıya geçerek Kalafat'ı istirdad etti ve Rusçuk seraskeri **İzzet Ahmed Paşa** tarafından geri alınmış olan Yergöğü'ne kadar ilerledi. Lâkin O'nun emrindeki askerler de disiplinisz ve savaşmaya isteksizdiler. Bunlara güvenemediği için civardan asker tedârikine çalıştı. Burada bekleyen yeniçeriler sıkılmış oldukları gibi at tedarik ederek kaçmaya hazırlanıyorlardı. Serasker **Muhsinzâde Mehmed Paşa** bu duruma vâkıf olunca kendisi Yergöğü'nde kalıp bir kısım askerle **İzzet Ahmed Paşa**'yı ileri harekâta memur etti. Bunlar Bükreş'i kurtaracaklardı. Lâkin **İzzet Ahmed Paşa** ile yanındaki **Hacı Ahmed Paşa** arasında ihtilâf çıktığından bu kuvvetler büyük bir mağlubiyete uğradılar. Askerler kaahir ekseriyetle kaçmış olduklarından **İzzet Ahmed Paşa** Rusçuk'a çekilmek mecbu-

riyetinde kaldı. Ruslar bu durumu öğrenince dört bin kişilik bir kuvvet Tolcu üzerine yürüyüp burayı zaptettikten sonra süratle Babadağı'na saldırıp Osmanlı karargâhına tecâvüz ettiler. Burada da askerlerin mukavemet göstermeyerek kaçması üzerine **Muhsinzâde Mehmed Paşa** yanındaki beş on kişiyle sancak-ı şerifi alıp kaçmaya mecbur kaldı. Ruslar'sa kaçan askerleri tâkip etmeyi akıl edemedi. Bunu yapsalar karşılarında mukavemet edecek hiçbir güç yoktu.

Vezir-i azam canını güç belâ kurtararak Hacıoğlupazarı'na ulaşıp burasını yeni bir karargâh haline getirmişse de cephedeki duruma vâkıf olmayan **III. Sultan Mustafa** bu hezimet sebebiyle **Silâhtar Mehmed Paşa**'yı vezir-i azamlık ve serdar-ı ekremlikten azledip O'nun yerine **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'yı tâyin etti. (11 Aralık 1771) Yeni sadrazam Hacıoğlupazarı'ndaki karargâhı da tehlikede görerek Şumnu'ya intikal etti.

Ruslar'ın bu beklenmedik başarılarından telâşa düşen Avusturya kendi geleceğinden de endişe edince Osmanlılar'a müracaatla gizli bir anlaşma teklifinde bulundu. Fakat bu anlaşma İstanbul'daki İngiliz elçisi tarafından iki tarafça tasdikinden evvel ele geçirilip bundan Rusya haberdar edildiğinden bu anlaşma doğmadan ölmüş oldu.

Bu sırada Rusya'nın Lehistan'ı taksime teşebbüs etmesi başta Fransa olmak üzere İsveç gibi devletleri endişeye sevk etti. Ruslar İngilizler'e verdikleri tâvizlerle onların desteğine mazhar olmakta ve güçlenmekteydiler. Prusya da Ruslar'la müttefikti. Lehistan'ın taksimi için Ruslar'la aralarında gizli bir anlaşma vardı. **II. Katerina**'nın Lehistan'ın paylaşılmasına Avustuya'yı da dâhil etmesiyle Temmuz 1772 tarihinde Lehistan'ın paylaşılması gerçekleştirildi. Bu paylaşmada Avusturya'ya da Galiçya bölgesi bırakılıyordu.

Anlaşmadan sonra bu üç devlet Varşova'ya girerek Lehistan kıralı ve Diyet Meclisi'ni bu anlaşmayı tasdike zorladılar.

Lehliler bir sene kadar mukavemet ettikten sonra hiçbir taraftan yardım görmediklerinden bu anlaşmayı tasdik mecburiyetinde kaldılar. Ruslar bu harpte hedefleri olan bütün yerleri ele geçirmiş olmalarından dolayı bir sulh aktederek kazançlarını Osmanlı Devleti'ne tasdik ihtiyacı hissetmiş olmalıydılar ki; bu maksadla **Katerina** tarafından bu mâhiyette bir mektup göndererek sulh talebinde bulundular. Bu onların savaş başladığından beri ikinci bir sulh teklifleriydi. Daha evvel de Rus başkumandanı **Romanzov** tarafından böyle bir mektup gelmiş fakat akim kalmıştı.

III. Mustafa'nın **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'yı vezir-i azam yapmaktan maksadı da böyle bir sulhü gerçekleştirebilmekti. Zira o evvelki vezir-i azamlığında Ruslarla savaşa taraftar olmayıp en az bir sene hazırlık yapmadan savaş ilânını doğru bulmamıştı.

30 Mayıs 1772'de gelen bu teklif üzerine Ruslar'la bir mütâreke imza edildi. Tabii bu bir sulh demek değildi. Sulh görüşmelerinin çetin geçeceği ve uzun süreceği hesap edildiğinden iki tarafça böyle bir mütâreke imzalanması doğru bulunmuştu. Osmanlı Devleti barış görüşmeleri için eski Reis-ül küttap **Osman Efendi**'yi birinci; gayet cerbezeli bir adam olan Ayasofya vâizi **Yasincizâde Osman Efendi**'yi de ikinci murahhas tâyin etti. Ruslar'sa **Kont Gregori Orlof** ile o sırada hapiste bulunan eski Rus büyükelçisi **Alexi Obreşkov**'u tâyin ettiler. İki heyet Eflâk'ın Boğdan sınırına yakın Okşani kasabasında müzakereye başladılar. (19 Ağustos 1972)

Rus murahhası **Gregori Orlof** Kırım'ın müstakil olması kabul edilmedikçe barış görüşmelerinin yapılamayacağı iddiasında bulunması üzerine iki heyet arasında uzun münakaşalar cereyan etti. Bundan sonra Ruslar tekliflerini şu suretle ortaya koydular.

1. Savaşı Osmanlı Devleti başlattığı için Rusya'nın harp masraflarını ödeyecektir.

2. Kırım müstakil bir devlet olacaktır.

3. Yenikapı ile Keş Limanı Ruslar'a terk olunacaktır.

4. Kılburun Kalesi Osmanlılar tarafından yıktırılacaktır.

5. Rusya'ya sığınan Boğdan voyvodası kendisine verâset hakkı da tanınarak buraya voyvoda tâyin edilecektir.

6.Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşacaktır.

7. Gürcü asıllı esirlerin alım satımı yasak edilecektir.

Osmanlı murahhası **Osman Efendi,** Ruslar'ın gerçek niyetlerine vâkıf bulunduğu için Kırım'ın istiklâli meselesinde direndi. Ruslar'sa Kırım istiklâlini bir ilk merhale olarak görmekte, bilâhare tamamen zaptetmeyi düşünmekte olduklarından bundan vazgeçmeye yanaşmıyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı murahhasının Kırım hakkındaki fikrini yazılı olarak bildirmesi talebinde bulundular. Osmanlılar Kırım halkının bütün işlerinde serbest ve müstakil olmalarını fakat han ve kadıların tâyininin Osmanlı hükümdarı tarafından yapılması şartlarını ileri sürdüler. Rus delegesi Han ve kadı tâyinin Osmanlılar tarafından yapılmasının istiklâl fikriyle bağdaşmayacağını ileri sürerek bu teklife itiraz etti. Gerçekte Osmanlılar Kırım gibi bir büyük ülkenin elden çıkmasına razı olamıyor buraya ne türlü bir statü tanınırsa tanınsın sonunda bu kadim Türk ve Müslüman beldenin Ruslar'ın esâreti altına düşeceğini görüyorlardı. Bu sebeple müzakereler uzadıkça uzıyor ve bir türlü netice alınamıyordu. Bundan rahatsız olan vezir-i azam Rus kumandanı **Romanzov**'a bir mektup yazarak bu mektupta gerek **Osman Efendi** ve gerekse **Orlof**'tan "**iki fodul densizler**" diye bahsederek bunların değiştirilmesiyle müzakerelerin devamını teklif etti.

Gerçekte ise, vezir-i azam ordunun savaşa devam şansı olmadığını görüyor ve bir an evvel sulhün gerçekleşmesini arzu ediyordu. Gerçekten bu mektup üzerine müzâkereler kesilince Osmanlı ordusundan firarlar çoğalmaya başlamıştı. Rus kuman-

danı **Romanzov** kazanılanları kâfi görerek bir an evvel sulh aktedilerek bunların garantiye alınmasını istediği için sadrazamın bu mektubunu tehâlükle kabul etti. Bunun üzerine Osmanlılar Reis-ül küttap **Abdürrezzak Bâhir Efendi**'yi murahhas seçtiler. Yanına bazı yardımcılar da vererek yeniden müzakerelrde bulunmak üzere teşkil ettikleri bu heyeti Bükreş'e gönderdiler. Kasım 1777 Bükreş'te başlayan müzakerelerde Osmanlı heyeti bu harbin aradaki anlaşmaları bozmak suretiyle Rusya'nın başlatmış olduğunu ileri sürerek tazminat maddesini bertaraf ettiler. Ruslar'ın bunu kabulünden sonra diğer şartlarına geçildi. Bu şartlar da evvelkilerden farksız olarak şöyleydi:

1. Kırım müstakil olacak ve Rusya bu istiklâlin devamını tekeffül edecekti.
2. Kerç ve Yenikale Rusya'ya terk olunacak
3. Rus gemileri Karadeniz ve Akdeniz'de serbestçe dolaşacak
4. Kırım'daki müstahkem mevkiler Tatarlar'a verilecek
5. Boğdan Voyyodasına verâset hakkı tanınarak voyvoya tâyin edilecek o da üç yılda bir yıllık gelirine eşit bir vergi ödeyecek
6. Rusya'nın İstanbul'da dâimi bir elçisi bulunacak.
7. Kılburun Rusya'ya terk olunacak
8. Rus hükümdarlarına İmparator ünvanıyla hitap edilip bunların Ortodoks teb'â üzerindeki himâye hakkı Osmanlılar'ca tanınacak

Bu maddeler arasında en çok münakaşayı mûcip olan hiç şüphesiz yine Kırım'ın istiklâli meselesiydi. Ruslar Kırımlılar'a bu yolda bir vaadde bulunduklarını ileri sürerek direniyorlardı. Rus delegeleri Akdeniz'de ele geçirdikleri Adalar'ı Osmanlılar'a terk etmeleri mukabilinde Osmanlılar'ın da Tatarlar'ın himâyesinden vaz geçilmelerini ileri sürdüler. Osmanlı murahhasları Rusya'nın kötü bir niyeti yoksa niçin Kırım'ın

istiklâli için bu kadar ısrarcı olduklarını sormaları yolundaki itiraza Rus murahhası:

"- *Tatarlar sizin himâyenizde oldukça size güvenip bize her zaman tecâvüz ediyorlar ve devletlerimizin arasının açılmasına sebep oluyorlar. Bunun size de bize de zararı var. Kırım'da gözümüz olduğunu iddia etmeniz yersizdir. Zira böyle olsa Kırım hâlen bizim elimizde bulunduğu hâlde O'nu terk etmeye razı olmazdık. Biz bu fedakârlığı yapıyoruz çünkü sizinle sulh akdetmek istiyoruz. Kaldı ki; böyle yapmasak Kırım'ı elde tutmak için orada dâimi bir sûrette kırk elli bin asker bulundurmamız gerekecek bu da işimize gelmemektedir.*" cevabını verdi.

Uzun münakaşalardan sonra nihâyet beratının Osmanlı hükümdarı tarafından gönderilmesi, hutbelerde halife olarak Osmanlı padişahlarının adının anılması ve Kırım kadılarının şeyhülislâm tarafından şer'î işleri görmek üzere selâhiyetli kılınması şartlarında mutabık kalındı. Ancak Osmanlı murahhasları Kerc ve Yedikale'nin terki ile Karadeniz ve Akdeniz'de Rus gemilerinin serbestçe dolaşması meselesinde selâhiyetli olmadıklarını bildirerek bu durumu Osmanlı vezir-i azamına danışacaklarını bildirdiler. Eflâk ve Buğdan halkı için umûmî af ilânıyla Gürcistan'dan alınan yerlerin Osmanlı'ya geri verilmesi buna mukabil, Büyük Kabartay'ın Rusya'ya terki ve Kırım hanlarının sebrest seçimle başa geçmesi hususunda anlaşmaya varıldı.

Bu sûretle varılan anlaşmanın önce vezir-i azam tarafından kabulü gerekiyordu. Lâkin O, Sultan **II. Mustafa**'nın gerçeklere vâkıf olmadığını etrafını almış bir takım câhil muhâsiplerin böyle bir anlaşmadan dolayı Padişah'ı kendisi aleyhine tahrik etmelerinden korktuğu için durumu İstanbul'a bildirdi. Bunu yaparken de bu anlaşma şartlarının kabulüne dair şahsî kanaatini beyandan içtinab etti.

Gelen bu anlaşma müsveddesini görüşmek üzere İstanbul'da Padişah'ın riyâseti altında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda daha önce murahhas tâyin edildiği hâlde sonradan azledilerek yerine başkalarının tâyin edilmiş bulunmasına kızgın

olan **Yasincizâde Osman Efendi**:

"- *Biz moskofluyu gözmüzle gördük. Nabızlarını tuttuk. Dimağlarının ne derecede fesatta olduğunu anladık. Bu sulhün aslı yoktur. Bunların maksadı hile ve iğfaldir.*" diyerek Padişah'ı tereddüde sevk etti.

Cephedeki durumdan habersiz olan kazasker efendiler de O'nun tarafını tuttular. Kırım'a bu derecede serbestlik verilmesinin dine ve şeriata uymayacağını ileri sürdüler. Ordunun bir savaşa değil yürüyüşe bile tahammülü kalmadığından habersiz bu hocaefendiler:

"- *Bu şart ile sulh olmaz. Elbette Allah'ın inâyeti zuhur eder. Moskofluya iyi bir kılıç oynatır sonunda istediğimiz veçhile sulh aktederiz!*" beyanında bulundular.[277]

Netice olarak bu sulh müsveddesi tasdik edilmeyerek reddedildi. Doğrusu başta padişah olmak üzere rical, Kırım gibi kadîm bir müslüman memleketin elden çıkmasına razı olamıyorlardı.

Ruslar bu şartların reddedilmesi üzerine Kırım, Gürcistan ve Akdeniz'de yeniden harekete geçtiler. (Mart 1773)

Ruslar önce Bodrum Kalesi'ni bombalayıp karaya asker çıkardılarsa da gemilerinin pek çoğu yıpranmış, askerleri de yorgun ve hasta olduğundan bir netice elde edemeyerek geriye çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Müteâkiben İstanköy ve Sisam Adaları'na karşı giriştikleri taarruzlardan da bir netice elde edemediler. Ancak kıyılardan çok uzak mesafede bulunan pek küçük Sporat Adaları'nı ele geçirebildiler. Çariçe **Katerina** buraya rum asıllı birini general rütbesiyle vâli tâyin ettiyse de oldukça yıpranmış olan Rus Donanaması evvelce ifade etmiş olduğumuz gibi Taşöz Adası'na çekildi ve bir müddet sonra da Baltık Denizi'ne döndü.

Rumeli Cephesi'nde ise, **Romanzov** kumandasındaki Rus ordusu iki koldan Rusçuk'a saldırdıysa da geriye püskürtüldü. Osmanlılar'a binden fazla askerlerini esir verdiler. Ayrıca

277 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, Sh. 2598

üç topla birlikte birçok nehir nakliye gemisi de iğtinam edildi. Kaçmakta olan Rus askerlerinin bir kısmı ise Tuna'da boğuldu.

Rus mareşali **Romanzov** bu mağlubiyetten sonra Silistre'ye hücum etti. Osmanlılar kaleden bir huruç hareketi yaparak Ruslar'a pek çok zayiat verdirdiler. Buradaki askerlerin azlığına rağmen Ruslar ancak bir saat kadar daha dayanarak sekiz bin ölü bin yaralı verip geriye çekildiler. Ruslar beraberlerindeki on iki topu da Osmanlılar'a kaptırdılar. Bu sırada İsmail tarafından **Romanzov**'a yardıma gelmiş olan diğer bir Rus generali mâruz kalınan hezimet üzerine geriye çekilirken güzergâhta Karasu seraskeri **Numan Paşa**'nın kuvvetleriyle Küçük Kaynarca mevkiinde karşılaştı. Burada yapılan savaşı Ruslar kazanmışlarsa da başta Rus generali olmak üzere birçok Rus askeri maktul düştü.

Rus mareşali **Romanzov** buradaki hezimette general arkadaşının ve pek çok Rus askerinin maktul düşmesine şaştı. Zira O Osmanlı Ordusu'nda hiçbir mukavemet gücü kalmadığını sanıyordu. Morali bir hayli bozulmasına rağmen Silistre mağlubiyetini örtmek için buranın yakınındaki Totrakan'a hücum edip burasını zapta muvaffak oldu. Bundan sonra Hacıoğlupazarı'na varıp buraya da kâmilen ateşe verdi. Bu sırada Varna'ya hücum eden Rus kuvvetleri ise buraya denizden donanmanın ateş açıp yardıma koşması üzerine mağlup oldular. Pek çok askerleri maktul düştü. Harp meydanında yirmi kadar da top bırakarak çekildiler.

Bu sırada vezir-i azam **Muhsin Paşa** emrindeki askerlerde bir savaş kabiliyeti görmediğinden Şumnu'da hareketsiz kaldı. Rusçuk seraskerliğine tâyin edilmiş bulunan Kaptan-ı derya **Cezayirli Gâzî Hasan Paşa** hatırı sayılır bir kuvvetle buraya geldi. Askerlere bu iltihâk ile cesâret gelmiş olsa da ciddi bir hareket şansı olmadı. Zira bu sırada **III. Sultan Mustafa**'nın vefâtıyla yerine **I. Abdülhamid**'in Osmanlı tahtına geçmesi üzerine yeni siyâsetin ne olacağı hususunu bekleme mecburiyeti hâsıl oldu. Böylece Ruslar'la süregelen bu savaş ciddi bir sulh ile neticelendirilemeden Padişah'ın vefâtıyla harp hâlinin devamı veya sulhün akdi yeni Padişah'ın kararına kalmış oldu.

27- I. SULTAN ABDÜLHAMİD (1774-1789)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

İlm-i nücuma çok itibar eden **III. Sultan Mustafa** kendisinin vefatından sonra münecimlerin bildirmesine göre "**cihangir**" olacağı kanaatiyle oğlu **Şehzâde Selim**'in padişah yapılmasını vasiyet etmişti. Lâkin belli bir müddet önce "**ekberiyet**" esası kabul edilmiş bulunduğundan rical-i devlet O'nun bu vasiyetine itibar etmediler. O'nun kardeşlerinden **Şehzâde Mehmed**'in 1756, **Şehzâde Numan**'ın 1764 ve **Şehzâde Bâyezid**'in 1771 Yılı'nda vefât etmiş olmalarıyla o sırada kendisinden sekiz yaş küçük bulunan kardeşi **Şehzâde Abdülhamid Efendi** hanedan mensupları arasında ekber evlâd

durumundaydı. Bu sebeple rical-i devlet O'nun tahta geçirilmesine karar vererek **III. Sultan Mustafa**'nın vefât ettiği 21 Ocak 1774 tarihinde tahta çıkarıldı. İlk olarak Şeyhülislâm **Şerifzâde Mehmed Efendi, Melek Mehmed Paşa**, Anadolu kazaskeri **Mehmed Murad Efendi**'yle Nakîb-ül Eşraf **İbrahim Efendi** kendisine biat etti. Müteâkiben diğer devlet rical ve erkânının biatlarıyla merâsim tamamlanarak Şehzâde **Abdülhamid Efendi, "I. Sultan Abdülhamid"** ünvanıyla Padişah oldu. Babası **III. Sultan Ahmed**'in **Patrona Halil** İsyanı'yla tahttan indirilmesiyle şimşirliğe kapatılmış bulunan **I. Sultan Abdülhamid** burada kırk dört yıl kapalı bir hayat yaşamıştı. Cülûsunda kırk dokuz yaşındaydı.

Cadde ve sokaklarda bu padişah tebeddülâtı ilân edildikten sonra **III. Sultan Mustafa**'nın teçhiz ve tekfini ile meşgul olundu. O yaptırdığı Lâleli Câmii civarındaki türbesinde defnolunduktan sona yeni padişah **Fâtih Sultan Mehmed**'in kabr-i şerifini ziyârete gitti. Burada dualar edip fakirlere sadakalar dağıttı.

Şehzâdelerin sakal bırakmaları ve evlenmeleri yasaktı. Bu iki husus hanedan mensupları için de padişah olanlara münhasırdı. **Sultan I. Abdülhamid**'in şehzâdeliğinde gizlice evlenmiş olduğu ve bu evlilikten iki çocuğu bulunduğu rivâyet dilmektedir.[278] Tahta cülusunun altıncı günü ise sakal bıraktı.

Yedinci günü olan 27 Ocak Perşembe günü **Eyüp Sultan**'da taklid-i seyf yani kılıç kuşanma merâsimi tertip edildi. Âdet üzere padişahlara bu merâsimde **Hz. Ömer**'in kılıcı kuşandırılırdı. Fakat **I. Sultan Abdülhamid** için bu an'ane terk edilerek kendisine Hz. Peygamber'in kılıcı kuşandırıldı.[279] Bu işi yapmak öteden beri nakîb-üş eşraflara yani peygamber sülâlesinden olan insanların reisine tanınmış olan bir imtiyazdı. Bu

278 **Fikret Sarıcaoğlu- Sultan I. Abdülhamid,** İstanbul 2001, sh. 18

279 A.g.e. sh. 6

I. SULTAN ABDÜLHAMİD
(1774-1789)

defa yeni padişaha bu kılıç Şeyhülislâm **Şerifzâde Mehmed Efendi** eliyle kuşandırıldı. Zira O şeyhülislâm olmadan evvel Nakîb-ül Eşraflık mevkiinde bulunmuştu.

Padişahların tahta geçmelerinde askere cülûs bahşişi dağıtılması âdeti de kaldırılmış bulunuyordu. Saltanat tebeddülü cephedeki vezir-i azam **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'ya bildi-

rildiğinde O cülûs bahşişi yerine kul tâifesini memnun etmek için mevâcib[280] verilmesi teklifinde bulunmuş bu teklifin kabul edilmesi üzerine de verilemeyen üçer aylık iki maaş ile bir kısım mevâcib verildi.

Ülke dâhiline ve yabancı devletlere saltanat değişikliği bildirildi.

b. Şahsiyeti

I. Sultan Abdülhamid Han 1725 Yılı'nda İstanbul'da doğmuştu. Babası **III. Sultan Ahmed** annesi ise **Râbiâ Şermî Kadınefendi**'ydi. 1730 Yılı'ndaki **Patrona Halil** İsyanı'yla **III. Sultan Ahmed** halledilip şimşirliğe kapatıldığında O'nun da şimşirlikteki hayatı başlamış oldu. Yedi yaşındayken annesini on bir yaşındayken de babasını kaybetti. (24 Haziran 1736) O, **I. Sultan Mahmud** (1730-1754) **III. Sultan Osman** (1754-1757) ve **III. Sultan Mustafa** (1757-1774) devirleri boyunca şimşirlikte yarı hapis hayatı yaşadı. Bu yüzden iyi bir tahsil görememiş olmasına rağmen burada dinî ve târihî kitapları okumak suretiyle kendisini ilmen bir hayli yetiştirmiştir. Gayet hassas ve şâirmeşrep bir mizaca sahipti. Paraya düşkün değildi. Ağabeysi gibi müsâdereler yaptırmamıştır.

Kendisi Osmanlı Devleti'nin Batı Âlemi'ndeki yükselişe karşı geri kalmış bulunduğunu kavradığından ciddi bir surette yenilik taraftarıydı. Fakat ne kendisinde ve ne de zamanındaki devlet ricalinde büyük bir hamle yapacak ehliyet ve dirayet vardı.

Kendisine yapıldığı gibi şehzâdeleri şimşirlikte tutmamış bilhassa **Şehzâde Selim**'in oldukça serbest bir hayat sürmesine müsaade etmiştir. Hatta bu yüzden bir ara saltanatını kaybetmek tehlikesiyle bile karşı karşıya geldiği hâlde. Halefi olan **Şehzâde**

280 **Mevâcib**: Yeniçeriler'e verilen üçer aylık maaşı ifade ederdi ki; buna aynı zamanda "**ulûfe**" denilirdi.

Selim'e en küçük bir kötülükte bulunmayı düşünmemiştir.

III. Sultan Mustafa astrolojiye inanarak müneccimlerin ağzına bakardı. **I. Sultan Abdülhamid**'de böyle bir temâyül görülmemiştir. Şehirde tebdil-i kıyafet gezerek gördüğü yolsuzlukları devlet ricaline bildirmesi çok meşhurdu.

Harp-darp taraftarı değildi. Vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa**'nın ısrarıyla Ruslar'la savaşa razı olmuş ve bu savaşta uğranılan kayıplar kendisini aşırıcı derecede üzmüştü. Tarihlerin rivayetine göre Özi Kalesi'nin kaybı ve buradaki katliamlara dâir bir raporu dinlerken üzüntüsünden kendisine nüzül inmiş ve bu durum hayatına mâl olmuştu. Bu sebeple 6-7 Nisan 1789 gecesi rahmet-i rahmana kavuşmuştur. Sirkeci'de bugün yerinde dördüncü vakıf hanı bulunan yerdeki imarethanesinin karşısında yaptırmış olduğu türbede medfundur.

Son derecede cömert, hayırhah, iyi niyetli, hassas bir insan olan **I. Sultan Abdülhamid** pek çok vakıf tesis etmiş, câmi, mektep, çeşme ve imârethâne yaptırmıştır. Beylerbeyinde vâlidesi nâmına bir câmi ve mektep inşa etmiş, Emirgân'da zevcelerinden **Hümâşah Sultan** ile oğlu **Şehzâde Mehmed** için yine bir câmi ve çeşme tesis etmiştir. Bahçekapı'da bugünkü dördüncü vakıfhanı yerinde ise tesis ettiği fakirlere yemek dağıtılan imarethâneye ilâveten bir sebil ve zengin bir kütüphâne yaptırmıştır. Bu imarethânenin yerine dördüncü vakıf han yapılırken buradaki sebil Gülhâne'deki **Zeynep Sultan** Câmii'nin önüne taşınmış mektep ise Bostancı'da **Kuloğlu** Câmii'nin yanında tekrar inşa edilmiştir. **I. Sultan Abdülhamid** sadece İstanbul'da değil Medine'de de bir mederese ve kütüphâne yaptırmıştır.

Kitabelere tuğra konması O'nunla başlamıştır. 1782 Yılı'ndaki yangından sonra İstanbul'u âdeta müceddeden inşa ettirmiş olmaya ilâveten sayısız tarihî eserin tâmirini yaptırmıştır. Rahmetullâhi Aleyh!

B. DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Ruslar'la Sulh Görüşmelerinin Devamı

I. Sultan Abdülhamid kırk yıldan ziyâde şimşirlikte bir nevi hapis hayatı yaşamış olduğundan devlet ahvâlinden bîhaberdi. Etrafındaki devlet ricali de aynen O'nun gibiydi. Bu sebeple cephedeki vezir-i azam **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'ya baharda düşmana saldırarak O'nu ağır bir hezimet sonrası şerefli bir sulh yapmaya mecbur bırakması hususunda kat'î emirler gönderiliyordu. **Mehmed Paşa** ise, yakında bir Rus taarruzuna uğrayacağı endişesiyle Şumnu'daki ordugâhı tahkim ederek bir müdâfaada bulunmaya hazırlanıyordu. Bu sırada O'nun nezdine gelen bir Rus subayı, Mareşal **Romanzov** namına hem **III. Sultan Mustafa**'nın vefâtı dolayısıyla taziyetlerini ve hem de yeni Padişah **I. Sultan Abdülhamid**'in cülûsu dolayısıyla tebriklerini bildirdi. Ayrıca Rus mareşalinin sulh görüşmelerinin yeniden başlatılması isteğini ihtiva eden bir mektubunu vezir-i azama takdim etti. Zira bu uzun savaş Osmanlılar kadar Ruslar'ı da yorgun ve bitkin bir hâle getirmişti. Mâlî kaynakları tükemiş ve fazladan olarak halkta beliren huzursuzluğun neticesinde Don Kazakları'nın arasında ağır vergilerin rahatsızlığının neticesi olarak bir isyan patlak vermiş bulunuyordu.[281]

*"Âsiler Kazan ve Yayık bölgesinde, Orenburg hariç bazı kaleleri zaptedip pek çok silâh ve cephâne ele geçirmişler, mahpusları serbest bırakmak ve her tarafa beyannâmeler yaymak sûretiyle sayılarını ve taraftarlarını artırmışlardı. Rusya Devleti bu isyanı güçlükle bastırabilmişse de, ortalık için için kaynamakta devam ediyordu. Üstelik **Romanzov**, bir an evvel Petersburg'a dönmek arzusundaydı. Zira Çariçe'nin etrafını almış olan ve bu sayede büyük nüfuz kazanan Orloflar'ın kendi aleyhine bazı dolaplar çevirmekte olduklarını haber almıştı.*

Avusturyalılar, Lehistan'ın taksiminden paylarını al-

281 **Vâsıf** Târihi, C.II sh. 228

mış olmakla beraber, bu ülkenin kalan kısmıyla Litvanya büyük dukalığının Kırım ile kuzey Karadeniz kıyılarını, Gürcistan'ın, Eflâk ve Boğdan'm ve sâir bazı yerlerin uzun müddet Rusya işgalinde kalmasından endişe duymağa ve bu devletin kat'î niyetlerinden kuşkulanmağa başlamışlardı. Prusya, Rusya'nın müttefiki bulunduğu için, Avusturya, aralarındaki 1771 ittifakına göre Osmanlı Devleti'ne yardıma kalkışırsa, O'nun da Rusya'ya fiilen yardım edeceği muhakkaktı. Bu yüzden, vaktiyle Fransa'nın ihtarına aldırış etmeyerek Rusya'yı desteklemesinin ve O'nun Avrupa kuvvetler muvazenesinde mevki almasına önayak olmuş bulunan Avusturya, şimdi bu devletin pek hızlı yayılma politikası ve kendi menfaat sahalarına pervasızca el uzatması karşısında, onun Prusya ile olan ittifakı yüzünden hareketsiz kalmağa mahkûm bulunmak suretiyle hatâsının cezasına çaresiz katlanıyordu.

Lehistan hakkındaki emelleri tahakkuk etmiş olan Prusya da artık doğu Avrupa'da istikrarlı bir durumun hâsıl olmasını kendi menfaatlerine uygun gördüğünden Rusya ile Osmanlı Devleti arasında barışın bir an evvel kurulmasını istiyordu. Zira Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak barış andlaşmasıyla Lehistan'da hâsıl olan fiili durumu Osmanlılar'a da kabul ettirip bu meseleyi böylece kökünden halletmeği ümid etmekteydi."[282]

Vezir-i azam bu talebi canına minnet bilerek İstanbul'u haberdar etmişse de ordudaki ahvalden tamamen gâfil olan rical buna taraftar olmadılar. Bilhassa ulemâ kısmında Don Kazakları'nın isyanına âid bilgiler büyük bir memnuniyet uyandırarak bundan ümide kapıldılar. Bunlar bekledikleri gayretullahın bu sûretle tahkukkuk etmiş olduklarını düşünerek "üç koldan düşmana hücum" parolasıyla sulhe taraftar olmadılar. O derecede ki; Ruslar **Muhsinzâde**'nin cevabı gecikince İstanbul'a bir elçi göndererek Kılburun istihkâmlarının yıkılması şartıyla barış yapacaklarını bildirdiler. Lâkin bu teklif vezir-i azamdan

282 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2605

başka hiç kimse tarafından kabul görmedi. Rus büyükelçisinin bu teklifi kendisine arz edilen **I. Sultan Abdülhamid** etrafındaki ricalin tesiriyle telhıs üzerine kendi el yazısıyla "*Zannedersem bu gibi tekliflere cevap vermeye bile lüzum yoktur.*" tarzında bir ibâre yazarak lâyihâyı iâde etti. Onlar Ruslar'ın tükenmiş ve Don Kazakları'nın isyanı dolayısıyla kendi başlarının derdine düşmüş olduklarını düşünerek vezir-i azama mükerrer bir sûrette taarruza geçmesi hususunda emirler yağdırdılar.

Vezir-i azam emrindeki disiplinsiz orduyla bu işin yapılamayacağını bilmesine rağmen kendisini itaat mecburiyetinde hissederek İstanbul'un tâlimati üzerine Ruslar'a üç koldan bir taarruz hazırlığına başladı. O sırada Ruslar'ın sulh müzakerelerine başlamak üzere yaptıkları mükerrer ısrarlar cevapsız bırakıldı ve sulh imkânı bir kere daha elden kaçırılmış oldu.

b. Kozluca Bozgunu

Vezir-i azam **Muhsinzâde Mehmed Paşa** ilk olarak Eflâk ve Buğdan'ı Ruslar'dan kurtarmak düşüncesiyle Tuna üzerine bir köprü inşa etti. Ruslar'sa bir taraftan Rusçuk diğer taraftan da Silistre'yi muhâsara ederek Hacıoğlupazarı istikametinde ilerlediler. Bu durumda **Muhsinzâde** Şumnu'yu korumak için burada kalmayı tercih ederek Yeniçeri Ağası **Yeğen Mehmed Paşa**'yı bir takım kuvvetlerler Hacıoğlupazarı istikametine sevk etti. Bu kuvvetler Varna'nın kuzeyindeki Kozluca'ya ulaştığında Ruslar Hacıoğlupazarı'nı almış ve Şumnu istikametine ilerlemeye başlamışlardı.

Yeniçeri Ağası **Yeğen Mehmed Paşa** emrindeki kuvvetlerden bir kısmını **Abdullah Paşa** kumandasında olarak bunların üzerine gönderdi. Lâkin bunlar Ruslar'ın pususuna düşerek pek çoğu şehid oldu. Kurtulabilen pek azı Kozluca'ya dönebildi. O haber buradaki askerlerin mâneviyatını bozdu.

Abdullah Paşa kuvvetlerini pusuya düşürmüş olan Ruslar müteâkiben Kozluca'ya saldırdılar. Bu Rus kuvvetlerinin

beraberlerinde elli kadar top vardı. Bunlara karşı koyamayacaklarını anlayan ve zaten mâneviyatları sarsılmış bulunan kozlucadaki askerler savaşmadan bütün ağırlıklarını bırakarak kaçtılar. Bu başarı üzerine Ruslar Şumnu üzerine yürüdüler. Yenipazara vardıklarında Dağıstanlı **Ali Paşa** kumandasında bir kısım Osmanlı askeri Ruslar'ı durdurmaya çalıştıysa da bir saat kadar süren bir çarpışmadan sonra bu disiplinsiz askerler de dağılıp Edirne istikametine kaçtılar.

Vezir-i azam **Muhsinzâde** emrindeki askerlerin çoğunu **Yeğen Mehmed Paşa** ve **Dağıstanlı Ali Paşa** kumandasında olarak ileriye sevk etmiş bulunduğundan yanında çok az asker kalmıştı. Bunlarla Şumnu'yu müdafaaya hazırlandı. Bu sırada yağan şiddetli yağmurlar Rus ordusunun ilerleyişini kısmen engellemişse de Ruslar nihâyet Şumnu'ya ulaşıp burayı muhâsaraya başladılar. **Muhsinzâde**'nin yanında çoğu disiplinsiz olmak üzere sâdece on iki bin asker vardı. Bunlarla zaman zaman kaleden çıkarak düşmana taarruz ettiyse de ancak on gün kadar dayanabildi.

Felâket bununla da kalmadı. Düşman ordusunun bir kolu Razgrad üzerine yürüyerek buranın müdâfii Çatalcalı **Ali Paşa**'yı çekilmeye mecbur bıraktı. **Arapgirli İbrahim Paşa** kumandasında olarak Silistreyi kurtarmaya gelen diğer bir Osmanlı Ordusu da Ruslar'a yenildi. Aynı şekilde Balkan muhâfızı **Yusuf Paşa** da Ruslar'a esir düştü.

Bütün bu haberler üzerine İstanbul'dan **Ispanakçı Yusuf Paşa** bir yardımcı kuvvet olrak cepheye gönderildiyse de onlar da gelen mağlubiyet ve hezimet haberlerinden endişeye kapılarak daha ileriye varmadan Edirne'de beklemek durumunda kaldılar. Bu sırada Şumnu'da yarılması imkânsız bir sûrette muhâsarada kalmış olan serdar-ı ekrem **Muhsinzâde Paşa** ağır bir sûrette hastalanmıştı. Bu durumda bu defa Osmanlılar'ın sulh talebinde bulunmalarından başka bir çare yoktu. Rus mareşali **Romanzov**'un vaktiyle gönderdiği mektuba gecikmiş bir cevap olarak **Muhsinzâde** bir mektupla sulh talebinde bulundu.

Bu talep Rus orduları içinde âdeta bir cankurtaran simidiydi. Zira onlar da bu son çatışmalarda bir takım zaferler elde etmiş olmarına rağmen gayet bitkin bir haldeydiler. Ordularında veba salgını başgöstermiş bulunuyordu. Bu yüzden Osmanlı vezir-i azamının mektubunu canına minnet bilerek sulh görüşmelerinin başlamasına taraftar oldular.

c. Küçük Kaynarca Muâhedesi

Osmanlılar sadâret kethüdası **Resmî Ahmed Efendi**'yi birinci murahhas tâyin ettiler. Osmanlı murahhası mâiyetindeki bir heyetle Şumnu murâhhasının başlamasından sonra (12 Temmuz 1774) ordugâhtan yola çıkarak Balya Boğazı civarındaki Küçük Kaynarca Kasabası'na geldi. Zira Mareşal **Romanzov**'un karargâhı burada bulunuyordu. Ruslar da **General Reppin**'i murahhas tâyin ettiler.

İki heyet arasında burada Küçük Kaynarca Muâhedesi'nin müzâkeresi başladı. Çoğu maddeler Bükreş'te bundan evvelki sulh görüşmelerinde iki tarafça kararlaştırılmış buluduğu cihetle müzâkereler çok uzun sürmedi. Lâkin burada Osmanlı Târihi'nin acı hakikatlerinden birisi gerçekleşti. Şöyle ki:

Müzâkereler devam ederken Osmanlı murahhas heyetinde bulunan **İbrahim Münif Efendi** öğlen yemeğini müteakip başlayan müzakereler sırasında eskilerin **"dirsek keyfi"** denilen umulmadık bir hâdiseyle masada elini çenesine dayayarak uyuya kaldı. Bir ara murahhaslardan birinin sesini yükseltmesi üzerine daldığı uykudan uyanınca bu zaafını belirtmemek için sanki baştan beri müzakerleri takip ediyormuş gibi:

"- *Gel gelelim tazminat meselesine!*" diye ortaya bir söz attı. Hâlbuki tazminat meselesi Bükreş görüşmelerinde Osmanlılar'ın lehine olrak halledilmiş ve bu durum Ruslar tarafından da kabul edilmişti. Bükreş'te Ruslar böyle bir talepte bulunmuş fakat Osmanlı murahhasları 1768 den beri devam eden bu savaşların Ruslar'ın aradaki anlaşmayı ihlâl etmesinin sebep olmuş bulunduğunu ileriyi sürmesiyle bundan vaz geçil-

miş Ruslar da bunu, kabul mecburiyetinde kalmıştı. Bundan haberi olmayan **İbrahim Münif Efendi** böyle bir söz ortaya atınca Rus murahhasları bunu havada kaptılar. Osmanlılar'ın itirazlarını aldırış etmeyerek bir tazminata hükmedilmediği takdirde barış görüşmelerini nihâyetlendirme tehdidinde bulundular. Uzun münakaşalar sonunda kat'î bir sûrete sulh yapma direktifiyle oraya gitmiş olan **Resmî Ahmed Efendi** görüşmelerin nihâyetlenmesi arzu etmediği için bunu kabul mecburiyetinde kaldı. Osmanlı murahhasının beş on dakika uyuması Osmanlı Hükümetine dört buçuk milyon rubleye mâl oldu.

Ruslar müzâkere bitip şartlarda mutabık kalındığı hâlde anlşamayı imzalamayı dört gün tehir ettiler. Bunun sebebi imza tarihini 21 Temmuz 1774 tarihinde yapmayı arzu etmeleriydi. Bunun sebebi ise 21 Temmuz tarihi 1711 Prut Savaşı'nda Rus Çarı **I. Petro**'nun mutlak bir hezimetten kurtuluşunun yıldönümü olmasıydı.

28 maddeden ibaret olan Küçük Kaynarca Anlaşmasının belli başlı hükümleri şunlardı:

1. Kırım hanlarıyla Bucak, Kuban, Yedisan ve Yedicikül Tatarları siyâsî bakımdan tamamen istiklâle sahib olup yalnız müslüman olanları din işlerinde hilâfet makamına bağlı olacaktı. Hanlarını kendileri serbestçe seçeceklerdi. Bu seçime ne Osmanlı Devleti, ne de Rusya karışacaktı. Ruslar, işgal ettikleri yerleri tahliye edeceklerdi.

2. Kerç, Yenikale, Kılburun ve Özi (Dinyeper) ile Aksu (Bug) nehirleri arasındaki hâli arazi Rusya'ya terkedilecek, bundan sonra Aksu, iki devlet arasında hudud olacaktı.

3.Halen Rus işgali altında bulunan Besarabya, Eflâk, Boğdan, Gürcistan ve Akdeniz adaları Osmanlı Devleti'ne iâde edilecekti.

4. Bulgaristan'da bulunan Rus ordusu bir ay içinde Tuna'nın sağ kıyısından sol kıyısına çekilecekti.

5. Rusya'ya Ortodoksları himâye hakkı tanınacaktı.

6. Rus ticaret gemileri Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından serbestçe geçebileceklerdi.

7. İngiltere ve Fransa'ya verilen kapitülâsyonlar, Rusya için de aynen tanınacak, Rusya İstanbul'da daimi elçi bulunduracak, Osmanlı şehir ve kasabalarından uygun gördüğü yerlerde konsoloshâne açabilecekti.

8. Azak, kale ve bölgesiyle bütün büyük ve küçük Kabartay tamamen ve kat'i olarak Ruslar'a kalacaktı.

9. Her iki devlet hududlarında kale inşasında serbest bulunacaklardı.

10. Osmanlı Devleti, Prusya'nın Garb ocaklarıyle ticarî münasebetlere girişmesine delâlet edecekti.

11. Rus hükümdarlarına Padişah "**İmparator**" ünvanıyla hitab edilecekti.

12. Osmanlı Devleti harp tazminatı olarak Rusya'ya üç yılda ve üç eşit taksitle on beş bin kese akçe, yani yedi buçuk milyon kuruş (dört buçuk milyon ruble) ödeyecekti.

Bu anlaşmanın görüldüğü gibi Osmanlılar aleyhinde pek ağır şartları muhtevi olarak imzalanmasından sonra vezir-i azam, **Dağıstanlı Ali Paşa**'yı Şumnu'yı muhâfız olarak bıraktıktan sonra İstanbul'a dönüşe geçti. Hasta olan **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'nın anlaşma şartları sıhhatini daha da bozmuştu. Tahtırevanla seyehat ediyordu. Nihâyet ordu Karinâbâd'a vâsıl olduğu 4 Ağustos 1774 tarihinde burada vefât etti. Yerine **İzzet Mehmed Paşa** tâyin edildi.

ç.Küçük Kaynarca Muâhedesi'nden Sonraki Bazı Dâhilî ve Hâricî Mes'eleler

aa. Osmanlı-Avustuya Münâsebetleri

Avusturya 1771 Yılı'nda önce Ruslar'ın ilerleyişinden rahatsız olarak Osmanlılar'la gizli bir ittifak imzalamış sonra da Lehistan'ın paylaşılmasına dâhil edildiği için bu gizli anlaşma **III. Sultan Mustafa** tarafından tasdik edilmiş olduğu hâlde

Avusturya imparatorunca imzalanmayarak akim bırakılmıştı. Buna rağmen 1773 Yılı'nda İstanbul'daki Avusturya elçisi **Thugut** Osmanlılar'ın içinde bulundukları sıkıntılı durumdan istifâde ile kendilerince tasdik edilmemiş olan bu anlaşmada Avusturya'ya taahhüd edilmiş bazı yerleri talep etti. Üstelik bu talep asla kabul edilmemiş olduğu hâlde onlar Kasım 1773'te Bukovina'yı fiilen işgal ettiler.

Küçük Kaynarca Muâhedesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul eski kadısı **Ahmed Efendi** ile Reis-ül Küttap **Raif İsmail Bey** bu ihtilâfı halletmek üzere Avusturya elçisi ile müzâkereye memur edildiler. 8 Mayıs 1775 tarihinde İstanbul'da bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre:

"İstanbul'da imzalanan bu andlaşmaya göre: Avusturya Devleti'nin, Lehistan'dan aldığı Galiçya ile Lodomirya'nın irtibatını sağlamak için Suceava, Cimpulung, Bukovina ve Cernauti bölgesi Avusturya'ya terk olundu. Fakat Avusturya Devleti buralara kale inşa etmeyecek buna karşılık Osmanlı Devleti Eflâk ve Boğdan'ın İmparatorluğa âid bölgelere taarruzda bulunmalarına engel olacaktı (Başbakanlık Arşivi, Nâme Defterleri, C. 9, S. 57). Bu andlaşmaya, düşmana arazi terkini tazammun ettiği için evvelâ Osmanlı ulemâsı itiraz ettiyse de sadrıâzam ***İzzet Mehmed Paşa*** *aldırış etmedi. Nitekim kendi ülkelerinden bir kısım arazinin Avusturya'ya verilmesini Boğdan voyvodası olup Osmanlı-Rus seferi sırasında devlete ihânette bulunmuş ve boyarların bütün itirazlarına rağmen Küçük Kaynarca barış andlaşma müzâkereleri sırasında Rusya ve Avusturya'nın ısrarıyla tekrar voyvodalık makamına getirilmiş olan* ***Gregor Kiga*** *ile Boğdan boyarları kabul etmeyeceklerini bildirdikleri ve hattâ Bâb-ı Âliye Rusya'nın himâyesine iltica tehdidini savurmuş oldukları hâlde buna da aldırış edilmedi."*[283]

283 A.g.e. sh. 2610

bb. Kırım Hâdiseleri ve Aynalıkavak Tenkihnâmesi[284]

Ruslar'ın Osmanlılar'dan kopardıkları memleketlerde tâkip ettikleri siyâset önce onları güya bu devletin zulmünden kurtararak (!) müstakil hâle getirmek sonra da birer birer kahredici pençesi altına almak şeklindeydi. Bunu ilk olarak Kırım'da tatbik mevkiine koydular. İleride görüleceği üzere Küçük Kaynarca Muâhedesiyle elde ettikleri Ortodoks-Osmanlı teb'asını himâye (!) bahânesiyle daha sonra Rumeli arâzisinde de yapacaklardır.

Rus istilâsı başladığında İstanbul'a gelen son Kırım Hanı **Selim Giray**'ın yerine Ruslar'ın tensip ve tazyikiyle **Sâhip Giray Han** seçildi. O da kendisine aşırı Rus taraftarı olan kardeşi **Şahin Giray**'ı kalgay tâyin etti. Bu gelişme karşısında Osmanlılar da Rumeli'deki Tatarlar'ın başına **Maksud Giray**'ı **"Tatar Hanı"** ünvanıyla tâyin edip kendisini Rusçuk'ta ikamete memur ettiler.

Bu sırada Kırım'daki Rus nüfuz ve müdahalelerinden rahatsız olan bazı âlim ve mirzalar bir heyet hâlinde İstanbul'a gelerek Kırım'daki bu gelişmelerin Rus esâretine müncer olacağı endişesiyle yeniden Osmanlı himâyesine alınmalarını rica ettiler. Onlar Kırım hanlarının eskisi gibi Osmanlılar tarafından nasbedilmesini, hutbelerde Osmanlı padişahının adının okunmasını ve buna benzer bazı taleplerde bulundular. Küçük Kaynarca Muâhedesi henüz iki tarafça da tasdik edilmemiş olmasına rağmen bu taleplerin mezkûr muâhede muvâcehesinde yerine getirlmesi mümkün olmamakla beraber ondaki bir maddenin tevil ve tefsiri ile bir imkân aranması düşünüldü. Zira Küçük Kaynarca muâhedesinde "*Kırımlılar'ın umur-i mezhebiyelerinin halife sıfatıyla Osmanlı Padişahı tarafından görülmesi*"ne dâir bir madde vardı. Buna göre Kırım'da han seçilebilecek şahıslara berat gönderilmesi kadıların tâyini ve hutbelerde Osmanlı padişahının **"halife"** sıfatıyla adının okunması

284 **Tenkihnâme**: Daha evvel yapılmış olan bir anlaşmanın bazı düzeltmelerle yenilenmesi demektir.

mümkün görülebilirdi. Bu düşünce ile Kırımlı heyetin talepleri Rus kumandanı Mareşal **Romanzov**'a bildirildi. **Romanzov** bu durumdan ileride Ruslar'ın Kırım'a müdahaleleri için bahâne olabilecek bazı ihtilâfların çıkabileceği düşüncesiyle kendisine bildirilen talepleri derhal kabul etti.

Bu taleplerin kabul görmesi üzerine Osmanlılar yeni seçilen Kırım Hanı **Sâhip Giray**'a eskiden olduğu gibi berat gönderdiler. Hutbelerde **I. Sultan Abdülhamid**'in adının okunması ve sikkelerin de O'nun adına darp edilmesini bildirdiler. Ayrıca **Sâhip Giray**'a bir samur kürk ve kalpak ile iki çift sorguç ve üç bin altın gönderildi.

Bu Kırım heyetine Dolmabahçe'de bir ziyâfet verildi. Bu ziyafetten sonra Şeyhülislâm **İbrahim Efendi** ile vezir-i azam **İzzet Mehmed Paşa** arasında Şeyhülislâm'ın bir yakınına verilecek olan iltizam meselesinden dolayı bir anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık şiddetli bir münâkaşaya inkılâb edince Şeyhülislâm Efendi öfkeyle pabuçlarını bile almadan o meclisi terk etti. Bunun üzerine vezir-i azam **İzzet Paşa** kayınbiraderi **Çelebi İsmail Ağa**'nın bazı yolsuzluklarına göz yumduğu ileri sürülerek azledildi. (6 Temmuz 1775) Yerine ismi gibi derviş meşrep olan **Derviş Mehmed Ağa** tâyin edildi. **İzzet Mehmed Paşa** da Aydın mutasarrıfı yapıldı. Bundan az bir müddet sonra da Şeyhülislâm **İsmail Efendi** de azledilerek yerine **Mehmed Emin Efendi** tâyin edildi.

Bu sırada İspanya donanmasının Garp Ocakları'ndan Cezâyir'e asker çıkardığı ve bu tecâvüzün Faslılar'ın da yardımıyla püskürtülmüş olduğu haberi İstanbul'a ulaştı.

Daha önce anlatılmış olduğu üzere Suriye ve Mısır'da ciddi bir isyan başgöstermiş ve bu isyan bastırılmıştı. Eski âsi **Tâhir Ömer** itaat altına alınmış olduğu hâlde yeni bir isyan için fırsat kollamaktaydı. Mısır'daki isyanı bastırarak orada hâkim bir duruma gelmiş olan **Ebuzzehep Muhammed Bey**, **Tâhir Ömer**'in yeni bir isyan için fırsat kolladığını ileri sürerek Bâb-ı Âli'den O'nun tenkili için müsaade istedi. Hâlbuki

O'nun da niyeti Mısır'da Suriye de dâhil olmak üzere tam bir hâkimiyet tesis ederek istiklâl ilân etmekti.

Ebuzzehep Muhammed Bey üzerine yürüyünce **Tâhir Ömer** Gazze'deki çöl Arapları'na iltica etti. Bu yeni bir gâileyi bertaraf etmiş görünen **Ebuzzehep Muhammed Bey**'e Mısır ve Suriye vâlilikleri kayd-ı hayat şartıyla tevcih edildi. Fakat O,**Tâhir Ömer**'i tâkip ederek ortadan kaldıramamıştı. Bu sebeple **Tâhir Ömer**, O'nun Mısır'a dönmesinden sonra geriye dönüp isyanını devam ettirdi. Bu defa O'nun tenkili Cezayirli **Gâzi Hasan Paşa**'ya tevdi edildi. **Gâzi Hasan Paşa** donanmayla gelerek Akka'yı denizden topa tuttu. Buradaki Araplar devlete bağlılıklarını bildirdiklerinden **Tâhir Ömer** kaçmaya teşebbüs etti. Lâkin kaçarken öldürüldü. Neticede Sayda Eyâleti **Cezzar Ahmed Paşa**'ya verildi.

Ruslar'la uzun süren savaşlar sonunda evvelce ilgâ edilmiş bulunan levendlerin ocağı asker ihtiyacı sebebiyle yeniden tesis edilmişti. Bunlar küçük Kaynarca Muâhedesi'nden sonra fırsat bu fırsat diyerek Anadolu'da yeniden şekavete başladılar. Bu sebeple tenkillerine teşebbüs edilmekle birçoğu Sayda vâlisi **Cezzar Ahmed Paşa** diğer bir kısmı ise Şam vâlisi **Acem Mehmed Paşa**'ya sığındılar. Böylece kaçıp kutulamayanlar tamamen tenkil edildi. Lâkin bir müddet sonra **Tâhir Ömer**'in oğlu babasının intikamını almak üzere yeni bir isyan başlattı. O'nu da tenkile **Cezzar Ahmed Paşa** memur edildi. **Cezzar Ahmed Paşa** donanmayla Suriye sahillerine **Ali Tâhir** adındaki bu yeni şakîyi yakalamak üzere yaklaştığında O sahilden uzaklaşıp içerilere çekildi. Bunun üzerine **Gâzi Hasan Paşa** Sayda ve Şam vâlilerine bu şakînin ortadan kaldırlması emrini verdi. **Cezzar Ahmed Paşa Ali Tâhir**'in topladığı âsileri yakalayıp öldüremedi. Bu âsinin kaçıp kurtuluşu Şam vâlisi **Mehmed Paşa** sâyesinde sağlanmış olduğu görülünce **Mehmed Paşa** bu töhmetten kurtulmak için **Ali Tâhir**'i hile ile ele geçirip ortadan kaldırdı.

Cezzar Ahmed Paşa'nın Lübnan'daki Dürzüler'in reisi

Emir Yusuf'la arası açıktı. Bu sebeple Beyrut üzerine yürüdü ve O'nun emrindeki kuvvetleri mağlup etti. **Emir Yusuf, Gâzi Hasan Paşa**'ya **Cezzar Ahmed Paşa**'yı bazı iftiralarla şikâyet etti. Bu sebeple O, bir gemi ile Sayda'ya geldi. Kendisini karşılayan **Cezzar Ahmed Paşa**'ya hakaretlerde bulundu. Ardından kendisini azlettirmek niyetiyle İstanbul'a döndü. Hâlbuki **Cezzar Ahmed Paşa**'nın sarayda pek çok seveni vardı. Bu sebeple O'nu azlettiremedi. **Cezzar Ahmed Paşa** etrafına toplanan levendlerle Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a müdahalelerde bulundu. Buradaki şeyh ve emirleri birbirine düşürerek büyük vurgunlar yaptı.

Bu gâilelerin arkasından bir de Vehhabîler'in Mekke ve Medine'yi tehdit eden hareketleri ortaya çıktı. Lâkin hükümet bu gâileye karşı herhangi bir şey yapamadığından Vehhabî tehlikesinin ileride daha büyük bir çapa ulaşması önlenememiştir ki; bu durum ileride anlatılacaktır.

Şeyhülislâm yapılmış olan **Mehmed Emin Efendi** ihtiyarlığı sebebiyle vazifesini lâyıkıyla yapamadığı için azledilerek Bursa'ya sürüldü ve bu sürgünü tâkiben bir ay sonra da vefât etti. Aynı şekilde sadâret kethüdası **Mustafa Efendi** de azledilerek yerine Kapıcıbaşı **Dârendeli Mehmed Efendi** getirildi. 5 Ocak 1777 tarihinde ise vezir-i azam **Derviş Paşa** azledilerek Gelibolu'da ikamete memur edildi. Vezir-i azamlık mührü yeni kethüda **Dârendeli Mehmed Efendi**'ye verildi.

Ruslar Kırım'da istiklâli esârete çevirmek için çeşitli tahriklerde bulunmaktaydılar. Bu sırada eski Kırım hanlarından **Devlet Giray** Kefe'ya dönmüş ve halkı Ruslar'a karşı tahrike başlamıştı. Bu tahrikler neticesinde **Devlet Giray Han**'a karşı şikâyetler başladı. Ruslar bu durumdan istifade için Kırım'a yeniden asker sevk ettiler. **Devlet Giray** ise İstanbul'a kaçtı. Ruslar O'nun yerine Rus çariçesi **Katerina**'nın yâverliği ile taltif edilmiş olan **Şahin Giray**'ı **Kırım Hanı tâyin ettiler. Şâhin Giray** tamamen ruslaşmış biriydi. Onların örf ve âdetlerini kabullenmişti. Rus üniforması giymekte ve başında şap-

O'nun da niyeti Mısır'da Suriye de dâhil olmak üzere tam bir hâkimiyet tesis ederek istiklâl ilân etmekti.

Ebuzzehep Muhammed Bey üzerine yürüyünce **Tâhir Ömer** Gazze'deki çöl Arapları'na iltica etti. Bu yeni bir gâileyi bertaraf etmiş görünen **Ebuzzehep Muhammed Bey**'e Mısır ve Suriye vâlilikleri kayd-ı hayat şartıyla tevcih edildi. Fakat O,**Tâhir Ömer**'i tâkip ederek ortadan kaldıramamıştı. Bu sebeple **Tâhir Ömer**, O'nun Mısır'a dönmesinden sonra geriye dönüp isyanını devam ettirdi. Bu defa O'nun tenkili Cezayirli **Gâzi Hasan Paşa**'ya tevdi edildi. **Gâzi Hasan Paşa** donanmayla gelerek Akka'yı denizden topa tuttu. Buradaki Araplar devlete bağlılıklarını bildirdiklerinden **Tâhir Ömer** kaçmaya teşebbüs etti. Lâkin kaçarken öldürüldü. Neticede Sayda Eyâleti **Cezzar Ahmed Paşa**'ya verildi.

Ruslar'la uzun süren savaşlar sonunda evvelce ilgâ edilmiş bulunan levendlerin ocağı asker ihtiyacı sebebiyle yeniden tesis edilmişti. Bunlar küçük Kaynarca Muâhedesi'nden sonra fırsat bu fırsat diyerek Anadolu'da yeniden şekavete başladılar. Bu sebeple tenkillerine teşebbüs edilmekle birçoğu Sayda vâlisi **Cezzar Ahmed Paşa** diğer bir kısmı ise Şam vâlisi **Acem Mehmed Paşa**'ya sığındılar. Böylece kaçıp kutulamayanlar tamamen tenkil edildi. Lâkin bir müddet sonra **Tâhir Ömer**'in oğlu babasının intikamını almak üzere yeni bir isyan başlattı. O'nu da tenkile **Cezzar Ahmed Paşa** memur edildi. **Cezzar Ahmed Paşa** donanmayla Suriye sahillerine **Ali Tâhir** adındaki bu yeni şakîyi yakalamak üzere yaklaştığında O sahilden uzaklaşıp içerilere çekildi. Bunun üzerine **Gâzi Hasan Paşa** Sayda ve Şam vâlilerine bu şakînin ortadan kaldırlması emrini verdi. **Cezzar Ahmed Paşa Ali Tâhir**'in topladığı âsileri yakalayıp öldüremedi. Bu âsinin kaçıp kurtuluşu Şam vâlisi **Mehmed Paşa** sâyesinde sağlanmış olduğu görülünce **Mehmed Paşa** bu töhmetten kurtulmak için **Ali Tâhir**'i hile ile ele geçirip ortadan kaldırdı.

Cezzar Ahmed Paşa'nın Lübnan'daki Dürzüler'in reisi

Emir Yusuf'la arası açıktı. Bu sebeple Beyrut üzerine yürüdü ve O'nun emrindeki kuvvetleri mağlup etti. **Emir Yusuf, Gâzi Hasan Paşa**'ya **Cezzar Ahmed Paşa**'yı bazı iftiralarla şikâyet etti. Bu sebeple O, bir gemi ile Sayda'ya geldi. Kendisini karşılayan **Cezzar Ahmed Paşa**'ya hakaretlerde bulundu. Ardından kendisini azlettirmek niyetiyle İstanbul'a döndü. Hâlbuki **Cezzar Ahmed Paşa**'nın sarayda pek çok seveni vardı. Bu sebeple O'nu azlettiremedi. **Cezzar Ahmed Paşa** etrafına toplanan levendlerle Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a müdahalelerde bulundu. Buradaki şeyh ve emirleri birbirine düşürerek büyük vurgunlar yaptı.

Bu gâilelerin arkasından bir de Vehhabîler'in Mekke ve Medine'yi tehdit eden hareketleri ortaya çıktı. Lâkin hükümet bu gâileye karşı herhangi bir şey yapamadığından Vehhabî tehlikesinin ileride daha büyük bir çapa ulaşması önlenememiştir ki; bu durum ileride anlatılacaktır.

Şeyhülislâm yapılmış olan **Mehmed Emin Efendi** ihtiyarlığı sebebiyle vazifesini lâyıkıyla yapamadığı için azledilerek Bursa'ya sürüldü ve bu sürgünü tâkiben bir ay sonra da vefât etti. Aynı şekilde sadâret kethüdası **Mustafa Efendi** de azledilerek yerine Kapıcıbaşı **Dârendeli Mehmed Efendi** getirildi. 5 Ocak 1777 tarihinde ise vezir-i azam **Derviş Paşa** azledilerek Gelibolu'da ikamete memur edildi. Vezir-i azamlık mührü yeni kethüda **Dârendeli Mehmed Efendi**'ye verildi.

Ruslar Kırım'da istiklâli esârete çevirmek için çeşitli tahriklerde bulunmaktaydılar. Bu sırada eski Kırım hanlarından **Devlet Giray** Kefe'ya dönmüş ve halkı Ruslar'a karşı tahrike başlamıştı. Bu tahrikler neticesinde **Devlet Giray Han**'a karşı şikâyetler başladı. Ruslar bu durumdan istifade için Kırım'a yeniden asker sevk ettiler. **Devlet Giray** ise İstanbul'a kaçtı. Ruslar O'nun yerine Rus çariçesi **Katerina**'nın yâverliği ile taltif edilmiş olan **Şahin Giray**'ı **Kırım Hanı tâyin ettiler. Şâhin Giray** tamamen ruslaşmış biriydi. Onların örf ve âdetlerini kabullenmişti. Rus üniforması giymekte ve başında şap-

ka taşımaktaydı. Hatta askere aldığı Kırımlı gençlere bile Rus askerî kıyafeti giydiriyordu. Bu durum kısa zamanda halkın müdhiş bir nefretiyle karşılandı. O'na karşı başkaldırmalar Ruslar'ın yardımıyla kanlı bir şekilde bastırıldı. Karşılaştığı muhâlefet sebebiyle sıkıntıya düşen **Şâhin Giray** Rusya'ya bir heyet göndererek yardım talebinde bulundu.

Osmanlılar Kırım'a bu yeni Rus müdâhalelerini protesto ederek sefer hazırlığına başladılar. 2 Ocak 1778 tarihinde Bâb-ı Âli'de yapılan bir toplantıda Ruslar'ın imzaladıkları Küçük Kaynarca Muâhedesi'ni açıkça ihlâl etmekte oldukları düşüncesiyle Canik Mutasarrıfı **Hacı Ali Paşa**'nın emrine her birinde binden fazla asker bulunan yedi kalyon verilerek Kırım'a müdahale için hazır olması bildirildi. Ayrıca Rumeli vâlisine de Kırım'a müdahale için asker sevkine dâir emir verildi. Bu sırada Kırım'da olup bitenlerden rahatsız olan **Bahadır** ve **Aslan Giray** Beyler Çerkes, Abaza ve Tatarlar'dan mürekkep kuvvetlerle Kafkaslar'dan hareket edip Kırım'a girdiler. Bu gelişmeler üzerine Kırımlı âlimlerce küfrüne fetva verilmiş olan **Şâhin Giray** hayatını tehlikede görerek kaçıp Yenikale'deki Ruslar'a sığındı.

Bu sırada **Şâhin Giray** için berat istemek üzere İstanbul'a gelen bazı Rus ve Kırımlılar'dan mürekkep bir heyetin talepleri reddedildi. Zira Osmanlılar zaten baştan beri **Şahin Giray**'ın hanlığını kabul etmemişlerdi. O'nun yerine Kırım halkının çok sevdiği eski Kırım hanı **Selim Giray**'ı Kırım'a gönderdiler. Ruslar'sa Kırım'ın meşru hanı olarak **Şahin Giray**'ı tanımakta olduklarından buradaki hanlar ikileşmiş oldu.

Şahin Giray'ın hanlığına itirazı olan Kırımlılar O'nu koruyan Ruslar'a karşı harekete geçip bunların bir kısmını öldürdüler. Ruslar bunu fırsat bilerek Kırım'a yeniden asker sevkettiler. **Selim Giray** toplayabildiği Kırımlılar'la bu Rus kuvvetleriyle çarpıştıysa da mağlup olarak Kırım'ı tekrar terke mecbur kaldı. Bu sırada Canikli **Hacı Ali Paşa** emrindeki yedi kalyonla Sivastopal önüne gelmiş bulunuyordu. Ruslar

Osmanlı donanmasının karaya asker çıkarmasından endişe ettiklerinden hareketsiz kaldılar. Bu sırada **Şahin Giray**, **Hacı Ali Paşa**'ya bir heyet göndererek Küçük Kaynarca muâhedesini hatırlatıp Sivastopal önünden çekilmesini istedi. **Hacı Ali Paşa** bu talebi reddetmekle beraber kendisine Avlita Limanı'nı işgal etmesi hususunda verilen emri yerine getiremedi. Zira beraberindeki askerler ile bu işi yapmayı mümkün görmüyordu. Üstelik kış yaklaşmakta olduğundan donanma müşkil bir vaziyette kalabilirdi. Kırım seraskerine verdiği emrin icrası için elli bin askere ihtiyaç olduğunu bildirmesi üzerine kendisine Sinop Limanı'na dönmesi emrolundu.

Devlet, Kırım'a müdahaleden vazgeçmediği için **Hacı Ali Paşa**'ya baharda yeni bir hareket maksadıyla asker toplaması emredildi ve bu maksadla kendisine Trabzon ve Erzurum vilâyetleri tevcih edildi.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti 1778 Nisanı'nda Kırım'a kat'î bir sûrette müdahalede bulunmak kararıyla **Gâzi Hasan Paşa** kumandasında kırk gemilik bir donanmayı Karadeniz'de savaşa hazır bir vaziyete getirdi. Bu donanma Samsun'a gelip Kırım seraskeri **Hacı Ali Paşa**'nın emrindeki askerleri de beraberine alarak 9 Ağustos 1778 tarihinde buradan hareket etti. Bunlar kendilerine henüz taarruz emri verilmediğinden Kırım'a ulaştıklarında Rus generallerine gemilerine su almak için Kırım'a uğradıkları yolunda aldatıcı bir beyanda bulunmuşlarsa da Ruslar buna inanmayarak donanmayı karadan top ateşine tâbi tuttular. Kış yaklaşmakta olduğundan yine ciddi bir hareket yapılamıyordu. İki taraf arasında görüşmelerde **Hacı Ali Paşa** Ruslar'ın Küçük Kaynarca Anlaşmasına göre Kırım'da asker bulunduramayacak oldukları hâlde onlar bu hükme riâyet etmedikleri için Osmanlı askerinin de Kırım'a gireceği Ruslar'ın buna karşı koymaları hâlinde Küçük Kaynarca Anlşamasını kendilerinin bozmuş olacağını bildirdi.

Ruslar'la müzakereler böyle çok kritik bir safhadayken vezir-i azam **Dârendeli Mehmed Paşa** değerli bir zât olma-

sına rağmen Padişah'ı büyük ölçüde tesir altında bulunduran **Silâhtar Mehmed Ağa**'nın muhâlefeti sebebiyle azledildi. (1 Eylül 1778) O'nun yerine Kalafat **Mehmed Ağa** tâyin edildi. Bu sırada Fransızlar'ın teşvikiyle Ruslar'la sulh görüşmeleri yeniden başladı. Müzâkereler için İstanbul'da Haliç Tersanesi sırtlarındaki Aynalıkavak Köşkü seçildi. Burada Ruslar'la Küçük Kaynarca Muâhedesi'nin bazı ufak tefek tashihleri için müzakereler başladı. Netice olarak 1779 Yılı Ocak Ayı'nda "**Aynalıkavak Tenkihnâmesi**" adıyla Küçük Kaynarca Anlaşmasını bazı noktalarda tashih eden yeni bir muâhede imza edildi. Osmanlı Târihinde "**Aynalıkavak Tenkihnâmesi**" adıyla bilinen bu yeni anlaşma 9 maddeden ibaret olarak şöyleydi:

1. Kırım'ın iç işlerine ve hanların icraatına iki taraf da kat'iyyen karışmıyacaktı.
2. Kırım halkı tarafından seçilen hanlara Osmanlı hükümdarları Halife sıfatiyle berat ve teşrifat göndereceklerdi. Beratın yazılışı için kabul edilen şekil, kelime ve hattâ harflerinde bile en küçük değişiklik yapılmadan muhâfaza edilecekti.
3. Hanlık hakiki sûrette münhal olunca yeni seçilecek hana berat ve teşrifat gönderilmesine engel olunmayacaktı.
4. Osmanlı Devleti Küçük Kaynarca Muâhedesiyle de kabul ettiği gibi, Tatarlar üzerinde hiçbir hak ve hâkimiyet iddiasında bulunmayacak ve bundan sonra andlaşmada bulunmıyan yeni bir durum hâsıl olursa iki devlet aralarında dostça görüşüp bir karara varacaklardı.
5. Rusya, üç ay yirmi gün içinde bütün Kırım'ı boşaltacaktı.
6. **Şahin Giray** Kırım hanı olarak kabul edilip kendisine berat ve teşrifat gönderilecek ve hanlığı kayd-ı hayat ile olacaktı.
7. Aksu ile Dinyester arasında bulunup ötedenberi Özi

eyâletine ait bulunan ve Küçük Kaynarca andlaşmasıyla Kırım'a terkedilen Özikırı adlı arazi, Osmanlı Devleti'ne iâde olunacaktı.

8. İbrail, Bender ve Hotin'de bulunan hıristiyan teb'anın Belgrad Andlaşmasiyle ellerinden alınan mülkleri eski sahiblerine ve kilise emlâki kiliselere iâde olunacak, buralarda Rus işgali sırasında ellerine geçen vesikalara göre mülkleri geri verilenlerin mülkleri kendilerinde kalacaktı.
9. Ticaret gemilerinin seyir ve seferi serbest olacak. Küçük Kaynarca Andlaşmasının Mora ahâlisine âid maddeleri tahakkuk edecekti.

d. Osmanlı-İran Savaşı

Osmanlı Devleti 1779 Yılı başında "**Aynalıkavak Tenkihnâmesi**"ni imzalayıp sulha kavuşmadan Ruslar'la yeni bir çarpışmanın eşiğindeyken bir de İran'ın tecâvüzüyle karşı karşıya kalmıştır. Şöyle ki; İran'da **Nâdir Şah**'ın 1747 Yılı'nda bir sûikastle öldürülmesinden sonra büyük bir siyâsî kargaşa baş göstermiş, Safevî Hanedanı mensupları ile Kaçar Hanedanı mensupları arasında başlayan şahlık kavgası sonunda İran çeşitli nüfus mıntıkları hâlinde parçalanmıştı. Netice olarak 1758 Yılı'nda Zent Aşireti reisi **Kerim Han** şahlığını ilân ederek İran'a hâkim olabilmişti.

Bu sırada İran sınırındaki Osmanlılar'a âid Baban Şehri'ni yurtluk olarak elinde bulunduran **Mehmed Paşa** ihtilâfa düştüğü Köy sancağının mutasarrıfı **Ahmed Paşa** ile çarpışarak burayı zaptetmiş ve kardeşi olan **Ahmed Paşa**'yı hapsetmişti. O'nun aynı şekilde yakalayıp hapsetmek istediği küçük kardeşi **Mahmud Paşa** da ağabeyi gibi hapsedilmekten korkarak Bağdad vâlisi **Ömer Paşa**'ya iltica etmişti. **Ömer Paşa**'nın ise Baban sancağı mutasarrıfı **Mehmed Paşa** ile öteden beri arası açıktı. Bu sebeple O'nu azledip yerine kendisine ilticâ eden **Mahmud Paşa**'yı tâyin etti. **Mahmud Paşa** Bağdad vâlisi

Ömer Paşa'nın emrine tahsis ettiği askerlerle Baban üzerine yürüyünce **Mehmed Paşa** kaçıp **Kerim Han**'a sığındı. **Mahmud Paşa** hapisteki ağabeyi **Ahmed Paşa**'yı kurtararak O'nu kendisine tercihan Baban mutasarrıfı yaptı.

Kerim Han, Ömer Paşa'ya bir mektup yazarak kendisine sığınmış bulunan **Mehmed Paşa**'nın tekrar Baban mutasarrıfı yapılmasını talep etti. Bu talebin reddedilmesi üzerine **Kerim Han** O'nun emrine bir kısım asker vererek **Ahmed Paşa** üzerine sevketti. **Ahmed Paşa** bu kuvvetleri yendiği gibi **Kerim Han**'ın yeğeni **Ali Murad Han**'ın maktul düşmesi üzerine (1774) öfkelendi ve yirmi bin kişilik bir orduyu Doğu Anadolu'da yağma ve talan maksadıyla harekete geçirdiği gibi diğer yirmi bin kişilik bir orduyu da kardeşi **Sâdık Han** emrinde olarak Basra üzerine gönderip bu şehri muhâsara ettirdi. (Mart 1775)

Ömer Paşa kölemen asıllı idi. Bağdad çoktan beri kölemen asıllı paşaların idaresindeydi.

Bölgedeki bu gelişmelerin **Ömer Paşa**'nın dirâyetsizliği sebebiyle zuhur ettiği yolunda O'nun muhaliflerince Bâb-ı Âli'ye bir iftirada bulunması üzerine buradaki Kölemen idaresine son verilmek maksadıyla **Ispanakçı Mustafa Paşa** Bağdad'a gönderildi. Hâlbuki 1772 Yılı'nda burada başgösteren veba salgını neticesinde **Ömer Paşa**'nın istifade edeceği asker ve kumandanların çoğu bu hastalıktan vefât etmiş ve şehir âdeta bir harabeye dönmüş bulunuyordu.

Ispanakçı Mustafa Paşa Bağdad'a gelir gelmez **Ömer Paşa**'yı idam ettirerek mallarının müsâderesiyle işe başladı. Fakat O da muhâsara altındaki Basra'ya yardım imkânını bulamadı. Bu sebeple **Süleyman Ağa** tarafından müdafaa edilen Basra Kalesi on üç aylık bir mukavemetten sonra İranlılar'ın eline düştü. (Mart 1775) Buranın mütesellimi **Süleyman Ağa** esir edilerek İran'a götürüldü.

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'da toplanan dîvan kara-

rıyla 2 Mayıs 1776 tarihinde İran'a ilân-ı harp edildi. **Ömer Paşa**'nın kethüdası **Abdullah Paşa** serdar tâyin edildi. Ayrıca Kerkük ve Şehrizor vâliliklerine de Mardin Voyvodası **Hasan Paşa** tâyin edilerek O'nun emrine verildi. Bu sırada Basra'yı ele geçirmiş olan İran kumandanı **Sâdık Han**, **Ali Mehmed Han** kumandasında on iki bin kişilik bir orduyu civarda Osmanlı'ya sâdık olan Müntefik Aşireti üzerine gönderdi. Bu ordu aşiretin reisi **Tâmir Bey** tarafından mağlup edilip kâmilen imha edildi. Bunlardan sâdece kırk beş kişi kaçıp canını kurtarabildi.

Abdullah Paşa ağır davranarak bir türlü harekete geçmiyordu. Bu durumu gören **Hasan Paşa** Bâb-ı Âliye müracaatla düşmana re'sen taarruz müsaadesi alarak Musul cephesinden harekete geçti. Bu sırada daha önce İran'a iltica etmiş olan **Babanzâde Mehmed Paşa** afv telebinde bulunmuş bu talebin kabulüyle yeniden Baban Sancakbeyi yapılmıştı. O ve kardeşi **Ahmed Paşa**, **Hasan Paşa** tarafından öncü bir kuvvet olarak İranlılar üzerine sevk edildi. Lâkin bu defa da **Ahmed Paşa** İranlılar'a iltica etti. **Mehmed Paşa** ise İran'ın Bane Şehri'ne hücümla 22 Nisan 1777 tarihinde üç saat süren bir savaş sonunda buranın hâkimi **Sâlih Han**'ı ağır bir sûrette mağlup etti. Şehri yağmalayarak buradaki on adet topu da ele geçirdi.

Bu gelişme üzerine **Sâdık Han** yirmi bin kişilik bir orduyu Sine hâkimi **Hüsrev Bey** kumandasında buraya sevk etti. Bu ordu da **Hasan Paşa**'nın gönderdiği kuvvetlerin yardımıyla 5 Mayıs 1777 tarihinde **Mehmed Paşa** tarafından müdhiş bir hezimete uğratıldı. Bunun üzerine İranlılar **Mehmed Paşa**'ya karşı **Kelp Ali** kumandasında daha büyük bir ordu sevk ettiler. **Abdullah Paşa, Hasan Paşa**'nın kendisinden izinsiz olarak harekete geçmiş bulunmasının kırgınlığı dolayısıyla hiçbir yardımda bulunmadı. Bu sebeple **Mehmed Paşa** bu büyük İran ordusu karşısında dayanamayarak çekilmeye mecbur kaldı. Bu durumdan istifade eden **Kelp Ali** Osmanlı arâzisine girerek pek

çok yağma ve katliam yaptı. Bu sırada **Babanzâde Mehmed Paşa** ile kardeşi **Ahmed Paşa** arasında yeniden bir kavga baş-gösterdi. Bu kavgada gâlip gelen **Ahmed Paşa** Osmanlılar'dan af diledi. Talebinin kabul edilmesi üzerine Baban ve Köy Sancakları tekrar O'na verildi.

Bu sırada Bağdad vâlisi **Abdullah Paşa**'nın vefât etmesi üzerine O'nun yerine tâyin edilen **Hasan Paşa** Basra'nın istirdadı için **Ahmed Paşa**'dan yardım diledi. **Ahmed Paşa** bu maksadla yola çıkmadan önce hapsetmiş bulunduğu kardeşi **Mehmed Paşa**'nın taraftarlarınca kurtarılması endişesine kapılarak O'nun gözlerine mil çektirdi. Fakat O da Bağdad'a varmadan vefât etti. Yerine Küçük kardeşi **Mahmud Paşa** tâyin edildi.

Bu sırada Osmanlılarla başa çıkamayacağını anlayan **Kerim Han** Ruslar'a birlikte hareket etmek üzere 1778 sonlarında gizli bir ittifak teklif etti. Lâkin bu anlaşma fiiliyata intikal etmeden **Kerim Han** 2 Mart 1779 tarihinde vefât etti. İran'da yeniden taht kavgaları başladı. Osmanlılar bu durumdan istifade edemediler. Ancak bu ihtilâf sebebiyle Basra'daki işgalciler memlekete çekilmek ihtiyacı hissettiler. İsfehan'da esir tutulan eski Basra mütesellimi **Süleyman Ağa**'yı geri getirerek Basra'yı O'na teslim edip İran'a geri döndüler.

Ve yazık ki; Osmanlılar bu sırada İran'daki bu kargaşadan istifade imkânını bulmadılar. İran'da dâhilî çekişme üç sene kadar sürdükten sonra Kaçar Hanedanı'nda **Ağa Mehmed Han** son Zendiye Hükümdarı **Ali Lütfi Han**'ı öldürerek yeniden Kaçar Hanedanı'nı iş başına getirmiş oldu. (1791) Yeni han Tahran'ı başkent ilân etti. Burada 1924 Yılı'na kadar devam eden Kaçar Hanedanları zamanında Osmanlılar'la yıkılışlarına kadar oldukça iyi geçindikler.

e. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nden Sonraki Bazı Dâhilî ve Haricî Meseleler

aa. Dâhilî Meseleler

Mora Yarımadası'na sığınan bazı Arnavutlar burada ciddi bir gâile ihdasına sebep oldular. Buraya yerleşen bazı zengin Arnavutlar köylüye fâizle para vererek tefecilik yapıyorlardı. Zamanla borçlarını ödeyemeyen köylüler bu ağır yük altından kurtulmak maksadıyla sağa sola göç etmeye başladılar. Bu durum devlet gelirlerinde bir azalmaya sebeb oldu. Bu yüzden Suriye hâdiselerinde hizmeti sebkat etmiş olan Cezâyirli **Hasan Paşa** durumu düzeltmek için Mora'ya gönderildi.

Hasan Paşa bu tefeci Arnavutlara tası tarağı toplayarak memleketlerine dönmelerini emretti. Onlar tabiatıyla bu emri dinlemediler. **Hasan Paşa** karaya asker çıkararak bunların beş yüz kadarını öldürdü. (21 Temmuz 1779) Diğer bir kısmı da sağa sola kaçıp buradan uzaklaştılar. Bu hâdise üzerine **Hasan Paşa** Mora vâlisi yapıldı. Bir müddet sonra da Mora vâliliği uhdesinde kalmak şartıyla kaptan-ı derya yapıldı.

Bu sırada diğer bir mesele de Süveyş'te zuhur etti. Öteden beri Kızıl Deniz'e giren ecnebi gemilerin cidde Limanı'ndan yukarıya geçmesine müsaade edilmezdi. **Bulut Kapan Ali Bey**'in Şeyhülbeledliği zamanında bir İngiliz gemisi bu memnuiyete riâyet etmeyerek Süveyş'e gelmişti. Buradaki memurlar da gümrük vergilerine tamâhen bu duruma göz yumdukarından memnuiyetin kaldırılmış olduğunu zanneden diğer bazı ecnebi gemilerle Süveyş'e doluştular. Bu durum Mekke-i Mükerreme emiri tarafından İstanbul' a bildirilince bu hareket İngiliz Hükümeti nezdince protesto edildi. Bu protesto hareketi bütün ecnebilere bundan böyle Cidde'den yukarıya çıkmaya çalışacak ecnebi gemilerinin âsi ilân edilip korsan muâmelesine tâbi olacağı, mukavemetleri hâlinde ise top ateşi ile batırılacakları ihtar edilmiştir.

Aynalıkavak Tenkihnâmesi sırasında vezir-i azam olan

EK-16

BİRİNCİ ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ISLÂHAT TEŞEBBÜSLERİ

Birinci Abdülhamid *bütün hayatını sarayda ve kapalı olarak geçirmiş olduğu hâlde, devletin son uğradığı felâketler üzerine mutlaka bazı ıslâhat hareketlerine girişmek lüzumunu hissediyordu. Bilhassa, yeni bir savaşta büsbütün mahvolmamak için ıslâhata askerî kuvvetlerden başlamak icab ettiğini düşünmekteydi. O hiç değilse* **Üçüncü Mustafa** *devrinde orduda başlayan ıslâhat hareketini devam ettirmek onları biraz daha hızlandırmak ve genişletmek arzusunda idi. Bu düşünce ve arzularının tahakkukunda sadrazamlarından Karavezir (Silâhdar)* ***Mehmed*** *ve* ***Halil Hâmid Paşa****larla derya kapdanı Cezâyirli* ***Hasan Paşa****'yı kendisine en büyük yardımcı olarak buldu.*

Padişahlığının ilk yıllarında birkaç veziriazam değiştirdikten sonra bu işleri yapabilecek kabiliyette ancak Karavezir Silâhdar ***Mehmed Paşa****'yı gördüğünden O'nu bilhassa sadaret mevkiine getirdi. Padişah ile uzun görüşme ve müzâkerelerden sonra* ***Mehmed Paşa****, askerî ocakların ıslâhı ve takviyesine girişti. Humbaracı* ***Ahmed Paşa*** *zamanında yeniden tesis edilen humbaracı ocağı ile* ***Baron de Tott*** *tarafından el atılan topçu ocaklarının tâlim ve terbiyesiyle alâkadar oldu. Daha evvel* ***Taval*** *adlı bir İsveçliye demir toplar ve mermiler ısmarlanıp getirtilmiştir. Bunlarla Kâğıthane'de yapılan top atışlarına ve humbaracıların çalışmalarına kendisi bizzat gider, tâlimlere nezaret eder, muvaffak olanlara ihsanlarda bu-*

lunmak suretiyle askeri ve subayları mükâfatlandırır, şevklerini artırırdı.

Fakat bütün bu faaliyetler **Mehmed Paşa**'nın ölümüyle sona erdi. O kadar ki; **III. Mustafa** zamanında kurulmuş olan sürat topçuları teşkilâtı bile, **Birinci Abdülhamid**'in bütün arzusuna rağmen yeniçeri ocağının muhâlefeti üzerine 1781 Yılı'nda kapatılarak burada muallimlik eden **Obert** ile yanındaki topçular Fransa'ya dönmüşlerdi. Aşağı-yukarı iki senelik bir fasıladan sonra **Halil Hâmid Paşa**'nın sadarete gelmesiyle ıslâhat işleri ve bilhassa teknik sahada ilerlemeyi temin edecek hareketlere başlanabildi. **Halil Hâmid Paşa** yeniden kurulacak olan sür'at topçuları, istihkâmcı ocakları için Fransa'dan mütehassıslar istedi. Bunun üzerine **Obert**, yanında **Granper** adlı bir uzmanla birlikte tekrar İstanbul'a geldi. Bu sefer kurulan sür'at topçuları ocağında iki bin kişi vardı. Bunlar hakkında hemen bir kanun tertiplendi. Buna göre sür'at topçularının hepsi bekâr gençler olacaklar, dâimî sûrette kışlalarında oturacaklar ve haftada üç gün Kâğıthâne'de tâlim yapıp diğer günler nazarî derslerle meşgul bulunacaklardı. Sıkı bir çalışma sonunda burada çok usta topçular yetişti. Tersanede açılmış olan bir mühendishâne mevcudsa da kale mühendislerimiz yoktu. **Halil Hâmid Paşa**, Fransa'dan kale mühendisleri ve topografya mütehassısları çağırtarak Rus hududundaki kalelerle boğaz tahkimatını muayene ettirib bunların ıslâhı hakkında raporlar aldı, sonra yine Fransa'dan iki istihkâm uzmanı subay getirtib tersâne mühendishânesinde bir istihkâm kısmı açdı (20 Ekim 1784). Bunlara aynı zamanda Karadeniz Boğazının müdafaası için raporlar tanzim ettirildi. Bunlarla Türkler'den mürekkeb bir hey'et ayrıca Karadeniz kıyılarındaki, Zonguldak. Sinop, Amasra, Gelincik, Özi, Varna

ve Burgaz limanlarıyla kalelerini gözden geçirdiler.

İstihkâm okulunda on beş kadar kayıtlı talebe varsa da, dinleyici şeklinde dersleri takib edenler çoktu. Nazârî derslere ilâveten talebeye arâzî üzerinde tatbikat yaptırılıyor, çeşitli âletlerin kullanılması ve bunlar vasıtasiyle arâziden harita alınması öğretiliyordu. Bunlar o zamana kadar ordumuzun tamamen meçhuliydi. Ders ve tatbikatı, merakı dolayısiyle yerinde takib eden ***Birinci Abdülhamid*** *bunları gördükçe bu hususlarda ne kadar geri kalmış olduğumuzu acı acı anlayarak ıslâhat işlerine dört elle sarılıyordu. Bunun için Fransa'dan yeni yeni mütehassıslar getirtilerek tersânedeki gemi tezgâhları ve top dökümhânesi ıslâh edib modernleştirildi. Nihayet 1784 Yılı ilkbaharında Lüksemburg dükası İstanbul'a gönderdiği başkâtibi ile Bab-ı Âli'ye başvurarak emrine verilecek bin iki yüz kişilik bir Osmanlı kuvvetini Rodos veya Girit Adası'nda tâlim ve terbiye etmeği ve yeni Avrupa ordularındaki birlikler gibi yetiştirmeği teklif etti. Düka Osmanlıların son uğradığı mağlûbiyetin, ordularının batı standardına uymamasından ileri geldiğini, Osmanlı askerinin batı savaş tekniğini öğrenmedikçe bu ordular karşısında muvaffakiyet kazanamıyacağını ileri sürüyordu. Bu birlik, nümûne olacak ve diğerleri de ona göre yetiştirilecekti. Fikir câzibti, ancak askerin yetiştirilme yerinin adalardan biri olması şüpheyi çekti. Mesele bu yüzden tahakkuk edemedi.*

Diğer taraftan Osmanlı Donanması 1768-1774 savaşlarında Çeşme'de tamamen mahvolmuştu. Küçük Kaynarca Barışı'ndan sonra derya kapdanı Cezâyirli ***Gâzi Hasan Paşa****, hükümdarın da teşvik ve himâyesiyle tersaneyi ve donanmayı ıslâha girişti. Eski ağır ve battal gemiler terkedilerek İngiliz ve Fransız donanmasındaki*

nümünelerine göre yeni savaş gemileri yapılmağa başlandı. Bir taraftan da sade sefer zamanlarında hizmete çağrılan donanma personeli yerine daimî personel ikamesi düşünülüb gemici yetiştirilmesine çalışıldı. Yalnız donanma inşaatı pek pahalıya mal olmaktaydı. Devlet hazinesi ise boştu. Bu yüzden, yeni gemilerin yapılması uzun sürüyordu. Aynı mesele, personel yetiştirme işinde de bahis konusu idi. Daimî efrad için Sinop'da, Midilli'de ve İstanbul'da kışlalar inşaası gerekiyordu. Lâkin hazîne bunu karşılayacak hâlde olmadığı gibi, muhâlifleri hünkârı derya kapdanı aleyhine kışkırtarak bunlara lüzum olmadığı fikrini telkin etmekteydiler. ***Gâzi Hasan Paşa*** *bunun üzerine İstanbul'da Kasımpaşa semtinde tersâne ambarlarının yanında kendi cebinden bir kalyoncu kışlası yaptırdı.*

Baron de Tott*'un tavsiyesi üzerine ilk defa Haliç'de Karaağaç semtinde "****hendese odası****" adiyle teorik ve pratik bilgilerle mücehhez deniz subayı yetiştirecek bir okul açılmıştı. Bir iki yıl sonra ise burası dar geldiğinden tersâne zindanının yanında, yani şimdiki Camialtı Mevkii civarında iki-üç odayı hâvi bir mühendishâne yapılmış ve faaliyete geçmişti.* ***Halil Hâmid Paşa*** *zamanında 1784 tarihinde donanma nizamnâmesi ve savaş hazırlığına dâir hazırlanan bir kanun da yürürlüğe kondu."*
(Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2624 vd.' dan iktibas)

Kalafat Ahmed Paşa ümmi bir insandı. Okuryazar olmadığından Padişah ile kendisi arasında kalması gereken bazı sırlar fâş olup şuyû buluyordu. Üstelik O'nun zamanında zuhur eden bir yangın da İstanbul'un dörtte üçünü mahvetmiş olduğundan hakkında uğursuzluğu yolunda dedikodular yapılmaktaydı. Bu sebeple 21 Ağustos 1779 tarihinde azledilerek Bozcaada'da ikamete memur edildi. Yerine daha sonra **"Kara Vezir Mehmed Paşa"** olarak anılacak olan **"Kara Silâhtar Mehmed Ağa"** getirildi.

Padişah bu yeni vezir-i azamdan bir takım ıslâhat hareketleri yapmasını bekliyordu. Gerçekten O da bilgili, zeki, çalışkan ve dirâyetli biriydi. Devlet kademelerine ehil adamlar getirmeye ve orduyu ıslâha çalıştı. Kâğıthâne'de yapılan top atışları ve askerî tâlimlere katıldı. Fakat düşündüklerini tam manasıyla gerçekleştiremeden bir hastalığa yakalanarak 9 Şubat 1781 tarihinde vefât tti. Yerine Erzurum vâlisi **İzzet Mehmed Paşa** ikinci defa olarak vezir-i azam yapıldı.

Bu sırada 8 Eylül 1779 tarihinde **I. Sultan Abdülhamid**'in ileride **IV. Sultan Mustafa** olarak tahta geçecek olan bir şehzâdesi Dünyâ'ya geldi.

I. Sultan Hamid'in devri İstanbul yangınlarıyla meşhurdur. Bunların ilki Samatya yangınıdır ki bu yangında binden ziyâde ev ve dükkân tamamen yanıp kül olmuştur. Müteâkiben ortaya çıkan Balat yangınında ise bu rakam yedi binden ziyâde idi.

Nihâyet 21-22 Ağustos 1782 gecesi ortaya çıkan son yangın Cibali'de başlayarak müdhiş bir sûrette birkaç kol hâlinde yayılmış ve ancak elli saat sonra söndürülebilmiştir. Cibali'den Yedikule'ye kadar genişleyen bu yangının zâiyiatı ise yirmi bin ev ve dükkândan ziyâde idi.

Bu felâketten üç gün sonra vezir-i azam **İzzet Mehmed Paşa** da azledilerek yerine **Yeğen Mehmed Paşa** tâyin edilmiştir. 25 Ağustos 1782 bu yeni vezir-i azam da hiçbir dirayet ve başarı gösteremediğinden dört ay sonra 31 Aralık 1782 tarihinde azledilip yerine **Kara Vezir**'in yetişrilmesi **Halil Hamid Paşa** tâyin edilmiştir.

bb. Hârici Mes'eleler

1778 Yılı'nda Bavyara kıralının vâris bırakmadan ölmesi üzerine Rusya ile Avusturya arasında burayı sahiplenmek hususunda bir ihtilâf çıktı. Rusya Osmanlılar'la Kırım meselesindeki ihtilâf sebebiyle Lehistan'da bir ordu hazır bulundurmaktaydı. Avusturya'ya karşı bu orduyla Bavyara'yı işgal edeceği tehdidinde bulundu. Bu sırada Aynalıkavak Tenkihnâmesi imzalanmış bulunduğundan Avusturya serbest kalan Rusya ile anlaşarak Bavyara'nın küçük bir parçasıyla iktifa etmek mecburiyetinde kaldı. Bundan sonra birbirleriyle yakınlaşan bu iki devlet Osmanlı Devleti'ni tıpkı Lehistan misalinde olduğu gibi aralarında paylaşabileceklerini düşündüler. Çünkü her ikisi de Osmanlı'ya hemhududdular. Kısa bir müddet sonra 1780 Yılı'nda Avustuya İmparatoru **Josef** ile Rus çariçesi **II. Katherina** Petersburg'da buluşarak bu hususta bir anlaşma imzaladılar.[285]

Bu durumu öğrenen İngiltere ile Fransa bundan ciddi bir rahatsızlık izhar edince Avusturya kurnaz davranarak Fransa'ya bu paylaşmada Mısır'ı bırakacakları vaadiyle kendi taraflarına çekti. Bu tâvizi memnûniyetle karşılayan Fransa o sırada Rusya'yı desteklemekten vazgeçmiş olan İngiltere'yi de bu anlaşmaya dâhil etmeye çalışmışsa da başarılı olamadı. Bunun sebebi o sırada İngiltere'nin istiklâl isteği ile ayaklanan Amerikalılar ile harb hâlinde bulunmasıydı. Fransızlar bu savaşta subay ve harp malzemesi göndererek Amerikalılar'a yardım etmekteydiler.

Bu sırada İstanbul'daki Rus elçisi **Bulgahof** her gün kabulüne imkân olmayan bir teklifle Bâb-ı Âli'ye başvuruyordu. Diğer taraftan Osmanlı hâkimiyetindeki bir kısım Gürcü beyle-

285 **"Grek Projesi" (Projet Grek)** adıyla meşhur olan bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin emperyalist devletler tarafından paylaşılması maksadıyla yapılmış olan ne bir ilkti, ne de bir son olacaktı. Bu hususdaki tafsilât için şu esere bakılabilir: **G. Djuvara**- Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje 1281- 1913, (Terc. **Pulat Tacir**) Ankara 1999.

rini güya himâye maksadıyla Rus askeri Gürcistan'a sarkmıştı. Ayrıca Ruslar Eflâk, Buğdan ve hatta Mısır'da isyan ve fesat çıkarmaya çalışıyordu. Buralarda halkı tahrik eden Rus ajanları dolaşmaktaydı. Gerçekten bu tahrikler sonunda Mısır'da bile bir isyan çıkmışsa da neyse ki çabuk bastırılabilmişti.

Birkaç yıldan beri Osmanlı Devleti ordunun düzene sokulması için çalışmaktaydı. Basiretli ve hassas bir padişah olan **I. Sultan Abdülhamid** sulh taraftarıydı. Fakat Ruslar'ın çıkardığı gâileler ve Rus elçisinin bitip tükenmek bilmeyen talepleri halkı müdhiş bir sûrette Rus aleyhtarı yapmıştı. Bunun neticesi olarak da Rus Seferethânesi'nin halk tarafından basılması ve burasının taşlanması gibi bir hâdise yaşanmıştı. Ayrıca İngiltere ve Prusya elçileri de kendi siyâsetleri icabı olarak Bâb-ı Âli'yi Rusya'ya ilân-ı harp etmek hususunda biteviye teşvik ediyordu.[286]

"*Ruslar, Küçük Kaynarca Andlaşmasının bir maddesine dayanarak Eflâk ve Boğdan'da konsolosluk açmak istediler. Osmanlı Devleti buna itiraz etti ve andlaşmadaki «amme-i mevâzi» (=bütün yerler) tâbirinin, Fransa ve İngiltere'nin konsolosluk açtığı yerler mânâsına geldiğini ileri sürdü. Eflâk ve Boğdan'ın idâre tarzı ise, bu andlaşmada ayrı bir bölüm olarak mevcuttu ve burada bu memleketlerde konsolosluklar açılabileceğine dair bir madde mevcud değildi.*"[287]

f. Kırım Hanlığının İnkırazı

Ruslar'ın Kırım için göstermelik bir istiklâle taraftarlık göstermeleri hiç şüphesiz bu memleketi kısa bir müddet sonra ele geçirmenin bir ilk merhalesiydi. Bu durumu Osmanlılar da biliyor fakat arka arka mağlubiyetler sebebiyle bu gidişi önlemeye imkân bulamıyorlardı. Ruslar'ın kuklaları **Şâhin Giray**'ın hanlığında ısrar etmeleri halkın O'na karşı duyduğu nefretin bir neticesi olarak bir ayaklanma zuhur edebileceği ve

286 **A.N. Kura**t- Rusya Tarihi, Ankara 1948, sh. 291

287 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2619.

kendileri de buna karşı müdahele için durumu bir bahane olarak kullanabileceklerini düşünmekte olmaları sebebiyle beklemekteydiler. Bu sebeple bir taraftan **Şâhin Giray**'ı **Sen Andreya** şövalyeliği ve Rus albaylığıyla pohpohlarken diğer tarafan da muhâliflere öncülük etmekte olan O'nun kardeşi **Bahâdır Giray**'ı el altından tahrik etmekteydiler.

Bu tahrikler neticesinde **Bahâdır Giray** kardeşi **Aslan Giray** ve bir kısım muhâlif halkla birlikte hanlık sarayını basarak **Şâhin Giray**'ı kaçıp Ruslar'a sığınmaya mecbur bıraktı. Halk bu defa **Bahâdır Giray**'ı han seçti. (1782) Kırımlılar bu durumu yumuşak bir uslubla Ruslar'a bildirdikleri gibi Osmanlı'ya da müracaatla **Bahâdır Giray** için berat ve teşrifat talebinde bulundular. Bu durum Ruslar'ın öteden beri hem ümid ettikleri hem de muhtemel gördükleri bir fırsattı.

Bu sırada Osmanlı Hükümeti Rusya'ya ilân-ı harp edememekle beraber bir taraftan Özi Kalesi'ni takviye etti. Diğer taraftan da Tamam halkının müracaatı üzerine o tarafların muhâfazasını Soğucak muhâfızı **Ali Paşa**'ya havâle etmekle yetinmiştir. **Ali Paşa** bu bölgeye asker sevkederek buradaki **Şâhin Giray**'ın adamlarını uzaklaştırdı.

Kardeşi tarafından Kırım Hanlığından iskat edilen **Şâhin Giray** mevkiine geri dönebilmek için sığındığı Ruslar'dan yardım talep etti. Ruslar bu talebi fırsat bilerek Kırım'a asker sevk edip **Bahâdır Giray**'ı hapsettiler ve **Şâhin Giray**'ı tekrar hanlık makamına oturttular. Bu durum aradaki anlaşmaya aykırı olduğundan Osmanlılar tarafından şiddetle protesto edildi. Lâkin İstanbul'daki Rus sefiri Kırım'da **Şâhin Giray**'ı istemeyenler kadar isteyenlerin de bulunduğunu beyanla durumun yeniden Rusya ile müzakere edilmesi gereğini ileri sürdü. Kırım'ın anlaşma ile sağlanmış olan tarafsızlığının ihlâli hakkındaki Osmanlı itirazları dikkate alınmadı. Bu defa Avusturya da Ruslar'ın yanında yer almış bulunuyordu. Bunların ikisi birden Osmanlı Devleti'ne muhtıra mâhiyetinde şöyle bir senet tevdi ettiler:

1. Osmanlı Devleti'nin Kırım işlerine hiçbir sûrette karışmaması

2. Osmanlı Devleti'nin ihracını yasak ettiği zahire, savaş malzemesi ve bunlarla alâkalı maddelerin Osmanlı memleketlerinde serbesçe satın alınması

3. Eflak ve Buğdan cizyesinin alınış tarihinin uzatılması

4. Ruslar'ın Akdeniz adalarında konsolos bulundurması

Üstelik sadece böyle bir muhtıra ile iktifa edilmeyerek her iki devletin de Osmanlı hudud boylarında askerî yığınak yapmakta oldukları haberi alındı. Ya bu ültimatom mahiyetindeki senet kabul edilecek veyahud da savaşılacaktı. Osmanlı Devleti Rusya ve Avustuya ile yeni bir savaşı göze almadığından bu istekleri kabul mecburiyetinde kaldı. (1783)

Rus kuklası **Şâhin Giray**'ın aradaki anlaşmaya aykırı hareketlerine de mecburen göz yumuldu. O önce paradan Osmanlı padişahının adını kaldırdı. Sonra da hutbelerde **I. Sultan Abdülhamid**'in adının zikredilmesini yasakladı.

Kırım'ı gayri resmî bir sûrette elinde tutan Ruslar için son bir hamle ile burayı ilhâk etmeye sıraya gelmiş bulunuyordu. Bu sırada İngiltere evvelce zikredilmiş olduğu üzere istiklâl isteğiyle ayaklanan Amerikalılar'la harp hâlindeydi. **II. Katherina** Avustuya'nın da desteğini sağladıktan sonra yetmiş bin kişilik orduyu Prens **Potemkin** komutasında Kırım'a sevk ederek burayı devletine ilhâk ettiğini ilân etti. (9 Temmuz 1783)

*"Çariçe, Kırımlılar'a hitaben neşrettiği beyannâmede, kendilerinin müfsid bir kavim olduklarını, Ruslar'a çok zahmet verdiklerini, onlardan çektiklerini hiçbir milletten çekmemiş olduklarını, Osmanlı Devleti'nin fesadlardan kurtulmak için kendilerinden el çektiğini, hâlbuki onların Rusya ile Osmanlı Devleti'nin arasını bozmağa çalıştıklarını, binlerce Rus askeri öldürdüklerini, pek çok masrafa sebeb olduklarını, işte bütün bunlardan dolayı Kırım, Kuban ve Taman'ı ilhâk ettiğini bildiriyordu. Prens **Potemkin**, memleketin ileri gelenlerini çağırtarak bu beyannâmeyi kendilerine okudu ve:*

«- Bu andan itibaren Kırım'ın istiklâli ilgâ edilmiştir. Hepiniz Rus reâyâsısınız» dedi.

İkinci ***Katerina*** *Avrupa devletlerine hitaben neşrettiği başka bir beyanname ile de Kırım'ın Rusya'ya ilhâkını ilân ve bunun kendince sebeblerini izah etti (1783).*

Prens ***Potemkin*** *aynı zamanda bu ilhâkı kabul etmeyenlerin Kırım'ı terkedip gidebileceklerini, kalanların mal ve canlarının emniyette olacağını, kimsenin dinine ve mezhebine karışılmıyacağını, lâkin buna karşılık Çariçe'ye sadakat yemini etmeleri gerekeceğini söyledi. Bu sadakat yeminini etmek istemeyenler, Kırım'dan göçmeğe başladılar. Lâkin, bir müddet sonra göçler kitle hâlinde olmağa başlayınca,* ***Potemkin*** *bu gidişle Kırım'ın tamamen boşalacağını, hiçbir Kırımlının Rus esâretini arzu etmediğini anlayarak göçe hazırlanan erkek, kadın, çocuk, genç ve ihtiyarlardan mürekkep otuz bin kişilik bir kafileyi vahşice öldürtmekten çekinmedi."*[288]

II. Katerina'nın cülûs yıldönümünde gerçekleştirilen bu ilhâk ve istilâ ile Kırım halkı Ruslar'a güvenmenin ne demek olduğunu çok acı bir sûrette gördüyse de artık yapacakları hiçbir şey yoktu. Sarayında içki âlemleri tertip eden Rus üniforması giyinen, ordusuna da Rus üniforması giydiren ve Kırım'daki evkaf teşkilâtını ilga ettiren hâin **Şâhin Giray** bu çılgınlıklarının bedelini hem kendi ödedi ve hem de Kırım halkına ödettirmiş oldu. Yılda sekiz yüz bin ruble tahsisatla muayyen bir Rus şehrinde ikamete memur edilen bu hâin zamanla Ruslar'ın tahkir ve tezyiflerine dayanamayarak kaçıp Osmanlı ülkesine sığındı. (1786) Lâkin burada da hoş karşılanmayarak Rodos'a sürüldü ve orada idam edildi. **Bahâdır Giray** ise bir kolayını bularak hapisten kaçıp Osmanlı'ya sığındı. (1789) Kendisine Tekirdağ'da bir çitflik verildi. Orada sâkin bir ömür geçirerek 1891 tarihinde vefât etti.[289]

Osmanlı Devleti Kırım'ın Ruslar tarafından bu ilhâk

288 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2621 vd.

289 **Cevdet** Târihi, C.II, sh. 279

kararını şiddetli bir surette protesto etmek istediyse de Fransız elçisinin tavsiyesi üzerine bundan vazgeçildi. Zira Ruslar Osmanlılar'ın zayıf bir zamanını yakalamış olduklarından O'nunla savaşmak için bahâne arıyorlardı. Bundan dolayı gizli gizli savaş hazırlığına başlanıldı. Bu sırada İngiltere Ruslar nezdindeki itibarını yeniden kazanmak ve kaybettiği ticârî imtiyazları tekrar kazanmak istiyordu. Bu sebeple Osmanlı'ya Aynalıkavak Tenkihnâmesinin diğer maddeleri mahfûz kalmak şartıyla Kırım'ın Ruslar tarafından ilhâkının tanınmasını telkin etti.

Osmanlılar bu işte Fransızlar'ın da tavassutta bulunmalarını talep ettiler. Hâlbuki o sırada Fransızlar da İngilizler gibi Osmanlı'ya karşı Ruslar'ı desteklemekteydiler. Ne yazık ki, Osmanlı Devlet ricalinin bu durumdan haberi olmadığından hâlâ ikiyüzlü hareket eden bu devletlerden medet ummaktaydı.

Ruslar ise hiçbir devletin tavassutunu kabul etmedikleri gibi Osmanlılar'ın Kırım'ı ilhakı karşısında sessiz kalmasından cesâretlenerek İstanbul'daki elçileri **Bulgahof** vasıtasıyla bu işgalin kayıtsız şartsız kabulüne dair bir vesikayı Bâb-ı Âliye verdirdiler. Bunu duyan Prusya elçisi Bab-ı Âliye gelerek bu teklifin reddedilmesini, Rusya'nın daha ileri gitmesi halinde harp çıkarsa kendilerinin de Osmanlılar'la birlikte Rusya'ya karşı savaşacaklarını hatta başta müttefiklerin de bulunabilceğini söyledi.

29 Kasım 1783 tarihinde şeyhülislâmın konağında bir toplantı yapılarak bu durum müzâkere edildi. Rusya ve Avusturya'ya karşı yeni bir harp göze alınamadığından Prusya'nın teklifi bir kenara bırakıldı. Bununla beraber Rus ültimatomunun da hod be hod kabulü doğru görülmediğinden hâlâ Fransa ve İngiltere'nin tavassutlarının sağlanmasına karar verildi. Bu durumu haber alan Rus elçisi Fransa ve İngiltere'nin tavassutlarının asla kabul edilmeyeceğini bildirerek bir iki gün zarfında takdim ettiği senedin imzalanmaması hâlinde devletinin Osmanlı'ya karşı ilân-ı harp edeceği tehdidinde bulundu. Osmanlılar

bu tehdid karşısında yalnız kalmış oldukları gibi yeni bir harbi de göze alamadıklarından nihâyet 9 Ocak 1784 tarihinde kendilerine sunulmuş olan senedi imza ederek Ruslar'ın Kırım emrivakisini kabul mecburiyetinde kaldılar.

O sırada rahatsızlığından dolayı konağından bulunan kaptân-ı derya Cezâyirli **Hasan Paşa** azledilen vezir-i azam **Halil Hâlid Paşa**'nın yerine vekâlet etmekteydi. Bu sebeple senedi mühürlemek için kendisine götüren **Beylikçi Râşid Efendi**'ye şu mânidar sözleri söylemiştir:

"- *Bu sulh, sulh değildir! Âdâ-yı dinin hâlimizi böyle gördükçe bununla iktifa etmeyerek çeşitli tekliflerle memlekete el uzatacaklarından ve hiç olmazsa Tuna hudud olsun diyeceklerinden şüphe yoktur. Bize göre hemen başımızın çaresine bakmak ve intikam için hazırlanmak lâzımdır. Sonra pişmanlık fayda vermez.*"[290]

Gerçekten bu sözler kısa bir müddet sonra bir kehânet gibi zâhir olacaktır ki, bu durum ileride anlatılacaktır. Ruslar Kırım emrivâkîlerinin kabulünden sonra Osmanlı Devleti'ne dayatma mâhiyetinde seksen maddelik bir ticaret anlaşması sundular. Kendileri için birçok avantaj sağlayan bu teklif de güç belâ altı maddesi değiştirelerek mecburen kabul edilmiştir.

g. 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşlarından Önceki Hâdiseler

Rusya karşısında mâruz kalınan askerî ve siyâsî başarısızlıklar vezir-i azam **Halil Hâmid Paşa**'nın halk nezdinde itibarını sarsılmasına ve hasımlarının çoğalmasına sebep olmuştu. Bu rakip ve muârızları arasında Cezayirli **Hasan Paşa** başı çekmekteydi. Diğer taraftan **Halil Hâmid Paşa**'nın para tedariki ve harp hazırlığı maksadıyla giriştiği ıslâhat hareketleri de yeniçeri ocağında bir huzursuzluk ve muhâlefet doğurmuştu. Paşa askerlikle alâkası olmadığı hâde "**esâmi**" nâmı altında ocaktan maaş alan bir kısım muhayyel veya tufeyli şahısları

290 **Cevdet** Târihi, C.IV. sh. 57

tesbitle onların maaşını kestirmişti. Ayrıca yeniçerilerin maaş zamlarını da ilga ederek dört yüz kese akçeden fazla bir tasarruf sağlamıştı. Bir de yeni bir askerî sınıf ihdasına teşebbüs etmişti ki; bu durum da yeniçerilerin itibar kaybetmeleri korkusunu doğurmuştu.

Bütün bu sebeplerle yeniçeriler arasında bir kaynaşma görüldü. Bir gün geç saatte yeniçeri ağası defterdar **Nazif Efendi**'yi bu kaynaşmadan haberdar etti. O da vaktin geç olmasını aldırmayarak Padişah huzuruna çıkıp **Halil Hamid Paşa**'nın zikredilen icraatlarına karşı ocakta bir isyan ihtimalinin belirdiğini bildirdi.

*"Bir gün evvel yapılan bir toplantıda hâzinenin çok kötü durumu bahis konusu olunca, masrafın azalması için padişahın bir müddet Bursa veya Edirne'de oturması bahis konusu olmuş, lâkin **Halil Hamid Paşa**:*

«- Doğru, lâkin efendimiz pek ihtiyardır.» diyerek bunu reddetmişti. Paşanın düşmanları o zaman hemen hünkâra koşup:

*«- **Halil Hamid Paşa**, **Sultan Mustafa** zamanındaki ıslâhatı ihya ederek onun usulüne mâil bulunduğunu göstermiştir. Esasen bu yüzden **Şehzâde Selim**'e taraftardır. Şimdi de efendimizin pek ihtiyar olduğunu söyleyip şehzâdeyi cülus ettirmeğe zihinleri alıştırıyor. Esasen ocaklıyı da gücendirmekten maksadı bir fitne ayaklandırıp arada işi görmektedir.» dediler.*

*Bu ihbardan dolayı **Birinci Abdülhamid**'in hayret ve hiddeti devam ettiği sırada sadrıâzamın düşmanlarından olan defterdar **Nazif Efendi** de saraya gelmiş, bir de, terakkilere âid zamları vermemesi yüzünden ocağın ayaklanmak üzere bulunduğu haberini yetiştirmişti. Padişah bu paranın askere derhal dağıtılıp bir hâdiseye meydan verilmemesini emretti. Fakat, bütün bunlar onun zihnini iyice bulandırdı. Az sonra da gözü tekrar şeyhülislâmlıkta olan **İvaz Paşazâde İbrahim Bey** de **Birinci Abdülhamid**'in hemşiresi **Esma Sultan**'a bir tezkere gönderip:*

«- Vezirin Hünkâra kasdi vardır.» diye bildirmişti."[291]

Bu sebeple 31 Mart 1785 tarihinde **Halil Hâmid Paşa** vezir-i azamlıktan azledirek Gelibolu'ya sürüldü. Yerine Özi Kalesi muhâfızı **Şahin Ali Paşa** tâyin edildi. O İstanbul'a gelinceye kadar da Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'nın kaymakam sıfatıyla işleri yürütmesi emredildi. İşte tam bu sıradaydı ki; Ruslar'ın Bâb-ı Âli'ye sundukları üç maddelik Kırım senedini Cezâyirli **Hasan Paşa**'nın vezir-i azam vekili olarak imzalaması icab etmişti.

*"Aynı gün **Halil Hâmid Paşa**'nın en yakın mesai arkadaşı olan şeyhülislâm Dürrîzâde **Seyyid Mehmed Ataullah Efendi** azledilip yalısında oturmağa memur edildi. **İvaz Paşazâde İbrahim Bey** de umduğu gibi şeyhülislâmlığı kaptı. Yine eski sadrâzamın adamlarından Ağrıboz muhâfızı **Raif İsmail Paşa**'nın da vezareti kaldırılıp Lefkoşa'ya sürgün edildi. Gerek o, gerek **Ataullah Efendi**, **Şehzâde Selim**'i cülûs ettirme dâvasında **Halil Hâmid Paşa** ile birlik olmakla ittiham edilmekteydiler. Gelibolu'dan Bozcaada'ya nakledilen **Halil Hâmid Paşa**'nın düşmanları neticede O'nun öldürülmesi fermanını da temin ettiklerinden burada idam edilerek kesilen başı İstanbul'a gönderildi (27 Nisan 1785). Paşanın yakınlarından olup Lefkoşa'ya sürgün edilen **Raif İsmail Paşa**'yı da **Karakethudazâde Ali** yolda yetişerek katletti. Bu hâdiselerden sonra, evvelce yalısında oturmağa memur edilmiş olan eski şeyhülislâm **Dürrizâde Ataullah Efendi** de kethüdası **Osman Efendi** ile beraber hac vazifesini ifa etmeleri bahânesiyle ve aslında sürgün olarak Hicaz'a gitmek üzere bir gemi ile yola çıkarıldılarsa da, esasen rahatsız bulunan **Ataullah Efendi** Gelibolu'ya varıldığı zaman vefât etti."*[292]

Şahin Ali Paşa tâyininden on iki gün sonra İstanbul'a gelerek vazifeye başladı. Dürüst ve çalışkan bir adam olan yeni vezir-i azamın ömrü hep taşrada geçtiği için merkezin ahvâl ve

291 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2626 vd.

292 A.y.

nizamından bîhaberdi. Üstelik okuryazar da değildi. Bu sebeple Padişah ile O'nun arasında kalması gereken bazı gerçekler fâş oluyordu. Bu sebeple 21 Ocak 1786 tarihinde azlolunarak kendisi Selânik Sancakbeyliği ile tekrar taşraya gönderildi. Yerine **Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa**'nın kethüdası iken Mora vâlisi yapılmış olan **Yusuf Paşa** getirildi.

Roma'nın sukutundan sonra İstanbul "**II. Roma**" olarak adlandırılmış ve Ortodoks hıristiyanlığın merkezi ilân ve kabul edilmişti. Bizans'ın sukutundan sonra ise Ruslar, Moskova'yı "**III. Roma**" ilân etmiş ve ortodoksluk âlemini liderliğinin kendilerine intikal ettiği iddiasını benimsemişlerdi. Daha sonra Rusya'yı bir imparatorluk hâline getirmiş olan "**deli**" lâkaplı **I. Petro** (1682-1725) Bizans varisliğini millî bir siyâset hâline getirmişti. Gerçek olup olmadığı şüpheli de olsa O'na atfedilen meşhur bir vasiyetnâme ile Bizans varisliği bir nass sadakatiyle benimsenerek sıcak denizlere inmek O' nun haleflerince Rus siyâsetinin ana istikameti hâline gelmiştir. İşte bu sebebleydi ki; 1783 Yılı'nda Kırım'ı ele geçiren Ruslar bununla yetinmeyerek Osmanlılar'a yeni yeni gâileler çıkarmaktan geri durmadılar.

Geçmişteki tecrübelerle en kolay tahrik edilebilecek bir topluluk olarak Ortodoks Rumlar'ı gören **II. Katerina** onların gönüllerini celb edebilmek için torununa **Konstantin** adını verdiği gibi O'nu Yunanca öğrenmesi için Rus asıllı muallim ve mürebbiyelere teslim etti. Maksadı kendisi Kırım tacını giymek bu torununu da küçük yaşına rağmen oraya vâli tâyin etmekti. Bunun için gösterişli bir merâsim plânladı. Yer olarak da Özi Irmağının Karadeniz'e döküldüğü yerdeki Kerson Şehri'ni seçti. Buraya başta Avustuya imparatoru **II. Josef** olmak üzere bütün Avrupa diplomatlarını celp eden **Katerina** 1787 Yılı'nda şehrin girişinde kurulan zafer takları altından geçerek tantanalı bir sûrette buraya geldi. Bu zafer taklarının üzerine "**Bizans Yolu**" kelimelerinin yazılmış olması câlib-i dikkatti. Bu ifade O'nun tertip ettiği bu merâsimdeki maksadını açıkça ortaya koyuyordu.

Osmanlı Devleti aralarında Osmanlı topraklarını paylaşamak üzere bir anlaşma yapmış olan **II. Katerina** ile Avusturya imparatoru **II. Josef**'in Kerson şehrine gelerek yaptıkları gösteriden rahatsız oldu. Alelacele hazırladığı bir donanmayı Özi Irmağının mansabına (denize döküldüğü yere) gönderdi. Bu duruma kızan Çariçe **Katerina, II. Josef**'e:

"- *Görüyor musun, Türkler çeşme fâicâsını unutmular!*" dedi.

Ruslar'ın Osmanlı'ya karşı hâsımâne tavırları sâdece Kerson'daki bu gösteriden ibâret değildi. Ülke dâhilindeki bütün konsolosları gayr-i müslim teb'ayı devlet aleyhine tahrik ediyor, Rus ticâri gemileri de aradaki anlaşmaya aykırı olarak bazı men edilmiş emtiayı Osmanlı ülkesine sokuyorlardı. Bu gelişmeler karşısında İngiltere ve Prusya Osmanlı Devleti'ni Ruslar'a harp edilmesi hususunda boyuna teşvik ve tahrik ediyorlardı. Zira Prusya Avusturya'nın gittikçe kuvvetlenmesinden kendi geleceği hesabına rahatsızlık duyuyor, İngiltere ise, Rusya nezdindeki ticârî imtiyazlarını kaybetmiş olmaktan dolayı bu devlete muârız bir duruma gelmiş bulunuyordu. Üstelik bu imtiyazlar İngitere'den geriye alındıktan sonra O'nun rakibi bulunan Fransa'ya verilmişti.

Tâkip ettiği siyâsete bu iki devletin muhâlif olduğunu üstelik bunların Osmanlı'yı Ruslar'la harp etmeye teşvik ettiklerini bilen **Katerina** Özi mansabına bir Osmanlı donanmasının gönderildiğini görünce muhâlefetini bir müddet gizlemek ve ileriye tâlik etmek ihtiyacını hissetti. Bu sebeple Rus ve Avusturya elçilerine Osmanlı'yı oyalayarak kendilerine zaman kazandırmaları tâlimatı verildikten sonra **Katerina** Kırım tacını giymekten vazgeçerek payitahtına döndü. Esasen Kırım tacı diye bir şey yoktu. Hatta Osmanlı tacı diye de!..

Bu gelişme üzerine İngiltere ve Prusya'nın Rusya'ya karşı muhâlefetlerinin psikolojik değerini kavrayan vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa** "**Aynalıkavak Kasrı**"nda İngiliz elçisini kabul ederek Rus tehdidlerine karşı ne yapılabileceği hususunda

O'nun düşüncelerini öğrenmek istedi. İngiliz elçisi vezir-i azama şu beyanda bulundu:

"-*Çariçe, nâil olduğu gâlibiyetten mağrur olarak, bundan böyle Devlet-i Aliyye'yi yalnız tehdîd ederek istediklerini elde edebilir kanaatindedir. Bâb-ı Âli sebat göstererek ve metânetle, evvelbaharda donanma-yı hümâyûnu mükemmel olarak Karadeniz'e çıkarır; Özü, Bender ve Hotin serhadlerini kudretli bir serasker emrinde 40-50 bin askerle takviye ederse,* ***Katerina*** *haddini bilir. Özellikle Rıslar'ın mevcud tedârikleri hep borç ile vücûda getirilmiştir. Zâhiren harbe arzulu görünüyorlarsa da, hakikatte ceng istemeyip, mugâlata ile merâmlarına nâil olmak yolunu tutmuşlardır. Bunların hepsi bir nümâyiştir. Asıl maksadları İran'ı istilâdır. Devlet-i Aliyye tedâriksiz bulunur ve Rusya, hudûd-ı memâlik-i şahâne karşısında, askerî satvetini göstermek sûretiyle muzır isteklerine nâil olursa, bütün kuvvetini Lezgi üzerine havale ile İran'ı alacak ve sonra, daha kuvvetli olarak, Osmanlılar'a dönecektir. Gerçi Devlet-i Aliyye, Avusturya'dan çekiniyorsa da, bunların dâhilî ahvâlleri pek karışık ve taraf taraf ihtilâller çıkması muhtemeldir. Onun için bu cihetten mutmain olunarak askerî hazırlıklar ilerletilip, metânet gösterilirse, Çariçe ceng istemek şöyle dursun, sulhun muhafazası sebeplerini araştırmaya mecbûr kalacak ve Fransa'nın arabuluculuğunu ricâ edecektir. O zaman da istenileni elde etmek kolaydır.*"

Müteâkiben huzura çağrılan Prusya elçisinin söyledikleri de bundan farklı değildi.

Bu sırada Osmanlılarla Ruslar arasında pek çok ihtilâflı mesele vardı. Bunlar şöyle hulâsa edilebilir:

1. Eflâk ve Buğdan meselesi
2. Gürcistan meselesi
3. Bazı Kafkas kabilelerin Kuban Nehri'ni aşıp Rus arâzisine taarruz etmekte olmaları meselesi
4. Rus tüccarlarından alınan vergiler meselesi
5. Cezayirlilerin zapt ettiği Rus gemileri meselesi

6. Tuna kıyılarında Osmnalı Devleti'ne tâbi Kazaklar'ın yağmacılıklarına engel olmak için buradan uzakalştırılmaları meselesi

7. Varna'ya bir Rus konsolosunun tâyini meselesi

8. Kılburun tuzlalarından çıkan tuzun yarısını Ruslar'a verilmesi meselesi vs.

Bunların hiçbirinin aslı faslı olmayıp hepsi de Ruslar'ın hır çıkarmak için ileriye sürdükleri bir bahâneden ibâretti. Bazıları tamamen uydurmaydı. Diğerlerinde de Osmanlılar'ın fiilen ve hukuken haklı oldukları gün gibi âşikârdı. Bu durum Reis-ül Küttap **Süleyman Efend**i taarfından Rus elçisi **Bulgahof**'a muknî bir sûrette anlatıldı. (Temmuz 1787) Bu sûretle Rus itirazları biraz yatışmış gibi olduysa da bir müddet sonra İseknederiye'deki Rus konsolosunun bazı Çerkes beylerini tahriki neticsinde Mısır'da isyan çıkması ve bu isyana Ruslar'ın müşevvik olmaları Osmanlı- Rus anlaşmazlığını yeniden alevlendirdi. Ancak Mısır'daki kargaşasnın bir evveliyatı vardı ki; aynen şöyledi:

*"**Ebuzzeheb Muhammed Bey**'in vefâtından sonra Mısır'ın idâresi onun kölelerinden ve yetiştirmelerinden **Murad** ve **İbrahim Bey**lerin eline geçmişti. Onlara ve kendilerine tâbi olanlara "**Muhammediye**" denirdi. **Muhammed Bey**'in yakın arkadaşı büyük **İsmail Bey** ise, bunlara tâbi olmamış bulunuyordu. Kendisi ve arkadaşı **Cidavî Hasan Bey** «**Aleviyye**» adlı ayrı bir parti teşkil etmekteydiler. Bu parti ve taraftarları, Osmanlı Devleti'ne tamamen sâdık ve bağlı kimselerden mürekkepti. Mısır'a, ilk zamanlar büyük **İsmail Bey** hâkim olmuşsa da, **Cidavî Hasan Bey**'in kendisinden ayrılıp öbür tarafa geçmesi üzerine mücâdeleyi kaybederek Suriye'ye kaçmış, böylece kudret ve hâkimiyet tamamen **Murad** ve **İbrahim Bey**lere geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra evvelâ **Cidavî Hasan Bey**'in «**Muhammediye**» partisiyle, sonra **Murad** ve **İbrahim Bey**lerin birbirleriyle aralarının açılmasıyla başlıyan ve devam*

*edip giden mücadele yüzünden Mısır'da rahat, huzur ve âsâyiş kalmamıştı. Devlet bu hâle son vermek için o sırada İnebahtı muhâfızı bulunan eski sadnâzam **Yeğen Mehmed Paşa**'yı Mısır vâliliğine tâyin etti.*

***Yeğen Mehmed Paşa**, yeni vazifesine tâyininden ancak bir yıl sonra Mısır'a gelerek işine başladı (Kasım 1785). Bu sırada **Murad** ve **İbrahim Bey**ler barışmış bulunuyorlardı. Lâkin devlet, Mısır meselesini kat'î bir sonuca bağlamak azmindeydi. Bulutkapan **Ali Bey**'in yanında yetişmiş bulunduğu için Mısır meselelerine vukufu bulunan **Cezzar Ahmed Paşa**, kendisine sorulması üzerine bu hususdaki düşüncelerini devlete mufassal bir rapor hâlinde bildirdi. Bu raporun özeti şuydu:*

Mısır üzerine kuvvet gönderilirse, birbiriyle rekabet ve mücâdele hâlinde bulunan beyler derhal birleşirler. İlk iş olarak da çöl araplariyle bir olup tüccarın ve halkın malını ve eşyasını yağma ederler. Sonra Said taraflarına çekilerek Mısır'a gelen zahire yollarını keserler. Mısır, tamamen zahiresiz kalır. Hele gelen kuvvetler bunlara yenilirse durum çok kötü olur. Bunun için bu işi başaracak kudret ve cesârette bir kumandana ihtiyaç vardır.

***Cezzar Ahmed Paşa**, neticede bu iş kendisine verilirse devlete sadakati dolayısıyla sâdece hizmet için ve hiçbir masraf talep etmeden, meseleyi halledeceğini ve hattâ neticede Mısır vâliliğine tâyininde bile ısrar etmeyip Mısır, Şam vâliliklerinden birisine ve hattâ yine Sayda vâliliğine razı olacağını söylüyordu.*

*Şüphesiz ki, derya kaptanı Cezâyirli **Hasan Paşa**'nın nüfuzu, bu işin onun sevmediği ve tutmadığı **Cezzar Ahmed Paşa**'ya verilmesine mâni idi. Esasen kendisine de fazla itimad edilmiyor ve bir kere Mısır'a hâkim olduktan sonra o bölgeden elini çekmek istememesi mümkün görülüyordu. Aynı zamanda Hac emiri bulunduğu için bu meselenin hacdan sonra halledi-*

leceği kendisine bildirdi. Lâkin ileri sürdüğü mütalâalar da uygun görülüp bu işin kat'î şekilde halli derya kaptanı Cezâyirli ***Gâzi Hasan Paşa****'ya verildi.*

Bu sırada Mısır vâlisi bulunan ***Yeğen Mehmed Paşa****'yı hiçe sayan* ***Murad*** *ve* ***İbrahim Bey****ler, uydurma ağır vergilerle halkı ezmekteydiler. Evvelce İngilizler, hind ticaret mallarını Süveyş'e getirmek için müracaatta bulunmuşlardı. Bu istekleri, bazı siyasî mahzurlar yüzünden o zaman kabul edilmemişti. Fransızlar, bu sefer* ***Murad*** *ve* ***İbrahim Bey****lerle büyük paralar karşılığında gizlice anlaşmış bulunuyorlardı. Bu anlaşmanın bir maddesine göre de, Osmanlı Devleti Mısır'a asker sevkederse, Fransa devleti* ***Murad*** *ve* ***İbrahim Bey****lere yardım edecekti. Esasen Mısır hülyasını kurmaya başlamış olan Fransa bu bahâne ile o bölgeye müdahale fırsatını ele geçirmiş olacaktı. Bütün bu durumlar, devletin Mısır işlerine acele bir hâl çâresi bulmasını gerektiriyordu. Bir taraftan da Rakka vâlisi Keki* ***Abdi Paşa****'ya, karadan Mısır'a yürümesi için gizli bir emir verilmişti. Lâkin* ***Abdi Paşa****'nın asker toplayışını kendileri için sanan Milli aşireti reisi* ***Timur Bey****, Paşa'yı Urfa'da muhâsara ettiği için bu vazife Gazze mütesellimi* ***Derviş Bey****'e verilmiş ve* ***Çapanoğlu (Cebbarzâde) Süleyman Bey****'e de kuvvetleriyle ona katılması bildirilmişti.*

Derya kaptanı ***Gâzi Hasan Paşa****, 1786 Yılı Haziranı'nda donanma ile birdenbire İskenderiye'ye geldi. Bu beklenmeyen hal ve* ***Gâzi Hasan Paşa****'nın büyük şöhreti, kölemenlerin paniğe kapılmasına sebeb oldu.* ***Murad*** *ve* ***İbrahim Bey****ler Mısır ulemasını araya koyarak bundan sonra rahat duracaklarını ve devletin emirlerinden çıkmıyacaklarını, birkaç yıldır birikmiş vergilerini (Mısır irsaliyesi) derhal ödeyeceklerini bildirip afvolunmalarını istediler. Bu ricalarını anlatan ve bütün Mısır ulemasının imzasını taşıyan bir mahzar hazırlayıp İstanbul'a ve bir örneğini* ***Hasan Paşa*** *ile Cidde vâlisi* ***Ahmed Paşa****'ya*

*gönderdiler. **Gâzi Hasan Paşa**, evvelâ bu işe tam selâhiyetle memur olduğunu bildirerek İstanbul'a gönderilen kâğıdı alakoydu. Dellâllar vasıtasiyle Osmanlı tüccar ve gemi sahiplerinin, üç gün içinde Mısır'ı terketmedikleri takdirde, öldürülüp mallarının yağmalanacağını ilân etmiş bulunan **Murad Bey**, bu sefer **Yeğen Mehmed Paşa**'nın eteklerini ve ayaklarını öperek, afvı için tavassutta bulunmasını istedi. O da Mısır ûlemasından mürekkep bir hey'eti bu maksatla gönderdi. **Gâzi Hasan Paşa**, kölemenlerin Reşid mevkiini tutmaya hasırlandıklarını duyarak daha evvel davranıp oraya gitmiş, İskenderiye'de Cidde vâlisini bırakmıştı. Hey'eti Reşid'de kabul etti Bu görüşmede, başka bir hava esti. Hey'ete kölemenlerin afvından ziyâde halkı korumak ve zulümden kurtarmak için buraya geldiğini ve Padişah'ın emrinin de bu olduğunu söyleyerek hiçbir şeyden korkmamalarını bildirmişti. Buna çok sevinen bey'et Padişah'a ve Paşa'ya çok dualar ederek geri döndü.*

Gazi Hasan Paşa**, bundan sonra halka hitaben bir beyannâme yayınladı. Bunda kölemenlerin halkı kanunsuz ve ağır vergilerle nasıl ezdikleri anlatılıyor, yaptıkları zulüm ve kötülükler sayılıyor, bütün bunların kaldırıldığı, bundan sonra **Kanuni Sultan Süleyman Han** devrindeki verginin tatbik edileceği, bütün bunlara sebcb olan **Murad** ve **İbrahim Bey**lerin şiddetle cezalandırılacağı bildiriliyordu. Bu beyannâme, her yerde büyük bir sevinçle karşılandı. **Murad** ve **İbrahim Bey**ler afvedilmeyeceklerini anlayınca, karşı koymaya karar verdiler ve **Gâzi Hasan Paşa**'ya devlet alacağı olarak ne istiyorsa ödeyeceklerini, buna karşılık kendisinin de Mısır'dan gitmesini, aksi hâlde savaşacaklarını bildirdiler. Esasında, **İbrahim Bey** savaşa taraftar değildi. Ancak **Murad Bey**'in yarattığı bir oldu-bittiyi kabul zorunda kalmıştı. Bu işin âkıbetini düşündükçe, hatâlı davranışlarının kendilerini çâresiz bir felâkete sürüklediğini anlıyordu. Bu yüzden, **Murad Bey**le arası açıldı. **Murad

*Bey ise, büyük bir kuvvetle kaptan paşanın üzerine yürüdü. Bu sırada Mısır halkı, kölemenler aleyhine galeyan hâlinde bulunuyor, **İbrahim Bey** ûlema vasıtasiyle halka nasihatler ettirerek bunu yatıştırmaya çalışıyordu.*

***Gâzi Hasan Paşa** sür'atle harekete geçerek gemilerle Nil Nehri'ni aştı. Rahmaniye'de kölemenlerin öncü kuvvetlerini dağıttıktan sonra altı saat süren bir meydan savaşı sonunda **Murad Bey**in sekiz bin kişilik orduşunu ağır bir hezimete uğrattı. Diğer kölemen beylerinin kuvvetleri de Osmanlı kuvvetlerine yenilince, **Gâzi Hasan Paşa** Kahire üzerine yürüdü. Vâli **Yeğen Mehmed Paşa**'nın daha evvel davranışı üzerine şehir kapılarını kapamaya muvaffak olamayan **İbrahim Bey**, kaçmak zorunda kaldı. Bütün şehir halkı, Osmanlı padişahına sadâkatlerini bildirerek vâlinin etrafında toplanmışlardı. Bulak mevkiine gelen **Gâzi Hasan Paşa**, durumu haber alınca ertesi günü Kahire'ye girdi. İlk iş olarak **Murad** ve **İbrahim Bey**lerin ve onlarla birlikte kaçanların mal ve mülklerine el koyup evleri mühürlendi. Şeyh ül-beledlik (Belediye reisliği) devlete sâdık "**Aleviyye**" partisinin başkanı olup o sırada Mısır'ın haricinde bulunan büyük **İsmail Bey**'e, Mısır Hac emirliği **Cidavî Hasan Bey**'e tevcih edildi. Bunların en mühimini 26 Ekim 1786 tarihinde Rakka vâlisi **Abdi Paşa**'nın Çerce savaşında kölemenlere karşı kazandığı büyük zaferdi. Buna mükâfat olarak kendisine Mısır vâliliği verildi. **Yeğen Mehmed Paşa** ise, Diyarbekir vâliliğine tâyin olundu."*[293]

Bütün bu hâdiselerin ana muharrikinin Ruslar olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. İskenderiye'deki Rus konsolosunun **Murad** ve **İbrahim Bey**ler'e gönderdiği mektupların ele geçmesiyle bu gerçek sâbit oldu. Bu mektuplardan biri **Murad** ve **İbrahim Bey**ler'e bizzat **Katerina** tarafından yazılmış bulunuyordu. **Katerina** bu mektubunda aynen Kırım meselesinde

293 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2630 vd.

olduğu gibi bu çerkes beylerini de Osmanlı'nın esaretinden (!) kurtararak istiklâl kazandıracağı vaadinde bulunuyor ve bu maksadla bir Rus donanmasının yakın zamanda kendilerine yardım etmek için Mısır'a gönderileceği bildiriliyordu. Ayrıca bu çerkes beylerine yine **Katerina** tarafından gönderilen bir diğer mektupta da isyanlarının meşru olduğu istiklâllerini kazanmaları için kendilerine her türlü yardımın yapılacağı bu hususta İskenderiye'deki konsolosla görüşülmesi tavsiye ediliyordu.

Kırımlılar'ı nasıl aldatmışsa Mısır zadegânını da **Şâhin Giray** gibi elde edip aldatmaya çalışan Ruslar'a isyancı çerkes beyleri güvenemediler. Zira Kırım'ın âkibeti karşısında böyle bir güvenmenin mevzubahs olmayacağı gibi Mısır'ın Kırım gibi Rusya'ya yakın bir memleket olmadığı için Ruslar'ın bu işe müdahalelerinin Osmanlılar tarafından nefret ve şiddete sebep olmasından korktukları için Said taraflarında ikametlerine tahsis edilecek bir yerde oturmaları şartıyla afvedilmelerini talep ettiler. Bu talebin onların etrafına topladıkları askerleri dağıtmaları şartıyla kabul edileceği söylenmesi üzerine bu şartı kabul etmeyerek isyanlarına devam ettiler. Fakat 17 Ocak 1787 tarihinde Osmanlı ordusuyla giriştikleri bir savaşta hezimete uğradılar. Askerlerinin bir kısmı kaçtı bir kısmı da öldürüldü. Geri kalanlar da teslim oldular. **Murad** ve **İbrahim Beyler** kendilerine sâdık kalan birkaç yüz kişiyle kaçıp canlarını güçlükle kurtarabildiler.

Bu sırada yeni bir Rusya ve Avusturya savaşı başlamak üzereydi. Bu sebeple Mısır gâilesini kat'î bir sûrette halletmek isteyen Osmanlı Devleti Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'nın teklifi üzerine isyanın elebaşıları afvedilerek her birinin etrafında adam bulunmaksızın belli birer yerde ikamet etmelerine müsaade etti.

ğ. 1787-1792 Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşı

Mısır'daki gâile bertaraf edilirken Ruslar'ın İskenderiye

konsolosu müşevvik **Baron Konus** yakalanıp tevkif edilmişti. Bu sırada **Katerina**'nın eski âşıkı **Potemkin** ciddi bir sûrette harp taraftarıydı. Lâkin **Katerina** İngiltere ve Prusya'nın aleyhtar tavırları sebebiyle müteredditdi. Aynı şekilde **I. Sultan Abdülhamid** de yeni bir savaşa taraftar değildi. Rusya'yla ihtilâflı olan meselelerin müzâkere yoluyla halledilmesini istemişti. Bu sebeple Reis-ül küttap **Fevzi Efendi** –yukarıda izah edilmiş olduğu üzere Rus büyükelçisi **Bulgahof**'la iki kere müzakerelerde bulunmasına rağmen sarih bir anlaşmaya varılamamıştı. İkinci görüşmede **Bulgahof** devletine danışmak için mehil istedi. Bu görüşmeden on gün sonra 14 Ağustos 1787 tarihinde vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa**'nın riyâsetinde durumun değerlendirilmesi maksadıyla bir toplantı yapıldı. Burada Rus iddialarına verilmiş olan ültimatom mâhiyetindeki cevaplar izah edildikten sonra Şeyhülislâm'ın gerekli olan fetvayı vermesiyle Rusya'ya karşı ilân-ı harp kararı alındı. Bu karar gizli tutularak üç gün sonra yani 17 Ağustos'ta Rus büyükelçisi Bâb-ı Âli'ye çağrıldı ve kendisine şöyle denildi:

"- *Şimdiye kadarki görüşmelerle çok vakit kaybedildi. Anlaşmaya aykırı olarak istilâ etmiş olduğunuz Kırım'ı iâde eder misiniz?.. Yoksa ne dersiniz?*"

Bu beklenmedik sözler karşısında şaşırşan **Bulgahof**:

"- *Devletime yazayım. Artık irâde kendilerinindir!*" karşılığını verdi.

Rusya'ya ilân-ı harbe taraftar olup böyle bir karar almış olan **Koca Yusuf Paşa**:

"- *İşte bu kâfirin hâli böyledir!*" dedikten sonra Şeyhülislâm bir dua okudu ve **Bulgahof** ile tercümanı **Pilzani,** Yedikule'ye gönderilip hapsedildi.[294]

Bu gelişme üzerine Fransa ve Avusturya elçileri araya girerek **Bulgahof**'un serbest bırakılmasını istedilerse de bu talep

294 Târih-i **Cevdet**, C.IV sh. 25

reddedildi. Üstelik her tarafa tamimler gönderilerek Osmanlı limanlarındaki Rus gemilerine el konulması emredildi. Bu sûretle hem Rus çariçesinin ve hem de Osmanlı hükümdarının harbe taraftar olmamasına rağmen her iki tarafın da mes'ul ve müessir adamları **Potemkin** ile **Koca Yusuf Paşa**'nın arzu ettikleri veçhile savaş hâli başlamış oldu. Aynı gün vezir-i azam Şeyhülislâm'la birlikte Padişah'ın huzuruna çıkarak bu emr-i vâkii O'na da güç belâ kabul ettirdiler. (21 Ağustos 1787)

Son derecede iyi niyetli ve halim selim bir şahsiyet olan **I. Sultan Abdülhamid** istemeyerek kabul ettiği bu savaş kararı üzerine vezir-i azama bir hatt-ı hümâyun göndererek bunda seferde israftan kaçınmasını, derhal kuvvetli bir ordu ve donanma hazırlanmasını, bu harbi mecbûrî kılan sebeplerin herkese iyice anlatılmasını ve şahsen sahip olduğu her şeyin bu uğurda sarfına âmâde olduğunu bildirmiştir. Ancak ne yazık ki; harp ilânı için erken davranmıştı. Zira sonbahar başlamak üzereydi. Ordunun sefere çıkabilmesi için en az beş altı aya ihtiyaç vardı. Bu durum da mâlî sıkıntılarla boğuşmakta olan Ruslar'a bol bol yetecek kadar bir zaman kazandırmaktaydı. Ruslar'ın üç beş ay daha diplomatik faaliyetlerle oyalandırılmasından sonra savaş kararının baharda verilmesi gerekirdi. Fakat vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa** İngiliz elçisinin telkinleri altında kalarak acele davrandı. Bu durum 1768 Yılı'ndaki Osmanlı-Rus savaşında işlenene benzer bir hatadan ders alınmamış olduğunu göstermekteydi. Nitekim harp ilânı kararı üzrine Mısır'dan İstanbul'a dönen Kaptan-ı derya Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** eski kethüdası olan vezir-i azamın bu zamanlama hatasından dolayı şiddetle muâheze etmiştir. Ne yazık ki; artık dönüşü olmayan bir yola girilmiş bulunuluyordu. **Hasan Paşa** Padişah'ın da talebi üzerine şahsî servetinden on iki bin kese altını hazineye teslim ettikten sonra derhal kuvvetli bir donanma hazırlamak için faaliyete geçti.

Elçilerinin İstanbul'da hapsedildiğini öğrenen Ruslar Karadeniz'deki bazı Osmanlı tüccar gemilerine tecâvüze kalkıştılarsa da o sırada çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle başarılı olamadılar. Hatta onların yetmiş kıta top çeken bir kalyonları Boğaz'ı geçerek Kavak Hisarı'na sığındı. Bu kalyon müsâdere edilerek Tersâne-i Âmireye getirildi.

"Osmanlı Devleti sınır kalelerine derhal kuvvet ve zahire gönderip hazırlığa başladı. Bir taraftan da Vize'de oturmakta olan Kırım hanzâdelerirden ***Şehbaz Giray*** *Kuban Hanı tâyin olundu. Bu seferin asıl gâyesi Kırım'ın Ruslar'dan geri alınması olduğu için eskiden Kırım Hanlarının yaptığı gibi* ***Şehbaz Giray*** *da hemen kardeşi* ***Mübârek Giray****'ı kendisine kalgay ve* ***Arslan Giray****'ı da nuruddin seçti.* ***Şehbaz Giray****, Özi taraflarına memur edilerek Bucak tatarlarını yanına alıp Besarabya'ya geldi.* ***Arslan Giray*** *ise Kuban tatar kuvvetleriyle Taman üzerinden Kırım'a yürüyecekti. Bunun gibi Kafkasya'daki Dağıstan ve Azerbaycan hanlarıyla Çıldır vâlisi* ***Süleyman Paşa*** *vasıtasıyla temas edilip savaşa iştirak vaadi alındı.*

Bu seferde ilk savaş hareketi, Kılburun'da cereyan etmiştir. O sırada Özi vâlisi bulunan ***İsmail Paşa****, harb ilân edilince Kılburun Kalesini zapta karar vererek Özi'den buraya kayıklarla altı bin asker gönderdi. Bu ise pek hesapsız bir hareketti. Çünkü* ***İsmail Paşa****'nın bu kuvvetleri yeniden takviyesine imkân yoktu. Ruslar ise, mütemadiyen yardım görebilirlerdi. Nitekim böyle oldu. Ruslarla gece yarısına kadar kahramanca savaştıktan sonra istirahate çekilen Osmanlı birliği, ertesi günü karadan ve denizden büyük ölçüde takviye almış olan* ***Suvorof*** *idâresindeki Ruslar'ın amansız bir taarruzuna uğrayarak bütün mensupları sonuna kadar yılmadan döğüştükten sonra hepsi şehid oldular. (Eylül 1787)*

Lâkin Ruslar bu gâlibiyetten istifade edemediler. Çünkü, hazırlıklarını tamamlamamış oldukları için büyük ölçüde ta-

arruza geçecek durumda değillerdi. Karadeniz'de bulunan donanmaları ise, şiddetli bir fırtınaya tutulup gemilerinin bir kısmı batmış, bazıları ise Osmanlılar tarafından zaptolunmuştu, bu kısımda Rus orduları başkumandanı prens ***Potemkin****, neticede muvaffak olamamakla beraber, Osmanlılar'ın daha ilk anda taarruza geçmeleri ve Karadeniz'de Osmanlı donanmasıyla başedilemiyeceğinin anlaşılması üzerine paniğe kapıldı. Bunun bir sebebi de bütün görünüşe rağmen kendi ordularının zayıf olduğunu bilmesiydi. Osmanlılar'a karşı uğranılacak bir mağlûbiyet ise, Rusya'yı en az Prut mağlûbiyetinden sonraki duruma düşürür, bütün kazançlarını kaybettirir ve Avrupa kuvvetler muvâzenesinde söz sahibi olmaktan çıkarırdı. Savaş politikasını tâkib etmekle hatâya düştüğünü anlıyordu. Daha doğrusu kendisi Osmanlılar'ın bir savaşa aslâ karar vermiyeceklerini hesaplayarak Osmanlı Devleti'nin bu zaafından istifade ile âzami avantajları elde etmek istemişti.*

Potemkin*, bir mağlûbiyetin bütün mesuliyetinin de kendisine yükleneceğini bildiğinden Prusya ve İngiltere'nin kuvvetle desteklediklerı Osmanlı Devleti'yle ya hemen anlaşmak veya Rusya'yı daha kolay müdafaa etmek için Kırımı tahliye ile çekilmek icabedeceğini düşünerek Çariçeye "****donanmanın mahvolduğunu****" yazıp bu ikinci şıkkı teklif etti. Olmadığı takdirde ise, bütün vazifelerinden afvını istedi. İkinci* ***Katerina Potemkin****'e şu cevabı gönderdi:*

«-Aklını, fikrini ve ruhunu toplayıp metin ol! Biraz sabırla Türkleri yeneceğine inan! Bana yazdığın gibi bütün vazifelerinden istifa ile bir tarafa çekilmeyi istemen cidden bir zaaftır. Bunları sana, iyi bir dostuma, iyi bir talebeme ve şimdiye kadar benden bile daha, çok vasıtalara mâlik olan sana yazıyorum. Beş yaşındaki çocuklar gibi aceleci olmuşsun. Kırım'ı boşaltmak Türkler'e ve Tatarlar'a imparatorluğun kalbine kadar giden yolu açmak demektir. Çünkü ovalarda ve çöllerde bir

savunma mevkii alınamaz.»"[295]

O senenin sonbaharı böyle geçti. İki taraf da baharda ciddi bir sûrette karşı karşıya gelineceğini hesap ederek var güçleriyle hazırlanamkydılar. Vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa** ile kaptan-ı derya **Cezayirli Gâzi Hasan Paşa** ordu ve donanmayı hazırlarken câmilerde vâizler de milletin hamiyyet duygularını kabartan vaazlarıyla orduya maddî mânevî destek olunmasını teşvik ediyorlardı. Osmanlı umûm-i efkârı Kırım gibi kadîm bir islâm beldesinin Rus esâreti altına düşmesinden muzdarip bulunduğu için hazırlıklara gönülden destek veriyordu.

Diğer taraftan İngiltere ve Prusya'nın Rus yayılmacılığı aleyhindeki tavırlarından istifade imkânları aranıyor ve onlar vasıtasıyla İsveç ile de bir ittifak sağlanmasına çalışılıyordu. Buna mukabil Rusya da İngiltere ve Prusya'nın bu muhâlif tavırları sebebiyle müteredddid davranan Avusturya'yı da yanına çekmeye çalışıyor ve hatta artık çökmekte olan Venedik'i bile türlü vaadlerle yanına çekmeye çalışıyordu.

aa. Avusturya'nın Bu Savaşa Dâhil Olması

Evvelce anlatılmış olduğu üzere Avusturya ile Rusya imparatorları arasında Osmanlı Devletini paylaşmak maksadıyla 1780 Yılı'nda bir anlaşma imzalamış bulunuyorlardı. Daha sonra tâdilâta uğrayarak genişletilmiş bulunan ve târihte "**Grek Projesi**" adıyla anılan bu anlaşmaya göre:

"*Osmanlı İmparatorluğu bir savaşla yere serildikten sonra Rusya, Turla, Aksu ve Özi nehirleri arasındaki yerleri doğrudan doğruya memleketine katacak, Akdeniz'deki bazı adaları da alacaktı. İstanbul alındıktan sonra müstakil bir Rum İmparatorluğu kurulacak ve* ***İkinci Katerina****'nın oğlu* ***Konstantin*** *bu devletin merkezi olacak olan İstanbul'da imparatorluk tâcını giyecekti.*

295 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2636 vd.

Eflâk, Boğdan ve Besarabya ise, Rusya'nı himâyesinde müstakil bir prenslik olacaktı. Buna karşılık, Küçük-Eflak ile Belgrad, Orsova, Vidin ve Niğbolu ile Lehistan sınırındaki Hotin, Venedikliler'in elinde bulunan Dalmaçya ve İstirya da Avusturya'ya verilecekti. Venedikliler ise, terk ettikleri bu yerlere karşılık Girid, Kıbns ve diğer bazı adalarla tatmin olunacaklardı. Bu anlaşma Eflâk ve Boğdan'ın Rus himâyesine geçmesi, buralarda gözü olan Avusturya'nın pek hoşuna gitmemişse de zamanla bu meseleyi de kendi lehine halletmeği umarak şimdilik bu duruma râzı olmuştu. Venedik Devleti de bu ittifaka dâvet olunmuş, lâkin askerî gücünün inkıraz hâlinde bulunduğunu ileri sürerek bir savaşa katılacak durumda bulunmadığını söylemişti. Yine bu anlaşmaya göre Rusya ile Avusturya arasındaki bir savaşa Prusya ile müttefikleri olan Alman devletleri karışırlarsa, Avusturya Rusya'ya yardım edecck ve Osmanlı Devleti'ni Küçük Kaynarca Andlaşması şartlarına uymıya zorlayacak, olmadığı takdirde bu savaşa katılacaktı."[296]

Avusturya bu anlaşmaya rağmen Osmanlı Rus savaşı başladığında müterediddid bir durumdaydı. Zira İngiltere ve Prusya'nın Rusya aleyhindeki tavırlarından çekinmekteydi. Lâkin Rusya O'nu sıkıştırarak kendilerinin tek başına da olsa Osmanlı'yı yenecekelri hususunda kat'î beyanları üzerine Avusturya tavır değiştirdi. Aksi takdirde Rusya'yla yapmış olduğu anlaşmanın kendisine sağladığı avantajlardan da mahrum kalacağını düşünerek nihâyet birlikte harekete karar verdi. Bunun üzerine Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi **Herbert** sefer tuğlarının çıkarılmak olduğu 9 Şubat 1788 tarihinde Bâb-ı Âli'ye gelerek aralarındaki ittifak sebebiyle bu savaşta Ruslar'ın yanında yer alacaklarını bildirdi ve memleketien dönmek için izin istedi.

Bu beklenmedik gelişme İstanbul'da büyük bir şaşkınlık yarattı. Bu durumda iki cephede birden savaşılmak mecbu-

296 A.g.e. sh. 2637

riyeti hâsıl olmuş bulunuyordu. Bu duruma çok üzülen **Koca Yusuf Paşa** serdar sıfatıyla hangi cephede bulunacaktı. Bunun için padişahın riyâseti altında bir toplantı yapıldıysa da buna dâir bir karara varılamadı. Yola çıkmaya hazırlanmış olan ordu ile Edrine'ye hareket edilerek orada cepheden gelecek haberlere göre haeket edilmesi kararlaştırıldı.

Sefere çıkılmadan önce Avusturya'nın bu emrivâkisi sebebiyle İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Avrupa hükümetlerine hitaben bir beyannâme gönderildi. Bunda Rusya'nın aradaki anlaşmaları ihlâl ederek bu savaşı başlatmış olduğu hususundaki deliller tâdâd edildikten sonra Avusturya'nın savaşa dâhil olmasının hiçbir haklı sebebi bulunmadığı, takriben elli seneden beri bu devletle münâsebetlerin dostâne bir sûrette yürütülmüş bulunduğu, "**Avusturya Verâset Harpleri**" imâ edilerek bu devletin mâruz kaldığı istilâ fâciları esnasında fırsattan istifadeye kalkışılmayıp ahde vefa gösterilerek âcizin üzerine varılmamış olduğu ortada iken gemileri fırtına sebebiyle zâyi olan Rusya'nın bunu bahâne ederek başlattığı savaşta O'nun yanında yer almasının mantıksızlığı, buna mukabil geriye çağırdığı elçisine Osmanlılar'ın dokunmayıp izzet ve emniyetle memleketine dönmesi için her türlü tedbirin alındığı beyan ve ifade edilmiştir.

Tabiatıyla bu haklı, mantıki sebep ve şikâyetler hiçbir ma'kes bulmamış ve Rusya'nın yalnızlaştırılması hususundaki faaliyetler neticesiz kalmıştır. Bu sırada **Koca Yusuf Paşa**'yı teşvik edenlerin başında gelen Şeyhülislâm **Müftüzâde Ahmed Efendi** Avusturya'nın ilân-ı harp etmiş olmasından dolayı büyük bir pişmanlık ve korkuya kapılarak makamına gelip gitmemeye başlaması üzerine azledilrek yerine **Mekkî Efendi** tâyin edildi. Ayrıca vezir-i azam, serdar-ı ekrem olarak cepheye gideceğinden O yokken işleri yürütecek bir kaymakam tâyini gerekiyordu. Padişah bu makama **Hacı Mustafa Paşa**'yı

getirmek istediyse de **Koca Yusuf Paşa**'nın muhâlefeti sebebiyle bu tâyin gerçekleşemedi. Yeniçeri Ağası **Hüseyin Ağa**'ya vezaret rütbesi tevcih edilerek kaymakam yapıldı. **Hacı Mustafa Paşa** da Boğaz muhâfızı tâyin edildi.

Harekete geçen ordunun ilk konaklama yeri olan **Dâvud Paşa** Kışlası'nda toplanıldığı 21 Mart 1788 tarihinde Padişah devlet ricalini sabah namazından sonra Hırka-i Şerif Odası'nda huzuruna kabul etti. Kendilerine bazı tavsiye ve nasihatlerde bulundu. Sonra da Sancak-ı Şerif'i teslime ederken:

"*-Seni Cenâb-ı Hakk'ın yardımına emânet ediyorum. Senden din ve devlete lâyık himmet ve sadakat umarım. İşlerine kimsenin karışması mümkün değildir. Reddin ve kabulün her ne veçhile olursa makbuldür.*" dedi ve sonra da yanındaki şehzâdesi küçük **Mustafa**'yı imâ ederek:

"*-Hatta evlâdım hakkında bile şikâyetin muteberdir.*" sözlerini ilâve etti.[297]

Sancak-ı Şerif'i alan **Koca Yusuf Paşa** derhal **Dâvud Paşa** Kışlası'na gitti. Burada hazırlıkları gözden geçirdikten sonra 22 Mart 1788 tarihinde ordu Edirne'ye gitmek üzere yola çıktı. **Koca Yusuf Paşa** harp tecrübesi olmayan aceleci bir adamdı. Bu sebeple bir kısım harp malzemesi ve hazine sandıklarını dahi almadan yola çıkmıştı ki; bunlar sonradan kendisine ulaştırılabilmiştir.

Ordu Edirne'ye varmadan yolda pek şiddetli bir yağmura yakalanarak perişan oldu. Neredeyse ordu efradı dağılacak bir hâle geldi. **Yusuf Paşa** binbir güçlükle disiplini sağlayabildi. Bu sûretle savaşın ve ordu idâre etmenin ne demek olduğunu anlamaya başladı. Nihâyet pek çok güçlükle Edirne'ye ulaşılabildi. Harp tecrübesi olmayan **Koca Yusuf Paşa** Edirne'de on beş yirmi gün kadar gereksiz bir sûrette vakit geçirdi. Burada serdar sıfatıyla Ruslar'a karşı mı yoksa Avusturyalılar'a karşı

297 Târih-i **Cevdet**, C.IV sh. 40

mı hareket etmeye öncelik verilmesi müzâkere edildi. **Yusuf Paşa** henüz hazırlıklarını tamamlamamış olduğunu düşündüğünü Avusturyalılar üzerine gitmeye karar verdi. İleride anlatılacağı üzere bu sırada Avusturyalılar'ın Buğdan'ın merkezi olan Yaş şehrini zaptetmiş oldukları haberi geldi. Fakat bu istikamette gidilecekken buranın Avusturyalılar'dan istirdad edildiği haberi geldi. Arkasından Avusturyalılar'ın **II. Josef** kumandasında büyük bir orduyla Belgrad'a karşı harekete geçtiği öğrenildi. Bu ve benzeri haberler alındığında O, hâlâ Edirne'de gereksiz yere vakit geçirmekteydi.

bb. İlk Çarpışmalar

Avusturyalılar **Koca Yusuf Paşa**'nın sandığının aksine olarak altı ayrı ordu hâlinde iki yüz bin kişilik bir kuvvet toplamışlardı. Bunların harp plânları şöyleydi:

Bir ordu İmparator **Josef** kumandasında Belgrad ve Vidin taarflarına saldıracaktı. Diğer bir ordu da Prens **Koburg** kumandası altında Eflâk ve Buğdan'a saldırıp buraları zaptedecekti. Hırvatistan tarafındaki orduları da Bosna'ya karşı harekete geçecekti. Bu sırada serhadlerden bazı iyi haberler alındı. Bosna üzerine sevk edilen Avusturya ordusu saldırıya geçmeden buranın muhâfızı **Bekir Paşa**'nın düşmana karşı bazı başarılı akımlar gerçekleştirdiği öğrenildi. Bu arada **Bekir Paşa** Bosna-Belgrad yolunu kapatmış olan sırpları da cezalandırdı. Serhad askerlerinin gerek Ruslar'a ve gerek Avusturyalılar'a karşı çeşitli zaferler kazandıklarına dâir haberler orduya ulaştıkça askerin kuvve-i maneviyesi yükseliyordu. Belgrad'a bir gece baskını tertipleyen Avusturyalılar buranın muhâfızı **Abdi Paşa** tarafından püskürtülmüşlerdi. Sava Nehri üzerine kurulan köprüden karşıya geçilerek Avusturya ordusunu mağlup edildiği düşman askerlerinin binden fazlasının öldüğü bir bu kadarının da esir alındığı öğrenildi. Aynı şekilde Avusturyalılar'ın Tuna

üzerinden sevk ettiği gemilerden sekizinin bir topla birlikte iğtinam edildiği haberi alındı. Alınan iyi haberler bunlardan ibâret değildi. Semendere'ye dört bin kişilik bir kuvvetle saldıran düşman da geriye püskürtülmüştü. Ayrıca Osmanlı serhad askerleri Macaristan içlerine kadar saldırıp çeşitli ganimetler ve esirler ele geçirdiği hâlde Avuturyalılar Eflak'e adım atamamışlardı. Eflâk voyvodası **Mavroyani Bey** devlete sâdıktı. Avusturyalılar'a karşı gâyet kuvvetli bir orduyla gerekli bütün müdafaa tertibini almış bulunuyordu.

Yusuf Paşa sefere çıkarken Ruslar'a karşı karadan **Şahin Ali Paşa**'yı denizden ise **Gâzi Hasan Paşa**'yı sevk etmişti. 19 Mayıs 1788'de Sofya'ya ulaştığında Yeniçeriler'in bahşiş için ayaklanmaları vâki olmuş, paşa bu kargaşayı binbir güçlükle yatıştırabilmiştir. Bu sırada orduda otuz beş bin yeniçeri, kırk beş bin sipahi ve altı bin topçu ile üç yüz kadar da top vardı.[298]

Donanmaya gelince o da süratle hazırlanarak yüz elli parça gemiden ibâret olarak 3 Mayıs 1788 tarihinden Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** kumandasında Karadeniz'e çıkarıldı. Lâkin Boğazdan çıkarıdıkları esnada Karadeniz'de çok şiddeli bir fırtınanın hâkim olduğu görülerek geriye dönüldü ve bu gemiler Boğaz'daki Büyükdere Koyu'nda on yeci gün beklemek mecburiyetinde kalmıştır. Kaptan-ı derya **Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa** Karadeniz'e çıkamadan bir gün önce bütün donanma kumandanlarını toplayarak onlara şu meşhur sözlerle hitap etmiştir:

Benim nereden geldiğim ve ne yaptığım hepinizin malûmudur. Lâkin nam alacak ve din ve devlet uğruna can verecek vakitler şimdidir. Niyetim düşmanın hakkından gelmek yahud da ölmektir. Bunun için bütün câriye ve kölelerimi âzâd edip bütün borçlarımı ödedim. Ev halkını da bir daha göremeyeceğimi kabul ederek vedâ edip gidiyorum. Bu sefer hepinizi yanıma çağırmaktan maksadım içinizde cesâret edemeyip

298 A.g.e. sh. 39 vd

de ölümden kaçacak varsa, şimdiden bildirsin ki, gücenmeyip kendisine hemen izin vereyim. Yok, eğer savaş sırasında gayretsizlik edip özür ve bahânelerle emrimi dinlemeyen olursa, Padişah başı için böylelerine aman ve zaman yoktur. Gayret ve hizmet edenlere fazla mükâfat verilecektir. Bu şartlarla gitmeğe razı olan donanmada kalsın ve sadâkatle hizmet edeceğine yemin etsin!"[299]

Bu sözler O'nun artık nâdiren görülebilen yükseliş devri ricali gibi hamiyyetli bir kimse olduğunu gösteriyordu. Bu sözleri dinleyen kaptanlar paşanın talep ettiği yemini yaptıktan sonra Karadeniz'e açıldılar. Bu donanma ile Kırım'a çıkarma yapılacak, Kafkas kabileleri harekete geçirilerek Rusya, Doğu cephesinde meşgul edilecekti.

cc. Diğer Gelişmeler ve Harp Safahatı

Ordunun Edirne'de fazlaca kalması dedikodulara sebep oldu. 20 Nisan 1788 tarihinde Sofya istikametinde harekete geçildiği gibi -evvelce bir nebze bahsedilmiş olduğu üzere- Avusturyalılar'ın Buğdan'ın merkezi olan Yaş Şehri'ni basarak Voyvoda **Aleksandr**'ı esir aldıkları öğrenildi. Bu voyvoyadanın devlete sâdık olmadığı bilindiği hâlde savaş başlar başlamaz azledilmeyerek ihmalkâr davranılmıştı. O'nun düşmanla anlaşmış olduğu bellli olduğu cihetle bu gelişlme üzerine azledilerek yerine eski voyvoyda **Monalâki Bey** tâyin edildi. **Monalâki Bey** Tatar hanı **Şehbaz Giray** ve Eflâk voyvodasının destekleriyle Yaş Şehri'ni Avusuturyalılar'dan istirdad ederek voyvodalık makamına oturdu.

Yürüyüş hâlindeki Osmanlı Ordusu henüz Sofya'ya varmadan Avusturyalılar'ın yeniden Bosna taraflarına tecâvüzde bulundukları lâkin üzerine sevk edilen kuvvetlerce püskürtülüp beş adet toplarını bırakarak kaçtıkları öğrenildi. Sofya'ya

299 A.g.e. sh. 51

varıldığında **Koca Yusuf Paşa**'nın beraberine almayı ihmal ederek Edirne'de bıraktığı harp malzemeleri hâlâ gelmemiş olduğu cihetle burada bu malzemelerin gelmesinin beklenmesine karar verildi. Burada beklenilmekteyken Avusturyalılar'ın kışkırttığı bir takım sırp sergerdelerinin eşkıyalığa başlayarak Osmanlılar'ın Belgrad'a ulaşmasını engellemek üzere yol emniyetini selbettikleri öğrenildi. Hâlbuki Avusturyalılar'ın Belgrad'a tecavüzlerinin def edilebilmesi için buraya hem zahire gönderilmesi ve hem de askeri yardım yapılması gerekiyordu. Bu sebeple eski Reis-ül Küttap **Fevzi Efendi** vezâret rütbesiyle Bosna muhfızlığına tâyin edildi. O da kısa zamanda sırp eşkıyasını temizleyerek yol emniyetini sağladı. Böylece Belgrad'a bir miktar zahire yardımı yapılabildi. Askerî yardım içinse Edirne'de bırakılan mühimmatın gelmesi gerekiyordu.

Bu mühimmat hâlâ orduya ulaşmadığı için **Koca Yusuf Paşa** bu sefer de Edirne'deki gibi oyalanmaya başlandı. Lâkin beklenen mühimmat gelmediğinden oyalanma uzadıkça asker sızlanmaya başladı. **Koca Yusuf Paşa** onları oyalamak için askeri tâlimler tertip etti. Lâkin bu da bir fayda vermedi. Zira bir gün askerlere kılıç kalkan tâlimi yaptırırken bir isyan patlak verdi. Beklemekten usanan askerler O'nun otağ-ı hümâyûnuna saldırdılar. **Yusuf Paşa** güçlükle canını kurtarabildi. Bu askerle ciddi bir savaş kazanılamayacağını anlamış olmasına rağmen artık yapacak bir şey yoktu. Esasen kendisinin de harp-darp tecrübesi olmadığından O da plânsız programsız hareket ediyordu ki bunun tezâhürleri ileride birçok kereler sâbit olduğu görülecektir.

Sofya'da beklemekle askeri yatıştıramayacağını anladığından nihâyet Edine'den gelecek harp malzemelerini beklemekten vaz geçerek 27 Haziran 1788 tarihinde Sofya'dan Niş istikametine harekete geçti.

Bu sırada Avusturyalılar Belgrad'daki nehrin karşı ya-

kasında toplanamışlardı. Onlarla savaşmak için Tuna üzerinde köprü inşası gerekiyordu ki, bu da henüz yapılamamıştı. Ayrıca Belgrad yapılan nisbî yardımlara rağmen yiyecek sıkıntısı çekmekteydi.

Niş'e varıldığı gün tâkip edilmesi gereken hareket için bir toplantı yapıldı. Askerlerin itaatsizliğine defaatle şâhid olmuş bulunan serdar-ı ekrem tereddüt içindeydi. Bu sebeple Belgrad'dan önce Feth-ül İslâm taraflarına azîmet kararlaştırıldı. Lâkin yola girilmişken Vidin seraskeri **Hasan Paşa**'dan gelen bir mektupla Feth-ül İslâm'a varan yolların sarplığı yüzünden güçlük çekileceği ve üstelik buralarda da erzak kıtlığı olduğu bildirilmesi üzerine askerin bu güçlüğü iktiham etmeyeceğini düşünen **Koca Yusuf Paşa** Vidin'e doğru istikamet değiştirerek 11 Temmuz 1788 günü buradaki Gâziler Tepesi'ne otağını kurdu. Yol boyunca birçok fikir değişikliğine şâhid olan askerler kumandana güvenmiyorlardı. Bu sebeple Gâziler Tepesi'nde otağ kurulduğu gün ulûfelerinin verilmediği bahânesiyle ayaklandılar. Ağaları olan **Kelleci Osman Ağa**'nın çadırına hücum edip O'nu isteklerine öncülük etmeye zorladılar. Bu durumu kabul etmemesi üzerine de kendisini yaralamaya kadar tartakladılar. **Kelleci Osman Ağa** binbir güçlükle ellerinden kurtulup devlet erkânına durumu haber verdi. Âsiler hazine sandıklarını arıyorlardı. Gâyeleri bunları yağmalamaktı. **Çerkes Hasan Paşa** onları yatıştırmaya memur edildi.Şimdi düşmanla savaşmaya çıkan bir ordunun iki yarısı birbirine karşı savaşmaya müheyya bir durumdaydı ki; âsilere ne istedikleri sorulduğunda:

Ulûfelerimizin vakti geçti. Yoldaşlarımızın harçlığı kalmadı. Hazine sandıklarından ulûfelerimizi alacağız!" diyerek hazineyi yağmalamak istediklerini açıkça ifade ettiler.

Dirayetli bir kumandan olan **Çerkes Hasan Paşa** bu âsi askerlere ulûfelerinin bir haftaya kadar dağıtılacağı hususunda

garanti verdi. Sözle iktifa etmek istemeyen âsiler kumandanlardan yazılı bir taahhüd talep ettiler. Bu da verilerek güç belâ yatıştırıldılar. Yapılan tahkikat neticesinde bu isyanı otuz birinci yeniçeri ortasının çıkardığı anlaşılmakla ağası azledilerek yerine **Emin Ağa** tâyin edildi. Ayrıca bu ortanın efradı ordunun tefrik edilerek Yergöğü muhâfazasına gönderildi.

Bu isyandan çıkarılan dersle ordunun bütün aksamıyla hareket etmesi hâlinde uğranılacak bir mağlubiyetin vahâmeti düşünüldüğünden serdar-ı ekremin Vidin'de kalmasına ve bir kısım kuvvetlerin önden cepheye gönderilmesine karar verildi. Lakin bu öncü kısım kumandanlığını kimse kabul etmiyordu. Zira askerin disiplinsizliği sebebiyle ciddi bir netice alınacağın inanılmıyordu. Nihayet 1768 senesindeki Mora İsyanı'nda **Muhsinzâde Mehmed Paşa**'nın maiyetinde olarak birçok yararlılıklarda bulunmuş olan kahraman vezirlerden "**cenâze**" lâkabıyla meşhur kethüda **Hasan Paşa** bu kuvvetin kumandanlığına gönüllü olarak tâlip oldu.

Hasan Paşa bu kuvvetle Tuna sahilinden Adakale'ye doğru ilerledi. Bu sırada Avusturyalılar Tuna'yı geçip Belgrad'ı kuşatmak niyetindeydiler. Lâkin bir müddet sonra **Hasan Paşa**'nın Tuna Nehri'ni geçerek Şebeş ve hatta Temeşvar taraflarını tehdid etmekte olduğunu öğrenince bu niyetlerinden vazgeçtiler. Bu sırada Feth-ül İslâm muhâfızı **Memiş Paşa** da kaleden çıkarak İrşova'daki Avusturya kuvvetlerini top ateşiyle bombardımana başladı. Buradaki Avusturya kuvvetleri dayanamayarak Lezarethâne mevkiindeki istihkâmlarına çekilmek istedilerse de oraya yetişen **Hasan Paşa**'nın hücumuyla karşılaştılar. Osmanlı askerleri kendilerinden beklenmeyen bir celâdetle bu istihkâmlara saldırarak düşmana büyük bir zâyiat verdirdiler. Avusturyalılar geride pek çok zahire ve askerî mühimmat bırakarak **Muradiye Boğazı**'na doğru kaçtılar. Burası Avusturyalı tüccarların mallarını muhâfaza ettikleri

depları hâvi bulunduğu için gâziler burada ummadıkları derecede ganimetler elde ettiler.

Bu gelişme üzerine **Fransuva Josef Şebeş** taraflarına çekilmek zorunda kaldı. Diğer taraftan serdar-ı ekrem bulunduğu Vidin'de **Hasan Paşa**'nın kazandığı bu başarıyı duyunca Lezarethâne'ye geldi. Kahramanlık gösterenlere ihsanlarda bulundu. Yaralılara ziyret edip hepsine hediyeler dağıttı.

Muradiye Boğazı son derece sarp bir yerdi. Bu sebeple oraya sığınan düşmanın üzerine gitmek yerine Belgrad yolu üzerindeki İnlik üzerine yürümenin daha doğru olacağı düşünülüyordu. Bu sebeple serdar-ı ekrem:

Siz Muardiye'ye yürüyün, ben de Feth-ül İslâm istikametine hareket edeyim!.." dedi. Muradiye gerçekten gayet yüksek ve sarp ormanlık dağlarla çevriliydi. Muradiye Boğazı ise âdeta Temeşvar'ın kilidiydi. Bu sebeple daha önce Belgrad fethedildğinde Avusturyalılar Temeşvar'ın müdafaası için burasını oldukça tahkim etmişlerdi. **Koca Yusuf Paşa** -yukarıda ifâde edilmiş olduğu üzere- kendisi Feth-ül İslâm istikametinde İnlik'i ele geçirmeye giderken **Hasan Paşa**'yı Muradiye istikametine sevk etmişti. **Hasan Paşa** askerini üçe böldü. Sağ ve soldaki iki kol dağlara doğru hücum ederken üçüncü kol da Boğaz'dan hücum edecekti. Çünkü Muradiye'nin etrafındaki dağların eteklerinde Avusturyalılar'ın pek çok tabyaları vardı. Şehrin zaptı için bunların ele geçirilmesi gerekiyordu. Buralara bol miktarda asker ve cephâne ile hücum eden **Hasan Paşa**'nın kuvvetleri insanın bile çıkması zor olan bu dağlara irili ufaklı birçok top çıkarmayı başardı. Üç günlük bir mücâdeleden sonra buradaki Akpalanfa ele geçirildi. İçinde bulunan altı bin kadar Avusturya askerinin çoğu kılıçtan geçirildi. (21 Ağustos 1788) Bu başarılar askerin kuvve-i mâneviyesini yükseltti. Avusturyalılar ise, gerilemeye başladılar.

Bu sırada vezir-i azam da emrindeki kuvvetlerle İnlik'in

zaptı için harekete geçmişti. Muradiye Boğazı'nda çetin bir savaş yaşanırken o da iki saatlik bir mesafeye kadar sokulmuş ve orada savaşan askerlere imdat kuvveti göndereceğini bildirmişti. 30 Ağustos 1788 gecesi Avusturyalılar müstahkem yerlerini bırakarak çekilmeye başladılar. **Hasan Paşa** bu fırsatı kaçırmayarak şiddetle taarruza geçti. Avusturyalılar Muradiye'yi bırakıp Şebeş Boğazı'na doğru kaçtılar. Onları kovalayan Osmanlı ordusu önlerine çıkan bazı köy ve plankaları yağma ve tahrip ederek Şebeş'e doğru ilerledi.

Koca Yusuf Paşa İnlik'in fethine **Mümiş Paşa**'yı memur etmişti. Burası da fevkalâde sarp ve müstahkem bir yer olduğundan düşman dayanıyordu. Ancak Muradiye'nin Osmanlılar tarafından ele geçirildiği haberi alındığından kuvve-i mâneviyleri sarsılan İnlik müdafilerine karşı hareket şiddetlendirildi. Bu sırada Tuna yoluyla oraya getirilmiş olan altmış şaykanın her birinde yirmişer gâzi ve üçer beşer top vardı. Bunların da harekâta katılmasıyla kale karadan ve denizden kuşatıldı. Düşmanın buraya yardım göndermesi artık imkânsızdı. Ne yazık ki, bu sırada sarp dağlar üzerinde kurulan bu kaleye hücum için askerlerde bir isteksizlik görüldü. Bu sebeple yapılan ısrarlar boşuna gitti. Evvelâ sipahiler atlara binerek sağa sola dağılmaya başladılar. Hâlbuki ordu ile Belgrad arasında bulunan bu yerin fethedilmesi şarttı. Vezir-i azam bu manzarayı görünce ye'se kapıldı ve:

"- *Mâdem ki siz harb etmiyorsunuz padişah başka asker tedarikiyle bu işi halleder.*" dediği sırada müjdeciler yetişip kaleden vire ile teslim olmaları için bayrak sallandığı müjdesini verdiler.

Bu sûretle İnlik'in fethi az kalsın menfi bir sûrette neticelenmek üzereyken durumu fark etmeyen düşmanın vire usulüyle teslim olmayı kabul etmesi büyük bir tâlihti. Düşmanın bu talebi kabul olunarak kaledekilerin diledikleri malları berabe-

rinde alarak sâlimen çıkıp gitmelerine müsaade edildi. **Abdullah Paşa** İnlik'e muhâfız tâyin edildi.

Diğer taraftan **Koçi** isimli bir sırplı sergerde **Hasan Paşa**'ya karşı harekete geçmişse de Sırbistan'ı geçip buraya gelirken pek çok müslümanı katletmiş olan bu şakî Akpalanga civarında yakalanarak asılmak suretiyle cezalandırıldı. Bunu başaran **Memiş Paşa** vezâret rütbesiyle taltif edildi.

Vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa** bu savaşlar dolayısıyla üçe bölünmüş olan ordusunu Lazarethâne ile İrşova arasında yeniden bir araya topladı. **II. Josef** ise, seksen bin kişilik bir ordu ile Şebeş Boğazı'na geldi ve burasını beş yüz topla tahkim etti. Bununla Osmanlılar'ın ileri hareâtını önlemek istiyordu. Zira Osmanlı ordusu Temeşvar'ın zaptını plânlıyordu ki; burası âdeta bir kilit noktasıydı. Bu maksadla **Çerkes Hasan Paşa** bir miktar süvari kuvvetiyle Temeşvar'a gönderildi. **Hasan Paşa** düşmanın ileri karakollarıyla çarpışarak bir kısım başarılar elde ettiyse de emrindeki askerlerin azlığı ve Şebeş Boğazı'ndaki tahkimatı görerek durumu Osmanlı karargâhına bildirdi. Bu haber üzerine **Cenâze Hasan Paşa, Koca Yusuf Paşa**'nın emriyle harekete geçti. **Koca Yusuf Paşa** da nehri geçip Muradiye'ye geldi. Burada çadırındayken Şebeş taraflarından top sesleri gelmeye başladı. Bunlar **Cenâze Hasan Paşa**'nın topçu savaşına başladığını haber vermekteydi. Serdar-ı ekrem Muradiye'de bir kısım asker bırakarak Şebeş'e vardığında askerin taarruzdan imtina ettiğini gördü. Zira buradaki düşman yüz binden fazlaydı. Üstelik beş yüz topla da Boğaz tahkim edilmişti. **Koca Yusuf Paşa** ağır toplar getirterek düşman siperlerini bombardımana başladı. **II. Josef** durumu tehlikeli görünce Eflâk sınırındaki kumandanına Osmanlı ordusunu arkadan kuşatmasını emrettiyse de bu talep geçilecek yoların Osmanlılar tarafından tutulmuş olduğu gerekçesiyle yerine getirilemedi. Bu durum Avusturya ordusunda müthiş bir paniğe sebep oldu.

Osmanlılar düşman ordusunun arkasındaki Şebes kasabasına çıkan bir yol keşfettiler. Darendeli **İbrahim Paşa**'nın mâiyetine dört bin süvari verilip O'nun bu yoldan düşmanın arkasına sarkması emredildi. Bu kuvvetler emredileni yaparken seraskerin kumandası altındaki askerler hücuma kalkıp bir düşman tabyasını ele geçirdiler. Bu sırada derya kaptanı Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'dan bir mektup alındı. Bu mektupta Ruslar'ın Prezen Ada ve Kalesini zaptettikleri bildiriliyordu. Reis-ül Küttabın emriyle bu mektup tam tersi bir ifadeyle yeniden yazılıp askere okunarak mâneviyatı yükseltmek istendi. Reis-ül Küttap **Mehmed Efendi**'nin imtina etmesi üzerine **Koca Yusuf Paşa** böyle bir mektubu kendi kâtibine yazdırıp askere ilân ettiridi. Arkasından da harp şenlikleri tertip ettirdi. Bu haber kısa zamanda Avusturyalılar tarafından da duyuldu. Bu sebeple düşman ordusundan da kaçmalar başladı.

Çerkes Hasan Paşa, İbrahim Paşa'yla birlikte kaçan düşman askerlerini tâkibe memur edildi. Arkasından diğer Osmanlı askerleri de hücuma geçince düşman Şebeş kasabasına sığındı. Onları tâkip eden Osmanlı ordusu kasabayı ateşe verdiler. Bulabildikleri düşman askerlerini tepelemeye başladılar. Bu suretle Avusturyalılar'ın bir kısmı ateşte yanarak diğer bir kısmı Osmanlı askerleri tarafından katledilerek kurtulabilen pek azı Lugoş taraflarına kaçmasıyla Şebeş de fethedilmiş oldu. (20 Eylül 1788)

Avusturya'ya karşı savaşlar bu sûretle bitmiş olmadı. Eflâk Voyvodası **Mavroyani Bey** Avusturya hududunu aşarak pek çok şehri yağmalayıp esirler ve ganimetlerle geri döndü. **Memiş Paşa** ise Pançova'ya kadar ilerleyerek elli binden ziyade esirle geri döndü. Elde edilen ganimetler sayesinde ordudaki zahire ve mühimmat kıtlığı giderilmiş oldu. O derecede ganimet elde edildi ki yüzü gülen gâziler üç beş kuruşa köle ve câriye üç beş paraya koyun satar oldular. Düşmandan alınan

toplar ise seksenden fazlaydı. Esirlerse Osmanlı ordusundan bile çoktu.

Mevsim kışa yaklaşmakta olduğundan fethedilen kalelere belli bir miktar asker bırakıldıktan sonra ordu Şumlu'da kışlamak üzere dönüşe geçti.

Kazanılan bu zaferler üzerine **I. Sultan Abdülhamid "gâzi"** ünvanıyla anılmaya başlandı. Bu başarılar halk arasında da büyük bir memnuniyet uyandırdığından destanlar söylenmeye başlandı ki; onlardan biri olan şu halk türküsü çok meşhur olmuştur:

"Padişahım olsun kılıcın keskin"
"Görmedim cihanda vezirin dengin"
"İşitsin hünkârım İrşova cengin"
"Mevlâm selâmet vire der Yusuf Paşa"

"Gazaya ferman eyledi zillullâh
"Cümle hazır oldu fi sebilillâh"
"Ulema çağrışır nasrunminallah"
"Vurun gâzilerim der Yusuf Paşa"

Osmanlılar kışlaya çekilmekteyken Avusturyalılar fırsat bu fırsat diyerek kaybettikleri yerleri geri almak için harekete geçtiler. Ordularında çıkan tifo salgını sebebiyle yirmi binden ziyade askerleri hastalanıp saf dışı kalmış olduğu ve kış şartları başlamış olduğu hâlde süratle toparlanıp kayıplarının bir kısmını telâfiye muvaffak oldular. Şöyle ki:

Pançova taraflarını zapt eden **Memiş Paşa** buradan Muradiye'ye dönerken yolda kalabalık bir Avusturya ordusuyla karşılaştı. Yanındaki asker sayıca çok az olduğundan girişilen savaşta bir kısmı şehid oldu. Kalanlar da esir düştü. Bu suretle kuvve-i mâneviyeleri yükselen Avusturyalılar Osmanlı muhâfızlarının azlığından istifâde ederek kısa zamanda birer birer

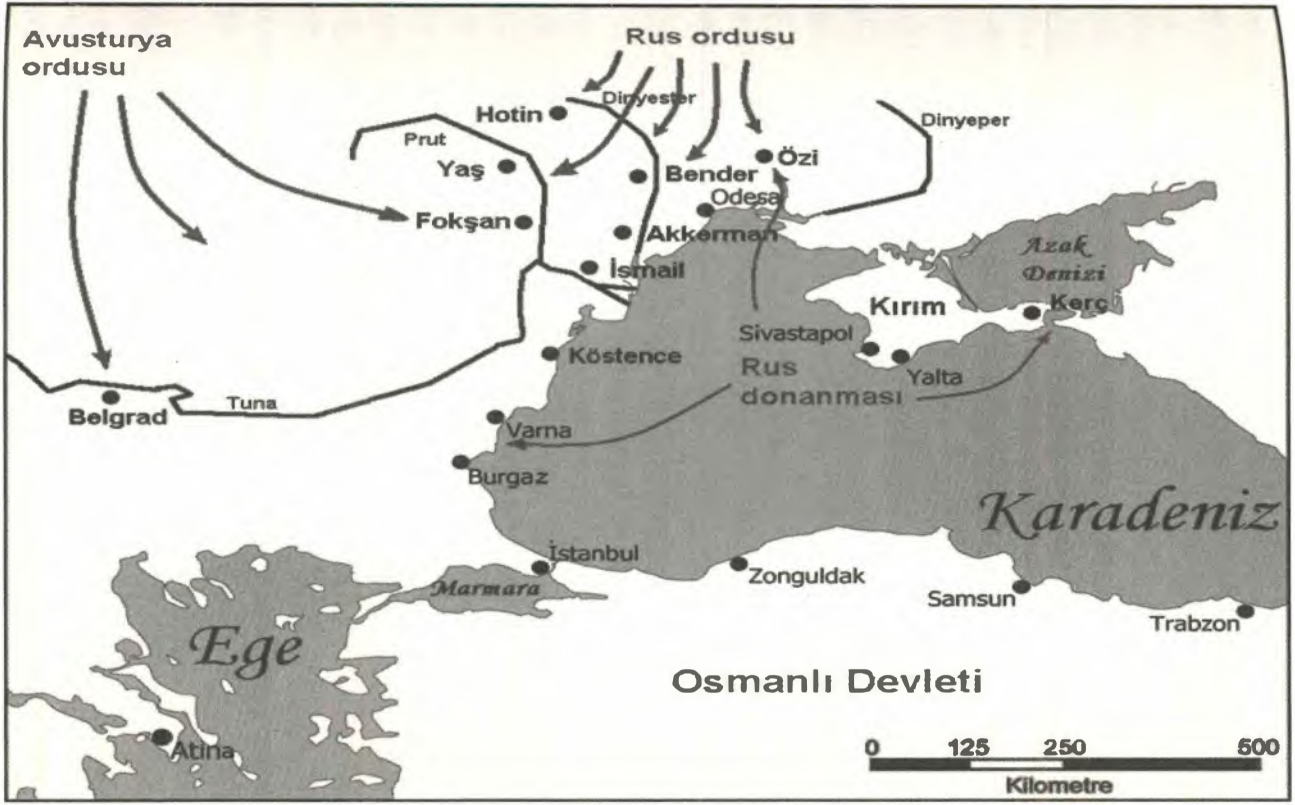
Ponçava, Muradiye ve Lazarathâne'yi zaptettiler. Ayrıca Hırvatistan'daki Novi Şehri'ni de ele geçirdiler. (3 Ekim 1788) Üstelik sâdece Avusturya cephesinden değil Rus cephesinden de böyle fenâ haberler alındı. Onların da Buğdan'a girip Eflâk'ın bir kısmını ele geçirdikleri öğrenildi.

Bu gelişmeler üzerine ordunun Edirne yerine Rusçuk'ta kışlamasına karar verilerek 13 Kasım 1788 tarihinde buraya gelindi ve elde kalan serhad kalelerinin tahkimine başladı.

h. Rus Cephesi'ndeki Hâdiseler

aa. İsveç'in Rusya'ya Harp İlânı

Bu savaş dolayısıyla Rusya'yla Osmanlı arasındaki çarpışmalardan bahsetmeden önce İsveç'in Rusya'ya ilân-ı harb etmesinden de bir nebze bahsetmek lâzımdır. Ruslarla İsveçliler arasında aynen Osmanlılar'la olduğu gibi tarihî bir husumet vardı. Ruslar bu savaş başlarken İsveçliler'in bu işe karışmasından endişe ederek İsveç kıralı **III. Güstav**'a savaş boyunca tarafsız kaldığı takdirde Norveç'in İsveç'e katılması için yardım edeceği vaadinde bulunmuştu. **III. Güstav** başlangıçta bu vaade inanmış gördündü. Lâkin Ruslar'ın daha önce kendilerinden koparmış bulunduğu toprakları geri almak emelindeydi. Üstelik Finlandiya'nın İsveç'in elinde bulunan kuzey kısmında da Ruslar'ın gözü olduğunu biliyordu. Ayrıca muhâliflerinin Rusya'ya sığındığını ve bunların Rus çariçesi tarafından aleyhine kışkırtılmakta bulunduğudan da haberdardı. İngiltere ve Prusya savaş başladığından beri O'nu Rusya'ya karşı savaşmaya tahrik ediyorlardı. Bütün bu sebeple İsveç kıralı **III. Güstav** Osmanlı- Rus savaşından istifade ile bu ezelî düşmanından **Demirbaş Şarl**'ın intikamını almak emeliyle harekete geçti. Bunun için Prusya, İngiltere ve ve hatta Osmanlılarla gizlice anlaştı. Prusya ve Osmanlılar'ın nakdî yardımıyla İngilte-

Avusturya ordusu
Rus ordusu
Hotin
Dinyester
Dinyeper
Prut
Yaş
Bender
Özi
Odesa
Fokşan
Akkerman
İsmail
Azak Denizi
Kırım
Kerç
Sivastapol
Köstence
Rus donanması
Yalta
Belgrad
Tuna
Varna
Burgaz
Karadeniz
İstanbul
Zonguldak
Samsun
Trabzon
Marmara
Ege
Atina
Osmanlı Devleti
0 125 250 500
Kilometre

re'nin donanma desteğine güvenerek Rusya'ya basit bir bahâne ile önce bir ültimatom gönderdi sonra da bunun cevabını beklemeden Temmuz 1788 tarihinde savaşa başladı.

Gerçekten Osmanlılar İstanbul'daki İsveç büyükelçisi vasıtasıyla **III. Güstav**'ın giriştiği seferin masraflarını ödemeyi taahhüd etmiş bulunuyordu. İsveç savaşa başaldığı anda sekiz bin kese ve savaştan sonra da on yıl müddetçe yılda üç bin kese verilmesi talebinde bulundu. Bu talebin kabul edilmesi üzerine **III. Güstav** Ruslar'a verdiği bir nota ile kendi merkezi olan Stokholm'da fesat çıkarmakla meşgul olduğunu iddia ettiği Rus sefirinin geri çekilmesini, Rusya'ya geçmiş olan güney Finlandiya'nın iâde olunmasını, Osmanlı ile aralarındaki ihtilâfta İsveç'in hakem tanınmasına ilâveten Kırım'ın Türkiye'ye iâdesiyle 1768'den önceki duruma dönülmesi taleplerinde bulundu. Tabiatıyla bu taleplerin kabul edilmesine imkân yoktu. Bunu bilen **III. Güstav** cevap beklemeden askerî harekâta başladı.

Rusya bütün kuvvetlerini güneye sevk etmiş bulunduğu için merkezi olan Petrokrad'ı zayıf bırakmıştı. Lâkin **III. Güstav** bu durumu hesap ederek doğrudan doğruya **Petersburg**'a ilerlemek varken güney Finlandiya'da Rus işgalindeki bazı kalelerin kuşatılmasıyla büyük ölçüde zaman kaybetti. **Katerina** ise O'nun bu hatasını değerlendirerek sür'atle Batı'ya yönelmişti. Üstelik Baltık'ta Akdeniz'e göndermek üzere hazırlamış olduğu donanmasını İsveçliler üzerine sevk etmiştir. Bu muhârebede iki taraf da ciddi bir galibiyet elde edememiş birer gemileri batırılmıştır. Fakat İsveç'in bu tavrı sebebiyle Rus donanmasının Akdeniz'e gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Böylece Osmanlılar bu sefer boyunca Ruslar'la bir de Akdeniz'de savaşmak mecburiyetinden kurtulmuş oldular.

Diğer taraftan çariçe İsveç ordusuna karşı on iki bin kişilik bir ordu sevketmekle kalmayıp aynı zamanda yüzden fazla

İsveç subayını kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Ruslar'ın her tarafta var olan câsusları vasıtasıyla hâsıl olan bu durumda İsveç ordusunda kırala ve giriştiği harekâta karşı ciddi bir muhâlefet başgöstermiş olması dolayısıyla **III. Güstav** savaştan vazgeçerek 13 Haziran 1788 tarihinde Ruslar'la aralarındaki eski anlaşmayı yenileyerek muhâsematı nihayetlendirmiştir. İşte bu sebepledir ki; İsveç'in bu harbe dâhil olarak Ruslar'a karşı harp etmemesinin Osmanlılar'a hiçbir ciddi faydası görülmemiştir.

bb. Rus Cephesi'nde Olup Bitenler

Ruslar Osmanlılar'ın savaş ilânından haberdar olur olmaz derhal hazırlıklara başlayarak Podolyo'da maraşal **Romanzov** kumandasında altmış bin kişilik, **Prens Potemkin** kumandasında ise yüz elli bin kişilik iki ordu meydana getirmişlerdi. Bu ikinci ordu Dinyeper (Özi), Kırım ve Astrahan mevkilerinde mevzilendirilmişti. Evvelce ifade edilmiş olduğu üzere Özi ve Hotin kaleleri tahkim edilmemiş olduğu cihetle harp başladığında Özi muhâfızı **İsmail Paşa** Kılburun'u almak için 1787 senesinde yaptığı teşebbüsten netice alınmamıştı. Kendisi Avusturya Cephesi'ne giderken Ruslar'a karşı karadan İsmail seraskeri eski vezir-i azam **Şâhin Paşa**'yı memur etmiş olan **Koca Yusuf Paşa** O'nu kendisine rakip gördüğü için akim kalan Kılburun harekâtını bahâne ederek bu değerli kuamndanı azledip yerine **Yeğen Mehmed Paşa**'yı tâyin etmişti. Fakat **Yeğen Mehmed Paşa**'nın kısa bir müddet sonra vefâtı üzerine tekrar **Şâhin Ali Paşa**'yı tâyin etmek mecburiyetinde kalmıştı. Ancak **Şâhin Ali Paşa** bu defa kırgın ve gücenikti. Eski şevki kalmamıştı.

1788 senesine gelindiğinde Kılburun muhâfızı **General Suvarof**'un emrinde kırk bin Rus askeri vardı. Özi'deki Osmanlı muhâfızları ise yirmi bin kişiydi. Bu sırada Yaş kasabası

Ruslar'ın eline geçmiş bulunduğundan buraya ikmal de yapılamazdı. Bu sebeple Ruslar tarafından kuşatılmış olan Hotin Kalesi'ne gücenikliği dolayısıyla **Şâhin Ali Paşa** da alâka göstermediğinden Hotin Kalesi 19 Eylül 1788 tarihinde vire usulüyle Ruslar'a teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Derya Kaptanı Cezâyirli **Hasan Paşa** Karadeniz'e açıldığında donanma ile önce Özi Kalesi önüne gelmişti. Burada Ruslar'la vâkî çarpışmada Osmanlı ince donanması ağır bir zâyiata uğradı. Kılburun tabyalarından şiddetli bir sûrette top ateşine mâruz kalan **Gâzi Hasan Paşa** da buradan ayrılmak mecburiyetinde kaldı. (Haziran 1788) Ayrılırken Özi'yi müdafa için birkaç ince donanma ile beş çekdiriyi burada bıraktı. Osmanlı donanması Prezen Adası önünde bulunduğu sırada Ruslar'ın Sivastopal'dan donanmalarını harekete geçirdiklerini öğrenilmesi üzerine **Gâzi Hasan Paşa** o tarafa yöneldi. İki donanma Yılan Adası civarında karşı karşıya geldi. Buradaki çarpışmada Rus donanması mağlup edilerek tekrar Sivastopal'a sığınmak mecburiyetinde bırakıldı. (Ağustos 1788) **Gâzi Hasan Paşa** kaçan düşman donanmasını kovalayarak Sivastopal önüne geldi. Bir müddet limana sığınan donanmanın çıkmasını beklediyse de Ruslar burada âtıl bir sûrette kalmaya devam ettiklerinden O da geriye döndü.

Bu sırada Ruslar **Gâzi Hasan Paşa**'nın Özi Limanı'nda bıraktığı ince donanmaya hücum ederek birçok gemimizi batırdılar. Bunun arkasından Rus kuvvetleri karadan ve denizden Özi'yi muhâsara ederek top ateşiyle dövmeye başladılar. **Gâzi Hasan Paşa**'nın gemilerinin birçoğu bu sırada su almakta bulunduğundan durumu İstanbul'a bildirerek tâmir için tersâneye dönmesi gerektiğini bildirdiyse de bu sırada Özi'nin muhâsara edilmekte olduğu haberini alınca oraya yardıma koştu. Fakat burada sular sığ olduğundan emrindeki ağır gemilerle kaleye yardım imkânını bulamadı. Bu iş için ince donanma ge-

rekiyordu. İnce donanama ise Ruslar tarafından imha edilmiş bulunuyordu. Kendisi Prezen Adası önüne kadar gelmişken bu yardımın ancak bir ince donanmayla yapılabileceğini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Ayrıca karadan da Özi'ye yardım edilmesi tavsiyesinde bulundu.

Padişah ise Özi Kalesi'nin muhasarasına dâir haberlere pek fazla üzüldüğünden buranın kurtarılması için üst üste emirler veriyordu. **Şâhin Ali Paşa** ise buraya yardım edemiyordu. Bu durumda Özi muhâfızı **Hâmid Hüseyin Paşa** kendi yağıyla kavrulmak mecburiyetinde kaldı.

cc. Özi'nin Sukutu

Gâzi Hasan Paşa'nın zikredilen mektupları İstanbul'a ulaşınca durum müzâkeresi için bir istişâre toplantısı yapıldı. Burada donanmanın İstanbul'a dönmesi tehlikeli görüldü. Zira bu takdirde serbest kalacak olan Rus donanmasının İstanbul Boğazı'na dayanması tehlikesi vardı. Bu sebeple sadece su alan gemilerin İstanbul'a tâmir için gönderilmesiyle donanma bakiyesinin kesin netice alınıncaya kadar cephede kalmasına karar verildi. Kaptan-ı derya **Gâzi Hasan Paşa**'ya bu sûretle hareket ederek Özi'ye asker sokmaya çalışması ve ince donanmanın da sür'atle hazırlanıp yola çıkacağı bildirildi.

Bu sırada Özi'de gayet vahim bir durum mevcuddu. Kale hem karadan hem da sahilden mavnalar üzerine yerleştirilmiş olan toplarla gece gündüz dövülüyordu. Surlar yıkık dökük kale dâhilindeki evler ise bombardımandan yanıp yıkılmıştı. Başlayan soğuklar sebebiyle kale halkı barınma imkânından mahrum olduğu gibi açlık da ölümlere sebep olacak derecede müthiş bir raddeye varmıştı. **Gâzi Hasan Paşa**'nın ikinci mektubundan sonra Özi'ye yardım kuvveti olarak gönüllü dalkılıç efrad yazılmasına teşebbüs edildi. Fakat bu maksadla ortaya çıkanlar bir takım serserilerden ibâretti. Bunlar "**vatan**

kurtaran aslan" edasıyla İstanbul'da yapmadık rezillik bırakmadılar. Üstelik toplantı yerleri olan Büyük Dere semtinde bir müddet eğlendikten sonra cepheye gitmeyip dağıldılar. Bu sırada hazırlanan ince donanma da ayak sürüyor ve güya lodosu bekliyordu.

Özi'de iki aya yakın bir zamandan beri canhıraş bir mukavemet gösteren kahraman **Hâmid Hüseyin Paşa**, **Koca Yusuf Paşa**'ya haber salıp âcil yardım talebine karşı neticesiz vaadlerle avutuluyordu.

Bu sırada **Gâzi Hasan Paşa** zuhur eden bir lodosla nehirdeki suların yükselmesinden istifade ile kale dâhiline bin beş yüz asker sokabildi. Sonra da yapabileceği başka bir iş olmadığı düşüncesiyle İstanbul'a gelmek üzere yola girdi. O'nun ayrılışıyla serbest kalan Rus donanması Sivastopal limanından çıkarak Karadeniz'e açıldı ve Sinop'a kadar inerek sahil şehirlerini bombardıman edip geriye döndü.

Kaptan-ı derya Cezâyirli **Hasan Paşa** İstanbul'a döndüğünde padişah kendisini huzuruna çağırarak O'nu Karadeniz'de ciddi bir iş görmedikten mâda bir de Özi'yi yüz üstü bırakarak geriye dönmüş olmasından dolayı sert bir sûrette muâheze etti. **Gâzi Hasan Paşa** buna karşı:

"- *Padişahım bizim sözümüz ve kararımıza göre donanma denizden ordu da karadan düşman üzerine gidecekti. Lâkin serdar-ı ekram* ***Koca Yusuf Paşa*** *Avusturya üzerine hareket etmeyi tercih ettiğinden Ruslar serbest kalarak bütün kuvvetleriyle Özi'ye yüklendiler.*" dedi.

Bu sûretle kabahati **Koca Yusuf Paşa**'ya atfetmiş oluyordu ki; bu mütalaa hiç şüphesiz doğruydu. Donanmanın tek başına Özi'yi kurtarması hakikaten imkânsızdı. Buna rağmen Padişah O'nun bu müdafaasıyla tatmin olmayarak kendisini kaptan-ı deryalıktan azledip bir kara seraskerliğiyle merkezden uzaklaştırdı.

Yukarıda, sağdaki resim, **I.Sultan Abdülhamid**'in Bahçekapı'daki türbesini, soldaki ise evvelce bu türbesinin karşısında iken, yerine dördüncü Vakıf Hanı yapıldığından Gülhâne Parkı karşısına nakledilen aynı padişahın sebilini göstermektedir.

Bu sırada Özi kalesi son günlerini yaşıyordu. **Koca Yusuf Paşa** İstanbul'a bir mektup yazarak asker, zahire ve mühimmat itibariyle takviye edilmesi talebinde bulundu. Tabii mevcud şartlarda bu mümkün olmadığından kendisine bir hatt-ı hümâyun yazılarak Özi'ye karadan destek verilmesi emredildi.

*"Kışın bütün şiddetine rağmen Prens **Potemkin** Özi muhâsaraını kaldırmamıştı. Rus ordusunda yiyecek darlığı bir kıtlık hâlini almıştı. Soğuktan, hastalıktan, ölenin haddi hesabı yoktu. Kalede ise durum daha ağırdı. Bombardımanlarla her yer yıkılmış, kışta kıyamette barınacak bir köşe bucak kalmamıştı. Yiyecek ise hemen hemen yok denilebilirdi. Hiçbir yerden de yardım gelmiyordu. Asker buna rağmen insanüstü bir güçle dayanmaktaydı. Prens nihâyet katî bir hücumla kaleyi düşürmeye karar verdi. İstahkâmların en zayıf olduğu yer nehir tarafıydı. Sular donduğu için buradan hücum etmek mümkün görülüyordu. O kısımdan baskın şeklinde bir Rus tararruzu başladı. Gâziler bu noktada canla başla savaşıp düşmana ummadığı kadar zâyiat verdirdikten sonra sayı üstünlüğü karşısında eridiler. Çarpışma şehrin sokaklarında bile devam ettikten sonra Özi Kalesi düşman eline geçti." (17 Aralık 1788)*

*"Özi müdafileri bu son taarruzu da püskürtebilirlerdi. Ne yazık ki; Özi kadısı düşman tarfından elde edilmişti. Yürüyüş başladıktan sonra Rus askerlerinin bir kısmı O'nun tarifiyle Su kapısından girip askerlerimizi iki ateş arasına alarak müdafaayı imkânsız bir hâle getirmişti. Ruslar bu taarruzda muvaffak olamamış olsalardı yeni bir taarruza kalkışmak değil artık kalenin önünde durmak bile onlar için imkânsız hâle gelirdi. Böylece de Özi kendiliğinden muhâsaradan kurtulmuş olurdu. Kalenin zaptı üzerine **Prens Potemkin** askerine yağma, tahrip, tararruz ve katliâm için üç günlük mehil vermişti. Bunun üzerine müdâfaasız sivil halk dâhil olmak üzere yirmi beş bin kişi vahşice öldürüldü. Esir alınanlar bu sayının dşındaydı.*

Kadın, çocuk, ihtiyar hasta kim olursa olsun bu âkıbetlerden birinden kurtulamadı. Şehir tamamen soyuldu. Kale muhâfızı ***Hâmid Hüseyin Paşa*** *esir edildi.* ***II. Katerina, Prens Potemkin****'e mükâfat olarak yüz bin ruble ile mücevherli bir asa gönderdiği gibi* ***Sen Jorj*** *nişanıyla kazak hatmanlığını tevcih etti. Özi de çarpışan asker ve subaylar da derecelerine ve yararlılıklarına göre mükâfatlandırıldılar."*[300]

Özi'nin Ruslar eline geçtiği haberi İstanbul'a ulaştığında buna inanmak istemeyen **I. Sultan Abdülhamid** meselenin tahkikini emretti. Bu vesileyle durum serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa**'dan soruldu. O da bu haberin firarî askerler tarafından uydurulmuş bir yalan olduğunu kendisinin derhal bir imdat kuvvetiyle oraya hareket edeceğini bildirdi. Lâkin yola çıkmak üzereyken Özi'nin hakikaten Ruslar eline geçtiğini öğrenerek geriye döndü.

Nihâyet Özi'nin gerçekten kaybedilmiş olduğu İstanbul'ca da anlaşılmış oldu. Lâkin başından beri bu meseleye büyük bir alâka gösteren Padişah'a bunu kim söyleyecekti?! Kimse buna cesâret edemiyordu. Neticede vezir-i azam kaymakamı teselliler ihtiva eden bir takrirle durumu Padişah'a bildirdi. Bu takrirde savaşlarda kalelerin zaman zaman kaybedildğini sonra da geriye alınmış olunduğunu nitekim Özi'nin dahi daha önce düşman eline geçmiş bulunduğu hâde bilâhare kurtarıldığı, bu defa da aynı şeyin olabileceği ifade edilmekteydi. Padişah bu takriri kendisine getirenlere karşı onu okuduktan sonra aynen şöyle dedi:

"- *Bunları ben de biliyorum. Ancak gücüme giden devletimizin gevşekliğidir. Allah Özi ve Hotin hatta Kırım'ın geri alındığını göstermeden canımı almasın. Kusurları yüzünden bunlara sebep olanlar da dünya ve ahirette azaba uğrasın!*"

Bu sırada Rus cephesinde mâruz kalınan felâket Özi'nin

300 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2656

kaybına münhasır değildi. **Gâzi Hasan Paşa, Özi**'nin kaybından dolayı sâdece **Koca Yusuf Paşa**'yı değil İsmail Seraskeri, **Şâhin Ali Paşa**'yı da buraya yardım etmemesi sebebiyle itham etmişti. Bu sebeple o da azledilip yerine **Zileli Hasan Paşa** tâyin olundu. (Kasım 1788) Hâlbuki **Şâhin Ali Paşa**'nın yapabileceği pek bir şey yoktu. Zira emrindeki askerler birer birer kaçıp dağılmışlardı. **Zileli Hasan Paşa** bunlardan güç belâ üç bin kişiyi bir araya toplayarak İsmail'den harekete geçip Han Tepesi mevkiine kadar gelmişti. Aynı şekilde Bender taraflarındaki **Şahbaz Giray**'ın da etrafındaki askerler dağılıp gitmişti. Buna kendisinin sebep olduğunu düşünen **Koca Yusuf Paşa** O'nu da azledip yerine o sırada Vize'de oturan **Bahtiyar Giray**'ı Kuban Hanı tâyin etti. (Şubat 1789)Üstelik **Koca Yusuf Paşa**'nın kendisi de hiçbir tarafa yardımda bulnacak bir durumda değildi. Zira hem ordusunda disiplin yoktu ve hem de asker açlıkla karşı karşıyaydı. Bu sebeple Özi'ye yardım hususunda habire boş boş vaadlerle vakit geçiriyordu.

Bu sırada düşman cephesinde barış istekleri zuhûr etti. Bunu ilk telâffuz eden Avusturyalılar'dı. Zira onlar bir evvelki baharda Osmanlılar'a büyük ölçüde mağlup olmuşlar ve kayıplarının ancak bir kısmını bu ordunun kışlağa çekilmesinden sonra telâfi imkânı bulabilmişlerdi. Bu sene de Osmanlılar'ın kendilerine karşı harekete geçmesinden endişeliydiler. Belçika ve Macaristan'da zuhur eden ihtilâller de O'nların bu endişesini artırıyordu. Zira bazı Avrupa devletlerinin de Rus başarılarından rahatsız olarak bu savaşa katılmalarından korkuyorlardı. Bütün bu sebeplerle Avusturya **II. Katerina**'ya Osmanlılar'la barış yapması teklifinde bulundu. Bu duruma öfkelenen Çariçe Osmanlılar'la barışı artık kendisinin dikte ettiği şartlarla yapacağını Avustuırya'nın ise çok istiyorsa Osmanlılar'la müstakil bir barış imzalamakta serbest olduğunu bildirdi. Bu takdirde Avusturyalılar'ın desteklenmeyeceğini ifade etti.

çç. Padişah'ın Ölümü

Bu sulh niyetletlerinden hiçbir netice hâsıl olmadan hamiyetli Osmanlı padişahı Özi Kalesi'nin kaybı ve burada icra edilen Rus mezâlimine dâir bir raporu dinlerken aşırı bir üzüntü duyarak nüzul isabetine mâruz kaldı. Buna rağmen ortalıkta dolaşan sulh şâyiları üzerine şeyhülislâmın konağında bir durum müzâkeresi yapılacaktı. Nüzul isabetiyle kımıldayamayacak hâle gelen Padişah bir hatt-ı hümâyun takrir ederek bu toplantıya katılanlara gönderdi. Bu hatt-ı hümâyûndaki şu ifadeler O'nun hassas ve hamiyetli şahsiyetini gösteren bir mâhiyette olmak üzere şöyleydi.

"*Hepimiz aynı geminin içinde bulunduğumuz için cümleye gayret lâzımdır. Sözün doğrusu ne ise söylenmelidir. Fransa ile İspanya arabuluculuğa Prusya ile İngiltere ittifaka tâliptirler. Devletin bunlardan hangisini tercih etmesi hayırlı ise bir sonuca bağlanması vakit dar olduğu için tekrar düşünmek üzere yarına bırakılmaması kati emrim ve herkesten isteğimdir. Kaldı ki; bunları toplantınıza katılanlardan başka bir kimse öğrenirse hemen duyulur ve yayılar. Bunun zararı ise herkese dokunur. Her kim kendisinden başkasına bunun bir kelimesini duyurursa O'nu Allah'a havale ederim. Her kim saklar ve gizlerse iki cihan izzetine erişisin. Böyle birini haber alırsam vallahi hakından gelirim.*"

Her sene "**Sürre Alayı**" Mekke ve Medine'ye gönderilirken bir merâsim yapılırdı. O sene de bunun 8 Nisan 1789 tarihinde yapılması icab ediyordu. **I. Sultan Abdülhamid** rahatsızlığı sebebiyle bu merâsimi sanki öleceğini bilmiş gibi bir gün öne aldırdı. Merâsimden sonra hastalığı büsbütün arttı. Hareme döndüğünde yeğeni **Şehzâde Selim**'i kucaklayıp ağlayarak:

"- *Oğlum seni Cenab-ı Hakk'a emânet ettim. Allah yardımcın olsun. İki cihanda yüzün kara olmasın.* " diye kendisi-

ne dua etti. Artan hastalığı sebebiyle hekim başı çağrıldı. O da kendisini muâyene ettikten sonra bir teselli olmak üzere:

"- *Efendimiz Allah'a şükür bir şeyiniz yoktur. Her hâlde nezleniz nüksetmiş olmalıdır.*" diyerek "**nüzul**"ü "**nezle**" ile tevil etti. Padişah buna inanmayarak hekime dönüp:

"- *Bu son hizmetindir!*" karşılığını verdi ve o gece sabaha karşı dâr-ı bekaya yürüdü. (7 Nisan 1789)

Mevlâ rahmet eyleye!

28- III. SULTAN SELİM (1789-1807)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

I. Sultan Abdülhamid'in Özi Kalesi'nin sukutu üzerine burada icra edilen Rus mezâlimine dâir raporu dinlerken fart-ı teessürden nüzul isabetiyle 6-7 Nisan 1789 gecesi vefât etmesi üzerine Kızlar Ağası **İdris Ağa** şimşirliğe giderek **Şehzâde Selim**'i durumdan haberdar etti. **İdris Ağa** yeri öptükten sonra:

"- *Ecdad-ı ızamınızın taht-ı muallâları Cenab-ı Hak tarafından size nasip ve takdir buyruldu.*" diyerek **Şehzâde Selim**'i önce amcasının cesedini görmeye dâvet etti. Zira tahta çıkmaya dâvet edilen şehzâdelerin selefleri-nin ölmüş bulunduğunu bizzat görmeleri kadîm bir an'aneydi.

I. Sultan Abdülhamid'in vefât ettiği köşk şimşirliğe nâzırdı. **Şehzâde Selim** amcasının naaşını bizzat görüp müşâhede ettikten sonra **İdris Ağa** koluna girmiş olduğu hâlde Hırka-i Şerif Odası'na giderken önlerine çıkan **Yahya Efendi** yer öpünce O'na:

"- Siz kimsiniz?!" diye sordu. O da:

"- Silâhtar kulunuz" karşılığını verdi ve şehzâdenin öteki koluna girerek birlikte Hırka-i Saâdet Odası'na geldiler. Yeni padişah burada kadîm bir Osmanlı an'anesi olan duâsını yaptıktan sonra gelip Bâbussaâde önünde hazır edilmiş olan tahta oturdu. Böylece biat merâsimi başlamış oldu. **I. Sultan Abdülhamid**'in vefâtı geceleyin bütün devlet ricaline bildirilmiş olduğundan burası gayet kalabalıktı. Öyle ki; rivâyete nazaran adım atacak yer yoktu.

Mâlûmdur ki; Osmanlı padişahlarının iki sıfatı vardı. Bunların biri **"halife"** diğer ise **"sultan"** sıfatlarıydı. Halife sıfatının vekili **"şeyhülislâm"**; sultan sıfatının vekili ise **"vezir-i azam"**dı. Halifelik sultanlıktan üstün kabul edildiğinden protokolde şeyhülislâmlar vezir-i azamlardan üstün görülürdü. Bu sebepledir ki; **III. Sultan Selim**'e burada ilk biat eden Nakib-ül Eşraf **Derviş Efendi**'den sonra Şeyhülislâm **Kâmil Efendi**, üçüncü olarak da vezir-i azam seferde olduğundan O'nun vekili bulunan kaymakam **Sâlih Paşa** oldu. Bilâhere diğerlerinin biatıyla merâsim tamamlanırken top atışlarıyla cülûs şenlikleri başladı.

Bu sırada kızlar ağasıyla Hazinedar Ağa **I. Sultan Abdülhamid**'in teçhiz ve tekfiniyle meşgul olarak cenâzeyi defne hazır etmişlerdi. Biat merâsiminin hemen akabinde padişah Harem-i Hümâyûna dönerken devlet ricali de **I. Sultan Abdülhamid**'in cenâze namazını kıldıktan sonra naaşını Bahçekapısı'nda hayattayken bizzat hazırlatmış olduğu türbede defn-i hâk-i ıtırnâk eylediler.

III. Sultan Selim o sırada 28 yaşındaydı. Yirmi sekizinci osmanlı padişahı oldu. Tahta çıktığında günlerden salıydı. Mü-

III. SULTAN SELİM
(1789-1807)

teâkiben ilk cuma günü henüz taklid-i seyf yapılmamıştı. Yine kadîm Osmanlı an'anesine göre padişahlar bu kılıç kuşanma merâsimi yapılmadan "**cuma selâmlığı**"na çıkmazlardı. **III. Sultan Selim**:

"- *Ferâizi ifâ an'anaye riâyetten evlâdır!..*" diyerek Cuma selâmlığı için tantanalı bir merâsimle Ayasofya Câmii'ne gitmiş-

tir ki; bu durum O'nun cülûsuyla büyük bir sevinç duyan halk tarafından iyi karşılanmamıştır.[301]

13 Nisan 1789 tarihinde büyük bir merâsimle Topkapı Sarayı'ndan çıkan **III. Selim** önce **Fâtih Sultan Mehmed** Han'ın kabr-i şeriflerini ziyâretle burada dualar ettikten sonra Eyüb'e giderek kılıç kuşanmıştır. 17 Nisan'da ise annesi **Mihrişah Sultan**'ı Topkapı Sarayı'na naklettirmiştir.

Diğer taraftan devlet ricaline makamlarında ibka edildiklerini bildirerek her birine kürk ve hil'atler giydirtmiştir.

III. Sultan Selim'in cülûsu halk nezdinde büyük bir sevinç ve ümidvarlık husûle getirdi. Takriben yirmi seneden beri devam eden harplerdeki başarısızlıkların sebebinin **I. Sultan Abdülhamid**'in ihtiyarlık ve gevşekliği olduğu kabul edilmekte bulunduğundan yeni padişahın gençliği halk nezdinde işlerin düzeleceğine dâir bir ümid doğurmuştu.

b. Şahsiyeti

III. Sultan Selim 24 Aralık 1761 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası **III. Sultan Mustafa** annesi ise aslen gürcü olduğu söylenen **Mihrişah Sultan**'dır.[302] Babasının dördüncü saltanat yılında Dünyâ'ya gelen **Şehzâde Selim**'in doğumu padişahın ilk çocuğu olması sebebiyle an'ane icabı yedi gün ve yedi gece muazzam şenliklerle kutlanmıştır.[303]

Babası **III. Sultan Mustafa**'nın 1774 Yılı'ndaki vefâtı sırasında on üç yaşındaydı. Oldukça serbest bir hayat yaşamış ve tahsiline itina edilmişti. Gâyet halim selim ve san'atkâr tabiatlı olmasına rağmen ileride cihangir olacağı telkinleriyle büyütülmüştü.

Babasının vefâtından sonra da şimşirlikte yaşamasına

301 **İ Hakkı Uzunçarşılı**-Saray Teşkilâtı, Ankara 1945, sh. 200

302 **İ.Hâmi Danişmend**-A.g.e. sh. 68

303 **Vâsıf Tarihi**, C.I, sh. 206

rağmen **I. Sultan Abdülhamid**'in saltanatında da tamamen serbest bir hayat sürebilmişti. Vezir-i azam **Halil Hâmid Paşa**'nın **I. Sultan Abdülhamid**'i ihtiyarlığı sebebiyle hal' edip O'nu tahta çıkarmak hususundaki teşebbüsü üzerine bu serbestiyet bir miktar tahdid edilmişse de yine de oldukça rahat bir hayat sürebilmiştir ki; bu sâyede Arapça ve Farsça ile islâmî ilimleri mükemmel bir sûrette öğrenebilmiş, musiki, şiir, edebiyat ve hat sanatında üstadlar seviyesinde bir dirâyet kazanabilmişti. Ney üfler, tambur çalar ve besteler yapardı. O derecede ki; Türk Musikisi'nde bugün çok meşhur olan **"sûz-i dilârâ"** makamı O'nun icadıdır. Şiirlerinde **"İlhâmî"** mahlasını kullanmıştır. Hat sanatında ise bilhassa tâlik yazı ile yazılmış levhaları pek nefisti.

Babasının tesiri ile devlet teşkilâtlarında ciddi bir ıslâhat gerçekleştirmek O'nun vazgeçilmez bir ihtirasıydı.

*"**Selim III** çok cepheli bir insan idi. Avrupa'nın teknik üstünlüğünden faydalanarak, Osmanlı Devleti'nde zarurî görülen ıslâhatı yapmak emeli O'nda şehzâdelik devrinde kendini göstermiş idi. Rivâyete göre, bu devirde **Selim** "topçuluk tekniğine dâir" bir risâle kaleme almıştır (**Mehmed Es'ad**- Mir'ât-ı Mühendishâne-i berrî-i hümâyûn, İstanbul, 1312, s. 30). Fransa kıralı **Louis XVI** ile mektuplaşarak, ondan Fransa'nın askerî ve idârî teşkilâtı hakkında mâlûmat istemiş ve aynı zamanda Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında tâkip ettikleri fütûhât siyâsetine karşı Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne müzâheretini elde etmeğe çalışmış idi. **Selim**'in bu gizli muhâberesini kendi adamlarından **İshak Bey** ile Fransa'nın İstanbul sefiri **Choiseul Gouffier**'nin yardımları ile te'min ettiği anlaşılmaktadır (Bk. **T. Valle**, Histoire de l'Empire Ottoman. Paris, 1855, s.418; **İ. H. Uzunçarşılı**- Belleten, Ankara, 1938, sayı 5/6. s. 191-246). **İshak Bey**'in Fransa'ya gönderilmesi hakkında Fransa Hükümeti tarafından **Selim III**'e yazılan bir cevapta, Fransa Devleti'nin **İshak Bey**'i misafir olarak kabul*

edeceği ve kendisine lâzım gelen her türlü fen ve maârifin O'na tâlim ve telkin olunacağı, Fransa'nın en muteber kale, tophâne ve işyerlerinin gezdirileceği bildirilmiş idi. ***Selim****'in Fransa'ya gönderdiği mektupları, kendi yakınlarından olup, devrin siyâset ve ilim sahasında tanınmış bir şahsiyet olan* ***Ebûbekir Râtıb Efendi*** *tarafından kaleme alınırdı.* ***Selim*** *bunları gözden geçirir, tashih ve ilâveler yapardı."*[304]

Daha şehzadeliğinde:

"Lâyık olursa cihanda bana taht-ı şevket"

"Eylemek mahz-ı safâdır bana nasa hizmet"

diyen genç padişah maâlesef bu emelini gerçekleştirememiştir. Bunun bir sebebi kaht-ı rical ise de asıl sebebi kendisinin harpçi darpçi bir karaktere sahip olmamasıydı. Nitekim meşhur **Napolyon Bonapart** O'nu takdir eder fakat saraya kapanıp kalmasını tenkidle kendisi gibi ordusunun başında sefere çıkması gerektiğini söylemiştir. Ancak ne yazık ki; padişahların sefere bizzat çıkıp kumandanlık etmeleri an'anesi çoktan terk edilmiş olduğu gibi **III. Sultan Selim** de bu an'aneyi ihyâ edebilecek bir vasıfta değildi. Bu husûsiyeti dolayısıyla amcazâdesi **Şehzâde Mustafa (IV. Sultan Mustafa)**'nın ıslâhat hareketlerine karşı olanlarla işbirliği yapmasına hiçbir mukabelede bulunmayarak O'nun amcası **I. Abdülhamid**'in kendisine davrandığı gibi serbestçe hareket etmesine müsaade etmiş ancak bu müsâmaha sebebiyle de önce tahtından sonra da hayatından olmuştur.

Nitekim:

*"****Üçüncü Selim*** *fazla merhamet ve şefkat sâhibi olduğu için vatandaşları birbirine kırdırmak istemeyip "****Kabakçı Mustafa İsyanı****"nı, "****Nizam-ı Cedid****" askeri vasıtasıyla bastırmayarak kendisini âdeta bile bile bir tehlikeye atmıştır. Bu isyanı perde arkasından idare eden bazı devlet ricalinin Fransa politikasına mâyil olan hükümdara karşı, Rusya ve İngiltere'nin*

304 **A. Cevat Eren**-İ.A. **"Selim III"** maddesi, İstanbul 1972, sh.442

teşvikiyle bu işi yapmış oldukları rivâyet olunmuştur."[305]

Cevdet Paşa'nın beyanına göre **III. Sultan Selim** tahta çıktığında Özi ve Hotin gibi mühim kaleler düşman eline geçmiş, Avusturyalılar da bir koldan Belgrad'ı tehdid bir koldan da Ruslar'la birleşerek Osmanlı kuvvetlerini Kalas civarında tazyike başlamışlardı. Birçok kale muhâfızsız bırakılmışken 1789 ilkbaharında Yeniçeriler ulûfelerinin zamanında ödenmemesi sebebiyle karışıklık çıkarmışlar ve bunlar arasında bulunan bir kısım Arnavut askerlerinin Avusturya saflarına geçtikleri görülmüştür.[306] İleride görüleceği üzere askerin bu bozulmuşluğu sebebiyle O'nun on sekiz senelik saltanatı dâhilî ve hâricî gâileler ve mağlubiyetlerle geçmiştir. Nihâyet 1807 tarihinde patlak veren "**Kabakçı Mustafa İsyanı**" ile tahttan indirilmiş, 28 Temmuz 1808 tarihinde de O'nun yerine geçmiş olan **IV. Mustafa**'nın emriyle şehid edilmiştir. Cenâzesi Lâleli Câmii yanındaki babası **III. Sultan Mustafa**'nın türbesine defnedilmiştir.

Mevlâ rahmet eyleye!

B-DEVRİNİN VAK'ALARI

a. İlk İcraatlar

III. Sultan Selim tahta geçer geçmez vezir-i azam **Koca Yusuf Paşa**'ya bir ferman göndererek O'nu makamında ibka ettiğini bildirdi ve kendisinden düşmandan intikam alıncaya kadar kılıcını kınına sokmamasını emretti.[307]

Çünkü O bu savaşa Kırım'ın geri alınması gâyesiyle girişilmiş bulunduğunu biliyordu. Bu sebeple Fransızlar'ın sulh için arabuluculuk tekliflerini kabul etmemişti. Müteâkiben de amcasını kendisine karşı tahrik etmiş olduğunu bildiği Cezâ-

305 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2817

306 **Cevdet** Tarihi, C.IV, sh. 282 vd.

307 **Cevdet** Tarihi, C.IV, sh. 280

yirli **Gâzi Hasan Paşa**'yı kaptan-ı deryalıktan azlederek İsmâil muhâfızlığı ile merkezden uzaklaştırdı. Yerine kendisine yakınlığı ile bilinen **Hüseyin Paşa**'yı tâyin etti.

Devam eden savaşlar dolayısıyla para tedâriki gerekiyordu. Yirmi seneden beri devam eden harpler sebebiyle hazine âdete iflâs hâlindeydi. Öyle ki askere cülûs bahşişi verilememiş ancak bir **"kıst mevâcibi"**[308] ile yetinilmişti. Bu sebeple Padişah'ın riyâseti altında bir toplantı yapıldı.

Bu sırada:

"Devlet ricali, birbirleri ile rekabet edecek derecede, bir ihtişam içinde yaşıyordu. Gösteriş âdetâ bir meziyet sayılmakta idi. Birçok kimselerin vâridâtı masraflarını karşılayamadığından, gayr-ı meşrû servet peşinden koşmak bir hastalık hâline gelmiş idi. Bir çok ilmî mansıplar ehliyetsiz kimselerin eline geçmiş ve bu durum halkın zararına yol açmış bulunuyordu. Bu nizamsızlık eyâletlere de sirâyet etmiş idi. ***Selim III*** *buna karşı mücâdeleye başlamış, saltanata geçtiği ilk aylarda Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnda tedbir alınmasını istemiş idi.* ***Selim III****'ün şahsiyeti ve memleket hakkındaki iyi düşüncelerini gösteren birçok kıymetli hatt-ı hümâyûnları O'nun bu uğurda ne kadar büyük bir gayret gösterdiğine şahadet etmektedir (Hadika-i Vakâyi, Üniv. kütüp, nr. TY. 6037) Genç pâdişâh kaymakamına gönderdiği diğer bir hatt-ı hümâyûnunda:*

"-Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe râzı ol deseniz, ben râzıyım... Allah aşkına devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez; ben bildiğimi size beyan eyledim, siz de devletten hissemendsiniz." diyerek, devlet ileri gelenlerini millete hizmet etmeleri için teşvik ediyordu.

Nihâyet 20 Şâban 1203 (16 Mayıs 1789) tarihinde dev-

---

308 **"Kıst mevâcibi:** Üç aylık ulûfe yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tanzimattan evvel maaşlar üçer aylık olmak üzere senede dört defa verilirdi. İşte bunların her birine **"kıst mevacibi"** denilirid. Arapça **"kıst";** "hisse", "parça", "taksit" demektir. **(M. Zeki Pakalın-**A.g.e. sh. 273**)**

*letin içinde bulunduğu durumu görüşmek ve bir nizam vermek için, büyük bir meclis toplanmasını emretti. Revan Köşkü'nde yapılan bu toplantıya payitahttaki ve taşradaki bütün devlet ricali, ordu-i hümâyûn mümessilleri de katılmışlardı. **Selim III** hazır bulunan şeyhülislâmdan nâiplerin zulmüne ve kaymakam paşadan vüzeranın fenalıklarına nihâyet verilmesini, sekbanbaşıdan askerî işlerin düzeltilmesine gayret etmesini istemiş, her birine ayrı ayrı tâlimat vermiş idi. **Selim III** payitahtta içki ve sefâhat ile mücâdele edilmesine, meyhânelerin kapatılmasına, kibar sınıfın ve devlet ileri gelenlerinin hâl ve zamana göre hareket etmelerine, fuzûlî masraflardan korunulup, irtikâp ve irtişa yollarının kapanmasına dâir bâzı nizamlar vaz'etti. Devletin mâlî durumu endişe verici idi. Bunun için **Selim III** sarayda mevcud altın ve gümüş eşyadan mühim kısmını darphâneye sevkederek, paraya tahvilini emretti. Şehzâde, kadın efendiler ve diğer bütün câriyelere varıncaya kadar, herkes kıymetli eşyaların bir kısmını hazine emrine hediye etmişler idi. Adedleri binleri aşan bu eşyaların tam bir listesinden yapılan fedâkârlığın büyüklüğü iyice anlaşılmaktadır (**İsmail Baykal, Selim III** Devrinde İmdâd-ı Sefer İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Eşya Hakkında, Tarih Vesikaları, Ankara, 1944, III, sayı 13, sh. 36-50).*

*Sarayın bu hareketi halka örnek oldu. Gerek İstanbul'dan, gerekse eyâletlerden birçok altın ve gümüş eşya hâzineye teslim edildi. Başşehirde orduya yardım için bütün gayretle çalışılırken, Mayıs 1789 sonlarına doğru düşmanın Kalas'ı eline geçirdiği haberi İstanbul'a geldi. Bu mağlûbiyet üzerine sadrâzam **Yusuf Paşa** azlolunarak, yerine kethüda **Hasan Paşa** tâyin olundu."*[309]

Hazineyi takviye maksadıyla yapılan bu yardımların sebebi şuydu:

Osmanlı Tarihi'nde ilk defa olarak savaş masraflarını karşılamak üzere dış devletlerden borç istenmiştir. Felemenk

309 **A. Cevat Eren**- A.g.m. sh. 443 vd.

(Hollanda) Devleti'nden on beş bin kese borç para talebi red-dedilmiş olduğu gibi İspanya'ya müracattan da bir netice elde edilememişti. Hatta Fas, Cezâyir ve Tunus gibi Garp Ocakları da böyle bir talep karşısında itizar etmişlerdi.

"*Devlet idâresi başına henüz geçtiği sıralarda Tersâne emîni* ***Selim Ağa*** *ile oğlu* ***Nazif****'in idam olunmaları dolayısı ile bâzı müverrihler O'nun zulüm ve istibdad ile işe başladığını ileri sürmüşlerdir.* ***Selim III*** *her bakımdan örnek bir padişah idi. Bilhassa halim mizaçlı olması dolayısı ile adâlete riâyet ederdi. Gerek* ***Câbî Saîd****, gerek* ***Cevdet Paşa****'nın verdikleri mâlûmattan açıkça belli olmaktadır ki; bu idam hâdisesi devlet işlerini insafsızca baltalamaktan çekinmeyen bozgunculuk zihniyetine karşı bir cevap idi.*

Tersâne emîni ***Selim Ağa****'ya donanmanın noksanlarının sür'atle ikmâli hususunda emir ve tâlimat göndermiş olan pâdişâh, bunun yerine getirilip getirilmediğini mahallinde görmek istemiş idi. Bu teftişlerinin birinde* ***Selim Ağa****'nın işçilerin ücretlerini vermeyerek, onları işlerinden uzaklaştırdığını anlamış idi. Tersâne emininin bu hiyânetine bizzat Kapudân-ı deryâ* ***Gâzî Hasan Paşa****'nın sadrâzama daha evvel yazmış olduğu bir mektupta da işaret olunmuştur. (****Cevdet****, IV.273;* ***Câbî Said****, s. 7-8)*

Kapudan-ı deryâ ***Gâzî Hasan Paşa****'nın azli de pâdişâhın kendisine iğbirarı ile izah edilmek istenilmiş ise de, bu doğru değil idi.* ***Gâzî Hasan Paşa****'nın azli mes'elesi* ***Abdülhamid I****'in son saltanat yılı esnasında karar altına alınmış, fakat kapudan-ı deryanın devlete yaptığı büyük hizmetler göz önüne alınarak, azli keyfiyeti bir müddet için geri bırakılmış idi.* ***Selim III*** *de O'nu azletmemiş, ancak İsmâilî seraskerliğine tâyin edilmesini uygun görmüştür. O'nun yerine kapudan-ı deryalığa* ***Giritli Hüseyin Paşa*** *tâyin olundu. (****Mustafa Nurî****, Netâyic el-Vukâ'ât, İstanbul, 1210, IV,24)* ***Hüseyin Paşa, Selim III****'ün çocukluk arkadaşı idi; vefâtına kadar* ***Selim III****'ün yanında mühim hizmetlerde bulunmuştur."*[310]

310 A.y.

b. Rusya ve Avusturya ile Vâki Savaşların Devamı

aa. Kalas'ın Kaybı ve Koca Yusuf Paşa'nın Azli

Rusçuk'ta bulunan **Koca Yusuf Paşa** yeni padişahın kendisini makamında ibka ettiğine dâir ferman-ı hümâyûnunu alınca 27 Nisan 1789 tarihinde sahraya çıktı. Bu sırada Özi'yi ele geçirmiş olan Ruslar Bender'i muhâsara altına almışlardı. Buğdan'da toplanmış bulunan Rus ve Avusturya kuvvetleri ise Tuna'yı geçerek Kalas istikametinde ilerlemekteydiler. Bunlar önlerine çıkan **İbrahim Paşa** kuvvetleriyle çarpışmaya başladılar. Gâyet kalabalık olan düşman ordusu tarafından **İbrahim Paşa** esir alındığı gibi O'nun emrindeki iki bin Osmanlı askerinin de bir kısmı şehid diğer bir kısmı ise esir oldu. Düşman on üç Osmanlı topunu da iğtinam etti. İleri harekâta devam eden düşman kuvvetleri Kalas Şehri'ni zaptedip burasını kâmilen ateşe verip yaktılar.

Koca Yusuf Paşa Kalas'ın sukutunu bildiren raporunda İstanbul'dan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere para ve mühimmat talep etti. Bu talebi cevapsız kalınca kendi imkânlarıyla bir başarı elde edemezse yerinde kalmayacağını anlayınca Buğdan'ı kurtmak gayesiyle Silistre istikametinde harekete geçti. Yergöğü'nde topladığı ordusuyla Bükreş'i takviye etmek istedi. **Kemankeş Mustafa Paşa**'yı Yergöğü seraskeri tâyin etti.

III. Sultan Selim O'nu makamında ibka etmiş olmasına rağmen kendisinden memnun değildi. Çünkü O'nun Kaptan-ı Deryalıktan azlettiği **Gâzi Hasan Paşa**'nın adamı olduğunu rüşvetçi bir kimse bulunduğunu biliyordu. Üstelik Rusçuk'ta kışlarken içinde bulunduğu sıkıntılara rağmen câriyelerle eğlendiğini de duymuştu. Bütün bu sebeplere bir de Kalas Şehri'nin ziyaı eklenince 7 Haziran 1789 tarihinde O'nu vezir-i azamlıktan azlederek yerine daha evvel Avusturyalılar'a karşı başarılar elde etmiş olan **Cenâze Hasan Paşa**'yı tâyin etti. **Koca Yusuf Paşa** da -kendi tercihine riâyet olunarak- Vidin

serkaskeri yapıldı.

Hasan Paşa seraskerlik makamını devralmak için orduya geldiği zaman çok ağır hasta idi. Kendisine vezir-i azamlık hil'ati yatakta giydirilmiş olmasından dolayıdır ki; tarihte **"cenâze"** lâkabıyla anılagelmiştir. Nihâyet üç gün sonra yataktan kalkabilen **Hasan Paşa** askerî harekât plânının tesbiti için bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Ruslar'ın Avusturyalılar'la beraber Bükreş üzerine yürümekte oldukları öğrenilmekle o tarafa azimet kararlaştırılmışsa da ordunun derhal harekete geçmesi imkânsızdı. Zira ikmal edilmesi gereken birçok noksanlıklar mevcuddu. Bu sebeple Bender'de bulunan **Baht Han**'a Kavşan'a doğru inmesi emredildi. Vidin'deki **Koca Yusuf Paşa**'ya da İsmail istikametinde hareket etmesi bildirildi. **Kemankeş Mustafa Paşa** ise Yaş üzerine sevk edildi. Ordunun durumunu lâyıkıyla bilmeyen **III. Sultan Selim** ise **Cenâze Hasan Paşa**'ya asıl ordu ile derhal hareket etmesini emretmekteydi. Rus cephesi seraskeri tâyin edilmiş olan **Kemankeş Mustafa Paşa** 27 Haziran'da Yergöğü'ne intikal ettirildi. Beylerbeylerinden **Osman Paşa** ile eski Yeniçeri Ağası **Süleyman Paşa** da O'nun emrine verildi. Cephede bu hazırlıklar yapılırken İstanbul'dan İsveç'le bir yıl evvel başlamış olan ittifak görüşmeleri kat'î bir neticeye bağlandığı haberi geldi.

bb. Osmanlı- İsveç İttifakı

1788 Yılı'nda Finlândiya'nın kuzey arâzisiyle alâkalı bir ihtilâf sebebiyle Ruslar'la savaşa başlamış olan İsveç kıralı **III. Güstav** Osmanlı'ya ittifak teklif etmiş ve nakdî yardım talebinde bulunmuştu. Bu hususta şifâhî bir mutabakat hâsıl olmuş fakat bu anlaşma resmîleşmeden Rus tahrikiyle hareket eden İsveç asilzâdelerinin kendi krallarına karşı muhâlefetleri ve çıkardıkları kargaşa sebebiyle İsveç ordusu savaştan çekilmişti. Müteâkiben Danimarka İsveç'e saldırmış ve bu tecâvüz İngiltere ve Prusya'nın müdâhaleleriyle bertaraf edilebilmişti. Ancak Danimarka'nın bu tecâvüzünden istifade ile dâhildeki muhâlefeti bertaraf etmek fırsatını bulan **III. Güstav** yeniden Ruslar'la

savaşma kararı aldı. 4 Haziran 1789 tarihinde tekrar Finlândiya'daki savaşı başlattı. Mâlî durumu çok zayıf olduğundan O böyle bir hareket için bir yıl evvel Osmanlılar'dan almış olduğu yardım vaadine güveniyordu. Bu sebeple İstanbul'daki elçisi **Heidenstam**'a evvelce şartları tesbit edildiği hâlde imzalanmamış bulunan ittifakı canlandırarak vaad edilen yardımın fiilen gerçekleştirilmesi için harekete geçme tâlimatını verdi.

Heidenstam Bâb-ı Âli'ye gelerek vaad edilmiş olan nakdî yardımın gerçekleşmemesinden şikâyette bulundu. Hâlbuki İsveçliler'in bu savaşta Osmanlılar'a sağladıkları yegâne fayda Rus donanmasının Baltık'ta meşgul edilmesiyle Akdeniz'e inmesini önlemekten ibâret kalmıştı. Diğer taraftan bu savaşta Osmanlılar İsveç'e yardım etmek şöyle dursun kendi savaş masraflarını dahî karşılayabilecek bir durumda değildi. Tabiatıyla bu vaad bu yüzden tahakkuk ettirilememişti.

*"Her şeye rağmen **Üçüncü Selim**'in tahta geçmesinden sonra İsveç elçisinin bu hususta yaptığı müracaatlar dikkate alınarak Kocaeli mutasarrıfı ve Karadeniz boğazı muhâfızı **Mustafa Paşa**, Rumeli pâyelilerinden **Hâmidîzâde Mustafa Efendi**, Anadolu payelilerinden Tatarcık **Abdullah Efendi** ve reis vekili **Raşid Efendi**'den mürekkep Osmanlı hey'eti elçi **Heidenstam** ile müzâkereye memur oldu. Neticede 11 Temmuz 1789'da Beykoz Kasrı'nda evvelce yazdığımız şartlar dâhilinde bir ittifak andlaşması imzalandı.*

İsveç kralı bu 1789 Yılı'nda karada ve denizde Rusya ile çarpışmalara devam etti. Kara kuvvetleri bir aralık Petrograd'a pek yaklaştılar ve bu şehirde panik yarattılarsa da Ruslar bu sefer hazırlıklı olduklarından bir felâketi kolayca önlediler. Baltık Denizi'ndeki savaşlar Rus donanmasını yine burada alıkoymuştur. İki tarafın gerek ince ve gerekse asıl donanmaların arasındaki çarpışmalar oldukça zayiatlı geçmiş hattâ İsveç donanması zaruri olarak sığındığı bir Rus Limanı'nda mahsur kalmıştır. Böylece İsveç akdedilen ittifakın şartlarına riâyete gayret etmiştir.

Müttefiklerin ufak da olsa başarılı geçen bu savaş yılı Osmanlılar için her iki cephede de göreceğimiz gibi hiç de iyi cereyan etmemiştir."[311]

cc. Fokşani Bozgunu

Evvelce ifade edilmiş olduğu üzere **Koca Yusuf Paşa**'nın azli ile serdar-ı ekrem tâyin edilmiş bulunan **Cenâze Hasan Paşa** 18 Temmuz'da ordusuyla Rusçuk'tan hareket ederek Silistre'ye vardı. Burada bir toplantı yaparak istikamet tâyin edilmek istendi. İstanbul'dan gelen tâlimat ise Bender ve Akkerman istikametine gidilmesi yolundaydı. Zira Özi'yi ele geçiren Ruslar müteâkiben Bender'i muhâsara etmiş fakat başarılı olamayarak çekilmişlerdi. Daha büyük bir kuvvetle buraya gelip muhâsaraya yeniden başlayacakları muhakkaktı. Zira Tuna boyunca bir zincir teşkil eden kalelerin bir nevi kilidi durumunda olan Bender'i ele geçirmekten vazgeçmeyecekleri bilindiği için İstanbul'un tâlimatına uyulma kararı alındı. Tam harekete geçileceği sırada orduya Fokşani'nin ziyâı haberi orduya ulaştı.

Şöyle ki:

*"Rus cephesi seraskeri Yergöğünden Tuna'yı geçip kendisine katılan kuvvetlerle ileri hareketine devam etti. Böylece serasker **Mustafa Paşa** Bükreş'e ve oradan Boğdan sınırındaki Fokşani Kasabası'na geldikten ve Eflak voyvodası **Mavroyoni Bey** de kendisine katıldıktan sonra kumandasındaki asker sayısı yirmi beş bini bulmuştu. **Kemankeş Mustafa Paşa**, tecrübeli bir kumandan olmadığı için yalnız asker kalabalıklığını kâfi görüyor, ve buna güveniyordu.*

*Bu sırada ise Rus generali **Suvorof**, on bin kişilik kadar bir kuvvetle Seret Nehri'nin sağ tarafına, yani Fokşani semtine gizlice geçti. Avusturyalı General **Prens Koburg**'la anlaşıp ikisi birden **Kemankeş Mustafa Paşa**'nın kuvvetlerine baskın şeklinde bir hücumda bulundular. **Kemankeş Mustafa Paşa**, iki düşman birliğinin anlaşmasından habersiz olarak Ruslar'ın*

311 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2686

taarruzunu durdurmağa çalışırken sol taraftan Avusturyalılar yüklenmişlerdi. Kendi kuvvetlerinden bir kısmı aç, hasta ve yorgun, bir kısmı ise savaşta tamamen tecrübesiz, yeni ve acemi erlerdi. İki ateş arasında kalan serasker, ağır bir mağlubiyete uğradı. Ordusunun mühim kısmı şehid veya esir oldu. Bütün ağırlıkları ve savaş malzemesi düşman eline geçti. (1 Ağustos 1789)

Serasker, ordusunun yalnız sağ kanadı yenilgiyi kabul etmeyerek sonuna kadar savaşmıştır. Burada kalan ikiyüz kadar yeniçeri civardaki bir manastıra girip orada kahramanca mukavemete devam ettiler. Bütün düşman hücumları bunlar tarafından şiddetle püskürtüldü. Kendilerine saldıran Avusturya birliğinin kumandanı bile maktul düştü. Nihayet düşman sığındıkları yeri ağır bir topçu ateşi altına aldı. İki yüz kahraman, teker teker şehid oluncaya kadar burasını terk etmeyip savaştılar ve manastırda depo edilmiş olan cephanenin bombardıman tesirile ateş alıp patlaması sonunda yiğitçe can verdiler."[312]

Rus cephesi seraskeri **Mustafa Paşa**'nın mâruz kaldığı felâketi ve Fokşani'nin bu sûretle ziyaını öğrenen serdar-ı ekrem **Cenâze Hasan Paşa** yaptığı savaş plânının alt üst olduğunu öğrenince fevkalâde üzüntüye kapıldı. Fakat kendisini toparlayarak üç bin kişilik bir asker topluluğunu buraya yardım için öncü olarak gönderdi. Bunlar dağılan askerleri de toplayarak düşmanın ilerlemesini önleyeceklerdi. Kendisi de Silistre'den hareketle Maçin'e geldi. Bu sırada orduya ulaşan bir hatt-ı hümâyûnla Tuna geçilerek Yaş'ta toplanmış bulunan düşman üzerine gidilip Buğdan'ın kurtarılması emredilmekteydi. Bu hatt-ı hümâyûn askere okunup dinletildikten sonra **Cenâze Hasan Paşa** şu veciz konuşmayı yaptı:

"*-İşte ben vezâreti bir tarafa bıraktım. Şimdiye kadar bizden incinmiş olanınız varsa bağışlasın ve Allah rızası için herkes hatırına geleni söylesin. Uygun olanlar dinlenecektir. Niçin böyle söyledi diye söyleyene kızılmayacaktır. Bu din emridir.*

312 A.y.

Bunda beraberlik ve birlik lâzımdır. Gönül birliğiyle müzâkere olunarak duruma göre nasıl hareket etmek gerekiyorsa ona göre hareket edilsin."

Tuna üzerinde köprü kurmaya vakit müsâid olmadığından bu meşverete İbrail'den gelip katılmış olanların teklifine itibarla o tarafa hareket edildi. 30 Ağustos 1789 tarihinde İbrail'e varıldı. Burada İsmail muhâfızı **Gâzi Hasan Paşa**'ya Kuban Hanı ile Han Tepesi denilen yerde toplanmış olan düşman üzerine hareketle orduya iltihâkının sağlanması emredildi. Bu sırada Padişah'tan askeri teşci için gönderilmiş olan bir ferman-ı hümâyûn okutulup bütün efrada dinletildi. Padişah bu fermanda askerleri bir hayli pohpohladıktan sonra aynen şöyle diyordu;

"-... *Moskoflar evvelki seferde ve bilhassa bu seferimizde kraliçeleri olan bir kadının gayreti için açlığa ve susuzluğa, kışa ve yaza, yaraya ve bereye tahammül ederek beş yüz yıldır düşmana gâlip gelmekte meşhur olan Osmanlı Devleti'ne bu zararları verdiler. Düşman, istilâ ettiği vilâyetlerimizde eteğinin ucu yabancı görmemiş ve niceleri Peygamber evlâdından olan müslüman kızları, kadın ve çocuklarını esir edip kocalarının, babalarının ve kardeşlerinin gözleri önünde ırzlarına saldırdılar ve bu kadar çocuğu ana ve babalarından ayırıp mâsumları kendi bozuk, dinlerine soktular. Yazık, bin yazık... İslâm gayreti ne oldu? Ben şehzâde iken bunları duyup kan ağlardım ve gayretimden gözlerime uyku girmezdi. İslâm'a bu hakaretleri eden düşmanların niyetlerinin ne olduğunu düşünmek lâzım değil mi? Dünyâ, çabucak geçer. Ne kadar yaşarsak sonunda ölümün pençesinden kurtuluş mümkün değildir. Şimdi düşman eline esir düşmüş bu kadar kız kadın ve ana babasından ayrılmış çocuklar mahşer gününde hepimizin yakasına yapışacaklardır.*

Benim sizlerden esirgediğim hiç birşey yoktur. Devletin kudreti derecesinde aylığınızın ve tayınlarınızın verilmesinde, ihtiyaçlarınızın giderilmesinde, savaş ve malzeme vasıtalarınızın da görülmesinde padişahların zimmetine düşeni yapıyorum. Bundan sonra bakalım gâzi dilâver kullarım hepinizden isterim

ki; gayret kemerini belinize birkaç yerden bağlayıp korkaklık ve alçaklık edenleri kabul etmeyip İslâm ırzının tamamlanmasına ve Allah'ın fazlı ile düşmandan intikam almaya ihtimam edesiniz. Benim duam sizinle beraberdir. Büyüğünüz ve küçüğünüz berhüdar olasınız. Allah sizlere yardım ve sizleri muzaffer eylesin! Âmin!.."[313]

Bu ferman-ı hümâyûn askere dinletildikten sonra bir toplantı yapıldı. Yeniçeri ordusu kuruluşundan itibaren ordunun yaya sınıfını teşkil ediyordu. Son zamanlarda onların pek çoğu piyâde olmaları gerekirken bu hususdaki yasağı ihlâl ederek birer at edinmişlerdi. Süvâri tâlimi görmemiş oldukları için bu at edinmeleri kolayca kaçmak içindi. Üstelik savaşta en küçük bir güçlükle karşılaştıklarından firar ârını irtikâp ediyorlardı. Toplantıda bu durum görüşülerek bu hâle bir son verilmesi kararlaştırıldı. Sonra da yeniçeri ağası vasıtasıyla efrad ikna olunduktan sonra bu yasağa riâyet etmeleri ve savaşta sebatsızlık göstermemeleri hususunda tek tek yemin ettirildiler.

Bu sûretle nizam ve intizam sağlandıktan sonra ordu harekete geçirildi. Buzaov (Boza) Suyu kenarındaki Lanka Sahrası'na varıldı. Burada **Kemankeş Mustafa Paşa**'nın gönderdiği esirler istintak olunarak düşman hakkında bilgiler alındı. Bu bilgiler ışığında Buzaov Suyu üzerine bir köprü inşa edilerek ordu 17 Eylül 1789 tarihinde karşı yakaya geçirilerek Fokşani Kasabası'na dört saatlik bir mesafedeki Remnik Suyu kenarına gelindi. **Abdi Paşa** kumandasında bir öncü süvâri kuvveti keşif için ileriye gönderildi. Bunlar Fokşani'ye yaklaştıklarında önlerine çıkan beş yüz kişilik bir düşman kuvvetini mağlup ettiler. Düşman kelleleri ve esirler ile geriye döndüler. Ancak bu sırada yağan şiddetli yağmurlar sebebiyle Remnik Suyu kabardığından **Abdi Paşa** burada üç gün bekledikten sonra orduya iltihak edebildi. Burası düşmana çok yakın bir mesafede olduğundan siperler kazılarak mevzilenmeye başlanıldı.

313 **Cevdet** Tarihi, C.IV, sh.363

çç. Buzaov (Boza) Mağlubiyeti

Bu sırada beş yüz kişilik bir kuvvetle orduya katılmak üzere gelmekte olan **Kemankeş Mustafa Paşa** Ruslar'ın hücumuna mâruz kaldı. O'nu gören **Abdi Paşa** emrindeki öncü süvari kuvvetiyle serdar-ı ekremden izin almadan o tarafa seğirtip "**levend cengi**" denilen bozuk düzen bir sûrette düşmanla savaşa başladı. Bu çarpışmadan yükselen top sesleri Remnik'teki Osmanlı siperlerinden duyulmaya başlanınca buradaki askerlerin pek çoğu da yine serdar-ı ekremden izin almaksızın bulundukları siperleri terkedip o tarafa seğirttiler. **Kemankeş Mustafa Paşa**'ya taarruz eden Rus kumandası **Suvorof** O'nun emrindeki kuvveti bertaraf ettikten sonra **Abdi Paşa** üzerine hücum etti. Bu durumu gören **Cenâze Hasan Paşa** bir kısım süvâri kuvvetiyle **Abdi Paşa**'ya yardım için harekete geçdi. Fakat Remnik Suyu'nu geçtiğinde O'nun emrindeki süvârilerin de izin almadan doludizgin savaş sahasına intikal ettiklerinden **Cenâze Hasan Paşa**'nın etrafında ancak beş on kişi kaldı. Bu intizamsızlık ve lâubâliliği görünce O da müdafaa harbi yapabilmek için siperlere döndü. Fakat bu siperlerin kazılması henüz tamamlanmamış olduğu, mevcud olanlardaki askerlerin de burayı terk etmiş bulunduklarını görerek çok mütessir oldu. Meğerse buradaki yeniçeriler ettikleri yemine riâyet etmeyerek bulundukları siperlerden top seslerini duyunca atlarına binip savaş sahasına ilerlemişlerdi. Siperlerde kâfi miktarda asker mevcud olmadığını gören **Cenâze Hasan Paşa** telâşlandı. Zira düşmanla çarpışmakta olanlar yavaş yavaş siperlere doğru geri çekilmekteydiler. Düşmansa bunlar üzerine top güllesi yağdırmaktaydı.

Serdar-ı ekrem geriye çekilen askerlerden bir kısmını siperlere yerleştirerek müdafaa harbi yapmaya uğraşırken bir taraftan da yeniçerilere yaptıkları yemini hatırlatarak başlayan bozgunu önlemeye çalışıyordu. Düşman önünden kaçan süvâriler siperlerin sağ ve sol cenahına yerleştirilerek **Cenâze Hasan Paşa**'nın bir müdafaa harbi için sarfettiği gayretler fayda vermedi. Bozgun hâlindeki orduya söz dinletmek imkânı yoktu. O

beyhude yere sağa sola koşturup bozgunu önlemeye çalışırken üzerinden aşan gülleler siperlere düşmeye başlayınca orada kalan cüz'i müdafilerle de kaçmaya başladılar. Üstelik kaçarken bulabildikleri her şeyi de yağmalıyorlardı.

Bu durumu gören serdar-ı ekrem çekilmekten başka çâre kalmadığını görerek yanında kalan pek az süvâri ve piyâde ile Remnik Suyu'nu geçmeye çalışırken köprünün çökmesi sebebiyle bunların da pek çoğu boğuldu. O esnada cephâne arabalarının infilâk etmesi sebebiyle bir kısım asker de yanarak öldü. Kendisi ise yanında kalan pek az adamıyla bir buçuk saat mesafedeki karargâhına ulaşabildi.

"*Biraz dinlendikten sonra yeis ve hiddetinden ağlayarak atına binip mâiyetile birlikte gece yarısına doğru Buzaov Suyu'nun kenarına vardı ve orada sabahı bekledi. (23 Eylül 1789) Ertesi günü nehrin kenarında toplanmış olan çeşitli asker iki üç geçit yeri bulup suyu aşarlarken arkadan düşman geliyor, telâş ve endişesiyle birbirlerine girip bir kısmı suya dökülerek boğuldu. Reis-ül küttab* ***Hayri Efendi*** *de bunların arasında bulunuyordu.*

*Boş yere ağır bir mağlûbiyete uğramış bulunan serdar-ı ekrem, ordusunu toparlayıp İbrail'e geldi. Orada (tarihlerimize yanlış olarak "****Boza Bozgunu****" diye geçen) hâdiseyi anlatan bir takrir kaleme alınarak bütün vezirler, beylerbeyleri ve sivil devlet ricali tarafından mühürlendikten sonra İstanbul'a gönderildi. Bir taraftan da bu hâdiseyi görenlerden birisinin de yollanarak bu bozgunda askerin başında bulunanların bir suçu ve kabahati olmadığının şifahen bildirilmesi uygun görüldüğünden çavuşbaşı genç* ***Osman Ağa*** *yola çıkarıldı.*"[314]

Bu durumda düşmana Bükreş yolu açılmış oldu. Fakat Rus kumandanı **Suvorof**, **Potemkin**'in emriyle geriye döndü. Zira **Suvorof, Potemkin**'in kumandasındaki asıl Rus ordusunun sağ cenah kuvvetlerine kumanda etmekteydi. Avusturya kumandanı **Prens Koburg** da Fokşani'ye avdet etti.

314 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2689

dd. Osmanlılar'ın İsmail Zaferi ve Ruslar'ın Akkerman ve Bender Kalelerini Almaları

İsmail muhâfızı olan Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** daha önce Kuban Hanı **Baht Giray** ile birilikte Han Tepesi'ndeki Rus kuvvetlerine hücum etmiş fakat **"Debbağ Köprüsü Savaşı"**nda mağlup olarak tekrar İsmail Kalesi'ne çekilmişti. Ruslar 23 Eylül 1789 tarihinde İsmail Kalesi'ni muhâsara ettiler.

Gâzi Hasan Paşa kaleyi dirâyetle müdafaa ettiği gibi emrindeki süvârilerle bir huruç hareketi yaparak Ruslar'ı ağır bir hezimete uğrettı. Böylece belli ölçüde Buzaov'un intikamı alınmış olmakla beraber bu zaferden Osmanlılar lehine ciddi bir fayda hâsıl olmadı.

Burada büyük bir kayba mâruz kalan Ruslar'ın takviye alarak tekrar İsmail Kalesi üzerine gelebileceklerini düşünen **Gâzi Hasan Paşa** İbrail'de bulunan serdar-ı ekremden yardım talep etti. Burada kazanılan zafere memnun olan **Cenâze Hasan Paşa** hem İsmail'e hem de aynı şekilde tehlike altında bulunan Kili ve Akkerman'a yardımcı kuvvetler gönderdi. Kendisi de yaklaşan kış şartları sebebiyle kışlamak üzerine Maçin'den Şumnu'ya hareket etti. Fakat O, 28 Ekim 1789 tarihinde buraya ulaşmadan yolda Akkerman Kalesi'nin Ruslar; Belgrad'ın ise Avusturyalılar tarafından zaptedilmiş olduğu haberini aldı.

Gerçekten Osmanlı ordusunun çekilişi üzerine Eflâk'ta karışıklıklar çıkmıştı. Buranın voyvodası **Mavroyoni Bey** duruma hâkim olamadı. Düşman kuvvetleri Kili ve Akkerman'a doğru ilerlemekteydi. **Cenâze Hasan Paşa**, **Mahmud Paşa** emrine bir miktar asker vererek buraya doğru öncü olarak sevketti. Ayrıca İbrail'i tahkim etti. Fakat Türk Ordusu'nun kışlağa çekilmesi Ruslar ve Avusturyalılar için bir fırsat olarak görüldü. General **Koburg** kumandasındaki Avusturya Ordusu Eylül ayı başında Akkerman'ı kuşattı. Buranın kumandanı **Tayfur Paşa** müdafaaya başladığında Özi halkının başına gelen felâketten münfail olan kale ahâlisi **Tayfur Paşa** nezdine gelerek:

"- *Asker az, zahire bulunmaz oldu. Serdar-ı ekrem ordu-*

suyla Şumnu'ya gitti. Bize yardım ihtimali yoktur. Kale er geç düşüp hepimiz helâk ve çoluk çocuğumuz düşmana esir olacağına vireye razı olalım. Canımız ve malımızı kurtaralım." diyerek **Tayfur Paşa**'yı kaleyi müdaafa etmekten vazgeçirmeye çalıştılar.

Hâlbuki Akkerman Kalesi gayet müstahkemdi. Düşmanın burayı kolayca alabilmesi imkânsızdı. Aylarca mukavemet imkânı varken halkın Özi'deki katliâmın bir benzerine mâruz kalmak korkusuyla ileri sürdükleri teklifi şiddetle reddeden **Tayfur Paşa** kimseye lâf anlatamadı. Ne söylediyse dinleyen olmadı. Muhâfızların da halkın bu hissiyatına tâbi olmaları sebebiyle Akkerman Kalesi hiç savaşılmadan 11 Ekim 1789 tarihinde düşmana teslim edildi.

Burada beleşten bir zafer kazanan Ruslar bu defa **Potemkin**'in kaleme aldığı bir teslim olma teklifini Bender'e ulaştırdılar. Burada da muhâfız **Gümrükçü İsmail Paşa**'nın kaleyi müdafaa etmek için yaptığı nasihatler asker ve sivil halk nezdinde kabul görmedi. Bu sebeple çâresiz kalan **İsmail Paşa** yirmi maddelik bir anlaşma ile Bender'i Ruslar'a bırakmak mecburiyetinde kaldı. (14 Kasım 1789)

Potemkin evvelce zikrettiğimiz gibi Tuna boyu kale zincirlerinin kilidi durumundaki Bender'i kendisine karargâh yaparak buraya yerleşti.

ee. Belgrad'ın Avusturyalılar Tarafından Zaptı

Avusturyalılar'ın Osmanlılar'la savaşmalarındaki asıl gâye Belgrad'ı alabilmekti. Hatırlanacağı üzere 1788 Yılı'nda buna teşebbüs etmişler fakat muvaffak olamamışlardı. Üstelik o sene Osmanlılar onların işgalindeki pek çok yeri istirdad etmişler ve Avusturyalılar ancak Osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesinden sonra harekete geçerek kaybettikleri yerlerin bir kısmını geriye alabilmişlerdi. Zira Osmanlı ordusu alışık olmadığı kış şartlarında savaşa devam edemeyerek kışlamak üzere istirahata çekiliyordu. Ruslar gibi Avusturyalılar da kış şartlarında

savaşabilme kabiliyetini hâizdi.

1789 senesinde Osmanlı ordusunun birçok mağlubiyetlere mâruz kaldıktan sonra kışlağa çekilmesinden istifade etmek isteyen Avusturyalılar 11 Eylül'de **Mareşal Laudon** kumandasında büyük bir ordu ile Belgrad'ı kuşatmaya başladılar. Bu sırada Rumeli vâlisi ve Belgrad seraskeri sıfatlarını hâiz olan **Abdi Paşa** Morova'da bulunuyordu. Belgrad'ı en küçük fiilî bir yardımda bulunmadı. Bunun sebebi O'nun daha önce Avusturyalılar'la devlete haber vermeden yapmış olduğu gizli bir mütârekeydi. Buna göre kış boyunca savaşılmayacaktı. Avusturyalılar bu mütârekeyle geri çekilmeyi de vaad etmişlerdi. Böylece **Abdi Paşa**'yı aldatan Avusturyalılar O'nun Morova Köprüsü civarına çekilip hareketsiz kalmasından sonra sözlerinde durmayarak gelip Belgrad'ı kuşattılar. Üstelik **Hüsnü Efendi** adındaki hâin defterdar muhâsara başlamadan evvel kaledeki zahirenin büyük bir kısmı düşmanın tüccar kılıklı câsuslarına satıp parasıyla sefâhet sürmeye başlamıştı.

Bütün bu sebepler ve düşmanın şiddetli top atışlarıyla surları tahrip etmesi neticesinde Belgrad Kalesi yirmi günlük bir dayanmadan sonra 8 Ekim 1789 tarihinde vire usulüyle düşmana teslim edildi. Buranın muhâfızı **Osman Paşa** yardım almak ihtimalini vârid görmeyerek düşmanın vire teklifini canına minnet bilmek yolunu ihtiyar etti. Hâlbuki bu sırada gerek **Abdi Paşa** ve gerekse İşkodralı **Mahmud Paşa** Belgrad'a yardım hazırlıkları yapıyorlardı. **Osman Paşa** on gün daha sabredebilseydi gelecek olan yardımlarla muhâsaradan kurtulabilirdi. Düşmansa bu durumu öğrendiğinden acele ile vire teklifinde bulunmuştu.

*"Can korkusu yüzünden kaleyi elden çıkarmış olan **Osman Paşa** ise, Vidin'e doğru gelirken yolda öldü ve memleket uğruna vermeğe yanaşmadığı canını, şercfsizce vermiş oldu.*

***Abdi Paşa**, arabasızlık ve askersizlik bahânesiyle hemen yola çıkamamıştı. Hâlbuki, araba vermekle mükellef kazalardan buna karşılık araba bedeli altında para aldığı vc mâiyetinde*

bulunan askerden maada, Rumeli eyâletinin timar ve zeâmet erbabı on binden fazla iken, zenginlerden para alarak kışı memleketlerinde geçirmelerine izin verdiği haber alındığından ve bu şekilde Belgrad'a yardım edilememesinin kendi ihmalinden ileri geldiği anlaşıldığından bu hareketini ağır şekilde tevbih eden bir ferman aldı. Hâlbuki ***Abdi Paşa*** *bütün bunları düşmanla aralarındaki gizli mütârekeye güvenerek yapmıştı. Bu devirde bir kısım Osmanlı vezirlerinin devletin en güç durumda bulunduğu sıralarda bile şahsî menfaatlar sağlamaktan çekinmemeleri ve bunu icabında resmî görevlerine ve devletin yüksek menfaatlerine tercih etmeleri cidden ibret vericidir.*

Abdi Paşa*'nın evvelâ azli düşünülmüşse de, azliyle iktifa olunmayarak daha ağır bir cezaya uğrayacağı korkusiyle ve yanındaki kalabalık askere güvenerek baş kaldırması ihtimal dahilinde görülüp bundan vaz geçilmişti. Zira, Belgrad'ı alan Avusturyalıların Sırbistan'a sarkmağa teşebbüs etmeleri mümkün bulunuyordu. Hâlbuki o civarda buna engel olacak yalnız O'nun kuvvetleri vardı.*" [315]

ff. Sırp İsyanı ve Avusturyalılar'ın İlerlemeleri

Belgrad'ı ele geçiren Avusturyalılar müteâkiben Semendre Kalesi'ni kuşattılar. Belgrad'da olup bitenlere dâir haberlerle kuvve-i mâneviyeleri sarsılan Semendre muhâfızları direnmenin beyhude olacağı düşüncesiyle kalelerini savaşmadan düşmana teslim ettiler. Bundan sonra Feth-ül İslâm üzerine yürüyen Avusturyalılar buranın muhâfızı eski yeniçeri ağası **Pekmezci Mehmed Paşa**'nın kaçması üzerine burasını da harpsiz darpsız ele geçirdiler. Ada-yı Kebir kalesini kuşattıkları sırada Sırplar'ın da isyan ederek Avusturyalılar ile birlikte Niş ve Vidin'i tehdid etmeye başladılar. Vidin Muhâfızı **Koca Yusuf Paşa** bu durumu orduya bildirdiğinde serdar-ı ekrem **Cenâze Hasan Paşa** ne tarafa yardıma koşması gerektiğini kestiremeyerek mütehayyir kaldı.

315 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V. sh. 2694 vd.

Bütün bu kayıpların asıl sebebi zahire kıtlığıydı. Avusturyalılar daha Belgrad kuşatmasından öce tüccar kılıklı adamları vasıtasıyla yüksek fiyatla zahire alımına başlamışlar, birtakım muhterisler de halkın elinde ne varsa yüksek fiyatla alıp Avusturyalılar'ın bu tüccar kılıklı câsuslarına satmışlardı. Bunu teşvik eden Defterdar **Hüsnü Efendi** de -daha önce belirtilmiş olduğu üzere- bu sûretle küpünü doldurmuştu. Aynı iş öteki kaleler de de yapıldığı için oraların düşmesinin belli başlı sebeplerinden biri de yine zahire kıtlığı sebebiyle baş gösteren açlık tehlikesiydi.

Belgrad muhâfızı **Abdi Paşa** bu zahire kıtlığını bildiği için bunu bahâne edip Belgrad'ın imdadına koşmamıştı. O'na göre emrindeki askerlerle Belgrad'a intikal ettiği takdirde bunları da doyuramayacağı için sıkıntıya düşecekti. Bu bahâne ile idi ki; Morova'ya çekilmişti. Belgrad'ın ziyâının vebalini muhâfız **Osman Paşa**'ya yüklemiş ve O'nu hiçbir kusuru olmayan Vidin muhâfızı **Koca Yusuf Paşa**'nın idamı için yola çıkarmış fakat O, yolda eceliyle vefât ettiğinden bu teşebbüsü akim kalmıştır.

Netice olarak Arnavutluk tarafına emirler gönderilerek Rumeli vâlisinin toplanacak askerlerle takviyesi talep edildi. Aynı şekilde **Aydoslu Mehmed Paşa** da bütün Balkanlar'dan asker toplamaya memur edildi. Avusturyalılar karşısında mâruz kalınan bu kayıplar genç padişahı dîlhûn etti. Sadâret kaymakamına gönderdiği bir hatt-ı hümâyunda:

«*Bu sefer ahvali nasıl olacaktır? Bu kadar memleketleri ocakları halkı din gayreti çekerek feth ettiler. Bu malûm iken şimdi ocaklarda bu hal olmayıp firar ediyorlar. Miri levend adiyle orduya katılanlar yol, erkân bilmez bir alay yağmacı mâkulesi olup düşman karşısında etmedik fenalık komayorlar, böyle sefer olur mu? Düşmandan intikam almağa böyle mi çalışılır? Eskiden bu kadar fetihler yapanlar insan değiller miydi? Olan oldu, bundan sonra gafletten uyanıp düşmandan intikam almanın çaresine bakalım.*

Gece güdüz ağlayıp diyorum ki, Yarab beni böyle ciha-

na rüsva edip kâfire mağlûp ve perişan etmeden ve samanımda ***Muhammed*** *ümmetinin böyle perişanlığını görmeden ilâhi sen beni bir iki gün evvel helâk eyle diye Cenab-ı Hakk'a niyaz ediyorum.*" tarzında feryad ediyordu.

Üst üste mâruz kalınan kayıplar sebebiyle serdar-ı ekrem **Cenâze Hasan Paşa** azledilerek yerine Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** tâyin edildi. (3 Ocak 1790)

Padişah kendisine gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnda icraatında tamamen serbest olduğunu mütâreke veya musalâha dâhil olmak üzere her istediğini yapabileceğini bildirmişti. O da bu emri alır almaz ortalığa gözdağı vermek için önce Akkerman Kalesi'ni savaşmadan Ruslar'a teslim etmiş olan **Tayfur Paşa**'yı idam ettirdi. Sonra da ordunun bulunduğu Şumnu'ya gelerek burada da savaşlarda gayretsizliği görülmüş olan pek çok kimseyi idamla ortadan kaldırdı. Bunlar arasında Bender Kalesi'ni savaşmadan düşmana teslim eden **İsmail Paşa**'yı buna zorlayan **Ahmed Paşa** ile Rizelizâde **Abdullah Paşa** ve bu zorlamaya katılmış olan halkın ileri gelenleri de vardı. **İsmail Paşa**'nın ise, vezâret rütbesini nez ederek mallarını müsâdere ettirdi ve O'nu Tekirdağı'na sürdürdü.

gg. Sulh Teşebbüsleri

Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşları başlamadan İngiltere ve Prusya Bâb- Ali'yi bu maksadla teşvik etmiş ve yardım vaadinde bulunmuşlardı. Lâkin bu sözlerinde durmamışlardı. 1786 Yılı'nda vefât eden Prusya kıralı **II. Frederik**'in yerine geçen **Giyyom** da selefi gibi Rusya ve Avusturya aleyhtarı idi. Bu sebeple bu iki devletin yıpranıp yorulacakları düşüncesiyle Osmanlılar'ın onlarla devam eden savaşlarının uzamasını istiyordu. Fakat Ruslar Prusya'dan otuz bin kişilik bir asker talep edince bu iki devletin arasındaki gerginlik zâhire çıktı. Bu sebeple **Giyyom** bir ittifak talebiyle Osmanlılar'a müracatta bulundu. Lâkin bu sırada gerek Rusya ve gerekse de Avusturya'nın barışa temâyül etmeleri sebebiyle Prusya ile yapılacak bir ittifa-

kın barış şansını azaltabileceği düşünüldü. Gerçekten bu sırada hem Rusya ve hem de Avusturya müşkil bir durumdaydı. Avusturya hükümeti Macaristan'da çıkan bir ihtilâlle uğraşırken bu ihtilâl Belçika'ya da sirayet etmiş ve burada bulunan Avusturya askerleri kovulmuştu. **Cenâze Hasan Paşa** Avusturyalılar'ın Belgrad'daki kumandanlarından bir mütâreke teklifi aldı. Aynı şekilde Rus kumandanı **Prens Potemkin** de böyle bir teklifle serdar-ı ekrem nezdine bir elçi göndermişti.

Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** serdar-ı ekrem tâyin olup Şumnu'ya geldiğinde buraya gönderilen bir Rus elçisi de aldıkları yerlerin geri verilmesi şartlarıyla Ruslar'ın Osmanlılar'la sulh yapmak arzusunda olduklarını bildirmişti.[316] Bunun asıl sebebi Fransa'da ortaya çıkan 1789 tarihli ihtilâlin sür'atle genişlemesinin Rusya ve Avusturya imparatorluklarında uyandırdığı endişeydi. Ancak Osmanlılar Ruslar'a karşı küçük de olsa bir zafer kazanılmadan sulh görüşmelerine başlamanın doğru olmadığını düşündüklerinden bu teklifleri kaale almadılar. İşte Prusya'nın Osmanlılar'a ittifak teklif ettiği sırada durum bu merkezdeydi.

Prusya elçisi Rus ordusunun zahire kıtlığıyla karşı karşıya bulunduğunu ve çok geçmeden sulh isteğinde bulunacağını ileri sürüyor ve bu takdirde onlarla yapılacak olan anlaşmaya Prusya'nın tamamen serbest olmasıyla birlikte kıralların Rus müdahelesi olmaksızın kendi halkları tarafından seçilmesinin de bir şart olarak ileri sürülerek bunun Ruslar'a kabul ettirilmesini istiyordu. Fakat bu durum Ruslar'ın asla kabul etmeyecekleri bir husustu. Bu sebepleydi ki; Prusya elçisiyle yapılan müzakereler uzadıkça uzadı. Nihâyet bu devletle belli esaslar dâhilinde anlaşılabildi.

Ancak bu sırada ittifakın imzalanmasına bir engel zuhur etti. Şöyle ki; ordu kadısı **Şânizâde** hıristiyan bir devletle

316 **Cevdet** Târihi, C.V, sh. 12

ittifakın şer'an câiz olmadığı iddiasında bulundu. Bunun için "***kâfirlerle dost olmayı men eden***" ayet-i kerimeyi ileri sürüyordu. Buna karşı Şeyhülislâm **Mustafa Efendi** bir kâfir devletle başka bir kâfir devlete karşı olmak şartıyla ittifak yapılabilceğini söyledi ve bu beyan üzerine bu engel ortadan kaldırılarak 31 Ocak 1790 tarihinde beş maddelik bir Osmanlı- Prusya ittifakı imzalandı.

Bu anlaşma metni serdar-ı ekrem **Gâzi Hasan Paşa**'ya gönderildiyse de O bunu almadan 30 Mart 1790 tarihinde yakalandığı bir hastalıktan kurtulamayarak Şumnu'da ordugâhında vefât etti. Bu durumu haber alan **III. Sultan Selim** fevkalâde üzüldü. Fakat ordugâhtaki askerler O'nun şiddetli icraatından kurtulmuş oldukları için sevindiler. Padişah **Gâzi Hasan Paşa**'nın yerine tâyin edilecek dirâyetli birini bulamıyordu. Nihâyet bu işin kura çekimi ile halli kararlaştırıldı. Kalburüstü paşaların isimleri yazılı kâğıtlar bir torbaya koyularak Hırka-i Şerif Odası'na bırakıldı. **III. Sultan Selim** bu torbadan bir isim çekti. Çıkan **Çelebizâde Şerif Hasan Paşa** oldu. Hâlbuki daha önce **I. Sultan Abdülhamid**'in bir hatt-ı hümâyûnunda bu zat için "***hiç-bir işe yaramadığı mütevatiren sâbittir***." diye yazılmıştı.

Fal bakar gibi garip bir usulle vezir-i azam tâyini o devirdeki kaht-ı rical gerçeğini gösteren hazin bir hadise olduğu hâlde bu dirayetsiz adam 16 Nisan 1790 tarihinde serdar-ı ekrem tâyin olundu. **Çelebizâde Şerif Hasan Paşa** öteden beri Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** ile O'nun yetiştirmesi **Koca Yusuf Paşa**'yı hiç sevmezdi. Bu sebeple bir ilk icraat olarak **Koca Yusuf Paşa**'yı Vidin muhâfızlığından azletmek istediyse de **III. Sultan Selim** buna mani oldu. O padişaha gönderdiği bir telhiste:

"***Yusuf Paşa*** *kulları, Cezâyirli* ***Hasan Paşa*** *terbiyesinde olup ibadullahın mal ve canları indlerinde mubah derecesinde olduğundana irtikâp etmedikleri mel'anet kalmadığı efendime mâlûmdur."* diyordu.[317]

317 **Cevdet** Târihi, C.V. sh. 23

ğğ. Osmanlı-Rusya ve Avusturya Savaşlarının Devamı

Şubat 1790 tarihinde imparator **II. Josef** vefât edip de yerine **II. Leopold** geçtiğinde Avusturya uzun süren harplerde başarılar elde etmiş olmasına rağmen müdhiş bir mâlî müzayaka içindeydi. Üstelik Macaristan'da başlayan isyan da bir türlü bastırılamıyordu. Ayrıca Prusya kıralı **Giyyom, II. Leopold**'e bir ültimatom göndererek Avusturya'nın derhal Pasorofça Anlaşması'ndaki sınırlara çekilmek ve Galiçya'yı Lehistan'a terk etmek şartıyla Osmanlılar'la bir sulh anlaşması yapmasını bildirmişti.

Bütün bu sebeplere bir de Fransız İhtilâl-i Kebiri'nin bütün Avrupa'daki kırallıklarda yarattığı tedirginlik eklenince o kış mevsimi boyunca sulh yoklamalarıyla geçti. Bu sebeple daha önceki serdar-ı ekrem Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** barışın çok yakın bir zamanda gerçekleşeceği düşüncesiyle ordunun eksikliklerini gidermekte ihmalkâr davranmıştı. Gerçekten orduda zahire kıtlığı dayanılamaz bir durumdaydı. Kışlaktayken askere tayin verilmesinde bile güçlük çekilmekte ve yarım olarak verilmekteyken sefere başlanıldığı takdirde bunun tam olarak verilmesi icab ettiği hâlde yiyecek durumu müsaid değildi. Ayrıca Bozaov Bozgunu'nun da askerî mühimmat ve çadırlar düşmanın eline geçtiği için askeri barındıracak kâfi çadır bile yoktu.

Ordudaki asker sayısı ise sefer için gâyet kifâyetsizdi. Anadolu ve Rumeli'den yüz elli bin kişilik bir takviye beklenirken buralardan pek az bir kuvvet gelmişti. Zira asker toplayıcılar rüşvet ve adam kayırma gibi rezaletleri irtikâbdan çekinmemişlerdi. İstanbul'dan gönderilen sergerdeler ise gemileri Boğaz'dan çıkar çıkmaz isyan edip kaptanı Varna'ya yanaşmaya mecbur ettiler. Bunlar İsmail Kalesi'ne gönderilmekte oldukları hâlde pek çoğununun Varna'da sağa sola kaçışması sebebiyle cüz'i bir miktarı İsmail Kalesi'ne varmıştı. Esasen Çelebizâde **Şerif Hasan Paşa**'nın emrindeki askerler de bu şöhretsiz ve dirâyetsiz paşayı dinlememekte çeşitli disiplinsizlik hareketleri yapmaktaydılar.

Zahire temini için yaptığı çalışmalardan bir netice alamayan serdar-ı ekrem bu gerçekleri dile getiren mufassal bir raporla durumu İstanbul'a bildirdi. Buna Padişah tarafından verilen cevapta:

"*-Bunlar güzel... lâkin hep olmuştu, olacaktı gibi lâflardan ibâret olup ortada varılmış bir iş yok. Düşman durmuyor, böyle gevşeklikle iş görülmez. Ben iş isterim. Gözünüzü açıp bakasınız. Gece ve gündüz demiyesiniz. Yaz geçmeğe yaklaştı. Siz hâlâ şöyle olacak böyle olacak diyorsunuz. Allah göstermesin, düşmanlar bir taraftan fırsat bulurlarsa sonra bana kim cevap verir. Ben sana tam istiklâl verdim. Her reyin ve hareketin makbulümdür. Din ve devlet işlerinden ikdam ve gayret edenlere ikram ve kusur ve gevşeklik edenlerin cezalandırılmasına ihtimam edesin, İsmail, Niş, Vidin, Yenipazar ordularının ve diğer orduların halleri nasıldır? Yenipazar'da zahire yok. Niçin tedârik etmezsin. Bir tarafı düşünüp diğer tarafı unutmak olur mu? Böyle gevşek hareketten bana hayret geliyor... Allah'ı seversen gayret edesin!*" deniliyordu.

Hâlbuki ordudaki durum tam bir perişanlıktı. Buna rağmen Rusya ve Avusturyalılar'ın barış temâyüllerinde bulunmalarından istifade etmek gerekirken hâlâ bir zafer kazanma hülyâsıyla savaş taraftarlığı yapılmaktaydı. Nihâyet 11 Mayıs'ta ordu sefer için Şumnu sahasına çıkarıldı. Lâkin ne tarafa gidileceği henüz kararlaştırılmamıştı. **Şerif Hasan Paşa**'nın serdar-ı ekremliği boyunca hep böyle kervan yolda düzülür mantığıyla hareket edilmişti.

Bu sırada Prusya kıralı **Giyyom** Rusya ve Avusturya'yı Osmanlılar'la bir sulh akdine icbar için sınırlarında yüz elli bin kişilik bir orduyu harekete hazır bir duruma getirdi. Bu devletin aslında Rusya ve Avıusturya ile savaşmak gibi bir niyeti yoktu. Bunlarla Osmanlılar arasında imzalanacak bir anlaşma ile kendi menfaatine olacak bazı kazançlar elde etmek istiyordu. Ayrıca da Fransız İhtilâl-i Kebiri'nden doğan endişelerle çevresindeki devletlerin harbe darbe bir son vererek bu yeni cereyana karşı

tedbir alınmasını istiyordu. Osmanlı Devleti ise Avrupa kıral-lıklarındaki bu tedirginlikten istifade ederek bir an evvel sulh akdederek harpden çekilmesi gerekirken barışa yanaşmayarak ileride görüleceği üzere yeni yeni kayıplara mâruz kalacaktır.

Bu sırada barış arzusuyla elçiler ordugâha gelip gitmeye başlayınca bu durum zaten savaşa isteksiz olan ordu efradın-da savaş arzularını daha da gevşetti. Serdar-ı ekrem Çelebizâde **Şerif Hasan Paşa** da emrindeki askerlerle kendisinden bek-lenen bir zafer elde edemeyeceğini anladığından o da şiddetle sulh taraftarıydı. Fakat Padişah O'na savaşması ve bir zafer ka-zanmasından sonra sulh görüşmelerine başlanması mâhiyetinde üst üste emirler yağdırıyordu. Çünkü İstanbul'dakiler ordunun içinde bulunduğu perişanlıktan habersizdiler.

*"Sadrıâzam ve serdar-ı ekrem Çelebizâde Şerif **Hasan Paşa** İstanbul'un ordunun durumunu hâlâ anlamak istemediği-ni hayretle görüyordu. Nihâyet, vaziyeti bütün açıklığı ve acılığı ile hünkâra bildirdi. Bunda içinde bulunulan güçlükler sayılı-yor, Rumeli ve Anadolu'dan orduya tertip olunan askerin henüz gelmediği, İsmail'e en az yirmi bin ve İbrail'e en az on beş bin asker gönderilmesi icab ederken ancak üç-dört bin asker tertip edilebildiği, onların da memur oldukları yere en erken yirmi günde gidebilecekleri, bu sırada düşman birkaç yerden hücum ederse felâketin muhakkak olduğu, Avusturya'nın ise mütemâ-diyen barış istediği, lâkin artık oyalamanın imkânı kalmadığı anlatılıyordu.*

***Üçüncü Selim**'in verdiği cevapsa şuydu:*

«- Avusturya İmparatoru'nun ben Osmanlı Devleti'yle sulh olurum ve İngiltere'yi vasıta etmişsiniz. İşiniz İstanbul'da konuşulacaktır.» demek, yahud da «murahhas İstanbul'dan gi-decek diye söylemek sûretiyle ve yahud da bunun için oyalayıcı bir çâre bulunarak biraz daha vakit kazanmağa bakınız. Kaldı ki, burada olan Prusya elçisi «Prusya kralının Nisan sonunda (rûmî nisan) veya Mayıs'da (rumî mayıs) savaşa başlayaca-ğını biliyorum. Şimdiki hâlde, savaş olacağında şüphe yoktur.

Düşmanların Osmanlı Devleti hududundaki askerlerini Prusya hududuna çektikleri de bunun delilidir. Siz ne duruyorsunuz» demektedir.

Bu sûretle sizin de taraf taraf davranmanız lâzım değil mi?

Yoksa cenk etmeyecek misiniz? Yazılarınızdan bana hayret geliyor. Fırsat elde iken kaçırmanın mânâsı nedir? Göreyim sizi. Allah'tan yardım istiyerek muharebeye ikdam edesiniz.»

Hünkâr bundan sonra gönderdiği hatt-ı hümâyûnlarla sadrıâzamı şiddetle tehdid ederek hemen düşman üzerine yürümesini bildiriyordu."[318]

Padişah ile vezir-i azam arasında bu yazışmalar devam ederken muhâsara altında bulunan Ada-yı Kebir'in zahire kıtlığı sebebiyle Avusturyalılar'a teslim olduğu haberi alındı. Buna bir misilleme olmak üzere İşkodralı **Mahmud Paşa** ile Tepedelenli **Ali Paşa** Avusturya arazisinde akınlar yapmaya memur edildiler. Fakat yanlarında top bulunmadığı ve zahire kıtlığı sebebiyle pek bir başarı elde edemeyerek geriye döndüler.

Avusturya İmparatoru **II. Leopold** Osmanlılar'la sulh akdine şiddetle taraftar olduğu ve bu hususdaki tekliflerinin ciddiye alınmamasına Osmanlı Prusya barışının sebep olduğunu düşünerek Osmanlılar'ı kendisiyle münferiden bir sulh akdine mecbur etmek kararını aldı. Çünkü Osmanlılar bu cephede hem Avusturya ve hem de Rusya ile savaşmakta ve bu ikisi müttefik bulunduğundan sulhün bu iki devlete birden şâmil olması lâzım geldiğini düşünmekteydi. Avusturya İmparatoru bu sebeple Bükreş'te bulunan kumandanı **Prens Koburg**'a Yergöğü üzerine yürümesini emretti. **Prens Koburg** yirmi altı bin asker ve altmış topla gelip Yergöğü Kalesi'ni muhâsara etti.

Bu muhâsaranın oraya çok yakın olan Rusçuk'ta öğrenilmesi üzerine Rusçuk muhâfızı olan serdar-ı ekrem'in kardeşi Şerif **Mehmed Efendi** buraya yardıma koştu. Kaleyi top ateşine tâbi tutuan **Prens Koburg** mukabeleten Rusçuk askeri tarafın-

318 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2708

dan atılan toplarla müdafîlerin topları arasında kaldı ve pek çok zâyiat verdi. Bu karşılıklı top atışları yedi gün devam ettikten sonra Avusturyalılar kale burçlarının dibine kadar sokuldular. Kale muhâfızı Çavuşzâde **Abdullah Paşa** bir huruç hareketiyle düşmanın bir hamlede iki bin akserini kılıçtan geçirdi. Dört beş saat süren bu çarpışmalarda müdâfîlerden bir kısmı düşman siperlerinin arkasına intikal edince Avusturya ordusunda panik başladı. Kısa zamanda bu panik bütün Avusturya Ordusu'na intikal ettiğinden çadırları ve topları dâhil olmak üzere bütün ağırlıkları bırakıp kaçarak kırıla döküle oradan uzaklaştılar. Osmanlılar'ın beş bin Avusturya askerini öldürüp binini de esir etmelerine ilâveten burada düşmandan kırk top ve pek çok cephâne iğtinam etmeleriyle büyük bir zafer kazanılmış oldu. (8 Haziran 1790)

Bu sırada serdar-ı ekrem Avusturyalılar'ın Yergöğü'ne karşı tecâvüzünü öğrendiğinde telâşla oraya yardım tedârikinde bulunmaktayken gelen zafer haberine fevkalâde sevinerek **Abdullah Paşa**'yı vezirlik kardeşi **Şerif Mehmed Efendi**'yi de büyük imrahorluk rütbeleriyle taltif etti. Ayrıca başta **Cengiz Giray Han** olmak üzere bu zaferde başarıları görülenlere de hil'atler giydirilip ihsanlarda bulundu.

Bu haber İstanbul'a ulaştığında Ramazan bayramının ilk günüydü. Bu sebeple çifte bayram yapıldı. Padişah **Abdullah Paşa** ve **Mehmed Paşa** ve **Cenzgiz Giray**'a üçer bin altın ihsanda bulundu. Ayrıca sedar-ı ekreme de samur kürk, murassa kılıç ve tebriknâme mâhiyetinde bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Bu zaferle kuvve-i mâneviyesi yükselen ordu 18 Haziran'da harekete geçirilerek Rusçuk'a getirildi. Burada serdar-ı ekremin Yergöğü'nde kalması ve tâyin edilecek bir serakser kumandasında bir kısım öncü kuvvetin Avusturya ordusu üzerine gönderilmesi kararlaştırıldı.

Avusturyalılar'ın Yergöğü'nde Osmanlılar'a yenilmeleri üzerine **II. Leopold** Prusya kıralı **Giyyom**'a sulh teklifinde bulundu. Zira yukarıda zikredildiği gibi Prusya yüz elli bin kişilik

bir kuvveti Avusturyalılar'a tehdid mâhiyetinde olmak üzere hududda bulundurmaktaydı. Onların Avusturyalılar'ın mâruz kaldığı bu mağlubiyetten istifâde etmeye kalkışmaları endişesiyle Bohemya yakınlarındaki Rayhenbah (Reichenbach) şehrinde İngiltere ve Felemenk delegelerinin de müşâhid sıfatıyla hazır bulundukları bir sulh görüşmesi başladı ve gayet kısa sürdü. İki devlet arasında burada 27 Temmuz 1790 tarihinde bir sulh anlaşması imza edildi. Bu anlaşmanın Osmanlılar'ı alâkadar eden ciheti şuydu:

Avusturya bu savaşta kazandığı bütün yerleri Osmanlılar'a iâde etmeyi, tarafsız kalarak Rusya'ya hiçbir sûrette yardımda bulunmamayı taahhüd ediyor, sadece bu Osmanlılar'la yapılacak anlaşmanın kat'îleşmesine kadar Hotin Kalesi'ni emâneten elinde tutmayı kabul etmiş oluyordu. Hotin Kalesi'ne âid bu hüküm de burasının Ruslar'ın eline geçmesi endişesinden doğmuş bulunuyordu. Prusya kıralı **Giyyom** bu anlaşmanın imzalanmasından evvel Avusturya'ya Osmanlılar'la bir mütâreke akdini de kabul ettimişti. Nitekim Rayhenbah Anlaşması'ndan az bir müddet sonra Osmanlılar'la Avusturyalılar arasında dokuz aylık bir mütâreke imzalanmıştır. Bu mütâreke Rayhenbah Anlaşması'nda Osmanlılar'a taahhüd edilmiş hükümleri ihtiva etmekteydi. 27 Temmuz 1790 tarihinde imzalanan bu mütârekenin fiiliyata intikali kolay olmadı. Şöyle ki:

III. Sultan Selim'in mütârekeye râzı olması Avusturyalılar'dan kurtularak daha büyük bir güçle Ruslar'la savaşabilmek içindi. Zira Osmanlılar için bütün bu savaşların asıl sebebi Kırım'ı geri almak emeliydi. Bu sebepledir ki; Avusturyalılar'la bir mütâreke imzalanmasına razı olunmuştu. Lâkin bu hususdaki müzâkereleri yürütürken ortaya bazı güçlükler çıktı.

Ordunun Rus cephesinde başarılı bir hareket yürütebilmesi için Avusturyalılar'ın Eflâk ve Tuna kıyılarını da boşaltmaları gerekiyordu. Osmanlılar'ın Ruslar üzerine gidebilmeleri için şart olan bu gerekliliğe dâir teklif Avusturya elçisi tarafından kabul edilmek istenmedi. O mütâreke imzalanmadan toprak ter-

kinin mümkün olmadığı iddiasında bulunuyordu.

İkinci engel ise Vidin muhâfızı **Koca Yusuf Paşa**'nın bir hareketinden doğmuş bulunuyordu. Zira O Rayhenbah Anlaşması'ndan habersiz olduğu için Kalafat taraflarına asker sevki edip buradaki bir köprünün başınını tutmuştu. Avusturyalılar O'nun buradan çekilmesini istiyordu. Bütün bu pürüzlü meselerin halli için Prusya elçisi ile İstanbul'da müteaddid müzâkerede bulunuldu. Bir türlü ikna edilemeyen Prusya elçisi **Luzi**'ye Osmanlı Reis-ül Küttabı (Hariciye Vekili) nihâyet şunları söyledi:

"- *Osmanlı Devleti'nin bu seferi açmaktan maksadı, bilindiği gibi, Kırım'ı geri almaktır. Bu sene, büyük hazırlıklarla Rusya üzerine hücum edilip bu işe bir son verilecek iken İstanbul'daki Prusya elçisi, Prusya kıralının Avusturya üzerine yürüyeceğini bildirip sadece O'nun işini kolaylaştırmak için Osmanlı Ordusu da Avusturya üzerine gitmiş olduğu hâlde, Prusya kralı Avusturya'ya savaş bile ilân etmeyip sadece gösterişle korkutarak mütâreke ve barışa râzı etmiş, neticede Osmanlı ordusu, Osmanlı Devleti'nin değil, Prusya krallığının menfaatine âlet olmuştur. Avusturya ile barış imzalanır imzalanmaz Rusya üzerine gidilmesi kararlaştırılmışsa da vakit geçmiş olduğu için bu yıl Özi, Bender ve Kırım'ın kurtarılması güç olacağından bunlar çâresiz gelecek seneye kalacaktır. Devlet önümüzdeki ilkbahar için şimdiden ağır masraflara katlanarak büyük hazırlıklar yapmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu kadar masrafa katlanması Prusya'nın ittifakına güvendiğindendir. Şu hâlde, Prusya kralı da Rusya'ya savaş ilân etmek sûretiyle ittifakın şartlarını yerine getirecek mi, yoksa Avusturya'ya yaptığı gibi yalnız bir kuvvet gösterisinde mi bulunacaktır? Evvelâ bu noktanın bilinerek devletin de işini O'na göre tutması lâzım gelmektedir.*"[319]

Luzi bu haklı şikâyete cevap verememiş, devletinin Osmanlılar'la yapmış olduğu ittifaka riâyet hususunda elinden geleni yapacağı vaadiyle işi geçiştirmişti. Bu durumla alâkalı

319 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2712

olarak **Ziya Nur Aksun**'un şu değerlendirmesi câlib-i dikkattir:

Osmanlı Devleti, "*Avrupa'ya adımını attığı andan itibâren, dâima bir devletler grupuna karşı muhârebe etmiş ve bunda da Onsekizinci Asrın başına kadar mutlak mânâda gâlip gelmiştir. Bundan sonra ise, Onsekizinci Asrın ikinci yarısına kadar, karşısına çıkan iki devlete karşı da üstünlüğünü muhâfaza etmiştir. Târih bu çeşit bir kudreti bu gün dahi kaydetmemektedir. Onsekizci Asrın ikinci yarısından sonra da yine iki devlete karşı harbetmiş ve varlığını korumuştur. Prusya ile yaptığı ittifak, O'nu siyâsî sahada kazançlı kılmış ve fiilen verdiklerini geri alabilmesine vesîle olmuştur. Osmanlı Devleti bu ittifakı fiilen vücûda getirmek istemekte ve Rusya'yı eski hududlarına geri çekilmeğe icbâr için, ondan mutazarrır olan devletlerle anlaşmaya girişmektedir. Bunun için İngiltere ve Felemenk'in de müzâheretiyle, Osmanlı Devleti'nin başını çektiği, Prusya, İsveç ve Lehistan'dan ibâret taarruzî ve tedâfüî bir ittifak zinciri vücûda getirmek yoluna başvurmaktadır. Bu husus, Osmanlı hâriciyesinin, NATO'yu vücûda getiren günümüzdeki batı diplomasisine bir buçuk asır öncelik ettiğini göstermekte, saltanat-ı seniye reîsülküttâb aracılığıyla (hâriciye vekili) Dîvân-ı Hümâyûnun uzak görüşlülüğüne işaret etmektedir. Devlet-i Aliyye maâlesef bu büyük ittifakı vücûda getirememiş; buna da sebep, başta Prusya olmak üzere, diğer müttefikleri olmuştur. Reîsülküttâbın Prusya murahhasından, Kralının ittifak şartlarını yerine getirmesini isteyişi, bu büyük Osmanlı tasavvuruyla alâkalıdır.*"[320]

Avusturyalılar'la bir mütâreke anlaşması imza edildikten sonra serdar-ı ekrem kendisine rakip gördüğü **Koca Yusuf Paşa**'yı Vidin mutasarrıflığından alarak O'nu Bosna vâliliğine tâyin ederek cepheden uzaklaştırdı. Bununla da iktifa etmeyerek kendisini Buzaov Bozgunu dolayısıyla tenkid eden Eflâk Voyvodası **Mavroyani Bey**'i nâhak yere idam ettirdi. Bunun için kullandığı bahâne O'nun emrindeki askerlerin sağı solu yağma-

320 **Ziya Nur Aksun**-Osmanlı Tarihi, C.III, İstanbul 1994, sh.22

ladıklarına dâir asılsız bir şâyia idi. Hâlbuki böyle kritik bir zamanda devlete sadakatini defaatle isbat etmiş olan **Mavroyani Bey**'in idamı aşikâr bir haksızlıktı. Bu durum Eflâk kuvvetlerinde bir sukut-i hayal ve kuvve-i mâneviye zaafı doğurmuştur.

Bu sıradaki ehemmiyetli bir hâdise de İsveç'in 17 Ağustos 1790 tarihinde Ruslar'la bir anlaşma imzalayarak savaştan çekilmesiydi. Hâlbuki İsveç ordusu Nisan ve Mayıs aylarında Ruslar'a karşı başarılar ele etmişti. Üstelik bir yıl evvel Osmanlılar'la imzaladıkları anlaşmaya istinaden İsveç'e taahhüd edilmiş olan nakdî yardım kısmen dahî olsa devletin içinde bulunduğu mâlî müzayakaya rağmen ödenmişti. Buna dâir haber Fransız elçiğinden öğrenilmişti. Bu habere çok üzülen **III. Sultan Selim**:

"- *İsveçliye bu kadar akçe verildi. Böyle vefâsızlık olur mu?! Bu işi tahkik edin aslı var mıdır.*" diye devlet ricaline emir verdi.

Bab-ı Âli'ye çağrılan İsveç elçisi:

"-*Barışın aslı vardır. Ancak kıralımız Osmanlı Devletini açıkta bırakmayarak barışı Kırım'ın serbest olması ve Ruslar'ın aldığı yerleri geri vermesi şartlarıyla imzalamıştır.*" tarzında aldatıcı bir cevap verdiğinden şiddetle muâhseze edilmiştir. Ruslar'sa İsveç barışından sonra buradaki kuvvetlerini Güney'e sevk ederek Osmanlılar'a karşı daha güçlü bir hâle gelmiştir.

III. Sultan Selim dâimî bir Rus tehdidi altında olan Lehistan ve Prusya'nın Osmanlılar'la birlikte bu devletle savaşacağını ummaktaydı. Hâlbuki Lehistan 1772 Yılı'nda Rusya ve Avusturya tarafından paylaşılma tehlikesine mâruz kalmış olduğundan bu tarihten itibaren sırf kendi millî varlığını korumak endişesiyle hareket etmekteydi. O'nu Osmanlılar'la ittifaka sevk eden yegâne sâik buydu. Üstelik Lehistan elçisinin Osmanlı'ya sunduğu ittifak şartları da hep kendi lehlerine hükümler ihtiva ettiğinden bir türlü neticeyi iktiran edemiyordu.

Osmanlılarsa Lehistan'ın da aynen İsveç gibi Ruslar'la savaşmasını istiyordu. Fakat bu devlet böyle bir şeye asla cesâ-

ret edemiyordu. İsveç'in âni bir kararla Ruslar'la savaşa son vermesi Prusya ile paralel bir siyâset tâkip eden Lehistan'da Osmanlılar'dan ziyâde bir hayal sukutuna sebep olmuştu. Lehistan elçisi bu durumun kendileri kadar Prusya'nın da aleyhine olduğunu düşünerek bu devletin elçiliğine gitti. Burada Prusya elçisi İsveç'in savaştan çekilmesi neticesinde Prusya'nın Lehistan'ı da yanına alarak Rusya üzerine yürüyeceğine dâir Berlin'den haber almış bulunduğunu söyleyerek Lehistan elçisini, teselli etti. O da bu bilgilerle Bâb-ı Âli'ye gelerek artık Osmanlı-Lehistan ittifakının yarım kalan görüşmelerinin tamamlanabileceğini bildirdi.

Ruslar'sa Lehistan elçisinin Prusya elçisine atfen söylediği sözlerin aksine bu iki devletin kendisine karşı savaşa girmeye cesâret edemeyeceklerinden emin olduğu için İsveç barışıyla kuzeydeki kuvvetlerini güneye sevk ederek Osmanlılar'ı barışa zorlamak üzere Besterabya'ya saldırdılar. 17 Ekim 1790 tarihinde General **Müller** kumandasındaki Rus ordusu Tuna Nehri'nin mansabındaki (denize döküldüğü yerdeki) Kili Kalesi'ne saldırdı. Ruslar buraya saldırmak için gece vaktini seçmişlerdi. Kalenin önündeki siperlere saldıran Ruslar buradaki askerlerin süratle kaleye çekildiğini fark edemeyerek karanlıkta birbirlerini kırarak pek çok zâyiat verdiler. Bu sırada kaleden yapılan top atışlarıyla General **Müller** bile maktul düştü. Bunun üzerine Ruslar iki saatlik bir mesafeye çekilerek yeniden mevzilendiler.

Bu durum kendisine haber verilen **Şerif Hasan Paşa** akşamdan sabaha sulh olacak diye ümidle beklerken Ruslar'ın bu tecâvüz haberi üzerine şaşkına döndü. Üstelik bunun hemen akabinde Ruslar'ın Prens **Potemkin** kumandasındaki diğer bir ordu ile İsmail Kalesi'ni kuşattıkları haber alındı. Ordu efradının çoğu Silistre'ye gelene kadar sağa sola dağılmış olduğu gibi askerî mühimmat ve zahire kıtlığı da had safhadaydı. Serdar-ı ekrem ordu erkânını toplayarak bir durum müzakeresi yaptı. Hiç kimse sadra şifa bir beyanda bulunamıyordu. Nihâyet ordu kadısı **Keçecizâde Sâlih Efendi**:

"- Ekim ayı, yani kışın başlangıcı gelip çatmış bulunuyor. Bundan sonra ileriye doğru ne insan ne de hayvan gidebilir. Esâsen Yergöğü'nden Silistre'ye gelinceye kadar askerin çoğu dağılıp gitti."

Bir şey yapılamayacağına dâir bu sözlerin umûmî bir kabul görmesine rağmen serdar-ı ekrem padişahın sulh akdinden önce bir iki zafer kazanılması hususundaki karar ve arzusunu bildiğinden asıl orduyu Silistre'de bırakrak birkaç bin süvâri ile bizzat İsmail Kalesi'ne yardıma gitmeye karar verdi. Padişah tarafından muâheze edilmekten korktuğu için de ordunun içinde bulunduğu sefâlet ve imkânsızlıkları ifade eden bir raporu emrindeki kumandanlara da imzalatarak İstanbul'a gönderdi. Bir taraftan da Silistre'de tellâllar bağırtarak bazı vaadlarle bin kadar dalkılıç asker topladı. Bunlara beş yüz kadar da süvâri katarak **Mehmed Paşa** kumandasında Kili'ye yardım için yola çıkardı. Fakat ne yazık ki; bu kuvvet Kili'ye ulaşmadan yardımdan ümidini kesmiş olan kale muhâfızlarının vire uslüyle Kili'yi Ruslar'a teslim ettikleri haberi alındı. (30 Ekim 1790)

*"General **Müller**'in maktûl düşmesi üzerine kumandayı ele almış olan General **Godonoviç** Kili Kalesi'nin fethinden sonra süratle harekete geçip evvelâ Sünne (Sulina) boğazını zaptetti. Arkasından Tolcu (16 Kasım), İsakçı (25 kasım) kaleleri düştü. Rus generali, bundan sonra Tolcu ile İsmail kaleleri arasındaki adaya asker çıkartarak Prens **Potemkin**'in sıkıştırmakta olduğu İsmail Kalesi'nin deniz ve kara tarafından tam bir muhasaraya alınmasını temin etti. Sünne Boğazı'ndan geçen Rus ince donaması, İsmail'i nehir tarafından da sarmış bulunuyordu.*

*Evvelce serdar-ı ekreme gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnla **Üçüncü Selim:***

"-Kili, Tolcu, İsakçı ve İsmail bölgelerine karadan ve denizden bir zarar erişirse vücudunu ortadan kaldırırım. Bu yerlerden birisi düşman eline geçerse elimden kurtulamazsın. Bunu düşünerek vakit kaybetme!" diye bildirmişti.

*Şimdi bu kalelerin üst üste düşmesi haberi, **Çelebizâde Şerif Hasan Paşa**'nın aklını başından aldı. Lâkin yapacak bir şey yoktu. Daha evvel davranıp ordusu henüz derli toplu hâlde bulunurken o taraflara yardıma gitmediğine pişman olup beyhûde döğündü durdu.*

*Bu sırada kışın ilk alâmetleri belirdiğinden bulundukları Bakıkırı açık ordugâhında daha fazla durmanın imkânı kalmadığından kışlak için icabında serhadlere yardıma elverişli bir yer olan Hacıoğlu Pazarına gidilmeğe karar verildi. Ancak, serhadlerdeki asker ve halkın mânevi gücünü kırmamak ve İstanbul'da bu mühim zamanda istirahate çekildiği fikrinin uyanmasına meydan vermemek için Hacıoğlu Pazarı'na yalnız serhadlere yardım maksadıyla gidileceği ilân edilerek her tarafa o şekilde bildirildi. Nitekim bu düşünce, İstanbul'ca da uygun görüldüğünden ordu Bakıkırı'ndan hareket ederek 15 Kasım 1790 tarihinde Hacıoğlu Pazarı kasabası civarındaki sahraya varılıp çadırlar kuruldu. Lâkin yeniden bir hatâ işlendiği hemen anlaşıldı. Çünkü kış şiddetle bastırmağa başlamış olduğundan ordunun çadırlarda barınması imkânsız bulunduğu gibi, yüz yirmi haneden mürekkep olan Hacıoğlu Pazarı kasabası ordu konaklaması için küçüktü. Neticede uzun müzâkerelerden sonra eski yeniçeri ağası Kelleci **Osman Ağa** Hacıoğlu Pazarı'nda bırakılarak kışlamak üzere 21 Kasım 1790 günü Şumnu'ya gelindi."*[321]

Daha önce Lehistan elçisinin Prusya ile birlikte Rusya'ya karşı bu savaşa gireceklerine dâir verdiği mâlûmata rağmen Ruslar'ın ilerleyişi karşısında bunlarda hiçbir hareket görülmemesi üzerine **III. Sultan Selim**, **Ahmed Resmi Efendi**'yi Prusya'ya göndererek onları yaptıkları vaadleri yerine getirmeye dâvet ettirdi. Hâlbuki bu sırada Fransız İhtilâl-i Kebiri'nin Avrupa Devletleri'nde husule getirdiği endişe Prusya'nın Ruslar'la savaşa girmesine karşı büyük bir psikolojik engel teşkil etmekteydi. Bu sırada aynı sâikle başta İspanya olmak üzere diğer Avrupa Dev-

321 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2716

letleri de Rusya'nın uzun süren bu savaşlar sebebiyle tükenmiş bir durumda olduğunu ileri sürerek Osmanlılar'ı sulh yapmaya teşvik ediyorlardı.

"Rusya'nın iki devletle bu kadar zaman savaşmasının O'nu yıpratmağa başladığı doğru ise de, bu müddet içinde iki devletle savaşmak zorunda kalmış olan Osmanlı Devleti'nin de hali böyledir. Üstelik Rusya İsveçle barış akdettiği için üzerinden yükün bir kısmı kalkmıştır. Osmanlı cephesinde bulunan orduları Osmanlı reâyâsının sırtından geçindikleri için idâreleri Rusya'yı büyük masraflara sokmamaktadır.

Lehistan ise, işlerini icabı gibi yoluna koymadan savaşa girerek kendisini tehlikeye atmaz. Prusya kralı Rusyayı barışı bozmakla tehdit ederse, İkinci ***Katerina****'nın buna karşı mutlaka alınmış tedbirleri vardır. Bundan maada, bu dâvada diğer devletlerin de Prusya'ya muhâlefet etmeleri pek mümkün bulunduğundan Osmanlı Devleti sonunda yalnız Rusya ile değil, belki Avusturya ile de yeniden ve tek başına savaşmak zorunda kalır. Şu hâlde, Osmanlı Devleti için savaştan evvelki durum veya buna benzer şartlarla barış yapması en uygun yoldur."*[322]

Ruslar'ın Tuna Nehri'nin karşı sahilinde tecâvüzde bulunmaları aradaki anlaşma gereği Prusyalılar'ın da savaşa dâhil olmalarını gerekli kılıyordu. Hâlbuki onlar kendileri için de bir tehlike vârid olduğu hâlde hareketsiz kaldılar. Serdar-ı Ekrem'se Ruslar'ın İsmail Kalesi'ni almaları hâlinde Balkanlar'a sarkmalarının önünde hiçbir engel kalmayacağı düşüncesiyle hiç olmazsa bahara kadar Ruslar'ı oyalamak istiyordu. Bu sebeple Reis-ül Küttap vekili **Hakkı Efendi**'yi ordunun durumunu arz için İstanbul'a gönderdikten sonra **Ağa Hasan Paşa**'yı yerine Şumnu'da vekil bıraktı ve kendisi de İsmail Kalesi'ne yardım için yola çıktı.

Bu sırada İsmail Kalesi'nde Osmanlılar'ın bu gerileme devrinde eşi emsali az görünen bir şahâmet destanı yaşanıyordu. Gerçekten çok sayıda askerle burayı kuşatmış olan Ruslar um-

322 **Cevdet** Târihi, C.V, sh. 80 vd.

madıkları ciddi bir mukavemetle karşılaştılar. Müdâfîlerin üst üste yapılan Rus taarruzlarını onlara büyük kayıplar verdirerek püskürtmeleri üzerine **Prens Potemkin** bu defa nehir yolundan tecâvüzü tecrübeye kalkıştı. 24 Kasım'da bir taraftan kayıklara bindirilmiş Rus askerleri nehir cihetinden hücum ederken diğer taraftan da karadan taarruzla İsmail Kalesi tam bir abluka ve ateş altına alındı. Müdâfîler kara cihetinden hücum edenlere büyük ölçüde zâyiat verdirdikleri gibi nehir boyundaki kayıkları da top ateşine tâbi tutarak batırdılar. Bunların içindeki askerlerin çoğu ölmekten veya boğulmaktan kurtulamadı.

Ruslar zâyiata aldırmayarak yeni takviyelerle İsmail Kalesini inat ve ısrarla muhâsaraya devam ettiler. Bir taraftan da habire vire teklifinde bulunuyor, müdâfîler bu teklifleri şiddet ve nefretle reddediyorlardı. Böylece mütemâdi ve neticesiz taarruzlarla muhâsara iki ay devam ettikten sonra Ruslar buraya getirdikleri yeni takviye kuvvetleriyle 23 Aralık 1790 tarihinde daha müdhiş taarruzlarla General **Suvorof** kumandasında kaleye saldırdılar.

*"Gece yarısından iki saat sonra başlayan bu taarruz, hendeklerin önünde kırıldı. Osmanlılar, büyük bir azim ve inatla dayanıyorlar, düşmana ağır zâyiat verdiriyorlardı. Lâkin General **Suvorof** sayıları korkunç kelimesiyle ifade edilebilecek ölü ve yaralıya bakmadan arkadan mütemâdiyen yeni yeni birlikler sürüyordu. Nihâyet Kocagöl tarafından hendeklere bir miktar Rus askeri sızmağa muvaffak oldu. Ruslar şarampol kazıklarından tabyaya girdikçe öldürülüyor, lâkin yerlerini hemen yenileri alıyor, onlar da düşer düşmez başkaları yetişiyordu. Bu görülmemiş bir inattı. Her taraf Rus ölüleriyle dolmuştu. İlerlemekte tereddüd edenleri kendi subay ve çavuşları aman vermeden tepeledikleri için kalanlar çaresiz ileri atılıyorlardı. Böylece, dağlar gibi ölü yığdıktan sonra tabyayı ele geçirdiler. Buradan şehre sızmağa başladılar ve rastladıkları asker ve ahali ile savaşa tutuştular.*

Tabyanın Ruslar tarafından alınmış olması bir kısım

müdâfilerin mânevî gücünü ve dayanma hevesini kırdığından Ruslar birçok yerlerden daha şehre sızmağa başladılar. Aynı zamanda nehirden ince donanma gemileri yanaşıp bir kısım yerli halkın da yerdımiyle kaleye o taraftan da saldırıp girdiler. Sivil halk can ve çoluk-çocuk kaygısına düşmüştü. Süvari askerden bir kısmı savaşı terkederek düşmana teslim olduysa da piyadeler bunu reddedip tabya ve şarampollarda yiğitçe döğüştüler ve sayılarının en az on misli düşmanı yere serdikten sonra şehâdet rütbesine eriştiler. Şehirde kalanları ise, büyük hanlara kapanıp sonuna kadar savaştılar. Keza, İsmail'de bulunan Kurban Hanı ***Baht Giray****'ın kardeşleri* ***Kaplan Giray*** *ve* ***Gâzi Giray*** *Hanlarla mâiyetlerinde bulunan* ***Çoban Giray***, ***Mehmed Giray*** *ve* ***Selim Giray*** *ile* ***Cezzar Ahmed Paşa****'nın eski kethüdası* ***Selim Paşa*** *birkaç yüz adamla bir yere sığınıp hepsi teker teker şehid oluncaya kadar vuruşarak namlarını tarihin şeref sayfalarına yazdılar.*

Kale muhâfızı vezir ***Mehmed Paşa****, bir tabyanın imdadına koşarken Rusların, eline esir düşmüştü. Bir tabyayı müdâfaa etmekte olan İsmail seraskeri Aydoslu* ***Mehmed Paşa*** *kurtuluş ümidi kalmayınca tabyadaki müdâfilerin ve buraya sığınmış olan sivil halkın canları bağışlanmak şartıyle teslim olduysa da, Ruslar ahidlerinde durmıyarak bunları öldürmeğe kalkışınca, tabya halkı yeniden davranıp hepsi şehid oluncaya kadar savaşa devam ettiler. Bu sırada bir Rus generali maktûl düştüğü için Ruslar karşılığında kendilerine teslim olmuş bulunan Aydos'lu* ***Mehmed Paşa****'yı savaş kaidelerine aykırı şekilde şehid ettiler. Sonra büyük bir katliâma girişerek otuz binden fazla müdafaasız sivil halkı öldürdüler. Bununla beraber, İsmail'i alıncaya kadar kendileri de on beş bin maktul vermişlerdi. Bunlar, çok iyi yetiştirilmiş güzide askerlerdi.* ***İkinci Katerina****'nın buna çok müteessir olduğu ve:*

«-Bu kadar ölü verileceği bilinseydi, İsmail muhâsarası terkedilirdi.» dediği rivâyet olunur."[323]

323 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2718

İsmail Kalesi'nde bu mücâdele devam ederken **Ahmed Resmi Efendi** İstanbul'a ulaşarak padişaha serdar-ı ekremin raporunu sunmuştu. Hâlâ Lehistan ve Prusya'nın bu savaşa katılacağından ümidvar olan Padişah Ruslar'la barış yapılmasına muhâlif kalmıştı. Serdar-ı Ekremin bahara kadar mütâreke müzâkereleriyle Ruslar'ı oyalamasını istiyordu. Serdar-ı Ekremse Hacıoğlu Pazarı'ndan harekete geçmişken yolda İsmail Kalesi'ni Ruslar tarafından zaptedildiği haberini alarak perişan oldu. Durumu İstanbul'a bildirerek baharda sefere hazırlanmak üzere kışlağa çekilmek üzere müsaade istedi. Bu haber üzerine **III. Sultan Selim** O'ndan beklediği bir zafer haberini alamayacağına artık kat'î kanaat getirdi. İstanbul'da ise O'nun başarısızlıklarından dolayı idam edilmekten korktuğu için bir isyan çıkarmak için hazırlıklar yapmakta olduğuna dâir dedikodular çıkmıştı. Esasen O'nun Padişah'a gönderdiği mâruzatlarında dikçe bir ifade kullanması da bu rivâyeti takviye ediyordu. Padişah O'nun idamını düşündüğü hâlde isyan etmek tehlikesine binâen O'nu ürkütmemek için önce kışlağa çekilmek hususundaki teklifini kabul etmiş göründü. Sonra da O'nu katletme işi için **Ağa Hasan Paşa**'yı vazifelendirdi.

Bu maksadla serdar-ı ekremle alâkalı olarak iki hatt-ı hümâyûn hazırlandı. Bunlardan birinde **Şerif Hasan Paşa**'nın Avusturyalılar'dan geri alınmış olan Belgrad'ı muhâfazasına memur edildiği ve bu maksadla derhal Sofya istikametinde hareketi emrediliyordu. Hatt-ı hümâyûnlarının diğeri ise O'nun idamına dâir irade-i seniyyiyi ihtiva ediyordu. Bu hatt-ı hümâyûnlar hassa hasekisi ile orduya gönderildi.

Bu sırada serdar-ı ekrem **Şerif Hasan Paşa** Şumnu'ya gelmiş bulunuyordu. 14-15 Şubat gecesi uykudan uyandırılarak birinci hatt-ı hümâyûn kendisine tebliğ edildi ve mühr-ü hümâyûn geriye alındı. O kendisine çok ağır gelen serdar-ı ekremliğinde mâruz kalınan bunca hezimete rağmen idam edilmeyerek bu işten azil ile kurtulabildiğini sanarak rahat ve derin bir uykuya daldı. Lâkin uyanması mukadder değildi. Zira uykuda

iken kurşunlanarak idam edildi.

Üstelik kardeşi **Şerif İsmail Ağa**'nın da bu hâdiseden münfail olarak bir yanlış harekette bulunmasından endişe edildiğinden O da yine padişah emriyle bulunduğu Babadağı'nda Kurban Hanı **Baht Giray** vasıtasıyla öldürüldü.

Şerif Hasan Paşa'nın yerine eski vezir-i azamlardan **Koca Yusuf Paşa** tâyin emredili. O'nun tayin emrinde selefinin hataları sayıp dökülerek bunların tekrarından hazer edilmesi ve Ruslar'a karşı derhal harekete geçmesi emrediliyordu.,

hh. Bu Harplerde Deniz Savaşları

Osmanlı-Rus Savaşları başladığında –evvelce ifade edilmiş olduğu üzere- İsveç'in de kuzey Finlandiya'daki ihtilâf sebebiyle Ruslar'la savaşmasının Osmanlılar'a tek faydası Rus donanmasının Baltık'ta meşgul edilmesiyle Akdeniz'e inmesinin önlenmesi olmuştur. Onların çoktan beri tahrik etmekte olduğu Rumlar ise Akdeniz'de Rus donanmasını görmek emeliyle bir hayli bekledikten sonra bunun gerçekleşmeyeceğini anlayınca Rum korsanlar kendi gemileriyle korsanlığa başlamışlardı. Bunlar gemilerini Rus bayraklarıyla donatarak onları Ruslar'a âidmiş gibi göstermekteydiler. Bunlardan **Lambros Katianis** Ege Denizi'nde Rus bayrağı altındaki gemileriyle faaliyete geçerek Keos ve Mürted Adaları'nı ele geçirerek buraları bir askerî üs olarak kullanmaya başladı. Gelip geçen Osmanlı ticârî gemilerine saldırıyor ve oldukça da zarar verebiliyordu.

Bu Rus görünümlü Rum şekavetine bir son vermek için **Köse Mustafa Paşa** kumandasında on sekiz gemiden mürekkep bir Osmanlı Donanması buraya gönderildi. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Cezâyirli **Seydi Ali Kaptan** da Cezâyir ve Tunus'tan gelen gemilerle O'na yardımcı olarak arkasından Akdeniz'e gönderildi. **Köse Mustafa Paşa** İskandil Boğazı'yla Mürted Adası arasında karşılaştığı **Katianis** kumandasındaki korsanlarla savaşa tutuştu. Savaşın en kızıştığı bir sırada **Seydi Ali Kaptan** da oraya yetişti. Korsanlar bu iki Osmanlı

Donanması arasında kalarak büyük zâyiat verdiler. **Seydi Ali Kaptan**'ın kumandasındaki gemiler korsan gemilerine rampa edip bunların içine atlayan levendler korsanları kırıp geçirerek bu gemileri zaptettiler. **Lambros Katianis**'in filo kumandanı olarak kullandığı gemi de top atışlarıyla yaralanmış ve manevra kabiliyetini kaybetmişti. Tam zaptedileceği sırada bu korsanbaşı gemisindeki cephâneliği ateşe vererek bir sandala binip kaçmayı başardı. Geriye kalan korsan gemilerinin bazıları batırıldı. Bazıları da kaçıp kurtuldu.

Ege'deki Rus görünümlü Rum korsanlarına böyle bir darbe vurulunca onlar Mürted Adası'nda da tutunamadılar. **Köse Mustafa Paşa** Mürted Adası'nı onlardan temizleyerek yaptırdıkları askerî tahkimatı ortadan kaldırdı. Onların bu adada mezvilendirdiği topları zaptedip kendi gemilerine naklettirdi. Burada zahire dolu iki gemilerini de ele geçirdi. Korsanların bir daha başkaldıramamaları için onları saklandıkları her yerde yakalayıp öldürdü. Bu suretle Akdeniz'deki Rus görünüşlü korsan faaliyeti bertaraf edildi.

Karadeniz'de ise 10 Mayıs 1790 tarihinde elli gemilik bir Osmanlı donanması kaptan-ı derya Giritli **Hüseyin Paşa** kumandasında Kırım sahillerinde Rus donanmasını aramaya başladı. Bu donanma Anapa'ya geldiğinde buranın muhâfızı **Battal Hüseyin Paşa** Rus donanmasını Kerç civarında bulunduğunu söylemesi üzerine Osmanlı donanması oraya yöneldi. Nahilburnu Mevkiine geldiğinde otuz iki parçalık Rus donanmasıyla karşılaştı. Bu sırada çok şiddetli bir rüzgâr esmekte odluğundan Osmanlı Donanması'ndan on altı kalyon ile dozuk fırkateyn ve beş kırlangıç olmak üzere yirmi beş gemilik bir filo esas donanmadan ayrılarak Rus gemilerine hücum ettiler. Yedi saat süren bir savaş sonunda dört düşman gemisi batırıldı. Akşam karanlığı bastığından savaşa nihâyet verildiğinde Rus donanması bunu fırsat bilip Kefe'ye doğru kaçtı. Osmanlılar da onları tâkip etmeyerek Sünne Boğazı'na döndü. (Temmuz 1790)

Burada Osmanlı gemilerinin bu savaşta aldığı yaralar

tâmir edildikten sonra Sünne Boğazı'ndan çıkarak tekrar Rus donanmasını aramaya koyuldular. Kilburun tarafında Rus donanmasıyla karşılaşıldı. Burada da akşam karanlığı batırılıncaya kadar şiddetli bri deniz savaşı cereyan etti. Ertesi gün sabah ışıkları ile birlikte savaşa başlanacağı muhakkaktı. Lâkin Rus donanmasının Özi tarafına çekildiği görüldü. O gece bir Osmanlı gemisi farkına varmadan Rus gemilerine yakın bir yerde sabahlamıştı. Sabah olunca bunu fark eden Ruslar derhal hücuma geçtiler. Osmanlı donanmasının buradaki gemisi Ruslar'a karşı tek başına altı saat kahramanca savaştı. Rüzgâr ters ettiği için donanamanın diğer kısmıyla ona yardım edilemiyordu. Nihâyet tek başına muvaffakiyet imkânı olmayan bu Osmanlı gemisindeki levendlerin çoğu öldü, sağ kalanlar da kurtuluş imkânı kalmadığını görünce Rus gemilerine rampa ederek kendi gemilerini ateşe verdiler ve bu sûretle birçok düşman gemisinin de yanıp kül olmasını sağladılar.

Bu savaşta Osmanlı gemilerinin çoğu düşman gemilerinden atılan toplarla yara bere olmuş ve su almaya başlamıştı. Bu sebeple Osmanlı donanması İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kalmıştır.

II. Osmanlı-Rus Savaşlarının Son Senesi

Koca Yusuf Paşa vezir-i azam tâyin edildiğinde Vidin muhâfızıydı. Buradan on iki gün sonra ordu karargâhının bulunduğu Şumnu'ya gelerek işe başlayabildi. İlk icraatı selefi **Şerif Hasan Paşa**'nın akıl hocası olan ordu kadısı Keçecizâde **Sâlih Efendi**'yi bu makamdan azlederek Konya'ya sürmek oldu. Çünkü O'nun **Şerif Hasan Paşa**'yı isyana teşvik eden bir kimse olduğu söylenmekteydi. Esasen O, daha önce İstanbul'da zahire nâzırı iken sûiistimalleri görülmüş fakat kendisine mensup olduğu Şeyhülislâm **Hâmîdîzâde Mustafa Efendi**'nin şefaatiyle cezalandırılmaktan kurtulmuş olduğu gibi ordu kadısı yapılmıştı. O'nun akıl hocası olduğu **Şerif Hasan Paşa**'ya yaptığı tavsiyelerden de bir fayda hâsıl olmamıştı. **Koca Yusuf Paşa**'nın

Şeyhülislâm **Hâmîdizâde Mustafa Efendi** ile de arası açıktı. Keçecizâde **Sâlih Efendi**'nin hâmisi olan bu zattan padişah da memnun değildi. Bu sebeple O, da azledildi.

Yeni vezir-i azam selefinin adamlarından olan Kethüda **Hakkı Bey**'i de azlederek yerine **Reşid Mustafa Efendi**'yi tâyin ettikten sonra yapılacak işleri kararlaştırmak üzere ordu ileri gelenleri ile bir istişare meclisi topladı. Burada Lehistan ve Prusya'nın bu savaşa katılmak istemediklerinin kat'î olarak anlaşılmış olması dolayısıyla kendi imkânlarımızla neler yapılabileceği ortaya konuldu. Bunun için Rumeli ve Anadolu'dan en az üç yüz bin kişilik bir ordu teşkil etmek üzere asker toplanması gereği ortaya konuldu. Lâkin ortada bunun için gerekli olan para yoktu. Durum bu minval üzere İstanbul'a rapor edildi.

Koca Yusuf Paşa, İstanbul'dan gelecek cevabı beklemeden derhal işe koyularak Silistre, Rusçuk, Niğbolu ve Vidin iskelelerinde elli kadar gemi inşasına başladı. Müteâkiben Silistre karşısında Tuna Nehri üzerinde bir köprü inşasına teşebbüs etti. Lâkin bunu tamamlamaya fırsat bulamadı. Zira Ruslar bu sırada Tuna Nehri'nin karşı yakasında toplanarak hücuma başlamışlardı.

11 Mart 1791 tarihinde **Koca Yusuf Paşa**, İsmail Kalesi'nin geri alınması maksadıyla Şumnu'dan harekete geçti. **Kutuzof** adındaki Rus kumandanının muhâfazasında bulunan İsmail Kalesi'ne karşı altı bin kişilik bir kuvveti öncü olarak buraya gönderdi. Bunlar 4 Nisan 1791 tarihinde Prens **Repnin** kumandasındaki bir Rus ordusuyla karşılaştılar ve yapılan çarpışmada mağlup oldular. Bu sûretle önleri açılan Ruslar ileri harekâta devam ettiler. Bu defa karşılarına **Halil Paşa** emrindeki Osmanlı kuvvetleri çıktı. Lâkin bunlar Rus ordusuyla kıyaslanamayacak kadar azlık oldukları için başarılı olamayarak geriye çekildiler. Bu sûretle önlerinde engel kalmayan Ruslar gelip Maçin'i kuşattılar.

Maçin muhâfızı **Aslan Paşa**, Ruslar'a karşı şiddetle ka-

leyi muhâfazaya uğraşmışsa da nihâyet O'nun esir edilmesiyle Ruslar kaledeki müdâfilerin çoğunu şehid edip bir kısmını da kaçırarak burayı ele geçirdiler. Gariptir ki; Maçin'den canını kurtarabilen askerler de Hırsova'ya varıp buradaki esnafın dükkânlarını yağmaladıktan sonra sağa sola dağıldılar.

Maçin'i zapteden Ruslar ileri harekâta devamla İbrâil Kalesi önlerine geldiler. Buradaki tabyalarda bulunan muhâfızlar pek az olduklarından dört saatlik bir çarpışmadan sonra kimi şehid olmuş kimisi de kaçıp kaleye sığınmıştır. Bundan sonra Ruslar kaleyi yoğun bir top ateşi bombardımına tâbi tutmuşlarsa da kaledeki muâfızlar buna şiddetli bir sûrette karşılık verdiler. Nihâyet burayı öyle kolay kolay ele geçiremeyeceğini anlayan Rus kumandanı müdâfilere bir mektupla başvurdu. Bu mektupta Maçin'in düşmüş bulunduğunu üstelik Osmanlılar'ın yakındaki Hırsova'yı da boşaltıp geriye çekilmiş olduklarını beyanla kendilerine hiçbir yerden yardım gelmek ihtimali olmadığını bildirdi. O, bu sebeple müdâfilerin vire usulüyle teslim olmalarını istiyordu.

Bu sırada Şumnu'dan harekete geçmiş olan serdar-ı ekrem İbrâil Kalesi'ne dâir bu haberi alınca Silistre'ye geldi. Burada Maçin seraskeri Karahisarlı **Ahmed Paşa** ile buluşup O'nu yanındaki askerleri takviye ederek Hırsova istikametine doğru yola çıkardı. Diğer bir tedbir olarak da inşa ettirdiği gemilerle İbrâil'e bir takım asker ve zahire gönderdi. Bu sırada Babadağı'nda bulunan Osmanlı birliklerinin de Maçin'e doğru hareket etmesi emredildi. Bütün bu olanları öğrenen Ruslar İbrâil muhâfızlarının mukavemetine ilâveten bu yardımlar sebebiyle kalenin artık zaptedilemeyeceği kanaatiyle İbrâil muhâsarasından vazgeçtikleri gibi Maçin'i de boşaltıp Kalas'a çekildiler. Bu çekilmenin bir sebebi de şuydu:

Koca Yusuf Paşa'nın başlangıçtaki talebiyle Anadolu ve Rumeli'den pek çok efrad toplanmış ve Osmanlı ordusu bunlarla bir hayli kalabalıklaşmıştı. Lâkin bu sûretle toplanan efradın çoğu tâlimsiz ve itaatsiz bir kuru kalabalıktan ibâretti. **Koca Yu-**

suf Paşa vezir **Mehmed Paşa**'ya Sancak-ı Şerif'i teslim edip O'nu Şumnu'da bıraktıktan sonra orduyu Kozluca istikametinde yola çıkardı. (10 Haziran 1791)

Bu sırada Ruslar bu defa Babadağı'na hücum ettiler. Buranın müdâfîleri düşman taarruzuna püskürttülerse de düşman sayıca çok olduğundan geriye çekilmeye başladılar. Hâlbuki bu sırada siperlerdeki piyadeler düşmana tüfek ateşiyle karşılık verselerdi düşman ilerleyişini durdurmak kabildi. Hâlbuki bunlar evvelce ifade etmiş olduğumuz gibi tâlimsiz ve itaatsiz bir güruh olduğundan bunu yapmayarak hatta subaylarının bu hususta ki emrini de dinlemeyerek kaçıp Karasu taraflarına gittiler. Bu durumu haber alan serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa** Babadağı'na bir yardım kuvveti göndermeye hazırlanırken Ruslar'ın burasını yakıp yıktıktan sonra çekilip gittiklerinin haber alınmasıyla bundan vazgeçti.

Kozlu'dan Pazarcık yoluyla Hırsova'ya gelen serdar-ı ekrem burada bir müşâvere meclsi toplayarak durumu müzâkere etti. Orada İsakçı, Maçin, Tolcu ve Taşburnu'na ayrı ayrı kumandanlar emrinde kuvvet sevki gönderilmeye karar verildi. Bu sırada Ruslar'ın yeniden Maçin istikametinde hücuma geçtikleri haberi alındı. Emrideki kuvvetlere güvenemeyen serdar-ı ekrem Hırsova'da kaleme aldığı bir hitabeyi yüksek sesle okutup askere dinletti ve bundan sonra da daha önce birkaç kere yapılmış olduğu gibi efraddan teker teker itaatsizlik etmeyeceklerine dâir yeminle söz alındı. Sonra da ordunun büyük bir kısmı Maçin'e doğru hareket etti. (7 Temmuz 1791)

Önden gönderilen Rumelili **Mustafa Paşa** Maçin'e varıp burayı tahkim ederek Ruslar'ın ileri harekâtına mâni olmakla vazifelendirilmişti. Lâkin Prens **Repnin** kumandasındaki Rus kuvvetleri daha evvel davranarak Tuna'nın karşı sâhiline geçmişlerdi. **Mustafa Paşa** bunları püskürtmeye muvaffak olmuşsa da Ruslar geriye gelip Maçin'e taarruza başladılar. **Mustafa Paşa**'nın durumu bildirmesi üzerine ordudan buraya bir kısım birlikler yardıma gönderildi. Rus kuvvetleri tekrar hücuma

geçtilerse de yenilip çekilmeye mecbur kaldılar. 8 Temmuz 1791'de tekrar hücuma geçtiler. Bunların üzerine sekiz saatlik mesafeden dört nala gelip saldıran Tepedelenli **Ali Paşa**'nın kuvvetleri bu uzun ve hızlı yolculuğun yorgunluğuna ilâveten şiddetli top ateşi altında kalarak çoğu dağılıp geriye kaçtı. Tepedelenli **Ali Paşa** yanında kalan beş yüz kadar süvâri ile birkaç saat daha savaştıysa da düşmanın şiddetli top ateşi karşısında başarı elde edemeyerek geriye çekildi. Aynı şekilde **Cebbarzâde Süleyman Bey** ile **Karaosmanoğlu Hacı Mehmed Ağa**'nın emrindeki yardımcı kuvvetler de düşmanın bu şiddetli top ateşleri karşısında geriye çekilmeye mecbur kaldılar. Bunun üzerine bu kumandanlar bizzat kılıçlarını çekerek düşmanla mücadeleye giriştiler. Böylece askerlerini teşci etmek istiyorlardı. Lâkin düşmanın şiddetli top atışalrı karşısında bu tedbirin de bir faydası görülmedi. Hatta Bozgun kokusu alan askerler ordugâhı yağmalayarak sağa sola kaçıştılar. Lâkin düşman da ağır zâyiat vermiş bulunduğu için bu kaçanları kovalayamadı.

Bu sırada serdar-ı ekrem Hırsova'dan Boğazköy yolu ile hareket etmekteyken burada mâruz kalınan mağlubiyet haberini aldı. Süratle vaka mahalline yetişmek istiyordu. Lakin O bu istikamette ilerlerken bozgundan kaçan Osmanlı efradının seller gibi çekilmekte olduğu gerçeğiyle karşı karşıya geldi. Onları durdurmak için döktüğü dilden bir fayda hâsıl olmadığı gibi onlardaki panik kendi arkasındaki askerlere de sirâyet etti. Bu sirâyet sonunda piyâdeler bile topları çeken atların koşumlarını keserek bu sûretle o atlara binip kaçtılar. Kaçarken de ordunun yirmi günlük erzakını yağmaladılar. Bunların bir kısmı Karasu bir kısmı ise Hırsova tarafına gidip dağıldılar. Onlar kaçarken zahireyi yağmalamakla kalmamış akserî mühimmatı da yakmış veya yağmalamış olduklarından **Koca Yusuf Paşa**'nın tüm emekleri zâyi oldu. Düşmanın ancak yapabileceği bu tahribat sağdan soldan toplanan başıbozuk insanlarla bir ordu teşkil edilemeyeceği böyle bir hareketles sayının hiçbir ehemmiyeti olmadığı ortaya çıkmış bulunuyordu.

Padişah'ın zafer ümid ettiği ordu bu hâle gelince **Koca Yusuf Paşa** sözünü dinletebildiği bir azınlıkla yeis ve hüsran içinde Hırsova'ya döndü. Bereket versin ki; kendileri de bir hayli yorgun düşmüş ve pek çok zayiat vermiş olan Ruslar bu durumu fark etmediklerinden yeni bir savaşı göze almak veya kaçanları kovalamak gibi bir harekete tevessül etmeyip Maçin'i terk edip tekrar Kalas'a döndüler. (11 Temmuz 1791)

Koca Yusuf Paşa emrindeki askerlerin tâlimsiz ve disiplinsiz olmaları sebebiyle böyle bir durumu baştan tahmin etmiş olduğu cihetle Ruslar'la mütâreke müzâkerelerine başlamak istemişti. Ancak kethüdâsı **Mustafa Râşid Efendi** bu durumun padişah tarafından asla hoş görülmeyeceği mülâhazasını ileri sürerek serdar-ı ekremin bu düşüncesinin kuvveden fiile çıkmasını engellemişti. Bundan dolayıdır ki; hezimetten sonra kethüdasını ağır bir sûrette muâheze etmiştir. Ne çâre ki; yapacak bir şey yoktu.

Koca Yusuf Paşa tekrar bir müşâvere meclisi topladı. Burada savaşın devamı hâlinde daha büyük kayıplara mâruz kalınacağı görüşü hâkim olmakla bu hususta ordu ileri gelenlerinin imzalarıyla bir rapor hazılanarak bunda sulh görüşmelerinin imkânı üzerine çalışılması gereği İstanbul'a bildirildi.

ii. Avusturyalılar'la Zistovi (Zistow) Barışının İmzalanması

Avusturyalılar'la 18 Eylül 1790 tarihinde dokuz aylık bir müddetle bir mütâreke imzalandığını evvelce yazmıştık. Bu mütârekenin bir sulh muâhedenâmesine iktiran ettirilmesi gerektiği hâlde bu iş kolayca gerçekleştirilemeyerek bir hayli zaman kaybedildi. Bunun sebebi Avusturya elçisi **Luzi**'nin barış görüşmelerini Bükreş'te yapılması hususundaki ısrarıydı. Başta Padişah olmak üzere Osmanlı ricali de bu durumun Avusturya'nın ayağına gitmek demek olduğu yolunda bir itirazla görüşmelerin Tuna Nehri'nin güneyindeki kasabalardan birinde yapılması hususunda ısrar ediyorlardı. Zirâ O günkü şartlarda sulh görüşmelerinin yapıldığı yerin sahibi olan devlet gâlip ad-

dedilmekteydi. Bu sebeple vâkî itirazlar üzerine **Luzi** Osmanlı teklifinin kabulü hâlinde buraya gelecek delegelerin masraflarının bu devlete âid olması gerektiğini söyleyerek güya Osmanlı devletini maddî külfetten kurtarmak için Bükreş'te ısrar ettiğini söylüyordu. Osmanlı Devleti ise, bunun bir tüccar işi olduğunu söyleyerek **Luzi**'nin itirazını kale almadı ve neticede Zistovi kazası üzerinde anlaşma hâsıl oldu. Lâkin Osmanlılar'ın Reis-ül Küttap **Abdullah Berrî Efendi** başkanlığındaki kalabalık heyeti ve karşı tarafın delegelerinin masrafları görüşmelerin uzaması sebebiyle bir hayli kabarınca Osmanlılar buraya para göndermekte sıkıntıya mâruz kaldılar. Nihâyet **III. Sultan Selim** bunların para taleplerinden bizar olarak Osmanlı baş delegesine darphaneden yüz kese akçe daha gönderilmesini emrettiyse de bir hatt-ı hümâyûnla kendisini bu işteki muhtemel sûistimâli dolayısıyla katledeceğini bildirmiştir.

Gerçekten Zistovi'de Aralık 1790 tarihinde başlayan müzâkereler uzun sürmüş ve hatta 91 Haziranı'nda bir ara inkıtaa bile uğramıştır. Böylece beş altı ay devam ettikten sonra inkıtaa uğrayan sulh görüşmeleri nihâyet Avusturya kıralının tâlimatıyla yeniden başlayarak 4 Ağustos 1791 tarihinde nihâyetlendirilebilmişti. 14 maddeden ibâret olan bu anlaşmanın maddeleri şöyleydi:

"1. İki devlet arasında denizde ve karada barış ve dostluk yeniden kurulacaktır. Bu savaşta iki taraf teb'ası tarafından devletleri aleyhine vâki olan suç ve kabahatleri af olunacaktır. Bilhassa Karadağ, Bosna, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan ahâlisinden Osmanlı Devleti'ne muhâlefet edip Avusturya Devleti'ne tâbi olmuş olanlar bu yüzden cezalandırılmayarak yurdlarına dönmelerine, mallarına ve eski imtiyazlarına sahip olmalarına müsaade olunacaktır.

2. İki devlet savaştan, evvelki fiilî ve hukûkî durumu kabul edip evvelce yapmış oldukları bütün andlaşmalara ve bunların tefsirine dâir olan müşterek anlaşmalara riâyet edeceklerdir.

3. İki devlet aralarında daha evvel akdedilen ticâret anlaş-

malarının temin ettiği ticaret serbestliğini ve ticârî imtiyazları kabul edeceklerdir. Osmanlı Devleti de Garp ocakları korsanlarından ve Osmanlı teb'asından Avusturya limanlarından hareket eden ticaret gemilerine zarar gelmemesini ve gelirse tazmin etmeği kabul edecektir.

4. Avusturya Devleti, bu savaş sırasında istilâ ve işgal etmiş bulunduğu bütün memleketleri, kale vc palankaları tamamen Osmanlı Devleti'ne teslim edip eski hududuna çekilecektir. Kale ve palankalar, alındığı gibi bütün top, cephâne ve savaş âlet ve malzemeleri geri verilecektir.

5. Hotin Kalesiyle kazası, Osmanlı Devleti Rusya ile barış imzalayıncaya kadar emâneten Avusturya işgalinde tarafsız bölge olarak kalacaktır. Avusturya Devleti, Osmanlı Devleti aleyhine olarak Rusya'ya gizli ve açık hiç bir yardımda bulunmayacaktır.

6. Andlaşma tasdiknâmelerinin mübâdelesinden sonra iki taraf tahliyelere ve istilâ edilen yerlerin geri verilmesine başlayacaklardır. Eflâk ve Buğdan'ın Avusturya tarafından boşaltılması bir ayda tamamlanacaktır. Bosna, Sırbistan ve İrşova tarafları için ise (Bosna vilâyetinden Una bölgesinde ve Tuna nehrinin sol kıyısındaki Banat tarafında bulunan irşova (Orşova) da Avusturya lehinde bir miktar hudud tashihi yapılacağından) bu müddet iki ay olacaktır.

7. Bu savaş sırasında asker veya sivil, alınan bütün esirler istisnasız olarak karşılıklı serbest bırakılacaklardır. Bu kaide yalnız devletin değil, halkın elinde bulunan esirlere de şâmil olacak, ancak kendi istekleriyle İslâmiyet'i kabul edenlerle kendi arzularıyla Hıristiyanlığa geçenler müstesna olmak üzere herkes yurduna iâde olunacaktır.

8. Bu savaştan evvel veya sonra bir taraftan öbür tarafa geçmiş, iltica etmiş olan teb'anın geri verilmesi istenmeyecektir. Onlar, yeni devletlerinin teb'aları sayılacaktır. İki devletin topraklarında da arâzi ve emlâk sahibi olanlar, dilediği yeri seçip orada oturacak, lâkin öbür tarafta kalan arâzi ve emlâkini

satarak ancak bir devletin teb'ası olabileceklerdir.

9. İki taraf, bu andlaşmanıı ikinci ve üçüncü maddelerinde zikredilen şartları icra ederek barışın meyvesi olan ticâretin bir an evvel serbestçe gelişmesine gayret edeceklerdir. Bunun için seferden evvel iki taraf teb'ası arasında câri her nevi hukûkî ve ticarî davalar, mal ve para alacakları kanun ve adâlet dâiresinde süratle görülüp ihkâk-ı hak olunacaktır.

10. İki devlet sınırlarında bulunan vâli ve kumandanlar mutlaka nizam ve intizamın, asâyişin, iyi komşuluğun devamını ve sınırların dikkatle muhâfazasını sağlayacaklardır. Yağma ve tecâvüz hareketlerinin men'i, vuku'u hâlinde karşılıklı tazmini bunların vazifesi olacak, buna riâyet etmeyenler devletleri tarafından şiddetle cezalandırılacaklardır.

11. Ticaret maksadıyla iki taraftan gelip gidenler taraflarca himâye olunacak. Serbestçe seyahatlerine karışılmayacak, kendileri ve şahsî eşya ve ihtiyaç maddeleri için hiç bir şekilde para ve ücret istenmeyecektir.

12. Osmanlı memleketlerinde bulunan katolik papazlarıyla onlara tâbi olanların ibâdet ve âyinlerine, kiliselerinin tâmirine ve Kudüs'e vesair ziyâret yerlerine gidip gelmelerine kimse karışmıyacak ve bu hususta himâye edileceklerdir. Buna dair eskidenberi sahip oldukları imtiyazlar devam edecektir.

13. İki taraf, savaşın başlamasından sonra tahta geçen hükümdarlarını, yani **Üçüncü Selim** ile **İkinci Leopold**'ü resmen tebrik için orta elçiler mübâdele edeceklerdir. Elçilere yapılacak muâmele ve teşrifat hakkında eski andlaşmalardaki usûllere riâyet olunacaktır. Seferden evvel tecâvüze uğrayıp soyulan Avusturya kuryelerinin zararlarının tazmininde Osmanlı Devleti müsamaha göstermeyeceği gibi bundan sonra kuryelerin sâlimen gidip gelmeleri temin edilecektir.

14. Bu andlaşmanın bir nüshası Türkçe ve bir nüshası Fransızca olarak yazılacak ve taraflar delegelerince imzalandıktan sonra kırk gün içinde ve mümkün olursa daha evvel tasdik edilip mübâdele olunacaktır.

Bu andlaşmadan ayrı olarak, andlaşmanın altıncı maddesine göre iki devlet arasında husûsî bir anlaşma ile Rumeli'de, Avusturya lehine bazı hudud tashihleri yapıldı. Buna göre Unna Nehri'nin sol tarafı ile eski İrşova (Orşova) kasaba ve arâzisi Avusturya'da kalıyordu. Lâkin hudud tashihi dolayısıyla kendisine geçen yerlerde bu devlet hiç bir askerî tesis kuramayacak ve tahkimat yapmayacaktı. İşte bu savaşta Osmanlı Devleti'nin Avusturya cephesinde arâzî kayıbı bundan ibâret kalmıştır."[324]

jj. Ruslar'la Kafkaslar'daki Savaşlar

1774 tarihli "**Küçük Kaynarca Muâhedesi**" ile Kafkaslar'ın kuzeyindeki Kabartay bölgesini ele geçirmiş olan Ruslar bununla iktifa etmeyerek daha güneye sarkmak, işgal ve istilâlarını Gürcistan'a kadar genişletmek istiyorlardı. Bunun için Gürcistan istikametinde kendilerine bir yol açma gâyesiyle buralarda kaleler inşa etmeye başladılar. Bu duruma itiraz eden Kabartaylılar'ı yatıştırmak için Osmanlılar'la aralarında bir sulh muâhedesi akdedilmiş olduğu cihetle kendilerinin müslüman olarak isyan ve itirazda bulunmalarının şer'an câiz olmadığı yolunda telkinlerde bulunuyorlardı. Bu telkinlerle iknâ olmayan Kabartaylar **Şeyh Mansur** adındaki Çeçen kumandanın idâresi altında başkaldırarak Ruslar'ın Gürcistan istikametine sevk ettiği on beş bin kişilik ordu ile savaşmaya başladılar. Nakşî tarikatı mensuplarıyla islâmî gaza mantığıyla yürütülen bu savaşlarda Dağıstanlılar Tiflis'e bağlı Gümüşhâne Kalesi ile Dahan Kalesi'ni ele geçirdiler. Ruslar'a büyük ölçüde zâyiat verdirerek pek çok esir, askerî mühimmat ve zahire elde ettiler. Fakat Osmanlılar'ın Çıldır vâlisi **Süleyman Paşa**'nın bu hareketin Ruslar'la yapılmış olan Küçük Kaynarca Muâhedesi'ne aykırı olduğu düşüncesiyle vâkî muhâlefeti ile Dağıstanlılar çekilip gittiler. Ruslar da aradaki sulh anlaşmasına aykırı gördükleri bu harekâtı Osmanlılar nezdinde dile getirip şikâyetçi oldular. Osmanlılar'sa bunun sebebi kendilerinin sulh muâhedesi şartlarına

324 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2729

aykırı bir sûretteki hareketlerinden doğmuş olduğunu söyleyerek bu itirazı kale almadılar.

Daha sonra Osmanlı-Rus savaşları yeniden başlayınca bu durum Kafkas halkları için Rus esâretinden kurtulmak hususunda yeni bir ümid ışığı oldu. Bu sebeple isyan hazırlığına başladılar. Bunu fark eden Ruslar bu defa da onlara Osmanlılar'ın kendilerine yardım edecek mecâli kalmadığı yolunda telkinlerde bulundular. Buna aldırış etmeyen Kafkasyalılar Osmanlı Devleti'ne bir mektup yazarak bunu **Mehmed Bey** riyâsetindeki bir heyetle İstanbul'a ulaştırdılar. Bu mektupta bir Osmanlı veziri ile on-on beş bin kadar asker gönderildiği takdirde onlarla birlikte vatanlarını kurtarıncaya kadar Ruslar'la savaşacakları ahd ü peyman ediyorlardı. Bu müracaat üzerine Osmanlı Devleti birkaç bin askerle Trabzon vâlisi İpeklizâde **Köse Mustafa Paşa**'yı Anapa Kalesi'ne gönderdiler. Bu sırada on beş bin kişilik bir Rus kuvveti Kuban Nehri'ni aşıp bir çerkes kabilesine hücum etmişse de kırk gün müddetle savaştığı hâlde başarılı olamadı. Üstelik buraya Anapa'dan hiçbir yardım da yapılmış değildi.

Mehmed Bey İstanbul'dan sonra serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa**'nın yanına giderek Rus tecâvüzlerini def edebilmek için O'ndan da yardım talep etmişti. **Koca Yususf Paşa** bu müracaat üzerine Canik'te bulunan **Battal Hüseyin Paşa**'nın on bin askerle Anapa'ya intikalini emretti. **Battal Hüseyin Paşa** bu emri dinlemediği gibi **Mehmed Bey**'e de pek fenâ davrandı. Buna rağmen Kafkasya'ya dönen **Mehmed Bey** her tarafta pek yakın bir zamanda **Battal Hüseyin Paşa**'nın on beş bin kişilik bir ordu ile Kafkaslar'a geleceğine dâir bir beyanda bulundu. Bu asılsız haberin şûyûu üzerine kuvve-i mâneviyeleri yükselen kafkas halkı topladıkları on-on beş bin kadar askerle Ruslar'a karşı hücuma geçtiler. Bunlar Ruslar'a büyük ölçüde zâyiat verdirdilerse de kendi kumandanlarının da çoğu şehid olduğundan başarı elde edemediler. Ruslar bundan sonra Anapa Kalesi'ni kuşattılar. Fakat kale muhâfızlarının şiddletli mukavemeti sebe-

biyle geri çekilmeye mecbur oldular.

Battal Hüseyin Paşa'nın verilen emri dinlemeyerek Kafkasya'ya intikal etmemesi üzerine **Mehmed Bey** tekrar İstanbul'a gelerek olup bitenleri anlattı. O sırada **I. Sultan Abdülhamid** vefât etmiş ve yerine **III. Sultan Selim** geçmiş bulunuyordu. O'nun padişahlığının ilk ayları olmasına rağmen Ruslar'a karşı kat'î bir zafer kazanılmasından sonra sulh görüşmlerine itibar edilmesi hususundaki kararlılığı sebebiyle **Battal Hüseyin Paşa**'ya verilen emre riâyet etmesi hususunda gayet sert ifadeli bir hatt-ı hümâyûn gönderildi. Bu defa pabucun pahalı olduğunu anlayan **Battal Hüseyin Paşa** harekete geçerek Anapa Kalesin'ne intikal etti. Fakat yanında on beş bin asker değil sâdece birkaç yüz kişi vardı. O'nun gelişinden sonra Anapa Kalesi'ni bir kere daha kuşatan Ruslar bu defa da kale muhâfızlarının şiddetli bir sûrette karşı koymaları ve kendilerine ağır zâyiat verdirmeleri üzerine başarılı olamayarak yeniden geriye çekildiler.

Rus ordusu burada bir hayli zâyiat verip yıpranmış olduğu cihetle onların üzerlerine gidilmesinin tam zamanıydı. Fakat **Battal Hüseyin Paşa** gâh at gâh da araba eksikliğinden bahsederek bu husûstaki teklifleri savsakladı. Nihâyet bu durumu sezen Padişah kendisine gönderdiği kat'î ifadeli bir hatt-ı hümâyûn sebebiyle istemeye istemeye kaleden çıktı. Kafkas kabile resileri bu durumu sevinçle karşılayıp O'nun huzuruna geldiler ve hizmete hazır olduklarını, ordunun bütün ihtiyaçlarını karşılamaya âmâde bulunduklarını bildirdiler. **Battal Hüseyin Paşa** bunlara da gayet kötü davranarak yardım tekliflerine müstağni bir tavır aldı. Ordunun hedefi Kabartay'dı. Fakat bu hâin adam işi ağırdan alarak on günlük mesafeyi tam iki ayda kat ederek 14 Eylül 1790 tarihinde Kuban Nehri kıyısına gelip ordugâh kurdu.

"*Bu hal Kabartayları fevkalâde memnun etmişti. Hemen kabile reisleri seraskere:*

«-*Burası ordugâh kurulacak yer değildir. Kabartay köyleri iki saat mesâfededir. Etraftaki köy ve kasabalar müstahkem*

yerlerdir. Varıp düşmandan evvel zaptedelim. Çünkü Ruslar'la anlaşmamızda bize eğer Osmanlı'nın ayağı Gümü'ye basarsa, onlara tâbi olmakta serbestsiniz demişlerdi Şimdi onlar Gümü'yü daha evvel alırlarsa güç duruma düşeriz. Hâlen otuz bin Kabartay askeri emrinize hazırdır. » dedilerse de, Paşa:

«-İşte Kuban Suyu'nu geçtik. Böylece Padişah'ın emri yerine gelmiş oldu. Bundan ileri bir adım gitmem!» diye cevap verdi.

***Battal Hüseyin Paşa** aslında devletine ihânet ederek Ruslar'la el altından muhâberelerde bulunuyordu. İşi ağırdan almasına sebeb buydu. Kabartay kabileleriyle birleştikten sonra asıl düşman kuvvetleri üzerine gidilse parlak bir zafer kazanılacağı muhakkak olduğu hâlde bunu yapmayıp yine Ruslar'la olan anlaşmasına göre civarda bulunan dört beş bin kişilik düşman kuvvetleri üzerine kendi adamı ve sırdaşı olan tüfekçi başısı kumandasında dört beş yüz kişilik bir kuvvet gönderdi. Bir kısım Kabartaylar da bunlara katıldılarsa da, tabiî hiç bir iş görülemeyerek mağlûp bir hâlde geri dönüldü. Düşman bozgun askeri şiddetle tâkip edip Serdar ordusuna yetişti. **Battal Hüseyin Paşa**, aralarındaki anlaşmaya göre hemen Ruslar'a ilticâ ettiğinden başsız kalan ordu Kuban Suyu'nu aşıp Kabartay kabilelerinin fedakârca müdahaleleriyle top, cephâne, zahire ve ağırlıkları düşman elinde kalmadan Anapa'ya döndü. **Battal Hüseyin Paşa**, evvelce bütün tertibatını almış ve yanında bulunan sekiz yüz keselik hâzineyi çadırının bulunduğu yerde toprağa gömmüştü. Ordu çekildikten sonra, gelip bunu da aldı.*

***Battal Hüseyin Paşa**'nın bu ihânetine sebeb, evvelâ Trabzon vâliliğinden azil edilip bu memuriyetin babası Canikli **Hacı Ali Paşa**'nın kölelerinden ve yetiştirmelerinden **Sarı Abdullah Paşa**'ya verilmesinden duyduğu kırgınlıktı. Bunu bir türlü hazmedemediği gibi, türlü özür ve bahâneleri bir tarafa bırakarak hemen düşman üzerine gitmesi hakkındaki hükümdarın kat'î ifadeli hatt-ı hümâyûnunu **Cellâd Mahmud** hasekinin getirmiş olması kendisini ürkütmüş, hasekinin yanında bir de kendi*

idamı hakkında emir bulunduğundan şüphelenmişti. Bu sırada ***Sarı Abdullah Paşa****'ya Trabzon'a ilâveten Erzurum vâliliğinin verilmesini, yakında Anapa seraskeri olacağına alâmet sayıp kendisinin idam edileceğine dâir hiç şüphesi kalmamış bulunuyordu."*[325]

Battal Hüseyin Paşa'nın bu ihâneti üzerine Kafkas halkı **Mehmed Bey**'i tekrar İstanbul'a göndererek Kafkaslar'a yeni bir serasker tâyinini talep ettiler. Bu talep üzerine Trabzon ve Erzurum vâlisi bulunan **Sarı Abdullah Paşa** Anapa Kalesi seraskerliğine tâyin edildi. Fakat O da mahallî derebeyleriyle mücâdele etmekte olduğu bahânesiyle işi savsakladı. Böylece bir yıl kadar zaman kaybedilince Osmanlılar'dan ümidini kesen Kafkas kabileleri de dağıldılar. Bunu fırsat bile Ruslar tekrar Anapa Kalesi'ni muhâsaraya başladılar. **Mehmed Giray Han**'ın buraya sağladığı destek de kifâyetsiz kalınca Ruslar şiddetli bir taarruzla kaleye girmeye muvaffak oldular. Kale dâhilinde kadınlı erkekli boğaz boğaza çok kanlı bir mücâdele sonunda kale muhâfızı **İpeklizâde Mustafa Paşa**'nın esir düşmesiyle burası Ruslar'ın eline geçti. Kale dâhilindeki savaşlara kadınlar da katılmış bulunduğundan kale halkına esir muâmelesi yapılarak toptan Kırım'a sürgün edildi.

Anapa Kalesi'nin sukutu haberi İstanbul'a ulaşınca **III. Sultan Selim** emrini dinlemeyerek oraya yardıma gitmeyen **Sarı Abdullah Paşa**'yı azledip yerine Trabzonlu **Kuğuzâde Süleyman Paşa**'yı tâyin etti. **Sarı Abdullah Paşa** bu tâyin ve azli de kabul etmeyerek Trabzon Kalesi'ne çekilip burada kendini müdafaaya başladı. Lâkin halefi olan **Süleyman Paşa** O'nun uhdesindeki Erzurum vâliliğinin ibka edildiğine kendisini inandırarak mukavemetten vazgeçirtip Erzurum'a doğru yola çıkardı. Ancak yol boyunca alınan bir tertibatla yakalanıp idam edildi.

Anapa Kalesi düşmeden kaptan-ı derya **Hüseyin Paşa** kumandasındaki Osmanlı Donanması buraya deniz cihetin-

325 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2732 vd.

den yardım etmek üzere Karadeniz'e çıkarılmıştı. Zira Anapa Kafkasya'nın Karadeniz sahilinde bulunuyordu. Ancak bu donanma oraya Temmuz 1791 tarihinde ulaşabildi. Hâlbuki kale çoktan Ruslar'ın eline geçmiş bulunuyordu. Bu sebeple geriye dönen donanma Avliya (Sivastopal) önüne geldi. Burada kırk iki parçalık bir Rus donanması vardı. Bunlar kendilerine mülâki olacak altı büyük Rus gemisinin yolda bulunması sebebiyle O'nu beklemeye başladılar. Bu gemiler gelmeden Osmanlılar'la savaşı göze alamadıkları için geriye çekildiler.

10 Ağustos 1791'de bu iki donanma bir kere daha Kiligrad sularında karşı karşıya geldiler. Burada birbirlerine çok ağır zâyiat verdirmelerine rağmen savaş başabaş cereyan etti. İki tarafın gemileri de ağır bir sûrette yaralandığı için savaşa devam edilmedi. Ruslar buradan çekilirken Osmanlı donanması da İstanbul'a avdet için harekete geçti. Böylece Karadeniz'de hâkimiyetin Ruslar'a terk edilmiş olduğu bu tavır İstanbul'ca kabul edilmek istenmedi. Donanmaya mensup gemilerin ağır yaranmış olmaları sebebiyle alarak su alarak olduklarına dâir verilen izahat üzerine **III. Sultan Selim** donanmanın Boğaz'ı geçip İstanbul'a intikaline şu sözlerle müsadaade etti:

"- *Donanmanın Boğaz'dan içeri girmesine iznim olmuştur. Lâkin Kaptan Paşa'ya bu seferinin bir netice vermediğini, Anapa'ya yardımda bulunamadığını ve dönüp vakitsiz geldiğini bildirip kendisine ve cümle kaptanlara kırgın olduğumu söyleyin. Yazık onlara olan iltifatlarıma!..*"[326]

c. Taşra Ahvâli

Evvelce anlatılmış olduğu üzere ta **II. Sultan Mustafa** (1757-1774) zamanında **Bulutkapan Ali Bey**'in Mısır'da, **Tâhir Ömer** adındaki diğer birinin de Suriye'deki isyanları güç belâ bertaraf edilebilmişti. **Bulutkapan Ali Bey**'in ölmüş veya öldürülmüş olması ve **Tâhir Ömer**'e de Sayda Eyâleti'nin idâresi verilmesiyle buradaki kargaşa geçici bir sûrette önlenebil-

326 **Cevdet** Tarihi, C.V, sh. 157

mişti. Neticeten uslanmış gibi görünen **Tâhir Ömer, I. Sultan Abdülhamid** (1774-1789) zamanında tekrar isyana teşebbüs ettiğinden devlet o sırada Mısır'da büyük bir nüfuz sahibi olan Kölemen asıllı **Ebuzzeheb Muhammed Bey**'e O'nun tenkilini emretmişti. **Tâhir Ömer** üzerine asker sevkedilince kaçıp çöl araplarına iltica etmiş fakat bu sırada **Ebuzzehep Muhammed Bey**'in âni ölümü üzerine geriye dönerek tekrar isyan hareketine başlamıştı. Bu defa da O'nun üzerine Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** sevk edildi. Yine kaçmaya teşebbüs eden **Tâhir Ömer** yolda devlete sâdık Araplar tarafından kurşunlanarak öldürüldü. Cazâyirli **Gâzi Hasan Paşa** O'nun isyanına merkez ittihaz ettiği Sayda Eyâleti'ni **Cezzar Ahmed Paşa**'ya verdi. (1775) Bir müddet için Suriye ve Mısır'daki kargaşa yatışmış gibi göründüyse de **III. Sultan Selim** zamanında yeniden alevlendi. Şöyle ki:

Mısır'da Osmanlılar tarafından tâyin edilmiş bir vâli mevcud olmakla beraber burada asıl söz sahibi olan Kölemen (Memlûk) beyleriydi. Bunlar kendi aralarında sık sık bir mücadeleye girişmekle beraber bazen fırsat buldukça devlete kafa tutmaktan da geri kalmıyorlardı. Fakat bu beyler birbirlerine rakip iki fırka hâlindeydiler. **İbrahim** ve **Murad Bey**ler'in fırkasına **"Muhammediye"** onların rakipleri olan **İsmail Bey** ile **Cidâvî Hasan Bey**'in fırkalarına **"Alevîye"** denilmekteydi. **Ebuzzehep Muhammed Bey**'in vefâtından sonra burada söz sâhibi olan **İbrahim** ve **Murad Bey**ler'di. **İbrahim** ve **Murad Bey**lerin 1781 Yılı'nda araları açılmış, bu ikisi arasında kavga çıkmıştı. **Murad Bey, İbrahim Bey**'i yenerek Kahire'ye girmiş ve idâreyi eline almıştı. Bir taraftan da Padişah'tan afvını talep etmişti. Bu gelişme üzerine Mısır'a bu kargaşayı düzeltmek üzere **Yeğen Mehmed Paşa** vâli tâyin edilmişti.

Bilâhere rakibi **İbrahim Bey** ile birleşen **Murad Bey** Mısır'da müşterek bir idâre kurmuşlar ve halkı ağır vergiler altında ezmeye başlamışlardı. Bu sırada İngilizler ve Fransızlar Mısır'daki huzursuzluktan istifade ederek ticârî ve siyâsi men-

faatler düşüncesiyle büyük paralar vererek **İbrahim** ve **Murad** Beyler'le gizlice anlaşmaya çalışmaktaydı. İşte bu hâricî alâkanın da öğrenilmesiyle Mısır gâilesinin beynelmilel bir mâhiyete bürünmesini önlemek üzere **Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa** oraya gönderildi. O'nun 1786 Yılı Haziran ayında donanmayla İskenderiye'ye gelmesi üzerine **Murad** ve **İbrahim Bey**ler devlete itaat ederek ödemedikleri vergiyi ödemeye âmâde bulunduklarını ifade ettiler. Bu hususu Mısır âlimlerine de imzalattıkları bir mazhar (dilekçe) ile bunun bir nüshasını da İstanbul'a göndermek ricasıyla Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'ya ulaştırdılar. **Gâzi Hasan Paşa** bu hususta selâhiyetin kendinde olduğunu söyleyerek bu mazharı İstanbul'a göndertmedi. Bu hareketten afvedilmeyeceklerini anlayan **Murad** ve **İbrahim Bey**ler vâli **Yeğen Mehmed Paşa**'dan tavassut talebinde bulundular. Hâlbuki aynı adamlar bir müddet önce Türk gemilerinin üç gün içinde Mısır'dan ayrılmalarını aksi hâlde personellerini öldürerek gemilere el konulacağını bildirmişlerdi. Onların bu ihânetini bilen **Gâzi Hasan Paşa'**nın kendilerini tenkile teşebbüs edeceğini bildiklerinden O'nun Mısır'dan çekilip gitmesini isteyecek derecede küstahlaştılar. Bunun üzerine 26 Ekim 1786 tarihinde onların rakibi olan **İsmail** ve **Hasan Cidâvî** Beyleri de yanına alan **Hasan Paşa** Cerce Muhârebesiyle bu âsileri yenerek kaçmak zorunda bıraktı.

Bu sırada onların sadece İngiliz ve Fransızlarla değil Rus-larla da temasta oldukları öğrenildi. Rus çariçesi **Katerina**'nın **İbrahim** ve **Murad Bey**'lerin Mısır'a müstakil bir sûrette hâkim olmalarını destekleyeceğine dâir mektuplar ele geçti.

Mağlup olup kaçan **Murad** ve **İbrahim Bey**ler etraflarına bir güruh toplayarak 17 Ocak 1787'de tekrar Mısır'a saldırdılarsa da yine mağlup olup kaçtılar. Bu sûretle Mısır gâilesi halledilmiş göründüğünden Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** 6 Ekim 1787'de Mısır'dan ayrıldı. Mısır'ın bu sûretle **Murad** ve **İbrahim Bey**ler'den temizlenmesi üzerine **Ebuzzehep Muhammed Bey**'in yakını olan **İsmail Bey** Şeyh-ül beled (Bele-

diye Başkanı) yapıldı. Burada kısa zamanda büyük bir nüfuz sahibi olan **İsmail Bey**, **İbrahim** ve **Murad Bey**ler'in yeniden tecâvüzde bulunmaları ihtimâline karşı şehir varoşlarında siperler kazdırdı.

1789 tarihinde **İsmail Bey**'in beklemekte olduğu gibi bu rakipleri etraflarına topladıkları adamlarla tekrar hücuma geçtilerse de başarılı olamadılar.

Bu sırada Mısır vâlisi **Keki Abdi Paşa** azledilerek yerine Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'nın adamlarından **İsmail Ağa** vezir rütbesiyle tâyin edildi.

Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa** Mısır gâilesini halletmiş olarak İstanbul'a gelirken orada fitne çıkarmasından korktuğu için birkaç Kölemen beyini beraberinde İstanbul'a getirmişti. Onlar burada rahat durmayarak **Murad** ve **İbrahim Bey**lerle haberleştikleri için Limni Adası'na sürülmüşlerse de **III. Sultan Selim**'in cülûsunda afvedilmişlerdi. Fakat Mısır'a iâde edileceklerine dâir asılsız rivâyetler çıkması üzerine yapılan tahkikatta bunun kaynağının **Artin** adında bir ermeni sarraf olduğu ortaya çıkmakla bu zat idam olundu. Bu sırada **Said** taraflarında bulunan **Murad** ve **İbrahim** Beyler'in yukarıda izah edilmiş olduğu üzere bazı yabancı devletlerden yardım talep etmelerine bir mühendisin aracalık etmesi öğrenilmekle O'nun idamı **İsmail Paşa**'ya emredildi. (1789)

Belli bir müddet Mısır'da duruma hâkim olan **İsmail Bey** ihtişamlı bir hayat yaşamaya başladı. Kendisine muhteşem bir saray yaptırdı. Lâkin 1791 Yılı'nda Mısır'da ortaya çıkan veba salgınında vefât etti. Ölürken yakın adamlarından olan **Osman Bey** adındaki birine biat edilmesini etrafındaki beylere tavsiye ettiyse de Defterdar **Ali Bey** ile **Cidâvî Hasan Bey** O'ndan münhal olan Şeyh-ül beledlik için mücâdeleye başladılar. Fakat ikisi de başarılı olamadılar ve **Osman Bey** dirâyetsiz bir adam olmasına rağmen şeyh-ül beled oldu.

İsmâil Bey'in ölümü üzerine **İbrahim** ve **Murad Bey**ler tekrar harekete geçerek etraflarına topladıkları kalabalık bir

ordu ile Kahire'ye on altı saatlik bir mesafedeki Zaviye mevkiine geldiler. Buradan vâli **İzzet Paşa** ile Şeyh-ül Beled **Osman Bey**'e bir mektup yazarak geçmişte olup bitenlerin unutularak şehre girmelerine müsaade edilmesini talep ettiler. Böyle bir teklifi daha evvel **İsmail Bey**'e da yapmış oldukları hâlde dinletemediklerini söyleyerek artık O'nun ölümünden sonra bunun imkân dâhilinde olduğunu, geçmişte yapktıklarından pişman bulunduklarını bildirdiler.

Bu talep üzerine Mısır'daki ileri gelenler bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda onlara güvenilemeyeceği kanaati hâkim oldu. Bu sebeple kendilerine beş yıldan beri ödemedikleri vergi borçları ile Sürre Alayı'na iştirak borçlarını ödemeleri gerektiği ayrıca Mısır'dan Padişah'ın emri ile çıkarılmış oldukları cihetle geriye gelmelerinin ancak Padişah'ın müsaadesi ile olabileceği bildirildi. Tabiî bu cevap bu âsi ruhlu adamları tatmin etmediğinden topçu birliği ile takviye edilmiş bir ordu ve on gemilik bir nehir donanması ile Mısır'a tecâvüze kalkıştılar. **Vâli İzzet Paşa**'nın kendilerine şiddetle karşı koyması üzerine güç kullanarak başarı elde edemeyecekelerini anladılar. Kahire'ye bir saatlik mesafedeki dağlık Azapkapı Mevkki'ne kadar geldiler. Lâkin bir hayli zayiât vermiş oldukları için yenik düşmüş bulunuyorlardı. Bu durumdan istifâde ile vâli **İzzet Paşa** onları kat'î bir hezimete uğratmaktayken kendisi de kölemen beylerinden olan Şeyh-ül Beled **Osman Bey** bunlarla gizlice anlaştı. Bu sırada şehri müdafaa etmekte olan askerler içindeki Kölemen asıllılar da karşı tarafa geçince iki taraf arasındaki denge değişmiş oldu. O derecedeki **Osman Bey**'in kardeşi **Mustafa Bey** de bu âsilere iltihâk edenler arasında bulunuyordu. Bu mücâdelede başı çeken **Cidâvî Hasan Bey**'le Defterdar **Ali Bey** de çâresiz kalarak Said taraflarına çekildiler. Bunun üzerine bu âsiler kolayca Kahire'ye girerek **İsmail Bey**'in yaptırmış olduğu muazzam saraya yerleşti. **İzzet Paşa** ise hâlâ düşmanla çarpışmak üzere Azapkapı tarafında bulnuyordu. Âsiler O'na haber göndererek:

"- *Paşa kaleye buyursun. Eskisi gibi vâliliğine devam edebilir.*" şeklinde bir beyanda bulundular. Çâresiz bir sûrette Kahire'ye dönen **İzzet Paşa** bu olup bitenleri İstanbul'a bir rapor hâlinde bildirdi. İstanbul ise bir nevi hamamın nâmusunu kurtarmak kabilinden sanki onlar bu başarıyı elde etmeden yazılmış gibi eski tarihli bir ferman hazırlayarak vergilerini vermek ve kimseyi incitmemek şartıyla bu güruhun geçmişteki bütün günahlarının afvedilmiş olduğu bildirildi. Böylece devlet bu zorbalara boyun eğmiş oluyordu. Esasen **İzzet Paşa** bunlarla baş edemeyeceğini bildiği için daha evvel İstanbul'a bu mâhiyette bir rapor göndermeye teşebbüs etmişti. Lâkin etrafındakiler O'nun âsilerden rüşvet alması sebebiyle bunu talep ettiği kanaatinin uyanacağı yolundaki itirazla bunu engellemişlerdi.

Bu sırada aynı şekilde Hicaz'da da bir kargaşa zuhur etmiştir. 1788'de Mekke emiri olan **Şerif Gâlip** kendi kardeşleri de dâhil olmak üzere Şerifler'in bir kıyamı ile karşılaştı. Bunlarla çarpışıldıysa da bir netice alınamadı. Mekke emiri **Şerif Gâlip**'in kardeş çocuğu olan **Şerif Abdullah** Mekke şehrinde dehşetli bir kargaşa çıkarmış, yaşanan çarpışmalarla üç gün müddetle Harem dâhilinde bile namaz kılınamaz olmuştu. Hatta atılan kurşunlarla Hacer-ül Esved'in bir parçası bile kopmuştu. Bunun üzerine Mekke halkı toplanarak bu çarpışmaların Harem dâhilinde değilde hiç olmazsa şehrin hâricinde vukuu talebinde bulundular. (Ekim 1789) Halkın bu şikâyeti üzerine **Şerif Abdullah** Huzeyl kabilesinden asker toplayarak Mekke istikametine gelirken **Şerif Gâlip**'in emrindeki kuvvetlerle karşılaşıp onlarla şiddetli bir çarpışmaya mecbur kaldı. İki tarafın da ağır zâyiat vermesi üzerine **Şerif Gâlip** Mekke'ye çekilirken **Şerif Abdullah** topladığı bu kuvvetlerle Tâif'i zaptetti.

Bu gelişmelerin haberi İstanbul'a ulaşınca **Şerif Gâlip**'e gönderilen bir fermanla akrabaları ile uzlaşması tavsiye edildi. Lâkin bu hususdaki nasihatleri dinlemeyen **Şerif Abdullah** bu defa tekrar Mekke'ye saldırdıysa da amcası tarafından müdhiş bir sûrette mağlup edildi. O derecede ki; **Şerif Abdullah** kar-

deşi **Şerif Mehmed** bile esir oldu. **Şerif Gâlip** bunlara gayet yumuşak davaranarak kendilerini afvetmekle kalmadı bir de onlara maaş bağladı.

Bu sûretle Mekke'deki kargaşa yatıştırılmışsa da bu defa Necid tarafında bulunan Vehhâbîler ayaklanarak nüfuz bölgelerini genişletmeye başladılar. Bunların durdurulması için Bağdad vâlisi **Süleyman Paşa** ile Şam vâlisi ve Mekke emiri devlet nezdinde talepte bulundularsa da o sırada Avusturya ve Ruslar'la savaşılmakta bulunulduğundan devletin bu mesele ile ilgilenme imkânı yoktu. Esasen Vehhâbiler'in bu başlangıç hareketleri devlete küçük bir hâdise olarak aksettirilmiş bulunduğundan bunun ileride gelişerek nasıl bir belâ olacağı hesaba katılamadı. Bu belânın ileride Mekke'nin onlar tarafında ele geçirilmesine kadar müdhiş bir gâile hâline geleceği ileride görülecektir.

Bu sırada Sayda vâlisi olan **Cezzar Ahmed Paşa** yarı müstakil bir duruma gelmiş bulnuyordu. Hâkimiyetine Suriye'ye teşmil edebilmek için Akka Kalesi'ni müdhiş bir sûrette tahkim etmişti. Bu durum İstanbul'da öğrenilince kendisine Bosna vâliliği verilerek oradan uzaklaştırılmak istendi. Lâkin O Dürziler'in isyan hâlinde bulunduklarını ileri sürerek buradan ayrılmasının doğru olmayacağı yolunda bahâneler ileri sürdü. Bu emirde ısrar edilirse O'nun da isyan edeceğinden korkulduğu için ileri sürdüğü bahâneler kabul görmüş gibi davaranıldı. Daha önce Lübnan'da çıkan bir isyanı bastırmış olduğundan bütün o bölge O'nun idâresine verilmişti. 1783 Yılı'nda Şam vâlisi ve Hac emiri Acemzâde **Mehmed Paşa** vefât edince O'nun yerine **Derviş Paşa** tâyin edildi. Fakat kısa zamanda bu dirâyetsiz adam yüzünden hacıların çok eziyet çektiği görüldüğünden yerine bu vazife **Cezzar Ahmed Paşa** tâyin edildi. 1786 tarihinde ise O da değitirierelerek Şam vâliliği ve hac emirliği **Uzun İbrahim Paşa**'ya verildi. Hicaz'da **Şerif Gâlip** ile biraderzâdesi **Şerif Abdullah** arasında bahsi geçen mücâdele başaladığında hac emirliği **Uzun İbrahim Paşa**'da idi. **Cezzar Ahmed Paşa** ise pek çekindiği **Gazi Hasan Paşa**'nın ölümünden

sonra bütün Suriye'de yarı müstakil bir hükümdar hâline gelmiş bulunuyordu. Her an isyan edip istiklâlinin ilân edilmesinden korkulan bu nâmdar paşa **III. Sultan Selim**'e aşırı muhabbeti sebebiyle böyle bir harekete kalkışmıyordu. İleride görüleceği üzere **Napolyon**'un Mısır'a saldırmasında bu Padişah'a bağlılığı sayesinde çok büyük bir hizmet görecektir.

ç. Ruslar'la Sulh Görüşmeleri

Osmanlı-Rus savaşları başladıktan sonra Ruslar ilk olarak 1789 Yılı'nda İngiltere vasıtasıyla bir sulh talebinde bulunmuşlar fakat ileri sürdükleri şartlar beğenilmediğinden bu teklif reddedilmişti. Aynı yıl bir kere de Eflâk voyvodası vasıtasıyla bu teklif tekrarlanmıştır.

Akkerman Kalesi'nin Ruslar tarafından zaptı üzerine buranın muhâfızı olan **Tayfur Paşa**, **Prens Potemkin**'in yeniden bir sulh teklifinde bulunduğunu serdar-ı ekrem Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'ya bildirdi. O da 8 Kasım 1789 tarihinde **Prens Potemkin**'e bir mektup yazarak bu husûsta devlet nezdinde tavassut vaadinde bulundu. **Prens Potemkin** her şeyden önce Yedikule zindanlarında hapsedilmiş bulunan Rus elçisinin serbest bırakılmasını ileri sürdü. Bu talebin yerine getirilmesi üzerine Ruslar **Polkoniki Barok** adındaki elçilerini 1790 Yılı Nisan ayında İstanbul'a göndererek O'nunla sulh için gerekli gördükleri şartları şu sûretle şifâhî olarak bildirdiler:

1. Ruslar tarafından işgal edilen Akkerman, Palanka, Bender ve Hocabey (Odesa) Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti.
2. Eflak ve Boğdan eskisi gibi Osmanlı Devleti'nin idâresinde kalacak, voyvodalar Osmanlı Devleti tarafından tâyin olunacak, ancak bunlar zulme sapmadıkça değiştirilmeyecekti.
3. Turla ile Aksu nehirleri üzerindeki yerler, her iki tarafça terk edilerek tarafsız bölge olacaktı.

4. Bunun gibi, Özi Kalesi de tamamen yıkılıp iki taraf-ça terkedilecekti.
5. Rusya Gürcistan işlerine karışmayacaktı.
6. Ruslar ancak diğer devletlerin de bulundurdukları yerlerde konsolos bulundurabilecek bunlar Osmanlı tebaasından olamayıp ve muhakkak Rus olacaklardı.
7. Prusya, Rusya ile anlaşıp savaşa katılmaktan vazge-çecekti.
8. Bu barışta hiçbir taraf için savaş tazminatı mevzuu bahis olmayacaktı.

Açıkça görülmekte olduğu üzere bu şartlar Osmanlılar'ın oldukça lehindeydi. Fakat bu sırada aşırı sulh taraftarı olan **Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa** vefât etmiş olduğu gibi **III. Sultan Selim** de Prusya'nın kat'î bir sûrette bu savaşa dâhil olacağı ve böylece Ruslar'ın hezimete uğratılarak Kırım'ın geri alınabile-ceği hususundaki zehabı sebebiyle bu fırsat değerlendirilemedi. Daha önce kendisine verilen sözlere inanarak Prusya'nın bu sa-vaşa dâhil olacağına güvenen Padişah az sonra Berlin'e gön-derdiği **Ahmed Azmi Efendi**'den gelen 3 Temmuz 1791 târihli şifre ile Prusya'nın böyle bir şeye yanaşmadığı gerçeğine mut-tali olunca müdhiş bir sûrette hüsrana uğradı. Üstelik bu sırada serdar-ı ekremden ordunun içinde bulunduğu perişan duruma dâir bir arîza alınca zaferden büsbütün ümidini keserek barışa râzı oldu. Vezir-i azama Ruslar'la bir sulh anlaşması için izin veren bir hatt-ı hümâyûn gönderdi.

Yeni serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa** Padişah'ın bu hatt-ı hümâyûnunu almadan kendisine ne yolda bir tâlimat geleceğini kestiremediği için her şeyden önce Ruslar'a ordudaki zâfiyeti belli etmemek için göstermelik bir hareket yapmak ihtiyacını hissetti. Hırsova tarafında toplanan askerlerle Maçin'i kurtar-mak üzere harekete geçti. Ne yazık ki; bu sırada ordudaki in-tizamsızlık had bir safhadaydı. Üstelik Arnavutluk'tan gelen askerlerle yeniçeriler arasında düşmanca tavırlar ortaya çık-mıştı. Bu sebeple Arnavutluk askerlerini **Mustafa Paşa** emrine

vererek daha önceden yola çıkardı. Bu sûretle onları yeniçerilerden uzaklaştırmış oluyordu. Lâkin **Mustafa Paşa** yolda ânidən vefât etti. O'nun yerine Yeniçeri Ağası **Pekmezci Mehmed Paşa** tâyin edildi.

Bu sırada Maçin'den firar eden askerlerin bir kısmı cezalandırılmaktan korkarak orduya iltihâk ettiler. Böylece durumda bir canlılık belirdi. Serdar-ı ekrem 18 Temmuz 1791 târihinde Hırsova'dan hareket edip üç gün sonra Maçin'e vardı. Siperler kazdırarak Maçin'i kurtarmak üzere faaliyete geçti. O emrindeki ordunun ciddi bir savaş kabiliyeti olmadığını çok iyi biliyordu. Üstelik O da Padişah gibi Prusya'nın bu savaşa katılmayacağından artık emindi. Bu sebepledir ki; bir taraftan düşmana gösteride bulunmak için siperler kazdırmaktayken diğer taraftan da sulh imkânlarını aramak üzere Ruslar'ın cephe kumandanı **Repnin**'e bir mektup gönderdi. Bu mektupta yüksek perdeden atarak büyük bir ordu ile Maçin'e gelerek savaşa başlamak üzere bulunduğunu, ancak, Ruslar eski tekliflerinde sebatkâr iseler O'na bir adamını göndererek sulh husûsunda müzâkereye başlanılması teklifinde bulundu. Rus kumandanı **Repnin** buna verdiği cevapta bir mütâreke imzalanabilmesi için peşinen şu üç şartı ileri sürdü:

1. Küçük Kayanarca Andlaşmasıyla O'ndan sonra imzalanan her andlaşmanın hükümleri bakî kalacak bunlar üzerinde bir müzâkere yapılmayacak
2. Eflâk ve Buğdan'ın Osmanlı Devleti'ne iâdesi ancak burada mahallî idâre lehine bazı değişikler yapılmasıyla mümkün olacak
3. Turla Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilecektir.

Bu şartlar Osmanlılarca hem ağır ve hem de müphem kabul edildiğinden bunların hafifletilmesi ve daha vâzıh bir sûrette açıklığa kavuşturulmasını yine bir mektupla **Repnin**'e bildirilmişse de O buna selâhiyetli olmadığı karşılığını verdi. Bu şartlar dâhlinde bir mütâreke akdi kabul ediliyorsa bunun için bir murahhas gönderilmesi gerektiğini aksi takdirde bu işin kapan-

mış olacağını bildirdi.

Gerçekten bu şartlar 1789 Yılı Ocak Ayı'nda ileri sürülenlerden daha hafif fakat 1790'da bildirilenlerden daha ağırdı. Bilhassa Turla Nehri'nin sınır olarak kabulü demek Özi Kalesi'nin Ruslar'a terk edilmesi demekti. Bu şartı Padişah'ın kabul etmesi imkân dâhilinde değildi. Bu sebeple durum müzâkeresi için bir meşveret meclisi toplandı. Bu esnada Padişah'ın sulh yapılmasına dâir hatt-ı hümâyûnu orduya ulaştığından tarihçi **Vâsıf Efendi** Kalas'a gönderildi.

Vâsıf Efendi bu görümeleri yürütmeye memur olan heyetin başında Kalas'a geldiğinde Rus generali **Repnin**, kendisine bu sırada Osmanlı ve Rus gemilerinin Karadeniz'de çarpışmaya hazır bir sûrette karşı karşıya bulunduklarını söyleyerek onların mütâreke görüşmelerinden haberleri olmadığı için birbirleri ile çarpışmak ihtimalini bulunduğunu bu sebeple iki tarafça da kaptanlara tâlimat gönderilerek beklemelerinin bildirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Osmanlı delegesi bu teklifi derhal serdar-ı ekreme bildirdi.

Serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa** bu durumu müzâkere etmek üzere bir meclis topladı. Bu mecliste birçok sivri akıllılar bu Rus teklifinin Osmanlı donanmasına karşı bir savaşta mağlup olmaktan korktukları için yapıldığını ileri sürerek donanmamızın Ruslar'ı yenmesinden sonra daha şanlı bir anlaşma yapılabileceği yolunda fikir beyan ettiler. Toplantıya katılanların çoğu bu yolda ısrarda bulunduğu için **Koca Yusuf Paşa** istemeye istemeye donanma kumandanına böyle bir tâlimat göndermekten vazgeçti. Bu sebepleydi ki; daha önce anlattığımız üzere 10 Ağustos 1791 tarihinde donanmamız büyük bir harabiyete mâruz kalarak İstanbul'a avdet etmişti. Hâlbuki böyle yapılmamış olsaydı kara ordusundaki perişanlığa rağmen elimizde sağlam bir donanma kalmış olabilirdi. Rus kumandanının yaptığı bu teklifin neticesi birkaç gün beklendikten sonra Kalas'ta müzâkereler başladı. On gün süren çekişmeli bir müzâkereden sonra 12 Ağustos 1791 tarihinde sekiz ay müddetle ge-

çerli olmak üzere beş maddelik bir mütâreke metni imzalandı. Bu mütârekenin maddeleri şunlardı:

1. **Repnin**'in ilk teklifindeki birinci madde bu mütârekenin de birinci maddesi olarak aynen kabul edildi.
2. Eflâk ve Buğdan Küçük Kaynarca Muâhedesi ve ondan sonraki anlaşmalarda bunların lehine olarak zikredilmiş olan şartların devamı kararlaştırıldı.
3. Üçüncü maddede Repnin'in ilk teklifindeki üçüncü maddenin aynı olarak kabul edildi. Yani Turla Nehri'nin bu iki devlet arasında sınır olması kararlaştırıldı.
4. Turla Nehri'nin sol kıyısında Ruslar'a bırakılan yerlerde askerî tesisler kurulmaması şimdilik kaydıyla kararlaştırılıp buna dâir kat'î hükmün bilâhere gerçekleşecek sulh muâhedesinde tesbiti hükme bağlandı.
5. Diğer yerlerde iki devlet arasındaki eski hududların aynen bâki kalacağı kabul edildi.

Bu mütâreke şartları müzâkere edilirken Avusturyalılar'la evvelce zikri geçen Ziştovi Anlaşması'nın imzalandığı haberi alındı. **Vâsıf Efendi** bu mütârekenin imzalamasından sonra ordugâha dönünce bir takım dedikodular başladı. Bilhassa serdar-ı ekrem **Yusuf Paşa**'nın muhâlifleri Padişah bu savaşları Kırım'ı geri almak maksadıyla başlatmışken bu emelden vazgeçilmiş olduğu gibi bir de üstelik Özi Kalesi'nin Ruslar'a bırakılmış olmasından dolayı şikâyette bulundular. Bu iddialar kısa zamanda ayyuka çıktı. Birçoklarının mütâreke imzalanmasaydı şöyle asıp keserdik diye atıp tutmaları sebebiyle serdar-ı ekremin tâlimatıyla ordu ileri gelenleri sadâret kethüdasının çadırında toplandılar. Burada da aynı görüşler ileri sürüldü. Mütâreke imzalanmazsa Ruslar'ı yenerek şanlı bir barış yapılması imkân yoluna girecekti tarzında görüşlere rağmen ekseriyet ordunun disiplinsizliğini ileri sürerek bu sözlerin asılsızlığı üzerinde ittifak etti. Sonra gelip serdar-ı ekreme durumu bildirdiler.

Barış lehinde konuşanların başında gelen **Pekmezci Mehmed Paşa** bilâhere:

"- *Yazık ki, savaş meydanı için bilediğim kılıcımı düşman kanına bulamadan kınına koymaya mecbur kaldım!*" tarzında konuşarak muhâliflere yaranmaya çalıştı. Lâkin mütârekenin imzalı nüshaları Kalas'ta teâti edilirken Rus generali top şenliği emredince atılan topların mâhiyetinden haberdar olmayan **Pekmezci Mehmed Paşa**'nın siperdeki erleri:

"- *Bre kâfir bastı!*" feryadıyla yerlerini terk edip kaçmaya başladılar. Bu durum **Pekmezci Mehmed Paşa**'yı tekziple pek mahcup bir hâle düşürdü. Kısa zamanda bu panik Maçin'deki siperlere intikal ettiğinden oradaki askerlerin de bırakıp kaçmasıyla bu ordunun harp kabiliyetinin sıfırlanmış bulunduğu bir kere daha teeyyüd etti.

d. Ruslar'la Yaş Barış Andlaşması

Prens Potemkin Osmanlılar'la yapılacak olan sulh andlaşmasını şerefini başkalarına bırakmak istemiyordu. Bu sebeple Kalas'a geldi. Sulh görüşmeleri için Buğdan'ın merkezi olan Yaş Şehri üzerinde ittifak edildi. Bunun için Avusturyalılar'la Ziştovi Anlaşmasını yapmış olan Osmanlı murahhas heyeti aynen bu defa da Ruslar'la anlaşma yapmaya memur edildi. **Potemkin** Yaş Şehri'ne geldiği zaman ağır bir sûrette hasta bulunuyordu. Burada fazla kalamayıp Petrograd'a dönemeye karar verdi. Lâkin yolda vefât etti. Bu sebeple O'nun yerine yapılacak andlaşmayı gerçekleştirmeye Rus Hariciye Vekili **Kont Bezboradko** tâyin edildi. Kendisi çariçe nâmına sulh şartlarını kararlaştırmaya ve varılacak neticeyi imzalamaya selâhiyetli kılınmış bulunuyordu.

Buradaki görüşmeler 1791 Yılı Kasım Ayı'nda başlayarak pek çetin safhalardan geçmiştir. Ruslar en baştan iki maddelik bir ön şart ileri sürdüler. Bunlar Kuban Nehri'nin sol kıyısında oturan kabilelerin hiçbir tarafa tâbi olmamaları, Osmanlı'ya tâbî Garp Ocakları'na âid korsanların Rus gemilerine tecâvüzde bulundukları takdirde uğranılan zararın tazmimine ilâveten Osmanlılar'ın yirmi dört bin kese harp tazminatı ödemeleri tarzın-

Ziştovi ve Yaş andlaşmalarından sonra Osmanlı sınırları
(İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı tarihinden naklen)

daydı. Bu durum uzun müzâkere ve münâkaşalara sebep oldu. 13 Kasım tarihinde bunlardan birinci madde husûmetin terki mâhiyetinde olduğu cihetle kabul edildi. İkinci madde ise çetin müzâkereler sonunda Kuban Nehri'nin iki taraf arasında hudud kabul edilmesi şeklinde karara bağlandı. Ufak tefek farklarla yürütülen bu müzâkerede Ruslar'ın ısrar ettikleri ilk üç meselede ciddi bir sûrette anlaşmaya varılamadı. Yine de iki taraf da kendi görüşünde ısrar ediyordu. Bu sebeple müzâkereler bir ara kesilecek noktaya geldi. Sonunda bunların serdar-ı ekremle Rus Dışişleri Bakanı'nın görüşmeleriyle halline karar verildi.

Bu sebeple Rus Hariciye Vekili bir adamını serdar-ı ekreme gönderdi. Uzun müzâkereler sonunda Rus tekliflerinden bazı değişikler yapılmasıyla bu mesele de halledildi. Buna göre Garp Ocakları'ndaki korsanlar Rus gemilerine zarar verdikleri takdirde bunu bizzat ödemeleri aksi hâlde Osmanlı ve Ruslar'ın birlikte bu korsanlara karşı gerekli icbârî tedbirlere başvurmaları kabul edildi. Kuban Nehri kat'î olarak sınır kabul edildi. Lâkin harp tazminatını Osmanlılar kabul etmiyor Ruslarsa bundan vazgeçmiyorlardı. **Koca Yusuf Paşa** devlet hazinesinin iflâs hâlinde bulunduğunu bildiği için buna yanaşmıyordu. Ordugâhta bu müzâkereler devam ederken Kuban Nehri'nin Osmanlı tarafındaki kabilelerin karşıya geçip Ruslar'ı tâciz ettikleri mukâbeleten Rus askerlerinin de Osmanlı tarafına geçip bunları tenkile teşebbüs ettiği haberi geldi. Neticeten Kuban sınırı ve kabileler meselesi Ruslar'ın talebine uygun bir şekilde halledilmiş olmasıyla onlar da harp tazminatı talebinden vazgeçtiler.

Bundan sonra müzâkereler sür'atlendirilerek 10 Ocak 1792 tarihinde Yaş Andlaşması aşağıdaki şartlar dâhilinde imza edildi:

1. İki devlet arasındaki husûmet ve düşmanlık ortadan kaldırılarak gerek iki taraf hükümdarı ve gerekse halkı arasında ebedî dostluk kurulacak. İki taraf birbirinin aleyhinde gizli, açık faaliyette bulunmayacaklardır. İki taraf teb'asından karşılıklı olarak zindanlarda ve gemilerde mevkuf ve mahpus bulunan-

lar suçları ne olursa olsun bağışlanıp serbest bırakılacaklardır. Bunların kendi yurdlarına dönmelerine müsaade olunacak ve ellerinden alınmış para ve mülkleri varsa geri verilecektir.

2. Küçük Kaynarca Andlaşmasıyla (1774), ondan sonra imzalanan (1779) her türlü anlaşmaların ve Kırım ve Tama'nın Rusya'ya terki ve Kuban Nehri'nin sınır olarak kabulü hakkındaki andlaşmanın (1784) bu andlaşma ile kalkmayan madde ve hükümleri yine yürürlükte bulunacaktır.

3. Turla (Dinyester) Nehri, iki devlet arasında ebedî sınır olacak, bu nehirden Özi (Dinyeper) Suyu'na kadar aradaki bütün arazi Rusya'ya terk ve ilhak olunacak, Rusya da bu Turla Nehri'nin diğer tarafında işgal ettiği yerleri boşaltıp Osmanlı Devleti'ne iâde ve teslim edecektir.

4. İki devletin diğer hududları, bu savaştan evvelki gibi olacaktır. Rusya bu sınırların ötesinde zapt ve işgal ettiği bütün kaleleri, Bucak bölgesini, Akkerman, Kili, İsmail ve Bender', bütün Buğdan'ı tahliye ederek bulundukları hâlde Osmanlı Devleti'ne iâde edecektir. Küçük Kaynarca Andlaşmasıyla (1774) O'ndan sonra yapılan bütün anlaşmalar da (1779) ve (1784), Eflak ve Buğdan memleketlerinin menfaatine dair yazılı olan ne varsa, yürürlükte kalacak ve dikkatle tâkip edilecektir. Buğdan'ın işgal altında bulunduğu zamana âid vergileri istenmeyecek ve bu savaşta çok zarar gördüğü için iki yıl her türlü vergiden muaf bulunacaktır. Memleketi terk edip gitmek isteyen boyar âileleri gerek göç hususunda ve gerekse mallarını Osmanlı Devleti tebaasından her kime isterlerse satmak veya vermek hususunda serbest olacaklardır. Bu işler için kendilerine on dört ay mühlet verilecektir.

5. İki devlet arasında dostluk ve iyi niyete delil olmak üzere Osmanlı Devleti Ahiska vâlisi ile askerî kumandan ve subaylara bir emirle Tiflis Hânına tâbi olan yerlerle bu yerlerin halkına hiçbir bahane ile gizli-açık taarruz ve tecâvüzde bulunup rahatsız etmemelerini ve iyi komşuluk esaslarına aykırı davranışta bulunmamalarını kat'î şekilde bildirecektir.

6. 1784 Yılı'nda Kırım ve Tama'nın Rusya'ya ilhâkına ve Kuban Nehri'nin iki devlet arasında sınır ittihazına dâir akdolunan ve bu andlaşmanın ikinci maddesiyle tekid edilen anlaşmanın teferruatı olarak Osmanlı Devleti iki taraf dostluk ve barışının korunması için taahhüd eder ki: Kuban Nehri'nin sol tarafında veya sınır dâhilinde oturan kabilelerin Rus hududunu tecâvüz etmemeleri, buradaki Rus tebaasının evlerine ve arâzisine zarar vermemeleri, Rus tebaasını türlü bahânelerle esir etmemeleri için gereken tedbirleri alacaktır. Bunlara kalkışacakların devlet tarafından şiddetle cezalandırılacaklarını o bölgede ilân edecektir. Bunu dinlemeyip Rusya sınırını aşanlar ve karşı tarafta zarar ve hasarda bulunanlar olursa, ellerindeki mal, hayvan ve esirler alınıp iâde ve zararları tazmin ettirildikten maada, bunları yaptıkları tesbit edilenler Rusya hudud kumandanı tarafından gönderilecek subayların gözü önünde cezalandırılacaklardır. Zararı yapanlar, bunu altı ay içinde tamamen tazmin etmezlerse Osmanlı Devleti tazmin etmeği kabul edecektir.

7. İki devlet tebaası arasında ticâretin engelsiz devamı iki tarafın da menfaatine uygun olacağından aradaki ticâret andlaşmasının Garb Ocaklar'ına âid maddeleri esas tutulmak üzere, bu ocaklar halkına Rus ticâret gemilerine tecâvüzde bulunmamalarını bildirmeği, bulundukları takdirde zaptettikleri gemi ve mal ile esir aldıkları insanları iâde ettirmek için bu ocaklar üzerindeki bütün nüfuzunu kullanmayı, bu emirlerin Garb ocakları tarafından yerine getirilmediği tahakkuk ederse zarar ve ziyanı bu tüccarlara ödemeği Osmanlı Devleti kabul eder.

8. Sivil, asker, kadın, erkek her kim olursa olsun bütün savaş esirleri karşılıklı serbest bırakılacaklar ve Osmanlı memleketlerinde bulunanlardan müslümanlığı ve Rusya'da bulunanlardan hıristiyanlığı kabul edenler hariç olmak üzere iâde edileceklerdir. Keza Osmanlı Devleti bu savaşta esarete düşmüş bütün hıristiyanları; Lehli, Eflâklı, Boğdanlı, Moralı, Adalı, Gürcü istisnasız ve bedelsiz serbest bırakmayı ve Rus tebaası ele geçtikçe iâde etmeği kabul eder. Bunun gibi, Osmanlı tebaa-

sı hakkında da Rusya aynı şekilde davranacaktır.

9. Bu andlaşma imzalanır imzalanmaz iki devlet kara ve deniz kuvvetleri kumandanlarına yeni durumu bildireceklerdir.

10. Bu andlaşmanın imzalanmasından sonra iki devlet arasında büyükelçiler teâti edilecek ve bunlar, karşılıklı olarak en ziyâde muteber Avrupa Devletleri elçilerine âid teşrifata tâbi tutulup iki devlet hükümdarları bunlar vasıtasiyle birbirlerine şanlarına lâyık hediyeler göndereceklerdir.

11. Bu andlaşmanın taraflarca tasdikinden sonra Rusya askeri ve ince donanması Osmanlı Devleti'ne âid yerlerden çekilmeğe başlayacaklardır. Bu çekilme en geç 1792 Rûmî Yılı'nın on beş mayısında sona erecektir. Bu yerler boşaltılmadıkça, Osmanlı Devleti tarafından hiçbir şekilde müdahalede bulunulmayacaktır.

12. İki taraf delegeleri bu andlaşmayı imzaladıktan sonra, Osmanlı hükümdarı namına sadrıâzam ve Rusya çariçesi namına başdelege ve fiilen müsteşarı olan zat taraflarından iki hafta içinde ve mümkünse daha kısa bir zamanda imzalanıp yine Yaş kasabasında delegeler vasıtasiyle mübâdele edilecektir.

13. İki taraf hükümdarları tarafından beş hafta içinde ve mümkünse daha kısa zamanda tasdik ve mübâdelesi icab eden bu andlaşmanıns nüshaları iki taraf delegeleri tarafından imzalanıp ve mühürlenip mübâdele olunmuştur.[327]

e. Sulh Sonrası ve Islâhat Hareketleri

aa. Sulh Sonrası

Serdar-ı ekrem **Koca Yusuf Paşa** mütârekenin imzalanmasından sonra sulh müzâkerelerinin neticesini beklemek üzere 21 Ekim 1791 tarihinde kışlağa çekildi. Bu sırada uzun süren savaşlar dolayısıyla Rumeli'de eşkıyâlık faaliyetleri bir hayli fazlalaşmıştı. Bu sebeple serdar-ı ekrem Silistre vâlisi **Ahmed Paşa**'yı Deliorman taraflarına göndererek O'nu bura-

327 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2740

daki haydudların tenkiline memur etti. **Ahmed Paşa** kısa bir zaman zarfında şâkilerin çoğunu idam ettirerek asâyişi sağladı. Öldürülenlerin kelleleri önce ordugâha oradan da İstanbul'a gönderildi.

Yaş Muâhedenâmesi'nin imzalanmasından sonra Padişah'tan gelen emir üzerine dönüşe geçen **Koca Yusuf Paşa Mehmed** ve **Osman Paşa**lar'ı Şumnu'da bırakarak onları da buradaki eşkıyânın tenkiline memur etti. Serez ve Selânik arasındaki dağlık mıntıkada yerleşerek **"Dağlı Eşkıyâ"** diye anılan şâkiler de top ateşine tutulup bertaraf edildiler. Ordu Edirne'de bir müddet eğlenerek bu şâkilerin temizlenmesinden sonra yeniden harekete geçip 3 Nisan 1792 tarihinde Uzunköprü'ye geldi.

Davud Paşa Kışlası'na gelindiğinde burada kendilerini karşılayarak mutâd bir merâsimle sancak-ı şerifi teslim alan Padişah bir müddet sonra başlamış olan bu sulh devrinden istifâde ile çocuk yaşlarından itibaren düşünmekte olduğu askerî ıslâhat hareketlerine âid olmak üzere ilk icraat olarak **Koca Yusuf Paşa**'yı vezir-i azamlıktan azlederek Trabzon vâliliği ve Anapa seraskerliğine tâyin edip merkezden uzaklaştırdı. (4 Mayıs 1792) Bu O'nun ıslâhat husûsundaki tatbikatında ilk yanlışı oldu. Zira **Koca Yusuf Paşa,** Cezâyirli **Gâzi Hasan Paşa**'nın yetiştirmesiydi. Bunların her ikisi de icraatlarında hatır ve gönül tanımayarak zecrî hareket etmişlerdi. Kadîm Osmanlı Devlet anlayışının sâdık bir elemanıydılar.

III. Sultan Mustafa ve **I. Sultan Hamid** devirlerinin ricali **Koca Yusuf Paşa**'nın gadrine uğramış oldukları kanaatindeydiler. O da selefi gibi onları azlederek yerlerine kendi güvendiği adamları tâyin etmişti. Lâkin devir o derecede bir kaht-ı rical devriydi ki; işe yarar adam bulmak oldukça müşküldü. Bu bakımdan mâruz kalınan mağlubiyetlerde bunlara kusur bulmak mümkün değildi. Ordunun hâli ise son derecede perişandı. Buna rağmen bahsi geçen adamlar fırsat bu fırsat diyerek sulhü müteâkiben **III. Sultan Selim** nezdinde O'nu kötülemeye başlamışlardı. Düşmanların bu sert mizaçlı ve gerçekten kahraman

kumandan için **"ihtikâr"** ve **"irtişâ"**dan aşırı kadın düşkünlüğüne kadar uydurmadıkları yalan bırakmadılar. Padişah ise bu savaşı Kırım'ı geriye alabilmek için başlatmışken bu emelini gerçekleştirememiş olduğu gibi bir de Özi Kalesi'ni kaybetmiş bulunuyordu. Üstelik üç yüz otuz bin vatan evlâdı şehid düşmüş; bir de yapılan bunca masrafla hazine tam takır bir hâle gelmişti. Bu durumdan derin bir teessüre kapılmış olan Padişah sert mizaçlı bir kimse olan **Koca Yusuf Paşa** ile çoktan beri düşünmekte olduğu batılılaşma hamlelerini gerçekleştiremeyeceğini kanaatindeydi. O'nun bu düşüncelerine yukarıda zikri geçen tezvirat da eklenince **Koca Yusuf Paşa** azledilerek yerine lâkabına tam da mutâbık bir sûrette mülâyim ve itaatkâr bir şahsiyet olan **Melek Mehmed Paşa** tâyin edildi.

Bu yeni vezir-i azam bu sırada çok yaşlı olduğundan tarihte **"Şeyh-ül Vüzerâ"** olarak anılmıştır. **Melek Mehmed Paşa, III. Sultan Ahmed**'in kızı **Zeynep Sultan**'la evli olup tâyini esnasında Kandiye muhâfızı bulunuyordu. Tâyininda yirmi dört gün sonra İstanbul'a gelip vazifeye başlayabilmiştir. Etliye sütlüye karışmayacak bir kimse olan **Melek Mehmed Paşa**'nın göstermelik vezir-i azamlığının üçüncü ayında İstanbul'da büyük bir yangın zuhûr etti. Odunkapı'dan başlayan bu yangında Tahtakale ve Uzunçarşı'ya kadar her taraf yanıp âdeta bir kül yığını hâline geldi. (13 Eylül 1792)

Evvelce anlatılmış olduğu üzere 1768-1774 yıllarındaki savaşlar sırasında Ruslar'ın tahrikiyle Mora ve Akdeniz Adaları'nda yaşayan Rumlar isyan etmiş bu isyan bastırılmıştı. Bu seferki 1787-1792 yılları arasında vâki olan savaşlar esnasında da Ruslar aynı tahriklere başvurarak buralarda yeni bir isyan başlatmışlardı. Fakat Ruslar devam eden bu isyanlar sırasında Yaş Andlaşması'nın imzalanması üzerine onlardan desteğini kesmiş bulunuyordu. Bu sebeple **Melek Ahmed Paşa**'nın vezir-i azamlığının ilk aylarında bu isyanı bastırmak imkânı hâsıl olmuş ve âsiler Haziran 1792'de kâmilen tepelenip ortadan kaldırılmışlardır.

bb. Islahat Hareketleri ve Nizâm-ı Cedid

Bizdeki ıslâhat hareketlerinin tarihi umûmî bir sûrette tâhlil edildiğinde temel bir yanlış göze çarpar ki; O da Batı'dan neyin alınması ve neyin alınmaması gerektiği hususundaki tereddüdler daha emin bir tâbirle yanlışlardır. Buna göre millî ve dinî varlığımız muhâfaza edilerek sâdece teknik terakkiye âid unsurlar alınmak gerekirken böyle yapılmayıp Batı'da ne varsa iktibasa kalkışılması ve daha ziyâde şekle itibar edilmesi belki de devletimizin nihâyet yıkılışındaki en esaslı âmil olmuştur. Gariptir ki; **III. Sultan Selim** de bu ıslâhat işine kılık kıyafet değişikliği ile başlamıştır. Bu ağır hata O'nun haleflerinden **II. Sultan Mahmud** ve **Sultan Abdülmecid** zamanlarında da artarak devam etmiş ve nihâyet bu iş kemâlist inkılâplarla din, dil ve tarihin toptan inkârına kadar inkişaf etmiştir ki; ıslâhatın bu seyri ilerideki bahislerde daha sarih bir sûrette ortaya konulacaktır.

III. Sultan Selim, Koca Yusuf Paşa'yı azledip yerine her emre âmâde ve pir-i fâni olan **Melek Ahmed Paşa**'yı tâyin ettikten sonra ıslâhat hareketlerine yukarıda ifâde edilmiş olduğu gibi şekle âid kılık kıyâfet değişikliği ile başlamıştır.

"*Bundan sonra ilk yapılan icraat hükümdarın elbise nizamına dair emrinin tatbiki oldu. Buna göre halkın ve devlet memurlarının lüzumsuz israf ve masraflarına son verilmek gayesiyle vezirler, divan-ı hümâyûn üyeleri ve sadâret dâiresinin ileri memurları ile ulemadan İstanbul kadılığı derecesine kadar yükselmiş olanlar ve sarayda kapıcıbaşı rütbesine kadar gelmiş bulunanlar hariç olmak üzere memurdan, halktan, esnaftan kim olursa olsun samur, kakum, vaşak, kürk, şal kuşak, hind kumaşı, çiçekli kumaş, içi sandallı biniş ve cübbe, mücevherli saat, elmas yüzük, elmaslı hançer kullanması ve kadınların İngiliz ve Ankara şalından ferace kestirmeleri yasak oluyordu.*"[328]

Bu tarz hareketlere tarihimizde hep "**teceddüd**" yâni ye-

328 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2742

nilenme veyâ "**cedidcilik**" adı verilmiştir. Aslında teceddüd lügat mânâsıyla İslâm'a aykırı olmadığı gibi hatta O'nun gereği ve emridir. Bunu anlamak için Peygamber aleyhisselâmın "***Menisteva yevmen fehuve mağbunun.***" yani "***Bir kimsenin iki günü birbirine eşitse o ziyandadır.***" mealindeki hadis-i şerifini hatırlamak kâfidir. Buna bir de şunu ilâve edelim Eski Medeni Kanunumuz olan Mecelle'deki "***Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.***" (Md. 39) hükmü de bunu âmirdir. Evet teceddüt ama nasıl?! İslâmın câiz gördüğü hatta emrettiği teceddüt ahkâm-ı ilâhiye ve maslahat-ı umûmîye mugâyir olmayan bir yeniliktir. Fakat acaba bizdeki "**ıslâhat**" umûmî başlığı altında gerçekleştirilen teceddütler bu temel esaslar korunarak mı yapılmıştır?!

Şimdi bu hususa kısaca temas etmeden evvel şunu söyleyelim ki; İslâm "**inkılâpçı**" değil "**tekâmülcü**"dür. Bunlar arasındaki fark inkılâpçılığın kendinden evvelki her şeyi reddetmesine mukabil tekâmülcü görsüşün bulduğunu ıslâhı kabilse ıslâh, kabil değilse ortadan kaldırmak olmayan bir şeyi de yeniden ihdas etmektir. Bu temel nokata-i nazardan İslâm'a bakıldığında O'nun kendinden evvelki her şeyi reddetmeyerek bazılarını ıslâh ve bazılarını ilgâ etmesi ve gerekli gördüğü yeni usul ve esasları da ihdas etmiş olduğu görülür. Bu hüküm o kadar sarihtir ki; İslâm'ın zuhurunda bunun yeni bir din olmayıp **Hz. Âdem**'den başlayan vahdaniyet esasındaki tebligât-ı ilâhiyeyi tecrid ve aslına irca iddiası O'nun en belirgin vasfıdır.

Osmanlı Tarihinde ilk teceddüt düşünce ve hareketi **II. Sultan Osman** (1618-1622) zamanında ortaya çıkmıştır. O'nun düşünce ve hareketlerindeki doğrular ve yanlışları bu eserin ikinci cildinde tafsilâtıyla anlatmış bulunmaktayız. Burada O'nun sâdece iki fârik yanlışına işâret edelim:

Bunlardan biri kıyâfet değişikliği yapmaya kalkışması[329]

329 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, sh. 1815

diğeri ise lâiklik istikametindeki düşünceleridir.[330]Tarihte "**Genç Osman**" adıyla anılan bu ıslâhatçı fakat çok genç ve tecrübesiz olan Padişah müdhiş bir aksülâmelle karşılanıp fecî bir sûrette hayatını kaybetmiştir. Bunda hiç şüphesiz maslâhatı gözetmemiş olması çok mühim bir rol oynamıştır.

Yeniçeriler'in itaatsizlikleri **IV. Sultan Murad** (1623-1640) zamanında da devam etmiş bu itaatsizlik ve serkeşlik sebebiyle O'nun gözleri önünde **Hâfız Ahmed Paşa**'nın şehid edilmesi derecesinde bir fecaat ile zirveye ulaşmıştı. Lâkin O biraz büyüyüp devlet işlerini kavradıktan sonra bu derecede âsilik gösteren o güruhu -oldukça kan dökerek de olsa- itaat altına alıp onlarla Revan ve Bağdad seferlerini yapabilmiştir. Bu durum bize "*At, binicisine göre kişner.*" atasözünü hatırlatmaktadır.

IV. Sultan Murad'dan sonra tahta çıkan **Sultan İbrahim** (1640-1648) zamanında da Yeniçeriler tekrar şirazesinden çıkmış ve âsiliğe başlamışlardı. Fakat bu defa da Köprülü **Mehmed Paşa** onları tekrar disiplin altına alabilmeyi başarmıştı. O'nun oğlu Köprülü **Fâzıl Mustafa Paşa** gayr-i müslim tebadan alınan Cizye'nin tahsilini yeni bir şekle bağlamış ve bu düzenlemeye "**Nizam-ı Cedid**" adı verilmişti. Bu adlandırılışla Nizam-ı Cedid tâbiri tarihimizde ilk olarak kullanılmış oluyordu.

Karlofça Anlaşması'na kadar devam eden savaşlardaki mağlûbiyetler bir saltanat değişikliğe sebep olmuş ve bundan hâsıl olan rûhî durumu düzeltmek üzere yeniden ıslahat hareketlerine girişilmişse de Lâle Devri adıyla anılan bu devir de kanlı ve tahripkâr bir isyan neticesinde akamete uğramıştır. **I. Sultan Mahmud** Avrupa'dan askerî mütehassıslar getirterek orduda ıslâhat yapmak istemiş O'nu tâkiben **III. Mustafa** da aynı yolda hareket etmiştir ki; bunlar evvelce kısaca nakledilmiş bulunmaktadır. Bu devirde kâmil bir neticeye vardırılamayan bu hareketlerde vezir-i azam **Halil Hâmid Paşa**'nın tatbikatı **III. Selim**'e zemin hazırlamıştı. O'nun giriştiği ıslâhata "**Nizâmât-ı**

330 **İ. Hâmi Dânişmend** a.g.e. sh.III, sh. 292

Asriyye" adı verilmişti. Bu tâbir sonradan "**muâsır medeniyet**" şeklinde geliştirilecektir. Bundan maksat Avrupa Medeniyeti (!) nin kâmilen iktibasıdır. Hâlbuki Avrupa hiçbir zaman medeni olamamıştır. Hâlen de medenî değildir. Belki "**ne denî**" yâni alçak ve zâlimdir. Medeniyet zulmün tersini ifâde eden bir kelimedir. Onların "**Haçlı Seferleri**", Endülüs'ün işgâli, Amerika'nın keşfi sırasında ve Dünyâ'nın dört bucağında edindiği müstemlekelerde icra etmiş ve etmekte oldukları zulümler cümlenin mâlûmudur. Batı'da dehşetli bir egoizm ve insan haklarına riâyetsizliğin dillere destan hikâyleriyle Cihan Târihi lebâlebdir. Unutmamak gerektir ki, Terakkiyat-ı Fenniye medeniyet demek olmadığı gibi Batılılar'ın bu terakki sâyesinde zulüm ve itisaflarını (soykırımlarını) artıra artıra günümüze kadar gelmiştir. Buna göre Batı'dan alınması gerekli olan tek şey fennî terakkiyata âid hususlar olduğu hâlde böyle yapılmayıp onların hayat-ı içtimaiyelerinin taklid ve aynen kabülüne kadar sakim bir yolda yürünmüştür ki; Türk Teceddüd Tarihi bunun hazin tecellileriyle doludur. İleride Tanzimat'ın ilânı hengâmında Avusturya başvekili **Prens Metternich**'nin 1841 senesinde Bâb-ı Âliye gönderdiği bir tavsiye mektubunda bizim bu düşüncelerimize çok yakın fikirler serd ederek Osmanlı Devleti'ni ikaz etmiştir ki; bu durum ileride anlatılacaktır.

Bu umûmî mülâhazadan sonra **III. Sultan Selim**'in giriştiği ıslâhat hareketlerine kısaca bir sûrette göz atalım. Mâruz kalınan mağlûbiyetler sebebiyle **III. Sultan Selim** devrinin ricali de ıslâhat hareketlerine taraftardılar. Buna rağmen padişah Yeniçeriler'in aksülâmellerinden çekindiği için Devlet'in ileri gelir adamlarından yapılması gereken işler hakkında birer lâyiha talep etti. Bu sûretle kendisine yirmiden fazla ıslâhat lâyihları sunuldu.[331] Bunlar arasında Osmanlı ordusunda hizmet

331 Arkadaşımız **Ziya Nur** bu sayının çok daha fazla olduğunu şu sûretle ifade etmektedir:

Padişah'a verilmiş olan lâyihaların 17'den çok daha fazla olduğu, hattâ

gören **Bertran** adlı bir ecnebi ile İsveç Elçiliği memurlarından **Dohson** da vardı. Bu iki ecnebi Padişah'a sunduğu lâyihalar şu iki temel esası ihtiva ediyordu:

"*I. Kapukulu ocakları **Kanuni Sultan Süleyman** devrindeki kanunların tamamen tatbiki sûretiyle ıslah edildikten sonra aynı kanun icabıdır diyerek Avrupa usûlü tâlim ve yeni silâhlarla yetiştirilmelidir. O zaman, ordumuz **Kanunî** devrindeki zaferleri kazanacak hale gelir.*

II. Kapıkulu ocaklarından kat'î şekilde hayır kalmadığı anlaşılmıştır. Bunların ıslahı hiçbir suretle mümkün değildir. Eski kanunların ihyasının ise faydası yoktur. Çünkü onlar, ancak o devrin ihtiyacına cevap verebilir. En doğrusu bu ocakların ilgası ve Avrupa usulünde, Batı tekniği ile mücehhez yeni bir askerî teşkilât kurulmasıdır. Lâkin bu hemen mümkün olmadığına göre, yeniçeri ocağı haliyle bırakılıp şimdilik nüve halinde dahi olsa, yeni ordunun kurulmasına girişilmelidir."[332]

Görüleceği üzere burada ikinci maddede ifade edilen husus bir inkılâpçı zihniyetin tezahürüdür. Bunun yanlışlığı ise yukarıda anlatılmıştır.

Osmanlı Târihi'ndeki ıslâhat hareketlerini islâmî bir zâviyeden oldukça mufassal bir sûrette tahlil etmiş olan arkadışımız **Ziya Nur Aksun** Yeniçeriliğin bu ilgâ keyfiyeti karşısında sayfalar dolusu haklı mülâhazalar ileri sürmüştür ki; bunların küçük bir kısmını dikkâtlernize arz edelim:

Diğer taraftan muharebelerdeki esas ağırlık tâlimli piyade askeri olmaları dolayısiyle, tamâmen bunların üzerlerine binmiş; bu sebeple kayıpları da fazla olmuştu. Boşalan yerlerin

---

100'ü geçtiği hakkında da rivâyetler vardır. Fakat bunların birçoğu bugüne kadar bulunamamış; hattâ müverrih **Cevdet Paşa** bile, meşhur olan 17 tanesinin hepsini bulup görememiştir. Bu sebeple eski müesseselerin takviyesi ve kuvvetlendirilmesine taraftar bulunan ricalim görüşlerini aksettirenlere rastlanamamıştır. (**Ziyâ Nur Aksun**- A.g.e. sh. 43)

332 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 2755

doldurulması ise az çok tecrübesiz olan askerle yapılmıştı. Yeniçerilerin ulufeleri fazla değildi ve hele sonraki Nizâm-ı Cedîd'e göre çok az idi. Buna mukaabil dînî, millî, mânevî esaslara dayanan çok köklü bir teşkilât; hattâ bir tarîkat disiplini ile birbirine bağlanan mürîdlerden kurulmuş mukaddes bir ocaktılar. Koskoca devletin hemen her yerine dağılmış bulunmakta ve buralarda merkezî kuvveti temsil etmekte ve kendilerine mânen bağlı olanlarla birlikte milyonları bulmakta idiler. Nitekim ***Cevdet*** *"Yeniçerilik Osmanlılığın iliğine işlemiş ve Ocaklar asabiyet-i millîye makaamına kaaim olarak, devâir-i devletin usûl ve fürûunu istilâ etmiş olduğuna nazaran, devletin zâtiyâtmdan ma'dûd olmuş idi." demekte, "Onun ilgâsıyle ehl-i İslâm'ın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi. hükmünü vermektedir. Ocağın kaldırılmasından 60 sene sonra; büyük bir Osmanlı müverrihi tarafından verilmiş bu hüküm, çok dikkatle üzerinde durulacak bir ehemmiyettedir. Büyük müverrih, Ocağı "****devletin zâtiyâmdan ma'dûd****" görmekte, onun üç kıt'a üzerine yayılmış ve nev'-i şahsına münhasır bir adem-i merkeziyetle idare edilen Osmanlı ülkelerinde, pâdişâh otoritesini temin eden askerî, dînî, millî ve siyâsî mâhiyeti hâiz kaynaştırıcı bir müessese olduğuna işaret etmektedir.*

Diğer bir Osmanlı müverrihi olan ***Lûtfi*** *de "Yeniçerilik hâlinin millet-i islâmiyenin cihet-i vahdet-i içtimâi olduğuna" işaret etmekte, "Enzâr-ı ecnebiyede ve avâm-ı nâs indinde yeniçeri olmayan müslüman değildir i'tikaadi" bulunduğunu anlatmakta ve bu sebeple onu kaldırmanın "millet-i islâmiyenin kuvve-i içtimâini izâle gibi görüneceği"ni bildirmektedir. Böyle bir hükmü veren müellif, bunun arkasından "Hem bu kuvve-i cem'iyet-i milliyeye zaaf gelmemek ve hem de sefk-i dimâ'ı mûcib olmayarak, hakîkaten lüzumu görünen nizâmât-ı askeriye icrası müyesser olmak üzere, muktezâ-yı merhamet ve şefkat-i tab'-ı selîmleri veçhile mâiî-i inhidam olan Yeniçeri Ocağı'nı kaaimen tamir tarafını tercîh buyurdu. demektedir. Yeniçeri Ocağı "mâil-i inhidam" olmadığı gibi,* ***Sultan Selîm*** *onu maa-*

lesef tâmir tarafını da iltizâm buyurmamıştır. Bu çok köklü olan müesseseyi ölüme terketmiş; mevcud kuvvetini dahi azaltmaya ve tüketmeye uğraşmış; var kuvvetiyle O'na ismen bağlı, yeni bir askerî teşkîlât kurmağa çalışmıştır. Buraya girenlere her türlü yardım ve devlet imkânı tahsîs edilmiş; Yeniçeri, kendi hâline bırakılmıştır. Böylece devlette aynı işi yapan iki asker sınıfı ortaya çıkmıştır. Biri, merkezle bir kaç vilâyette kurulan ve padişahın gözdesi olan, devletin imkânları kendisine akıtılan ***Nizâm-ı Cedîd****; diğeri ise çok köklü, memleketin her tarafına yayılmış bir müessese olan ve artık padişah tarafından ölüme terkedilen Ocak.*

Bizdeki bütün ıslâhatların karakteristik yanlışlığına ***Selîm*** *de düşmüş ve prensipleri, askerî an'aneleri, millî ve İslâmî gayretleri, halk nazarındaki görünüşü ile son derece mukaddes olan müesseseyi, kendi kaanunlarına istinaden ıslâh etmemiş; zabt-u rabta almamış ve kuvvetlendirmemiş; hiç kökü olmayan, kıyafeti itibâriyle dahi ictimâî bünyeye yabancı bir teşekkül kurma yoluna girmiştir. Bu yol o kadar yanlış bir adım olmuştur ki, bundan dönüş mümkün olamamış; bir buçuk asır boyunca birbirini takip eden, bir sürü zincirleme hatalara düşülmüştür. O zaman için merkezi kuvvetlendirmek; Ocağı, zâten kendi bünyesinde mevcut bulunan köklü ve büyük disiplin kaaideleri dolayısiyle, tam bir nizâma almak, batıda kullanılan silâh ve harb tekniğine hemen adapte olmak yoluna gidilmemiştir. Bir* ***IV. Murad*** *gibi hareket edilerek, Ocağın kaanûnlarına istinaden, zabt-u rabta alınması mümkünken bu yapılmamıştır."*[333] Bu mülâhazalardan sonra da şu haklı kıymet hükmüne yer vermiştir:

"Şu halde, Pâdişahın etrafında bulunanlar, kendisini, millî noktadan tesirleri çok fena olacak olan bir hatalı yola imâle etmişlerdir."[334]

Bu değerlendirmeden sonra Nizam-ı Cedid denilen yeni ordunun nasıl gerçekleştirildiğini kısaca nakledelim:

---

333 **Ziyâ Nur Aksun,** A.g.e. sh. 40-41

334 **Ziyâ Nur Aksun,** A.g.e. sh. 42

Köprülüzâde **Fâzıl Mustafa Paşa**'nın kullandığı "**Nizam-ı Cedid**" tâbiri **III. Sultan Selim**'e kadar bir daha telaffuz edilmemişti. **III. Selim** devrinin ilk zamanlarında elçi olarak Viyan'ya gönderilen **Ebubekir Râtıb Efendi** Avrupa ahvâlini tetkikten sonra Bâb-ı Âli'ye sunduğu bir lâyihada Türkiye'de yapılması gerekenler hakkında "**Nizam-ı Cedid**" tâbirini kullanmış ve bu tâbir bundan sonra yaygınlaşmıştır. Öyle ki; 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra kurulan cumhuriyet rejiminden bile "**Nizam-ı Cedid**" olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Bu ihtilâlle yakinen alâkadar olan **III. Sultan Selim**'in ilham kaynaklarından biri de bu Fransız ihtilâli olmuştur. Yapacağı ıslâhatın yeniçerileri ürkütmemesi ve umûmî bir kabule mazhar olması için bir bahâne arandı. Bir bahâne olarak son savaşta Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Ruslar'a yenildikten sonra yara bere hâlinde İstanbul'a dönüşünden istifâde ile Ruslar'ın Boğaz'dan geçerek İstanbul'u zapta teşebbüs edecekleri yolunda bir şâyiâ çıkarıldı. Böyle bir tehlikenin vukûu hâlinde Ruslar'ı durdurmak maksadıyla yeni tüfeklerle mücehhez askerî bir kuvvet teşkil edilmesi gereği ileri sürülerek buna teşebbüs edildi. Bu kurulması düşünülen Nizam-ı Cedid için bir bahâne ve nüve teşkil etmiş oldu. **III. Sultan Selim** böyle bir hareketin Yeniçeriler'de bir aksülâmle uyandırmaması için teşkil edilmek istenen bir kuvvetin Yeniçeri efradından seçilmesini emretti. Yeniçeriler bunu reddettiler. Bu sebeple Şubat 1799 tarihinde bu kuvvetin Bostancı efradından teşkil edilmesine karar verildi. "**Bostâniyân-ı Hassa**" Ocağına mülhâk on iki bin kişilik "**Bostanî Tüfekçi Ocağı**" ihdasına başlandı. Bu bir orta sayıldı. Bu ortada on iki bölük vardı.

Bunların kıyafetleri de Bostancılara yakın bir şekilde biraz yerli biraz Avrupâî olarak tanzim edildi. Böylece Nizam-ı Cedidin nüvesini teşkil eden bu yeni ordu için hiç şüphesiz para lâzımdı. Hazine ise tam takırdı. Bu sebeple **III. Sultan Selim** "**İrâd-ı Cedid**" adıyla yeni bir hazine kurdu. Buna bir de irâd-ı cedid deftardarı tâyin edildi. Tütün ve içki gibi keyif verici mad-

delerin vergisi artırıldı. Her sene yenilenen beratlar için alınan mutad vergi de bu hazineye aktarıldı. Böylece sağdan soldan bazı ilâve gelirlerle meydana gelen bu hazineden bu ordunun yirmi bin kese tahmin olunan yıllık masrafı karşılanmaya çalışıldı. Sefer hâlinde ise bunun yüz elli bin keseye iblâğ edilmesine ihtiyaç vardı.

Bu sûretle teşkil olunan Bostancı Ocağı'na bağlı bu ilk orta tâlimlere başladı. Bunun için önce Kâğıthâne düşülmüşse de halkın gözünden uzak bir yerde tâlimleri maslahata uygun bulunarak bu tâlimlerin Levend çifliğinde yapılmasına karar verildi. 1794 tarihinde burada tâlimler başlayınca bir Levend Kanunnâmesi tanzim edildi.[335] Bin altı yüz kişiden ibâret olan bu kuvvet iki bölüğe ayrılarak başlarına bir binbaşı kumandan olarak tâyin edildi. Asker ve subayların terfileri için yeni bir nizamnâme yapıldı. Maaşları, elbiseleri ve sâir huşular bununla karara bağlandı. Her askere bir elbise veriliyordu. Bunun daha erken yıpranması hâlinde yenisini yaptırmak askerin kendisine âiddi. Binbaşılardan birine kapıcıbaşılık rütbesi verilerek ocak ağası olması kararlaştırıldı. Ocağın cephânesi ve mehterhânesi vardı. Bu orduya katılanlar üç yıldan evvel ayrılamayacaklardı. Üç yıl nihâyetinde ayrılırlarsa o güne kadar aldıkların maaşları iâde edeceklerdi. Bunlar yirmi beş yaşından aşağı kimselerden müteşekkildiler.

III. Sultan Selim zaman zaman levend çiftliğine giderek bu yeni ordunun tâlimlerini gözden geçiriyordu. Bunlara zamanla "**Asâkir-i Şâhâne**" de denilmiştir. Sayıları çoğaltılarak 1799 Yılı sonlarında ikinci bir orta daha teşkil edilmiştir. Bundan sonra eyâlet vâlilerine emirler gönderilerek onların da kendi bölgelerinde Nizam-ı Cedid teşkil etmeleri emredildi. Bundan sonradır ki; bu ordunun mevcudu başlangıçta düşünülen sayıya yükselebilmiştir. Bu sırada bir de topçu ocağı kanunnâmesi

335 Bu vesile ile çıkarılan nizamnâmeler hakkında tafsilât için bkz. **Yunus Koç-Fâtih Yeşil**-Nizam-ı Cedid Kanunları (1791-1800), Ankara 2012

neşrolunmuş ve bununla bu yeni ordunun bünyesinde bir topçu ocağı da teşkil edilmiştir. Bu sebeple Tophâne islâh olunarak yeni ve daha sür'atli toplar imâline başlanmıştır.

III. Sultan Selim daha 1790 Yılı'nda İngiltere, İsveç ve Fransa'dan mühendisler getirterek **III. Sultan Mustafa**'nın açtırdığı Karaağaç Tersânesi'nde yetişmiş olanlardan da istifâde ile Tophâne'de bir mektep açarak yabancı memleketlere muhtaç olunmayacak bir şekilde mühendisler yetiştirmeye teşebbüs etmiştir. Bu mektep iki yıl sonra Halıcıoğlu'na taşınmış öğrencilerine tımar ve zeâmet gibi dirlikler tahsis edilmiştir. Ayrıca Eyüp Bahariyesinde diğer bir mektep açarak bu faaliyetini genişletmiştir. Buna **"Mühendishâne-i Sultânî"** denildi. Daha başka mekteplerle askerî mühendisler yetiştirmeye çalışılmış bunlara dâir nizamnâmeler vücuda getirmiştir. Buralarda aritmetik, geometri, trigonometri, coğrafya gibi lâdinî ilimlerle Arapça, Fransızca ve harp târihi okutulmaktaydı. Bunun yanında lâğımcılık ve istihkâmcılık gibi askerî işler de öğretiliyordu. Her Nizam-ı Cedid ortasına buralardan mezun olan iki mühendis ile bir mühendis vekili tâyin edildi. Bunlar şimdiki kurmay subayların yaptığına benzer askerî işleri yapmaya memurdular. Ayrıca Câmialtı mevkiinde mevcud olan tersânede **III. Sultan Selim**'in emriyle 1795 Yılı'nda bir gemi inşaat mühendisliği bölümü açıldı. Burası 1821 Yılı'nda Kasımpaşa'da ortaya çıkan büyük yangına kadar faaliyet göstermiştir.

Tabiatıyla açılan bu mekteplerde okutulacak kitaplara ihtiyaç vardı. Bu sırada **İbrahim Müteferrika** Matbaası kapanmıştı. O'nu tekrar açtırarak fen ilimlerine dâir bazı kitaplar tercüme ve telif sûretiyle kitaplar basıldı.

İstanbul, Gelibolu ve Selânik baruthânleri birleştirilerek yeni bir baruthâne tesis edildi. Fakat buradaki tezgâhlar önceleri hayvan gücüyle çalıştırıldığı için randımanlı ürün elde edilemiyordu. Bu müessesenin başındaki **Şerif Efendi** Azadlı Mevkiinde makinaları su gücüyle çalışan bir Baruthâne inşa ederek kaliteli mal üretmeye başladı. Bu sırada diğer bir faali-

yet de Karadeniz'de kuvvetli bir donanma bulunduran Ruslar'a karşı Boğaz'ın girişindeki Anadolu kavağı ve Telli Tabya Kaleleri'nde tahkimat yapılması oldu. Bu sûretle yeni teşkil edilen bu ordu ile ülkenin harp tâlihinin değiştirilmesine çalışıldı.

Yukarıdan beri nakledilenlerden anlaşılacağı üzere **III. Sultan Selim** Yeniçeri Ocağı'na tamamen ilgâ etmek niyetinde olduğu hâlde bunu zamanla gerçekleştirmek üzere şimdiden bu niyetini açığa vurmaktan içtinab ediyordu. Bu maksatla yeniçeri ordusuna da bir düzen vermek istendi. Burada ufak çapta bile ıslâhât yapılması çok dikkatli davranmasını gerektiriyordu. Bunun için yeniçeri ağasına gönderilen bir emirle ocak mensuplarını sefer zamanı haricinde de tâlim yapmaları emredildi. Elli dördüncü bölük çorbacısı bu tâlimlere nezâret etmeye memur edildi. Bu tatbikatın taşradaki yeniçerilere de teşmili emredildi.

Bu emirler birkaç ay yerine getirilmişse de yeniçeriler böyle bir şeye alışık olmadıklarından bu iş kendilerine ağır gelmeye başladı. Üstelik levend çiftliğinde Nizam-ı Cedid adıyla yeni bir ordu teşkilinden rahatsızdılar. Bu sebeple bir müddet sonra emredilen bu tâlimleri yapmaktan vazgeçtiler. Devlet ricaliyse onlardan ümid kestiği için bu itaatsizliğe karşı herhangi bir teşebbüste bulunmadılar veya bulunmaktan çekindiler. Diğer taraftan nizam-ı cedidin aleyhine propaganda yapmaya başladılar. Bu propagandaların tesiri altında kalan Nizam-ı Cedid efrâdından bazıları Yeniçeriler'in onların tâlimlerinin gâvur işi olduğu yolundaki telkinlere uyarak dağılmaya başladılar. Yeniçeriler'in ulûfeleri Nizam-ı Cedid askerlerinin maaşından çok düşüktü. Şikâyetin bir sebebi de buydu. Nizam-ı Cedid'den ayrılmaları önlemek ve bu propagandanın tesirini azaltmak üzere Yeniçeri ulûfelerinin arttırılmasına karar verildi.

III. Sultan Selim'e sunulan ıslâhat lâyihalarında sadece kara ordusundan değil aynı zamanda donanmanın ıslâhatından da bahsedilmekteydi. Bu sebeple bir taraftan Nizam-ı Cedid işleri yürütülürken diğer taraftan da donanmaya el atıldı. Donanma personeli yeniden nizamlanarak maaşları artırıldı. Tâyin

ve azilleri yeni kıstaslara bağlandı. Tabiatıyla aynı zamanda yeni gemilerin de inşası gerekiyordu. Bunun için mevcud Haliç Tersânesi kifâyetsiz görüldüğünden Aynalıkavak Köşkü'nün geniş bahçeleri ile civardaki bazı binalar istimlâk olunarak tersâne Hasköy'e doğru genişletildi. Daha sonra elverişli gemiler inşasına başlanıldı. Hazinenin nâmüsaid olmasına rağmen imkân nisbetinde donanma da yenilenerek geliştirilmeye çalışıldı.

cc. Diğer Islâhat Hareketleri

III. Sultan Selim'in ıslâhat teşebbüsleri sâdece ordu ve donanmaya münhasır kalmayıp aşağı yukarı bütün içtimâî müesseselere şâmil bir sûrette gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. 1793 Yılı'nda çıkarılan bir kanunla mülkî taksimat yeniden ve yirmi sekiz eyâlet olarak düzenlenmiş buralara tâyin edilecek vâlilerin tâyin ve azilleri ile idârede gözetecekleri esaslar yeniden tanzim edilmiştir. Buna göre her vilâyetin başında vezir rütbesiyle bulunan şahıslar en az üç veya beş sene doldurmadan tâyin ve nakilleri yapılmayacaktı. Vâlilerin halka adâletle muâmele etmeleri haksız kazanç peşinde koşmamaları gibi emirler ihtivâ eden bu kanunla taşradaki kadılar ve zeâmet erbabının da tâbi olacağı esaslar yeniden tesbit edilmiştir.

Tevâli eden harpler dolayısıyla bozulan iktisâdî durum yüzünden rüşvet alıp başını gitmişti. Bunu da şiddetli bir sûrette men eden bir kanun çıkarıldı. Devlet hizmeti görenlerin hediye namı altında bile bir şey kabul etmeleri şiddetli bir sûrette yasaklandı. Yetim mallarının idâresinde sûîstimallerde bulunulmasını önlemek üzere de bu kanunla böyle mallara tâyin edilecek vasilerin evsafı yeniden belirlendi.

Diğer taraftan ulemâ da ülkede zuhur eden fesat hareketlerine karşı lâkayd davranıyordu. Bilhassa Arabistan'da zuhur eden Vehhâbîlik cereyanı neticesinde takriben altmış yıldan beri radikal bir takım islâmî düşüncelerle çeşitli isyan hareketleri vâki olduğu hâlde âlimler böyle yanlış görüşlere karşı halkı uyandırmaya medar olacak eserler telif etmiyorlardı. **III. Sul-**

tan Selim böyle cereyanların mâhiyetlerini yazılı ve sözlü olarak gerçek âlimlerce ortaya konulmasıyla halkın tenvir edilmesi sağlanmak istedi. Bu sebeple "***Der Beyân-ı Tashih-i Ulema ve Müderrisîn ve Kuzat***" adında bir nizamnâme yayınladı. Diğer taraftan Dünya'da gelişen lâdinî ilimlere dâir kitapların tercüme edilip ülkede basılıp dağıtılmasıyla Dünyâ'daki gelişmelerden halkın haberdar edilmesine çalışıldı.

Ticâret hayatında da çeşitli sûiistimaller vardı. Bunun için İstanbul'da bir "***Zâhire Nâzırlığı***" kurularak halkın gıda maddelerine daha bol ve ucuz bir sûrette ulaşması sağlandı. Bununla birlikte vergi işlerini düzenleyen bir komisyton kurulduğu gibi Türk parasının değerinin korunmasına dâîr de bir kanun çıkarıldı.[336]

Öteden beri ecnebî devletler İstanbul'da bir dâimî elçi bulundurdukları hâlde Osmanlılara buna mukabeleten ecnebî ülkelere sefir tâyin etmiyorlardı. Bunun bir sebebi de sefâret mensuplarının "**Diyar-ı Küfür**" addedilen bir memlekette ikametini onlar ve çoluk çocukları için doğru bulmamalarıydı. Esasen bir müslümanın küfür diyarında ihtiyârî ikametine şeriat cevaz vermiyordu. Fakat maslahat gerektirdiğinde bu câiz görülse de Osmanlılar **III. Selim**'e kadar bu görüşe itibar etmeyerek ecnebilerle sefir teâtisi yoluna gitmemişlerdi. Fakat Avrupa'da bir teknik terakki ortaya çıkınca onların ahvâlindne haberdar olunmak bilhassa 1789 Fransız İhtilâl-i Kebiri'nden sonra zaruri görüldüğünden böyle yerlerde dâîmî sefir bulundurmak ihtiyacı hissedildi. Buna göre **Âgâh Efendi** Londra'ya, **Aziz Efendi** Prusya'ya, **Seyid Ali Efendi**, Paris'e **Münip Efendi** Avusturya'ya daimi sefir olarak gönderildi. Bunlar tarih için çok kıymetli sefâretnâler vücuda getirdiler.[337]

Bu sırada ihtiyarlığı sebebiyle devlet işlerinde aczi görülen **Melek Mehmed Paşa** azledilerek yerine **İzzet Mehmed**

336 **Enver Ziya Karal- Selim III**'ün Hatt-ı Hümâyunları,Ankara 1988 sh. 103 vd.

337 **Cevdet** Tarihi, C.IV. sh. 128

Paşa tâyin edilmiştir. (19 Ekim 1794) Bu tarihe kadar azledilen vezir-i azamların İstanbul'da ikametlerine müsaade edilmezdi. Fakat **Melek Mehmed Paşa** devlete uzun yıllar hizmet etmiş ve artık çok ihtiryarlamış buşunduğundan Padişah tarafından Ortaköy'deki yâlısında ikamet etmesine müsaade edildi.

f. III. Sultan Selim Devrinde Avrupa Siyâsi Ahvali

III. Sultan Selim'in saltanatının ilk yılı olan 1789 tarihinde meşhur Büyük Fransız İhtilâli'nin patlak vermesi Avrupa monarşilerinde büyük bir sûrette telâş ve endişe uyandırmış olduğu hâlde Osmanlı Devleti bunu Fransa'nın dâhilî bir işi addederek bundan hiçbir tedirginlik duymamıştır. Esasen **Kanûnî** devrinden beri devam eden Osmanlı-Fransa dostluğunu bozmak istemedikleri gibi Fransa da bu devletin Rusya ve Avusturya ile savaşmasını kendi lehine addetmiştir. Zira bu iki devlet Fransa'nın da düşmanıydılar. Rusya'ya karşı üstünlük iddasında bulunan Fransa bu devletin son zamanlarda elde ettiği başarılardan rahatsızdı. Bu sebeple olmalıdır ki; bir nevi düşmanımın düşmanı dostumdur düşüncesindeydi.

Osmanlılar ise Avusturya ve Rusya ile birer sulh anlaşması imzaladıktan sonra bu durumdan istifade ile dâhilî bir ıslâhat hareketine girişmiş bulunuyordu. Hariçle ilgilenecek bir durumları yoktu. Fakat ihtilâlle Fransa'da ortaya çıkan kargaşa devam ediyordu. **16. Lui**'nin muhâkeme ve idamından sonra "**İnsan Hakları Beyannâmesi**"nin yayınlanması bütün monarşileri tedirgin ettiğinden onlar sür'atle Fransa'nın aleyhine dönmüşlerdi.

Zira Batılı kırallar makamlarının kendilerine halk değil Allah tarafından verildiğine inanıyorlardı. İnsan Hakları Beyannamesi ise Batı'daki bu kadim zihniyeti sarsmaya başladığından 1792 tarihinden itibaren Rusya ve Avusturya ile Fransa arasında birçok savaşlar cereyan etmiştir. Bu durum İstanbul'da haklı bir sevinç uyandırdı. Bu yüzden İstanbul'da bulunan Fransızlar İnsan Hakları Beyannâmesinin ilânı üzerine sefâret bahçesine diktikleri "**Hürriyet Ağacı**" etrafında şenlikler yapmaya başla-

malarına lâkayd kalındı. Fakat İstanbul'daki maonarşi devletlerinin mümesilleri Reis-ül Küttap **Râşid Efendi**'ye müracaatla bu nümâyişlerin önlenmesi talebinde bulundular. Bu Fransızlar başlarına hürriyet alâmeti olan bir kokart takıyorlardı. Osmanlı Devleti bunun men edilmesi ve nümâyişlerin önlenmesi yolundaki taleplere aldırış etmediği gibi gayr-i müslim teb'anın kıyafetlerine veya bu gibi nümâyişlere müdâhalenenin İslâm Hukuku'na aykırı olduğu yolundaki bir cevapla bunu geçiştirdi.

Fransızlar ise Osmanlılar'ın bu müsamahakârlığından istifâde ederek yeni rejimin tanınması ve Avusturya ve Rusya'yla birlikte savaşılması talebiyle Bâb-ı Âli'ye üst üste müracaatta bulundular. Yaş Muâhedenâmesi'nin imzalanmasından altı ay sonra ihtilâlcilerin İstanbul'a gönderdikleri **Dekorş** adındaki elçinin bu talebine müsbet cevap verilmedi. Fransızlar 1795 Yılı'nda **Verninak** ve 1797 Yılı'nda **Ober dö Beyye** adındaki elçileri göndererek aynı talepte bulundular. Osmanlılar imzalanan sulhü bozmak istemedikleri ve henüz hiçbir devletin Fransa'yı tanımamış olduğundan bütün bu taleplere lâkayd kaldılar. Fransa o tarihlerde Avusturya, İngiltere, Prusya ve Hollanda gibi devletlerle savaş hâlinde bulunuyordu. Bunlara yakın bir gelecekte İspanya'nın da eklenme ihtimâli vardı. Osmanlılar Fransa'nın yükünü hafifletmek için böyle bir harbe dâhil olmak şöyle dursun kendi menfaatleri için bile savaşacak bir durumda değildiler. Ard arda gelen bu Fransız elçileri hiçbir netice elde edemediler. Bununla beraber talepleri kabul edilmemiş olsa da bu elçilere gayet iyi davranıldı. Üstelik bunların Fransız elçiliğine yerleşmeleri Fransa ile savaş hâlinde bulunan devletlerin elçileri tarafından Bâb-ı Âli nezdinde protesto edilmişse de buna da aldırış edilmedi. Osmanlılar yapmakta oldukları ıslâhat hareketlerinde eleman itibariyle Fransa'dan yardım görmek ümidindeydiler. Bu sebeple bu devletle aralarını iyi tutmak istiyorlardı.

1794 Yılı'nda Prusya yeni Fransız rejimini tanıma kararı alınca Osmanlılar Fransız elçisini Bâb-ı Âliye çağırarak bu ülkede kurulmuş olan Cumhuriyet rejimini tanıma yoluna gitti-

ler. Bundan cesâretlenen Fransız elçisi Osmanlı Devleti'ne bir ittifak teklifinde bulunmuşsa da **III. Sultan Selim** bunu kabul etmedi. Nihâyet bu teklifi savaş hâlinde bulunduğu devletlerle barış yapılmasından sonra yürürlüğe girmesi şartıyla kabul etti. Fransa'nın bu sırada Osmanlılar'a yaptıkları ittifak teklifleri şu maddeleri ihtiva ediyordu:

1. İki devlet Fransa'nın hâlen savaşmakta oldukları devletlerle barış yapmasından sonra birbirlerinin toprak bütünlüğünü tekeffül ederler.
2. Osmanlı Devleti bir tecâvüze uğrarsa Fransa otuz bin kişilik bir kara ordusu veyâhud on iki büyük sekiz orta çapta savaş gemisinden mürekkep bir donanma ile bu devlete yardım edecektir.
3. Osmanlı Devleti Fransa'ya birinci derecede imtiyazlı bir devlet muâmelesi yapacaktır.
4. Bu anlaşma her iki devletin Avrupa'daki toprakları için geçerli olacaktır.
5. Arzu eden diğer devletler de bu anlaşmaya katılabileceklerdir.

Bu anlaşma henüz tasdik edilmeden Fransız elçisi **Verninak** geri çağrıldı. Yerine yukarıda zikri geçmiş olan **Ober dö Beyye** gönderildi. Buna Fransız Hükümeti tarafından verilmiş olan tâlimatnâme Fransılar'ın **Kanûnî**'den beri devam eden dostlukta nasıl ikiyüzlü hareket ettikeleirnin itirafı mâhiyetinde olmak üzere aynen şöyleydi:

"*Türkler bizim en tabiî, en eski, bize en bağlı ve en lüzumlu dostlarımızdır. Biz onlardan sadece yakınlık ve dürüstlük gördük. Hâlbuki alâkasızlık vc nankörlük gösterdik. Karşılıklı durumlarımız açık ve ayarlı bir dostluğu icabettiriyordu. Türkler, bu hususta anlaşmak istedikleri hâlde biz aldırmadık. Bize mühim ticarî imtiyazlar, pek elverişli kapitülâsyonlar verdiler. Bütün bunları, sadece Avusturya'nın çıkarına olan 1756 Anlaşmasını imzalayarak hiçe saydık. Alçakça terkedilen Türkler, bize aldırış etmez oldular. Lâkin hâlâ olduğu gibi, bizi sevmekte*

devam ettiler. Çünkü birbirleriyle anlaşmak için yaratılmış olan bu iki milletin dostluk duyguları kolaylıkla silinmez. Düşmanları tarafından sarılan Türkler, yavaş yavaş kuvvet ve önemlerini kaybettiler. Onları Avrupa'dan çıkarmağa karar veren Ruslar, birçok savaşlar sonunda kendilerine İstanbul'u kapayan engellerin çoğunu ortadan kaldırmış durumdadırlar."[338]

Bu tâlimatnâme ile İstanbul'a gelen **Ober dö Beyye** Bâb-ı Âli ile yeniden bu muâhede üzerinde görüşmekte iken O'nun âniden vefât etmesi üzerine anlaşma akim kalmıştır.

Daha sonra Fransa'da iktidarı ele geçiren **Drektuvar** Hükümeti bu siyâseti değiştirerek yavaş yavaş Osmanlı aleyhine bir tavra meyletmiştir ki; bunun bir tezâhürü de ileride **Napolyon**'un Mısır'a saldırması olacaktır.

Bu sırada Avrupa'da cereyan eden en mühim hâdiselerden biri de Lehistan Kırallığı'nın 1772'deki ilk taksiminden sonra bir kere daha Avusturya Macaristan arasında yeniden taksime uğrayarak ortadan kaldırılmış olmasıdır. Osmanlılar Ruslar'ın Avrupa istikametindeki ilerleyişi önlemek maksadıyla öteden beri Lehistan'ı desteklemişlerdir. O derece ki; 1768 Seferi Rusya'nın Lehistan'ı kısmen işgali üzerine çıkmıştı. Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları arasında kuvvetli bir Lehistan'ın mevcudiyetini kendi emniyeti için lüzumlu gördüğünden bu iki devlete karşı silâha sarılmıştı. Bu devletin taksimi tanımamış olmasına rağmen yapılan savaşlarla Lehistan'ın ayakta kalmasını sağlayamamıştı. Bu sebeple sefirlerin İstanbul'da yaptıkları toplantılarda Lehistan için boş bir sandalye bulundurmayı an'aneleştirmişlerdir.

Lehsitanlılar ise tarih boyunca istiklâllerini ancak Osmanlılar'ın yardımıyla koruyabildikleri inancındaydılar. Hatta Lehistan halkında yaygın bir kanaat vardı. Bu da Lehistan'ın istiklâline kavuşmasının Türk atlarının Vistül Nehri'nde sulandığı zamanlarda vâki olabileceği kanaatiydi. Gerçekten tarihte de hep böyle olmuştur. Senelerce sonra I. Cihan Harbi'nde Türkler Almanya

338 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2768

ile birlikte Galiçya Cephesi'nde Ruslar'la savaştıkları hengâmda Türk atları Vistül Nehri'nde sulanmaktayken bu ülke tekrar hürriyetlerine kavuşabilmiştir. Bu durum Osmanlılar'ın az veya çok bir müddetle idâre ettikleri memleketlerde adâletleriyle ne derecede derin izler bıraktıklarını göstermesi bakımından câlib-i dikkat bir keyfiyettir. Ne yazık ki; Lehistan'ın bu son taksiminde Osmanlılar hiçbir ciddi teşebbüste bulunmamışlardır.

Bu sırada Avrupa'da vâki diğer bir tasfiye hareketi de Venedik'in ortadan kaldırılması olmuştur. Gerçekten 17 Ekim 1797 tarihinde Frasna ile Avusturya anlaşarak Venedik Devletini paylaşıp ortadan kaldırmışlardır. Şöyle ki; Fransa kendisine hücum eden devletleri sonunda mağlup ederek askerlerini anavatanından kovmaya muvaffak olmuş olduğu gibi sonra da onlara karşı taarruza geçmişti.

"*Kendi yakın menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen Prusya daha fazla savaşı küzumsuz görüp müttefiklerinden ayrılarak Fransa ile barış imzalamıştı. Buna göre Ren Nehri Fransa ile Prusya arasında sınır oluyordu. Belçika böylece Fransa'nın eline geçtiği gibi Felemenk de âdeta bir Fransız eyâleti hâline geldi. Bu duruma göre Fransa ile muhârib olarak belli başlı iki büyük devlet yani İngiltere ile Avusturya kalmıştı. Sardunya Devleti Rusya'nın nüfuz ve tahakkümü altına girmiş İtalya'da ise cumhuriyet fikri alıp yürümüştü. Sonunda Avusturya da Fransa ile anlaşarak Venedik'i aralarında taksim etmek sûretiyle barış yaptı. Denizlerde hâlâ İngiltere hâkim bulunuyorduysa da Fransa'nın nüfuzu yavaş yavaş Avrupa'ya yayılıyordu. Bir zamanlar deniz gücü bütün Dünyâ'ca tanınmış olan Venedik Devleti'nin böyle bir anda tarihe karışması birçok memleketi ürkütmüş ve cumhuriyet fikirlerinin süratle yayılması hükümdarları haklı bir endişeye sevk ettiği bir sırada Fransa orduları Roma'ya girerek cumhuriyeti ilân ettikleri ve Papalık Hükümeti'nin ilgâ ve hükümdarlara tac ve taht bahşeden papanın esir edildiği ve zorla Fransa'ya götürüldüğü haber alındı.*"[339]

339 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2770

Fransa Venedik'in "**Kampo-Formiyo**" Barış Anlaşması'yla paylaşılmasıyla elde ettiği yeni topraklarda Osmanlı Devleti ile hemhudud bir hâle gelmiş oluyordu. Fransa bu anlaşma ile bir kısım Yunan adaları ile Preveze ve Parga kıyılarını ele geçirince daha önce Ruslar'ın yaptığı gibi buraya mücâvir olan Rumlar'ı Osmanlı Devleti aleyhine tahrike başladı. Bu durum bu güne kadar devam Osmanlı-Fransa münâsebetlerinde yeni bir safhanın başlamasına sebep oldu. Fransızların kadim Yunan Devleti'ni ihya etmek istedikleri anlaşılıyordu. Bu sırada Fransa ve Avusturya Osmanlılar'a müracaatla paylaştıkları yerlerdeki insanların artık kendi tebaları hâline geldiğine dâir kararlarını kabul ettirmek istediler. Osmanlılar ise ne bunu ve ne de Venedik'in paylaşılmasını kabul etti.

Bu sırada Fransız asıllı bir yahudi kaleme aldığı bir beyannâme ile Kudüs'te bir Yahudi Devleti kurulmak üzere Dünyâ Yahudilerini orada toplanmaya dâvet eden bir beyannâme yayınladı. Şüphesiz o gün için bir hayâlden ibâret olan bu arzuya Fransızlar'ın Mora Yarımadası'nda yaptıkları bu tahrikler de eklenince artık bu iki devlet arasında bir dostluktan bahsedilmesine imkân kalmadı.

Bu sırada Bâb-ı Âliye gelen bir Rus elçisi devletinin Fransa'daki gelişmelerden tedirgin olarak sırf kendisini korumak maksadıyla hudud boylarında bazı askerî hareketlere girişeceği ve Karadeniz'de donanma ile bazı manevralar yapacağını bildirdi. Bu hareketlerin Osmanlılar'la imza edilmiş olan sulh şartlarını ihlâl etmek maksadıyla olmayıp sırf kendilerini korumak gâyesiyle yapıldığını bildirmesine rağmen Bâb-ı Âlice Fransa kendilerine çok uzak olduğu cihetle böyle bir tedbire neden gerek duyulduğu soruldu. Rus elçisi Fransızlar'ın İspanya'yı İngiltere aleyhine tahrik ettikleri gibi Rusya aleyhine de Osmanlılar'ı tahriklerinden endişe edildiğni bildirdi. Osmanlılar böyle bir şeyin varid olmayacağını söyledilerse de bu sırada Prusya elçiliği baş tercümanı Bâb-ı Âliye başvurarak Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harekete geçtiği takdirde Fransa'nın da elli bin kişilik

bir kuvvetle Osmanlılar yanında yer alacağını haber alındığını bildirerek bunun doğru olup olmadığını sordu. Bunun Ruslar tarafından bir bahane olarak ortaya atıldığı anlaşıldığından tekzib edildi. Bu hususta Prusya ve Rus elçilerine teminat verildi.

Fakat bu sırada **Drektuvar** Hükümetinin[340]'nin generallerinden biri olan **Napolyon Bonapart**'ın Tulon Limanı'nda büyük bir donanma hazırlığında bulunduğu yolunda bir haber alındı. Osmanlılar önce bunun Arnavutluk taraflarına yapılacak bir saldırı için olduğunu düşündüler. Lâkin kısa bir müddet sonra bu hazırlığın Mısır'a tecâvüz için olduğu anlaşılmakla İstanbul'da büyük bir şaşkınlık yaşandı. Bunun üzerine Rus elçisi Bâb-ı Âli'ye gelerek bu takdirde Rusya'nın Karadeniz'de manevra yapmak üzere bulunan donanmasının Osmanlılar yanında yer alacağını beyan etti.

Vezir-i azam **İzzet Mehmed Paşa** bu durumu Padişah'a bildirerek Ruslar'ın da Fransa'daki gelişmelerden rahatsız oldukları cihetle böyle bir hareket hâlinde onlardan yardım görülebileceğini söylemesi üzerine **III. Sultan Selim** Ruslar'a güvenmediği için bunun bir hile olabileceği düşüncesiyle Boğaz'daki kalelerin takviye edilmesini emretti. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin nâil olduğu son sulh devresinin uzun sürmeyeceği anlaşıldığından yeni ittifaklara ihtiyaç hissedildi. Reis-ül Küttap **Âtıf Efendi** bu durumda Fransa'nın düşmanlarıyla anlaşılmasının daha doğru olcağı yolundaki düşüncelerini bir lâyiha hâlinde ortaya koydu. Bu lâyiha Bâb-ı Âli'de müzâkere edilerek **Âtıf Efendi**'nin görüşleri doğru bulundu. Bu sebeple Fransa'nın o günkü düşmnaları Rusya Prusya ve Avusturya ile el altından bu hususta görüşmelere başlatıldı. Bu yapılırken de fransaya bir ley sezdirlimemeye çalışıldı.

Bu sırada İstanbul'dan ayrılmakta olan Fransız maslahatgüzarı Avusturya ile araları bozlulduğundan muhtemelen yemi

340 **Drektuvar** Büyük Fransız İhtilâli'nden sonra bu ülkede tesis edilen idâre şeklinin adıdır. İki meclisli bir sistemdi. Bu idâre tarzına daha sonra **Napolyon Bonapart** tarafından son verilmiştir.

bir savaş başlayacağını bu takdirde Osmanlı Devleti'nin Fransa cumhuriyetine asker ve paraca yardım edileceğinin kendisi vasıtasıyla hükümetine bildirilmesine müsaade edilmesini talep etti. Tabii onlarla dostluğun zâhiren devam ettirilmekte olması sebebiyle elçiye müphem ifadeli bir cevap verildi.[341]

Fransa'nın Mısır'a saldırmak husûsundaki niyetleri bir belâ; Rusya'nın ise bu vesile ile bize yardımı bahâne ederek Akdeniz'e çıkması ikinci bir belâ idi. Bu karışık meseleye çâre aranırken Anadolu ve Rumeli'de bazı şekavet hâdiseleri ortaya çıkmış bulunduğundan **Napoyon**'un Mısır'a saldırmasının anlatmadan önce biraz da bu hâdiselere göz atalım.

g. Rumeli ve Anadolu'daki Mütegelibe ve Celâli İsyanları

aa. Rumeli'deki İsyanlar

Daha önce anlatılmış olduğu üzere Ruslar'la Yaş Sulh Muâhedenâmesi imzalanıp ordu dönüşe geçtiği sırada Selânik ile Serez arasındaki dağlık bölgede faaliyette bulundukları için dağlık eşkıyası olarak adlandırılan âsiler üzerine önce Çirmen mutasarrıfı **Ali Paşa** daha sonra da **Bekir Paşa** gönderilerek bunlar tenkil edilmiş ve öldürülenlerin kelleleri İstanbul'a gönderilmişti. (Nisan 1794) Kaçabilenler ise sağa sola dağılarak şekavete devam ediyorlardı. Bunların birçoğu Pazarcık'a bağlı Dereköyü'nde üstlenmişlerdi. **Ali Paşa** sür'atle buraya yetişerek kimini öldürdü kimini ise kaçmaya mecbur bıraktı. Bu hâdise üzerine civardaki şakiler toplanıp **Ali Paşa** kuvvetlerine saldırdılarsa da mağlup olup kaçtılar ve Gümülcine'nin Kirli Köyü'ne sığındılar. Burada da kuşatılarak çoğu öldürüldü. Âsiler **Ali Paşa** kuvvetlerine karşı şanslarını bir kere de Yoğurtçu Köyü'nde denemeye kalkıştılarsa da yine başarılı olamayarak tenkilden kurtulamadılar. (Haziran 1794)

Bu defa da Belgrad ve Vidin civarında bir kısım eşkıya zuhur etti. Bunlar Belgrad muhâfızlarından oldukları hâlde bazı

341 **Cevdet** Tarihi, C.VI, sh. 5

yolsuzlukları sebebiyle oradan kovulmuş ve civarda şekavete başlamış olduklarından dolayı haklarında idam kararı verilmişti. **Börülceli Mustafa** adlı bir şeririn etrafında toplanarak Belgrad'ı ele geçirmek için Vidin'de sivrilmiş olan Pazvandoğlu **Osman Ağa**'dan yardım istediler. Bu sırada Pazvandoğlu **Osman Ağa** da âsi durumundaydı. Kendilerine top, cephâne ve askerce yardımda bulundu. Bunlar eskiden beri tanıdıkları yeniçeri ağası **Çelebi Mustafa Ağa** ve diğer bazı yeniçerilerle el altından anlaşarak Belgrad'ın bazı varoşlarını ele geçirmeyi başardılar. Kale muhâfızı **Mustafa Paşa**'nın bu durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine civardaki bey ve paşaların Belgrad'ın yardımına koşmaları emeredildi. Lâkin **Mustafa Paşa** bu yardımları beklemeden kaleden çıkıp bu şakilere saldırarak onları mağlup etti. Çoğunu öldürdü. Kurtulabilenler Vidin'deki **Osman Ağa**'ya sığındılar.

Yapılan tahkikat neticesinde yeniçeri ağası **Çelebi Mustafa Ağa**'nın âsilerle işbirliği yaptığı ortaya çıktığından idam edildi. Bununla birlikte bu işbirliğine dâhil olan yeniçeriler Sinop'a sürülerek yerlerine Mora ve Hanya'dan dört yeniçeri ortası sevk edilip yerleştirildi.

Vidin'e kaçmış olan şakıler burada bir kısmı Belgrad'a yeniden taarruz için hazırlık yaparken diğer bir kısmı da Eflâk taraflarında şekavete başladılar. Bu sırada Belgrad'a yardıma gelmiş olan kuvvetler Vidin'e sevk edildi. Bu sırada Vidin muhâfızı **Pekmezci Mehmed Paşa** işi yavaştan aldığı görülünce o azledilerek yerine Gürcü asıllı **Osman Paşa** tâyin olundu. Vidin bu yardımcı kuvvetlerle muhâsara edildiyse de eşkıyanın elinden alınması mümkün olmadı. Kış yaklaşmakta olduğundan muhâsara edilip bahara kadar beklenmesine karar verildi.

Bu sırada **Pekmezci Mehmed Paşa** ile Vidin kadısı ve şehrin ileri gelenleri İstanbul'a hep birlikte imzalayarak bir mazhar gönderdiler. Bununla Belgrad Kalesi'nden kovularak eşkıyalığa başlamış olanlara bir daha yardımda bulunmamak ve Vidin'de âsi bir durumda olduğu için devlete ödemesi gereken vergiyi vermeyen **Pazvandoğlu**'nun bu birikmiş vergilerini öde-

mek üstelik Eflâk üzerine tecâvüzleri bertaraf etmek hususunda bütün serhadlerin kefaletiyle **Pazvandoğlu**'nun afvedilmesini talep ettiler. Hazine sıkıntıda olduğu için bu talep kabul edildi. Yukarıda ifade edildiği üzere Vidin'e tâyin edilen **Gürcü Osman Paşa** ile **Pazvandoğlu**'nun arası açık bulunduğundan bunlar arasında yeni bir anlaşmazlık çıkmaması için **Osman Paşa** Silistre'ye; Silistre vâlisi **Abdi Paşa** da Vidin'e tâyin edildi. Hâlbuki **Pazvandoğlu**'nun afvedilmemesi gerekirdi. Zira O yeni zuhur etmiş bir şakı değildi. Âile **I. Sultan Bâyezid** zamanında bu tarafa yerleştirilmiş Tatarlar'dandı. Bekçi veya muhâfız demek olan **"Pasban"** kelimesinden muharref olarak **"Pazband"** lakabı O'nun babası **Ömer Ağa**'ya Vidin muhâfızlığındayken şöhret kazanması dolayısıyla verilmişti.

Ömer Ağa babası düşmanları tarafından Piriştine'de öldürüldükten sonra O'nun yerine geçmiş ve Osmanlı-Avusturya savaşlarında devlete hizmette bulunduğu için geniş tımarlar elde etmişti. Bu sûretle nüfuzunu artırarak **Melek Mehmed Paşa**'nın vezir-i azamlığı sırasında gayr-i memnunları etrafına topladığından taşkınlıklarda bulunmuş ve bu sebeple **Koca Yusuf Paşa** O'nu Vidin'deki sarayında ele geçirerek öldürmüştü. Bu sebeple O'nun oğlu olan **Pazvandoğlu Osman Ağa** devlete karşı kin beslemekteydi. Bununla beraber kendisi de öldürülmekten korktuğu için önce Arnavutluk'a kaçmış fakat daha sonra Avusturya cephesinde yararlıklar göstermişti. Bu sebeple 1792 Yılı'nda afvedilip Vidin'deki tımarları kendisine iâde edilmişti. Bundan sonra yavaş yavaş itibarını artıran **Pazvandoğlu** 1794 Yılı'nda âsileri etrafına toplayarak yeniden devlete âsi olmuş bulunuyordu. Esasen Belgrad'a saldıran şakilere yaptığı yardımla aslî niyeti ortaya çıkmış bulunduğu için zikri geçen müracaat üzerine afvedilmesi ciddi bir hataydı.

Âsiler sağa sola dağıldıklarından bir türlü kökleri kazınamıyordu. Afvedilenler bir müddet sonra şekavete başlıyorlardı. Nihâyet eski vezir-i azam kethüdası **Hakkı Bey** vezir yapılarak 1745 tarihinde bunlar üzerine gönderildi. Kısa

zamanda pek çok eşkıyâ ve mütegallibeyi tenkil edip öldürülenlerin kellelerini İstanbul'a gönderdi.

Bu defa İşkodralı **Mehmed Paşa**'nın İşkodra'da zulüm ve şekavete başladığı görüldü. O'nun tenkiline memur edilen Rumeli Beylerbeyi **Ebubekir Paşa** başarılı olamadı. Üstelik o şehrin varoşlarında kışlağa çekilmişken **Mehmed Paşa** âni bir baskınla **Ebubekir Paşa**'yı ordunun bütün ağırlıklarını orada bırakarak kaçıp Elbasan'a çekilmeye mecbur bıraktı.

"*Fransa İhtilâli sırasında bu memleketten kaçan hanedan âzası Avusturya'nın himâyesiyle Fransa'yı ihtilâlcilerden kurtararak ve tekrar krallık rejimi kurmak düşüncesiyle asker toplarken bu arada bir vasıta ile* ***Mahmud Paşa****'ya da başvurmuşlar, O da devlete danışmaya bile lüzum görmeden asker vermeği vadetmişti. Hâlbuki Osmanlı Devleti bu meselede itinalı bir tarafsızlık politikası takib ediyordu.* ***Mahmud Paşa****'nın bu hareketi tenkiline karar verilmesinin sebeplerinden biri iken monarşilere gösterdiği bu sempati dolayısıyla İspanya kıralının rica ve tavassutu üzerine kusurları afvedilip tekrar İşkodra sancağında bırakıldı (Mart 1795). Bu hâdiseden sonra* ***Mahmud Paşa*** *isyan eden Karadağlıları tenkil için İşkodra'dan çıkarak Podgoriça yoluyla Karadağ'a gitmiş, lâkin âsilerin kalabalığını görünce sancağına dönerek yanma yeter derecede kuvvet alıp tekrar yola koyulmuşsa da bir konak yerinde askerinden ayrı düştüğü sırada Karadağlılar gece vakti bulunduğu yeri basarak kendisini öldürmüşlerdir. İşkodra sancağı bunun üzerine, Ağabeysinin devlete olan ikibin kese vergi borcunun beşyüz kesesini peşin ve kalanını taksitle ödemek şartiyle,* ***İbrahim Paşa****'ya verildi (Temmuz1796).*"[342] **İbrahim Paşa** O'nun kardeşiydi.

Rumeli'deki eşkıya tenkili işinde pek başarılı olamayan **Hakkı Paşa** azledilerek yerine Begrad muhâfızı **Ali Paşa** tâyin oldu. Bu sırada Anadolu Beylerbeyi **Ali (Alo) Paşa** da bu tenkil

342 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh.2774 vd.

işi için Rumeli'ye gönderilmişti. **Hakkı Paşa** O'nun yerine Halep Vâliliği'ne tâyin edildi. Buraya giderken emrindeki askerlerin Söğüt Kasabası'nda konaklamasına mümânaat eden, halka kızarak sanki bir düşman askeriymiş gibi bura halkını mal, can ve ırz itibariyle şiddetli bir surette zulme mâruz bıraktığı için azledilerek İstanköy Adası'na sürüldü. Diğer taraftan **Ali (Alo) Paşa** da kendisine verilen tenkil işini başaramadığından o da üç ay sonra azlonularak eski vilâyeti olan Kütahya'ya gönderildi. Bütün bu olup bitenler yeni bir isyan için istim üzerinde bekleyen **Pazvandoğlu Osman Ağa**'yı cesâretlendirdi.

O, Rumeli'nin ünlü Kırcali âsileri ve bir kısım Bulgar haydudlarıyla Eflâk ve Belgrad'ı tehdide başladı. Nihâyet kanlı bir çarpışmadan sonra oraya gönderdiği "**Macar Ali**" isimli sergerde vasıtasıyla Niğbolu Kalesi'ni ele geçirerek Jistovi ve Rusçuk üzerinden Karadeniz'e kadar nüfuzunu genişletmeyi başardı. **Macar Ali** isimli sergerde burada pek çok kimseyi öldürüp ev, han, hamam ve câmii yakıp yıkarak birçok kimseyi öldürdü. Şehrin ileri gelenlerini de elleri bağlı olarak Vidin'e gönderdi. Bu sırada **Pazvandoğlu** İstanbul'a müracaat ederek kâh vezirilik istiyor ve kâh da Vidin'in devlete vermesi gereken verginin üç yüz kese azlatılmasını talep ediyordu. Tabiî bu taleplerin kabul edilmemesi de gitgide O'nu daha azgın bir şakî hâline getiriyordu. Diğer taraftan o kendisini yeniçeri sınıfına âid addettiğinden Nizam-ı Cedid aleyhinde bulunuyordu. Bu sebepleydi ki; yeniçeriler kendisini desteklemekte ve el altından O'nunla haberleşerek bu azgın şakıyi cesâretlenmdirmekteydiler.

Bu gelişmeler sonunda Niş ve Sofya'da kendisine tâbi oldu. Semendire ve Belgrad varoşlarını da ele geçirerek âdetâ burada müstakil bir hâle geldi. Etrafında toplanan âsi güruhu yüz elli bin kişiden fazlaydı. Kendine tâbi olmayanları en şiddetli bir şekilde cezalandırması üzerine yükselen feryadlar Bâb-ı Âli'ye ulaşınca Anadolu Beylerbeyi **Osman Paşa** ile Kaptan-ı

Deryâ **Küçük Hüseyin Paşa** O'nu tenkile memur edildi. Ayrıca Anadolu ve Rumeli âyânından da yardım istendi. Bir taraftan da Tuna üzerinden buraya gemiler sevk edildi. Serdar **Küçük Hüseyin Paşa** yüz yirmi bin kişlik bir kuvvetle Edirne'ye vardığında **Pazvandoğlu Osman Ağa** hükümetten bir kere daha afvını talep etti. Tabiatıyla bu talep reddedildi.

Osmanlı Ordusu gelip Vidin'i kuşattı. **Pazvandoğlu** şehirde kendisine iki yıl yetecek kadar erzak stoklamıştı.

Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı derya olması hasebiyle kara savaşlarında hiçbir tecrübesi yoktu. Bu sebeple Mayıs'ta başlayan Vidin kuşatması uzadıkça uzuyordu. **Pazvandoğlu** ikinci defa af talebinde bulundu ise de bu talep de reddedildi. Bir defasında Vidin'den huruç eden eşkıyâ **Osman Paşa** tarafından müdafaa edilen siperlere hücum etti. Bu duruma **Ali (Alo) Paşa** müdahale etmesi gerekirken seyirci kaldığı gibi yardıma gidenlere de engel olmasıyla burada büyük bir mağlubiyete uğranıldı. Bu mağlubiyet esnasında **Osman Paşa** şehid oldu. Müteâkiben **Küçük Hüseyin Paşa, Ali (Alo) Paşa**'ya bulunduğu yerde kışlamasını emrettiği hâlde O, geriye çekildi. **Küçük Hüseyin Paşa** buna önce sessiz kaldıysa da daha sonra kendisini idam ettirip kellesini İstanbul'a gönderdi.

Şehir dâhilinde on iki bin kişilik seçme bir kuvvet vardı. Bu sebeple **Pazvandoğlu** direnmeye devam ediyordu. Fakat elbette bu direnişin sonu yoktu. Ancak **Napolyon**'un Mısır'a saldırması O'nun için büyük bir şans oldu. Zira **Napolyon**'un bu hareketi üzerine devletin bu orduyu Mısır'da kullanmak üzere geriye çekmesiyle **Pazvandoğlu** kurtuldu. Ancak devletle baş edilemeyeceğini anladığından ordu çekilirken üçüncü defa af talebinde bulundu. Bu defa **Küçük Hüseyin Paşa** başaramadığı işi muslihâne bir sûrette hallü fasl edebilmek için O'na kefil oldu. Bu sûretle afvedilen **Pazvandoğlu Osman**'a Vidin muhâfızlığı yeniden tefviz olundu. Bununla beraber "***Kırk yıllık***

Yani, olur mu Kani?!" darb-ı meselini hatırlatacak bir sûrette **Pazvadanoğlu Osman Ağa** 1807 Yılı'nda ölünceye kadar devlete çeşitli gâileler çıkarmıştır ki; bütün bu hâdiseler Osmanlı Devleti'nin **III. Sultan Selim** zamanında dâhilî bünyesinin ne derecede huzursuz ve istikrarsız olduğunu göstermektedir.

bb. Anadolu'daki Şekavet Hâdiseleri

Rumeli'de bu hâdiseler olurken Anadolu da huzur içinde değildi. Burada da **Acemoğlu Ahmed** adında bir şaki türeyerek etrafı kasıp kavuruyordu. Bunun tenkiline artık Anadolu Beylerbeyi yapılmış olan **Ali Paşa** memur edilmişse de O burada Rumeli'de gösterdiği başarıları gerçekleştiremedi. Kış yaklaşmakta olduğundan emrindeki askerlerin çoğu dağılıp gitmişti. Bu sebeple kışlamak üzere Kütahya'ya çekildi. Bu defa eşkıyâyı temizlemek işi Karaman vâlisi **Abdullah Paşa**'ya verildi. O'nun yerine de **Ali Paşa** tâyin edildi. Fakat **Ali Paşa** Karaman vâliliğine gidemeden henüz Kütahya'da iken vefât etti. (1794) Bunun üzerine Karaman vâliliğine eski Çimen vâlisi **Ali Paşa** tâyin edildi.

Acemoğlu Ahmed'in uzun uğraşmalardan sonra tenkili O'nun faaliyet sahasında nüfuzlu bir âile olan Karaosmanoğulları'na havâle edildi. Eskiden Uşak Voyvodası olan **Acemoğlu Ahmed** burada yolsuzlukları görüldüğünden azledildiği için isyan etmişti. Devleti bir hayli uğraştırdıktan sonra Karaosmanoğulları'nın üzerine sevkettiği askerler tarafından Simav Kazası'nın Kepenez Köyü'nde yaklanarak öldürüldü. Kesik başı İstanbul'a gönderilmekle (Ocak 1795) Anadolu'daki bu şaki de bertaraf edilmiş oldu.

ğ. Napolyon Bonapart'ın Mısır'a Saldırması ve Burada Cereyân Eden Savaşlar

aa. Napolyon'un Mısır'a Saldırması

Evvelce anlatıldığı üzere Fransa'da ihtilâlden sonra ku-

rulan **"Drektuvar Hükümeti"**nin generallerinden biri olan **Napolyon Bonapart** 1797 Yılı'nda İtalya'nın kuzeyinde Avusturyalılar'ı yendikten sonra Roma'ya girerek Papalık Hükümeti'ne son verdiği gibi Papa'yı da esir edip Roma'ya götürmüştü. Sonradan Avusturyalılar'la anlaşarak Kampo-Farmiyo Andlaşmasıyla Venedik Cumhuriyeti'nin arâzisini paylaşıp bu devleti ortadan kaldırmışlardır. Osmanlılar'ın **"Cezâyir-i Seb'a"** dedikleri **"Yedi Yunan Adası"** ile Preveze sahilleri Fransa'nın işgali altına girmesiyle bu devlet Osmanlılar'la sınırdaş bir hâle gelmiş oluyordu.

Napolyon Bonapart zafer şenlikleriyle Fransa'ya döndükten sonra itibarı artmış ve kendisinden bir ihtilâl yapması ihtimali sebebiyle şüphelenilmeye başlanmıştı. Bu sırada O, **Drektuvar** Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olan **Tayelyran**'ı kendi hayallerine inandırarak 12 Nisan 1798 tarihinde **"Şark Ordusu Umum Kumandanlığı"** mevkiini elde edebilmişti. Peki neydi O'nun hayalleri?! Bunu bir Fransız tarihçisi olan **E. Driault**'dan dinleyelim:

*"Şark meselesinin kendi politikasının üss-ül esâsını (temelini) teşkil eylemiş olduğunu beyan etmek şüphesiz doğru olamaz. Çünkü **Napolyon** en ziyâde Almanya ve İtalya ile veyâhud İngiltere'ye karşı vukû bulacak muhârebe ile iştigâl etti. **Napolyon** kendi hasm-ı kavîsini bilhassa Şark'ta ele geçireceği fikir ve mülâhazasında bulunduğundan bu hasmını daima nazar-ı dikkatten dûr (uzak) tutmamaktaydı. Şark'ta tâkip eyleyeceği en garâbetnümâ (acâyip görünüşlü) ve fakat en âlî tasavvurat ve teşabbüsat-ı siyâsiyesini tertip ve tasnife ibtidâr etti (başladı). İlk muzafferiyatı müteâkip matmâ-ı nazarı (tamahkâr bakışı) Şark'a mün'atıf oldu. Avrupa'da İngilizler'i tâkip etti ve necm-i ikballerini (geleceklerine âid yıldızlarını) söndürdü. Bir aralık akdar-ı cihanı (cihan kıt'alarını) yed-i zapt ve teshirine (ele geçirip tesiri altına almaya) geçirmek hülyasına düştü.*

***Napolyon** için İstanbul bir merkez-i âlem idi. **Napolyon** kendisini Garp'da menfî (Batı'da sürgün) ve Asya fâtihlerinin*

neslinden add ve telâkki eyliyordu. İhraz-ı şan ve şeref (şan ve şeref elde etmek) için iki defa Şark'a geçti. Fakat her iki defasında da Mısır ve Rusya'dan geri döndü. ***İskender-i Kebir****'in eserine iktifa hususundaki, adem-i imkân (imkânsızlık) ihtimal ki;* ***Napolyon****'un en büyük kederlerinden birini teşkil ediyordu. İşte bu husus kendisinin âmâl ve makasıd-ı harisânesini (harisâne maksad ve emellerini) kısmen olsun izaha kifâyet eder.* ***Napolyon****'un tasavvuratı vehim ve hayâlat içinde sönmeyip hakikaten vücud bulmuş olsaydı iş bu târihte mahâret-i siyâsîyesinin en bergüzide (seçkin) âsârına (eserlerine) tesâdüf olunur idi. Mâmâfih Venedik Angotar, Kahire, Akkâ, Viyana, Moskova ile Dersaadet (İstanbul) ve Asya-yı Vusta (Ortadoğu) etrafında fakat dâima uzaklarda hayatının fâciaengiz (facia dolu) ve vekayiine (vak'larına) tesâdüf olunur."*[343]

İşte şahsiyyet ve emelleri böyle olan **Napolyon Bonapart** Tulon Limanı'nda kuvvetli bir donanma inşa ederken bu hazırlığın neresi için olduğunu hiç kimse bilmiyordu. Osmanlılar bu durumu öğrenince büyük bir endişeye kapıldılar. Bunun sebebi Fransa ile yürütmekte oldukları dostâne münâsebetler Venedik'in ortadan kaldırılmasıyla artık değişmiş bulunuyordu. Zira Venedik'ten devraldıkları Yunanlılar'ı Osmanlılar aleyhine tahrik etmekte bulundukları gibi bir de Fransız vatandaşı bir mûsevinin bütün İsrailoğulları'nı Filistin'e göçe dâvet ederek burada bir yahudi devletinin kurulması için gösterdikleri tarihteki ilk siyonist faaliyete müsamaha etmiş olmalarıydı.

Bu sebeple Paris'teki Osmanlı elçisi **Esseyyid Ali Efendi**'ye Fransızlar'ın hazırlıklarının neresi için olduğunu öğrenip devlete bildirmesi emredildi. **Esseyyid Ali Efendi** Fransız Hükümeti nezdinde bu meseleyi tahkik edince kendisine bu hazırlığın Osmanlılar'la hiçbir alâkası olmadığı yolunda garanti verildi. Fakat Fransızlar'ın daima ikiyüzlü davrandıklarını bilen Osmanlı Devlet ricali bu habere inanmayarak meseleyi câsus-

343 **E. Driault (Edvard Diriyol)**-Şark Meselesi, İstanbul 1328, sh.103 vd.

ları vasıtasıyla tahkik etmek yoluna gitti. Bu tahkikatın neticesi ve bir de Fransa'da yayınlanan bir gazetenin müphem ifadeli beyanlarıyla bu hazırlığın Mısır için olduğunu anladılar.

Reis-ül **Küttap Âtıf Efendi** Fransız maslahatgüzarı **Raffin'**i dâvet ederek kendisine bu hususdaki duyumlarını naklettikten sonra bunların doğru olup olmadığını sordu. Elçi Osmanlı Devleti'ne yalan söylemeyeceğini beyan ederek **Âtıf Efendi**'nin anlattıklarını kendisnin de duymuş olduğunu fakat bu duyumun hiçbir resmiyeti olmadığını beyan ettikten sonra şahsî fikri olarak bunun mümkün olabileceğini zira devletinin Mısır'la olan ticârî münâsebetlerinin çok ehemmiyetli olduğunu, bu münâsebetlerde Mısır'daki beylerin Fransız tüccarlarını zarara soktuğunu bu sebeple hükümetinin Osmanlılarla anlaşmış olarak Mısır'da sulh ve sükünu sağlayabileceğini bir ihtimal olarak ileri sürdü. Osmanlı Reis-ül Küttabı **Âtıf Efendi** bu ifadeye sinirlenerek Mısır beyleri haksızlık yapıyorlarsa bunları gidermenin Osmanlı Devleti'ne âid bir hak olduğunu bu işe Fransa'nın karışmasının kabul edilemeyeceğini bildirdi. Ayrıca Fransız tüccarlarının Mısır ümerasından şikâyetleri varsa bunun bir benzeri de Osmanlı tüccarlarının Fransızlar hakkında vârid olduğunu söyledi. Fransa'daki kıtlık dolayısıyla Marsilya'ya yiyecek satan Osmanlı tüccarlarının alacaklarının da bugüne kadar ödenmemiş bulunduğunu söyleyerek bu sebeple Osmanlılar da Marsilya'ya bir donanma ve asker sevk ederek elçinin düşünüp haklı gördüğü müdâheleye benzer bir müdâhelede bulunsalar Fransa'nın bunu kabul edip etmeyeceğini sordu. Tabiatıyla Fransız elçisi bu haklı itirazlara bir cevap veremedi.

Bunun üzerine bir Dîvan toplantısı yapılarak durum müzâkere edildi. Mısır'a denizden müdahalede ilk merhale olacak İskenderiye, Reşid ve Dimyat taraflarına lüzumlu istihkâmlar inşâ edilmesine karar verildi. Fakat böyle bir hareket hâlinde Osmanlılar'a birkaç kere tavır koymuş olan Mısır ümerâsının meseleyi yanlış anlamalarından çekinildiği için onlara durumu anlatmak üzere **Ahmed Edip Efendi**'nin Mısır'a gönderilmesi-

ne karar verildi. Fakat ne yazık ki; **Ahmed Edip Efendi** bu vazifeyi ifa etmeden **Napolyon Bonapart**'ın elli harp ve dört yüz elli nakliye gemisiyle onlara bindirdiği **Cevdet Paşa**'ya nazaran altmış bin kişilk bir ordu ile Tulon Limanı'ndan 19 Mayıs 1799 tarihinde hareket ettiği öğrenildi.

Bu sırada İstanbul'da bulunan Fransızlar, Fransız donanmasının da İstanbul'a gelerek Osmanlı Donanması ile birleşip Kardeniz'e çıkacağını ve müştereken Kırım'ın Ruslar'dan geri alınacağını iddia etmekteydiler. Bu asılsız şayia hiç şüphesiz tâlimatla yapılmış bir yalandan ibâretti. Osmanlı Devleti'nin Fransızlar'ın girştiği bu hareketin aynı zamanda İngilizler aleyhine olacağını zira Avrupa'da İngilizler'le savaşmakta olan Fransızlar'ın İngilizler'in Hindistan'ın yolu üzerindeki Mısır'a yerleşmelerinin İngilizler'i de tedirgin edeceğini düşünerek bu durumda gereken ikazı yapması için Londra'daki Tük elçisi bulunan **İsmail Ferruh Efendi**'ye yazıldı. Ancak ne yazık ki; hem bu hususta ve hem de Mısır'da gerekli tedbirlerin alınmasında bir hayli geç kalınmıştı. Zira **Edip Efendi** henüz Mısır'a varmadan Fransızlar'ın İskenderiye'ye tarruzları gerçekleşti.

Ancak bundan önce İngilizler de aynı istihbaratı elde ettiklerinden Fransız donanmasının Tulon Limanı'ndan hareketi üzerine on dört büyük gemiden mürekkep bir İngiliz donanmasıyla **Bonapart**'ı tâkibe koyuldular. **Bonapart** ise önce Malta Adası'nı ele geçirdi ve burada esir olan bir kısım müslümanı güya kurtarak serbest bıraktı. Bunları memleketlerine iâde ederken gittikleri yerde esâretten **Napolyon** tarafından kurtarıldıklarını anlatmalarını sıkı sıkıya tembihledi. Bunnla işgal etmek istediği İslâm topraklarında iyi bir intiba uyandırmak istiyordu. Bu sırada İngiliz donanması Akdeniz'de Fransız donamasını arıyordu. Osmanlılar bu gemilere uğradıkları her limanda su ve yiyecek verilmesi tâlimatını verdiler.

Malta Adası'nın Fransız donanması tarafından ele geçirilmesi İngilizler'i daha da rahatsız etti. Fransızlar buradaki kadim fitne ocağı **Sen Jean** şövalyelerini ortadan kaldırmaları Os-

manlılar'ın hoşuna gitmişse de o donanmanın Mısır'a tecâvüz ihtimâli tedirginlik yaratmakta devam ediyordu. İngiliz Donaması 27 Haziran 1798 tarihinde Fransızlar'dan evvel İskenderiye Limanı'na geldi. Bir adamlarını karaya çıkararak buradaki gümrükçü **Seyyid Kerim Efendi**'ye şu teklifte bulundular:

"*-Fransızlar muazzam bir donanma ile denize açıldılar. Günlerdir Akdeniz'de onları arıyoruz. Nerede oldukları bilinmiyor. Lâkin buralara gelmek istediklerini biliyoruz. Şayet gelirlerse siz onları def etmeye muktedir olamzsınız. Biz size yardım etmek istiyoruz.*"

Seyyid Kerim Efendi İngizler'in bu sözlerine inanmadı. Bunu bir hile addetti ve oldukça sert karşılık verdi. Bunun üzerine İngilizler:

"- *Mademki; siz bizim dostâne ikazımızı anlamak istemiyorsunuz. Biz bu müşterek düşmanı açıkta bekleyeceğiz. Sizden tek isteğimiz bize su ve yiyecek vermenizdir.*" dediler. **Seyyid Kerim Efendi** bu teklifi de reddederek:

"- *Burası Osmanlı toprağıdır. Burada sizin de Fransızlar'ın da bir işi yok. Kendi işinize bakınız.*" dedi.

Bu karşı koyuş üzerine İngiliz donanması Fransızlar'ı aramak üzere geriye çekildi. Mısır'daki ümeranın en nüfuzlusu olan **Murad Bey**'in yakını olan **Seyyid Kerim Efendi** bu durumu kendisine bildirerek O'ndan İskenderiye'ye ihtiyaten bir miktar asker göndermesini istedi. **Murad Bey** bu talebe aldırış etmedi. Kölemen beyleri Fransız hazırlığından haberdar olmadıkları gibi gelirlerse onları kolayca tepeleyebileceklerini sandılar. Lâkin aradan çok geçmeden 25 Haziran1798 tarihinde Malta Adası'nı zapteden Fransız donanması buradan hareketle 2 Temmuz 1798 tarihinde İskenderiye Limanı'na gelip demirledi. Burada Osmanlılar'ın elli sekiz topla mücehhez bir tek gemisi vardı. Bu geminin kumandanı **İdris Bey** yardımcısı **Ümid Bey**'i Fransız donanmasına göndererek buraya geliş sebeplerini sordurdu. **Napolyon Bonapart, Ümid Bey**'e şu karşılığı verdi:

"- Bizim kimseye zararımız yoktur. Düşmanımız olan

İngilizler Hindistan'a yerleşmiş bulunduklarından orayı kurtamaya gidiyoruz. Bütün Dünyâ ile düşman olsam Osmanlılar'a düşman olmam. Onlara dostum. Lâkin geminizden bize ateş açarsanız bizim bu kalabalık donanmanızla başa çıkmanız asla mümkün değildir." Bunun üzerine **İdris Bey** Fransız donanmasına karşı bir harekette bulunmaktan vazgeçti. Gümrükçü **Kerim Bey** ise bu durumdan **Murad Bey** vesair Mısır ümerâsına üst üste feryadçılar gönderdiyse de aldırış eden olmadı. Hâlbuki kalede sâdece sekiz yüz kişi vardı.

Napolyon Bonapart İskenderiye'ye varır varmaz buradaki Fransız konsolusunu celb ederek O'ndam İngiliz donanmasını kısa bir müddet önce buradan ayrıldığını öğrendi. Bu sebeple onlar yetişmeden acele bir sûrette karaya asker çıkarmak istedi. Konsolos kaledekilerin karşı kaymaya hazırlandıklarını söyleyince bundan vazgeçerek İskenderiye Limanı'nın yakınındaki Merabit Koyu'nda karaya beş bin kadar asker çıkardı. Bu kuvvetle şafak sökerken İskenderiye önlerine geldi.

Osmanlıların eline geçtiğinden beri burası hiçbir tecâvüze mâruz kalmadığından kalesi ihmal edilmişti. Bu sûretle zaten ellerinde fazla savaş malzemesi bulunmayan kale müdâfîleri mağlup edilerek Fransız askerleri şehre dâhil olmuşsa da burada şiddetli sokak çarpışmalarıyla pek çok zâyiat verdiler. Hatta meşhur Fransız generali **Kleber** bu çarpışmalarda ağır bir sûrette yaralandı. Hatta **Napolyon** bile az kalsın öldürülüyodu. Atılan bir kurşun O'nun çizmesini sıyırarak geçmişti. Nihâyet gayet azlık olan müdâfîlerin çoğu öldürüldükten sonra kalanlar müzâkere talep ettiler. General **Bonapart** bunlara şu aldatıcı sözleri söyledi:

"*-Ben yurdunuzu yağmalamağa veyahud Osmanlı Devleti'nin elinden almağa gelmedim. Maksadım, memleketi kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve Fransızlar'a ettikleri hakaretlerin intikamını almaktır.*» diyor ve memurların değiştirilmeyeceğini, câmi ve mescidlerin eskisi gibi açık olacağını, herkesin ibâdetinde serbest bulunacağını; kimsenin canına ve

malına zarar gelmeyeceğini taahhüd ediyordu. Bu şartlarla anlaşma yapıldı ve İskenderiye Fransızlar'a teslim edildi. ***Napolyon****, kaleye Fransız bayrağı çekerek herkesin işiyle gücüyle uğraşmasını, göğsüne mavi-kırmızı-beyaz kokard takıp silâhlarını teslim etmesini bildirdi.*

Bonapart*'ın gâyesi, kölemenlerin nüfuzunu kırıp Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kurmak bahânesiyle Mısır'ı istilâ etmek, sonra Osmanlı Devleti'ne başka tâvizler tanıyarak karşılığında Mısır'ın Fransa'ya terkini mümkün kılmaktı. Askerlerine, halkın can, mal ve ırzına el uzatmamalarını iyice tembih ettikten sonra Arapça olarak kaleme aldırdığı bir beyannâmeyi bastırıp Mısır'ın her tarafına dağıttı. Bunda, şöyle diyordu:*

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah'tan başka tapacak yoktur ve O'nun evlâdı ve ortağı, yoktur.

Hürriyet ve eşitlik esasına dayanan Fransa Cumhuriyeti tarafından serasker ve büyük kumandan olan ***Bonapart*** *bütün Mısır ahâlisine beyan eder ki, uzun zamandan beri Mısır'a musallat olmuş olan beyler Fransız Milleti'ne zillet ve hakaret muâmelesi ve tüccarlarına eziyet hadden aşırı muâmele, zulüm ve gadr etmektedirler. Şimdi onların sonu gelmiştir. Ne yazık ki, bunca zamandan beri Abaza ve Çerkes memleketlerinden getirilmiş olan bu kölemenler bütün Dünyâ'da misli bulunmayan iklimlerin, en güzeli Mısır'ı fesada veregelmişlerdir ve her şeye kaadir olan Allah'ın irâdesi ise onların mülk ve devletlerinin suna ermesiyle ilgilenmiştir. Ey Mısırlılar, benim bu tarafa sadece sizin dininizi ortadan kaldırmak maksadiyle gelmiş olduğumu telkin ediyorlar. Bu, açık bir yalandır. Bunu doğru olarak kabul etmeyiniz ve iftira edenlere deyiniz ki; benim bu taraflara gelişim ancak sizin hakkınızı zâlimlerden alıvermek içindir. Ben kölemenlerden daha fazla Allah'a ibadet ve peygamberi* ***Muhammed*** *(A.S.)'e ve Kur'ân-ı Kerime hürmet ederim. Yine onlara deyiniz ki, Allah indinde herkes eşit olup birini diğerinden ayıran ancak akıl, fazilet ve ilim iken, kölemenlerin akla, fazilete ve ilme dâir ne sermâyeleri vardır ki; onları öbür-*

lerinden ayırıp en âlâ şeylerin inhisarını onlara versin? Nerde münbit toprak, güzel atlar, âlâ konaklar, dilber câriyeler varsa onlara mahsustur. Eğer Mısır onların malikânesi ise, Allah'ın bu hususta kendilerine yazdığı belgeyi bize göstersinler. Lâkin Cenâb-ı Hak esirgeyici ve âdildir. Bundan sonra büyük memuriyetlere yükselmede kimse istisna edilmiyecektir. Ve işleri akıllı, faziletli ve bilgili kimseler idâre edecektir. Bununla bütün halkın işi düzelir.

Eskiden Mısır'da büyük şehirler, geniş limanlar vardı. Ticaret çoktu, bunları hep kölemenler ortadan kaldırmışlardır. Ey kadılar, şeyhler, imamlar, çorbacılar ve beldeler âyânı, cemaatlerinize ve neferlerinize şunu söyleyin ki, Fransızlar halis müslümanlardan sayılırlar. Bunun isbatı da şudur:

Fransızlar Hıristiyanlar'ı Müslümanlar'la daima savaşa kışkırtan papanın taht kurduğu kızıl elmaya varıp tahrip etmişlerdir. Sonra Malta Adası'nı alarak müslümanlarla savaşı vazgeçilmez ve herkesin yapması gereken bir din borcu sayan şövalyeleri oradan kovup uzaklaştırdılar. Bunlarla beraber hâlen İslâm padişahı, Fransızlar'ın hâlis dostu olup düşmanına düşmandırlar. Kölemenlerse bilâkis sultanın emrine uymıyarak ona itaatten çekindiler ve asla baş eğmediler. Meğerki, kendi tamaları için olsun, ne mutlu, ne mutlu bizimle vakit geçirmeden ittifak eden Mısır ahâlisine ki, kendileri refaha kavuşacak ve mertebeleri yükselecektir. Yine ne mutlu şu kimselere ki, savaşan tarafları tutmayıp kendi evlerinde oturdular. Bizi gereği gibi anladıkları zaman yanımıza koşup geleceklerdir. Lâkin vah şunlara ki; kölemenlerle birleşip bizimle savaşta onlara yardım ederler. Onlar, kurtuluş yolunu bulamayarak vücudları âlem sahifesinden silinecektir.

***Bonapart**, sonra şunları bildiriyordu:*

1. Fransız askeri bir yerden geçerken oraya üç saat uzaklıkta bulunan bütün köyler cumhuriyet ordusu kumandanına içlerinden bir kaç kişi gönderip itaatlerini bildirecek ve Fransız bandırası çekeceklerdir.

2. Fransızlar'a mukavemet ve müdafaada bulunan köy tamamen yakılacaktır.

3. Fransa'ya itaat eden köyün, Fransız bandırası çekmesi şarttır. Bunun gibi, dostumuz olan İslâm padişahının sancağını da beraber çekeceklerdir.

4. Her yerin ileri gelenleri kölemenlerin bütün erzak, ev ve mülklerini mühürleyip bir şeyinin ziyan olmamasına dikkat edeceklerdir.

5. Şeyhler, kadılar ve imamlar herkes kendi işiyle uğraşıp ahali evlerinde rahatta olsunlar. Memleketin âdeti üzere câmilerde namazlar kılınıp herkes birden kölemen satvetinin yıkılmasından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın nimetine şükür ve dua etsinler ve yüksek sesle Osmanlı Devleti'nin ve Fransız askerinin kudretinin devamına dua ve kölemenlere lânet eylesinler."[344]

Napolyon bu beyannâme ile Mısırlılar'ın kurtarıcısı (!..), Padişah dostu (!...) Kölemenler'in düşmanı ve İslâm Dini'nin hâmisi görünerek halkı aldatıp işgalini kolaylaştırmak istemekteydi ki; aslında bu durum tam bir sahtekârlık vesikasıydı.

bb. Kahire'nin Zabtı ve Bu Maksadla İcrâ Edilen Savaşlar

Napolyon asıl hedefi olan Kahire'ye yürümeden önce ele geçirdiği İskenderiye'de bazı idârî düzenlemeler yaptı. Şehrin ileri gelenlerinden bir meclis teşkil ederek belediye hizmetlerini onlara havâle etti. Bütün memurları yerinde bırakmakla beraber sâdece vergi işi için Fransızları vazifelendirdi. Bazı Fransız mühendislerini de kalenin tamirine memur etti. Bir iddiaya göre de buradan ayrılmadan önce bazı Arap aşiret reislerine imtiyazlar bahşederek onlarla anlaştı. Kendilerinden Kahire'ye yürüyüşü esnasında tecâvüzde bulunmamak taahhüdüne ilâveten bir de gerektiğinde onlardan askerî yardımda bulunmak sözünü aldı.[345]

344 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 2780

345 **E. Ziya Kara Karal**-Fransa ve Mısır Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802) İstanbul 1938, sh. 72 vd.

İskenderiye'de yaralanmış olan General **Kleber** kumandasında üç bin askeri burada bırakarak Kahire istikametinde harekete geçmeden yâni *"İskenderiye'den ayrılmadan önce İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarına ve Kahire'de bulunan Mısır vâlisi **Bekir Paşa**'ya birer mektup gönderdi. Osmanlı idâresinin dinî vasıflarına her icraatında çok dikkat eden ve Osmanlı kanunlarına göre silâh taşımayan ve askerlik yapmayan ulemâ zümresinin izzeti nefislerini okşayan **Napolyon** arkasında daima emniyet edilir bir zümre bulundurmaya çalışıyordu. İstanbul'da Fransız maslâhatgüzarına yazdığı mektupta Mısır seferinden iki hedefinin bulunduğunu, bunlardan birincisinin Fransız ticâretine güçlük çıkaran beyleri cezalandırmak, ikincisinin de İngilizler'in ticaretine mâni olmak olduğunun söylüyor, Bâb-ı Âli'nin hâkimiyetini tanımayan kimselerin cezâlandırılmasından memnunluk duyulacağını, dolayısıyla kendilerine karşı savaşa girişilmeyeceğini ümid ettiğini, bu hususların Bâb-ı Âliye böylece bildirilmesini emrediyordu.*

***Bekir Paşa**'ya yazdığı mektupta da **Bekir Paşa**'nın güçsüz ve kuvvetsiz olarak kölemenlerin elinde kaldığını Fransa Cumhuriyeti'nin ise bu âsileri cezalandırmak için ordu gönderdiğini dolayısyla kendisinin Mısır'a gelmesinden memnunluk duyulması gerektiğini yazıyordu."* [346]

Ayrıca İskenderiye Limanı pek sığ olduğundan İngilizler'in tecâvüzlerin korktuğu için donanmasının emrindeki generallerin muhâlefetine rağmen Ebukır'da beklemesini emretti. Bu donanmasının sandallarından bir nehir filosu teşkil etti. Asker ve cephâne bunlarla Râşid'e oradan da Rahmaniye'ye varacak ve burada asıl ordunun gelişini bekleyecekti. Bütün bu hazırlıklardan sonra **Napolyon** 6 Temmuz tarihinde Kahire'yi zaptetmek için İskenderiye'den yola çıktı. Fakat O'nun Demenhor Çölü'nü geçmesi gerekiyordu. Aşağıda anlatılacağı üzere bu kolay olmayacaktır.

İskenderiye'nin mâruz kaldığı bu işgal keyfiyeti Kahire'de

346 **E. Ziya Karal**-a.g.e. sh. 78

haber alınınca Bütün Kölemen beyleri Mısır vâlisi **Ebubekir Paşa**'nın riyâseti altında alınması gerekli tedbirleri görüşmek üzere toplandılar. Kölemen beylerinin en nüfuzlularından bir olan **Murad Bey**, Osmanlı Devletince sevilmediğini bildiği için bu toplantıda sûizanda bulunarak Fransızlar'ın giriştikleri bu hareketin Osmanlı Devleti'nin izni ile olduğunu iddiâ etti. O'na göre bu devlet kendisini bizzat hizaya getiremeyince bu iş için Fransızlar'ı kullanmaya teşebbüs etmiş bulunuyordu. Osmanlı vâlisinin önünde söylenen bu nâhak sözlere **Bekir Paşa**'nın sükûnetle mukabele ederek şimdi böyle şeyleri konuşmanın yakışıksız olduğu yolunda O'nu ikaz etmesinden sonra sonra birlikte mertçe düşmana karşı durmak zamanı olduğuna ikna edebildi.

Bundan sonra Kahire'deki Fransız konsoloshânesi mensuplarıyla Fransız tüccarları tevkif ve hapsedildi. **Ebubekir Bey**'in Kahire'de kalmasına toplacak kuvvetlerle **Murad Bey**'in Fransızlar'ın üstüne gitmesine karar verilerek sefer hazılığına başlanıldı. Fakat öteden beri mütegallibe durumunda olan Kölemen beyleri bu işin masraflarını deruhte etmekten çekinerek bütün masrafı halka yüklediler. Bu sebeple onlara karşı burada duyulmakta olan nefret bir kat daha arttı.

Fransız donanması İskenderiye'ye geldiği sırada burada bulunan bir rum gemisi sür'atle kaçıp durumun Bâb-ı Âlice öğrenilmesini sağladı. 17 Temmuz tarihinde bu haberi alan Bâb-ı Âli o sırada elindeki kuvvetlerin çoğunu Vidin'deki âsi **Pazvandoğlu**'na karşı kullanmaktaydı. Evvelce ifade edilmiş olunduğu gibi Mısır gâilesinin ehemmiyetine binâen **Pazvandoğlu** ile anlaşılarak bu ordu geriye çağrıldı. Ayrıca Garp Ocakları denilen Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilâyetlerine mensup olup korsanlıkla iştigal etmekte olan şahıslara mevcud gemileriyle gelip Fransızlar'la savaşmaları emri verildi. Bu sırada idi ki; Fransız maslahatgüzarı **Napolyon**'dan aldığı mektup üzerine Bâb-ı Âliyi yukarıda izah edildiği üzer teskin ve aldatmaya çalıştıysa da artık O'nun sözünü dinleyecek bir kimse kalmamıştı.

Osmanlı Devleti Fransa'nın rakiplerine başvurarak on-

lardan bu Fransız tecâvüzüne karşı yardımı düşündü. O günkü Fransa'nın iki büyük rakibi olan Rusya ve İngiltere ile ittifak çâreleri arandı. İstanbul'daki İngiliz elçisi dâvet edilerek O'nunla vâki görüşmelerden sonra 28 Temmuz 1798 tarihinde bu devletle Fransızlar'a karşı birlikte hareket etmek üzere bir ittifak imzalandı.

Diğer taraftan Kahire'deki umerâ **Napolyon**'a karşı savaş hazırlıklarını tamamlayarak ortaya on beş bini kölemen on bini de yeniçerilerden ibâret olmak üzere yirmi beş bin kişik bir ordu hazır edildi. Bunun kumandanlığına tâyin edilen **Murad Bey** Avrupa ordularındaki gelişmeyi bilmedeğinden Fransızları süvârilerinin atları altında çiğneyip geçeceğini sanıyordu. Çünkü O kölemen kuvvetlerinin cesâret ve mahâretlerine güveniyordu.

Bu sırada Ezher ulemâsından da bu savaş için bir fetvâ alındı. Alınan fetvada Mısır'ın Haremeyn-üş Şerifeyn'in kapısı olduğu bildirilerek burayı korumanın bir **"gaza-yı ekber"** olduğu belirtiliyordu. Hâlbuki toplanan ordu mensuplarının çoğu hatta kumandanları bile daha önce ciddi bir savaşta bulunmamaş oldukları cihetle oldukça tecrübesizdiler.

Fransızlar Kahire'ye ulaşmak için geçmek mecburiyetinde bulundukları Demenhor Çölü'nün güçlüklerini bilmiyorlardı. Bu çölü geçerken şiddetli hararet sebebiyle büyük telefât verdiler. O derecede ki; bazı askerler susuzluktan çıldıracak dereceye gelip intihar etmiş oldukları bile rivâyet edilmektedir. Bir taraftan çöl sıkıntısı diğer taraftan da **Murad Bey**'in taarruzları sebebiyle pek çok zâiyat vermiş olmarına rağmen bu çölü dört günde aşarak Nil Nehri'nin kenarına ulaştılar. Bu sırada buraya varan öncü kuvvetlere **Murad Bey** emrindeki süvâriler hücum ettilerse de Fransızlar'ın misket ateşlerine dayanamayarak geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Bununla beraber kölemenlerin kalabalık bir orduları bulunduğunu fark edince burada toplanıp hücuma hazılandılar. Lâkin hazırladıkları ince donanma henüz buraya gelmediğinden Rahmaniye'de üç gün kadar bu filoyu beklemek mecburiyetinde kaldılar. Çünkü

askerî mühimmat onlara bu filo ile ulaşacaktı. 13 Temmuz'da beklenen ince donanmanın gelmesi üzerine Fransız ordusu nehir boyunca hareket etti.

Fakat burada **Murad Bey**'in hazırladığı sandallarla karşılaşarak savaşmaya mecbur kaldılar. Bu savaş devam ederken oraya yetişen **Napolyon** top atışlarıyla bu savaşa müdâhil oldu. **Murad Bey**'in askerleri dört nala Fransız ordusu üzerine saldırarak ateş menziline kadar girdikten sonra ellerindeki yegâne ateşli silâh olan tabancaları ile ateş ediyorlardı. Aradaki mesafe daha da azalınca kılıçlarını çektilerse de Fransızlar'ın top ateşleriyle çoğu şehid oldu. Biraz daha ilerleyince Fransız süngüleriyle karşılaştılar. İşte tam bu sırada **Murad Bey**'in cephâne dolu bir sandalı Fransızlar tarafından atılan bir gülle ile ateş alıp patladı. Böylece ortaya çıkan yangın civardaki sandallara da sirayet etmesiyle onlardaki askerlerin çoğu parçalanıp havaya uçtular. Bu duruma şiddetle üzülen **Murad Bey** iki tarafın silâhlı gücünün denk olmadığını anlayarak bütün ağırlıklarını bırakarak canını kurtarmak üzere kaçmak mecburiyetinde kaldı.

cc. Ehramlar Savaşı

Murad Bey'in 13 Temmuz'da Rahmaniye'de mâruz kaldığı mağlubiyet Kahire'de telâşa sebep oldu. Buranın müdafaasıyla vazilendirilmiş olan diğer bir kölemen reisi **İbrahim Bey** şehrin etrafında siperler kazdırmaya başladı. Şehirdeki eli silâh tutan herkesi de müdafaaya katılmaya dâvet etti. Bu sırada **Murad Bey** de elinde kalan askerlerle bu müdafaa hatlarına ulaşarak siper kazılmasına katıldı. Şehrin müdafaası için bu hazırlıklar yapılırken bir kısım kölemen ileri gelenleri hapsedilmiş bulunan Fransız tüccarlarıyla yerli hıristiyanları tazyik ederek mallarını gasp etmeye karşı koyanları ise öldürmeye başlamışlardı. Vâli **Ebubekir Paşa** Kahire'deki hıristiyanların umûmî bir katliâma mâruz kalmasını güçlükle önleyebildi. Bir taraftan da kölemen beyleri konaklarındaki para ve değerli eşyalarını bazı fakir ahbaplarının evlerine kaçırıp saklamaya çalışıyorlardı ki; bu

durumda halktaki korku ve endişeyi artırmaktaydı.

Düşmanın şehre ne taraftan hücum edeceği bilenemediği için **Murad Bey** orudusuyla Nil Nehri ile Ehramlar arasında mevzilenmişti. **İbrahim Bey** ise Nil'in karşı tarafında yer almıştı. Böylece müdâfî kuvvetler ikiye bölünmüş oluyordu. Bu vahim bir hataydı. Üstelik **İbrahim Bey**'in etrafında toplananların çoğu çöl bedevisiyle fellâhlardan mürekkepti. Bunların asıl maksadlarını ortadaki karışıklardan istifade ile mal yığmaktan ibâretti. Hiçbir askerî tecrübeleri yoktu. Çoğu ellerine verilen silâhları bile kullanmaktan âcizdiler. **Napolyon** 23 Temmuz tarihinde Cesr-i Esved'de geldi. Buradan Ehramlar görünüyordu. Buradaki Fransız ordusuna **Napolyon** şecaatlendirici bir konuşma yaptı ve:

"- *İşte Mısır fâtihleriyle yüz yüze savaşacaksınız. Unutmayınız ki; şu Ehramlar'ın tepesinden kırk yüz yıl size bakıyor.*" dedi.

Bu konuşmadan sonra ordusuna ileri hareket emri verdi. **İbrahim Bey**'in mevzilere yerleştirdiği topların arabası olmadığını görünce buradaki piyadenin siperlerden ayrılmayacağını fark ettiğinden evveliyetle bunlar üzerine yürüdü. Bunu gören **Murad Bey** siperlere saldıran Fransız askerlerine karşı hareket geçtiyse de burada da aynen Rahmaniye'de olduğu gibi seri ve sert bir düşman topçu ateşi yüzünden geri çekilmeye mecbur kaldı. Defterdar **Eyüp Bey** kumandasında kölemen askerlerinin en seçkinleriyle yapılan bir karşı taarruzla birçok Fransız askeri öldürüldüyse de onların da yoğun topçu ateşi sebebiyle çoğu şehid oldu. Nil'in karşı sahilindeki askerler buraya yardıma teşebbüs ettilerse de kayık az, rüzgâr şiddetliydi. Bu sebeple göz gözü görmez bir sûretteki kum fırtınası yüzünden başarılı olamadılar. Fransızlar tarafından kimi askeri öldürülüp kimi de nehre döküldüğü gibi bunların bir kısmı da esir düştü. Böylece yardım alamayan siperlere saldıran Fransız askerleri siperdekileri bir müddet sonra toplarını bırakıp kaçmaya mecbur etti. Bundan sonra **Napolyon** top ateşini **İbrahim Bey** ve **Ebubekir**

Paşa'nın bulunduğu tarafa tevcih etti. Bu kesif ateş neticesinde onların emrindeki askerlerin de çekip gitmesiyle **Ebubekir Paşa** ve **İbrahim Bey** Âdilya'ya çekilmek mecburiyetinde kaldı.

Bu sûretle önü açılan **Napolyon** sür'atle Kahire'ye doğru ilerledi. Şimdiye kadar hiç işgal yüzü görmemiş olan şehir halkı çöllere dağıldığı gibi fellâhlar da bağıra bağıra kaçıyorlardı. Çöl arapları ise bu fırsatı kaçırmayarak onları soymakta kusur etmediler.

Bu durumda Kahire'deki ileri gelenler Ezher'de toplanarak **Bonapart**'a eman talebiyle mektubu gönderdiler. **Napolyon** buna verdiği cevapta halkı aldatıcı eski sözlerini tekrarladıktan sonra Fransızlar'a burada zulmetmiş olup da kaçan Kölemen beylerini yakalamak için Mısır'ı tarayacağını halka hiçbir zararı olmayacağını, herkesin işiyle gücüyle meşgul olmasını bildirdi. Bu sırada bu faciaya sebep olduğu düşüncesiyle halktan bazı kimseler kölemen beylerinin konaklarına tecâvüzle ne bulduларsa yağmaladılar. Bu konakların sahipleri ise çoktan Mısır'dan kaçmış oldukları için cezalandırılmaktan kurtuldular. Fransız Ordusu'na halkın malına ve canına dokunmaması emredilmişti. Bundan tek istisna **Çerkes Bey**leri'nin konaklarıydı. Onlar da kaçan beylerin hanımlarını sıkıştırarak bu evlerde önceki yağmadan bakiye kalan ne varsa zaptettiler.

Napolyon Bonapart Özbekiye semtindeki **Elfî Mehmed Bey**'in konağına yerleşti. Burada Mısır halkına müslüman hıristiyan ayırt etmeden beş yüz bin riyal vergi tarh etmekle işe başladı. Sonra darphâneye emir vererek **III. Selim** adına para bastırdı. Bu da halkı ve Osmanlı Devleti'ni kendisi hakkında farklı düşünmeye sevk etmek için başvurduğu bir taktikti. Bundan sonra kaçan **İbrahim Bey** üzerine bir kısım kuvvet sevk ettiyse de bunlar **İbrahim Bey** tarafından mağlup edildiler. **Napolyon**'un takibinden kurtulmak için **İbrahim Bey** ve beraberindeki **Ebubekir Paşa** bundan sonra Şam'a çekildiler. **Napolyon, Murad Bey**'e de bir haber göndererek Fransaya tâbi olması şartıyla **Said** tarafında bir hükümet kurması teklifinde

bulundu. **Murad Bey** bu teklifi reddettiği gibi kendisine mukabeleten Kahire'den çekilip gitmesi karşılığında on bin altın yol parası vereceği karşılığında bulundu ki; **Napolyon** bunu bir küstahlık sayarak **Murad Bey** üzerine asker gönderdi. Lâkin bunlar da **Murad Bey**'i yakalayıp mağlup etmeyi başaramdılar.

çç. Ebukır (Ebuhur) Deniz Savaşı ve Fransızlar'ın Yenilmesi

Evvelce ifade edilmiş olduğu üzere Franzılar'ın Mısır'a tecâvüzleri karşısında O'nun düşmanlarından yardım görebileceğini düşünen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile ittifak arayışına girmiş ve bunun neticesi olarak ilk defa 28 Temmuz 1798 tarihinde İngilizler'le bir ittifak imzalamıştı. Bu sebeple amiral **Nelson** kumandasında yola çıkarılan İngiliz Donanması güzergâhta bir müddet Fransılar'ın müttefiki olan İspanya donanmasını ablukaya aldıktan sonra yoluna devamla Fransız donanmasını aramaya başlamıştı. Lâkin O'nu yakalayamadığına dair evvelce kısa bir izahatta bulunmuştuk. Onlar ilk olarak **Napolyon**'dan evvel İskenderiye'ye gelmişler fakat bura halkının müzâheretini temin edemediklerinden tekrar Akdeniz'e açılmışlardı. Bu defa **Napolyon**'un İskenderi'yi zaptedip Kahire'ye hücuma geçtiğini öğrenince tekrar oraya geldiler. Fransız Donanması'nın Ebukır Limanı'nda demirlerdiğini öğrenince 1 Ağustos 1798 tarihinde oraya gelerek O'nunla çarpışmaya başladılar. Fransız amirali **Brues** tedbirsiz yakalanmıştı. Gemisindeki asker ve mühimmatı karaya çıkarmış bulunduğundan İngilizlerle savaşacak gücü yoktu. Nitekim üç saat süren şiddetli bir mücadeleden sonra Fransız donanması burada müdhiş bir hezimete uğradı. Dokuz Fransız gemisi İngilizler tarafından zaptedildi. Yüz seksen topu bulunan amiral gemileri de yakıldı. Diğer bir gemileri ise karaya vurarak infilâk ettiği gibi pek çok gemileri de batırıldı. Bu feci mağlubiyetten sâdece iki kalyon ile iki bombu ve iki korvet kaçarak kurtulabilmiştir. İngiliz donan-

ması ise bir iki hasarla büyük bir zafer kazandı.[347]

Üstelik bu savaşta iki tarafın gemi sayıları da birbirine eşitti. Buna rağmen Fransızlar burada müdhiş bir hezimete uğradıkları gibi gemi personelinin çoğu da İngilizler'e esir düştü.

Fransız Donanması'nın Ebukır'da bu sûretle İngilizler tarafından mahvedilmiş bulunması **Napolyon**'u çok müşkil bir duruma soktu. Zira anavatanıyla ittisal imkânı kalmamış oluyordu ki; bunun bedelini çok kısa bir müddet sonra ödemeye mecbur kalmış olduğu ileride anlatılcaktır.

Diğer taraftan Fransız donanmasının Ebukır'da mahvedilmiş olmasından büyük bir memnunluk duyan **III. Sultan Selim** İngiliz amirali **Nelson**'a elmaslı bir sorguç ile bazı kıymetli hediyeler göndererek O'nu tebrik etmiştir.

dd. Kahire İsyanı ve Neticeleri

Donanmasının İngilizler tarafından mahvedilmesi **Napolyon**'un Mısır'da âdeta hapiste kalmış gibi bir duruma düşürmüş oluyordu. Anavatandan ikmal alamayacağı gibi ricat imkânı da ortadan kalkmış bulunduğundan O'nun için tek çâre halka kendisini sevdirmekti. Mısır'da tutunabilmesinin öteden beri ileri sürdüğü yalanlara yenilerini eklemek sûretiyle mümkün olabileceğini düşünerek âdeta müslüman olmuş gibi bir tavır takındı. Başına sarık sarıp arap kıyâfetiyle peygamberin velâdeti sene-i devriyeriyesinde okutulan mevlide iştirak etti. Bundan dolayı olmalıdır ki; buna kanan bazı safdiller kendisinden "**Ali Bonaberdi**" adıyla bahsetmeye başladılar.

Diğer taraftan beraberindeki âlimlere Mısır'ın târihî eserlerini araştırmalarını emretti. Bu faaliyet neticesindedir ki; o âlimlerden biri olan **Champollion** 1822 Yılı'nda hiyeroglif yazısını okumayı başarmıştır.

Fakat O'nun halka şirin görünmek hususundaki gayretlerini baltalayan bazı tatbikatlar da oldu. Meselâ yol açmak bahânesiyle birçok ev ve hatta mescidin yıkılması, vergilerin ağır-

347 **Cevdet** Târihi, C.IV, sh. 341 vd.

laştırılması, şarabın alenen içilmesi, fuhşiyatın serbestçe icra edilmesi ve kendisine mukavemet etmiş bulunan kölemen beylerine destek ve yardımda bulunduğu iddiasıyla pek çok insanı idam ettirmesi halkta kısa zamanda umûmî bir nefret uyanmasına sebep oldu. Bu tesiri izâle etmek için **Napolyon**, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a gönderileceği söylenen **Acemzâde Abdullah Paşa**'nın haberini yayarak O'nun konaklaması için bir köşk dahî hazırladı. Böylece halka kendisinin Mısır'a Osmanlı Devleti'nin müsaadesiyle geldiği hususundaki iddiasını delillendirmek ve bu sûretle onları biraz daha oyalamak istiyordu. Lâkin aradan aylar geçtiği hâlde böyle bir haberle gelip giden bir kimse olmayınca halk bunun da bir aldatma olduğunu anlamakta gecikmedi.

Napolyon Bonapart civardaki Osmanlı kumandanlarından **Cezzar Ahmed Paşa**'nın harekete geçmesinden endişe ediyordu. Bu sebeple O'nu da teskin için kendisine bir mektup göndererek Mısır'a kalıcı maksadla gelmediğini, İngilizler'in Hindistan'daki bazı Fransız bölgelerini ele geçirmeleri sebebiyle gâyesinin Hindistan'a gitmek olduğunu bu arada Mısır'a uğrayarak eskiden beri Fransa'nın dostları olan Osmanlılar'a itaatsizlik eden kölemen beylerini ortadan kaldırmak olduğunu bildirdi. Bu maksadla Mısır'a geldiğini bu sebepledir ki; Mısır'da **III. Sultan Selim** adına hutbe okutup sikke bastırdığını beyan etti. Bu mektubun yazılma sebeplerinden biri de **Cezzar Ahmed Paşa**'nın Osmanlılar'dan aldığı emir üzerine Mısır'la ticareti yasaklamış olmasıydı. Bu sebeple O'ndan bu yasağı kaldırmasını da istiyordu.

Cezzar Ahmed Paşa öteden beri Fransızlar'ın aleyhinde idi. Hâkim olduğu Sayda eyâletindeki Fransız konsolosuk mensuplarını buradan kovmuştu. Bu defa da Napolyon'un mektubunu getiren adamı kovdu. Ayrıca Mısır halkına haberler göndererek onları Fransız işgaline karşı ayaklanmaya dâvet etmekteydi. Aynı şekilde Şam'a yerleşmiş olan **İbrahim Bey** de halkı **Napolyon**'a karşı tahrik ile yakında gelip Mısır'ı kurtaracağını

duyurmuştu.

Bu tahriklerin neticesinde ilk olarak Mansura Kasabası'nda ayaklanan halk buradaki Fransız muhâfızları kâmilen katlettiler. Dimyat civarında da aynen vâki olan bu karşı koymayı Said'deki **Murad Bey**'den bilen **Napolyon** O'nun üzerine bir kısım kuvvet sevk etmişse bunlar da mağlup edilip öldürüldüler. Üstelik **Bonapart** tarafından Süveyş kaptanı tâyin edilen müteferrika **İbrahim Ağa** bir kısım Fransız askerleriyle **Murad Bey** üzerine harekete geçmişse de yolda çöl arapları tarafından kendisi ve emrindeki Fransız askerleri kâmilen öldürüldüler.

Bu hâdiseler üzerine **Napolyon** buraya geldiğinden beri halkı aldatmak için yürüttüğü propagandayı tersine çevirerek tâbiri caizse ağzındaki baklayı çıkardı. Türkler'in Mısır'ı harab ettiğini bu sebeple halkı Osmanlılar'ın zulmünden kurtarmak için buraya geldiğini bir beyannâme ile halka duyurdu. Esasen ahâli bu gerçeği çoktan kavramış bulunduğundan halkın ileri gelenleri Câmi-ül Ezher'de toplanarak işgale karşı isyan etme kararı aldı. Bu karar üzerine:

"- *Bugün gâzâ günüdür. Düşmandan intikam alalım. Mağlubiyet ayıbını üstümüzden atalım!*" diye bağırmaya başlayan halk sokaklara döküldü. Kalabalığı yatıştırmak isteyen bir Fransız generali kafasına indirilen bir sopa ile öldü. Bunun üzerine daha da galeyana gelen halk cadde ve sokaklarda rastladıkları Fransız askerlerinin pek çoğunu öldürdüler.

Bu sırada **Napolyon** Cize'de bulunuyordu. İsyanı duyar duymaz Kahire üzerine yürüdü. Halk siperler kazıp barikatlar kurarak kendini müdafaya koyuldu. Bu sûretle şehir dâhilinde üç gün süren Mısır halkı ile Fransızlar arasındaki savaş nihâyet **Napolyon**'un sivil halkı top ateşine tâbi tutmasıyla iki taraftan da pek çok kimsenin ölümüyle nihâyete erdi. Bu isyanda iki bin Fransız akseri öldürülmüş, halktan ise üç bin kişi şehid olmuştur. Bu hâdise üzerine **Napolyon** kendisini Mısır'da kapana tıkılmış gibi hissederek buradan çıkış çârelerini düşünmeye başlamış ve sonunda Suriye üzerine gitmeye karar vermiştir. Fakat

O'nun Suriye seferini anlatmazdan evvel Osmanlı Devlet merkezinde olup bitenlere kısaca göz atmak gerektir.

ee. Osmanlı Devlet Merkezi'ndeki Ahvâl

Osmanlılar öteden beri Fransa ile muslihâne bir siyâset tâkip etmişler 1789 İhtilâli üzerine onların komşuları olan ve Monarşi ile idâre edilmekte bulunan devletler yeni Fransız rejimine hasımâne bir tavır takındıkları hâlde Osmanlılar bu tarz bir siyâseti terviç etmeyerek ananevî dostluklarını devam ettikleri hâlde Fransa'nın Mısır'a saldırması açıkça aradaki sulhün ihlâli demek olduğundan onlara mukabele gerekmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti bu iş için acele bir sûrette hareket etmek imkânına mâlik değildi. Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-Rusya savaşlarıyla bitkin ve harap durumdaydı. Hazine tam takırdı. Üstelik yeni kurulmakta olan Nizam-ı Cedid ordusunun teşekkül ve tekâmülü de henüz tamamlanmamıştı. Ayrıca Vidin'de başkaldıran **Pazvandoğlu**'nun tenkili ile meşgul bulunuluyordu. Diğer taraftan Hicaz'da devletin otoritesini sarsan bir vehhâbî hareketi başlamıştı ki; bunun da âcilen önlenmesi gerekiyordu.

Bütün bu şartlar sebebiyle Fransızlara tek başlarına karşı koyamayacağını anlayan Osmanlılar Fransızlar'ın düşmanı olan devletlerle ittifak arayışlarına girmişti. Gecikmenin bir sebebi de bu ittifakların henüz gerçekleşmemiş bulunmasıydı. Devlet ricalinin çoğu ve bu arada **III. Sultan Selim** de teenni ile hareket etmek lâzımgeldiği kanaatindeydi. Hatta vezir-i azam **İzzet Paşa**'ya gönderdiği bir hatt-ı hümayunda sefer tedârikine başlanılmasını fakat ilân-ı harp için bir müddet daha beklenmesini emretmişti. Böyle bir karar için devlet ileri gelenlerinin ekseriyetinin reyine ihtiyaç olduğu düşünüldüğünden şeyhülislâm konağında toplanılıp bir durum müzâkeresi yapıldı. Burada önce Sayda vâlisi **Cezzar Ahmed Paşa**'ya Mısır seraskerliği verilmesi düşünüldüyse de bu takdirde orada yaşayan Dürzilerin tekrar ayaklanabilecekleri endişesiyle bu vazife hac emiri ve Şam vâlisi olan **İbrahim Paşa**'ya verildi ve **Acemzâ-**

de **Abdullah Paşa**'nın da Mısır vâliliğine tâyin edilmesi uygun görüldü. Bu sırada **Cezzar Ahmed Paşa**'dan Bâb-ı Âli'ye bir mektup gelmişti. O bu mektupta kendisine sened mukabilinde bir miktar para ve Mısır seraskerliği verilirse burayı Fransızlar'dan kurtaracağını O'ndan sonra da aldığı parayı ödeyeceğini bildirmiş bulunuyordu. Toplantıya katılanlar **Cezzar Ahmed Paşa**'ya temâyül ettiği sırada vâlide kethüdası **Yusuf Ağa** 'nın:

"- *Cezzar'ın Mısır'ı kurtarması mümkündür. Lâkin sonra O'nu Mısır'dan kim çıkaracak?!*" demesi üzerine bundan vazgeçildi. **Yusuf Ağa** Ayrıca Mısır'ı kurtarmak için iki kâfir millet olan Rusya ve İngiltere'den yardım alınmak üzere bir anlaşma yapılmasının da câiz olmadığı tarzında itiraz etti. Kendisine daha önce böyle anlaşmaların yapılmış olduğu yolunda cevap verildi.

Bu sırada Fransız maslahatgüzarı ve Fransız tüccarları İstanbul'da serbestçe dolaşıyor ve ihtilâlin propagandasını yapıyorlardı. Bu durum halkta umûmî bir nefret uyandırdığından Fransız teb'ası insanların öldürülmesinden korkulduğu için bu gibi insanların sefarethâneden dışarıya çıkmamaları kendilerine nazik ve kat'î bir şekilde bildirildi. Maslahatgüzar yakında İstanbul'a bir Fransız elçisinin geleceği cihetle o zamana kadar sabredilmesi talebinde bulunduysa da bu kabul edilmedi. Geleceği söylenen elçi Fransız ihtilâlcilerinden **Talleyran**'dı. O **Napolyon**'la birlikte Mısır'ın işgâline **Drektuvar Hükümeti**'ni râzı etmiş olanlardan biri olduğu cihetle hapsedileceğinden korktuğu için gelmedi.

Vezir-i azam **İzzet Mehmed Paşa** vaktiyle uzun müddet Mısır vâliliğinde bulunduğundan oranın ahvaline vâkıf bir kimse olduğu hâlde gerekli tedbirleri almadığı cihetle **III. Sultan Selim** tarafından 30 Ağustos 1798 tarihinde azledilerek yerine eşkıyâ tenkilinde muvaffakiyeti görülmüş olan Erzurum vâlisi **Yusuf Ziya Paşa** tâyin edildi. O'nun Erzurum'dan gelişine kadar Kapıcabaşı **Abdullah Bey** sadâret kaymakamlığına memur edildi. Aynı şekilde **İzzet Mehmed Paşa**'nın fikirdaşı olan Şeyhülislâm Dürrizâde **Ârif Efendi** de azledilerek yerine **Aşir**

Efendi tâyin edildi. Eski vezir-i azam Sakız Adası'na azledilen Şeyhülislâm ise Bursa'ya sürgün edildiler.

Bundan sonra 2 Eylül 1798 tarihinde Fransa maslahatgüzarı Bâb-ı Âli'ye çağrılarak devletinin Mısır'a tecâvüzü sebebiyle Fransa'ya ilân-ı harp edildiği kendisine bildirildi ve sonra bütün elçilik mesupları tevkif edilerek Yedikule'ye gönderildiler. Bu sırada Ruslar ve İngilizler'le Fransızlar'a karşı ittifak anlaşması yapılmak üzere müzâkerelerde bulunuluyordu. Henüz bu müzâkereler tamamlanıp ittifak gerçekleşmeden 5 Eylül 1789 tarihinden Rus donanması kendisine verilen bir müsaadesiyle Boğazlar'ı geçip Büyükdere önünde demirledi.

Bu donanmanın nerede kullanılacağı uzun zaman müzakere be münakaşa edildikten sonra Fransızlar'ın Mısır'dan önce Mora ve Arnavutluk kıyıları ile bazı Yunan Adaları'nı ele geçirmiş bulunduklarından evveliyetle Türk Donanmasıyla birlikte buraya göndermelerine karar verildi.

Bu sırada 23 Aralık 1789 tarihinde Ruslar'la ve 5 Ocak 1799 tarihinde İngilizler'le müzakereler neticelendirilip birer anlaşma imza edildi. Bilhassa Ruslar'la yapılan bu anlaşma tarihte bir ilkti. Gerçekten bu Osmanlılar'ın Ruslarla yaptığı ilk dosluk anlaşmasıydı ki; on dört maddeden ibâretti. Bununla her iki devlet birbirlerinin toprak bütünlüğünü garanti ediyor dostlarına dost düşmanlarına düşman olacaklarını teyid ediyorlardı.

Üstelik de bu anlaşmanın bir ikinci bölümü vardı ki bu gizli tutulmuştu. Bu bölümde de anlaşmanın Fransa'ya karşı olduğu ve bu hususdaki beraberliğin şartları kararlaştırılmıştı.[348]

İngilizlerle yapılan anlaşma ise on üç maddeden ibâret olup aynen Ruslar'la yapılan anlaşmanın paralelinde maddeler ihtivâ ediyordu.

Buna göre Osmanlı Devleti Akdeniz'deki limanlarını Fransızlar'a tamamen kapatacak ve Mısır için takriben yüz otuz bin kişilik bir ordu hazırlayacaktı. Diğer taraftan 21 Ocak 1779 tarihinde Sicilya Kırallığı ile yine Fransa'ya karşı olmak üzere

348 **Akdes Nimet Kurat**-Türkiye ve Rusya, Ankara 1970, sh.43vd.

benzer bir anlaşma imzalanmıştır.

Bundan sonra evvelce anlatılmış olduğu üzere **Napolyon**'un Mısır'a saldırmadan önce Venedikliler'den aldığı Yedi Ada ile Preveze, Pargo ve kalelerinin geriye alınmasına teşebbüs edildi. Buraya sevk edilen Osmanlı donanmasının filo kumandanlığına **Murakıpzâde Hasan Kaptan** ve filonun kaptanlığına da **Kadri Bey** tâyin olundu. 30 gemiden meydane gelen Osmanlı Donanması Rus donanmasından bir gün evvel 20 Eylül 1798'de İstanbul'dan Yedi Ada'ya doğru yola çıktı.

Bu sırada Arnavutluk tarafında bir nevi derebeyi vasfıyla hüküm sürmekte olan **Tepedelenli Ali Paşa**'ya da bir emir gönderilerek Rus ve Osmanlı donanmalarına yardımcı olması bildirildi. Bu harekâta karşı Fransızlar Preveze'de karaya asker çıkardılarsa da bunlar **Tepedelenli Ali Paşa** tarafından mağlup edildiler. Osmanlı -Rus müttefik donanması Zenta ve Kefelonya Adaları civarında Fransız askerlerini taşıyan gemileri mağlup edip ele geçirdiler. Bu sûretle Parga ve Preveze civarındaki yerler Osmanlı'ya iltihâk oldu. Netice itibarıyla bu adalar **Tepedelenli Ali Paşa**'nın da yardımıyla tamemen Fransızların işgalinden kurtarıldı. Cezayir-i Seb'a yani Yedi Ada Cumhuriyeti olarak ilân edildi. Bu cumhuriyet Osmanlı Devletine tâbi olacak ve bu tebâiyet Ruslar tarafından garanti edilecekti. Bu tâbilik sebebiyle Yedi Ada Cumhuriyeti her üç yılda bir olmak üzere Osmanlı Devleti'ne yetmiş beş bin kuruş vergi ödeyecekti.

Evvelce ifade edildiği üzere Mısır seraskerliği Hac emiri Şam vâlisi **İbrahim Paşa**'ya havâle edilmiş olduğu hâlde bundan vazgeçildi. Zira bu işe tâlip olan **Cezzar Ahmed Paşa**'ya red cevabı verilmesi O'nun gücenikliğine sebep olacağı endişesiyle bu vazife kendisine havâle edildi. Şam, Trablus, Kudüs ve Nablus sancaklarıyla hac emriliği uhdesinde kalmak şartıyla kendisi Mısır seraskerliğine tâyin olundu. Tırhala mutasarrıfı **Mustafa Paşa** ise kalabalık bir ordu ile deniz yoluyla İskenderi'ye gönderilecek vezir-i azam **Yusuf Ziya Paşa** da toplanacak büyük bir ordu ile Mısır'ı kuratarmaya memur edildi.

Bu sırada İstanbul'da iki büyük san'at erbabı vefât etti. Bunlardan biri hat sanatında yekta bir insan olan **Yesarî Mehmed Efendi** diğeri ise Dîvân edebiyatının üstadlarından **Şeyh Galip**'ti. Sağ eli sakat olduğu için sol elini kullanan ve bu sebeple "**Solak**" mânâsındaki "**Yesârî**" lâkabıyla anılan **Yesarîzâde Mehmed Esad Efendi** hat sanatının gelmiş geçmiş en büyük üstadı olarak kabul edilir. Aynı zamanda şâirdi. 20 Aralık 1798 tarihinde vefât etmiştir. Bundan iki hafta sonra vefât eden büyük divan şâiri **Şeyh Gâlip** de genç yaşında dâr-ı bekaya irtihal etmiştir. Henüz kırk bir yaşındaydı. Çok bilinen ve:

"Sultan-ı resul şah-ı mümeccedsin efendim"

"Biçârelere devlet-i sermedsin efendim" diye başlayıp bendiye benti:

"Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin efendim"

"Hakdan bize sultan-ı müeyyedsin efendim" tarzında tekrarlanan naat-ı şerifin yazarıdır. Rahmetullahi Aleyhümâ!..

ff. Napolyon'un Suriye Seferi

Napolyon Ebukır'da donanmasının İngilizler tarafından mahvedilmesinden sonra bir de Osmanlılar'ın Fransızlar'ın düşmanı olan Rusya ve İngiltere ile kendilerine karşı bir ittifak imzalamış bulunduklarını öğrenmekle büyük bir endişeye kapıldı. Üstelik Mısır'da vâki olan isyan da O'nun halkı aldatmak için yayınladığı beyannâmelerden hiçbir netice hâsıl olmadığını göstermişti. Bu durumda Mısır'ı elinde tutabilmesi için etraftaki Osmanlı bey ve paşalarını bertaraf etmek mecburiyetinde olduğunu düşündü. Kendisine karşı vâki olabilecek tehlikenin merkezi Suriye idi. O Suriye'de bir başarı elde edemezse Mısır'da tutunamayacağını anlamıştı.

Bütün bu durumları kendisi gibi öğrenmiş bulunan **Direktuvar Hükümeti** de O'na 4 Kasım 1798 tarihinde hayalperestlik örneği olan bir tâlimat gönderdi. Bu tâlimatta şöyle deniliyordu:

"*Ya Türkler'in taarruzlarından masun bir teşkilât meydana getirerek Mısır'da kalmak yahud Hindistan'a gitmek ve*

*orada İngiliz hâkimiyetini yok etmek için size katılacak unsurlar bulmak veyahud da sizi tehdid etmekte olan düşmandan önce davranmak için İstanbul'a yürümek... Fakat gayretiniz ne yönde olursa olsun biz **Bonapart**'ın dehâ ve tâlihinden ancak geniş tertipler ve büyük sonuçlar bekliyoruz."*[349]

Bu tâlimat **Napolyon**'un tercihine bırakılarak kendisine üç hedef tâyin ediyordu. Bunlar; biri Mısır'da kalmak, diğeri İstanbul üzerine yürümek, sonuncusu da Hindistan'a geçerek muhtemelen yerli destekçiler bularak oradaki İngiliz hâkimiyetine nihâyet vermekten ibâretti. Bu durum o günkü Fransız idârecilerinin ne kadar kısır görüşlü ve hayalperest olduklarını göstermekteydi. Zira emrinde ancak yirmi-yirmi beş bin kişi kalmış bulunan bir kumandanın Hindistan veya İstanbul üzerine yürümesini düşünmek hayalperestlikten başka bir şey olmadığı gibi aynı zamanda da gülünçtü. **Napolyon** da hayalperestlikte Drektuvar Hükümeti mensuplarından geri değildi. Zira bu tâlimattan sonra teşebbüs ettiği Mısır Seferi'nden başarı elde edebilirse O'nun da aklında İstanbul üzerine yürümek vardı. Mısır'da kalabilmesi ise, ancak Osmanlılar'ı bir sulh akdine mecbur bırakması şartıyla mümkün olabilirdi. Hâli hazırda Osmanlı Devleti'nde böyle bir temâyül görülmediği gibi O, İngiltere, Rusya ve Sicilya Kırallığı ile de anlaşarak Mısır'ı geri almak üzere harekete geçmiş bulunuyordu.

Napolyon İstanbul'dan kendi üzerine bir ordu ve donanmanın gönderilmekte olduğunu öğrendiğinden Mısır'da tutunabilmek için bu kuvvetler gelmeden önce Suriye'yi işgale kalkışmak ve bu sûretle Osmanlılar'ı Mısır'ın uzağında karşılamak düşüncesiyle 10 Şubat 1799 tarihinde elinde kalan yirmi dört bin kişilik kuvvetin altı binini Mısır'da bırakarak on sekiz bin kişisiyle Suriye'ye karşı harekete geçti. O'nun Suriye'de korktuğu adam **Cezzar Ahmed Paşa** idi. Daha önce O'na bir mektup yazarak kendisinden emin olmaya çalıştığını kay-

349 **İsmail Soysal**-Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasisi Münâsebetleri (1789-1803), Ankara 1964 sh. 266

detmiştik. Bu sefere çıkmadan önce de **Cezzar Ahmed Paşa**'ya 19 Ekim 1798 tarihinde yeni bir mektup gönderdi. Bunda şöyle diyordu:

"*Seninle savaşmak istemiyorum. Eğer düşmanım değilsen ve eğer **İbrahim Bey**'i korumakta devam edersen bunu düşmanca bir hareket olarak kabul edeceğim ve Akkâ üzerine yürüyeceğim.*"

Bu sırada Akkâ Kalesi'nde olan **Cezzar Ahmed Paşa** bu mektuba cevap vermediği gibi O'nu getirenin de kafasını kesmiştir. **Napolyon**'un müteâkiben gönderdiği bir diğer mektup da cevapsız bırakılmıştır. **Napolyon** Suriye'de en zor zaptedilecek yerin Akkâ Kalesi olduğunu, en zor mağlup edilecek kumandanın da **Cezzar Ahmed Paşa** bulunduğunu biliyordu. **Cezzar Ahmed Paşa** Akkâ Kalesi'ni tahkim ederek **Napolyon**'un buraya yapması muhtemel tecâvüz için hazırlıklarını tamamlamıştı.

Suriye seferine çıkan **Napolyon**'un emrindeki kuvvetler güzergâhta kendilerine karşı çıkan bazı kölemen süvârilerini bertaraf ederek 20 Şubat'ta Elariş'i, 24 Şubat'ta Gazze'yi, 28 Şubat'ta Ramle'yi ve beş günlük bir savaştan sonra da 7 Mart'ta Yafa'yı ele geçirdi. Yafa'da esir alınan dört bin Osmanlı askerinin tamamını barbarca katletmekle kalmayıp yerli halkı da –müslüman veya hıristiyan olduklarına bakmaksızın- katliâm etmesi hiçbir zaman medenî olamamış bulunan Batılılar'ın yüzünde ebedî bir yağlı kara olarak tarihe intikal etmiştir. Bu esnada Mısır vâlisi **Acemzâde Abdullah Paşa** Gazze'yi müdâfaa etmişse de başarılı olamayarak çekilmeye mecbur kalmıştı.

Yafa'daki bu katliâmdan sonra Fransız ordusunda veba salgını başgösterdi. Halk bu durumun Yafa'da icra edilen mezâlime karşı ilâhî bir ceza olduğunu dillendirmeye başladı. Lâkin **Napolyon** bu husûstaki şâyiâları bertaraf edip veba salgınını örtbas etmeye çalıştı. 24 Mart'ta Suriye'deki son mukavemet noktası olan Akkâ Kalesi önüne gelerek burasını muhâsara etti. Akkâ'yı müdafaa eden **Cezzar Ahmed Paşa**'nın yanında kıralcı Fransızlar'dan **Felipo** adlı bir Fransız topçu subayı ile **Sidney**

Smith adlı bir ingiliz deniz subayı bulunuyor ve bunlar kendisine yardım ediyorlardı. Buraya son günlerde İstanbul'dan bir miktar Nizam-ı Cedid askeri de gönderilmişti.

Bütün Batı hayranı kalemşörler burada **Napolyon**'a vurulan büyük darbenin asıl şerefini bu küçük Nizam-ı Cedid birliğine atfederlerse de bu durumun gerçekle hiçbir alâkası yoktur. Bu gerçeği arkadaşımız **Ziya Nur Aksun** şöyle ifade etmektedir:

*"Bizim bazı tarihçilerimiz ise, **Napolyon**'un Akkâ mağlûbiyetine bir bölük Nizam-ı Cedid askerinin sebep olduğunu iddia edecek kadar akıldan uzak bir tarafgirlikle mütalea yürütmüşlerdir. Bu akıl ötesi tarafgirliklerinin sebebini aynı muhtevada bulunan bir yeniçeri düşmanlığı teşkil etmiştir. Akkâ müdafaasında O da sonradan gönderilmiş bir bölük Nizam-ı Cedid askerinin ne rol oynadığı, muvaffakiyeti nasıl temin ettiği meçhuldür. Aslında bu müdafaa kale muhâfızı olan yamaklar ile yeniçerilerin ve **Cezzar**'a sığınmış olan levend bakıyyelerinin hareketidir ki; cibillî türk muharipliğinin neticesidir. Kaleyi tam muhâsara edemeyişi, deniz muvasalasını kesemeyişi, ağır topların bulunmaması Osmanlılar'ın devamlı yardım alması neticesinde Akkâ'nın **Napolyon** tarafından düşürülmesi oldukça zordu. Sonradan:*

*"- Eğer Akkâ'da durdurulmasaydım, belki Şark imparatoru olurdum. dediği rivâyet edilmiş, bu da herhâlde çok hayalperest olduğuna delil teşkil etmiştir. **Napolyon** Türk neferini Mısır'da ve Akkâ'da görmüş, sonradan Saint Helen Adası'nda:*

"- Elimde Türk askeri ve İngiliz zâbiti bulunsaydı cihanı fethederdim. dediği rivâyet edilmiştir."[350]

Napolyon, Akkâ Kalesi'ne karşı başlattığı muhâsarada başarılı olamamış, **Cezzar Ahmed Paşa** Fransızlar'ın bütün hücumlarını püskürtmüştür. Fransızlar'ın elinde gemi kalmadığı için kalenin denizden muvasalasını kesememişlerdi. Bu sebeple buraya gelen İngiliz donanmasının da karaya çıkardığı bir kısım askerlerin Fransızlar'la savaşması sebebiyle iki ateş arasında

350 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. C.III, sh. 62

kaldılar. Muhâsaranın elli ikinci günü (7 Mayıs 1799) **Hasan Kaptan** kumandasında bir kısım Nizam-ı Cedid askeriyle Boğazlar'ın muhâfızlarından oluşan üç bin kişilik bir kuvvet de buraya Fransızlar'a saldırmasıyla **Napolyon** kuvvetleri bir kere daha iki ateş arasında kalmıştır. Bundan da anlaşıldığına göre bu üç bin kişinin içindeki bir tabur Nizam-ı Cedid askerinin buraya gelişi muhâsaranın son günlerinde olduğu hâlde başarıyı onlara atfetmek saçma bir taragirlikten başka bir şey değildir.

Napolyon son çâre olarak **Cezzar Ahmed Paşa**'yı vaktiyle çok uğraştırmış bulunan Dürziler'i isyana teşvik ettiyse de bundan bir netice alamayınca Akkâ'yı zaptetmekten ümidini kesmiş olmasına rağmen son bir gayretle 8 Mayıs 1799 tarihinde Akkâ Kalesi'ne karşı yeni bir hücuma kalkıştı. Fakat büyük zâyiatlarla geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Fransızlar aynı hücumu 20 Mayıs'ta bir kere daha tekrarlamışlarsa da yine başarılı olmadıkları gibi kaleden yapılan bir huruç hareketiyle pek çok zâyiat vermişlerdir.

Bu durumda ordusu eriyip zayıf düşen **Napolyon** burada kalmanın artık tehlikeli olduğunu anlayarak 21 Mayıs'ta Mısır'a doğru çekilme kararı aldı. Bu çekilme esnasında ağırlıklarının pek çoğunu orada bırakmak mecburiyetinde kaldı. Bu sûretle ileride Fransa'da diktatör olacak olan **Napolyon** hayatındaki ilk mağlubiyeti burada yaşamış oldu. Buna rağmen de Mısır'a dönünce bir beyannâme yayınlayarak halka Suriye'de zafer kazandığını ilân etmiş tabiatıyla kimse buna inanmamıştır.

Suriye hayali bu sûretle sukut eden **Napolyon** bu defa Mısır'da ağız değiştirerek:

"- *Mısır Mısırlılar'ındır.*" sloganıyla yeni bir faaliyete girişmiş ve İstanbul'dan tâyin edilmiş memurları azlederek yerine Mısır halkından insanları yerleştirmeye başlamıştır. Diğer taraftan ordusu giriştiği bu savaşlarda bir hayli erimiş bulunan **Napolyon** bu orduyu takviye için Mısır'da yaşayan rum, maltalı ve zencilerden asker toplamak teşebbüsünde bulunmuşsa da

bundan da bir netice elde edememiştir.[351]

Napolyon Bonapart, bu ve benzeri çârelerle Mısır'da tutunmak imkânını ararken **Köse Mustafa Paşa** komutasındaki yüz kadar gemiden oluşan Osmanlı Donanması İngiliz donanmasıyla birlikte 12 Temmuz 1799 günü İskenderiye önlerine gelerek on üç bin kişilik Türk askerini Ebukır'da karaya çıkardı. Askerlerini Rahmaniye'de toplamış bulunan **Napolyon**, 25 Temmuz 1799 tarihinde buraya karşı hücuma geçerek galebe sağlamış ve **Mustafa Paşa**'yı da esir alarak Ebukır Kalesi'ni 2 Ağustos'ta tekrar ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Fransızlar'ın burada Türk askerlerinin yarısı kadar bir kuvvetle elde ettiği bu başarı onların Mısır'da bir müddet daha tutunmasını sağlamışsa da bunun fazla devam edemeyeceği âşikârdı.

Buradan Kahire'ye dönen **Napolyon Bonapart** Avrupa'da Fransız ordularının Avusturya'ya karşı yenilmekte olduğu haberini aldı. Bu, Fransa'da kendisinin duruma hâkim olabilmesi için bir kaos yaratacağı düşüncesiyle öteden beri arzu ettiği Fransa'daki diktatörlüğü ele geçirmek ümidiyle 22 Ağustos 1799 gecesi gizlice bir kısım generallerle birlikte Mısır'dan Fransa'ya intikal etmek üzere kaçtı.[352] Bunun bir sebebi de bu sırada altmış bin kişilik bir kuvvetle Elariş'e kadar gelmiş olan vezir-i azam **Yusuf Ziya Paşa**'nın Mısır üzerine yürümek ihtimaliydi. Kaçarken de General **Kleber**'e bir mektup bıraktı. Bu mektupta kendi yerine **Kleber**'i tâyin ediyordu. **Kleber** de O'nun gibi Mısır'da tutunmanın artık imkânsız olduğuna çoktan inanmıştı. Bu sebeple vezir-i azam **Yusuf Paşa**'ya Mısır'ı boşaltmak hususunda bir teklif gönderdi. Bunun üzerine başlayan Fransızlar'ın Mısır'dan tahliyesi müzakerelerine İngilizler'in Akdeniz filosu kumandanı **Sidney Smith** ile bir Fransız generali de katılarak müzakerelere 22 Aralık 1799 tarihinde İngilizler'in "**Kaplan**" adındaki gemilerinde başladı. Fakat bundan önce Elariş'te bir mütârekenâme imzalanmıştı.

351 **İsmail Soysal**-a.g.e. sh. 275

352 **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e. C.IV. sh. 78

Bu görüşmelerde Osmanlı vezir-i azamı Fransızlar'a herhangi bir şart ileri sürülmeden derhal Mısır'ı terk etmeleri görüşünde bulundu. **Sidney Smith** de bu görüşe katılmış olmasına ve bu husus akdedilen mütârekede de mevcud olmasına rağmen netice alınamadı. Zira **Sidney Smith**'e hükümetinden gelen bir emir pişmiş aşa su katmak kabilinden işlerin karışmasına sebep oldu. Zira varılan anlaşmaya göre Fransızlar 31 Ocak 1800 tarihinden itibaren kırk beş gün içinde Mısır'ı boşaltmaları, silâh, teçhizat ve malzemeleriyle ülklerine dönmeleri bundan sonra Osmanlı-Fransız anlaşmasının yapılması kararlaştırılmışken İngiliz Hükümeti Mısır'da yıprandığına inandığı Fransız Ordusunun ülkelerine dönemelerine müsaade olunmayarak esir edilmeklerini emrediyordu. **Sidney Smith** hükümeti nezdine teşebbüste bulunarak bu karardan vazgeçilmesini sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bundan dolayı Mısır'da Fransızlar'la savaş yeniden başladı.

Esasen bu sırada Fransa'ya dönen **Napolyon** konsül seçilerek iktidara ilk adımını atmış bulunuyordu. Bundan da cesâret alan **General Kleber** Mısır'da parlak bir zafer kazanmak ümidiyle harekete geçti. Bu maksadla Heliopolis (Kalyop)'te bulunan altmış bin kişilik Osmanlı Ordusu'na saldırdı. Bu orduda pek az yeniçeri vardı. Geri kalanı nefir-i âm usulüyle toplanmış âsiler mensuplarıydı. Üstelik kölemen süvârilerinden oluşan **Murad Bey** kumandasında bulunanlar savaşmayıp ihânet etmişlerdi. Çünkü onlar yeniden Osmanlı hâkimiyeti altına girmek istemiyorlardı. Kısa bir çarpışmadan sonra bu orduyu yenen **Kleber**, aradaki mütâreke mûcibince tahliye ettiği yerleri yeniden ele geçirip Mısır'a emin bir sûrette ikinci defa olarak yerleşmiş oldu. Yenilen Osmanlı ordusunun bakiyyesi önce Gazze'ye sonra da Yafa'ye çekildi.

Bu gelişme üzerine İngiliz Hükümeti inadından vazgeçerek Mısır'ın evvelce kararlaştırılmış olan şartlarla Fransızlar tarafından tahliyesine râzı olmuşsa da bu defa İngilizlere güvenemeyen **Kleber** bu teklifi reddetti. Lâkin bundan kısa bir müddet

sonra 14 Haziran 1800 tarihinde **Halil Süleyman** adında bir türk fedâisi bir fırsatını bularak **Kleber**'i katletti. Bu defa O'nun yerine Fransız generallerinden **Menu** (**Menou**) geçti. Bu İngiliz generali -doğru veya yanlış- müslüman olduğunu söyleyerek halka şirin görünmeye çalıştı. Fakat Fransız askerleri tarafından sevilmiyordu. İngilizler 8 Mart 1801 tarihinde Ebukır'a beş bin kişilik bir kuvvet çıkardılar. Buna karşı harekete geçen **Menu** burada mağlup edildi. İngilizler O'nu İskenderi'ye Kalesi'ne çekilmeye mecbur bıraktılar.

Diğer taraftan kaptan-ı derya **Küçük Hüseyin Paşa** kumandasındaki Osmanlı Donanması İskenderiye önlerine gelip karaya çıkardıkları askerlerle 17 Ağustos 1801 tarihinde İskenderiye'yi kuşattılar. Vezir-i azamın emrindeki ordu da Yafa'dan Mısır'a harekete geçti. Bu durumda ümidsiz bir hâle gelen Fransızlar 27 Haziran 1801'de Kahire'de, 20 Ağustos 1801 tarihinde de İskenderiye'de teslim oldular.

Bu gelişmeler üzerine Fransızlar Mısır'ı tahliyesini yeniden müzakere etmeye mecbur kaldılar. Yapılan görüşmeler sonunda General **Menu** ile Türk ve İngiliz kumandanları arasında 30 Ağustos 1801 tarihinde İskenderiye Sözleşmesi imzalandı. Bununla Fransızlar 18 Eylül 1801 tarihe kadar ellerinde bulunan bütün şehir ve istihkâmları boşaltarak 2 Ekim 1801 tarihinde itibaren türk ve ingiliz gemileriyle asker, silâh ve ağırlıklarını alıp Mısır'dan ayrılmayı kabul ettiler. Bu şartların yerine getirilmesiyle Mısır'da üç yıl süren Fransız işgali nihâyete ermiş ve bu kadîm müslüman belde yeniden Osmanlılar'a intikal etmiş oldu.

gg. Osmanlı-Fransız Sulh Anlaşması

Osmanlılar'la Fransızlar arasında sulh görüşmeleri 1799 Yılı sonlarında başlamıştı. Bu maksadla Osmanlı Devleti'nin Paris büyükelçisi **Esseyyid Ali Efendi** ile Fransız Dışişleri Bakanı **Talleyran** arasında yürütülen müzâkereler sonunda 9 Ekim 1801 tarihinde Fransa'da bir Osmanlı-Fransa Sulh Anlaşması imzalanmıştı. Dört maddeden ibâret olan bu anlaşma şu hükümleri ihtivâ ediyordu:

1. Mısır, Fransa Ordusu tarafından boşaltılacak ve savaştan önceki hâliyle Osmanlı Devleti'de iâde edilecekti.

2. Fransa "Yedi Ada Cumhuriyeti"ni tanıyacak, Osmanlı Devleti de bu hususta Rusya'nın garantisini sağlayacaktı.

3. Fransa ile Osmanlı Devleti karşılıklı olarak savaşta el konulan malları, savaş esirlerini, siyâsî ve ticârî temsilcileri serbest bırakacaklardı.

4. Bu savaştan önce Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan anlaşmalar yani kapitülasyonlar aynen yenilenmiş olacaktı.

Bu sırada Mısır'dan bir hezimet ayıbıyla dönmemek için ordusunu bırakıp gelmiş olan **Napolyon** Fransa'da I. Konsül seçilmişti. Mısır'da bir hezimet vâki olmadan işin içinden sıyrılmak için bu anlaşmayı tasdik ettirmek üzere alelacele Albay **Sebestian**'i İstanbul'a göndermişti. Ancak Osmanlılar'ın müttefiklerine danışmadan imzaladıkları bu muâhede İngiliz ve Ruslar tarafından aksülâmelle karşılanmış ve bunun neticesinde Bâb-ı Âlice tasdikini engellemiştir. Bu sûretle 9 Ekim 1801 tarihli bu sulh anlaşması geçersiz bir duruma gelmişti.

Bu sırada Fransa'nın düşmanı olan İngiliz vesâir devletlerle Fransa arasında "**II. Koalisyon Savaşları**" devam ediyordu. **Napolyon** bu savaşlara bir son verebilmek için İngiltere ile Fransa ve O'nun müttefikleri İspanya ve Hollanda arasında 27 Mart 1802 tarihinde Amiens Barış Anlaşmasını imzalayarak bu emeline muvaffak oldu. İngiltere bu anlaşmaya Osmanlı Devleti'yle ilgili olarak da bazı maddeler koydurdu. Buna göre Mısır'ın eski hâliyle iâdesi ve "Yedi Ada Cumhuriyeti"nin mevcud durumunun tanınması gibi maddeler ihtiva eden bu anlaşmayı İngiltere müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin de imzalamasını istiyordu. Fakat Paris'teki Osmanlı elçisi **Ali Emirî Efendi**'nin bu hususstaki müzâkerelere katılmasına Fransız Hükümeti mâni olarak Osmanlı Devleti hakkındaki hususlar O'nun gıyabında kararlaştırılmıştır. Bunun sebebi Fransızlar'ın Osmanlılar'la müstakil bir anlaşma yapmak istemeleriydi. Ancak Osmanlı

Devleti müttefiki olan İngiltere ve Rusya'nın imzaladıkları bu muâhedeye kendisini de dâhil etmek istemelerinden memnun kalmıştı. Bu sebeple Fransızlar'ın istekleri doğrultusunda ayrı bir barış anlaşması yapmak üzere **Gâlip Efendi** 1 Nisan 1802 tarihinde Paris'e göndermiştir. O'nunla Fransız Hariciye Vekili **Talleyran** arasında 4 Haziran 1802 tarihinde sulh müzakereleri başlamış ve uzun münâkaşalardan sonra 25 Haziran 1802 tarihinde Paris'te Osmanlı Devleti adına **Gâlip Efendi** Fransa adına da Hariciye Vekili **Talleyran** arasında tamamı on madde ve bir netice maddesinden ibâret olarak Osmanlı- Fransız sulh muâhedesi imza edilmiştir. Bunun belli başlı maddeleri şöyleydi:

1. Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında daimî barış ve dostluk olacak, düşmanlık tamamen sona erecekti.
2. İki devlet arasında savaştan önce yürürlükte olan bütün kapitülasyon sözleşmeleri, olduğu gibi yenileniyordu. Bunun yanı sıra, bundan böyle Fransız gemileri Karadeniz'e girmek ve orada serbestçe seyretmek hakkından yararlanacaktı.
3. Fransa Cumhuriyeti, 27 Mart 1802 tarihli Amiens Barış Andlaşması'nın Osmanh Devleti ile ilgili hükümlerini (Mısır'ın geri verilmesi ile Yedi Ada Cumhuriyetinin tanınmasını) aynen kabul ediyordu.
4. Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti birbirinin toprak bütünlüğünü garanti ediyordu.
5. İki taraf, karşılıklı olarak savaşta el konulan malları iâde edecek ve savaş esirlerini serbest bırakacaktı.
6. Osmanlı Devleti ve Fransa Cumhuriyeti, bu andlaşma ile birbirlerini karşılıklı şekilde, en çok müsaadeye mazhar devlet sayacaklar, buna göre birbirlerine haklar tanıyacaklardı.
7. Bu andlaşma seksen gün içinde onaylanacaktı.

Buradan anlaşıldığına göre Fransa Mısır'ı resmen boşaltıyor, Yedi Ada Cumhuriyeti'ni tanıyor ve Osmanlı Devleti ile **Napolyon**'un Mısır'a saldırması ile başlayan düşmanlık ortadan kaldırılarak yeni bir sulh ve dostluk dönemi başlamış oluyordu.

h. Osmanlı-Fransız Anlaşması'ndan Sonra Dâhili Durum

aa. Hicaz'da Ortaya Çıkan Vehhabi Hareketi

Arka arkaya devam eden savaşlar ve müteâkiben ortaya çıkan Mısır gâilesi dolayısıyla Taşra ile gereği kadar ilgilenme fırsatı bulunamadığından daha önce kısaca temas edildiği üzere Hicaz Bölgesi'nde isyan sayılabilecek bir kargaşa zuhur etmişti. Buraya müdahele imkânı bulunamadığından gittikçe genişleyen selefî bir cereyan isyan hâline dönüşmüştür. Kendilerini selefî yâni Ashab inancı üzere İslâm'ı anlayan ve yaşayan kimseler olarak tanıtan bu insanlara bugüne kadar hep "**Vehhâbî**" denilegelmiştir. Bunun sebebi bu anlayışı başlatan insanın Necid'de Teym Kabilesi'ne mensup olan **Muhammed bin Abdülvehhab**'ın olmasıdır. Bu hareket zamanla yaygınlaşarak Hicaz'dan başka Şam, Bağdad, İsfehan ve Kahire gibi şehirlerde de taraftarları ortaya çıkmaya başlamış ve öteden beri devlet olmayı arzu eden Suudlar'ın desteği ile silâhlı bir mücâdeleye dönüşmüştür.

Kurucusu **Muhammed bin Abdülvehhab** 1792 tarihinde vefât etmeden önce **Muhammed bin Suud**'un desteğini sağlayarak 1790'larda silâhlı bir mücâdele mâhiyetini kazanmıştı ki; bunların Mekke şerifi **Şerif Gâlip**'le mücâdeleleri evvelce nakledilmişti. **Şerif Gâlip** 1796 Yılı'nda İstanbul'dan yardım talep etmişse de bu sırada Rumeli'de **Pazvandoğlu** İsyanı ile meşgul bulunulduğundan kendisne bu yardım yapılamamıştı. Bu sebeple **Şerif Gâlip** Vehhâbî Hareketi'nin öncülüğünü yapan **Abdülaziz İbni Suud** ile bir anlaşma yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Bununla beraber Vehhâbîler boş durmayarak Mekke'ye hücumlarına devam etmiş ve **Şerif Gâlip**'i Cidde'ye sığınmaya mecbur bırakmışlardı. Bundan sonra gittikçe yaygınlaşan vehhâbî görüş mensupları Hicaz'dan dışarıya taşmaya başlamıştı. O derecede ki, 13 Mart 1802 tarihinde **Abdülaziz ibni Suud** Kerbelâ'da mâtem âyini yapan Şiiler'i basarak iki binden ziyâde şiiyi müşrik oldukları düşüncesiyle öldürmüş ve **Hz. Hü-**

seyin Türbesi'ndeki altın ve gümüş eşyayı gasbederek geriye dönmüştü. Bunlar 18 Şubat 1803'te de Taif'i ele geçirerek buradaki ahaliyi yine aynı iddia ile kılıçtan geçirdiler. Şehirdeki mezar ve türbeler tahrip edildi.

Peki, neydi bu vehhâbî denilen insanların herkese kabul ettirmeye çalıştıkları sapık görüşler?! Kısaca bunları belirtirsek aslında Suudlar'ın siyâsî emelleri için kullandıkları bu dinî hareketin mâhiyeti anlaşılır:

*"**Muhammed b. Abdülvehhâb**'ın söz konusu görüşlerini izleyen Vehhâbî âlimleri ölmüş şeyh ile irtibat kurmayı anlatan râbıta, ondan yardım dilemek anlamındaki istimdad gibi tarikat geleneği içinde yer alan bazı davranışları ulûhiyyet tevhidine zarar verdiği için eleştirmiştir. Tasavvufî istidlâl yolu olan mükâşefe de onlara göre güvenilmez bir metottur. Bir mürşide bağlanarak dinî hayatı yaşamak insanı şirke götürebilir. Esasen tasavvuf ve tarikatlar sonradan ortaya çıktığından bid'at sayılan akım ve müesseselerdir. Şîa'yı da bu bağlamda ele alan **İbn Abdülvehhâb**, Şiîler'in Ehl-i beyt ile onların makam ve türbelerine gösterdikleri ölçüsüz tâzim ve onlardan yardım dileme uygulamalarını, bazı sahâbîleri küfre nisbet edip lânetlemelerini ve sahih sünneti reddetmelerini öne sürerek Şiîler'in irtidad küfrüne düştüklerini iddia eder. **Muhammed b. Abdülvehhâb**, meşhur Kitâbü't-Tevhîd'inde yer alan konuların çoğunu ulûhiyyet tevhidini zedeleyen inanç ve amellere tahsis etmiş; riya, Allah'tan başkası adına kurban kesme veya yemin etme, nazarlık ve muska takma, resim ve heykel yapma türünden tutum ve davranışları ele alıp bunların şirk ile olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışmıştır.*

*Kelime-i şehâdetle ifade edilen tevhid inancı **Muhammed b. Abdülvehhâb**'a göre mutlaka amellerle hayata yansımalıdır. İman ile amel bir bütündür. Şirke yol açan amellerden sakınmayıp tevhidi yaşamayanlar, bid'atlardan kaçınmayanlar gerçek mümin sayılmaz. Kur'an ve Sünnet'te yer almayan ve sonradan ortaya çıkan dinî inanç ve amelleri ifade eden bid'at*

Vehhâbîlik'te üzerinde çok fazla durulan geniş kapsamlı bir kavramdır ve her hâlükârda mücadele edilmesi gereken bir sapmadır. Kelâm ve felsefe metotlarıyla dinî konuların ele alınması da bid'at özelliği taşıyan bir yöntemdir. Şirke kapı aralayan türbe inşasının yanı sıra mescidlere kubbe ve yüksek minareler yapmak, içlerini süslemek de bid'at sayılmaktadır. Hz. Peygamber'in doğumunu ve diğer kandil gecelerini kutlamak, Kur'an ve hadislerde bulunmayan dua ve zikirleri tekrarlamak, Kur'an'ı makam ve nağme ile okumak, mevlid okutmak, tesbih kullanmak bid'at kapsamında değerlendirilerek menedilmiştir. Tütün ve kahve müskirat cinsinden sayıldığı için haram kabul edilmiş, yaklaşık XIX. yüzyılın başlarından 1930'lu yıllara kadar bu maddeleri açıktan tüketenlere had cezası uygulanmış, tütün ticareti ve kahvehane işletmeciliği yasaklanmıştır."[353]

Abdülaziz ibni Suud Taif'ten sonra Mekke üzerine yürüdü. Burada Şerif vekili olan **Abdülmuin** kan dökülmesini önlemek için Vehhâbîlerle anlaşmak mecburiyetinde kaldı. 30 Haziran 1803 tarihinde Mekke'ye giren **Abdülaziz** ihram giyerek halka hitaben bir konuşma yaptı. Bu konuşmada:

"*-Sizi İslâm'ın doğru yoluna getirip Şirkten kurtardığı için Allah'a şükrederim. Sizi içinde bulunduğunuz şirk ve sapıklık yolundan çıkıp Allah'a kulluk etmeye dâvet ederim. Sizin Allah'ı sevenlere dost ve Allah düşmanlarına düşamn olmak üzere bana biat etmenzizi isterim.*" dedi.

Şehrin ileri gelenleri ve ahâli kendisine mecburen biat ettiler. Biat merasiminden sonra O'nun emri ile o güne kadar birer ziyâret yeri olan **Hz. Ebubekir**, **Hz. Ömer**, **Hz. Ali**, **Hz. Fatıma**'nın doğdukları evleri yıktırdı. Burada dört gün kaldıktan sonra etrafındaki iki yüz kadar adamıyla Cidde üzerine yürüdü. Fakat burada Cidde vâlisi **Şerif Paşa** ile birlikte hareket eden Mekke **Şerifi Gâlip** tarafından bozguna uğratılıp Necid'e çekilmeye mecbur bırakıldı. Bundan sonra **Şerif Gâlip** Mekke üzerine yürüdü. Dört yüz kadar Vehhâbî tarafından müdafaa edilen

353 DİA, C.42, İstanbul 2012 sh. 611

Mekke bir müddet mukavemetten sonra teslim olmak mecburiyetinde kaldı. **Abdülaziz** bu emri vâkii kabul mecburiyetinde kaldı. **Şerif Gâlip**'in Mekke şerifliğini kabul ederek O'na hil'at giydirdi. Lâkin bir müddet sonra Der'iyye'de namaz kılarken adındaki bir şiî militan tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

O'nun ölümü üzerine yerine **Suud** geçti. O da Deriyye'ye kendisine merkez yaptıktan sonra etrafına topladığı Vehhâbî sergerdeleriyle Medine'yi kuşatıp ele geçirdi. (Haziran 1805) Medine'de Vehhâbi görüşlerini ilân ederek aksine hareket edecek olanları ölümle tehdid etti. Buradaki mezarlıkları yıkıp birer moloz yığını hâline getirdi. Cennet-ül Baki'deki sahabe kabirleri yerle bir edildi.

Bundan sonra Mekke üzerine yürüyen Suud 1806 Yılı'nın sonlarında Mekke'yi de kuşatarak ele geçirdi. **Şerif Gâlip** mecburiyetle kendisine biat ettiğinden yerinde bırakıldı.

Bu sûretle Mekke ve Medine Vehhâbîler'in eline geçmiş bulnuyordu. Bu ana kadar Vehhabîler'le mücâdele imkânı bulamayan Osmanlı Devleti nihâyet onlara karşı harekete geçmeye mecbur kaldı. Müderris **Âdem Efendi**'yi Kudüs kadısı tâyin ederek 23 Nisan 1802 tarihinde Necid'e gönderdi. **Suud** O'nu anlaşmak üzere Mekke'ye dâvet etti. Fakat anlaşma sağlanamadığından **Âdem Efendi** hiçbir netice elde edemeksizin 6 Mayıs 1803 tarihinde İstanbul'a dönmek mecburiyetinde kaldı.[354]

İleride görüleceği üzere Mekke ve Medine'de Vehhabîler'in sağladıkları bu hâkimiyet uzun sürmeyecek ve bir müddet sonra Vehhabîler Mısır vâliliğini ele geçirecek olan Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** tarafından tenkil olunacaklardır ki; bu durum ileride hikâye edilecektir.

bb. Mısır Ahvali

Fransızlar'dan kurtulduktan sonra Mısır'daki hâkimiyetini takviye etmek isteyen Osmanlı Devleti buraya vâli olarak **Hüsrev Paşa**'yı tâyin etti. **Hüsrev Paşa** Mısır'da yaşananlardan

354 **Cevdet** Tarihi, C.VII, sh. 201 vd.

aldığı dersle yeniden burada muntazam bir askerî kuvvvet teşkiline başladı. Bu iş ilerledikçe Mısır'daki başıbozuk efrad bundan rahatsızlık duyarak isyan durumuna geçti. Bu rahatsızlığı çıkaranların başında bilâhere **II. Sultan Mahmud** devrinde devlete büyük bir gâile çıkaracak olan Kavalalı **Mehmed Ali Ağa** bulunuyordu. O vâliyi kaçırarak burada hâkimiyetinin ilk adımını atmış oldu.

Arapgir'den Kavala'ya gelerek burada yerleşmiş olduğu söylenen **Mehmed Ali Ağa** 1769 Yılı'nda Kavala'da doğmuş ümmî bir adamdı. Küçük yaşta Kavala'da bekçibaşı olan babasını kaybetmiş ve bu sebeple Kavala mütesellimi olan amcası **Tosun Ağa**'nın yanında büyümüştür. O'nun da devletçe idamından sonra sıkıntılı günler geçiren Kavalalı **Mehmed Ali** on sekiz yaşlarında askerlik mesleğine intisab etmiş **Napolyon**'un Mısır'a saldırması üzerine her taraftan koşup gelen gönüllü müdâfiler arasında yer almıştı. Kavala'dan takriben iki yüz kişilik bir kuvvetle buraya gelen müdâfîlerin başı olan Kavala çorbacısı **Hüseyin Ağa**'nın yeğeni ve yardımcısıydı. **Hüseyin Ağa**'nın rahatsızlanıp Kavala'ya dönmesi üzerine bu müfrezenin başkanı olmuş ve Fransızlarla yapılan savaşlarda başarılar elde etmişti. Bu okuryazar bile olmayan adam fevkalâde zeki, kurnaz vu muhteristi. Mısır'da bulunduğu müddetçe Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî zaafı müşâhede etmiş ve ruhunda burayı ele geçirme ihtirası uyandığı için artık **Mehmed Ali Ağa** olarak anılmaya başlayarak isyancılara ele başılık etmeye başlamıştı.

Bâb-ı Âli O'nun **Hüsrev Paşa**'yı kaçırıp Mısır'dan çıkarmasına göz yummaya kendisini mecbur hissetti. **Hüsrev Paşa**'nın yerine Cezâyirli **Ali Paşa**'yı Mısır vâlisi tâyin ederek oraya gönderdi. Fakat bu yeni vâli de Kavalalı **Mehmed Ali Ağa**'nın öncülük ettiği bir isyan sonunda öldürülmesiyle bu defa Mısır'a **Hurşid Paşa** vâli olarak tâyin edildi.

Hurşid Paşa Mısır'a gelir gelmez bir tahkikat yaparak **Ali Paşa**'yı öldüren isyancıların ele başısı olduğu anlaşılan

Mehmed Ali Ağa'yı gücendirmemeye çalışarak vezir rütbesiyle Cidde vâliliğine tâyin etti.

Mehmed Ali bu tâyini kabul etmediği gibi lehinde nümâyişler yaptırarak Mısır'da kalmayı sağladı. Sonunda işi kendisini Mısır'dan uzaklaştırmak isteyen **Hurşid Paşa**'ya karşı silâhlı çarpışmaya kadar vardırdı. Bu durumda Bâb-ı Âli Mısır'a göndereceği vâlilerin **Mehmed Ali Ağa** karşısında tutunamayacağını anladığından bu defa **Mehmed Ali Ağa**'ya paşalık tevcih ederek 19 Haziran 1905 tarihinde O'nu mısır vâlisi tâyin etti. Zira Mısır'da devlet otoritesini ancak O'nun temin edebileceği düşünülmüştü. Hâlbuki bu oldukça zordu. Zira **Napolyon** tarafından bir hayli hırpalanmış bulunan Kölemen asıllı beyler Mısır'da hâlâ oldukça büyük bir nüfuz sahibiydiler. Üstelik **Napolyon**'dan sonra Mısır'ın ehemmiyetini kavrayarak buraya yerleşmek isteyen İngilizler de Kölemen beylerini desteklemekteydiler. Fakat Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** çok kurnaz ve cesur bir insan olduğundan kölemen beylerini bir ziyafet meclisinde toplayarak ânî bir baskınla ortadan kaldırmış ve Mısır'da yegâne otorite olarak olarak temâyüz edebilmeyi başarmıştır. İleride görüleceği üzere Mısır'daki bu geçici rahatlama devletin aleyhine olacak ve Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** devletin başına **Napolyon**'dan daha müdhiş bir belâ kesilerek Mısır'dan Kütahya'ya kadar gelebilmek imkânını elde edebilecektir ki; bu durum ileride anlatılacaktır.

cc. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Rusya'nın Aralarının Açılması

Fransa'da 1789 İhtilâli'nden beri kargaşa ve huzursuzluk bir türlü berataf edilemiyordu. Yıkılan kırallık düzenin yerine yeni bir düzen kurulması gerçekleştirilemediği için gittikçe artan bu istikrarsızlığı Mısır'dan dönen **Napolyon** askerî güç kullanarak bertaraf etmiş ve kendisini konsül ilân ettirmişti. Bu sûretle Fransa'nın kaderine hâkim-i mutlak olarak el koyan **Napolyon** burada her çeşit dinî, ananevî, idârî ve siyâsî mües-

seseyi târ-ü mâr etmiş olan inkılâp çılgınlığına bir son vererek yeniden sarsılmaz bir sûrette otorite tesis etmiş bulunduğundan halk kendisini Allah tarafından gönderilmiş bir idâreci olarak telâkki etmeye başlamıştı. On sene müddetle elde etmiş olduğu konsüllüğü iki sene sonra yani 2 Aralık 1804 tarihinde terk ederek **"imparator"** ünvanını almış daha önce her türlü hakarete reva görülmüş olan Papa'yı Fransa'ya getirterek O'nun eliyle tac giymiştir.

Bu durum Osmanlı Devleti'nde bir buhran sebebi oldu. Zira artık Fransa ile dostluğunu yenilemiş bulunan Osmanlı Devleti bu değişikliği kabul meylinde idi. Lâkin İngiltere ve Rusya Bâb-ı Âli'ye başvurarak böyle bir kabulün kendileriyle Osmanlı Devleti arasında yapılmış olan ittifak anlaşmasına aykırı olduğunu ileri sürdüler. Bu baskıya boyun eğerek Fransa'da impatorluk ilânının reddi hâlinde bu devletle olan dostluk sona ereceğinden devlet buna yanaşmak istemiyordu. Lâkin Rus ve İngiliz elçileri bu hususdaki taleplerini tehdid derecesine vardırdılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Fransa'daki yeni rejimin Avusturya ve Rusya tarafından tanınmasından sonra tanınabileceğini beyan etti. Fransa elçisi bu kararı kabul etmeyerek tasını tarağını toplayıp memleketine döndü. (Ocak 1804) Bu durumda İngilizler ve Ruslar Fransızlar'ın karşı Osmanlı nezdindeki taleplerini reddetmiş olarak bir zafer kazanmış oluyorlardı.

Bu sırada Osmanlı vezir-i azamı **Yusuf Paşa** işlerin yeniden karışmakta olduğunu görünce ihtiyarlık ve hastalık bahânesiyle 24 Nisan 1805 tarihinde istifa etti. Esasen gözleri iyi görmediği için **"Kör"** lâkabıyla anılan **Yusuf Paşa** göstermelik bir vezir-i azamdı. İhtiyarlığı sebebiyle Beylerbeyi'ndeki yalısında oturmasına müsaâde edilen **Yusuf Paşa**'nın yerine **Hâfız İsmail Paşa** vezir-i azam yapıldı. Bu sûretle Osmanlılar'ı yine yanlarında tutmayı başarmış olan İngilizler ve Ruslar Avrupa'da **Napolyon**'a karşı kurmuş oldukları ittifakla girdikleri savaşları kaybetmekteydiler.

Gerçekten 2 Aralık 1805 tarihinde **Bonapart**, Rusya ve

Avusturya ordularını Osterliç'te ağır ve kat'î bir mağlubiyete uğratmış bulunuyordu. Bu durum Bâb-ı Âlice sevinç yarattığı gibi onları Fransa'nın yeni rejimini tanımaya sevk etti. Bu maksadla **Ahmed Muhib Efendi** elçi olarak Paris'e gönderildi. Fransa da mukabeleten **Sebatiyani** adındaki elçisini İstanbul'a gönderdi. Bu elçi İstanbul'da olağanüstü bir merâsimle karşılandı ve **III. Sultan Selim**'e **Napolyon**'un bazı hediyelerini takdim etti.

Osmanlılar Ruslar'ın ve hatta İngilizler'in dostluklarına güvenemedikleri için bunlardan bilhassa Rusya'nın Avrupa'da ilerleyişini durdurabilecek olan yegâne güç Fransa olduğunu düşünerek yeniden Fransızlar'la arayı düzeltmek fırsatını elde etmiş oldular.

Sebestiyani, Osmanlılar'ın bu hissiyatından istifâde ederek birçok isteklerde bulundu. Bunlar arasında Eflâk ve Buğdan voyvodalarının azli, Rus donanmasına verilmiş olan Boğazlar'dan serbestçe geçme imtiyazının ilgâsı gibi hususlar vardı. Bu taleplerin yerine getirilmesi Rusya ve İngiltere'yi kızdırdı. İngilizler **Napolyon**'un yakında mağlup edileceği hususundaki iddia ile Bâb-ı Âli'yi protesto ettiler. İngiliz donamasının İstanbul üzerine sevki kararını öğrenen Osmanlılar geriye adım atmak mecburiyetinde kaldılar ve Fransız elçisinin talebiyle yapmış oldukları tasarruflardan vazgeçtiler. Ruslar'sa bu taleplerin kabul edileceğini ummadıklarından 16 Ekim 1806 tarihinde ordularına hareket emri vererek süratle Eflâk ve Buğdan'ı işgal ettiler. Bu durum aradaki anlaşmaya aykırı olduğundan Osmanlılar 22 Aralık 1806 tarihinde Rusya'ya ilân-ı harp ettiler. Bunu müteâkiben de Rusya'ya bir nota göndererek gemilerinin Boğaz'dan geçmesinin men edildiğini bildirdiler. İstanbul'daki İngiliz elçisi ise Osmanlı hükümetine bir ultimatom vererek işgal edilen yerlerin Ruslar'a bırakılmasını Çanakkale'deki tahkimatın ise İngiltere'ye teslimini ve hepsinden ehemmiyetli olarak da Fransa ile bütün münâsebetlerinin kesilmesini talep etti.

III. Sultan Selim bu gelişmenin vukûundan evvel Rus tehlikesine karşı Boğazlar'ın tahkimini emretmişse de mâlî imkânsızlıklar yüzünden bu talep yerine getirilemişti. Bunu bilen İngilizler sekiz büyük gemi, iki fırkateyn, iki korvet ve iki kalyondan mürekkep bir İngiliz donanmasını Çanakkale girişinde toplayarak İstanbul'u tehdid etmeye başladılar. 17 Şubat 1807 tarihinde bu donanma Çanakkale Boğazı'nı geçmeye teşebbüs etti. İstihkâmlardan yapılan zayıf top ateşinden hiçbir zarar görmeden Boğaz'ı geçmesine engel olunamadı. Bu durum İstanbul'da büyük bir panik yarattı.

Toplanan dîvân-ı hümâyûn evvelce reddedilmiş olan İngiliz tekliflerinin kabul edilmesine karar verdi. Bunun neticesi Fransa ile münâsebetlerin kesilmesi olduğundan **Sebastiyani**'ye İstanbul'u terk etmesi bildirildi. **Sebastiyani** ise kara ordusuna mâlik olmayan İngiliz donanmasının şehre bir zarar veremeyeceğini hatta böyle bir hareketin İngiliz donanması için büyük bir tehlike olduğunu söyleyerek Osmanlı Devleti'nin aldığı bu karardan vazgeçirmeye çalıştı. O'na göre İngilizler'in yaptığı bir blöften ibâretti. Çanakkale Boğazı'na dâir vaktiyle bir Fransız mühendisin vermiş olduğu rapora nazaran burada kısa bir zamanda yapılacak bir tahkimat ile İngiliz donanmasının ric'at imkânı ortadan kaldırılarak esir edilmesi en doğru olan işti. Bu telkinler İstanbul'daki panik havasını oldukça yatıştırmış bulunduğundan İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi sükûnetle karşılandı.

Ayrıca Nizam-ı Cedid ordusu dolayısıyla itibarları sarsılmış olan yeniçeriler ve kapıkulu askerleri de bir emir beklemeden silâhlanmaya başladılar ve halkı da mukavemete teşvik ettiler. Bu teşvikler sonunda halk galeyana gelerek Bâb-ı Âli'yi aldığı karardan dönüp İngiliz tecâvüzüne karşı koymaya zorladı. Bu durum bir isyan mâhiyeti arz ettiğinden hükümet İngiliz amiraliyle görüşmelerini sürencemede bırakarak müdafaa tedbirleri almaya başladı.

Bu sırada Varşova'ya girmiş olan **Bonapart, III. Selim**'e

bir mektup göndererek İngiliz isteklerinin reddinden dolayı O'nu tebrik ile Ruslar'ı yenmek üzere bulunduğunu bunu başardıktan sonra Osmanlı'nın yardımına koşacağını bildirdi.

Yedi Kule ile Sarayburnu arası sür'atle tahkim edildi. Buralara birçok top yerleştirildi. Hatta Üsküdar tarafında bile bu tahkimat yapıldı. Ayrıca Çanakkale Boğazı da sür'atle tahkim olunarak İngiliz donanmasının vâki olabilecek tecâvüzüne misliyle mukabele olunacak şekilde hazırlanıldı. İngilizler eski iddialarına ilâveten Fransız elçis **Sebastiyani**'nin de İstanbul'dan kovulmasını teklif etmekteydiler ki; yapılan müzâkerelerde bu teklifler külliyen ve kat'î bir sûrette reddedildi.

Derya kaptanı **Ali Paşa** kumandasında yirmi gemiden mürekkep Osmanlı Donanması Beşiktaş önlerinde hazır edilerek İngiliz amiraliyle yapılan görüşmelerin neticesini beklenmekteydi. Bu durumda İngiliz amiralleri İstanbul önlerinde biraz daha eğlendikleri takdirde müdhiş bir fâciâya mâruz kalacaklarını anlayarak 1 Mart 1807 tarihinde yelken açıp adalar önünden İstanbul'a doğru yürüdüler. Lâkin halkın yuhalaması karşısında yapılan hazırlıkdan da endişe ederek kısa bir voltadan sonra Güneş batarken dönüşe geçtiler. Halk ve padişah ertesi günü durum müşâhedesi için surlardan baktıklarında İngiliz donanmasının gece karanlığında çekilip gitmiş olduğunu gördüler. Halk **III. Sultan Selim**'i uzun uzun alkışladı.

Üstelik bu donanma Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkarken istikâmlardan atılan toplarla pek çok hasara uğratıldı. Yüz otuz ölü ve dört yüz on iki yaralı vererek güç belâ Akdeniz'e kaçtılar. Bu sırada İngilizler Fransızlar'a karşı Trafalgar Deniz Savaşı'nı kazanmışlardı. Lâkin bu zaferin şenliği İstanbul'daki hezimetle gölgelendi.

Akdeniz'de dolaşan bir Rus gemisinin amirali İngilizler'in yeniden İstanbul üzerine sevk etmeye çalıştıysa da artık gözü korkmuş olan İngilizler buna cesâet edemediler. Rus amirali ise Selânik önlerinde geldi. Fakat O da buraya tecâvüz etmeye cesâret edemedi.

Buna rağmen Selânik'den dönüp gelerek Bozcaada'yı şiddetli bir top ateşine tuttu. İki bin kadar askeri karaya çıkararak burayı zaptetti. Kaptan-ı Derya **Seyid Ali Paşa** sekiz gemi ve beş bin askerle Bozcaada'yı kurtarmaya gönderildi. İngiliz Donanması ise bu işte müttefiki olan Ruslar'a yardım etmeyerek Mısır'a doğru harekete geçti. İstanbul'u ablukaya kalkışan bu İngiliz donanmasının Akdeniz'e açılmasından sonra 17 Mart 1807 tarihinde Amiral **Elvis** kumandasında diğer bir İngiliz donamasının İskenderiye'ye asker çıkararak burayı işgal ettiği öğrenildi.

Bu sırada Mısır vâlisi olan Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** Said taraflarında kölemen beyleri ile mücâdele halindeydi. Bu durumu haber alır almaz Said Bölgesi'ni buranın haracını ödemeleri şartıyla Kölemenliler'e terk ederek onlarla anlaşıp İngilzler'in üzerine yöneldi. İngilizler daha evvel kölemen beyleriyle anlaşmış oldukları hâlde bu beyler Said Bölgesi'yle iktifa ederk İngilizler'e destek vermeye yanaşmadılar.

İngilizler İskenderiye'den sonra Reşid'i almaya teşebbüs ettilerse de **Mehmed Ali Paşa**'nın buraya gönderdiği ordu tarafından ağır bir sûrette mağlup edilerek çekilmeye mecbur bırakıldılar. Lâkin 22 Nisan 1807 tarihinde buraya daha büyük bir kuvvetle taarruz ettilerse de yine mağlup edilip çekilmeye mecbur bırakıldılar. Burada büyük ölçüde zâyiat verdiler. Bununla beraber İskenderiye'de bir ay kadar tutunmayı başardılar. Nihâyet **Mehmed Ali Paşa** bizzat kumanda ettiği bir ordu ile bunların üzerine yürüdü. Karşı koyamayacaklarını anlayan İngilizler 14 Eylül 1807 tarihinde **Mehmed Ali Paşa** ile anlaşarak İskenderiye'yi tahliye edip çekildiler.

ı. İkinci Edirne Vak'ası

III. Sultan Selim kurulmasına teşebbüs ettiği "**Nizam-ı Cedid**" ordusu için Anadolu'da belli ölçüde muvaffakiyet elde etmiş olsa da Rumeli'de bir başarı elde edememiş bulunmaktaydı. Bunun sebebi Anadolu âyânı Rumeli'deki âyân kadar güçlü

olmadığı cihetle bu yeni ordunun ortaya çıkışıyla nüfuzlarının azalacağından endişe etmekte olmamalarıydı. Bilhassa Karaman vâlisi olan **Kadı Abdurrahman Paşa** etrafında yirmi bin kadar bir cedidci kuvvet teşekkül etmişti. Padişah benzer bir kuvveti de Rumeli'de teşkil etmek istediğinden etrafına toplanmış olan cedidci ricalden Rumeli ahvalinin ıslâhına dâir raporlar istedi. Kendisine verilen raporlar arasında **İbrahim Nesim Efendi**'nin raporuna itibar ederek bunun için Karaman vâlisi **Kadı Abdurrahman Paşa**'yı bir bahâne ile Rumeli'ye nakletmek istedi. Lâkin Rumeli âyânını tedirgin etmemek için bir bahâne bulmak lâzımdı. Bu sırada Sırbistan'da bir isyan başgöstermiş ayrıca dağ eşkıyâsı denilen zümre de yeniden faaliyete geçmişti. Bunları bir bahâne olarak kullanmak üzere **Kadı Abdurrahman Paşa** emrindeki cedidci kuvvetler İstanbul'a dâvet edildi. Halkın yeni teşekkül eden bu orduyu benimsemesini isteyen Padişah onları bir müddet İstanbul'da tutarak gösteriler yaptırdı. Sonra da asıl maksadına bağlı olmak üzere Rumeli Yakası'na geçirdi.

Padişah'ın etrafındaki rical kâmilen cedidci olmasına rağmen vezir-i azam **Hâfız İsmail Paşa** bu yeni teşkilâtın ve padişah etrafında toplanmış olan cedidcilerin aleyhinde idi. Bu sebeple O'nun Rumeli âyânı ve hatta Yeniçerileri bu teşebbüs aleyhine tahrik gibi bir ihânet irtikâb etmiş olduğunu söyleyenler vardır. Fakat O'nun **Kadı Abdurrahman Paşa**'nın Rumeli'ye geçmesi dolayısıyla burada başlayan muhâlefetin elebaşlarından olduğu söylenen **Tirseniklioğlu**'na yazdığı bir mektupta bir kısım cedidci ricalin **III. Sultan Selim**'i tesir altına alarak yanlış yola sevkettiklerini kendisinin bunları tasfiye ettikten sonra milletin inanç ve an'anelerine uygun bir ıslâhat programını gerçekleştirmeye çalışacağına dâir beyanda bulunduğu rivâyet edilmektedir ki; bu beyan O'nun hâin olmayıp müesseselerde tekâmülcü bir zihniyete sahip olduğunu göstermektedir.

Padişah, **Kadı Abdurrahman Paşa**'nın harekete geçtiği sırada Tekirdağı'na gönderdiği bir kadı ile burada Nizam-ı Cedid'i tesis etmek istediğini bir hatt-ı hümâyunla ahâliye duyur-

mak istemiş fakat bu faaliyete karşı olan halk tarafından o kadı hatt-ı hümâyûnu okurken susturulmakla kalmayıp öldürülmüştü. Bu durum öteden beri iddia edildiği üzere Nizam-ı Cedid aleyhtarlığının sâdece yeniçerilere mahsus olmayıp halkta dahî mevcud bulunduğunu göstermektedir. Bunun başlıca sebepleri şunlardı:

"1. Nizam-ı Cedid meselesine teşebbüs edildiği sırada bütün devlet ricalinden bu hususa dâir birer lâyiha istenmiş, yeni bir ordu kurulmaktansa eskisinin ıslâhına taraftar bulunmuş olanlar sonradan alaya alındıkları ve küçük görüldükleri için işe yarar birçok tecrübeli devlet adamı hükümdara küserek birer tarafa çekilmişlerdi.

2. Yeni sivrilip söze girenlerin bir kısmı el altından menfaatler teminini de ihmal etmeyip gündüzleri Bâb-ı Âliye âid işleri evlerinde görmeleri, geceleri ise çalgıcılar, dalkavuklar, rüşvete vasıta olan pespâye heriflerle saz ve işret âlemlerine dalarak arada devlete âid esrarı şunun bunun yanında anlatmaları çok çirkin görülüyordu.

3. Para ayarının düşmesi, çeşitli yeni vergiler ihdası, erzak ve eşya fiyatlarının artması yüzünden halkın geçimi günden güne daraldığı halde, nizam-ı cedidi küp doldurma vesilesi ittihaz eden bazı devlet ricaline bu hal söylendikçe:

«- Burası zengin yatağıdır. Buraya fıkara yakışmaz. Devletlilerin arasına müflis güruhu sığmaz.» ve:

«- Tamam, halkı meşgul etmeğe bundan âlâ vesile olamaz. Geçim derdine düşsünler de devlet işlerine karışmasınlar.» gibi sözler sarfettikleri halk arasında duyulmuştu.

*4. Padişah, yakınlarının fazla tesiri altında kalıp bunların nüfuzu gittikçe artmış, hattâ sadrıâzamlar bile azil ve sürgün korkusuyla bir kuru ünvana kanaat eder olmuşlardı. Lâkin, kalben **III. Selim**'e muhâlif olanlarla birliktiler."*[355]

Gerçekten o vakte kadar harplerde uğranılan kayıplar ve mâruz kalınan hezimetler halkta ciddi bir huzursuzluk ve mev-

355 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2810

cud idâreye bir güvensizlik doğurmuş bulunuyordu. Bu hâdise yâni kadı'nın öldürülmesi patlamaya âmâde bir bomba gibi halkın muhâlif hislerini açığa vurmak için bir vesile arandığını göstermektedir.

Diğer taraftan **Kadı Abdurrahman Paşa** Çorlu'ya ulaştığında burada ciddi bir muhâlefetle karşılanmış ve O'nun Edirne'ye intikalini önlemek isteyenler büyük ölçüde katlonularak Nizam-ı Cedid ordusu Silivri'ye intikal edebilmiştir. Fakat burada da aynı karşı koyma ile karşılaşılması üzerine Padişah O'na Edirne'ye gitmesi hususunda verdiği emri geri çekmeye mecbur kalmıştır.

Bu sırada Rumeli âyânı aynı muhâlefet hisleriyle Edirne'de toplanmış bulunuyorlardı. Kaynakların bir diğer rivâyeti de bunların **Şehzâde Mustafa** tarafından tahrik edilmiş oldukları yolundadır. Herhâlde bu âyânın böyle bir tahrike ihtiyaçları yoktu. Zira Padişah'ın Edirne'ye bu teşkilâtı tesis için gönderdiği **Bostancıbaşı Ahmed Ağa** ile beraberindeki adamların da onlar tarafından öldürülmüş olduğundan bunlar zaten muhâlif durumdaydılar.

Silivri'de çok kan dökerek karşısındaki muhâlefeti bertaraf eden **Abdurrahman Paşa** şehre girmeyerek Padişah'ın emriyle geriye döndü. Hâlbuki emrinde yirmi bin kişilik bir kuvvet olduğuna nazaran hedefine ulaşması imkân dâhilindeydi. Ancak böyle bir şey çok kan dökmek suretiyle gerçekleşebilecekti. Padişah ise halim-selim ve sebatkâr olmayan mizaçta bir insandı. Yumuşak huylu ve kan dökmekten hoşlanmayan **III. Selim** ecdadı gibi cüretkâr ve sebatkâr davranma şansına mâlik değildi. Üstelik O'nun arzusuna karşı çıkan yeniçerlerden ziyâde halk olduğu için bunu göze alamamış bulunuyordu. Bu tavır devlet idâresi için ciddi bir zaaftı. Bu noktaya dikkat çeken arkadaşımız **Ziya Nur Aksun** vak'anüvis mütalâalarına istinaden şunları söylemektedir:

"*Bu zaaf hareketi üzerine Edirne'de toplanan muhâlifler, İstanbul'daki taraftarlarının da fikirlerini alarak, cedîdci ri-*

calden onunun idamını talep etmişler; aksi hâlde cemiyetlerini dağıtmayacaklarını bildirmişlerdir. Hattâ hutbede Pâdişah'ın ismini okutmamışlar; bu hareketleriyle hal'i dahi istediklerini göstermişlerdi. Bununla beraber Serez âyânı ***İsmail Bey*** *gibi bâzı kimseler, aklın hâkim olmasını temin etmişler ve bunun önünü almışlardır. Tabiî Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de tesisi de, böylece mümkün olamamıştır. Bu sırada Tirsenikli* ***İsmail Ağa,*** *bir rivâyete göre "****mâiyeti sergerdelerinden****" **Bayrakdar Mustafa Ağa** tarafından, evinin bahçesinde öldürülmüş ve bu zât, O'nun yerine geçerek Rusçuk âyanı olmuştur. Osmanlı müverrihlerince, 1703'te* ***Sultan II. Mustafa****'nın hal'iyle netîcelenen vak'adan ayırmak üzere, buna "****İkinci Edirne Vakası****" nâmı verilmiştir.*

Bu vakanın ehemmiyet derecesini tâyinde müverrihler arasında ihtilâf mevcuttur. ***Cevdet Paşa****, vak'anın fazla ehemmiyetli bulunmadığını zikretmekte, Pâdişâh müşâvirlerinin işi büyüterek, zaaf göstermiş oldukları kanaatine varmaktadır.* ***Âsım Efendi*** *ise, işin pek ehemmiyetli bulunduğunu kaydetmekte, Edirne'de toplananların, yalnız Doğu Rumeli âyânları olmakla birlikte, Rumeli halkının ekserîsi ile Anadolu'nun tamâmının cedîdcilerden nefret ettiklerini, "müstevliyân-ı Devlet-i Aliyye" dedikleri bu ricalin "mezâliminden bîzâr" olduklarını ifâde etmekte ve bütün milletin "mânen müttefikliğinden" bahsetmektedir. Nitekim aynı müellif, "Her ne kadar* ***Kadı Paşa****'nın emrinde 20 bin asker var idiyse de bunların ekserisinin zorakî yazılmış bulunduğunu, bu sebeple gönül arzusuyla "yarlık ve yararlık etmeyeceklerinin emr-i mukarrer" bulunduğunu kaydeder. Sonra Nizâm-ı Cedîd askerinin toplanması için, Anadolu'da çok büyük mezâlim ve* ***sû-i istimal yapıldığını, bu iş****ten Cebbârzâdeler'in büyük irtikâp yapıp, para vurduğunu, askerin ise bunların zulmüne uğramış fukara, çiftçi, kasabalı ve köylüden toparlanmış olduğunu, bu sebeple cedîdci ricale karşı "kin ve husûmetlerinin derkâr" bulunduğunu tesbît eder. Sonra Nizâm-ı Cedîd denilen askerlerin, yeniçerilerin akraba ve arkadaşları olduğunu, kışlaları ayrı ise de birbirleriyle konuştukla-*

rını, bu iki askerin birbirine karşı sevkedilmesinin zor ve tehlikeli bir iş olduğunu, ikisinin birleşip, kumandanlarının aleyhine dönmelerinin ihtimâl dâhilinde bulunduğunu, nitekim Kabakçı Vak'asında böyle olduğunu ifâde eder.

*Müverrih **Âsım**'ın bu nakillerine mukaabil, devlet sultasının her ne sûretle olursa olsun, muhafazasına taraftar olan **Cevdet Paşa**, Padişahla müşâvirlerinin acz gösterdiklerine, tenkîlin kaabil olduğuna kaanidir.*

__Âsım Efendi__'nin naklettiği hususlar, Nizâm-ı Cedîd'e halkça duyulan hoşnutsuzluğa işaret etmekte ve bunun çok yaygın olduğunu göstermektedir. Bu sebeplerdir ki, Padişah ve etrafındakiler, buna karşı hareket edememişler."[356]

Kadı Abdurrahman Paşa'nın avdetinden sonra **III. Sultan Selim** bu başarısızlığa sebep olanları tasfiye etmeye başladı. İlk olarak **Hâfız İsmail Paşa** vezir-i azamlıktan azledilerek önce Bursa'ya sonra Sakız Adası'na sürüldü. Yerine yeniçeri ağası **Keçiboynuzlu Hilmi Ağa** paşalık rütbesi verilerek vezir-i azam yapıldı. (13 Eylül 1806) Fakat yeni sadrazam her nedense iktidarı müddetince yine "**Ağa**" lâkâbıyla anılmıştır. Şeyhülislâm **Ahmed Efendi** ise isyancıların aleyhine fetva vermiş olduğundan dolayı bir zarar görmek ihtimaline binâen istifa edip bir köşeye çekilmek istediğini bildirdiğinden O'nun yerine de Rumeli kazaskeri Nakîb-ül Eşraf **Atâullah Efendi** getirildi. Hâlbuki bu yeni Şeyhülislâm cedidciliğin aleyhinde idi. O'nun tâyini Padişah'ın muhâliflere verdiği bir tâviz olarak telâkki edilebilir.

"__Ataullah Efendi__'nin şeyhülislâmlığa tâyininden sonra __III. Selim__, bir hatâ daha işleyerek muhâliflere mensup olan ve hattâ el altından __Şehzâde Mustafa__ ile anlaşmış bulunan __Köse Musa Paşa__'yı sadaret kaymakamlığına getirmişti. Böylece, devletin en mühim iki mevkiinde kendisinin ve kendi fikirlerinin en mühim iki düşmanı elele vermişlerdi. Nitekim yeni düzen ve padişahın şahsı aleyhindeki propaganda, onların sayesinde ra-

356 **Ziyâ Nur Aksun**- A.g.e. C.III, sh. 74 vd.

hatça inkişaf etmekteydi."[357]

Bütün bu değişiklikler göstermektedir ki; İkinci Edirne Vak'ası denilen bu isyan hareketinin neticesi hükümet değişikliğine münhasır kalmıştır.

i. Sırp İsyanı ve Ruslar'la Savaşın Yeniden Başlaması

Fransız ihtilâliyle Osmanlılar'ın Avrupa'daki batı hududunda yaşayan gayr-i müslimlerde istiklâl ve ayrılma hevesleri uyanmıştı. Avusturyalılar ve Ruslar'ın da tesiriyle Sırplar, Hırvatlar ve Rumlar bu maksadla bazı isyan hareketleri çıkarmakta gecikmediler. Bunlardan Sırplar, Osmanlı-Avusturya Savaşları devam ederken düşman safında yer alarak açıkça husumetlerini belli etmişlerse de Zistovi ve Yaş Muâhedelerinden sonra tekrar disiplin altına sokulmuşlardı. Ancak daha önce anlatılmış olduğu üzere Vidin'de isyan eden **Pazvandoğlu** ile işbirliği yapmış olan Belgrad yamakları buranın vâlisi Hâfız **Hacı Mustafa Paşa**'yı öldürdükten sonra Sırplar'a karşı da tedhiş hareketine giriştiklerinden 1804 Yılı'nda isyan fırsatı arayan Sırplar **Kara Yorgi** adında bir sergerdenin riyâsetinde yeniden isyan bayrağını kaldırdılar. Bir domuz çobanının oğlu ve kara câhil bir sergerde olan **Yorgi** Osmanlı Devleti'nin yamaklardan şikâyetçi olduğunu bildiği için bu isyanı mahâretle sırf Belgrad yamaklarına karşı imiş gibi göstermeyi başardı. Bu sûretle giriştiği isyan hareketini bir hayli genişletmeye muvaffak oldu.

III. Selim bu meselenin halli için Bosna vâlisi **Ebubekir Paşa**'yı vazifelendirdi. **Ebubekir Paşa** Belgrad'a gelerek yamakların buradaki tahakkümüne son verdi. Lâkin Sırplar'ın maksadı yamakların te'dibine münhasır olmadığı için isyana devam ettiler. Bu defa Belgrad muhâfızlığına tâyin edilen **Süleyman Paşa** onlarla mücâdeleye devam ederken bir de Karadağlar'ın isyan ettiği görüldü. Bu durumdan istifâde eden Sırplar Belgrad ve havâlisini istiklâl-i tam ile talep etmeye başladılar. Bunun üzerine Onları tenkil etmek üzere Niş vâlisi **Hâfız Paşa**

357 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2810

vazifelendirildi. Ancak **Hâfız Paşa** 1805 Ağustos'unda **Kara Yorgi** kuvvetlerine mağlup olduğundan isyancı Sırplar Semendire'yi ele geçirdiler. Bu durumda Avusturya ve Rusya'nın işe karışmasından çekinen Osmanlı Devleti Sırplar'a bir muhtariyet vermek mecburiyetinde kaldı. Belgrad'da yüz elli bin kişi kalması ve sekiz yüz bin frank cizye ödenmesi şartıyla Sırplar'la bir anlaşma yapıldı.

Osmanlılar'la çarpışmak için bahâne arayan Ruslar bu anlaşmanın usulüne uygun bir sûrette yapılmamış olduğu bahânesiyle aradaki anlaşmayı görmemezlikten gelerek evvelce anlatılmış olduğu üzere Eflâk ve Buğdan'ı işgal ettiler. Bu arada Belgrad vâlisi **Süleyman Paşa** Niş'e giderken pusuya düşürülüp öldürüldü. Bunun üzerine Belgrad'a hâkim olan Sırplar burada büyük bir katliâm yaptılar.

İşte bu sıradaydı ki; **Napolyon**'dan **III. Sultan Selim**'e yakında yardıma geleceği yolunda bir mektup ulaştı. Bu defa İstanbul'a gönderilmiş bulunan **Sebastiyani**'nin yukarıda anlatılmış olan faaliyetleri neticesinde Osmanlı Devleti yeniden Fransızlar'a yaklaştı. Bu durum onların düşmanları olan Ruslar ve İngilizler'i yeniden Osmanlı karşıtı bir duruma getirdiğinden bunların saldırılarıyla karşılaşıldı.

İngilizler'in yukarıda evvelce anlatılmış bulunan İstanbul önlerindeki donanma gösterileriyle bilâhare de İskenderiye'ye saldırmaları gerçekleşmiş bulunduğu gibi Ruslar da Osmanlılar'la bir sulh anlaşaması yapmış olmalarına rağmen Rumeli'de harekete geçerek Hotin, Bender, Kili ve Akkerman Kaleleri'ni arka arkaya zaptettiler. Ruslar bu hudud kalelerindeki muhâfızları çeşitli suretlerle aldatıyorlardı. Meselâ Bender'e gelen Rus kuvvetleri muhâfızlara Fransızlar'la savaşmak üzere **Napoli** taraflarına gitmekte olduklarını söyleyerek aldatmışlardı. Bunun için Osmanlı arâzisinden geçmek üzere Padişah tarafından yazılı bir izne mâlik oldukları yolunda sahte bir vesi-

ka dahî göstermişlerdi. Esasen bu kalelerdeki muhâfızlar Rus kuvvetlerine karşı koyacak sayıda değillerdi. Bununla beraber zikri geçen kaleleri kolayca almış bulunan Ruslar, İsmail, İbrail ve Yergöğü'nde şiddetli bir mukabele ile karşılandılar. İsmail Kalesi önünde büyük telefat vererek bozguna uğratıldılar. **Alemdar Mustafa Ağa** ise Bükreş'e saldıran Rus kuvvetlerini aynı âkibete dûçar etti. Lâkin bu zaferlerin payitahttaki sevinci fazla sürmedi. Zira bu defa İngiliz donanmasının İstanbul'daki gösteri harekâtı ve bunun arkasından İskenderiye'ye tecâvüzü vuku buldu.

Bu gelişmeler üzerine evvelce anlatılmış olduğu üzere Ruslar'a ilân-ı harp edilerek hazırlıklara başlandı. 12 Nisan 1807 tarihinde yeni vezir-i azam **Hilmi Paşa** serdar-ı ekrem sıfatıyla Rumeli'ye hareket etti. Bu sırada **Napolyon**'un zikri geçen mektubu dolayısıyla Fransızlar'dan yardım görülerek Ruslar'dan Eflâk ve Buğdan'dan başka Özi'nin hatta Kırım'ın bile kurtarılabileceği ümid edilmekteydi. Lâkin ordunun İstanbul'dan ayrılması Nizam-ı Cedid aleyhtarlarının faaliyete geçmelerine fırsat verdiğinden ileride görüleceği üzere **III. Sultan Selim**'i tahttan indirmeye müncer olacak bir isyanın çıkmasına imkân vermiş oluyordu.

Ordunun harekete geçtiği sırada kaptan-ı derya **Seydi Ali Reis** emrindeki on sekiz harp gemisinden mürekkep Osmanlı gemisi bu sırada işgale mâruz kalan Bozcaada'yı kurtarmaya gönderilmişti. Bir taraftan da Mısır vâlisi **Hurşid Paşa** Rumeli Beylerbeyi pâyesiyle Niş muhâfızı tâyin edilerek Sırbistan Cephesi seraskeri yapılmıştı. Kafkaslar'dan bir Rus taarrzuu muhtemel görüldüğü için eski vezir-i azam **Yusuf Ziyâeddin Paşa** da bu cepheye serasker yapılmıştı.

Bütün bu hazırlıklar yapılmış ve harekete geçilmişken İstanbul'da yukarıda zikredilen sebeple bir isyan vukuâ geldi.

j. Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Sultan Selim'in Hâl'i

aa. Bu İsyanın Sebepleri ve Değerlendirilmesi

On sekizinci asrın son çeyreğinde ve on dokuzuncu asrın başlarında mâruz kalınan mağlûbiyetlerin değerlendirilmesinde Osmanlı Devlet ricali birbirinden farklı iki ayrı zihniyetle mütehalli idiler. Bunlardan bir kısmı devleti yeniden ayağa kaldırmanın tek çâresi olarak a'dan z'ye kadar Batı Âlemi'nin taklidi gerektiğine inanmış, diğer bazıları ise bunun aksine Batı'dan sâdece teknik terakki alınarak millî ve dinî hususiyetlerin korunması ve bunların mantığı ve fikrî istikameti muhâfaza edilerek geliştirilmelerinin sağlanması taraftarıydılar ki; doğru olan da buydu. Fakat tarihimizin devamında görüleceği üzere birinci grupun rey ve kanaatleri hâkim olmuş ve bu da uzun asırlar boyunca bir cihan devleti olarak ayakta kalmış olan Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına müncer olmuştur.

Bu zihniyet sahiplerinin örnek aldıkları şahsiyet Rus çarı **Deli Petro** idi. Düşünülmemiştir ki; **Deli Petro**'nun mümessili olduğu millet de bir Dünyâ görüşü olarak Hıristiyanlığa mensup bulunduğundan onlar için bu tarz bir hareket millî bünyede bir sarsıntı vücûda getirmediği hâlde Osmanlı Devleti'nin idârî ve siyâsî ruhu olan islâmî anlayış ve uyanış için böyle bir hareket mahzurdan hâlî olamazdı. Yine düşünülmemiştir ki; Osmanlı'nın gücü sâdece askerinin fazlalığından veya Padişah ve kumandanlarının liyâkatinden değil halkın iman ve ahlâkından kaynaklanmaktaydı. Batı insanının karakterine Müslümanlar'ın aksine "**egoistlik**" ve "**materyalist zihniyet**" hâkimdi. Yine düşünülmemekteydi ki; her "**yeni**" şey mutlaka doğru ve iyi demek değildi. Öyle sanmak bir inkılâb sar'a nöbetinden başka bir şey ifâde etmez. Hâlâ tam mânâsıyla anlaşılamış olan bu zihniyetin devletimizin yıkılışının asıl sebebi olduğunu anlamak için ideolojik saplantılardan kurtulmak gerekir. Ne yazık ki; her inkılâb hamlesi **İmam-ı Gazali** Hazretleri'nin felsefî cereyanları tenkid ederken kullanmış olduğu

"**tehâfüd**" kelimesiyle kabil-i izah olduğu fark edilememiştir. Tehâfüd bir hatayı düzeltirken yeni bir hata yapmak mânâsına kullanılan bir mefhumdur. Bu gerçeği gören Batılı âlimler de vardır. İleride Tanzimat'ın ilânı dolayısıyla Avusturya başvekili **Meternich**'in nakledeceğimiz mektubu bu gerçeğin en berrak ifadesidir. Burada evvelce bahsi geçmiş olan **E. Diriault**'un bir mütalaasını nakledelim:

"*1789 Yıl'ından beri icra-yı saltanat eden* ***Sultan Selim-i Sâlis*** *genç ve hiss-i hürriyetle meşbû (dolu) bir padişah idi. Kendisi idâre-i hükümet ve teşkilât ve ıslahat icrasına meyyal ve inkılâp hukukuna taraftar ve inkılâbın mezâyâsına (meziyetlerine) vâkıf idi. İstanbul'da bir kulüp tesis etti. Muhtelif renkte imâmeli serpuş iktisa eden (giyen) müslüman vatanperverânın Bosfor'un sahilinde hürriyet şarkıları terennüm etmekte odukları haberi Paris'te büyük meserret ve şevk ile telâkki edildi.*"[358]

Genç Padişah'ın böyle sırf askerî sahada olması lâzım gelen bir ıslâhat yerine cemiyetteki bütün müesseselere şâmil ve İslâm inanç ve ahlâkını sarsmaya müncer olacak fikir ve davranışlara meyletmesi arkadaşımız **Ziya Nur**'un dediği gibi sırf etrafındaki aşağılık duygusu zebûnu insanların tesiriyle izah edilemez.[359] Kendi mizacı ve adam seçmekteki kifayetsizliği de hesaba katılmak gerektir. O'nun mizacı yükseliş devri padişahlarınınkine tamamen tersti. Onların çoğu da **III. Sultan Selim** gibi şâir ve hattattı. Fakat amme-i müslimin menfaati gerektirdiğinde kan dökmekten içtinâb etmezlerdi. Hatta böyle hâllerde fedâ edilmesi gerekenler kendi kardeş ve evlâdları bile olsa onları bertaraf etmekten asla içtinab etmezlerdi. Ancak ne yazık ki mizaç ve karakter kesbî olmayıp bir mevhibe-i ilâhiye oladuğun-

358 **E. Driault (Edvard Diriyol)**- A.g.e. sh. 103

359 Bütün Osmanlı padişahlarını hata etmez birer melek gibi gösteren **Ziya Nur:**

"... Şu hâlde Padişah'ın etrafında bulunanlar kendisini millî noktadan tesirleri pek fenâ olacak olan bir hatalı yola *imâle etmişlerdir.*" demektedir. (Bkz. **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. sh. 42)

dan ona sahip olmayan birinden böyle azimetle hareket etmeyi beklemek abesle iştigalden başka bir şey değildir.

Ancak bu gelişmenin başka sebepleri de olduğu bir gerçektir. Evvelce ifâde edildiği gibi bu devir ricalinin sefâhati, rüşvetçiliği ve Nizam-ı Cedid masraflarını karşılamak için ihdas edilen vergilerle mâğşuş yâni ayarı düşürülmüş para basılması gibi sebepleri de bu meyanda zikredilmesi lâzımdır ki; halkın ortaya çıkan ihtilâle destek vermesinin aslî sebeplerinden biri de bunlar olmuştu. **Cevdet Paşa**'nın ifâdesine göre devir ricali câsusluk bile yapmaktaydılar. Bu durumu **Ziyâ Nur** şöyle ifade etmektedir:

"***Cevdet Paşa**'nın ifadesine göre hatta bir defa Topkapı Saray-ı hümâyûnunda gayet mahremâne bir Meclis-i hâss-ül has olmuştu ki; kaymakam paşa bile dâhil değildi. Arası çok geçmeden Meclis'in sûret-i müzâkere ve kararı aynıyla matbû bir Fransız gazetesinde çıkmıştı.*"[360]

Yeni koyulan vergilerle ihdas edilen irad-ı cedid hazinesi ile doğan bu sıkıntılar umûmî nefreti mucib olurken her işte hak ve bâtıl için Şeriat'ı mizan olarak kullanan ahâli üzerinde, yaygınlaşmaya başlayan alfranga tavırlar da umûmî nefreti mûcib olmuştur. Bu durumu arkadaşımız **Ziya Nur** şöyle ifâde etmektedir:

"*Diğer taraftan alafrangalık bu nevzuhur ricalce ifrata vardırılmış; şer'an küfür sayılabilecek halleri dahi icraya kalkmışlar; bir takım züppe yakınlar hür fikirlilik, serbestlik taslamağa kalkmış; **Cevdet**'in tâbiriyle "Bu tip konuşmaları Fransızlar'ı taklîd esnâsında meydana çıkmakla" nazar-ı dikkati çekmiş ve halk onların "Şer'-i şerife mugâyir ahvâlinden hazer" etmiştir.*"[361]

Ziya Nur devamla:

"*Ateşlenmeye hazır yanıcı maddelere benzeyen bu hususlar yavaş yavaş fazlalaşmış ve nihâyet zâhirde hiç ehemmi-*

360 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. sh. 81

361 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.III, sh. 86

yeti olmayacak bir hâdise kıvılcım hizmetini görerek, meş'ûm vakayı patlatmıştır. Bu vak'aya sebep olan hâdise, uhdesine Karaman eyâleti tevcih edilen Şamlı ***Râgıb Paşa*** *isimli hulûs göstericisinin, kavaslarına Nizâm-ı Cedîd elbisesi giydirmeğe kalkışması ve onların da "****gâvur elbisesini****" giyemeyeceklerini beyân edip Boğaziçi'ndeki hemşehrileri yamaklara bunu anlatışlarıyla başlamıştır. Bunun üzerine yamaklar arasında birçok şâyialar dolaşmağa başlamış; "Padişah'ın Dünyâ'yı Nizâm-ı Cedîd yapacağı" söylenmiş; "Bunun için* ***Râgıb Paşa****'ya tuğ vermiş; Paşa şimdiden nişan koymağa başlamış; İngiliz* ***Râif Efendi*** *de yamaklara pantolon giydirecekmiş, Macar tabyası zabiti* ***Halil Haseki*** *de bunun tatbikini kabul etmiş. gibi lâflar efkârı bulandırmıştır. Nitekim* ***Mahmûd Râif Efendi*** *ile Bostancıbaşı* ***Şâkir Bey****'in böyle bir teşebbüsü olmuş; Nizâm-ı Cedîd'e girerlerse yevmiyelerinin artacağını söyleyerek bâzılarını teşvîk etmişlerdir. Bu yüzden tahrik edilen yamaklar "Biz kuloğlu kuluz, babadan ve dededen yeniçeriyiz, frenk elbisesi giymeyiz ve hilâf-ı Ocak kıyafete girmeyiz." diye bağrışmışlar; hâdiseyi haber alıp koşan* ***Halil Haseki****, onları yatıştırmaya uğraşmış; fakat bu arada, herhalde yersiz bâzı sözler kullanmış ve bu sebeple öldürülmüştür. Bunun üzerine isyan hâli alevlenmiş; vak'ayı haber alan İngiliz* ***Mahmud Râif Efendi****, iskeleden kayığa binerek İstanbul'a kaçmak istemiş; fakat yolda yakalayıp O'nu da öldürmüşlerdir. Böylece cedîdci rical içinde malûmatı ile şöhretli bu tâlihsiz zâtın hayâtı da fecî şekilde son bulmuştur."*[362]

Ziya Nur'un bu sûretle başlayan isyan hakkındaki değerlendirmesi bizim de katıldığımız bir görüş olarak şöyledir:

"*Bundan sonra ciddî bir tedbîre teşebbüs edilmemiş veya edilememiş ve Büyükdere'de toplanan kıyâmcılar, kendilerine bir başbuğ seçmişler; Kastamonulu* ***Kabakçı Mustafa Çavuş****'u başlarına getirmişlerdir. Kısa müddet içinde teşkîlâtlanmışlar ve son derece dikkate şâyân kararlar almışlardır. Bunlara göre,*

362 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.III, sh. 86 vd.

müslim ve gayrimüslim, hiç kimsenin mal, can ve ırzına tasaddî etmemeyi, aksine hareketi idamla cezalandırmayı; Bâb-ı Meşîhat'tan fetva almadan herhangi bir talepte bulunmamayı; Et Meydanı'nda toplanıp, istekleri kabul edilmeden dağılmamayı kararlaştırmışlardır. Sonra ahidleşmişler ve an'aneleri mucibince En'am-i Şerîfi öperek, kılıçlanmışlardır. Şu vaziyete göre, tamâmen hukukî ve meşrû dâirede harekete yemîn etmişler ve bu ahidlerine de, vak'anın sonuna kadar sâdık kalmışlardır."[363]

"... Bütün devlet müesseseleri bu harekette yekvücûd görünmekte ve halk ekseriyetinin kanaatlerinin de aynı şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple ***Köse Mûsâ Paşa*** *ile* ***Atâullah Efendi****'yi şahsî iğbirarlarla hareket eden kimseler görmek mümkün olamamaktadır. Daha sonraları* ***Sultan Abdülazîz*** *ile* ***II. Abdülhamîd****'in hal'leri, yalnız askerî kuvvetle ve ekall-i kalîl (azdan da az) bir Jön Türk grubuyla yapılmış olmasına rağmen, bunları yapanlar sonradan göklere çıkarılmışlardır. Bunlar ise, bütün devlet müesseseleri ve halkın ekseriyetinin arzusunu yerine getirmiş görünmelerine, cedîdci on ricalden gayrı hiç bir kimsenin hukukunu tecâvüz etmemelerine, bu ricali de* ***Sultan Selîm****'in irâdesiyle öldürmüş olmalarına rağmen, çok büyük hücumlara mâruz kalmışlardır. Bu netîce, cedîdci ricalin zihniyetine sâhip olanların sanraki hâdiseler dolayısiyle hâkim görünmesinden kaynaklanmış ve cedîdcilik kanaatinin siyâsî bir görüş mâhiyetini almasından doğmuştur."*[364]

Vahid Çabuk'un değerlendirmesi ise şöyledir:

"Padişahın son derece iyi niyetle başladığı ve memleket yararına değişiklikleri gerçekten iyi tesbit ettiği bu hareketi, yine O'nun sebatsızlığı ve etrafındaki insanlara fazla güveni neticesiz kılmıştır. Ancak başlangıçta, padişah, idâreci rical ile tertip edilen ıslâhat heyeti arasında bir tercih yapmak zorunda kalmış ve kendisini daha ziyâde ıslâhat heyetine mensup ve merbut addeylemiştir. Hele işin en başında, bu heyetin icraatı-

363 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. sh. 88

364 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. sh. 93

na sâdık kalacağına ve alınan kararları eksiksiz uygulamaya söz vermesi, hatta ıslâhat heyetinin icraatını sadrazamdan bile gizli tutması, düşman bir zümre yaratılmasında başlıca etken olmuştur.

Bütün bunlara rağmen, ne ıslâhat heyeti, ne de padişah plânlanan ıslâhat çalışmalarında uyumlu bir yol tâkip edememişlerdir. Halkın ve özellikle köklü bir cemiyet teşkil eden askerî sınıfların hayatî durumunun bahis mevzuu olduğu böylesine büyük bir işte, düşünülen zemin bir türlü hazırlanamadığı gibi, daha ileri zamanlarda, onları tahrik edecek bir kısım tutum ve davranışlar da sergilenmiştir. Bunda, Nizam-ı Cedid çalışmalarına sâdece birkaç kişinin tâyin edilmesi, bunun bütün devlet ricaline teşmil edilmemesi, sadrazam ve şeyhülislâmlardan bu yolda hiçbir destek aranmaması da çok mühim rol oynamıştır. Bu gibi icraatta en mühim zümreyi teşkil eden ve ***Selim III*** *zamanında müsbet ilimlerden oldukça uzaklaşmış bulunan ulemâ kesimi ise, tamamen karşıya alınmıştır. Bu icraatın propagandasında, Avrupa medeniyet ve tekniğinin hâli hazırdaki ileri durumuna ve terakkisine inanan birkaç kişiden başka hemen aleyhte bir tavır takınmış veya o şekilde tesir altında bırakılmış. Bunların bazıları câmilerde vaaz verirlerken:*

"-Askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkler'i düşüren padişaha elbette Allah tevfikini çok görür. Hâdimü'l-Harameyn unvanına liyâkati olmadığını bu sûretle meydana çıkarır.", diyerek Nizam-ı Cedid aleyhindeki muhâlefeti âdeta körüklemişlerdir.

Ancak, Türk millî tarihinin bugünkü durumunda bile, iki yüzyıllık bir zamandan beri süregelen bu gibi yenilik hareketlerinin her ortaya atılışında, muhâlif bir grupun ve aleyhde bir hareketin oluşmasında, başlıca rolü O'nu uygulayan ve yapmak isteyenlerin şahsî durum ve hayat tarzlarının oynadığını unutmamak gerekir. Çünkü yakın zamanlarda da açık örnekleri görüldüğü gibi, getirmek istedikleri düzenin hayat şartlarını başkalarına yaşatmak isteyen ve kendileri bunun edebiyatını

yapıp, tam aksi bir tutum içine girerek bu hususta her türlü fedakârlığı başkalarına ve halka yükleyen bu zihniyet, itiraz kabul etmez bir katılıkla, karşılarındakileri horladıkları ve bilâhare ilerici-gerici, aydın-yobaz... terminolojisini yozlaştırıp düzenin bütün fazilet ve erdemlerini şahıslarında, bütün gerilik ve kötülükleri karşılarındakilere atfetmeleri bu çekişmenin değişmez kaideleri olmuştur. Çünkü büyük bir fedakârlığı gerektiren ve sonunda herkesin imrenmesi ve takdir hisleri ile desteklenmesi gereken böyle bir işin, hata kabul etmeyeceği gibi, toplumun kıskançlık ve nefret duygularını da kamçılamaması gerekirdi. Ancak Nizam-ı Cedid'i tatbike girişenler padişahın çevresinde O'nu halkından ve askerinden tecrid ederek, kendi emellerine uygun bir hareketin içine sevketmeyi başarmışlardır. Asâkir-i Şâhâne adı verilen Nizam-ı Cedid ihdası, ilk bir-iki eğitiminden sonra memnuniyetsizliklerini belirten yeriçeri ocağının kıskançlığını ortaya çıkarmış ve yeni askerî ocağa sağlanan farklı imkânlarla, iki ocak birbirine düşman hâle getirilmişti. Nitekim, ıslâhat çalışmalarının başında, en önemli tepkinin bu zümreden gelebileceği ve kurulacak yeni bir ordu ile, en çok yeniçerilerin menfaatlerinin haleldar olacağı bilindiği ve müzâkere edildiği hâlde iki ocak arasının alabildiğine açılması, Nizam-ı Cedid aleyhtarları için önemli bir faktör oluşturmuştur. Yine Nizam-ı Cedid'in masraflarını karşılamak için ihdas edilen İrad-ı Cedid hâzinesinin, hem yeni vergi getirmesi, hem de bir süre sonra, ıslâhat heyetinin bu hâzinede toplanan paraları başka maksadla kullanmaları umûmî hoşnutsuzluğu artırarak, pek çok kimseye zarar vermiştir. Yine Nizam-ı Cedid için kabul edilen kıyafet de, küffar taklidi addedilerek tenkit olunmuştur."[365]

bb. İsyanın Gelişmesi ve III. Sultan Selim'in Hal'i

İngiliz donanmasının evvelce nakledildiği üzere kolayca Boğazlar'dan geçip İstanbul önlerine gelmesi sebebiyle Ruslar'ın da bunu yapabileceklerinden endişe edildiği için Çanak-

365 **Vâhid Çabuk**-Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul 1999, C.VII, sh. 287 vd.

kale'den sonra Karadeniz Boğazı'nda da gerekli tahkimat ve tabya inşaları gerçekleştirilmişti. Buraların askerce takviyesi düşünüldüğünden Kavaklar ve Büyükdere tabyalarına Trabzon'dan iki bin kadar asker getirtilip yerleştirilmişti. Bunların ulûfeleri irad-ı cedid hazinesinden ödenmekteydi. Padişah'ın niyeti bunları da alıştıra alıştıra Nizam-ı Cedid askeri yapmaktı.

Ruslarla yeniden başlayan savaş dolayısıyla ordu sefere çıkarılmış bulunduğundan İstanbul'da sadece kolluk kuvveti vazifesini görenlerle ihtiyar yeniçeriler kalmıştı. Bunları takviye için yanlarına katılan Nizam-ı Cedid askerleriyle yamak tâbir edilen Boğaz'daki bu askerler arasında sık sık kavga çıkıyordu. Bu sırada İstanbul'da on üç bin yeniçeri vardı. Bunlar henüz hiçbir savaşa katılmamış bulunduklarından sefere çıkan orduya dâhil edilmeyip İstanbul'da bırakılmışlardı.

Kadı Abdurrahman Paşa'nın evvelce nakledilmiş olduğu üzere İstanbul'a getirtilmesi üzerine O'ndan boşalan Karaman vâliliğine tâyin edilen **Şamlı Râgıp Paşa** buraya hareket etmeden önce Padişah'a yaranmak için askerlerine son derecede süslü püslü olan Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmeye teşebbüs etti. Bundan rahatsız olan bazı Nizam-ı Cedid aleyhtarları ocaktaki yamaklar nezdine koşarak onlara Padişah'ın *"Dünyâ'yı Nizam-ı Cedid yapacağı"* yolunda bir beyanla tahrik ettiler.

Gerçekten Padişah'ın niyeti de buna yakındı. Bu sırada sekbanbaşı tâyin ettiği **Ârif Ağa**'yı huzuruna çağırarak kendisinin Cuma selâmlığına Nizam-ı Cedid kıyafetiyle çıkmak istediği yolunda bir beyanda bulunmuş **Ârif Ağa**'nın bu hareketi tehlikeli görmesi üzerine O'nu azletmişti. Daha sonra **Bostancıbaşı Şakir Ağa**'yı celbederek O'na da Karadeniz Boğazı'nda vâki kalelerde olan neferâtın:

"- *Nizam-ı Cedid'in libasını giymeleri muradımdır!*" demişti. **Şakir Bey** bu teklife karşı:

"- *Onlara Nizam-ı Cedid libası değil, şapka giydirmek*

dahî himmetinizle mümkündür." diyerek dalkavukça bir cevap vermişti. **Şakir Bey** huzurdan ayrıldıktan sonra Boğaz nâzırı olan "**İngiliz**" lâkablı **Mahmud Râif Efendi**'ye Padişah'ın bu emrini tebliğ etmiş; O da **Halil Haseki** adındaki bir adamını bu iş için vazifelendirmiştir.

Halil Haseki Boğaziçi yamaklarına varıp Padişah'ın bu hususta emr-i hümâyûnunu okumaya başlayınca yamaklar şiddetli bir muhâlefetle fermanı yazana da okuyana da küfrettiler ve:

Biz kuloğlu kuluz. Babadan ve dededen yeniçeriyiz. Frenk elbisesi giymeyiz ve hilâf-ı ocak kıyafete girmeyiz." diye bağırıştılar. **Halil Haseki** bu tavırlarının idamla mukabele göreceğini ifade etmesi üzerine de kendisini oracıkta parçaladılar.

Patlak verecek olan büyük isyanın ilk ateşlenmesi demek olan bu vak'a üzerine İngiliz **Mahmud Raif Efendi** oraya gelerek yamaklara:

"- Nizam-ı Cedid elbisesi giyseniz yevmiyeniz ziyâde, tayınlarınız da mükemmel olur. Yine burada hizmete devam edersiniz. Bunda ne beis var. Bu her yönüyle hayırlı bir iştir." diye nasihat ettiyse de yamaklar O'na ağır bir sûrette hakaret ettiler. İngiliz **Raif Efendi** me'yus bir şekilde kayığa binip dönerken kendisinin sandallarla tâkip eden yamaklar O'nu Büyükdere'de sahile çıkmak üzere bulunduğu bir sırada kurşunlayıp öldürdüler. Hatta yanındaki bir yardımcısını da O'nunla birlikte bu sûretle katlettiler.

Bu cinâyet haberi İstanbul'da duyulunca bir meşveret toplantısı yapıldı. Ne yazık ki; meşverete katılanların çoğu Nizam-ı Cedid aleyhtarıydı. Burada yamakların İstanbul'a gelip bir fesat çıkarma niyetinde oldukları söylenince **İbrahim Kethüda**:

"*- Bunlar kavga derneğidir. Ehemmiyet vermeye değmez. İtaat etmezlerse zorla itaat ettirilirler.*" karşılığını verdi. İhtimal O, İstanbul'da pek azalmış bulunan Yeniçeriler'e mukabil on üç bin Nizam-ı Cedid askerinin mevcud olduğuna güvenerek baş-

lamış olan isyan hareketini böylece hafife almış bulunuyordu.

Bu neticesiz meşvereti öğrenmekle gecikmeyen yamaklar bir toplantı yaparak ne yapacaklarına dâir kararlar aldılar. Toplantıda Kastamonulu Kabakçı **Mustafa Çavuş**'u kendilerine elabaşı, **Arnavut Halil** ve **Bayburdlu Süleyman** çavuşları da O'nun yardımcısı tâyin ederek 27 Mayıs Çarşamba günü dört-beş yüz kişiden ibâret bir toplulukla İstanbul istikametine harekete geçtiler. Yol boyunca yeni yeni iltihâklarla kalabalıklaşan âsiler İstanbul'a varıp buradaki yeniçerilerle birleşmek istiyorlardı. Burada fakir fukaraya zarar verilmemesi reâya ve yabancılara el kaldırılmaması aksine harekete edenlerin cezalandırılması Et Meydanı'nda[366] toplanılarak Kur'ana göre murafaa görülmesi ve hareketleri için Şeyhülislâm'dan fetva alınması gibi kararlar alıp yollarına devam ettiler.

Âsilerle görüşmek, onları teskin etmek için yapılan görüşmelerden hiçbir netice hâsıl olmadı. Bu arada Nizam-ı Cedid aleyhtarı olanlar ise Padişah'a bu işi basit göstermekte ağız birliği ediyorlardı. Yamaklar Ortaköy'e oradan da geceleyin Tophâne'ye geldiler. Burada Nizam-ı Cedidcilerin çok ehemmiyet verdikleri topçu ocağı da kazanlarını kaldırıp âsilere iltihâk etti. Bu durum memnuniyetsizliğin ne kadar umûmî olduğunu göstermekteydi. Daha sonra Haliç'i sandallarla geçerek Et Meydanı'na gelip burada Yeniçeriler'in de iltihakıyla bir hayli kalabalıklaştılar. Buradan **Kabakçı Mustafa** her tarafa tellâllar salarak:

"- *Ey ahâli maksadımız Nizam-ı Cedid belâsını kaldırmaktır. Başka bir niyetimiz yoktur. Müslüman olanlar ve kendini ocaklı bilenler bizimle olsunlar.*" beyanına ilâveten korkudan

366 **Et Meydanı**: Vaktiyle Yeniçeri Kışlaları'nın bulunduğu Aksaray'daki bir meydanın adıydı. Yeniçeri isyanları umûmiyetle hep bu meydanda toplanmış daha sonra At Meydanı denilen Sultanahmed'e intikal etmiştir. Bugün orada devirden kalma sadece metruk bir çeşme mevcuddur.

dükkânlarını kapatmış olan esnafa da kendilerine hiçbir zararlarının dokunmayacağı garantisiyle işlerine güçlerine devam etmelerini halka duyurdu. Bu sırada Padişah huzuruna çağırdığı **Köse Musa Paşa**'ya:

"- *Paşa bu ne hâlettir. Bu fitne niçin def olunmuyor?!*" sualini tevcih etti.

Köse Musa Paşa bu hitap karşısında susunca da:

"- *Bütün bu işlere sebep benim hilmiyetimdir. Vak'a benim hilmiyetimden iktiza ediyor.*" diyerek hüzünle söylenerek kendi zaafını bizzat itiraf etmiş oldu.

Bundan sonra yeniçeri ileri gelenleri ve devlet ricaliyle sünnet odasında bir toplantı tertip eden Padişah:

"- *Bu cemiyetin sebebi nedir? Eğer kavgaları Nizam-ı Cedid için ise ben bunları (yamakları) Nizam-ı Cedid askeri edecek değilim ve şimdiden sonra da Nizam-ı Cedid'i ref ü def ettim. İşte sekbanbaşı ağaya tembih eyledim. Varsın Nizam-ı Cedid kışlasına kilit vursun ve kurşun akıtsın. Bu cemiyeti def edin. Piriniz aşkına oslun.*" dedi.

Ocak Ağaları, Ağa Kapısı'na geldiklerinde burada dört yüz kadar ocaklının toplanmış olduğunu gördüler. Sekbanbaşı **Ârif Ağa** binektaşı üzerine çıkarak Padişah'ın sözlerini burada toplananlara nakletmesi üzerine Yeniçeriler bu sözlere inanmadıklarını göstermek üzere şu karşlığı verdiler:

"- *Padişah'a itimad edemeyiz. Nizam-ı Cedid için Edirne ve Tekirdağı'nda Rumeli ve Anadolu'da nice hâdiseler oldu. Bunca insan telef edildi. Ülke harab oldu. Yine de Nizam-ı Cedid'i def etmedi ve etmez.*" cevabını verdiler ve başlayan fitneyi ortadan kaldırmaya kendilerinin güçlerinin yetmeyeceğini bildirdiler.

Bu sırada Et Meydanı'nda toplanan âsiler güruhu yedi sekiz bin kişiyi bulmuştu. Bu sırada isyanın kendi aleyhlerine olduğunu bilen Nizam-ı Cedidciler birer birer kışlalarından firar ederek kaçıp saklandılar. Kumadanları da bu durumu görünce

saklanmayı tercih ettiler. Bunlardan **İbrahim Nesim Efendi** Langa'da gizlenmiş olduğu hâlde bir âsi tarafından teşhis edilerek yakalanıp Et Meydanı'na götürüldü. Orada âsiler tarafından parçalanmaktan kurtulamadı. Mâbeynci **Ahmed Efendi** de aynı âkibete uğratıldı. Bunları yok eden âsiler Nizam-ı Cedid hareketinde rol almış bulunan kişilerden on bir kişinin ismini yazarak bunların Padişah tarafından ölü veya diri kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Taleplerinin neticesini tâkip için de Et Meydanı'ndan Saray'a daha yakın olan At Meydanı'na (**Sultan Ahmed** Meydanı)'na intikal ettiler.

III. Sultan Selim Osmanlı Tarihi boyunca isyancıların talep ettiklerinin mutlaka kendilerine verilmesi gerektiğini aksi hâlde Saray'ı basarak O'nu yine de yapacakalrını çok iyi biliyordu. Kan dökmek şöyle dursun kan görmeye bile mizacı müsâid olmayan **III. Sultan Selim** aralarında ahid bulunan bir iki kişi hariç âsilerin bu talebini yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Ne yazık ki; onlar da bilâhere yakalanıp öldürülmüştür. Bu sûretle isyanın hitama ereceği sanılıyordu. Şeyhülislâm **Ataullah Efendi** Anadolu ve Rumeli Kazaskerleriyle ileri gelir âlimleri Sultanahmed Camii'nde topladı. Burada Rumeli kazaskeri **Şemseddin Efendi** Padişah'ın en has müşâviri **İbrahim Kâhya**'ya:

"*-Bre kahbe, sefih kâfirler! Habisler! Devleti berbad ettiniz! Şimdi de aksakalımız kana mı boyamak istersiniz!*" tarzında bir hitabede bulundu ki; ulemâdan hiç kimsenin itiraz etmediği bu tahkir ve tezyif onların da âsiler safında olduğunu göstermekteydi.

Bu sırada Padişah'a Rumeli'deki orduyu İstanbul'a celbetmesini tavsiye edenler oldu. O bu teklifi de:

"*-Serhadler boş kalırsa Ruslar Çatalca'ya kadar gelir!*" diyerek reddetti.

Ulemânın yaptığı toplatıyı haber alan Padişah aleyhinde-

ki havanın umûmileştiğini görünce âsilerin başka ne istediklerini sormuş ve aldığı cevab üzerine daha önce Nizam-ı Cedid için yapılmış olduğu gibi irad-ı cedid adı altında konulmuş olan verginin lağvedildiğini de sokaklarda tellâl bağırttırarak ilân ettirmiştir.

Bu durum dahî âsilerin yatışmasına kifâyet etmemiştir. Zira onlar böyle isyanlarda bulunanların daha sonra zuhûr eden ilk fırsatta oratadan kaldırıldıklarını biliyor ve hayatları için endişe ediyorlardı. Bu sebeple Padişah'tan önce şehzâdelerin hayatına dokunulmayacağına dâir teminat istemişlerdir. Bu duruma çok üzülen Padişah kendisinin zürriyetinin bulunmadığını bu sebeple şehzâdeleri, evlâdı ve nur-u aynı gibi gördüğünü onlara sûikasd ile Silsile-i Pâkize-i Âl-i Osman'ın inkırazına ve devletin izmihlâline sebep olacağı cihetle böyle bir şeyin asla hatır ve hayaline gelmediğini bildirdi. Bundan sonra âsiler kendi hayatlarını **III. Sultan Selim** tahta oturduğu müddetçe emniyette görmediklerinden Şeyhülislâm **Ataullah Efendi**'ye giderek:

"- ***Sultan Selim****'in saltantında istiklâl yok! İdâreyi bir takım zâlimlerin eline verdi. Kendisi mezak-ı nefsâni (nefsani zevkler) ile meşgul, müstevliyân-ı devlet olanlar dahî fukara ve reâyâya enva-ı zulüm teaddi ediyorlar. Böyle bir padişahın hilâfeti câiz olur mu?*" sualini sordular. Bu suale zaten âsilerden yana olan Şeyhülislâm'ın:

"-*El cevap: Olmaz!*" diye karşılık vermesi üzerine **Şehzâde Mustafa**'nın cülûsuna umûmen fâtiha okunmuştur.

Bu kararın tebliği için Saray'a gelindiğinde kapıların kilitli olduğu görülmüş bunun üzerine hal' kararı Dârüssaade Ağası'na bir tezkere ile bildirilmiştir. Darüssaade Ağası bu tezkereyi **III. Selim**'e okuduğunda Padişah:

"-*Zâlike takdir-ül aziz-il alîm.*" diyerek Yâsin Sûresi'nin 38. âyet-i kerimesindeki bu kur'anî ibâre ile teslimiyetini göstermiştir. Gariptir ki; bundan çok sonra **II. Sultan Abdülhamid Han** *nâhak yere hal' edildiğinde hal'i haberini tebliğ edenlere*

O da "İşte bu Aziz olan Allah'ın takdiridir." mealindeki kur'anî ifâde ile durumu tekabbül edecektir.

Bu sırada Saray'ın kapısı önünde toplanan âsiler:

"- ***Sultan Selim****'i istemeyiz.* ***Sultan Mustafa*** *Efendimizi isteriz!*" bağırışmalarıyla nümâyiş yapmaktaydılar. Nihâyet **Köse Musa Paşa** ile Şeyhülislâm hal' kararını tebliğ için **III. Sultan Selim**'in huzuruna çıkmışlar, âyet ve hâdisler okuyarak pek nâzik ve ihtiramkârâne bir sûrette durumu Padişah'a bildirmişlerdi. Bundan sonra **III. Sultan Selim, Şehzâde Mustafa**'nın yanına vararak:

"- *Gel oğlum! Seni kendi elimle tahta iclâs ettireyim.*" dedi. **Şehzâde Mustafa**:

"- *Amca, ben taht istemem*!" mukabelesinde bulunduysa da **Sultan Selim** kendisine:

"- *Hizmetkârlarına sakın yüz verme ve sözlerine güvenme! Onlar beni rezil ettiler. Bu durumdan ibret al!*" dedi. (29 Mayıs 1807)

Âsiler mahlû Padişah'ı **Şehzâde Mustafa**'nın odasını yerleştirdikten sonra O'nun kılına bile dokunulmayacağı yolunda herkesten söz aldılar. Bu sûretle **III. Sultan Selim**'in on sekiz sene bir ay ve yirmi iki gün sürmüş bulunan saltanatı nihâyete ermiş oldu.

29- IV. SULTAN MUSTAFA (1787-1808)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin hal' fetvası kendisine tebliğ edilen **III. Sultan Selim** bu emr-i vâkii büyük bir tevekkülle karşıladıktan sonra veliahd **Şehzâde Mustafa**'nın kaldığı odaya giderek kendisine:

Gel Oğlum! Seni kendi elimle tahta iclâs ettireyim." dediyse de **Şehzâde Mustafa** ihtilâlcilerle olan temsasından dolayı öldürüleceğinden korkarak mahlû Padişah'a canına kıyılmaması hususunda yalvarıp yakarmaya başladı. Hâlbuki o öldürülecek olsaydı oraya mahlû Padişah değil O'nun cellâdları giderdi. Korku ve heyecandan yalvaran **Şehzâde Mustafa**'yı

III. Sultan Selim güçlükle teskin edebildi. O habire:

"- *Amca ben taht istemem!*" tarzında söylendiyse de sonunda ikna olarak odadından çıkmaya razı oldu.

Sultan Selim'in O'nu beklemekte olan devlet ricalinin yanına getirmesiyle cülûs merâsimi başladı. Bu sûretle **I. Abdülhamid**'in büyük oğlu olan **Şehzâde Mustafa, IV. Sultan Mustafa** olarak yirmi dokuzuncu Osmanlı padişahı oldu. Bu sırada o yirmi dokuz yaşındaydı. Vakit bir hayli gecikmiş olmasına rağmen o gün **IV. Sutan Mustafa** tantanalı bir sûrette Ayasofya Câmii'nde cumâ selâmlığını icra etti. Orada toplanmış bulunan isyancılarla halk kendisine büyük bir nümâyiş yaptılar.

IV. Sultan Mustafa'ya müteâkip cuma yâni saltanatının yedinci günü **Ebâ Eyyüb El Ensarî** Hazreleti'nin türbesinde **Dürrizâde Abdullah Efendi** tarafından kılıç kuşandırılmıştır.[367]

b. Şahsiyeti

I. Abdülhamid'in büyük oğlu olan **IV. Sultan Mustafa** 8 Eylül 1779 tarihinde İstabul'da Dünyâ'ya gelmişti. Annesi **Âişe Sineperver Sultan**'dı.[368] On yaşına kadar babasının yanında kalan **Şehzâde Mustafa** oldukça iyi bir tahsil görmüştü. Kendi öz evlâdı olmayan **III. Sultan Selim** gerek **Şehzâde Mustafa**'ya ve gerekse kardeşi **Şehzâde Mahmud**'a (**II. Sultan Mahmud**) birer evlâd muâmelesi yapmış ve onların gâyet serbest bir sûrette hareket etmelerine müsaade etmişti. Hatta **Kabakçı Mustafa**'nın isyanında bile O'nu ve kardeşi **Şehzâde Mahmud**'u öldürerek rakipsiz kalmayı düşünmemiştir. Buna rağmen O'nu tahta geçmek için isyancılarla işbirliği yaptığı iddiası pek yaygındır. Bu durumu **Ziya Nur** şöyle anlatmaktadır:

---

367 **Cevdet** Tarihi, C. VIII, sh. 359

368 Tarihçi **İ. Hâmi Danişmend Ahmed Refik Altınay**'a atfen bu kadının adını **"Nükhet-sezâ Kadın"** olarak zikretmektedir. (Bkz. **İ. Hâmi Danişmend**- a.g.e. C.VI, sh.88)

III. SULTAN SELİM
(1789-1807)

"Kendisinin harîs ve müteceî olduğu hakkındaki yaygın görüşün hiç bir ciddî kıymeti yoktur. Saltanat makaamında müstakil kalamamış ve devlet reîsi otoritesini tam kuramamıştır. Çok disiplinli bir isyan hareketiyle iş başına gelmiş olmasına rağmen, Osmanlı Hanedanı'nın değişmez prensibine uyarak, kargaşa çıkaranları tasfiyeye çalışmış; bunun zemini-

ni hazırlamağa uğraşmıştır. Bu hususta tıpkı ***I. Mahmud*** *gibi davranmak istemiş ve isyan erbâbını cezalandırmak sûretiyle devlet otoritesini güçlendirmeyi gâye edinmiştir. Fakat bunda muvaffak olamamış ve ricalinin ihânetine uğramıştır. Tab'an cedîdciliğe muhâlif ve devletin, asırlardan beri denenmiş olan yüksek prensiplere istinâden kuvvetlendirileceğine kaani bir hükümdar olarak görünmekle beraber, yeni nizâmın taraftarı olan ricali tasfiyeyi düşünmemiş; hükümet hizmetlerinde bunlardan istifâdeye de çalışmıştır. Bu suretle Osmanlı ricâli arasındaki cedîdci-muhâfazakâr çekişmesini kaldırmak ister görünmüş ve devlete hizmet hususunda bu iki zümreden de istifâdeye gayret etmiştir. Onun bu görüşü, büyük ecdadına hâkim olan üstün devlet reisliği telâkkisinin bir neticesi olarak görülmektedir.*

Kendisinin mürteci olduğu hakkmdaki iddiaların, hiç bir iler tutar yeri yoktur. Daha şehzâdeliği zamânında, Koca Sekbanbaşı'nın zâtına takdîm ettiği meşhur lâyihada, Nizâm-ı Cedîd, tâlimli asker olarak medhedilmiş ve bunun lüzumu anlatılmıştır. Bundan da dolayısıyla anlaşıldığı üzere, ***Sultan Mustafa****, tâlimli ve kuvvetli bir ordunun vücûda getirilmesine taraftar olmuş ve bunun Ocakların kuvvetlendirilmesi ve ıslahı ile mümkün olacağına kaani bulunmuştur. O'nun devlet merkezinin eyâletlerdeki mümessili olan Ocaklar'ı takviye sûretiyle, hükümet otoritesini güçlendirmek için giriştiği teşebbüsler, Nizâm-ı Cedîd'den. mutazarrır olan geniş ahâli tabakasının gayri memnûnluğunu şahsî menfaat ve selâhiyetlerini artırmakta kullanan âyânca hoş karşılanmamış ve aleyhinde bir havanın doğmasına sebep olmuştur. Böylece Nizâm-ı Cedîd'e de,* ***Sultan Selîm****'e de, daha bir iki sene evvelki Edirne vak'asında bilfiil cephe almış bulunan* ***Alemdar*** *ile etrafındaki âyânların muhâlefetini celbetmiştir. Böylece bu âyân hakikatte devlet kudretine iştirak, zahirde de isyancıları te'dîb için harekete geçmişler ve çok karışık adamlardan ibâret bulunan cedîdci Rusçuk yârânının*

çalışmalarıyle de muvaffak olıp, ***Sultan Mustafa****'yı tahttan indirmişlerdir."*[369]

28 Temmuz 1808 tarihinde tahttan indirileceğini anlayan **IV. Mustafa** Osmanlı tahtında rakipsiz kalmak için mahlû **Sultan Selim**'le **Şehzâde Mahmud**'nın öldürülmelerini emretmişse de bu emelinde **Şehzâde Mahmud** için başarılı olamamıştır. Bu sebeple **Alemdar Mustafa Paşa** O'nu hal' ederek yerine **Şehzâde Mahmud**'u tahta çıkarmıştır. Bu hâdise üzerine isyan eden Yeniçeriler tekrar **IV. Sultan Mustafa**'yı tahta geçirmeye kalkıştıklarından için bunu engellemek isteyen O 18 Kasım 1808 tarihinde öldürülüp babası **I. Abdülhamid**'in Eminönü'ndeki türbesine defnedilmiştir.

İleride görüleceği üzere **Alemdar Mustafa Paşa** bu defa kendisi devlete baş belâsı ve mütegallibe kesildiğinden **II. Mahmud** tarafından 15-18 Kasım 1808 tarihinde tenkiline teşebbüs edilince Bâb-ı Âli'deki barut mahzenlerini ateşlemiş ve bir kısım adamıyla birlikte ortadan kalkmış oldu.

Devri dâhilî karışıklıklar ve Rus cephesindeki savaşlarla geçmiş bulunan **IV. Sultan Mustafa** saltanatının kısa sürmesi ve dolayısıyla tarihte iz bıakacak ciddi bir iş başarmaya muvaffak olamamıştır. Bu bakımdan da Osmanlı Tarihi'nin en mağdur ve mazlum padişahlarından biridir. Rahmetullahi Aleyh!

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. Hüccet-i Şer'iyye Tanzimi

IV. Sultan Mustafa'nın tahta çıkışının birinci gününde isyancılar **Kabakçı Mustafa**'nın tâlimatıyla **"Gizli Sıtma"** lâkablı Bahriye nâzırı **İbrahim Efendi** ile sır kâtibi **Ahmed Efendi**'yi yakalayarak işkencelerle öldürdüler. Ertesi gün At Meydanı'nda toplanan âsilerin elebaşıları çeşitli sûretlerde taltif

369 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. sg. 109

olundular.[370]

Lâkin onlar hâlâ hayat ve memat endişesi içindeydiler. Bu sebeple afvedildiklerine dâir bir hüccet talebinde bulundular.

Bunun için Şeyhülislâm **Ataullah Efendi**'nin konağında bir ulemâ meclisi toplandı. Burada yapılan müzakereler sonunda 31 Mayıs 1807 tarihinde bir "**Hüccet-i şer'iyye**" tanzim ve imza edildi. Bunda cedidci rical "*ileri görüşlü kimseler olmamakla*" tavsif edilmiş ve çeşitli sûretlerde yerildikten sonra Nizam-ı Cedid tâbiriyle misli görülmemiş azim bir bid'at ihdas ettikleri kaydedilerek irad-ı cedidin birçok mezâlime sebep olduğu cihetle kaldırıldığı bildirilmiştir. Cedidci ricalin sefâhetleri, kefereyi taklidleri devlete kâfir usulü bir nizam vermek istedikleri ve bu yüzden **Sultan Selim-i Sâlis**'i iğfal ettikleri be tafsil tahkiye edildikten sonra Kabakçı İsyanı'na katılmış olanların kâffeten afvedildiklerine dâir beyanlara yer verilmiştir. Bundan böyle yeniçerilerin devlet işlerine karışmayacakları da kayıt altına alındıktan sonra bu hüccet ocak ağalarına da imza ettirildikten sonra bu senet baş tarafına eklenen bir hatt-ı hümâyûnla aynen kabul edilip Ağa Kapısı'na götürülerek orada toplanan yeniçerilere okunup dinletilmiştir.

Bu hüccet-i şer'iyyenin tanzim ve imzası dolayısıyla Batı taraftarı kalemşörler tarafından **IV. Sultan Mustafa** haksız ve çirkin bir sûrette tenkid edilegelmiştir.[371] Hâlbuki o günkü şartlarda bu tarz hareket etmek mecbûri idi.

---

370 Kabakçı **Mustafa** turnacıbaşılığa, Arnavud **Ali** Anadolu kaleleri ağalığına, Bayburdlu **Süleyman** da kaptanlığa tâyin edildi. Yeniçerilere yüz seksen bin kuruş cülûs bahşişi yamaklara da yüz bin kuruş ihsan edildi. İsyan lideri olan diğer âsiler de bol bol bahşiş aldılar. (Bkz. **Cevdet** Tarihi, C.VI, sh. 359)

371 "*Câhil, ahmak, ve haris bir adam olan **IV. Mustafa** ise saltanat sürmekten başka bir şey düşünmüyordu.*" (Bkz. Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2819)

b. Rumeli Cephesi'ndeki Durum ve Ruslar'la Mütareke Akdi

İstanbul'da III. Sultan Selim'in hal'i, Nizam-ı Cedidin ilgası ve **IV. Sultan Mustafa**'nın tahta geçmesi gibi fevkalâde hâdiseler cereyan ederken Rumeli'deki Osmanlı Ordusu bir hayli iyi durumdaydı. Bir kısım kuvvetlerle Kalas üzerine hücuma geçilmiş asıl ordu ise Bükreş'e yürüyerek Ruslar'ın ricat yolunu kesmiş bulunuyordu. Hâlbuki Vidin'i tehdid etmekte olan Ruslar bu sırada Begrad'ı ele geçirmiş olan Sırplar'la birleşmek üzere harekete geçmişlerdi. Böylece tehlikeli bir duruma düşmüş olan Ruslar Bükreş'i tahliyeye başlamışlardı.

Bu sırada İstanbul'da olup bitenleri öğrenen orduda büyük şaşkınlık husûle geldi. Buna rağmen Yeniçeri Ağası **Pehlivan Ağa** emrindeki askerlerle Silistre'den karşıya geçip Karalaş Adası'nı ele geçirmeye muvaffak oldu. Fakat O, aşırı bir Nizam-ı Cedid taraftarıydı. Bu sebeple İstanbul'dan gelen haberlerden münfail olarak bir ihânet yapmasından korkulduğu için serdar-ı ekrem **İbrahim Hilmi Paşa** tarafından azledilerek yerine Kethüda **Eyüp Ağa** tâyin edildi. Yeniçeriler düşmanla savaşılmakta olduğu bir zamanda bu azli haksız ve yersiz bularak kargaşa çıkarınca serdar-ı ekrem isyan korkusuyla bu tâyin ve azli iptal etmek mecburiyetinde kaldı.

Fakat daha sonra bir fitne çıkarmalarından korktuğu **III. Sultan Selim** taraftarlarını birer ikişer sağa sola göndererek ordudan uzaklaştırmaya başladı. Bu arada başmâbeynci **Ramiz Efendi**'yi de Kavala'ya sürmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bu durumda **Pehlivan Ağa** kendisine kızgın olduğu serdar-ı ekremin otağına saldırmak üzere Silistre'ye geçti. Bu tecâvüzü öğrenen **İbrahim Hilmi Paşa** tedbir alacağı yerde kaçıp **Alemdar Mustafa Paşa**'nın çiftliğine sığındı. Bu durum İstanbul tarafından öğrenilince O, azledilip yerine Anadolu vâlisi ve Boğazlar muhâfızı olan **Çelebi Mustafa Paşa** tâyin edildi. (18 Haziran 1807)

İbrahim Hilmi Paşa'nın azli **Pehlivan Ağa**'yı oldukça şımarttı. O orduya hâkim bir duruma gelerek kafasına göre tâyin ve aziller yapmaya başladı. Bu durumdan haberdar edilen **Alemdar Mustafa Paşa** İstanbulca verilen emir üzerine beş bin kişilik bir kuvvetle ordugâha gelerek buradaki zorbalığa son verdi. Lâkin Silistre'ye ulaşan yeni vezir-i azam **Çelebi Mustafa Paşa**'nın kendisine karşı gayet soğuk ve azametli bir tavır takınmasından dolayı rahatsız olduğu için tekrar Rusçuk'a döndü. O'nun küskünlüğünün bir sebebi de resmen âsi bir tavır takınmış olan **Pehlivan Ağa**'ya vezirlik pâyesi verilmiş olmasıydı. Bu küskünlük sebebiyle yeni vezir-i azamın ordunun ihtiyacı için ondan talep ettiği zahireyi göndermedi. Bu sebeple araları açıldığı gibi orduda da yiyecek sıkıntısı başgösterdi.

Ordunun bu durumundan istifâde eden Ruslar'ın yaptıkları yığınağı dağıtmakla vazifelendirilen çorbacı **Ali Paşa** onlarla yaptığı savaşta mağlup oldu. Bu sırada Osmanlı kıyâfetine sokulan Rus câsusları da ordu efradı arasında yeniçerilerin tasfiye edileceğine dâir sahte fermanlar göstererek tahrikâtta bulunuyorlardı. Hatta bunlar Hotin ve Bender Kaleleri'nin para ile Ruslar'a satılmış olduğu yalanıyla da ordu efradının kuvve-i mâneviyesini bir hayli sarsmaktaydılar.

Rumeli'deki ordu bu durumdayken Bozcaada'yı işgal etmiş olan Ruslar üzerine gönderilen **Seydi Ali Reis** kumandasındaki Osmanlı Donanması'nın da mağlubiyet haberi orduya ulaştı. **Seydi Ali Reis** bir kısım gemilerinin batırılması bir kısmının ise esir edilmesinin mes'uliyetini **Giridî** Şirmend Bey'e yükleyerek O'nun haksız yere idam edilmesine sebep olmuştur.[372]

"*Ruslar ile doğu cephesinde devam eden harp zaten aleyhimize bir vaziyette cereyan etmekteyken İstanbul hâdiselerinin duyulması üzerine bir iş görülemeyeceği anlaşılarak geri çekilmek istenirken meydana gelen karışıklık bir felâket hâlini aldı-*

372 **Mustafa Nuri Paşa**- Netâyic-ül Vukuât, C.IV, sh. 53

ğından Osmanlı ordusu perişan oldu.

Diğer taraftan Rumeli ordusu da hiç bir şekilde düşmana mukavemet edecek hâlde bulunmadığından vaziyet pek vahimdi. Ancak ***Bonapart****'ın Çar ile Tilsit'te yaptığı muâhededе Rusya'nın Osmanlılarla mütâreke yapmağa mecbur tutulması durumu kısmen kurtardı. Fırsattan istifade edip bir gösteriş yapmak isteyen sadrıâzamın Kalaraşi'ye geçmesi üzerine de, yeniçeriler* ***Pehlivan Ağa*** *aleyhine isyan ederek O'nu öldürdükten başka Silistre ordugâhını talana kalkıştılar (30 Temmuz 1807). İşte bu keşmekeş arasında Fransa'nın İstanbul elçisi* ***Sebastiyani****'nin,* ***Bonapart****'tan gelen tâlimata dayanarak, verdiği takrire göre, Rusya ile mütâreke müzâkerelerine başlanması gerekince, Bâb-ı Âli, Üçüncü Selim taraftarı olduğundan evvelce idama mahkûm edilen* ***Gâlib Efendi****'yi tecrübesinden istifade etmek üzere bu işe memur etmeye mecbur kaldı. Fransız subaylarından miralay (albay)* ***Guilleminot****'un da dâhil olduğu mütareke görüşmelerinin sonunda* ***Gâlib Efendi*** *ile Rus delegesi general* ***Laşkaref*** *arasında Yergöğü civarındaki Slobozia'da 7 maddelik ve müddeti gelecek yıl Nisan ayına kadar olan bir mütârekenâme imzalandı (26 Ağustos 1807).*

Bu mütârekenin şartları Osmanlı Devleti için oldukça uygundu. Buna göre, Rusya başta Eflâk ve Boğdan olmak üzere zaptettiği yerleri otuz beş gün içinde boşaltarak çekilecek, lâkin barış imzalanıncaya kadar Osmanlı Ordusu buralarını işgal etmiyecekti. İsmail, İbrail ve Yergöğü Kaleleri'nde bir miktar asker kalacak ve Ruslar çekildikçe Osmanlı kuvvetleri Tuna'nın karşı kıyısına geçeceklerdi. Rus donanması, Bozcaada'yı bırakacak ve Boğazı ablukadan da vazgeçecekti. Ruslar ayrıca Osmanlılar'ı kendi teb'aları olan âsi Sırplarla da mütâreke yapmağa zorladılar. Lâkin teb'a ile mütârekenin gayr-ı mümkün bulunduğu söylenince o kesimdeki sırp kuvvetlerine bir miktar rusun da karışmış olduğunu ileri sürdüler. Nihâyet barış antlaş-

masına kadar Sırplarla da mütareke ilân edildi. Bundan sonra da ordu kışlamak üzere Edirne'ye döndü.

Ruslar'la mütârekenin yapılmasında önemli faaliyet gösteren Fransa elçisi ***Sebastiyani*** *büsbütün şımararak devlet işlerine, vâlilerin azil ve tayinine kadar karışmağa başlamıştı. O'nun himâye ettiği Divân-ı hümâyûn tercümanı* ***Aleko (Alexandre Sutzo)*** *Bey de vazifesi olmayan işlere müdâhaleye kalkıştığı için idam olundu. Bu ise, Fransız elçisinin devletin başını bir hayli ağrıtmasına sebeb oldu. Bu sırada Kabakçı İsyanı'nda mühim rol oynayanlardan olup kendisine Gümüşhâne emâneti verilmiş bulunan* ***Kazancı Mustafa****, fazla nüfuzundan çekinilerek idam edildi. Aynı zamanda vezaret verilen yeniçeri ağası* ***Pehlivan Paşa****'nın da bizzat kendi adamları tarafından öldürüldüğü haberi İstanbul'a geldi. İşte, sadaret kethüdası* ***Refik Efendi*** *bu kargaşalıktan istifade ederek* ***Alemdar****'ın yanına sığınmış ve O'nu, Rusya ile mütâreke görüşmelerine memur edilmiş olan Reis-ülküttab* ***Gâlib Efendi*** *takip etmişti. Ancak yukarıda yazdığımız gibi kendisinin tecrübesinden istifade edilecek bir kimse olması vaziyetini kurtarmaktaydı."*[373]

c. Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Sultan Selim'i Tekrar Tahta Çıkarmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Buradaki Faaliyetleri

İstanbul'da Kabakçı Mustafa'nın isyanı ile başlayan çalkantılı günler yaşanırken Fransızlar Ruslar'la Doğu Prusya'da amansız bir mücâdele hâlindeydiler. Frayland'da Ruslar'a yirmi beş bin ölü ve pek çok yaralı verdirerek Rus ordusunu müthiş bir hezimete uğratan (14 Haziran 1807) **Napolyon**'a Rus Çarı **I. Alexander** Osmanlı Devleti'nin aralarında paylaşılmasına dâir bir proje takdim etti. Bunu hazırlayan Prusya başvekili **Herdenberg**'di. Bu plâna göre Boğazlar ve İstanbul Rus-

373 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2822

lar'a bırakılmakta olduğundan **Napolyon** bunu beğenmedi.[374] O'nun gâyesi Osmanlılar'la Ruslar'ı İngiltere ile savaştırmaktı. Bu projeyi reddetmesine rağmen Ruslarla bir hususta mutâbık kaldı. O da şuydu:

Fransızlar'ın Osmanlılar'ı Rusya gibi İngilizler'le savaşa sokması gerçekleşmezse **Napolyon**, Çar **I. Alexander**'la İstanbul hâriç Türkler'i Avupa'dan atmak için birlikte hareket etmek üzere mutâbık kaldı. (9 Temmuz 1807) Tâ **Kanûnî** devrinden beri Fransa'ya dost olan ve onlara çeşitli imtiyazlar tanıyan Osmanlı Devleti'ne karşı bu tavır Fransızlar'ın Osmanlı'ya ilk ihânetleri değildi. Buna rağmen **Napolyon**, Ruslar'la yaptığı Tilsit'deki anlaşmaya Osmanlılar'la bir mütâreke akdetmek şartını koydurmayı şimdilik tâkip etmekte olduğu siyâsete uygun görmüştü.

Bu hüküm sâyesinde Ruslar'la 26 Ağustos 1807 tarihinde 1808 Nisanı'na kadar geçerli olmak üzere yedi maddelik bir mütârekenâme imza edilebilmiş olduğu evvelce ifade edilmişti. Fakat bu mütâreke ile Ruslar'la devam etmekte olan savaşa son verilmiş olmasına rağmen İstanbul'daki isyan kargaşası bertaraf edilemedi. Padişah'ın hal' edilmiş olmasına rağmen Nizam-ı Cedid taraftarlarına karşı yürütülmekte olan cadı avı hâlâ devam ediyordu. Bu sebeple kendilerini tehlikede gören cedidci ricalin

---

374 "***Napolyon**'un sürgünde bulunduğu sırada kaleme aldığı "Sainte-Helene Hatıraları"nda şunlar yazılıdır:*

*"Türk İmparatorluğunu, Rusya ile paylaşabilirdim. Aramızda bir kaç defa sözkonusu oldu. İstanbul sorunu (**Napolyon**, Konstantinapol diyor Ç.N.) her seferinde Türkiye'yi kurtardı. Başkent İstanbul aramızdaki en büyük sorundu ve uzlaşmanın gerçek engeliydi. Rusya orasını istiyordu, ben de vermeye razı olmuyordum; İstanbul çok değerli bir anahtardır, bir İmparatorluğa değer; orasını eline geçiren Dünyâ'nın hâkimi olur."*

*Ruslar İstanbul'u almak isteyince **Napolyon**:*

"-Konstantinapol! Ama, Konstantinapol Dünyâ'nın merkezi!" diye bağırmıştır." (Bkz. **Trandafir G. Djuvara**-Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (Terc. **Pulat Tacar**), Ankara 1999, sh. 257)

çoğu birer ikişer kaçıp **Alemdar Mustafa Paşa** nezdinde toplanıyorlardı. Tarihte "**Ruçuk Yârânı**" adıyla anılan bu adamlar **Alemdar Mustafa Paşa**'yı İstanbul üzerine yürüyerek tekrar **III. Sultan Selim**'i tahta çıkarmak hususunda tahrik ediyorlardı. Esasen O, koyu bir cedidci ve **III. Sultan Selim**'e hayran bir kimse idi. Bu sebepledir ki; bu tahriklerin kısa bir zamanda kuvveden fiile çıkması gecikmedi. Ancak böyle bir hareketin vukuunda **III. Sultan Selim**'in el çabukluğu ile öldürülebileceği düşünüldüğünden zaman kazanmak ve asıl maksadı setretmek üzere Rusçuk yârânından **Refik Efendi** İstanbul'a gönderildi.

Refik Efendi sûret-i hakdan görünerek devlet ricalinin pek çoğuna isyancıların azıttığını, onlar tepelenmedikçe **IV. Sultan Mustafa**'nın padişahlık yapamayacağını söyleyerek bunun için âsilere karşı olan **Alemdar Mustafa Paşa**'nın İstanbul'a dâvetle bu işe memur edilmesi yolunda telkinlerde bulundu. Oldukça işe yarayan bu aldatma nihâyet Padişah'ın da kulağına gidince O:

"- *Ocaklı yatışır gibi oldu. Şimdilik durun!* " dedi ve bu fikrin sahibi olan **Refik Efendi**'yi kendi lehinde bir kimse sanarak takdir etti. O'nu Reis-ül küttab tâyin ederek mükâfatlandırdı. Bu sûretle belli bir başarı elde etmiş olan **Refik Efendi** Edirne'ye giderek burada yine Rusçuk Yârânı'ndan olan **Tahsin** ve **Gâlip Efendi**ler'le buluştu. Bunlara **Alemdar Mustafa Paşa**'ya iletmek üzere İstanbul'daki faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Bu sırada **IV. Sultan Mustafa** taraftarı olan devlet ricalinden bazıları **Alemdar Mustafa Paşa**'nın Nizam-ı Cedid aleyhinde ve **III. Sultan Selim**'e bağlı bir kimse olduğunu bildiklerinden **Refik Efendi**'nin İstanbul'daki bu faaliyetinden kuşkulandılar. Bu sebeple **III. Sultan Selim**'i ortadan kaldırmadıkça fitnenin kökünün kazınamayacağı kanaatine vardılar. Bu fikirlerini önce vezir-i azamlık kaymakamı **Köse Musa Paşa**'ya açtılar. O böyle bir teklife yanaşmayınca da kendisini azlettirmeye muvaffak

oldular. Yerine ise **III. Sultan Selim**' e düşman olduğu bilinen ve vaktiyle Rusya'ya kaçtıktan sonra geri dönüp Trabzon vâliliğine nasbedilmiş bulunan Canikli **Tayyar Mehmed Paşa**'yı tâyin ettirdiler. Fakat bu tâyin İstanbul'da suret-i hakdan görünen Rusçuk Yârânı tarafından iyi karşılanmadı. O'nun tâyininin bilhassa Anadolu'da kendisini sevmeyenlerce bir isyana sebep olacağı yolundaki düşünceleri yaygınlaştırmaları üzerine Şeyhülislâm **Ataullah Efendi** vezir-i azama baskı yaparak O'nun vezaret rütbesinin kaldırılmasıyla Yenişehir'e sürgün edilmesini sağladı. Bu kabilden olmak üzere Rusçuk Yârânı **III. Selim** düşmanlarını yavaş yavaş tasfiye ederek yerlerine kendi adamlarının tâyinini gerçekleştirmeye muvaffak oldular. Lâkin bu sırada **III. Sultan Selim**'i katletme düşüncesinde olanlar da boş durmuyorlar alttan alta kendilerine taraftar kazanmaya çalışıyorlardı.

Nihâyet Mart 1808'de yılın son ulûfesini dağıtmak üzere ordunun bulunduğu Edirne'ye giden **Nezir Ağa** , **III. Sultan Selim**'i katletme fikrini serdar-ı ekrem ve vezir-i azam olan Çelebi **Mustafa Paşa** ve sadâret Kethüdası Moralı **Osman Efendi**'ye açtı. Aldığı cevap:

"- ***Genç Osman****'ın kanı henüz ocaktan silinmedi. Sakın böyle bir şey yapmayın! Yoksa Allah'ın lânetine uğrarsınız.*" tarzında vârid olunca ordunun bu işe muhâlif olduğu tebeyyün etti. Bu sebeple **III. Sultan Selim**'i ortadan kaldırma fikri bir müddet savsaklanmış oldu.

Bu sırada Ruslar'la yapılmış olan mütârekenin müddeti bitmiş fakat barış sağlanamamıştı. Ordunun ise savaşacak hâli yoktu. Bu sırada **Alemdar Mustafa Paşa**'nın on iki bin kişilik ordusu ile Edirne istikametinde harekete geçtiği haberi hem ordu ve hem de İstanbul'da büyük bir telâşa sebep oldu. Bir taraftan da Ruslar'ın yeniden Buğdan'a asker sokmaya kalkıştıkları duyuldu. Bu haberler üzerine Padişah gece yarısı Şeyhü-

lislâm **Ataullah Efendi** ile sadaret kaymakamı **Eğinli Mustafa Paşa**'yı saraya dâvet ederek bir durum müzâkeresi yapmak istediyse de bunlardan tatmin edici bir cevap alamadı. Edirne'de bulunan serdar-ı ekrem **Alemdar**'ın muhâliflerinden Silistre âyânı **Yıllıkoğlu Süleyman** ile İbrail nâzırı **Ahmed Ağa**ları Edirne'ye dâvet etti. Bu durumu haber alan **Alemdar Mustafa Paşa** av bahânesiyle hareket ettiğini söyleyerek Edirne'ye ulaşmış bulunuyordu. Bu durumdan telâşa kapılan İstanbul ricali Padişah'a müracaat ederek **Alemdar**'ın muhâlifi olan bu adamların geriye gönderilmesi için bir ferman çıkarttırdılar. Çünkü onlar **Alemdar**'ı gücendirmekten korkuyorlardı. Arkasından **Alemdar Mustafa Paşa**'ya Tuna seraskerliği tevcih edilerek Ruslar'a karşı harekete geçmesi emredildi.

Alemdar'ın İstanbul'daki adamları O'nun sâdece âsileri tenkil etmek için İstanbul'a gelmek istediği yolunda propaganda yapıyorlardı. Kısa zamanda bu propagandalarına Padişah dâhil herkesi inandırmaya muvaffak oldular. Bu sebeple Padişah, **Alemdar Mustafa Paşa**'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyûnla:

"*-İktizasına göre hareket izn-i hümâyûnum olmuştur.*" şeklinde bir beyanla İstanbul'a gelmesine müsâade etmiştir. Saltanatın değişmez an'anesi icabı olarak isyancıları cezalandırmayı tabiî sayan Padişah bunu temin etmekten ibâret bir maksad güttüğüne inandırıldığı **Alemdar**'ı pek gönüllü olmayarak da olsa İstanbul'a dâvet etmiş oldu. Bu sırada **Alemdar**'ın sâdece bu gâye için İstanbul'a gitmek istediğine vezir-i azam **Çelebizâde Mustafa Paşa** bile etrafındaki **Alemdar**'ın adamları tarafından ikna edilmiş bulunmaktaydı. Bu sebeple Edirne'de vezir-i azamla görüşen **Alemdar Mustafa Paşa** büyük bir hüsn-ü kabul gördü. Bu sırada Rumeli âyânından **Refik**, **Gâlip** ve **Tahsin Efendi**ler vezir-i azam nezdinde hizmete alınmışlardı. Bunlar vezir-i azamdan başka ordu mensuplarının da **Alemdar** hakkında yanlış bir kanaat sahibi olmalarını sağlamışlardı.

Bu sebeple **Alemdar**'la anlaşmış olan ordunun da İstanbul'a intikali düşünüldü. Zira oradaki durum sefer hâli olduğu için ordu masraflarının karşılanmasında güçlük çekiliyordu. Zaten dâvet edilmiş olan **Alemdar** bu fırsatı değerlendirerek:

"- *Öyle ise ben de beraber gelip Efendimizin dîdar-ı hümâyûnlarını göreyim ve hâk-i pây-i şâhânelerine yüz süreyim.*" dedi. Bu durumda O'nun orduya yerleştirdiği adamlar birlikte hareketten çok fayda hâsıl olacağı yolunda bir propaganda yaptılar.

Bu sebepledir ki; **Cevdet Paşa**, "***Râmiz*** *ve* ***Refik*** *ile rüfekasının sanîası (arkadaşlarının tuzakları) ile serdarı istedikleri yöne imal etmeye muvaffak olduklarını*" söylemektedir.

Yola çıkılmadan evvel **Alemdar Mustafa Paşa** Pınarhisar âyânı **Hacı Uzun Ali Ağa**'yı seksen süvâri ile boğaz nâzırı tâyin edilmiş olan **Kabakçı Mustafa Paşa**'nın idamına memur etti. Bu müfreze müverrih **Âsım**'ın rivâyetine göre **Kabakçı Mustafa**'yı zifaf gecesinde katlederek başını **Alemdar Mustafa Paşa**'ya göndermiştir.

Kabakçı Mustafa'nın kellesi kendisine geldiği zaman 14 Temmuz 1808 tarihinde **Alemdar Mustafa Paşa** Edirne'den yola çıkmış olan ordu ile Çorlu civarında bulunuyordu. İsyancılar **Kabakçı**'nın öldürülmesi üzerine önce büyük bir şaşkınlık yaşamışlarsa da daha sonra toplarlanarak **Ali Ağa**'yı kalede muhâsara ettiler. Hatta Padişah'a müracaatla O'nun hakkında bir idam kararı dahî elde ettiler. Lâkin **Ali Ağa** kendisini top ateşiyle koruyordu. Bu mücâdele devam ederken ordunun **Alemdar Mustafa Paşa** ile birlikte İstanbul'a yaklaştığı haber alınınca ortalık karıştı. **Ali Paşa**'ya karşı mücâdele eden âsiler köşe bıçak kaçıştılar. Ayrıca **Ali Paşa**'nın **Kabakçı Mustafa**'yı **Alemdar**'ın emriyle öldürdüğü anlaşılınca idamından vazgeçildi. Bu durumda artık fermanlar ve hatt-ı hümâyûnlar bir işe yaramaz olmuş demekti.

Padişah sancak-ı şerifi karşılamak üzere **Nezir Ağa**'yı orduya karşı gönderdi. O, 19 Temmuz 1808 tarihinde Şeyhülislâm, kazaskerler ve saire ile İncirli'de orduya mülâki oldu. Daha sonra **Davud Paşa** Kışlası'na yaklaşan orduyu sancak-ı şerifi teslim almak üzere Padişah karşıladı. Burada **Çelebi Mustafa Paşa** ile **Alemdar Mustafa Paşa** Padişah'ın ayağını öperek O'na sancak-ı şerifi teslim ettiler. Buradan sancak-ı şerifle birlikte saraya dönen Padişah O'nu eski yerine koydu. **Alemdar Mustafa Paşa** ise Çırpıcı ordugânına gönderildi. Vezir-i azam **Çelebi Mustafa Paşa** ise Bâb-ı Ali'ye gelerek bir iş görmüşçesine tebrikleri kabul etti.

Bu sırada İstanbul sütliman oldu. Ortalıkta âsilerden kimse görünmüyordu. Yakalananlar birer birer idam ediliyordu. Zorbaların taraftarı olan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri sürgün edildiler. **Alemdar**, 21 Temmuz 1809 Perşembe günü beş altı bin kadar askerle Bâb-ı Âli'ye gelerek vezir-i azamla görüştü ve O'nunla güyâ âsiler temizlendikten sonra Tuna Cephesi'ne gitmesi hususunda anlaştı. Sonra da Kapu Kethüdasının koanağına yerleşen **Alemdar, III. Sultan Selim**'in hal' edilmesinde rol oynayan ricali birer birer azletmeye başladı. Zorbaların yakalanıp öldürülmesinden ve bu sûretle İstanbul'da sükûnetin sağlanmış olmasından bir hayli memnun olan vezir-i azam **Alemdar**'ın tenkil işini tamamladığı cihetle geriye dönmesini bekliyordu. **Alemdar** ve adamları sâdece âsileri tenkil için İstanbul'a gelmiş olduklarını söyledikleri hâlde hiç buradan ayrılacak gibi durmuyorlardı. Üstelik hiç gereği yokken kaptan-ı deryâ **Seydi Ali Reis**'in azli istenince bu durumdan rahatsız olan vezir-i azam **Alemdar Mustafa Paşa**'ya:

Aramızdaki anlaşmaya göre mütegallibenin ortadan kaldırılması için ne kadar uğraşıldığını görüyorlar. Lâkin zamanın iktizasına göre bazılarının şimdilik geriye bırakılmasına lüzum vardır. Kendileri selâmetle avdet buyursunlar ben bura-

daki işlere istediklerinden âlâ nizam veririm. Artık buralarda kalmalarını gerektirecek bir hâl mevcud değil." tarzında bir haber göndermişse de O'nun niyetinden haberdar olmayan vezir-i azama **Alemdar**:

Yok... Afvederler. Bizim sözümüz ve kararımız devleti mütegallibe elinden kurtarma şartına ve dönüşümüz bunun tamamen bitirilmesine bağlıdır." diye isyankâr bir cevap verdi.[375]

Vezir-i azam bu cevaptan **Alemdar**'ın başka bir niyeti de olduğunu anlamaya başladı. Esasen sağdan soldan O'nun **III. Sultan Selim**'i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul'a geldiği yolunda kulağına fısıldayanlar da oluyordu. Bu sebeple Padişah da **Alemdar**'ın asıl niyetinden gâfil bulunduğu için sadrazamın bu hususiaki endişesine katılmayarak sükûnetle neticeyi bekliyordu. Vezir-i azam biraz daha meseleyi inceleyince endişeleri büsbütün arttı ve Padişah'a yakın olanları nezdine celbederek bunlara **Sultan Mustafa**'yı ikaz etmeleri hususunda şöyle dedi:

"- *İş işten geçiyor. Efendimiz bana izin versin. Şimdi İstanbul'da bulunan **Refik Efendi** ile arkadaşlarını idam edeyim. Dışarıda yalnız **Alemdar**'la **Râmiz** kalır. İstanbul kapılarını kapatır ocaklıyı ele alarak onların da icabına bakarız. Yoksa sonra pişmanlık çekilir.*" Muhataplarından **Nezir Ağa** iyice **Refik Efendi**'ye inanmış bulunduğundan bu haklı ikaza:

"- ***Alemdar Paşa**'nın Efendimize hizmetten başka muradı olmadığını herkes biliyor. Vezir-i azam hazretleri boş yere rahatsız olmuşlar. Öyle bir takım evhama uyarak kapatılması imkânsız bulunan fesad kapılarını açmak akıl kârı değildir.*" cevabını verdi.[376]

Cevdet Paşa o günlerdeki İstanbul ahvâlini şöyle anlatmaktadır:

"***Alemdar** ordusuyla gelip esvak-ı İstanbul (İstanbul so-*

375 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh. 303

376 **Âsım** Tarihi, C.II, sh. 201

*kakları) bir takım şakiyyüssilâh (silâhlı şaki) ve âmâde-i kifah (savaşa, kavgaya hazır) olan Rumeli askerleriyle doldu. Onların her gün böyle hey'et-i müselleha (silâhlı topluluklar) ve kendilerine mahsus kıyafet-i garibeleri ile İstanbul içinde gezip dolaşmalarından kulub-i âmmeye ol kadar havf (korku) ve dehşet geldi ki; Boğaziçi'nde değil Tophâne'de top atılsa kimsenin kulağı işitmez ve yamaklar **Kabakçı**'nın öldürülmesi davasını dermeyean etmek (ileri sürmek) şöyle dursun kimse acaba **Kabakçı** niçin idam olunmuş ve idam eden kim imiş deyu suâle cesâret etmez olduğu ve Rumeli'den birçok âyânlar gelmiş olduğu cihetle Pınarhisar âyanının dahî ismi unutuldu."*[377]

ç. III. Sultan Selim'in Şehâdeti ve II. Mahmud'un İclâsı

Vezir-i azamın **Alemdar**'ın asıl niyetini fark etmiş olduğunu **Nezir Ağa**'dan öğrenen **Refik Efendi** durumu fikirdaşı **Râmiz Efendi** ile istişâre ettikten sonra bunlar derhal harekete geçilmediği takdirde durumun vahim olacağı düşüncesiyle bu durumdan **Alemdar**'ı haberdar ettiler. **Alemdar** 28 Temmuz'da emrindeki bir kısım askerlerle musallâh bir sûrette Bâb-ı Âliye gelip vezir-i azamın huzuruna çıktı ve gâyet küstah bir şekilde:

"- *Bre herif, mühr-ü hümâyûnu ver!"* diye bağırdı. Bu küstah tavır karşısında vezir-i azam Çelebizâde **Mustafa Paşa** elini bir müddet koynunda dolaştırıp arandıktan sonra mühr-ü hümâyûnu çıkarıp **Alemdar**'a verdi. **Alemdar** bunu Çavuşbaşı Tahsin'e teslim ettikten sonra vezir-i azamı tevkif ederek asıl ordusunun bulunduğu Çırpıcı'daki ordugâhına gönderip orada hapsettirdi.

Orada bulunan Şeyhülislâm **Arapzâde Ârif Efendi**'ye:

"-*Din ü devlete dâir işlerimiz var.*" diyerek birlikte Saray'a gideceklerini söyledi. Şeyhülislâm bu âmirâne tavırdan haşyete kapılarak dizleri titremeye başlayınca âdâp ve erkân

377 **Cevdet Tarihi**, C.VIII, sh. 300

bilmeyen **Alemdar Mustafa Paşa** bu defa O'na hakaretle:

"-*Arapoğlu musun nesin, kalk!*" diye bağırdı. Zavallı Şeyhülislâm büyük bir korku ve dehşet ile **Alemdar**'la birlikte Saray'a geldiler. Kubbealtı'na gelen **Alemdar Mustafa Paşa** Kızlar Ağası'nı çağırtarak kendisine yine öfkeli bir uslûpla:

"- *A be Ağa ! Devletliler ve Rumeli âyânları, Anadolu hanedanları* ***Sultan Selim*** *Efendimizin cülûsunu istiyorlar. Buraya O'nun için geldik. Tez varıp* ***Sultan Selim*** *Efendimizi mahpesinden çıkar!*" dedi. Bunun arkasından Şeyhülislâm'ı **Sultan Mustafa**'yı durumdan haberdar etmek üzere O'nun yanına gönderdi. **IV. Sultan Mustafa**, Şeyhülislâm'ın bu işi gönülü yaptığını ve O'nun da **Alemdar**'ın adamı olduğunu sanarak O'nu tahkir edici sözlerle azarladı.

Cevdet Paşa'nın ifadesine göre "*Şeyhülislâm Efendi huzur-u hümâyûna çıkıp* ***Alemdar****'dan işittiğini ifadeye ibtidar eder etmez (başlayınca)* ***Sultan Mustafa*** *âteşfeşân-ı hışım (ateş saçan hışım) ve gazap olarak:*

"- Bu fesadda sen de paşa ile müttefik imişsin ki; önüne düşüp de beni hal' etmeye geldin! Şimdi seni pâre pâre ederim. deyû tehdid etmesi üzerine Şeyhülislâm Efendi arz-ı mâzeret edeyim derken:

"- Yıkıl git, filân ve filân herif! Şimdi bu derneği dağıt ve paşayı iâde et! Yoksa seni şöyle böyle ederim..." demiştir.[378]

İki câmi arasında beynamaz durumuna düşen Şeyhülislâm kızgın Padişah'ın huzurundan ayrılıp durumu anlatmak üzere **Alemdar Mustafa Paşa** nezdine geldi. Bu defa da O'nun tarafından:

"- *Bre münâfık herif! Sen içerde işi başka kalıba döktün. Tiz var bu işi düzelt!*"[379] sözleriyle yine hakarete mâruz kaldı. Şeyhülislâm saray avlusunda biraz dolaştıktan sonra tekrar

378 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh. 304 vd.

379 **Âsım** Tarihi, C.II sh. 204

Alemdar'ın yanına gelerek Saray'daki insanlara lâf anlatmanın imkânsız bir durumda olduğunu söyledi. Tam bu sırada Bâbüssaâde'nin şiddetli bir sûretle kapatıldığını gördüler. **Alemdar** sağdan soldan bulduğu kazma ve baltalarla kapıyı kırmaya başladı. Bu sırada etrafa ürküntü veren nâralar atıyordu.

Bu esnada durumdan haberdar olan **IV. Mustafa**'nın adamları kendisine **III. Sultan Selim** ile **Şehzâde Mahmud**'u derhal öldürtürse taht için rakipsiz bir duruma geleceği yolunda telkinde bulundular. Bunun üzerine **IV. Sultan Mustafa** bunların her ikisinin de öldürülmesini emretti.

Diğer taraftan **IV. Sultan Mustafa**'dan **III. Sultan Selim** ile **Şehzâde Mahmud**'un öldürülmesi emrini alan **Abdülfettah, Ebe Selim** ve **Nezir Ağa**lar yanlarına **Eyüblü Mehmed Bey** ile **Bağdadlı Hacı Ali** ve bostancılardan **Deli Mustafa** ile birkaç Bostancı neferini alarak yirmi kişi kadar bir kalabalık teşkil ettikleri hâlde bu emri yerine getirmek üzere hareket geçmiş bulunuyorlardı ki, bunlar hakkında **Cevdet Paşa** "*bir takım bîaman ve bîiman hâinler*" olarak bahsetmektedir.[380] Bu durumu öğrenen Harem Ağaları derhal Kızlar Ağası **Mercan Ağa**'ya haber gönderdilerse de O da isyancılarla birlikte olduğundan bir kenara çekilerek hareketsiz kaldı. Üstelik O, **Alemdar**'dan **Sultan Selim**'i çıkarmak üzere emir almıştı. Bu sebeple mahlû Padişah'ı öldürmeye gelenlerin içeriye girmelerine engel olmadı. Sâdece bostancıbaşı mukavemete teşebbüs ettiyse de yediği dayaklardan baygın bir hâle getirildi. Bu duruma oradaki haremAğalarının da seyrici kalmasıyla **III. Sultan Selim**'i katletmek isteyenler Harem'e daldılar. Sâdece başlala **Tayyar Efendi, Abdülfettah**'a:

Nereye gidiorsunuz?! Bu sevdadan vazgeçiniz. Bunun vahâmeti görülür ve pişmanlık çekilir." dediyse de üzerine kılıç salıp O'nu kaçırdılar ve **III. Sultan Selim**'in dâiresinde

380 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh. 305

doluştular. Bu sırada kaçıp kurtulan **Tayyar Efendi, Şehzâde Mahmud**'un lalası **Mehmed Bey**'e haber verdi. O sırada yanlarına gelen **Hâfız Ahmed Efendi**'yle kısa bir müşâvereden sonra Bâbüssaâde kırılmak üzereyken **Şehzâde Mahmud**'un Harem bacasından kuşhâne mutfağı ile Babüssaâde karşısındaki damın üzerine çıkarılmasına karar verdiler. Kuşhâne nöbetçisi bulunan **Amber Ağa** ve yanındaki **Hâfız İsa Ağa** durumdan haberdar olunca sür'atle Harem'e koştularsa da bu sırada kaatiller **III. Sultan Selim**'i şehid etmiş bulunuyorlardı. (28 Temmuz 1808) Bu durumu gören **Amber Ağa** ve **Hâfız İsmail Ağa** hiç olmazsa **Şehzâde Mahmud**'u kurtarmak için o tarafa seğirttiler. Şehzâde'nin yanına cânilerden evvel varmışlarsa da arkalarından yetişenler kılıçlarıyla kendilerine saldırdılar. Bu sırada **Cevriye** adlı bir câriye oraya yetişip hamam külhanında aldığı külleri kaatillerin yüzlerine gözlerine serpmesiyle **Şehzâde Mahmud**'u kurtarmaya çalışan **Amber** ve **İsa Ağa**lar'a nisbi bir zaman kazandırmış oldu. İşte bu sâyede **Şehzâde Mahmud** kaatillerin eline geçmeden dama çıkarılabildi. Lâkin O, böylece selâmete çıkarken **Ebe Selim**'in fırlattığı bir hançerle kolu hafifçe yaralanmış, kapı kenarına çarpan başı da sağ kaşının üstünden bir yara almıştı. Aşağıda bekleyen **Tayyar Efendi** ile İmam **Hâfız Ahmed Efendi** buldukları merdivenleri kuşaklarına bağlayarak Şehzâde'yi yere indirmeyi başardılar.

Kaatiller **Alemdar**'a başarılarını göstermek için **Sultan Selim**'in naaşını bir şilteye sarıp Babüssaâde'ye bakan kapının önündeki sofaya bıraktılar. Bu sırada **Alemdar** da kapıyı kırıp içeriye dalmış bulunuyordu. Her tarafı kan içinde yaralarla delik deşik olmuş bu naaşı görünce üzerine kapanıp:

"-*Vah efendim! Seni tahta* çıkarmak için bu kadar yolu aşıp gelmişken gözlerim seni *bu hâlde mi görecekti?! Şu Enderun halkı denilen hâinleri kâmilen öldürüp intikamını alayım.*" diyerek ağlamaya başladı. Bu durumu gören **Râmiz Efendi,**

Alemdar'a:

"- *Aman efendim, şimdi olmuşa ağlanacak ölmüşün intikamı alınacak zaman değildir. Vakit gâyet dardır ve devleti kurtaracak pek nâzik bir zamandır. Tahtın sâhibini bulup cülûs ettirmeliyiz. Olmaya ki;* ***Sultan Mahmud*** *Efendimize de bir zarar erişmesin.*" deyince teessürden kendisini kaybetmiş bir durumda olan **Alemdar Mustafa Paşa**, O'na hak vererek:

"- *Aman* ***Sultan Mahmud*** *Efendimiz'e bakın, damlara çıkın, kapıları yıkın!*"diye emir verdi. Adamları etrafa koşuştular. Enderun halkı köşe bucak kaçıştığı için ortalıkta kimsecikler yoktu. **Alemdar**'ın adamları ise Saray'ın acemsiydiler. Bu yüzden **Şehzâde Mahmud**'u nerede arayacaklarını bilmiyorlardı.

İşte tam bu sırada **Hâfız Ahmed Efendi** önde **Tayyar Efendi** ile **Mehmed Bey** de kollarına girmiş olduğu hâlde **Şehzâde Mahmud**'la **Alemdar**'ın yanına gelmekte oldukları görüldü. **Alemdar:**

"- *Bu kimdir?!*" diye sorunca **Ahmed Efendi**:

"- ***İşte Sultan Mahmud*** *Efendimiz budur. Hilâfet nöbeti kendilerinindir. Ben biat ettim. Bu hayırlı işi tamamlanması sizin himmetinize kalmıştır.*" dedi.

Alemdar kendini toparlayarak **Şehzâde Mahmud**'u hürmetle selâmladı ve:

"- *Ah efendim! Ben amcanızı tahta çıkarmak için gelmiştim. Kör olası gözlerim O'nu bu hâlde gördü. Bari seni cülûs ettirelim de teselli bulayım. Lâkin O'na kıyan, O'nu bu hâle koyan Enderun halkıdır. Onları kâmilen kılıçtan geçireceğim.*" demesi üzerine Saray dâhilinde yeni bir kıyam başlayacağını fark eden **Ahmed Efendi**:

"- *Efendim Enderun halkının bu işte ne kabahati var. Bu cinâyeti işleyenlar mâlûmdur. Efendimiz onları bulup cezâlandırılmaları için size gönderir.*" diyerek **Alemdar**'ı sâkinleştirdi.

"***Şehzade Mahmud*** *o güne kadar görüşmesine müsâade*

*edilen birkaç yakınından başka yabancı iki insanı bir arada görmemişti. Hâlbuki arz odasının önü ve üçüncü yer denilen Enderun Meydanı garip kıyafetli vahşi tavırlı tepeden tırnağa silâhlı mütemâdiyen homurdanan ve hiddetli hiddetli dolaşan bir sürü insanla doluydu. Buna rağmen hiç soğukkanlılığını bozmadan büyük bir vakarla **Alemdar**'a hitapla:*

"- Paşa ben onları buldurur sana gönderirim. Sen askeri dağıt ve silâhlarını çıkar. Hırka-i Saâdet Dâiresine gidelim. dedi.

***Alemdar Mustafa Paşa**'nın emri üzrine askerleri Bâbüssaâde'den dışarı çıktılar. Yanında ancak üç beş kişi kaldı. Bunlar her ne olursa olsun O'ndan ayrılmayan fedâilerdi. **Alemdar** silâhlarını çıkardı. Yalnız belinde murassa bir pala kalmıştı. Buna bakarak:*

*"- Efendim amcanın yadigârıdır." deyince çıkarmamasına müsâade olundu. Beraberce Hırka-i Şerif Odası'na gidildi. Şehzâde buraya girdi. **Alemdar Mustafa Paşa** da Arslanhâne'ye alınarak tatlı ve kahve ikram edildi."*[381]

Arslanhâne Hırka-i Şerif Odası'nın dış tarafının adıydı. **Cevdet Paşa**'ya göre padişahlar kendilerine sunulan arzları burada kabul ettiklerinden buraya önce "**arzhâne**" denilmiş ve bu tâbir zamanla galat olarak "**arslanhâne**" şekline dönüşmüştür.[382]

"***Alemdar Paşa** burada kürkmüş arslan gibi tevakkuf ve ârâm (durmakta) üzre iken **Sultan Mustafa** sünnet ve sarık odaları önünde ve havuz üzerinde olan Bağdad Köşkü sofasında gezinerek:*

*"- Ben tahttan inmedim. **Mahmud**'u kim çıkardı.?" deyû söylenmekte olduğundan **Alemdar Paşa**:*

*"- Bu kim?! **Sultan Mustafa** mı?!" söyleyin ana (O'na)*

381 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 2828 vd.

382 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh.310

bucağına gitsin. Yoksa elimden kıyâmete kadar lânetleme olacak bir iş suduruna (çıkmasına) sebep olur." demesiyle ***İmam Ahmed Efendi*** *ve diğer bazı rüfekası (arkadaşları) yanına varup:*

"- Efendim, taht-ı âlide kısmetiniz bu kadarmış. Biraz da Harem-i hümâyûnu teşrif ile istirahat buyrunuz." diyerek Harem'e i'zam ettikleri (gönderdikleri) esnada vâlidesi mâbeyn-i hümâyûn kapısına gelerek birçok feryâd ile urbda (kavga) eylemiş ve tevbih-u deşnam siyakında (kınama ve sövme tarzında) hayli sözler söylemişse de çünki Rumeli usulünce kadınlara silâh çekilmez ve ağız dalaşından başka bir şey yapılamayıp bu yolda dahî anlarla başa çıkılamaz olduğundan ***Alemdar Paşa*** *kedi gibi sinüp ve bu gürültüye karışmayup fakat* ***İmam Efendi*** *anı dahî iskât (susturma) ve ikna ile Harem-i Hümâyûna irca eylemiştir. (döndürmüştür.)"*[383]

Bu sırada olanları **Cevdet Paşa** şöyle hikâye etmektedir:

*"**Alemdar**'a tatlı kahve vermek üzere kahvecibaşı aranulup bulunamadığından ve saray-ı hümâyûnca bu misillü merâsin icrasına ziyâde itina olunageldğinden* ***Tayyar Efendi*** *tatlı hokkasını bulup kendüye irâe ettikde (verince) tesmim olunmak havfıyla (zehirlenmek korkusuyla) rağbetten ebâ edeceğini (çekineceği) çin-i cebininden (yüz ifadesinden) anlamağla hemen huzurunda tatlı kaşığıyla hokkayı dâiren mâder (yuvarlak bir şekilde) karıştırarak kendüsü bir kaşık ahz ve tenâvül (alıp verme) tülbent ile kaşığı tathir ettikten (temizledikten sonra) arz edince:*

"- Aferin ihtiyar, a be sen ne akılı adam imişsin. deyû taltif ettikten sonra bir kaşık tattı. Ahz ve tenâvül (alıp verme) etmek mûtad iken İstanbul'un resim ve âdâtini bilmediğinden kaşıkla beraber hokkayı dahî alıp içindeki tatlıyı tamamen yiyip bitirmiştir. Bu tatlı ise, amberli bir macun olup şu hokkada birkaç niskal amber olmak gerek idi ve bunun bir kaşığı asabı haylice tahrik ve tehyiç (heyecanlandırma) ettiğine nazaran

383 **Cevdet** Tarihi, C. VIII, sh. 310 vd.

def'aten bir hokkası ekl olundukta (yenildiğinde) âsâbı (sinirleri) haylice tahrik ve tehyiç ettiğine nazaran def'aten bir hokkası ekl olundukta âsâba ne derecelerde heyecan geleceği beyandan müstağnidir. Bâde (sonra) ***Tayyar Efendi*** *kahveyi fincana koyup huzurunda bir yudum içtikten sonra sunmağla* ***Alemdar*** *yine haz ederek alıp kahveyi içerken:*

"- A be sen ne akıllı adam imişsin. Ha seni silâhtar etmeli." dedikte ***Tayyar Efendi****:*

"- Benim sinnim (yaşım) yetmişi tecâvüz etti. Hizmet edecek vaktim geçti. Bundan sonra bana efendilik, emeklilik ihsanından ibârettir. Silâhtarlık ehli işte budur." deyû ***Mehmed Bey****'i göstermiş ve* ***Alemdar*** *O'nun bu cevabından dahî haz ederek kendisine on bin kuruş ataya (hediye) vermiştir.*

Bu sûretle kahve resminin icrası biraz uzadı. Bâbüssâde pişgâhında (önünde) ise taht-ı âli kurulup herkes biat-ı umûmîye resminin icrasına muntazır idi. Bu misillû maslâhat-ı mühimmeye şurûda (mühim işlere başlamakta) vakt-i muhtar gözetmek dahî resim ve âdet olmuş ise de böyle bir herc ü merc günü Enderun-i hümâyunda ***Alemdar****'a kahve vermek için kahvecibaşı bulunmadığı hâlde Bîrun'da müneccimbaşıyı bulmak müşkil ve* ***Alemdar****'a vakt-i muhtarı (tercih edilen vakti) anlatmak nâkabil olduğundan* ***Sultan Mahmud Hân-ı Sâni*** *Hazretleri* ***Alemdar Paşa****'yı Hırka-i Saadet Odası'na celp ile biraz müzâkerat-ı hafiyye (gizli müzâkere) icrasından sonra kalkıp mütevekkilen alel-melikül Mennan Bâbüssaâde haricine hiraman olarak (yürüyerek) taht-ı âlî baht-ı Osmânî üzere cülûs etti ve* ***Alemdar Paşa****'yı makam-ı sadarete götürmiş ve Arapzâde* ***Ârif Efendi****'yi makam-ı meşihatta ibka buyurmuş olduğundan ibtida* ***Alemdar Paşa*** *ve bâde Şeyhülislâm ile sâiri resmi biatı icra ettiler."*[384]

d. IV. Sultan Mustafa'nın Durumu

Alemdar Mustafa Paşa henüz İstanbul yolunda iken adamlarından **Râmiz Efendi** sancak-ı şerifi teslim almaya ge-

384 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh. 311

len **IV. Sultan Mustafa**'yı hemen oracıkta tevkif ettikten sonra İstanbul'a gidip **III. Sultan Selim**'i yeniden tahta çıkarmayı teklif etmişse de **Alemdar** bu teklifi:

"- *Böyle kahbelikle ile iş görmek mertliğe yakışmaz.*" diyerek reddetmişti.

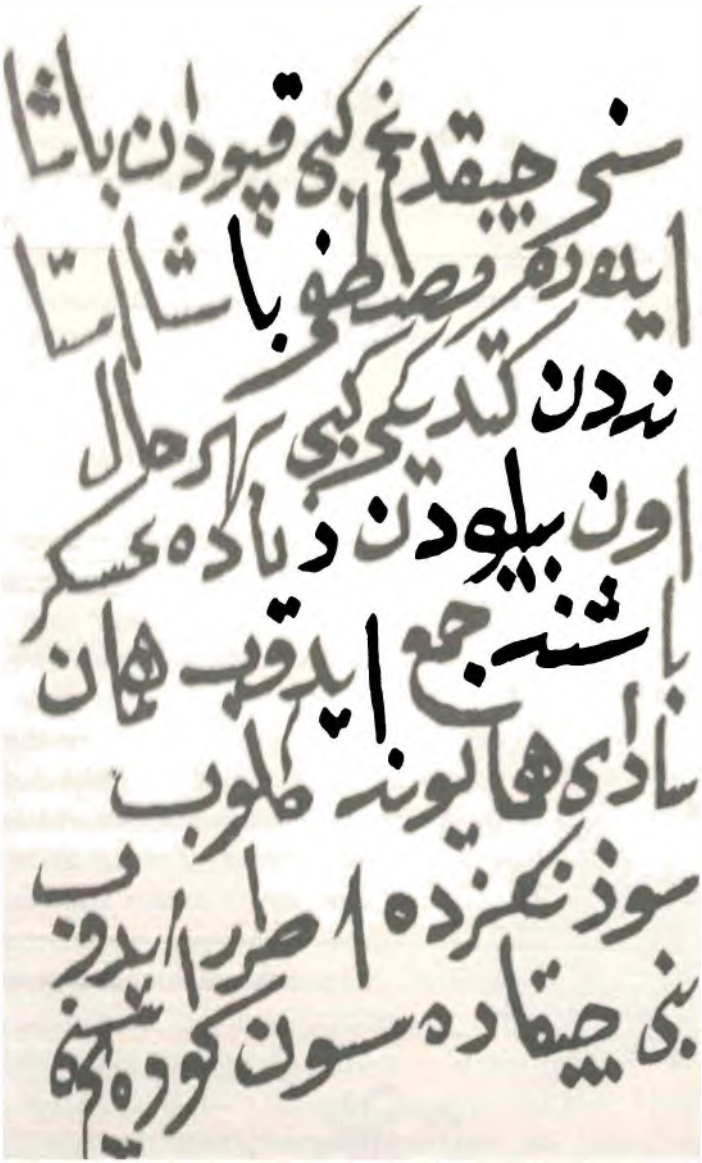
Cevdet Paşa'nın "**Cemiyet-i Hafiye**" dediği Rusçuk yârânından diğerlerinin düşüncesi ise **IV. Sultan Mustafa**'nın ortadan kaldırılması şu şekilde olmalıydı:

"*Mütegallibenin izâlesiyle ibrâz-ı hizmet olunduğu (hizmet ortaya konulduğu sırada) mukarribin-i şehriyârî (Padişah'ın yakınları) dâhi gereği gibi iğfal ve tağlid (yanıltma ve kafa karıştırma) olunur. Ba'de derdest olan sulh ve sefer hususları için huzur-i hümâyûnda bir meclis tertip olunarak bu vesile ile gâilesizce* ***Sultan Selim*** *iclâs olunur." demeleriyle beyinlerinde (aralarında) bu sûretle karar verilmişti.*"[385]

Buna rağmen işte şimdi ellerine fırsat geçmiş bulunduğu hâlde **IV. Sultan Mustafa**'yı öldürmeye teşebbüs etmeyerek şimşirliğe kaptmakla iktifa ettiler.

Aynı tarihte **Alemdar Paşa** yeni padişah **II. Sultan Mahmud** tarafından vezir-i azam tâyin edildi. Fakat O'nun vezir-i azamlığı fazla sürmedi. İstanbul'daki sert ve aşırı icraatları neticesinde kendisi ve adamları da bir nevi mütegallibe kesilen **Alemdar Mustafa Paşa**'ya karşı gerek Enderun mensupları ve gerekse yeniçeriler arasında bir infial başladı. Nihâyet bunlar ileride anlatılacağı üzere **Alemdar**'ı Bâb-ı Âli'de kuşattılar. Saray'dan kendisine yardım edilmemesi üerine 15 Kasım 1808 gecesi Bâb-ı Âli'nin mahzenlerindeki barut ve dinamit deposunu ateşleyerek kendisiyle birlikte iki yüz kadar da yeniçerinin fecî bir sûrette ölümüne sebep oldu. Bu sırada **Alemdar**'a karşı böyle bir harekete girişmiş olan yeniçerilerin aynı zamanda **IV. Sultan Mustafa**'yı tekrar tahta çıkarmak teşebbüsünde oldukları öğrenilince **II. Sultan Mahmud;** Şeyhülislâm, ileri gelir ulemâ ve devlet ricalini Sünnet Odası'nda toplayarak bir durum

385 **Cevdet** Tarihi, C.VIII, sh. 302

IV. Sultan Mustafa'nın bir mektubu
Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi No: E. 7031

müzâkeresi yaptı. Burada Şeyhülislâm'ın verdiği fetva üzerine **IV. Sultan Mustafa**'nın ortadan kaldırılmasına karar verildi. Bu karar üzerine şimşirliğe gönderilen cellâdlar tarafından **IV. Sultan Mustafa** boğularak öldürüldü. (15-16 Kasım 1808)

Bu sûretle bir sene iki ay müddetle tahtta kalmış olan **IV. Sultan Mustafa** otuz yaşında iken ortadan kaldırılmış oldu. Cenâzesi ertesi gün kaldırılarak babasını **I. Abdülhamid**'in Sirkeci'deki türbesine defnolundu.

IV. Sultan Mustafa'nın zorbalara verdiği hüccetteki ifadeler O'nun şahsiyet itibariyle **III. Sultan Selim**'e mugâyir bir hüviyette olduğunu göstermek üzere bir hatt-ı hümayun eklenen o hüccetten kısa bir kısmını dikkatlerinize arz edelim:

"*Devlet-i Âliyye dâmed fî himâyetürrübbaniyede (devamlı Allah'ın himâyesinde) havass-ı Enderûn-ı hümâyûn ve rical-i devlet-i ebede-i makrundan (devlet yakınınakilerden) dûrendiş (uzak görüşlü) olmayan kimseler bundan akdem (önce) memur oldukları hidemat-ı devlet-i aliyyede nizam-ı cedid tâbiriyle misli nâmesbuk (benzeri görülmemmiş) bid'at-ı azime ve irad-ı cedide nâmıyla mezâlim-i kesire ihdas ve neticesi ancak celb-i menâfi ve icra-yı sefâhetlerine inbiat ile her biri ebniye (binalar) ve elbise ve kâffe-i umurlarını kefereye yaklidden başka devlet-i aliyyeyi dahi düvel-i nesârâ (hıristiyan devletler) kavâidine (kaidelerine) irca ve ol veçhile âmme-i müslimini tekdir ve devlet-i aliyyenin ezkadim (eskiden) enva-ı fütuhat-ı aliyye ve esnaf-ı hüdemat-ı câliye ile makbul ve muteberi olan bilcümle ocaklarını* "[386] denilmektedir ki bu ifadeler O'nun kadim millî anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Rahmetullahi aleyh!

386 **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 354 vd.

30- II. SULTAN MAHMUD (1808-1839)

A- TAHTA ÇIKIŞI VE ŞAHSİYETİ

a. Tahta Çıkışı

Hırka-i Şerif Odası'nda dinlenmekte olan **Şehzâde Mahmud Alemdar Mustafa Paşa**'yı oraya celp edip bir müddet O'nunla baş başa görüştü. Burada bir ilk icraat olarak kendisini vezir-i azam kaymakamlığına tâyin etti. Bu sırada biat merâsimi için taht-ı saltanat Bâbüssaâde önüne konularak hazır edilmiş bulunuyordu. Birlikte oraya intikal etmeleriyle merâsime başlanıldı. Burada tahta geçip oturan **Şehzâde Mahmud**'a ilk olarak **Alemdar Mustafa Paşa** biat etti. Bunu Şeyhülislâm **Arapzâde Ataullah Efendi** tâkip etti. Zaman dar olduğundan sonra da orada bulunanların biatlarıyla iktifa edilerek

biat merâsimine son verildi. Böylece **Şehzâde Mahmud "II. Sultan Mahmud"** ünvanıyla otuzuncu Osmanlı padişahı oldu. (28 Temmuz 1808) Bu sırada O, yirmi dört yaşına henüz basmış bulunuyordu. Cülûsunun yedinci gününde **Ebâ Eyyüb El Ensarî** Hazretleri'nin türbesi önünde kendisine Nakib-ül Eşraf **Dürrizâde Abdullah Efendi** tarafından kılıç kuşandırılmıştır.

Bundan sonra yeni padişah Arz Odası'na çekilince Rusçuk Yârânı'ndan bazıları **Alemdar Mustafa Paşa**'ya bir başkası vezir-i azam olursa kendisinin Tuna boyuna gönderileceğini söyleyerek bu makama bizzat tâlip olmasını telkin ettiler. Bunun üzerine O, Arz Odası'ndaki Padişah'ın huzuruna çıkarak:

"- *Hünkârım, Divân halkı kulunuzun vezir-i olmasını istiyorlar. Emir efendimizindir.*" dedi. **II. Sultan Mahmud** ister istemez bu teklifi kabul ile **Alemdar Mustafa Paşa**'yı vezir-i azam tâyin edip O'na bu makama mahsus bir kürk giydirdi.

Bu arada **Alemdar**'ın gözü orada bulunan Kızlar Ağası **Mercan Ağa**'ya ilişti.

"*Bâbüssaâde'ye gelüp de bu kadar sayhalar etmiş iken anın (O'nun) kapuyu açmamasıyla **Sultan Selim**'in şehâdetine sebep olması hatırına gelerek pür âteş-i gadap olup (ateşli bir öfke ile dolu olarak) huzur-u hümâyûnda iken **Mercan Ağa**'yı şutum-i galîza (ağır küfürler) iler şetm ü tekdir ve tevbih ettikden başka biat-ı umum resminin icrası akabinde şehid-i mazlumun yani **Sultan Selim** merhumun şehâdetine sebep olan hâinlerin kâffesini kılıçtan geçirmek üzere istizam ettikte (izin isteyince) Padişah-ı nevcâh hazretleri:*

*"- Paşa, "**El aceletü mineşşeytan vetteenni minerrahman**."*[387] *fehvasınca sabret deyû buyurmağla **Alemdar Paşa** dahî âteş-i gayzını taht-ı teemmül ve teennide saklamağa mec-*

387 **El aceletü mineşşeytan vetteenni minerrahman**: "Acele etmek şeytandan; durup düşünerek hareket etmek **Rahman**'dandır." mânâsına bir kelam-ı kibardır.

II. SULTAN MAHMUD
(1839-1808)

bur kalmıştır."[388]

Saray âdâbından haberi olmayan **Alemdar**'dan Padişah huzurunda böyle kaba sözlerin söylenemeyeceğini bilmesi beklenemezdi. Padişah ise herkesi makamında ibka eylediğini bildirdikten sonra Enderun'a çekildi.

388 **Cevdet** Târihi, C.VIII, sh. 312

b. Şahsiyeti

I. Sultan Abdülhamid'in oğlu olan **II. Sultan Mahmud** 20 Temmuz 1785 tarihinde doğmuştur. Anası **Nakşıdil Sultan**'dır. Bu kadının bir Fransız asili olduğu ve Faslı korsanlar tarafından esir edilerek Saray'a takdim edildiği hakkında yaygın bir kanaat mevcuddur. Fakat tarihçi **Ahmed Refik** tarafından Tarih-i Osmanî Mecmuası'nda yayınlanan müdellel bir makale ile bu görüş tamamen çürütülmüştür.[389]

Müdhiş bir ihtilâl ve anarşi içinde kıvranan devleti **III. Sultan Selim** gibi mûsikî düşkünü bir Padişah'ın selâmete çıkarabilmesi elbette mümkün değildi. Bu sebeple O, bu siyâsî ve askerî buhranı daha da katmerleşmiş olarak halefine bırakıp dâr-ı bekaya intikal etmiştir. O'nun halefi **IV. Sultan Mustafa** ise bir sene iki ay gibi pek kısa süren saltanatında bu buhrânı bertaraf etme fırsatı bulamamasıyla o buhran daha da dehhâmeleşmiş bir sûrette **II. Sultan Mahmud**'a intikal etmiştir.

II. Sultan Mahmud ise aynen ağabeyi **III. Selim** gibi devlet adamlığı için lâzım-ı gayr-i mürâfık olan harpçilik dirâyeti yerine san'atkârâne temâyüllerle meşbû bir kimse idi. **III. Sultan Selim** gibi O da mûsikîye meyyaldi. **Dede Efendi**, **Dellâlzâde**, **Müezzinbaşı Şâkir Ağa** gibi devrinin mûsikişinaşlarını koruyup himâye etmekle kalmamış kendisi de bazı besteler vücuda getirmiştir. Ayrıca "**Adlî**" mahlasıyla şiirler yazmış ve hat sanatına da emek vererek seçkin bir hattat olduğunu ortaya koymuştur. Devrinin meşhur hattatı **Vasfi Efendi**'den hüsn-i hat meşketmiş ve pek güzel levhalar vücuda getirmiştir.

O'nun selefi olan padişahların birçoğu da şiir ve edebiyatla meşgul olmakla beraber bu temâyül onların harpçi karakterlerinde bir zaaf husûle getirmemişti. Fakat **II. Sultan Mahmud**; güzel sanatlara meyli şahsiyetinin gâlip bir vasfı olan bir Padişah'tı. Hâlbuki O'nun devrinde böyle işlerle meş-

389 **Ahmed Refik (Altınay)** – Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nın 1 Temmuz 1340 tarih ve 87 sayılı nüshasında yayınlanan "**Mahmud-u Sânî**'nin Vâlidesi" isimli sahife 217 ve devamında yayınlanan makale.

gul olmaya vakit ayırmak O'nun mevkiindeki bir padişah için şâyân-ı takdir olamazdı. Çünkü devleti yeniden ayağa kaldırmak mecburiyeti o devrin elzem-i lüzum bir işiydi. O ise bunun yerine devletin sürüklenmekte olduğu inkırazı daha da süratlendirmiştir. Hatta yalnız devleti değil, milleti de batılılaştırmak istikametinde işler yapmış ve bu sebeple devleti inkıraza sürüklemiştir.

Avrupalılaşmak millî tarihimizin sukut vetiresinde ağızlarda âdetâ bir sakız gibi çiğnenir bir hâle gelmiştir ki; bu düşüncede olanların "**ilerici**" aksini düşünenlerin ise "**gerici**" olarak yaftalanması zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Milletimizin ef'âl ve efkâr itibariyle müstakar Dünyâ görüşünden uzaklamaşması ve kendi kendine yabancılaşmasından başka bir mâhiyeti olmayan bu bâtıl dâvâ dolayısıyla O, **Cemil Meriç** merhumun gâyet haklı olarak "**Garb'ın yeniçerileri**" dediği sukut devri yarı münevverlerince bugüne kadar hep methedilegelmiştir. Bunun sebebi kalpleri ve beyinleri itibariyle milletten kopmuş olanların **II. Sultan Mahmud**'un, bu bâtıl davayı zirveye vardıracak olan kemalist inkılâpların bir mübeşşiri görülmüş olmasıdır. Bunlar Batı Âlemi karşısında neyin alınması gerektiğini ve nelerin alınmasından ise hazer edilmesi lâzım geldiğini saplantılı zihniyetleri sebebiyle tâyin edemeyen kalemşörler olup kendi hesaplarına haklı görülebilirler. Onlara söylenecek mantıkî söz, bu gün Avrupa yerine Çin yükselişe geçmiş olduğuna nazaran bu defa da çinlileşmek mi gerecektir ki, bu batılılaşma taraftarlarının tuttuğu yolun sakim vahâmetini göstermektedir.

Burada istirdat kabilinden evvelce de bir nebze bahsetmiş olduğumuz hâlde medeniyet mefhumu hakkında kısa bir izahatta bulunmak isteriz. Şehir mânâsında bir kelime olan "**medine**" kelimesinden iştikak etmiş olan medeniyet "**vahşet**"in zıddı olan bir keyfiyetin adıdır. Fennî terakkiyat vahşeti izâleye bir vasıta olmadığı cihetle böyle bir terakkiyata bakarak bir toplumu medenî olarak vasıflandırmak asla doğru değildir. Medeni-

yet insanların kendi hemcinsleri, hayvanlar ve tabiatla münâsebetlerindeki olgunluğun ifadesidir. Bu zaviyeden bakıldığında Batı Âlemi'nin hiçbir zaman medenî olmadığı tarihlerinin seyrine kısa bir atf-ı nazarla kolayca görülebilir. Haçlı Seferleri'nden başlayarak onların İspanya'yı zaptettiklerinde, Amerika'ya intikal ettiklerinde ve teknik terakki sâyesinde müstemleke hâline getirdikleri bütün memleketlerde icra ettikleri mezâlimin hikâyesi ciltere sığmaz. Bu gibi hâdiselerin çoğu onlardan bazı insaflı kalemderde bile mâkes bulabilmiştir. Bugün Avrupa medeniyeti diye bizim yarı münevverlerin hayranlıkla bahsettikleri insan hakları, hayvan hakları ve sâir medenî bir tavrı ifâde eden davranışların kâmil manzumesi ilâhî menşe'li olan İslâm Dünyâ Görüşü'nün muazzam muhtevasında ziyâdesiyle mevcuddur. Bu gibi insânî değerleri ise Avrupalılar sâdece kendilerine mahsus addetmektedirler. Tarih boyunca devam eden batılı egoizmin bir tezâhürü olan kendi ırk, din veya mezheplerinden olmayanları aşağı görme temâyülü bugün bile zâil olmuş değildir. O derecede ki; İslâm Âlemi'nin uyanış vetiresinde olmasından dolayı bu zihniyet "**İslâmafobi**" adıyla dehhâmeleşmiş bulunmaktadır. Afrika ve İslâm Dünyâ'sını istismar sûretiyle elde ettikleri refah ve teknik terakki onların zulümlerini daha kolay icrâ edilir hâle getirmekten başka beşeriyete bir fayda (!) sağlamamıştır.

Bugün kendilerinin çıkarmış oldukları kargaşa neticesinde Afganistan, Irak ve Suriye ile Afrika'dan canlarını kurtarmak için Batı'ya sığınan insanların gördükleri çirkin muâmelelere her gün televizyonlarda şâhid olunmakta iken Batı'yı hâlâ medenî sanmak aptallıktan başka bir şey değildir.

Bizdeki bazı münevverlerinse Avrupa Birliği'ne girmek gâyesi peşinde koşmaları yıkılacak bir duvarın altına sığınmaktan başka bir mânâ ifâde etmez. Zira Batı Âlemi topyekün bir çöküşün eşiğindedir. Ahlâkî bakımından dibe vuran bu âlemi sahip oldukları fennî terakki de kurtarmaya yetmeyecektir. Zira Batı'da din ve ahlâk namına hiçbir ciddi bakiye mevcud değildir. Belki din ve ahlâklarının bugün elde kalan tek neticesi ken-

dilerinden olmayanlara ve Müslümanlar'a karşı dehhâmeleşmiş bir nefretten ibârettir. Geri kalanı ise hıdırellez eğlencelerinden farksız bir takım bîmânâ merâsimlerdir. Çok yakında Batı'nın sukutuyla İslâm Âlemi'nin yeniden ayağa kalkması mukadderdir. Bunun pek çok emâresi daha şimdiden zuhûr etmiş bulunmaktadır. Fakat bunların tafsili bu eserde mevzuumuz haricinde bulunduğundan bu kadarla iktifa ederek esas mevzuumuza dönelim.

II. Sultan Mahmud'un milletimizin İslâm Dünyâ Görüşü'nce şekillenmiş olan efkâr ve ahvaline vurduğu darbeye islâmî bir zâviyeden bakılınca bu gidişin **M. Kemal Paşa** gibi batıyı belâ teşbih velâ temsil kıble addedecek bir adamın zuhuruna intizar etmek icab ederdi ki; olan da budur.

II. Sultan Mahmud ne besteleriyle ve de hüsn-i hatlarıyla hatıra gelen bir şahsiyettir. O herkesçe an'anevî yeniçeri ordusunu kan dökerek ortadan kaldırmasıyla, kıyafet ve sâire hususunda Batılılar'ı taklid etmesiyle hatırlanan bir şahsiyettir. Hâlbuki ileride görüleceği üzere sâdece Yeniçeriliğin ilgası bile bakınız ne felâketlere sebep olmuştur:

1. 1826'da lağvedilen Yeniçeri Ordusu'ndan iki sene sonra Ruslar'ın Edirne'ye kadar sarkmasıyla burada yapılan bir anlaşma ile Yunanistan'a istiklâl verilmiştir.

2. Devletin ordusuz ve donanmasız kalması sebebiyle Fransızlar 1830 Yılı'nda kolayca Cezâyir'i bizden koparabilmişlerdir.

3. Aynı sene Sırbistan'a muhtariyet verilmiştir.

4. 1832'de Sisam Adası'nın muhtariyeti kabul edilmiştir.

5. Yine 1832'de devletin bir vâlisi olan Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın ordularının Kütahya'ya kadar gelmesiyle Moskof'tan yardım dilenmek mecburiyeti hâsıl olmuş ve bunun neticesinde imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması'yla Ruslar Boğazlar üzerinde söz sahibi olabilmiştir. (1834)

Sadece mâruz kalınan bu felâketler bile yapılan işin doğru olmadığını gösterdiği hâlde hâlâ daha **II. Mahmud**'un batılı-

laşma sevdasını mâkul görerek O'na methiye düzenler islâmî imânı ölçü ittihaz etmeyen nâdânlardır.

Hâlbuki bizimkilerin bu nâbecâ (yakışıksız) methiyeleri rağmen bu hususta doğruyu söyleyen batılı müellifler de az değildir. Onlardan biri olan **Kolonel Lamouche "Başlangıcından Bugüne Kadar Türkiye Tarihi"** isimli eserinde aynen şöyle söylemektedir:

*"**Sultan Mahmud** ıslâhat yapılması lüzumunu kavrayarak takdire şâyân bir azim ile büyük bir hareket yapmış ise de tasavvurlarını sonuna kadar götürmeye muvaffak olamamıştır.*[390]

Esaslı ıslâhattan ziyâde zahirî bir takım tedbirlerele meşgul oldu. Meselâ hiç de o zamana kadar lüzumlu olmadığı hâlde kendi resimleriyle para bastırmak yine kendi resimlerini kışlalar ile resmî dâirelere astırmak gibi halkın taassubunu gıcıklayan şer'an da makbul görülmeyen bir takım icraatta bulunmuştur.

Bunun içindir ki; saltanatının son yıllarında aleyhinde şiddetli husûmet başgöstermiş[391] *bazen alenen tezâhürat ve hat-*

390 O'nun bu tasavvurları gerçekleştirememiş olmasını Mufassal Osmanlı Tarihi câlib-i dikkat bir sûrette şöyle ifâde etmektedir:

"*Bazı tarihçilere göre bir müddet daha yaşaydı oğlu **Abdülmecid** zamanındaki gibi yarı doğulu yarı batılı bir Tanzimat olmaz devlet muhakkak ki; tamamen batılı bir hüviyet alırdı.*" (A.g.e. C.V sh. 2948)

Bu değerlendirmenin Batı taraftarları için mânâsı yarım kalana hayıflanma; Müslümanlar içinse aksine, yapılana hayıflanmanın gerekli olduğu âşikârdır.

391 Osmanlı Padişahları millet üzerinde bir kitabın şirâzesi gibi birlik ve beraberliği sağlayan bir şükûh (münâkaşa kabul etmez bir otorite) sâhibiydi. O derecede ki; altı buçuk asır içinde zuhûr eden ihtilâflarda bazen Padişah katledilmesine kadar ileri varılmış olmasına rağmen hiçbir zaman bir hanedan değişikliği düşünülmemiştir. Bunun iki istisnası vardır ki; bunlar da çöküş devrinde ortaya çıkmıştır. Biri Kütahya'ya kadar gelmiş bulunan **Kavalalı İbrahim Paşa**'nın "*İstanbul'a gidiyoruz. Orada saltanat meselesini görüşeceğiz.*" demesi diğeri de "*Şimdiye kadar hep Âl-i Osman (Osmanoğulları) oldu. Şimdiden sonra da Âl-i **Midhat** olsun!*" dediği rivâyet edilen **Midhat Paşa**'nın sözleridir.

Bu millet tarih boyunca padişahlarında yedi evliyâ kuvveti vehmetmiş ve buna inanmışken **II. Mahmud**'un giriştiği hamleler amme vicdanını o derecede rencide etmiş olmalıdır ki; sâdece O ve oğlu **Abdülmecid** hak-

ta ayaklanamlar bile olmuştu.

1 Temmuz 1839'da birdenbire ölmüş hiç olmazsa Osmanlı Ordusu'nun ***İbrahim Paşa (Kavalalı)*** *tarafından Nizip'de uğradığı büyük hezimetin derecesini haber almaktan kurtulmuştur.*

Osmanlı Tarihi'nin en uzunlarından olan saltanatı belki de en musibetlisidir. Hakikaten de tamamlandığına şâhid olduğumuz Osmanlı Devleti'nin taksimi kapısını büyük zâyiatla o devir açmıştır. Besarabya'nın ve Tuna ağızlarının Yunanistan ile Cezayir'in tamamen terk edilmesinden başka Türkiye, Romen prensliklerinin de hâkimiyetinden yavaş yavaş sıyrıldığını ve Sırbistan ile Mısır'ın da iftirakın (ayrılışın) başlangıcı olan muhtariyeti kazandıklarını görmüştür."[392]

Aynı şekilde bir Fransız müellif olan **Edvard Diriyol** ise O'nun hakkında şöyle demektedir:

"*Padişah ulamanın müddeiyatına (iddilarına) karşı dahî şediden is'ar-ı mukavemet ediyor ve hatta kavâninden daha kuvvetli olan örf-i beldeye bile taarruz ediyordu. Şarap içer ve mâiyet-i zâbitan ve nüzzarını (nazırlarını) nim mest (yarı sorhoş) etmekten zevk alıyordu ve bir mısırlı gibi elbise giyerek*[393]

---

kında halk arasında "**gâvur padişah**" tavsifi şuyû bulmuştur. Bu durum şu iki Padişah'ın hayatı mematı İslâm olan bir milletin vicdanında ne derecede şiddetli bir aksülâmel doğurduğunu göstermektedir.

392 **Kolenal Lamouche**-Başlangıcından Bugüne Kadar Türkiye Tarihi, C.II, İstanbul 1943, sh. 338 vd.

393 Bu Fransız müellifin zannettiği gibi fes Osmanlılar'a Mısır'dan intikal etmiş değildir. O Fas'ın Fes isimli şehrinde ortaya çıkmış mahallî bir serpuştur. Osmanlı'da ise dört yüze yakın serpuş şekli mevcuddu. Tabiî bu serpuşların hemen hepsi de tülbent ihtivâ ediyordu. Bunun mânâsı kefendi. Eski resimlere bakanlar Osmanlı kavuklarındaki tülbentin bir insanı kefenlemeye yetecek derecede olduğunu kolaylıkla görürler. Bununla milletimiz ölüme her an hazır olduğunu ve bu sebeple kefenini başında taşıdığını ifâde ediyordu. Lâkin bunların hiçbiri alnı örtmüyordu. Çünkü alnın çıplak olarak secdeye konması namazın şartlarındandı. Meselâ bugün câhilliklerinden takkelerini kaşlarının üstlerine kadar indirerek secdeye varanların namazı sahih değildir. Secde yedi rükün ile tamamlanır ki; bunun birincisi alnın çıplak olarak yere gelmesidir.

II. Sultan Mahmud, Avrupa'da nasıl bir tek serpuş olarak şapka mev-

*sarık yerine başında fes bulundururdu. İcra edilen bilcümle ıslâhat pek o kadar hâiz-i ehemmiyet olmadığı gibi pek çok zaman da devam etmedi. **Sultan Mahmud**'un hüküm ve nüfuzu asâkir üzerinde müsmir (semereli) oldu. Fena ahlâklı ve sefih olduğu kadar merhametsiz olan hakan-ı müşârünileyh asker üzerindeki bu hüküm ve nüfuzundan dolayı 19. Asırda gelen selâtin-i Osmaniye mâbeyninde (Osmanlı padişahları arasında) büyük bir mevki işgal etti. Maâmâfih bütün ıslâhat ve teceddüdattan (yenileşmelerden) kendisi istifâde etmedi. Hatta evâhir-i saltanatında hükümet ınkıraz tehlikesine mâruz kaldı."*[394]

Bizim için son derecede ibretli vesâik ihtivâ eden "**Türkiye ve Tanzimat**" (Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Tarih-i Islâhâtı) isimli eserin müellifi Fransız sefirlerinden **Engelhard** ise O'nun hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Hiç şüphe yoktur ki; bu kadar Hükümdarân-ı Padişahân-ı

---

cudsa Osmanlılar'ın da serpuşlarını teke irca etmek istemiş bu maksadla yeniçeriliği ilgâdan sonra eyâletlerden mahallî kıyâfetleriyle Topkapı Sarayı'na celbettiği insanların serpuşlarına dikkat etmiş ve:

"*-Bayrağımızın rengindendir.*" diyerek Faslılar'ın fesini umûmîleştirmek istemiştir. Kemalist kalemşörler fesin Yunan'dan alındığı yolunda şimdiye kadar pek çok propaganda yapmışlardır. Hâlbuki bu yanlıştır. Yunanlılar'ın kadim askerleri olan efsunların başında sünnet çocuklarının takkesine benzer bir takke mevcud ise de bunun rengi mâvidir. Unutmamak gerektir ki; mâvi Yunanlılar'ın millî rengidir.

Şapka alnı örttüğü için şer'an câiz değildir. **M. Kemal Paşa**'nın şapka inkılâbına itiraz da bu sebeple vârid olmuştur. Fes içinse böyle bir mahzur mevzuu bahis değildir. Ancak ulemâ **II. Sultan Mahmud**'un bu icraatına da karşı çıkmıştır. Fakat onların itirazı fese değil serpuşun fes olarak tekleştirilmesinedir. Çünkü onlara göre daha doğrusu İslâm'a göre alnı örtmeyen her serpuş mubahtır. Kemalistler ulemânın bu itirazını da yanlış nakletmektedirler.

Bugünse şapka giyme mecburiyetine dâir kanunun cezâî müeyyidesi kaldırılmış olduğu cihetle (Mart 2014) fes giymenin ifadesi "*Ben kemalist değilim!*" diye bir etiket taşımak mâhiyetindedir ki; biz de bu görüşle hatta onun suç olduğu zamanlardan başlayarak mâruz kaldığımız müteaddid cezalara rağmen (Tafsilât için Bkz. **Kadir Mısıroğlu**-Geçmiş Günü Elerken, İstanbul 2012, C.II, sh.121 ve sh.345) bugüne kadar fesle dolaşmaktayız.

394 **Edvard Diriyol**–A.g.e. sh. 166

Âl-i Osman (Osmanoğulları padişahları) arasında mühim bir mevki tutmuştur. Bununla beraber kendi devre-i hükümeti vekâyiini (vak'alarını) yazan müverrihler (tarihçiler)den ekserisinin ibzâl ettikleri takdirâta (bol bol takdirlerine) medih ve senâlara lâyık olmaktan pek uzaktır. ***Sultan Mahmud****'un zaman-ı hükümetindeki ef'al ve icraatına nazaran -ki bu bâbda verdiğim mâlûmatın sıhhatini temin edebilirim zannındayım- müşârünileyh hakkında Avrupalılarca ekseriyetle hâsıl olan fikir ve zehâbın Türkiye'de avâm-ı nas arasında o vakitler vücudpezir olup elyevm (bugün) dahî mevcud bulunan ef'al ve hayâlatın mukarin-i hakikat (hakkikate yakın) olmadığı anlaşılmıştır."*[395]

Aynı müellif **II. Sultan Mahmud**'un şahsiyetini değerlendiren bahsin devamında:

"*Bütün umur-i devletin (devlet işlerinin) keyfî bir sûrette müstebidâne idâre edilmesine sebep olmakta idi.*[396] ***Sultan Mahmud*** **yıktığı**, *ortadan kaldırdığı şeylerin yerine diğerlerini koyacak kadar zeki ve sâhib-i mâlûmat olmadığı için keyfî muâmelâtın mazarratı bir kat daha şiddetle hissolunuyordu. Körü körüne tat-*

---

395 **Engelhard**-Türkiye ve Tanzimat-(Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin Tarih-i Islâhâtı, 1826-1823, Terc. **Ali Reşad**) İstanbul 1328, sh. 34

396 Aynı gerçeği arkadaşımız **Ziyâ Nur**, **Moltke**'ye atfen şöyle ifade etmektedir:

"***Moltke*** *ise, Sultan'ın 1837 senesindeki Bulgaristan seyâhatine katılmış "Burada hiç bir fakîrin yanından geçmedik ki, Pâdişâh adamları aracılığıyle bir altın göndermiş olmasın." demekte, "Bir gün kendi sürdüğü arabasıyle fakîr bir kadının uzaktan değnek ucunda bir kâğıt uzattığını, bunu görüp arabayı durdurduğunu ve kâğıdı aldırdığını" yazmaktadır. "Sultan'ın etrafındakilere tekellüfsüz ve hayırhahlıkla davrandığını gördükçe, yirmi bin Yeniçerinin başını kestirenin aynı adam olduğunu düşünmezdim." diye ilâve etmektedir. Aynı müellif, O'nun "Yıkıcılıkta gösterdiği muvaffakiyeti, yapıcılıkta gösteremediğini, bunun esâsen çok zor olmakla berâber, kendisinin de kifâyetli bulunmadığını" tebârüz ettirmektedir. Bununla berâber Prusyalı zâbit, "Sultan'ın Hilâfet unvânına ne kadar kıskançlıkla bağlı olduğunu, vefâtından bir kaç gün önce hemen hemen ölüm hâlindeyken cuma selâmlığı için kendisini Bâyezid Câmii'ne taşıtışı gösterir." diyerek, O'nun dînî telâkkilerine işâret etmektedir."* (**Ziyâ Nur Aksun**- A.g.e. C.III sh. 232)

bik olunan istibdâd-ı idârenin neticesi olarak memlekette müdhiş bir intizamsızlık, karışıklık başgösterdi ve bu usûlü tatbik eden dâhi-i nâkısın (eksik dehanın) bir gün gelüp tahribat-ı vâkıanın enkazı arasında mahvolup gideceği şüphesizdi."[397]

Müellif devamla:

"*Müşârünileyhi medeniyetini Memâlik-i Osmaniye'ye idhâle çalıştığı Avrupa'nın hürmet ve takdirine mazhar eden icraatından biri bu son tasavvuru idi.* ***Sultan Mahmud****'un hayatının sonlarına doğru söylediği şu:*

"-Bundan böyle teb'amdan Müslümanları ancak câmide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri, havrada tanımak isterim." sözlerindeki fikr-i ulvînin hakikaten tercüman-ı efkârı olması hakikatten bâid (uzak) değildir."[398] demektedir.

Engelhard'ın "*fikr-i ulvî*" diyerek O'nun takdir ettiği bu sözleri hiç şüphesiz İslâm şeriatı ve kadim müslüman an'anesine aykırıydı ki; bu görüş halefi **Abdümecid** zamanında zirveye vardırılacak ve halk bu tavırla istihzâ için:

"- *Artık gavura gâvur denilmeyecek!*" ifadesiyle Tanzimat Fermanı'nı değerlendirecektir. Bütün bu nakillere son olarak da yerli bir müelliften şu beyanlarını ekleyelim:

"***Sultan Mahmud*** *devrinde Türkiye'ye gelmiş olan ve milletimiz, dînimiz ve hükümetimiz hakkında çok mühim bâzı müşâhedeleri de bulunan* ***Lamartin****, bizzat gördüğü Pâdişâh'ı, şöyle tasvîr etmektedir:*

*"****Sultan Mahmud****, zarif, asıl görünüşlü, orta boylu, 45 yaşlarında bir adam. Mâvi gözlü, tatlı bakışlı, teni renkli ve esmer, dudaklarında ince bir eda var; kara, kehribar gibi siyah sakallı. O'na bakan, fesi olmasa bir Avrupalı sanabilir. Pantalon ve çizme giymişti... Yürüyüşü sinirli ve bakışları endîşeli idi.* ***Sultan Mahmud****'un yüzünü gördükten sonra O'na merhamet duymamak imkânsız. Ne yazık ki; O'nu bekleyen kara yarınları düşündükçe, bu temenniler insanın kalbinde kalır.* ***Sultan Mah-***

397 **Engelhard**-A.g.e. sh. 35 vd.

398 **Engelhard**-A.g.e. sh.36 vd

*mud, hakikaten büyük adam olsa idi kaderini değiştirir, benliğini saran kara tâlihini yenerdi. Daha zaman var: Bir millet ölmedikçe, kendinde, dîn ve milliyetinde mahâretli bir dehânın besliyebileceği, hızlandıracağı, şanlı bir yeniden doğuşa götüreceği bir enerji prensipi yaşar... Kaderi ne olursa olsun, târih O'na acıyacaktır. Çok büyük işlere girişmek istedi. Ağacın dallarını baltalamayı bildi; ama bu güçlü ve sıhhatli gövdenin ayakta kalan kısmına yeni bir hız, bir hayat vermesini bilemedi. Bunda kabahatli mi? Kabahatli diyorum. Türkiye **Mahmud**'un hayâtına bağlıdır ve O imparatorlukla aynı günde ölecektir."*

*Muharrir bu satırları 1833 senesinde yazmıştır. O sırada **Mehmed Ali**'nin kuvvetleri Kütahya'da, Rus Donanması da Boğaziçi'ndedir. **Lamartin**, **Sultan Mahmud**'u "yıkılmış tahtını yaktığı ateşle aydınlatan **Sardanapal** değil, kendine ayaklanmış bir köleye karşı gelmek için düşmanından yardım isteyen, onların zaferini ve kendi mağlûbiyetini seyreden bir imparatorluğun başı" olarak tavsif etmektedir. Ruslar'ı «hıristiyan barbarlar" olarak vasıflandırmakta, onların Asya'nın mukaddes dağları üzerine kurdukları kamp ışıklarının câmi kubbeleri ve saray duvarları üzerine aksettiğini gören «ihtiyar Osmanlılar»ın ne düşünebileceklerini sormaktadır. Tabiî bu, Sultan'a karşı çok köklü bir yeis ve nefretten başka bir şey değildir.*

*Aynı şâir yapılan kıyâfet inkılâbını ise pek mânidar cümlelerle tenkîd etmekte "asîl ve zarîf sarığı kaybetmiş olmanın utancını duyar gibi kırmızı yünden cübbeyi, şalvarı, kemeri ve altın kaftanı bırakıp, kötü dikilmiş gülünç ve sefil Avrupa kıyâfetini kabul etmişler; böylelikle bu millet, ağırbaşlı ve muhterem görünümünden ayrılarak frenklerin zavallı birer taklitçisi olmuştur." demektedir. **Sultan Mahmud**'u methetmek isteyen ve O'nu şahsen seven **Lamartin**'in pek husûsî intibâlarını da aksettiren bu görüş ve müşâhedelerine fazla bir şey ilâve etmeğe lüzum yoktur. Bu büyük sanatkârın Türkler ve Müslümanlık hakkındaki görüşleri, İstanbul şehri ve halkını tavsifleri de çok*

ehemmiyetlidir.[399]

Muhakkak ki, ***Sultan Mahmud****'un otuz küsur sene süren saltanat zamanı Osmanlı târihinin en meş'ûm devrelerinden biri olmuş; devlet büyük dâhilî ve haricî gâilelerle âdeta uçurumun kenarına gelmiştir. Devletin şu karışıklıklar içinde mevcudiyetini muhâfaza edebilmesi, ancak dış müdâhalelerle mümkün olabilmiş; bu da Avrupa hükümetlerinin birbirine zıt olan menfaatleri ve ülkenin jeopolitik ehemmiyeti sebebiyle husûl bulmuştur. İngiltere'nin Osmanlı tamâmiyet-i mülkiyesini temine mâtuf yardımı büyük ticarî tâvizlerle elde edilmiş; sâir devletlerin bu hususdaki muâveneti için ise, daha sonraları siyâsî, ictimâî, hattâ hukukî ve iktisâdî îvâzlar verilmiştir. Bu sûretle Türkiye, batının tam bir menfaat tarlası hâline gelmiş; çok cüz'î karşılıklarla büyük faydaların sağlandığı bir diyar olmuştur.* "[400]

II. Sultan Mahmud'un Batı'ya meyli O'nun zamanında yapılmış olan mimârî eserlere de aksetmiştir. Osmanlı Tarihi'nde ilk defa câmi mimârisini **Sinan**'ın ulaştırdığı zirveden vazgeçilerek Avrupâî barok tarzının kullanılması O'nun zamanında başlamıştır. Gerçekten O'nun zamanında yapılan câmilerin çoğu kilise benzeri olan bu mimâri tarzındadır. Bunlardan Tophâne Semti'nde, Arnavutköy ile Kumkapı'da yaptırdığı câmilerilk akla gelen örneklerdir. Tophâne'deki câmi-i şerifin yazıları büyük hattat **Râkım**'ın eseri olup belki de bu yazılar o câmiden daha değerlidir. Amcası **III. Selim**'in Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'na ilâveler yaptırmış ayrıca Kuleli, Maçka, kışlalarıyla ve taşrada buna benzer pek çok kışlaları tâmir ettirmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'da harabeye yüz tutmuş nice câmi, tekke ve

399 Bu görüşü anlamak için O'nun şu cümlesi kâfidir:
"*Dünyâ'ya yalnız bir kere bakmak zorundaysan sâdece İstanbul'a bak!*" (**Alfonse de Lamartine**, Osmanlı Tarihi 3-Sona Doğru (Terc. Dr. **Reşat Uzmen**), İstanbul 2005, kapak)

400 **Ziyâ Nur Aksun**- A.g.e. C.III sh. 233 vd.

türbeleri tâmir ettirmiştir ki; bunların çoğunda kadim kitabeler yerine O'nun adına yazılmış kitabeler mevcuddur. Hatta Kudüs'te "**Hacer-i Muallâka**"nın kubbesinde dahî bu sebeple tuğrası vardır. Beyazıt'taki yangın kulesi dahî O'nun eseridir.

Pek çok çocuğu olmuştur. **Fatma**, **Ayşe**, **Sâliha**, **Mihrimah**, **Emine**, **Zeynep**, **Şah Sultan**, **Cemile**, **Atiye**, **Münire Hatice**, **Âdile** ve sâire adlarında pek çok kızı olmuştur. Oğulları ise **Murad**, **Beyazıt**, **Abdülhamid**, **Abdülmecid**, **Abdülaziz** ve **Nizameddin** adındaki şehzâdelerdir.

Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında Mısır ordusunu Anadolu'ya saldırttığı hengâmda **II. Sultan Mahmud** ağır bir sûrette hasta bulunuyordu. Kaynaklara göre bu hastalığın sebebi son zamanlarında ifrat derecede içki içmesiydi.[401] Osmanlı Ordusu'nun Nizip'de mâruz kaldığı mağlubiyeti görmeden 1 Temmuz 1839 tarihinde Çamlıca Tepesi'ndeki **Esma Sultan** Korusu'ndaki konakta[402] vefât etti. Vefât sebebi akciğer iltihabıydı. Burada vefâtından evvel kendisinin bir câmie nakledilmesini ve son nefesini orada vermek istediğini beyan etmiştir. Fakat nakline imkân görülmediğinden bu talebi yerine getirilmemiştir. Diğer bir vasiyeti de Sultanahmed Meydanı'na gömülmekti. Bu da yerine getirilmeyerek **Esma Sultan**'ın Cağaloğlu'ndaki şimdi mektep olan sarayına bitişik türbede defnedildi.

Son nefesini bir câmide vermek istemesi O'nun iman sâhibi olduğunu göstermekle berbaber icraatının islâmî esaslara belli ölçüde aykırılığı, Şark-Garp muhâsebesi yapmaktaki kifayetsizliğiyle devri ricalinin seviyesine hamledilebilir. Buna göre niyeti şüphesiz hâlisti. Fakat devlet adamları için hüsn-i niyet kâfi değildir. Hüsn-i niyet ancak hüsn-i hareketle birlikte bir

401 Mufassal Osmanlı Târihi, C.V, sh. 1948

402 Bu konak sonradan **Sultan Abdülaziz**'in oğlu şehzâde **Yusuf İzzeddin Efendi**'ye intikal etmiş olduğundan hâlen de bu nâm ile tanınmaktadır.

değerdir. Herkes için doğru olan bu görüş padişahlar hakkında daha da büyük bir ehemmiyeti hâizdir. Vefât ettiğinde elli dört yaşında bulunuyordu. Yerine o sırada on yedi yaşında bulunan oğlu **Abdülmecid** geçmiştir.

Lamartine O'nun son günlerini şahsî müşâhedelerine istinâden şöyle anlatmaktadır:

"Saltanat döneminin son yıllarında karşılaştığı felâketleri unutabilmek için kendini şarabın dumanlı havasına ve İstanbul Adaları'ndaki Rum kızlarının sefâhetine terk ediyordu. Ümidsizlik, sefâhette bir nevi intihar aramasına sevketmişti. Yenilikten değil, hayattan bezmişti. Gökyüzü, Dünyâ ve halkı aleyhine döndüğünde milletinin yönetimini mâsum oğluna bırakmayı düşünüyordu. Hayatının o dönemlerine bizzat şâhid olmuşuzdur. Çehresi hem hayranlık hem hüzün ilham ediyordu. Bu kaderin pençelerinde kıvranan kahramanlıktan başka bir şey değildi. Kaderin üstün kuvvetine yenik düşen dâhinin kudreini hemen fark etmek mümkündü. Felâketine doğru giderek mahvoluyordu. Erkekçe melankolisi kaderine karşı son bir meydan okumaydı. Bu kader hükmünü vaktinden önce yerine getirecekti."[403]

II. Sultan Mahmud devrindeki bâtıl batılı menfî tavır ve gidişe rağmen bazı iyi işler de yapılmıştır ki; bunlar kısaca ifade etmek gerekirse şöyledir:

1831 Yılı'nda ülke çapında bir nüfus sayımı yapılması, aynı yıl "**Takvim-i Vekâyi**" adıyla ilk resmî gazetenin yayınlanmaya başlaması, "**Sıbyan Mektepleri**"nin yaygınlaştırılması ve ilk mektep tahsilinin mecburî bir hâle getirilmesi tıp tahsilinin geliştirilmesi ile yeni hastahânelerin tesisi ve buna benzer bazı içtimâî düzenlemeler yapılmıştır. Tabiatıyla bunlar umûmî gidişin menfiliği yanında çok cüz'î kalmaktadır.

Allah cümle mü'minlerin günahlarını afvetsin!

---

403 **Lamartine** –A.g.e. sh. 537

B- DEVRİNİN VAK'ALARI

a. İsyancıların Tasfiyesi

II. Sultan Mahmud'un cülûsunun ertesi günü **III. Sultan Selim**'in naaşı mukaddes Emnânetler Dâiresi önünde gasledildikten sonra saray erkânının iştirakiye namazı kılınmış, müteâkiben de Lâleli Câmii yanındaki babası **III. Sultan Mustafa**'nın türbesine defnedildi. O gün cuma olduğundan yeni padişah Ayasofya Câmi-i Şerifi'nde cumâ selâmlığını ifâ etti. **III. Sultan Selim**'in mâruz kaldığı fecî âkıbet sebebiyle zaten mükedder olan ahâli yeni padişahın da kaşı üstündeki sargıyı görünce Enderunlular'a lânetler yağdırdı.

Daha o gün **III. Sultan Selim**'in katline sebep olanlardan **Abdülfettah Ağa** , **Sâlih Ağa** , **Nezir Ağa** , **Bostancı Mustafa** ve **İmrahor Mehmed** yakalanarak hapsedilmişti. Bunlar kısa bir istintaktan sonra idam edildiler. Müteâkiben kızlarağası **Mercan Ağa** da yakalanarak idam edildi.

"*Aynı gün Deli İmrahor **Eyüplü Mehmed** ile hazine vekili **Zenci Nezir**'in ve saray kahvecıbaşısının Alay Köşkü önünde boyunları vuruldu. Ertesi günü sır kâtibi **Ahmed** ile mabeynci **Cevher** aynı yerde katledildiler. Hazine kethüdası **Ebe Selim**, cülûs günü hazîneden padişahlara mahsus kıymetli bir sorguç ile birçok mücevher alarak evvela Fındıklı'da kendi kaftancısı **Nazif** ile bir evde saklanıp oradan da himâye edileceği ümidiyle saya ocağına sığınmıştı. Lâkin ocak subayları tarafından tevkif edilerek verilen emir üzerine İstanbul'a gönderildi. Kaatillerden **Acı Bağdadlı** diye anılan bostancı da Üsküdar'da yakalandığından birlikte idam olundular. Kaatilleri **Sultan Selim**'in dâiresine ulaştıran ve kendilerine iğrenç işlerinde yardım eden bir kısım câriyeler de tevkif olunmuşlardı. Bir gece Kızkulesi açığında boğulup denize atıldılar. Kaatillere katılmış olan on yedi saray muhâfızı baltacı ve bostancıdan bir kısmı ele geçmiş ve derhal idam olunmuş, bir kısmı kaçıp saklanmıştı. Bunlar şiddetle takip edilerek zamanla ele geçilirilip cezalarını gördü-*

ler. Velhâsıl, bu olaya karışmış olanlardan hiçbirisi sağ olarak kurtulamadı."[404]

III. Sultan Selim'in hâl'inde meş'um bir rol oynamış bulunan vezir-i azam kaymakamı **Köse Musa Paşa** da sürgün edildiği İstanköy Adası'nda Padişah'ın emriyle idam edildi. Rumeli kazaskeri Şeyhülsilâm ve İstanbul kadısı pek çok kimse de sürgün edildi. Vâlide Sultan emrindeki adamlar da idam edilmekten kurtulamadılar. Yukarıda ifade edildiği gibi bunlar arasında bulunan bir kısım câriye de Kızkulesi civarında denize atılarak boğduruldular. Aynı şekilde yeniçeri ocağına mensup olan birçok kimse de idam edildi. Karadeniz boğazı ocakları ise ilgâ olunup ortadan kaldırıldı. Bu sûretle öldürülenlerin adedi binden fazlaydı. İstanbul sokaklarında her gün Rumeli Yârânı tarafından öldürülmüş insanların cesedleriyle karşılaşılıyordu.

Rusçuk Yârânı'nın bu öldürdükleri insanların hepsi de isyancı değildi. Bazıları da bunların keyfî idârelerine karşı çıkmak ihtimali olanlardı. İleride görüleceği üzere bu hâl **Alemdar** ve avânesinin sonunu getirecek bir ihtilâle sebep olacaktır. **Cevdet Paşa** bu durumu uzun uzadıya hikâye ettikten sonra şöyle demektedir:

*Rumeli âyân ve ağaları bilâkis yeniçerileri adâvet (düşmanlık) ve mukaddema (bundan önce) **Sultan Selim**'in nizamatına muhalif reyde bulunduklarına izhar-ı nedâmet eder ve birer âlî konakta iskân olunmalarıyla her gün üçer beşer yüz Rumeli erleriyle Bâb-ı Âlî'ye gelip gider ve Rumeli askerleri hey'et-i pür-heybeteriyle, gürûh gürûh esvâk (sokaklar) ve bâzarda (pazarda) gezer olduklarından, derûn-i İstanbul bir kışla sûretine ve Bâb-ı Âlî bir dîvân-ı harb hey'etine girdi. Aksaray'da ve Parmakkapı'da ve Okçularbaşı'nda ve Balıkpazarı'nda âdem lâşesi eksik olmazdı. Bir iki ay zarfında bu veçhile*

404 **Şânizâde** Tarihi, C.II sh. 21-24'ten naklen Mufassal Osmanlı Tarihi C.V, sh. 2832

*idam olunanların adedi bine bâliğ oldu. Derûn-i İstanbul'da, Sadrâzamın irâdesine karşı söz söylemeğe veyâhud umûr-ı devletden (devlet işkerinden) bahseylemeğe kimse cür'et edemezdi. **Sultan Selîm**'in nâmı o kadar hürmet ile yâd olunurdu ki, berhayât olup da tahta çıkmış olsa, bu kadar te'sîr-i nufûzu olamazdı. Bu cihetle Yeniçeriler her tarafta muhakkar (tahkir edilen):*

*"-**Sultan Selîm** gibi bir pâdişâh-ı âlempenâhın kadrini bilmediler." deyü her gün serzeniş ve tevbihe (kınamaya) mazhar olmakda idiler...ve evvelki gibi olur olmaz işler mecâlis-i meşverette (danışma meclisinde) sürünmeyüp mevadd-ı cesime hemen arz ve telhis ile irâde-i seniyyesi bilistihsâl (elde edilerek) serian icra ettirilmekte ve mevadd-ı sâire irâde-i aliyye-i sadaretpehi ile icra edilivermekte ve Sadrâzamın müttehimler (suçlananlar) hakkında aslâ rahîm ve re'feti (esirgemesi) olmayıp cürüm ve cinâyet eshâbı derhal cezalarını görmekte olmadığın Derun-i İstanbul'da umum-i asayiş ve emniyet peyda emsali görülmemiş bir sukut ve sükûnet hüveyda oldu (ortaya çıktı).*

Fakat uzun uzadıya tahkikata vakit olmadığından cüz'î bir cünhâ (suç) için şiddetli cezâ görmek gibi gadirler dahi vukua gelirdi. Hattâ Hilâl-i Şaban'da bir tâze yiğit bir en'âm-ı şerîf sirkati (hırsızlığı) ile müttehimen (itham olunarak) kapuya getirilip, derhal Aksaray sebili önünde îdâm edildikde, gece üzerine cânib-i semâdan nûr indiğini karakol neferi görüp haber vermekle, keyfiyet Sadrâzama ledel-ifâde (anlatıldığında), aslâ ehemmiyet vermeyip:

"-O da lâzım, varsın ahretde bana şefâat etsin!" dediği mervîdir."[405]

Hâlbuki **II. Sultan Mahmud** kendisini vezir-i azam tâyin eden hatt-ı hümâyûnunda O'na âdil davranması hususunda şu tenbihatta bulunmuştu:

405 Tarih-i **Cevdet**, C.IX ,sh. 336

"..... Sen ki vezir-i azam ve vekil-i mutlakım ***Mustafa Paşa****'sın mâlûm ola ki nesteizübilllah "****İnna ceâlneke halifeten****"*[406] *âyet-i kerimesi mâlum-i şerif üzere takdir-i sübhâni ile cülûs-u hümayunun vuku bulup inâyetullahtan ihsan buyrulan "Devlet-i* ***Muhammedî*** *ve Saltanat-ı* ***Ahmedî*** *olduğundan*[407] *evvelâ tembih-i hümâyûnum budur ki; vedia-i Cenâb-ı Müsteân (yardım edici Allah'ın emâneti) olan cümle Ümmet-i* ***Muhammed****'in vesâir reâyâ ve berâyânın ve Devlet-i Aliyye'nin bâ cem'iküm umur (bütün işlerini) ve hususlarını şer-i şeriften istiftâ (fetva ile) ve ihkâk-ı hak edip Şeriat-ı Garra'yı (yüce Şeriatı) icrada şol kadar dikkat ve ihtimam edesin ki; Devlet-i Aliyye ve cemi' ibadullâhın (kulların) üzerlerine şeriatını mâneviyatını zâhir ve bâhir edip âmme-i muvahhidin müsterih-ul hâl olalar...."*[408]

Biraz ileride anlatılacağı üzere Rumeli Yârânının icraatı

---

406 "***Yâ dâvûdu innâ cealnâke halîfeten fîl ardı fahkum beynen nâsi bil hakkı...***" (Ey **Dâvûd**! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver.) Sad Sûresi, Âyet 26

407 Osmanlılar devletlerini **Osman Gâzi** Hazretleri'nin sıfırdan kurduğu bir devlet olarak addetmeyerek O'nu Peygamber aleyhiseelâtüvesselâmın Medine-i Tâhire'de ilk olarak tesis buyurdukları "İslâm Devleti"nin bir devamı addettiklerinden her buhranlı zamanlarda kendilerini "**Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**" yerine "**Devlet-i Muhammediye**" olarak isimlendirmişlerdir. Bunu ileride görüleceği üzere Mora İsyanı dolayısıyla idam edilen **Patrik Gregoryus**'un idam fermanında da görmekteyiz. Bu fermanda devlet; "**Devlet-i Âliyye-i Muhammediye**" sûretinde isimlendirilmekte ve ayrıca "***Allah tarafından müeyyed ve bekası âyât-ı semaviyye ile sâbit bulunan din ü devlet***" denilmekte ve böyle bir devlete ihânetin idamı gerektirdiği hakkında esbab-ı mucibe olarak kaydedilmektedir. Daha ümidsiz bir devir olan Balkan Harbi fâciâları dolayısıyla yazılmış olan "**Sâhib-i Zuhur**" isimli eserde de "*Hükümet-i seniyye, vaziyeti-i tarihiyyesi itibariyle himâye-i samediyeye mevdudur. Devlet-i Osmaniye bizzat Hazret-i peygamberin tesis buyurdukları hükümettir.*" serlevhasıyla bu görüş uzun uzadıya anlatılmaktadır. (bkz. **Hüseyin Nesimî-i Giridî**- Sâhib-i Zuhur, İstanbul 1332, sh. 204 vd.)

408 Tarih-i **Cevdet,** C.IX, sh. 361

bu tâlimata tamamen mugâyir bir sûrette cereyan etmiş olup bu sebeple yeni bir kargaşa ve O'nun neticesinde kendilerinin de felâketlerine şâhid olunacaktır.

b.Sened-i İttifak İmzalanması

II. Sultan Mahmud'un saltanatının ilk günlerinde devlet uzun süren harpler ve arkasından ortaya çıkan ihtilâl karışıklıkları dolayısıyla âdetâ uçurumun kenarında bulunuyordu. Önce "**Nizam-ı Cedid**" aleyhtarları sonra da taraftarlarının idam, azil ve sürgünleriyle devlet otoritesi ciddi bir sûrette zaafa uğramış, bu sebeple de Anadolu ve Rumeli'de kendi başına buyruk sayısız bir mütegallibe zümresi ortaya çıkmış bulunuyordu.

Bunlar, öteden beri "**âyân**" diye anılan her mahallin ileri gelir insanları olup asâyişin temini, vergilerin toplanılması, asker yetiştirilmesi ve levâzım işlerinde devlete yardımcı olan kimselerdi. Son zamanlarda eyâletlerle gerektiği gibi ilgilenilememesinden istifâde eden bu Rumeli ve Anadolu âyânı zamanla zenginleşip güçlenerek mahallerinde birer siyâsî güç hâline gelmişler ve beylerbeyi veya sancak beyleri gibi "**mâiyyet**" nâmı altında askerî birlikler de teşkil ederek fırsat buldukça isyana kalkıştıkları gibi devlete icabında borç verme gibi bir duruma dahî gelmişlerdi.[409]

II. Sultan Mahmud zamanında bunların belli başlı olanlarından Yanya vâlisi **Tepedelenli Ali Paşa,** Arnavutluk'un Toskalık bölgesinde İşkodra vâlisi **Kara Mahmud Paşa** Kegalık kısmında büyük bir nüfuz sâhibi idiler. Halep ve Bağdad'da Kölemen beyleri, Mısır'da ise **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** aynı durumda idi. Hicaz'da da Vehhâbîlik dâvâsıyla ortaya çıkan Suud âilesi ise, İstanbul'u dinlemiyordu. Üstelik İngiltere ve Rusya ile fiilî bir çarpışma mevcud olmasa da harp hâli devam etmekteydi. Çünkü bunlarla henüz bir sulh muâhedesi imzalanmamıştı.

409 **Yücel Özkaya**-Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Ankara 1977, sh. 299 vd.

Bu durumu **Cevdet Paşa** şöyle ifade etmekteydi:

"Bir vakitten beri eyâlât ve elviyenin merkez-i saltanata râbıta-i inkıyâdı (itaatkâr bağlılığı) pek zayıf olup taraf be taraf âyân ve hanedanlar tegallüb ederek kimi bir cesim kazada ve kimi bir sancakta keyfa mâ yeşâ tasarruf eder oldukların-dan başka Rumeli'de Serezî ***İsmail Bey*** *ve Anadolu'da ayn-ül âyân olan Bozok mutasarrıfı Cebbarzâde* ***Süleyman Bey*** *ile* ***Saruhan*** *mutasarrıfı Karaosmanoğlu* ***Ömer Ağa*** *gibi cesim eyâletleri zapt ile mülûk-i tevâif tarzında ve sûret-i istiklâlde hükümet eder. Hanedanlar peyda olmakla taşralarda evâmir-i devlet-i aliyye nâfiz (devlet emirleri geçerli) olmaz idi. Hatta Bilecik'te tegallüb ve tahakküm eden* ***Kalyoncu Mustafa*** *nâm şahıs birkaç defa ferman-ı âli ısdarıyla (çıkarılarak) sefere memur edilmişken ıska etmedikten başka fermanı yazanları seb ile (sövmekle) getirenleri def etmiş idi. Şu hâle göre evvel be evvel bu misillû âyân ve hanedanların dâire-i itaat ve inkıyada alınmaları lâzıme-i hâlden görülmekle İstanbul'da bir meşve-ret-i âmme icra olunup da ittifak-ı ârâ (oy birliği) ile ıslâhât-ı lâzımeye teşebbüs olunmak üzere taraf-ı sadaretpenâhîden* ***Cebbarzâde*** *ve* ***Karaosmanzâde*** *ve* ***Serezî (Serezli) İsmail Bey*** *ile Cermen mutasarrıfına ve ânif-ül zikir (az evvel zikri geçen)* ***Kalyoncu Mustafa*** *ve Şile âyânı* ***Ahmed Ağa*** *gibi şöhretli âyân ve ağalara dâvetnâmeler gönderildi.*

Böyle dâiye-i istiklâle (istiklâl dâvâsına) düşmüş birçok âyân ve hânedanların hemen İstanbul'a gelivermeleri ol vaktin hükmünce egerçi pek müsteb'ad idi (zordu). Lâkin ***Alemdar Paşa*** *makam-ı sadarete geldiği gibi efkâr-ı âmme birdenbire o kadar tebeddül eylemiş ve sıyt-i satveti (gücünün şöhreti) ol mertebe etraf ve âfâkı kaplamış idi ki nüfuzu Dersaâdet'te nasıl câri ise taşralarda dahî ol veçhile cereyana başlamış idi.*

Ferman dinlemeyen mütegallibe güruhu ***Alemdar****'ın bir varakpâresi vardığı gibi ifa-yı muktezasına (gereğinin icrasına) müsaraat eder (başlar) oldular. Hatta sâlifüs zikr (zikri geçen)* ***Kalyoncu Mustafa*** *O'nun bir kâğıdını aldığı gibi serian beş*

bin kadar askerle gelip çırpıcı Çayırı'ndaki ordusuna itihâk eylemişti. ***Serezî İsmail Bey*** *filasl O'nun dâire-i ittihad ve inkıyâdında olup* ***Cebbarzâde, Karaosmanzâde*** *vesâireleri dahî bu esnada mahallerinden hareket ederek ılgar idüp (acele edip) gelmekte oldukları haber alındı ve hemen meşver-i âmmeye sermaye-i hazırlık olmak üzere beyn-el vükelâ (vekiller arasında) sıkı sıkı müşâvereye başlanıldı."*[410]

Arkadaşımız **Ziyâ Nur, Alemdar**'ın bu dâveti yapmaktaki maksadını bizim de katıldığımız bir görüş olarak şöyle ifade etmektedir:

"İşte bu vaziyette yeni Sadrâzam, zâhiren «bu âyân ve hanedanları dâire-i ittihad ve inkıyâda almak için, İstanbul'da bir meşveret-i âmmeye" dâvet eyledi. Hakikatte ise kendisini iktidâra getiren âyânların mevcûdiyetine meşrû bir şekil vermek ve bunları devlet kudretine ortak etmek istedi. Merkezin emirlerini dinlemeyen ve âdetâ "daîye-i istiklâle düşmüş" "gem almaz mütegallibeden" olan bu adamlar kuvvetleriyle birlikte hemen İstanbul'a geliverdiler." "Ol vaktin hükmünce müsteb'ad" görülen bu emre inkıyâd keyfiyetinin sebebi, ***Alemdar****'ın âyânların mümessili olmasından neş'et etmekteydi ve yapılmak istenenin, mevkilerini sağlamlaştırmak ve meşrulaştırmaktan ibâret olduğunun bilinmesiydi. Nitekim Serezli* ***İsmail Bey*** *10-12 bin, ferman dinlemeyen Kalyoncu* ***Mustafa Ağa*** *5 bin, Nizâm-ı Cedîd'in ateşli tarafları* ***Kadı Paşa*** *ise toplayabildiği bir o kadar askerle İstanbul'a geldiler. Ayanların en kudretlilerinden olan Bozok ayanı* ***Çapanoğlu Süleyman Bey****, Manisa âyânı Karaosmanoğlu* ***Hacı Ömer Ağa*** *ile Bolu voyvodası* ***Hacı Ahmed oğlu Seyyid İbrahim Ağa*** *Şile âyânı* ***Ahmed Ağa*** *ve daha birçokları, mâiyetleriyle birlikte Dersaâdet'e vâsıl oldular. Rumeli ve Anadolu âyânlarının kâmilen geldiği ve İstanbul'a gelen âyân askerinin 70 bini bulduğu rivâyet edilmektedir.* ***Cev-***

410 **Cevdet** Tarihi, C. IX, sh. 2 vd.

det *"Dersaâdet'in her tarafı ordularla muhât (kuşatılmış) olup, İstanbul'da hiç görülmedik sûretde bir asker kalabalığı"*[411] *vücûda geldiğini yazmaktadır. Âyânlarla «huzûr-ı sadr-ı âlîde akdolunan encümen-i meş-veret-i umûmîde»* ***Alemdar*** *"lâubâlîyâne sevk-i semend-i hitâb-ı halisâne edip", kendilerinin asıl itibariyle Ocaklı olduklarını, Yeniçeri Ocağı hakkındaki taassuplarının mâlûm bulunduğunu, bununla beraber tâlimli askerin lüzumuna kaani olduğunu, cümle âyân ve hânedânların sarsılmış bulunan devlet yapısını tahkim etmek için birleşmesi îcâb ettiğini bildirdi."*[412]

Ziya Nur Bey'in naklettiğimiz sözlerinde tırnak içinde görülen ibâre ve tavsifler tamamen **Cevdet Paşa**'ya âid olup elhâk yerinde olduğu kanaatindeyiz.

Bu sûretle İstanbul'da toplanan mütegallibe, askerlerini şehre sokmamış, Rumeli'den gelenler askerlerini Çırpıcı Çayırı'nda Anadolu'dan gelenler ise Üsküdar'da bekletmişlerdi.

Cevdet Paşa bu durumu şu sûretle ifade etmektedir:

"Ol veçhile Sened-i İttifak'ın tanzimine karar verilmekle âyân ve hânedanlar temin olunmuş ise de bunlar zaten vahşi adamlar olup bu kere Dersaadet'e gelivermeleri dahî ***Alemdar****'a emniyetlerinden münbâis (doğan) bir keyfiyet olarak çoğunun derûn-i İstanbul'a girmekten mütevahhiş (korkmuş) oldukları mâlum olmağın bu esnada rical-i devlet taraflarından hariç-i şehirde vâki mesirelerde sadrazama verilen mükellef ziyâfetlerde onlarla dahî ülfet ve mübâhaset şaban-ı muazzamın yirmisekizinci perşemde günü Sâdâbad'da rikâb-ı hümayun olup (padişah gelip Kâğıthâne'nin iki yakası şevâhik-i cibâle (dağ teplerine) kadar Rumeli asakiriyle mâlâmal (dolu) olarak..."* demektedir.[413]

---

411 **Cevdet** Tarihi, C. IX, sh.3

412 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.3, sh. 115

413 **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 6 vd.

Anadolu ve Rumeli âyânı başta Şeyhülislâm **Es'ad Efendi** olmak üzere İstanbul'daki birkaç devlet ricalinin iştirakiyle yirmi beş kişiden ibâret olarak Kağıthânede'deki Çağlayan Köşkü'nde toplanıp 19 Eylül 1808 tarihinde ortaya çıkarılan ve yedi madde ve bir zeylden ibâret olan Sened-i İttifak'ı yeminlerle imza etmişlerdir.[414]

"*....Devletle teb'ası arasında bir nevi muâhedeye benzeyen bu tuhaf vesika yedi maddeliktir. Birinci madde: âyânların padişaha sadakâtine, ikincisi asker cem'inde yardım edeceklerine, üçüncüsü tahsilâtın teminine, dördüncü sadaret makamının kanun ve ittifaka uygun emirlerine itaat edip uygun olmayanlara müttefikan mânî olacaklarına beşincisi devlet erkânı gibi âyânların da ittifaka riâyet edeceklerine ve riâyet etmeyen âyânın müttefekan tedib edileceğine altıncısı yeniçeri ve sâire ocaklarında isyan çıktığı takdirde âyânların isti'zana (izin alamaya) lüzum olmadan gelip te'dip edecekelerine ve yedincisi de vergileirin mûtedil olmasına dâirdir. Bu yedi maddeye ilâve edilen bir zeyle göre de yeni sadrzamla şeyhülislâm bu ittifaknâmeyi imza etmekle mükellef olacaktır. Fakat bu tuhaf vesikada* ***Alemdar****'dan itibâren bütün devlet erkânının imzaları bulunduğu hâlde yukarıda bashsi geçen yedi kişiden yalnız dördünün yani* ***Çapanoğlu Süleyman, Serezli İsmail*** *ve Çirmen Mutasarrıfı* ***Mustafa Bey****lerle Karaosmanoğlu* ***Hacı Ömer Ağa*** *'nın imzalarına tesâdüf edilmesi hayret edilecek bir vaziyettir. Padişahın tebâsıyla böyle bir ittifak akdine mecbur olmasından çok müteessir olduğu ve taşra hanedanlarına işte bu tarihten itibaren garez bağladığı rivâyet edilir.*"[415]

Padişah kendi otoritesini tahdid ettiği cihetle hazır olan bu metni imza etmek istememiş ve Enderun ricalinden bazılarıyla müzâkere etmiştir. Bu istişare esnasında **Eğriboyun Ömer Ağa**

414 Sened-i İttifak'ın muhtevası ve zeyli için bkz. **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 278 vd.

415 **İ. Hâmi Danişmend,** C.IV, sh. 95

Padişah'a:

"- *Bu senet sizin istiklâl-i saltanatınıza dokunur. Lâkin reddi dahi kabil değildir. Şimdilik çâresiz tasdik olunup sonra bunun feshi ve ilgası çaresine bakmalıdır.*" demesi üzerine Padişah istemeye istemeye Sened-i İttifak metnini imzalamıştır. Padişah'ın bu gönülsüzlüğünü **Cevdet Paşa** şöyle ifade etmektedir:

"*Padişah'ın bu senedin bâlâsını (yukarısını) eğer ki; hatt-ı hümâyûn ile bittevşih (değerlendirmek) üzere tasdik eylemiş ise de bu madde kendisine dağ-ı derûn (gönül yarası) olarak ol günden itibaren âyân gürûhunda ve onlarda mütemennâ olanlara (temennâ edenlere) izmar-ı gayz ü kin bağlanmıştır.*"[416]

Ziya Nur Aksun'un Sened-i İttifak hakkında bizim de iştirak ettiğimiz görüşlerini dikkatlerinize arz edelim:

"*Bu garip senet, devlete nizâm veriyoruz diye başlatılan yanlış ıslâhat tatbikatının fecî neticelerinden biri olarak görünmekte, Ocaklar'ın nufûzlarının kırılması için pâdişâh ve ricâlce girişilen acâib gayretlerin acı bîr meyvası bulunmaktadır. Kırılan ve azaltılan Ocak nufûzunun, dolayısıyla devlet otoritesinin yerine, bir mütegallibe güruhu olan âyânlar geçmek istemişler ve bunu "**Sened-i İttifak**" ile de tescil ettirmişlerdir. Maâlesef bu senet, hemen bilâ istisnâ bütün Esâsiye kitaplarında "Anayasal bir hareket" olarak tebcil edilmiş; hattâ "**Türk Magna Carta**"sı "İlk kaanûn-ı esâsî" tâbirleriyle de alabildiğine yüceltilmiştir. Bu telâkki mensupları Osmanlı Devleti'nin aslında tam bir hukuk devleti olduğunu nazara almamışlar; padişahın nufûzunun dahi ilâhî ve değişmez olan şer'î kaaidelerle ve bunlara istinâd eden müesseselerle takyîd edildiğini, devlet reisliğinin nazarî selâhiyetlerinin dahi fiilen ve mutlak olarak kullanılamadığını âdeta hiç mütalaa etmemişlerdir. Pâdişâhı, tıpkı batılılar gibi bir nevi despot alarak gören bu zihniyet mensuplan devlet reisinin otoritesinin azaltılmasının en büyük ilerilik olduğu şaşkınlığına da düşmüşlerdir. Pâdişâhın mânevi*

416 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh.8

nufûz ve otoritesinin sarsılmasının çeşitli kavimlere mensup bir büyük devletin en yüksek birleştirici unsurunu yıkmakla bir olduğunu dahi görmezlikten gelmişlerdir. Maalesef ilerideki yüz sene, Türk münevverinin bir kısmının bu garip gafletiyle dolu olarak geçecektir."[417]

c. Sekban-ı Cedid Adıyla Yeni Bir Ordunun Kurulması

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından on beş gün sonra Nizam-ı Cedid taraftarı olan **Alemdar Mustafa Paşa** ile Rusçuk yârânı kendilerine bağlı yeni bir askerî güç oluşturmak için harekete geçtiler. Yenilik taraftarı olan Padişah'ı da iknâ ederek Nizam-ı Cedid'in yeniden ihyâsı gibi görünen bu yeni askere **"Sekban-ı Cedid"** adını verdiler. Sekban, Yeniçeri Ordusu'na mensup bir sınıf askerin adıydı. Kapıkulu askerleri yedi ocaktılar. Sekban-ı Cedid bu yedi ocağın da muvâfakatleri alınarak sekizinci ocak olarak kuruldu.

Bu yeni ocağın ulûfe ve tâyinatı yüksek olduğundan kısa zamanda bazı yeniçeriler de dâhil olmak üzere pek çok kimsenin katılmasıyla kalabalıklaştı. Başına da Anadolu vâlisi **Kadı Abdurrahman Paşa** serasker tâyin edildi. Şıkk-ı Evvel Defterdarı[418] **Behiç Efendi** bu ocağın teşkilâtlanmasını tamamlamak üzere Cihadiye Nâzırlığına tâyin edildi. Bu sûretle eski Nizam-ı Cedid bu defa Sekban-ı Cedid olarak ihyâ edilmiş oldu.

Cevdet Paşa bu ordunun nasıl umûmî bir tasvip ve alâyiş ile kurulduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Cesim ocakların tabl ve alem ve tuğları olmağla berveçh-i meşruh sekinci ocak olan sekban-ı cedid ocağının dahî bu veçhile kadr-u itibarı terfi olunmak (yüceltilmek) üzere kul kethüdası ve zağarcı ve samsuncu ve turnacıbaşı ağalar ve sâir ocaklar ağaları ve umur-i cihadiye nâzırı efendi ve on kadar

417 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.3, sh.119

418 **Şıkk-ı Evvel Defterdarı**; mâliye teşkilâtının başında bulunan kimselere veriken bir unvan olup bunlar başdefterdar olarak da anılırlardı.

ders-i âm hocaefendiler ve bazı meşâyih-i tarikat (tarikat şeyhleri) ve bazı cevâmi-i selâtin (büyük câmîler) vâizleri efendiler şabanın yirmi yedinci günü Bâb-ı Âli'de bil'içtima (toplanarak) makam-ı vekâlet-i uzmâdan i'ta buyrulan (verilen) tuğ ve tabl ve alemleri âlâ-yı vâlâ ile ahz (alıp) ve tekbir ve tehlil ile Üsküdar'a imrar ettiklerinde (geldiklerinde) sekban-ı cedid ocağından dahî alay ile istikbal olunarak Selimiye Kışlası'na vürud ile (vararak) orada muntazır olan ***Kadı Abdurrahman Paşa*** *huzuruna varıldı ve vâiz efendiler dua ederek tuğ-i pürfuruğ kışla sahasına nasb ile resm-i ocak itmam edildi. (18 Ekim 1808)*

Lâkin ***Sultan Selim*** *zamanında Nizam-ı Cedid askeri Bostancı Ocağı'na mülhak (bağlı) iken Sekbanlar'ın böyle re'sen bir ocak itibar olunması ocaklının kanun-i hased ve rakabetlerini bir kat daha alevlendirdi."*[419]

Levend Çitliği ve Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'na yerleştirilen Sekban-ı Cedid askerleri buralarda tâlim görmeye başladılar. Sekban-ı Cedid askerlerine aba, dizlik ve tozluk giydirildi. Subaylarına ise, serpûşları olarak "**subara**" denilen Rumeli halkına mahsus yedi sekiz renkli ve dilimli olan çuha kalpak giydirildi. Bu kalpakların bir kısmının üzerine kırmızı diğer bir kısmının üzerine ise, nergisî mağrip şalları sarılı idi.

"Hükümet Yeniçeri Ocağı'nın da ıslâhına karar vermişken ***II. Sultan Mahmud*** *hem yeni bir kargaşalık çıkmasından çekindiği hem de* ***Alemdar****'nın pek artan nüfuzunun karşı ocağı icabında kendi tarfına çekmeyi düşündüğü için bunu kabul etmedi. Ancak fiilen askerlik etmeyip esâme denilen maaş cüzdanlarını satın alarak kendilerine belli bir gelir temin edenlerden arzusuyla bunları geri verenlere gürüklerden yarı bedelleri verilmesini belli bir müddet içinde esamileri teslim etmeyenlerin düşmesini emretti."*[420]

Böylece on gün içinde devletin hazinesinde yüz bin akçelik bir tasarruf sağlanmış oldu.

---

419 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 10

420 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.v sh. 2834

"Yeniçeri ocağına kayıdlı birçok kimseler de vardı ki, askerlikte mükellef bulundukları hâlde askerlik sanatını hiç bilmiyorlar, dışarda hamallık, kayıkçılık nevinden işlerle uğraşıyorlar, ayrıca devletten ulûfe alıp sefer zamanlarında savaşa gidiyorlardı. Bunların da evvelâ belli bir müddet sekban veya kalyoncu yazılıp askerî tâlim ve terbiye gördükten sonra sanatlarını icrada serbest olmaları kararlaştırıldı. Bu ise, bu zümrenin son derece hoşnutsuzluğunu celbetti. Derya kaptanı ***Ramiz Paşa****, gemilere musallat olup balta asarak baç alan ocak kabadayılarını sindirmiş ve hattâ pek meşhurlarından Kahvecioğlu* ***Burunsuz Mustafa****'yı idam etmişti. Ocaklı, bu yüzden de derin bir kin bağladı."*[421]

Bu sûretle Yeniçeriler hem kendileri üzerinde icra edilen hareketten ve hem de sekban-ı cedid mensuplarına daha fazla ulûfe ve tâyinat verilmesinden dolayın gücenik bir duruma geldiler. Lâkin **Cevdet Paşa**'nın ifadesine göre *"ne çâre ki;* ***Alemdar****'ın korkusundan kimsenin bir tarafta başkaldırmağa mecali olmadığına mebni mücerred birbirleriyle gizlice müşâvere ederek yakınmakta idiler."*[422]

Lâkin -aşağıda anlatılacağı üzere- kısa bir müddet sonra Rusçuk Yârânı'nın bir nevi iktidar sarhoşluğuna kapılarak zevk ve sefa âlemine dalmaları ve servet edinme peşinde koşmalarından istifâde ile isyan ederek **Alemdar Mustafa Paşa**'nın öldürülmesiyle bu ocağı ortadan kaldırmaya muvaffak olacaklardır.

ç. Alemdar Mustafa Paşa ve IV. Sultan Mustafa'nın Öldürülmeleri

aa. Yeniçerilerin İsyanı

Alemdar Mustafa Paşa'nın aşırı bir sûrette icra ettiği idam, azil ve sürgünler kısa zamanda pek çok kimsenin O ve askerinden soğumasına ve hatta aleyhtar olmasına sebep oldu.

421 A.y.

422 **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 10

Bunun bir sebebi de İstanbul'a bir nevi kurtarıcı gibi gelmiş olduğu hâlde kısa bir zaman zarfında bir nevi iktidar sarhoşluğu ile zevk ve sefâ âlemlerine dalmaları, her birinin âli bir konağa yerleşerek servet-i sâmân temini gayretine kapılmış olmalarıydı.

*"**Alemdar Paşa** ile Rusçuk Yârânı ise, zorbaların ve ocağın tamamen sinmiş olduğunu sanarak içleri rahat olduğu hâlde yavaş yavaş kendilerini İstanbul'un meşhur zevk ve safa âlemlerine kaptırmağa başlamışlardı. Eğlenceler, ziyâfetler, toplantılar birbirini kovalıyor, memuriyet tevcihi veya suçluların afvı için alınan rüşvetler, göze girmek ve menfaat sağlamak istiyenlerin sunduğu hediyeler, müsâderelerden elde edilen servetler yeni ricali zengin ediyordu. Bâb-ı Âli'ye sırmalı elbiseler ve samur kürklerle gidip gelmekteydiler. Önlerinden elli altmış çuhadar, arkalarında iç-ağaları ve yedek atlarıyla haşmet ve debdebe satmaları ise hiç hoş görülmüyordu. **Alemdar Mustafa Paşa**'ya gelince, üst üste sunulan câriyeler arasında âdeta kendisini kaybetmiş, hele sürgünden kurtulmak için Anadolu kazaskerinin takdim ettiği **Kamertab** yüzünden pusulayı şaşırır hâle gelmişti. Bu dilber ve fettan câriyenin kendisine öğretilmesi üzerine korktuğunu bahâne ederek **Alemdar Paşa**'ya silâhlarını çıkarttırması ve O'nun Dîvan'a bu şekilde gelmeğe başlaması ise herkesi hayretler içinde bırakmıştı.*[423]

*Etrafını alanlar, O'nu zevk ve safa ile sersemlettikten sonra yavaş yavaş maksadlarına âlet etmeğe, düşmanlıklarını sürdürmeğe, kendi hesaplarına müsâdere ve yağmalara O'nun nüfuzunu siper etmeğe başlamışlardı. Sâdık adamları O'nun bu dizginsiz gidişini beğenmeyerek yavaş yavaş yanından uzaklaşıyorlardı. Akıl hocası **Köse Ahmed** kethüda, Rusçuk'taki bazı işlerini bahâne ederek gitmiş ve bir daha dönmemişti. Kısa bir müddet sonra Serezli **İsmail Bey** de döndü. O'nu, öbür âyânlar birer ikişer tâkip ettiler. Böylece, **Alemdar Mustafa Paşa**'nın kuvveti gittikçe azalıyordu. O'nun aleyhinde el altından büyük bir komplo hazırlayanlar da boş durmuyorlardı, Vidin vâlisi*

423 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh.15

***Molla İdris Paşa**, ocağın arzusuyla Rusçuk üzerine yürüdü. **Alemdar**, çâresiz bir kısım adamlarını ayırıp o tarafa göndermek zorunda kaldı ve kuvvetleri biraz daha azalmış oldu."*[424]

Cevdet Paşa, **Alemdar Mustafa Paşa** ve adamlarının içinde bulundukları durumu şöyle anlatmaktadır:

*"Ol vezîr-i gaflet semîr (gaflet arkadaşı) ve yârân-ı nahvet-masîr (dâimî böbürlenenler) ise, zorbalar mağlûb ve zor-ı bâzu-yı iktidarları bütün bütün meslûb oldu zu'muyla (ortadan kalktığı kanaatiyle) hemân celb ü iddihâr-ı emvâle (mal biriktirmeye) iştigâl ve meşâgıl-i zevke (zevk meşguliyetine) ve şevki iş'âl (zevk şiddeti) ile her gece bir yerde tertîb-i ziyâfet ve müzâkere-i hafiyye (gizli toplantı) bahânesiyle akd-i cem'iyet ve sâzende ve bâzende (dansöz) ve hânendeler (şarkıcı) ile tezyîn-i bezm-gâh-ı ıyş-ü işret (içki toplantısı) ederek, meşgûl-ı hây-u hu ve yerli yerine avdetlerinde âverde-i âgûş (kucaklanma) arzu eylemiş oldukları cevârî-yi zühre-tal'at (güzel yüzlü câriyeler) ve hûr-i kıyâfet (huri kıyâfetli) ile hem-pehlû olup' Yâr ile zânû be-zânû (diz dize); câm (kadeh) ile leb-ber-lebiz (dudak lezzeti) mazmûnunu yâr-u ağyâra işrâb (içme) ve izhâr ve pâbeste-i dâm-ı şehvet (şehvet tuzağına kapılmış) olarak imrâr-ı leyl-ü nehâr etmekde (günlük ve gecelik geçirmekte) idiler. Hattâ içlerinde en ziyâde fazl ve dirâyet ile mevsuf (vasıflı) **Râmiz Paşa** dahî deryâ-yı ıyş-u safâya dalmış olup, bikr-i dâime mesâbesinde hatâî tâbir etdikleri bir nevi câriye arzû-yı çend sâlesi (birkaç cariye arzuları) olmağla, İstanbul ve bâzı diyâra bol bol esirciler göndermeğle şehevât-ı nefsâniyeye hasr-ı efkâr eylediği, ol esnâda iştihar bulmuşdu. (meşhur olmuştu)."*[425]

Rusçuk Yârânı'nın bu hâllerine onların bir de kadınlar gibi süslü püslü kıyâfetlerle gezmeleri eklenince onlara karşı nefret had bir safhaya vardı. **Cevdet Paşa** bu sebeple: "*Beyhûde*

424 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2834

425 **Cevdet** Tarihi, C. IX, sh. 13

yere kendilerini halkın lisanına düşürecek sûrette arz-ı ihtişam ederler idi."[426] demektedir.

*"Kısa aba poturları, süslü cepkenleri, kıymetli şallar sarılmış şubaraları ile Sekban-ı Cedid askeri pek şık ve gözde idi. **Alemdar Mustafa Paşa**'nın askerlerine gelince, altın ve gümüş tozlukları, ceviz kadar gümüş düğmeleri, som gümüş kundaklı tabanca ve tüfenkleri, işlemeli kese ve fişenklikleri ile yirmi otuz okka gümüş yükünün altında âdeta zorla yürümekteydiler. Tamamen gözden düşmüş olan yeniçeriler ise, pejmürde kıyâfetleriyle köşe başlarında sebze, limon, kömür satarak, hamallık, kayıkçılık ederek sürünüyorlardı. Hâlbuki onlar, vaktiyle devletin en muteber sınıfı ve biricik dayanağıydılar. İşte bu zümre, üstelik bütün hâkimiyet ve iktidarları da ellerinden alınınca tabiî olarak yalnız intikamı düşünmeğe başladı.*[427] *Bir taraftan kenarda köşede kalmış ve postu kurtarmış **Dördüncü Mustafa** taraftarı eski rical de el altından mütemâdiyen tahriklerde bulunuyorlardı. **Alemdar**'ın Yeniçeri Ocağını tamamen ilgâ edeceği, ocak mensuplarının kısmen Sekban-ı Cedide alınıp geri kalanlarının esâmeleri iptal edilerek aç bîilâç ortada bırakılacakları, karşı gelmek istiyenlerin tepeleneceği dönen rivâyetler arasındaydı. Ocak, bunlara karşı tedbirler almağa , **Alemdar**'la yârânını aradan çıkarmak için plânlar kurmağa çoktan başlamıştı. **Alemdar** ile arkadaşları ise, tamamen gâfildiler. Yeniçerilere hamal, kayıkçı, manav ve serseri sürüsü gözüyle bakıyorlar, onlardan artık hiçbir tehlike gelemeyeceği zannında ve derin bir gaflet uykusunda bulunuyorlardı.*

*Diğer taraftan ulemâ da **Alemdar**'a aleyhtardılar. Buna sebeb ise, yine ekmek parası korkusuydu. Bir gün **Alemdar**'ın huzurunda görülen dâvâda vekâyi kâtibi bütün meseleyi izah ve delillerini münâkaşa ettikten sonra kazasker efendi hükmü*

426 A.g.e. sh. 14

427 **Şanizâde** Târihi, C. I, sh. 100

verince, sadr-ı âzam:

«- Bütün işi şu küçük efendi görüyor. O hâlde o büyük efendinin ne lüzumu var?» deyivermişti.[428] *İşte o devirde ülemâ-yı rüsûm denilen rütbe ve mevki sâhibi resmî ulemâ bu hâlden kuşkulanarak, tıpkı Yeniçeri Ocağı için düşünüldüğü gibi, fiilî hizmet şartının kendilerine de teşmilinden, aralarında bu sûretle büyük tensikat yapılarak çoğunun açıkta bırakılmalarından korkmuşlar, esasen yeniliklere de prensip itibariyle karşı oldukları*ndan ***Alemdar****'a düşman kuvvetlerle hemen birleşip tahrik kampanyasına katılmışlardı."*[429]

Bu tahriklerin ilk neticesi bir Ramazan günü Nizam-ı Cedid taraftarı olan **Ubeydullah Efendi**'nin **Fâtih** Câmi-i Şerifi kürsüsünde yeniçeriler aleyhine ağır sözler söylemesi üzerine patlak verdi. Orada bulunan bir yeniçeri ağasının bu hocaya saldırması üzerine hoca efendi:

"- *Ulemâdan kimse yok mu*?!" diye bağırması üzerine yeniçeri ağası da:

"- *Yeniçeri yok mu?!"* diye bağırınca câmide iki taraf boğaz boğaza gelmişken kavga güçlükle yatıştırılabildi.

Arası çok geçmeden ikinci bir hâdise de Kadir gecesine isâbet eden 5 Kasım 1808 tarihinde Ayasofya Câmi-i Şerifi'nde ortaya çıktı.

O gün **Alemdar Mustafa Paşa** Dîvanyolu'ndaki şeyhülislâm konağında iftar ettikten sonra kadir gecesi terâvihini Ayasofya Câmii'nde kılmak üzere caddeye çıktığında yolların kalabalıklar tarafından kapatılmış olduğunu gördü. Hakkındaki dedikodular kulağına gelmekte olduğundan bunun kendisine bir sûikasd tertibi olduğunu zannederek beraberindeki sekbanlara bu kalabağı dağıtmalarını emretti. Onlar da kamçı ve sopalarla halkı darp ederek yolu açtılar.

---

428 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 12

429 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2835

Alemdar Mustafa Paşa Ayasofya'da Padişah'ın da katıldığı terâvih namazını kıldıktan sonra Bâb-ı Âli'ye döndü. Lâkin Sekban-ı Cedid askerlerinin yaralayıp berelediği insanlar buradan yeniçeri ve cebecilerin yanlarına giderek onlara:

"- *Biz müslüman olup zerre kadar suç ve günahımız yok iken bizi böyle döverek hakaret etmek ve yaralamak neden icab etti. Bir haydudbaşı geldi, bir padişahı hal' edip zorla sadâret mührünü eline aldı. Üstelik devletlû padişahımıza karşı da vazifleri olan kulluk (tâbiiyyet) vazifesini ifâ etmiyorlar. Birtakım hâinlerin sözleriyle din ve devlet erkânı olan ulemâ ile ocaklılar ortadan kaldırılmak ve zayıflar ayak altında ezilmek isteniyor. Bundan sonra bize yaşamak ne lâzım ve niçin korkmalıyız?! Allah'a şükür biz O'nun yanındaki bir avuç hayta gürühundan kat kat fazlayız. Onlarla başa çıkamaz mıyız?! O'na müslümanlığımızı ve yeniçeriliğimizi anlatmalıyız.*" dediler.

Esasen Yeniçeriler çoktan beri bir isyan için gizliden gizliye hazırlık yapmaktaydılar.

Enderun mensupları ise öteden beri **Alemdar**'ın aleyhinde idiler. Muhtemelen bunlardan biri yeniçerilere haber uçurarak **Alemdar**'ın bayramdan sonra ocaklarının tamamen ortadan kaldırcağına dâir bir haber uçurdu. Bu haber isyana hazır olan ocaklılar arasında müdhişbir infiâle sebep oldu. Dokuzuncu bölüğün odasında birkaç odabaşı toplanarak burada Sekban-ı Cedid henüz tam mânâsıyla kalabalıklaşıp güçlenmeden harekete geçme kararı aldılar.

Bu sırada Bâb-ı Âli'nin duvarlarına "***Rumeli'den geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynatcak ya bıçak***" gibi bugünkü nümâyişçilerin yaptıklarına benzer bir slogan yazılmış bulunuyordu. Buna muttali olan **Alemdar Mustafa Paşa** Yeniçerileri hâlâ küçümsemekte olduğundan kılını bile kıpırdatmadı. İsyana karar veren yeniçeriler asıl maksadlarını gizlemek için bazı adamları vasıtasıyla "*Yangın var!*" diye bağırtıp kalabalıkları telâş ve heyecanla sokaklara dökmek istediler. Bu takdirde **Alemdar**'ın halktaki bu telâşın yangın sebebiyle olduğunu dü-

şünerek tedirgin olmayacağını düşündüler. Hakikaten de böyle oldu. **Alemdar** ve adamları bu sûretle vukuâ gelen kargaşadan endişe etmediler. Esasen böyle bir endişe ile Bâb-ı Âli'den dışarıya çıktıkları takdirde ateş altında bırakılarak öldürülmeleri plânlanmıştı. Üstelik **Alemdar**'ın yanında pek az adam bulunduğu için yalnız sayılırdı. O'nun adamlarının çoğu öldürdükleri veya sürgüne gönderdikleri devlet ricalinin konaklarında câriyeler ve işret meclislerinde bulunuyorlardı.

15-16 Kasım 1808 tarihinde güneşin batmasından yedi saat sonra yani gece yarısı harekete geçen yeniçeriler aralarında anlaşabilmek için bir parola tesbit ettiler. Bu parola sözü "***sabahtır***" kelimesinden ibâretti. Evvelâ Ağa Kapısı'na yürüdüler. Burada Yeniçeri Ağası olan **Mustafa Ağa**'ya niyetlerini anlatıp kendisi ile birlikte hareket etmesini talep ettiler. **Mustafa Ağa**, **Alemdar** tarafından o mevkie getirilmiş yâni yeni idârenin nimetiyle perverde olmuş bulunduğundan kendisine yapılan teklifi şiddetle reddetmesi üzerine derhal oracıkta öldürüldü. Yerine Kul Kethüdasını bir miktar askerle vekil bırakılıp gelip Bâb-ı Âli'yi kuşattılar. Sonra da daha önce Alay Köşkü'ne nâzır kapının önünde hazır etmiş oldukları kuru otları tutuşturarak bir yangın çıkadılar. Arkasından sağa sola ateş ederek Bâb-ı Âli'deki sekbanların **Alemdar**'ı müdafaa maksadıyla dışarıya çıkmasını sağladılar ve her dışarıya çıkanı da kurşunlayıp öldürmeye başladılar.

Bu sırada **Alemdar Mustafa Paşa** Bâb-ı Âli'nin Harem Dâiresi'nde bulunduğu için ortaya çıkan kargaşadan geç haberdar oldu. Haberdar olur olmaz da davul çaldırarak civardaki sekbanları yardıma çağırdı. Hâlbuki sekbanların henüz tâlimleri tamamlanmış olmadığı için böyle bir hâdise vukuunda ne yapacaklarını da bilmiyorlardı. Esasen etrafta dağınık olarak bulunuyorlardı. Bâb-ı Âli'ye yaklaşanları isyancı Yeniçeriler birer birer öldürüyordu. Eğer **Alemdar Mustafa Paşa** böyle bir şeye ihtimal vermiş olsaydı onları Bâb-ı Âli'de müdafaaya hazır bir sûrette bulundurabilirdi. Üstelik civardaki konaklara yerlemiş

bulunan dört beş bin kadar da Rusçuk Yârânı'nın askerleri mevcuddu.

Yeniçeriler harekete geçmeden evvel **Alemdar Mustafa Paşa**'nın Bâb-ı Âli'de ne kadarlık bir koruma ile gece geçirdiğini, sekbanların durumunu ve Rumeli Yârânı'nın nerelerde ne işle meşgul bulunduklarını iyice incelemiş ve bu sebeple gece yarısı âni bir baskın plânlamışlardı. Hatta onlar büyük bir gaflet eseri olarak Üsküdar ve levend çitliğinde tâlim gören Sekban-ı Cedide henüz cephâne bile verilmemiş olduğunu da öğrenmişlerdi. Bu sebeple sağdan soldan Bâb-ı Âli'ye yardıma koşan Sekban-ı Cedid askerlerine de:

"- *Bizim işimiz sâdece ocağımızın düşmanı olan **Alemdar Mustafa Paşa** iledir. O'nun işi tamam oldu. Sizler bizim tarik-i bektaşiyede ihvanımız ve ayaktaşlarımızsınız. Kışlalarınıza buyrun ve müsterih olun!*" diyorlar ve bu sûretle henüz kışlalarında bulunan Sekban-ı Cedid askerlerini de hareketsiz tutmaya çalışıyorlardı. Bu telkin neticesinde **Alemdar Mustafa Paşa**'nın hakikaten öldürülmüş bulunduğuna inanan sekbanlar tereddüdde kaldılar. Hatta bunlardan belli bir kısmı gelip isyancılara katıldılar.

Alemdar'ın bu olup bitenlerden haberi olmadığı için sekbanların yardıma gelmemelerine hayret ediyordu. Yanında bulunan pek az askerin bir kısmı da düşman eline düşmektense atlara binip kaçmaya başladılar. **Alemdar**'ın yanında kalan azlık kendisine bir huruç hareketi ile dışardaki sekbanlarla birleşmeyi teklif etmişse de **Alemdar** bunun tuzağa düşmek olduğunu düşünerek kendisine yapılan teklifi reddetti ve:

"- *Bize elbette de imdad olunur. O vakte kadar pusuda kalıp direnelim.*" dedi. Yanında bulunan yetmiş kadar câriyeyi mahzene indirdi. Yeniçeriler **Bâb-ı Âli**'ye her hücum ettiklerinde içeriden tüfek ve tabanca ile atışa mâruz kalıyorlardı. Bu silâh sesleri elbette saraydan da duyulmaktaydı. Bunu düşü-

nen **Alemdar Mustafa Paşa,** Padişah'ın kendisine bir yardım göndereceği kanaatindeydi. Hâlbuki Padişah da otoritesini önce tahdid sonra da tehdid etmeye başlayan bu zorbadan kurtulmak istiyordu. Karşılıklı atışmalarla âsiler de bir hayli zâyiat verdiklerinden geriye çekilerek birçok yerde yangın çıkardılar. Bu sûretle çıkarılan yangınlar sebebiyle evlerinden dışarıya fırlayanlar pencelereden atlayanlar oldu ve böylece halktan da pek çok insan yaralandı veya öldü. Bu sırada Yeniçeriler halka:

"- *Bu yangın başka yangın. Size bulaşmaz.*" diyerek telâş edenleri teskin ediyorlardı. Ancak Bâb-ı Âli'nin etrafında bir insan yığını husûle geldi. İsyancı yeniçeriler bir taraftan Bâb-ı Âli'yi böylece kuşatıp **Alemdar**'ı öldürmeye çalışırken diğer bir kısmı da O'nun ileri gelir adamlarının konaklarına saldırarak onları ortadan kaldırmak istediler. Bu sûretle ilk olarak **Gâlip Efendi**'nin konağına vardılar. O hâdiseyi duymamış gibi yeniçerilere ne istediklerini sordu. Yeniçeriler O'nun mâiyetindeki sekbanları talep ettiler. Bunun üzerine **Gâlip Efendi**'nin koruması olan altmış kadar askeri alarak geriye döndüler. Bu hâdiseyi haber alan Umûr-i Cihadiye Nâzırı ve yârândan **Behiç Efendi** kılığını değiştirerek kaçtı. Bunu haber alan yeniçeriler O'nun sakandığı **Refik Efendi**'nin evine karşı harekete geçtiler. **Refik Efendi** de **Gâlip Efendi** gibi mâiyetindeki sekbanları yeniçerilere teslim ederek canını kurtarmak istiyordu. Lâkin oraya kaçıp gelmiş olan **Tahsin Efendi**:

"- *Bizim için bunlara mukabele edip canımızı kurtarmaktan başka çâre yoktur.*" dedi. Orada bulunan Hasköyü âyânı **Mustafa Ağa** da bu sözleri tasdik edince bunlar konağı kuşatan yeniçerilerle çarpışmaya başladılar. Lâkin yeniçeriler gittikçe kalabalıklaşmakta oldukları gibi Topkapı'dan bir top getirterek konağa bununla ateşe başlayınca buradaki muhâfız sekbanlar da âsilere katıldı. **Tahsin Efendi** arka kapıdan sıvışıp civardaki bir eve girerken yaklandı. Ağa Kapısı'na götürüldü. Yol boyun-

ca suçları sayılıp dökülerek hakarete uğratılan **Tahsin Efendi**, **İbrahim Paşa** Câmii civarında öldürüldü. Ayağına ip bağlanılarak Ağa Kapısı'na kadar sürüklenip götürüldü ve daha önce öldürülen yeniçeri ağası **Mustafa Ağa**'nın cesedinin yanına atıldı.

Bunun arkasından sadaret kethüdası **Refik Efendi** âsilere iltică ettiği hâlde öldürüldü ve "*Gaza malıdır.*" denilerek konağı yağma edildi.

Alemdar Mustafa Paşa'nın belli başlı adamlarından biri olan **Râmiz Efendi**, paşa yapılarak kaptan-ı deryâ yapılmıştı. O'nun emrindeki sekbanlar toplu bir hâlde bulunduğu cihetle **Alemdar**'a imdada gidebilirdi. O, böyle yapmayıp levend çiftliğindeki sekbanları Tophâne'ye indirerek isyancı yeniçerilere karşı Tersâne'yi korumaya aldı. Üsküdar'daki Sekban-ı Cedid kumandanı **Kadı Abdurrahman Paşa** da aksere cephâne dağıttırdı. Ama hepsi bu kadardı. Bunların hiç biri yardımına koşmadığı **Alemdar Mustafa Paşa** bu sırada ise, Bâb-ı Âli'yi kuşatan âsilerle çarpışmaktaydı. **Râmiz Paşa** kendini düşünecek yerde emrindeki sekbanlarla Bâb-ı Âli'ye yürüse bu isyanı bastırabilirdi. Lâkin ya Padişah'ın bu isyanda methaldar olduğunu düşündüğü veyâhud da başarı elde edilemeyeceği kanaatinde olduğu için hareketsiz kaldı. Böylece ikindi vaktine kadar Bâb-ı Âli'deki çarpışma devam ettiği hâlde sarayın daha kılını kıpırdatmaması sebebiyle Padişah'ın da **Alemdar**'ın ortadan kalkmasını istediği anlaşılıyordu.

İsyancılar ise işin uzadığını görünce kazaskerler ve İstanbul kadısını Ağa Kapısı'na getirterek bunlardan saray nezdinde bir tavassut rica ettiler. Maksadlarının **Alemdar Mustafa Paşa**'yı ortadan kaldırmak olduğu hususunu Padişah'a arz ile O'nun desteğinin sağlanmasını istediler. Ulemâ da **Alemdar**'a karşı olduğu için aralarından "**Aygır İmam**" nâmıyla anılan eski padişah imamı **Derviş Efendi**'yi bu işe memur ettiler. **Derviş Efendi**, **III. Sultan Selim**'in nimetiyle perverde olmuş bir

kimse olduğu hâlde O'nun öldürülmesinde ön ayak olmuş biriydi. Bununla beraber O yeniçerilere:

"- *İşte gidiyorum. Cülûsu da istiyor musunuz?*" diye bir sual tevcih edince yeniçeriler böyle bir şey telaffuz edildiği takdirde Padişah'ın kendilerine de düşman olcağını düşündüklerinden bu suale:

Efendi sen ne söylüyorsun?! Kimi iclâs edeceksin. Ocaklılar -hâşâ- zorba mıdır ki böyle kötü bir işe kalkışsınlar." diyerek O'nu susturdular ve kendisini göndermeyerek O'nun yerine İstanbul kadısı **Tâhir Efendi**'yi göndermeye karar verdiler.

bb. Alemdar Mustafa Paşa 'nın Öldürülmesi

Bu sırada **Alemdar Mustafa Paşa** sekbanlardan veya Padişah'tan kendisine yardıma geleceğinden ümidini tamamen kesmiş bulunuyordu. Bu sebeple yanında bulunan câriye ve köleleri kurtarmak düşüncesiyle isyancılarla görüşmek isteyen **Alemdar Mustafa Paşa** kendisi de anasıl yeniçeri olup kırk ikinci Ağa bölüğüne mensup olduğunu söyleyerek bu bölüğün çorbacıbaşısını çağırtarak O'nunla görüştü ve yanındaki câriyeleri "*ocaklının nâmusunu emânet ettiğini*" bildirerek dışarı çıkarmıştır. Sâdece başkadınıyla ihtiyar bir hadımağası kendi arzularıyla O'nun yanında kalmışlardır. Bundan sonra:

"- *Nefsime bir zarar gelmemek şartıyla size kendimi de teslim ederim. Lâkin haşeratın bana bir sûikasdde bulunmamaları için kırkinci bölüğün odabaşısıyla ustasını bana gönderin. Gelip beni buradan alsınlar.*" dedi. Bu denilen yapılınca **Alemdar** bunlara karşı ağız dolusuyla küfrettikten sonra:

"-*Bire devlet hâinleri, ben vaktiyle ocağınıza sûikasd edecek olsaydım şimdiye kadar tamamen mahvedemez miydim sanırsınız? Amma, sizin kendi ihtilâliniz yüzünden devleti harap edecek olduğunuz ve hiçbir türlü söz kabul etmediğiniz cümlenin malûmu iken, ben yine ocağınızı canlandırıp sizi ıslâha uğ-*

raştım. Kışlanıza çeşme yaptırıp size bunca ihsanlarda bulundum. Şimdi bana yardım ve başkalarına karşı müdafaa edecek iken, başlarıyla birleşip bana hiyânet ediyorsunuz. Sizin gibi filânların ahdine inanıp da kendimi size teslim ederek kıyamete kadar bednâm olmayı kabul eder miyim sanıyorsunuz." diyerek ustanın yanında sersem-sepet bakınan odabaşının ağzına bir yağlı kurşun gönderip hemen öldürdü. Sonra yeni baştan tüfenk ve tabanca ile kendisini müdâfaaya başladı. Mağaraya kapanmış kükremiş bir aslanı andırıyor, kimseyi yanına uğratmıyordu.

Yeniçeriler bunun üzerine kazma ve külünklerini aldılar ve binanın arka tarafından dolaşarak merdivenlerle kubbeye çıkıp delmeğe başladılar. ***Alemdar****, yukarıdan bir delik açıp kendisini rahatça vurabileceklerini anladı. Yardımına gelinmemiş ve kendisi için hiçbir kurtuluş çâresi kalmamıştı. O zaman, tasarladığı son çareye başvurmağa karar verdi. Bu sûretle, postu ucuza vermemiş olacaktı. Elindeki dolu tabanca ile yanında yığılı duyan cephânelere ateş etti. Bir anda müthiş bir infilâk hâsıl oldu. Mahzenin kubbesi, üzerinde bulunan beşyüz kadar eşkiya ile havaya uçtu. Etrafta bulunanlardan da pek çok kimse patlamanın tesiriyle öldü. Kalanlar ise, çil yavrusu gibi dağılıp kaçtılar.*[430] *Kış günleri için hazırlanmış pek çok odun ile binanın ahşap kısmı da tutuşmuş, korkunç bir şekilde yanmağa başlamıştı. Bu yüzden ve yeni bir infilâk korkusuyla yağmacılar yaklaşamıyarak uzaktan seyretmekle yetindiler (16 Kasım 1808)."*[431]

Bu sırada **Alemdar Mustafa Paşa** kırk üç yaşında idi. Patlamadan sonra bir müddet O'nun ölüp ölmediği anlaşılamadı. Çünkü cesedi bulunamamıştı. Bu yüzden yeniçeriler tereddütte kaldılar. Enkaz hâline gelen Bâb-ı Âli'ye girdikten sonra **Alem-**

430 **Şânizâde** Tarihi, C. I, sh. 115.'den naklen Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2839

431 Mufasaal Osmanlı tarihi, C.V, sh. 2839

dar'ın en son bulunduğu Demirkapı'yı açtıklarında buradaki mahzende bozulmamış üç cesedle karşılaştılar. Bu cesetlerden biri **Alemdar Mustafa Paşa**'ya âiddi. Yeniçeriler O'nun koynundan vezaret mührünü aldıktan sonra bu cesedi sürüklüye sürükleye At Meydanı'na getirerek orada bulunan bir dut Ağa cına astılar. Üç gün müddetle burada asılı tuttukları **Alemdar Mustafa Paşa**'nın cesedini parçalayarak Yedikule'de metruk bir kuyuya attılar. Tam on dokuz yıl burada kalan cesed Yeniçeri Ocağını kaldırılmasından sonra bu kuyudan çıkarılarak Yedikule surlarının dibinde açılan bir mezara defnedildi. Mezartaşına da devrin âlimlerinden **İzzet Molla** tarafından bir kitâbe yazılmıştır. 1876'da II. Meşrutiyet ilân edildikten sorna kurulan Târih-i Osmanî Encümeni Meclisi'nin kararıyla bu mezar da açılarak Gülhâne Parkı karşısındaki **Zeynep Sultan** Câmii'nin haziresine nakledilmiştir.

cc. IV. Mustafa'nın Öldürülmesi

Yeniçeriler'in bu isyandan muradları sâdece **Alemdar Mustafa Paşa**'yı ortadan kaldırmak olmayıp aynı zamanda **IV. Sultan Mustafa**'yı da tekrar tahta çıkarmaktı. **IV. Mustafa** ile kızkardeşi **Esma Sultan** ve anneleri tarafından yeniçerilerin bu maksada imâle edildikleri ve sonuna kadar teşvik gördükleri rivâyet edilmektedir.

Bu yüzden **Alemdar**'ın öldüğü kat'îleşmiş bulunmasına rağmen Yeniçeriler'in isyanı nihâyet bulmadı. Çünkü bir mütegallibe gürûhunun yerine başka biri kaim olmuştu. **Cevdet Paşa**'nın ifadesine göre "*ateş bacayı sardıktan sonra kundağı koyanlar da sönmesine muktedir olamayarak asıl güçlük yeniden meydana çıkmış oldu.*"[432]

Alemdar Mustafa Paşa Padişah'ın selâhiyetlerini tahdid etmiş bulunduğundan istenmiyordu. Bu defa aynı duruma Yeni-

432 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 30

çeriler gelmiş oluyordu. Bunu gören **II. Sultan Mahmud** Yeniçeriler'in muhtemel hücumuna karşı Topkapı Sarayı'nı emniyet altına almak düşüncesiyle kaptan-ı derya **Râmiz Paşa** ile Üsküdar'daki Sekban-ı Cedid kumandanı **Abdurrahman Paşa**'ya askerleriyle birlikte sarayı muhâfaza altına almalarını emretti. Bu sûretle Sekban-ı Cedid'in bahriye ve kara askerleriyle Topkapı Sarayı korumaya alınmış oldu. Çok geçmeden yeniçerilerin niyetinin **IV. Mustafa**'yı yeniden tahta çıkarmak istikametinde olduğu onların 17 Kasım 1808 Perşembe günü Süleymaniye'de toplanıp Saray'a hücum etmeleriyle ortaya çıktı. Fakat saray güçlü bir sûrette koruma altına alındığından çok ağır bir zayiat vererek geri çekilmek mecburiyetinde kaldılarsa da daha sonra tekrar toplanarak sarayı muhâsara altına aldılar.

Birkaç gün sonra sarayda yiyecek sıkıntısı başgösterdi. Bu sebeple **Süleyman Ağa** üç yüz kadar sekbanla bir huruç hareketi yaparak Dikilitaş civarında dükkânlardan yiyecek toplayarak avdet etti. Bu hareket Yeniçeri Ocağı'nda telâş uyandırdı. Bu telâşla cadde ve sokaklarda tellâllar bağırtarak halkı yardıma çağırdılar ve gelmeyenlerin karılarının boş ve kendilerinin kâfir olacaklarını ilân ettiler. O gece daha önce âsilerin dağılıp gittiğini gören Sekbanlar'ın birçoğu kışlalarına dönmüş Topkapı Sarayı'nın etrafında dört bin kadar Sekban-ı Cedid askeri kalmıştı. Saray'da vazifeli aşçı, ekmekçi, bostancı, baltacı gibi insanlar da ocağa mensubiyetle Sekban-ı Cedid düşmanı idiydiler. Bu sebeple fırsat buldukça onlara saldırıyorlardı. Bu sırada sarayı kuşatan yeniçerilerden bazıları Ayasofya'nın minârelerine çıkarak buradan sarayı tüfek ateşine başlamışlardı.

II. Sultan Mahmud bu isyanın **IV. Mustafa**'yı tahta çıkarmak olduğuna dâir artık hiçbir şüphesi kalmadığından bu ateşi söndürmek için mecburen **IV. Sultan Mustafa**'yı ortadan kaldırmak kararına vardı. Bu iş için kaptan-ı derya **Râmiz Paşa**, **Kadı Abdurrahman Paşa**, Bahriye nâzırı Moralı **Ali Efendi**

ve **İnce Mehmed Bey**'i bu vazife ile **IV. Sultan Mustafa**'nın dâiresine göndererek O'nu boğdurttu.

Bu durumdan haberi olmayan Yeniçerler'in kuşatmayı kaldırmamaları üzerine müdâfîler bir taarruzda bulunmak ihtiyacını hissettiler. Bu taarruz sonunda Sekban-ı Cedid askerinin başında olan **Süleyman Ağa** top ateşleriyle âsileri dağıtmaya başladı. Cebeci Kışlası ele geçirildi ve burada bulunan yeniçeriler aman verilmeyerek öldürüldü. **Süleyman Ağa** bundan sonra At Meydanı'na vararak burada kuvvetlerini üçe böldü. Bir kısmını burada bırakıp bir kısmını ise âsilerin toplanmış bulunduğu Âhırkapı'ya diğer bir kısmını ise, yeniçerilerin merkezi olan Ağa kapısı'na gönderdi. Bu kuvvetler yeniçerileri kırarak ilerlediler. Bu sırada Padişah müdafasız kalan saray için **Süleyman Ağa** 'yı geriye çağırdı. O da At Meydanı'nda bıraktığı askerlerle Topkapı Sarayı önüne geldi. Zira bu sırada Cebeci Kışlası'nda bulunan sekbanları yeniçeriler kuşatmışlardı. Üstelik burayı ateşe verdiler. **Süleyman Paşa** yetişip Cebeci Kışlası'nı kurtardıysa da yangın etrafa sirâyet ettiğinden halkın can korkusuyla sokaklara döküldüğü görüldü. Yeniçeriler **IV. Sultan Mustafa**'nın öldüğünü bilmedikleri için hâlâ O'nun yeniden tahta geçirilmesi iddiasındaydılar. Bu sebeple direniyorlardı. Bu son çarpışmalarda altı yüz kadar sekban, **Süleyman Ağa** ve emrindeki subaylardan biri ölmüştü. Yeniçerilerden öldürülenlerin sayısı ise beş bin kadardı.

çç. Sekban-ı Cedid'in İlgâsı

II. Sultan Mahmud âsi yeniçerilerin muhâsarası sebebiyle kaptan-ı deryâ **Râmiz Paşa**'yı sarayın muhâfazasına memur ettiğinde O donanmayı Unkapanı önlerine getirtmişti. Bu defa bu donanmaya Ağa kapısı'na taarruz emrini verdi. Yoğun bir ateş altında kalan yeniçerilerin bir kısmı ölmüş bir kısmı da sağa sola dağılmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu durum kar-

şısında yeniçeri ağaları ulemâdan bazılarını Padişah'a göndererek ateşe devam edilmemesini, âsileri kendilerinin yakalayıp cezalandıracağını bildirdiler. Kendileri de güya âsilerin baskısı ile hareketsiz kalmış olduklarını iddia ettiler.

Bu talep üzerine **II. Sultan Mahmud** bir daha böyle bir isyanda bulunmamak şartıyla âsileri afvettiğini bildirdi. Bunun üzerine isyanın sonu gelmiş oldu. Sekban-ı Cedid askerleri geriye dönerek devam etmekte olan yangını söndürmek için uğraştılar. Fakat rüzgârın şiddetli estiği ve yangın etrafa sirâyetle bir hayli genişlemiş bulunduğundan büyük bir güçlükle söndürülebildi.

Böylece tam da isyanın bastırıldığı sırada Bursa'da sürgünde bulunan eski Kaptan-ı Derya **Seyyid Ali Paşa**'nın adamlarından biri olan **Kandıralı Mehmed** adındaki birisi Kasımpaşa'ya gelerek sağa sola dağılmış olan âsileri başına topladı ve isyana devam etmeğe kalkıştı. Bunlar Tophâne Kışlası'ndan kazanları dışarı çıkararak Et Meydanı'na getirdiler. Bu durumu gören Padişah ulemanın da telkin ve teşvikleri ile Sekban-ı Cedid'i lağvetmek mecburiyetinde kaldı. Bu durum yeniden isyan eden Yeniçeriler'i tatmin ettiğinden isyan gerçek mânâsıyla nihâyet bulmuş oldu. Ancak ne yazık ki; bu son isyanla Levend çitliği ve Üsküdar semtinde bulunan birçok sekban öldürülmüş ve bazı dükkânlar yakılmış bulunuyordu.

*"Hâdise yatıştıktan sonra sadaret makamı **Memiş Paşa**'ya asaleten tevcih olundu (21 Kasım 1808). Şeyhülislâmlığa ise Dürri-zâde **Abdullah Efendi** getirildi. İki taraf da yorgun ve hükümet zayıftı. Kandıralı **Mehmed** bundan istifâde ederek Bursa'da bulunan efendisi **Seyyid Ali Paşa**'yı İstanbul'a dâvet etti. O da kimseden izin almağa dahî lüzum görmeden derya kaptanlığı makamına oturdu, **Râmiz Paşa** ile **İnce Mehmed Bey**, **Selim Giray**'ın Çatalca'daki çiftliğine sığınmışlardı. **Moralı Âli Efendi** İstanbul'a gelip bir tarafta gizlendi. **Kadı Abdurrahman Paşa** da kılığını değiştirip İstanbul'a dönerek bir müddet*

kaldıktan sonra oğlunun mutasarrıfı bulunduğu Alâiye kalesine gittiyse de, ocağın ısrarı üzerine gönderilen Teke mutasarrıfı ***Mehmed Ağa*** *on bin kadar askerle şehri beş altı ay muhasara ettikten sonra Paşa'yla, oğlunu ve büyük oğlu müderris* ***Mehmed Bey****'i yakalayıp idam etti.* ***Râmiz Paşa, Selim Giray****'ın yanından ayrılıp Rusçuk'a giderek* ***Alemdar****'ın eski kethüdası* ***Köse Ahmed Efendi****'ye sığındı. Lâkin beylerbeylik verilmiş bulunan Kandıralı* ***Mehmed, Seyyid Ali Paşa****'nın emriyle O'nu tâkibe memur edilmişti. Tuna seraskeri* ***Hüsrev Paşa*** *bir kısım âyânla Rusçuk üzerine yürüdüğü sırada* ***Râmiz Paşa*** *ile* ***Köse Ahmed Efendi*** *ve* ***Alemdar****'ın sarrafı* ***Manok****, Rusya'ya iltică ettiler."*[433]

d. Osmanlı-İngiliz Sulh Muâhedesi'nin İmzalanması

Osmanlı Devleti sürüp giden isyan hareketleri ile dâhilî bir kargaşa içinde iken daha evvel savaşmakta olduğu Rusya ve İngiltere ile birer sulh muâhedesi imzalayarak harp hâline bir son vermiş değildi. Aynı şekilde Avrupa'da da istikrarsızlık hâkimdi. Bu sebeple fiilî bir harp hâli mevcud değildi. **Napolyon**'un hâkimiyeti altına aldığı Avrupa'daki yerlerde Fransız idâresine karşı isyanlar sürüp gitmekteydi.

Bu sırada hem İngiltere ve hem de Ruslar'la savaşmakta olan **Napolyon** -evvelce anlatılmış olduğu üzere- Ruslar'la sulh yaparak Doğu Cephesi'nden emin olmak isteği ile 19 Temmuz 1807 tarihinde Prusya'nın Tilsit şehrinde bir anlaşma imza etti. Bu sûretle İngiltere ile mücâdelede elini rahatlatmak istiyordu. Bu anlaşma ile Fransa, Eflâk ve Buğdan'ın Rusya'ya terki hususunda Osmanlı Devleti nezdinde tavassutta bulunmayı taahhüd etmişti.

O sırada Osmanlılar'la zâhiren dost olan Fransızlar'ın bu ikiyüzlülüğü sebebiyle **Kabakçı Mustafa** isyanı ve **Alemdar Vak'ası** sırasında İstanbul'da yaşayan Fransızlar'a karşı halk çeşitli hakaretler ve hoşnutsuzluk ifade eden hareketlerde

433 Mufasaal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2842

bulunmaktaydılar. Zira zikri geçen anlaşmanın bir maddesi de Osmanlılar'la İngilizler'i savaşmaya imâle etmek hususundaydı. Hâlbuki bilhassa **Alemdar Mustafa Paşa**'nın İstanbul'da hâkim-i mutlak kesildiği hengâmda bunun aksine olarak Osmanlılar gizliden gizliye İngilizler'le sulhu temin etmek hususunda görüşmekteydiler. Bu durumu **Cevdet Paşa** şöyle ifade etmektedir:

"*Bir taraftan dahî berveçhi âtî (aşağıdaki şekilde) İngilizler'le akd-i musalâha (anlaşma yapılması) zımnında gizlice muhâbere ve mükâleme etmekte idiler. Çünkü* ***Napolyon*** *tarafından hayır ve menfaat gelmeyeceği taayyün ve devlet-i aliyye var kuvvetini bâzuya götürüp de kendi kendini muhâfaza ve muhâtarat-ı melhûzeden (muhtemel tehliklerden) tahlis (kurtarmak) için fedâkârâne çalışıp çabalamaktan gayr-i bir çâre olmadığı tebbeyyün edip (ortaya çıkıp)* ***Alemdar Paşa****'nın dahî zaten mesleki bu idi.*"[434]

Buna rağmen İstanbul'daki Farsnısz elçisi Osmanlı Devleti'ni Ruslar'la bir sulh muâhedesi imzalamaya imâle etmeye çalışıyordu. Zira Ruslar'la 26 Ağustos 1807 tarihinde Edirne'de imzalanmış olan mütârekenâmeye rağmen hâlen bir sulh muâhedesi akdedilmiş değildi.

Bu mütârekeye göre Ruslar'ın ele geçirdikleri kale ve toprakları geriye vermeleri Bozcaada'da zaptedilmiş olan kalyonu da Osmanlılar'a iâde etmeleri kararlaştırılmıştı. O sırada Paris'te elçi bulunan **Muhib Efendi**'ye murahhaslık fermanı gönderilerek bu anlaşmayı yapması sağlanmak istenmişti. Fakat bu sırada Rus Çarı **Alexander** Finlandiya, Lehistan ile Eflâk ve Buğdan'ı ele geçirebilmek için Fransızlar'a yeni bir anlaşma teklifinde bulundu. Bu teklif üzerine Rus Çarı ile **Napolyon** 12 Ekim 1808 tarihinde Erfurd'da yeniden bir anlaşma imzaladılar. Ruslar bu hususdaki müzâkerelerde yeniden Osmanlılar'ın taksimi teklifini ileri sürmüşlerse de **Napolyon** bu teklifi kabul etmeyerek İngiltere'nin muhâlefetiyle işlerin daha girift bir hâl

434 **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 11 vd.

alacağı düşüncesini ileri sürdüğünden sâdece Eflâk ve Buğdan üzerindeki Rus emellerini kabul etmekle yetindi. Zira O, Ruslar'ın İstanbul ve Boğazları ele geçirmesine başlangıçtan beri muhâlif bulunuyorlardı.

Bu yeni Rus-Fransız anlaşması Osmanlılar'la yapılacak anlaşmanın ruhuna aykırı olduğu için **Muhib Efendi** Ruslar'la sulh görüşmlerini yapmaktan imtina etti.

Fransızlar'ın Ruslar'la yaptığı her iki anlaşma ile de Osmanlı'ya âid olan Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar'a bırakılmasının yarattığı bir tesirle Osmanlı Devlet ricali, Fransız dostluğunu devam ettirmenin beyhûdeliğini artık tamamen kavramış bulunduklarından sulh için epeyden beri görüşmekte oldukları İngilizler'e yanaşmayı terviç ettiler. İngilizler de Osmanlılar'la bu hususta el altından temas kurmuş bulunuyorlardı. Bu sebeple İngiliz elçisinin Osmanlıalr'la anlaşmak hususundaki teklifine müsbet bir cevap verdiler. Bu sırada İspanya ile de mücâdele hâlinde bulunan **Napolyon**'a karşı bir siyâset tâkip etmekte olan Prusya ve Avusturya devletleri de Osmanlı-İngiliz Barış anlaşmasına taraftardılar. Onların da teşviki ve bu arada Avustuya elçisi **Ştumer** aracılığı ile Çanakkale'de "Kale-i Sultâniye" denilen yerde İngiliz elçisi **Adair** ile görüşmelere başlandı. Bu görüşmelerde daha çok Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar'ın eline geçmesini engelleyecek tedbirler üzerinde duruldu. Osmanlı murahhası **Vâhid Efendi** İngilizler'i buna râzı ederek 5 Ocak 1809 tarihinde Osmanlı-İngiliz sulh muâhedesi imzalandı.[435]

On iki maddeyi ihtiva eden bu barış anlaşmasının maddeleri hülâsaten şunlardan ibâretti:

"**1.** Bu ahidnâme imza tarihinden itibaren iki devlet arasında hiçbir düşmanlık kalmaz ve en kısa zamanda tarafların elinde bulunan esirler hemen ve bilâ müşkilât ve bedel mübâdele olunur.

2. İmzadan otuz bir gün sonra, eğer Osmanlı arâzisinden aldığı yerler varsa, İngiltere bunları olduğu gibi iâde edecektir.

435 **Mustafa Nuri Paşa**, Netâyic-ül Vukûat, C.IV, sh. 61 vd.

3. Osmanlı Devleti'nin elinde İngiliz tüccarına âid tevkif edilmiş emvat (ticârî meta) ve eşya varsa tamamen iâde ve teslim olunacaktır.

4. Hicrî 1086 (1675) senesi Cumadelâhiresi ortalarında akdedilen ahidnâmenin esasları ve Karadeniz ticâreti gibi evvelce esasa bağlanan bazı imtiyazlar (Kapitülâsyonlar gibi) fesih edilmemiş gibi yürürlükte kalacaktır.

5. Osmanlı Devleti'nin, İngiliz tüccarının mal ve eşyası ve gemi levâzımı ve ahz ve italarına dâir ve sâir ticaretini kolaylaştırması ve müsaadesine karşılık, İngiltere Hükümeti de memleketine gidip gelecek Osmanlı tüccar ve tebaası ve bayrakları hakkında müsade-i tam ve dostça muâmele edecektir.

6. Eski resm olan yüzde üç esasa, Osmanlı Devleti'nce sonradan tanzim edilen gümrük târifesi ve hususile iç ticâret maddesi nasıl tanzim olunmuşsa, İngiltere Hükümeti bunun esas tutulmasını kabul eder.

7. İngiltere elçileri diğer devlet elçilerinin mazhar oldukları imtiyaz ve itibarı hâiz olacak, bilmukabele Osmanlı Devleti'nin İngiltere elçisi de aynı muâmeleye tâbi bulunacaktır.

8. Osmanlı tüccarının işlerini görmek ve nezâret etmek üzere Malta'da ve İngiltere memleketlerinde lüzum görülen yerlerde şehbenderliklerin kurulması ve bunlar için Osmanlı ülkesindeki İngiliz konsolosları hakkında câri olan muafiyetin kabul edildiği.

9. İngiliz elçi ve konsoloslarının kullanacakları tercümanlar vc bunlara verilecek beratların veriliş şeklinin tesbiti.

10. Osmanlı Devleti reâyâ ve tüccar ve tebaasından, bir şahsa İngiliz patentası ve izinsiz elçi ve konsolos patentası verilmeyeceği.

11. Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından her yabancı devlet harp gemilerinin savaşta ve barışta müsâadesiz seçmesinin yasak olduğu usûlüne İngiltere'nin riâyet edeceği.

12. Bu muâmelenin tasdikli nüshalarının İstanbul'da mü-

bâdele olunacağı."[436]

Bu anlaşmanın en ehemmiyetli noktası Boğazların yabancı donanmalarına kapatılmasının İngilizlerce kabul edilmesiydi.

Bu sırada **Napolyon,** İngilizler'i kendisiyle sulhe icbar için şiddetli bir kara ablukası tatbikine başlamıştı. Bu abluka sebebiyle ticâret erbabı zarar görüyor ve kahve, şeker, kakao gibi maddelerin fiyatı artıyordu. Ayrıca denizlerde korsanlık baş göstermesiyle de ticârî emniyet selb olmuş bulunuyordu. İngilizler'e zarar veren bu durum da onların Osmanlılar'la bu anlaşmayı gerçekleştirmelerine yardım etmiş bulunuyordu. Lâkin asıl tehlike Ruslar'la henüz bir sulh muâhedesi akdedilmemiş olduğu cihetle onların yeniden Osmanlı'ya saldırmaları ihtimaliydi. Bu hususta da Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında tamamen gizli olarak dört maddelik bir ikincia anlaşma yapılmıştır ki; bunun maddeleri de şu mâhiyetteydi:

"**1.** Fransa Devleti tarafından Osmanlı Devleti aleyhine harp ilânı ve tehdidi vâki olursa İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım taahhüdünde bulunduğundan Akdeniz adaları ve Osmanlı kıyılarının muhâfazası için iç denizde hazırlanacak donanmanın tafsil ve tanzimi hususunda İstanbul'da görüşmelerde bulunulacağı.

2. Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir hasım durumuna geçmesi hâlinde, Devleti Aliyye'nin Bosna ve Dalmaçya kıyıları istihkâmlarının tezyidi için İngiltere Devleti gösterilen deniz mevzilerine top ve barut ve diğer mühimmatı vermeyi taahhüd eder.

3. İngilizler'in İskenderiye'yi işgal ve çekilişleri esnasında İngiliz kumandanları ile Osmanlı Devleti memurları arasında vâki olan mukavelelerin İstanbul'da gözden geçirilip tanzim olunacağı.

4. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden önce, Rusya ile barış yaparsa, o zaman İngiltere Devleti Rusya ile Osmanlılar arasın-

436 **Mehmed Mes'ud**; Mecmuâ-i Muâhedâd, C. I, sh. 266'dan naklen Mufasaal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2843

da Osmanlı padişahının şanına uygun bir barış yapılmasını taahhüd eder. İşbu maddeler diğer devletlerden gizli tutulacaktır."[437]

Bu anlaşmadan haberdar olunca sinirlenen Fransızlar'ın İstanbul'daki maslâhatgüzarı Bâb-ı Âli'yi tehdid etmişse de bu durum kaale alınmayarak imza günü Çanakkale'de top atışları ile şenlik yapılmış sonra da İngiliz elçisi İstanbul'a gelmiştir.

e. Ruslar'la Savaşın Yeniden Başlaması

İngilizler'le imzalanan sulh anlaşması ile Osmanlı Devleti Fransa ve Rusya'ya karşı kurulan İngiliz-Avusturya ittifakına dâhil olmuş bulunuyordu. Tabiatıyla bu durum Fransızlar'ı kızdırdı. Onların İstanbul'daki maslâhatgüzarlarının Bâb-ı Âli nezdindeki protesto ve tazyikleri neticesiz kaldı. O'na kendilerinin Ruslar'la yaptıkları Telsit ve Erfurt Anlaşmalarıyla Eflâk ve Buğdan'ın Ruslar'a bırakılmasını kabul etmelerinin bu neticeyi doğurmuş olduğu anlatıldı.

Diğer taraftan Rusya ile de bu sırada Yaş Kasabası'nda devam etmekte olan sulh görüşmeleri uzayıp gidiyor ve bir neticeye bağlanamıyordu. Zira Osmanlı Devleti'ne bu sırada hâkim olan zâfiyet ve istikrarsızlıktan istifâde etmek isteyen Ruslar Eflâk ve Buğdan'ın kendilerine bırakılması hususunda ısrar ediyorlardı. Sonunda Reis-ül Küttap **Gâlip Efendi** riyâsetindeki Osmanlı murahhas heyeti Ruslar'la anlaşmaktan ümid keserek geriye döndü. İsteklerini kabul ettiremeyen Ruslar derhal üç koldan harekete geçerek İbrâil, İsmâil ve Yergöğü Kaleleri'ni kuşatmaya başladılar.

İbrâil üzerine gönderilen Rus generali kalenin teslimini talep edince müdâfiler buna ateşle karşılık verdiler. Şiddetli bir çarpışma başladı. Müdafiler top ateşleriyle yıkılan surları alelacele tâmir ederek dayandılar. Nihâyet muhâsaranın yirminci günü kale kumandanı **Lâz Ahmed Paşa**'nın idâre ettiği şiddetli bir huruç hareketiyle sabahtan akşama kadar Ruslarla dövüşül-

437 Mecmuâ-i Muâhedat, C. I, sh. 269'dan naklen Mufasaal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2843

dü. Ruslar bu çarpışmalarda beş bin zâyiat verdiklerinden buradan çekilmek mecburiyetinde kaldılar. O derecede ki; çekilirken birçok top ve askerî malzeme ile çadılarını bile alıp götürme fırsatını bulamadılar. Lâkin bu savaşta büyük bir kahramanlık gösteren **Ebezâde İbrahim Ethem Efendi** şehid düştü. (Mayıs 1808)[438] Üç koldan harekete geçmiş olan Rus ordusunun diğer bir kolu da Yergöğü Kalesi'ne saldırmıştı. Ruslar burada da başarılı olamadılar. Zira bu kalenin tahkimatı zayıf ve müdâfîlerin az olmasına rağmen yakınında bulunan Rusçuk'un muhâfızı tarafından Tuna üzerinden kayıklarla buraya takviye gönderilmesi üzerine Ruslar İbrâil'dekine benzer bir hezimete uğramak korkusuyla çekilip gittiler. **İsmâil Kalesi** üzerine giden üçüncü kol kuvvetleri ise bu kaleyi çepeçevre kuşattılar.

Cephede bu hâdiseler yaşanırken zorbaların isteği üzerine vezir-i azam yapılmış olan **Memiş Paşa** hiçbir icraat yapamadan azledildi. Bu makamda ancak kırk gün kalabilmiş oldu. Sakız Adası'nda ikamete memur edildi. Yerine o sırada Halep vâlisi bulunun **Yusuf Ziya Paşa** vezir-i azam tâyin edildi. (1 Ocak 1809) Yeni vezir-i azam İstanbul'a gelir gelmez sefer hazırlıklarına başladı. Kendisi seksen yaşlarında bir ihtiyar olduğu gibi ordu da savaş kabiliyetinden mahrum ve disiplinsiz bir durumdaydı. Savaşılacak olan Rus ordusu ise, Batı tekniğine sahip, şöhretli generaller tarafından idâre edilen, tâlimli, disiplinli bir ordu idi. Ne çâre ki; mevcud şartlarda bunlarla savaşılmak mecburiyeti vardı. Zira Ruslar, Eflâk ve Buğdan üzerindeki taeleplerinde ısrar ettiklerinden sulh yapılamamıştı. Yukarıda anlatıldığı gibi saldırdıkları İbrâil ve Yergöğü'nde başarılı olamamışlarsa da İsmâîl Kalesi'ndeki kuşatmaları devam etmekteydi.

Yusuf Ziyâ Paşa'nın Halep'den gelerek işe başlaması ve sefer hazırlıkları derken ancak 1809 Yılı Haziranı'nda ordunun cepheye hareketi mümkün olabildi.

Bu ordu Tuna boylarına doğru ilerlerken ayaklanan Sırplar'ın çeteleri Sofya'ya kadar sarktılar. Buraların kumandanı

438 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 114 vd.

olan **Hurşid Ahmed Paşa** bunları pükürtüp Köstence'nin güneyindeki Kamaniza'ya çekilmek mecburiyetinde bıraktı. Lâkin onlar az bir müddet sonra yeniden faaliyete geçince bu defa da onları Darva Köprü'sü civarında bir kere daha mağlup etti. Bu başarının asıl faydası ise, buradaki kuvvetlerin asıl orduya iltihâkı oldu.

Edirne'den yola girmiş olan Osmanlı Ordusu 27 Ağustos 1809 tarihinde Şumnu'ya varıp karargâh kurdu. Burada kışı geçirmek düşünülmekteydi. Lâkin kış şartlarında da savaşmaya kabiliyeti olan Ruslar bu esnada da boş durmadılar. Ruslar'ın yeniden hareketlenmesi üzerine **Yusuf Ziyâ Paşa** Şumnu'dan ayrılarak Rusçuk yakınlarına gelmiş ve Tuna'dan karşı sahile asker çıkarmaya başlamıştı. Çünkü gürcü asıllı rus kumandanı **Bağratiyan** umûmî bir taarruzla Maçin, Köstence ve Hırsova'yı alarak Silistre'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. **Yusuf Ziya Paşa** oraya **Pehlivan Paşa** kumandasında bir takviye kuvveti gönderdi. Bu kuvvetlerle altmış bin kişilik rus ordusu arasında Silistre'ye bir saat mesafedeki Tatariçe (Tataritz) mevkiinde bir meydan savaşı başladı. Bu savaşın kızışmış olduğu bir sırada **Tepedelenli Ali Paşa**'nın oğlu **Muhtar Paşa**'nın üç bin kadar askerle düşmanla boğaz boğaza çarpışılmakta olduğu bir sırada yardıma gelmesi üzerine Ruslar müdhiş bir sûrette mağlup oldular. (24 Ekim 1809) Ruslar Eflâk taraftalarına Osmanlı ordusu ise kışlamak üzere tekrar Şumnu'ya çekildi. (22 Kasım 1809)

"*Ruslar kışın uzun zamandan beri muhâsara ettikleri kalelerden, önce zahiresizlik yüzünden vire ile teslim olan İsmail'i (Aralık 1809), sonra da İbrail'i (Ocak 1810) ele geçirmeğe muvaffak oldular. Lâkin ordularında bulunan yirmi binden fazla hasta ve yaralı bellerini büküyordu. Osmanlı Ordusu'nun bu kadar dayanacağını ve Rusları bir meydan savaşında yeneceğini kimse ümid etmiyordu.*

*Derya kaptanlığına getirilmiş bulunan **Hacı Mehmed Paşa**'nın kumandasında olarak Karadeniz'e çıkarılan donanma ise en lüzûmlu teçhizattan ve tâlim görmüş askerden mahrum-*

du. Bu yüzden durum tehlikeliydi. Lâkin düşman donanmasına rastlanmadı. İngiliz donanması ise Akdeniz'de Rus amirali ***Sinyavin*** *kumandasındaki Rus savaş gemileri ile rastladığı Rus ticâret gemilerini zaptettiği gibi, Çar'la olan anlaşma gereğince Fransa'ya geçen Yediada cumhuriyetine hücum ederek Zanta, Kefalonya ve İtaki adalarını aldı. Ayamavra'yı savaşla zapt ve Korfo'yu da muhâsara etti."*[439]

Ruslar 1810 Mayısı'nda genç ve muhteris **General Kamaski** kumandasında Tuna Nehri'ni geçip üç kol hâlinde Osmanlı topraklarında tecâvüze başladılar. Bir kol emrindeki askerler ulûfe kavgası çıkararak dağılıp gitmiş olan **Halil Paşa** kumandasındaki Varna'yı kuşattı. Diğer bir kol ise Hacıoğlupazarı'na yöneldi. Burada şiddetli bir mukavemetle karşılaşmış ve on bine yakın zayiat vermiş olmalarına rağmen buranın muhâfızı **"Baba Paşa"** ünvanlı **Pehlivan Paşa**'nın esir düşmesi üzerine Hacıoğlupazarı'nı ele geçirdiler. Müteâkiben de Razgrad'ı zaptettiler. Üçüncü bir kol ise Haziran başlarında beri Silistre'yi kuşatmıştı ki; buranın eski mültezimi **Yılıkoğlu**'nun izahı güç bir ihâneti sebebiyle vire usuliyle Silistre Ruslar'a teslim edildi. Bu suretle Ruslar'ın artık Bulgaristan'a saldırmalarının önünde hiçbir engel kalmamış oluyordu.

Hayalperest ve mâceracı Rus generali **Kamenski** bu defa Osmanlı Ordusu'nun bulunduğu Şumnu üzerine yürüdü. Fakat 23-24 Haziran tarihleri arasında yapmış olduğu taarruzlarda başarılı olamadı. Burada tam bir ay müddetle mücâdele ettiği hâlde hiçbir netice elde edemedi. Bu esnada serdar-ı ekrem **Yusuf Paşa**'nın kendisine yaptığı mütâreke teklifini yüksek perdeden ve küstahça bir cevapla reddetti. Lâkin vermekte olduğu zâyiat her gün biraz daha artmakta olduğundan nihâyet Şumnu'yu ele geçirmek ümidini kesmek mecburiyetinde kaldı. Bu sebeple önce emrindeki askerlerden on bin kişiyi bu sırada Rusçuk'u

439 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh.2845

kuşatmış olan diğer Rus ordusuna yardım için oraya gönderdi.[440] Bir müddet sonra da bakiye yirmi bin kişilik ordusuyla kendisi de çekilip Rusçuk'a gitti. (4 Ağustos 1810) Şumnu'daki Rus zâyiatı yirmi bin kişiydi.[441]

Bu sûretle rahatlayan **Yusuf Ziya Paşa** emrindeki kuvvetlerin bir kısmını yardım için Rusçuk'a gönderdi. Bunlar Rusçuk müdâfileriyle birleşince Ruslar'ı mağlup edip çekilmeye mecbur bıraktılar. (14 Ağustos 1810) Lâkin bu çekilişleri kolay olmadı. Ruslar pek çok zâyiat verdiler. O derecede ki; muhteris Rus generali **Kamenski** bile kaçıp öldürülmek veya esir alınmaktan güçlükle kurtulabildi.

Aynı şekilde Varna'yı kuşatmakta olan Rus kuvvetleri de Osmanlı Donanması'nın buranın limanına gelmesi üzerine geri çekilmeye mecbur bırakıldı. Lâkin Ruslar bu çekiliş esnasında akla durgunluk veren katliâmlar ve yağmacılık yaparak müdafaasız sivil halkı perişan ettiler.

Bütün bu kayıplara rağmen süratle toparlanan Ruslar 7 Eylül 1810 tarihinde **Halil Paşa** emrindeki Osmanlı kuvvetlerine Batın yakınlarında saldırarak onları mağlup ettiler. **Halil Paşa** bu çarpışmada şehid düştü. Müteâkiben de Yergöğü, Niğbolu (27 Eylül) ve sonra Rusçuk ile Jistovi'yi ele geçirdiler. Bulgaristan'a saldırarak Lofça'yı zaptettiler.

Aynı şekilde on sekiz parçalık bir Rus Donanması'yla Karadeniz'de Akçaabat'ın Sargana mevkiinde 1910 Yılı Kurban Bayramı arefesi günü sabahı saldırmışlar fakat karaya çıkan Rus askerleri burada mahallî halkın dehşetli bir muhâlefetiyle pek çoğu öldürülerek başarısızlığa uğratılmışlardır.[442] Halk do-

440 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh.186

441 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh.187

442 Tafsilât için bkz. **Muzaffer Lermioğlu**-Akçaâbât ve Akçâbât Tarihi, İstanbul 1949, sh. 101 vd.- **Ahmed Rasim**-Osmanlı Tarihi, C.IV, sh.1630,**Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 220

kuzyüz yirmibir erkek ve kırk dokuz kadın şehid vererek bu Rus çıkarmasını akamete uğratmışlar ve böylece Akçaabat tarihte ilk defa "***kendi kendini kurtaran şehir olarak***" anılmıştır.[443]

---

443 Ciddi bir Trabzon tarihi yazmış olan **Şakir Şevket** bu vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

*"**Cevdet** Tarihi'nin cild-i tâsiinda (dokuzuncu cildinde) bir nebzecik işâret olunduğu üzere Karadeniz sevâhili (sâhilleri) donanma-i hümâyûndan hâlî (boş) bulunmakla Rusya birkaç sefine ile Trabzon'a vürud edip âlâ rivâyetin Kırım ülemâsından bir zâtı dahî gemilerinde beraber getirip halk bayram namazına gittiği anda bağtaten (ansızın) memleketi basmak üzere bayramın hangi gün olduğunu hocadan sual edince; "Arefe günü bayramdır." diye haber verip çünkü Trabzon'a asker ihracı o vakitte bile müşkil olduğundan bu gemiler berren (karadan) Trabzon'un üç saat mesâfe-i garbiyyesinde (batısında) bulunan Akçaabat; nâm-ı diğeri Polathâne üzerine gitmekle arefe günü alesseher (seher vakti) orada vâki **"Sargana"** nâm mahalle asker ihracına mübâşeret edince (başlayınca) derhal o taraf ahâlisi silâha sarılarak bir sada-yı dehşetengiz ile (dehşet verici bir sesle) dağdan dAğa sancağın (vilâyetin) her tarafını ihraç-ı keyfiyyet olunmasına binâen kâffe-i âyân ve yediden yetmişe dek bilcümle âhâli-i şüceân (cesur halk) tahaşşüd edip (toplanıp) merkez-i eyâlete de çarçabuk beyan-ı hâl edilmiş olduğu cihetle vâli **Ali Paşa** Trabzon halkını alıp kendisi bir beyaz esede (ata) süvâr (binmiş) ve askerden ayrı ve sebükbâr (yaya) olarak Polathâne'ye şitâb etmesiyle (gitmesiyle) beraber her taraftan bölük bölük şüceân (cesur kimseler) âhâli, yetişip ve daha garibi kadınların ellerinde balta ve sâir âlât-ı cârihâ (yaralayıcı âletler) olduğu hâlde onlar da ayrıca bir mahalden düşman-ı din ve vatanı kahr u tedbirine (ortadan kaldırılmasına) fevkalâde gayret edip gerçi gemilerin atılan humbaralardan birazını şehid etmişse de bu sırada dışarıya çıkarılmakta olan düşman askerlerinin kâffesi de kendi ateşlelerine uğrarayarak cehenneme kadar gittikleri gibi gemiler de artık tutunamayıp makhuren ve münhezimen mağlup olarak def oldular. Büyük pederim bu muhârebede on sekiz yaşında olduğu hâlde mevcud idügünden tafsilât-ı meşruhâyı (şerhedivi tafsilatı) kendisinden işittim. Mümâileyh şuralarını hikâye ettiği sırada kendi pederi **Mehmed Ağa** dahî yanıbaşında iken bir humbara gelip mümâileyhin zümre-i şühedâyâ (şehidler zümresine) iltihâk eylediğini dahî söyleyip bu vak'anın dehşetinden ve **Alİ Paşa**'nın gayret-i fevkaladesiyle beraber bu muhârebede müşârünileyhin mecruh olduğundan (yaralandığından) bahsederek ebna-yı zamanın (zamane insanalarının) gaflet ve adem-i gayretine (gayretsizliğine) teessüs ederdi. Rahmetullahi aleyhim ecmain."* (**Şakir Şevket**- Trabzon Tarihi, İstanbul 1294, sh. 245 vd.) → → → → → → →

Ruslar'ın Rumeli cephesindeki başarılarından cesâretlenen Sırplar tekrar ayaklanıp isyana başladılar. Lâkin Rus Ordusu bütün bu başarılarına rağmen elli binden ziyâde zâyiât vererek perişan bir duruma düşmüş bulunuyordu. Buna ilâveten Fransa ile aralarında yeniden bir savaş ihtimali zuhûr ettiği için Osmanlılar'la bir barış yapmaya temâyül ettiler. Lâkin toprak meselesinde anlaşılmadığı için bu görüşmlerden netice alınamıyordu.

Bu sırada gâyet ihtiyar bir kimse olan serdar-ı ekrem **Yusuf Paşa** askere söz geçiremiyordu. Askerler ne derlerse O'nu yapıyor fakat kendisi askerlerine savaşmak hususundaki emirlerini dinletemiyordu. Üstelik servet düşkünü bir kimse idi. Bu sebeple mâruz kalınan kayıplara sebep olduğu düşüncesiyle O azledildi ve yerine İbrâil'de Rulsar'ı mağlup etmiş bulunan **Laz Ahmed Paşa** tâyin edildi. (15 Nisan 1811) **Yusuf Ziya Paşa** önce Gümülcine'de ikamete memur edilmişse de daha sonra sürgün yeri Rodos Adası olarak değiştirilmiş ve topladığı servet müsâdere edilmiştir.

Yukarıda izah edilmiş olduğu üzere Silistre'nin **Yılıkoğlu** nâmındaki şahsın ihâneti neticesinde Ruslar'ın eline geçmesi ve Hacıoğlupazarı'nda **"Baba Paşa"** diye anılan **Pehlivan Paşa** ile **İsmâil Paşa**'nın esir edilmiş olduğu haberi İstanbul'da büyük bir telâşa sebep olmuştu. Bunun arkasından Şumnu'yu kuşatan mağrur Rus generali **Kamenski**'nin serdar-ı ekrem **Yusuf Paşa**'nın mütâreke teklifine karşı gönderdiği yazılı cevapta kullandığı küstahça ifade İstanbul'a bildirilince burada bir hareketlenme başlamış ve **"cihad-ı ekber"** ilânıyla Anadolu ve Rumeli'den yeniden gönüllüler toplanmıştı ki; bunlar yeni serdar-ı ekrem **Laz**

Şâkir Şevket'in **Ahmed Cevdet Paşa**'nın bu bahse dâir "bir nebze" olduğunu söylediği sözleri aynen şöyledir:

"*Ol esnada Rusyalı on sekiz kıt'a gemi ile Trabzon civarına bir miktar asker dökmüş ise de **Curhacı Ali Paşa** ve memurin-i sâire (sâir memurlar) yetişip üzerlerine hücum ve iktiham ve bir haylisini idam etmleriyle bakiye-i suyûfu (kılıç artıklarını) münhezimen sefinelerine can atup gittikleri istihbar olundu.*" (**Cevdet** Tarihi,C. IX, sh. 220)

Ahmed Paşa'nın emrine gönderilerek ordu takviye edildi. Bu durumu **Cevdet Paşa** şu sûretle ifade etmektedir:

*"Bu sırada General **Kamenski** tarafından serdar-ı ekreme pek sert bir mektup yazılıp şöyle ki:*

"Rusya Devleti'nin mutadı üzere musâlahaya muvafakat olunmaz ise civar-ı âsitâneye (İstanbul'a) varıp orada akd-i sulh eylerim." yolunda gâyet mağrurâne sözler yazılmıştı.

*Bu mektub derhal serdar-ı ekremden rükâb-ı hümâyûna (padişah nezdine) gönderilmiş olduğundan Cumâdiyel ulânın yirminci günü Dersaâdet'e vusul ile huzur-i hümâyûna arz olundukta **Sultan Mahmud** Hân-ı Sâni Hazretleri fevkalâde mütessir olarak bu hâli bilcümle ehl-i İslâm'a bildirmek ve artık milletçe çâresine bakılmak lâzım geldiğine dâir **Fâtih** Câmi- i Şerifinde Meclis-i Şûra akdolunmasını emretti ve orada okunmak üzere bir kıta hatt-ı hümâyûn ısdar buyurdu ve keyfiyet cümleye ilân kılındı ve hemen Cümâdiyel ulânın yirminci günü Fâtih Câmii'nde Meclis-i Umûmî akdloundu. Zikr olunan hatt-ı hümâyûn umûmen Millet-i İslâmiye'yi gazaya dâvet-i mutazammın ve halife-i müslimin hazretlerinin bizzat azm-ı sefer (sefere gitmek) buyuracakları mübeyyin olup.."*[444]

Cevdet Paşa daha sonra:

"Berveçhi bâlâ Rusya aleyhine milletçe muhârebe mukarrer olarak zat-ı hazret-i hilâfetpenâhînin dahî sefere azimet buyuracağı ilân olunnması üzerine efkâr-ı âmmeye heyecan geldi ve millet-i İslâmiye'ye de endişe keduret (kederlenme) ile hırs-ı vahdetten mürekkep bir garip keyfiyet hâdis oldu (açığa çıktı)." [445] demekte ve bundan sonra Anadolu ve Rumeli'den pekçok kimsenin gönüllü olarak cepheye hareket ettiği bildirilmektedir. Yine O'nun tâbirine göre âdeta Rumeli ve Anadolu'da yer yerinden oynarcasına insanlar hareketlenip cepheye koşmuşlardır.

Bu sûretle takviye edilen **Lâz Ahmed Paşa** Şumnu'dan süratle Rusçuk üzerine yürüyerek Ruslar'ın eline geçmiş olan

444 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 180

445 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 184

bu şehri kurtarmaya koştu. Rus Generali **Kamenski**'nin yerine tâyin edilmiş olan General **Kutuzof** kumandasındaki Rus Ordusunu yenerek 4 Temmuz 1811 tarihinde Rusçuk'u istirdada muvaffak oldu. **Kutuzov** kuvvetleriyle Tuna'nın kuzeyine çekildi. **Lâz Ahmed Paşa** Tuna Nehri'ni geçerek çekilen Rus ordusunu tamamen imha etmek istedi. Bunun için O'nun göz önüne aldığı bir misal vardı. Bu sırada Vidin'den Tuna'yı geçen **Serezli İsmail Paşa** Kalafat mevkiinde Ruslar'ı ağır bir sûrette mağlup etmişti. (Temmuz 1811) Yeni vezir-i azam da bu sûretle bir başarı elde etmek istiyordu.

Rus kumandanı **Kutuzof** Osmanlı ordusunun bu hareketi esnasında arkasını emniyete almamış olduğunu fark ederek bunu değerlendirmek üzere zor bir işe girişiti. Şöyle ki; Osmanlı Ordusu Ruslar'ın Yergöğü'ndeki kuvvetlerini azaltmak için bir şaşırtma hareketi olarak Vidin ve Kalafat'a geçecekmiş gibi bir hareketlerle Ruslar'ın o tarafa asker kaydırarak zaafa uğramalarını sağlamak istemişti. Gerçekten Ruslar buna aldanıp kuvvetlerinin bir kısmını Kalafat tarafına kaydırınca **Lâz Ahmed Paşa** Tuna üzerindeki bir adaya asker çıkardı. Ruslar buna mâni olmak istedilerse de başarı elde edemediler. Osmanlılar Rusçuk tarafındaki askerleriyle Ruslar'ı ateş altına alarak adaya çıkardıkları askerlerin Tuna'nın karşı sahiline geçmesini sağladılar. Bu askerler Yergöğü'ne bir saat mesafedeki Ambar mevkiine gelip tahkimat yapmaya başladılar. İki taraf da siperler kazarak muhârebeye başladılar. Lâkin burada bazı Rus birlikleri esir edilmekle beraber kat'î neticeye ulaşılamıyordu. Burada Ruslar'a karşı kat'î bir zafer beklenmekteydi. Lâkin Ruslar Osmanlı Ordusunun arkasını emniyete almadan bir harekete giriştiğini fark ettiler. Gerçekten Rusçuk'ta **Veli Paşa** emrindeki kuvvetlerin az ve âtıl bir sûrette olduğunu görerek cüretkâr bir teşebbüsle 14 Ekim 1811 tarihinde gece yarısı askerlerini Rusçuk yakınındaki Dikilitaş Mevkiine çıkardı. Buraya az sonra iki bin kadar Rus kazağının gelmesiyle **Veli Paşa** emrindeki kuvvetler firar etti. Bunun üzerine Ruslar, Rusçuk Kalesi'ni ku-

şatmaya başladılar. Bu durumda Yergöğü yakınlarında bulunan sadrazam Rusçuk'un müdafaasını daha ehemmiyetli görerek oraya yardıma koştu. Yergöğü'nde **Cebbarzâde Celâleddin** ve Maraşlı **Kalender Paşa** emrinde az bir kuvvet bıraktı.

Bu durumda Osmanlı vezir-i azamı General **Kutuzof**'a Barış teklif etmek mecburiyetinde kaldı. Bu sırada Rus çarı **I. Alexander** da **Kutuzof**'a Osmanlılar'la Buğdan'ın Sered Suyu'na kadar olan kısmıyla yirmi bin kuruş harp tazminatı talep ederek derhal sulh yapmasını bildirmişti. Rus generali ise, Osmanlı Ordusu'nun ikiye ayrılarak müşkil bir duruma düştüğünü gördüğünden Çar'ın teklif ettikleriyle yetinmek istemiyordu. Ambar mevkiindeki Osmanlı askerleri soğuk, hastalık ve açlıkla karşı karşıyaydı. Ot, ağaç kabukları ve hatta at ölülerini yemek mecburiyetine ilâveten bir de Rus ateşi altında mahvolmak tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Bu sebeple fırsatı değerlendirmek isteyen **Kutuzof** Osmanlılar'dan bütün Buğdan'la birlikte Basarabya'yı da istiyor ve ayrıca bir nevi muhtariyetle Sırbistan'a dahî istiklâl verilmesini talep ediyordu. Ayrıca Eflâk'a da muhtariyet talep ediyordu. Hatta Anadolu'nun bir tarafında Faş Suyu'nu denize döküldüğü yerdeki küçük bir arazî parçasını dahî istemekten geri kalmıyordu.

Bütün bu aşırı isteklere karşı çâresiz durumdaki **Lâz Ahmed Paşa** Sered Nehri'ni mütâreke için hudud olarak teklif etti. Diğer taraftan Fransa ile yeniden başı derde girmiş olan Rusya sulhün acele olarak gerçekleşmesini talep ettiği için Ruslar bu teklifi kabul ettiler. Ancak serdar-ı ekremden ayrı düşmüş olan Ambar Mevkii'nde muhâsaradaki Osmanlı kuvvetleriyle münâsebeti kabul etmiyor ancak onlara ölmeyecek kadar bir miktar peksimet gönderilmesine müsaade ediyorlardı. Bu şartların mecburiyetle kabulü üzerine fiilen mütâreke tahakkuk etmiş oldu ve Yergöğü mevkiinde 1811 Kasımı'nda sulh görüşmlerine başlanabildi. Osmanlı delegeleri sadâret kethüdası **Gâlip**, ordu kadısı Müftüzâde **Selim** ve Yeniçeriağası **Hamid Ağa**'ydı. Yapılan haberleşme sonunda **II. Sultan Mahmud** da Sered Nehri'nin

mütâreke esnasında hudud kabul edilmesini dâimî hududun ise Prut Nehri olmasını vezir-i azama bildirmişti. **Kutuzof** barışın imzası anına kadar Eflâk tarafındaki Ambar Mevkiinde perişan durumdaki Osmanlı askerlerinin güya müsafereten orada tutulması kabul edilmedikçe teklif edilen bu şartı Çar'a bildirmeye cesâret edemeyeceğini söylüyor ve bu kabul edilmediği takdirde oradaki askerlerin kâmilen kılçtan geçireleceği tehdidini ileri sürüyordu. **Lâz Ahmed Paşa çâ**resiz bu aşağılatıcı şarta da razı oldu. Demek oluyordu ki; otuz altı bin kişiden on iki bin kişiye inmiş olan bu Osmanlı kuvvetleri Ruslar için hâlâ bir tehlike olduğundan bunların topları ve silâhlarıyla Ruslar'a teslimi kabul edilerek sulh müzâkereleri başlanılabildi.

Bununla beraber Aralık 1811 tarihinde Yergöğü'nde devam eden bu müzâkereler sonunda bir anlaşma hâsıl olmadığından görüşmlere 12 Ocak 1812 tarihinde Bükreş'e nakledilerek tekrar orada başladı. Burada **Kutuzof** hergün yeni bir şart ileri sürmekte olduğundan yine anlaşılamıyordu. Çar **I. Alexander** ise sulhün gerçekleşmesi hususunda acele ediyordu. En son olarak **Kutuzof**'un başlangıçta misafereten denilerek alıkonulmuş olan Osmanlı askerlerine esir muâmelesi yapılacağı tehdidi bardağı taşıran bir damla oldu. Osmanlı delegeleri bunun başlangıçtaki anlşamaya aykırı olduğunu söyleyerek sulh görüşmelerinin devamına imkân kalmadığını söylediler ve bu durumu bir raporla İstanbul'a bildirdiler. İstanbul'da bir meşveret meclisinde bu rapor incelendikten sorna **II. Sultan Mahmud** emriyle savaşa devam kararı alındı. Bu durumu öğrenen Rus Çarı **Kutuzof**'u azlederek yerine Amiral **Çiçagov**'u tâyin etti ve O'na sür'atle sulhü gerçekleştirmesini emretti.

f. Bükreş Anlaşması

Çiçagof, Bükreş'e vâsıl olduğunda heyetler arası görüşmeler neticeye ulaşmış bulunmaktaydı. Bu sırada Rusya için Fransa'dan başka Avusturya dahî ciddi bir hasım hâline gelmiş bulunduğundan Çar **Alexander**'dan sulh için çok acele edilmesi

tâlimatını almış olan **Çiçagof** yeni bir pürüz çıkarmaya kalkışmadı. Lâkin O'nun Bükreş'e gelişinden az bir müddet sonra 12 Ocak 1812'de başlayan sulh görüşmeleri Rus murahhaslarının ortaya attığı bazı yeni taleplerle yine de pek çetin geçti. Ancak bu sırada **Napolyon**'un meşhur Moskova Seferi'ne hazırlanmakta olması dolayısıyla **Çiçagof**'un müdâhelesiyle bu pürüzler de bertaraf edilebildi. Ruslar'ın sıkışık durumları dolayısıyla taleplerinin pek çoğundan vaz geçmeleriyle nihâyet 28 Ocak 1802 tarihinde **II. Sultan Mahmud**'un istediği gibi Prut Nehri sınır kabul edilmek şartıyla Osmanlı-Rus Anlaşması imza edilebildi. Osmanlılar'ın pek az toprak kaybetmiş oldukları bu anlaşma bir mukaddeme ve bir tetimme (tamamlayıcı kısım) ile 16 maddeden ibâretti. Bu on altı madde hulâseten şunlardan ibaretti:

1. İşbu muâmelede ile her iki taraf aralarındaki husûmete son verecek ve dostluklarını sürdüreceklerdir.

2. Taraflar harp esnasındaki askerî harekât veya diğer sebeplerden dolayı kendi teb'alarından olan kimselerin bütün suçlarını afvedeceklerdir.

3. Bundan önce imzalanmış ve değiştirilmemiş olan anlaşmaların maddeleri bundan böyle de geçerli olacaktır.

4. İki devletin sınırı Prut Irmağı'nın Buğdan'a girdiği yerden Tuna'ya kavuştuğu yere kadar olan noktadan Kili Boğazı'na kadar, oradan da Karadeniz'e uzanan çizgi üzerinde olacaktır. Rus gemileri Kili Boğazı'ndan Prut ağzına kadar hareket serbestisini hâiz olcaktır.

5. Buğdan ve Eflâk Osmanlılar'da kalacaktır.

6. Karadeniz'in doğusundaki Osmanlı-Rus sınırı eskiden olduğu şekliyle ibka edilcektir.

7. Ruslar'a bırakılan topraklarda yaşayan türk ve müslüman kimseler arzu ettikleri takdirde Osmanlı ülkesi'ne göç edebilecek ve bu esnada mallarını satabileceklerdir. Aynı şekilde Osmanlı'ya bırakılan topraklarda kalan Hıristiyanlar da malla-

rını satıp istedikleri yerlere gidebileceklerdir.

8. Sırp âsileri cezalandırılmayacak ve kendilerine bazı imtiyazlar verilecektir. Ayrıca Sırplar'ın yaşadığ yerlerdeki Osmanlı istihkâmları muhâfaza olunacaktır.

9. Esirlerin mübâdelesi belirlenen esaslar doğrultusunda olacaktır.

10. Rusya ile Osmanlı Devleti teb'asındaki kişilerin alacak davaları harpten önceki şekliyle hall ü fasl edilecektir.

11. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Rusya Osmanlı topraklarındaki asker ve donanmasını derhal geriye çekecektir.

12. 1791 tarihli Yaş Anlaşaması'nın yedinci maddesinde zikri geçen Garp Ocakları korsanları tarafından Rus tüccarlarına verilen zararlarla alâkalı olan kararlara her iki taraf da uyacaktır.

13. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Rusya ile İran arasında yapılacak sulh görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin arabuluculuk yapmasına Ruslar rıza gösterecektir.

14. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra her iki taraf karşılıklı olarak husûmete son verildiğini kendi kumandanalarına bildireceklerdir. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra şartların gereği olarak alınmış olan yerler karşılıklı olarak iâde edilecektir.

15. Anlaşmanın iki tarafça imzalanmasından sonra, Osmanlı vezir-i azamının teyidini müteâkiben anlaşma metni iki taraf murahhasları arasında teâti edilecektir.

16. Anlaşmanın iki taraf hükümdarlarınca imzalanmasından sonra tasdikli nüshalarının teâtisi yapılacaktır.

II. Sultan Mahmud bu anlaşmayı pek de beğenmemiş olmasına rağmen İngilizler'in de tavsiyesiyle kabul etmiştir. 14 Temmuz 1812 tarihinde ise tasdikli metinler teâti edildikten sonra

Ruslar askerlerini çekip **Napolyon**'a karşı Prusya istika-

RUSYA
AVUSTURYA - MACARİSTAN İMPARATORLUĞU
BOĞDAN
BESARABYA
EFLAK
BOSNA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
KARADENİZ
ADRİYATİK DENİZİ
İTALYA
İYON DENİZİ
MORA
EGE DENİZİ
AKDENİZ
Rodos
Girit
BÜKREŞ ANTLAŞMASI (1812)
1812'DE RUSYA'YA VERİLEN YERLER
1812'DE RUSYA'DAN GERİ ALINAN YERLER

metine sevketmişlerdir. **Napolyon**'un Rusya'ya karşı az sonra sürüklendiği fecî âkıbet Ruslar için bu anlaşmanın ehemmiyetini ortaya koymuştur.

Ruslar bu anlaşma ile Besarabya hâriç olmak üzere işgal ettikleri her yerden çekilmişler ve böylece Eflâk ve Buğdan da Osmanlı idâresinde kalmıştır. Ancak Besarabya'ya hâkim olan Ruslar, Kili Boğazı'nı ele geçirmiş ve burada Tuna Nehri'ne kadar bazı haklar elde etmişlerdir. Eflâk umduğu imtiyazı Sırbistan'da arzu ettiği istiklâli elde edememiştir. Bununla beraber onlara tanınmış olan bazı imtiyazlar daha sonra isyan edecek olan Mora halkı için kötü bir örnek olmuştur.

Rusçuk yârânından olup daha önce ifâde edildiği üzere **Alemdar** Vak'ası'ndan sonra Rusya'ya kaçmış olan kaptan-ı derya **Râmiz Paşa** bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Osmanlı ülkesine dönmek arzusunda bulunmuş ve bu arzu kabul edilmişti. Lâkin **II. Sultan Mahmud** tahta henüz çıktığında kendisine Rusçuk yârânına dokunulmayacağına dâir bir sened imzalattırmış olanlardan biri olduğu için O'nu afvetmemiş ve bu sebeple Buğdan hududuna vardığında idam olunarak kesilmiş kafası İstanbul'a gönderilmiştir.

g. Napolyon'un Bertaraf Edilmesinden Sonra Toplanan Viyana Kongresi ve Osmanlı Devleti

1808 Yılı'nda İspanya'yı da ele geçirip buraya kardeşlerinden birini kıral yapmış olan **Napolyon** buna muhâlefet eden Avusturya'ya karşı Almanya'yı geçerek ikinci defa Viyana'yı kuşatmıştı. Bundan sonra Roma'yı zaptederek kendisine muhâlefet eden Papa'yı tevkif edip Fransa'ya götürdü. Daha sonra da Hollanda'yı ülkesine kattı. 1810 Yılı'na gelindiğinde O, Fransa ve Dünyâ'da itibarının zirvesine varmış bulunuyordu. O yıl karısı **Jozefin**'i boşayarak Avusturya imparatorunun kızı **Mari Luiz** ile evlendi. Ertesi yıl doğan oğlunu ise daha kundakta iken Roma kıralı ilân etti.

Evvelce anlatıldığı üzere Ruslar'ı yenerek onlarla Tilsit

ve Erfurt anlaşmalarını imzalayan **Napolyon**'un bu defa hedefinde yine Rusya vardı. Fakat Çar **Alexander** henüz O'nun niyetinden gâfildi. Çok geçmeden **Napolyon** Rusya'ya karşı olan bu emelini açığa çıkaran hareketlere başladı. Ruslar Türkler'le Bükreş görüşmesini devam ettirirken O, sekiz yüz bin kişilik bir ordu hazırlayarak bunun dört yüz bin kişisi ile 7 Eylül 1812'de Rusya üzerine sefere çıktı. Ruslar'ın O'na karşı çıkarabilecek ancak yüz yetmiş bin kişilik bir ordusu vardı. Bu ordu **Napolyon**'la savaşı göze alamayarak habire geriye çekiliyordu. Lâkin çekilirken de her tarafı yakıp yıkarak evleri, yolları tahrip edip su kuyularını kullanılmaz hâle getiriyorlardı. **Napolyon** bu sefer için uygun bir mevsimi seçmemişti. Dondurucu soğuklar da O'nun ordusu için müdhiş bir belâ kaynağı oldu. Bu sebeple Fransız ordusu yiyecek içecek bulamadığı gibi yürüyecek muntazam yol dahî olmadığından ağır kış şartlarında büyük zâyiât vererek Moskova'ya girdiyse de bu şehri tamamen tahrip edilmiş olarak buldu. Fransız Ordusu **Napolyon**'un daha önce işgal ettiği yerlerden toplanmış olan karmakarışık bir orduydu. Bu yüzden Ruslar onlara "**Yirmi Millet Ordusu**" adını vermişlerdi. Bin üç yüz topla da teçhiz edilmiş olan bu ordu ağır kış şartlarında Moskova'da barınamayacağını anladı. Buraya gelene kadar habire çekilen Rus ordusunu kovalayarak ıssız, bataklık ve türlü mânilarla dolu yerlerden geçerek pek çok zâyiat vermişti.

Bu sırada Osmanlılarla Bükreş Anlaşması'nı imzalamış olan Ruslar Osmanlılar karşısındaki askerlerini General **Kutuzov** kumandasında Moskova yakınlarında **Napolyon**'u karşılamışlarsa da burada kırk beş bin zâyiat vererek onlar da doğuya çekilmişlerdi. Fransızlar'ın kaybı ise otuz bin kişiden ibâretti. Bu sebeple hiçbir mukavemet görmeden Moskova'ya girmiş olan **Napolyon** beleşten bir zafer kazanmış olduğunu sandığı bir sırada tahrip edilmiş bu şehirde meşhur tâbiriyle "*General kışın dondurucu soğuklarıyla*" karşı karşıya gelmiştir. Ruslar buradan çekilirken su tulumbalarını tahrip etmiş, evleri yak-

mış oldukları için Fransız ordusunun burada kışlamasına imkân bırakmamışlardı. Esasen **Napolyon**'un bir de buraya gelene kadar çiğneyip geçtiği yerlerde de aleyhine her tarafta bir kıyam başlamış olduğu için **Napolyon** ric'at mecburiyetinde kaldı. Lâkin bu sırada yağan şiddetli kar bu çekilişi felâket hâline getirdi. Ruslar çete muhârebesiyle aç, susuz Fransız Ordusu'na saldırarak onlara büyük zâyiat verdiriyorlardı. O derecedeki bu dört yüz bin kişilik ordu Simolensk'e vardığında beş bini süvâri olmak üzere elli bin kişiye inmiş bulunuyordu. Dinyeper Nehri artçı kuvvetler fedâ edilerek ancak geçilebildi. Bu esnada Ruslar tarafından öldürülen Fransızlar'ın cesedleri yakılıyordu. Soğuklar eksi otuz dereceyi gösteriyordu ki, Brezina Nehri'ni geçen Fransız Ordusu yirmi beş bine inmişti.

Napolyon ordusundan evvel Paris'e geldi. Burada bıraktığı dört yüz bin kişilik ihtiyat kuvvetiyle yeniden harekete geçti. Fakat bu ordu tecrübesiz ve gencecik çocuklardan meydana gelmişti. Bu ordunun bin üç yüz kadar da topu vardı. Bu defa kendisine karşı Rusya'dan başka Avusturya, İsveç, Prusya ve İngiltere de savaşa katılmıştı. Bunlar da Fransa'ya karşı ilân-ı harp ettiler. Kısa bir zaman sonra bu ittifaka Alman prensliklerı de katıldı. Bu sırada isyan eden İspanyalılar da Fransızlar'ı memleketlerinden çıkardılar. **Napolyon** bu müttefik kuvvetlerle 16 Ekim 1813 tarihinde giriştiği Laypzig Meydan Muhârebesi'nde mağlup oldu. 1814'te müttefikler ortaya çıkardıkları yarım milyonluk bir ordu ile Fransızlarla tekrar savaşıp O'nu mağlup ettiler. 30 Mart 1814'te Paris müttefiklere teslim oldu. Bunun neticesinde senato **Napolyon**'u azlederek Elen Adası'nda ikamete mecbur bıraktı. **16. Lui**'nin kardeşi **18. Lui**, **Napolyon**'un yerine yeniden kıral ilân edilmişse de O'nun icraatından memnun olmayan halk **Napolyon**'u arar oldu. Bu sebeple **Napolyon** Elen Adası'ndaki sürgünlüğünden on bir ay sonra Fransa'ya dönünce her tarafta alkışlarla karşılandı. 19 Mart 1815 tarihinde tekrar imparatorluğunu ilân etti. **Napolyon** bu ikinci saltanatının yüzüncü gününde Vaterlo Meydan Savaşı'nı kay-

bederek bir daha dönmemek üzere Sen Elen Adası'na sürügüne gönderildi.

Napolyon bundan sonraki hayatına orada bir nevi hapis hâlinde devam edecek ve 1821'de ölecektir.

Napolyon'un bertaraf edilmesi üzerine O'nun târ ü mâr ettiği Avrupa siyâsî vaziyetini yeniden düzene sokmak üzere İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya **Napolyon**'un mirasını taksim hususunda ihtilâfa düştüler. Herkes O'ndan kurtarılan topraklardan daha büyük bir pay almak istiyordu. Bu sebeple müttefik devletler aralarında bu meseleyi sulh yoluyla çözebilmek için Viyana'da bir kongre toplama kararı aldılar. Maksadları Avrupa'da yeni ve müstakar bir siyâsî paylaşımı tesis etmekti. Bu kongre delegelerinin başkanlığına Avusturya başbakanı **Matternich** seçildi. **Matternich** bir Türk dostu olduğu ve Osmanlı Devleti de **Napolyon**'a karşı 1798-1802 tarihleri arasında teşekkül eden ikinci koalisyona dâhil bulunduğu için bu kongreye katılmasını gerekli görerek buraya dâvet etti. **Matternich** bu dâveti yaparken kogrede Osmanlı toprak bütünlüğünün bütün taraflarca garanti altına alınacağını bildirmişti.

Osmanlı Devleti kendi varlığının batılı devletler tarafından garantiye alınmasını hâlâ devam etmekte olna üstünlük duygusuna aykırı bularak bu teklifi reddetti. **Matternich** bu teklifi ikinci defa tekrarlamış olmasına rağmen Osmanlılar yine nâzik bir sûrette reddederek[446] Viyana kogresine katılmadılar. Bunun için **Napolyon**'a karşı yapılmış olan son savaşa katılmamış bulunduklarını bir bahâne olarak ileri sürdüler. Buna rağmen **Matternich**'ten Rusya'nın 1812 tarihli Bükreş Anlaşaması'yla Rusya'nın Osmanlı'ya iâde etmesi lâzımgeldiği hâlde bunu yapmadığı Karadeniz kıyılarındaki bazı kalelerin kurtarılmasına aracılık etmesini rica ettiler.

Osmanlılar'ın bu istiğnalarının sebepleri şöyle hulâsâ edilebilir:

"*1) Osmanlı Hükümeti; toprak bütünlüğünün, büyük dev-*

446 **Rifat Uçarov**- Siyâsî Tarih İstanbul 1985 sh. 41 vd.

letlerin garantisi altına alınmasının, Türkiye'nin hukuk ve bağımsızlığına gölge düşüreceğini, böylece Avrupa büyük devletlerinin himâyesi altına gireceğini düşünmüştür.

*2) Osmanlı İmparatorluğu, Bükreş Andlaşması (1812) ile Sırplar'a bazı idarî haklar vermişti. Ancak bu hususta maddede bir kesinlik yoktu. Bu sebeple, kongreye katılınır ve bu konu da açılacak olursa; Rusya, **Napolyon**'un ortadan kaldırılmasıyla durumunu kuvvetlendirdiğinden, yeniden Balkanlara dönük bir politika izleyebilmek için, bu konuyu istismar ederek, Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'ı bağımsızlığa kadar götürebilecek imtiyazlar isteyebilirdi.*

3) Bu tarihlerde Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'ın; Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'nın ortak himâyeleri altında bağımsız bir devlet hâline getirileceği böylece Rumeli ile Rusya arasında tampon bir bölge kurulacağı söylentileri ortalıkta dolaşıyordu. Bu konu da kongrede gündeme girebilirdi." [447]

Osmanlı'nın bu tavrı Ruslar'ın işine yaradı. Zira onlar Osmanlı Devleti'nin tamamiyet-i mülkiyesinin Avrupa Devletleri'nce garanti altına alınmasını istemiyorlardı. Çünkü Balkanlar'da gayr-i müslim Osmanlı teb'asına tahrik ile bunlara bir istiklâl olmazsa muhtariyet sağlayarak daha sonra da kendi pençesi altına almak istiyorlardı. Hakikaten 1915 Yılı başlarında nihâyete eren Viyana Kongresi'nde böyle bir kararın alınmaması Ruslar'ın öteden beri tahrik etmekte olduğu Sırplar ve Yunanlılar'ın işine yaramıştır.

*"Her ne kadar kongreden O'nunla (Osmanlı Devletiyle) ilgili doğrudan bir karar çıkmadıysa da Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin geleceğine bir mesele olarak bakıldığı ortaya çıktı. Nitekim bu amaçla Viyana Kongresi'nde Avrupalılar Osmanlı Devleti'nin durumu için ilk defa "**Şark Meselesi**" deyimini kullandılar ve bu da bundan böyle Osmanlı dış siyâsetinde buna karşı izlenen tutum ve davranışlarda başlı-*

447 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, Heyet, C.XI sh. 328

ca etki faktörü olcaktır."[448]

Bu "**Şark Meselesi**" tâbiri tarihte ilk olarak Viyana Kongresi'nde (1 Kasım 1814-8 Haziran 1815) telâffuz edilmişse de mâhiyeti itibariyle "**Hilâl-Sâlib**" mücâdelesi sûretinde İslâmiyet'in zuhuruyla başlamıştı. Nitekim bu mücâdeleleri tarih boyunca inceleyerek bunun tâ islâmiyet'in zuhurundan itibaren Batılılar'ın aslî davası olduğunu mufasaal eseriyle ortaya koyan **Edvard Driault** bu tâbirin İslâmiyetle eş mânâda kullanıldığını:

"*... Avrupa'da sulh ve müsâlemeti tehdid eden dördüncü tehlikesi İslâm tehlikesi veya tâbir-i âherle "***Şark Meselesi***" beyninde (arasında) kuvvetli bir irtibat ve münâsebet mevcuddur.*" tarzında ifâde etmektedir.[449]

ğ.Sırp İsyanı

Fâtih Sultan Mehmed Han zamanında fethedilmiş olan Sırbistan uzun bir müddet bir "**teb'a-yı sâdıka**" olarak huzur ve sükûn içinde yaşamıştır. Zira İslâm şeriatına bağlı olan Osmanlılar kendi idâreleri altına düşen gayr-i müslimleri bir "**vedîatullah**" yâni Allah'ın kendilerine bir emâneti olarak görmekteydiler. Bu emânet edilişin onlar hakkında âdil davranılacağından emin olunması sebebiyle gerçekleştiğine inanıyorlardı. İnsanı tekrim eden İslâm Dini O'nun hakkında cebri men ettiği cihetle Sırplar din, dil ve hayat tarzı itibariyle tamamen serbestiler. O tarihlerde kendileri gibi ziraatla iştigal eden Avrupa Devletleri'nde başta mezhep kavgaları olmak üzere çeşitli zulümler vâkî olurken Sırplar huzur ve istikrar içinde yaşıyorlardı.

İlk defa 1787'de Avusturyalılar bazı Sırplar'ı Osmanlılar'a karşı kullanmak üzere onlardan askerî birlikler teşkil ettiler. Kendi propagandalarına âlet ederek kullanma imkânı buldukları bu Sırplı elemanlar 1780 tarihinde vâkî savaşlarda Osmanlılar'a pek çok zâyiat verdirdiler. O güne kadar sâdece toprakla uğra-

448 Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi, Heyet, C.XI sh. 329

449 **Edvard Dirialut**-A.g.e. sh.7

şan Sırplılar'dan bu gelişme sebebiyle askerî tecrübe sahibi insanlar zuhûr etti. Çok geçmeden ortaya çıkan 1789 tarihli Fransız İhtilâl-i Kebiri sebebiyle Avrupa'da milliyetçilik daha doğru bir tâbirle ırkçılık fikirleri revaç bulmaya başlayınca pek tabiî olarak bu hastalık Sırplılar'da da ortaya çıkmaya başladı. Buna ilâveten Rusya ve Avusturya da Osmanlı'ya karşı olan siyâsetleri dolayısıyla onları bu yolda tahrike başladılar. Bu sırada çağdaş Sırp Edebiyatı'nın babası sayılan **Dositey Obradoviç** gibi mütefekkirler de bu yeni gelişmenin fikrî zeminini hazırladılar.

Sırplar'ın Osmanlılar'a isyan ederek ciddi bir gâile çıkarmasının sebebi sâdece bu zikrettiğimiz âmiller değildi. Epeyden beri Osmanlı'da ortaya çıkan otorite zaafı dolayısıyla mütegallibe durumundaki bir takım zorbaların Rumeli'de de zuhûr ederek eski âdil düzeni tamamen yok eden bir anarşi ve zulüm ortamı tesis etmeleri de Sırp isyanının belli başlı sebeplerinden biri olmuştur. Mahallî yeniçeriler ve **Pazvandoğul**ları gibi âyânların Rumeli'de terör estirmeleri ve keyfî bir sûrette vergileri artırmaları da bu isyanın zuhurunda mühim bir âmil olmuştur.

Bu sebeple **III. Sultan Selim** zamanında Sırbistan'dan bir heyet İstanbul'a gelerek yeniçeriler ve evvelce faaliyetleri hakkında bilgi verilmiş olan yamakların icra ettikleri zulümlerden şikâyetçi olarak bunların ortadan kaldırılmasını ricâ etmişlerdi. Padişah bu sebeple Rumeli'deki âyân ve Yeniçerilere gerekli emirleri göndermişse de onlar Sırplılar'ın kendilerinden Padişah nezdinde şikâyetçi olmalarından münfail olarak icra etmekte oldukları zulüm ve şekaveti artırdılar. "**Knez**" adıyla anılan Sırp asilzâdelerinden birçoğunu öldürdüler. Bu sebeple idi ki; 4 Şubat 1804 tarihinde "**Pirvi Sırpski Ustanak**" adıyla anılan ilk Sırp isyanı başlamış oldu. İsyancılar cildinin koyu siyah olmasından dolayı "**Kara**" lâkabıyla anılan **Georg Petroviç**'i kendilerine lider seçtiler. Osmanlı tarihlerinde **Kara Yorgi** adıyla anılan bu sırp knezi okuma yazması dahî olmayan kara câhil bir kimse idi. Bir domuz tüccarının oğlu olan bu şahıs Avusturya Ordusu'nda daha önce çavuşluk yapmış ve başarılar elde etmiş-

ti. Güçlü kuvvetli, cesur ve fevkalâde zeki bir insan olan **Kara Yorgi,** isyanı siyâsî bir mecrada yürütmek ihtiyacını hissettiğinden kendisini Padişah'a âsi olmayan bilakis O'nun emriyle yerli yeniçeriler ve yamakları cezalandırmak için ortaya çıktığını söyleyerek işe başladı. Bu taktik çok işe yaramış bulunduğundan bazı yerli müslümanlar bile başlangıçta O'na yardımcı oldular ki bunlar arasında Bosna vâlisi **Bekir Paşa** bile vardı.

Bu sırada Belgrad Kalesi muhâfızı olan **Mustafa Paşa** ayaklanan yamaklara karşı başarılı olabilmek için dağlı eşkıyâyı denize düşen yılana sarılır kabilinden etrafına toplamış bulunuyordu. Hâlbuki burada icra edilen zulümlerin belli başlı fâillerinden biri de bu dağlı eşkıyâ idi. Yamaklar bu mücâdele esnasında **Mustafa Paşa**'yı şehid ederek onlar da fiilen isyan ettiler. (1802) Devlet iç gâilelerle çalkalanmakta olduğu için bunları cezalandıramadığı gibi üstelik bir de afvetti. O sırada **Garp Ocak**ları denilen Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilâyetlerinde **"dayı"** nâmıyla anılan mütegallibeler hâkimdi. Bu yamaklar da Belgrad'da aynı duruma geldiler. Tımar ve zeâmet usulüne tâbi olan köyleri kendilerine âid birer çiftlik kabul ederek gelirlerine ortak olmak sûretiyle halkı bîzar etmeye başladılar.

Bütün bu olanlar **Kara Yorgi**'ye yeni bir fırsat olarak göründü. O, **Mustafa Paşa**'yı öldürenleri cezalandırmak hususunun padişah tarafından kendisine havale edildiğini ilân etti ve bu maksadla kendisine Padişah'tan bir ferman geldiğini bildirerek etrafına daha fazla insan toplamaya muvaffak oldu. Bunlardan çeteler teşkil ederek plankaları basmak sûretiyle yamaklarla amansız bir mücadeleye girişti. Bu sebeple müşkil bir duruma düşen yamaklar civardaki Osmanlı vâlilerinden yardım istedilerse de kendilerine bu yardım yapılmadı. Zira İstanbul'da toplanan mecliste dayılara yardım etmeyen bu vâliler âsi ilân edilince bu durum da **Kara Yorgi**'nin işine yaradı. O her tarafta Sırplılar'ın âsi olmadığını âsi olanların Belgrad yamakları olduğunu ilân ederek yine Padişah'ın emriyle bunları tenkil edeceğini bildirdi. **Kara Yorgi**'nin aslında maksadı Sırbistan'ı

istiklâle kavuşturmaktı. Lâkin bu niyeti ustaca gizleyerek kendini Padişah'ın emriyle hareket eden bir kişi gibi göstermeye çalışmasına rağmen İstanbul Hükümeti Bosna vâlisi **Ebubekir Paşa**'yı O'nu tenkile memur etti. **Kara Yorgi** asıl maksadının İstanbul'ca fark edildiğini anlayınca etrafına topladığı güruh ile 1804'de Belgrad önüne geldi. **Bekir Paşa** bunlara niçin geldiklerini sorunca bu suâle Belgrad dâhilindeki dört dayıdan zulüm gördükleri için onları te'dip maksadıyla geldikleri cevabını verdiler. Bu sırada Belgrad muhâfızlığına tâyin edilen **Süleyman Paşa** da Avusturya bölgesindeki Zemlin'de bulunmaktaydı. Bu yüzden Belgrad'daki muhâfızların kifâyetsizliğini gören devlet oraya dağlı sergerdelerden **Goşancalı Halil Ağa**'yı yardım maksadıyla gönderdi. O'nun yardımıyla **Ebubekir** ve **Süleyman Paşa**'lar Belgrad Kalesi'ne girerek buradaki dayıları derdest edip öldürdüler. Böylece Sırplılar'ın buraya gelmeleri için kullandıkları bahâne ortadan kalkmış oluyordu. Artık çekilmeleri gerektiği hâlde böyle yapmadılar. Bazı şartlar ileri sürdüler ki; bunlar:

Belgrad muhâfızının yanında kendilerinin bir mümessili bulunacak, muhâfızlar arasında bin beş yüz Sırplı vazifelendirilecek, kendileri için bir umûmî af ilân edilecek, birikmiş vergiler istenmeyecek ve üstelik kendilerinin giriştikleri bu tenkil hareketinde yaptıkları masraflar devletçe ödenecekti. Hatta bazı kiliselerin tâmiri dahî ileri sürülen şartlar arasındaydı.

Osmanlı Devleti bütün bu şartları bilâ tereddüt reddedince **Kara Yorgi** Belgrad Muhasarası'ndan vazgeçmediği gibi Böğürdelen, Semendire, Öziçe ve Sokol kasabalarını da kuşatmaya başladı. Bu hareket üzerine Sırp Millet Meclisi toplanarak **Kara Yorgi**'yi başknez seçti. Bu sûretle kendi milletinin desteğini umûmî bir surette elde etmiş olan **Kara Yorgi** ağzındaki baklayı çıkararak bundan böyle Sırplar istiklâllerine kavuşuncaya kadar mücâdele edeceğini ilân etti.

Bu sırada Rusya ile Avusturya Bâb-ı Âli'ye müracaatla Sırbistan'a Buğdan ve Eflâk gibi dâhilî bir muhtariyet veril-

mesi talebinde bulundular.1806 Yılı'nda vâki olan bu talep de Osmanlı Hükümeti tarafından şiddetle reddedildi. **Kara Yorgi, Süleyman Paşa**'ya müracaatla **Goşancalı Halil Ağa**'nın Belgrad'dan çıkarılması hâlinde muhâsaradan vazgeçeceğini bildirmişti. Buna inanan **Süleyman Paşa** talebi yerine getirmek istedi. Fakat elinde bunu yapmaya kifâyet edecek kadar asker yoktu. Fakat **Kara Yorgi** Belgrad varoşu kapılarından birini tutan **Aziz Bey** adında bir hâini para ile kandırıp 16 Şubat 1807 tarihinde Belgrad'a girmeyi başardı. **Halil Ağa**'nın elinde tuttuğu Kale-i Zir (Aşağı Kale) denilen kısmı ele geçirmekle beraber şehrin tamamına hâkim olamadı. **Halil Ağa** bir kısım müslüman yerli halk ile birlikte Tuna Nehri içindeki Adakale'ye çekildi. Çekilirken de hilesini öğrendiği **Aziz Bey**'i idam etti. **Kara Yorgi** bu baskını yirmi bin kişiyle yapmıştı. Bu kuvvete istinad ederek **Süleyman Paşa**'ya Belgrad'dan ayrılıp Niş'e gitmesini bildirdi. O'nun kuvvetleriyle mücâdele edemeyeceğini anlayan **Süleyman Paşa** bu talebi kabul ederek Niş'e hareket ettiyse de yolda Sırplılar tarafından bir pusuya mâruz kalarak şehid edildi. Böylece Belgrad'ı ele geçirmiş olan **Kara Yorgi** buradaki müslüman ahâliyi fecî bir sûrette katliâm etti.

Kara Yorgi, Sırplılar'ı istiklâle götürecek mühim bir başarı elde etmişti ki; bu sırada devam etmekte olan Osmanlı-Rus savaşlarında Ruslar Eflâk'e girince Sırplar'a bir ittifak talebinde bulundular. Sırp Millet Meclisi bunu kabulde tereddüt etmedi. Çünkü Rusya'nın desteği olmadıkça Sırplılar'ı istiklâl elde edemeyecekleri biliniyordu. Bunun üzerine Sırbistan asıllı olup Rus Ordusu'nda general rütbesiyle onlara hizmet etmekte olan **Teodor Filipoviç** Belgrad'a geldi. Burada Sırplar'dan müteşekkil bir senato teşkil etti. Böylece Sırplılar'ın burada idârî bir teşkilâtlanmaya başlamalarını sağladı. Bu gelişme Avusturya'da tedirginlik yarattı. Zira onlar Sırbistan'ın Rus himâyesine girmesini kendi menfaatlerine aykırı görüyorlardı. Rus desteğini sağlamış olan **Kara Yorgi** 1808'de kendisini Sırp kıralı ilân etti. Bu sırada Osmanlı-Rus mütâreke görüşmeleri başlamıştı. Rus-

lar mütâreke şartlarının Sırplılar'a da teşmilini talep ettiler. Osmanlı Devleti bu teklife direndiyse de bu sırada mâruz kaldığı mağlûbiyetler dolayısıyla bunu kabule mecbur oldular. Ruslar uzun süren bu mütâreke esnasında tâ Bükreş muâhedenâmesinin imzasına kadar Sırplar'ı detseklemeye devam ettiler. Lâkin bu esnada vezir-i azam **Laz Ahmed Paşa** bazı başarılarına rağmen azledilerek yerine Sofya seraskeri bulunan **Ahmed Hurşid Paşa** tâyin edildi. (5 Eylül 1812)

Kara Yorgi'yi tenkile memur edilen yeni vezir-i azam **Hurşid Paşa** Sırplılar'ı arka arkaya iki defa ağır bir hezimete uğratarak dağıtmayı başardı. Bundan dolayı **Kara Yorgi**'nin kendisini Sırp kıralı ilân ederek elde ettiğini sandığı istiklâl uçup gitti. Ancak 28 Temmuz 1812 tarihindeki Bükreş Anlaşmasının sekizinci maddesinde Sırplılar'a bazı imtiyazlar tanınmasından ibâret bir tavizle mesele halledilmişti. Bâb-ı Âli ile Sırplar arasında zikri geçen maddeye ilâveten yapılan görüşmelerde **Kara Yorgi** istiklâle benzer taleplerde bulunmuşsa da bu sırada **Napolyon**'un Ruslar'a karşı hareketinden istifâde eden Osmanlılar, Sırp meselesini kesin bir surette hall ü fasl etmek işini yine **Hurşid Paşa**'ya havâle ettiler. **Hurşid Paşa** 7 Ekim 1813 tarihinde **Kara Yorgi**'yi bir kere daha fecî bir mağlûbiyete uğratarak kaçmaya mecbur bıraktı. **Kara Yorgi**'nin kaçıp Avusturya'ya iltihâkı üzerine Belgrad tekrar ele geçirildiği gibi Sırplılar da itaat altına alınmış oldu.

Sırplılar bundan sonra toplanan Viyana Kogresi'ne bir heyet göndererek kendilerine Osmanlılar'a karşı yardım edilmesi talebinde bulunmuşlarsa da bu kongrenin başkanlığını yapan Avusturya başvekili **Matternich** onların bu taleplerini hiçbir sûretle kale almadı. Çünkü Avusturyalılar Sırbistan'ın değil müstakil olmasını, muhtar bir idâreye kavuşmasını bile kendi menfaatlerine aykırı görmekteydiler.

Bu gelişme üzerine Sırbistan'da bir çiftlikte uşak olarak çalışmış olan bir kimsenin torunu **Miloş Obranoviç** başknez seçilerek isyan yeniden başlatıldı. (Temmuz 1815) Lâkin yer-

li halk **Kara Yorgi**'nin isyanı sebebiyle çok zarar görmüş bulunduğu için **Miloş** etrafına büyük bir kalabalık toplayamadı. Bu sûretle çıkarabildikleri ufak tefek kargaşadan sonra başarılı olamayacaklarını anlayan Sırplılar **Hurşid Paşa**'ya müracaatla artık itaat edeceklerini bildirdiler. Bu sırada **Napolyon Bonapart**'ı def etmeye muvaffak olan Ruslar da Sırbistan'a yeniden yardıma hazırlandıkları için bunu öğrenen Bâb-ı Âli bu müdahaleden önce Sırp meselesini tatlıya bağlamak ihtiyacını hissetti. **Hurşid Paşa, Miloş'**u dâvet ederek Padişah'ın emriyle O'na başknezlik tevcihi sûretiyle kendisi tatmin edildi. Sırbistan'ın kuzey kısmına bazı imtiyazlar bahşolundu. Buna göre halk tarafından seçilen on iki knez **Miloş**'tan sonrakini seçme hakkını elde etti. Bunlar ayrıca vergi toplayacak ve dâhilî asâyişi de sağlayacaklardı. Bundan sonra Sırplar'ın bütün bu kargaşalardan önceki serbestiye yeniden kavuşmaları kararlaştırıldı. Bu sûretle Sırbistan Osmanlı idâresinde bir nevi imtiyazlı bir prenslikhâline gelmiş oldu.

Bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin kendi teb'ası olan insanların bu kabil tekliflerini kabul hususunda bir ilkti. Bunun daha sonraki sonraki çöküş ve yıkılış devirlerinde başka misalleri de görülecektir.

h. Vehhabî İsyanı ve Bastırılması

Osmanlı Devleti'ni uzun bir müddet meşgul eden Vehhâbîlik hareketini başlatan Necid doğumlu olduğu için **"Necid Şeyhi"** unvanıyla anılan **Muhammed Abdülvehhab**'dır. (1702-1792) Şam'da tahsil görmüş olan **Abdülvehhab** 1730'da Necid'e dönerek yeni bir mezhep sayılan fikirlerini yaymaya başladı. O sırada Osmanlı Devleti'ndeki zâfiyetten istifâde ederek bir devlet olmak arzusunda bulunan Suud Âilesi'nin reisi ve Der'iyye şeyhi olan **Muhammed bin Suud** kendisine damad olarak O'nunla birleşti. Çünkü **Abdülvehhab**'ın fikirleri

Osmanlı'ya başkaldırmak için mükemmel bir kılıf olabilmek vasfını hâizdi.

Abdülvehhab İslâmiyet'i başlangıçtaki sâfiyetine döndürmek iddiasıyla ortaya çıkıp mevcud müslümanları birçok sebeple müşrik addetmekteydi. O'na göre şedd-i rahil yâni mezar ziyâreti için yol kat etmek veyâ mezarların üzerine türbe yapmak şirkti. O, kitap ve sünneti esas aldığını iddia ederek sonradan ortaya çıkmış olan bütün bid'atları aynı şekilde şirk kabul ediyor ve onlardan biriyle amel edeni müşrik sayıyordu. Hâlbuki dinamik olan hayat dâima yeni icab ve ihtiyaçlar ortaya çıkardığından bunların da yüce şeriatın mantığıyla hâll ü fasl edilip bir hükme bağlanması bütüh ehl-i sünnet ulemâsınca kabul edilmiş bulunduğundan bid'atların bir kısmı **"hasene"** yani güzel bid'at olarak değerlendirilmekteydi. **Abdülvehhab** ise hiçbir yeniliği dinle bağdaştırmak istemiyor, böyle bir hareketi irtidad sayıyordu. Kaldı ki; Kur'an ve sünnete dayandığını söyleyen bu şahıs sünnetle sâbit bulunan Peygamber aleyhisselâtüvesselâmın şefaatini de gayr-i kabil görüyor ve buna kail olanları aynı şekilde itham ediyordu. Yalnız Peygamber'i değil şehidler ve evliyâullahın da şefaatlerini inkâr etmekle kalmıyor, tasavvufî bütün usûl ve esasları da şirke götüren birer vasıta olarak görüyordu. Bu durumda kendisi ve inandırdığı kimselerden başka ortada müslüman denilecek bir kimse kalmamış oluyordu.

Cevdet Paşa O'nun hakkında:

"Mezheb-i Vehhâbiyye'nin red ve iptali hakkında yazılan mebhasın hulâsa-i ahkâmına gelince, bu mezhebin mâhaza ulemâ-i Hanbelîye'den ***İbn-i Teymiye*** *ile O'na tâbi olan* ***İbn-i Kayyum****'un bazı mesâil-i şer'iyyede târik-i itidalden inhiraf ile vâdi-i ifradda yanılmış zehaplarıdır ki; Şeyh-i Necid güya onların serine (başına) iktida ederek (uyarak) kendüye mahsus bir mezhep ihdas eylemiştir."*[450] demektedir.

450 **Cevdet** Tarihi, C.VII, sh. 183 vd.

Aynı müellif daha sonra:

"Şu hâle nazaran Şeyh-i Necid'in bir çıkmaz yola sapmış olduğu derkâr (âşikâr) idi. Vehhabîlerin etrafındaki halk onlara müslim-i müptedi nazarıyla bakıp ıslâh-ı hâllerine çalışmakta iken onlar cümlesine kâfir ve müşrik nazarıyla bakıp ve demlerini (kanlarını) heder ve mallarını kendilerine helâl bilip bu itikad urbanın (çöl araplarının) mizacına dahî muvâfık geldiğinden derhal bu mezheb-i bâtılaya meyl ile beyhude yere birçok yerde kan dökülmesine sebep olmuşlardır."[451] diyerek bu hareketin genişleme sebebine işâret etmektedir.

Bunların Mekke ve Medine'yi ele geçirerek burada birçok yağmagirlik ve kan döktüklerine dâir evvelce bir nebze mâlûmat verilmişti. Bertaraf edilmiş bu isyan ve istilâ hareketine rağmen Vehhâbîlerin tutuşturduğu bu fitne ateşi sönmemiş ve **II. Sultan Mahmud** zamanında bir kere daha alevlenmişti.

Osmanlı Devleti Sırp isyanı ve Rusya gâilesi ile uğraşırken Hicaz'da Vehhâbiler'in başlattığı bu yeni isyanla epey bir müddet meşgul olma imkânını bulamamıştı. Lâkin bu defa ele geçirdikleri Mekke ve Medine'de Padişah'ın adının hutbelerde okunmasını men etmeleri ve hac kafilelerinin emniyetlerini ortadan kaldırmış bulunmaları sebebiyle ciddi bir sûrette tedbir almak ihtiyacı hissedildi.

Bu sırada **Napolyon**'un Mısır'a tecâvüzü sırasında oraya koşan gönüllülerden biri olan Kavalalı **Mehmed Ağa** burada başarılar elde ederek 1805 Yılı'nda paşa yapılmış ve Mısır vâliliği ile taltif edilmiş bulunuyordu. Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** Mısır'da kölemenleri bertaraf ederek mükemmel bir otorite tesis ettiği ve muntazam bir ordu kurduğu cihetle bu iş kendine havale edildi. O da oğullarından **Tosun Paşa**'yı kâfi miktarda bir askerî kuvvetle buraya göndermiştir.

Tosun Paşa önce Medine'nin limanı olan Yenbu'ya gelerek buradaki nüfuzlu kabile reislerini de etrafına toplayıp vehhâbî hareketini tenkil etmek üzere Halife-i Müslimîn'in emri

451 **Cevdet** Tarihi, C.VII, sh. 191

ile geldiğini söyleyerek onlardan yardım talep etmiştir. Bu kabilelerin çoğu kendilerini müşrik sayarak kanları ve mallarının mubah bilip heder eden Vehhabîler'den bîzardılar. Bu sebeple Osmanlı halifesine bağlı bulunduklarını söyleyerek **Tosun Paşa**'ya Vehhâbîler'in güçleri ve icraatları hakkında bilgi verdiler. **Tosun Paşa** bu bilgileri aldıktan sonra karargâhını kurduğu Bedir mevkiinden Medine üzerine harekete geçerek 2 Aralık 1812 tarihinde Vehhâbî sergerdelerini oradan def etti. Bu sırada bizzat Cidde'ye gelmiş olan babası Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'ya Medine şehrinin anahtarlarını teslim etti. O da bu anahtarları bazı hediyelerle birlikte İstanbul'a gönderdi.

Tosun Paşa, Vehhabîler üzerine harekete devam ederek 23 Ocak 1813 tarihinde Mekke'yi ve buraya yakın olan Tâif'i de tamamen Vehhâbîlerden temizlemeyi başardı. Mekke'nin anahtarları da aynı şekilde İstanbul'a gönderildi. Bu anahtarlar Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif dairesine konuldu. Bunu tâkip eden ilk Cuma hutbesinde **II. Sultan Mahmud**'un nâmı "**gâzi**" olarak zikredilmiştir.

Mehmed Ali Paşa iki seneye yakın burada kalmış ve **Tosun Paşa**'yı Cidde vâlisi tâyin etmişti. O'nun az bir müddet sonra ölmesi üzerine diğer oğlu **İbrahim Paşa** vezâret rütbesiyle Cidde vâlisi olmuştur. **İbrahim Paşa** Vehhâbîler'in çekildikleri Der'iye üzerine yürüyerek beş aylık bir muhâsaradan sonra burayı da onlardan temizlemiştir. Burada esir aldığı **Abdullah ibni Suud** ile dört oğlunu bunların maiyetindeki ileri gelir Vehhâbî emirleriyle birlikte İstanbul'a gönderdi. (26 Eylül 1818)

Suudlar gibi Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın da müstakil bir hâle gelmeyi düşündüğü ve Mısır'daki hâkimiyetini Hicaz'a da teşmil etmek istediği anlaşılmaktadır ki; bu insanları kenidisi cezalandırmayıp bunları İstanbul'a göndermiştir. Bunlar Mekke ve Medine'yi talan etmiş ve pek çok müslümanı şirk iddiasıyla öldürmüş bulundukları cihetle İstanbul'da idam edecekleri muhakkaktı. Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** bu hareketiyle Suudlarla Osmanlı arasında dökülecek kanlar dolayısıyla telâfisi imkânsız

bir münâferet doğacını hesap etmiş olmalıdır. Bu insanlar İstanbul'da Sultan Ahmed Meydanı'nda salben idam edilmişlerdir.

Bununla beraber Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın pek çok kan dökülmesine sebep olan Vehhâbî hareketini bastırmış olması O'nun bütün müslümanlar nezdinde itibarını artırmıştır. İleride görüleceği üzere Vehhâbî hareketi bu tenkil ile nihâyet bulmayıp tekrar ortaya çıkacağı gibi **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** da Vehhabîler'den daha büyük bir belâ kesilerek oğlu **İbrahim Paşa** emrinde Anadolu'ya sevkettiği kuvvetler Kütahya'ya kadar gelerek Osmanlı Devleti'ni kadim düşmanı Rusya'dan yardım istemek mecburiyetinde bırakacaktır.

Vehhâbiler'in daha sonra İngiliz desteğine mazhar olacakları ileride anlatılacaktır. Lâkin 1800'lerin başındaki bu isyanda bile onların rolü olduğunu iddia eden yazarlar da vardır.[452] Tarihimizin dördüncü cildinde anlatılcağı üzere Hicaz **Şerif Hüseyin**'in liderliğinde onlar tarafından bir devlet hâline getirilmişken daha sonra Vehhâbiler İngiliz desteği ile O'nu bertaraf ederek burası Vehhâbîliği bidâyetten nihâyete kadar terviç, teşvik etmiş ve desteklemiş olan Suudlar'a intikal ederek bugünkü Suudî Arabistan Devleti ortaya çıkacaktır.

1.Tepedelenli Ali Paşa'nın İsyanı

Vehhâbî gâilesi bertaraf edildikten sonra Padişah, husûsî müşâviri **Hâlet Efendi** ile birlikte devlet otoritesini yeniden tesis etmek üzere mütegallibeleri tasfiye hareketine başladı. Lâkin bunların bir kısmı devlete sâdık oldukları gibi bazıları da çok nüfûzluydu. Böyle olanlardan **Sirozî İsmail Bey, Karaosmanzâdeler** ve **Cebbarzâdeler** tenkilden istisna tutuldukları gibi üstelik daha itibarlı bir duruma getirildiler. Faaliyetleri muzır görülenlerden **Tekelioğlu, Kalyoncu, Dağdevirenoğlu, Gâvur Hasan** ve **Kıllıoğlu** gibiler tâmamen tasfiye edildiler.

Bu faaliyette müessir bir rol oynayan **Hâlet Efendi** bu yüzden pek çok düşman kazandı. O da kabahati vezir-i azamla-

452 **Ziyâ Nur Aksun**-A.g.e. sh. 147

ra yükleyerek onların çeşitli ithamlarla sık sık değiştirilmelerini temin yoluna gitti. İlk olarak 1 Nisan 1815 tarihinde **Hurşid Ahmed Paşa**'nın azli ve yerine **Mehmed Emin Rauf Paşa**'nın tâyin edilmesini sağladı.

Bu sırada Yanya vâlisi olan **Tepedelenli Ali Paşa** da burada bir mütegellibe durumuna gelmiş bulunuyordu. **Hâlet Efendi** geçmişte devlete hizmetleri sebkat etmiş bulunan O'nun gibi adamları tasfiye ederken **Ali Paşa**'ya dokunmamıştı. O'nun yaşlılığını dikkate alarak ölümünü beklemeyi tercih etmişti. 1844 tarihinde Arnavut'un Tepedelen kasabasında doğduğu için Tepedelenli lâkabıyla anılan **Ali Paşa** aslen Kütahyalı olup Rumeli'ye göç etmiş bulunan **Nazif** isimli bir mevlevî dervişinin torunuydu. Babası burada mütesellim (vergi tahsildarı) olarak devlet hizmetine girmişti. **Ümmî** ve câhil bir adam olan Tepedelenli aynen Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** gibi gâyet zeki, cesur ve insanları idârede fitrî bir kabiliyet sâhibiydi.

O sıralarda Rumeli eşkıyâ kaynağı olduğundan **Ali Paşa** genç yaşta bunları çetecelik sûretiyle bertaraf hususundaki gayretleriyle temâyüz etmeye başlayınca derbentler başbuğu **Kurt Ahmed Paşa**'nın himâyesine girmişti. Daha sonra O'nunla arası açıldığından **Kaplan Paşa**'ya iltihak etmişti. **Kaplan Paşa** âsilerle giriştiği bir mücâdelede öldürülünce Tepedelenli O'nun yerine tâyin edildi. **Ali Paşa** 1784 tarihinde önce mütegallibe **Selim Paşa**'yı ortadan kaldırmayı başarmış bir yıl sonra da âsi Hormovaları mağlup ederek yurtlarından çıkarmış olmasından dolayı Yanya mutasarrıfı tâyin edilmiş fakat kısa bir müddet sonra Tırhala mutasarrıfı yapılmış bunun arkasından da ikinci defa olarak derbentler bağbuğluğuna tâyin edilmiştir. (1807)

Bu vazifedeyken devlete Rumeli eşkıyâlarını temizlemek vaadinde bulunduğu için Yanya vâlisi tâyin edilmiştir. 1787 Yılı'ndan beri devam etmekte olan Avusturya ile savaşlarda Osmanlı Ordusuna katılarak başarılar elde etmiş olduğu gibi bu başarılarına Sırp İsyanının bertaraf edilmesinde de devam etmişti.

Napolyon'un Mısır'ı istilası sırasında O da Adriyatik'te Preveze ve Venica'yı Fransızlar'ın elinden alarak Mısır'daki mağlubiyetimize bir misilleme yapmak sûretiyle daha fazla itibar kazanmıştı. Mâlûm olduğu üzere buraları **Campo Formio** Anlaşması'yla Fransızlar'a geçmiş bulunuyordu. **Ali Paşa** Fransılzar'a karşı bu hareketi gerçekleştirmiş olmasına rağmen kısa bir müddet sonra onlarla arayı düzelterek temin ettiği bazı Fransız subaylarıyla emrindeki askerlerin onlar tarafından tâlim ve terbiye edilmelerini sağladı. Ayrıca evvelce anlatılmış olduğu üzere Osmanlı-Rus muhârebesinde kazanılan Tatarice zaferinde O'nun oğlu **Muhtar Bey** büyük bir rol oynadığı için vezâretle taltif olunmuştu. Yanya vâlisi olan **Tepedelenli Ali Paşa**'nın oğlu **Veliyüddin Paşa** derbentler nâzırı ve Mora vâlisi küçük oğlu **Sâlih Paşa** ise İnebahtı mutasarrıfı tâyin edilmiş, torunlarından **Mehmed Paşa**'ya ise mîr-i mîranlık rütbesi tevcih edilmesiyle Mora Yarımadası'ndaki sancaklar tamamen Tepedelenli âilesinin nüfuzu altına girmiş bulunuyordu.

Tepedelenli Ali Paşa kendisine rakip olmasından korktuğu, mahallen nüfuzlu âileleri çeşitli sûretlerde bertaraf etmek sûretiyle burada âdeta yarı müstakil bir duruma gelmiş oluyordu. Bunu yaparken de halkın gönlünü kazanmak için yollar açıyor, ziraatı geliştiriyor ve emrindeki askerleri gitgide çoğaltarak nüfuzunu artırıyordu. Sekiz bin kişilik tâlimli bir ordu kurmuştu.

Bu ordu ile Arnavutluk'un Toskalık bölgesine hâkim olduktan sonra Kuzey'deki Kegalık kısmına da göz dikmişti. Buranın muhâfızı olan Avlonya mutasarrıfı **İbrahim Paşa** ile sıhriyet kurmuş, O'nun kızını oğlu **Veliyüddin Paşa**'ya nikâhlayarak kendisiyle dünür olmuştu. Buna rağmen Kegalık Bölgesi'ni ele geçirmeyi murad ettiğinden **İbrahim Paşa**'yı Yanya'ya dâvet ettikten sonra burada hapsetmiştir. **İbrahim Paşa** devlete hizmeti sebkat etmiş itibarlı bir kumandan olduğundan Padişah, **Tepedelenli**'yi muâheze ederek **İbrahim Paşa**'yı derhal serbest bırakmasını emretmişse de **Tepedelenli** bu emri savsaklamaya başlamıştır. Fakat İstanbul bu işte ısrar edince **İbrahim**

Paşa'nın hapiste vefât etmiş olduğu öğrenildi. Bu vefâtın zehirlenme sûretiyle olduğuna dâir rivâyetler vardır.

Bu itaatsizliği sebebiyle **Tepedelenli Ali Paşa**'nın tedip ve tenkili düşünülmüşse de bu sırada Mora'daki Rumlar'ın isyan hazırlığı içinde olduğu bilindiğinden böyle bir hareket bunların daha sebest hareket etmelerine sebep olacağı düşüncesiyle bundan sarf-ı nazar edilmiş, kâh tehdid kâh da nasihat yoluyla bu itaatsizlik hazmedilmeye çalışılmıştır. Lâkin **Tepelenli**'nin zulmüne uğrayan insanlardan pek çoğunun İstanbul'a gelerek O'ndan şikâyetçi olmaları İstanbul'un O'na karşı tavrını değiştirmesine sebep olmuştur. Bu sırada **Ali Paşa**'nın hışmına uğramış olan kethüda **İsmail Paşa** da O'ndan şikâyetçi olarak İstanbul'a gelmişti. **Tepedelenli**'nin Arnavutluk'tan gönderdiği iki fedâinin bu zata karşı bir sûikasd teşebbüsünde bulunması bardağı taşıran bir damla oldu. O, **İbrahim Paşa**'yı bertaraf ederek artık kendi başına buyruk bir hâle gelmiş ve Draç, Tiran, Ohri ve Elbasan şehirlerini de ele geçirerek hâkimiyetini bir hayli genişletmiş ve **Hâlet Efendi**'yle de arası bozulmuş bulunduğundan **II. Sultan Mahmud, Tepedelenli**'nin ortadan kaldırılmasına karar verdi. Arnavutluk çevresindeki bütün vâli ve sancak beylerine tebliğ edilen bu emri müteâkiben **Ali Paşa**'nın derbent başbuğluğundan oğlu **Veli Paşa**'nın ise Tırhala mutasarrıflığından azli gerçekleştirildi. Böylece **Ali Paşa**'nın emrinde sadece Yanya sancağı kalmış oluyordu. Mora vâlisi eski vezir-i azam **Hurşid Ahmed Paşa** buraya serasker tâyin edildi. Arnavutluk kıyılarını korumak için de **Nasuh Paşazâde Ali Paşa** kumandasında bir donanma bölgeye sevk edildi.

Tepedelenli Ali Paşa İngiliz ve Fransızlar'dan temin ettiği silâhlarla Yanya'yı tahkim etmiş bulunuyordu. Bir taraftan müdafaaya hazırlanırken diğer taraftan da devletten bağışlanmasını talep etti.

Bu sırada hazırlıkları yapılmakta olan Rum isyanı için "**Etniki Eterya**" adıyla bir tedhiş cemiyeti teşekkül etmişti. O'nun Osmanlı Devleti ile arasının açılmasını fırsat bilen bu ce-

miyet mensupları da kendisine yardım vaadinde bulundular. Tepedelenli **Ali Paşa** vaktiyle tenkil ettiği bu adamlarla 23 Mayıs 1820 günü Yanya'da bir işbirliği toplatısı yaptı. Burada başarılı olduğu takdirde kendi himâyesinde muhtar bir Rum eyaletinin kurulmasını vaad etmekle kalmamış Rumlar'a para ve askerî mühimmat vermeyi de kabul etmiştir.[453]

Padişah bu sırada **Ali Paşa**'nın vezirlik rütbesini kaldırdığı gibi O'nun âilesiyle birlikte Tepedelen'de oturmasına müsaade edeceğini bunu kabul etmediği takdirde ise kendisinin yakalanarak idam edileceğini bildirdi. Artık âsi duruma gelmiş olan **Tepedelenli** tabiatıyla bu emri de kabul etmedi. Bunun üzerine harekete geçen İşkodra mutasarrıfı **Mustafa Paşa**, **Ali Paşa**'nın taraftarlarını Kegalık'tan çıkardı. Diğer taraftan **Baba Paşa** da İnebahtı İyonya ve Narda'yı Alvonya ve Parga ile birlikte ele geçirdi. O'nun eski hasmı **Paşo İsmail** de Yanya mutasarrıflığına tâyin edildi. **Tepedelenli Ali Paşa** çekildiği Yanya Kalesi'nde kendisini müdafaaya başladığında **İsmail Paşo** da Yanya'da idâreyi eline almak için buraya gelmiş bulunuyordu. Bu durumda Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın torunu **Velizâde Mehmed**, Parga'da oğlu **Veli Paşa** ise Preveze'de **Muhtar** ve **Sâlih Paşa**lar da Ergiri'de Osmanlı kuvvetlerine katıldılar. Bu **sırada Yanya'**yı kuşatmış olan **Hurşid Ahmed Paşa, Tepedelenli Ali Paşa**'nın sık sık tekrarladığı huruç hareketleriyle ağır zâyiatlar vermekteydi.

Yanya'da bu mücâdele devam ederken Tepedelenli'nin tahrikiyle başlamış olan Sulyot ayaklanması Buğdan ve Mora'daki isyanlar devleti bir hayli zor duruma sokmuş bulunuyordu. İsyancı Rumlar da Mora'da birçok yerleşim yerini ele geçirdiler. Bu sûretle isyan edenler Yanya'yı kuşatmış olan **Hurşid Paşa** kuvvetlerine karşı da baskınlar tertip ediyorlardı. Karaman vâlisi **Reşid Paşa**'nın imdada yetişmesi üzerine bu Rum tecâvüzleri güçlükle önlenebildi.

453 **Ahmed Müfid, Tepedelenli Ali Paşa**, İstanbul 1324, sh. 156

Hurşid Paşa bir buçuk yıl süren bu kuşatma sonunda Netric Kalesi'ni havaya uçurunca **Tepedelenli**'nin elinde sâdece göl kıyısındaki üçük bir kale kalmıştı. Emrindeki askerler azalmış ve cephânesi tükenmişti. Bu sebeple hayatına dokunulmaması şartıyla **Hurşid Ahmed Paşa**'dan aman diledi. Bu aman kendisine verildiği takdirde İstanbul'a gideceğini bildirdi. **Hurşid Paşa** bu amanı kendisine vermişse de O'nun İstanbul'a gelmesini istemeyen **Hâlet Efendi** bu emanı tanımadı. Lâkin bu sırada **Hurşid Ahmed Paşa** sahte bir ferman düzenleyerek Yanya Kalesi'ne girmeyi başardı. Bu sırada kendisini müdafaaya çalışan **Tepedelenli Ali Paşa** yaralandı ve çok kısa bir zaman sonra aldığı bu yaradan kurtulamayarak vefâ etti. (24 Ocak 1822) Kesik başı İstanbul'a gönderildi ve Silivrikapı dışında defnedildi. Kendisinden önce ele geçirilmiş olan oğulları **Veli, Muhtar** ve **Sâlih Paşa**lar ile torunu **Mehmed Paşa** da idam edilerek aynı yere defnedildiler.

Devlete zaman zaman hizmetlerde de bulunmuş olan **Tepedelenli Ali Paşa** darda kalınca Mora Rumları'na destek vererek devleti müşkil bir duruma sokmuştu. O'nun isyanı daha sonra ortaya çıkacak olan Mora Ayaklanmasını kolaylaştırmış dolayısıyla Yunanlılar'ı istiklâle götüren yolda istemeyerek de olsa yardımcı olmuştur.

i. Mora İsyanı

Osmanlılar, idârelerinde esas aldıkları temel islâmî prensiplerin icabı olarak hükümleri altındaki gayr-i müslim teb'aya dâimâ adâletle muâmele etmiş, onlara karşı zulüm ve îtisaf (jenosid) istikametinde hiçbir menfî muâmelede bulunmamıştır. Bunun en bâriz örneğini ise, Ermeniler ve Rumlar teşkil ederler. Osmanlı idâresi altına girmekteki ilk hıristiyan topluluklar olan bu iki millet de sanat ve ticâretle zengin olmuş, tarihlerindeki en müreffeh devri Osmanlı idâresi altında geçirdikleri devirde idrak etmişlerdir. Zira Osmanlı Devleti emperyalist batılılar gibi

hiçbir zaman sömürgeci olmamıştır.[454]

Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'u fethedince ortodoks ve katolik kiliselerinin birleşmelerini önlemek maksadıyla Rumlar'a ve Rum Patrikhânesine birtakım imtiyazlar tanımıştı ki; bu keyfiyet de onların Osmanlı idâresindeki gayr-i müslimler arasında sonuna kadar imtiyazlı bir durumda olmalarını sağlamıştır. Ayrıca denizci olan bu kavim bilhassa Venedik'in sukutundan sonra deniz ticâreti yoluyla dâsitânî servetler elde ederek Osmanlı toplumu içindeki en müreffeh bir azınlık durumuna yükselmişlerdir. Böyle bir topluluğun metbuuna herhangi bir sebeple başkaldırması elbette beklenemezdi. Üstelik divan tercümanlığı gibi bir vazifeye ilâveten Eflâk ve Buğdan voyvodoları da bunlardan tâyin edilirdi.

Bu durum yüzyıllarca devam ettikten sonra 1789 Büyük Fransız İhtilâli'nden sonra kavmiyetçiliğin revaç bulmasının onları da tesir altına alması kaçınılmazdı. Ancak Rum şekâvet ve isyanlarını sâdece Fransız İhtilâliyle revaç bulan moda fikirlerle izah etmek kaabil değildir. Bunda asıl müessir kendileriyle aynı mezhebden olan Ruslar'ın tahrikidir.

Bu durum şu gerçekle de sâbittir ki; Yunan isyan ve istiklâl hareketi Fransız İhtilâli'nden evvel başlamıştır. Şöyle ki; evvelce anlatılmış olduğu üzere 1768-1774 yılları arasındaki Türk-Rus savaşları sırasında Rus donanması Baltık yoluyla Mora'ya gelerek orada tamamıyla Rus ajanlarının eseri olan bir isyan çıkmasına sebep olmuştu.

Daha sonra 1787-1792 Harbi'nden evvel de Ruslar Bi-

454 Bu gerçeği muâsır Yunan tarihçi **Dimitri Kitsikis** şöyle ifade ve itiraf etmektedir:

" *Osmanlılar'ın çok uluslu imparatorluğu çağımızın ikinci bin yılının en önemli uygarlıklarından ve* ***en büyük sömürgeci olmayan imparatorluklarından biri olmuştur.***" (Bkz. **Dimitri Kitsikis**-Türk-Yunan İmparatorluğu, İstanbul 1996 sh. 7)

Ermenilerin refah seviyesine ve devlet nezdindeki itibarlı durumlarına vâkıf olmak isteyenler de şu esere bakabilirler: **Y. Çark**-Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler, İstanbul 1953

zans'ı diriltmek maksadıyla Avusturya İmparatoru **II. Jozef**'le anlaşarak tarihte "**Grek Projesi**" adıyla bilinen Osmanlı Devleti'nin paylaşılması husûsunda bir proje üzerinde ittifak etmişlerdi. Bizansı ihyâ etmek ancak kendilerini yanlış bir sûrette Bizans vârisi sayan Yunanlılar'ın tahrikiyle olabilirdi.

Rumlar Osmanlı bünyesinde dağınık bir şekilde yaşıyorlardı. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde mevcud oldukları gibi Eflâk ve Buğdan da önceleri Rum kabul ediliyordu. Hâlbuki bütün buralarda azınlık olan Rumlar sâdece Mora Yarımadası'yla Ege Adaları'nda ekseriyettiler.

1804 Yılı'nda **Kara Yorgi**'nin Sırbistan'da başlattığı isyan sonunda imzalanan 1812 tarihli Bükreş Muâhedesi'yle Sırbistan'a bazı imtiyazlar verilmesi Yunanlılar'ın harekete geçmesinde ikinci bir sâik oldu.

Rumeli'deki bazı nüfûzlu insanlar "**âyân**" olarak adlandırılırken Rumlar'ın zengin ve nüfûzluları çorbacı, kocabaşı, knez veya voyvoda gibi adlarla anılmaktaydı. Rumeli'deki daha önce anlatılan âyânların tepelenmesi esnasında bunlara dokunulmamıştı. Fakat zikri geçen Rus tahrikiyle kendilerinde istiklâl hevesleri uyanmış olan Rumlar evvelâ bir kısım fikir adamları vasıtasıyla kadim Yunan medeniyetini kullanarak Avrupalılar'ı kendi dâvâlarına imâle etmeye çalışmaktaydılar. Batı Âlemi ekseriyetle Katolik olduğu ve Ortodoks mezhebini bir nevi Râfizîlik şekilinde gördüğünden o vakte kadar Yunan Milleti'ne bir alâka göstermemişlerdi. Fakat bugün de hâlâ hiçbir zaman medenî olamamış bulunan Batı Âlemi'nde vukuâ gelmekte olan terakkiyatı "**Batı Medeniyeti**" olarak yâd edenler bu medeniyet için üç temel esas kabul etmekteydiler. Bunlardan biri Roma nizamı, bir diğeri hıristiyanlık teessüriyeti veya mâneviyatı sonuncusu ise kadim Yunan Felsefesi olarak kabullenildiğinden onlar da Rumlar'da uyanan milliyet fikirlerini teşvikten geri kalmadılar. Asıl müşevvikin Ruslar olduğu ise şununla sâbittir ki; Yunanistan'ı istiklâle götürmek maksadıyla teşekkül eden cemiyetlerden en câlib-i dikkati olan "**Ethnike Hetaireia**"

(**Millî Arkadaş**)'nın kuruluşu Rus tahriklerinin eseri olarak ortaya çıkmıştır.

Bu cemiyet Bükreş Muhâdesi'nden iki yıl sonra 1814 Yılı'nda **Emanual Ksantos** ve bir kısım tüccar arkadaşları tarafından Odessa'da kurulmuş, az bir müddet sonra cemiyetin başına Rus çarının yâveri olan **Alexandre Ypsillanti** geçirilmiştir. Bu adam Buğdan voyvodası iken Rusya'ya kaçan **Konstantin Ypsillanti**'nin oğlu olup Rum asıllı bir kimse idi. Bu sırada Rusya hâriciye vekili de Rum asıllı bir kimse olduğundan Ethnike Hetaireia Cemiyeti tamemen Rus güdümünde Yunan istiklâli için çalışmak üzere kurulmuş demekti. Lâkin cemiyetin kurucuları bu niyeti setrederek tamamen kültürel gâyeler güttüklerini ileri sürüyorlardı. Bu cemiyet mensupları tamamen mason usûlleriyle çalışıyorlardı. Yeminleri, sembolleri ve gizlilik esasları hep masonikti. Mensupları için birer kod adı kullanıyor, düşmanları ve bazı mefhumları da farklı kelimelerle ifade ediyorlardı.[455] Birbirlerini tanımak için de hususi parololları vardı. Denizci bir topluluk oldukları için Dünyâ'nın belli başlı limanlarında adamları vardı. Buralarda Ethnike Hetaireia'nın birer şûbesini açarak bütün Batı Devletleri nezdinde dehşetli bir propaganda ağı teşkil etmişlerdi. [456]

Alexandre Ypsillanti isyan ve ihtilâl hareketini önce Eflâk ve Buğdan'da başlatmak düşüncesindeydi. Bu sebeple ilk önce Buğdan'ın başkenti Yaş Şehri'nde harekete geçtiler. Buradan Bükreş'e intikal ettiklerinde buranın voyvodası Osmanlı'ya sâdık olduğu için öldürüldü. İsyancılar "**Mukaddes Tabur**" adıyla bir askerî birlik teşkil etmişlerdi. Bu birlik Silistre vâlisinin kethüdası **Ahmed Paşa** tarafından mağlubiyete uğratılarak

455 Bu rumuzlu anlaşma dili için **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 32 ve devamında uzun bir liste mevcuddur.

456 Yunanlılar'ın aldatıcı propagandalarına inanarak Mora İsyanı'na katılan Batılılar'ın nasıl aldatılmış bulunduklarının itiraflarını ihtivâ eden şu eser Yunan karakterini anlamak için câlib-i dikkattir. **Jeon Leon**-Dâimâ Hilekâr, (terc. **Ali Reşad**) İstanbul 1923.

zans'ı diriltmek maksadıyla Avusturya İmparatoru **II. Jozef**'le anlaşarak tarihte "**Grek Projesi**" adıyla bilinen Osmanlı Devleti'nin paylaşılması husûsunda bir proje üzerinde ittifak etmişlerdi. Bizansı ihyâ etmek ancak kendilerini yanlış bir sûrette Bizans vârisi sayan Yunanlılar'ın tahrikiyle olabilirdi.

Rumlar Osmanlı bünyesinde dağınık bir şekilde yaşıyorlardı. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde mevcud oldukları gibi Eflâk ve Buğdan da önceleri Rum kabul ediliyordu. Hâlbuki bütün buralarda azınlık olan Rumlar sâdece Mora Yarımadası'yla Ege Adaları'nda ekseriyettiler.

1804 Yılı'nda **Kara Yorgi**'nin Sırbistan'da başlattığı isyan sonunda imzalanan 1812 tarihli Bükreş Muâhedesi'yle Sırbistan'a bazı imtiyazlar verilmesi Yunanlılar'ın harekete geçmesinde ikinci bir sâik oldu.

Rumeli'deki bazı nüfûzlu insanlar "**âyân**" olarak adlandırılırken Rumlar'ın zengin ve nüfûzluları çorbacı, kocabaşı, knez veya voyvoda gibi adlarla anılmaktaydı. Rumeli'deki daha önce anlatılan âyânların tepelenmesi esnasında bunlara dokunulmamıştı. Fakat zikri geçen Rus tahrikiyle kendilerinde istiklâl hevesleri uyanmış olan Rumlar evvelâ bir kısım fikir adamları vasıtasıyla kadim Yunan medeniyetini kullanarak Avrupalılar'ı kendi dâvâlarına imâle etmeye çalışmaktaydılar. Batı Âlemi ekseriyetle Katolik olduğu ve Ortodoks mezhebini bir nevi Râfizîlik şekilinde gördüğünden o vakte kadar Yunan Milleti'ne bir alâka göstermemişlerdi. Fakat bugün de hâlâ hiçbir zaman medenî olamamış bulunan Batı Âlemi'nde vukuâ gelmekte olan terakkiyatı "**Batı Medeniyeti**" olarak yâd edenler bu medeniyet için üç temel esas kabul etmekteydiler. Bunlardan biri Roma nizamı, bir diğeri hıristiyanlık teessüriyeti veya mâneviyatı sonuncusu ise kadim Yunan Felsefesi olarak kabullenildiğinden onlar da Rumlar'da uyanan milliyet fikirlerini teşvikten geri kalmadılar. Asıl müşevvikin Ruslar olduğu ise şununla sâbittir ki; Yunanistan'ı istiklâle götürmek maksadıyla teşekkül eden cemiyetlerden en câlib-i dikkati olan "**Ethnike Hetaireia**"

(**Millî Arkadaş**)'nın kuruluşu Rus tahriklerinin eseri olarak ortaya çıkmıştır.

Bu cemiyet Bükreş Muhâdesi'nden iki yıl sonra 1814 Yılı'nda **Emanual Ksantos** ve bir kısım tüccar arkadaşları tarafından Odessa'da kurulmuş, az bir müddet sonra cemiyetin başına Rus çarının yâveri olan **Alexandre Ypsillanti** geçirilmiştir. Bu adam Buğdan voyvodası iken Rusya'ya kaçan **Konstantin Ypsillanti**'nin oğlu olup Rum asıllı bir kimse idi. Bu sırada Rusya hâriciye vekili de Rum asıllı bir kimse olduğundan Ethnike Hetaireia Cemiyeti tamemen Rus güdümünde Yunan istiklâli için çalışmak üzere kurulmuş demekti. Lâkin cemiyetin kurucuları bu niyeti setrederek tamamen kültürel gâyeler güttüklerini ileri sürüyorlardı. Bu cemiyet mensupları tamamen mason usûlleriyle çalışıyorlardı. Yeminleri, sembolleri ve gizlilik esasları hep masonikti. Mensupları için birer kod adı kullanıyor, düşmanları ve bazı mefhumları da farklı kelimelerle ifade ediyorlardı.[455] Birbirlerini tanımak için de hususi parololoları vardı. Denizci bir topluluk oldukları için Dünyâ'nın belli başlı limanlarında adamları vardı. Buralarda Ethnike Hetaireia'nın birer şûbesini açarak bütün Batı Devletleri nezdinde dehşetli bir propaganda ağı teşkil etmişlerdi. [456]

Alexandre Ypsillanti isyan ve ihtilâl hareketini önce Eflâk ve Buğdan'da başlatmak düşüncesindeydi. Bu sebeple ilk önce Buğdan'ın başkenti Yaş Şehri'nde harekete geçtiler. Buradan Bükreş'e intikal ettiklerinde buranın voyvodası Osmanlı'ya sâdık olduğu için öldürüldü. İsyancılar "**Mukaddes Tabur**" adıyla bir askerî birlik teşkil etmişlerdi. Bu birlik Silistre vâlisinin kethüdası **Ahmed Paşa** tarafından mağlubiyete uğratılarak

455 Bu rumuzlu anlaşma dili için **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 32 ve devamında uzun bir liste mevcuddur.

456 Yunanlılar'ın aldatıcı propagandalarına inanarak Mora İsyanı'na katılan Batılılar'ın nasıl aldatılmış bulunduklarının itiraflarını ihtivâ eden şu eser Yunan karakterini anlamak için câlib-i dikkattir. **Jeon Leon**-Dâimâ Hilekâr, (terc. **Ali Reşad**) İstanbul 1923.

isyan bastırıldı. Osmanlı Devleti bu hâdiseden sonra Eflâk'a fenerli rum beyleri yerine romen asıllı voyvodalar tâyin etmeye başladı. **Alexandre Ypsillanti** ise burada mâruz kaldığı mağlûbiyet üzerine Avusturya'ya ilticâ etti. **Alexandre Ypsillanti** bu isyana Mora'dan başlamaya cesâret edememişti. Fakat orada da isyan ve ihtilâl fikirleri neşv ü nemâ hâlindeydi. Moralılar **Alexandre Ypsillanti**'nin Yaş Şehri'ni alıp Bükreş'e girmesi üzerine kendilerine O'ndan büyük bir askerî yardım geleceğini umuyorlardı. Fakat O'nun mâruz kaldığı hezimet üzerine Mora'daki Ethnike Hetaireia mensupları müdhiş bir sukut-i hayâle uğradılar. Lâkin bu sırada **Hurşid Paşa, Tepedelenli Ali Paşa**'ya karşı Yanya'da askerî harekâta devam etmekteydi ki; evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere Rumlar hazıladıkları çetelerle **Hurşid Ahmed Paşa**'ya arkadan taarruza geçerek O'nu iki ateş arasında bıraktılarsa da nihâyet mağluben çekilmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Bunlar daha sonra Türkler'in yaşadığı birçok şehre saldırmaya başladılar.

Bu dağınık çeteleri Patras psikoposu **Germanos** 4 Nisan 1821 tarihinde birleştirerek Mora İsyanı'nı ilân etti. Esasen o vakte kadar Rum papazlar ve Rus ajanlar köy köy dolaşarak Paskalya gecesi âniden Türkler'e hücum etmek kararı alarak çeteleri hazılamışlardı. Lâkin Paskalya gecesinden bir iki gün önce sarhoş iki müslüman arnavut tesâdüfen havaya ateş edince isyanın haber alındığını zanneden Rumlar vaktinden evvel isyana giriştiler.[457] Bu sûretle tarihte "**Patras Vak'ası**" denilen vaka başlamış oldu. Siyah bir haç ile temsil edilen kırmızı bayraklar altında harekete geçen Rumlar, Türkler'e karşı silâhsız halka karşı arka arkaya bazı başarılar kazandılar. Böylece başlayan isyanda Rusya'ya ilâveten Batılılar'ı da yanında görmek isteyen Rumlar çeşitli propaganda vasıtasıyla Batı Âlemi'nde Türkler'in kendilerini katliâm etmekte olduklarına dâir müdhiş bir propaganda başlattılar. Bu propagandalar neticesinde Avrupa-

457 **Yahya Okçu**-Türk-Rus Mücâdeleri Tarihi, Ankara 1953, sh.34 veya **Cevdet** Tarihi, C.IX sh. 147

lılar'ın sağladığı destek **Edvard Driault** tarafından şöyle ifade edilmektedir:

"*Yunanlılar beyninde (arasında) isyan vukuu ilk defa şüyu bulur bulmaz Avrupa hükümet-i garbiyesince heyecan-ı azîmi mûcib oldu. Bilhassa Fransa'da efkâr-ı ihtilâlcuyâneyi (ihtilâlci fikirleri) terviç için bunu tam fırsat addeden ahrar (hürler) fırkaları Yunan muhiplerinden mürekkep komiteler teşkil ettiler. Bâde (sonra) Katoliklerle fart-ı kıraliyet taraftarânı (aşırı kıraliyet taraftarları) işbu hareket-i isyâniyeye iştirak ederek ehl-i sâlib muharebeleri tertibi fikrini ortaya sürdüler. Bunlar Atinalılar, **Homer**, **Sofokles**, **Demosten**'in ahfâdı (torunları) olan Yunanlılar hakkında temâyülât-ı dostâne ile mütehassıs bulunuyorlardı.*

*Bir takım gönüllüler Yunanistan'ın müdafaası için Atina'ya gittiler. Bu gönüllüler meyânında nüzzâr-ı sâbıkadan (eski bakanlardan) ve Piyomon ahâlisinden **Santaruza** Fransız miralaylarından **Kaboyer** ve **Lord Bayron** bulunuyordu. Servetinin kısm-ı küllisini bu uğurda hasretmiş olan mümâileyh lord 1824 tarihinde Miselonski'de vefât etti.*

Fransızlar, piyangolar tertibi, iâneler cem'i (yardımlar toplanması) hedâyâ itâsı (hediyeler verilmesi) sûretiyle mebâliğ-i mühimme (mühim meblâğ) tedârik eyledi. Mâhir muâmeleci ve sarraflar Atina'da iyi işler buldular. Londra bankerlerinden olan bu muâmeleciler hâl-i isyanda bulunan Hükümet-i Yunaniye tarafından meydan-ı tedâvüle vaz' olunan yirmi yedi milyonluk istikrâz (borç) tahvilâtı mübâyâ ettiler ve bu mübâyâdan fâiz bedeli olarak beş milyon ve amortisman bedeli olmak üzere beş yüz bin frangı bittenzil mütebâkisini kâr, kadim eslihâ, top, eski sefâin (gemiler) vererek tediye eylediler. "[458]

Bu durumda görülmektedir ki; Mora isyanı sadece Ruslar'ın tahrikiyle ortaya çıkmış bir isyan olmayıp batılılarca bir

458 **E. Driault**-a.g.e. sh.167

"**Haçlı Seferi**" telâkki edilmiştir. Bundan dolayı Yunanlılar'ın şahsî gücüyle kabil-i kıyas olmayan bu isyan ve katliâmlarda kifâyetsiz görülen vezir-i azam **Seyyid Ali Paşa** azledilerek yerine Çirmen mutasarrıfı Benderli **Ali Paşa** tâyin edilmiştir. (26 Mart 1821) Lâkin O'nun da bu isyanı bastıramayacağı kolayca ortaya çıktığından bu mevkide fazla kalmayarak 30 Nisan 1821 tarihinde azledilip yerine saderet kaymakamı **Hacı Sâlih Paşa** getirilmiştir.

Yunan isyancılar mayıs başında dört yüz türk tarafından müdafaa edilmekte olan Atina'yı ele geçirdiler. Eğriboz Adası'nda başlayan gemicilerin isyanı ise kısa zamanda civardaki adalara da sirâyet etti. Zira sağdan soldan temin ettikleri yüz seksen gemilik bir donanma teşkilini başarmışlardı. Bu başarıları elde eden Rum âsiler Çanakkele'yi ablukaya almayı bile düşünmekteydiler ki; Yanya'da bulunan Serasker **Hurşid Ahmed Paşa, Kapıcıbaşı Mustafa Bey** kumandasında üç bin beş yüz kişilik bir kuvveti Mora'ya gönderdi. **Mustafa Bey** Argos'u Rumlar'dan geri aldıysa da Tripoliçe'ye kapanması yüzünden Rum şekaveti inkişaf kaydederek Patras, Navarin, Meslek ve Anabol âsilerin eline geçti. Tiripoliçe bir müddet dayandıysa da sonunda O da âsilere teslim oldu. Rumlar burada sekiz bin müslümanı katletmişlerdir. Üç gün devam eden bu katliâmı **Cevdet** şöyle anlatmaktadır:

"*Bâzı rüesâ-yı eşkıyanın (eşkıya resilerinin) taahhüdleriyle tâbya ve hânelerde bulunan kırk bu kadar bin zükûr (erkek) ve inâs (kadınlar) ehl-i İslâm bi'l-istimân (eman dileyerek) teslîm olduklarında eşkıyâ tarafından cümlesi Rumeli cânibine çıkarılacağı va'diyle sûret-i teslîyet gösterilmiş iken, içlerinde halâs bulan pek nâdir olup, ekseri birer sûret-i vahşiyânede itlâf (telef) olunmuşdur. Eşkıyâ-yı Yunâniye diriler hakkında icrâ etdikleri muâmele-i vahşiyâne ile tesfiye-i sadr edemeyip (tatmin olmayarak) ehl-i İslâm mezarlığını hafr ile (kazarak) ölüleri ih-*

râç ve ihrâk-i bin-nâr etmişlerdir(ateşte yakmışlardır)"[459]

Benzer vahşetler diğer kalelerde de vukuâ geldi.

"İşte o zaman Rusya, Rum İsyanı'na ilk defa olarak müdâhelede bulundu. (28 Temmuz 1821) Rus elçisi, Küçük Kaynarca Anlamasını ileri sürüp ortodoks teb'a hakkında Osmanlı Devleti'nden kat'î teminat istedi. Bu Mora İsyanı'nın askerî güçle bastırılmaması demekti. Bâb-ı Âli isteklerini reddedince Rus elçisi İstanbul'u terk etti. Çar, meseleyi büsbütün alevlendirmek için bu durum yüzünden Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında çıkacak bir ihtilâf karşısındaki tutumlarının ne olcağını Avrupa Devletlerine sordu. Avusturya ile İngiltere âsileri desteklemenin ihtilâl prensiplerini desteklemek olacağını ileri sürdüler. Rusya'nın istediği kendi himâyesinde bir Yunan muhatariyeti idi. Lâkin bu sırada Rumlar'ın kayıtsız şartsız istilâl istediklerini ve bir ikinci devlete tâbi olmayı kesin şekilde reddedeceklerini ilân etmeleri, Rusya'nın âsilerden yüz çevirip Bâb-Âli ile anlaşamsına yol açtı. Nitekim sonradan Avrupa Devletleri 1822 Yılı Ekim ayında Verona'da yaptıkları müzakereler sonunda Rumlar lehinde bir karar almadılar. Avrupa Devletleri'nin politikaları böyle olmakla beraber umûmî efkâr âsilerle birlikte bu aynı zamanda bir müslüman hıristiyan savaşı sayılmaktaydı."[460]

Bu durumu tamamen gerçek olduğuna dâir yukarıda **E. Driault**'tan naklettiklerimiz kâfi bir sûrette ortaya koymaktadır.

Rus desteğinin böylece zâil olmasına rağmen Mora'da yakılmış olan ihtilâl ateşi sönmedi. Rumlar birçok şehir ve kasabaları ele geçirerek buralarda silâhsız halka karşı akla durgunluk verecek zulümler icra ettiler.

Bu durum İstanbul'dan öğrenilince daha evvel Rum şekavetini haber vermiş olan **Tepedelenli Ali Paşa**'ya inanılmış olmamasından dolayı hareketin bu derecede inkişaf etmiş olması

459 **Cevdet** Tarihi, C.IX'dan naklen **Ziya Nur Aksun**- a.g.e. sh. 161

460 Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, sh. 2880

İstanbul'da heyecan yarattı. İlk olarak devlet hizmetinde bulunan Rumlar azledildi. Divan tercümanı olan bu insanların yerine Ermeniler tâyin edildi. Bu sûretle fenerli rum beyleri devlet nezdinde o zamana kadar devam edegelen itibarlı durumlarını kaybettiler. Ayrıca **Tepedelenli Ali Paşa**'nın vaktiyle yaptığı ihbarı kaale almayarak âtıl davranmış olan **Hâlet Efendi** de itibarını kaybetti. O, **Cevdet Paşa**'nın ifadesiyle "*vaktiyle fenerlilerin hizmet-i kitâbetinde buşunduğundan onlara aldanıyordu.*"[461] Bu sebeple önce Bursa'ya sürgün edildi sonra da Konya'da başı kesildi.[462]

Asırlardır devletin nimetleriyle perverde olarak gâyet müreffeh bir hayat sürmekte olan Rumlar'ın bu isyanına sinirlenen **II. Sultan Mahmud** öfkeye kapılarak ülkesinde bulunan bütün Rumlar'ın kılıçtan geçirilmesini emrettiyse de temel islâmî prensiplere aykırı olan bu karardan devlet ricalinin ikazı üzerine çabuk vazgeçti. Yapılan tahkikat sonunda bu isyan hareketinin baş mürevvici olarak İstanbul'daki **Patrik Gregoryus** olduğu sâbit olunca O'nun korkusundan âsiler hakkında bir aforoznâme neşretmiş olmasına rağmen 22 Nisan 1821 günü Patrikhâne'de **"Orta Kapı"** denilen kapı önünde idam edildi. Aynı şekilde bu isyanla alâkaları tesbit edilen taşra metropolitlerinden birçoğu da bulundukları şehirlerde idam edildiler. Bunlar arasında Kayseri, Tarabya, Edirne, Edremit başpsikoposları da mevcuddu. Câlib-i dikkattir ki; her buhran zamanında devletlerini **Osman Gâzi** Hazretleri'nin kurduğu bir devlet olarak görmek yerine O'nu Hz. Peygamber'in Medine'de tesis buyurdukları devletin bir devamı telakki etmek alışkanlığında olan Osmanlılar böyle bir beyanı **Gregoryus**'un idam fermanında da "... ***min indillâh müeyyed ilâ kıyâmus sâa (kıyamete kadar) bekaası âyât-ı semâviye ile sâbit ve müekked olan din ü Devlet-i Muhammediye***"[463] tarzında ifade edilmiş ve bu sebeple böyle bir devlete

461 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 94

462 **Şahabeddin Tekindağ-Hâlet Efendi,** C. 5, İ.A., sh. 124

463 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 266

ihânetin cezasının idam olmak lâzım geldiği hususu bir esbab-ı mucibe olarak zikredilmiştir.[464]

Ruslar Patrik'in ve O'nunla birlikte İstanbul ve Taşra'da Mora İsyanı ile alâkası görülen birçok piskoposun idamı üzerine tekrar harekete geçerek Osmanlı Devleti'ni bir ültimatomla protesto ettiler. Bununla da kalmayıp Osmanlı ordusunun Eflâk ve Buğdan'daki askerlerini çekmesini de talep ederek tehdidlerde bulundular. Rusya'nın bu derecede genişlemesini zaman zaman kendisi aleyhine görmekte olan Avusturya'nın Başbakanı **Meternich** bu tehdide karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyerek vâki isyan dolayısıyla Osmanlıların giriştikleri tenkil ve idam hareketlerinin bu devletin tabî bir hakkı oduğunu ileri sürdü.

Bununla tatmin olmayan Rusya, Avrupa devletleriyle Osmanlı ülkesini paylaşmak üzere yeniden bir anlaşma imkânını aradıysa da başarılı olamadı. Osmanlı Devleti ise **Meternich**'in de tavsiyesiyle Mısır vâlisi Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'dan bu isyan için yardım talebinde bulundu. **Mehmed Ali Paşa** Girit ve Mora vâliliklerinin kendisine verilmesi şartıyla bu yardımı yapabileceğini söylemesi üzerine denize düşen yılana sarılır kabilinden devlet bu teklifi kabul etmek mecburiyetinde kaldı.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında buraya gelen Mısır Ordusu, Osmanlı Ordusuyla birlikte Yunan İhtilâline tâlihsiz mevkii dolayısıyla yardımda bulunmuş olan **Tepedelenli Ali Paşa**'yı bertaraf ettikten sonra Mora'ya indi. Kısa zamanda altı yıldan beri devam etmekte olan Mora İsyanı Mısırlı askerlerin yardımıyla bastırıldı. (1827) Ancak Rumlar tamamen ortadan kaldırılacaklardı ki; Avrupa Devletleri araya

464 Rumlar, Partik **Gregoryus**'un önünde asıldığı bu kapıyı o günden beri kapalı tutmakta ve buna "**İntikam Kapısı**" adını vermektedirler. Güya patrik seviyesinde müslüman bir din adamını burada aynı şekilde idam etmedikçe bu kapıyı açmamak üzere yemin etmiş bulunmaktadırlar. Şimdi kapalı olan Heybeliada'daki Rum Papaz Mektebi'ni bitirenler diplomalarını bu kapı önünde alırlar ve bu yemini burada tekrarladıktan sonra papaz hüviyetini kazanırlardı.

girdi. Bilhassa İngiltere harekâtın durdurulmasını istediğinden zaten kısm-ı küllîsi bertaraf edilmiş olan Yunan âsilerine karşı harekât durduruldu. İngilizler, Yunanlılar'ın zikri geçen propagandaları dolayısıyla istiklâl elde etmeyi onlar için hak kabul etmekte bulunduklarından bu suretle tavassutta bulunmuşlardı. Lâkin bu hareketin Rus-İngiliz rekabetini tahrik etmiş olduğu ileride görülecektir.

1825 Yılı'nda ölen Çar **I. Alexander**'ın yerine **I. Nikola** geçmişti. Rus çarları arasında Osmanlı düşmanlığı itibarıyla en hırslı ve muhteris biri olan **I. Nikola** 1826 **Yılı'nda Osmanlı Devleti**'ne tehdidler savurarak Bükreş Anlaşması'nın tatbikatını görüşmek üzere müzâkare talep etti. Bu sırada ileride anlatılacağı üzere an'anevî Türk Ordusu olan Yeniçerilik inkılâpçı bir zihniyetle ilgâ edilmiş ve yerine ciddi bir askeri güç teşkil edilememiş bulunduğundan Osmanlı Devleti Rus tehdidleri karşısında direnme imkânı bulamadı ve 7 Ekim 1826'da Osmanlılar'la Ruslar arasında Akkerman Muâhedesi imzalandı. Buna göre:

1. Eflâk ve Buğdan beylerinin tâyin ve azilleri bundan böyle Ruslar'ın muvâfakatiyle gerçekleştirilecekti.
2. Sırbistan'a muhtariyet veriliyordu.
3. Rus ticaret gemilerine bütün Osmanlı limanlarında serbestçe hareket etmek hakkı tanınıyordu.

j. Son Osmanlı-İran Savaşı

İran'la IV. Sultan Murad (1623-1640) zamanında imzalanan 17 Mayıs 1639 tarihli "**Kasr-ı Şirin**" anlaşmasıyla aşağı yukarı bugünkü şekliyle Osmanlı-İran sınırı tesbit edilmişti. Daha sonra **I. Sultan Mahmud** (1730-1754) zamanında İran'la 4 Eylül 1746 Yılı'nda **Nâdir Şah** zamanında yeni bir anlaşma yapılarak aşağı yukarı yine aynı hududlar üzerinde ittifak sağlanmıştı. Fakat bu tarihten sonra İran'da arka arkaya sancılı hanedan değişiklikleri vuku bulmuş, Safeviler'in inkırazından sonra önce Afşarlılar sonra da Zendler ve arkasından Kaçarlar'ın idâreyi elde etmeleri sebebiyle İran'da uzun süren

bir dâhilî kargaşa yaşanmıştır. Bu sebeple idi ki; İranlılar aynı devirde Osmanlılar'ın mâruz kaldıkları dâhili kargaşadan istifade etme imkânını bulamamışlar ve bu iki devlet arasında uzun bir müddet sükûnet hâkim olmuştur. Hâlbuki İranlılar'ın Şia taassubunu kullanarak İslâm Dünyâ'sının liderliğine oynamaları Safevîler'den beri âdeta bir varlık sebepleriydi. Hiç şüphesiz Kaçar Hanedanı da İran'ın bu millî emelini tevârüs etmelerine rağmen yaşadıkları dâhilî kargaşa sebebiyle belli bir müddet Osmanlı topraklarına saldırma imkânı bulamamışlardı.

Bu sırada İran aynı zamanda Fransızlar'la İngilizler'in siyâsî mücadelesine sahne olmuştu. İngilizler, Fransızlar'ın Hindistan yolu üzerinde yerleşmelerine râzı olmayarak onları çetin bir mücâdeleden sonra İran'dan def etmeyi başardılar. Fakat İran'ın başındaki tek gâile bu değildi. Aynı zamanda Rus tehdidi altında bulunuyordu. Osmanlılar'ın Bükreş Muâhedesiyle neticelenen Ruslar'la vâki savaşlarında İran da **Napolyon**'un teşvikiyle Ruslar'la mücadeleye girişmiş fakat **Napolyon**'un Moskova önlerinde mâruz kaldığı hezimetten az sonra Ruslar'a mağlup olarak onlarla 1813 Yılı'nda **"Gülistan Muâhedesi"**ni imzalamak mecburiyetinde kalmıştı. (Ekim 1813) Bu muâhede ile İran, Karabağ, Şirvan, Derbent ve Bakü'yü Ruslar'a kaptırarak büyük ölçüde bir arâzi kaybına uğramıştı.

*"**Raymond Fron**'un tâbiriyle İran daha o zamanda Bakü petrollerini kaybetmiştir. Fakat o tarihte bunu kimse farkına varmamış, hatta Çar'ın emriyle Sen Petersburg'daki akademi azaları bu yağı tedkik ederek garip bir rapor vermişlerdir. Burada "petrolün her türlü faideden ârî madeni,, yapışkan fena kokulu bir maden olduğu, kullanmaya katiyyen elverişli olmadığı" zikredilmiştir."*[465]

Ruslar'la mücâdeleden böyle büyük kayıplarla çıkmış olan İran, Osmanlılar'ın imzaladığı 1812 tarihli Bükreş Anlaşması'nın kendilerine danışılmadan imzalanmış olmasını bir bahâne olarak kullanmak üzere ihtilâf çıkarmaya kalkıştı.

---

465 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. C.III, sh.162 vd.

Hâlbuki Osmanlılar İngilizler'le Kale-i Sultaniye Anlaşmasını imzaladıktan sonra onlar Osmanlılar'la İranlılar arasında da benzer bir anlaşma için tavassutta bulunmaktaydı. Bu sebepleydi ki; İran Ruslar'la birlikte çarpışmak hususunda Osmanlılar'a bir teklifte bulunmuştu. Ruslar'ın **Napolyon** tehlikesine karşı âcilen sulh yoluna gitmeleri iki tarafça da arzu edilen bu iş birliğinin gerçekleşmesine imkân vermemişti. Buna rağmen Osmanlılar, Bükreş Muâhedesi'nde Ruslar'ın İran'la yapacakları anlaşma için tavassutta bulunacaklarına dâir bir madde koydurmuşlardı. Bütün bu sebeplerle Osmanlılar'ın bu sırada Sırp İsyanı ile meşgul bulunmasından istefade etmek isteyen İranlılar'ın Bükreş Anlaşması'ndan münfail olarak harekete geçmesi hiç şüphesiz bir bahâneden ibâretti.

Osmanlı-İran hudud boyları muhtelif ve göçebe Türkmen ve Kürt aşiretlerinin meskûn olduğu bir saha idi. Bunlar yaylak ve kışlak için bazen Osmanlı topraklarında bazen de İran tarafında yaşarlardı. Lâkin bunlar arasında münazaa eksik olmazdı. İşte İran'ın Bükreş Anlaşması kendisine danışılmadan imzalanmış olmasına ilâveten diğer bir bahânesi de bu aşiretlerin hareketleri oldu. Osmanlılar Rumeli ve Anadolu'daki âyân denilen adamları tepelediği sırada bu hudud boylarındaki aşiretler de benzer bir muâmeleye mâruz kalmaktan endişe etmekteydiler. Bundan dolayı İran'a meyletmeye başladılar. Bir kısım Kürt aşiretlerinin İran'ın tahrikiyle Kağızman'a saldırmaları yeni bir Osmanlı-İran Savaşı'nın başlamasında bir ilk hareket oldu. Ruslar'a karşı mâruz kaldıkları kayıpları Osmanlı topraklarını gasbederek telâfi etmek isteyen İran şahı **Feth Ali Şah** 1817 Yılı'nda Bağdad vâlisi ile Baban Sancağı Beyi arasında zuhûr eden bir ihtilâfı bahâne ederek askeri harekâta girişti. Oğlu ve veliahdi olan **Abbas Mirza** emrindeki kalabalık bir İran ordusu Kars'ın Kağızman Sancağını yağmalayıp, Bâyezid ve Eşelkird'i (Toprakkale'yi) işgal etti. **Mehmed Ali Mirza** emrindeki diğer bir İran Ordusu da Irak taraflarına tecâvüze başladı. Zira Şiilik taassubuyla hareket eden İran için Irak'taki Necef ve Kerbelâ

gibi mukaddes addedilen yerleri ele geçirmek an'anevî ve siyâsî bir emeldi. **Mehmed Ali Mirza, Abbas Mirza** gibi başarılı olamayıp burada mağlup oldu. **Abbas Mirza** ise, ordusuyla Muş, Bitlis ve Erciş'i yağmaladıktan sonra kışlamak üzere Tebriz'e çekilmişti.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu gâileler dolayısıyla bu ihtilâf sulh yoluyla halletmek istediyse de İranlılar'ın muannid tavırları sebebiyle başarılı olamadı. Bunun üzerine Ekim 1820'de Erzurum vâlisi **Hüsrev Paşa** İran Cephesi'ne serdar tâyin edildi. Trabzon üzerinden seksen kadar top ve cephâne O'nun emrine gönderildi. Bu sıralarda Mora İsyanı başlamış bulunduğundan İranlılar bundan da cesâretle Van taraflarına kadar sarktılar. Ayrıca Kirmenşah vâlisi **Muhammed Ali Mirza** Bağdad'a saldırdı. Fakat buranın muhâfızı **Davud Paşa** tarafından mağlup edilerek geriye püskürtüldü. **Davud Paşa** elli bin kişik bir İran ordusuyla Bağdad yakınlarına gelmiş olan **Mehmed Ali Mirza**'yı da bozguna uğrattı. Ancak ne yazık ki; Toprakkale'yi geri almak için gönderilen Osmanlı kuvvetleri **Abbas Mirza**'ya mağlup olarak çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. İranlılar'ın Erzurum hâvâlisinde de belli başarılar elde etmelerine rağmen bu sırada İran Ordusu'nda çıkan bir kolera hastalığı durumun Osmanlılar lehine dönmesini sağladı.

Cevdet Paşa bunu şu sûretle ifade etmektedir:

"*Gariptir ki; **Abbas Mirza** berveçhi bâlâ (yukarıdaki şekilde) Toprakkale'den **Çırhacı Paşa** fırkasını bozmuş iken ferdâsı ordusunda bir şiddetli kolera illeti zuhûr ile İranlılar cenâzelerini defne vakit bulamamışlardır. Bu illet o havalice henüz mâlûm bir şey olmayıp bağteten (ansızın) böyle zuhur ile iras-ı dehşet edecek İran ordusu târ ü mâr ve **Abbas Mirza** ricate mecbur olmuştur.*"[466]

Bu sebeple **Feth Ali Şah**, Osmanlılar'la sulh yapmak mecburiyetinde kaldı. Osmanlılar bu sırada devam edip giden

466 **Cevdet** Tarihi, C.XII sh. 12

Mora İsyanı dolayısıyla bu teklifi kabul ile 28 Temmuz 1823'te İranlılar'la tarihe "**Erzurum Musalahası**" adıyla geçen bir anlaşma imzaladılar. Bununla 1746 Yılı'nda **Nâdir Şah**'la yapılmış olan dolayısıyla Kasr-ı Şirin Anlaşması'na da mutâbık bulunan hududların tesbitiyle imzalanan bu anlaşma Osmanlılar'ın **Tepedelenli Ali Paşa** ve Mora İsyanı karşısında elini biraz daha güçleştirmiş oldu.

k. Yeniçeri Ordusunun Lâğvı (Bir Vak'a-yı Hayriye Mi, Vak'a-yı Şerriyye Mi?!)

aa. Hazırlık Safhası

Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında daimî askerlik mevcud değildi. Harp zamanında çağrılan ve savaş bittikten sonra işiyle gücüyle meşgul olmak üzere serbest bırakılan askerler yaya ve müsellem[467] olarak istihdam edilirler ve sadece savaş esnasında ücret alırlardı. Fakat fetihler ilerledikçe bu tarz bir tatbikatın kifâyetsiz kaldığı görülmekle **Orhan Bey** zamanında bin kadar maaşlı ve daimî bir askerî teşkilât kurulmuş fakat kısa bir zaman sonra bunun da kifâyetsizliği görülerek **I. Murad** zamanında esirlerden istifade edilmek yoluna gidilmiştir. Kazasker **Çandarlı Kara Halil** ile **Molla Rüstem**'in öncülüğünde Gelibolu'da bir acemi ocağı kuruldu. Bununla beraber Yeniçeriliğin kat'î olarak ne zaman kurulduğu tesbit edilememiştir.[468] Bunun gibi bu ocağın kuruluşunda **Hacı Bektaş-ı Veli**'nin onlara "**yeniçeri**" adını verdiği, **sırtlarını sıvazlayarak dua**da bulunduğu gerçeği de bir efsâneden ibarettir. Böyle olmakla beraber bugüne kadar bu bilgi birçok tarihçi tarafından tarihî gerçekmiş gibi tekrarlanmışsa da bunun doğru olmadığı

467 Vergiden muafiyet şartıyla askerlik hizmetinde bulunanlara müsellem denilirdi.

468 **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**- Kapıkulu Ocakları, Ankara 1943, sh. 144

gerek **Uzunçarşılı**[469] ve gerekse de **Fuad Köprülü** tarafından kat'î bir surette isbat edilmiştir.

Cevdet Paşa da Yeniçeriliğin **Hacı Bektaş**'la bir alâkası olmadığını şu sûretle ifade etmektedir:

"*Elhâsıl yeniçeriler **Hacı Bektaş-ı Veli**'nin duasına mazhariyet iddiasında idiler. Hâlbuki Tarih-i Cihannüma'da beyan olunduğu üzere **Sultan Orhan** zamanında yaya namıyla ahalîden asker yazılmıştı. Bâdehu oğlu **Hüdavendigar** zamanında **Hayreddin Paşa**'nın ihtarı üzerine emval-ı ganâimden (ganimet mallarından) beyt-ül mal için humus (beşte bir) alındığı sırada tam beş esirden biri ve tamam olmaz ise her esirden yirmi beşer akçe alınırdı ve bu veçhile alınan esirler Türkler'in yanına verilip onlar dahî onları bir müddet istihdam ile terbiye ederler ve Türkçe öğretirlerdi. Bu sûretle ol esirler ehl-i islâm ile ülfet ederler hem lisan öğrenirler ve hem de bittabi müslüman olurlar ve bâdehû (sonra) Bab-ı Devlet'e getirilip yaya askeri gibi akbörk giydirilir ve yeniçeri denilirdi. Şu hâle nazaran yeniçeri tâbiri Hüdâvendigâr zamanında icad olunmuş demek olur.*"[470]

Esasen **Hacı Bektaş-ı Velî**'nin mâlûm olan vefât tarihi daha eski olduğu için O'nunla ilgili bu iddianın tarihî bir değeri yoktur. Bununla beraber yeniçerilerin "**zümre-i bektaşiyan**" adıyla anılmaları çok yaygındır. O zaman Bektaşiliğin Alevilikle bir alâkası olmadığından yeniçerilerin galat olarak Bektaşîliğe nisbet edilmeleri yadırganmamıştır. Üstelik bunun Rumeli'deki fütuhatta başta âhîler olmak üzere tarikat mensuplarının sebkat etmiş hizmetlerinden doğmuş olması da muhtemeldir. Bu gerçeği **Uzunçarşılı** şöyle izah etmektedir:

"***Orhan** teşkilâtını yaparken âhîlerden istifade eylemiş*

469 "*Son zamanlara kadar gerek Osmanlı ve gerek ecnebi tarihçilerinin ocağın bizzat **Hacı Bektaş-ı Veli**'den dua almış olduğu tarzındaki mütalaaları **Hacı Bektaş**'ın on üçüncü asrın son yarısında vefâtının tahakkuk etmesine mebni artık bir efsane hâlini almıştır.*" **(İ. Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh. 149)

470 **Cevdet** Tarihi, C. XII, sh. 208

daha doğrusu müzâheret görmüştü. Nitekim yaya askerini ihdas ettiği zaman askerine âhîlerin serpuşu olan beyaz börk giydirmişti. ***Murad Bey*** *yeniçeri ocağını kurduğu zaman askerine yine bu beyaz börkü serpuş olarak kabul etmişti. Demek oluyor ki; on dördüncü asrın son yarısında da Osmanlılar üzerinde âhî nüfûzu câri idi. Bu tarihlerden sonra umûmî ismi Babâîlik olan tarikat asıl ismini bırakarak Babâî şeyhlerinden olan* ***Hacı Bektaş****'ın ismini alıp Bektaşîliğin ismi altında dal budak salmaya başlarken âhîlik de artık eski nüfûz ve kudretini kaybetmiş bulunuyordu. İşte yeni teşekkül eden Yeniçeri Ocağı da bundan müteessir olarak evvelden beri mevcud an'aneye ve pîre istinad etmek akidesine binâen ocağın Bektaşîlikle alâkası meydana çıkmıştı."*[471]

Esasen Yeniçerilerin sünnîliği, sancaklarına "**İmam-ı Azam Sancağı**" adı verilmiş olmasıyla da sâbittir. Bu sancak beyaz ipekten yapılmış olup üzerine altın sırma ile Sûre-i Feth'in ilk iki âyet-i kerimesi işlenmişti.

Önceleri **"pençik kanunu"** yani esirlerin beşte birinin devlete âid olması sûretiyle yürütülen tatbikat son olarak "**devşirme**" usûlüyle geliştirilmiş ve bu sûretle fetihler için gerekli olan insan ihtiyacı karşılanmaya başlanmıştır. Teşkilât genişledikçe ortaya bir de "**devşirme kanunu**" adıyla bir kanun çıkarılarak bu hususdaki hukukî esaslar tesbit edilmiştir. Buna göre hıristiyan âilelerden belli şartlara hâiz olan gençler toplanarak bunlar "**orta**" adı verilen bölükler hâlinde teşkilâtlandırılmışlardır. Bu ordunun birinci ortasını birinci neferi daima tahtta bulunan padişahtı. Zira bunlar padişahın bir nevi muhâfızları durumundaydılar. Bu sebepledir ki; yaya ve muvazzaf olan yeniçerilere aynı zamanda "**kapıkulu askerleri**" de denilmekteydi.

Padişahların harp darp zamanları dâhil olmak üzere canını emniyet ettiği yeniçerilere güvenlerinin derecesini anlamak için tarihî bir gerçeği dikkatlerinize arz edelim:

Mâlûm olduğu üzere Padişahlar tahtta çıktıktan sonra **Ebâ**

471 **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**-A.g.e. sh. 148

Eyyub El Ensarî Hazretleri'nin türbe-i saadetleri önünde kılıç kuşanırlardı. Buna tarihte **"taklid-i seyf"** denilmiştir. Burada Padişah'ın beline takılan kılıç onların temel şiarı cihad olduğu için **Hz. Ömer**'in kılıcı idi. Bu işi yapmak bir şeref meselesi olduğundan bunu ya Nakib-ül eşraf veya devrin en muteber din âlimi eliyle gerçekleştirirlerdi.

Ortalara (bölüklere) ayrılan bu ordunun birinci ortasının birinci neferi dâima tahtta bulunan padişah olduğundan yeniçeriler Padişah'ın bir nevi muhâfızlarıydılar. Burada tebrikleri kabul eden padişah Edirnekapı surlarının iç tarafına kurulan otağ-ı hümâyûna gelerek burada ecnebî sefirlerin tebriklerini kabul ederdi. Zira surların dışında kabirleri belli olmayan pek çok sahabe medfun bulunduğundan buraya gayr-i müslimlerin ayak basmasına müsaade edilmezdi. Çok sonraları büyük Türk dostu **Pierre Loti** bile Eyüp sırtlarında ikamet etmişse de buraya gelmeden önce Galata'da kıyâfet değiştirerek müslüman hüviyetiyle Eyüb'e ayak basabilmekteydi.

Edirnekapı'da süfera tebrikâtını kabul ettikten sonra Padişah Yeniçeriler'in merkez karargâhına gelir ve burada askerin tebriklerini kabul ederdi. Lâkin padişahlar hiç kimsenin elinden bir şey yiyip içmezler, sarayda bile önlerine gelen yemeklerin bulunduğu kapalı sahanlar aşçıbaşı tarafından balmumuyla mühürlenirdi. Zehirlenme korkusuyla bu kadar ihtiyatkâr davranan padişahlara yeniçeri Ağa sı bir kupa şerbet sunar ve O da bunu tereddütsüzce içtikten sonra kesedara emrederek o kupayı altın ile doldururdu. Yeniçeri Ağası altın dolu kupayı alıp geri geri çekilirken:

"- *Padişah-ı nevcah hazretelirinden asker kullarının niyazı odur ki ilk seferimiz Batı Roma üzerine ola!*" derdi. Padişah'ın bu talebe:

"-*İnşaallah!*" tarzındaki mukabelesine asker hep birlikte:

"-*İnşaallah!*" demesiyle biat merâsimi sona ererdi.

Devşirme usûlü on sekizinci asrın ortalarında ortadan kalkmıştır. Bunun tarihi kat'î olarak bilinmemekle beraber bu

tarihlerden itibaren devşirme yapılmayıp yeniçeriliğe "**kuloğlu**" denilen zümre ile halktan insanlar kaydolunmaya başlanmıştır. Bu sebepledir ki; ırkçı bir mülâhazayla gayr-i türk kabul edilen yeniçerilerin ortadan kaldırılmasını alkışlayanlar haksızdırlar. Zira milliyet cevheri kandan ziyâde kültür ve zihniyetle alâkalıdır. Devşirilen hıristiyan çocukları kanunnâmeleri gereği önce Türk âileler yanına verilerek lisan, örf-âdet ve inanç itibariyle tamamen türkleştirilirlerdi. Kaldı ki, son devirleri itibariyle aslen Türk olan kimselerden müteşekkildiler. Evlenerek âile bağı kurmamaları düşmana dalkılıç saldırmalarının psikolojik sâiki idi. Yeniçeri gülbangında "*kulluğumuz Padişah'a âyân*" ibâresi onların Padişah etrafında bir hassa ordusu durumunda olduklarını göstermekteydi. İçlerinden zamanla **Mimar Sinan**'lar ve nice vezir-i azamlar çıkmıştır. Zira bunların bir kısmı asker yapılırken diğer bir kısmıysa sâir devlert hizmetlerinde kullanılmak üzere Enderun'a alınırlardı.

Genişleyen fütûhat hareketlerinde hıristiyan çocuklarından istifade etmek için ortaya çıkan devşirme usûlü Osmanlılar'a takriben dört yüz elli sene sürecek bir vurucu güç kazandırmıştır. Fâtih zamanında Bosnalılar'ın Osmanlı'da asker olmak imtiyazından istifade etmek üzere sadece onlara müslüman olduklarai hâlde yeniçeri olmak bir imtiyaz olarak bahşedilmişti. **Çandarlı Kara Halil**'in ihdasına âmil olduğu devşirme usullünün ortaya çıkışını O'nun bir "*siyâset-i müdhişesi*" olarak ifâde eden **Hammer** şöyle demektedir:

"***Kara Halil**'in bu icadı, vücuda getirdiği semereler itibariyle Avupa'nın huzur ve âsâyişi için **Şuarc**'in top barutunu ihtiraından (icadından) bin kat dehşetli bir darbe teşkil eyledi. Bu ordu teşekkülü sırasında yeniçeri tesmiye olundu. Bu isim sonradan Avrupa müverrihleri tarafından "**janiser**"e tahvil edilmiştir. Genç yeniçeriler şiddetli reislerin idâresi altında bulunarak her şeyden evvel itaate, yorgunluğa, açlığa tahammül etmeyi öğrenirlerdi. İtaat ve şecaatlerinin mükâfatı terakki (maaş artışı) idi. Bundan dolayı yeniçeri ordusunun Avrupa ve*

Asya'da ihraz eylediği parlak muvaffakiyetler az zaman içinde müessinin (kurucusunun) tahmininde isâbetini isbat eyledi."[472]

Devletimizin yükseliş devirlerinde zaferlerden zaferlere koşan yeniçeri ordusunun zamanla bozulduğu, disiplinsiz bir güruh hâline gelmiş bulunduğu iddiası doğrudur. Fakat acaba bunun sebebi sâdece yeniçeriler miydi?! Bunu anlamak için bir tek tarihî vak'aya parmak basalım:

1582 Yılı'nda gerçekleşen **III. Sultan Murad** (1574-1595)'ın oğlu ve veliahdi olan **Şehzâde Mehmed**'in sünnet düğününde ocağın disiplinini bozacak bir cinâyet işlenmiştir:

*"**Sultan Murad** düğünde kendisi ve dâvetliler ile halkı aşırı derecede eğlendirmiş cambaz, hokkabaz, perendebaz ve pehlivan mâkûlesi türlü hüner ve mârifet sahiplerine masallarda olduğu gibi:*

"- Dileyin benden ne dilersiniz!" diye sordurmuş. Onlar da:

"- Bizler yeniçeri yazılmak isteriz!" demişler. Padişah da asılları ve geçmişleri meçhul, fakat cümlesi o ana kadar başıboş yaşamış olduğu cümlenin mâlûmu adamların yeniçeri yazılmasını emretmiş.

"-Padişahım!"demişler, "Fermanınız ocak nizamına ve an'anesine uymaz ve bu adamlar yeniçeri olmaz!"

***Sultan Murad**:*

"- Padişahlar vaadinden ve ihsanından, sözünden dönmez!" demiş.

*Padişah ısrar edince yeniçeri ağası **Ferhat Ağa** vazifesinden azlini istemiş, O'nun yerine tâyin edilen **Yusuf Ağa** bu vebali üstüne almış ve o derbederleri Ağa çırağı diye bir kulp takarak yeniçeri ocağına nefer kaydetmiş."*[473] İşte yeniçeri ocağının bozulması böylece ve bu kadar eski bir tarihte başlamıştır.

Bu sûretle başlayan bozulma esnasında zaman zaman

472 **Hammer**, C. 1 sh. 139

473 **Reşad Ekrem Koçu**-Yeniçeriler, İstanbul 1964, sh. 155

dirâyetli hükümdarlar onları hizaya getirerek yeniden eski düzenlerine kavuşturulabildiği hâlde **II. Sultan Mahmud** devrinde aynı yola gidilmemiştir. Bunun en tipik misali **IV. Sultan Murad** (1623-1640) devridir. O'nun saltanatının ilk yıllarında tahtının önünde vezir-i azam **Hâfız Ahmed Paşa**'nın tahtının önünde katledilmesine varan küstahlıklara rağmen o celâdetli Padişah belli bir zaman sonra onları tekrar itaat altına alarak Bağdat ve Revan seferlerini yapabilmiştir. Zira meşhur bir atasözüne göre "***Her at binicisine göre kişner!***" On sekizinci asrın nihâyetlerinden itibarense **IV. Sultan Murad**'ın yaptığını tekrarlayabilecek dirâyetli bir hükümdar veya serdar-ı ekrem çıkmaması bu bozulmanın nihâyet kanlı bir inkılâb hamlesiyle neticelenmesini intaç etmiştir. Meselâ **III. Sultan Selim** devrinde cephelerden mağlubiyet haberleri gelirken o hassas padişah çok muhtemeldir ki; ya beste yapmakla veyâhud da ney üflemekle meşguldü. Bu sebepledir ki; Fransız İhtilâli'nin tesirinde kalarak yüzünü batıya çeviren **III. Selim**'in ve hatta **IV. Sultan Mustafa**'nın ölümüne sebep olan **Kabakçı Mustafa** İsyanı (1807) **Alemdar Mustafa Paşa**'nın karşı darbesiyle sona ermekle beraber siyâsî istikrarsızlık **II. Sultan Mahmud**'un saltanatında da devam etmekteydi.

II. Sultan Mahmud da amcası **III. Selim** gibi yüzünü Batı'ya çevirmiş ve ıslâh hareketlerini yıkıp yapma mantığını ifâde eden inkılâpçılık sûretinde devam ettirmek meylindeydi. Lâkin bu niyetini belli bir müddet gizli tutmayı başardı.

"*Dönemin Avusturya elçisi **Bafon Ottenfels**'in **Ağa Hüseyin Paşa**'nın beyanına dayanarak **II. Sultan Mahmud**'un ölümden dönüp tahta çıktığı andan itibaren tuttuğu deftere ileride ortadan kaldırılması gerekenleri kaydettiğine dâir verdiği bilginin 1826 Yılı'na gelinceye kadarki ve ocağın ilgâsında sonraki idamların eski hesapları görmek üzere en ücra köşelerde kendilerini unutturduklarına sananlara kadar uzanmasından*

ötürü mesnedsiz olduğunu söylemek mümkün değildir."[474]

II. Sultan Mahmud'un daha saltanatının başlangıcında zihninde yeniçerileri kaldırmak fikri mevcud olduğuna diğer bir delil de evvelce tafsilâtıyla anlatmış olduğumuz "**Sened-i İttifak**"ın altıncı maddesindeki şu açık ifâdedir:

"Âsitâne'de (İstanbul'da) ocaklardan vesâireden bir gûna (herhangi bir) fitne ve fesad hâdis olur ise bilistizan (sorgusuz sualsiz) cümle hanedanlar Âsitâne'ye vüruda şitab ederek (gelmeye başlayarak) mütecâsir olanların ve ol ocağın kaldırılmasına eğer sınıf ise bu defa bâis-i fitne olan Boğaz Kalesi nefaratının kaldırılması misillü kendileri kahr u tenkil ve dirlik ve esâmileri ref' olunmak (kaldırılmak) ve eşhastan ise her ne tabaktan olursa olsun bittahkik idam kılınmak hususunu..."[475]

Bu demektir ki; tâ baştan beri yeniçeriliği ilgâ etmek zâmirinde olan **II. Sultan Mahmud** Mora İsyanı dolayısıyla aradığı fırsatı ele geçirmiş olduğu kanaatiyle bazı hazırlıklara girişti. Kendisini tesir altına almış olan **Hâlet Efendi**'nin 1822'de idam olunmasından sonra etrafına güvenebileceği adamları toplamaya başladı. Yeniçeri Ağalığına getirdiği **Hüseyin Ağa** 'ya vezâret rütbesi verdi. 15 Eylül 1824'te itimadını kazanmış bulunan **Mehmed Selim Sırrı Paşa**'yı vezir-i azam tâyin etti. Bundan sonra yeniçerilerin her isyanda yanlarına almaya başardıkları ulemâ sınıfını çeşitli itifatkâr tavırlarıyla kazanarak etrafında bir destek gurubu teşekkül etmesini sağladı.

Diğer taraftan orduyu yenileştirme hareketi başladığı günden beri bunlara uyum sağlamış olan topçu, cebeci, humbaracı ve lâğımcı gibi sınıflara mensup olanlara değer vererek yeniçerileri ikinci plâna itmiş bulunuyordu. Yeniçeri Ağası **Hüseyin Ağa**'nın işbaşına getirilmesiyle isyancılardan bazıları çeşitli memuriyetlerle merkezden uzaklaştırılmış bazıları da idam olunarak güçleri bir hayli kırılmış bulunuyordu.

474 DİA, **Kemal Beydilli**, Vak'a-i Hayriye makalesi, C.IX, sh. 454 vd.

475 **Cevdet** Tarihi, C.IX, sh. 281

Bu hazırlıklardan sonra ulemâyı celbederek onları düşmanla baş edebilecek yeni ve tâlimli bir askerî sınıf vücuda getirmek hususunda ikna edip onlardan bu yolda bir fetva istihsal eyledi.

Bunun için bu Mora İsyanı'nın bastırılmasında Fransız subayların eğitimiyle geliştirilmiş olan Mısır ordusunun elde ettiği başarı kendisi için bir ilham kaynağı oldu. Vezir-i azam **Selim Sırrı Paşa** "*Rum eşkıyasının devlet kuvvetlerine nazaran hes-i hâşak (çerçöp) mâkûlesinden iken bertaraf edilemediği ve bu sûretle isyanın yıllarca sürmüş olduğu*" yolunda izhar eylediği kanaat Padişah'ın da hissiyatına bir nevi tercüman olmaktaydı.

Mora İsyanı'nın bu kadar uzayarak pek çok can ve mal kaybına sebep olmasının vebalinin yeniçerilere yüklenmesi pek de doğru bir görüş değildi. Zira muntazam bir ordunun bir çete güruhuna karşı başarılı olabilmesi hiçbir zaman kolay olmamıştır. Nitekim **II. Murad** ve **Fâtih** devirlerindeki Arnavut sergerdesi **İskender Bey**'e karşı girişilen tenkil harekâtı da benzer bir şekilde uzun müddet cereyan etmişti. Zira düzenli bir ordunun düzenli bir ordu şeklinde gelen düşmana karşı başarı elde etmesi çete muharebelerinde galebe sağlamasından çok daha kolaydır.

Bugün PKK terörüne karşı mücâdelenin uzun yıllardan beri devam etmesi de aynı sebepledir. Otuz senedir devam eden bu mücadelenin böyle sürüp gitmesi karşsında "*Türk ordusunu lâğvedelim!*" dense bunu mâkul görebilecek bir kimse tasavvur olunur mu?! Halk içinde dolaşan isyancılarla mücâdele etmenin güçlüğüne rağmen Rum isyancılar kale kuşatmaları ve ova harplerinde umumiyetle hep yenilmiş oldukları hâlde bu isyanı bastırmak uzun zaman almıştır. Kaldı ki; Avrupalılar'ın insan ve silâh yardımıyla onları baştan beri desteklemiş olduklarına dâir evvelce anlattıklarımız dikkate alınır ve bunun yanına bir de **Tepedelenli Ali Paşa**'nın tâlihsiz faaliyetleri hesaba katılırsa yeniçeriler hakkındaki ithamın yersizliği anlaşılır. Bu sebepledir ki; Yeniçeriler'in ıslâhı lâzım gelirken yâni **III. Selim**'den

itibaren ocağın kuvvetlendirilmesi ve zapturapt altına alınması gerekirken aksine nüfuz ve itibarlarının azaltılmasına çalışılmış ve bu durum da yeniçerilerde bir kırgınlığa sebep olmuştur.

II. Sultan Mahmud halk içinde dal budak salmış yeniçeriliğin ilgâsına teşebbüs ederken ciddi bir tereddüt içindeydi. Zira Yeniçeriler sâdece kışlalardaki insanlardan ibâret değildi. Pek çok esnaf yeniçeri kütüğünde yazılı olmadığı hâlde yeniçerilik davası gütmekteydiler. Bunlar yeniçeriler tarafından yoldaş kabul edilirlerdi. Bunlara "**taslakçı**" adı verilirdi. Bu sebeple sayıları fiilen ocakta olanlara ilâveten, ocak emeklisi, namzedi, civeleği ve taslakçısıyla yaklaşık olarak üç yüz bin kişi civarındaydı.

Bunların hepsi yeniçeri geçinmeyi bir şeref pâyesi bilmekteydiler. İçlerinde esnaf olanlardan başka serseri ve erâzil takımından takriben on bin kişi civarında insan vardı. Bunların pek çoğu "**esâme**" adı altında ocaktan maaş almaktaydı. Esâme Arapça esamiden bozma bir kelime olup yeniçerilerin maaş kâğıtlarına verilen isimdi. Bunların alınıp satılmalarına müsaade edildiği için pek çoğu fiilen askerlik yapmayan insanların eline geçmiş bulunuyordu. Bu durum **I. Sultan Mahmud** zamanında başlamıştı. Esâmeler bugünkü bir nevi esham ve tahvilât gibi elden ele dolaşırdı. Hatta bir elde birden fazla toplanması bile mümkündü. Birkaç defa bu durum düzeltilmek istenmişse de tam bir başarı elde edilememişti. Bu sebepledir ki; yeniçeri ocağı lâğvedildiği takdirde bundan geniş bir kitlenin zarar görmesi sonucunda umûmî bir isyanla karşılaşılabilirdi.

Bunu düşünen **II. Sultan Mahmud** bu işi tedricen gerçekleştirmek üzere önce aldatıcı bir yola başvurdu. Dana önce başarısız olan Nizam-ı Cedid ve Sekban-ı Cedid tarzında bir deneme ile "**Eşkinci**" nâmı altında yeniçerilerden müteşekkil yeni bir ordu vücuda getirmeye teşebbüs etti. Bu tavır güya yeniçerileri tekrar bir nizama sokmak içindi. Bu görünüşü sebebiyle ulemâ ve devlet ricaliyle yapılan müzâkereler sonunda oldukça kabul görmüştür. Bu maksadla Şeyhülislâm **Kadızâde**

Tâhir Efendi'nin konağında bir toplantı yapılmış, burada tâlimli bir askerî sınıf ortaya çıkarılması karar altına alınmıştır. Bu toplantıya katılan Yeniçeri Ağası **Celâleddin Ağa** da alınan kararı tasvib ederek icabına göre hareket edeceklerini beyan etmesi üzerine bir kanunnâme lâyihası kaleme alınmıştır. Üç gün sonra yine aynı yerde toplanılmış vezir-i azam **Selim Sırrı Paşa** eşkinci teşkilinin sebeplerini anlatmış ve burada ocağın elli bir ortasından yüz ellişer kişi toplanarak yedi bin altı yüz neferden mürekkep "**eşkinci**" nâmıyla yeni ve tâlimli bir ordunun kurulmasına karar verilerek bu hususta bir "hüccet-i şer'iyye" tanzim edilmiştir. İstanbul kadısı, müderrisler ve meşâyihten ibâret bir topluluk hep birlikte Ağa Kapısı'na giderek durumu ocak mensuplarına tebliğ etmişlerdir. Ocaklılar hüccet-i şer'iyyeyi dinledikten sonra "**İşittik ve itaat ettik**!" demişlerdir. Bu tasdik üzerine hüccet-i şer'iyyenin ocak zabitanı tarafından mühürlenmesi istenmiş onlar da:

"*-Kanımızla mühürleriz!*" diyerek dinledikleri hüccet-i şer'iyyeye itaat edeceklerini beyan ve imza etmişlerdir. (25 Mayıs 1826) Yeniçerilerden bu tasdik alındıktan sonra hüccet-i şer'iyyenin bâlâsına bir hatt-ı hümâyûn eklenmiş ve böylece yeniçerilerin de kabülüyle ciddi bir ıslâhat gibi görünen bu teşebbüs kuvveden fiile çıkar hâle gelmiştir.

Lâkin eşkinci teşkilâtı kurulurken **II. Sultan Mahmud** zamirindeki ilgâ keyfiyeti için hazırlıklara başlamış olmasıyla bu işin samimiyetten uzak olduğu sâbit olmuştur. Şöyle ki; Rumeli sâhil muhâfızlığına tâyin edilmiş bulunan **Ağa Hüseyin Paşa** ile Anadolu Yakası kumandanı Dârendeli **İzzet Paşa** mâiyetlerindeki üçer bin kişilik sekban askeriyle her an İstanbul'a gelecek şekilde istim üzerinde bekletilmiş ayrıca topçu, humbaracı, lâğımcı ve tersane ocaklarının mensupları da harekete geçmek üzere hazır bir vaziyete getirilmiştir. Bundan sonra beklenen yeniçerilere atfedilebilecek bir kusurdu ki; o da çok geçmeden ortaya çıkmıştır.

Sahaflar **Şeyhizâde Esad Efendi**'nin yeniçeriliğin ilgâ-

sı hareketini gâyet dalkavukça bir uslub ile meth ü sena etmek üzere yazdığı "**Üss-i Zafer**" isimli eser ocaklıları tezyif eden sayısız yalan ve iftira ile lebâlebdir.[476] Bütün batıcı ve inkılâpçı kalemşörlerin tekrarladıkları yalanlardan biri olarak bu isyanın sebebi yeniçerilerin büyük bir şevkle tâlime başlamışken dört gün sonra:

"- *Bu gâvur tâlimini kabul etmeyiz. Keçeye pala, testiye kurşun atarız.*" diyerek usûl-i kadim üzere kazan devirerek isyana başlamış olmalarıdır. (14 Haziran 1826) Hâlbuki bu isyanın asıl sebebi şuydu:

***"Theophile Gautier**'nin anlattığına göre (Constantinople nam esrinde) bu ayaklanmaya sebep olarak Mısırlı muallim zâbitlerden birinin bir inatçı neferin belki de kasten yaptığı yanlış bir hareket üzerine bir tokat yemesi gösterilmiştir. Bunun üzerine kendilerini tahkire uğramış sayan yeniçeriler arkadaşlarını müdafaa için âdet veçhile kazanlarını devirmişler ve şehrin dört tarafına ateş verecekleri tehdidini savurmaya*

476 **Es'ad Efendi**'nin Yeniçeriler hakkındaki bühtanlarının çirkinliğini anlamak için sanırız şu iki misal kâfidir:

"*Neticetün netice ol kavmi azlem ü edall (en zalim ve en dalâlette olan kavim) yüz doksan altı orta olup aded-i mezkûrun hâtır-ı âcizânemle bazı zevatın zamirine bittevârüd lâyıh olduğu (bazı kimselerin içine doğduğu) üzere "**mel'un**" adedine müsâvâtı toptan mel'un olduklarına bürhan (delil) ve bu hengâmda Bâb-ı Âli'ye hücumlarına Mushaf-ı Şerifi bıçağla yaraladıkları ve yeni odalarda mecid-i dırar şekline koydukları Orta Câmi'ye ahd-i kadimde mevkufen vaz' olunan (konulan) masâhifin (mushafların) birinde sure-i şerife-i Buruç'ta estaizü billah (âyet-i kerime) mükerremeleri hâmiş-i şerifini bir ortanın alâmeti olan topuz nişanını naklettikleri mucize-i bahire-i hazret-i Kur'an olarak dalâletlerine akva-yı nişandır (en kuvvetli delildir)*" (**Es'ad Efendi**- Üss-i Zafer, İstanbul 2005 sh. 129 vd.)

"***Es'ad Efendi**, Bektaşî tekyeleri (tekkeleri) helârında zuhur eden testilarin ağzına neûzubillahi teâlâ mushaf-ı şerif evrakını tıkaç yaptıkları hedmine (yıkılmasına) memur olanlar görüp haber vermişlerdir." diyerek çok şe'nî ve akıl almaz bir iftiraya tenezzül etmiştir.*"(**Ziya Nur Aksun**-a.g.e. sh. 182)

*başlamışlardı. Sadrazamın ikametgâhına hücum ederek yağmaya koyulmuşlar ve ıslâhata sebep olanların başlarını istmeşlerdir. Fakat seleflerinden daha azimli ve cesur olan **II. Sultan Mahmud** bu ayaklanmadan ürkmemiştir. Sancak-ı şerifi çıkartarak yeni tâlim görmüş askeri üzerlerine sevketmiş ve yeniçerilerin zulmünden yaka silken ahâliden bir büyük kalabalık da silâhlanarak bu kuvvete iltihak eylemiştir. Yeniçeriler At Meydanı'nda (Sultanahmed) toplanmışlardı."*[477]

Benzer beyanlar yaklaşık olarak **E. Driault** tarafından da şöyle ifade edilmektedir:

***"Sultan Mahmud** Arap, Avusturyalı ve Alman muallimlerle bilâhere Yüzbaşı **Moltke**'yi celbetti. Piyâde alaylarının teşkil vazifesini bunlara tevdi eyledi. Bu alaylara "**muallim asker**" nâmı verildi. Bâde aralarında kura keşidesi (çekilmesi) sûretiyle kendi orta veya alaylarından ordu-yu cedid için yüz elli kişi tedârik eylemeleri yeniçerilere emrolundu. Yeniçeriler bir takım hakaretlere mâruz kaldılar. Bu hakaretlere tahammül edemeyerek 1826 senesi Haziranı'nın on altıncı günü ref'i livâ-yı isyan ederek Saray-ı Hümâyûn önüne geldiler."* [478]

İşte bu hâdise **II. Sultan Mahmud**'a zamirindeki işi yani o âna kadar sakladığı bir kanaat olarak yeniçeriliği ilgâ zamanı geldiği düşüncesiyle harekete geçmesini sağlamıştır.

bb. İlganın Gerçekleşmesi

Bu sırada **II. Sultan Mahmud** Beşiktaş Sarayı'nda bulunuyordu. Bu haberi alan Padişah kılıcını kuşanarak Topkapı Saray-ı Humâyûnu'na geldi. Karadeniz Boğazı muhâfızı **Ağa Hüseyin Paşa** ile **İzzet Mehmed Paşa** âdeta istim üzerinde beklemekte olduklarından onlar da mâiyetlerindeki üçer bin kişilik askerle buraya gelmiş ve emre muntazır bir durumda idiler.

İsyan 14-15 Haziran 1826 Çarşamba günü başlamıştı.

477 **Lamouche**-a.g.e. sh. 327

478 **E. Driault**-a.g.e. sh. 165

Âsiler, pürsilâh olarak Aksaray'daki Et Meydanı'nda toplandılar ve ilk olarak kendisine güvenemedikleri Yeniçeri Ağası **Celâleddin Ağa**'yı öldürmek üzere birkaç yüz kişilik bir kafile hâlinde gece yarısı Ağa kapısına gittiler. Fakat **Celâleddin Ağa** durumu fark ederek kaçmış olduğundan O'nu öldürmeye muvaffak olamadılar. Burada çıkardıkları kargaşa sebebiyle devlete bağlı olan **Turnacıbaşı Şâkir Ağa** tesssüründen vefât etti.

Ertesi Perşembe günü seher vakti usûl-i kadim üzere devirmek maksadıyla mutfaktaki kazanlarını Et Meydanı'na çıkardılar. **Nakilci Mustafa** adındaki bir sergerdeyi Bâb-ı Âli'ye, **Sarhoş Mustafa**'yı da kapı kâhyası **Necip Efendi**'nin konağını bir kısım askerle yağmalamaya gönderdiler. **Necip Efendi**'nin kabahati eşkinci zâbitlerinden olan **Dâvud Ağa**'yı evinde misafir etmekte olmasıydı. Burada **Necip Ağa**'yı bulamayan âsiler konağı yağmaladılar. Aynı şekilde Bâb-ı Âli'ye gönderilen **Nakilci Mustafa** da burasını yağmaladı. Bilâhare vezir-i azam yalısına saldırarak buradan altı bin kese kıymetinde nakit ve mücevher kaldıran bu sergerde tellâllar bağırtarak:

"*-Gâvur tâlimi için fetva ve hüccet yazanları ve bize muhâlefet eden cümle başı kavukluları kahredeceğiz. Evlâd ve ıyâllerini esir edip bakireleri onar kuruşa dulları da beşer kuruşa satacağız!*" diye bağırtmaya başladı. Bu tellâllar herkese dükkânlarını açmalarını işiyle gücüyle meşgul olmalarını bir cinâyet işleyen olursa asıp keseceklerini ilân ediyorlardı. Bu sözler yeniçerilikle ilgisi olsun olmasın halkta dehşet ve nefret uyandırmakta gecikmedi.

Cevdet Paşa Bektaşî babalarından birinin Et Meydanı'na gelerek zorbaları tahrik ve teşcî ettiğini şöyle nakletmektedir:

"*O zaman Perşembe günü yevm-i tâtil olmağla mektubî defterî hulefasından (kâtiplerinden)* ***Âsım Bey*** *diğer bazı kalem efendileri ile akşamdan söyleşerek Göksu Mesiresi'ne gitmek üzere sabahleyin erkenden sahilhânelerinden hareketle Anado-*

lu hisarına geldiklerinde zuhûr-i fitneden haber alarak keyfiyeti tahkik eylemek telâşındayken İstanbul'dan beri bir piyâde sür'at ile gelerek sahile yanaşup içinden bir bektaşi huruç ile:

"-Bre gâfiller burada ne durursunuz?! Varın evlerinize gidin! Yoldaşlar o yanda erkân-ı saltanatı bitirdiler. Ben de kale neferatını uyandırmağa gidiyorum." demekle efendiler derhal saray-ı hümâyûna azimet etmişlerdir. Bektaşi babalarının bir takımı Et Meydanı'nda teberler elleri üzerinde zorbaları tahrik ve teşci etmekte bir takımı dahî teksir-i cemaat-i eşkıyâ (eşkıya topluluğunu çoğaltmak) içun böyle Boğaziçi'nde ve diğer taraflarda seğirtmekte iken medeni heyet bir zat-ı şerif dahî Et Meydanı'na varup bîperva:

"Ey mâşer-el eşkıyâ (eşkıya topluluğu) şurûğ ettiğiniz (başladığınız) iş rıza-yı bâriye muhâliftir. Vazgeçin. Sonu nedâmettir. Karîben (yakında) belânızı bulursunuz. Asıl ve fer'inizle müzmahil olursunuz." deyu üç nöbet çağırmış idi."[479]

Diğer taraftan vezir-i azam **Mehmed Sırrı Paşa** da Topkapı Sarayı'na gelmiş bulunuyordu. Bütün devlet erkânı ve ulemâyı toplayarak başgösteren bu isyana karşı herkesi ve bu arada medrese talebelerini âsilere karşı Padişah'ın yanında yer almaya dâvet etti. Yapılan istişâre sonunda Yeniçeriler'e karşı Peygamber aleyhisselâtüvesselâmın Topkapı Sarayı'ndaki sancak-ı şerifi çıkarılmasıyla halkın bunun altında toplanmaya dâvet edilmesine karar verildi. **Cevdet Paşa** bu durumu şöyle nakletmektedir:

"İstişâre nihâyet buldu. Söz tamam oldu. Mebdeen muâmelât-ı harbiye olmak üzere hemen livâ-yı şerifin ihracı (Peygamber'in sancağının çıkarılması) kaldı. Bu ise bir emr-i hatîr (tehlikeli iş) idi. Zira sancak-ı şerif çıktığı gibi derûn-i pâyitahta (İstanbul içinde) bir azim kıtâle başlanacak harbin neticesiyse meçhuldür. Şâyet ki zorbalar gâlip gelip de bunca esdaka-yı

479 **Cevdet** Tarihi, C.XII, sh. 155

devleti (devlete en sâdık adamları) imhâ ederler ise sonra bunlar ne veçhile idâre olunur, devletin hâli ne olur gibi mütalaalar hâtır-ı hıraş olarak (hatıra gelerek) zât-ı şâhânede suret-i tereddüd ve teenni görüldü. Bunun üzerine ***Kürt Abdurrahman Efendi*** *söze başlayıp hiddetlendi, şiddetlendi, ağzı köpürdü:*

"- Bu din ve devletin devam ve bekası murad-ı ilâhiyse o habisleri vururuz, mahvederiz, değil ise, biz de bu din ile beraber batıp gideriz. Daha ne olmak ihtimali kaldı. diyerek elindeki tesbihi hiddet ile yere vurdu. Tesbih koptu, dağıldı, dâneleri mermerler üzerinde yuvarlanırken huzzara rikkat gelip gözyaşları dâne dâne yere dökülüyordu. ***Sultan Mahmud Han*** *Hazretleri'ne dahî rikkat gelip bükâ eyleyerek (ağlayarak) Hırka-i Şerif Odası'na gelip liva-yı şerif-i nebeviyi çıkardı. Sadrazam ile şeyhülislâma tevdi buyurdu ve bizzat asker ile Et Meydanı'na kadar gitmek istedi. Erkân-ı devlet öyle mecmu-i kilâb (köpekler topluluğu) olan mahalle binnefs azimet-i hümâyûna hâcet yoktur diyerek Hırka-i Şerife Odası pişgâhında (önünde) ikamet ile ehl-i imanın selâmet ve mansuriyetine dua etmelerini istirham etmeleriyle buna dahî müsaade etti."*[480]

Bu beyan yeniçerilere karşı girişilecek harekâtın muhataralarının başta Padişah olmak üzere bütün ricalde bir tereddüd yarattığını göstermektedir. Hatta Padişah'ın bile ağlaması bu tereddüd, endişe ve teessüriyetin ifadesinden başka bir şey değildir.

Bu sırada İstanbul'da üç bin beş yüz medrese talebesi vardı. Bunlar da başlarında hocaları olduğu hâlde fevç fevç Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'na gelmiş bulunuyorlardı. Zira devlete isyan etmiş olan insanların tenkili şer'an câiz ve hatta vâcib olduğu cihetle halktan ehl-i nâmus insanlar gibi medrese talebeleri de bu isyana karşı çıkmayı dinî bir vazife biliyorlardı. Bunun sonunda haklı haksız binlerce yeniçerinin öldürüleceği-

480 **Cevdet** Tarihi, C. XII sh. 158 vd.

ni ve ocağın inkılâpçı bir zihniyetle lâğvedileceğini tahmin ve tasavvur etmeleri mümkün değildi. Bu sebeple yolda önlerini kesmek isteyen yeniçerilerle dövüşerek şehid bile vermişlerdi. Yalnız bunlar değil ahalîden pek çok kimse ve müsellâh olanlardan tersâneliler, topçular, top arabacıları, humbaracılar, lâğımcılar gibi askerî sınıfların mevcudları da kısa zamanda çıkarılan sancak-ı şerifin altında toplandılar.

Bu sırada sokaklarda iki çeşit tellâl bağırıyordu. Bunlardan biri:

"- *Yeniçeri olan kazanların yanına gelsin.*" diye bağırırken aynı sokağın öbür ucundaki tellâl ise:

"-*Müslüman olanlar sancak-ı şerif altına gelsin!*" diyordu.

Bu arada yeniçeri ağası **Celâleddin Ağa** etrafında devlete sâdık birçok yeniçeri olduğu hâlde saraya koşup gelerek mensuplarından bazılarının giriştikleri bu çirkin harekete karşı teessürlerini ve devlete sadâkatlerini bildirmişlerdi ki; bu durum yeniçerilerin toptan ithamına ve binnetice ilgâsına âid tavrın yanlışlığını gösteren bir delildir.

Sancak-ı şerif öğle namazını müteâkip **Sultan Ahmed** Câmi-i Şerifine götürüldü. Burada **Ahıskalı Ahmed Efendi**'nin irad ettiği parlak bir nutuk yeniçerilere karşı ortaya çıkan nefreti son haddine vardırdı. Burada yapılan bir toplantıda âsilerin tenkiline boğaz muhâfızı **Ağa Hüseyin Paşa** ile **Mehmed İzzet Paşa**'ya memur edildi. Bunlar emirlerindeki sekban, topçu, humbaracı, lâğımcı ve kalyoncularla At Meydanı denilen **Sultan Ahmed** Meydanı'ndan Aksaray'daki Et Meydanı'na doğru harekete geçtiler. Bu askerin arkasından medreselilerle halk kitleleri de yürüyordu. En önde süvâri topçularının başı **Kara Cehennem İbrahim Ağa** iki top ile bulunuyordu.

Bunu haber alan yeniçeri isyancılarından bazıları sağa sola kaçtılar. Hatta bazıları şehir dışına çıktı. Fakat âsilerin elebaşları Et Meydanı'nda mukavemet etmeye karar vererek

sebat ettiler. Bunların çoğu yeniçerilerden askerlikle ilgisi olmayan taslakçılar idi. Ordu Bâyezid'de iki kola ayrıldı. **Ağa Hüseyin Paşa** topçularıyla Lâleli'den **İzzet Mehmed Paşa** ise kumbaracı, lâğımcı ve kalyoncularla Saraçhâne istikametinden Aksaray'a yöneldiler. O zamanlar yeniçeri kışlaları Şehzâdebaşı'ndan başlamaktaydı. Buradaki "Yeni Odalar" denilen kışla çepeçevre kuşatıldı. Bu kışlanın muhâfazası için büyük kapılar mevcuddu ki; âsiler bunları kapatmışlardı. **Kara Cehennem lâkaplı İbrahim Ağa** bu kapıları top atışlarıyla berhava etti. Yeniçeriler bu durumda kışlalarına kapandılar. Bu defa kışlalar top ateşine tâbi tutulduğu gibi yağlı paçavralar atılarak çıkan yangın genişletildi. Bu sûretle yanan kışlalarda feryad ü figan hâlinde yüzlerce yeniçeri telef oldu. Kaçmaya çalışanlar ise ya öldürülmüş veyâhud da yakalanarak **Sultan Ahmed** Meydanı'nda kurulan sözde bir mahkemenin kısa istintakından sonra idam edilmişlerdir.

Sultan Ahmed Meydanı'nda kurulan bu sözde mahkeme yakalanan yeniçerilerin yeniçerilik ithamıyla oraya getirilenleri bilâistisna idam etmiş olduğundan buradaki mâhud "**Vakvak Ağacı**"nın altı başsız cesedler ve yeniçeri kelleleriyle yürünemeyecek bir hâle gelmiştir. Bu durumu yeniçeri taraftarı olan **Hâlet Efendi**'ye mensubiyeti dolayısıyla vaktiyle Keşan'a sürülmüş bulunan o devrin şâirlerinden **İzzet Molla** şöyle ifade etmiştir:

"Bir zaman ehl-i fitne, Câmi-i Hân-ı Ahmed'de
Bîgünah asmış idi kullarını Hallâk'ın
Şimdi erbab-ı şikakın dökülüp kelleri
Meyva vaktine yetişdik şecere-i vakvakın"

Et Meydanı'nında toplananlar da bu sûretle bertaraf edildikten sonra ertesi gün sarayda yapılan toplantıda durum müzâkere edildi. Hâlâ devlet ricali ocağın ilgâsına taraftar değildi. Bu vakte kadar da böyle bir söz hiç kimseden işitilmemişti. Bu

ni ve ocağın inkılâpçı bir zihniyetle lâğvedileceğini tahmin ve tasavvur etmeleri mümkün değildi. Bu sebeple yolda önlerini kesmek isteyen yeniçerilerle dövüşerek şehid bile vermişlerdi. Yalnız bunlar değil ahalîden pek çok kimse ve müsellâh olanlardan tersâneliler, topçular, top arabacıları, humbaracılar, lâğımcılar gibi askerî sınıfların mevcudları da kısa zamanda çıkarılan sancak-ı şerifin altında toplandılar.

Bu sırada sokaklarda iki çeşit tellâl bağırıyordu. Bunlardan biri:

Yeniçeri olan kazanların yanına gelsin." diye bağırırken aynı sokağın öbür ucundaki tellâl ise:

"-*Müslüman olanlar sancak-ı şerif altına gelsin!*" diyordu.

Bu arada yeniçeri ağası **Celâleddin Ağa** etrafında devlete sâdık birçok yeniçeri olduğu hâlde saraya koşup gelerek mensuplarından bazılarının giriştikleri bu çirkin harekete karşı teessürlerini ve devlete sadâkatlerini bildirmişlerdi ki; bu durum yeniçerilerin toptan ithamına ve binnetice ilgâsına âid tavrın yanlışlığını gösteren bir delildir.

Sancak-ı şerif öğle namazını müteâkip **Sultan Ahmed** Câmi-i Şerifine götürüldü. Burada **Ahıskalı Ahmed Efendi**'nin irad ettiği parlak bir nutuk yeniçerilere karşı ortaya çıkan nefreti son haddine vardırdı. Burada yapılan bir toplantıda âsilerin tenkiline boğaz muhâfızı **Ağa Hüseyin Paşa** ile **Mehmed İzzet Paşa**'ya memur edildi. Bunlar emirlerindeki sekban, topçu, humbaracı, lâğımcı ve kalyoncularla At Meydanı denilen **Sultan Ahmed** Meydanı'ndan Aksaray'daki Et Meydanı'na doğru harekete geçtiler. Bu askerin arkasından medreselilerle halk kitleleri de yürüyordu. En önde süvâri topçularının başı **Kara Cehennem İbrahim Ağa** iki top ile bulunuyordu.

Bunu haber alan yeniçeri isyancılarından bazıları sağa sola kaçtılar. Hatta bazıları şehir dışına çıktı. Fakat âsilerin elebaşları Et Meydanı'nda mukavemet etmeye karar vererek

sebat ettiler. Bunların çoğu yeniçerilerden askerlikle ilgisi olmayan taslakçılar idi. Ordu Bâyezid'de iki kola ayrıldı. **Ağa Hüseyin Paşa** topçularıyla Lâleli'den **İzzet Mehmed Paşa** ise kumbaracı, lâğımcı ve kalyoncularla Saraçhâne istikametinden Aksaray'a yöneldiler. O zamanlar yeniçeri kışlaları Şehzâdebaşı'ndan başlamaktaydı. Buradaki "Yeni Odalar" denilen kışla çepeçevre kuşatıldı. Bu kışlanın muhâfazası için büyük kapılar mevcuddu ki; âsiler bunları kapatmışlardı. **Kara Cehennem lâkaplı İbrahim Ağa** bu kapıları top atışlarıyla berhava etti. Yeniçeriler bu durumda kışlalarına kapandılar. Bu defa kışlalar top ateşine tâbi tutulduğu gibi yağlı paçavralar atılarak çıkan yangın genişletildi. Bu sûretle yanan kışlalarda feryad ü figan hâlinde yüzlerce yeniçeri telef oldu. Kaçmaya çalışanlar ise ya öldürülmüş veyâhud da yakalanarak **Sultan Ahmed** Meydanı'nda kurulan sözde bir mahkemenin kısa istintakından sonra idam edilmişlerdir.

Sultan Ahmed Meydanı'nda kurulan bu sözde mahkeme yakalanan yeniçerilerin yeniçerilik ithamıyla oraya getirilenleri bilâistisna idam etmiş olduğundan buradaki mâhud **"Vakvak Ağacı"**nın altı başsız cesedler ve yeniçeri kelleleriyle yürünemeyecek bir hâle gelmiştir. Bu durumu yeniçeri taraftarı olan **Hâlet Efendi'**ye mensubiyeti dolayısıyla vaktiyle Keşan'a sürülmüş bulunan o devrin şâirlerinden **İzzet Molla** şöyle ifade etmiştir:

"Bir zaman ehl-i fitne, Câmi-i Hân-ı Ahmed'de
Bîgünah asmış idi kullarını Hallâk'ın
Şimdi erbab-ı şikakın dökülüp kelleri
Meyva vaktine yetişdik şecere-i vakvakın"

Et Meydanı'nında toplananlar da bu sûretle bertaraf edildikten sonra ertesi gün sarayda yapılan toplantıda durum müzâkere edildi. Hâlâ devlet ricali ocağın ilgâsına taraftar değildi. Bu vakte kadar da böyle bir söz hiç kimseden işitilmemişti. Bu

sebeple ricalin çoğu ocağın ıslâh edilerek ibkasına taraftar göründüklerinden Reis-ül Küttab **Reşid Efendi** söz alarak ocağın lâğvedilmeyip ibka edilmesinin tehlikelerini kendince uzun uzadıya izah etti. Padişah da O'nun bu reyini terviç ettiğinden burada ilgâya karar verildi. Bu hususta bir ferman-ı hümâyûn tanzim edilerek bu ferman **Sultan Ahmed Câmii**'nde öğle namazını müteâkiben kalabalık bir cemaate karşı vak'anüvis **Es'ad Efendi** tarafından kıraat edildi. Bu ferman aynı zamanda taşra vilâyetlerine de tamim edildi. Bu harekete **"Vak'a-i Hayriyye"** adı verilmiştir ki; buna gerçekten böyle bir ad verilmesi bizce asla doğru değildir. Zira devam eden tenkil hareketleriyle âdeta bir katliâm yaşanmıştır. *"Yeniçerilik töhmetiyle bütün imparatorluk topraklarında idam edilenlerin sayısı yüz kırk bin kişinin çok üstündedir."*[481]

Yeniçeriliğin ilga hâdisesini tamamen islâmi ölçülerle değerlendiren arkadaşımız **Ziya Nur** da aynı kanaattedir:

*"Böylece kökü bin senelik Türk târihine dayanan siyâsî ve millî muvâzene bozulmuştur. Bu bozulma, günümüzde de devam eden siyâsî, askerî, kültürel ve ictimâî, bir seri mağlûbiyet, felâket ve değişikliklerin de başlangıcını teşkîl etmiştir. Bunun içindir ki, Ocağın ilgâsı keyfiyetini **"Vak'a-yı Hayriye"** diye tavsîf etmenin imkânı görülmemiştir. Bu vak'a, Türk târihinin en ehemmiyetli dönemlerinden biri olmuş ve bugüne kadar uzanan zincirleme felâket ve değişikliklerin de düğüm noktası bulunmuştur."*[482]

Aynı müellif daha sonra ilgâ keyfiyetinin meş'um neticelerini anlatarak bu hükmünü şu suretle tekrar ifade etmiştir:

*"Ocağın ilgâsının yalnız vekâyiden ibâret şu kısa ve meş'um neticeleri onu **"vak'a-yı hayriye"** olarak tavsif etmeyi imkânsız kılmakta ve halkça **"vak'a-yi şerriyye"** diye isimlendi-*

481 **Reşad Ekrem Koçu**- A.g.e. sh. 65

482 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. C.III, sh. 183

rilmesini haklı göstermektedir."[483] demektedir ki; bizim de kanaatimiz aynen böyledir.

Böyle bir katliâmı gerçekleştiren Padişah'a üstelik bu vak'adan sonra "**adlî**" sıfatının verilmesi herhâlde bu ayıbı örtmek maksadından başka bir sûretle kabil-i izah değildir. Kim çıkıp da bu kadar adamın hepsinin bâği ve âsi olduğunu söyleyebilir. Yapılan tenkil hareketinde isyana katılmış olup olmamak kaale alınmadan yeniçeriliğe nisbet edilen herkesin öldürülmesi bir **hükm-i Karakûşî**[484]dir. **II. Sultan Mahmud**'a bu vak'a dolayısıyla "**adlî**" sıfatının verilmesini **Reşad Ekrem Koçu** da yakışıksız bularak şöyle demektedir:

"*Daha önce büyük ve bahtsız bir hükümdar olduğunu söylemiştim. **II. Sultan Mahmud**'a "**adlî**" ünvanını hiçbir zaman yakıştıramamışımdır. O'na keşke "**adlî**" yerine "**büyük**" ünvanı verilseydi. Fakat nice temiz ve mâsum insanların da kesildiği o yeniçeri katliâmından sonra "**adlî**" ünvanını almaya mecburdu sanırım.*"[485]

Ocağın lâğvından sonra **Ağa Hüseyin Paşa** bütün yeniçeri odalarını dolaşarak bulabildiği herkesi kılıçtan geçirdi. **Dârendeli İzzet Paşa**'yı ise Üsküdar'a geçerek oradaki yeniçerileri tamamen ortadan kaldırdı. O derecede bir katliam yapılmıştır

---

483 **Ziya Nur Aksun**-A.g.e. C.III, sh. 194

484 Tarihte suçlu-suçsuz ayırd edilmeden bir meslek veya meşrep mensuplarının toptan imha edilmesi mânâsında kullanılan bu tarihî tâbir söylenildiğine göre şu sûretle yerleşmiştir:

Denildiğine göre vaktiyle Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin türk asıllı bir vâlisi olan "**Karakuşî**" lâkaplı bir vâli veya kadı varmış. Bu vâli orada meselâ bir berber cinâyet işleyip kaçıp kurtulmuşsa kendisine ne yapılması sorulduğunda:

"- *Herhangi bir berberi yakalayıp O'nun yerine idam edin!*" dermiş. Doğru veya yanlış böyle bir tatbikat iddiasıyla tarihte suçluyu suçsuzu ayırt etmeksizin girişilen imha harekletleri için bu tâbirin kullanılması yaygınlaşmıştır.

485 **Reşad Ekrem Koçu**-A.g.e. sh. 331

ki; öldürlenlerin sayısıyıs hakkında kat'i bir kanaat elde etmek imkânsızdır. Zira aynı katliam Taşra vilayetlerinde de gerçekleştirilmiştir.

Peki bu sûretle ortadan kaldırılan sadece yeniçeri ordusu mu idi?! Elbette ki hayır! Bu durumu **Ziya Nur** şöyle ifade etmektedir:

"İlk sevinç sarhoşluğu geçince vaziyet bir fecaat hâlini almış; memleketin her yerinde bir kaynaşma ve ihtilâl alâmetleri belirmiştir. Bu hâl, ricâlde devamlı bir korku tevlid etmiş, her tarafta şiddetli tedbîrlerle ahâli korkutulmaya çalışılmıştır. Erzurum, Edirne gibi kuvvetli Yeniçeri mahallerinde vak'alar zuhûr etmiş; Sivas, Tokat ve Rodos'ta kaynaşmalar olmuştur. Ahâlinin baştan aşağı Yeniçeri olduğu Saraybosna'da ve Üsküp'te ihtilâller çıkmış; fermân-ı hümâyûn parçalanmıştır. Kırk bin asker çıkaran Bosna, iki sene sonraki Rus muhârebesine bu kızgınlıktan dolayı bir tek nefer göndermemiştir. İşkodra Paşası da aynı şekilde hareket etmiştir. Kars, Ocağın ilgasından duyduğu infial sebebiyle Ruslara mukaavemet etmemiştir. Kayseri, Diyârbekir, Musul, Uşak, Muş'ta bir serî hâdiseler zuhûr etmiş; bütün Osmanlı ülkelerinde müdhiş bir yeis ve keder başgöstermiştir. Millî ve dînî gayret birden azalmış; arkadan gelen son derece lüzumsuz kılık değişikliği hareketleri ise, bunu umûmî bir nefrete dönüştürmüştür. ***Lamouche*** *bile "Meselâ hiç de lüzumu olmadığı hâlde, kendi resimleriyle para bastırmak, tasvirlerini kışlalar ile resmî dâirelere astırmak gibi, halkın asabiyetini tahrîk eden ve şer'an da makbûl olmayan icraatı sebebiyle büyük bir husûmetin baş gösterdiğini, alenî tezâhürâtların ve hattâ ayaklanmaların bile husule geldiğini" yazmaktadır.*

*İlga yalnız Yeniçeri Ocağına münhasır kalmamış, bütün Osmanlı ordu teşkilâtı birer birer yıkılmış; korkunç ve netîcesi belirsiz bir tahrîb ameliyesine girişilmiştir. Yalnız bu ameliye "**Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye**" gibi mutantan bir isim-*

le anılan ve unvanından başka her şeyi yabancı olan bir kuvvetin teşkiline paralel olarak yürümüştür. Bunun başına, kendi ocağını yıkmakta müessir bir rol oynamış bulunan, fakat askerî kaabiliyeti Mısır ve Rus muharebelerinde görüleceği üzere bir hiç olan ***Ağa Hüseyin Paşa*** *getirilmiştir. Teşkîli ve gelişmesi için büyük gayret sarfedilen ordu,* ***Engelhard****'ın tâbiriyle, "bir anlık korku ve dehşetten ne yapacağını şaşırmış olan ahâlinin gözü önünde tâlimlere başlamıştır." Yeniçeriliğe tamamen bağlı ahâlideki bu şaşkınlık ve korku, yeni darbelerle gittikçe artmıştır. Kısa müddet içinde "sipâh ve silâhdar ve ulûfeciyân-ı yemîn ü yesâr ve gurebâ-yı yemin ü yesâr ve bostancıyân ve cebeciyân ve humbaracıyân ve karakollukcuyân",* ***"gürûh-ı eşkıyâ"*** *olarak vasıflandırılıp tamamen ilga edilmiştir.*

Böylece Osmanlı ordu nizâmı baştanbaşa yıkılmıştır. Mehterhâne-i Hümâyûn ilga edilmiş; Yeniçeri emânetleri ise tamâmen yakılmıştır. Türk ordusunun Nemçe, Macar, Rus, Venedik, Alman, İran, Mısır muhârebelerinden aldığı zafer hâtıraları da imhâ edilmiştir. ***Moltke*** *"Yeniçerilerin imhâsı sırasında, sâdece dirilerin başlarını kesmekle iktifa edilmediğini, ölülerin de kavuklarının koparıldığını, bu gün hâlâ kafası kesilmiş mezar taşlarının birçoğunun görülebileceğini» yazmaktadır. Böylece Türk isterlitzlerinin, İslâm proterienlerinin imhâ edildiğini, İmparatorluğun birçok noktalarında sel gibi kan aktığını, bununla beraber* ***Hacı Bektaş*** *evlâdlarından gizlenmek isteyenlere göz yumulduğunu, çünkü 196 ortadan mürekkep olan Yeniçerilerin Osmanlı Milleti'nin en muhârip kısmı olduğunu anlatmakta "Bu gün dahi şehirlerde Ocak alâmetlerini sağ kollarında çıkarılması imkânsız mâvi çizgili dövmeler taşıyan, ihtiyar, fakat kuvvetli insanlara rastlanır, fertler·kalmış, cemaat yok edilmiştir." demektedir. Ayrıca müellif, öldürülen Yeniçeri miktarının 35 bin olduğuna kaanidir ve İstanbul yakasında ormanlara kaçan 30 bin mevcutlu 31'inci ortaya büyük düşmanlık göste-*

rilerek imhâ edildiğini söylemektedir. ***Miss Pardo*** *ise bunların vak'adan sonra af beklediklerini, fakat çıkmayınca mecburen soygunculuk yaptıklarını, onun için etrafı çevrilerek Belgrad Ormanı içinde yakılıp kırıldıklarını kaydetmektedir."*[486]

Aynı müellif daha sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Yeniçeriliğin mânevî gıdasını teşkil eden Bektaşî zâviyeleri de kapatılmış, bu müessese de tamamen dağıtılmıştır. Tehlikeli olabilecek babalar ve şeyhler birer bahâne ile asılmış; Bektaşilik nâmı ve nişânı silinmek istenmiştir. Bugünkü telâkkîmizin ve Bektaşî geçinenlerin aksine, tamâmen millî birlik ve beraberliği temin eden, sünnî akîde ve eşkâle bağlı olan, bununla beraber harbçi ve tesâmuhkâr bulunan tarîkat ortadan kaldırılmış ve hakkında aklın alamıyacağı İftiralar savrulmuştur. 60 sene evvel yapılan tekyeler hâriç, bütün zâviyeleri yıkılmış; diğerleri ise şâir tarîkatlere verilmiştir. ***Es'ad Efendi****, Bektaşî tekyeleri "Helâlarında zuhûr eden testilerin ağzına neûzübillâhi teâlâ mushaf-ı şerîf evrakını tıkaç yaptıklarını hedmine (yıkılmasına) memur olanlar görüp haber vermişlerdir." diyerek, çok şenî ve akıl almaz bir iftirâya tenezzül etmiştir. Asırlarca İslâm nâmını cihâna yaymış; Allah'a ve O'nun Peygamberine olan îmânı, küffâra karşı muzaffer kılmış olan bir Ocağın mânevi kaynağını, halkın buna karşı büyük teveccühünü kırmak için tezyîfe yeltenmiştir.* ***Moltke****'nin bile "İslâm Dîni'nin mücâhidleri" diye vasıflandırdığı Yeniçerilerin mânevî kaynağına yapılan bu tezyîf, günümüzde dahi devâm etmekte, bâzı sapkın tarîkat mensupları yüzünden bu iddialar maalesef doğru sayılmaktadır. Hâlbuki Yeniçeriler sünnet ehlidir, Hanefî mezhebindedirler. Bir bayraklarının ismi bile "****İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe Sancağı****"dır; şerîata karşı dâima boyunları eğiktir; ulemâya bağlılıklarına ise târih şâhiddir. Yaptıkları isyan hareketlerinde bile dâima meşrû ve hukûkî yoldan ayrılmamışlar, Bâb-ı*

486 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C. III, sh.180 vd.

Meşihat'tan fetvâ almadan bir iş yapmaktan çekinmişlerdir."[487]

Yeniçerilerin âdeta tarihten silinmek istendiklerine şu tatbikat da bir delildir. Yeniçeri kışlaları tamamen yıkılıp ortadan kaldırılmış, Süleymaniye'de Ağa Kapısı denilen binâları da (bugünkü İstanbul Müftülük binâsı) İstanbul Kadılığı hâline getirilmiştir. Yeniçeri düşmanlığı onların mezartaşlarının kırılıp dökülmesine ve mezarlarının dümdüz edilmesine kadar ileriye vardırılmıştır. O derecede ki; bugün kadim İstanbul mezarlıklarının hiçbirinde keçe külâhlı yeniçeri mezar taşı mevcud değildir. Biz bugüne kadar -herhâlde unutulmuş olarak- böyle iki mezar taşına rastlamışızdır ki; bunlar da Üsküdar'da **III. Sultan Mustafa**'nın eseri olduğu hâlde bugün "**Ayazma Câmii**" adıyla bilinen câmi-i şerifin haziresindedir. Peki bu şiddetli imha hareketinin neticeleri ne olmuştur?! Bu neticelere kısa bir sûrette göz atmak, yapılanın doğru olup olmadığını âşikar bir sûrette ortaya koymaktadır. Biz burada doğru değerlendirmelerden biri olarak sadece **Cevdet Paşa**'dan bir nakil yaparak buradaki görüşlerin sonraki vukuat ile nasıl teeyyüd ettiğini göstermek istiyoruz.

Cevdet Paşa tarihinde yeniçeriliğin ilgâ keyfiyetini ana hatları itibariyle resmî görüşe uygun bir sûrette kaleme almış, burada sâdece bazı imâlarla iktifa etmiş olmasına rağmen resmî vak'anüvislikten ayrıldıktan sonra halefi **Lütfi Efendi**'ye yazdığı tezkerelerin birinde daha sarih bir sûrette tenkidlerini beyan etmiştir. Bahsi geçen tezkere 28 Kasım 1884 tarihinde Viyana Sefiri **Sadullah Paşa**'nın **Cevdet** Tarihi'nin 1241 senesinde nihâyetlendirilmesinin sebebini sorması üzerine O'na yazılmış bir mektupdur. Müverrih burada Rusya'daki Osterlitzler ile Yeniçeriliğin ilgâsını mukayese etmiş ve bu her iki ordunun ilgâlarının neticelerinin aynı olmadığını anlatmıştır. Rusya'dan ilham alınarak gerçekleştirilen yeniçeriliğin ilgâsının Osterlitzler ile

487 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.III, sh. 182

mukayesesinin kıyas-ı mâalfârik yâni farklı şeylerin mukayesesi olduğunu ifade ettikten sonra aynen şöyle söylemektedir:

"*Yeniçeriliğin ilgası Osterliç askerlerinin ilgasına benzer. Lâkin yeniçeri Devlet-i Aliyye'nin kalbinde bir seretan (kanser) illetine benzerdi. Osterliç askeri ise Rusya'nın omuzunda bir ur idi. Yeniçerilik Osmanlılığın iliğine kadar işlemiş ve ocaklar asabiyet-i milliye makamına kadar kaim olarak devâir-i devletin (devlet dâirelerinin) usûl ve füruunu istilâ eylemiş olduğuna nazaran devletin zatiyatından (kendisinden) ma'dud olmuş idi. O'nun ilgâsıyla ehl-i İslâm'ın kuvve-i asabiyesine zaaf geldi. Şuabat-ı idâre (idârenin şubeleri) taraf taraf açılan yerleri asâkir-i nizâmiye ile dolduramayıp o türlü boşlukları doldurmak için pek çok ıslâhat-ı dâhiliye icrası lâzım idi. Devlet-i Aliyye ise idâre-i gayr-i merkeziye tahtında idâre olunageldiği ve eyâlâtın (eyâletlerin) bir diğerine benzemeyip her biri idârece başka yol almış olduğu cihetle her tarafın ahvâl-i husûsîyesini düşünerek ıslâhat-ı matlûbeyi ona göre yapmak lâzım gelirdi. Bunu yapabilmenin ne kadar çok vûkuf ve mâlûmata mütevakkıf olduğu muhtaç-ı tafdil değildir. Osterliç askeri yeniçeri gibi Rusya'nın ahvâl-i zâtiyesinden ma'dud ve kavmiyyet ve milliyete merbut olmayıp onun ilgâsıyla yalnız dâire-i askeriyede açılan yer asâkir-i nizâmiye ile dolup taştı.*"[488] dedikten sonra **Kavalalı Mehmed Paşa**'nın yaptıklarını anlatarak **II. Sultan Mahmud**'un zamanın ihtiyaçlarına cevap verecek muktedir ricale sahip olmadığını bu sebeple ilgânın arkasından Cezâyir'in elden çıktığını, memleketin harab ve devletin bîtap kaldığını, gerekli olan ıslâhat yerine taklid yoluna gidildiği söyledikten sonra şunları ilâve etmektedir:

"*Bunda da ifrad edildi. Binanın ihkâm-ı erkânına (temel esaslarına) bakılmadı. Nakşına özenildi. Emr-i terakkinin*

488 **Cevdet Paşa**- Tezâkir (Neşreden: **Prof. Cavit Baysun**) Ankara 1967,C.IV, sh. 218 vd.

ilel-i mebâdisini (başlangıç sebeplerini) istihsâle çalışacağına mâlûmat ve âsâr-ı müteferriasına (teferruatlarına) heves edildi. Bu yolda dahî memleketin uğradığı hasarat kaabil-i ihsa (sayılması kaabil) değildir. Eski merkupların imâlini ıslâh yolunda işe başlamış olsaydık az zaman zarfında ayakkabı dikicilerimiz âlâ kundura dikmeyi ve kırmızı meşin yapan debbağlarımız âlâ kundura kerestesi yapmasını öğrenirlerdi. Acele kundura giymeye heves ettik. Kerestesiyle beraber dikicileri hâriçten gelerek burada kazandıkları çıkın çıkın altın edip memleketlerine gönderdiler. Bizim esnafımız ise mahvolup gitti. Nice sanayimiz battı. Güzel gemiler yapıldıysa da asâkir-i bahriyenin fidanlığı ticâret-i bahriye olduğu bilinmedi ve emr-i ticâretin tervicine (revaç bulmasına) hiç ikdam olunmadı. Bir aralık bazı zevat-ı fetânet (ileri görüşlüler) zuhûr ile devletin umur-i hâriciyesini (hâricî işlerini) epeyce yoluna koydular. (Bununla Tanzimat ricalini kastediyor.) Lâkin onlar da ahval-i memleketi bilmezlerdi. Bilmeyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafına uyarsa diğer tarafına uymazdı. Bu sebeple kabil-i icra olmazdı. Devletin mahkeme-i kübrası olan Meclis-i Vâlâ'da teşkil-i tarafeyn kaidesine riâyet olunmaz ve evvel ü âhir kazasker efendiler teşkil-i tarefyn etmedikçe muhâkemeye başlanmaz iken koca bir Meclis-i Vâlâ'da bunun lüzumu bilinmezdi. Biz o zamanlarda ileri gidiyoruz der iken ne kadar geri gittiğimizi ve kuvvetimizden ne mertebe düştüğümüzü çok sonra anladık. "[489] diyerek taklid yolundan gidilmekle uğranılan zararları uzun uzadıya nakil ve hikâye etmektedir. Şimde de ocağın ilgâsından sorna mâruz kalınan felâketlere kısaca bir göz atalım.

cc. Yeniçeri Ocağının İlgâsının Neticeleri

Yeniçeriliğin ilgâsı ardından bir seri felâket yaşanmıştır ki; bunlar biraz ileride tafsilâtı ile anlatılacağı cihetle burada

489 A.y

madde madde ve kısaca ifâde edilmesiyle iktifa edeceğiz.

1. Evvelce anlatıldığı üzere Rusya'yla devam etmekte olan harbin neticesi yeniçeriliğin ilgâsından sonra Ruslar'a büyük tâvizler verilmesiyle neticelenen Akkerman Muâhedesi imza edilmiştir. (7 Ekim 1827)

2. Mora'da başlayan Rum İsyanı dolayısıyla Yunanlılar'a istiklâl koparmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa Bâb-ı Âli'yi buna zorlamak için müştereken bir deniz harekâtına girişerek Osmanlı Donanması'nı Navarin'de âni bir baskınla imha etmişlerdir. (20 Ekim 1827)

3. Bu sûretle ordusuz ve donanmasız kalan Osmanlı'ya karşı Ruslar yeni bir savaş açarak cüz'î bir kuvvetle Edirne'ye kadar gelmiş ve burada yapılan bir anlaşma ile Yunanistan'a istiklâl verilmesini sağlamışlardır. (15 Ağustos 1829)

4. Osmanlı Devleti'nin ordusuz ve donanmasız hâlinden istifadeye kalkışan Fransa bir yıl sonra Cezâyir'i bir bâhane ile işgal etmiştir. (5 Temmuz 1830)

5. Aynı yıl Sırbistan'ın muhtariyeti tasdik edilmek mecburiyetinde kalınmıştır.

6. 10 Aralık 1832 tarihinde Sisam Adası'na muhtariyet verilmiştir.

7. Aynı yıl Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın Mısır'dan oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında Anadolu'ya saldırttığı ordu Kütahya'ya kadar gelebilmiş ve buna karşı Rusya'dan destek istenmesine ve bunun neticesi olarak da "**Hünkâr İskelesi Anlaşması**"yla (1834) Ruslar'ın Boğazlar üzerinde bir takım haklar elde etmesi gerçekleşmiştir.

8. Bütün Arabistan, Sûriye elden çıkmış yeni kurulan ordu Nizip'te **Mehmed Ali Paşa** kuvvetlerine mağlup olmuş ve **II. Sultan Mahmud** bu durumun teessürü ile vefât etmiştir. Bu durum daha sonra ancak ecnebî devletlerin desteği ile düzeltilebilmiştir.

9. Bu hareketin en fecî neticesi kılık kıyâfette, ev eşyalarında içtimâi hayatın her türlü tezâhüratında Batı'yı taklid etme çığırının açılmış olmasıdır. Bunun neticesinde Avrupa'nın çürük çarık mallarının Türkiye'ye intikaliyle yerli sanâyinin çökmesidir. O derecede ki; **II. Sultan Mahmud**'un bir inkılâp yapmak düşüncesiyle kabul ettiği fes bile Avusturya'dan ithal edilmeye başlanmıştır. Bunun neticesi Batı karşısında memleket münevverlerinin sürüklendiği aşağılık duygusuyla millet ve onun an'anevî varlıklarının her safhada biraz daha tahkire mâruz kalarak milletimizin güç ve kudretinin en büyük menbâı olan ahlâkî, imânî ve an'anevî usûl ve esaslarımız gitgide zaafa uğramıştır. Kurulan köksüz yeni ordu ise bu hareketlerde öncülük ederek direnen **Sultan Abdülaziz** ve **Sultan Abdülhamid** gibi büyük hükümdarlara karşı darbe yapacak kadar ileri gitmiş ve bu yüzden devletimiz meş'um ilgâ hâdisesinden sonra hayatiyetini yüz seneden az bir zamanda kaybederek tarihe gömülmüştür. **Ziya Nur** bu durumu şöyle ifâde etmektedir:

*"İsyankâr diye tavsif edilen yeniçeriliğin yerine Avrupa usûlüne göre kurulan ordu gâyet köksüz bir müessese olmuş, rivâyete göre kendi kurucusu olan **Mahmud**'u bile devirmeye kalkmış **Sultan Aziz** ve **Hamid**'i yıkmış, diğerlerini ise oyuncak olarak kullanmıştır. **Sultan Mahmud** devrindeki İstanbul'u yazan **Miss Pardo** bu orduyu "**ruhu olmayan bir cesed**"e benzetmiş bundan biraz sonraki müşâhid olan **Charles Mac Farlan** da Zâbit Mektebi Kütüphânesi'nde umûmiyetle din aleyhtarı kitaplar bulunduğunu zâbitlerinde bu fikirde adamlar olduğunu yazmıştır."*[490]

Şimdi siz arka arkaya sıraladığımız bu felâketler silsilesini dikkate alarak yeniçeriliğin ilgâsına "**Vak'a-yı Hayriyye**" mi yoksa "**Vak'a-yı Şerriyye**" mi dersiniz bu da size kalmış bir keyfiyettir.

490 **Ziya Nur Aksun**- A.g.e. C.III, sh.194

Biz kendi kanaatimizi söyleyerek bu bahsi bitirelim:

Din karşıtlığı esâsından bakanlar elbette buna **"Vak'a-yı Hayriyye"** diyeceklerdir. Amma Yüce İslâm Dini esas alındığında ise bu bir felâketler kaynağı olan yeniçeriliğin ilgâsı bizce **"Vak'a-yı Şerriye"**den başka bir şey değildir.

I. Navarin Fâciası

Mora İsyanı başladığında âsilerin eline ilk geçirdikleri yerlerden biri Navarin'di. Buradaki halk dört aylık bir mukavemetten sonra yardım alamadıklarından 7 Ağustos 1821 tarihinde eman ile âsilere teslim olmuşlardı. Fakat rum şakiler verdikleri sözde durmayarak burada müdhiş bir kaliâm yapmışlardı. Uzun süren bu isyanı bastırmak üzere Mısır'dan gelen **İbrahim Paşa**'nın ilk kurtardığı yerlerden biri de burasıydı. (1825) Fakat az sonra donanma ile buraya gelen âsiler tekrar geriye püskürtülmüşlerdi.

İbrahim Paşa'nın kısa bir müddet zarfında bu rum isyanını bastırması onları baştan beri desteklemekte olan Rusya ve batılı devletlerin yeniden harekete geçmelerine sebep oldu. Üstelik bu sırada Rumlar'ın Osmanlı himâyesinden çıkıp Rus himâyesine girmeye karşı çıkmalarından dolayı buradaki Rus desteği tavsamıştı. Fakat 1825'te Rus çarı **Alexander**'ın vefâtı ile yerine geçen **I. Nikola** Rumlar'ı daha şedid bir surette desteklemek temâyülünde idi. Bu sebeple Petersburg'da İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya birlikte hareket etmek üzere bir toplantı tertip etti. Burada 4 Nisan 1826 günü bir protokol imzalandı. Buna göre Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne sâdece vergi veren bağımsız bir devlet hâline getirilmesi kararlaştırıldı. Avusturya ve Prusya bu protokolü imza etmekten imtina etti. Fakat Fransızlar, kendilerine karşı kurulmuş olan **"Mukaddes İttifak"**ı bertaraf ederek yeniden büyük devlet olmak arzusuyla bu protokole imza attılar. İngiltere de Osmanlılar'la arasındaki

barış anlaşmasına rağmen hıristiyanlık taassubuyla bu protokolü imzaladı.

Bu üç devlet daha sonra Londra'da toplanarak 16 Temmuz 1820 tarihinde "Bâb-ı Âli, Petersburg protokolünü kabul ettiği takdirde O'nunla âsiler arasında bir mütâreke yapılması bundan sonra Yunanistan Devleti'nin kurulması, bu kabul görmediği takdirde kendilerinin Yunan âsilerine fiilen ve yeniden yardımda bulunarak Osmanlı Devleti'ne baskıyla bu durumun kabulünün sağlanması için gereken her şeyin yapılacağını" kararlaştırdılar. Sonra da bu durumu bildirmek üzere biri 16 Ağustos diğeri de 31 Ağustos'ta olmak üzere Bâb-ı Âli'ye iki defa nota verdiler.

Osmanlılar Akkerman Muâhedesi'nde Yunanlılar'la ilgili bir madde bulunmamasından dolayı böyle bir şeyi beklemiyorlardı. Tabiatıyla birer ültimatom mâhiyetindeki bu notaları reddetmekte tereddüt etmediler. Bunun üzerine bu üç devletin Akdeniz'deki donanmaları önce Mora'yı abluka altına aldılar. Sonra da Mısır Osmanlı donanmalarının bulunduğu Navarin Limanı önlerine geldiler. Az sonra Rus filosu da bunlara iltihak etti. (18 Ekim 1827) Bu sırada bu limandaki Osmanlı- Mısır donanmalarının kumandanı **Çengeloğlu Tâhir Paşa**'ydı. O bu devletlerin harekâtını haber alınca limanda sıkışıp kalmayı doğru bulmayıp buradan çıkmak istediyse de Mısır filosunun kumandanı **Muharrem Bey** buna mâni oldu. Bu Mısırlı kumandan **İbrahim Paşa**'nın eniştesi olduğu için O'nun kararına itiraz edilemedi.

Müttefik Haçlı Donanmasının kumandanları **İbrahim Paşa** ile bir mütâreke yapmış (25 Eylül 1827) ve buna göre Mısır ve Osmanlı donanmalarının limandan ayrılmamaları kabul edilmişti. Müttefikler bunu temin ettikten sonra Zanta ve Milo taraflarına gittiler. Ancak burada iken Osmanlı Donanması'nın Navarin Limanı'ndan ayrılmakta olduğunu duyunca tekrar bu-

raya yetişip limanın ağzını kapattılar. Burada **İbrahim Paşa** ile akdettikleri mütâreke şartlarına uyulmasını talep ettiler. Ayrıca **İbrahim Paşa**'dan Mora harekâtını durdurması talebinde bulundular.

Talepleri kabul edilmeyince Mısır Donanması'nın hareketini engellemek ve Mısır Ordusunun ricat imkânlarını ortadan kaldırmak üzere harekete geçtiler. Londra'da imzalanan anlaşmadan **İbrahim Paşa**'yı haberdar ettiler. **İbrahim Paşa** durumu İstanbul'a bildirdi. 9 Ekim 1827 tarihinde Padişah'ın mücâdeleye devam emri **İbrahim Paşa**'ya ulaşınca O da kara kısmında başladığı askerî harekâtı bitirmek üzere harekete geçti.

Bu durumu gören müttefik donanması 20 Ekim 1827 tarihinde erken saatlerde Navarin Limanı'na girdi. Bunun için dostâne bir tavır takındılar. Fakat asıl niyetleri bu donanmayı burada gâfil avlayıp mahvetmek olduğundan bir bahâne aramaya koyuldular. Limandaki ateş gemisinin başka bir yere naklini talep ettiler. Bununla başlayacak savaşta zarar görmelerini önlemek istiyorlardı. Sonra da bu geminin kendi donanmalarına yaklaştığı ve bir Mısır gemisinden kendilerine ateş açıldığını iddia ederek yoğun bir top ateşiyle âni bir sûrette hücuma geçtiler. Üç saat kadar süren şiddetli bir bombardımanla sıkışık bir durumda hilâl şeklinde bulunan Osmanlı Donanması büyük bir kargaşa yaşadı. Karşılıklı top atışlarıyla müttefiklere belli bir zayiat verildiyse de Osmanlı Donanması'nın insan ve gemi itibariyle kaybı çok daha fazlaydı. Osmanlı ve Mısır donanmasına âid gemilerin birçoğu yakıldı veya batırıldı. Osmanlı Donanması'nın kaybı yanan ve batırılanlarla elli yedi gemiydi. Şehid olan denizciler ise altı bin kişiden fazlaydı. Düşmanın kaybıysa birkaç gemi ile insanca bin zayiattan ibâretti.[491]

491 **Fevzi Kurdoğlu**-Yunan İstiklal Harbi ve Navarin Muhârebesi, İstanbul 1944, sh.55 vd.

Muharrem Bey'in yanlış kararı neticesinde mâruz kalınan bu fâciâ sonunda **Çengeloğlu Tâhir Paşa** binbir güçlükle limandan çıkıp birkaç gemiyle kurtulmayı sağlayabilmişti. Bu sırada **İbrahim Paşa** Mora'nın iç kısımlarındaki tenkil hareketine devam ediyordu. Babasından gelecek bir emri beklemek üzere kuvvetlerini Modon ve Koron'da topladı. Navarin Limanı'nda uğranılan bu fâciâya rağmen buradaki kalenin idâresi hâlâ **İbrahim Paşa**'nın buraya yerleştirdiği kuvvetlerin elindeydi.

Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** durumu öğrenince oğluna geriye dönmesini emretti. Bunun bir diğer sebebi de O'nun 6 Ağustos 1828'de İngilizler'le bir anlaşma yapmış olmasıydı. Çünkü O da Osmanlıya karşı istiklâl elde edebilmek niyeti taşıdığından Osmanlı'nın düşmanları olan İngiliz ve Fransızlar'la meşhur tâbiriyle mercimeği çoktan fırna vermişti. Mora'da bin iki yüz kişilik bir kuvvet bırakarak oğlunu emrindeki askerlerle geriye çağırdı.

Navarin Fâciası bilhassa İngilizler için Osmanlılar'la yapmış oldukları sulh anlaşmasına mugâyırdı. Bu sebeple Bâb-ı Âli tarafından şiddetli bir sûrette protesto edildi. Buna mukâbil müttefikler bunun mesuliyetini Osmanlılar'a yıkmaya çalıştılarsa da Londra'da büyük bir hoşnutsuzluk vukua gelmekle İngiliz Amirali **Cogrington** azledildiği gibi İngiliz Parlementosu'nda bu savaş "**Meş'um Hâdise**" yâni uğursuz bir vak'a olarak vasıflandırdı.

Osmanlı Devleti ise, İngiltere ve gerekse Fransa'nın bu faciaya sebep olmalarını bir haçlı zihniyetinin eseri olarak değerlendirdi. Fransa ve İngiltere'nin Rus siyâsî emellerine âlet olduklarını ve bu Osmanlı Devleti'ne büyük ölçüde zarar vermiş bulunmalarını ileri sürerek bir tazminat talebinde bulunulmuşsa da bu teşebbüsten hiçbir netice elde edilemedi. Zira bu sırada

Fransızlar Cezâyir'i işgal etmeye hazırlanmakta olduklarından -Ruslar'ın Osmanlılar'a karşı emelllerine muhâlefetlerine rağmen- bu harekete katılmakta beis görmemişlerdi. Lâkin bu devletlerin üçünü de cesâretlendiren asıl sebep bu sırada Yeniçeri Ocağı'nın ilgâ edilmiş olması ve kurulmakta olan yeni ordunun da henüz neşv ü nemâ hâlinde bulunmasıydı.

m. Osmanlı-Rus Savaşı ve Edirne Anlaşmasıyla Yunan İstiklâli'nin Tanınması

Rus çarları içinde Osmanlı düşmanlığı vasfı itibariyle en şiddetlisi olan Çar **I. Nikola** Navarin'de Osmanlı Donanması'nı imha etmiş olmakla iktifa etmek istemiyordu. Osmanlı kara ordusu olan yeniçeriliğin ilgâsından sonra bir de donanmanın Navarin'de mahvedilmesiyle Osmanlı'nın sürüklendiği güçsüz durumdan istifade ederek yeni bir saldırıya geçmek için bahâne arıyordu. Zira "**Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye**" adıyla kurulmakta olan yeni ordu da henüz savaşacak bir durumda değildi.

Osmanlılar Navarin Fâciâsı dolayısıyla Rusya, İngiltere ve Fransa'dan tazminat talep edince buna aldırış eden olmamıştı. İngiltere ve Fransa Yunan'ın istiklâl meselesini siyâsî müzâkerelerle çözmek istemekteyken Ruslar tazminat meselesini bahâne ederek silâha sarıldılar. Fakat Osmanlılar'ın bu talebine karşı Navarin'deki mağlubiyetin mes'uliyetini Osmanlılar'a yıkarak kabulü imkânsız yeni talepler ileri sürdüler. O sırada Reis-ül K**üttap olan Pertev Paşa** şiddetli bir sûrette Rus düşmanıydı. Akkerman Anlaşması'nı "**halkın boğazında bir kılçık**", Londra Protokolü'nü ise "**boş bir kâğıt**" olarak vasıflandırıyor ve tevâli eden Rus taleplerine karşı şiddetli beyanlarda bulunuyordu. Bu durum Navarin Vak'ası'ndan sonra Ruslar'a kızgın olan **II. Sultan Mahmud**'un da hissiyatına mutâbık idi.

Çar I. Nikola taleplerinin kabul edilmemesini bahâne olarak kullanmak sûretiyle 28 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. Mayıs ayının ilk günlerinde Rus Altıncı ve Yedinci Piyâde Kolorduları Buğdan'a girerek Bükreş'i işgal etmeleri üzerine Osmanlı Devleti de 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya ilân-ı harp etmek mecburiyetinde kaldı. Bundan dört gün sonra İstanbul'dan yola çıkarılan ordu Şumnu istikametinde harekete geçti. Ruslar Bükreş'i ele geçirdikten sonra Eflâk'da dört bin Türk askerinin müdafaa etmekte olduğu İbrâil'i kuşatmaya başladılar. Ayrıca Kalas'ı kolayca ele geçiren Rus Ordusu'nun bir kolu olan Rus Kazakları da Vidin'i zaptettiler. Ordularının başarısını görmek isteyen Çar **I. Nikola** Yaş'a kadar gelmişse de şehre girmeden İbrâil'e geçmişti. Haziran ayı boyunca Dobruca'nın büyük bir kısmını Hırsova'ya kadar ele geçiren Ruslar'ın önünde tek engel olarak Silistre kalmıştı.

Vezir-i azam **Selim Sırrı Paşa** yeni kurulmuş olan Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye askerleriyle Şumnu'ya vardığında **Ağa Hüseyin Paşa**'yı Tuna seraskerleriğine, Kaptan-ı Derya **İzzet Mehmed Paşa**'yı da Varna muhâfızlığına tâyin etti. Yeniçeri ordusunun ilgâsında büyük bir rol ifâ etmiş olan vezir-i azam Pirevadi'de Ruslar'a mağlup oldu. Bununla beraber Ruslar'la en çetin çarpışmalar Varna civarında gerçekleşmiştir. Buranın muhâfızı olan **Mehmed İzzet Paşa**'nın emrinde yalnızca üç bin muhâfız bulunmaktaydı. Ruslar buraya yedi bin kişilik bir kuvvetle saldırdıkları hâlde **Mehmd İzzet Paşa** bunları geriye püskürttü. Lâkin Ruslar takviye kuvveti alarak tekrar gelip Varna Kalesi'ni kuşattılar. Buraya **Derviş Paşa** kumandasında beş bin kişilik bir kuvvet gönderildi. Bu sırada vezir-i azamın emrindeki orduyla karşı karşıya gelen Ruslar mağlup oldukları hâlde yeni takviye kuvvetleriyle Varna'yı daha sıkı bir sûrette top ateşine tâbi tuttular ve üzerine burası da 13 Ekim 1828 tari-

hinde vire usûlüyle Ruslar'a teslim edildi.

Rumeli'de bu savaşlar devam ederken Ruslar aynı zamanda Kafkas Cephesi'nde de Osmanlılar'la savaşa girişmişlerdi. Buraya sevk edilen Amiral **Mençikof** idâresindeki Rus kuvvetleri 6 Haziran 1828'de önce Anapa'yı daha sonra da Poti ve emsâli birçok yerleri zaptettikten sonra Kars'ın önüne gelmişlerdi. Burası pek az muhâfız ihtiva ettiğinden Ruslar 5-10 Temmuz tarihleri arasında Kars'ı ele geçirip Ardahan üzerine yürüyerek burayı da kısa bir kuşatmadan sonra zaptettiler. Bu başarılarına rağmen Varna önünde mâruz kaldıkları mağlûbiyet sebebiyle Avrupa Devletleri'nden destek arama ihtiyacını hisseden Rus Çarı **I. Nikola** bir Avrupa seyâhatine çıkarak İngiltere ve Fransa hükümetleriyle Yunanistan'ın istiklâlini elde etmesi husûsunda anlaştı. Diğer taraftan Navarin'de imhâ edilen Osmanlı Donanması'nın yerine henüz bir donananma ikame edilemediğini bilen Ruslar, Baltık'tan gönderdikleri donanama ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı muhâsaraya teşebbüs ettiler.

Bu sırada Mısır kuvvetlerinin geriye çağrılmış olmasından istifâde eden Rumlar da yeniden isyana kalkışarak Mora'da bazı şehir ve kasabaları ele geçirmeye başladılar. Bu esnada Kafkas Cephesi'nde ilerleme kaydeden Ruslar bilhassa Ahıska'da müdhiş bir mukavemetle karşılaştılar. Yiğitçe müdafaa edilen Ahıska'nın düşürülmesi için Rus kumandanı şehrin ateşe verilmesini emretmişti. Bu hâdise 1904 Yılı'ndaki Rus-Japon Harbi'nde Rus başkumandanı olan **General Kropatkin** tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"*Ahıshanın muhâfızları ile halkın, erkeklerin şecaat ve kahramanlıkları tasvire muhtaç değildi. Ancak Ahıshalılar'ın hiçbir yerde misli ve menendi görülmemiş bir tarzda ateşe atılan kadınlarını hatırlamak gerekir. Türk kadınları ellerinde kılıç*

bulunduğu hâlde Ruslar'ın üzerine aslanlar gibi savlet ederek muhârebede sebat ediyorlardı. Çâresiz kalan gâziyeler ise Ruslar'a teslim olmak ârını irtikâp etmekten, esâret felâketine uğramaktan ise kendilerini diri diri ateşler içine atıyor, alevlere gömülüp cesedlerini kül, ruhlarını ise Cenab-ı Hakk'a teslim ediyorlardı."[492]

Ruslar Ardahan'ın zaptından sonra Erzurum üzerine yürüdüler. Burada yapılan savaşlarda **Hakkı Paşa**'nın esir düşmesi üzerine Doğu Cephesi seraskeri **Sâlih Paşa** bir müddet mukavemetten sonra şehir eşrafının da baskısıyla Erzurum'u Ruslar'a teslim etti. Bu teslime rağmen Erzurum tabyalarından bir takım kahraman muhâfızlar müdafaaya devam etmekteydiler. Rus topçusu ise şehri mütemâdî bir sûrette top ateşine tâbî tuttuğundan bu mukavemet neticesiz kaldı. Erzurum'u ele geçiren Ruslar bu defa Bayburt istikametinde ilerlemeye başladılar. Burada Osmanlı Ordusu'nun yanı sıra bazı derebeyleri de emrindeki askerle Ruslar'a ağır kayıplar verdirdiler. Bunlar arasında Trazon paşası **Hazinedaroğlu Osman Bey** Karadeniz halkından topladığı gönüllülerle Bayburt Kalesi önünde Ruslar'a büyük kayıplar verdirdi. Bu arada bir Rus generali de öldürüldü. Ancak Rumeli Cephesi'ndeki Rus ilerleyişi sebebiyle başlayan siyâsî görüşmeler sebebiyle Doğu Cephesi'nde harekât Bayburt'un işgaliyle durduruldu. Fakat burada da feci bir mezâlim icra edildi.[493]

Daha sonra yapılacak Edirne Anlaşmasıyla Ruslar'ın Bayburt'tan çekilip gitmeleri üzerine doğup büyüdüğü bu şehre dönen mahallin hassas halk şairi **Zihnî**'nin yazdığı şu şiir Bayburt'un mâruz kaldığı fâciâları pek güzel ifade etmektedir:

492 **Yahya Okçu**- A.g.e. sh. 114

493 Tafsilât için bkz. **Yahya Okçu**-A.g.e.

Vardım ki yurdumdam ayak göçürmüş,
Yavru gitmiş ıssız kalmış otağı,
Camlar şikest olmuş, meyler dökülmüş,
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı!..

Sümbülü, şebboyu hâr (diken) almış,
Süleyman tahtını şimdi nâr almış,
Zevk u şevk ehlini âh u zâr almış,
Gama tebdil olmuş ülfetin çağı!...

Kangı dağda bulsam ben o merali,
Kangı ele sorsam çeşm-i gazali,
Leylâsını yitirmiş Mecnun misâli,
Gezmiş dağdan dağa yoktur durağı!

Sümbüller perişan güller kan ağlar,
Zihnî dehr elinden her zaman ağlar,
Vardım ki bağ ağlar bağiban ağlar,
Şeyda bülbülü terk edeli bu bağı!..

Ruslar'ın Kafkas Cephesi'nde Bayburt'a ulaştıkları anda Rumeli Cephesi'nde de şunlar olmaktaydı:

Ruslar 1829 Baharı'nda Balkanlar'da hızlı bir şekilde ilerlemeye başlamışlardı. Bu sebeple vezir-i azam **İzzet Mehmed Paşa** azledilerek yerine **Mehmed Reşid Paşa** tâyin edilmişti. Fakat O da pek başarılı olamadı. Ruslar Pirevadi'de Osmanlı kuvvetlerine karşı bir baskın tertiplediler ve Kulefça Geçidi'nde Osmanlılar'la çetin bir muhârebeye tutuştular. Burada Osmanlı Ordusu'nda meydana gelen bir cephâne infilâki biçok topun Ruslar eline geçmesine sebep oldu. Bu sırada Silistre'yi zapteden Ruslar Balkanlar'ı aşmaya başladılar. **İbrahim** ve **Mehmed Paşa**'ların Aydos'ta mağlubiyete uğraması üzerine Ruslar Edirne istikametinde ilerlemeye başladılar.

Tuna Bölgesi'nde dört ehemmiyetli kalemiz vardı: Silistre, Rusçuk, Varna ve Şumnu kaleleri. Bunlara "**Kal'a-yı Erbaa**" denirdi. Rumeli Cephesi'nde Osmanlı topraklarına saldıran herhangi bir düşman ilk plânda bu dört kalenin ortasına düşerdi. Bu yüzden bu kaleleri ele geçirmeden İstanbul'a doğru emniyetle yol alınmasına strateji itibariyle hiçbir imkân yoktu. Rus kumandanı Silistre'yi almışsa da Şumnu'da takılıp kalmıştı. Bu yüzden çılgınca bir işe girişti. Şumnu Kalesi önünde gâyet az bir kuvvet bırakarak Edirne'ye sarktı. Hatta o kadar ki; Rus öncü kuvvetleri Marmara kıyılarına ulaştılar. İstanbul heyecana kapıldı. Hâlbuki birkaç gün dayanılsa Rus Ordusunun mahvolacağı muhakkaktı. Fakat heyecan ve telâştan bu noktayı kimse dikkate almadı.

Vezir-i azam **Reşid Paşa** on beş bin kişilik bir kuvvetle İslimye'de başarılı olamayıp burayı 10 Ağustos 1828 tarihinde Ruslar'a teslim ettikten sonra Edirne'ye çekildi. Rus Ordusu'nun buraya sarkacağı anlaşılınca şehrin müdafaası için bazı hazırlıklara başlandı. Balkanların güneyindeki bazı vilâyetlerin askerlerine Edirne'de toplanmaları emredildi. Edirne'de üzerine yürüyen Rus ordusunda ise sâdece on iki bin kişi vardı. Eğer heyecana kapılmadan sâkin bir sûrette düşünülse Rus kuvvetlerinin her türlü ric'at yolu kapalı bulunduğundan imha edilmeleri gayet kolay olacaktı.. Arkada yalnız Şumnu Kalesi'nde yirmi binden ziyâde Osmanlı askeri vardı. Ayrıca İşkodra vâlisi **Mustafa Paşa**'nın emrinde de on beş yirmi bin kişilik kuvvet vardı ki; bunlar Filibe'ye doğru ilerliyorlardı. Bu durumda Ruslar'ın bu kadar az bir kuvvetle Edirne'ye sarkmaları çılgınca bir blöften başka bir şey değildi. Gerçekten Rus Ordusu'nun Edirne'de sâdece birkaç gün hareketsiz kalması bile mutlak sûrette felâketiyle neticelenirdi.

E. Driault bu durumu **şöyle ifade** etmektedir:

"*Muhârebe etmeksizin Ağustos'un 11. günü şehr-i mezkû-*

*ra girdi ve hatta ordunun pişdâr kolu Dersaâdet istikametince Çorlu ile ve payitaht-ı Osmaniyenin bazı mahellerine kadar geldi. Fakat bu kol mahall-i mezkûrada muhâtarat-ı azimeye mâruz kalmak tehlikesinde ve kuvveti ancak on beş bin raddesinde bulunuyordu. Dersaâdet'e hücum etmek mecnûnâne bir hareket idi. Eğer Makedonya ve Arnavutluk üzerinde bulunan Osmanlı kumandanları yetişmiş olsaydılar generalin küçük ordusu Edirne'de bissuhule (kolaylıkla) püskürtülür ve ihtimal ki; muhâsara olunarak mağlup ve münhezim edilebilirdi. Herhâlde bu ordu Edirne'de çok müddet kalamaz ve **Dyebiç Zebalkanski**'nin mütecâsirâne olan hareketinin bir felâketle nihâyet bulmasından endişe edilebilirdi."*[494]

Bu durumu çok iyi takdir eden Rusya ciddi bir endişeye kapıldı. Lâkin durumunu belli etmemeye muvaffak oldu. Çar **I. Nikola** kayınpederi olan Prusya kıralından yardım istedi. O da generallerinden **Baron Müfling**'i fevkâlede selâhiyeti hâiz bir elçi olarak acele bir sûrette İstanbul'a gönderdi. Bu Alman asıllı general güya Osmanlı Devleti'ne iyilik etmek istiyormuş gibi İstanbul'daki devlet ricalini aldatarak Ruslar'ın gâyet lehine olan Edirne Muâhedesi'ni imzalattırmayı başardı.[495]

Burada ehemmiyetle ifade edilmesi gereken bir husus da şudur ki, Mısır vâlisi Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'dan bu sıkışık durum dolayısıyla on-onbeş bin kişilik bir destek talebinde bulunulmuşsa da o bu talebi yerine getirmeyerek daha sonra ortaya çıkacak olan "**hâinlik**"inin bir ilk örneğini ortaya koy-

494 **E. Driault-**A.g.e. sh. 176

495 **Ali Kemal**, İkdam Gazetesi (8-12 Aralık 1328-1912)'nde:

"***Bismark** bir gün Ruslar'a kızınca 1829 senesinde Osmanlılar'la harb ettikleri sırada:*

*"-Biz Ruslar'a büyük bir hizmette bulunduk. İstanbul'a **Müfling**'in reisliğinde bir heyet göndererek Rusya'yı müşkilâttan kurtardık." demiştir.*" ifâdesi mevcuddur. Bu durum dahî Osmanlılar'ın nasıl faka bastırıldığını göstermektedir.

muştur. Buna ilâveten İngiliz ve Fransız elçileri de Ruslar'ın bu derecede ilerlemesinden tarihte hep olduğu gibi endişe ederek Osmanlılar'ı sulha teşvik etmişlerdir.

Bütün bu sebeplerle 14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Anlaşması'yla devlet başta Yunanistan'a istiklâlini tanımak olmak üzere birçok kayıplara uğramıştır. Zikri geçen ve yirmi maddeden ibâret olan Edirne Anlaşmasının maddeleri şöyledir:

1. İki devlet, aralarındaki düşmanlığa denizde ve karada son verecektir.

2. Rusya, savaştan önceki sınırlarına çekilecek; Eflâk, Buğdan ve Balkanlar'da işgal ettiği bütün yerleri boşaltacaktır.

3. İki devletin batıdaki sınırı, eskiden olduğu gibi Prut Nehri ile Tuna'nın denize döküldüğü yere kadar aynıdır. Tuna ağzındaki adaların sol tarafındakiler Ruslar'da, sağdakiler ise Osmanlılar'da kalacaktır. Osmanlı Devleti kendisinde kalan adalarda tahkimat yapamayacak, iki tarafın gemileri Tuna'ya serbestçe girip çıkacaktır.

4. Doğu sınırında, Anapa, Popi, Ahıska ve Ahılkelek Ruslar'da kalacak, Erzurum, Kars, Ahıska eyâletinin bir kısmı ile Doğu Beyazıd Osmanlı Devleti'ne iâde edilecektir. Böylece Osmanlı Devleti, Gürcistan üzerindeki Rus hâkimiyetini tanımış olacaktır.

5. Buğdan ve Eflâk, bazı şart ve imtiyazlarla Osmanlı Devleti'ne tâbi olacaklar; ancak Rusya onların refahı için kefilliğini sürdürecektir.

6. Osmanlı Devleti, Sırbistan'dan ayrılan altı nâhiyeyi, Sırbistan'a geri verecek, Akkerman Anlaşması'nda bahs edilen esasları da kabul ile tatbik mevkiine koyacaktır.

7. Rusya ve Osmanlı teb'aları için bundan önce imzalanmış anlaşmalarda yer alan hususlar aynen devam edecektir. Her iki devletin, tüccar vesâir münâsebetleri, bunlara âid gemilerin

her iki devletin karasularından geçmeleri ve bayrak çekmeleri, eski anlaşmalara göre tatbik edilecektir.

8. Akkerman Anlaşması'nda yazılı maddeye göre, her iki taraf tüccarının zarar ve ziyanlarının tazmini hususunda, Osmanlı Devleti gerekeni yapmadığı için, Rus tüccarının uğradığı zararın tazmini için, Rusya'ya 1.5 milyon Macar altını ödeyecektir.

9. Rus Devleti'nin savaş dolayısıyla uğradığı zararlar için, Anadolu'da terk edilen topraktan başka, miktarı tâyin edilecek bir meblâğ daha sonra Rusya'ya ödeyecektir.

10. Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın katılımıyla Londra'da imza edilmiş olan senedin şartlarını kabul ve bu protokol şartlarının tatbike konulabilmesi için gerekeni yapmak üzere murahhaslar tâyin edecektir.

11. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, Rumeli ve Anadolu'daki sınırların tesbiti için, Osmanlı Devleti hemen harekete geçecektir. Ayrıca, Eflâk ve Buğdan'dan Sırbistan'a verilecek arâzinin belirlenmesini de sağlayacaktır.

12. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra, Anadolu ve Rumeli'de elde edilmiş olan yerler hemen geri verilecektir.

13. İki taraf da, kendi teb'asından hangi sınıftan olursa olsun, savaş sırasında karşı tarafa yardımda bulunmuş dahî olsalar afvedecek; bunlar isterlerse emlâk ve arâzîlerini on sekiz ay içerisinde satıp istedilderi yere gidebileceklerdir.

14. Her iki taraf da elindeki esirleri herhangi bir talepte bulunmadan serbest bırakacaklardır.

15. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmış olan önceki anlaşmaların, bu anlaşma ile değiştirilmeyen hükümleri aynen baki kalacaktır.

16. Bu anlaşmanın senetleri iki devlet tarafından altı ay içerisinde imzalanacak ve teâti edilecektir.

Tazminat ve tahliyeye âid maddeler de şunlardı:

1. Edirne Anlaşması'nın beşinci maddesinde yer alan ek senede göre, Tuna'nın sol kıyısındaki İslâm toprakları Eflâk'a bırakılacaktır. Ayrıca buradaki tahkimat yıkılıp yenisi yapılmayacaktır. İslâm halkı ise, mallarını alıp istedikleri yere gidebileceklerdir.

2. Anlaşmanın 8. maddesinde yer alan Rus tüccarının zarar ve ziyanı onsekiz ay içerisinde ve anlaşmanın tasdiki ânında yüz, bundan sonraki altı ayda dörtyüz, sonraki altı ayda beşyüz, üçüncü altı ayda ise beşyüz bin Macar altını tamamiyle ödenmiş olacaktır.

3. Anlaşmanın 9. maddesindeki savaş masrafları da, 10 bin Macar altını olup, mal ile de ödenebilecektir.

4. Ruslar'ın işgal ettiği yerlerin boşaltılması hakkındadır. Edirne anlaşması, gerçekten de Osmanlı Devleti'nin XIX. asırda ve daha önceki yüzyıllarda imzaladığı anlaşmaların en ağırı sayılmaktadır; çünkü bu anlaşma ile Osmanlı toprağından arazî olarak ayrılıp bağımsızlık kuran devletler ortaya çıkmış, Osmanlı ordu ve donanması büyük zayiata uğramış ve ödemek zorunda kalınan büyük meblâğlar ile devletin mâlî gücü iyice zayıflatılmıştır.

Bu anlaşmanın en kötü neticesi Yunanistan'a istiklâl verilmesiydi. Avrupalı devletler buraya önce Bavyera kıralı **Lui**'nin oğlu **Otto**'yu getirmişlerse de daha sonra 1862 Yılı'nda ortaya çıkan bir karagaşa sonunda Danimarka kıralının oğlu **I. George** O'nun yerine kıral oldu. Yunanistan'da 1964 Yılı'nda kırallık ilga olunduğunda son kıral bu hanedandandı.

n. Cezâyir'in Fransızlar Tafarından İşgali

Cezâyir 1516 Yılı'nda **Oruç Reis** tarafından zaptedilmiş O'nun vefâtından sonra kardeşi **Barbaros Hayreddin Paşa** tarafından idâre edilmekteyken rızâî bir sûrette Osmanlı'ya ilhâk edilmişti. Osmanlılar ahâlisinin çoğu korsanlıkla geçinen bu

uzak vilâyeti İstanbul'dan gönderilen vâliler tarafından idâre ediyorlardı. Bu durum 1671 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte korsanlıkta temâyüz eden şahsiyetler arasından seçilen mahallî idâreciler tarafından idâre edilmeye başlanmıştır ki, bunlara tarihte "**dayılar**" denilmekteydi.

Osmanlı Devleti bu durumu kabul etmek istememişse de sömürgeci zihniyeti olmadığından nihâyet müslüman olan bu mahallî idârecileri orada Cezâyir Beylerbeyi olarak tanımaya başlamıştır. Bunların beylerbeyliği her üç yılda bir Bâb-ı Âlice tasdik ediliyor ve oradan gönderilen hediyelerle iktifa ediliyordu.

"**Dayılar Devri**" denilen bu devirde Cezâyir bir nevi muhtariyeti hâizdi. Zira başka ülkelerle savaşmalarına veya barış yapmalarına karışılmıyordu. 16. ve 17. Yüzyıllarda Akdeniz'deki korsanlık hareketleri sebebiyle burası âdeta bir "**Türk Gölü**" hâline gelmişti. Bunda hiç şüphesiz Cezâyirli korsanların da rolü vardı. Lâkin zamanla korsanlıktan geçinen bu insanlar silâh ve sâir hususunda Dünyâ'daki gelişmelerden bîhaber kaldıkları için Avrupa'da kuvvetli donanmalar teşkil eden Batılı devletlerin tecâvüzlerine mâruz kalıyorlardı. Bu hususta en ileri giden devlet Fransa'ydı. Zira Cezâyir Fransa'nın hizasındaki karşı sâhilde bulunduğu için O'nunla müsbet ve menfi olarak alâkası diğer batılı devletlerinden fazlaydı. Bu alâkanın bir neticesi de ticârî münâsebetlerdi. Fransa Cezâyir'den hububat alır ve oraya da bazı mallar satardı ki; bu iki devlet arasındaki ihtilâf işte bu yüzden bir alacak-verecek meselesi dolayısıyla çıkmıştır.

Fransa 1789 İhtilâli'nden sonra **Napolyon**'un giriştiği harpler dolayısıyla iktisadî bakımdan büyük bir çöküntüye uğramış ve bu sebeple Cezâyir'e olan ticarî borçlarını ödeyemez bir duruma gelmişti. Cezâyir'de yerleşen **Bacri** ve **Busnach** adındaki iki Yahudi tüccar Cezâyir'in Fransa'ya sattığı hububatın belli başlı aracılarıydı. Bunlar Fransa'dan olan külliyetli bir alacağını alamadığından 1827 Yılı'nda Cezâyir dayısı olan **De-**

nizlili Hüseyin Paşa'dan yardım istediler. **Dayı Hüseyin Paşa** da bunu Fransızlar'dan talep etmesine rağmen o sırada tekrar kırallığa dönmüş olan Fransa bir adem-i tenezzülle kendisine cevap vermedi. Bu sırada Cezâyir'de **Deval** adında bir Fransız elçisi mevcuddu ki; bir bayram dolayısıyla **Dayı Hüseyin Paşa**'ya tebrik için geldiğinde paşa O'na kendisine neden cevap verilmediğini sorması üzerine O, Fransız kıralının adem-i tenezzülünü şu sûretle ifade etti:

"- *Fransa kıralı sana kâğıt tahrir etmez (yazmaz) ve mersul (gönderilmiş) kâğıtlarına dahi karşılık irsal etmez (göndermez).*" Bu cevaba kızan **Dayı Hüseyin Paşa** hiddetlenerek elindeki tavus kuşu tüyünden yapılmış yelpaze ile **Deval**'in yüzüne üç kere vurdu. Elçi bu durumu Fransa'ya bildirince Fransız Hükümeti **Dayı Hüseyin Paşa**'dan özür talep etti ise de O bunu reddetti.

Aslında Fransa o sırada Cezayir'deki nüfuz ve menfaatlerini daha fazla artırmak hevesindeydi. Zira bu hâdiseden önce Fransız mallarından alınan gümrüğün kaldırılmasını istemişti. Bu hâdise Fransızlar'ın Cezâyir'e müdâhelesi için bir bahâne oldu. Fransızlar Cezâyir'e önce bir ambargo ilân ettiler. Fakat bu sırada Cezâyir'in Fransızlar'la baş edecek bir donanması yoktu. Zira Cezâyir Donanması 1816 Yılı'nda İngilizler tarafından imha edilmişti. Bunun sebebi de şuydu:

1815 Yılı'nda toplanan Viyana Kongresi'ne evvelce ifade edilmiş olduğu üzere Osmanlı Devleti, katılmamıştı. Burada alınan kararlardan biri de korsanlığın yasak edilmesiydi. Cezâyirliler'in bundan haberi olmadığı için korsanlığa devam etmekte bulunduklarını gören İngilizler onları cezâlandırmak üzere buraya kuvvetli bir donanma göndermiş, bu donanma Cezâyir donanmasını limanda âni bir baskınla imha etmişti. Cezâyir henüz kifâyetli bir donanma vücuda getiremediğinden

Fransızlar'la bu ihtilâfın hengâmında kendisini müdafaa edecek durumda değildi. Diğer taraftan Osmanlı Donanması da 1827'de Navarin'de -evvelce anlatmış olduğumuz üzere- âni bir baskınla imha edilmiş bulunduğundan Cezâyir'in yardımına koşmasına imkân yoktu.

Cezâyir'e tatbik edilen bu ambargo üç yıl sürdükten sonra 1830 Yılı 14 Haziranı'nda Fransa, Amiral **Düperre** komutasında kalabalık bir donanmayı Cezâyir'e sevk ederek burada hâkimiyyet tesis etmeye teşebbüs etti. Yüz savaş gemisine ilâveten beş yüz ticaret gemisini ihtiva eden bu donanmaya otuz yedi bin müsellâh asker yerleştirilmişti. Onlar Cezâyir şehrinin yirmi üç kilometre batısındaki **Sidi Ferruş**'ta 19 Haziran günü karaya çıkarma yaptılar. Burada Türk ve Araplar'dan müteşekkil Cezâyir ordusunu müdhiş bir sûrette mağlup ettiler. İleri harekâta devamla 5 Temmuz'da Cezâyir şehrini ele geçirdiler. **Dayı Hüseyin Paşa** bu mücâdelede başarısız olunca İtalya'ya kaçtı. Bu sûretle Cezâyir tamamen Fransızlar'ın eline geçmiş oldu.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla yardımda bulunamadığı Cezâyir'in işgalini protesto etmekle iktifa ettti. Bundan sonra bu mesele diplomatik usûllerle çözülmek istendiyse de başarı elde edilemedi.

Nihâyet 1834 Yılı'nda **Abdülkadir Cezâyirî** yerli kuvvetlerle Fransızlar'a karşı bir mücâdele başlattıysade başarılı olamadı. Fransızlar O'nun bu kıyamından münfail olarak burada dehşetli bir zulüm irtikâp ettiler. Bundan sonra da Fransızlar'la bu husûsta ihtilâfın diploması yoluyla halline çalışılmasına 1847 Yılı'na kadar devem edildiyse de artık nihayetlendirilerek bu tarihten itibaren Fransız emr-i vâkisi kabul edilmiş oldu.[496]

---

496 **Ercüment Kuran**- Cezâyir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyâseti (1827-1847), İstanbul 1957, sh. 14 vd.

o. Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı

Evvelce ifade edildiği üzere Kavalalı **Mehmed Ali Paşa** mâceraperst **Napolyon** Mısır'a saldırdığında her taraftan buraya gönüllü olarak buraya koşup gelen insanlar arasında bulunan sıradan bir kimseydi. 1799 Yılı'nda Kavala'dan Mısır'a gelen böyle bir gönüllü grupunun içinde olan Arnavut asıllı **Mehmed Ali Ağa** Mısır'ın Fransızlar'dan geri alınması sırasında başarılar elde ederek temâyüz etmişti. 1769 Yılı'nda bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Kavala'da doğmuş bir kimse olan **Mehmed Ali Ağa** okuryazar bile olmayacak derecede kara câhil bir adamdı. Fakat fevkalâde zeki ve cesur bir kimse idi.

O tarihe kadar Osmanlılar Mısır'ı gönderdikleri bir vâli ile idâre etmekte iseler de asıl güç Kölemen beylerindeydi. Bunların çoğu **Napolyon**'a karşı girişilen savaşlarda mahvolup ortadan kalkmışlardı. Bu durumdan istifâde eden **Mehmed Ali Ağa** gitgide güçlenerek onların hayatta kalanlarını da birer birer ortadan kaldırarak mal ve mülklerini zaptetti. Böylece hatırı sayılır bir güç hâline geldi. O'nun bu tavrından şüphelenen Osmanlı Devleti kendisini Selânik vâlisi tâyin ederek değiştirmek istedi. Bu maksadla Mısır'a gönderdiği donanmanın kaptanı **Kadri Paşa**, **Mehmed Ali Paşa**'nın çeştli hediyelerine ve göstermelik sâdıkâne sözlerine kanarak İstanbul'a bu karardan vazgeçilmesini tavsiye etti. Bu değiştirme arzusu birkaç kere tekrarlandıysa da **Mehmed Ali** her defasında Mısır vâlileri olan başta **Hüsrev Paşa** olmak üzere **Tahir**, **Ali** ve **Hurşid Paşa**ları bertaraf ederek devlete emniyet telkin etmeyi başardı. Nihâyet 1805 Yılı'nda Vehhabîlerin başlayan isyanları üzerine bu isyanı bastırmak şartıyla kendisini Mısır vâlisi tâyin ettirmeye muvaffak oldu. Bu sebeple kendisine paşalık tevcih edilen **Mehmed Ali**, artık **Mehmed Ali Paşa** oldu.

O evvelce anlatılmış olan Vehhabîler'i tenkil hareketi sebebiyle Osmanlı ülkesindeki halk nezdinde âdeta bir İslâm kah-

ramanı derecesinde takdir kazandı. Aynı şekilde Mısır'da da itibarı yükseldi. Zira Mısır'da müdhiş bir kalkınma gerçekleştirdi. **Napolyon** ordusuyla çarpışırken Avrupâî ordu nizamını müşâhede etmiş olduğu cihetle burada benzer bir ordu vücuda getirdi. İskenderiye'nin ehemmiyetini takdir ederek buradaki limanı genişletip kuvvetli bir donanma kurdu. Nil'den Kahire'ye 27 km uzunluğunda bir kanalla su getirerek bu kanala "**Mahmudiye**" adını verdi. Bununla metbuuna bağlılık göstererek devlet nezdindeki itibarının yükselmesini gerçekleştirdi. Avrupaî usûlde fabrikalar, yollar, binâlar vücuda getirerek burada müdhiş bir kalkınma gerçekleştirdi. O'nun vâli tâyin edildiği hengâmda Mısır'ın varidatı yılda üç bin kese altın iken rivayete nazaran O'nun zamanında dört yüz bin keseye çıktı. Kölemenlerden ele geçirdiği emlâkin hâsılâtı da bunda büyük bir rol oynamıştır. İstanbul'a gönderdiği vergiyi beş misli artırarak on iki bin keseye çıkarması da itibarını artırdı.

O kurduğu "**Cihâdiye**" adındaki ordunun masraflarını karşılamak için de ayrıca halkın vergilerini artırdı. Bunun neticesinde birçok fellâh ağır vergi yüküne tahammül edemeyerek Suriye'ye kaçmışlardır ki; daha sonra bu meseleyi bahâne ederek Suriye'yi ele geçirmeye çalışacaktır.

Bu arada Vehhâbî tenkiline ilâveten bazı askerî başarılar da elde etti. Kurduğu güçlü ordu ve donanma ile tersâne top, tüfek ve barut fabrikaları vücuda getirdikten sonra Sudan'ı zaptedip burada Hartum Şehri'ni kurdu.

Mora İsyanı'nda oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında gönderdiği ordu ve donanma bu isyanın bastırılmasında büyük rol oynamış ve bu sebeple itibarı bir kat daha artmıştı. Ancak Mora Seferi kendisine bir milyon altınla otuz bin adama ve Navarin'de vücuda getirdiği donanmasının yakılıp mahvedilmesine müncer olduğu için bu zararları karşısında Suriye vâliliğini istedi. Fakat bu talep kabul edilmeyerek kendisine Girit verilmek istenmişse

de O da bunu kabul etmedi. Bu itaatsizliği sebebiyle devletle arası açılan **Mehmed Ali Paşa** bu defa Suriye'yi cebren ele geçirmek için Akkâ vâlisi **Abdullah Paşa**'dan Suriye'ye kaçmış olan altı bin fellâhın geriye gönderilmesi talebinde bulunarak ilk ihtilâfı çıkardı. **Abdullah Paşa** tâbiatıyla bu talebi reddetti. Fakat daha önce O, Bâb-ı Âli'ye gönderilmesi gereken altmış bin kese parayı tamamlamak için **Mehmed Ali Paşa**'dan on bir bin kese borç almıştı. **Mehmed Ali Paşa** talebinin reddedilmesi üzerine bu defa **Abdullah Paşa**'dan bu alacağını istedi. Tabiî bu istek de reddedildi. **Mehmed Ali Paşa**'nın Suriye'ye saldırmak için bulduğu üçüncü bir bahâne daha vardı ki o da şuydu:

Mısır'da dut ağacı yetişmediğinden burada ipek istihsali için ipek böceği tohumları Suriye'den gönderilmekteydi. Aradaki gerginlik sebebiyle **Abdullah Paşa**, Suriye'den Mısır'a ipek böceği tohumu göndermesini yasakladı.[497]

Kavalalı Mehmed Ali Paşa bütün bu bahânelerle Suriye'ye saldırıp burayı cebren ele geçirmek isterken **II. Sultan Mahmud** Akkâ vâlisi **Abdullah Paşa** ile **Mehmed Ali Paşa** arasındaki bu ihtilâfı sulh yoluyla halletmek istiyordu. Bu maksadla her iki tarafa da mektuplar yazdı. Hassaten **Abdullah Paşa**'ya Mısır'la iyi geçinmesini tembih ve ihtar etmişse de bundan bir netice hâsıl olmadı. Çünkü **Mehmed Ali Paşa**, Suriye'yi ele geçirmeyi kafasına koymuş bulunuyordu. Bu vakte kadar elde ettiği başarılar dolayısıyla Suriye halkının kendisine kolayca baş eğeceğini ummaktaydı. Bu sırada Bâb-ı Âli'nin Suriye'de çıkan bir kargaşada **Selim Paşa**'nın öldürülmesine karşı hareketsiz kalması da **Kavalalı**'yı cesâretlendiren bir sâik oldu. O ayrıca birkaç seneden beri ajanları vasıtasıyla Suriye'de kendi propagandasını yaptırıyordu. Bu maksadla Suriye'deki hıristiyanları bazı tâvizlerle taraftarı hâline gitmişti. Bunlar

497 **Şinasi Altundağ-Kavalılı Mehmed Ali Paşa** İsyanı, Ankara 1945, sh. 36 vd.

Mısır'a göndedikleri mektuplarla **Mehmed Ali Paşa**'nın kuvvetlerini Suriye'de görmekten memmnun kalcaklarını bildiriyorlardı.[498]

Mehmed Ali için Suriye'ye saldırmanın tam zamanıydı. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, 1827'de Navarin'de kendi donanmasıyla birlikte Osmanlı Donanması da yakılmış ve onun yerine henüz yeni bir donanma inşa edilememişti. 1828'de başlayan Rusya ile savaşta Osmanlılar ağır bir hezimete uğramış, mâlî imkânları tükenmiş ve ağır bir tazminat ödemek mecburiyetinde kalmış oldukları cihetle devletin kendisine mâni olamayacağını çok iyi biliyordu. Ayrıca 1830 Yılı'nda Fransa'da patlak veren bir ihtilâl bütün Avrupa Devletleri'nde büyük bir tedirginlik yarattığından onların da kendisine karşı bir hareket yapamayacaklarını düşünüyordu.

Bu sebeple Avrupaî tarzda yetiştirdiği orduyu oğlu **İbrahim Paşa** kumandasında 2 Kasım 1831 tarihinde iki koldan Suriye'ye sevk etti. Bu tecâvüzün sebebinin Suriye'yi ele geçirmek olmayıp Akkâ vâlisi **Abdullah Paşa**'yı cezalandırmak olduğunu açıklayarak Bâb-ı Âli'nin hareketsiz kalmasını sağlamak istedi. Aslında bu tecâvüzü O yaz aylarında plânlamıştı. Fakat Suriye'de ortaya bir kolera salgını çıktığını öğrenmesi sebebiyle hareketini beş altı ay tehir etmişti. **İbrahim Paşa** kumandasında altı piyâde ve dört süvâri alayı ile kırk sahra topu ve yirmi üç savaş gemisiyle on yedi nakliye gemisinden teşekkül eden Mısır kuvvetleri 8 Kasım 1831 tarihinde Yafa şehri önlerine geldi. Burada iki yüz elli kadar muhâfız vardı. Bunlar bu kalabalık Mısır Ordusu'na karşı direnemeyeceklerini gördüklerinden hemen teslim oldular. **İbrahim Paşa** burada pek çok ganimetle kırk yedi top ele geçirdi.

Bundan sonra emrindeki kumandanlardan biri olan **İbrahim Paşa**'yı Filistin'deki şehirlerin zaptına memur etti.

498 **Şinasi Altundağ**-A.g.e. sh. 37 vd.

Bunlar önce Hayfa'yı ele geçirdiler. Sonra da kuzeye doğru yönelerek Kudüs, Nablus ve Taberiye şehirlerini kolayca ele geçirdikten sonra 26 Kasım'da Akkâ önlerine gelip burasını kuşattılar. Akkâ'da altı bin kadar muhâfız vardı. **Cezzar Ahmed Paşa** zamanında Akkâ ma'mur bir hâle gitirilmişti. Donanmadan atılan toplarla burası bir hayli tahrip edildi. Bu başarıları gören Suriye'deki nüfûzlu şahsiyetlerden biri olan **Emir Beşir** de 6 Aralık 1832 günü **İbrahim Paşa**'ya iltihâk etti. Bu sûretle güçlenen Mısır ordusu karşısında Akkâ tehlikeli bir duruma girdi.

Bütün bu gelişmeler karşısında **II. Sultan Mahmud** bu harekâtın **Cezzar Abdullah Paşa**'yı cezâlandırmak maksadıyla olmayıp Suriye'yi ele geçirmek sebebiyle olduğunu anlayarak Rakka vâlisi **Mehmed Paşa**'yı Halep vâliliği ile Şam üzerine gönderdi. Fakat bu sırada Şam'da bir isyan çıkmış şehir yakılıp yıkılmaya başlanmıştı. Şam vâlisi tâyin edilerek 15 Ağustos 1831'de Şam'a gelen **Selim Mehmed Paşa** da bu isyanda şehid edilmişti. Diğer taraftan Akka kuşatmasını devam ettiren **İbrahim Paşa** burada bir miktar asker bırakarak Sur, Sayda, Beyrut ve Trablusşam gibi şehir ve kaleleri hiçbir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirdi. Buralarda yaşayan hıristiyan ve Yahudiler'in Kudüs'ü ziyâretlerine müsâade ettiği gibi bu gayr-i müslimlerin vergilerini de hafifleterek batılı devletlere hoş görünmeye çalıştı.

Osmanlı Devleti herşeye rağmen bu ihtilâfı sulh yoluyla halletmek için **Mustafa Nazif Efendi**'yi fevkâlâde selâhiyetli bir elçi olarak Kahire'ye gönderdi. Fakat Suriye'yi ele geçirmek kararı kat'î olan **Mehmed Ali Paşa**, **Mustafa Nazif Efendi**'yi hapsettiği gibi Mora İsyanı'nda kaybettiklerine mukabil olmak üzere Sayda ve Şam eyâletlerinin de kendisine verilmesini talep etti. Bundan maksadı ihtilâfı devam ettirmekti. Çünkü taleplerinin is'af edilmeyeceğini çok iyi biliyordu. Bu gelişme üzeri-

ne **II. Sultan Mahmud** Kayseri, Konya, Sivas, Maraş, Adana ve sâir yerlerin askerlerini **Mehmed Paşa**'nın emrine vererek O'nu geniş selâhiyetle buraya serasker tâyin etti.

Bu sırada **Mehmed Ali Paşa** da boş durmuyordu. İslâm Âlemi'ni **II. Sultan Mahmud**'un aleyhine çevirmek için Mekke Şerifini ikna ederek Padişah'ın giriştiği ıslâhat hareketini gâvur taklidi ilân etmek ve O'nun halife olmaya lâyık bulunmadığını halka bildirmek üzere câmilerde vaaz verilmesini sağladı. Bununla Kavalalı'nın Suriye'de giriştiği hareketin meşrûluğu hususunda müslümanlar ikna edilmeye çalışıldı. Bu sırada Yeniçeriler'den kılıç artığı olan insanlar da **Kavalalı**'nın etrafında toplanarak bu tarz bir propaganda yapıyorlardı.

II. Sultan Mahmud, Mehmed Paşa'yı bu sûretle takviye etmeye ilâveten yeniçeri ocağının lâğvedilmesinde büyük desteğini görmüş olduğu **Ağa Hüseyin Paşa**'yı Mısır vâlisi sıfatıyla bu cepheye serasker tâyin etti. Kendine verilen tâlimat Halep'deki **Mehmed Paşa** ile birleşerek Mısır ordusuyla savaşmaktı.

Bu sırada **Akkâ'**yı kuşatmış olan **İbrahim Paşa**'ya karşı Trabluşşam vâlisi **Osman Paşa** kumandasındaki ordu yardıma koşmuşsa da bunlar Ez-zerra mevkiinde **İbrahim Paşa** kuvvetleri tarafından mağlup edilip dağıtıldılar. Bu mağlubiyet üzerine Akkâ müdafileri de altı bin kişiden dört yüz kişiye inmiş bulunduğu ve şehirde açlık başgösterdiği için teslim olmak mecburiyetinde kaldılar. 27 Mayıs 1832 tarihinde Akkâ'yı teslim alan **İbrahim Paşa** buranın kumandanı **Abdullah Paşa**'yı harp esiri kabul ederek Kahire'ye gönderdi. Zaten harabe hâline gelen şehirde ne bulduysa yağmaladıktan sonra Şam'ı zaptetmek için harekete geçti.

Buranın vâlisi **Ali Paşa**'ya bir mektup yazarak şehrin ken-

disine teslimini istedi. **Ali Paşa** 22 Nisan 1832 tarihinde Halep vâlisi ve Arabistan seraskeri **Mehmed Paşa**'nın tâlimatıyla bu isteği reddetti.[499]

İbrahim Paşa emrideki 18 bin kişilik ordu ile 15 Haziran'da Şam'ı kuşattı. Şehir halkı hiçbir mukavemet göstermeden **İbrahim Paşa**'ya teslim oldu. Bundan sonra kuzeye hareket eden **İbrahim Paşa** 8 Temmuz'da Humus önlerine vardığında Şam'dan kendisine iltihâk edenlerle ordusu otuz bin kişiyi bulmuştu. Bu sırada işi ağırdan alan **Ağa Hüseyin Paşa** ile serasker **Mehmed Paşa**'nın orduları bir araya gelerek müttehid bir hareket gerçekleştiremediler. **Mehmed Paşa**'nın buraya gönderdiği askerler de yolda **İbrahim Paşa**'nın baskınına uğrayarak dağılıp firara mecbur bırakıldılar. Bunu haber alan **Mehmed Paşa**, Halep'i elde tutabilmek için mevcut kuvvetleriyle kuzeye çekildi. Bu sırada **Ağa Hüseyin Paşa** emrindeki kırk beş bin kişilik ordu ve yüz altmış top ile **İbrahim Paşa**'nın üzerine harekete geçmiş bulunuyordu. O **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın amansız düşmanı olan **Koca Hüsrev Paşa**'nın damadıydı.

Konya'da orudusunu gereksiz yere üç hafta dinlendirdikten sonra Tarsus'a indirdi. Bu sırada önce Akkâ'nın sonra da Şam'ın düştüğünü haber aldı. Değersiz bir kumandan olan **Ağa Hüseyin Paşa** bu haberlere rağmen ulaştığı Adana'da bile gereksiz bir sûrette tevakkuf ederek günler kaybetti. Nihâyet güneye doğru hareket ederek Halep'e girmek istedi. Fakat çoktan **Mehmed Ali** taraftarı hâline gelmiş bulunan Halep halkı Osmanlı serdarını şehre sokmadı. **Ağa Hüseyin Paşa** emrinde bu kadar kuvvet olduğu hâlde bu işi cebren gerçekleştirecek yerde Belen Boğazı'na çekildi. Burası dar bir geçit olduğundan Mısır Ordusu'nu burada durdurabileceği kanatindeydi.

Tabiatıyla serbest kalan **İbrahim Paşa** kolaylıkla Halep'i ele geçirdi. Çünkü Halep halkı bu durumda mukavemetin ken-

499 **Şinasi Altundağ**-A.g.e. sh. 60

dilerine pahalıya mâl oalcağını hesap ederek gönülü bir sûrette **İbrahim Paşa**'ya teslim oldu. Gariptir ki; **İbrahim Paşa** da burada uzun bir müddet kaldı ve Yeniçeri Ocağı'nın yeniden kurulduğunu ilân ettikten sonra **Ağa Hüseyin Paşa** üzerine harekete geçti. 29 Temmuz'da Belen geçidine ulaştı. **Ağa Hüseyin Paşa**'nın ordusunda yabancı subay ve teknisyenler vardı ki bunlara itimat etmiyordu. Bu sebeple zaten zayıf bir kumandan olan bu paşanın ordusu üzerinde tam bir hâkimiyeti yoktu. Üstelik Belen Geçidi'nin bütün tepelerini tahkim etmemişti. Bunu fark eden **İbrahim Paşa** buraları birer birer ele geçirdikten sonra âni bir sûrette Osmanlı Ordusu'na karşı hücuma geçti ve iki saat içinde **Ağa Hüseyin Paşa**'nın ordusunu darmadağın etti. Kaçanları sür'atle tâkip ederek katletti. Kendisi ise sâdece yirmi telefat vermiş bulunuyordu. İşte Avrupâî ordunun bu ilk savaş tecrübesi böylece bir **"hezimet-i kahkariye"** olarak gerçekleşti. Adana'ya doğru ilerleyen **İbrahim Paşa** kuvvetlerine dağılan Osmanlı Ordusu'ndaki birçok nefer iltihak etmekle bu ordu daha da kalabalıklaştı. Ahâli ise aynen Suriye'de olduğu gibi hiçbir mukavemette bulunmuyordu.

İbrahim Paşa'nın Antakya ve İskenderun'u ele geçirdiği sırada Mısır donanması da **Marmaris Limanı**'na gelerek buradaki Osmanlı donanmasını kuşatmış bulunyordu. Ayrıca Mısırlılar'ın elde ettiği bu başarılar üzerine Vehhâbiler de yeniden hareketlenerek Maskat ve Basra'da baskın hareketlerinde bulundular.

Bütün bu gelişmeler üzerine telâşa kapılan **II. Sultan Mahmud** o sırada Arnavutluk'ta bulunan vezir-i azam **Reşid Mehmed Paşa**'yı İstanbul'a çağırarak O'nu bir kısım kuvvetlerle Mısır ordusunun ileri harekâtını önlemek üzere Anadolu'ya gönderdi. Ayrıca **Nâmık Paşa**'yı da yardım talebinde bulunmak üzere İngiltere'ye gönderdi. **Reşid Mehmed Paşa** emrinde alelacele toplanmış altmış bin asker vardı. O'nun harekete geçtiği

esnada **İbrahim Paşa**, Konya istikametinde ilerliyordu. Güzergâhta hiçbir mukavemetle karşılaşmadan pek çok şehir ve kasabayı ele geçirdi. 20 Aralık'ta vezir-i azam **Reşid Mehmed Paşa**, Konya'ya ulaştı. Mısır Ordusu'nda otuz bin asker ve otuz altı topa karşılık Osmanlı Ordusu altmış bin kişi olduğuna nazaran galebenin Osmanlılar'da kalacağı umuluyordu. Ayrıca Bursa ve Sivas'tan da bu orduya katılacak olanlar yoldaydı. Fakat **Mehmed Reşid Paşa** bunları bekleyemedi. Zira **İbrahim Paşa**'nın yaptığı propagandayla Osmanlı askerlerinen bir kısmı Mısır ordusuna katıldı. Halk bile **İbrahim Paşa** lehinde tezahürat yapıyordu.

Ordusunundan birçok efradın karşı tarafa geçmesiyle fire vermekte olduğunu gören **Mehmed Reşid Paşa** daha fazla kayba uğramamak için acele ile Çingene Köprüsü denilen yerde 21 Aralık'ta Mısır ordusuyla savaşa tutuştu. Mevsim kış olduğu için o gün göz gözü görmeyecek derecede bir sis ortalığı kaplamış bulunuyordu. **İbrahim Paşa** Osmanlı askerinin kendisine yaklaşmasını bekledikten sonra şiddetli bir top ateşi başlattı. Fakat göz gözü görmeyen bu sis sebebiyle o atışların çoğu isabetsiz oldu. Osmanlı Ordusu sağdan bir çevirme hareketine soldan ise şiddetli bir sûrette hücuma başladı. Lâkin süvârîlerle yapılan bu hızlı hücum neticesinde piyâdelerle irtibatları kesilmişti. Bunu gören Mısırlılar Osmanlı piyâdesi üzerine yoğun bir top ateşiyle onları dağıttılar. Bunu tâkiben Mısır süvârileri Osmanlı ordusunun sol kanadındaki süvâriler üzerine yüklendiler. Mısır Ordusu'nun süvâri ve topçu ateşi karşısında kalan Osmanlı askerleri geriye çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Vezir-i azam **Mehmed Paşa** dağılan son kanat askerlerini tekrar bir araya toplamak isterken kesif sis sebebiyle Mısır ordusunun içine düştü. Burada Mısırlı askerler tarafından yaralanan **Mehmed Reşid Paşa** esir edilip **İbrahim Paşa**'nın yanına götürüldü. Bu sırada Osmanlı ordusunun sağ kanadındaki Mısırlılar'a karşı

başarı elde edilmekteyken **İbrahim Paşa** münâdiler çıkarak kumandanlarının esir alındığını ilân edince bunlar da savaşmaktan vazgeçtiler. Bu sûretle bu harp de Mısırlılar'ın galebesiyle neticelenmiş oldu.

Bu başarıdan hız alan **İbrahim Paşa,** Kütahya'ya kadar geldi. Artık İstanbul yolu kendisine açıktı. Önünde duracak hiçbir Osmanlı kuvveti kalmamıştı. Bu yüzden başından büyük hülyalara daldı.

1826 Yılı'nda Yeniçeriler'in anî ve müthiş bir inkılâb darbesi ile ilga edilmiş olması, Mora İsyanı, Moskof Seferi gibi üst üste binen bâdireler devleti mânen ve maddeten yorgun ve perişan düşürmüştü. Üstelik de bütün bu hâdiseler zayıf bünyeli **II. Sultan Mahmud**'u hem sarsmış, hem de halk nazarında gözden düşürmüştü. **Mehmed Ali Paşa** ise Mısır'daki çalışmalarına eklenen yaygın propaganda ile alâka ve itimad kazanmıştı. Bu yüzden Mısır ordusu ile çarpışan Osmanlı askerlerinden birçoğu kalben **Mehmed Ali Paşa**'yı tutuyorlardı. O'nun kolay bir zafer elde etmesinden en büyük âmillerden biri de buydu. Ayrıca **İbrahim Paşa** her gittiği yerde padişaha değil, O'nu iğfal eden ricale karşı savaş açtığını, Saltanat ve Hilafet'in kölesi olduğunu söylüyordu. Gerçekten başlangıçta sadece Suriye ve Mısır'a sahip olmak ve bu sûretle eski Kölemen Devleti'ni kendi idâresinde hortlatmak istiyordu. Fakat orduları arka arkaya umulmadık zaferler kazanınca bu fikrini değiştirdi. Türkler'in kaç yüz yıllık hânedan âilesini değiştirerek yerine geçmek arzusuna kapıldı.[500]

Kütahya'ya varan **İbrahim Paşa,** bu maksadı açığa vuran mektuplarla taşra vâlilerine müracaat etti. Onları, ***"Saltanat mes'elesi"****ni* görüşmek üzere İstanbul'a dâvet ediyordu.

Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin kudret ve azameti kadar, tarihî istikrarını da sağlayan başlıca âmillerden biri bu hânedandı.

500 **Şinasi Altundağ**-A.g.e. sh. 159

Dâhilde ne çeşit bir ihtilâf zuhur ederse etsin, hiçbir kimsenin hanedanı değiştirmek gibi bir ihâneti hatır ve hayaline getirmediği tarihî bir gerçektir. Daima bütün ihtilâfların üstünde ve adeta ebedî bir otorite halinde ***"Âl-i Osman"*** tarihî bir vazife ifâ ederek nihâyet bir padişahın değiştirilmesiyle efkârın yatışması temin edilirdi. Fakat netice itibariyle hal' edilen gibi iclâs edilen de bir Osmanoğlu olduğu için eski düzen yeniden teessüs ederdi. Osmanlı Âilesi, rakipsiz bir otoriteye mâlik olabilecek milletin birliğini sağlayıcı biricik unsur hâlinde devam edip giderdi. Ekseriya yerli âilelerden kız almamak veya yerli bir âileye üst üste birkaç kere kız vermemek sûretiyle kendi nüfûz ve otoriteleriyle yarış hevesi tevlid edebilecek bir kudret ve nüfuza mâlik olan bir âile de türetmezlerdi. İsteyen bunu onlar için ***"âile menfaati"*** ile izah edebilir. Fakat şu bir tarihî gerçektir ki, tek istisnası **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** olmak üzere millî tarihimizde hanedanlık için âileler arası kavga zuhur etmemiş ve bu da bize asırlar süren bir millî isikrar sağlamıştır. Nitekim Avrupa Devletleri'nde bu gibi vak'alarla sık sık karşılaşılmıştır.

İbrahim Paşa'nın saltanat mes'elesi gibi mühim bir mes'eleye el atacak kadar hıyânette ileri gitmesi, devletin durumunu cidden tehlikeli bir safhaya sokmuş oldu. O kadar ki, çeşitli sebeplerle **II. Sultan Mahmud**'u istemeyen bazı devlet adamları da İstanbul'da Mısır Ordusu'nu karşılamaya hazırlanıyorlardı. **Sultan Mahmud,** gerçek bir ıstırab ve sıkıntıya düçâr oldu. Bu felâketi atlatabilmek için tek tek birçok Avrupa devletlerine başvurdu. Bu maksadla Londra'ya gönderilen **Nâmık Paşa** buradan eli boş dönmüştü. Fransa ile ise Cezâyir'in işgali dolayısıyla bir gerginlik yaşanmakta olduğundan O'ndan da bir fayda hâsıl olmadı. Yegâne ümid kapısı olarak Rusya görünüyordu. Zira **Çar I Nikola,** Osmanlı Devleti'nin dâhilî işlerine müdâhale edebilmek için fırsat kollamaktaydı. O Mısır'da ve İstanbul'dan bulunan câsusları sebebiyle gelişmeleri başından

EK-17

ASÂKİR-İ MANSÛRE-Yİ MUHAMMEDİYE

II. Sultan Mahmud'un "**Eşkinci**" teşebbüsü izah edilmiş olduğu üzere akamete uğramakla O, yeniçeriliğin ilgâsıyla Avrupâî (!) yeni bir ordu kurmak hususundaki fikrinden vazgeçmedi. Ocağın ilgâsından sonra yeni bir ordu kurulması için hazırlıklara başladı. Bu yeni orduya "**Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye**" adı verildi. Önce "**tertip**" denilen sekiz alay teşkil edildi. Bunların başına "**serasker**" ünvanıyla bir kumandan tâyin edildi. Bunların kıyâfetleri, maaşları, Avrupâî tarzda tâlim şekilleri bir kanunla düzenlendi. Ecnebi subayların idâresinde Avrupâî tarzda tâlime başlayan bu ordu mensuplarının kıyâfetleri de tamamen an'anevî usûllere aykırı bir sûrette tesbit edildi.

Aradan çok geçmeden bu ordunun acele ile teşkil edilmiş olması dolayısıyla Avrupâî ordulardan farklılıkları görülerek 1828 Yılı'nda bazı değişiklikler yapıldı. Çünkü asıl maksad bu ordunun Avrupa ordularının tamamen taklidinden ibâret bir hüviyeti hâiz olmasıydı. Bu sebeple "**tertip**" yerine "**alay**" dendi. "**Saf**" tâbiri de "**bölük**" olarak değiştirildi. Diğer hususlar ve subayların mevkileri de tamamen Avrupa'dakine benzetildi.

Bu orduya subay yetiştirmek için o zaman şehrin merkezine uzak bir semt sayılan Maçka Semti'nde "**Mekteb-i Harbiye**" adıyla Harbiye Mektebi kurulmuştur ki; bu mektebin teşekkülünde Avrupa görmüş olan **Nâmık Bey** ve hassa müşiri **Ahmed Fevzi Paşa** büyük rol oyna-

mıştır. 1834 Yılı'nda Selimiye Kışlası'nda "**Sıbyan**" bölükleri teşkil edilmiş ve böylece subay yetiştirme çocukluktan başlatılmış oluyordu. Buna rağmen 1836 Yılı'nda İstanbul'u ziyâret eden İngiliz asıllı **Miss Pardo** bu yeni ordu için "***ruhu olmayan bir cesed***" tavsifini yapmıştır.

1833 Yılı'nda devlet hizmetine alınan Prusyalı subaylar ve sonradan bunlara katılan **Moltke** bir ihtiyat gücü olarak "**redif alayları**" kurulmasını tavsiye etmişti. O'nun tavsiyesine uyularak 1836'da Ankara, Bursa, Konya, Erzurum, Aydın ve Edirne vâlilerine "**Redif-i Mansûre Müşiri**" ünvanı verilerek bu alayların teşkline teşebbüs edildi.

Yeniçeri Ocağı'nı ilgâdan sonra ancak on dört yıl yaşamış olan **II. Sultan Mahmud** vefât ettiğinde bu ordunun durumu şöyleydi:

"*Her biri altı bin kişilik iki hassa fırkası 12 000, her biri ikibin kişilik otuz yedi mansure piyade alayı 74.000. Her biri bin ikiyüz kişilik onbeş mansûre süvâri alayı 15.000. Her biri binikiyüz kişilik dört mansure topçu alay: 4.800. Her biri binikiyüz kişilik dört mansure humbaracı alayı 4.300, her biri binikiyüz kişilik dört mansure lâğımcı alayı 4.800, Baltacı (istihkâm) askeri 3.000, bunların toplamı 118.400; kişi ediyordu.*

Savaş zamanında ayrıca 100.000 kadar redif askeri çıkarmak mümkün olduğu gibi, her sancaktan eski usûlle de bir mikdar asker toplanacak olduğuna göre, seferî güç 250.000 kişi kadar oluyordu."

Bu kadar kalabalık bir ordunun adından başka her şeyi yabancı dolayısıyla millî ruha aykırıydı. Böyle olduğu hâlde ordunun teşkili hiç şüphesiz yeniçeri isyanlarından bîzar olunmasından doğmuş bulunuyordu. Hâlbuki

netice ne oldu?! Kısaca ifade etmek gerekirse bu ordu ileride görüleceği üzere devletin bir vâlisi olan Kavalalı **Mehmed Ali Paşa**'nın ordusu karşısında üst üste mağlubiyetlere uğrayarak perişan olmuş ve bu perişanlığın neticesi olarak da kendisini tesis eden Padişah'ı tahtından indirmeyi düşünecek kadar sadakatsizlik göstermiştir. Devamına bakıldığında ise millî ruha aykırı umûmî gidişatı frenlemeye çalışan büyük hükümdar **Sultan Abdülaziz** merhumu bu Avrupâî ordu şehid edecek arkasından **II. Sultan Abdülhamid** gibi bir siyâset dehâsını tahtından indirecek ve nihâyet Yahudi güdümlü İttihad ve Terakki'nin emrinde çeşitli ihânetlerle devleti on senede hâk-i helâke serecek ve muazzam imparatorluğun ipini çekmek gibi bir ihânetler zincirinin âmili olacaktır.

Kısaca ifade edilen şu hareketler bile Avrupâî ordunun ne demek olduğunu ve milletimiz için neye mâl olduğunu anlamak için kâfidir.

Burada maksadımız ordu düşmanlığı değildir. Ordusuz bir millet ayakta kalamaz. Fakat unutulmamalıdır ki devletlerin en millî olması lâzımgelen müessesi ordularıdır. Bizdeki bu gayr-i millîliği gösteren bir tek misal zikredelim:

Avrupâî ordu kurulduğunda tâlimnâmesi Fransız tâlimnâmesinin tercüme edilerek tatbik edilmekteydi. Sonra Almanya modası çıktı. Bu moda neticesinde Fransız tâlimnâmesi yerine Alman tâlimnâmesi ikame edildi. Bugün ise NATO'ya girdikten sonra bunun yerine de Amerikan tâlimnâmesi konulmuştur. Bizim itirazımız gayr-i millî usûl ve evsafa âid bu gibi taklid meyillerinin yanlışlığına dairdir.

beri tâkip etmekteydi. **Nâmık Paşa**'nın Londra'ya gönderildiği sırada elçisi **Muraviyef**'i İstanbul'a göndererek yardım teklifinde bulundu. Zira **"hasta adam"** telâkki ettiği Osmanlı'nın yerine yeni ve güçlü bir başka devletin ortaya çıkmasını istemiyordu.[501]

Bu buhranlı zamanda bile İstanbul ricali Rus yardımını kabul etmek istemiyordu. Onlar bu teklifi reddederek **Mehmed Ali Paşa** ile uzlaşma yolunun aranmasına taraftardılar. Ancak **Nâmık Paşa**'nın Londra'dan eli boş dönmesi üzerine 3 Ocak 1838 tarihinde Harbiye Nezâreti'nde yapılan bir toplantıda denize düşen yılana sarılır kabilinden Ruslar'ın yardım teklifinin kabülüne râzı olundu. Bu gelişme üzerine **Muraviyef** Kahire'ye **Mehmed Ali Paşa** nezdine gitti. O'nun yardımcısı Miralay **Duhamel** de Kütahya'ya giderek **İbrahim Paşa** ile görüşmeler yaptı.[502]

Bu gelişmeler üzerine Avrupa devletleri Osmanlı'nın Rus himâyesi altına girmekte olduğundan korkarak İstanbul'a elçiler gönderip bu duruma mâni olmak istediler. Rusya da **Kont Orlof**'u İstanbul'a gönderdi.

Bu sırada **İbrahim Paşa** Batum'a kadar uzanan bölgede din adamlarının tesiri altına alarak câmilerde Padişah'ın yenilik adı altında gâvurları taklid istikametinde hareket etmekte olduğundan Hilâfet Makamı'nda kalmasının câiz olmadığına dâir vaazlar verilmesine sebep oldu. Anadolu'dan iltihâklarla ordusunun iki yüz bin adede kadar yükseldiği rivâyet edilmektedir. O daha Konya'dayken yanında esir olarak bulunan vezir-i azam **Reşid Mehmed Paşa** ile Padişah'ın halledilmesini görüşmüş ve O'nu da buna râzı etmişti. Bu sebeple durumu babasına bildirmiş ve O da kendisine İstanbul üzerine yürümesini emrettiği için Kütahya'ya kadar gelmişti.

501 **Şinasi Altundağ**-A.g.e. sh. 95 vd.

502 A.g.e. sh. 96 vd.

Bu sırada **Muraviyef** ile görüşen **Mehmed Ali Paşa** yumuşamış ve geriye adım atmak mecburiyetini hissetmişti. Çünkü **Nâmık Paşa**'yı Londra'dan eli boş olarak döndüren İngilizler bu gelişme karşısında telâşa kapılarak yanlarına Fransa ve Avusturya'yı da alarak **Mehmed Ali Paşa**'yı ikna etmeye başlamışlardı. Bu gelişmeler ve bilhassa Rus tehdidi karşısında **Mehmed Ali Paşa** anlaşmaya râzı olarak oğluna bu yolda tâlimat gönderdi. Zira 20 Şubat 1833 tarihinde Ruslar sekiz harp gemisi ve on bir piyade taburundan oluşan bir kuvvetle İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Gemiler Büyükdere önünde demirlerken piyâdeler de Beykoz'daki Hünkâr İskelesi civarına yerleştiler.

Bu sûretle Ruslar Osmanlı Devleti'ni bir nevi himâyeleri altına almak ve O'nun içişlerine ciddi bir şekilde müdâhale etmek sûretiyle tehlikeli bir durum ihdas ettiler. Fakat **II. Sultan Mahmud,** bu tehlikeyi göze almasaydı Mısır askerleri hiç şüphesiz ki, İstanbul'a girer, Saltanat'ı ve Hilâfet'i de değiştirirlerdi.

Ruslar'ın bu hareketi yukarıda ifade edildiği gibi ***"devletler muvâzenesi"*** bakımından İngiliz ve Fransızlar'ı telâşa düşürdü. Onbeş bin kişilik bir Rus kuvvetlerinin Boğaz'ın iki yakasını tutması ve Osmanlı Devleti'nin bir nevi Rus vesâyeti altına girmesi onların işine gelmedi. Avusturya dâhilî bir ihtilâlden korktuğu için kendini Rus dostluğuna muhtaç hissediyordu. Bu yüzden de ***"Mukaddes İttifak"***ı yeniden kurmak için gayretler sarfediyordu. Böyle bir hâdise dolayısıyle büyük devletlerin birbirleriyle çatışmalarını önlemek için araya girdi. İki tarafı da ikna ederek 5 Mayıs 1833'de ***"Kütahya Muâhedesi"****ni* imzalatmaya muvaffak oldu.

Bu muâhedeye göre **Mehmed Ali Paşa**'ya Mısır vâliliğine ilâveten Adana Vilâyeti de dâhil olmak üzere bütün Suriye, oğlu **İbrahim Paşa**'ya ise, Girit ve Cidde vâlilikleri verildi.

Muâhededen sonra Mısır askerleri Anadolu'dan çekilip gittiler. Artık Ruslar'ın da işleri bitmiş oluyordu. Fakat Osman-

lı Devleti'nden bir şey koparmadan ayrılmak istemedikleri görülüyordu. Bunun için Ruslar'la 8 Temmuz 1833'de ***"Hünkâr İskelesi Muâhedesi"*** yapıldı. Hünkâr İskelesi, Ruslar'ın bu hâdise sırasında Beykoz'da karargâhlarını kurdukları yerdi. Bu andlaşmaya göre Rusya, icap ettiğinde Osmanlı Devleti'ne yardım edecek, Osmanlı Devleti de bir yardıma mukabil Boğazlar'ı Rusya'nın düşmanlarına kapayacaktı. Bu suretle Rusya, Boğazlar'ın bekçiliğini elde etmiş oluyordu.

Hıyaneti sebebi ile Osmanlı Devleti'ni tehlikeli bir sûrette Rusya'nın kucağına düşüren **Mehmed Ali Paşa** bu ihâneti -evvelce anlatılmış olduğu üzere- daha önce de ortaya koymuştu. Önce Mora İsyanı sırasında oğlu **İbrahim Paşa** İstanbul'un emrini beklemeden Mora'yı boşaltıp Fransız askerlerine teslim etmişti. Daha sonra da 1828 Osmanlı - Rus Harbi'nde vaad ettiği on iki bin kişilik yardım kuvvetini göndermeyerek Ruslar'ın İstanbul üzerine sarkmalarına sebep olmuştu. Çünkü Devlet'in yıkılmasını bekliyordu. Bu sûretle hayal ettiği saltanatı elde edecekti. Hâlbuki asıl böyle bir düşünceye kapılmasıdır ki, hıyânetine tuz-biber ekmiştir. Yukarıda izah edilmiş olduğu üzere Osmanlı Âilesi millî tarihimiz boyunca her türlü anarşi ve kargaşalığı önleyen bir istikrar unsuru olmuştu. Bu yüzden hiç kimse, -ihtilâf ne kadar derin olursa olsun- hânedanı değiştirmeyi aklının köşesinden bile geçirmemiş, sâdece padişah değiştirmekle iktifa etmişti.

II. Sultan Mahmud'un hasta bünyesini yorup daha da zafiyete uğratan bu Mısır gâilesi Kütahya Muâhedesi ile zahiren kapanmış gibi görünmekte idiyse de hakikatte asla kapanmamıştı. Bu muâhede iki tarafı da memnun etmemişti. **Mehmed Ali Paşa** büyük devletlerin araya girmesi ile kaybettiği devlet kuşuna hayıflanıyor, **II. Sultan Mahmud** ise, **Mehmed Ali Paşa**'ya kaptırdığı vilâyetler için gözyaşı döküyordu. Hakikaten **Sultan Mahmud**'u çok sarsan bu hâdise O'nun hastalığını cid-

di bir safhaya döktü. Bu yüzden Çamlıca'ya çekilerek devlet işlerini yeni kurulan ***"Meclis-i Valâ-yı Adliye"***ye dışişlerini de ***"Reis-ül Küttâb"***a bırakmıştı. Bu hareketi ile de bir nevi ***"meşrutî idâre"***ye yol açmış oluyordu.[503]

Osmanlılar'ı da **Mehmed Ali Paşa**'yı da memnun edemeyen andlaşma, iki tarafın fırsat kollaması ile altı sene devam etti. Nihâyet Külek Boğazı'nı takviye ederek askerlerini çoğaltan **İbrahim Paşa** ile Osmanlı kuvvetleri Halep yakınında Nizip'te tekrar karşılaştılar. Bu sûretle Kütahya Muâhedesi bozuldu. İyi sevk ve idâre edilemeyen **Hâfız Paşa** kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, **İbrahim Paşa**'ya yenildiler. Fakat bu mağlubiyet haberi İstanbul'a ulaşmadan **II. Sultan Mahmud,** Çamlıca'da hayata gözlerini yumdu (1839).

İleride anlatılcağı üzere yerine oğlu **Sultan Abdülmecid** geçti. Bu sırada Türkiye'de ***"Tanzimat Fermanı"*** ilân edildiğinden Avrupa efkâr-ı umûmiyesı nisbeten Osmanlı Devleti'nin lehine dönmüş bulunuyordu. Bundan sonrası eserimizin dördüncü cildinde anlatılması gereken bir mesele olmasına rağmen Mısır gâilesinin devamını da hülâseten arz etmek isteriz:

Avusturya Başvekili **Maternih**'in teklifi ile Avusturya, Prusya, Rusya, Fransa ve İngiliz devletleri ***"Şark Mes'elesi"***ni görüşmek üzere toplanarak Osmanlı Devleti'ni verecekleri kararın neticesini beklemeye davet ettiler. Osmanlı Devleti büyük ümidlerle ilân edilmiş bulunan Tanzimat Fermanı'na rağmen Avrupa devletlerinin bir nevi müşterek himâyeleri altına girmiş oluyordu.

Fransa, kendi nüfuzu altındaki **Mehmed Ali Paşa'yı** tutuyordu. Buna mukabil İngiltere ise, Fransa'nın Mısır'da söz sahibi olmasını öteden beri istemiyordu. Az kalsın bu yüzden bir silâhlı çatışmaya mecbur kalacaklardı. Fakat mes'ele diplomasi yoluyla hallolunabildi de Mısır mes'elesi için toplanan

503 **Engelhart-** Türkiye ve Tanzimat, İstanbul 1328, sh. 31

İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya 1840 Yılı'nda ***"Londra Mukavelenâmesi"*** adıyla bilinen bir andlaşmayı imzaladılar. Fransa'yı kızdıran Londra Mukavelenâmesi'ne göre bu dört devlet Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti ediyor, buna mukabil, **Mehmed Ali Paşa**'ya -yola gelmesi için Padişah'ın kendisine vereceği müddete riâyet eylediği takdirde- Mısır Vâliliği'nin sülâlesine geçecek bir hak olmak üzere tevdiî ve ayrıca da hayatta kaldığı müddetçe uhdesine ***"Akkâ Paşalığı"*** ile ***"Sayda Eyâleti"*** de ilâveten veriliyordu.

Eğer verilen müddete riâyet etmeyip, yayıldığı yerlerden çekilmezse kendisine karşı şiddet kullanılacaktı.

Fransa kendi reyi alınmadan imzalanan bu andlaşma karşısında aşırı bir galeyana kapılmışsa da ileri gitmek cesâretini gösterememiştir. **Mehmed Ali Paşa** ise Padişah tarafından kendisine verilen mühlete riâyet ederek tâyin edilen hududların gerisine çekilmedi. Bu yüzden Osmanlı, Avusturya ve İngiltere gemileri Suriye sahillerine gönderilerek karaya asker çıkarıldı. Karadan gönderilen Osmanlı askerleri de Dürzü Dağı'nda **İbrahim Paşa** kuvvetlerini mağlup ettiler. **İbrahim Paşa,** güçlükle kaçıp Mısır'a sığınabildi.

İngilizler daha da ileri giderek İskenderiye'yi topa tuttular. **Mehmed Ali Paşa,** Dimyat'taki pirince giderken evdeki bulgurdan da oluyordu. Eman diledi. Büyük devletlerin kendisi hakkında verecekleri karara boyun eğeceğini bildirdi.

Neticede Mısır'ın eskisi gibi bir ***"Osmanlı Eyâleti"*** olarak kalması fakat vâliliğin **Mehmed Ali Paşa**'nın ahfadına da intikal etmesi kabul edildi. Buna mukabil Mısır, Osmanlı Devleti'ne her yıl seksen bin kese altın ödeyecekti.

Nihâyet bu mes'elenin hallinden birkaç yıl sonra 1845 Yılı'nda devleti çok buhranlı bir vaziyete düşürmüş olan hâin **Mehmed Ali Paşa,** İstanbul'a gelerek padişahın ayağına kapanıp afv diledi. Artık, **Yavuz** devri gibi her ihânetin gere-

ği şekilde ve anında cezalandırıldığı satvet devirleri çok geride kalmıştı. Bu yüzden **Mehmed Ali Paşa,** talep ettiği af ve müsâmahaya kolayca nâil oldu.

Gerek iç ve gerekse dış düşmanlara karşı aşırı afv ve müsâmaha ile muâmele etmek, imparatorluğumuzun kuvvetini zaafa çeviren ve parçalanıp dağılmasını intaç eden en büyük hatalardan biri olarak millî tarihimizin dönüş safhasında her vesile ile dikkati çekmektedir.

-III. CİLDİN SONU-

Değerli Okuyucu!..

Milletimizin İslâm ile yoğrulmuş şanlı geçmişinin en mütekâmil devresi hiç şüphesiz "Osmanlı Asırları"dır. Hattâ bu değerlendirme "Asr-ı Saâdet" istisnâ edilmek şartı ile umûmî İslâm Tarihi için de doğrudur.

Böyle olduğu hâlde, İslâm'ı reddetmekten yola çıkan Kemalist Rejim'in hükümfermâ olduğu veya başka bir ifâde ile mutlak bir hâkimiyet tesis edebildiği zamanlarda "Din" ile "Târih" de tahkir ve tezyif edilerek, nice mübârek şahsiyetin nurânî simâı dehşetli bir yalan zifofu ile matlaştırılmak istenmiştir.

İşbu eser, Osmanlı'nın İslâmî ölçülerle değerlendirilerek iftirâlara cevap vermek maksadı ile yazılmıştır.

Sebil Yayınevi

ISBN: 978-975-580-096-7
9 789755 800967

www.sebilyayinevi.com
/sebilyayinevi
/Sebilyayinevi
/sebilyayinevi